İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ

REŞAD EKREM KOÇU

İSTANBUL
ANSİKLOPEDİSİ

AYASOFYADA KUR'AN TİLÂVETİ
(Resim: C. Biseo, 1874)

ÜÇÜNCÜ CİLD

Fasikül

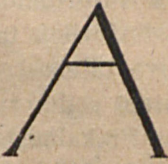
. Ekrem Koçu ve M. Ali Akbay
TANBUL ANSİKLOPEDİSİ
Neşriyat Kollektif Şirketi
rkeci Mühürdarzâde han No: 315
Telefon: 22 43 35 den 57 ve 58

BUNDAN EVVELKİ FASİKÜLLERİ

Birinci ve ikinci cildi, ciltli olarak ve cilt kapaklarını bayilerden ve İdarehânemizden arayınız.

Ayasofya
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

AŞİRET MEKTEBİ HÜMAYUNU — İkinci Abdülhamid zamanında ve 1306 (1890) senelerine doğru arablarla aşiretlere karşı (kuvvetli bir temsil siyaseti projesi hazırlanmış ve evvelâ) çocukların harbiye mektebinde (okutulması düşünülmüştür).

6. Temmuz 1306 (1886) tarihi Tercümanı hakikatin başmakalesinde okunduğuna göre: 1302 (1886) senesinde Hicaz, Yemen ve Trablusgarb evlâdı arabından 48 kişi getirilip Harbiyede tahsil ettirilerek üç senede zabit çıkarılıp memleketlerine gönderilmiştir. Bu zabitler bir cuma selâmlığından sonra Padişahın huzuruna kabul olunmuşlardır.

Arab zabitler gördükleri teveccüh ve iltifata karşı padişaha bir teşekkür arızası takdim etmişler, padişah da memnuniyetini başkâtibi vasıtasile onlara yazı ile bildirmiştir.

Bu yazıda şu cümleler bilhassa kayda değer:

«... Memleketlerinize avdetinizde memur olacağınız hidematı askeriyeyi askerlik şanı âlisine lâyık olduğu üzere begayet namuskârane ve sadakat şiarane ifa ile hakkınızdaki teveccühatı (şâhane) nin bir kat daha tezayüdüne sarfı mesai edeceğiniz ve hemşehri ve hemsinlerinizden pek çoğunun sizi görüpte sizin gibi sayei (şâhane) de tahsili ulûm ederek feyziyab olmağa... çalışacakları memuli âlidir...»

Bu zabitler piyade ve süvari mülâzımı sanilikleri rütbelerile çıkarılmış ve her birerlerine üstelik olarak hükümdarın yaverliği rütbesi ve üniforması da verilerek bulundukları memleketlerdeki askerî mıntakalara göre gönderilmişlerdir. Harbiye mektebinin 1307 (1891) senesi mezunları arasında bunlardan 55 zabitin adı ve gönderildikleri yerler yazılıdır.

İki sene sonra arabların Harbiyede okutulmasından vaz geçilerek onlar için hususî bir mektep açılması düşünülmüş ve işte Aşiret Mektebi o maksatla ortaya çıkmıştır. Aşiret çocuklarını okutmak için hususî bir mektep açılmasını ilkin Abdülhamid II düşünüyor, bunun hakkında ikinci karin fahrî yaver ve ferik Osman Nuri Paşaya direktifler veriyor ve buna göre bir lâyıha yazıp takdim edilmesini emrediyor. Osman Nuri Paşanın yazmış olduğu 9 Haziran 1308 (1892) tarihli lâyıhanın programa ait bir fırkasını (Tarih dersleri hakkında) olduğu gibi alıyorum:

«Selâtini ızamı osmaniyenin şevket ve

re'fet ve adaleti şamilesini ve dinî ve siyasî muvaffak buyuruldukları tesisatı hayriyye ve nafıayı ve hıttai Mısriyyei şahanenin Devleti Aliyyei Osmaniyye hükûmeti adilesine dahil olmazdan evvelki ve sonraki ahvalini, velhasıl Devleti Aliyyei Osmaniyenin milleti islâmiyye ve milleti saire içinde bihakkın haiz olduğu mevkii azamet ve ulüvvişan ve menzileti biletraf tarif eder surette mahsusan bir tarih kalme aldırılıp bir hey'eti muktedire marifetile muayene ve tetkik olunduktan sonra tabolunarak kitabı mezburdan tedris edilmelidir.»

Bu tarzda hususî bir islâm tarihi yazılmış ve muktedir bir hey'et tarafından tetkik edilip bastırılmış mıdır? Öğrenemedim. Fakat bu lâyıha üzerine çıkan padişahın iradesine Babıâlice iktifa olunarak mektebin ders programı ve idaresi için nizamnamesi hazırlanıyor ve 14 Haziran 1308 (1892) tarihinde takdim ediliyor ve Beşiktaşta Akaretlerde birkaç bina Maarif Nezaretince kiralanarak mektebe tahsis olunmak isteniyor. Bütün bunlardan bahseden Meclisi Vükelâ mazbatasında şöyle bir fıkra da göze çarpıyor:

«Darüşşefakanın usuli idaresi mazbut ve masarifi mekâtibi saire muhassesatının nısfına muadil olmasına nazaran işbu mektep talebesini sureti iaşesinin dahi Darüşşafakaya tevfik edildiği halde tasarruf ve mazbutiyeti mucib olacağı...»

Şu izahata göre Arabistanın her köşesinden - bilhassa muteber ailelere mensup - Arab gençleri getirilerek burada okutturulacak, kendilerine Türkçe ile birlikte Osmanlı Terbiyesi ve memleket idaresi usulleri hattâ askerlik gösterilecek, böylece en yeni bilgilerle techiz edildikten sonra Arabistanda açılacak mekteplere muallim, kazalara kaymakam ve taburlara zabit olarak gönderileceklerdi.

Bu cihetleri maarif tarihçesindeki şu kayıtlardan da öğreniyoruz.

«Urbanı aşair evlâdının talim ve terbiyelerine ve mektepler tesisine mukaddeme olmak üzere Halep, Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbekir, Trablusgarb vilâyetlerile Bingazi, Küdüs ve Zor sancaklarından dörder; Yemen ve Hicaz vilâyetlerinden beşer ki cem'an elli nefer şakirdin aşair ve urban evlâdının en muhterem ve muteberanından kur'a ile bilintihab Dersaadete izamlarile Aşiret Mektebi namile bir mekteb tesisi ve müdüriyetine Mektebi Mülkiye müdür muavinliği uhdesinde kalmak üzere Recai Efendi tayin edilerek Beşiktaşda vâki Akaretlerde 1310 senesi Rebiülevvelinin 12 sine müsadif 21 Eylûl 1308 (1892) tarihinde Maarif Nazırı hazır olduğu halde resmî küşadı icra olunmuştur.

Aşiret Mektebinin 1310 (1892) senesi Rebiülevvelinin 12 sine düşen 21. Eylûl. 1308 (1892) tarihinde açıldığı resmî bir eser olan Maarif Tarihçesinden anlaşılmakla beraber ancak iki sene sonra açılabilmiş olduğunu da arşivde görülen aşağıdaki vesikadan öğreniyoruz.

Anlaşılan 21. Eylûl. 1308 (1892) de şöylece bir başlanmış olsun diye akaretlerdeki evlerde üstün körü bir açılış töreni yapılmış ve fakat bütün hazırlıklar yapılıncıya ve talebe gelinceye kadar aradan iki sene kadar vakit geçmiştir.

Arabistan ve Kürdistandan seçilip peydepey İstanbula gönderilen talebeyi rıhtımda Mektebi Mülkiye talebesi karşılamış çocuklar Aşiret Mektebi açılıncaya kadar Mektebi Mülkiyede misafir kalmışlar ve salimen gelip mektebe yerleştirildikleri ailelerine telgrafla bildirilmiştir.

Halbuki arşivdeki kayda göre: Aşiret Mektebinin 11. Rebiülevvel. 1312 ye yani 1. Eylûl 1310 (1894) tarihine düşen velâdetinebevî gününde açılması Padişaha arz edilmiş ve Padişah bu tarzda yapılmasını irade etmekle beraber «zikrolunan mekteb için bir mahalli mahsus tedariki lâzimeden olduğundan ve devletlû ismetlû Esma Sultan hazretlerinin elyevm ikamet buyurmakda oldukları Kabataşda kâin saray (İnönü Kız Lisesi) yokuş üzerine mebni olmasile araba ile amed ve şüdde müşkilât bulunduğu gibi sair cihetlerle dahi saray ittihazına pek de elverişli olmadığından biri sultanı müşarünileyha hazretlerinin ve diğeri hanım sultanlar hazretlerinin ikametlerine tahsis olunmak üzere mütevaffa Hüseyin Avni ve Âli Paşaların sahilhanelerinin hazinei maliyece mübayasile Kabataştaki mezkûr sarayın tesis ve küşadı musammen olan Aşiret Mektebine terk ve tahsisi» lüzumu 11. Temmuz 1308 (1892) de Babıâliye emir ve tebliğ edilmiştir.

Arab çocukları burada beş sene okutula-

cak ve «Âşir halkını füyuzı marifet ve medeniyetden behremend etmek ve hilâfeti uzmâyı islâmiyye ve saltanatı seniyyei osmaniyyeye derkâr olan meyil ve muhabbeti tabiiyyeleri bir kat daha tezyid ve bunların şer'an ve kanunen mükellef oldukları sadakati kalbiye ve vezaifi diniyeleri takviye ve te'kid» edilecekti.

Aşiretler arasından seçilecek çocuklar «cismen ve zihnen kabiliyetli ve oldukça muteber ailelere mensup ve yaşları 12 den aşağı ve 16 dan yukarı olmamak» şart konulmuşdu.

Bu âdeta Osmanlı İmparatorluğunun ilk kuruluşunda islâm olmayan unsurların çocukları devrişilerek hükûmet merkezine getirilip acemi oğlanlar kışlasında islâm terbiyesi üzerine asker, zabit ve memur yetiştirilmesi usulüne benzer ki bu defa da arab çocukları Türkleştirmek gayesi gözetilmiş oluyordu.

Aşiret Mektebine ilk senesi elli çocuk alındı ve 5 inci sene sonunda mekteb mevcudu 250 ye çıkarıldı. Mekteb yatılı idi. Talebesinin cicili bicili bir de üniformaları vardı. Aşiret Mektebi talebesinin grup halinde ve üniformalı bir resmi 30 sayılı ve 19 Kânunusani 1316 (1900) tarihli Musavver Malûmat gazetesinde görülmektedir. Bu kadar gayrete ve bu derece masraf ihtiyar olunmasına rağmen arabların bu işe ehemmiyet ve kıymet vermedikleri San'a gazetesinden naklen 1 Ağustos 1311 (1895) tarihli Tercemanı Hakikat gazetesinde şu fıkradan anlaşılıyor:

«Sayei kemalât vayei hazreti padişahide merkezi hilâfeti kübrayı islâmiyede tesis ve teşkil buyurulmuş olan Aşiret Mektebi için sinleri 12 den ve 14 den akal olmamak ve terbiye ve tahsile müsteid ve tebeddülâtı havaiyyeye mütehammil olmak ve asalet ve itibarca birinci derecede rüesa ve meşayih evlâdından ve bulunmadığı halde onların yerlerine dunundaki zevat evlâdından olarak 4 nefer çocuğun bilintihab Ağustos evailinde Dersaadette bulnmak üzere izamı Dahiliye Nezareti celilesinden şeref mevrud telgrafnamede iş'ar buyurulmakla keyfiyet tarafı alii hazreti vilâyetpenahiden elviye mutasarrıflıklariyle kazalar kaymaklıklarına emir ve iş'ar buyurulmuştu.

Alemde evlâdının iktisabı ulum ve fünun ile tezyin zat ve sıfat eylemesini arzu etmiyecek dûrendiş bir peder tasavvur olunamaz. Halbuki ekâbiri Yemaniyenin birkaç senedenberi şu fırsatdan istifade hususunda pek ağır davrandıkları kemali teessüfle görülmektedir.

Yemenlilerin sayei sema payei hazreti hilâfet penahide herveçhile istihsali saadeti haliye veâtiyeleri için imali tedabirden bir an halî kalmamakda olan zatı samii hazreti vilâyetpenahî bu defa şu vesile ile de vasayayı lâzıme ve müessire olmaşını sureti mahsusada olarak mülhakat memurini mülkiyesine mufassalan tavsiye ve ihtar buyurmuşlardır».

Aşiret Mektebi ilk açılışında yalnız arab çocuklarına tahsis olunmuş ise de sonraları şark vilâyetlerindeki kürdlerin ve göçebelerin çocuklarına da kapılarını açmış olduğunu görüyoruz.

380 sayılı ve 11 Haziran 1314 (1898) tarihli Serveti fünunda şark vilâyetlerinden getirilip evvelâ aşiret sonra harbiye ve mülkiye mekteplerinde tahsil ettirilerek yüzbaşılık ve fahri yaverlik rütbelerile çıkarılmış olan 13 gencin kendilerine mahsus üniforma ile resimleri görülmektedir. Bunlardan 12 si yüzbaşı ve asker birisi rabia rütbesinde ve üniforması da sivildir. Resim o zaman ordu merkezi olan Erzincanda bulundukları bir sırada çıkartılmıştır. Daha sonra Arnavutlukdan gelen 18 çocuğun Aşiret Mektebine kabulleri arşivde görülen 10 Eylûl 1318 (1902) tarihli vesikadan anlaşıldığı gibi Malûmat gazetesinde Cavadan gelip Aşiret Mektebine girmiş olduğu beyanile resimleri görülen talebelere de kapılarını açmakla mektebin hizmeti İmparatorluk hududu dışarısına kadar aşması ve taşmış demek olur.

Aşiret Mektebinin ehemmiyetle kayde değer bir hususiyeti de talebeyi her iki senede bir büyük masraf ihtiyar edilerek memurların nezareti altında memleketlerine göndermek ve tekrar getirmektir.

Osman Nuri Paşanın lâyıhasında her sene talebe memleketlerine gönderilirse kendi çocuklarına yapılan dikkat ve itinayı görecekleri ve bunun aşiretler üzerinde iyi tesir bırakacağı gösterilmiş fakat bu mütalea «iki senede bir» kaydile usul ittihaz olunmuştur

Aşağıya sureti konulmuş olan 12 Haziran 1316 (1900) tarihli arz tezkeresi bu sıla key-

fiyetini izah etmekte ve beher çocuk için gidip gelme masrafı olarak 4 liradan fazla bir para sarf edilmekte olduğunu göstermektedir.

«Aşiret Mektebi hümayunu talebesinin her iki senede bir sılaya gönderilmeleri usuli mevzua iktizasından olduğu halde üç seneden beri gönderilmemiş olduklarından tebdili havaya ihtiyaç hasıl etmekte olmalarına mebni talebei mumaileyhimden 89 neferin bu'diyeti mevkileri hasebile vaktile gidip senei haliye eylülü iptidasında avdet ettirilmek üzere sılaya izamları zımnında sarfı lâzımgelen 40000 kuruşun mektebi mezkûrun taamiye tertibinden tesviyesi hususunda».

Mekteb talebesine ayda 30 kuruş harçlık verilmekte idi.

Aşiret Mektebinin ders programı şudur:

1 inci sene: Kuranı kerim, elifba, ulumi diniye, kıraati türkiye, imlâ, talim.

2 inci sene: Kuranı kerim, tecvid, ulumi diniye, kıraati türkiye, lügat, imlâ, hesab, hüsni hat, talim.

3 üncü sene: Kuranı kerim, tecvid, ulumi diniye, kısası enbiya, sarfı türkî, kıraati türkiye, lügat, hüsni hat, hesab, soğrafya, fransızca, hüsni hattı fransevî, talim.

4 üncü sene: Kuranı kerim, tecvid, ulumi diniye, sarfı arabî, nahvı türkî, farisi, tarihi islâm, kitabeti türkiye, coğrafya, hesab, hüsni hat, malûmatı mütenevvia, resim, fransızca, hüsni hattı fransevî, talim.

5 inci sene: Kuranı kerim, tecvid, ulumi diniye, nahvi arabî, farisî, tarihi osmanî, kavaidi osmaniye, kitabeti türkiye maa kıraat, mükâlemei türkiye, coğrafya, hesap hendese, hüsni hat, malûmatı münevvia, hıfzıssıhha, usuli defteri, fransızca, hüsnihat, hüsni hattı fransevî, resim, ayak talimi.

Şu programa göre Aşiret Mektebi rüştiye ile beş senelik idadî, bugünkü tabirile orta mektep arasındadır. Orta mekteplerden ayrıldığı noktalar mükâlemei türkiye gibi bir dersin mevcudiyeti, kuran ile tecvidin her sınıfta okutuluşu ve bir de yine her sınıfta talim mecburiyeti bulunuşudur. Bu mecburiyet çıkanları kısmen Harbiye ve Bahriyede okutularak askerî rütbe ve askerî üniforma vermek fikrinden ileri gelmiştir.

Daha sonra ittihaz olunan bir kararla buradan çıkanlar Mülkiye mektebine de gönderilerek bir sene de orada okuduktan sonra mülkiye kaymakamı olarak Arabistana gönderilmek istenilmiştir.

Maarif salnamesinde bu suretle Mülkiyede okuyup çıkanların adlarına, memleketlerine ve tayin olunarak gittikleri yerlerin kaydına rastgelinir. Bu kayda göre Aşiret ve Mülkiye mekteplerinden çıkanlar doğrudan doğruya kaymakam olmayıp önce vilâyet maiyetlerıne memur edilirler ve orada bir müddet staj görürlerdi.

Aşiret mektebinden gelenlerin tahsil seviyelerile mülkiyeliler arasında çok fark vardı.

Aşiret Mektebi gibi orta derecede bile bir tahsil veremiyen bır müesseseden yüksek tahsil veren mülkiye mektebine gelen talebenin bir senede oranın proğramını takip ve ikmal edemiyeceği tabiî olduğundan bunlar sınıfı mahsus adı altında mülkiyelilerden ayrı bir program dairesinde okutulurlardı.

Sınıfı mahsus programı şudur:

Ulumi diniye, kavaidi osmaniye ve kitabet, mecelle, arabî, farisî, ilmi ahlâk, kavanin, ilmi servet, usuli idare, hüsni hat rık'a ve divanî.

Aşiret çocuklarının bahriye mektebine yani denizcilikle ne alâkası vardır? anlaşılamıyor!

Bu işde gözetilen maksad: Arab şeyhlerile, Krüd ve Arnavud sergerdelerinin çocuklarını okutup onlara rütbeler vererek, maaşlar bağlıyarak ve askerî mülkî memuriyetlere tayin edilerek memleket idaresine iştirâk ettirilerek bu yüzden çıkmakta olan isyanlardan ve gaidelerden kurtulmak olduğu halde serbestçe ve serkeşçe yaşamak istiyen şeyhlerle sergerdeler çocuklarını rehine gibi İstanbula göndermeğe yanaşmamışlar ve İstanbul bu mektep için kendilerinden talebe istedikçe eşraftan olmıyan şunun bunun çocuklarını göz boyama kabilinden göndermişlerdir.

Bu çocuklar biraz okuyup, öğrenip güzelce giyinip kuşanıp memleketlerine döndükleri zaman içtimaî mevkilerinin aşağı oluşu yüzünden âyan ve eşraf arasnda itibar görememişler ve hükûmetçe gözetilen gaye de bu yüzden husule gelmemiştir.

Nihayet bu baldırı çıplak arab, göçebe, arnavud ve kürd çocukları nâzü niem için-

de bulundukları sarayda günün birinde verilen yemeği beğenmemezlik ederek idare aleyhine isyan etmeleri üzerine 1323 (1907) şubatı sonunda mektep kapatılmış, talebe memleketlerine gönderilmiş ve binası da o sırada yeni açılan Kabataş İdadisine tahsis olunmuştur.

Bu lağıv keyfiyeti 1908 inkılâbından 14 ay önce olmuştur.»

Osman Nuri Ergin

ÂŞİYAN, AŞİYAN MÜZESİ — Rumelihisarında, kayalar mezarlığının üstüne rastlıyan sırtta, Hisarın cenup bedeni dışında Edebiyatı Çedidenin en parlak siması büyük şair Tevfik Fikretin evi; İstanbu Belediyesi tarafından zevcesi Fatma Nâzime Hanımefendiden on bin liraya satın alınmış ve 1946 yılında bir müze olarak açılmıştır; içinde, Edebiyatı Cedide şairleri ile mübeşşirlerinin hâtıraları, metrûkâtı toplanmaktadır. Fikret, Âşiyanda ömrünün son dokuz yılını geçirmiş ve bu köşkte ölmüştür.

Âşiyan yolunun sonu ve Âşiyan
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

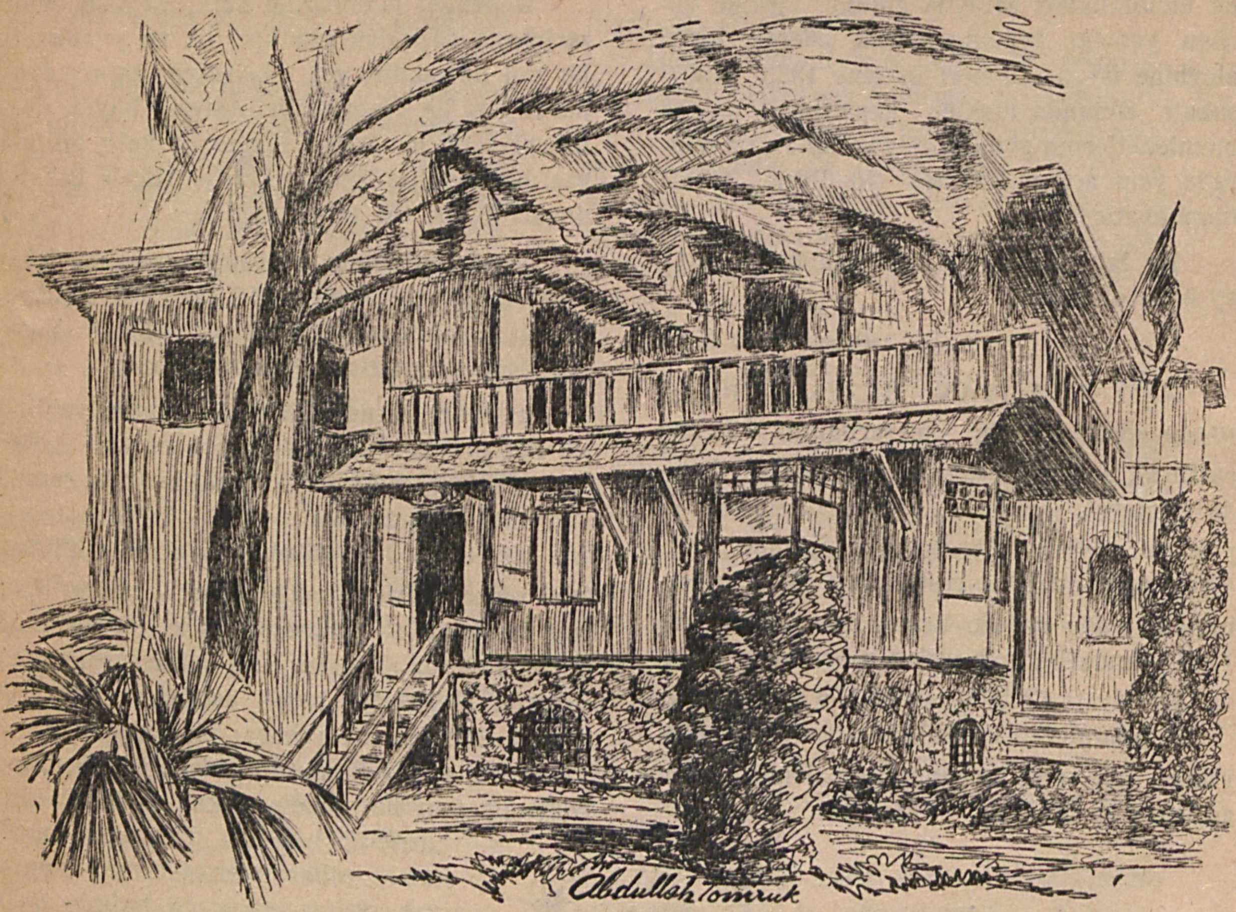
Bebekten gelindiğine köre, Kayalar mezarlığının başından oldukça dik ve yılankavi bir yol ile çıkılır; yol, Belediye tarafından paket taşı ile döşenmiştir. Âşiyan, büyük denilemiyecek bir bahçe içinde üç katlı mütevazi bir yapıdır; bodrum katı ve şimale bakan duvarı kâgir, üst tarafı ahşaptır.

İçinde sahibinin oturduğu zamanlardaki Âşiyanı, Ruşen Eşref, 1919 da Sûdi Kütüphanesi tarafından neşredilen «Tevfik Fikret» inde şu satırlarla tasvir ediyor:

«Demir parmaklıklı ufak kapının yanında sizi evvelâ o tombul ağaç karşılar: hafif ıtrı, müebbed yeşilliğiyle genç bir ada çamı! Âşiyanın Hisara nâzır duvarı - taşları iltizamî bir kabalıkla yontulup üstüste yığılmış gibi duran koyu gümüşî duvar - içinize vahuş bir kovuğa girecekmişsiniz duygusunu verir. Hayâlinizi insâniyetin iptidaî devrine çıkarın: Yalnız bir tepe üstünde, hayatın maddî ihtiraslarına yabancı bir mûtekif ömrü süren, eski kâhinlerden birinin mâbedine ulaştınız sanırsınız. Sâde, fakat nazirsiz bir güzelliği bulunan bahçenin ince kumlu yollarını biraz kırıp çiğnersiniz. Eliniz çıngırağa hafifçe dokunur!.. Kapının önünde epeyi ayakta kalacaksınızdır. Rüzgârlarla ağaçların sesinden başka, hiç bir sese alışmamış tenha Âşiyan çıngırak ihtizazlarına geççe cevap verir: İhmal belki size o şâhikadan Boğazın en seyrine doyulmaz bir parçasını, büklüm büklüm suları, yer yer nefti, kızıl yamaçları, basık küçük yalıları, açılmış birer zambak gibi iki sarayı - Beylerbeyi ve Göksu - ile en zengin parçasını göstermek içindir.

«Nihayet çekingen bir el kapıyı açar. Küçük kız sizi salona alır. O kızın her evdeki hizmetçide rastgelinmiyen temiz bir giyinişi, dikkatle taranmış saçları, yüzünün daimî bir tebessümü vardır.

«Hiç umulmıyan tarzı tefrişi, tezyiniyle her ziyarette size ilk defa görüyormuşsunuz hissini veren salonun neresinde yer beğeneceğinizi tayinde acemileşirsiniz. Güzelliğe

Aşiyan ve Fikretin eliyle dikdiği fıstık çamı, 1947
(Resim: Abdullah Tomruk)

meshuf bir ruhun tekemmül etmiş in'ikası olan salonun her noktası, zihni saatlerce yormadan düşündürür:

«Rengârenk camları gotik mâbetleri hatırlatır. Sâde, çiçek gırlantlı duvarları, hafif inhinalı tavanı kadim Yunan evlerini andırır. Sedef kakmalı, kadife döşeli sediri, kanapeleri bundan yirmi sene evvelki İstanbul zevkini uyandırır. Cilâlı tahtalara serilmiş zarif seccadeler hayalinizi Buhâraya, İrana kaçırır. Şu yüksek tirşe lâmba, şu fağfur kâseler ihtiyar Çinin metâıdır; siyah zemin üzerine sarı sırma kartal işlemeli paravana, ince resimli küpler, volkanlar ve padgodalar adalarına mensuptur. Loş, minimini bir girintinin bir tarafındaki ocak, karşısındaki uzun minderi, şal örtüleri, işlemeli yastıkları, ayet levhaları, tavandan sarkan Arabesk lâmbasiyle zihninizi asırlar arasında dolaştırarak tâ kurunu vusta İslâm şarkının efsanevî odalarına götürür. Sedefli, oymalı sigara iskemleleri Bağdadı, Şamı düşündürür.

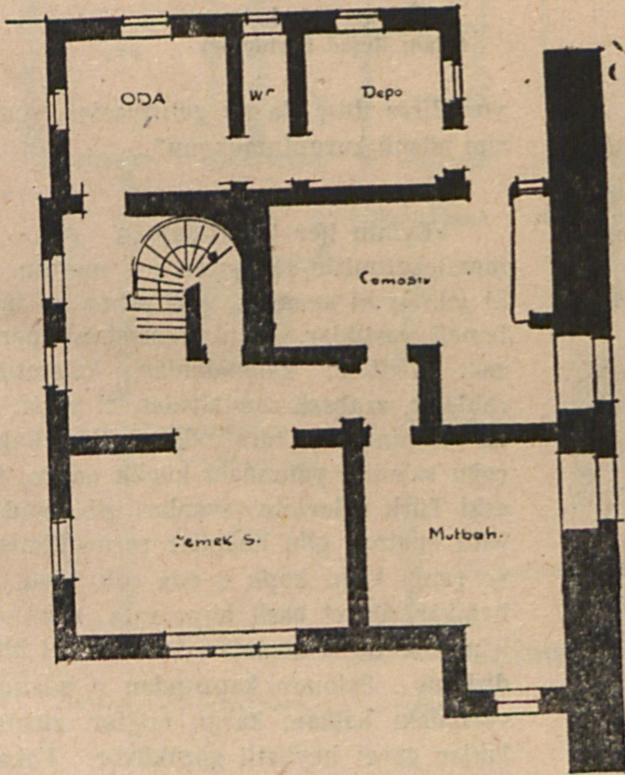
«Duvarlar tablolarla örtülmüştür. Münasip yerlere nefis cildler, içlerinde her gün tâze çiçekler yaşayan Sevr vazoları konulmuştur; öteye beriye heykeller, çevreler serpiştirilmiştir. Hasılı bu yer, tenevvü içinde bir vahdet misali, imtizaç etmiş bir âhenk âlemi, bütün bir hüsün iklimidir. Denilebilir ki, hakikatte birbirine zıt, rakip milletlerin - yüzlerce senedir yürütüp getirdikleri - sanatları bu âsûde salonda uyuşmuşlar! Ve o beynelmilel güzellikler, şairin, ruhunda yaşattığı barışık insaniyet hayalinin bir timsalı gibi bu lâneyi süslemiştir! Buradaki en ehemmiyetsiz şeyin üzerinde bile derin bir vukufi sanat titiz titiz işlemiştir. Siz oturduğunuz iskemleyi kıpırdatmağa bile kail olamazsınız; fakat her gün bir yenilik arayan sahibinin elleri altında o nefis hurdalar yerlerini sık sık değiştirir.

Edmond Rostand'ın Kambo'daki sayfiyesini ziyarete çıkan bir muharrir, Henri Bordeau, kaarilerine: «Şairin tâbilerce meç-

hul bir mühim eseri de Arnaga villâsıdır.» diyor. O muharrir güzellik arayan ruhunu birkaç zaman da sehhar Şarkımızın firûze seması altında gezdirip Aşiyana da yolu düşseydi: «Bu vakur münzevinin, bu tabiat meftunu şairin herkes tarafından bilinmiyen bir şâheseri de Aşiyandır» derdi.

Âşiyanın mimarı Fikret, odalarının nâzımı Fikret, duvarlardaki tabloların ressamı Fikret, eşyasını intihap eden, bahçesinin tarhını çizen Fikret, ruhu, her şeyi Fikrettir.

«Siz, muhayyilenizi kamaştıran bu sükûn, bu saadet penâhında dalmışken o, geniş göğsü, parlak siyah gözleri, açık alniyle kapıların birinden yavaşça görünür. Pek büyük bir adam huzurunda bulundu iseniz, kalbinizi azametle karışık bir hicap içinde çırpındıran o tesiri eğer duymuşsanız Fikreti gördüğünüz vakit mevcudiyetinize yapılan o râşeyi hakkiyle anlarsınız. O, kuvveti ifham eden serî adımlarla yaklaşır, - tombul parmaklarının ucu sivri - elini size uzatır, ve elinizi samimeytle sıkar. Kanapesine oturur.

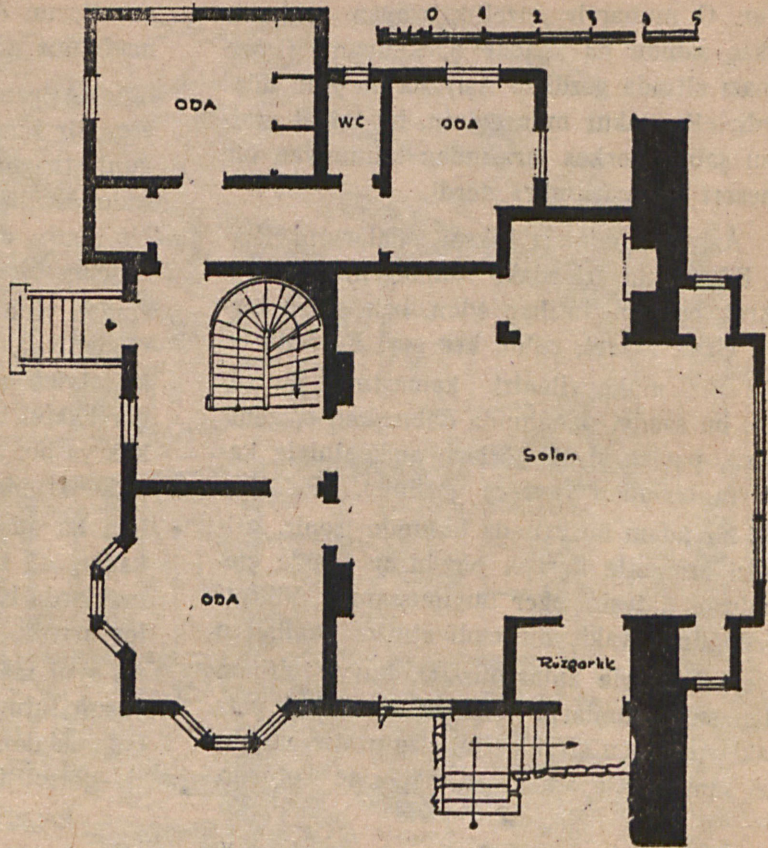

Âşiyan, zemin katı
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Parmaklarını kenetler. Ellerini uğuşturur. Ve nazarlarını önüne eğerek o vücutta hiç ummadığınız nâzik bir sesle hatırınızı sorar.

«Âşiyanda zevkten doğan bir zenginlik var. Bir zenginlik ki liraların mahsulünü solgunlaştırıyor. Meselâ ortada nârin bir seccade örtülü masada Japonkâri yüksek tirşe bir lâmba duruyor. Etrafında donuk siyah tunçtan bir çember var. Çemberin bir kenarından yine tunç bir kurbağa tirşelere doğru tırmanıyor. Fakat o kadar sanatla yapılmış ki... İyice görmek için tâ yanına gittim. Meğer hakikî bir kurbağa kurusuymuş. Muhakkak ya bir yol kıyısında bulmuştur, ya bir çalı kenarında.. Fakat onu buraya koyabilmek için bu adamın zihninde eşyası, teferruatına kadar; ne kuvvetle yer tutuyor. Gezdiği zamanlarda bile beyni nasıl sanatkârane âhenkler arıyor, düşünüyor, görüyor, buluyor. Yine ayni masanın üstünde bazı yerleri hafifçe yosun tutmuş bir taş var. Öyle taşlardan bir çoğunu deniz kıyılarında gezdikçe siz de ben de görmüşüzdür; fakat hiçbirimiz onun bir kenarına tunçtan küçücük bir heykel koyuvermeyi, o incecik yosunlar arasına da çiy daneleri gibi gayet küçük bir iki inci kırıntısı serpiştirivermeği düşünmeyiz. Bu güzel ve ucuz biblo yalnız onu tahayyül edebilen zekâya mev'uddur. Köşede abanoz renkli, sedef menevişli bir koca taht var. Üst kenarlarından büzme büzme şallar sarkıyor. Hele o türlü yollu yollu, koyu çubuklu şallar bana tabutları ve cenazeleri hatırlatır da hiç sevmem. Fakat orada o sedefle o tahtaya o kadar uygundu ki.. Sonra ince yuvarlak sütuna kabzası beyaz, kıvrık bir eski zaman kılı asmış, fevkalâde zarif... Koyu mavi zemin üzerine yaldızla yazılmış sülüs levhalara tahini ipekten büzme büzme çerçeveler yaptırmış. Maamafih bu güzel şeylerin yanında insanı gülümseten tuhaf, yapmacık şeyler de var. Meselâ karşılıklı iki camekânın içinde iki fujer yetiştiriyorlar. Saksının orta yerine, nebatı düz tutsun diye bir kamış dikmişler. Ucunda da ya yapma, ya da dolma bir kuş oturuyor. O kuş da, Cemil Paşanın nefis bahçesindeki letafeti berbat eden o iki s u n ' i ley-

lek gibi sinirime dokundu. Fakat umumî âhengin içinde bu teferruat o kadar göze çarpmıyor. Zira oda o kadar mânidar ki. Yalnız ev ve süs aşkının değil, aile ve ahlâk aşkının da iyi bir nümunesi.. Tahtın yanı başındaki şömineli hacleyi babasının hâtırasına hasretmiş. Yağlı boya ile babasının resmini yapmış... Belki oradaki örtüler, levhalar, beyaz dal işlemeli pembe atlas seccade, küçük sedef çekmece hep pederinden yadigârdır. Az ötede baba aşkına hoca aşkı refakat ediyor. Recai zade Ekrem Beyin buruşuk mavi bir pas partu içinde başı açık bir fotoğrafisi asılı. Kitap dolabının üstündeki vazoda her vakit o resme doğru uzayan zarif ve taze bir demet bulunur. Salonun bir köşesini de Halûk'un çocukluk hâtırası, refikasının oğlu ile bir arada çıkarttığı resimler işgal ediyor. Fikret bize mektepte edebiyat dersi vermişti. Burada da salonu bir ev ve bir aile aşkı, bir ahlâk ve terbiye dersi veriyor.

Âşiyan, orta kat
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

«Kendisi yanımıza biraz geç geldi. Bahçe ile uğraşıyormuş.

— Meşguldüm. Çabuk kurtulacağım zannediyordum. Sizden mahrum kalmak da istemiyordum. Onun için alıkoydum... diye özür diledi.

«Ne kadar munis adam! Kendisi söylemiyor ama anlaşılıyor ki bu yalnız yerde yaşamaktan biraz canı sıkılıyor. Kendisi Âşiyanı «meşguliyetli bir inziva» diye tarif ediyor.

....

«Gümüş zarf fincanlarda kahve geldi. Fakat Âşiyanda işler o kadar muntazam, o kadar sessiz görülüyor ki, içinde canlı mahlûk yok gibi... Ayak sesi, fincan şıngırtısı bile duyulmuyor... Sonra ne kadar tertip var. Bu evde erkeğinin arzusuna refakat eden intizamperver bir kadın ruhu seziliyor. Tuhaf bir rşey söyleyim. Gümüş zarflar ekseriya insanın elini yakar değil mi? Âşiyanda yakmıyor Biraz ılıtıp da mı getiriyorlar, yoksa bizim hüsnü kuruntumuz mu?

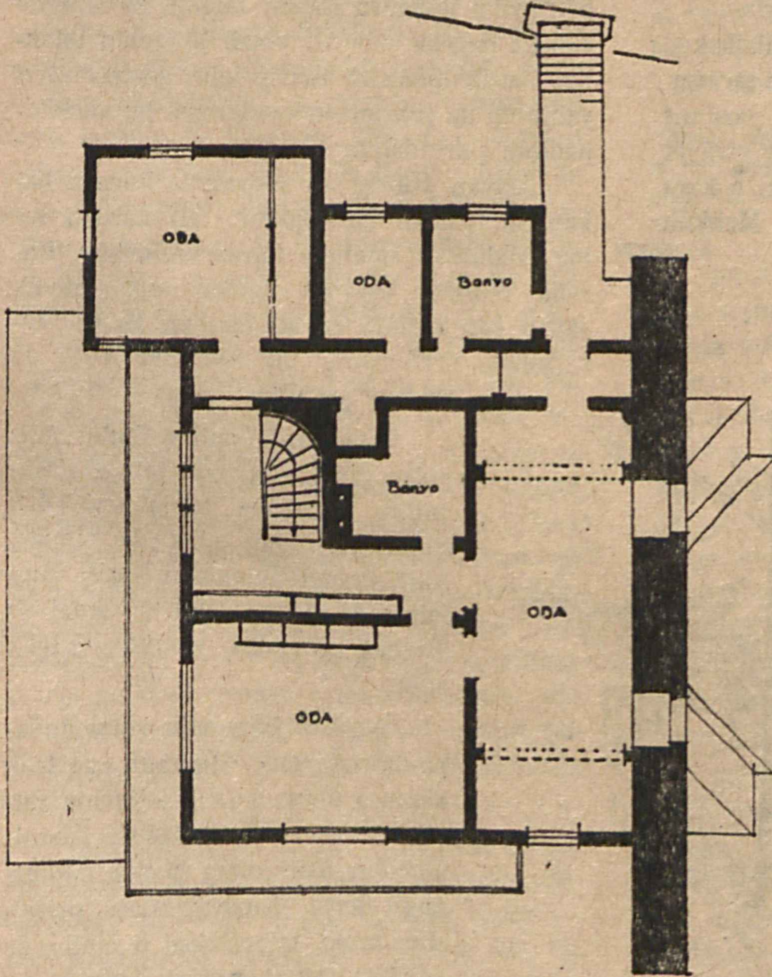
....

«Evinin her tarafı salonu gibi. Bizim memleketimizin sanayiine çok meftun. O eski gümüş el aynaları, eski sırma ve ipek işlemeli yastıklar, abâni kumaştan perdeler, eski divitler, kalemdanlar, kalemtıraşlar, rahleler, arabesk sandalyeler, el yazısı kitaplar Âşiyanın her tarafında görülür. Fakat en çoğu salonun yanındaki küçük odada, tavanı eski Türk evlerinin tavanları gibi müdevver, üstü enginar gibi nebatlar resmedilmiş kahve rengi kâğıt kaplı o oda çok koyu, ve ilhamkâr. Gayet basit birer rafa eski ciltler içinde el yazısı divanlar, farisî, arabî kitaplar dizilmiş... Salonun kapısından o odanın duvarındaki kalkan, kargı, miğfer, zırhlı kolluklar gayet heybetli gözüküyor. Fakat benim en ziyade, kitap odası hoşuma gidiyor. Meyilli, dirsekleri çıkık, hâre hâre zeytunî boyalı bir tavan; koyu vişne rengi duvarlar; or-

ta kapıya karşı geniş minderin üstünde dar, uzun, camları rengârenk bir pencere ve altında kitap dolu bir raf... Sonra bahçeden üç cephedeki balkona ve kitap odasına medhal olan, köprüye karşı geniş, her yanı açık gayet sade bir yazıhane, arkalığı oymalı geniş, sarı bir sandalye, etrafta yine kitap dolu raflar ve bahçeye nâzır kapının iki tarafında da dört mainî direk arasına dizilmiş şık ve basit raflarda kitaplar... Yemek odası en alt kattadır. Pencereleri yüksekte kalır. İçlerinden birer saksı fujer sarkıyor. Büfesi, duvarların içine yapılmış kabarık gül oymalı, fevkalâde zarif ve boydan boya uzun birer yerli dolaptır. Sofrası son derece temiz, süslü, tertipli... Uzun bir sofradır. Cidden bu adam ev hayatına tapıyor. Her tarafına birer isim bulmuş. Meselâ salona girilecek dış kapının sahanlığı altında sarmaşıklara bürülü, iğri taşlı bir pencere vardır. Ona Sokratın penceresi demiş. Bahçede Boğaziçine nâzır sedlere eski zamanlardaki gibi kayalar içine sedirler oymuş. Taş taş üstüne koyup kaya parçalarından masalar, kanapeler yapmış. Onların civarında sıra ile dikili üç nârin servi vardırı. Onlara «Les Trois-Grâces» diyor. Salonun yanındaki küçük odaya üçü Anadoluhisarına, üçü de Beylerbeyi tarafına nâzır çıkıntılı ve dılılı altı pencere yaptırmış. Onları birer panorama gibi telâkki ediyor. Hangi birini açsanız Boğazın ayrı bir köşesini görüyorsunuz. Hasılı Âşiyan biraz oyuncaklı, fakat o kadar yektâ, o kadar nezih bir şey ki onu size benim acemi kalemim değil, kuvvetli bir sanatkâr kalemi iyi anlatabilir. Hepsinden iyisi, kendiniz görmelisiniz.

....

«Renklerden tirşeyi pek severdi, Salondaki ve kitap odasındaki lâmbaları, abajurları tirşeydi. Yol halıları tirşe, yemek tabaklarının çiçekleri tirşe idi. Salonun duvarları tirşeye yakın bir renktedir. Bu zevkini evinden mektebe de teşmil etmişti. Mektebi Sultaninin musiki salonundaki duvar da tirşeyi andırır bir renktedir. Kapılar da o renge yakındır. Tirşenin imtizacından hasıl olan açık ve koyu renkleri, - donuk, yeşillere kadar - diğerlerine tercih ederdi. Kumaşlardan da kadifeyi sevdiği aşikârdı. Zira salonunun döşemesi kadife, yeleği kadife, köşe yastıklarından bazıları kadife, evde giydiği takke kadife, gömlek kadife idi.»

Âşiyan, üst kat
(Plân Reşad Sevinçsoy)

Âşiyan İstanbul Ansiklopedisi adına 1947 de ve 1959 da iki defa ziyaret edilmiştir; aşağıdaki notlar bu ziyaretlerde tesbit edilmiştir.

Âşiyan bina olarak tarâvetini muhafaza etmektedir; fakat, Rûşen Eşrefin tasvir ettiği Fikretin eliyle tanzim edilmiş olan içi, bir kaç parça eşya müstesnâ, tamamen değişmiştir, bu değişiklik de şâirin ölümü ile Âşiyanın İstanbul Belediyesince satın alınarak bir müze haline getirildiği zaman arasında olmuştur.

Eski gaz lâmbalraının yerini elektrik tesisatı almıştır.

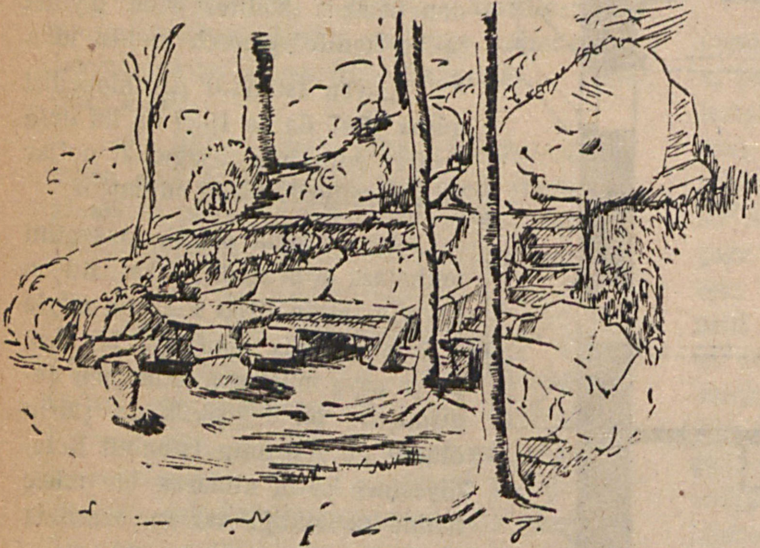
Şâirin kütüphanesi de yoktur. Maarif Vekili Necati Beyin imzası ile şâirin zevcesi Nâzime Hanıma gönderilmiş bir teşekkür mektubundan kitapların Galatasarayı Lisesine bağışlandığı anlaşılıyor; fakat mezkûr lisenin kütüphane kayıtlarında buna dair hiç bir işaret yoktur; kalb huzuru için Galatasayı Lisesi kütüphanesinde umumî tasnîfe tâbi tutularak dağıtılmış olmasını kabul etmek lâzımdır, şunun bunun elinde kaldığını düşünmek de pek hâzindir.

Binanın müze olarak açılan yerleri birinci kattaki salon ve bir oda ile ikinci kattaki yatak odası ve mesâi odasıdır.

Bahçedeki iki şamfıstığı için zevcesiyle şâirin diktiği söylenir; havuz kenarındaki kaba taştan masa ve sedir eski halindedir. Havuzun arkasındaki kayalıkta şâirin kendi eli ile yazıp taşçıya oydurttuğu mısralar kırmızı boya ile boyanmıştır. Rübabı Şikeste'nin ikinci tab'ında mevcut olan bu mısralar, Balkan Harbinden evvel söylendiğini gösterir.

Halbuki 1947 de müze gezdirilirken Balkan harbinde Edirnenin Bulgarlar tarafından işgalinden duyduğu teesürle yazılmış olduğu anlatılmıştı. Bizce böyle bir rivâyet varsa bu kayanın üstüne kazılmasının o kara güne rastlamasından doğduğudur. Mahkûk mısralar şunlardır:

Ey taş! Sen ey kitâbei jengini kün fekân
Bir ser şikeste heykeli Bülhevli andıran
Vaz'ınla seyri hilkat idersin pür iştibâh

Âşiyan bahçesinde taş masa ve geride, üstüne Fikretin mısraları kazılmış olan kaya
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

İttin mi bâri sen o büyük sırrı iktinah?
Sen bâri anladın mı, sen ey kalbi zî huzur
Hep taş yüreklerin neye âlemde nasibi şevkü sûr?!

1947 de Âşiyan İstanbul Ansiklopedisi adına gezilirken yazı ailemizi nezaketle karşılayan müzenin eski memuru Bay Zeki Afşin Tevfik Fikretin Eyyubda bulunan kemiklerinin de Âşiyanın bahçesine nakledileceği tasavvurundan bahsetmişti ayni düşüncenin 1959 da da devam ettiği görülmüştür. Âşiyanın lûgat mânası düşünülürse bahçesinde velev ki sahibinin dahi olsa bir kabrin bulunması herhalde şairâne güzelliğine halel verir, Tevfik Fikretin ruhu Eyyubsultandan hoşlanır denebilir. Bahçeyi daha ziyade tunçtan dökülmüş bir heykel süsleyebilir.

İstanbul Ansiklopedisi müzenin 1947 deki memuru çok nazik Bay Hayrullahın adını buraya kaydetmekten bir zevk dymuştur; 1959 da Belediye müzeleri müdürü ve vazifesinin ehli sayın Ethem Sezdi ile müzenin pek aydın memuru Bayan Jalenin ve müzede çalışan değerli şâir Ali Vecdi Bingölün İstanbul Ansiklopedisini tenvir için gösterdikleri yakınlığı da şükran ile kaydetmek bu ansiklopedinin şiârindandır.

Âşiyan Müzesi — Âşiyanın, Boğaza bakan kapısından girildiğinde, alt kattaki salon Abdülhak Hâmid'e tahsis edilmiştir. Burada bulunan eşyanın hemen hepsi büyük şâirin son refikai hayatı Lüsyen Hanım tarafından verilmiştir. Bu hâtıralar 1947 de şöylece tesbit edilmişti:

Duvarlarda asılı resimler: Kapıdan girince sağdaki fotoğraf Hâmid'in etrafında toplanmış Türk edebiyatının beş güzîde sîmâsı; Âkif, Cenab, Süleyman Nazif, Sami Paşazade Sezai, Midhat Cemal ve Midhat Cemalin yanında küçük oğlu.

Sağdaki bölmenin karşı duvarında Lüsyen Hanımın portesi, kapının karşısındaki bölmenin büyük orta duvarında Halife Abdülmecidin Şairiâzama hediye edilmiş yağlı boya Kurbağalıdere peizajı (Bu tablo için Göksu diyenler de vardır.) Yazıhânenin üstünde üç fotoğraf: Bebekte Hekimbaşı köşkünde Tahran elçisi müverrih Hay-

rullah Efendi ve karşısında havuz başında iki oğlu, Nasuhi Bey ve yedi yaşında Hâmid Bey, Abdülmecidin fırçasından çıkmış ve aynı salonun diğer bölmesinde bulunan yağlı boya Abdülhak Hâmid portresinin fotoğraf röprodüksiyonu. Üst sol köşede ressamın el yazısı ile «Büyük Hâmid'e.» ibâresi ve imzası; altında şu satırlar; şiir Tevfik Fikretindir:

Dehâ: ey neyyiri esrârı füshatzârı ilhâmın
Senin pisanii Hamid midir evrengi ârâmın?
Güler, ey Dahii Âzam, serin fevkinde ecramın
Olur meşhudi fikrim yâde geldikçe büyük nâmın
Derin bir cevvi lâhuti, geniş bir darbei şehber

Üçüncü fotoğraf on beş on altı yaşlarındaki Hâmid, ailesi arasında; babası, iki teyze hanım, annesi, kızkardeşi Fahrünnisa Hanım.

Bu bölmeyi soldaki bölmeden ayıran duvarın önünde heykeltraş Nijad'ın Abdülhak Hâmid başı, Soldaki bölmenin sağ duvarında şâire ölümiyle Makberi yazdırtan Fatma Hanımın büyütülmüş fotoğrafı; bu ince ve harikulâde dilber genç kadın resminin altında Beyruttaki kabrinin fotoğrafı; bu bölmenin karşı duvarında Hâmidin Fatma Hanımdan doğmuş çocukları. Hüseyin Beyle, 1946 da yetmiş iki yaşlarında vefat eden Hâmide Hanımın fotoğrafları ki bu hanımfendi Profesör Fâhirin annesidir; Hüseyin Bey ise Şâiriâzamın hayatında genç yaşında vefat etmitir. Ayni bölmenin sol duvarında Halife Abdülmecidin büyük yağılı boya ve tam boy Abdülhak Hâmid porteri (yazıhâne üstündeki fotoğrafın aslı), ressamın imzası ve 1333 tarihi vardır. Ayni duvarda Abdülhak Hâmidin Fatma Hanımdan sonra evlendiği İngiliz Nelli Hanımın ve Londradaki kabrinin fotoğrafları; soldaki odanın kapı yanındaki duvarında iki yağlı boya portre: Şairin babası Hayrullah Efendi ve dedesi Hekimbaşı Abdülhak Molla. Salonun methal kapısının soluna düşen küçük duvar parçası üzerinde Emin Şükûhi Bey; kapının hemen solundaki duvarda Behçet Efendi.

Salounun ortasındaki vitrin: Üst gözde Abdülhak Hâmidin eserlerinin orijinal müsveddeleri: (sıra numaraları eserleri ayırt etmek için konulmuştur) 1 — Cünunu aşk, ilk müsveddeden altmış iki sahife ve içinde bir iki not. 2— Hâkan, ikinci defter, seksen sekiz sahife. 3— Liberte, nâtamam müsvedde 47 sahife. 4— Ruhlar, ilk müsvedde iki defterde elli yedi sahife, Hâmidin yazısiyle, üçüncü defter başkası tarafından tebyiz edilmiş. 5— İlhan, tam müsveddesi 166 sahife. 6— Arzîler, tam müsveddesi 75 sahife. 7— İbni Musa, son defter 229 uncu sahifeden 290 ıncı sahifeye kadar. 8— Finten müsveddesinden müsveddesinden üç sahife. 9— Tezer, tam müsveddesi 86 sahife. 10— Yabancı dostlar, baştan on iki sahifesi mükerrer olmak üzere yetmiş küçük sahife. 11— Zeyneb, ilk müsvedde 114 sahife. 12— Zeyneb, tam ve katî müsvedde iki yüz dört sahife. 13— Tayıflar geçidi, ilk müsvedde 95 sahife. 14— Tarhan, ikinci defter 56 ıncı sahifeden 104 üncü sahifeye kadar. 15— Tezer ve Sahranın ilk müsveddeleriyle Mutekif ve Mütehassir manzumeleriyle sair birkaç manzume. 111 sahife.

Vitrinin bu üst katında Hâmide gönderilen bir iki telgraf, şâire ait birkaç perâkende mektup ve manzume ve bu arada Hâmidin el yazısı ile genç yaşında vefat eden Türkoloğ Kip hakkında bir kıt'ayı ihtiva eden bir kâğıt vardır, kıt'a şudur:

Cümle yârânı vefasıyla ederken tatyip,
Kendi ömründe vefa görmedi ol zati edip,
Genç iken olmuş idi evci kemâle vasıl
Ne olurdu yaşamış olsa idi mister Kip

Bu vitrinin alt kısmında Hâmide ait bazı eşya teşhir edilmiştir: Yazı hokkası, yazı kurutma tamponu kalemler nişanlar, küçük bir tiyatro dürbini, tek gözlüğü, tesbihi, saati, kartvizitleri ve mebusluk hüviyet varakaları, gayet zarif ve küçücük bir dama takımı, son hastalığında verilen ilâç ve ölümünden birkaç saniye evvel bu ilâçla doldurulup ağzına götürülen kaşık.

Salonun methal kapısından girildiğine göre karşıdaki bölmede şöminenin yanında bir satranç masası ve satranç takımı, orta duvarın önünde Şairiâzamın yazıhânesi, sol duvarın önünde bir etajer.

Soldaki bölmenin orta duvarının önündeki vitrin: Şâiriâzamın esvapları, sağda lâcivert bir kostüm, ceketin üst cebinde beyaz keten mendil, alt cebinde beyaz eldivenler, sağ kenarında fes. Ortada Bâlâ üniforması, göğsünde nişanlar, belinde kılıç, solda kadife yakalı lâcivert paltosu, köşede silindir şapka; vitrinin alt kısmında bir çift rugan iskarpini, şemsiyesi ve kamış bastonu.

Salonun methal kapısından girildiğine göre sağdaki bölme içinde gümüşî zemin üzerine çiçekli İtalyan kadifesinden iki koltuk ve bir kanape, Şâiriâzamın Londrada ikamet ettiği sıralarda kullanıldığı rivayet edilmektedir.

Âşiyanın alt katındaki soldaki oda Abdülhak Hâmid salonuna nisbetle pek fakirdir. Burada kaydedilmeğe değer hemen yegâe kıymet, Recaizâde Ekrem Beyin Halife Abdülmecid tarafından yapılmış büyük yağlı boya portresidir. Bir duvarda Edebiyatı Cedide şair ve ediplerinin el yazılarını ihtivâ eden küçük bir vitrin vardır ki bu arada Cenab'ın, Süleyman Nazif'in, Saffeti Ziya'nın, Halid Ziya'nın, Faik Âli'nin yazı ve imzaları ile haftalık Servetifünun gaztesinin bilâ müddet kapatıldığını sahibi imtiyazı İhsan Beye bildiren 10 teşrinievvel 1317 tarihli bir tebliğnâme görülmektedir. (B.: Serveti Fünun).

Âşiyanın üst katı tamamen Tevfik Fikrete tahsis edilmiştir. Bu kat da müze haline konulan üç bölmeden mürekkep bir mesai odası ile bir yatak odasıdır. Mesai odasına girilince hemen karşıda Halife Abdülmecidin fırçasından çıkmış yağlı boya büyük bir sis peizajı vardır. Prens ressam ilhamını şairin meşhur şiirinden almış ve tablosunu «Muhibbi azizim Tevfik Fikret Beye» cümlesini yazarak imzalamıştır. 1326 tarihini taşıyan bu tabloda Abdülmecid muvaffak olmuş bir sanatkârdır; duman altında râkit bir deniz, duman arasından sıyrılır gibi olan belirsiz güneş, durgun sularda uçucu akisler, bir balıkçı kayığı, kayığın öünde elini siper ederek ilerisini seçmeğe çalışan bir adam. Duman içinde görünüp kaybolur gibi İstanbul silueti. Abdülmecidin tablosunun üstünde ressam Mihri Hanımın Tevfik Fikret portresi, Türk edebiyatı tarihinin en kıymetli vesikalarından birisidir.

Ruşen Eşref nakleder, Fikret son günlerinde bu profil portre hakkında: «Bakın bu ne güzel resim, benim başımı ne harikulâde gösteriyor, şöyle buruna doğru geldikçe incele bir baş. Şu burnum biraz daha uzarsa bir fil başı gibi olacağım!» der imiş.

Duvarda sis tablosunun iki yanına rastlıyan yerinde iki küçük niş ve bunların arkasında iki küçük camlı dolap vardır. Bu nişlerden sağdakinin üzerinde fanuslu büyük konsol saati Tevfik Fikretin ölüm anında durdurulmuştur, alaturka on ikiyi on sekiz geçe.

Salonun sağındaki çıkıntı önünde şairin büyük yazı masası ve yerinde bir tâbir ile şiir tahtı olan gayet geniş, rahat koltuğu. Vaktiyle şilte ve yastıklar ile döşendiği muhakkak olan koltuk çıplaktır. Üzerine küçük bir meşin yastık konmuştur. Yazı masası cidden zariftir. Gayet geniş olup üzeri bir hayli evrakı perişan taşıyabilir, orta kısmını Mısır hasırı ile kaplatmıştır. Rivayet edildiğine göre bu koltuk ve masa vaktiyle Edebiyat Fakültesine hediye edilmiş, Fakülte binadan binaya göçüp dolaşırken menşei unutulan bu iki kıymetli hâtıra bir ara ambara atılmış, uzun zaman orada kalarak bir hayli yıpranmış, Âşiyan müze haline konulurken Fikretin arkadaşlarından biri tarafından hatırlanarak haber verilmiş ve Edebiyat Fakültesi dekanı Profesör Hâmid Ongunsun'nun araştırmasıyle meyadana çıkarılmış ve eski yerine konulmuştur.

Mesai odasının bu bölmesinin sol köşesinde tunç taklidi boyanmış Fikretin alçı büstü rivayet edildiğine göre: Robert Kollejli bir Bulgar genci tarafından yapılmıştır. Bu bölmenin duvarlarında Tevfik Fikretin fırçasından çıkmış yağlı boya iki natürmort vardır ki birinde ayvalar, diğerinde şeftaliler vardır. Biri hattat Saminin, diğeri Yesârîzâdenin, siyah üzerine yaldızla yazılmış iki tâlik levha vardır.

Mesai odasının solundaki bölme şöylece tanzim edilmiştir:

Orta duvarın merkezinde şairin, zevcesi Fatma Nâzime Hanımefendi ile çektirttiği bir boy fotoğrafının büyütülmüşü, Hanımefendi çarşaflıdır. Onun üstünde şâirin babası Hüseyin Efendinin portresi; sağında ve solunda şairin fırçasından çıkmış iki küçük «Çocuk Halûk» portresi, Halûkun portrelerinin yanında yine şairin fırçası eseri iki kopya yağlı boya manzara.

Bu bölmenin sağ duvarında, Fikretin eliyle yapılmış üç resim: Fatma Nâzime Hanımefendinin portresi; Âşiyan civarında Boğazın görünüşü (bu yağlı boya peyzaj tereddütsüz bir nefisedir); bir çamın altında oturmuş olan çarşaflı hanım (şâirin zevcesidir); kara kalemle genç balıkçı portresi (bu resim

de şairin hayatı bakımından kıymetlidir; Fikret bu resmi Galatasaray Sultanisinin son sınıfında iken yapmıştır. Üst sol köşesinde «Mehmet Tevfik» imzasiyle şu satırlar okunmaktadır: Tecrübei kalem olmak ve son sene imtihan salonuna vazolunmak üzere dapre natür tersim kılınmıştır. Mektebi Sultanî 1888).

Bu bölmenin sol duvarında Fikretin iki yağlı boyası: «Fırtınalı bir günde Boğaz ve Anadoluhisarı», güzel bir peyzaj; ve bir natür mort: Mandalinalar.

Mesai odasının solundaki bu bölme önünde iki katlı bir vitrin vardır; vitrinin üst, gözünde, Fikret'in üç küçük fotoğrafı ile bir hâtıra defteri, kıymetli vesikalardır. Bu defterin, açık sahifesinde şu satırlar okunmaktadır:

«19 Ağustos 1918 pazartesi tavafı tahatturunda bulunmakla mübahi perestişkâranı Fikret.
Faik Âli, Süleyman Nafiz, M. Kemal».

Sonuncu imza, Atatürk'ün, Lâtin harflerinin kabulünden evvelki imzasıdır ki, Sakarya muharebesinden sonra kendilerine «Gazi» ünvanı verildiğinde bu imzanın m = mim harfinden evvel unvanlarını yazarlardı.

Vitrinin alt katında, şaire ait ufak tefek eşya, bu arada kalemleri, yazı takımları, kalemtıraşları, resim fırçaları ve paleti bulunmaktadır.

Âşiyanın bu üst katında yatak odasına gelince:

Kapıdan girilince, hemen solda bir komodin ve bir ağaç karyola vardır; bu karyola, müzeye, sadece bir dekor tamamlamak için koulmuştur; baş ucunda, duvarda asılı duran bir fotoğrafı da pek aydın şehadet ettiği gibi, ki şairi ölüm döşeğinde göstermektedir, Fikretin içinde öldüğü oymalı ceviz karyola değildir. Aslı bulunamadığına göre, karyolanın, bu fotoğrafa göre yeni olarak yaptırılması, muhakkak ki çok daha uygun bir iş olurdu.

Fikretin, ölümüne takaddüm eden günlerden birinde, asabî bir kriz anında elini karyolanın demirine çarptığı bir hakikati tarihiyedir. Fotoğrafdaki karyolaya teslimi ruh ettikten sonra yatırıldığı kuvvetle tahmin olunabilir.

Komodinin üzerinde büyük ve saplı bir bardak vardır ki, müzeyi ziyaret edenlere, şâirin, son hayat deminde bu bardak ile turşu suyu içtiği söylenmektedir. Karyola, fotoğraf karşısında kıymetini kaybedince, gayet ağır ve kenarları çok kalın olan bu bardak da müzeye lâübâli eller tarafından konulmuş şüphesini veriyor; Âşiyanın büfesinden ziyade bir turşucu dükkânında bulunacak şeydir denilebilir; büyük şâirin ateşle kavrulmuş dudaklarına sunulacak birkaç yudumluk turşu suyu, her halde bir fincan veya küçücük ve ince bir bardak içine konmuş olacaktır. Fikretin son günlerini tesbit eden Ruşen Eşref, bu turşu suyu fıkrasını kaydetmiyor (B.: Tevfik Fikret).

Bu odada, karyolanın baş ucuna rastlayan duvarda, şairin eliyle ve kurşunkalemiyle yapılmış babası Hüseyin Efendinin bir portresi vardır, altında şu satırlar yazılıdır:

Melek babacığım
«Benim gözümde bugün haizi şehadetsin
Şehidi sıdk-u hamiyyet, şehidi gurbetsin.»

Onun altında, küçük bir vitrin içinde fesi teşhir edilmiştir; deniz tarafıdaki duvara da, ölüm döşeğinde iken Ressam Mihrî Hanım tarafından alınmış mask'ın bir kopyası vardır; bu maskın aslının Profesör Adnan Adıvar'da olduğu rivayet edilmekte idi; bu satırları yazıldığı sırada tahkikine imkân bulunamadı.

Gazanferağa Belediye Müzesinin değerli Müdürü Edhem Sezdi 1953 yılı ortasında belediyeye bağlı bütün müzelerin bu arada Âşiyan Müzesinin de başına getirildikten sonra aslâ küçümsenmiyecek işler başarmıştır, 1956 da vukua gelen ve Âşiyan için müstakbel büyük bir tehlike teşkil eden dağ kaymasını önlemek üzere 400.000 liralık tahsisat alarak heyelâna karşı takviye duvarı yaptırmıştır. Binanın tâmiri için de 1959 mâlî yılı büdcesinde 150.000 liralık yeni bir tahsis temin etmiştir; Âşiyana şehir telefonu almış, paratoner tesisatı yaptırmıştır. Yine onun himmeti ile Âşiyanda Edebiyatı Cedide şâir ve nâsirlerinin şimdilik yalnız fotoğraf portrelerini ihtiva eden yeni bir oda açılmıştı ki, ileride Edebiyatı Cedide sîmâlarının bütün hâtıralarının Âşiyanda toplanması şayanı temennidir.

Seçkin kadın şâirlerimizden Nigâr binti Osman Hanımefendi Âşiyanın komşusu idi; 1 nisan 1918 de vefat etti (B.: Nigâr binti Os-

man Hanım); oğlu Feridun Nigâr Bey muhterem vâlidesinin 1000 cildlik kütüphanesini Âşiyana hediye etmiştir. Hanımefendinin el yazısı ile bir hâtıra defteri de kilidli ve mühürlü bir çekmece-sandukçe içinde yine oğulları Feridun Nigâr ve Salih Kerâmet Nigâr beyler tarafından Âşiyana verilmiştir ki sâhibesinin vasiyeti üzerine ölümünden elli sene sonra, yâni 1 nisan 1968 tarihinde açılacaktır.

ÂŞİYAN İDADİSİ — Birinci Cihan Harbi sonunda kurulan hususî mekteplerdendir; kuruluş tarihi 1918, kurucuları da, Meşrutiyetin ilânında Âşiyan mecmuasını çıkaran Ahmed Cevdet ve Mustafa Namık kardeşlerdir.

Âşiyan İdadisinin tedrisata başladığı ilk bina, 1959 da Millî Türk Talebe Birliğinin bulunduğu (1950 ye kadar Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Merkezi) eski Divanı Muhabat dairesinin yanındaki sokakta Keçecizâde R. Fuad Beyin konağının karşısında idi; bu binada devrin kıymetli muallimlerinden Ahmed Edibin tesis ettiği «Biçki Yurdu» vardı, Ahmed Edip, yer bulamıyan arkadaşlarına burasını kiralamış ve Âşiyan İdadisi bu suretle açılabilmişti; Mektebin ilk müdürlüğüne de Ahmed Edip tayin edilmişti ki sonra bu vazifeyi müessislerden Mustafa Namık kendi üzerine aldı. İlk talebesi, on beşi leylî olmak üzere altmış çocuktu. 1919 ders yılı başında Âşiyan İdadisi bir talebe akınına uğradı; mektep de Fazlıpaşada Tefeyyüz Mektebinin bulunduğu konağa taşındı. Tedris ve terbiye programları garb memleketlerinden ciddî etüdlerle hazırlanmış olan Âşiyan İdâdisi, idaresinin ciddiyeti ile büyük bir şöhret kazandı, öylesine ki, Kadıköylüler, Sadaret Müsteşarı Emin Beyin riyasetinde bir heyet göndererek, mektep müessislerinden, Kadıköyünde de bir şube açmalarını rica ettiler. Bina bulunamayınca, Emin Bey, kendi konağını verdi; 1919 yılında Âşiyan İdadilerinin talebe sayısı 800 ü buldu.

Âşiyan İdadisi, tedrisatına 1922 yılına kadar devam edebildi. Mektebin başlıca gelir kaynağı, Anadoludan gelen yatılı talebelerden alınan ücret idi. Millî Mücadele başlayınca, Anadoludan çocuk gelmedi; niharî talebeden alınan ücretler de mektebin ağır masraflarını karşılayamadı, güzel müessese kapandı.

Münir Süleyman Çapanoğlu

ÂŞİYAN MECMUASI — 1908 İnkılâbından sonra çıkmış edebî, ilmî ve ahlâkî bir haftalık mecmuadır; ilk sayısı 27 ağustos 1908 (1324) de intişar etmiştir; sahipleri İbnüssırrı Ahmed Cevdet Bey merhumla kardeşi Muallim Mustafa Namık Beydir, ki eski gazeteci lerden Kemal Salih Sel'in ağabeyleridir. Âşiyanın bir nüshası 16×24 eb'adında 32 sahife olup fiyatı 60 para idi. Üçüncü sayıdan itibaren, edebiyata hevesli gençlerin yazıları için dört sahifelik bir ilâve koymağa da başlanmıştır ki, Meşrutiyet devrinde heveskâr kalemlere ilk defa olarak kıymet veren Âşiyan olmuştur.

Bu mecmuaya adını koyan Tevfik Fikrettir; mecmuada neşredilecek şiirlerine karşılık bir telif hakkı teklifini de şiddetle reddetmiştir. Âşiyanda en üstün yazı bedeli de Abdülhak Hâmide ödenmiş, her şiirine beş altın telif hakkının lûtfen kabulü rica edilmiştir.

Âşiyanın anclak 26 nüshalık bir ömrü olmuştur. İlk iki nüshası Şirketi Mürettibiye matbaasında, diğer sayıları da Matbaai Âmirede basılmıştır. Devrin en kıymetli kalemleri mecmuanın yazı ailesi içinde bulunmuştur: Tevfik Fikret, Ali Süad, Ahmed Şuaib, İsmail Müştak, Ali Kâmi, Celâl Sâhir, Aynîzâde Hasan Tahsin, Hüseyin Sîret, Süleyman Fehmi (bir edebiyat muallimi, Dahiliye Nezareti kalemi mahsus müdürü oldu, aslen Arnavut olup Arnavutluğa gitti, Maarif Nazırı oldu ve orada öldürdüler), Faik Âli, Ahmed Haşim Menemencioğlu Edhem, Doktor Ali Süha, Raif Necdet, Enis Avni (Aka Gündüz), Ali Fuad (matbuatta Köse İmam diye meşhurdu, eski mülkiye kaymakamlarından, 1940 - 1941 arasında öldü).

Münir Süleyman Çapanoğlu

AŞKÎ (Kemanî) — İkinci Sultan Abdülhamid devrinde Ayvansarayda Lonca'da yetişen sâzendelerdendir, piyasanın ikinci derece kemancılarındandı. Üstadkâri eski besteleri, kârları, peşrevleri pek beceremez fakat kiriz havaları denilen oyun havalarında, köçekçelerde, kabadan çiftelli çalışda yayı çok curcunalı ve şakraktı.

Kel Hasanın tulûat tiyatrosunda oyun başlamadan evvel ve perde aralarında beş kişilik takımiyle fasıllar yapar, Apukurya zamanında Odeon ve Konkordiya tiyatrolarının maskeli balolarında, ayrı bir salonda yine takımiyle birlikte âhengi tutturur, yan sokak yosmalarından kalkıp kıvır kıvır kıvıranlar olur.

Sermed Muhtar Alus

AŞKÎ (Üsküdarlı) — Onaltıncı asır şâirlerinden, Rumelihisarlı olmakla da meşhur, asıl adı İlyasdır; Büyükşehire devşirme oğlanı olarak gelmiş, Yeniçeri Ocağından yetişmiştir; 1538 den evvel ocakdan emekli olup 1576 da muhakkak ki çok yaşlı olarak öldüğüne göre gençliğinde acemioğlanı ve yeniçeri olarak Yavuz Sultan Selimin İran ve Mısır seferlerine, Kanunî devrinin ilk büyük seferlerine iştirâk etmiş, Tebrize, Hemedana, Kazvine, Kahireye, Budine, Viyanaya yaya gidip gelmiştir. Ocaktan çıktıktan sonra Bayramiye tarikatine intisap etmiş, uzunca bir müddet de defterdarlık kaleminde kâtiplik yapmıştır. Ocaktan bekâr hayatına alışık olduğu için muhtemeldir ki evlenmemiş, Üsküdarda bir yalı satın alarak yerleşmiş, yalısı içki ve zevk erbâbının toplandığı rindler, kalenderler mahfili olmuş, saz ve söz, mey ve mahbub ile gırtlağına kadar borca batmış, yalısı ve eşyası alacaklıları elinde satılarak âhir ömründe Rumelihisarına hicret etmiştir. Şu beyit Lâtifî Tezkiresinde şiir diline örnek olarak gösteriliyor:

Ben onun mihrinde mahiv, ol bende peydâdır henüz
Zerrede gör mihrin envârı hüveydâdır henüz

Bibl.: Lâtifî Tezkiresi; İnönü Ansiklopedisi.

AŞKÎ EFENDİ — Son meddah ve orta oyuncularından; merhum Sermed Muhtar Alus İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda bu sanatkâr hakkında şu satırları yazıyor: «Kış geceleri Divanyolundaki Ârif, Beyazıttaki Merkez, Veznecilerdeki Şems, Direklerarası nihayetindeki Fevziye kıraethanelerinin kâh birinde, kâh ötekinde meddahlık eder, yazın Kavuklu Hamdinin orta oyunlarında, Merdivenköy civarındaki Mama, Çamlıca eteklerindeki Libâde gibi mesirelerde acem taklidine çıkar, İranî şalcı olurdu, kısa boylu, tıknaz, yakışıklıca, 35-40 lık bir adamdı. Sanatında yavan, nükteleri, esprileri azdı. Eski meddahları dinlemiş olanlar, Aşkî Efendiyi beğenmezler, muasırlarından meddah İsmet ile kabili kıyas bulmazlar, naklettiklerinden zevk duymazlardı.

Silindirli fonografla plâklı gramofona Külhanbeyi, Ermeni dudusu, Yahudi, Acem vesaireye ait bir çok taklitler vermişti».

Münir Süleyman Çapanoğlu da, İstanbul Ansiklopedine verdiği notlarda, meddah Aşkî Efendi hakkında şu malûmatı veriyor: «Burdurludur, asıl adı Mustafadır, babası Şakir Efendi isminde bir zât olup Burdurda mahkeme mübaşiri imiş; Aşkî Mustafa; 1866 da sekiz yaşlarında bir çocuk iken İstanbula gelmiş, bir mahalle mektebinde yarım yamalak tahsil görmüş, 1876 Rus harbine gönüllü olarak iştirâk etmiş; harp dönüşü başından bir aşk macerası geçmiş, o zamanlar, orta boylu, eşine nadir rastlanır erkek güzellerinden imiş, son yılalrında aşağıya sarkık pos bıyıkları gençliğinde kıvır kıvır, ince bir karanfil bıyık imiş.. Kılık kıyafetçe ise, efendiliğe değil, omuzdaşlığa özenirmiş.. Meddahlığa, karşılık görmiyen bu aş yüzünden atılmış ve o devrin şörtlerinden saray mefruşatçısı meddah Şükrü Beye çırak olmuş ve «Aşkî» mahlasını almış.

Meddah Aşkî
(Resim: Nezih)

«Aşkî Efendi, 1931 de öldü; ki ölümü anında, Büyükşehir meddahlarının has mânada pîri olmuş bulunuyordu. Ömrünün son demine kadar meddahlık etti, hayli yaşlı olduğu halde sorulduğunda «Turp gibiyim» derdi. Son yılları bir müzâyaka ve çetin hayat mücadelesi içinde geçti, o r t a o y u n u ve

karagözle beraber meddahlıkda eski parlak rağbetini kaybettiğinden, Aşkî Efendi, kenar kahvelerde dolaşmağa başlamış, hikâye ve fıkralarından sonra da, elinde tabak parsa toplamıştır. Muhakkak ki, devrinin şöhretlerinden meddah Sürurinin mertebesine yükselememişti, bunu kendisi de itiraf eder: «Sürurî eşsiz bir sanatkârdır, bazı taklitlerine bayılırm» derdi. Nâşid hakkında ise: «Meddah değil, mukallittir ama isterse meddahlık da yapabilir» derdi. Aşkî Efendi en az iki yüz hikâye, üç yüzden fazla da monoloğ ve tekerleme bilirdi. Kendisinin en çok sevdiği hikâyeleri: «Portakalcı Yahudi», «Sürpik dudu ile Belâlı bıçkın», «Sulukule kavgası», «Ramazan beyin ahretliği», «Süleymaniye batakhanesi» ve «Acemin şal satması» idi.

«Orta oyununda en muvaffak olduğu Şalcı Hacı Abbas rolüdür; sırtına menevişli kumaştan entari, başına siyah acem papağı giyer, avucunu yanağına dayayarak o devirlerde pek meşhur olan ve ısfahan makamında bestelenmiş şu türküyü okurdu:

İsfahanda bir kuyu var
İçinde tatlı suyu var
Her güzelin bir huyu var
Ne yaman acem güzeli!..

Kıraethane sahipleri, meddah getirecekleri zaman gazetlere ilân verirlerdi; şu ilân da Aşkî Efendi hakkında 27 kânunusani 1306 tarihli Sabah gazetesinde çıkmış bir örnektir: «Lâlelide Yeşiltulumbada Süleyman Efendinin kıraathanesinde meddah Aşkî Efendi tarafından şayanı temaşa garip lûbiyat ve hikâyeler icra kılınacağından...».

AŞKÎ EFENDİ (Tabib Mehmed) — Üçüncü Selim devrinin namlı çiçekçilerinden; «Takvimi lâle» müellifi: 1801 (H 1216) da telif edilen bu esere, devrin şairlerinden Riza şu takriz - tarihi yazmıştır:

Aşki Efendinin kalemi çeşmei zülâl
Üşkûfezâri ma'rifeti ravzai kemâl
Ahvali lâlei bileyim dirse ehli dil
Âlâyı evsatı ider aninle intikal

Te'lif idince böyle güzide risâleyi
Kıldım teberrüken anı takrizi bî misâl
Tarih yazdı bülbül olub kim ey Riza
Tavimi Lâle oldu bilin gülşeni kemâl

Kendisi de devrin hükümdarı Sultan Selime ithaf ettiği eserinin mukaddimesinde: «Ezminei adîde ve sinîni medîdedenberi fenni felâhate iştigal ile tahsili vukuf ve şuur etmekle yadigârı rûzigâr olmak için ol şükûfei bî nazirin târifat ve muhassenatın beyan ve hurufu heca üzere esmâ ve sahibi tohum ve resim ve mizacini derc ile alâ sebilül ihtisar cedvel tariki üzere sebti sahifei âsâr ve Takvimi Lâle ismiyle namdar olundu» diyor. Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere tohumdan elede edilen lâleleri, çiçeklerin tescil edilen isimlerine göre alfabetik bir cedvel tanzim eden Aşkî Efendi, lâlelerin renk ve nakışları ve şekilleri hakkında hurda tafsilât verdikten sonra başka tohum sahiplerinin de ismini kaydediyor ve bu meşhur çiçeği âlâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç sınıfa ayırıyor. Risalesinden öğrenildiğine göre bu namlı çiçekçi kendi tohumundan yüz on sekiz çeşit lâle yetiştirmiştir.

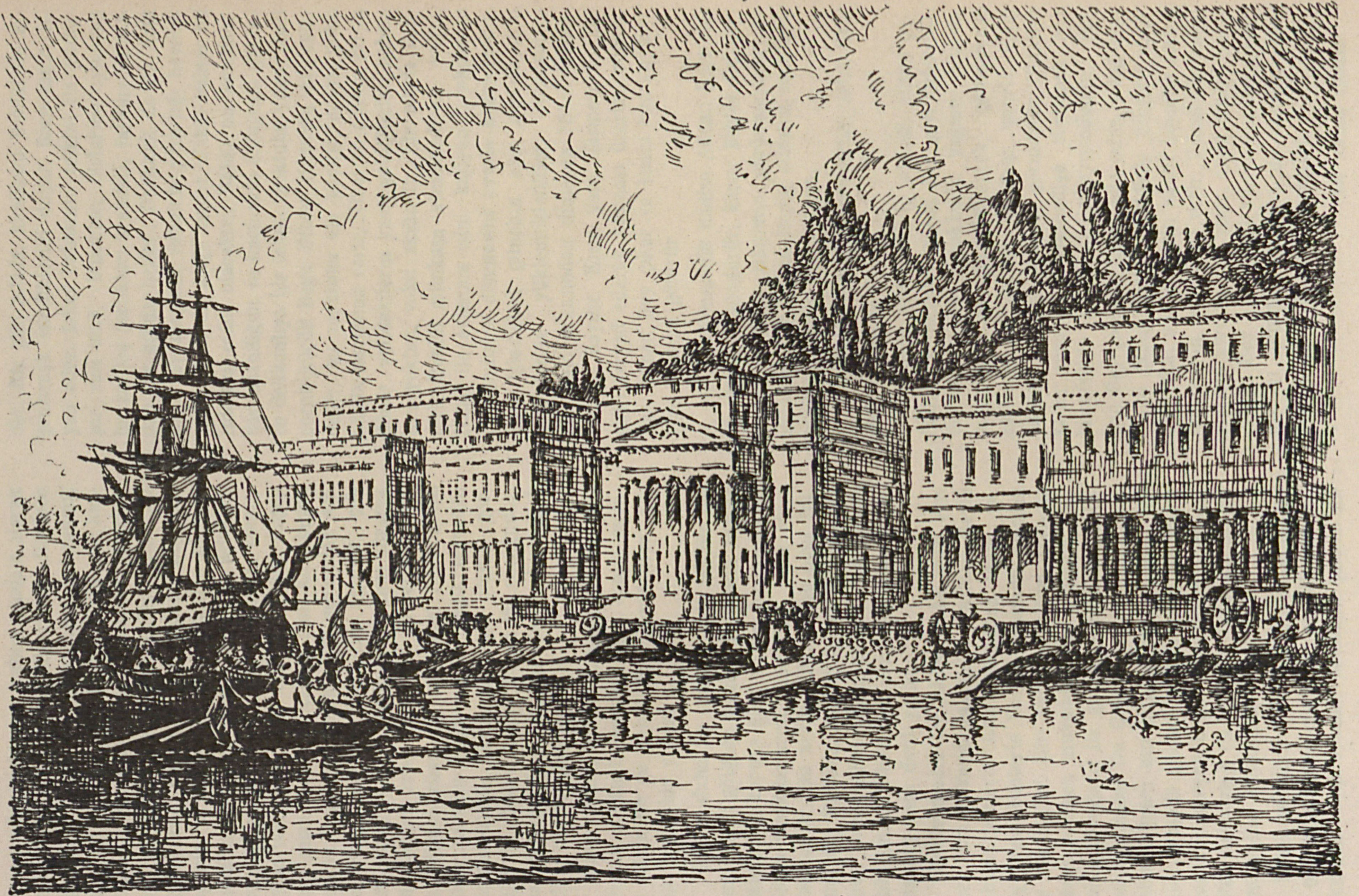
AŞKÎÎ KADÎM — Onbeşinci asır şâirlerinden; fetihden sonra İstanbulda ilk yerleşenlerden, aslının nereli olduğu, doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor; şiirleri soğuk ve değersiz olduğu halde her nasılsa büyük pâdişahın fevkalâde teveccühünü kazanmış, yüz akçe yevmiye ile İstanbulda mansıb sahibi olmuştur ki pek müreffeh bir hayat sürdüğü muhakkaktır; kendisini çekemeyen muasırları ikbâlini baht yıldızının parlaklığından bilmişlerdir, şu beyit o yolda söylenmiştir:

Aşkiyâ tâlihine aşk olsun
Gerçi nazmin kötü, sitâren iyi..

Bibl. : Lâtifî Tezkiresi.

AŞK-I MEMNÛ — Türk edebiyatında modern roman yolunu açan Hâlid Ziya Uşaklıgil'in en değerli, kendisinin de en beğendiği eseri. Nakledilen İstanbullu bir ailenin hayatıdır; vak'a Boğaziçinde geçer.

Eserin kahramanlarından biri olan Adnan Bey, zengin, orta yaşlı, kibar, yakışıklı bir adamdır. Genç yaşında karısını kaybettikten sonra bütün sevgisini iki evlâdına vermiştir; kızı Nihal annesizliğini kardeşi Bülend ile babası Adanan Beye olan derin sevgisi ile unutmaya çalışıyor, gönül yarasını bu sevgi ile bir dereceye kadar tedâviye imkân buluyordu. Adanan Beyin yalısında uşaklar, lalalar ve mürebbiyelerle oldukça kalabalık bir aile dekoru arasında hepsi mesud, temiz ve güzel bir hayat yaşamakta idiler. Adnan

ABDÜLMECİD DEVRİNDE BEŞİKTAŞ SAHİLSARAYI
(Th. Allom'dan Sabiha Bozcalı eli ile)

Türkiye Klişehanesi

Nurgök Matbaası

Bey sık sık çocuklarını mahun sandala alarak Boğaziçinde deniz safası sürerlerdi. Böylece yıllar gelip geçer. Bir gün Göksunun tanınmış bir ailesi olan Firdevs Hanım takımı ile karşılaşırlar. Firdevs hanımlar serbest yaşarlar, keyf ve eğlenceye düşkündürler, yirmi iki yaşlarındaki kızları Bihteri Adnan Bey çok beğenir, o günden sonra tesadüfler sıklaşır, sandallar birbirlerine yaklaşır, göz âşinâlıklarını tebessümler, selâmlar, onları da konuşmalar takip eder. Bu işde ilk ümide düşen genç yaşta iken dul kalmış olan kırk beşlik Firdevs Hanım olur, fakat çok geçmeden Adnan Beyin Bihteri istediğini öğrenir, çok canı sıkılır, Adnan Beyin yaşını ileri sürerek mâni olmak ister, lâkin kızı Bihterin bilâkis bu izdivaca rizası ile karşılaşır. Aslında ise Bihter, Adnan Beyin yaşını değil, servetini düşünmektedir, izdivaca engel olarak gördüğü de sâdece Adnan Beyin iki çocuğudur. Kız, bu meselenin hallini ileriye bırakarak Adnan Beyle evlenir.

Bihter Adnan Beyin yalısına gelince yalının asîl sükûneti bozulur. Yeni hanım gelince yalıda bir de Behlûl Bey peydâ olur, Adnan Beyin bir yeğeni.

Bihter daha ilk aylarda evin küçük hanımı Nihali gölgede bırakarak yalının hâkimi kesilir, her kapuya kilid vurur, bu tahakküm ailenin emekdarlarını gücendirir, birer birer uzaklaşırlar. Bu arada Adnan Bey oğlu Bülendi de, Bihterin tazyiki ile yatılı mektebe verir. Evin tenhalaşması, bilhassa kardeşinin uzaklaşması Nihali son derecede üzer, babasına boş yere derd yanar.

Beklenmedik bir hâdise daha olur, Firdevs Hanım kendi takımı ile Adnan Beyin yalısına yerleşir. Anası geldikten sonra, yavaş yavaş Bihterle Behlûl arasında memnu bir aşk başlar. Biri kocasına diğeri dayısına ihânet ederken mukaddes aile çatısının çökmekte olduğunu ilk gören Nihalin mürebbiyesi matmazel De Courtan olur, bütün sevgisine rağmen kızı bırakıp Parise gider. Nihalin yanında gölgesi gibi dolaşan tek sâdık sîma küçük uşak Beşir oğlan kalır, münasebetsiz havadan o da bîzardır, fakat küçük hanımı yalnız bırakamaz.

Nihal evlerinde garib bir şeyler dönmekte olduğunu sezer, sıkılır ve sık sık aile yuvasından kaçıp adadaki halasının yanına gider. Bir gün adada, kendisini Behlûl ile nişanlamak istediklerini duyar, önce kızar, isyan eder, fakat babasının telkini ile yumuşar, razı olur. Mizacları birbirine uymayan bu kardeş çocukları arasında, farkına varmadan bir aşkda başlar. Delikanlı da ilk defa ciddî bir sevginin ruhunda yarattığı heyecanın zevkini duymağa başlar. Fakat Bihter bu izdivaca mâni olacaktır, Behlûl'un kendisinden usandığını ve kaçmakta olduğunu görünce delikanlıya bir tehdit mektubu yazar. Zekî çocuk küçük Beşir Bihter Hanımın da peşindedir, bu mektubu ele geçirir, adaya gidip küçük hanımına verir, Nihal bu silâhla yalıya döner, yalıdakilerin kızın geldiğinden haberleri yoktur, vakit akşamdır, bir odada Bihterle Behlûl münkaşa etmektedirler, kadın, Nihal ile evlenme işini katiyen bırakmasını ve kendisine dönmesini ısrarla istemektedir, ikisi işledikleri günahın ağır mes'uliyetini birbirlerine yüklemektedirler. Konuşulanları kapı arkasından dinleyen Nihal teessüründen bayılır. Kızın yere düşmesi ve Beşirin feryâd ederek koşması üzerine odasından Adnan Bey çıkar ve kızını kucaklıyarak yine odasına götürür.

Bu beklenmedik hâdise Adnan Beyi ciddî olarak düşündürür, karısı Bihter ile kaynanası Firdevs Hanımın görünmeyişleri de mânâlıdır. O sırada Beyin odasına muzdarip yüzü ile küçük Beşir girer:

— Küçük hanımı öldrüyorlar, artık hepsini söyliyeceğim..

diyerek hâdisenin iç yüzünü bütün çıplaklığı ile anlatır. Çocuk her şeyi teferrüatı ile bilmektedir, soğuklarda, yağmur altında, karanlık köşelerde gizlenerek, şahnişlerde saatlerce bekliyerek, amansız ısrarla tâkip ederek her şeyi işitmiş, görmüştür. Şimdiye kadar susması, Beyefendiye söylemek için kendisinde kuvvet bulamayışındandır. Adnan Bey çocuğun karşısında ezilir, fakat kendisini çabuk toplar, hiddetle Bihtere seslenir, fakat ona Bihterin kendi beynine sıktığı tabancanın sesi cevap verir. Günahkâr kadın kıvrana kıvrana can verir, onun ölümü ile de Adnan Bey yalısındaki aile dramı sona erer. Faciayı unutmak içi baba ile evlâdlar daha çok sevişme ihtiyacını duyarlar.

Ali Nüzhet Göksel

AŞKIN (Kemal) — Yüksek mühendis, İstanbulun ilk namlı futbolcularından, 1893 de Kadıköyünde Kuşdilinde doğdu, deniz binbaşısı Kaptan Aşkın Beyin oğludur. Tahsilini St. Josèph Fransız Lisesinde ve Mühendis Mektebi Âlisinde yaptı; futbola da lise talebesi iken başladı, 1910 yılında girdiği Fenerbahçe Kulübünde pek çabuk seçkin oyuncu oldu, zamanının yegâne «çalım yutmaz hafı» olarak tanındı, 22 haziran 1913 de İzmir karmasına karşı kurulan ilk İstanbul mutelitinde sağ haf yerinde oynamıştır.

1911 yılında talebesi bulunduğu Mühendis Mektebinde de yine fenerbahçeli mektep ve takım arakaşları kaleci Âlî Said ve bek Emirzâde Ârif ile beraber mektep müdürü Refik Beyin (R. Fenmen) muzâheretini temin ederek bordo renkli forma ile bir spor kulübü tesis etmişti.

1914 de mühendislik ihtisası için Amerikaya gitti, 1922 yılına kadar Detroit eyâletinde sekiz sene kaldı, hem tahsil ve hem de futbolla meşgul oldu, Amerikada futbol oynayan ilk Türk gencidir, 1922-1924 yılları arasında da Nikaragua'nın Mangava şehrinde bulundu, orada da top oynadı, ve futbol vesilesi ile nikaragualılara Türkü ve Türkiyeyi tanıttı.

Kurbağalı Deredeki Aşkınbey Sokağı adını bu namlı sporcunun babasına nisbetle taşır; Kaptan Aşkin Bey bu sokak üzerindeki evlerinin bağçesinde bulunan bir bahçıvan kulübesini 1910-1911 arasında Fenerbahçe Kulübünün emrine vermiş, bu kulübecik, bugün pek şanlı bir tarihçeye sahip İstanbulun bu büyük kulübünün ilk lokali olmuştu. Fenerbahçeliler için Aşkın adı unutulmaz isimdir (B.: Fenerbahçe Spor Kulübü).

Rüşdi Dağlaroğlu

AŞK MUHABERELERİ — Asırlar boyunca birbirlerine gönül vermiş İstanbulluların aşk muhabereleri, Büyüşehir hayatının ihtişamına ve Türk dilinin İstanbul ağzı zarafetine denk zenginliktedir. Eski güzel örneklerden bir tanesini, on sekizinci asır ortalarında ingiliz elçisini zevcesi olarak İstanbulda bulunmuş Lady Montagu naklediyor; bu seçkin ingiliz edibesi Londradaki dostlarından birine gönderdiği bir mektupta şunları yazıyor:

«Bir muhabbetnâme ele geçirdim; (bu, içinde birçok şeyler bulunan bir kesedir. Sırası ile çıkarılacak şeylere göre) tercümesini yazayım:

İnci	=	Sensin güzellerin genci
Karanfil	=	Karanfilsin kararın yok Gonca gülsün timârın yok Ben seni çoktan severim Senin benden haberin yok
Pul	=	Derdime dermen bul
Kâğat	=	Bayılırım saat saat
Armut	=	Ver bana bir umut
Sabun	=	Aşkınla oldum zabun
Kömür	=	Ben öleyim, size ömür
Gül	=	Ben ağlayım, sen gül
Hasır	=	Olayım sana esir
Çuha	=	Üstüne bulunmaz baha
Darçın	=	Sen gel, ben çekeyim senin harcın
Çıra	=	Aşkınla oldum çıra
Sırma	=	Gözünü benden ayırma
Saç	=	Başıma sensin taç
Üzüm	=	A benim iki gözüm
Tel	=	Ölüyorum tez gel
Biber	=	Bana yok mu bir haber

«Görüyorsunuz, bu muhabbetnâme manzumdur. Zannediyorum ki Türk erkeklerinde, bu çeşit muhabbetnâmelerde kullanılmak üzere bir milyon mısra var. Renk, çiçek, ot, meyva, çalı, çakıltaşı, tüy yoktur ki hususiyetini göstererek tanzim edilmiş bir mısraı olmasın. Bir damla mürekkebe muhtaç olmadan bu suretle, serzenişlerde bulunmak, dostluk ve aşk mektupları göndermek, yahut sadece hatır sormak, hattâ havadislerle dolu mektuplar göndermek mümkündür.» (B.: Montagu, Laydy Mary).

Yine ayni büyük muharrir, Londradaki dostlarına gönderdiği diğer bir mektupta şunları yazıyor:

«Kadınlar, âşıklarına buluşma yeri olarak ekseriya Yahudi dükkânlarını tayin ediyorlar. Burada Yahudiler her yola geliyorlar. Birçok erkekler, hiçbir şey almağa ihtiyaçları olmadığı halde sırf kadın yakalamak için bu dükkânlara girip öteberi alıyorlar. Kibar kadınlar âşıklarına pek seyrek görünüyorlar. Ekseriya bir erkek bir kadın ile altı ay münasebette bulunuyor da kim olduğunu öğrenemiyor...».

Aşağıdaki satırlarda, Ahmed Rasimin

bu mevzu üzerine kaleme alınmış hâtıralrından derlenmiştir:

«Elli yıl evvellerine gelinceye kadar, âşık ile ma'şukanın, yollarda, mesîre yerlerinde, tramvaylarda, vapurlarda, kaş ile göz ile, çeşitli eşya diliyle, hulâsa, İstanbul külhanilerinin «işmar» dedikleri pandomima (B.: İşmar) ile birbirlerine bütün hislerini döktükten sonra, buluşmaları, başbaşa birkaç gece geçirmeleri, cidden zor, hattâ bazan imkânsızdı, her iki taraf için de büyük tehlike ve felâketleri göze almak ile ancak tahakkuk edebilen bir saadetti. Âşık ile mâşuka arasında, «Post restant» ların ve Telefonların bulunmadığı o devirlerde, canlı muhabere vasıtaları vardı, bunlar da, pek çoktu, başlıcaları şunlardı: «Süt nineler, kalfalar, her eve girip çıkan bohçacı kadınlar, hanende ve sâzende karılar, bildik hamam ustaları, hamam natırları, evdeki beslemeler, dışardan gelen kolacı, gömlekçi, terzi dudular, vaktiyle başından aynı haller geçmiş muhibbeler, sır açılan hemşireler, siyah bacılar, işgüzar komşu hanımlar, büyücü, kurşuncu, okuyucu kadınlar, çarşı içinde bu işlerin ustası dükkân sahipleri».

Hicrî 1290 (M. 1874) yılında İstanbulda basılmış Emin Nihadın Müsameretnâme adındaki hikâye serisinin altıncı ve yedinci cüzülerini teşkil eden «Vasfi Bey ile Mukaddes Hanımın sergüzeşti» adındaki hikâyesinde, geçen asır sonlarının günlük hayattan alınmış bir muaşaka faslı ve o devrin muaşaka mektupları örnekleri vardır. Bu vak'anın kahramanlarından biri de, Vasfi Beyin muhabbet ulaklığını yapan Husrev adında bir uşak köledir. Mektup örnekleri şunlardır:

Köle Hüsrevden Vasfi Beye

Beyim efendim

Tahkikime göre bugün Kâathaneye azimet efkârınızca bâisi muvaffakıyet olacağından keyfiyeti tebşir ile bu saat Aksarayda mâhud perükârda teşrifinize muntazır olduğumu arzederim. Olbapta irade efendimindir.

Köleniz
Hüsrev

Vasfi Beyden Mukaddes Hanıma

Hayatı cânım efendim

Nazarı iffetinize arzedecek hâcet yok, lâkin derdi dile dârûyi iltifatınızdan başka çare yoktur. Dil, hâkipâye her bâr ariza takdim etmek diler. Fakat sureti takdiminde talimatınıza müracaat eylerim. Dua ve hayaliniz ile kesbi ibtihaç ve bekaayi teveccühatı kalbiyenize arzı ihtiyaç eylerim. Her halde merhamet efendimizindir.

İmza
Üftâdeniz

Mukaddes Hanımdan Vasfi Beye

Mürüvvetkârım efendim

Lûtufnameniz bâisi memnuniyet, tervici iltimasınız ise sahih olsun cana minnettir. İnşallah düşünüp buna bir çâre bulur ve tarafınıza tahriren arz ile nezdi vefakârilerinde makbul olurum. Olbabda mürüvvet efendimindir.

İmza
Muhibbeniz

Mukaddes Hanımdan Vasfi Beye

Vefaşiarım efendim

Cuma günkü verdiğim vâad üzerine muhabere için o kadar düşündüm o kadar düşündüm bir çâre bulamadım. Az kaldı ki bu yüzden nazarınızda mahcup kalacaktım. Hele bereket versin o yolda düşüne düşüne geceleri tâbeseher uykum kaçması dadıma aşırı halde merak vererek mübremâne halimi sual ettirdi ve kendisi gerçekten hayırhâhım ve her veçhile mahfazai râz ve esrarım olduğundan, endişei kalbim ise ketmolunamaz dereceye geldiğinden artık o halde bende bir türlü dayanamıyarak kendisine biraz keşfi zamir ile hâli pürmelâlime acındırıp pek çok ricalarla işbu arizaı cariyânemi desti mahremânesiyle takdim eyledim. İşte tarafı vefakârilerinden dahi vâad olunan lûtufnâmenin kendisine teslimen irsalini rica ve bekaayı teveccühatı kalbiyenize iltica eylerim. Olbabda inayet efendimindir.

Imza
Mecbureniz

Vasfi Beyden Mukaddes Hanıma

Çaresâzım efendim

Gönül ki zâti ismetinize bend oldu, o bir hümâ idi ki evci melâhatde kararın buldu. Lâkin üftâdeniz ki böyle perişan halimdir, şehberi lûtfunuz yâr olmadıkça zirvei maksûde vüsulü muhaldir. Maamafih lûtufunuzdan

ümitvarım, yoksa çoktan helâk olurdu dili zârım. Mademki rahmü şefkatinizden kat'i ümid etmem, can tende oldukça derbânı olduğum bâbı merhametinizden ayrılıp bir yere gitmem. İşte hâlü şânım budur arzeyleyecek, mürüvveti kalbiyenize dehaletten başka yoktur söyliyecek. Ancak muntazırı lûtfu hâsınız ve ümitvârı vâadı visâliniz olduğumu arz ile iktifa ederim. Herhalde ihsan efendimindir.

İmza

Biçareniz

Mukaddes Hanımdan Vasfi Beye

Mürevvici arzuyu cânım efendim

İkinci tezkirenizde müjde veren teveccühâtı kalbiyeniz zaten hakkı vefakârilerinde aslâ zevalpezir olmayan şem'i itimadıma bir kaç derece daha revnakbahş oldu. Bu yüzden aşırı müftehir bulunduğum gibi sûreti mihrü vefâda olan müsâbekaatinize dahi ne veçhile teşekkür edeceğimi bilemem. Çünkü muhibbeniz gönlümün en kıymetli bir şerefi olan temayülâtı kalbiyenizi kazandığım gündenberi kendimi o kadar mukbil ve o kadar bahtiyar addederim ki eğer cihanda benim için bir hâli saadet var ise o da ancak hakkımdaki bekaayi teveccühünüzdür. Bu sebepten câriyeniz şimdiye kadar vefâsından şüphe etmediğim kalbi sâdikaanenize itimaden tarafınızdan zuhûrâta muntazır olmuş ve tıflı dili senelerce o bâzicei üimid ile oyalamış durmuştum. Nihâyet ni'mettesadüf mukaddemâ Kâğathâne yokuşunda ettiğim teşerrüf derûnumda hirzican gibi sakladığım ümidimi tecdid eylediği gibi andan sonra arasıra penceremizin önünden geçmeğe rağbet ile mecbûrenizi memnun ve müstefid etmenize takdiri kıymetten âcizim ve ben de vakti bilinmiyen teşrifinize ihtiyaten her saat muntazir olduğum halde ya pencereden arzı rûyu şükraniyet etmek veya hiç olmazsa muntazir buluduğumu kafes ardından olsun bildirmek vazifei memlûkiyet ise de ne çâre ki bildiğiniz veçhile nazarı rekabetinde bulunduğum üvey vâlidemin aslâ halden anlamaması ve hasbelgaraz habbeyi kubbe etmesi şerrinden temkin ve sükûnete mecbur ve işte bundan dolayı nazarı affınızda pürkusur bulundum ve yine cürmümün affını rica ve devâmı teveccühâtı fuâdiyenizi istida ederim herhalde lûtuf ve kerem efendimindir.

İmza

Muhibbeniz

1947 yılında onbeş onaltı yaşlarında Yâkub adında bir şerbetçi çırağının yine ayni yaşlarda Şükran isminde bir zarfcı-kutucu çırağına gönderdiği manzum aşk nâmesi bu ansiklopedinin yazı erkânından Burhan Olker'in armağanı olarak arşivimize girmiştir; muharririn tasvir ettiği şirin bir sahne ile şehir kütüğüne mal ediyoruz:

«O yıl haziranının tatlı bir ikindi vakti, on altı yaşlarında, koyu kumral saçlı, büyük Fransız ressamı W. Bouguereau'nun Eros' larına benzeyen hakikaten güzel bir oğlan, sırtında kolları dirsek üstüne kadar kıvrılıp sıvanmış beyaz mintan, açık mâvi bez pantalonun paçaları ayak bileklerini örtemeyecek kadar kısalmış, tertemiz çıplak ayaklarına ökçeleri basık yemeni geçirmiş, belinde kırmızı bir peştemal, dükkândan sokağa çıkarken büküp toplamış, beline kuşakvâri dolamış büyükçe ve uzun uzun parmaklı elleri belli ki dâima su içinde, kızarmış, kendisi de hırçın, gazablı, yalın ayak ve tülü kafa bir oğlancığa bir kâğıd verdi:

— Koş, bunu ver, hem söyle ona, naz istemem, dükkânın önünden her gün mektepli kızlar geçiyor, çekerim onlardan birini, konuşurum, ben çıraksam o da hanım değil ya, kotucu çırağı!.. dedi.

«Çarşı boyu yol dik bir yokuştur, mahbûbe yokuşun üst başında, pırpırı oğlandan güzel şerbetçi çırağının mektubunu aldı ve açmadan yürüdü. Güzellikten yana kız, şerbetçinin eline değil ayağına su dökemiyecek, otuz, kırk adım kadar sonra nâmeyi açtı, okudu. Herhalde mektepli kızlarla kendisine meydan okumasına kızmış olacak, mektubu yırttı, yırtıkları buruşturdu ve bir duvar kenarına çarparcasına attı. Yetişdim, tek parçası kaybolmadan topladım, cebime koydum, kız koşa koşa döndü, gözler yaşlı ve ne kadar gariptir ki ağlayınca güzelleşmiş, azıcık evvel attığı kâğıtları yerinde bulamayınca şaşırdı, yoldakilere de bir şey soramadı, yutkuna hıçkıra giderken dayanamadım, sırtını okşayarak:

— Kızım, dedim, yırttığın mektubu şer-

betçi güzeli almadı,ben aldım, ama sana vermiyeceğim...

«Yüzüme bir vahşî ahû gibi baktı, bu bakış ile daha daha güzelleşdi ve sonra kaçtı».

Mâsum aşk nâmesi aydın olarak göstermektedir ki şerbetçi çırağı Yakub'da körelmeğe mahkûm bir şiir istidâdı vardır, Büyükşehrin günlük hayatının binbir cilvesinden kıymetli bir vesika olan bu aşk nâmesinin imlâsını aynen muhafaza ediyoruz:

şukrancım sni seviyorum Çok ama pekçok
senin bni sevdiğinden haber yok
ben bir fakir Çocum ama gölnüm zengin
snin sevginle deniz gbi derin
Mektepli dilim ama okur yazarım
şerbetçiyim yoktur cumam pazarım
sni görünce eser kfamda yeller
örendim ki buna aşk derler
on Beş yaşımdayım hemde güzelim
şukranım seninle sevşelim gezelim
pazara izin verecek ustam bana
işte bende haber verdm sana
yeni espaplarmıda gyerim
sni park kapsunda sat onda beklerm
şukran gelmessen bozuşuruz senle
ben Kızlara dalga geçtirmem benle
başka güzel Kız bulrum knuşurum
bana Şerbetci yakup dimişler yavrum
hem aşıkım hem şairim ben
bilirim seversin bnide sen
gelmezsen fazla yalvarmam
sni bende hiç aramam
gelmessen artık geçme dükan önünden
namussuzum bakmam yüzne kes umudu benden
gencim güzelim bana Kız çok
ama sna Şerbetci yakup yok
şukrancıma bu mektup
yazan Şerbetci yakup

AŞNANYAN (Boğos) — Geçen asrın namlı Ermeni sarraflarındandır. Eğinli Aşnanyan âmiraların ahfadındandır ve muhtemelen geçen asrın Ermeni ricalinden Mıkırdiç Aşnan'ın oğludur. 1842 de teessüs eden Anadolu kumpanyasının ilk âzalarından biri olmuştur. Aynı yılın Kasım ayında Patrikhanede yapılan bir meclisden sonra, fakirler, yetimler ve dullar teşkilâtının başına getirilmiştir. 1853, 1855 ve 1856 yıllarında Patrikhane Cismânî Meclisine âza seçilmiştir. 1863 de Ermeni cemaatının yeni nizamnamesini icra komisyonuna ve 1869 da Patrikhane Ruhanî ve Cismanî muhtelit Meclisine âza olarak iştirâk etmiştir. 1845 de inşa edilen Kandilli Ermeni Kilisesi bu zatin hayır yardımı eseridir.

Kevork Pamukçuyan

ÂŞUBKADIN ÇEŞMESİ — Yeniçeriler Caddesinden Bayazıda giderken meydan ağzında, sol kolda, bu caddenin Tabanca sokağı ile olan kavşağı köşesindedir. Çimento ile tamir edilmiş, teknesi derince kemeri içinde, ayna taşı mermer, sarı pirinç lüleli, Lâle devrinde yapılmış bir akar çeşmedir; hayır sahibi, Üçüncü Ahmedin kızı Fatıma Sultanın kethüdası Âşub Kadındır. Kemerin üstündeki manzum kitabesi şudur:

Kurretül ayni saadet şemsi bürci saltanat
Duhteri sa'dahteri Han Ahmedi çarh âşiyan
Fâtime Sultanî âlişanî zehrâ hilkatin
Ömrün efzun ide iclâl (ile) rabbi müstean
Kethüda bânu (yi) serayi devleti Âşub Kadın
Oldu sultanı gibi cûyâyı hayratı hassan
Yümnile tarhüfkeni bünyâd olup bu çeşmeye
Hak yoluna mâlini bezleyledi bî imtinan
Zibü dârâyişle virdi öyle âbi tâb kim
Dir temâşâ eyleyüp nüş eyledikçe teşnegân
Ayni âbihayâtin yâ ayâgı kevserin
Selsebili bagi cennettir ya tesnimi cinan
Mevkiinde böyle hayrat olmaz müyesser her kese
Husnü tevfiki hulûsi kalbe mebnidir heman
Hak taalâ eyleyüp şâyanı dergâhi kabul
Masdarı âsâri hayr ide vücûdun her zaman
Taibâ didim sitâyiş birle târihin görüp
Oldu zibâ çeşmei Âşubden Zemzen revan
1122 (1710)

Çeşmenin kemeri altında bir madalyon içinde Şükrü ketebeli şu kitâbe vardır ki son tamirinde konmuştur: «Merhume, Tayyibe Hanım ruhu için elfatiha 1340 (1923)» Bu Tayyibe Hanım hiç kimsesiz zengin bir kadındır ki ölümünden evvel hayli yekûna baliğ olan servetini muhtelif hayır işlerine taksim etmiştir.

Bibl.: REK, Muzaffer Esen, Gezi notu. . .

AŞŞUM DEDE — On yedinci asır ortalarında yaşamış, İstanbulun namlı meczublarındandır. Saraçhânebaşında dolaşırdı; işi gücü, yolcuların ayağına çarpmasın diye sokaklardan kırıntı taşları toplamak ve birer köşeye yığmak idi.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

ÂŞUR AĞA (Kemençeci) — On yedinci asır ortalarında yaşamış namlı bir sâzende; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

AŞURE — Nuh Peygamberin gemisi Tûfandan kurtulduğunda, gemide kalan erzâkın toplanıp karıştırılmasiyle pişirilen aşın hâtırası olarak Hicrî takvim ile Muharremin onuncu günü pişirilen âşurenin, İstanbulda da başta Sarayı Hümâyun gelmek üzere asırlarca devam etmiş zengin bir an'anesi vardı; en yoksul aile ocağına varınca, Muharremin onundan bu ayın sonuna kadar âşure pişerdi.

An'ane perest bir İstanbul konağında aşure merasimi şudur:

Aş pişip de kazan ocaktan yere indirildiğinde, evin en yaşlısı kazanı karıştırarak bir yâsini şerif okur, kazanın üstüne üfler ve kalaylı tarafı içine gelmek üzere kazanın üstüne bir tepsi kapar. Kâseler hazırlanıp da âşure üleştirilmesine başlandığında; kazanın buğusu ile terlemiş olan tepsi kaldırılıp; evvelâ evin beyine, hanımına ve çocuklarına götürülecek kâseler doldurulur ve bu terli tepsi ile beraber götürülür; bey, hanım, evin çocukları sıra ile birer salâvatı şerife getirerek o terden birer parmak alıp göz kapaklarının üstüne sürerler, yılına kadar göz ve baş ağrısı çekilmez derler; aşçıya ve yamaklarına yahut o gün için âşureyi pişirene ve yardımcılarına bahşişler verilir; bundan sonra o terli tepsi, bütün ev halkına dolaştırılır.

Âşure ailenin hal ve vaktine göre, gümüş veya klaylaı bakır tepsilere dizilmiş ve üzerine sırmalı, işlemeli peşkirler örtülmüş porselen, gümüş veya kalaylı bakır kâselerle, konu kamşudan başlanıp akraba ve eşe dosta üleştirilir. Âşure kâseleri, bir bereket inanı olarak yerine, yıkanmadan iade edilir. Kapıya gelen fakir fukara, kendi kâselerini getirirler.

Birinci Mahmudun sırkâtibi olan Salâhi Efendi, bu hükümdarın hayatına ait 1148 (M. 1735) muharreminden başlamak üzere dört senelik bir hâtıra defteri tutmuş olup on sekizinci asrın ikinci yarısındaki Osmanlı sarayı hayatı bakımından çok kıymetli bir vesika bırakmıştır: Bu defterin 11 muharrem 1148 tarihine rastlıyan vukuat sahifesinde şöylece bir kayıt vardır:

«Sandal ile Beylerbeyi sahilsarayına gittiler; yolda Beşiktaşa uğrayıp Haremdeki yeni kasırda kahve içip dinlendiler. Nâdide bir şekilde tanzim edilmiş olan has bahçedeki çiçekleri temâşâ ettiler, gönülleri kat kat açılarak yine sandal ile Beylerbeyi sahilsarayına indiler. Yeni yapılmış bağ kasrında dinlendikten sonra sahilsarayın haremindeki bölme denizin ayna gibi mücellâ ve duru suyuna ayarı hâlis altınlar atıp gözde nedimleri ve dilsiz ve cüce kullarına kapışmaları işaret olundu, onların suya atılmaları pâdişahı kahkahalarla güldürdü.

«İkindiden sonra, âşure günü olduğundan, biri nefsi nefisi hümâyunları, diğeri de maiyetleri için, haremden iki büyük maşraba anberli ve miskli âşure getirildi. Yenilip zevku safa buyuruldukten sonra yine filikâlarına binip saraya döndüler».

AŞÛRE BAKLASI — Aşûre yenilirken, kaşığa gelen ilk bakladır; ağızdan yalanıp çıkarılır, sofradan kalkınca güzelce yıkanır ve kurutulduktan sonra para kesesine bereket tılsımı olarak atılırdı. Kesesinde âşûre parası bulunduramayanlarda, muhakkak ki bir aşûre baklası bulunurdu (B.: Aşûre parası).

ÂŞUR EFENDİ (Basrizâde) — Geçen asırda yaşamış seçkin mücellid ve müzehhiplerden; muasırlarının tâbiriyle «gayet tuhaf ve nâdire gûy» bir zât imiş; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Hat ve Hattâtin

AŞÛRE İBRİĞİ — Kibar ve ricâlin muharremlerde yekdiğerine âşûre gönderdikleri porselenden mâmul, umumiyetle çift olarak bulunan ve gaayet kıymetli sanat eseri olan üzeri renkli ve yaldızlı zemin üzerine çiçek nakışlı, kapakları yine porselenden mâmul, çiçek kabartmalar ve kuşlarla tezyin edilmiş ibriklerdir. Zamanımızda bir çift âşûre ibriği bir salonun vitrinini, zengin bir büfenin üstünü, mâzinin ihtişamını hatırlatarak tezyin eden eşyaların başında gelir. Ricâl konaklarında âşûre ibrikleri, gönderilecekleri yerlerin derecelerine göre, çeşitli kıymette sekiz on çift, belki daha fazla olarak bulunur; bunların içinde yerleri müzeler olan murassa ibriklere de rastlanırdı.

ÂŞÛRE PARASI — Âşûre pişirilirken bir kaç tane delikli gümüş para kepçenin ağzı dibine bir ibrişimle bağlanır, âşûre piştikten sonra bu paralar yıkanır ve para keselerinin dibine bereket tılsımı olarak dikilir-

di. Eskiden Büyükşehirde, kesesinde aşûre parası bulunmıyan yok gibiydi.

ATÂ (Tabak) — Üçüncü Selim devrinde yaşamış namlı bir çiçekcidir; bilhassa lâleleri meşhur olup seksen kadar lâle çeşidi elde etmiştir ki «Erîkei Elmas», «Şâhidi Kudret», «Feyzi Rahman» ve «Neticei Zer» adındaki lâleler bu aradadır. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Takvimi Lâle.

ATAAYKUT (Murad) — 1956 son baharında onbeş yaşında güzel yüz çizgileri ile çok değerli yabancı bir ressamın nazarı dikkatini çekerek yağlı boya portresi Büyükşehrin sanat şah eseri bir kaç âbidesinin tabloları arasında Arjantine gitmiş gazete müvezzii bir İstanbul çocuğu; baş açık, yalın ayak, sırtında beyaz üstüne kırmızı çubuklu bir mintan İstanbul sokaklarını koşarı adımlarla dolaşır iken eylûl ayının onbirinci günü, bir devri âlem seyahati içinde İstanbula uğramış olan Arjantinli ressam Dr. Samuel Mallo Lopez ile Yenikapının deniz kıyısındaki bir balıkçı kahvehanesinde karşılaşmış, zeki ve güzel çocukla alâkadar olan sanatkâr ikişer saat süren iki günlük bir çalışma ile yalın ayaklı küçük müvezziin 28×40 eb'adında bir boy portresini şaheser olarak ibdâ etmiştir. Bu güzel resmin ayni sanatkâr tarafından yıpılmış bir kopyası R.E. Koçunun elindedir. Oğlancığın çıplak ayakları altında Yenikapı sâhilinin kumları, Marmaranın, yakında filiz yeşili, uzakta Prusya mâvisi dalgalı sathı, ve çok bulutlu, bulutları rüzgârla uçan bir gökyüzü... Sol koltuğunun altındaki gazeteleri taşıyabilmek için gövde sağ yana tatlı bir kıvraklıkla bükülmüş, bir güzel yüzdeki meşakkatli hayatı tesbit eden sanat kudreti, kırmızı çubuklu beyaz mintanının uçurtma hafifliği ile bu merâreti hayat arasındaki tezad, o meclisde hazır bulunan Ahmed Bülend'e de şu satırları yazdırmıştı:

Pırpırı
Yalın ayakları koşarlı
Yalın ayaklarının altında
Asfalt, taş, toprak sokaklar
İpek bir halı.
Rüzgâr tarar kâkülünü
Bu tığ gibi çocuğun!..

Pırpırı
Yalın ayakları büyük, kalem parmaklı
Yalın ayaklarnın altında
Asfalt, taş toprak sokaklar
Yaprak yaprak, çiçek çiçek bir halı.
Yağmur yıkar başını
Bu oğlak gibi çocuğun!...

Pırpırı
Yalın ayakları çamurla, kumla kınalı
Yalın ayaklarının altında
Asfalt, taş, toprak sokaklar
Müzehheb bir halı
Güneş boyar cildini
Bu başak gibi çocuğun!...

Murad Ataaykut
(Resim: F. A.)

Murad Ataaykut Büyükşehrin günlük hayatında mühim bir yer tutan yüzlerce gazete satıcı çocuğu, bu şehir kütüğünde, Tazı Ali Salahaddin gibi (B.: Ali, Tazı) temsil etmeğe lâyıktır.

ATABEK (Atâ Refik) — Asrımızın ilk yarısında İstanbulun en namlı manifatura tüccarlarından; 1865 de Selânikte doğdu ve ticaret hayatına 1905 yılında orada atıldı; 1911 de İstanbula hicret ederek evvelâ Katırcıoğlu Hanında bir mağaza açtı, çalışkanlığı ve doğruluğu ile işini sür'atle genişletti, 1914 de (Hamdibey Geçidi) Topayan Hanına nakletti, manifaturacılığın yanına hazır elbiseciliği de koydu, 1919 da Suraski müessesesinin yanında yeni ve büyük bir mağaza açtı; ipekli, yünlü fantezi kumaşların toptan ve perakende ticaretiyle meşgul olarak iş hacmi bir kat daha genişledi; Nihayet 1932 de Şamlı

Hanını satın aldı; bu suretle ayrıca şöhretli bir müessese olan «Şamlılar mağazası» nın da halefi gibi oldu hanın adını da değiştirerek Atabek Hanı koydu ve Atalar Müesseselerini kurdu. Son hayat demine kadar işinin başından ayrılmadı. İstanbul piyasasının örnek iş adamı olarak 1945 de Seksen yaşında vefat etti.

Atâ Refik Atabek
(Resim: Nezih)

Hakkı Göktürk

ATABEK HANI — Eminönü İlçesi dahilinde Şehinah Pehlevî Caddesi (Yenipostahane Caddesi) ile Fındıkçıremzi Sokağı kavuşağı köşesindedir; yerinde Şamlı Hanı vardı, namlı manifatura tüccarı Atâ Refik Atabek tarafından 1932 de satın alındı ve adı Atabek olarak değiştirildi, 1939 da içinden çıkan bir yangınla tamamen yandı, 1940 - 1941 yılarında Fevzi Atabek tarafından mimar Pistikos'a zamanımızdaki Atabek Hanı yaptırıldı. Altın daki iki kat mağazalardan gayri dört katlı büyük bir binadır; her katında 13 odadan 52 odadır. Kapısı Fındıkçıremzi Sokağındadır; beton ve halk ağzında «kübik» denilen üslûpta bir yapıdır. Altındaki iki katlı mağazalar Atalar müessesesi tarafından işgal edilmiştir; mağazaların ikinci katının caddeye bakan cephesi boydan boya camla kapanmıştır.

Han kapısından girilince evvelâ genişçe parke döşeli bir medhalden geçirilir ve Sekiz mermer basamaklı bir merdivenden çıkılır; sağ tarafta hanın birinci katına çıkan merdiven vardır, solda da asansör ile Atalar müessesesinin ikinci katına girilen bir kapı - geçit bulunmaktadır.

Hanın elli iki odası 1959 da muhtelif şirketlerle iş adamlarının yazıhaneleri olarak işgal edilmiş bulunuyordu.

Hakkı Göktürk

ATABEY (Dr. Fahri) — Seçkin hekimlerimizden; 1913 de İstanbul'da doğmuştur. Babası orman baş müdürlerinden Ziya Bey, annesi Râna Hanımdır. İlk okulu Kadiköy'de okuduktan sonra babasının memuriyeti dolayısiyle Orta ve Lise tahsilini Bursa'da ikmâl etmiştir. 1931 senesinde sivil olarak Tıbbiyeye girmiş, Tıb Fakültesi Haydarpadan İstanbula nakledilince üçüncü sınıftan sonra askerî tıbbiyeye intisap etmiş ve 1937 senesinde mezun olmuştur. 1937 - 1938 senelerinde Gülhane Askerî Akademisinde stajyer oalarak çalışmış ve imtihanı kazanarak nisâiye asistanı olmaya hak kazanmıştır. İki sene Trakyada askerî kıt'alarda Tekirdağ ve Çorlu Askerî hastahanelerinde çalıştıktan sonra 1939 senesinde Gülhane Askerî Hastahanesinde nisâiye ihtisasına başlamış ve 1942 senesinde ihtisasını tamamlamış, bir sene Ankara Mevki Hastahanesinde nisâiye mütehassısı olarak çalıştıktan sonra ayrılmış ve iki sene Gülhane askerî akademisinde baş asistan olarak bulunmuştur. Gülhaneden ayrılarak iki sene İzmir Askerî hastahanesinde çalışmış bu arada askerlikten ayrılarak, görgü ve ihtisasının arttırmak üzere İngiltere'ye gitmiştir. İki buçuk sene İngiltere'nin muhtelif hastahanelerinde çalışmış, «Gebe kadınlarda vaginal frotti ile ölü çocuğun teşhisi» tezini hazırlamış ve yurda avdetten sonra İstanbul Üniversitesi 1 inci kadın-doğum kliniğinde Doçent olmuştur. 1952 senesine kadar bu klinikte çalışmış ve aynı sene Zeyneb Kâmil Hastanesine Başhekim ve klinik şefi tayin edilmiştir.

1952 senesinden beri aynı hastanede çalışan Doç. Dr. Fahri Atabey 1860 senesinde kurulmuş olan Zeynep Kâmil Hastahanesini restore ederek modern bir hale sokmuş ve 1953 senesinde Zeynep Kâmil ana ve çocuk sağlığını koruma cemiyetini kurmuş ve bu cemiyetin marifetiyle Zeynep Kâmil Hastahanesine 200 yataklı çocuk ve 150 yataklı kadın hastalıkları paviyonunu ilâve etmiş, halen de 100 talebelik bir hemşire okulunun ikmaline çalışmaktadır.

Müşfik, âlicenab, sempatik, Türk hekimliğinin yüz akı olan bir sîmâdır. Üniversite Tıp Fakültesi Mecmuasında meslekî etüdleri neşredilmiş, 1956 ve 1959 yıllarında da «Zeyneb Kâmil Hastahânesi» adı ile iki bülten yayınlamıştır.

Hakkı Göktürk

ATABEY (Eşref Şefik) — Namlı muharrir, eski sporculardan, çok sevilmiş Radyo

konferansçısı, sohbet ve meclis adamı, pek namlı amatör balıkçı; İstanbul Ansiklopedisi hal tercemisinin tespiti için İstanbul Radyosu vasıtasiyle yolladığı iki mektuba maalesef cevap alamamış, muhabirimiz Hakkı Göktürk'ün müracaatına da evvelâ Radyo evi kapıcısına bir hal tercemesi notu bırakacağını söylemiş sonra yazlığa çıkmış olduğu halde kışlık apratmanında randevu vermiş, ve pek büyük hüsnü niyet sahibi muhabirimiz bize istediğimiz notları getirememiştir. Başka bir yerde de bir hal tercemesi yazmağa medar olabilecek herhangi bir kayde rastlanamadığından bu şehir kütüğünde bu satırlarla iktifa olundu.

ATÂ BEY (Hammer Mütercimi Mehmed) — Geçen asrın sonlarında yaşamış seçkin devlet adamlarından, 1856 da Halebde doğdu. Çocukluğundan itibaren şark ve garb kültüriyle yakından alâkadar oldu; arapçayı, ve fransızcayı çok kuvvetli öğrendi; devrinan'anesine uyarak her münevver gibi devlet hizmetine girdi, derece derece yükselerek Maliye Nezareti mektupçuluğuna kadar terfi etti. Devlet hizmetinde çalışırken bir taraftan kalemiyle de çalışmayı ihmal etmedi, «İktitaf » isminde dört cildden ibaret edebî bir kıraat kitabı neşretti. Zamanına nisbetle mütekâmil bir düşünceden doğan bu kitabı, evvelâ edebî eserleri tetkik etmek, bu yazılardan çıkan neticelerle sanatkârın ilmî hüviyetini tanımak yolunda hazırlanmış ilk eser olarak symak yerinde olur.

1908 İnkılâbı Âta Beyi maliye mektupçuluğunda buldu, daima vazifesini iyi yapmış, namuslu kalmış bu devlet adamını kendisine daha lâyık bir makama, Islahatı Maliye Komisyonu âzalığına getirdi, ilâve ve haşiyelerle beraber on cildlik Hammer Tarihi tercemesini bu sırada neşretti. Osmanlı İmparatorluğu Tarinin muteber kaynaklarından olan Hammer Târihinin böyle salâhiyetli bir kalemle tercemesi millî kütüphânemiz için büyük kazançtı.

1908 den evvel ve sonra Âtâ Bey muhtelif gazete ve mecmualarda çeşidli mevzuda yazı yazdı, terceme yaptı. 1896 da Maarif Mecmuasında Bernarden de Saint Pierre'in «Paul et Virginie» sini tercümeye başladı. Bu tefrika Maarif Mecmuasında bir sütün fransızca, karşısındaki sütnnda türkçe olarak çıkıyordu, tercemenin doğruluğundan şüphe edenleri fransızca metni araştırmak zahmetinden kurtaracak olan bu neşir tarzı, mütercimin kendi tercemesinden ne kadar emin olduğunu gösteren haklı ve yerinde bir gururun ifadesidir; yine bu sıralarda Güftü Şenid isimli şarkkârî hikâye kitabiyle populer Fransız muharrirlerinden terceme ettiği romanları ise o devirde namuslu bir memurun yakasını kolay kolay kurtaramadığı zarureti bir parça olsun önlemek maksadiyle, tâbilerin arzuları üzerine terceme ve neşredilmiş kitaplar saymak yanlış olmaz.

Âta Beyin son devlet memurluğu, 1918 mütarekesini takip eden felâket ve buhran devrinde sık sık değişen kabinelerin birisinde ancak bir hafta kadar Maliye Nazırlığıdır. 1919 da ölen Hammer Mütercim Âta Beyin en güzel eserleri arasında fikir, irfan ve kültür hayatımızda mümtaz birer sîmâ olan Dr. Galip Ataç ve muallim, muharrir, mütercim ve estet Nurullah Ataç ile adını maalesef öğrenemediğimiz Çanakkalede şehid olan üçüncü oğlunu da hatırlamak lâzımdır (B.: Ataç, Galip; Ataç, Nurullah).

Muzaffer Esen

ATÂ BEY (Tayyarzâde Ahmed) — Kendi adına nispetle veyahut «Enderun Tarihi» diye anılan meşhur eserin müellifi (B.: Âta tarihi); 1810 (H. 1225) da İstanbulda doğdu; babası, Enderuni Hümâyundan yetişmiş ve Üçüncü Selim tarafdarlığı ile tanınmış Tayyar Ağa'dır (B.: Tayyar Ağa). Âtâ Bey, henüz dört yaşında iken mahalle mektebine verilerek «taallümi hurûfü heca» ya başlamış ve henüz beş yaşında iken de, 1815 (H. 1231) de muhasebe kalemine bir kâtip fidesi olarak alınmıştı; 1823 (H. 1239) de, on üç yaşında da Tophane kalemine kâtip oldu. Burada, devrin değerli kalem memurlarından Beylerbeyli Hasan Efendi ve biraderi Halil Efendi, Hilmi Efendi

Tayyarzâde Atâ Bey (Resim: H. Çizer)

Kerestecizâde Ârif Efendi gibi zevatın himmetiyle, bir buçuk senede «usulü kaleme meleke» hâsıl etti ve 1825 te (Hicrî 1240 Ramazanında), tesadüf eseri, babasının yetiştirdiği Enderuni Hümâyuna alındı ki, Atâ Bey on beş yaşında idi, hayatının bu dönüm noktasını, yıllarca sonra, ihtiyarlığında yazmağa başladığı meşhur eserinde şöyle nakleder:

«Kırk tarihi Ramazanında bir gün pederimin Ayasofya Camii şerifine esnâyi âzimetinde Divanyolundaki Acı Hamam hizalarına vusulünde, cennetmekân Sultan Mahmud Han Efendimiz kâtip kıyafetinde ve yanlarında bulunan meşhur müsahib Said Efendi zaim heyetinde tebdil oldukları halde birlikte Sultan Bayazıd Camii şerifine müteveccihen teşrif buyururlar iken tesadüfen rast gelip pederim Zâti Hümâyunu gördüğü gibi gayet temkin ve meskenetle kaldırımdan aşağı bir tarafa giriz etmek istediğini gösterir bir hal alup edebî ubûdiyeti arz ettikte Hakanı huld âşiyan karşısına teşrife rağbetle: — Said Efendi! Maaşallah Tayyar Efendi pek ihtiyarlamamış, gördüğüme hâz ettim! iltifatı âliyyesiyle tevakkufen isticvabı işrâb eder bir hal irae buyurduklarında, pederim kaldırımdan aşağıda durarak: — Efendim, bu iltifatı şâhanenizin ve peyderpey müstagrak olduğum atâyâyı mülûkânenizin teşekkür ve cevabını (her seher) huzuri hazreti bâride arzi münâcât ile îfâdan gayri sermayei teşekküre malik (değil iken) neş'ei iltifatı seniyyei mülûkânenizle (lisanı ubûdiyet nişânım lâl oldu), Rabbim kâffei dilhâhı hümâyununuzun ihsaniyle esdikai bendegânı şâhânenizi müftehir ve şâdan buyursun! sözünü arz ettiğini müteakip: — Üç evlâdın olduğunu İmam Abdülkerim Efendi söylemişti, onları saraya alalım! Buyurduklarına cevaben:

— Rabbim fendimize müebbeden ömür ve âfiyet ihsan buyursun, en sonraki evvelce gitti, ikisi ber âfiyettir, dedikte: İstersen onları Sarayı hümâyuna çırağ edeyim.. buyurduklarında, çünkü ol vakit doksan dört yaşında olmakla her ne kadar dinç ve tâmüşşuur ise de muktezayı sinnü sâl bu iltifatı velinimet kendisini kemâli sürurundan mebhut ettiği manzûri hümâyun oldukta bin rub' iyye atiyye ihsanını emir ile vedâ buyurdukları gibi sokakta bir müddetceğiz âramı hümüyun ile âlâmelâinnas fevkalhad nâil olduğu tebşiri hoşnudi velinimetin dâvet eylediği giryei ıztırarı ve kemâli şevk ve şâdi ile ârız olan sürür ve hayret, meşyü harekete mecalden bî kudret bırakıp hemen oradaki (tütüncü dükkânına girip ve kendisini toplayıp) hanesine avdet etmiştir.»

Ertesi günü Silâhdar Giridli 'Ali Ağanın «saka» tâbir edilen gedikli hizmetkârı Yakub Ağa gelip Âta Beyle biraderinin Enderuni Hümâyunda Kileri Hâs koğuşuna kabul edildiğinin puslasını ve otuz bir kuruş çıraklık akçesini getirir. Bir hafta sonra da çocuklar saraya giderler. Tayyarzâdelerin Enderuna girdikleri zaman Enderun teşkilâtının kökten değiştiği devre rastlar. Atâ Bey bir müddet Asâkiri Mansûrei Muhammediyeye zâbit yetiştirilmek üzere ayrılan ağalar arasına katılır, meydanlarda, kırlarda, bizzat padişahın nezâretinde talimler yapılır. Bu arada sarayda bir bando teşkil edilir, kardeşi Halil Bey de bandoya ayrılır. Enderun takımının ekserisi ötedenberi cündilik ve tokmakbazlık ile meşgul «ve bu fenlerde çapik ü cessur olduklarından» piyâde taliminden ziyade süvari talimine heves ve istidatları nazara dikkate alınarak sarayda iki süvari bölüğü tertip olunur. Bu sefer Atâ Bey de süvari olur ve meşhur Fransız Rüstem Bey kendilerine muallim tâyin edilir (B. : Rüstem Bey). Süvari taliminde epeyce tahsil ve melekeye muvaffak ve; «ortası tuğralı şimden mamûl dairei şemsin nısfı resminde olan bir çift nişan ile» süvari onbaşısı vekili olur. Süvari talimi arasında, ekseriya cumartesi günleri tebdili kıyafet ederek mesire yerlerinde dolaşan İkinci Mahmuda, kavas kıyafetinde refakat eder. İkinci Mahmudun Râmi Kışlasında bir yıl ikameti esnasında, (B. : Mahmud II; Asâkiri Mansûrei Muhammediye; Râmi kışlası; Târihi Livâ). Atâ Bey de bir süvari olarak maiyeti seniyede bulunur. 1828 (H. 1244) yılında Râmi Kışlası hayatından bahseden Tayyarzâde Atâ Bey, «çapiksüvaranı meydanı hünerverî tîrendâzîde yegânei rüzigâr olan cündî ve kemankeş üstadım Şişman Mehmed Efendiden edindiğim talim ile hemen yedi yüz adıma kadar ok atmağa meleke hâsıl olmuş idi» diye bir hâtıra kaydediyor, ve, o zaman arkadaşlarından olup Baş Çuhadar bulunan Damad Said Paşa, Çavuş Haşim Bey, sonra Mabeyinci olan Selim Efendi, Kırımlı Mustafa Ağa

ve Çerkes Abdi Paşa ile birlikte pâdişahın maiyetinde Okmeydanı Tekkeşine giderek huzuru hümüyunda kabze kavrayıp atıcılık müsabakası yaptıklarını naklediyor.

Râmi kışlası dönüşünde, Enderuni Hümâyun Ağaları «iltifatı velinimetten mehcur» olmuşlar, üstlerinden asker esvapları alınmış, bunun üzerine, Atâ Bey, bazı arkadaşlariyle birleşek arapça okumağa karar vermiş; devrin ulemasından olup halk ağzında evliyalığı söylenen Zihneli Ömer Efendiden haftada üç gün ders vermesi rica edilmiş, «sarf» ı bitirdikten sonra «nahiv» e başlamışlar, bir taraftan da yazı dersi almışlar. Bir kısım arkadaşları ise askerliğe heves edip Asâkiri Mansûreye küçük zâbit kaydolunmuşlar ve az zamanda ilerleyip yükselmişler; bir sene sonra, hocaları Ömer Eefendi ölmüş; fakat diğer saray hocalarından ve bu arada bilhassa İsmetbeyzâde Ahmed Ârif Hikmet Bey ile Hafız Mehmed Emin Efendiden tahsillerini ikmâl etmişler (B.: Arif Hikmet Bey). Denizlili Yahya Efendiden de «Halebî» ve «Mültekaa» okumuşlar:

1249 Ramazanından bir gün evvel Tayyar Efendi ölmüş (1833), ev halkından «alil ve alile bir takım ihtiyar ve amelimânde yirmi kadar bîçaregân» Atâ Beyin eline baka kalmış. Atâ Bey de 1250 saferinde (İkincikâunn 1834) hazine kethüdası Bekir Efendinin ruhsat tezkeresini alarak saraydan çıkmış ve Üsküdarda akrabasından bir zatın hânesine misafir olarak kalabalık aile efradını geçindirebilecek bi iş kollamış. O zamanlar Tophane Müşiri olan Ali Riza Efendinin Atâ Beye teveccühü varmış, ki bu zat Ayasofya Camiinde esrarengiz bir cinayete kurban olmuştur; efendinin delâletiyle Koca Yusuf Paşa biraderzâdesi Sadreddin Beyin dostluğunu kazanmış, iltizam işleriyle meşgul olan Sadreddin Beyin yanında Anadoluya giderek Amasya, Keban Madeni, Harput, Malatya, Dârende, Sivas, Maraş, Elbistan, Tokad, Turhal, Zile, Ankara, Çankırı, Tosya, Osmancık, Çorum, Sinop, Ereğli, Şile, Amasra, Bafra, Samsun, Merzifon, Lâdik, İskilip, Sungurlu, Sandıklı, Haymana, Nallıhan, Vezirköprü, Boyabad ve daha bir çok Anadolu köy ve kasabalarını dolaşmış ve bu âlicenap hâminin vefatından sonra İstanbula dönmüş. Bir kaç gün sonra, devrin vezirlerinden Mehmed Tayyar Paşaya sokakta rastlamış, açıkta olduğunu öğrenince Atâ Beyi alıp Serasker kapısına götürmüş, Halil Paşanın huzuruna çıkarmış, devrin seçkin sîmâlarından Hacı Reşid Paşa da Seraskerin yanında imiş ki; bu zatın İlmiyeye mensup olan babasının müderrisliğe tâyinine vaktiyle Atâ Beyin babası Tayyar Efendi delâlet etmiş imiş, Hacı Reşid Paşa bunu unutmamış, Serasker Paşaya o da ayrıca rica etmiş ve Atâ Bey ileride açılması karar altına alınmış olan Dâri Şûrayi Askeriye, beş yüzden yüzü açıldığı zaman ödenmek üzere dört yüz kuruş maaşla mükayyit tâyin edilmiş; pek az sonra da Dâri Şûrayi Askerî teşekkül ederek vazifesine başlamış.

1837 (H. 1253) de Kürdistanda çıkan bir isyanı bastırmağa memur Hafız Paşaya pırlantalı Tasviri Hümâyun nişanını götürmeğe memur edilen Hüseyin Paşanın maiyetinde deniz yolu ile Samsuna ve oradan beş günde Malatyaya giderek bu şehirde Hafız Paşaya mülâki olduktan sonra Dârende, Sivas, Tokod, Turhal, Amasya, Merzifon, ve İzmit üzerinden yedi günde Üsküdaara dönmüş, yolda, jurnal tarzında yazdıklarını tebyiz ile Serasker Paşaya takdim etmiş ve 1840 (H. 1256) da gayret ve hizmetini takdiren mücevherli bir kıta Hamse nişanı ile taltif edilmişti.

1839 (H. 1255) da Tayyar Paşa maiyetine memur edilerek Nizib muharebesi arifesinde Orduyu Hümâyunda bulundu; bu arada orduda yakalanan Mısırlı iki casus yüzünden Serdar Hafız Paşanın haksız olarak sert bir hitabına maruz kaldı, ki İstanbulda da bir hayli faaliyet göstermiş olan Mısırlı İbrahim Paşanın casusları hakkında, Atâ Bey, tarihinde şu notları tesbit etmiştir:

Birecik yanından Murad suyunu geçmişler, İsmail Paşa livasında kaymakam olan Kavaklı Mehmed Bey çadırına akşam yemeğine davet etmiş, arkadaşlarından Nedim Efendi, Emin Bey ve Zarif Efendi de orada imiş... O gün ordunun karakol zâbiti Mehmed Bey imiş.. Yemek esnasında bir çavuş gelip:
— Karakol merkezine iki çıplak adam geldi, Serasker Paşayı görmek istiyorlar, ne emriniz olur? diye sormuş...

Atâ Bey merak edip söze karışmış:

Haydi çavuş ağa o çıplakları buraya getir, Hafız paşaya ben götüreceğim! demiş..

Kaymakam Mehmed Bey bu teklifi red-

dedememiş, çıplaklar gelmiş, fakat içeri girmeyip çadır kapısında durmuşlar, «birkaç fener şûlesinde arzı lehce ve endam etmek istemediklerini sezen» Atâ Bey:

— Ağa biraderler, beriye gelin! deyince şaşırmışlar ve ancak birer adım atmışlar. Bunun üzerine Atâ Bey kalkmış, çıplaklar ve muhafızları ile beraber Hafız Paşanın çadırına doğru yürümeğe başlamış... Serasker çadırı civarında bir maş'ale yanıyormuş... Atâ Bey, meş'ale ışığında çıplakları dikkatle muayene etmiş.. vücutları o taraf ahalisi gibi esmer olmayıp beyaz imiş.. ve tendürüst imiş... Bu adamların, Mısırlı İbrahim Paşanın casusları olduğu hakkındaki şüphesi kuvvetlenmiş... Paşanın huzuruna girip keyfiyeti arzetmiş, Tayyar Paşa ile Birecik mütesellimi Ayıntablı Battal Bey de Seraskerin yanında imişler... Verilen emir ve müsaade üzerine çıplaklar da çadıra alınmış ve bir tanesi şöylece nakletmiş:

— Efendim, biz buraya iki saat mesafede Mezar kariyesi ahalisindeniz, değirmene un övütmek üzere gelmiştik. Mısır ordusunun atlıları yolumuzu kesti, zâbitleri bize Osmanlı askeri Murad suyunu beri tarafa geçti mi diye sordu; geçtiler dedik, ne kadar asker olduğunu işittiniz mi dedi, suyu bu tarafa geçenler elli bin ve geriden gelmekte olup geçecekler yüz elli bin olduğunu tevâtüren işittik dedik; bunun üzerine Mısırlılar unumuzu döktüler, hayvanımızı aldılar, bizi de soyup dövdüler.. demiş...

Bunun üzerine Paşa elini kesesine atıp çıplaklara bir avuç altın ihsan etmiş ve:

— Evlâdım, ben sizin zâyiatınızı yakın vakitte onlardan ziyâdesiyle alırım, siz hemen köyünüze dönün ve pâdişahımıza dua ile meşgul olun!.. demiş...

Bunun üzerine Atâ Bey kendisini tutamamış:

— Efendim, vukuat dedikleri gibi ise, mağduriyetlerine mukabil lutuf ve ihsan buyurmuş oldunuz, ancak irâde buyurur iseniz bu gece Birecik mütesellimi Battal Bey bendenizin yanında misafir olsunlar, yarın ahvalleri bir soruşturulsa münasip olur gibi geliyor... demiş.

Hafız Paşa hiddetlenmiş, Tayyar Paşaya hitaben:

— Paşa Hazretleri! Sizler gibi kıymetli zevatı böyle nâzik işlere memur ederler de maiyetlerinize böyle çoluk çocuğu katarlar, onlar da Devleti Aliyyenin bizim gibi emektar adamlarına akıl öğretmeğe çalışır, ne garip şeydir! der.

Atâ Bey de:

— Mükâfata mukabil tahkire duçar olduğuma müteessif oldum amma bu elemi dahi mukadderata hamlederim! deyip huzurdan çıkmış.

Bu vakadan birkaç gün sonra Hafız Paşa ordusu Nizibdeki bozguna uğramış... Aradan yıllar geçmiş, Mısır meselesi kapanmış, Mısır ordusundan bir çok zâbitler Osmanlı ordusuna geçmişler... Atâ Bey Üsküdarda Mirahorda oturuyormuş, komşularından Derviş isminde bir zât kızını Mısırlı zâbitlerden birine vermiş, Atâ Beyi de düğüne dâvet etmiş, fakat bey bir özür dileyip düğüne gitmemiş.. Bir cuma günü, o semtteki Hacıahmedpaşa Hamamına gitmiş... Hamamın soğukluğunda oturup dinlenirken çıplak bir adamın endâmı gözüne yabancı gelmemiş.. ve gözlerini o adama dikmiş... Beriki bunu farkedince renkten renge girmeğe başlamış ve nihayet tahammül edemiyerek Atâ Beyin yanına gleip dehâlet ve eski cürümlerinin affiyle şefaat rica etmiş.. Derviş Ağanın kızını alan kendisi imiş, Mısır ordusunda kaymakam olup adı da Hurşid Bey imiş.. Hafız Paşa Halebe doğru ilerlerken bir binbaşı ile beraber İbrahim Paşa tarafından casusluğa memur edilmiş.. Köylü kıyafetinde Malatyaya gelmişler.. Kendisi gözlemcilik, arkadaşı da börekçilik sanatlarını bildiklerinden ve yaptıklarını da gayet ucuz sattıklarından «canım bizim İzzet Ağanın gözlemesi veyahut Ahmed Ağanın böreği pek güzeldir» diyen ordu zâbitaniyle temas etmişler... Kendi kendilerini soyup Biricek civarında da orduya girmeğe muvaffak olmuşlar, fakat, Hafız Paşanın huzurunda Atâ Beyin şüphesi üzerine korkarak ertesi sabah alaca karanlıkta kaçmışlar...

Atâ Bey, bir müddet Dâri Şûrayi Askeride kaldı; Halil Rifat Paşanın reisliğinde maaşı 800 kuruşa çıktı, tayın bedeli ile eline, o zamanlar için mühim sayılabilecek 1500 kuruş geçti. Girid valisi Mustafa Paşaya divan kâtibi tâyin edildi. Giritte birkaç defa eşkıya muharebelerine iştirâk etti; fakat 1843 (H. 1259) de, münafıklar yüzünden vâli paşa ile arası açıldı, paşanın suikastın-

dan korkarak bir gece, Kandiye limanından bir küçük kayığa atlayıp adadan kaçtı, on gün Akdenizde çalkanarak ve ölüm tehlikeleri atlatarak İzmire, oradan bir Fransız posta vapuru ile İstanbula geldi. Bir ay kadar evinde boş oturdu; bir gün, Seraskerlik kapısı yoklama kalemi kâtiplerinden Ârif Efendi geldi: «Dâri Şûra Müsteşarı Bostancıbaşızâde Hacı Edhem Efendi, Giritten belki avdet edersiniz diye maaş ve tayınatınızı hazineye alıkoymuş idi» dedi. Atâ Bey, bu suretle eski memuriyetine döndü ise de, reis İşaretçi Osman Paşanın sert muamelelerine dayanamadı, istifa etmedi ise de memuriyetine de devam etmedi; açıkta kaldı, 1845-1846 (H. 1263) arasında Adana Malmüdürlüğünde bulundu, 1847 de Haleb malmüdürü oldu ise de Vâli Zarifi Paşa ile geçinemedi, İstanbula döndü, 1848 (H. 1262) de İstanbul ordusu muhasebeciliğine tâyin edildi; 1852 (H. 1269) de memuriyeti üzerinde kalmak üzere Tunus Valissi Ahmed Paşanın hastalğı münasebetiyle devlet namına istifsârı hâtıra memur edildi. Ayni yıl içinde Rusya harbi başlayınca Rumeli ordusu muhasebecisi oldu; fakat, müdahaleler yüzünde vazifesine devam imkânını bulamadı; dört yıl açıkta kaldı; ailesi kalabalık olduğundan, her ay 15.000 kuruş almak üzere sarraf Aslanoğlu Avanese 3000 kese borçlandı; borcuna karşılık babadan kalma bağını ve evini sarrafa terketti; Sadrâzam Mustafa Reşid Paşayı ziyaretinde Cebeli Lübnan mutasarrıfı tâyin edildi ve bir müddet sonra vezirlik rütbesiyle Haleb Valiliğine tayin edileceği vâdini aldı, fakat bir hafta sonra büyük devlet adamının ölümü ile bu vaad yerine getirilemedi.

1856 (H. 1273) da Beyruta giden Atâ Bey 1859 (H. 1276) da Cezayiribahrisefid mutasarrıfı oldu ve mutasarrıflık merkezi olan Rodos adasına gitti; Adada otuz dokuz ay kaldı. Ordu muhasebecilikleri zamanında yolsuzluklar olduğu ihbarı ile mahkemeye verildi, azledilip İstanbula çağırıldı. Uzun ve üzücü bir muhakemeden sonra beraet etti. 1865 (H. 1282) de Filibe mutasarrıfı oldu, burada da otuz üç ay çalıştı, birçok imar işleri arasında bilhassa, Bulgaristanda gülyağcılığı tâmim etti; fakat halk üzerindeki nüfuz ve itibarını çekemiyenlerin fesadı ile azledildi. Bir yıl açıkta kaldı; birikmiş parası yoktu, elinde avucunda para edebilecek nesi varsa satmak zaruretinde kaldı, fevkalâde sıkıntı çekti; 1869 (H. 1286) da İzmit mutasarrıfı oldu, fakat ancak iki ay kalabildi, hastalandı, istifa etti; aynı yıl içinde sekiz ay kadar da Karasi mutasarrıflığında bulundu, fakat Bursa valilerinin «iltifatları ile tahsili rızalarına» muvaffak olamadı; nihâyet merhameti celbederek 5000 kuruş mâzuliyet maaşiyle inzivâya çekildi ve eserini yazmağa başladı; itmamından bir müddet sonra 1877 (H. 1293) de Haremi Nebevi müdürlüğüne tayin edildi, Hicaza gitti ve orada öldü.

ATABEYOĞLU (Salâhaddin Enis) — Büyük romancı, hikâyeci, gazeteci; Türk edebiyatında realizmin öncülerinden mümtaz bir kalem sâhibi; İstanbul'un nev'i şahsına münhasır sîmalarından biri; 1892 yılında, bir jandarma subayı olan babası Ahmet Enis Beyin vazifesi icabı bulunduğu Antalya'da dünyaya gelmiştir. Jandarma albaylığından emekli merhum Enis Bey aslen Artvinli olup Gürcistan'ın Atabek hânedanındandır. Annesi Naime Hanım ise İzmirin Çeşme eşrafındandır. Meş'um Sevr muahedesini Şûrayı Saltanatta reddeden tek simâ Âyan Meclisi âzasından Topçu Feriki rahmetli Ali Rıza Paşa, Salâhaddin Enis'in amcası olur. Ayrıca kalemi ve radyo konuşmaları ile mâruf kıymetli spor adamımız Eşref Şefik Atabey ile kardeş çocuklarıdır; Zeynep Kâmil hastahanesi Başhekimi Dr. Fahri Atabey de ayni ailenin kökünden gelmektedir. Salâhaddin Enis ailesinin üç çocuğundan ortancasıdır. Küçük kardeşi Yahya pek küçük bir yaşta vefat etmiştir. Ablası Enise Hanım da kendisinden çok evvel hayata gözlerini kapamıştır.

S. Enis Atabeyoğlu
(Resim: Nezih)

Çocukluk yıllarını babasının vazifesi icabı Anadolunun muhtelif şehirlerinde geçiren Salâhaddin Enis pek küçük yaşta muharirliğe merak sarmış ve henüz 11 yaşında iken Konyanın «Ana-

dolu» gazetesinde ilk yazısı intişar etmiştir; ilk romanını da 17 yaşında iken kaleme almıştır; yirmi yaşında iken kitap hâlinde bastırdığı bu romanının ismi «Neriman» dır.

1912 yılında «Tanin» gazetesine girerek gazeteciliğe başlamış ve tam otuz yıl müddetle Babıâliye emek vermiştir. Salâhaddin Enis sırası ile «İkdam», «İleri», «Vakit», «Son Saat», «Payitaht», «Cumhuriyet» ve «Son Posta» gazetelerinde çalışmıştır. 1942 yılında vefat ettiği zaman da «Son Posta» gazetesinde çalışmakta idi. Mütâreke yıllarında «Kaplan» adında bir mecmua neşretmiş ise de dolu dizgin giden bu mecmuayı sansürün devamlı tazyiki karşısında kapatmak mecburiyetinde kalmıştır.

İstanbul basınına otuz yıl muharrir, muhabir, musahih, yazıişleri müdürü ve patron olarak emek veren Salâhaddin Enis şöhretini romanları ile yapmış, nesli arasında «Türkiyenin Zola'sı» nâmiyle şöhret bulmuştu.

«Zâniye», «Sârâ», «Cehennem yolcuları», «Orta malı», «Bataklık çiçeği», «Endam aynası», «Ayarı bozuklar» ve «Mahalle», edebiyatımızda realizmin ilk şaheserleridir.

Salâhaddin Enis'in ayrıca muhtelif gazete ve mecmualarda münteşir birbirinden güzel yüzlerce hikâyesi vardır.

Hukuk Fakültesini bitiren edîbin gazetecilik ve romancılık hayatı ile birlikte götürdüğü bir de memuriyet hayatı vardır. Bir müddet Âyân meclisinde kâtiplik yaptıktan sonra Seyrisefain'e intisap etmiş ve ömrünün sonuna kadar bu müessesede hizmet görmüştür.; son vazifesi Devlet Denizyolları Neşriyat Müdürlüğü idi.

O devrin İstanbulunun tipik bir şahsiti olan Salâhaddin Enis giyimi ile de hayli alâka toplamıştır. Dar kısa paçalı ve yukarı tarafa doğru gittikçe genişleyen pantalonu ve kalın bastonu ile İstanbula yepyeni bir moda getirmiştir. Kocaman tabakaları, boy boy ağızlıkları ve ceblerini dolduran dolmakalemleri de pek meşhurdur. Ayrıca kadınlar aleyhine yazdığı yazılarla bir ara «kadın düşmanı» diye anılmış; daha sonraları spor aleyhtarı yazıları onun adını «1 numaralı spor düşmanı» na çıkarmıştır. Kısacası Salâhaddin Enis uzun yıllar kendisinden bahsedilen ve İstanbulun unutulmaz bir sîması olmuştur.

1923 yılında, emekli alay kumandanlarından Mustafa Beyin kızı ve Vehbi Paşanın torunu Suat Hanım ile evlenen Salâhaddin Enisin 1925 yılında bir oğlu olmuştur. Tek evlâdı olan Cem, ekmeğini baba mesleği olan gazetecilikte aramıştır. Babasının vefatını müteakip henüz 16 yaşında iken «Son Posta» ya intisapla bu mesleğe atılan Cem Atabeyoğlu 1945 de «Cumhuriyet» e geçmiştir. Hâlen bu gazetenin Yazıişleri Müsür muavinliğini yapmaktadır.

İstanbul basınının genç nesli arasında vekarı ve temiz ruhu ile tanınan Cem Atabeyoğlunu, bir baba dostu olarak yetiştiren tanınmış gazetecilerden Cevad Fehmi Başkut olmuştur ki zamanımızda uutulmuş bilinen sıdkü vefânın elhak en necîb eserini göstermiştir.

Salâhaddin Enis 1942 yılı haziran ayında yakalandığı Zatürrieden kurtulamıyarak bu ayın onbirinci günü Cağalağlundaki evinde ölmüştür.

Feriköy mezarlığında «Salâhaddin Enis Atabeyoğlu - 1892-1942» yazılı mütevâzı bir taşın altında ebedî uykusunu uyumaktadır.

ATABİNEN (Reşid Safvet) — Muharrir, diplomat, Türkiye Otomobil ve Turing Kurumu Reisi; asâlet, necâbet ve zerâfet timsali bir İstanbullu; Sarıyerde, ana tarafından büyükbabası Bedestanî Mustafa Efennin yalısında 4 eylûl 1884 de doğdu; babası, Mızıkai hümâyun atik miralayı Safvet Beydir ki bu zât da Danişmendlerin Tosya kolundan Atabinenoğlu Doktor Ali Beyle Şemseddini Sivasî ahfadından Hâşim Efendinin kızı Fatma Hanımın oğludur (B.: Abdülmecid Sivasî; Şemseddin Sivâsî).

Reşid Safvet Atabinen
(Resim: H. Çizer)

Pek küçük yaştan itibaren, seçkin hususî muallim ve mürebbiler elinde itinâlı bir tahsil ve terbiye gördü; sonra Kadıköyün-

deki Frerler kollejine verilerek bu mektepten 1900 de diploma aldı ve 1904 de Fransada, diploması güç elde edilen ve beynelmilel bir kıymet olan Ecole libre de Sciences Politiques imtihanlarını verdi ki henüz yirmi yaşında bulunuyordu; 1906 da Tütün Rejisi Komiserlik kalemi mütercimliğine tayin edildi; ayni zamanda fransızca ve ingilizce Levant Herald gazetesi başmuharrirliğini ve Sadrâzam Avlonyalı Ferid Paşanın hususî kâtipliğini yaptı; Babıâli Tahriratı Hariciye kalemi hulefâlığıa alındı. 1907 de Türkiye-Romanya Muhtelit komisyonu başkâtibi 1908 de Bükreş sefareti başkâtip vekili, sonra sırasiyle Vaşington, Madrid ve Tahran sefâretleri başkâtibi, 1912 de, büyük elçilik müsteşarı pâyesiyle Maliye kalemi mahsus müdürü oldu; Londrada toplanan Balkan sulh konferansına mutahassıs olarak gönderildi ve re'sen Paris ihzarî mükâlemelerine memur edildi, 1913 de Dahiliye Nazırı Talât Bey tarafından Edirne Kurtuluş Heyeti Reisliğiyle Londra ve Romaya gönderildi ve bu büyük Avrupa şehirlerinde devrin İngiliz ve İtalyan diplomatları ile temas etti ve Türk haklarını bu memleketlerin efkârı umumiyesine arzeden konferanslar verdi; kendisine Edirne fahrî hemşehriliği verildi. 1914 ile 1918 arasnda, Maliye Nazırı Cavid Beyin yanında Viyana ve Berlinde beş defa malî müzakerelere iştirâk etti.

1918 - 1920 seneleri arasında İsvi;rede Millî İstiklâl propagandası için müteaddit kitaplar ve bir çok makaleler yazdı ve konferanslar verdi; Lucerne sosyalist konferansında Türkleri temsil etti.

1921 de Tevfik Paşa sadâretinde Sadeddin Arel'in reislik ettiği Şûrayi Devlet Tanzimat Dairesi âzalığında bulundu; 1922 de Gazi Mustafa Kemal'in bizzat intihabı ile Lozan Sulh Konferansı Umumî Kâtipliğine tayin edildi.

1923 den 1927 ye kadar Memaliki Şarkiye Fransız Bankası Müşevirliğinde, Anadolu-Bağdat Demiryolları reis vekilliğinde ve bir çok şirketlerin idare heyetlerinde, Sıhhiye Vekili Refik Saydam'ın tensibi ile Hudud Sıhhiye Tasfiye Komisyonu âzalıklarında, ve Cenevre Beynelmilel İktisat konferanslarında bulunduktan sonra Büyük Millet Mecilsinin 1927 de Üçüncü ve 1931 de Dördüncü devrelerinde Kocaeli mebusluğuna seçildi; Milletvekilliği zamanında Londra, Paris, Amsterdam, Berlin, Roma, Milâno, Bükreş Peşte, Helsinki, Krakovi, Atina, Stokholm Moskova, Harkof'da müteaddit ilmî, iktisadî ve siyasî kongre ve konferanslara Türkiye murahhası sıfatiyle iştirâk etti. Aynı zamanda Türk Ocakları Hars Heyeti umumî kâtipliğini yaptı.

Bu satırların yazıldığı sırada müessisi olduğu Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunun Reisi, Milletlerarası Olympiyad Komitesi âzası, 40 seneye yakın devamlı neşrolunan Economiste d'Orient mecmuasının Başmuharriri ve müessislerinden olduğu Türk Tarih Kurumu üyesi bulunmaktadır. Meşrutiyette tesis olunup 1915 denberi faaliyetini tatil etmiş olan İstanbul Muhibleri Cemiyetini «İstanbulu Sevenler Grupu» adı altında ihya ile İstanbulda harap olmakta bulunan yüzü mütecaviz büyük küçük âbideler üzerinde tetkikatta bulunarak bunlardan bir takımının ihya ve tâmirine ve bir çoğunun durumlarının tesbitine delâlet ederek İstanbul hemşeriliği şânına lâyık hizmetlerde bulundu.

Burada İstanbul Ansiklopedisi de şu notu tesbit etmeği bir borç bilir ki, ilk tebrik mektubunu, tertemiz bir vicdanın tercümanı, sevgi dolu, metanet ve gayret tavsiye eden sözlerle, bu necip insandan almıştır.

Hususî hayatında, Reşid Safvet Atabinen, sağlam ve zengin bir kültürün hâlesi içinde câzip bir simadır; 4000 kadarı Türkiye ve Türklelre ait olmak üzere 12.000 ni mütecaviz kitap ve risaleyi ihtiva eden zengin bir kütüphane sahibidir ve Türkiyeye ait tarihî tablo ve estamp ve gravürlerden mürekkep bir kolleksiyonu vardır.

Yüksek kıymette bir viyolonisttir: meşhur kemanî Wondra Beyden meşkederek 6 yaşından 22 yaşına kadar orkestra'da vazife alacak dereceye terakki ile kemana heves etmiş ve Beyruth ve Salzbourg Musiki Festivallerinde devam etmek suretiyle musikiye merak sarmıştı.

Sayılı Avrupa seyyahlarındandır: İzlanda dahil olmak üzere Avrupada gezmemiş, görmemiş, olduğu yerler azdır. Fakat ne kadar yazıktır ki zengin seyahat notlarının pek cüz'î bir kısmı münteşirdir.

Avrupada irfanımızın yüz akı bir Türk şöhretidir: 1907 ile 1939 seneleri arasında

Avrupanın siyasî ve edebî en büyük şahsiyetlerini tanımak, kendileri ile dostâne münasebetler tesis etmek fırsatını bulmuştur. Bunlarla kıymetli muhabereleri vardır. Reşid Safvet Atabinen'in portresini tamamlamak için, burada, edip, şair, muharrir ve diplomat ağzından çıkmış sözler kaydetmek lâzımdır. Onun hakkında Hâlid Ziya Uşaklıgil: «Bütün bir kalemin işini tek başına çıkarır; istihzalı, zehirli sözleri ile iyi dostlarını kırar»; Ahmed Hâşim de: «Reşid Safvet'le, dostluk da, düşmalık da bir meseledir» demişlerdi. Sadrâzam Tevfik Paşa, aceleciliğini telmih ederek: «Torpido mizaçlı» hükmünü vermişti. Lozan Konferansında Rusya murahhası Çiçerin, çapraşık müzakerelerde telif-ibeyn edici formülleri bulmasını takdiren Reşid Safvet Beyi: «l'homme aux formules apaisantes» diye tarif etmişti.

Bir gün de Maurice Barrès, Paris elçisi Naumpaşazâde Said Beye: «Ahmed Riza Beye söyleyiniz, artık onun zamanı geçmiştir, Türkiyenin kalkınması Reşid Safvet gibi tam Avrupa zihniyetli gençlerle olabilir» demişti.

Reşid Safvet Atabinen hakkında en zarif sözlerden biri de Cavid Beye hitaben Talât Paşa merhumundur; Paşa, onun, Avrupa kültürü ile koyu Türk milliyetçiliğini ve an'aneperestliğini telmih ederek: «O gâvur müslüman!» demişti.

Reşid Safvet Atabinen muharrir olarak da, velûd bir kalem sahibidir: 1902 den 1945 e kadar Paris matbuatında Temps, Figaro, Eclair, Ere Nouvelle, Patrie, İnformation gazeteleri ile, Mercure de France, Revue de Hongrie mecmualarında; Türk matbuatında Levand Herald, İstanbul, Jeune Turc, Beyoğlu, İkdam, Sabah, Turan, Hâkimiyeti Milliye gazeteleri ile Türk Ocağı, Ülkü, Aydabir mecmualarında bine yakın makale nşretmiştir.

Kitap şeklinde neşredilmiş eserleri de şunlardır:

Fransızca:

1) L'Effort Ottoman, Rudeval éd. Paris (1906);

2) L'Agitation Bulgare, Rudeval éd. Paris (1907);

3) Mélanges littèraires et politiques, 3 Vol.- Ed. Levant-Herald (1906 - 1911);

4) Les Turcs de Perse, Ed. Revue de Hongrie, Budapest (1911);

5) Enquête économique en Anatolie, en collaboration avec H. Philouze - İstanbul (1912);

6) La libération d'Andrinople, Rome (1913);

7) Lettres ouvertes à Clemenceaus, Genève (1918);

8) Les Turcs et le Panhellénisme, Genève (1918);

9) Le Proletariat turc a la Confernacce Socialiste İnternationale, Berne (1919);

10) L'Islam, les Turcs et la Société des Nations, Genève (1919);

11) L'Occupation de Smyrne, Genève (1919);

12) Turcs et Arméniens, 2 volumes, Genève (1919).

13) Bilan économique et financier de la Turquie, Ankara (1927);

14) Les Türk - Odjaghis, İstanbul (1931);

15) La politique économique de la Turquie Kemaliste, Libr. Fresco, Paris (1934);

16) Contribution a l'histoire d'Attila, Libr. Fresco, Paris (1934);

17) Bulletins économiques et financiers — Gazette Financière et Economiste d'Oerinet (1912 - 1939);

18) Les Caractérisitques de l'architecture turque, Lib. Fresce, Paris (1936).

19) Souvenirs turcs en İtaile;

20) Lamartine (fervent ami des turcs) İstanbul 1940;

21) Les Turcc en Europe depuits 24 siècles;

22) Les Turcs sur les côtes d'Angleterre; la base de Lundy; N. R. de Hongrie, Budapest (1944).

23) Pierre Loti, İstanbul (1950);

24) Contribution turques à la Sécurité et à la Civilisation Méditerranéennes, Paris (1951).

25) Les Apports turcs dans le peuplement et la civilisation de l'Europe Oriental, İstanbul (1952);

26) Les Turcs à Constantinople du V au XVe. Siėecle, Paris (1954);

57) La Question de Chypre, İstanbul (1956);

28) Les Turcs Occidentaux et la Mediterranée (1956);

29) Revision historiques (1958);

Türkçe:

30) Osmanlı tarihi-malî dersleri, İstanbul (1913);

31) Siyasî levhalar (Turan ve Sabah) İstanbul (1914 - 1918);

32) Umumî harbin menşeleri, İstanbul (1916);

33) Kafkas etekleri Türk ticaret yolları, İstanbul (1918);

34) Türklük ve Türkçülük izleri (Türk Ocakları neşriyatı) Ankara (1931);

35) Avrupada eski Türkler (T. Tarih Ceyeti neşriyatı) Ankara (1931);

36) Çekeller ve Tuna Türkleri, Ankara (1934);

37) Hazar Türkleri Avrupa Devleti, İstanbul (1934);

38) Turizmin Faydaları, İstanbul (1934);

39) Kaybolan Türkler, Aydabir neşriyatı, İstanbul (1936).

40) Şarkî Avrupada Türk kanı ve medeniyeti izleri (1046).

Reşid Safvet Atabinen 1953 de İstanbul fethinin beşyüzüncü yıl dönümü münasebeti ile Venedik, Roma, Napoli, Marsilya, Barcelone, Madrid, Lizbon, Londra, Bonn, La Haye ve Zurich Üniversiteleri ile tam 29 mayıs 1953 günü Paris'de Sorbonne'da, Fransa Enstitüsü âzasından Lucien Fabre'in riyasetinde verdiği konferans üzerine, bu meşhur Fransız müverrihi: «Reşid Safvet Atabinen'in eseri Umum Dünya Tarihinin lüzumlu tashihi sahasında ilk safhaya geçecektir» demiştir. 1956 da Reşid Safvet Atabinen üç asır evvel tesis olunan Fransa Enstitüsünün «Academie des Sciences Morales et Politiques» in tarih şubesine ilk defa Türk muhabir âza intihap olunmuştur ki, Fransız gazeteleri ile, dünya tarih mecmuaları bunu memleketimiz için bir iftihar vesilesi telâkki etmişlerdir.

ATA BİNME YASAĞI — (B.: Arabaya ve ata binme yasağı).

ATA BİNME YASAĞI (Çingenelere) — Tanzimattan evvelki eski İstanbul hayatının türlü kayd ve yasaklarından biri de, çingenelerin, Büyükşehirde ata binmesinin ve atla dolaşmasının menedilmiş olmasıdır. Bunun en eski vesikalarından bir tanesi, Divanı hümâyundan İstanbul Kadısı ile cingene subaşısına gönderilen bir fermandır ki bugünkü yazı dilimize çevrilmiş hülâsası şudur:

«Çingene tâifesinin ata binmesi ve kısrak beslemesi yasak edilmiş olup lâzımgeldikte eşeğe ve arabaya bineceklerdir; muhalif hareket edenler siyâset olunurlar. Ona göre tenbih ve ilân eyleyesiniz. Sene 933 (M. 1585)».

Bu yasak İstanbula münhasır kalmamış, bütün Rumeline de teşmil edilmişti ki, ayni fermanda, sebep olarak, atlı çingenelerin yollara ve bellere inip fesad ve şenaat işledikleri gösterilmiştir (B.: Çingeneler).

ATAÇ (Dr. Galib) — Kalemini her çeşit mevzu üzerinde muvaffakiyetle yürütmüş hekim, seçkin muharrir, bilgisini halk ve memleket faydasında kullanmış tam münevver, bilgi âlemimizde kıymetli fikir eserleri kazandırmış kuvvetli mütercim, bütün memleketin sevgisini kazanmayı bilmiş radyo hâtibi. Galip Ataç 1880 de İstanbulda doğdu, babası dilimize büyük bir muvaffakiyetle çevirdiği Hammerin Osmanlı Tarihi tercümesinden ötürü Hammer Mütercimi lâkabını hakkiyle kazanmış olan Atâ Beydir (B.: Atâbey Hammer Mütercimi). Münevver bir aile muhitinde büyüdü, tahsilini Fransada Montpellier Üniversitesi Tıp Fakültesinde yaptı. doktor olarak İstanbula döndükten sonra bir müddet Tıp Fakültesinde çalıştı. İlk Cihan Harbine Kızılay hastahanesiyle iştirâk etti. Medine, Amman, Şam hastahanelerinde çok güç şartlar içerisinde Başhekimlik yaptı. 1918 de Mondros mütarekesinin imzasından sonra da İstanbul Tıp Fakültesinde tıp tarihini okuttu.

Çalışmak için sonsuz bir irâde sahibi olan Doktor Ataç memleketin en uzak köşelerinde çok ağır olan vazifesini yaparken okumağı, tetebbu etmeği de bırakmamıştı, uykusuzluğun sıhhat için sanıldığı kadar zararlı olmadığını iddia eder, buna misal olarak yıllardanberi gecede dört saatten fazla uyumadığını söylerdi.

Galip Ataç Tıp Fakültesinden sonra hudud ve Sahiller Sıhhiye Müdürlüğünü, Haydarpaşa İntaniye Hastahanesi Başhekimliğini de yaptı, fakat bütün bu resmî vazifeleri bildiğini halk arasında yaymasına mâni ol-

madı, muhtelif gazetelrde sağlık bilgisine dair yazılar yazdı. Halka anlatılması çok güç, hattâ imkânsız görünen mevzular bile onun zekâsının süzgecinden geçtikten sonra hem çok tatlı okunan, hem çok kolay anlaşılan basit bir şey oluveriyordu. En çok okunmuş hekim yazarımız olmuştur.

Galip Ataç'ın muharrirlik şöhreti yalnız bu sıhhî öğütlerinden gelmiş değildir. Onun birçok gazetlerde, mecmualarda en basit mevzulardan, en çapraşık meselelere varıncaya kadar her şeyi bahis mevzuu eden yüzlerce makalesi, fıkrası vardır. Pek tatlı bir üslûpla yazılmış ve zarif nüktelerle süslenmiş olan bu yazıların, ömürleri bir günlük sanılan bir mevzuda olanlarını bile ne vakit ve nerede okunursa okunsun ilk okunuşunda verdiği zevki verir ki bu her muharrire nasib olan saadetlerden değildir.

Galip Ataç çok tatlı konuşurdu, sözleri daima tasvirler, nüktelerle süslü idi, fakat bunların hiçbiri evvelden hazırlanmış, hesaplanmış değildi, o bunları kolayca bulur. kullanır, maksadını daha kolay, daha zarif anlatır, dinleyenlerin istifadesine olduğu kadar zevkine de yaramayı bilirdi.

Onu bir muharrir, bir Ankara Caddesi adamı olmaktan memleket çapında halkçı bir münevver yapan radyo oldu. Haydarpaşa İntaniye hastahanesi başhekimliğinden Ankara radyosu redaksiyon şefliğine geçti. Bir taraftan da radyoda «Evin saati» ve «Posta kutusu» saatlerinde bütün memlekete hitab etti. Bu tatlı konuşmalar Ankara radyosunun çok beğenilen, çok sevilen saatleri oldu. «Evin saati» konuşmaları kitap halinde de basıldı, muvaffakiyet kazandı ve kısa zamanda tükendi. Evin saatinde olduğu kadar Posta kutusunda da Galip Ataç kırmadan öğretti, gücendirmeden yanlışları düzeltti, incitmeden kabalıkları törpüledi, hem irfan, hem de muaşeret dersleri verdi. Onu dinleyen neslin kulaklarında çınlıyacak bu tatlı ses bu kubbede baki kalmağı bilmiş hoş sadalardan biri olacaktır.

Galip Ataç'ın yurt kütüphanesine bıraktığı kitaplar arasında Pastör'ün hayatı, Claude Bernard'dan Tıpta Deney'in tetkikına giriş ismi ile terceme ettiği «L'introduction a l'etude de la medecine expérimental» bilhassa anılmağa değer.

Doktor Galip Ataç Büyük Millet Meclisinin Yedinci devresinde İstanbul Milletvekilliğine seçildi. Dört seneye yakın milletvekili olarak da çalıştı, fakat 1946 temmuzunda yenilenen milletvekilleri seçiminde aday gösterilmediği için tekrar radyodaki işine, kitaplarının arasına döndü, 1946 yılının son günlerini hasta geçirmişti, 1947 nin ilk gününde hayata hiçbir zaman ihtirasla bakmıyan zeki gözlerini kapadı.

Muzaffer Esen

ATAÇ (Nurullah) — Hammer Mütercimi Mehmed Atâ Beyin küçük oğlu, Dr. Galip Ataç'ın kardeşi; muallim, muharrir, esseist; üç sıfatiyle de, asrımızın fikir ve edebiyat, san'at hayatında üstün kıymetlerden; 1898 de İstanbulda doğdu; Galatasaray Liesini bitirdi; Üniversiteye gitmedi, fakat her kolunda kıymetler yetiştirmiş bir ailenin münevver muhitinde otodidakt olarak yetişti, ki Nurullah Ataç'n şâheseri, kendi şahsiyetidir; kaleminin sınırsız hürriyeti, onun hiçbir ekole mensup olmayışıdır; kendisinin bir ekol kurucusu olmayışı, genç nesillerden, onu takip edebileceklerin çıkabilmesi imkânsızlığıdır; fransızcadaki karşılığı edebiyatımızda ayni kıymeti almış olsaydı kendisine pek yakışacak olan bir sıfat ile «Genç Ataç», bir faslı edebiyi açmış ve kapamıştır.

Nurullah Ataç
(Resim: Hayat Mecmuası arşivindeki fotoğrafından Nezih eli ile)

1920 den sonra yazmağa başlamış olan Nurullah Ataç'ın ilk yazısı, «Nurullah Atâ» imzasiyle Dergâh mecmuasında çıkmıştır. Fransızca muallimi olarak maarife intisap etti, bir kaç yıl taşrada dolaştı, Ankarada bulundu, sonra İstanbulda Pertevniyal

Lisesi Fransızca muallimliğine tayin edildi. Günlük gazetlerden Akşam'a intisap etti ve meşhur «Sohbet» lerini yazmağa başladı ki Dil inkılâbından sonra bu yazılarının başlığını «Konuşma» ya tahvil etti. Hiç tereddüt etmeden «Çetin bir dil ve kalem imtihanıdır» hükmü verilebilecek Gustav Falubert'den «Madame Bovary» yi ve Stendhol'den «Kırmızı ve Siyah» ı tercüme etti; bunu diğer tercümeler takip etti. Murad Uraz, «Şair ve ediplerin hayatı» adındaki risalesinde: «Bu samimî muharrir, doğruyu, kendi aleyhine olsa bile birçok yazılarında söylemek meziyetini göstermektedir» diyor; bir mütercim olarak da, Nurullah Ataç, ancak sevdiği eserler üzerinde emek sarfetmiştir; bu bakımdan, tercümeleri, zevkinin mîyârıdır.

Nurullah Ataç, muallimlik yaptığı mekteplerde, daima, bir şetâret havası içinde sevilmiş, bir nâdide biblo gibi, kimse, onu kırmak değil, rencide etmek istememiştir. Eski talebeleri, hâtırasını lâtif fıkralarla anlatırlar.

Dilinde bir rekâket vardı, asabî anlarında tam kekeleme olurdu, dolaşan diliyle köpürüp coşması hakikaten şâhâne idi. İstanbulda iken kalıp cıgarası içmez, tütün sarardı; Tavlâ oyununu, aksilikleri tuttuğu zaman zarlarla konuşacak kadar severdir; telefon ile muhabereden haz etmez, gizlisi olmadığından, bulabilirse, bir dostunu konuştururdu. Tıklım tıklım kitap ve kâğıt dolu bir çanta, şapkasının önünden taşmış bir tutam perçem, ekseriya koluna asılmış baston kendisine pek yaraşırdı; kulaktan atma gözlüğe kelebek gözlüğü tercih ederdi. Yazısını standard kâğıtlara, çantasından çıkardığı hokka ve kalem ile yazardı. Eski ve yeni harflerle yazısı inci dizileri gibiydi; müsveddelerinde karalanmış satırlar hemen hemen görülmez, güzel baş, mevzuunu düşünmüş, hükümlerini vermiş, kelimelerini seçmiştir, kalem, tereddütsüz sürçmeden yürürdü. İkinci Cihan Harbi başlangıcında, Ankarada Gazi Enstitüsü fransızca muallimliğine tayin edildi. Aksarayda Pertevniyal Lisesi bir sanatkârdan, Babıâli Caddesi bir büyük kıymetten, Bayazıtta Eminefendi Lokantası ağzının tadını bilir cömert bir müşteriden ve Büyükşehir, kendisini çok seven bir hemşehriden mahrum kaldı.

1946 - 1950 arasında Cumhurbaşkanlığı fransızca mütercimliğinde bulundu, Demokrat Parti iktidara geçince emekliye ayrıldı, Ulus Gazetesi yazı erkânı arasında çalıştı.

Ankarada yerleşdikten sonra, bastonunu terk etti, kelebek gözlüğünü kulaktan atma bağa çerçeveli gözlük, sarma tütününü de pipo ile değiştirdi. Makalelerini çantasında taşıdığı mürekkep şişesine batırdığı saplı ve demir uçlu kalemle yazarken yazı makinası kullanmaya başladı, yalnız makinayı kendi zevkine râmetmesi, yatağında bağdaş kurup önüne yerleştirdiği iki köşe yastığının üstüne koydu.

Ulusdaki makaalelerini «ivedelikli, yankılı, kıvançlı», kurum yapısı sözlük dili ile yazmağa başladığından hemen hemen okunmaz olmuştu.

17 mayıs 1957 de öldü. Yeri doldurulmaz adamdır.

ATÂ EFENDİ — Matbaacı; Çemberlitaşta Vezir Hanındaki Şirketi Sahhafiyei Osmaniye matbaası müdürü; (H. 1317) de hayatta idi; hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Resmî Maarif Salnâmesi.

ATÂ EFENDİ (Beylerbeyli) — İkinci Abdülhamid devrinde bu Boğaz köyünün namlı bir meczubu; vücud yapısı heybetli, şişman, geniş pembe yüzünü perişan bir sakal ile alnına dökülen kâküller çevirmiş sevimli bir zât olup yaz ve kış başında bir keçe külâh, sırtında bir aba, göğüs bağır açık dolaşır; kışın, ortalık kar, buz içinde iken denize girerdi. Köy halki kerametine inanmış, İstavrozda bir kulübede otururdu. Has dostlarından biri köyde Acem lâkabı ile tanınmış bir kahveci idi, kahvehânesi Beylerbeyi Camiinin karşısına düşen köşede küçük bir dükkân idi, şimdi orada köyün en meşhur bir kahvahânesi vardır. Acemin asıl geçimi tütün kaçakçılığı idi. Bir ara elinde hayli mal kalmış, kendisinden tütün sorup arayan çıkmamış. Bir gün Atâ Efedi dükkâna gelip:

— Bana para ver! demiş. Acem de çekmecesini acıp mevcudunu efendiye verdikten başka kesesine bir miktar da tütün koymuş.. Efendi dükkândan çıkar çıkmaz da müşteriler sökün etmiş... Acem akşama kadar elindeki malı satıp tüketmiş.

Beylerbeyinde her nedense uzun zaman

terfi edemiyen kaymakam rütbesinde bir askerî doktor varmış... Bir kıç gecesi kapısı çalınıp komşulardan biri:

— Atâ Efendi hasta imiş.. sevabınıza bir baksanız diye rica etmiş.. Doktor Efendiye giderken içinden «Mübarek adam, hastalanacak zamanı bulmuşsun ya!» diye geçir miş.. Kulübeye vardıklarında Atâ Efendi:

— Allah razı olsun.. gelmişsin.. Bir de için temiz gelseydin paşa olurdun! demiş.. Ertesi sabah doktora miralaylığa terfii müjdelenmiş..

Meczup Atâ Efendinin kabri, bugün bir harabe halinde bulunan İstavroz dergâhı mezarlığındadır.

Rebii Baraz

ATÂ EFENDİ (Selânikli Mehmed) — On sekizinci asır ediplerinden; İstanbul tarihinde «Yedinci Cibali yangını» diye anılan Hicrî 1196 (M. 1782) Ramazanındaki büyük ateş âfetini tasvir eden bir mektubu, İstanbul tarihi kaynakları arasında benzeri olmayan bir vesikadır (B.: Cibâli Yangınları).

ATÂ EFENDİ (Taşçı) — Geçen asır sonlarının seçkin kabir taşı ustalarından; Eyyubtan Piyer Loti kahvesine doğru çıkarken, yolun sol kenarında, dört adım kadar içeride, Mektebi Bahriyede talebe iken on beş yaşında vefat eden oğlu Ahmed Necmeddin Efendinin kabri için yaptığı bir taş 1942 de yere devrilmiş olarak görülmüştü. Yüksek kabartma güller ile tezyin edilmiş olan bu taş İstanbul taş işçiliğinin bir bediası idi. Kitâbesinde bu çiçekleri göz yaşlariyle sularayak oyduğunu söyliyen sanatkâr baba, tâbir caizse, heykeltrâşîde natürmortun zirvesine yükselmiştir; usta bir taş kalemi güllerin keislerinde, tüveyçlerinde, yapraklarında hattâ incecik saklerini donatan dikenlerinde mermeri bir kuyumcu inceliğiyle oymuş ve bu suretle kırk beş parça gülden mürekkep bir çerçeve ibda etmiştir. O zaman bu şâheserin yeri İslâm ve Şark eserleri müzesi olduğu düşünülerek müzenin müdürü merhum Abdülkadir Erdoğan'a haber verilmiş, muhterem âlim Eyyuba götürülerek taş gösterilmiş ve müzeye akledileceği vâdiyle derin bir meserret duyulmuştu. Maalesef üstâdın hastalığı bir müddet sonra emekliye ayrılması teşebbüsün tahakkukuna imkân vermemiş, İstanbul Ansiklopedisinin neşri hazırlığı meşgalesi bu satırların yazıldığı zamana kadar bu nefîs kabir taşının unutulmasına sebep olmuş, 1947 de ise resminin yapılması için gidildiğinde kaybolduğu görülmüştür. Mahallinde yapılan soruşturmada o civarda yerde bulunan bazı taşların kırılarak mezarlık duvarlarının tamirinde kullanıldığı öğrenilmiştir. Aşağıdaki satırlar 1942 de istinsah edilmiş kitâbesidir:

«Hüvelbâki

«Ey zâir! Şu nâzeninin kabri önünden güzâr eylerken bir vakfei dua ile pederin dümuu firak ile nakşeylediği güllere nazar eyle, sinini vefireden beri ircii emrine mutavaat eyleyen mü'minin ve mü'minatın kabri pür envarları için fatihahân olarak taşlar naht eden bu fakir bir gün ömrü baharının on beşinci sâlinde bir gül-ü nâzikter iken solan oğlu için dahi âhır ömründe kalem uracağını teemmül eylemezdi. Her yaprağı bir âhı cângüdaz ve her bir dikeni dili mecruhumda birer tîri firaktır.

«Taşçı Atâ Efendinin mahdumu Mektebi Bahriyei Şâhâne şâkirdanından Ahmed Necmeddin Efendi ruhuna rizaenlillâh fâtiha

Sene 1303 Şevvâli mükerrem 5»

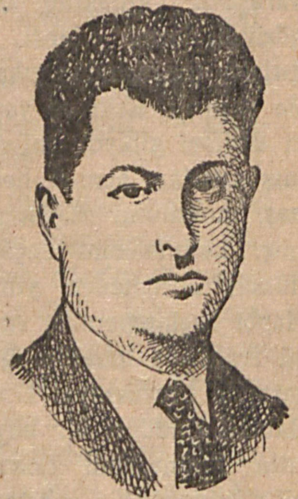
Bibl. : REK, Muzaffer Esen, Gezi notu.

ATAERKİN (Zeki Ârif) — Musiki bilgini ve seçkin bestekâr; hal tercemesini Mustafa Rona'nın «50 yıllık Türk Muziği» adındaki antolojisinden alıyoruz:

«1896 da İstanbulda dünyaya gelmiştir. Meşhur musikişinaslardan kanunî Hacı Ârif Beyin oğludur (B : Ârif Bey, Kanunî Hacı).

«İlk tahsilini Beşiktaştaki Afitâbı Maarif okulunda, orta tahsilîni Vefa Sultanisinde yaptıktan sonra Hukuk Fakültesine girerek oradan mezun olmuştur.

«İlk musiki dersini pek küçük yaşta iken babasından alan sanatkâr, çok güzel sesiyle öğrendiği şar-

Zeki Ârif Ataerkin (Resim: Nezih)

kıları, muhitinin takdir ve hayranlığını celbedecek surette okumağa başlamış ve bu arada yine merhum babasından ayrıca kanun dersi de almıştır.

«Zeki Ârif Bey bundan sonra zamanının büyük ve meşhur musiki üstadlarından Hacı Kirâmi Efendiye intisap ederek musikî bilgisini ilerletmiştir.

«Musikide okuma sanatında başlı başına bir edaya malik olan üstad, haiz olduğu yüksek kabiliyeti ile bestekârlık vâdisine girmiş ve ilk defa mâye makamında ve aksak usulünde:

Açıldı bahçede güller

mısraı ile başlayan şarkıyı vücuda getirmiştir ki bu güfteyi ikinci defa olarak dilkeş hâveran makamında da bestelemiştir. Bu suretle bestekârlık hayatına atılan Ataerkin her biri çok yüksek bir zevk ve ince bir his mahsulü olan şarkılarını meydana getirmeğe başlamıştır.

«Bilhassa pesendîde, sipihra, dilkeşhâveran ve mâye gibi dar ve az işlenmiş makamlarda, bu güzide sanatkâr harikulâde denilecek kadar kıymetli eserler vermiştir. Çok velûd olan üstad Zeki Ârif Beyden Türk musikî âlemi daha daha kıymetli eserler beklemektedir. Evli, dördü kız bir erkek beş evlâd sahibidir.»

ATAKAM (Dr. Operatör Asil Mukbil) — Seçkin operatör; 1905 de Beyoğluda Nişantaşında doğdu, Şûrâyi Devlet azalarından Abdülkerim Paşanın oğludur. Nişantaşı Nümune Mektebinde ve Nişantaşı Sultanisinde okudu, 1920 de henüz on beş yaşında iken Tıb Fakültesine girdi, fakülteden 1925 de diploma alarak Gülhane Tıb Tatbikat Okulunda stajını ve askerlik ödevini yaptı, 1926 da Bozkır hükûmet tabibliğine tayin edildi, üç sene orada kalarak 1929 da Ankara Nümune Hastahânesine operatör muavini oldu, 1932 de Konya Memleket Hastahânesi operatörlüğüne tayin edildi; 1939 yılına kadar kaldığı Konyada ayni zamanda Kız Muallim Mektebinin doktorluğunda ve hıfzıssıhha muallimliğinde bulundu; 1939 da İzmit Memleket Hastahânesine nakledildi, oradan da 1947 de Belediye Hastahânesi Operatörlüğü ile İstanbula geldi; 1959 ağustosunda bu vazifede bulunuyordu. «Harb Cerrâhisi» (İzmit, 1941) ve «Kolon Cerrâhisi» (İstanbul 1954) adında iki kıymetli eserin müellifidir. 1933 de Dr. Ahmed İhsan Aksan ve Dr. Şerif Korkud'la beraber Konyada neşretmeğe başladığı «Anadolu kliniği» adındaki tıbbî mecmuanın sahibi ve neşriyat müdürü olmuş ve mecmuasını İstanbulda da 1955 yılına kadar devam ettirmiştir. Muhtelif Türk, Amerikan ve Avrupa mecmualarında da tıbbî makaleleri intişar etmiştir. 1943 de İzmirde müttefik devletlerin yaralılarına gösterdiği ihtimam ve alâkadan dolayı İngiltere Kraliyeti tarafından O.B.E. (Order Biritsh Empire) nişanı ile taltif edilmiştir.

Dr. Asil Atakam
(Resim: Nezih)

Hakkı Göktürk

ATAKÖY — (B.: Bakırköy; Baruthane).

ATAMAN (Sâdi Yâver) — (B.: Sâdi Yâver Ataman).

ATAMYAN (Bedros) — Türk sahnesinin yetiştirdiği Ermeni ırkından beynelmilel ölçüde büyük aktör, 1849 da Kadıköyünde doğdu; babası Heronimos, anası Peprone'dir. Çocukluk yıllarını mesleğini kendi arayan bir küçük mâceraperest olarak geçirdi; ilk tahsilini Kadıköydeki Katolik Surp Pırgiç ve Mıhıtaryanlar mekteplerinde yaptı; henüz on iki on üç yaşlarında iken sahne hayatına atılabilmek için fırsat gözledi; babası, devrin bir çok insanları gibi, istikbalde ne vâdederse etsin, aktörlüğü afif bir meslek olarak görmüyordu; baba oğul Atamyanlar arasında bir mücadele başladı; Bedros sırası ile saatçi ve kuyumcu çırağı, sonra bir mağaza tezgâhtarı oldu ve her seferinde işini benimsemiyerek kovulmadan evvel kaçtı; bâ iradei seniye askerî mekteplerden biri-

Bedros Atamyan
(Resim: Nezih)

ne baba zoru ile kaydedildi; buradan kaçmak suç olduğuna göre tardedilmek için elinden geleni yapıp muvaffak oldu; nihâyet «günahı, boynuna!» diyen baba mağlûbiyeti kabul ederek oğlunu başı boş bıraktı. Bedros Atamyan on dört yaşında iken S. Hekimyan kumpanyasına kulis hizmetleriyle girdi; bir müddet sonra Naum tiyatrosunda Giyom Tel piyesinin küçük bir zâbit rolünde sahneye çıktı. Bu küçük bir rolünde sahneye çıktı. Bu küçük zâbit bir duelloda hasmını öldürecek ve sâdece «— Geber hain!» diye bağıracaktır. Küçük Atamyan sahnede bu iki kelimeyi öyle bir edâ ve öyle bir sesle talâffuz etmiştir ki, bir anda o gün tiyatroda bulunanların nazarı dikkatini üzerine çekivermiştir; bu arada Hassa mimari Hagop Bey Balyan kulisde kendisini tebrik etmiş «Yavrum, himâyemi kabul etmeni rica ederim, sende istikbalin büyük bir aktörünü görüyorum!» demiştir. 1863 de geçen bu vak'adan sonra Atamyan meslekî tahsil ve terbiyesi için bazı mürşidler aramakla beraber şahsiyetinin sâdece kendi gayret ve aşkına dayandığını da anlıyor; bir müddet Ekşiyan'ın eli altında bir staj devresi geçiriyor, geçim icabı küçük kumpanyalara intisap ediyor, 1869 da da Güllüye geçiyor; fakat birkaç ay sonra Güllü Agop'u bırakarak Fasulyeciyanla beraber turneye çıkıyor ve Nahcivana gidiyor. İki ay kadar sonra İstanbuldan aldığı bir mektupta evlerinin yandığını öğrenince alelâcele vatanına dönüyor. Bu tarihten itibaren de Şekspir'in hayranı olarak trajedilerinin etüdlerine başlıyor. Bu tatabbu ve mütalâalar derin bir vecd ve aşk içinde 1879 a kadar on yıl sürüyor.

1879 da Tiflis'e dâvet ediliyor; 1880 de küçük bir heyetle beraber Ahalska, Ahalkabak, Aleksandropol turnesini yapıyor; 1881 de Gansak (Gence) ve Şuşi, 1882 de Kişnef, 1883 de Moskova ve Nijni Novgrod, 1884 de Petersburg (iki defa), Ejderhan, Rostof ve Harkof, 1885 de Kiyef, Petersburg ve Moskova, 1886 da Bakû, Tiflis, Viladi Kafkas, Nazdak, Piatigorak, Yegoderumadar, Poltava, Teodosya,, Tiflis, 1887 de Batum ve Odesa, 1888 de Elizabetgrad ve Moskova, Kazan şehirlerini dolaşıyor, 1888 haziranında da İstanbula dönüyor. Dokuz yıl süren bu uzun ve yorucu turnede Şekspir'in Kıral Lir, Hamlet ve Otello'sunun Lermondav'un Maskeli Balo'sunu, Gutsko'nun Uriyel Avgustas'ını, Ciyakomettr' nin Mahkûmun Ailesini oynadı Rusyanın bu büyük şehirlerinin hemen hepsinde takdirle karşılandı; alkışları ile beraber Çarlık Rusyası zadegânının ve yüksek burjuvasının kıymetli hediyelerini topladı, fakat Rusyadan şöhret ve servetle beraber gırtlağına ârız olan amansız bir de hastalık getirdi. 1888 yılının kânunuevvelinin otuzunda yirmi beş yıllık sanat hayatının jübilesi yapıldı ve İzmirden vâki bir dâveti kabul ederek Türkiyenin o devirde en zengin beldelerinden biri olan bu şehre gitti; lâkin ancak iki temsil verebildi; hastalığının ıstırabına dayanamıyarak İstanbula döndü; sahnenin kendisine ebediyen kapandığını gören büyük aktör resim ve şiir ile iştigale başladı. 1890 da boğaz kaserine bir akciğer veremi inzimam etti, 1891 şubatında İstanbuldaki Rus elçisinin emriyle Sen Nikola Rus hastahanesine yatırıldı; üç ay süren çok dikkatli bir tedavi neticesinde kendisini tamamen şifâyab olmuş sanan Atamyan hastahaneden çıkarak Büyükderedeki evine gitti; lâkin üç hafta sonra şiddetli ve ânî bir kriz neticesinde vefat etti.

Atamyan, büyük eserlerin büyük rollerini harikulâde bir mahâretle temsil eden bir aktör olmakla kalmamıştır; insan tiplerini yer ve zaman kıymetlerinden sıyırarak bütün çıplaklığı ile sahnede yaşayan bir adamdır; şu veya bu piyesin çerçevesi içinde Atamyan karşısındakilere zaman zaman kendilerinin ne olduğunu göstermiştir. Denilebilir ki bu büyük aktör, hayranlıkla beraber biraz da kendisinden ürkülerek alkışlanmıştır; bunun içindir ki bu adam hakkında dünya ölçüsü ile asırlar boyunca yerine konulmaz büyük bir fâni denilirse mübalâğalı konuşulmamış olur. Çarlık Rusyasının münevver tabakasını, geçen asrın ikinci yarısı için, kıymet takdirinde hasas bir mîyâr olarak kabul etmek lâzımdır. Atamyan'ın Rusya turnesindeki muvaffakıyeti her aktöre nasib olacak şeyler değildir.

Otodidakt olarak yetişen Atamyan'ın kendi şahsiyettini yapan 1869 - 1779 arasında geçen on yıldır denilebilir. Henüz şöhretinin ilk basamaklarında bulunan aktör mütevaziane şartlar içinde Akdeniz ve Avrupa seyahatlerini yapmak fırsatını buldu. Atamyan'ın temsillerini seyreden muharrir Adolf

Talasso onu muasırlarından ve Komedi Fransezin yıldızlarından Mounet Sully'nin şarkta bir eşi kabul eder. Ölümünü Türk tiyatrosu için çok büyük bir kayıp olarak belirttikten sonra «Rolünü oynamadan eserdeki vakaların cereyan ettiği yerlere gider, oraları görür, kendisini hayâlen o vakaların cereyan ettiği zamanlara götürür, o devirlerde ve vakaların içinde yaşar, o hayat ve tahassüsle dolu döndükten sonradır ki piyesi oynardı. Atamyan Venedik ve Kıbrısta Otello ile, Verona'da Romeo ile, Elsenor'da Hamlet'le başbaşa yaşar gibi oldu ve ondan sonra bu kahramanları temsil etti.» diyor.

Atamyan'ın ölümü üzerine hakikatten uzak bir de masal nakledilir:

Bir akşam Aktör Kin piyesini oynarken eserin sonunda rol icabı: — Ben bir palyoçoyum, diye bağırır ve yere düşer. Yine piyes icabı suflör deliğinden sahneye çıkarak seyircilere hitaben: — Efendiler, Aktör Kin vefat etti. Der ve perde kapanır. Fakat Aktör düştüğü yerden hakikaten kalkamaz Atamyan'ı şahneden kaldırıp ölüm döşeğine yatırırlar. Böyle son hakikat olmasa da Atamyan'a yaraşır.

Bibl.: Aşot Madatyann İstanbul Ansiklopedisine bilvasıta tevdi edilmiş notları.

ATANASİOS II — Fener Rum Ortodoks patriklerinin yüz elli yedincisi; Büyükşehrin Türkler tarafından fethinde patrik bulunan zattır; 1450 tarihinde Patrik seçilmiştir. Koyu Ortodoks hissiyatiyle meşbû idi. Daha evvel, Patrik Grigoriyi azletmiş olan Sensinod Meclisi, İkinci Atanasios zamanında, Floransada toplanmş olan yalancı Sensinod Meclisinin kararlarını tetkik ederek bu kararların hepsini nakzetmiş, mezkûr kararları imza etmiş olan Şark Kilisesine merbut metropolit ve rahiplerin göz yaşları dökerek göstermiş oldukları nedâmeti kabul ile bunları da affetmiştir.

İkinci Atanasios, fetihde idam edilmiştir.

Ali Orta

ATANASİOS III — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin yüz doksan birincisi; aslen Giritlidir; Selânik piskoposluğundan 1634 de Patrik seçilmiştir.

Patrik olmadan Patelarios adını taşımakta idi. Müverrih Meshopoliti Demitrios Prekopiu bu zatı Yunan ve Lâtin dillerine vâkıf bir şâir, edip ve filosof ve büyük bir hatip olarak gösterir. Fakat keyfî idaresi, kilise muhitinde hoşnutsuzluk uyandırmış ve intihabından kırk gün sonra azledilmiş, Selâniğe kaçmıştır. Oradan Papaya müracaat etmiş, Patrikliğe yeniden intihabı için tavassutunu rica etmiş, Papa tarafından, Katolik Kilisesine girdiği takdirde böyle bir tavassutta bulunulabileceği şart koşulunca, bu teklifi şiddet ve nefretle reddetmiştir. Bir müddet Eflâk ve Buğdanda dolaşmış, ömrünün son yıllarını İstanbulda geçirmiştir.

Ali Orta

ATANASİOS IV — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz altıncısı; 2 ağustos 1679 da Tekirdağı Episkoposluğundan Patrik seçilmiş ise de, seçimde hile yapıldığı ve cebir kullanıldığı iddiasiyle Patrikliği Senesinod âzalarından bir ekseriyet tarafından kabul ve tasdik edilmemiş, sekizinci günü makamından indirilmiştir.

Ali Orta

ATANSİOS V — Fener Rum Ortodoks Patriklerinin iki yüz on üçüncüsü; 1709 da Edirne metropolitliğinden patrik seçilmiştir. Aslen giritli olup âlim bir zât idi, yunanca, lâtince ve arapça bilirdi. Kilise musikisi ile uzun yıllar uğraşmış kıymetli bir bestekârdı; ahlâk ve fazilet sahibi idi; bu kıymetleriyle Fener Patrikhanesinde bir yıldız gibi parladı, fakat Fener Kilisesinin, o asırdaki cahil, hasud, münafık muhiti, Atanasios'u eçkemedi, ruhanî kisvesinin şerefini korumak için maiyetinden talep ettiği disipline tahammül edilemedi; «Frenklerin muzır eserlerini mütalâa» suçu ile itham edilerek 1711 de azledildi. Meniskinin dört lisan üzerine tertip edilmiş lûgatını rumcaya tercüme etmiştir ki, Yunan kültürüne büyük hizmet sayılır.

Ali Orta

ATANAŞYAN (Madam) — İstanbulun ilk kadın tabiplerinden; 1291 (M. 1879) de intişar eden «Kahkaha» mizah gazetesinde ilânları vardır. Viyanada ve Rumanyada hayli müddet hekimlik ettikten sonra İstanbula gelmiş, Beyoğlunda, Sakızağacı sokağında 1 numaralı hanede köstebek, fistül, mesânede taş, sıraca illetlerini tedavi edermiş.

Sermed Muhtar Alus

ATANIK — İkinci Abdülhamid devrinde, Kuyumcu çarşısının en namlı kuyumcularından biriydi. Ufak tefecik, cılız, kır bıyıklı bir adamdı. İstanbul hanımlarınca iki lâkabı vardı: «Bücür» ve «Ölmez». 1894 büyük zelzelesinde, çarşıdan dışarı kaçarken, yıkılan duvarların altında kalmış; mucize kabilinden kurtulmuş.

Kuyumcu çarşısındaki ve bitişik hanlardaki kuyumcu Şahbazyan, Çubukcuyan, Neşastaciyan, Tolayan gibi geniş dükkânı, müşterileri oturtacak kadife kaplı kanapeleri, koltukları, vitrinli masaları, koca koca kasaları yok. Dapdaracık, üç dört kişi ancak sığacak küçük bir dükkân; içinde, üstüne eski bir halı parçası serilir, tahta kerevet. Öndeki, kapıdaki camlar kirden, toz topraktan buzlu cam halini almış.

Gel gelelim, gaz sandığı kadar, külüstür kasasını açsın, neler yok neler: Badem kadar, fındık kadar, on on beş kıratlık pırlantalar; damla yakutlar, gök yakutlar, zümrütler...

Sultan efendilerin baş haremğaları; bütün vükelâ, vüzerâ, küberâ familyaları hep ona başvurmada; zira en şâhâne, en nâdide mücevherler onda. Hem, ötekilerde bulunanlardan daha üstün, hem de fiyatça ehven.

Yağlı kuyruk müşterilerine karşı pek ikramcıydı, şakacı ve lâtifeci idi de Böylelerden biri gözükür gözükmez:

— Gülü seven dikenine katlanır.. Şu benim kıyak sedirime yerleş efendiciğim! dedikten sonra yazsa, yakınındaki sucudan buzlu sular, limonatalar, şerbetler; çarşının Nuruosmaniye kapısındaki mahallebici Bursalı Ahmed Ağadan dondurmalar getirtir, kışsa kahveler, çaylar, tavukgöğüsler, keşkülü fıkaralar taşırdı.

Gelenler dükkânın içini kalabalık görünce «Biraz dolaşalım da yine uğrarız» deyip çekilirler, başka yere gitmezlerdi. Tanıdığı, orta halli hâtunlar, şayed o hafta düğüne mü düğüne dâvatlilerse ondan elmas kaldırırlardı; yani yüz yazısı perşembe günü, ertesi paça günü, o elması iğretiden takacaklar; görenler kendilerinin sanacak; cumartesi götürecek kuyumcuya teslim edecekler. Kuyumcu çarşısında böyle elmas kaldıracaklardan kefil ismek, üç beş mecidiye kira almak âdetti. Atanik, emin bildiği kadınlardan kefil istemez, hattâ ekseriya kira bile almazdı. Paralı, tıkır tıkır liraları sayarak boroş, bilezik, küpe alacak yabancı müşterilere, keyfi yerinde değilse, hiç istifini bozmayıp:

— Beğeneceğin gibisi bende yok hanımcığım, başka yerlere bak! yollu baştan savıcı bir cevap verirdi.

Küçük dükkânı arada bir kapalı durur, kepengi inik görenler derhal anlarlardı:

— Mutlaka Sultanlardan biri çağırdı da oraya gitti. Yarın gelelim! Yani, sahtiyan çantasını eline alıp Ortaköy, Defterdarburnu, Divanyolu, Mercandaki saraylara gider, elmasları satıp torba dolusu liraları cebine koyup dönerdi.

Sermed Muhtar Alus

ATASEVEN (Vicdani) — Lise kimya muallimlerinden, 1959 da Vefa Lisesinde bulunuyordu; arkadaşları arasında ciddiyeti, vefakârlığı, dürüstisi ile ve örnek bir aile reisi olarak tanınmıştır. Talebelerine karşı şefkat alâkası çok kuvvetlidir, rahlei tedrisinde yıllarca evvel oturmuş çocuklar, bir gün herhangi bir darlık ve sıkıntı içinde kalır ve Vicdani Ataseven bundan haberdar olursa, kendi işini ve gücünü bırakarak eski talebelerinin dertlerine derman aramağa koşmakta aslâ tereddüt etmez; bu halleriyle aşağıdaki tercümei hal satırları karşılaştırılırsa, Vicdani Ataseven'in çocukluk günlerinin acı hâtıralarını aslâ unutmamak asaletine sahip olduğu görülür.

1901 de Çatalcada doğdu, babası Zaptiye çavuşluğundan tekaüt olmuş Ali Çavuştur. İlk tahsilini bu kasabanın İptidai ve Rüşdi mekteplerinde gördü. Balkan Harbi hicretinde on bir yaşlarında idi, o felâket içinde birbiri arkasından hem anasını hem babasını kaybetti; Unkapanı civarında Seyyid Buharî tekkesindeki muhacirler arasında bulunurken üvey ağabeyisini buldu ve ona sığındı, onunla beraber Kasımpaşada Kulaksıza gitti ve bir müddet Kulaksız mahalle mektebindeki hocaya kalfalık etti; bu tesadüftür ki, küçük Vicdani'ye ilk mürebbilik ve muallimlik aşkını aşıladı. Mahallenin ileri gelenleri çocuğun zekâ ve gayretiyle alâkadar oldu, kendisini Bahriye hastahanesi civarındaki Nümune mektebine kaydettirdiler; kısa bir zaman sonra bu mektebin başmuallimінin nazarı dikkatini çekti, leylî mekteplerden birine yerleştirilmesi düşünül-

dü; fakat o sırada Balkan harbi sona erdiğinden ağabeyisi ile beraber Büyükçekmeceye dönmeğe mecbur oldu; bu üvey ağabey, kardeşinin bir an evvel bir iş sahibi olarak hayata atılmasını düşündüğünden, Vicdani'nin okuma iştiyakına ehemmiyet vermiyerek onu bir kahvecinin yanına çırak olarak yerleştirdi; çocuk, bir müddet, uykusunu kitaplarına feda ederek çalıştı. Düyunu Umumiyede bir memur olan bu ağabey, Büyükçekmeceden Çatalcaya tayin edilince, o da doğduğu kasabaya döndü; İstanbulun eski Şehremini Haydar Bey merhum, o sıralarda Çatalca mutasarrıfı bulunuyordu, hemşehrileri tarafından tahsilini terk etmemesi için teşvik edilen Vicdani'nin bir müracaatini büyük adam, onu Kastamonu Sultanisine leylî meccanî olarak kaydettirmeğe muvaffak oldu.

Millî Mücadele başladığında Vicdanî Ataseven, on iki senelik Sultaniyi Kastamouda birincilik ile bitirmiş bulunuyordu; şöhreti Anadoluya yayılmış olan Demirci Efenin yanında gönüllü olarak çalışması için Mustafa Kemal Paşaya bir mektupla müracaat etti. Şu zarif cevabı aldı: «Sizin için cehil ile mücadele efdaldir.» Bunun üzerine, muallimlerinin kefaletiyle «Âmali milliye hilâfına hareketlerde bulunmıyacağına» bir senet vererek yüksek tahsilini tamamlamak üzere İstanbula geldi. Fakat Büyükşehirde Darülfünun tahsiline devam imkânını bulamadı, Çatalcaya giderek Mektebi Sultanide bir riyaziye muallimliği buldu, kısa bir zaman sonra bu mektep de lâğvedilince açıkta kaldı; uzunca sayılabilecek sıkıntılı günlerden sonra nihayet Maarif Vekili Necati Beyin bir emri ile Darülmuallimini Âliyeye kaydedildi; ve bu suretle meslek hayatına sağlam bir adım ile atılmış oldu. Türkiye maarif ailesinde kıymetli bir idareci olarak da temayüz etti, müdür muavinliklerinde, Muallim Mektebi ve lise müdürlüklerinde bulundu, İkinci Cihan harbinin ilk yıllarında, Balıkesir Lisesi müdürlüğünden Vefa Lisesi kimya muallimliği ile İstanbula geldi.

ATÂ TARİHİ — «Enderun Tarihi» adı ile de anılır, İstanbul sarayının Enderun teşkilâtı ve hayatı ile Enderunu Hümâyundan yetişme devlet adamlarının ve şairlerin hal tercümelerinden bahseden beş cildlik büyük bir eser olup matbudur; müellifi Tayyarzâde Ahmed Atâ Beydir (B.: Atabey, Tayyarzâde Ahmed).

1874-1876 (H. 1291-1293) yılları arasında İstanbulda Şeyh Yahyâ Efendi ve Basiret matbaalarında basılmış olan «Tarihi Atâ» nın orijinal kısmı, müellifin müşahede ve hâtıralariyle babasından naklen yazdığı sahifelerdir ki bunların büyük bir kısmı, İstanbul tarihi bakımından kıymetlidir.

Birinci cild (316 sahife):

Eserin en mühim cildidir, başlıca bahisler şunlardır: Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbulda eski ve yeni sarayların tesisi — İkinci Bayazıt tarafından Galatasarayının tesisi — Mısırın fethi ve Emanatı celîlenin İstanbula nakli ve Has odanın tesisi - Yavuz Selim, Kanunî Süleyman ve İkinci Selim zamanında Enderun nizam ve teşkilâtında ve kıyafetinde yapılan değişiklikler — Bir çocuğun veya gencin saraya alınması usul ve nizamı — Saraya yeni alınan Ağalara eskilerin tenbihatı ve lalalar, yenilerin lalalara hizmetleri, Enderunde tahsil ve terbiye — Koğuş zabitleri, gedikliler, hizmetliler, koğuşların nizamları, Enderunluların tenezzühleri, dinî terbiye — Hazine, Kilâr ve Seferli koğuşları — İlim tahsil etmek, hattatlık, hafızlık — Koğuş hayatı — Darüssaade Ağalığı — Çorlulu Ali Paşanın silâhdarlığı zamanında yapılan Enderun nizamatı — Hazine, Kilâr ve Seferli koğuşlarında ocak yolu ile verilen memuriyetler — Bu üç koğuşta, ocak yolu ile olmayıp istidat erbabına verilen memuriyetler ve sair hizmetler — Koğuşlarda kıdemler — Sermahfillik, Başçavuşluk ve Dilsizlik hizmet ve vazifeleri — Hazinei Hümâyun Başkollukculuğu, Çantacı, Nöbetçibaşı ve Kaftancı — Hazinei Hümâyun yazıcıları — Kiler Başkollukçusu, Nöbetçibaşı, Şerbetçi, Sırkâtibi yamağı — Cüceler — Üç koğuş ağalarının maaş ve vazifeleri — Aşağı koğuşlardan has odaya nakle istihkak kesbetme, nakil ve çıraklık usulü — Has odanı usul ve hizmetleri — Başlalalık — Sarıkçı, kaftancı, kahveci ve berberbaşılar — Tırnakcılık ve hizmetleri — Hazine kethüdlığı — Sır kâtipliği — Rikâbı hümâyun başçuhadarı — Peşkir, anahtar ve tülbent ağaları, rikâbdar ve çuhadar ağalar ve hizmetleri — Silâhdar Ağa — Huzur dersleri nizamı — Hırkai saadeti merasimi — Ramazanın on beşinde sarayda Yeniçerilere bakla-

va dağıtılması — Kadir gecesinde Padişahın Ayasofyaya gitmesi — Arife merasimi — Bayram merasimi ve teşrifatı ve bayram alayı — Mevlûdu şerif kıraati merasimi — Sürrei hümâyun eminliği, merasim ve teşrifatı — Velâdet donanması ve beşik alayı — Hazinei hümâyun kethüdalığı, başçuhadarlık ve silâhdarlığın tebeddül ve nizamları — Cülûslarla hazinei hümâyunun muayene nizamı — Darüssaade ağalarının usul ve nizam ve kanunları — Nöbet kalfalarının hizmetleri, ortancalıkla haslığa yükselme — Darüssaade ağalarının koğuş tertipleri, terbiye ve nizamları — Kızlar ağasının tebdili nizamı — Ulûfe çıktığında elçi mülâkatı nizamı ve giydirilen hil'atlar, Sadrâzama kürk gönderme teşrifatı — Sefirlerin nâme takdimi, sefirlere cevapnâme teslimi teşrifatı — İmâme ve elbise usulü — Saraydan tefeyyüz edip saray koğuşlarına vakıflar bırakanlar — Saray ıstılâhları — Establı âmire takımı, özengi ağaları, sarayı hümayun kapıları ve memurları, tamirat anbarı takımı — Zülüflü baltacılar ocağı — Haseki ocağı — Kozbekçi ocağı — Has fırın ve harci fırın ocağı — Kuşhâne, helvahâne, aşağı mutbak — Sofa ocağı — Odun anbarı takımı — Kapıcı ocağı — Bostancıbaşı bostancılar ve bostancı ocakları — Eski saray baltacılar ocağı — Yedekçi ocağı — Saraçhâne ocağı — Kayıkhane ve sandalcı ocakları — Solaklar, peykler, sakalar — Saya ve terziler kârhonesi ocakları — Yenisarayın iç ve dış kapıları — Yeni sarayın maruf daireleri ve kasrı hümâyunlar.

İkinci cild (227 sahife):

Eenderunu hümâyundan yetişmiş sadrâzamların hal tercümeleri: Mahmud Paşa, Gedik Ahmed Paşa, Davud Paşa, Hersekzâde Ahmed Paşa, Hadım Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa, Hadım Sinan Paşa, Maktûl İbrahim Paşa, Ayas Paşa, Lûtfi Paşa, Tavaşi Süleyman Paşa, Rüstem Paşa, Kara Ahmed Paşa, Semiz Ali Paşa, Sokollu Mehmed Paşa, Arnavud Ahmed Paşa, Tavaşi Sinan Paşa, Siyavuş Paşa, Mesih Mehmed Paşa, Ferhad Paşa, Lala Mehmed Paşa, Damad İbrahim Paşa, Cağalazade Sinan Paşa, Tavaşi Hasan Paşa, Cerrah Mehmed Paşa, Yavuz Ali Paşa, Lala Mehmed Paşa, Öküz Mehmed Paşa, Kayserili Halil Paşa, Dilâver Paşa, Davud Paşa, Lefkeli Mustafa Paşa, Gürcü Mehmed Paşa, Kemankeş Kara Ali Paşa, Çerkes Mehmed Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Hüsrev Paşa, Sultanzade Mehmed Paşa, Melek Ahmed Paşa, Siyavuş Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa, Malatyalı Süleyman Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Nişancı İsmail Paşa, Bıyıklı Mustafa Paşa, Kavanoz Ahmed Paşa, Moralı Hüseyin Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Abaza Süleyman Paşa, Şehid Ali Paşa, Siliâhdar Mehmed Paşa, Seyid Mehmed Paşa, Şehri Ali Paşa, Hamza Paşa, Damad Mehmed Paşa, Seyyid Mehmed Paşa, Silâhdar Ali Paşa, Hüsrev Mehmed Paşa, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa.

Sarayın dış ocaklarından yetişmiş olan sadrâzamların hal tercümeleri: Baltacı Yemişçi Hasan Paşa, Sofalı Kuyucu Murad Paşa, Bostancıbaşı Derviş Paşa, Baltacı Nasuh Paşa, Bostancıbaşı Hasan Paşa, Haseki Dilâver Paşa, Bostancıbaşı Recep Paşa, Teberdar Tabanıyassı Mehmed Paşa, Helvahaneli Süleyman Paşa, Baltacı Kalaylı Koz Ahmed Paşa, Teberdar Mehmed Paşa, Bostancıbaşı Halil Paşa, Teberdar Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Kozbekçi Pandol Osman Paşa, Bostancıbaşı Moldovanlı Ali Paşa, Teberdar İzzet Mehmed Paşa, Bostancıbaşı Abdullah Paşa, Damad Mehmed Ali Paşa.

Enderunu hümâyundan yetişmiş Şeyhülislâmların hal tercümeleri: Mirza Mustafa Efendi, Çerkes Halil Efendi, Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi.

Enderunu hümâyundan yetişmiş kaptanpaşaların hal tercümeleri (İsimleri yanında birer yıldız bulunanların hal tercümeleri, sadrâzamlar cedvelindedir): «Mahmud Paşa, *Sokollu Mehmed Paşa, Küçük Piyale Paşa, *Cağalzâde Sinan Paşa, *Hafız Ahmed Paşa, *Öküz Mehmed Paşa, *Davud Paşa, Canbuladzade Mustafa Paşa, Silâhdar Mustafa Paşa, *siyavuş Paşa, Silâhdar Yusuf Paşa, Bıyıklı Mustafa Paşa, Kenan Paşa, Silâhdar Küçüksipahi Mustafa Paşa, Musahib Mustafa Paşa, Köle Süleyman Paşa, Silâhdar Bekir Paşa, Küçük Hüseyin Paşa, Bursalı Mehmed Said Paşa, Kilerli Süleyman Rafet Paşa, *Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa.

Sarayın dış ocaklarından yetişmiş olan Kaptanpaşaların hal tercümeleri: *Derviş Mehmed Paşa, *Recep Paşa, Bostancıbaşı Cafer Paşa, Zülüflü Baltacı Deli Hüseyin Paşa, Voynuk Ahmed Paşa, *Kalaylı Koz Ah-

med Paşa, *Teberdar Mehmed Paşa, Hacı Mehmed Paşa, *Bostancıbaşı İsmail Paşa, Hacı Mehmed Paşa, *Bostancıbaşı Abdullah Paşa, Firari Ahmed Paşa, *Mehmed Ali Paşa.

Müellifin muasırlarından Tophane Müşîri Fethi Ahmed Paşanın, devrin vüzerasından Mehmed Sadık Rifat Paşanın, Silâhdar Süleyman Paşanın, Mehmed Tayyar Paşanın ve Servili Selim Paşanın hal tercümeleri.

Üçüncü cild (329 sahife):

Müellifin muasırlarından Sırkâtibi Mustafa Nuri Paşanın, Serasker Mehmed Raşid Paşanın, Müşir Abdülhalim Paşanın, Vezir Ali Riza Paşanın, Zaptiye Nâzırı Çerkes Abdi Paşanın, Vüzeradan Osmanağazâde Mehmed Paşanın, Müşir Hacı Mehmed Muammer Paşanın haltercümeleri — Tercümei halleri elde edilemiyen Müşirlerden bazılarının isimleri — Nakibüleşraf Mustafa İzzet Efendinin, İmamı evvel Kırımlı Hafız Ahmed Kâmil Efedinin, İmamı evvel Abdülkerim Efendinin, Reisülküttab Küçük Hasan Beyin, Reisülküttab Üçanbarlı Mehmed Emin Efendinin, Reisülküttab Mehmed Ârif Efendinin, Defterdar Ali Raik Efendinin ve müverrih Naimanın hal tercümeleri — Müellifin babası Mehmed Tayyar Efendinin hal tercümesi — Vak'a Selimiye ve bu vak'aya sebep olanların isimleri, Üçüncü Selimin hali'i, Topal Şeyhülislâm ve avenesi, Aygır İmam fıkrası — Dördüncü Mustafanın cülûsu, Üçüncü Selim ricalinin imhası, eşkiyanın taltifleri — Üçüncü Selimin manzum hasbihali ve müellifin babası Tayyar Ağaya dair bir fırkra — Ordunun Alemdar Paşa ile İstanbula dönüşü — Üçüncü Selimin şehadeti ve İkinci Mahmudun cülusu — Cülûs tarihleri — Alemdar Mustafa Paşa sadâreti ve manzum tarihler — Sultan Selim kaatillerinin idamı — Valide Sultanın Eskisaraydan Yenisaraya nakli alayı — İzzet Mollanın ve Aynînin Selim-i Sâlis mersiyeleri — Üçüncü Selim hayratı ve bu hayrata dair manzum tarihler — Ayintablı Âsım Efendinin tarihindeki hatâlar — Müellifin babası Tayyar Ağanın Enderunden çıraklığı, Bazı memuriyetleri ve Bursaya sürgün gönderilmesi vak'ası — Müellifin kendi tercümei hali — Asâkiri Mansurei Muhammediye — Enderunu hümâyun mızıkası — İkinci Mahmudun Rami kışlasında ikameti — Solaklar, peykler ve hasekiler yerine rikâbı hümâyun için muntazam hademe tertibi — İkinci Mahmudun Tarabya sarayında ikameti — İzzet Mollanın lâyıhası ve sürgüne gönderilmesi — Enderunu hümayun nizamlarında büyük değişiklik — Müellifin saraydan ayrılması ve Dârişûrâyi Askeri kâtipliği — Müellifin bazı memuriyetleri — İkinci Mahmudun ölümü ile Abdülmecidin cülûsu — İkinci Mahmudun hal tercümesi — Şehzâdebaşında Mektebi Tıbbiyenin tesisi — İkinci Mahmudun hayratı, tesisatı ve bunlara dair manzum tarihler — Babı fetva — Baruthaneler — Su kemerleri — Meşhur Musahib Said Efendiye dair bazı fıkralar — İkinci Mahmuda dair bazı fıkralar — Abdülmecidin cülûsu münasebetiyle bazı fıkralar — Mustafa Reşid Paşanın Gülhanede Hattı Hümâyunu kıraati — Müteferrik fıkralar — Müellifin Girid valisi Mustafa Naili Paşaya divan kâtibi tayini, Girid isyanı — Müellifin Rumeli ordusu müsteşarlığı, bu münasebetle bazı fıkralar — Müellifin Cebelilübnan kaymakamlığı — Müellifin Cezayiri Bahri Sefid mutasarrıflığı, Filibe mutasarrıflığı — Diğer son memuriyetleri — İzzet Molla lâyihası, Âkif Paşa reddiyesi, müellifin Vasfi Efendi ile bu hususa dair kalem münakaşası — Dâri şûrayi askerî nizamnamesi — Bazı tahrirat ve mektup suretleri.

Atâ tarihinin orijinal bir kıymet taşıyan kısımlarından biri de üçüncü cilddir.

Dördüncü cild (322 sahife):

Osmanlı padişahlarının, şehzadelerinin ve Enderunu hümâyundan yetişmiş şâirlerin seçilmiş şiirleri.

Beşinci cild (432 sahife):

Osmanlı padişahlarının isimlerine göre Türkiye tarihi hülâsası, dördüncü cilde ek olarak toplanmış manzum ve mensur parçalar..

Atâ tarihinin kaç nüsha olarak basıldığı bilinmiyor. Babıâli ve Bayazıd kitapçılarında nâdiren rastlanan eserlerden idi; bir takımı, 90 - 100 lira arasında satılmakta idi.

ATATÜRK — Millî Mücadele yıllarının şanlı hâtıraları içerisinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1918 mütarekesinin açtığı felâket ve izmihlâli çiğniyerek Türkiyenin ve bu arada Türk İstanbulun halâskârı, Türkiye Cumhuriyetinin bânisi ve ilk Reisicumhuru, yirminci asır başının beynelmilel en büyük

şöhreti, Türkiye Mareşali, Büyük Nutkiyle Cihan tarihi ölçüsünde hatib; 1453 de Fatih Sultan Mehmed'in milletimize hediye ettiği ve asırlık Türk sanat ve irfanının velûd bir kaynağı olan İstanbulu, 1 Temmuz 1927 de İstanbul halkına hitaben söylemiş nukunda bu büyük adam tarif ve tavsif edebilmiştir ki, nutkun İstanbula ait satırlariyle nutkun içinde bir sehli mümteni olan bu tarif aşağıya alınmıştır:

«İki cihanın mültekasında, Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir. Bu şehir, meş'um hâdiselerle muztarip bulunduğu zamanlar, bütün vatandaşların kalblerinde kaynayan yaralar açılmıştı. Kalbi yaralı olanlardan biri de bendim.

«Bugün görüyoruz ki geçirdiğimiz karanlık gecelerin meşiminden kalblerimizi mesar ile dolduran nurlu seherler doğdu.

«Sekiz sene evvel muztarip, ağlıyan İstanbuldan kalbim sızlıyarak çıktım. Teşyi edenim yoktu. Sekiz sene sonra kalbim müsterih olarak, gülen ve daha güzelleşen İstanbula geldim.

«İstanbulun bediî güzellikleri, İstanbul halkının samimî nüvazişleri içinde geçireceğim günlerin bende, yeniden unutulmaz hâtıralar bırakacağına, feyizli ilhamlar yaratacağına şüphem yoktur. Bunun için çok seviniyorum.»

Atatürk'ün mufassal hal tercümesi kabul etmelidir ki başlı başına bir eserdir; bu Ansiklopedide kısa bir hal tercümesi de büyük adamın şanına lâyık değildir. İstanbulun muhteşem dekoru içinde bize onun güzel yüzünü çizebilecek tam salâhiyetli kalem aradık ve hâs dostlarından Ruşen Eşref Ünaydın'ı seçtik. Üstad bize böyle bir yazıyı vâdetti, fakat rahatsızlıkları engel oldu. Burada büyük şair ve edip Ahmed Hâşim'in kaleminden çıkmış bir Atatürk Portresini nakletmekle iktifa ediyoruz:

«Yeni harflere dair ilk defa fikirlerimizi söylemek için Dolmabahçe Sarayına çığırılanlar içinde O'nu tâ yakından görmeğe gidenlerden biri de bendim.

«Heyecanım çoktu.

«Fotoğraf camına zerre kadar itimadım yoktur. Onun için fotoğrafın bulunmasiyle portre ressamının vazifesi bitmiştir diyenlere hak vermek bence güçtür. Şekil ve madde, ziyanın akislerine göre andan ana değişir. Bu yüzden, hiçbir çehrenin, vasıfları muayyen, bir tek tecellisi yoktur. Fırça artisti resmini çizeceği çehre üzerinde, uzun zaman hayatın cezir ve meddini gözlemek ve onu bir çok değişmelerinde yakalamak suretiyle nihayet hakikî benliğin gizli hatlarını sezmeğe ve görmeye muvaffak olur. Fotograf, dimağı tahlili ve terkip kudretine malik değildir. Onun için cam üzerinde gölgesi beliren şekle bir vesika kıymeti verilemez.

«Gördüğüm fotoğraflara göre, şişman, biraz yorgun, biraz hatları kalınlaşmış bir bedenle karşılaşacağımı sanırken, kapıdan bir ışık dalgası halinde giren toplu bir kuvvet ve hayat kaynağı ile birden gözlerim kamaştı; bebekleri en garip ve esrarlı madenlerden yapılma bir çift gözün, mavi, sarı, yeşil ışıklarla aydınlattığı asabî bir çehre... Yüz de, alında, ellerde bir sağlık ve bahar rengi... Düzgün taranmış eksiksiz, sarı genç saçlar... Bütün zemberekleri çelikten, ince, yumuşak, toplu, gerilmiş, taptaze bir uzviyet.

«Altıyüz senelik bir devri bir anda ihtiyarlatan adamın çehresi eski ilâhlarınki gibi, yıpranmış bir başın hiç bir izini taşımıyor. Alevden coşkun bir nehir halinde, eski tarihin bütün yıkıntılarını süpüren ve yeni bir cihanın oluşuna yol açan fikirler kaynağı o baş, bir yanardağ tepesi gibi, taşıdığı ateşe kayıtsız, mavi gök altında, sessiz ve mütebessim duruyor».

İstanbulda geçirdiği günlerin takvimini vermekle tarihî vazifesini yapmış olacaktır.

29 Mayıs 1453 den 1 Temmuz 1927 ye kadar İstanbulda hiç bir fâni Atatürk'e yapılan ilk istikbal ölçüsünde karşılanmamış ve Büyükşehrin temeli atıldığı günden Atatürk'ün tabutu İstanbuldan ayrıldığı güne kadar, hiç bir fâninin nâşı aynı ölçüde uğurlanmamıştır. Birincisi neş'e ve şetaret cuşu huruşunun zirvesi, ikincisi ıstırabın ve matemin en beliğ ifadesi olmuştur. On bir sene fasıla ile İstanbullular, bir büyük şehir halkının irfan seviyesi mahsulü aşk ve vefayı Türk tarihine altın kalemle yazdırmıştır. Bir Temmuzun alkışları ve 10 Teşrinisaninin gözyaşları İstanbulun gönlündan kopmuş ve gönlünden dökülmüştür.

TAKVİM

(Reşid Halid Gönç tarafından Cumhuriyet ve eski Milliyet Gazetelerinden derlenmiştir).

30 haziran 1927

Gazi'nin İstanbulu teşrif edecekleri ancak on gün evvelinden haber alınmış ve Büyükşehir hararetli bir istikbal merasimine hazırlanmıştır; başta Kolordu kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul valisi Süleyman Sami Bey ve Belediye Reisi Muhid din Bey bulunmak üzere vilâyet erkânı, mebuslar ve profesörlerden ve gazetecilerden mürekkep kalabalık bir istikbal heyeti Ankara vapuru ile İzmite gitmiştir. Vapurda Şehremini Muhiddin Bey, Vakit gazetesi muhabiri Cevad Fehmi (bu satırların yazıldığı sırada Cumhuriyet Yazı işleri Müdürü) şu beyanatta bulunmuştur:

«İstanbulu kurtaran Büyük Gaziyi izaz için lâyıkı veçhile istihzaratta bulunmak on günde mümkün olamazdı. İstanbul, halâskârına karşı ne yapsa azdır. Hiç görülmemiş şeyler yapmak isterdik. Zamanın azlığı bizi ancak bu netice ile iktifaya mecbur etti. On günde yapılan bu şeyler gönlümüzün istediği gibi olmadı, Mahaza netice de emsalinden yüksektir. İstanbulumuzda bulundukları müddetçe vazifemizin ifası için daha ne lâzımsa yapmağa çalışacağız».

Ayni gün çıkan İstanbul gazetelerinde, Maarif Müdürlüğünün gayet iri puntolarla dizilmiş olarak şu ilânı bulunmaktadır:

İlk mekteplere ilân

İstanbul Maarif Müdürlüğünden:

Sevgili ve muazzez Reisi Cumhurumuz Gazi Paşa Hazretlerinin İsatnbulu teşrifleri gününe müsadif 1 temmuz 927 cuma günü saat 11 den itibaren bilûmum mektepler talebesi zirde gösterilen mevakide ahzi mevki ederek vatanın büyük halâskârını selâmlamak suretiyle vazifei istikbali ifa edeceklerdir:

1 — Pendik, Kartal, Maltepe ve Bostancı mektepleri Bostancı sahilinde,

2 — Göztepe ve Erenköy mektepleri Erenköy sahilinde,

3 — Kızıltoprak mektepleri Fenerbahçe sahilinde,

4 — Kadıköy ve Haydarpaşa mektepleri Kadıköy dairei belediyesinden Mühürdar gazinosuna kadar olan sahil boyunda,

5 — Üsküdar mektepleri Şemsipaşadan Kuzguncuğa kadar,

6 — Beylerbeyi mektepleri Beylerbeyi rıhtımına,

7 — Çengelköy mektepleri Çengelköy sahiline,

8 — İstanbul mektepleri Sarayburnundan İtibaren Yenikapıya kadar sahile,

9 — Beyoğlu mektepleri Kuruçeşmeden itibaren Beşiktaş iskelesine kadar (şehir yatı mektepleri kendi sahillerinde) talebenin müdür ve muallimlerinin refakatinde ve muntazam surette merasime iştirâk eylemeleri tebliğ olunur.

I Temmuz 1927 Cuma

İzmitte intizar ve istikbal: Ankara vupurunda ömürlerinin şüphesiz ki en heyecanlı gecelerinden birini geçiren İstanbul heyeti, sabah güneşi kamaralarının pencerelerine vurmadan evvel, ayakta idiler. İzmit, uykudan henüz uyanıyordu.

Hamidiye, karşımızda... Hamidiyenin arkasından Berk, Peyk, Basra, Samsun ve diğer gemilerimiz arasında prova hattında yekdiğerini takiben sıralanmışlar. Hepsinde hummalı bir hazırlık var. Bahriye efradı, güvertede şuraya buraya koşuşarak, flâma işaretleri çekiyorlar.

Fakat çok geçmedi, İzmitte de faaliyet başladı. Beyaz ve yeknasak elbiseli bahriyelilerimizin kıta kıta dizildikleri üssü bahrî kumandanlığı iskelesinin önü ile Saat kulesi civarının halk ile dolduğu görülüyordu. Heyet âzası, birer ikişer güverteye çıkıyorlar.

Çehrelerde, heyecan, uykusuz geçen bir gecenin bütün yorgunluklarını unutturacak mes'ud bir tebessüm katmerleniyor; Gazi'yi göreceğiz...

O sırada Marmara vapuru da, yüz elli kişilik Balıkesir heyetini hamil olarak karşımızda demir ettı. Vapur, kâmilen defnedalları, rengârenk bayraklarla süslenmişti. Saat tam dokuz. Gazi Hazretlerinin treni, dokuzu elli geçe İzmitte bulunacak.

İntibaatımızı dakikası dakikasına kaydedebilmek için derhal İzmite çıkmak lâzımdı. Seyrisefainin kıymetli müdürü Sadullah Bey, derhal bir motörle imdadımıza yetişti. Karaya çıktık. İskeleden İstasyona kadar olan mesafe, cidden müstesna surette donatılmış, güzergâh, alay sancakları, bayraklar, defne dalları yeşillikler ve Gazinin büyük kıtada fotoğraflariyle süslenmişti. Yollarda jandarma, polis, bahriye efradı silâh çatmış olarak bekliyorlardı. İzmit istasyonunun tarafeynine iki büyük tak yapılmıştı. Taklardan birincisinin bir tarafında «Büyük dâhi.. Vatan ve millet seninle yaşar» ve diğer tarafında «Yaşa halâskâr Gâzi» ibareleri okunuyordu.

İkinci tâkın üzerinde de «Safa geldin halâskâr Gâzi!» kelimeleri vardı. İzmit istasyonunda istikbal tertibatı, şu suretle yapılmıştı: Başta İstanbul heyeti olmak üzere sırasiyle İzmit kadın mümessilleri, askerî fırka zabitanı, muzika, bir tabur piyade efradı, Hilâliahmer, Himayeietfal, Muallimler Birliği; Türk Ocağı, Halk Fırkası, Belediye heyeti, mektepliler, idman kulüpleri, muhafaza kıtaatı, halk muzikası kendilerine tayin edilen mahallerde intizar ediyorlardı. Tevfik Kâmil, Ziyaeddin, Akçoraoğlu Yusuf, Edib ve Muhtar Beylerle Hakkı Şinası ve İhsan Paşalardan mürekkep yedi kişilik meb'usan ile İstanbul vali ve şehremini, Halk Fırkası müfettişi ve kolordu kumandanından mürekkep diğer tazimat heyeti, İstasyonda, «Gazi» vagonunun tevakkuf edeceği mahalde ahzi mevki etmişlerdi. Muhtelif havaliden gelen tazimat heyetleri de daha geride, gösterilen yerlere yerleşmişlerdi.

Saat ona yaklaşıyor. Hâlâ trenden haber yok. Nihayet iki dakika sonra, sabırsızlığı arttıran bir haber ağızdan ağıza dolaştı:

— «Gazi» nin treni, Derbent istasyonunda biraz gecikecek!

Civar sırtları, omuz omuza sökemiyecek bir halde tutan İzmit ahalisi, güneşin yakıcı tesirinden habersiz, sevinç içinde «Gazi» sini bekliyor..

Daha trenin gelmesine yirmi dakika var. Her dakikası yirmi yıl kadar uzun görünen bu yirmi dakikayı nasıl geçirdik, bunu, şimdi hiç düşünemiyorum.

Saat onbiri oniki geçiyor. Uzaktan bir şimendifer düdüğü, yekdiğerini müteakip üç kampana sadası, seri bir, «hazır ol!» emri, anî bir toplanış, muhafız kıtaatı, bahriye ve jandarma müfrezeleri arasında bir saniye süren bir hareket ve herkes yerli yerinde, yekpare bir aguş gibi Gaziyi bağrına basmağa hazırlandı.

Şehreminimiz, yorgun simasında mes'ut bir tebessüm, Kâzım Paşa Hazretlerinin yanına yaklaşarak muvasalat saatini kaydetti:

— Tam onbiri yirmi geçiyor.

Tren halkın: «Yaşa, yaşa!» sesleri, muzikanın çaldığı selâm havası arasında ağır ağır istasyona girdi.

Bütün gözler, Gazinin çıkacağı vagona dikilmişti.Hepimiz, onu araştırıyoruz. Nihayet, işte, o... Son asrın en büyük mücizesi: Gazi Mustafa Kemal... Arkalarına, siyah bir redingot, ayaklarına parlak rugan iskarpin giymiş ve beyaz çizgili koyu renkli bir kravat bağlamışlardı. Altın saçlı başı pencerenin önünde görünür görünmez, sağdan, soldan coşkun sürekli bir el şakırtısı koptu. Ayni zamanda bütün lokomotiflerin düdükleri bir anda keskin meserret avazeleriyle istasyonu çınlatmağa başladılar. Büyük Gazinin tam bir neş'e içinde oldukları görülüyordu. Merdivenleri süratle indiler İstanbul heyeti, başta Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa Hazretleri ve sırasiyle diğer mebuslar, Vali, Şehremini ve fırka müfettişi ilerleyerek Gazi Hazretlerine arzi tazimat ettiler. Tazimat heyeti, Gazi Hazretlerine İstanbul şehri namına beyanı hoş âmedi ederken Üssübahri ve Donanma zabitan aileleri tarafından bir çiçek demeti takdim edildi. Gazi, ayağını karaya atar atmaz Üssübahri merkezinden ve donanmadan toplar atılmağa başlamıştı.

Reisi Cumhur Hazretleri, İstanbul heyeti âzasına ayrı ayrı iltifat buyurduktan sonra heyet namına İstanbul Mebusu Muhtar Beyin kısa bir nutkunu ayak üzeri dinlediler.

Muhtar Beyin nutku: «Büyük müncimiz, sevgili Reisi Cumhurumuz.. İstanbul mebusları, büyük halâskârlarına karşı derin ve samimî bir hissi merbutiyet ve muhabbetle mütehassis ve büyük bir tahassür ve iştiyakla bikarar olan İstanbul halkının bu güzel şehri teşrifi riyasetpenahilerinden mütehassıl sürur ve şükranını arzeder ve zati samilerini kemali hürmet ve tazim ile selâmlar».

Gazi Hazretleri, Muhtar Beye ve heyetin diğer âzasına teşekkür ederek istasyona doğru yürüdüler.

Kasabanın bütün sırtlarından bir alkış fırtınası daha koptu. Eller sallanıyor, bayraklar uzatılıyor, izci gençler, mektep çocukları «Yaşa!.. Yaşa!..» diye bağrışıyorlardı. Ve Gazi, hepsine iltifat ederek, asker, jandarma ve ahali arasından yollarına devam ettiler. Askerî müfrezelerin önünden geçerken, gür bir ses ve dik bir başla sordu:

— Nasılsınız, askerler?..

Ve yine bir anda, Başkumandanına canla başla merbut askerden şu cevabı aldı:

— Var ol, Paşam... İyiyiz!

Saat, onbiri kırkbeş geçe, Gazi Hazretleri Ertuğrul vapuruna geçmek üzere 17 numaralı üssü bahrî motörüne rakip olmuş bulunuyorlardı. Bu sırada, İzmitten mufarekatlarını ilân için, tekrar yirmi bir pare top atıldı.

Nafia Vekili Behiç, Sıhhiye Vekili Refik, Kütahya Mebusu Nuri, Bozok Mebusu Salih, Sinop Mebusu Recep Zühdü, Bolu Mebusu Cevad Abbas, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Beyler Gazi Hazretlerinin refakatlerinde Ertuğrul yatına rakip oldular. Büyük Gazimizin müsaadei mahsusalariyle bu büyük saadet, İstanbul gazetecilerinden de deriğ edilmemiştir.

Ertuğrul yatında: Ertuğrul yatına, saat onikiye çeyrek kala, hareket emri verildi. Yat, önde, Hamidiye kruvazörümüz, arkada yarım yolla harekete başladılar. Hamidiyeyi torpidolar takibediyor, sahilde biriken ahalinin meserretkâr tezahürleri, vapurların düdük sesleri, kalelerden atılan toplar, İzmit dağlarında velveleli akishler bırakıyordu.

Biraz sonra Hamidiye ilerliyerek geçti. Ve Hamidiye önümüzdeki, Berkisatvet sancakta, Peykişevket iskelede Ertuğrulu ortalarına alarak pruva hattında seyre başladılar.

Gazi Hazretleri, doğruca vapurun arkasında kendileri için ihzar edilen güverte kısmını teşrif etmişlerdi. Fahreddin Paşa, Nuri Bey (Kütahya), SalihBey (Bozuk), Kılıç Ali Bey (Ayınta), Refik Bey (Konya) ile Başkâtip Tevfik ve yaverleri Resuhi Beyler refakatlerinde bulunuyorlardı.

Yemekten sonra, Gazi Hazretlerinin neş'eli ve iltifatkâr hareketlerinden cesaret alarak yatta bulunanların kısmı âzamı birer ikişer arka güverteye sokuldular. Sinemacılara ve hele Gazinin en ufak bir hareketini gözden kaçırmıyan gazete fotoğrafçılarına gün doğmuştu. Gazi, hiç birinin gönlünü kırmıyor, istedikleri gibi resim almalarına müsaade ediyor, diğer taraftan da simalarına her an başka bir ifade veren o canlı tebessümü dudaklarından düşürmeden etrafındaki zevat ile mülâtefeler ediyorlardı.

Çok yakın geçtiğimiz kıyılarda biriken mütehassir halkın el şakırtılarını kolaylıkla iştiyoruz. Gazi de arasıra, bu candan kopan tezahürat ile alâkadar oluyor ve gözleriyle sık sık enginleri araştırıyor, Darıcada, Taşlimanda, Yelkenkaya sahillerinde bayrakla, düdükle, topla, alkışla, Gaziyi selâmlıyorlar. Yat, gittikçe sür'atini arttırdı ve nihayet evvelâ Hamidiye, müteakiben torpitolar, Ertuğrulun bacasından çıkan kesif duman tabakaları arasında gözden kayboldular. 16 mil üzerinden gidiyoruz. İstanbula yaklaştıkça, Gazinin neş'esi artıyor. Gebze açıklarındayız. Gazi, elindeki küçük taneli tesbihi masanın üzerine bırakarak sordu:

— Büyükda değil mi?..

Vakıa, uzaktan uzun ve siyah birer kaya yığını gibi görünmesine rağmen adalara dürbünle seçilebilecek kadar yakınlaşmıştık. Gazi arkalarında duran Şehreminimize gülerek:

— Demek, artık İstanbul hududuna giriyoruz, dediler. Öyle ise, sizin himayenizdeyiz.

İstanbul sularında istikbal : Yirmi dakika sonra, adaları birer birer tefrik edebiliyor, şu Kınalı, şu Heybeli, öteki Hayırsızada, diyorduk. Bu sırada, İstanbulun büyük ve şanlı misafirini açıklarda istikbal için, birbirleriyle rekabete girişen iki motör miminini bacalarından dumanlar püskürerek yata doğru yaklaşıyorlardı. Birden Gaziyi gördüler.

Denizin üstü, derhal bayraklarla süslenmiş yüzlerce motör, pazar kayığı, taka, mavna, romorkör ve sandalla doldu. Bu yüzlerce motör(pazar kayığı, taka, mavna ve romorkör bir ağızdan çılgın düdük sesleriyle Türkün en büyük adamını alkışlamağa başladılar. Arada bir dalgaların ceryanına kapılarak uzaklaşacak gibi olurken yine ileriye atılıyor ve Gaziyi yakından görmek isteyen yolcuların arzusu ile suların üstünde bocalayarak Ertuğrula yanaşmağa çabalıyorlar. Gazi, ağzında bir sigara, ipek mendilini sallıyarak minnettarlığını ne ile ifade edeceğini bilemiyen bu coşkun kütlenin selâmlarına mukabele ediyorlar. Bir aralık, ada açıklarında ne kadar Seyrisefain ve Şirket vapuru varsa birer ikişer dümen kırarak yatın etrafını kuşattılar.

Ekserisi su kesimlerine kadar yolcu ile dolmuştu. Bir kısım ahali, güvertede yer bulamıyarak kaptan köprülerinin üstüne, çanaklıklara, bacalara tırmanmışlardı. Heyecanı hissolunur derecede artan büyük Gazi, terlerini silmeğe çalışırken, hepsinin ayrı ayrı gönüllerini almaktan da geri kalmıyordu. Heybeti önünde polis, rüsumat, limon ve bahriyeden gönderilen motörler, Ertuğrula iltihak ettiler.

Yine ada açıklarında Cemiyeti Umumiyei Belediye, Türk Ocağı, Matbuat Cemiyeti, Darülfünun, Encümeni Vilâyet, Halk Fırkasının İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu teşkilâtları namına beyanı hoş âmedi ve arzı tazimata gelen heyetler, vapura girdiler.

Darülfünunun fakülteleri namına Doktor Müderris Neş'et Ömer, Cemiyeti Umumiyei Belediye namına Darülfünun Emini Nureddin Ali, Matbuat Cemiyeti namına Hakkı Tarık, Muallimler Birliği namına Salih Zeki, Yüksek mektepler namına Tahsin, Halk Fırkası İstanbul teşkilâtı namına Şemseddin Beyler, Üsküdar namına Süreyya Paşa, Türk Ocağı namına Nakiye Hanım gelmişlerdi. Gazi heyet âzalarını güvertede ve ayakta kabul ederek kendilerine iltifatta bulundular.

Vapurları dolduran kütlenin bu sırada Gaziye karşı gösterdikleri derin merbutiyetin derecesini tâyin etmek imkânı yoktur. Denebilir ki, halk, âdeta kendinden geçmişti. «Yaşa!» diye bağırırken ellerinde mendili gayrı ihtiyarî fırlatan, başlarındaki şapkayı denize düşürenler pek çoktu. Arkamızda bıraktığımız vapurların yerini derhal diğerleri işgal ediyor ve düdüklerin ve alkışların ardı arası kesilmiyordu.

Bu esnada, denizin üstü, akşam güneşinin kızıllığı arasında kızıllığı bir kat daha cana yakın görünen sevimli bayrağımızla öbek öbek lâleler açmış esatirî bir bahçeyi andırıyordu. Maltepe ve Bostancı sahillerinden başlayıp ileride Sarayburnu hizasına kadar imtidat eden bu geniş saha dahilinde adedi yüzlere varan futa, sandal, yelkenli, mavna, kik, romorkör, motorbot ve kırkı, mütecaviz vapurla mütemadî hareket halinde kaynaşıp duruyorlar. Ve Gazi, bu bağrı yanık hasretliler karşısında bir kevser kaynağı gibi duruyor. Yüksekten ve yükseklere bakan gözlerinin bir bakışı ile yüreklerimizin ateşi sönüyor. Ona bakmağa doyamıyoruz.

Ağır ağır ilerliyoruz. Türk Ocağı, Şirketi Hayriye, Emnüümran Cemiyeti, Esham ve tahvilât borsacıları, ecnebi vapur acentaları, Türkiye İdman Cemiyetleri ile levhalarında isimlerini okumağa imkân bulamadığımız diğer birçok cemiyet ve müesseselerin hususî vapurları ve bu meyanda Amelî Hayat mektepleri, diğer bir çok mektepler, yatın geçeceği yola dizilmişlerdi.

Merâkibi bahriyenin bu esnada vaziyeti cidden görülecek bir manzara teşkil ediyordu. Başında Ertuğrul bulunuyor, Arkadan Hamidiye ve Hamidiyeyi takiben torpidolarımız geliyordu. Sandal, motorbot, romorkör ve küçük vapurlar, kırkar, ellişer metre mesafeden yatın etrafını ihata etmişlerdi. Bu seyir üzerine yolumuza devam ederek Adalar açıklarında geniş bir kavis çizdikten sonra Anadolu sahillerini pek yakından takibe başladık.

Vapurumuz, Anadolu sahiline gittikçe yaklaşıyordu. Hattâ, Moda burnu hizasına geldiğimiz zaman sahilde ve civar tepelerde toplanan halkı, birer birer teşhis etmek bile kabil oluyordu. Gazi, Fenerbahçe önünden geçerken, bir dürbün istedi ve Fenerbahçe mesiresini bir müddet dürbünle tetkik ederek:

— Şurası ne güzel yerdir! Buyurdurlar.

Ertuğrul yatı, müteakiben seri bir şekilde yandan geri ederek ağır ağır Sarayburnuna doğru yaklaştı. Gülhane bahçesinin sedleri, hastahane civarı, demiryolu güzergâhı, sahildeki gazino hıncahınç dolmuş ve hattâ taşmıştı.

İstanbulun hemen yarısının merasimi buradan seyrettiği söylenebilirdi. Gazinin yatı, Adliye binası karşısından ağır ağır burnu dönerken ancak on binlerce elin çıkarabileceği şakırtılı bir alkış başladı.

Ertuğrul yatı Sarayburnundan sonra, Anadolu sahiline teveccüh ederek, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi ve Çengelköyüne kadar gitmiş ve Rumeli sahilinden Kuruçeşme, Ortaköy ve Beşiktaşı takibederek Dolmabahçe Sarayı pişgâhına gelmiştir.

İstanbulda intizar ve istikbal: Reisi Cumhur Hazretlerinin teşrifleri münasebetiyle Büyükadadan itibaren bahren yapılacak istikbal merasimini idare eden Bahriye kumandanlığının hazırladığı programa tevfikan, dün saat 11 den itibaren limanda bütün Seyrisefain ve Şirketi Hayriye vapurları seferlerini tatil etmişlerdi.

Çengelköy iskelesi - Defterdar burnu - Salıpazarı - Sarayburnu ve Yassıada arasında hattı mef-

ruzun şarkındaki bütün gemiler yerlerinden kaldırılmışlardı.

Sabahleyin erkenden Bahriye kumandanlığı emrine verilen ve «L. K» işaretli bayrakları hamil olan Şehremaneti, Sıhhiye, Seyrisefain, Liman Şirketi ve Ticareti Bahriye müdüriyeti motörleri, Büyükadadan itibaren limanda intizamı temin için büyük bir faaliyet gösteriyorlardı. Sabahleyin erkenden Seyrisefain ve Şirketi Hayriye iskeleleri istikbal merasimine iştirâk edecek davetlilerle lebaleb dolmuştu. Saat on bire kadar davetlileri hamil vapurlarla muhtelif cemiyetler tarafından isticar edilen müteaddit vapurlar, köprüden düdüklerini öttürerek, köprü üzerinde biriken halk tarafından alkışlanarak iskelelerden hareket etmişlerdir. Bu vapurlar; bayraklar, defne dalları, elektrik ampulleriyle çok güzel süslenmişlerdi.

Davetlilere tahsis edilen Seyrisefainin büyük vapurları ile tüccar gemilerinden bir kısmı, bir gün evvelden Ahırkapıdan Yassıada istikametine mevsul hattı mefruz üzerinde birer gomine «bir milin onda biri» fasılalarla demirlemişlerdir. Bülnihal, Konya, Akdeniz, Gülcemal vapurları da, dün binlerce halkı hamil oldukları halde, ayni hat üzerinde demirlemişlerdir.

Saat on üçe kadar istikbal merasimine iştirâk eden Seyrüsefainin sevahili mütecavire vapurları ile Şerketi Hayriye ve Haliç vapurları da Büyükadadan Kınalıadaya kadar bir hat üzerinde ahzi mevki etmişlerdir.

Yüzlerce hususî tenezzüh motörleri, istimbotlar pazar kayıkları, Fenerbahçe ile Bostancı arasında, sayısız fıtalar ve sandallar Fenerbahçe, Kalamış, Moda, ve Kadıköy önlerinde bulunuyorlardı.

Bütün tertibat alınmış, herkes yerli yerine geçmişti. Saat on üç, on üç buçuk, nihayet on dört oldu. Fakat ufukta bir şey görünmüyordu.

Gazi Paşa Hazretlerine arzı tâzimat edecek heyetleri hamil bulunan Seyrisefainin «Burgaz» vapuru Büyükada iskelesine yanaşmıştı. Vapurun iki tarafında «İstanbul Şehremaneti» ibaresini havi levhalar vardı. Bir aralık merâkibi bahriyenin İzmitten muayyen saatinden biraz sonra ayrıldığı şayi oldu. Bu sırada Büyükdanın sahilleri, iskele, iskeleye civar gazinolar hıncahınç halk ile doldu idi. Bu meyanda İngiliz sefirinin zevcesi Ledi Klark da bulunuyordu.

Büykadanın önünde yüzlerce sandal, müteaddit tenezzüh motörleri, istimbotlar, Gaziyi bekleyen binlerce halkı hamil bulunuyorlardı.

Büyükada iskelesinin karşısında şehrimizde bulunan mebusları hamil Seyrisefainin «Kocaeli» vapuru, biraz ötede Moda, Pendik ve üzerinde «Millî Türk Talebe Birliği büyük halâskârı hürmetle selâmlar» ve «İstanbul Darülfünunu» ibareleri yazılı levhalar bulunan Kadıköy vapurları vardı. Bunların berisinde Tayyare Cemiyeti âzasını hamil «Yakacık» vapuru, daha ötede «İstanbul Bakkallar Cemiyeti» levhasiyle «Kınalıada», yanında «Kandilli» mektebi», «Erkek Muallim Mektebi» ve «Gelenbevi Orta Mektebi» levhaları ile «Maltepe» vapurları ahzi mevki etmişlerdi.

Heybeli ile Büyükada arasında Basra vapuru bulunuyor ve bir tarafındaki levhada «Kadın Birliği, büyük halâskâr Gazisinin bastığı toprakları tes'id ediyor» ibaresi okunuyordu.

Basranın yanından Cemiyeti Hayriye âzasını hamil «Haleb», Türk Ocağı tarafından isticar edilen «Bağdad» vapurları vardı. Biraz daha ötede üzerinde «İstanbul Musevileri Gazi Paşa Hazretlerine beyanı hoş âmedi eder» ibareli bir levha bulunan «Fener bahçe» vapuru ahzi mevki etmişti. Burgazdasına doğru Haydarpaşa vapuru, sonra Haliç Şirketinin üzerlerinde «Hoş geldin» ibareleri yazılı levhalar bulunan 7, 9, 16 numaralı vapurlariyle diğer iki vapuru bulunuyordu.

Ayni mahalde Rüsumat Muhafaza memurları bulunan bir vapur, beride Şirketi Hayriyenin 70, 71 numaralı vapurları vardı.

Şirketi Hayriyenin 19 numaralı vapurunda «İstanbul ilk mektepleri sevgili muazzez Gaziyi hürmetle selâmlar» ibareli bir levha vardı. Vapurda cazband çalıyor, küçükler pür neş'e dans ediyorlardı. Şirketi Hayriyenin 67 numaralı vapurunun üzerinde «İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası - Ticaret ve Zahire Borsası», 65 numaralı vapurda «Şirketi Hayriye müncii âzam Gazimizi hürmetle selâmlar» ibarelerini havi levhalar vardı.

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı İstanbul Mıntıkası, 64 numaralı vapuru isticar etmiştir.

Üzerinde «Mavnacılar Tahmil ve Tahliye Şirketi - Halâskâr büyük Gazimiz safa geldiniz» ibaresi yazılı bir levha bulunan bir vapur da Adalar önünde ahzi mevki etmiş bulunuyordu.

Ahırkapıdan Yassıada istikametinde elli kadar büyük tüccar ve Seyrisefain gemileri demirlemişlerdi.

Tam saat 15 idi. Birdenbire bir tayyare filomuz Büyükada afakında göründü. Bütün gözler, İzmit tarafına döndü. Semaya kesif bir duman sütunu yükseliyordu. Biraz sonra beyaz teknesiyle sevimli Gazimizi hamil olan «Ertuğrul» yatı göründü. Bunun üzerine «Milliyet» in hususî motörü, bütün diğer merakibi bahriyeden evvel Büyükada açıklarına doğruldu ve mümkün olduğu kadar yaklaştı.

Ertuğrulun arkasında Hamidiye kruvazörünmüz, sonra sıra ile Berkisatvet, Peykişevket, Samsun, Taşoz ve Basra torbitolarımız, borda nizamında ilerliyorlar, sefaini harbiyeyi Ankara ve Marmara takibediyordu.

Ön direğinde Riyaseti Cumhur bayrağı bulunan Ertuğrul, evvelâ Kartal istikametinde ilerlemiş, Maltepe önünden Büyükadaya dönmüştütür.

Bu sırada, Büyükada iskelesindeki Burgaz vapurundan Reisi Cumhur Hazretlerine arzı tazimat etmek üzere on altı kişilik ilk heyet, Şehremanetinin «İstanbul» motörüne rakiben «Ertuğrul» un yanına gitmiş ve heyet, Gazi Paşa Hazretleri tarafından güvertede kabul buyurulmuştur. Saat on beş buçukta, Ertuğrul Ada açıklarında durduğu mahalden hareket etmiş, Büyükada iskelesinden hareket eden «Burgaz», Milliyet'in hususî motörü ve liman kontrol motörleri tarafından takiben ilerlemiştir.

Filomuz, bu sırada Kartal, Maltepe Bostancı sahillerini takiben ilerliyor ve Hamidiye kruvazörünün bondosu, İstiklâl marşını terennüm ediyordu. Mebusları hamil Kocaeli vapuru, filonun arkasında ilerliyordu.

«Ertuğrul» yatı, Büyükadadan itibaren Kınalıadaya kadar dizilen müstakbelini hamil elliden fazla vapuru yanlarında gâh tavakkuf ederek ve gâh ağır bir seyir ile geçmiştir. Ertuğrul, her vapurun yanından geçtikçe vapurdaki halk tarafından binlerce mendil sallanıyor. «Yaşa Gazi» avazeleri ortalığı çınlatıyordu. Vapurlar, Ertuğrul geçtikçe düdüklerini çalıyorlardı.

Burgaz vapuru, Kınalı önünden Ertuğrulun arkasından ayrılmış, filoya iltihak etmiştir.

Müteaddit tayyare filolarımız, istikbal merasiminin devam ettiği müddetçe uçuş yapmışlardır. Ertuğrul, Kınalıadadan sonra Fenerbahçe istikametinde ilerlemiş, oradaki istimbotlar, motörler, futalar ve sandalların önünden yavaş yavaş geçerken selâmlanmıştır. Sonra Kadıköy önünden geriye dönmüş karşı tarafa geçerek büyük tüccar ve Seyrisefain vapurlarının önünden geçmiştir. Ertuğrul, bütün vapurların önünde tevakkuf ede ede geçtikten ve selâmlandıktan sonra geriye dönmüş ve Ahırkapı - Sarayburnu - Şemsipaşa - Beylerbeyi - Çengelköyü sahillerini takiben ilerlemiş, oradan geriye dönerek Rumeli sahilini takibederek Dolmabahçeye avdet etmiş ve Gazi Hazretleri saraya çıkmıştır.

Ertuğrul yatı, Selimiye önlerinde iken Selimiye kışlasından toplar endaht edilmiş ve kışla önünde bir kıt'ai askeriyemiz resmi tazimi ifa etmiştir.

İstikbal merasimi esnasında bütün Adalar sahilleri' Fenerbahçe, Moda, Kalamış, Kadıköy, Haydarpaşa, Şemsipaşa, Üsküdardan çengelköyüne kadar, mukabil Rumeli sahili, Sarayburnu ve Ahırkapıya kadar yüz binlerce halk, sevgili Gazilerinin teşriflerini görmek için birikmişlerdi.

Ertuğrul tam saat altıda Dolmabahçe önünde demir attı. Seyrisefain İdaresinin «Nil» muşu derhal Ertuğrula gitti ve Gazi Paşamızı alarak Dolmabahçe Sarayı kapılarından birinin önündeki rıhtıma yanaştı.

Dolmabahçe Sarayında: Dolmabahçe Sarayında daha sabahtan hummalı bir faaliyet vardı. Bahçeler sulanmış, tarhlar temizlenmiş velhasıl bütün noksanlar ikmâl edilmişti. Sarayın içinde ahzi mevki eden piyade ve bahriye efradı büyük Gaziyi selâmlamak için erkenden gelerek silâh çatmışlardı. Şûrayi Âlii Askerî âzasından Cevad, Şevki, Ali Said Paşalarla Galib, Âsım, Nihad, Pertev, Cemil, Rüşdi, Galib, Sedad, Osman Paşalar istikbal merasimi için sarayda bulunuyorlardı.

Rıhtım kapısının merdivenlerine kıymettar halılar serildi. Bahçeden toplanan papatya çiçekleriyle Gazimizin basarak geçeceği zemine «Hoş geldiniz» cümlesi yazıldı.

«Nil» rıhtıma yanaşır yanaşmaz bahriye muzikası selâm havası terennüm ediyordu.

Büyük Gazi beşuş çehreleriyle etrafına iltifatlar bezl ederek «Nil» muşundan çıkarken Balkan şehitlerinden Binbaşı Mehmed Ziya Beyin kerimesi Nâime Hanımla Hasan Riza Beyin kerimesi Adalet Hanım tarafından kendilerine iki buket takdim edildi.

Gazi Hazretleriyle beraber Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, Bozok Mebusu Salih, Sinop Mebusu Recep Zühdü Beyler de «Nil» den çıktılar.

Gazi Paşa Hazretleri refakatlerinde, isimlerini yukarıda yazdığımız erkânı askeriyemiz ile Vali Süleyman Sami Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Nailî Paşa, Polis Müdürü Şerif, Şehremini Muhiddin Beyler olduğu halde sarayın selâmlık kapısına doğru ilerliyerek safbestei ihtiram duran askerlerimizi teftiş ettikten sonra saraya dahil olmuşlar ve Muayede salonunu teşrif etmişlerdir. Müteakiben biraz istirahat buyurmak üzere diğer bir salonu teşrif buyurmuşlardır.

Bu sırada, mebuslarımızı hamil olan vapur ile diğer davetlileri getiren vapurlar birer birer Dolmabahçe Sarayının rıhtımına yanaşmışlardır. Cümlesi jaketatayı lâbis olan mebuslarımızla mahallî erkânı memurin ve cemiyetler mümessilleri birer birer Muayede Salonuna dahil olmuşlar ve teşrifat memurları tarafından kendilerine gösterilen mahallerde ahzi mevki etmişlerdir.

Sarayda resmi kabul: Tam saat yedide salonda hiç bir ses yok. Herkes yerini almış, Büyük Gazinin teşrifine muntazır bulunuyor.

Bir zamanlar, milleti esarete sevkeden hodgâm padişahların oturmalarına tahsis edilmiş olup salonun tam ortasında kırmızı koltuk sanki, bir zamanlar ölüme sürüklenen Türk milletine bir seddi âhenin gibi vücudunu siper eden, yarattığı mucizelerle büyütün cihanı lâl-ü-ebkem bırakan Büyük Gaziyi bekliyordu.

Saat 7,15... Koridordan yükselen hafif ayak sesleri, yedi sekiz yüz başı kendisine çevirdi. Gazimiz yavaş yavaş geliyorlardı. Herkes hürmet ve minnetle bu harikalar mücidini selâmlıyordu. Büyük dâhi, tam salonun ortasında, koltuğun başında ahzi mevki ederek Şehremini Beyin okuduğu nutku dinlemişlerdir.

Şehremini Muhiddin Beyin nutku: «En derin ve en samimî bir iştiyak ile teşrifinize senelerdenberi intizar eden İstanbul halkına taşkın bir neş'ei saadet ve pek coşkun bir heyecanı sürur getiren Büyük Gazi! Safa geldiniz.

Anafortaların ve Dumlupınarın büyük kahramanına, Türk ihtilâl ve inkılâbının dehakâr kudretine ve Türk hamlei tekâmül ve medeniyetinin dâhi reisine, bir milyon halkın halâsını ve hüsni imtianını bütün şümulü ile arz ve ifade edecek kelime bulmaktan acizim. Bu vazifeyi ancak her gün yeni ve ihyakâr irşadatınızla tekevvün etmekte olan Türk tarihinin mağrur sahifeleri ifa edebilecektir.

İstanbulun şimdiye kadar hiç tanımadığı bu derece şerefaver ve tarihî ziyareti âliden halkın duyduğu misilsiz sevinç ve saadetin en beliğ ifadesi ise enzarı dehanız huzurundaki lisanı hal ve nasiyei şevk ve şükranlarıdır.

İstanbul halkının aziz halâskârını bağrına bastığı bugün İstanbul şehrinin en büyük hâtırası olarak kalacaktır.

Huzuri devletinizde kendilerini temsil şerefiyle mübahi olduğum şehir halkının lûtfu teşrifinizden mütevellid bîpayan minnet ve şükranlarını arz eyler ve hissiyatı kalbiye ve vicdanlarına tercüman olarak bir kere daha sıhhat ve saadetiniz temenniyatını izhara müsaade buyurmalarını istirham ediyorum.

Kurtardığın ve mes'ud ettiğin milletin başında çok yaşa büyük Gazi».

Bundan sonra Büyük Gazi tarihî nutuklarını irad buyurdular:

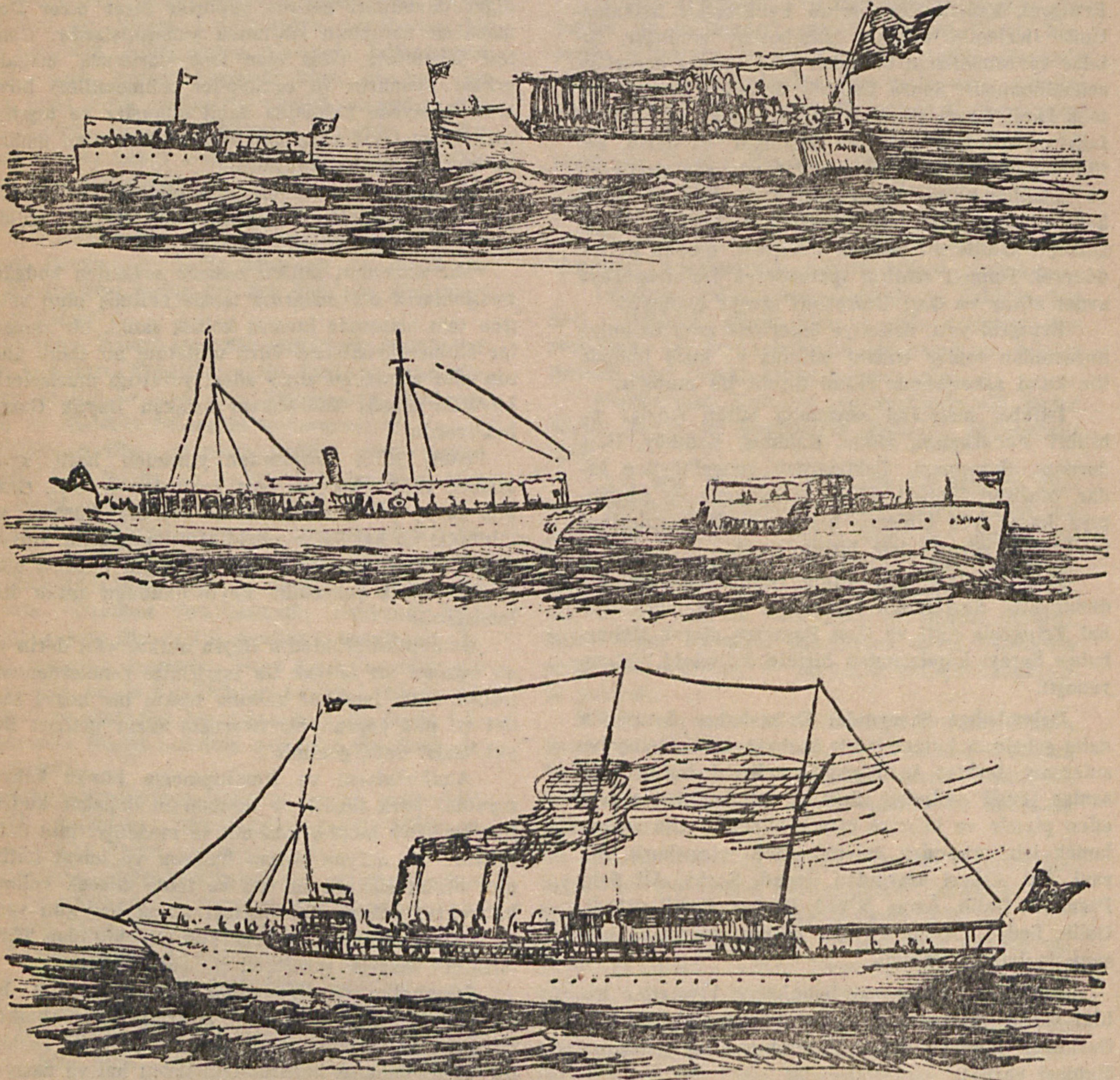
Gazinin tarihî nutku: «İstanbul halkını, İstanbuldaki cemiyetleri ve muhtelif teşekkülleri heyeti aliyenizde selâmlamakla bahtiyarım. Aziz vatandaşlarımın bana karşı olan teveccüh ve muhabbetlerinin bugünkü parlak tezahüratından çok mütehassis oldum. Samimî kalbimden teşekkür ederim.

İstanbuldan çıktığım günden bugüne kadar sekiz sene geçti. Hicran ve tahassürlerle geçen dakikaların bile ne kadar uzun geldiği düşünülürse sekiz senelik hasretin, İstanbulun muhterem ahalisi için ruhumda ateşlediği iştiyakın büyüklüğü kolaylıkla takdir olunur.

İki büyük cihanın mültekasında Türk vatanının ziyneti, Türk tarihinin serveti, Türk milletinin gözbebeği İstanbul, bütün vatandaşların kalbinde yeri olan bir şehirdir. Bu şehir, meş'um hâdiselerle muztarip bulunduğu zamanlar bütün vatandaşların kalblerinde, kanayan yaralar açılmıştı.

Kalbi yaralı olanlardan biri de bendim. Bugün görüyoruz ki geçirdiğimiz karanlık gecelerin meşiminden kalblerimizi mesar ile dolduran nurlu seher doğdu.

Sekiz sene evvel muztarip, ağlayan İstanbuldan,

Atatürk'ü sihhatli yıllarında İstanbul sularında gezdirmiş motörler ve yatlar; yukarıdan ve soldan sağa: Ankara, İstanbul motörleri, Söğütlü yatı, Sakarya motörü, Ertuğrul yatı.

(Resim Behcet Elver)

kalbim sızlayarak çıkmıştım. Teşyi edenim yoktu. Sekiz sene sonra, kalbim müsterih olarak, gülen ve daha güzelleşen İstanbula geldim ve bütün İstanbulluların ruhuma heyecan veren sıcak ve muhabbetkâr aguşiyle karşılaştım.

Sekiz sene, heyeti içtimaiyemizin yeni dahil olduğu devrin tarihi ihtiva ettiği ihtilâllerle, inkılâplarla ve neticeleriyle az meşbu değildir. Sekiz senede milletimizin siyasî, içtimaî, medenî inkişaf yolunda gösterdiği kabiliyet ve liyakatın derecesi büyüktür. Bu dereceyi her gün daha yükseltmek için çok dikkatle ve azimle çalışacağız. Vatanın imarı; milletin refahı daha çok gayret ve mesai talep etmektedir. Hissiyatı ve vicdanî telekkiyatı, ilim ve fen ile tenmiye ve terbiye ederek heyeti içtimaiyemizin hakikî huzur ve saadetine çalışmak ulvî bir noktai nazardır. Bu noktai nazarı size, aziz İstanbul halkına sekiz sene evveline kadar, içinde yedi evliya kuvvetinde bir heyulâ tasavvur ettirilmek istenilen bu sarayın içinde söylüyorum.

Yalnız, artık, bu saray, zıllullahların değil, zıl olmıyan, hakikat olan milletin sarayıdır. (Sürekli alkışlar).

Ben burada milletin bir ferdi, bir misafiri bulunmakla bahtiyarım.

İstanbulun bediî güzellikleri, İstanbul halkının samimî nüvazişleri içinde geçireceğim günlerin, bende yeniden unutulmaz hâtıralar bırakacağına, feyizli ilhamlar yaratacağına şüphem yoktur. Bunun için çok seviniyorum. Bu sevincimi bütün halka iblâğ buyurmanızı rica eder ve heyeti aliyenizi tekrar selâmlarım».

Nutkun hitamını müteakip resmi kabulün icrasına başlanmış ve sırasiyle evvelâ mebusan,, müteakiben Vali, Kolordu Kumandanı, Halk Fırkası Hariciye murahhası, Cemiyeti Umumiyei Belediye ve Meclisi Umumî vilâyet âzaları, berri ve bahrî erkân ve ümerayi askeriye, hükkâm ve rüesayı adliye, Darülfünun Emini ve müdürü umumiler, şimendifer, gaz, tütün, müskirat müdürleri, vekâletlere mensup müfettişler, erkânı vilâyet, Müfti, jandarma Kumandanı, Polis Müdürü ve kaza kaymakamları, devair ve vilâyet müdiranı emanet erkânı ile devairi belediye müdürleri, mektep müdürleri, Halk Fırkası, Baro heyeti, Ticaret Odası, Matbuat Cemiyeti, Hilâliahmer, Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti, Himayei Etfal, Muallimler Birliği, Hilâliahdar, Ticareti berriye ve bahriye müdürleri, Ticaret Birliği, Sanayi Birliği, İdman Cemiyetleri İttifakı, Cemiyatı hayriye rüesası, Millî bankalar vesair millî müessesat müdürleri, Esnaf Cemiyetleri ve izcilerle bazı mahallerden gelen tazimat heyetleri tarafından arzı tazimat olunmuştur.

Bundan sonra şehrimizde bulunan ecnebî konsolosları da Reisi Cumhurumuza arzı tazimat eylemişlerdir.

Tam saat 8,5 de merasim ikmal edilmiş ve teşrifata dahil olan zevat sarayı terk eylemişlerdir.

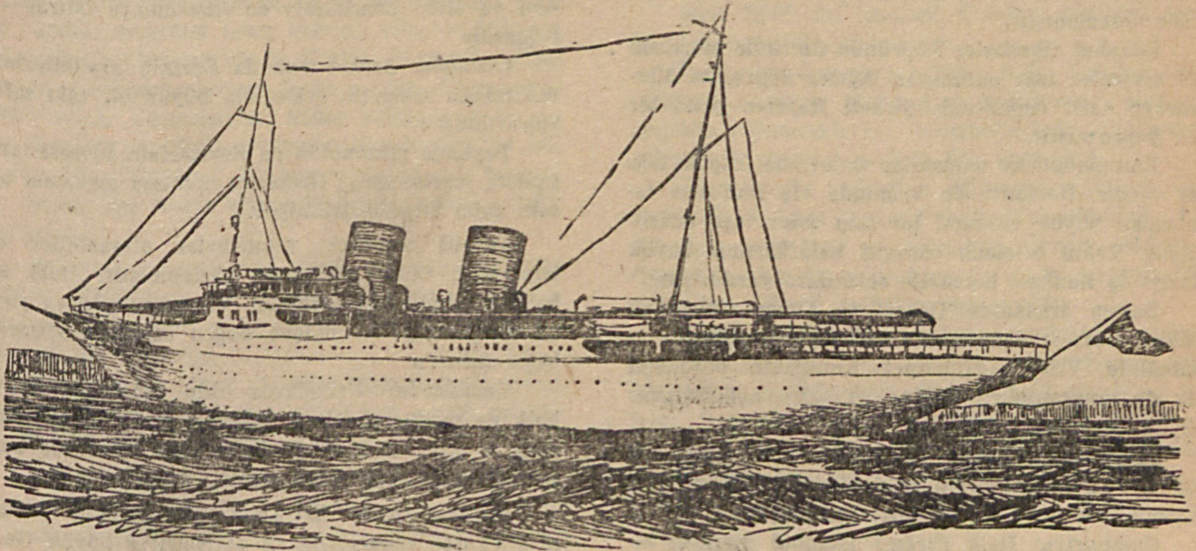
Gazimiz bu sırada selâmlık kapısına gelerek avdet eden askerlerimiz tarafından yapılan merasimi ihtiramiyeyi görmüşler ve bunu müteakip salonlarına avdet buyurmuşlardır.

İstanbul sahillerinde halk arasında: Vapurlarda yer bulamıyan ve Gaziyi karadan istikbal eden yüzbinlerce halk da Yeşilköyden Ortaköye kadar sahillerde tecemmü etmiştir.

Bilhassa Sarayburnu, köprü üstü, Tophane, Kabataş, Fındıklı, Beşiktaş sahilleri sonderecede kalabalıktı. Mektepler talebesi de sahillerde ahzi mevki eylemişlerdi. İstiklâl marşı terennüm ediliyor ve muzikalar millî havalar çalıyordu. Öğleden sonra artan güneşin hararetine rağmen halk sahillerde yer bulabilmek için koşuşuyordu.

Sahillerde muazzam halk kütleleri, Marmaraya, Adalara gözlerini dikmiş halâskârlarını sabırsızlıkla bekleşiyorlardı. Ellerindeki dürbinlerle Adalardan görünen ufak bir duman görenler sevinçle:

— Geliyor, Gazi geliyor diye haykırıyorlardı.

Atatürk'ün içine hasta olarak bindiği Savarona yatı
(Resim Behcet Elver)

Saat on altı (dört) raddelerine gelmişti. Artık Samatyadan itibaren Sarayburnuna kadar olan sahili dolduran halkta heyecan son dereceyi bulmuştu.

Nihayet ufukta bir duman ve beyaz bir seyyar cisim göründü. Sarayburnunda dürbinlerle bakanlar bağırıştılar:

— Geliyor!..

Bu müjdeyi uzaktan uzağa vapur düdükleri teyid etti. Bütün sahillerde bir alkış tufanı yükseldi ve herkes sevinçle haykırıyordu:

— Yaşasın büyük Gazi.

Tayyarelerimiz, mütemadiyen şehrimizin semasında uçuyorlar, deniz ve karadaki muazzam istikbal merasimine havadan iştirak ediyorlardı.

Halâskârımızın rakip bulundukları Ertuğrul yatı daha vuzuhla görülüyor, yavaş yavaş Kadıköy istikametinde ilerliyordu.

Selimiyeden atılan ilk toplar: Bu esnada Selimiyeden toplar atılmağa başladı. Artık İstanbulluların süruruna pâyan yoktu.

Yat, Selimiye önünden sarayburnuna doğru meyletti. Sahillerden yükselen alkış ve «Yaşa Gazi!» sadaları vapur düdükleri İstanbul afakında yükseliyordu. Herkes, Gaziyi uzaktan selâmlıyor, minnet ve tazimlerini arzediyordu. Tophane ve Dolmabahçe sahillerinde tecemmü eden halk da ayni surette tezahüratta bulunyordu.

Sahillere nazır bütün evlerin pencereleri, taraçaları, hattâ damlarının üstleri halk ile doluydu, minarelere de çıkılmıştı.

Ertuğrul yatı, Kızkulesinden dönerek Boğaza dahil oldu. Şimdi bütün nazarlar, yatı sevinçle takip ediyorlardı. Dolmabahçe ve sarayın civarı iğne atılsa yere düşmiyecek kadar kalabalıktı.
Sarayın sahil kısmına Muhafız Taburu efradı ve inzibat efradı, zabıta memurları ikame edilmişti. Halka son derece sühulet gösteriliyordu.

Şehirde donanma: Bir haftadanberi geceli gündüzlü devam eden faaliyet, dün sabah semeresini vermiş ve İstanbul, takızaferleriyle emsalsiz bir şekilde donanmıştır.

İstanbul cihetinde: Köprünün üzerinde muazzam bir takızafer inşa edilmiştir. Ayrıca köprünün Marmaraya nazır cephesinde Şirketi Hayriye güzel bir tak yaptırmıştır.

Eminönündeki mağazalar önlerinde küçük taklar vardır. Borsanın ön kısmında «İş Bankası» tarafından büyük ve zarif bir takı zafer inşa ettirilmiştir. Takın ortasına «Sevgili halâskârımız büyük Gaziyi İş Bankası hürmetle selâmlar» yazılmıştır.

Bunun arkasında Ticaret ve Sanayi Odası ve Zahire Borsası namına bir tak yaptırılmıştır.
Babıâlide Vilâyet Hükûmet Konağının önündeki tak da muazzamdır. Üstüne «Yaşasın halâskârımız büyük Gazi» yazılıdır.

Şehremaneti önüne inşa edilen takı zafer çok güzeldir ve «Kurtardığın ve mes'ud etttiğin milletin başında çok yaşa büyük Gazi» yazılmıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul merkezi binası önünde fırka tarafından inşa ettirilen takı zafer cidden güzeldir Bunun üstüne «Yaşasın büyük reisimiz» yazılmıştır. Evkaf Müdüriyetinin takı da zariftir. Samatyada, Samatya polis merkezi önündeki tak ayrıca halılarla süslenmiştir. Buraya bir radyo makinesi de konulmuş ve halka telsiz konseri dinletilmiştir.

Darülfünun binası, Bayazıd Yangın Kulesi de donatılmıştır.

Bundan başka Topkapı, Fatih, Eyyubsultan ve İstanbulun diğer taraflarında da halk tarafından yüzlerce küçük taklar yapılmıştır.

Cerrahpaşada bir evin cephesine yeşil yapraktan ve gayet güzel işlenmiş «Yüce Gazi, sana ölçüsüz minnet» ibaresi yazılmıştır.

Beyoğlunda: Caddei Kebir, bilhassa Tünelden Taksime kadar emsalsiz bir şekilde donatılmıştır. Bu münasebetle sefarethaneler de kâmilen tezyin edilmiştir. Her mağaza vitrinlerine Gazi Paşa Hazretlerinin fotoğraflarını koymuş ve mağazasını tezyin etmiştir. Apartmanlar kâmilen sevimli bayraklarımızla müzeyyendirler.. Beyoğlu Halk Fırkası tarafından büyük bir takı zafer yaptırtılmıştır.

Taksim meydanındaki takı zafer iki taraflı ve köprüdeki kadar muazzamdır. Üzerlerinde Gaziye minnet ve selâm ve hürmetleri muhtevi ibareler vardır..

Galatasaray Lisesi çok güzel tezyin edilmiş ve elektrikle «Yaşasın Büyük Gazi» yazılmıştır.

Türk Ermeni kiliseleri namına Galatasaray karşısında bir takı zafer inşa olunmuştur. Bunun üstüne Gaziye hitaben bir beyit yazılmıştır.

Halk Fırkası Tozkoparan ocağı Tepebaşında bir tak yaptırmıştır.

Mektebi Harbiye mükemmel surette donatılmıştır. Cephesine «Harbiye Mektebi, mânevî ve mukaddes varlığın timsali olan büyük Başkumandınını ebedî bir hürmetle selâmlar» yazılmıştır.

Büyükdere yolunda müteaddit taklar vardır. Dolmabahçe Sarayı önündeki takı zafer çok nefistir. Elektrikle «Hoşgeldiniz» yazılıdır.

Haliçte: Halicin iki sahili de donanmıştır. Musevi ve Rum cemaatları da donanmaya iştirâk etmişlerdir.

Limanda: Sarayburnunda Gazinin heykellerinin bulunduğu mahallin arkasında büyük bir takı zafer yaptırılmıştır.

Tophane rıhtımında da Seyrisefain İdaresi tarafından, seyrisefainin firmasını muhtevi muazzam bir takı zafer inşa ettirilmiştir.

Vesaiti nakliye: Tramvaylar otomobiller de bayraklar, defne dallariyle süslenmiştir. Halk sabahleyin caddeleri otomobil ve tramvayla ve yaya olarak gezmiş ve öğleye doğru sahillere gitmeğe başlamışlardır.

Üsküdarda: Üsküdarda dün sabah erkenden halk ve mektep talebesi sahilleri hıncahınç doldurmuş, o civar mekteplerinin talebesi ellerinde bayraklarla sahilde toplanmıştır.

Üsküdar halkı Ertuğrul yatı görünür görünmez «Yaşa» nidalariyle ve alkışlariyle büyük Gaziye beyanı hoş âmedi etmiş ve mektepliler de ellerindeki bayraklarla paşayı selâmlamışlardır. Merasime iştirâk eden vapurlar ayni hattı takip ederek

Beylerbeyine kadar ilerlerken halk da mendilleriyle, alkışlarla selâma devam etmiştir.

Üsküdar Halk Fırkası elektrikle tenvir edilmiş ve merasimi istikbaliye için içtima mahalli olarak Şemsipaşa meydanı intihap edilmiştir. Mahalli mezkûrde Üsküdar Belediyesi tarafından üç bin lira sarfiyle gayet muazzam bir takı zafer inşa edilmiş ve takın üzerine büyük bir «Var ol Gazi» levhası talik ve altına yine büyük bir şekilde ve üzeri rengârenk elektrik ampulleriyle müzeyyen bir İstiklâl madalyası şekli talik edilmiştir.

Üsküdar iskelesinden fırka binasının önüne kadar imtidat eden Ahmediye Caddesi üzerinde altı tak inşa edilerek bunların üzerine «Üsküdar halkı büyük Gazisini selâmlar, yaşasın büyük halâskârımız, var olsun yüce Reisi Cumhurumuz» levhaları ve Gazi Hazretlerinin büyük kıtada resimleri talik edilmiştir.

Şemsipaşadaki büyük takın önüne Üsküdarda bulunan Türk ve Rum bilûmum mektepler, esnaf cemiyetleri ve binlerce halk toplanmış ve Ertuğrul yatı geçerken Gazi Paşa Hazretlerini Yaşa sevgili Gazimiz, var ol muhteterem Reisi Cumhurumuz» nidalariyle selâmlamışlardır.

Üsküdar itfaiye grupu binası da kâmilen elektrikle tenvir edilmiş ve binanın deniz cephesine «Safa geldin büyük Gazi» levhası talik edilmiştir. İtfaiye grupunda mevcud efradın bir kısmı sahilde dizilerek Gaziyi selâmlamış ve bir müfreze de Beylerbeyi Sarayına gitmişlerdir. Üsküdardaki bilûmum caddeler Göksu kasrına kadar itfaiye tarafından sulanılarak halk tozdan muhafaza olunmuştur. Üsküdar «Gürbüzler Yurdu İdman Cemiyeti» binası da fevkalâde bir surette donatılmış ve binanın önüne küçük fakat muhteşem bir tak yapılmıştır.

Selimiye ve Haydarpaşada: Haydarpa iskelesi üzerinde büyük ve muhteşem bir tak yapılmış ve üzerine «Var ol büyük halâskâr» levhası talik edilmiştir. Selimiyede Baytar Mektebi Âlisi binası da kâmilen elektrikle tenvir edilmiş ve bina önüne yapılan muazzam takın üzerine «Baytar Mektebi Âlisi, Reisi Cumhur büyük Gaziyi hürmetle selâmlar ve arzı tazimat eder» levhası talik olunmuştur. Üsküdardan Beylerbeyine kadar sahilde ve caddeler üzerinde muhtelif cemiyetler tarafından bir çok taklar inşa ettirilerek üzerlerine Gaziye arzı tazimat ve beyanı hoş âmedi zımnında büyük levhalar talik olunmuştur.

Kuzguncuk ve Paşalimanında da bilûmum Çengelköy, Beylerbeyi ve Kuzguncuk mektepleri talebesi ve bir çok esnaf cemiyetleri toplanmış ve Gaziyi selâmlamışlardır.

Fener alayı: Resi Cumhur Hazretlerinin şehri teşrifleri, gece bahren icra edilen pek parlak ve muazzam bir şehrayin ile tes'id edilmiştir.

Fener alayına iştirâk eden kayık, sandal, motör ve emsali merakibi sagire, bayraklar, defne dalları ile süslenmiş, cam ve rengârenk kâğıt fenerler ve meşalelerle tenvir edilmiş oldukları halde Haliçte toplanmışlardır. Liman kumandanlığının emri üzerine Haliçte toplanan merakibi sagire sıra ile hareket etmişler ve köprüden çıktıktan sonra liman dairesi, seyrisefain binası, Kabataş sahilini takiben Dolmabahçe Sarayı önüne gitmişlerdir.

Bu sırada Dolmabahçe Sarayı önlerinde Hamidiye kurvazörümüz ile Berkisatvet, Peykişevket, Taşoz, Basra ve Samsun torpitolarımız demirlemiş ve baştanbaşa elektriklerle tenvir edilmişlerdi. Hamidiyede Elektrikle «Yaşa Gazi» ibaresi yazılmıştı. Ertuğrul yatı, Hamidiye ile diğer sefaini harbiyemiz arasında demirlemiş ve anbean söner yanar kırmızı beyaz elektriklerle tenvir edilmişti. Söğütlü yatı Dolmabahçe önünde tenvir edilmiş bir halde, demirlemişti.. Gündüzki istikbal merasimine iştirâk eden Şirketi Hayriye ve Seyrisefain vapurları, elektriklerle donatılmış oldukları halde Dolmabahçe önlerinde bulunuyorlardı. Bu vapurlar, Haliçten giden fener alayı ile Ortaköye kadar ilerledikten sonra hep birden dönmüşler ve Dolmabahçe önünde havaî fişekler atılarak, cazband ile dans edilerek gece yarısına kadar kalmışlardır.

Denizde binlerce ağızdan «Yaşa Gazi», «Şa, şa, şa» avazeleri yükseliyordu. Fener alayına, istimbotlar tarafından cer edilen liman şirketinin mavna filoları da iştirâk etmişlerdir. Bu mavnalar, bayraklar ve defne dallariyle süslenmiş meşalelerle aydınlanmıştı. Tam saat yirmi iki de toplar atılmağa, bütün vapurlar hep birden düdüklerini çalmağa başlamışlardır.

Bir aralık ağızdan ağıza Gazinin balkona çıktığı haberi dolaşmış, bu haber fener alayına iştirâk edenlerin sürur ve neşelerini son dereceye getirmiştir. Fener alayı saatlerce saray önünde kalmış, Dolmabahçe meydanından ve müteaddit vapurlarda ve projektörleriyle etrafı nura garkeden sefaini harbiyeden rengârenk sayısız havaî fişekleri atılmıştır. Şehrayine iştirak eden el'abı nâriyeyi hamil bahriyenin seyyar dubasiyle donanmış filikaları da fener alayına başka bir neş'e ve hususiyet vermişlerdir.

Sefain ve merakibi bahriye ile sandallar, çanak mehtabı da istimal etmişlerdir.

Saat 22,30 da Riyaseti Cumhur bandosu lâtif havalar terennümetmişlerdir.

Bu sırada dışarıdan bakınca Reisi Cumhur Hazretlerinin, sarayın bütün mefruşatı kırmızı olan salonunda bulunduklarına hükmediliyordu. Bir aralık şehrayinin azameti, son hadde varmıştır.

Bir vapurda elektrikle münevver «Şirketi Hayriye müncii âzâm Gazimizi hürmetle selâmlar», bir diğerinde «İstanbul ve mülhakatı Umum Bakkallar Cemiyeti», bir diğer başkasında «Safa geldiniz Büyük Gazi» ibareli levhalar okunuyordu.

Havaî fişekler atılıyor, çanak mehtabları yakılıyor, kestane fişenkleri patlıyor, projektörler ortalığı nura garkediyordu. Hamidiyenin muzikası çalıyor, bazı vapurlardan cazband sesi, kimisinden incesaz âhengi geliyordu. Gündüz merasimine iştirâk eden Seyrisefain büyük vapurları ile büyük tüccar gemileri de, birer ikişer Dolmabahçe Sarayı açıklarına gelip demirlemiştir.

O halde, ki Sarayın önü kesif ışıklariyle pırıl pırıl yanan yüzlerce vapur vesair merakible dolmuştu.

Fener alayı gece geç vakte kadar devam etmiş, merakibi sagire Sarayburnu sahilini takiben Haliçe dönmüştür. Müteakiben Sevahili mütecavire vapurları da, halkı iskelelere çıkarmışlardır.

Gece denizden şehre bir nazar: Gece denizden şehre bakanlar, İstanbulu hakikî bir beldei nur halinde görmüşlerdir. Şirketi Hayriye, Liman İnhisar Şirketi, Müskirat İnhisarı binaları baştanbaşa elektrikle tenvir edilmişlerdi. Ticareti Bahriye Müdüriyeti binasının elektrikle aydınlık cephesinin ortasında büyük ve müdevver bir çapa görünüyordu. Galata ve Bayazıd yangın kuleleri, tepeden tırnağa kadar aydınlıktı. Elektrik Şirketinin merkezi Metro Hanı, tâ uzaklardan kırmızı beyaz renkli elektrikleriyle çok cazip ve ziyadar bir manzara arzediyordu.

Seyrisefainin Tophanedeki binası ve Tophane meydanındaki seyrisefain kulesi çok güzel tenvir edilmişlerdir. Elektrikle tenvir edilen Seyrisefain antrepolarının cephesinde büyük ve münevver bir çapa görünüyordu. Uzakta Alman sefarethanesinin de tenvir edildiği nazardan kaçmıyordu. Limanda bir Alman vapurunun kırmızı beyaz renkli elektrik tenviratı yaptığı görülüyordu.

Kolordu binası ve Sanayii Nefise Mektebi de tenvir edilmişlerdi. Kızkulesinde yapılan tak, çok güzel tenvir edilmişti. Dolmabahçe Camii «Safa geldiniz» ibareli mahya kurmuştu. Dolmabahçe meydanında on binlerce halk toplanmış, karadan şehrayine iştirâk ediyorlardı. Dolmabahçe Sarayı methalinde çok muhteşem bir takı zafer vardı. Üzerinde elektrikle «Safa geldiniz» cümlesi yazılı idi.

Sarayburnu ve Sarayburnundaki Gazinin heykelinin yanında inşa edilen takı zafer de uzaktan çok hoş bir manzara arzediyordu. Ayasofya minarelerindeki mahya, Türk bayrağını tanzir etmekte idi. Reisi Cumhur Hazretlerinin teşriflerini tes'id için bu gece de karada fener alayı yapılacaktır.

2 Temmuz 1927

Gazinin İstanbulu teşrifi, İstanbul halkı üzerinde tasviri imkânsız bir heyecan uyandırmıştır. Gece muazzam bir fener alayı tertip edilmiştir, on binlerce İstanbullu Dolmabahçe Sarayındaki Alay Köşkünün (camlı köşkün) önünde saat sekizden itibaren toplanmağa başlamış, Dolmabahçe önü, tek adım atılamaz bir hale gelmiştir. Köşkün penceresine gelen Gazi, bu kesif halk kütlesi tarafından dakikalarca yaşa sesleriyle alkışlanmıştır.

Büyük fener alayından başka, şehrin muhtelif semtlerinde de semt ve mahalle hudutları dahilinde kalmak üzere fener alayları tertip edilmiş, İstanbul, muhteşem bir şehriayin yapmıştır. Gazetelerin başmakaleleri, umumiyetle Gaziden bahsetmiş; Gazi hakkında manzum ve mensur birçok bendler neşredilmiştir.

Gaziyi Kırklareline davet etmek üzere Vali Ahmed Durmuş Beyin riyasetinde Belediye Reisi, Defterdar ve Halk Fırkası âzasından mürekkep bir heyet gelmiş ve Dolmabahçe Sarayında arzı tazimat eylemiştir; Reisi Cumhur, ilk fırsatta Kırklareline geleceğini, vadetmişlerdir.

Gece Halk Fırkası merkezinde, kırk kişilik bir orkestranın iştirâkiyle sabaha kadar devam eden danslı bir eğlence tertip edilmiştir.

3 Temmuz 1927

Şehirde bir gezintiye çıkmışlar, otomobil ile Beşiktaş - Fındıklı - Karaköy üzerinden ve Babıâli Caddesini takiben Çenberlitaşa, Bayazıd - Şehzadebaşı ve Fatih yolu ile Edirnekapı Şehidliğine gelmişlerdir. Yollarda halk tarafından coşkun bir heyecan ile alkışlanmışlardır.

Adı tesbit edilemiyen bir Alman, İstanbul Vilâyetine bir lâyiha vererek böyle bir resmi kabulün hiç bir şehirde hiç bir kimseye yapılmadığını, İstanbulun emsalsiz günler yaşadığını, bu günleri, en hurda teferruatına varıncaya, resimleriyle beraber bir hâtıra kitabında toplanması gerektiğini beyan etmiştir. Kendisine, teklifinin tetkik edileceği (!) bildirilmiştir.

Gazi, akşam yedide, Şehremanetinin «İstanbul» motörü ile Beylerbeyi Sarayına gitmişlerdir; Yanlarında Fırka müfettişi İbrahim Tâli Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Vali Süleyman Sami Bey, Şehremini Muhiddin Bey ve Başkâtipleri Tevfik Bey bulunuyordu.

4 Temmuz 1927

Reisi Cumhur Dolmabahçe Sarayında istirahat etmişlerdir. Ecnebi ve Türk, büyük bir kalabalık, saraya giderek arzı tazimat etmişler ve defteri mahsusu imzalamışlardır; bunların arasında bilhassa şu zevat bulunmakta idi:

İtalyan sefareti deniz ateşesi Sinyor Mazoni ve kara ateşesi Liyabizo, Fransa sefareti kara ateşesi Mösyö Saro, Heykeltraş Sinyor Kanonika, Ermeni Protestan cemaati reisi, Ermeni patriği ve piskoposları, Hahambaşı Becerano Efendi, Japonya sefiri Mösyö Obata, Almanya sefiri Her Nadolni, Yugoslavya ateşemiliteri Milo Savloboviç, Avustruya maslahatgüzarı, İran maslahatgüzarı Mirza Saaid, Efgan Hariciye Nâzırı Ahmed Tarzi Han, Yunan sefiri Camados, edib Sami Paşazade Sezai Bey, eski Vaşington sefiri Rüstem Bey, Süryanii kadîm patriği, Cemiyeti Akvam İstanbul mümessili, Mısır sefiri Abdülâzîm Raşid Paşa, Abdülhamidin Paris elçisi Salih Münir Paşa, İngiliz - Türk Muhtelit Hakem Mahkemesi Reisi Mösyö Hemerih, Mütekait Müşîr Ali Rıza Paşa, sadrazamlardan Salih Paşa, Amiral Vasıf Paşa, Muhtelit Mübadele Komisyonu âzasından Mösyö Viding, Saraçoğlu Şükrü Bey, İttihat ve Terakkinin hariciye Nâzırlarından Ahmed Nesimi Bey, Muhtelit mübadele Yunan heyeti murahhasası Reisi Mösyö Diyamandapulos, eski Danimarka sefiri Mösyö Vandel.

5 Temmuz 1927

Reisi Cumhur saraydan çıkmamışlardır. Geç vakit hemşireleri Hanımefendiyi ziyarete ve oradan Tarabyaya gitmişlerdir. Tarabyada pek coşkun bir surette karşılanmışlardır; bu Boğaz köyü gece geç vakte kadar cuşü huruş içinde çalkalanmıştır.

7 Temmuz 1927

Muallimler Birliğinin tazimat heyetini Dolmabahçe Sarayında kabul etmişlerdir. Akşam üzeri de otomobille Aksaray ve Beyoğlunda dolaşmışlar ve halkın coşkun tezahüratiyle karşılaşmışlardır.

8 Temmuz 1927

Çırçır suyuna gittiler, dönüşte, Tokatlıyan otelinde Tarabya halkının tazimatını kabul ettiler. Şu zevat Dolmabahçe Sarayına giderek defteri mahsusu imza etmişlerdir: Keçecizâde İzzet Fuad Paşa, Niğde Mebusu Bekir Bey, Esbak Umum Mekâtibi Askeriye Nâzırı Ali Rıza Bey, Madenci Mehmed Ârif Bey, mütekaid Miralay Naci Bey, Hüsrev Sami Bey, İskeçeli Ârif, Halil Halid Bey, Şark Demiryolları Sertabibi Hasan Fehmi Bey, Esbak Harbiye Nezareti Müsteşarı Ferik Fuad Paşa.

9 Temmuz 1927

Kolorduyu, Vilâyeti, Şehremanetini ve Şehidliği ziyaret ettiler. Halk yollarda emsalsiz tezahüratta bulundu.

10 Temmuz 1927

Öğleden sonra Halk Fırkası İstanbul merkezi ile Tayyare Cemiyetini ziyaret ettiler.

11 Temmuz 1927

Motörle bir deniz tenezzühüne çıkarak Kalamışa kadar gitmişlerdir.

12 Temmuz 1927

Dolmabahçe Sarayında istirahat etmişler, bir yere çıkmamışlardır.

13 Temmuz 1927

Dolmabahçe Sarayında istirahat etmişler, bir yere çıkmamışlardır.

14 Temmuz 1927

Marmarada bir deniz tenezzühüne çıkmışlar ve Büyükada Yat kulübüne uğramışlardır.

15 Temmuz 1927

Gazi, Bursada bulunan Başvekil İsmet Paşaya mülâki olmak üzere sabahleyin Ankara vapuru ile Mudanyaya gitmişler ve akşam üstü Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

16 Temmuz 1927

Gündüz Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlar, akşam Beylerbeyi Sarayına geçmişlerdir.

17 Temmuz 1927

Sarayda meşgul olmuşlar, istirahat etmişlerdir. Trakyada bir seyyhate çıkacakları şayi olmuştur.

18 Temmuz 1927

Geç vakte kadar Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Akşam yedi buçukta, refakatlerinde Şükrü Paşa, Şehremini Muhiddin Bey, Şükrü Kaya Bey, Cavid Bey, Kılıç Ali Bey, Seryaverleri Resuhi Bey, Muhafız kıtaatı kumandanı İsmail Hakkı Bey ve yaverleri Naşid Bey ile Tarabyaya gitmişlerdir.

Gazeteler, Trakya seyahati programının henüz tesbit edilmediğini, fakat 7-8 gün süreceğini yazmışlardır.

19 Temmuz 1927

Bir Edirne heyeti Dolmabahçe Sarayına giderek Reisi Cumhura arzı tazimatta bulunmuş, heyete Gazinin Trakyaya gideceği tebşir edilmiştir.

20 Temmuz 1927

Sabahleyin Dolmabahçe Saraynda meşgul olmuşlardır. Öğleden sonra otomobille Floryaya gitmişler ve akşam üzeri saraya dönmüşlerdir.

21 Temmuz 1927

Sabahleyin Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Beyle Bükreş Elçisi Hüseyin Ragıb Beyi kabul etmişlerdir. Öğleden sonra Gülhane Parkında dolaşmışlar, halk tarafından coşkun tezahüratla selâmlanmışlardır.

22 Temmuz 1927

Öğleden sonra Söğüdlü yatı ile Boğaziçinde bir tenezzühe çıkmışlardır.

23 Temmuz 1927

Öğleden evvel sarayda meşgul olmuşlardır. Öğleden sonra otomobille Bomonti civarında dolaşmışlardır.

25 Temmuz 1927

Öğleden evvel sarayda meşgul olmuşlardır. Öğleden sonra Söğütlü ile Marmarada dolaşmışlar, Büyükada önlerine kadar gitmişler, fakat adaya çıkmamışlardır.

26 Temmuz 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Kahire Sefiri Muhiddin Paşa ile Dahiliye Vekili Cemil Bey saraya giderek arzı tazimat etmiştir.

27 Temmuz 1927

İstanbul Darülfünun profesörleri saraya giderek Reisi Cumhur tarafından kabul edilmişlerdir. Gazi profesörleri üç buçuk saat yanında alıkoyarak hepsine ayrı ayrı iltifatta bulunmuşlardır.

28 Temmuz 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır.

29 Temmuz 1927

Akşama doğru Anadoluhisarına kadar bir tenezzühte bulunmuşlardır. Göksu Kasrına çıkmışlar

ve halk tarafından coşkun tezahürat ile selâmlanmışlardır. Galatasaray kulübünün denizcilik şubesine mensup on kadar futa, Ekrem Reşid Beyin idaresinde, kasrın önüne gelerek Gaziyi selâmlamışlardır. Gazi, gençlere iltifatta bulunmuşlardır.

Sarayda, arzı tazimata gelenlerin imzaladıkları defteri mahsus kaldırılmıştır.

30 Temmuz 1927

Bütün gün sarayda meşgul olmuşlardır. Gece, Ankara motörü ile Modaya kadar bir deniz tenezzühü yapmışlardır.

Gazinin Trakyaya seyahatinde Çorlu ve Tekirdağına da uğraması için İstanbula gelen bir muhtelit heyet, saraya giderek bilvasıta arzı tazimatta bulunmuştur.

31 Temmuz 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Bey saraya giderek Reisi Cumhura arzı tazimat etmiştir.

4 Ağustos 1927

Bursadan Ertuğrul yatı ile İstanbula gelen Başvekil İsmet Paşa Dolmabahçe Sarayında Reisi Cumhuru ziyaret etmişlerdir.

5 Ağustos 1927

Gazi, refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa ve Meclis Reisi Kâzım Paşa bulunduğu halde Ertuğrul yatı ile Moda deniz yarışlarına gitmişlerdir. Yarışlar, huzurlarının verdiği neş'e ve şetaret içinde pek parlak olmuş, 12,45 den akşam 8-9 a kadar Moda tarihî bir gün idrâk etmiştir.

Gece geç vakte kadar Belvüde, halk arasında oturan Gazi, halka iltifatlarda bulunmuş, kendilerini yakından görmek isteyen binlerce vatandaş, Ertuğrul yatını tezahürat ile selâmlıyarak uğurlamıştır.

7 Ağustos 1927

Sarayda meşgul olmuşlar ve Başvekil İsmet Paşa ile görüşmüşlerdir.

9 Ağustos 1927

Akşama kadar Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Kütahya Mebusu Cevdet, Aksaray Mebusu Besim Atalay, Adana Mebusu Zamir Beylerle Müderris Köprülüzâde Fuad Bey saraya giderek Reisi Cumhura bilvasıta arzı tazimatta bulunmuşlardır.

Gece Ankara motörü ile Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

10 Ağustos 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır.

11 Ağustos 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Almanya Sefiri Her Nadolni ve Polonya Sefiri Mösyö Kovaleski saraya giderek Reisi Cumhura arzı tazimatta bulunmuşlardır. Gece, refakatlerine Başvekil İsmet Paşayı alarak otomobil ile Tarabyada bir tenezzühte bulunmuşlardır.

12 - 15 Ağustos

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır.

16 Ağustos 1927

Söğüdlü yatı ile Marmarada bir tenezzühe çıkmışlardır.

17 Ağustos 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Berlin Elçisi Kemaleddin Sami Paşayı kabul etmişlerdir.

18 - 22 Ağustos 1927

Akşama kadar Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır.

23 Ağustos 1927

Üsküdarda büyük bir yangın olmuş ve 400 ev yanmıştır. Bu haileden fevkalâde müteessir olan Gazi, Seryaverleri Rusuh Beyi Üsküdara göndererek yangın felâketzedelerine en seri vasıtalarla yardım edilmesini emretmişlerdir. Reisi Cumhurun alâka ve şefkati Üsküdar halkını son derece mütehassis etmiştir. Yangının itfasından sonra saraya dönen Rusuhi Bey, Gaziye yangın hakkında mufassal malûmat vermiştir. Şehremini Muhiddin Bey de saraya giderek geç vakte kadar Reisi Cumhurun yangın felâketzedelerine ne suretle yardım edileceği hakkındaki direktiflerini telâkki etmiştir.

24 Ağustos 1927

Üsküdar yangını felâketzedelerine, âcil ihtiyaçlarını karşılamak için 5000 lira vermişler ve bunun derhal tevzi edilmesini emretmişlerdir.

25 Ağustos 1927

Sarayda meşgul olmuşlardır.

26 Ağustos 1927

İstanbula gelen vekilleri kabul etmişler ve akşam üstü, Boğaz içinde bir deniz tenezzühüne çıkmışlardır.

27 Ağustos - 1 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. 1 Eylûl akşamı, Ankara motörü ile Boğazinde bir deniz tenezzühüne çıkmışlardır.

2 - 7 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır.. Gazinin İstanbulda bulunduğu bugünler, Mebus seçimine rastlamış olup seçim 6 Eylûlde neticelenmiştir. Reisi Cumhur, ertesi gün şu beyannameyi neşretmişlerdir:

Aziz vatandaşlarım;

İntihap neticelendi. Cumcuriyet Halk Fırkası

namına takdim ettiğim namzedler memleketin her tarafına aziz vatandaşlarımın müttefikan umumî tasvib ve intihaba mazhar oldu.

Aziz vatandaşlarımın tezahüratındaki asil mânayı, yüksek mesuliyet hissiyle ve lâyıkıyle ihata ediyorum. Vatandaşlarım, intihap reyleriyle, benim ve siyasî fırkamın geçen icraatımızı müttefikan tasvib ve teyid ettiklerini ve gelecek devredeki mesaimizi itimad ve emniyet ile teşci eylediklerini izhar ettiler.

İntihabatın bu yüksek mânası dikkati çelbetmekten hali kalmıyacaktır.

Evlâdlarının serbest reyleriyle memleketin mukadderatını kalben emniyet beslediği ellere tevdi eden Türkiye, millî mefkûresinde sebat ve millî mesaisinde sarsılmaz vahdetiyle muhterem ve kavi bir mevcudiyet olduğunu bir daha göstermiş oluyor.

İtimadı nefsimizi tarsin ve ilân eden aziz vatandaşlarıma âtiyi ve yeni muvaffakiyetlere itimadımızın kavi bir halde bulunduğunu tezkâr ederim.

Bu beyanatım, aziz vatandaşlarıma hakikî ve samimî minnettarlıklarımın ifadesi, Büyük Millet Meclisinin yeni devresinin arifesinde benim ve siyasî fırkamın mahmul olduğumuz derin vazife hissiyatının izharıdır.

7 Eylûl 1927
GAZİ MUSTAFA KEMAL

8 - 12 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. İstanbulda misafir bulunan Romanyalı hukukşinaslar kafilesi 12 Eylûlde, Tarabyadan dönerken Dolmabahçe Sarayının önünde, vapurdan «Yaşa!..» sesleri ile Gaziyi selâmlamışlar, Reisi Cumhur da pencereye çıkarak Romanyalılara selâm vermek suretiyle iltifatta bulunmuşlardır.

13 - 15 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. 15 Eylûl günü öğleden sonra otomobille Floryaya gitmişler ve 6,5 da yolu trenine binerek İstanbula dönmüşlerdir. Trende, halkın coşkun sevinç tezahürat arasında seyahat etmişlerdir.

16 Eylûl 1927

Sabahleyin Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlar, öğleden sonra motörle Boğaziçinde bir tenezzühe çıkmışlardır.

17 - 20 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlardır. Eylûlün yirminci günü Riyaseti Cumhur orkestrası Ankaraya dönmüştür.

21 - 30 Eylûl 1927

Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlar ve 30 eylûlde, Mudanya tarikiyle Ankaraya hareket etmişlerdir. İstanbul gazeteleri İstanbulun üç aydanberi muhabbetle sinesine bastırdığı büyük ve kahraman Gazi Mustafa Kemal Paşaya hayırlı yolculuklar dilemiş ve Büyükşehir halkının, Reisi Cumhurun tekrar teşriflerini hasretle beklediklerini belirtmiştir.

Gazi, Ankaraya avdetinden sonra Fırka Kongresinde tarihî «Büyük Nutuk» larını irad buyurmuşlardır ki, bu siyasî büyük eser, İstanbuldaki ikametleri sırasında kaleme alınmıştır.

5 Haziran 1928

Gazi, ikinci defa olarak bugün İstanbula gelmişlerdir. Haydarpaşa garında parlak bir surette istikbal edilmişlerdir. Yapılan tezahürattan son derece mütehassis olduklarını Şehremini Muhiddin Beye bildirmiş, İstanbul polisinde gördüğü âsarı intizamdan dolayı da beyanı memnuniyet etmiştir.

6 Haziran 1928

Akşam üzeri motörle Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

8 Haziran 1928

Akşam üzeri Söğütlü yatı ile Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır. Bir Balıkesir heyeti, Reisi Cumhura arzı tazimat ederek kendilerini Balıkesire dâvet etmişlerdir.

9 Haziran 1928

Akşam üzeri saat 6 da otomobille şehir dahilinde bir tenezzühe çıkmışlardır. Refakatlerindeki zevat ile altı otomobilden mürekkep olan kafile Dolmabahçe, Kabataş, Tophane, Karaköy, Köprü, Eminönü, Sirkeci, Babıâli yokuşu, Aksaray üzerinden Fatihe gitmiş, oradan Bayezid tarikiyle Sultanahmede giderek Babı Hümâyundan Topkapı Sarayına uğramış, Reisi Cumhur Topkapı Sarayında biraz istirahat ettikten sonra parkın önünden Sirkeci yolu ile Beyoğluna geçmiş ve Şişli üzerinden Dolmabahçeye dönülmüştür.

10 Haziran 1928

Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

11 Haziran 1928

Akşam üzeri Beylerbeyi Sarayını teşrif etmişlerdir.

14 Haziran 1928

Motörle Marmarada Adalar civarında bir tenehzühte bulunmuşlardır.

15 Haziran 1928

Söğüdlü yatı ile Boğaz içinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

16 Haziran 1928

İş Bankasını ziyaret etmişlerdir.

17 Haziran 1928

Akşama kadar sarayda meşgul olmuşlardır. Akşam üzeri Ankara motörü ile Boğaziçinde bir tenez-

zühte bulunmuşlar ve saraya geç vakit avdet etmişlerdir.

20 Haziran 1928

Gündüz dairelerinde meşgul olmuşlar gece, sarayda temsil edilen «Asaletmeab» operetini temaşa etmişlerdir.

21 Haziran 1928

Ankara motörü ile Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

22 - 23 Haziran 1928

Dolmabahçe Sarayındaki dairelerinde meşgul oldular. Ayın 23 üncü günü akşamı Soğüdlü yatı ile bir deniz tenezzühünde bulundular.

24 Haziran 1928

Akşam üzeri Ankara motörü ile Boğaziçinde bir tenezzühe çıktılar.

25 Haziran 1928

Akşam üzeri Ankara motörü ile Boğaziçinde bir tenezzühe çıktılar.

26 Haziran 1928

Ihlamur Kasrını teşrif ettiler.

27 Haziran 1928

Otomobille İstanbul tarafında dolaştılar.

28 Haziran 1928

Akşam üzeri Büyükadaya giderek akşam yemeğini Yat Kulüpte yediler.

1 Temmuz 1928

Geç vakte kadar saraydaki dairelerinde meşgul oldular, öğle yemeklerini Başvekil İsmet Paşa, Fethi, Tevfik Rüştü ve Safvet Beylerle beraber yemişlerdir.

3 Temmuz 1928

Otomobille Taksim ve Şişli taraflarında bir tenezzühte bulunmuşlardır.

9 Temmuz 1928

İstanbul gazeteleri «Büyük Gazinin, Lâtin harflerinin istimalinde de rehber olduğunu» yazmışlardır. Kâbil sefaretine tâyin edilmiş olan Riyaseti Cumhur Başkâtibi Hikmet Beye (Hikmet Bayur) bugün bir fotoğraflarını hediye ederek altını Lâtin harfleriyle yazıp imzaladılar. Bu fotoğraf Gazinin Millî Mücadele esnasında Kocatepede büyük taarruz günü çekilmiş bir resimleri olup fotoğrafçı Vaynberg tarafından büyütülmüştür. Reisi Cumhur, bu fotoğrafa, Lâtin harfleriyle ilk imzalarından birini atmış ve unvanlarını «Ghazi» diye yazmıştır.

10 Temmuz 1928

Akşam üzeri, Söğüdlü yatı ile Boğaziçinde bir tenezzüh yapmışlar, Maarif Vekili Necati Beyi akşam yemeğine alıkoymuşlardır.

13 Temmuz 1928

Otomobille İstanbul ve Beyoğlu taraflarında dolaşmışlardır.

17 Temmuz 1928

Seyrisefain idaresi tarafından Reisi Cumhur için yaptırılmakta bulunan motör bitmek üzeredir, makineleri de Amerikadan gelmiştir.

20 Temmuz 1928

Boğaziçinde bir deniz gezintisi yapmışlardır.

22 Temmuz 1928

Otomobille İstanbul taraflarında dolaşmışlardır.

26 Temmuz 1928

Bütün gün sarayda meşgul olmuşlardır. Gece saat on birde, Söğüdlü yatı ile Fenerbahçe Belvüde verilen Himayeietfal balosunu teşrif etmişlerdir; maiyetlerinde bulunan zevat şunlardır: Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul Mebusu ve Fırka Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa, Vali vekili ve Şehremini Muhiddin Bey, Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumisi Tevfik Bey, Bozok Mebusu Salih Bey, Antep Mebusu Kılıç Ali Bey, Polis Müdürü Umumisi Şerif Bey. Gazinin Belvüye gelmesi, halk tarafından fevkalâde coşkun tezahürat ile karşılanmış, baloya fevkalâde bir hususiyet bahşetmiştir. Belvüde bir müddet oturduktan ve halka iltifat ettikten sonra maiyetleriyle beraber tekrar Söğüdlü yatına binerek Büyükadada Yat Kulübünde Maarif Cemiyeti balosunu teşrif etmişlerdir. Orada da aynı heyecan ve sürur ile istikbal edilmişlerdir. Gazi bahçede oturmayı tercih etmiş, çiçeklerle müzeyyen bir masayı işgal etmişlerdir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, muharrir Yunus Nadi, Şehremini Muhiddin, Hamdullah Subhi, Ahmed Refik, İzzet Melih ve Naci Beylerle Şükrü Naili Paşayı, Fahrünnisa İzzet Melih ve Hidayet Naci Hanımefendileri masalarına davet etmişlerdir; dans eden çiftleri temaşa etmişler, masalarında bulunan zevat ile hasbihalde bulunmuşlar ve bilhassa müverrih müderris Ahmed Refik Beyle tarihî bahisler üzerinde konuşmuşlar. Gazetecilere de «gazete» hakkındaki noktai nazarını anlatmışlar; umumî neşeye iştirâk ederek masalarında bulunan Hanımefendilerle birkaç defa dans etmişlerdir. Yat Kulübünden sabaha karşı ayrılan Gazi, kendilerine iyi bir gece geçirttiklerinden dolayı Adalılara memnuniyetlerini beyan etmişler ve Söğüdlü yatı ile Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

2 Ağustas 1928

Boğaziçinde motörle bir tenezzühe çıkmışlardır.

3 Ağustas 1928

Boğaziçinde Söğüdlü yatı ile bir tenezzühe çıkmışlardır.

6 Ağustos 1928

Motörle Boğaziçinde dolaşmışlardır.

9 Ağustos 1928

Gece saat on birde, refaketlerinde Maarif Vekili Necati Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, Anteb Mebusu Kılıç Ali Bey, Sinop Mebusu Receb Bey, Bozok Mebusu Salih Bey, Bolu Mebusu Falih Rıfkı Bey, Fırka Kâtibi Umumîsi Safvet Bey ve Seryaverleri Rusuhi Bey olduğu halde Sayyad motörü ile Sarayburnu parkını teşrif etmişler ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından coşkun tezahüratla karşılanmışlardır. Bando İstiklâl Marşını çalmış, Halk «Yaşa!..» diye bağırmıştır. Türk Ocağı gençlerinin oynadığı zeybek oyunu, Gazi tarafından alkışlanmıştır. Bahçenin alt tarafında Eyyubsultan saz heyeti, Gazi heykeli önünde de Beyoğlu halk muzikası, içerde de cazband ve incesaz icrayı terennüm ediyordu. Birçok havai fişekler atılmıştır. Gazi, Lâtin harflerinin kabulü hakkındaki tarihî nutuklarını irad etmişler, nihayet, bir veya iki sene içinde bütün Türk heyeti içtimaiyesinin yeni harfleri öğreneceğini söylemişlerdir. Geç vakte kadar Sarayburnunda kalan Gazi, buradan motörle Büyükadaya gitmişlerdir.

Seyrisefain İdaresinin yaptırdığı «Gazi» motörü bugün denize indirilmiştir.

Mısırdan İstanbula gelmiş bulunan meşhur hânende Münire Mehdiye o gece Sarayburnu gazinosunda bir konser veriyordu.

11 Ağustos 1928

Akşama kadar dairelerinde meşgul olmuşlardır. Muallim İbrahim Necmi Bey tarafından, Dolmabahçe Sarayında, Reisi Cumhurun maiyetleri erkânına ve sarayda bulunan Mebus Beylere yeni Türk Harfleri hakkında bir konferans verilmiştir.

15 Ağustos 1928

Otomobille Boğaz içinde bir gezinti yapmışlardır.

17 Ağustos 1928

Maiyetlerinde bulunan mutad zevat ile Moda deniz yarışlarına gitmişlerdir. Cumhuriyet gazetesi bu havadisi yeni Türk harfleriyle neşretmiştir. Gece Belvüde Malûlgaziler balosunu teşrif etmişlerdir.

21 Ağustos 1928

Boğaziçinde, Söğüdlü yatı ile dolaşmışlardır.

22 Ağustos 1928

Gazi, Türk Hanımları Esirgeme Derneği namına, Taksim Bahçesinde 24 Ağustos cuma gecesi verilecek baloya davet edilmiştir. Hanımların davetiyesi yeni Türk harfleriyle yazılmıştı.

23 Ağustos 1928

Gazi, Tekirdağına gitmiştir.

24 Ağustos 1928

Gece Tekirdağından dönmüşlerdir.

26 Ağustos 1928

Bütün gazeteler, Gazinin, devamlı ve yorucu bir surette çalışarak Yeni Türk Harflerini tashih ve ıslah ile meşgul olduklarını yazmışlardır. Akşam yedide Söğüdlü yatı ile Boğaziçinde dolaşmışlardır.

27 Ağustos 1928

Günü birlik, Bursaya gidip gelmişlerdir.

29 Ağustos 1928

Gazinin huzuriyle, Dolmabahçe Sarayında büyük bir toplantı yapılmıştır. Türk irfanının en seçkin simalarının davetli bulunduğu bu toplantıda, yeni Türk harflerinin, Türk dilinin bütün ihtiyaçlarını tatmin ettiği esası kabul edilmiştir.

1 Eylûl 1928

Gazi Ertuğrul yatı ile Çanakkale ve havalisinde bir seyahate çıkmışlardır. Gazeteler bu havadisi yeni harflerle neşretmiştir.

4 Eylûl 1928

Şehirde otomobille dolaşmışlardır.

6 Eylûl 1928

Gazinin Karadeniz yolu ile Ankaraya dönecekleri haberi yayınlanmıştır.

11 Eylûl 1928

Gülhane Parkında dolaşmışlar, Topkapı Sarayına giderek hazine dairesini gezmişlerdir.

14 Eylûl 1928

İzmir vapuriyle Karadenize müteveccihen hareket etmişlerdir. İstanbuldan ayrılırken Şehremini Muhiddin Beye «Güzel İstanbulun muhterem halkına, aziz hemşehrilerime saadetler temenni ederim» demişlerdir.

6 Ağustos 1929

Tren ile Haydarpaşaya gelmişler ve oradan Dolmabahçe Sarayına geçmişlerdir.

7 Ağustos 1929

Akşam üzeri Söğüdlü yatı ile bir deniz tenezzühü yapmışlardır. Reisi Cumhura tazimatta bulunacak zevat için Dolmabahçe Sarayında bir defteri mahsus açılmıştır. İngiliz sefiri Sör Jorj Klark, İtalyan sefiri Sinyor Orisini Barone, Felemenk Sefiri Baron Piners ile İstanbul Mebusu Abdülhak Hâmid Bey, İstanbulda bulunan sair mebuslar, askerî rical ile büyük mülkiye memurları ve mütekait devlet ricali defteri mahsusu imza etmişlerdir.

9 Ağustos 1929

Öğleden sonra refakatinde bulunan mutad zevat ile şehirde otomobille bir gezinti yapmışlardır.

10 Ağustos 1929

Paris Büyük Elçisi Ali Fethi Bey (Fethi Okyar) Büyükderede ikamet ettiği yalıda Reisi Cumhur şe-

refine bir akşam ziyafeti vermiştir. Halk Gaziyi rıhtımda coşkun bir sevinç heyecanı ile karşılamış ve kesif bir kalabalık saatlerce yalının önünden ayrılmamıştır. Yemekten sonra, Reisi Cumhur yalının balkonuna çıkmış, Büyükderelilerle bir hasbihalde bulunarak ezcümle şunları söylemiştir:

«Benim için zahmet ediyorsunuz, mahcub oluyorum. Beni görmek demek behemehal yüzümü görmek değildir. Benim fikirlerimi, benim duygularımı anlıyorsanız ve hissediyorsanız bu kâfidir. Ankaradan buraya gelmeden evvel işittim ki hakkımda hastadır, eli ayağı tutmuyor, ölüme mahkûmdur demişler. (Halk, burada kahrolsun düşmanlarımız diye bağırmıştır). İşte karşınızdayım, sıhhatteyim, elim ayağım tutuyor. Kendi gözlerinizle görüyorsunuz ki sapasağlamım, kuvvetim yerindedir, sizlere eskidenberi olan muhabbetim yerindedir. (Halk burada Reisi Cumhuru uzun uzun alkışlıyarak var ol diye bağırmışlardır). Siz bu akşam benim karşımda milletin bir kütlesi, bir timsalisiniz. Size hitabederken bütün millete sesimi işittirdiğime kaniim. İşitiniz ve işittiriniz, sizin için sıhhatini; ömrünü vakf ve hasreden adam sıhhattedir ve sizin için çalışacaktır. O sizin için yaşıyor. (Halk burada Gaziyi dakikalarca alkışlamıştır). Benim kuvvetim size olan muhabbetim ve sizin bana olan muhabbetinizdir. Bu millet, bu memleket dünyanın en makbul bir mevcudiyeti olacaktır. Ben bunu kendi gözlerimle görmeden ölmiyeceğim. (Çok yaşayın, var olun sesleri). İstirahat ediniz». Beyanatını bitiren Gazi, dakikalarca süren alkışlar arasında içeriye girmişlerdir. Gece Ertuğrul yatı ile Marmarada sabaha kadar bir mehtab âlemine çıkmışlar ve İstanbul radyo merkezine neşriyatlarının temdidi emrini vermişlerdir. Saat birde Seyrisefain Umum Müdürü Sadullah Beyden Radyo Müdüriyetine şu telsiz gönderilmiştir:

«İstanbul Telsiz Telefon Şirketine

Gazi Hazretleri, radyo heyetine arzı teşekkür ediyorlar ve kendi intihab edecekleri bir iki gazel ve şarkı okunacak olursa memnun olacaklarını ilâve buyurmuşlardır».

11 ağustos tarihli Cumhuriyet gazetesi şu notu ilâve etmiştir:

«Radyo, Üsküdar musiki heyeti ile orkestra terennümlerine devam ediyor. Reisi Cumhur Hazretlerinin sabahleyin saraya avdetleri muhtemeldir».

12 Ağustos 1929

Gece, Tarabyada, Tokatlıyan otelinde bir kaç saat kalmışlar ve saat dörtte Dolmabahçe Sarayına avdet etmişlerdir.

13 Ağustos 1929

Akşam saat on altıda refakatlerindeki mutad zevatla birlikte Sakarya motörü ile Marmarada bir cevelândan sonra Büyükadada İsplandid Palas otelini teşrif buyurmuşlar ve geç vakte kadar Adada kalmışlardır.

Adaya giderken, Caddebostanına uğramışlar, oradaki gazinoda bir müddet istirahat ederek halk ile hasbühalde bulunmuşlardır.

14 Ağustos 1929

Akşam saat onyedide refakatlerindeki mutad zevatla motörle Büyükadayı teşrif ederek bir müddet Yat Kulüpte istirahat etmişlerdir. Sonra, Kılıç Ali Beyin köşküne gitmişlerdir.

15 Ağustos 1929

Sakarya motörü ile ve refakatlerinde bulunan mutad zevatle birlikte Boğaziçinde gezinmişlerdir.

16 Ağustos 1929

Refakatlerinde Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa da bulunduğu halde Sakarya motorü ile Adalara doğru bir deniz tenezzühüne çıkmışlardır. Saat dokuzda saraya dönerek Ferid İbrahim tarafından alınan bir filmi temaşa etmişler, beğenmişler, bu meşhur fotoğrafçıya iltifatta bulunarak filmin Türkiyenin her tarafına gösterilmesini emretmişlerdir. Filmin mevzuu Gazinin çiftliklerindeki hayatıdır.

Reisi Cumhur için Seyrisefain fabrikasında seyyar bir deniz hamamı yapılmış ve Haliçten çıkarılarak Ertuğrul yatının yanında, sarayın karşısına bağlanmıştır. Hamamın içi kumla döşenmiş ve altına yüzenin akıntıya kapılmaması için bir tel kafes konulmuştur. Bu deniz hamamı, bir romorkörle istenilen yere nakledilebilecektir.

18 Ağustos 1929

Sakarya motörü ile Boğaziçinde bir deniz tenezzühü icra buyurmuşlardır.

19 Ağustos 1929

Refakatlerinde bulunan mutad zevat ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beylerle birlikte Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.

Gece saat 23 de Yalovadan Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir. Maliye Vekili Saraçoğlu ve Londra sefiri Ferid Beyler Saraya giderek Reisicumhura arzı tazimatta bulunmuşlardır. Akşam üzeri de, refakatlerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü, Londra sefiri Ferid Beyler ve diğer mutad zevat bulunduğu halde Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.

21 Ağustos 1929

Gece yarısından sonra saat üçte Yalovadan Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir; ve akşam üzeri Yalovaya dönmüşlerdir. Cumhuriyet gazetesi şu notu ilâve etmiştir: Gazinin irşadları üzerine, derhal, Yalova kaplıcalarının imar ve ihyasına başlanacak, asrî hamamlar tesis edilecektir. İcabederse, sermaye, millî bankalarla hükûmet tarafından vazedilecektir. Mütehassıslardan mürekkep bir heyet yakında Yalovaya giderek tetkikatta bulunacaktır.

22 Ağustos 1929

Gece saat 21 de Ertuğrul yatı ile Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

23 Ağustos 1929

Akşam üzeri Boğaziçinde bir tenezzühe çıkmışlardır.

24 Ağustos 1929

Dolmabahçe Sarayındaki dairelerinde meşgul olmuşlardır; Başvekil İsmet Paşa sarayda Reisi Cumhura mülâki olmuşlardır. Öğleden sonra refakatlerinde İsmet Paşa olduğu halde Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.

26 Ağustos 1929

Gece geç vakit Yalovadan İstanbula dönmüştür. Akşama kadar dairelerinde meşgul olmuşlardır. Yalovada kaldıkları müddet zarfında, bu su kasabasının ihyası ve imarı için bizzat emirler vermişlerdir.

27 Ağustos 1929

Akşama kadar saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır. Akşam yemeğini müteakip, sofralarında bulunan davetlilerine: «Arkadaş lâzımdır, kalkınız bakalım!» diye iltifat ederek refakatlerindeki mutad zevat ve Şükrü Kaya ve Saracoğlu Şükrü Beylerle birlikte Tokatlıyan otelini teşrif etmişler, otelde bulunan Darülfünun Emini Doktor Neş'et Ömer Beyi de refakatlerine almışlardır.

Otelin gazinosunda kendilerine hizmet edenler arasında bulunan metrdotel ki, Harbi Umumîde Suriyede Cemal Paşa merhumun sofracılığını yapmış ve bu vesile ile Gaziye hizmet etmiş bir adamdır, derhal tanımış ve kendisine iltifatta bulunmuştur ve bu arada otelin yemek salonuna giderek:

— Seninle burada karşılaştım, anlat bakalım! demişlerdir. Gazinin metrdotele naklettirmek istediği vak'a şudur: Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı mütarekeyi müteakip lâğvedilince, Mustafa Kemal Paşa İstanbula dönmüştür. Payıtahtta, arkadaşlariyle beraber vatanın halâsı çarelerini aramaktadır; bir akşam, arkadaşlarını Tokatlıyanda yemeğe davet etmiştir; ve o akşam kendilerine bu metrdotel hizmet etmiştir. Metrdotel Tokatlıyandaki bu hâtırayı şöylece nakletmiştir: — Paşam efendimiz, işte bu masada oturuyordunuz, yanınızda bir de uzunca boylu, esmer bir misafiriniz vardı. (Bunun üzerine Gazi metrdotelin hafızasını takdir ederek ayni masanın kenarında aynı yere oturmuşlardır). Bendenize: «Çocuk, nasılsın? İyi misin? Ne yapıyorsun» buyurdunuz, bendeniz de: «Paşa hazretleri, Cemal Paşa memleketten gitti, bendeniz de tekrar buraya garsonluğa döndüm!» dedim. Bunun üzerine buyurdunuz ki: «Merak etme, onlar gittiler amma bugünkülerin hepsi de az zamanda buradan gideceklerdir».

Reisi Cumhur yemek salonundan çıkmak üzere iken kendilerine arzı tazimat eden ve Umumî Harpte ihtiyat zabitliği yapmış oldukları anlaşılan iki ecnebi efendiye iltifatta bulunmuşlardır. Gazinin Tokatlıyanda bulunduğu şayi olunca otelin kapısı önüne kalabalık bir halk kütlesi birikmiş bulunuyordu. Reisi Cumhur otelden çıkınca, bir müddet halk arasında yaya yürümüşler ve halk tarafından coşkun bir sevgi tezahürü ile selâmlanmışlardır. Cumhuriyet gazetesinin pek yerinde olarak kullandığı tâbir ile «âlicenablığın ve demokratlığın müstesna nümunesi» Gazi otomobillerine binerek Taksim Bahçesini teşrif etmişler, bahçedeki numaraların son kısmını temaşa etmişlerdir. Burada da halk tarafından çılgınca alkışlanarak selâmlanmış ve saat birde Taksimden Tarabyadaki Tokatlıyan oteline gitmişlerdir.

Mevkiinin güzelliğini ve havasının letafetini bizzat tecrübe etmek üzere o geceyi bu otelde geçirmişlerdir ve ertesi günü, öğle yemeklerini yemek üzere motörle Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

28 Ağustos 1928

Ertuğrul yatı ve refakatlerindeki mutad zevat ile Yalovaya gitmişlerdir.

29 - 30 Ağustos 1929

Gece saat 21 de Ertuğrul yatı ile Yalovadan Dolmabahçeye dönmüşlerdir. Yat saat 23 de Büyükada önünde demirlemiştir. Vaki davet üzerine Yat Kulüpte Hilâliahmer balosunu teşrif necabetini göstermişlerdir. İskeleden Yat Kulübe, Adalıların coşkun tezahüratı arasında araba ile gitmişlerdir. Baloda müteaddit defalar dans etmişler ve geceyi Yat Kulüpte geçirerek sabahleyin Sakarya motörü ile saraya dönmüşlerdir.

30 Ağustos günü akşama kadar saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır. Şükrü Naili Paşa, resmi geçidi müteakib saraya giderek, ordu namına,, Reisi Cumhura arzı tazimatta bulunmuştur.

3 Eylûl 1929

Öğleden sonra Ertuğrul yatı ile marmarada bir tenezzühe çıkmışlar ve Yalovaya geçmişlerdir.

4 Eylûl 1929

Gece Yalovadan dönerek Büyükada Yat Kulübüne uğramışlar, bir müddet istirahattan sonra Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir. Bu 4 eylûl günü, sabahleyin sarayda meşgul olmuşlar, akşama doğru, motörle Boğaziçinde bir deniz gezintisi yapmışlardır.

5 Eylûl 1929

Bütün gün saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

6 Eylûl 1929

Geç vakte kadar saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlar, akşam üzeri Sakarya motörü ile Boğaziçinde bir deniz gezintisi yapmışlardır.

7 Eylûl 1929

Refakatlerinde mutad zevat bulunduğu halde otomobille İstanbul cihetinde dolaşmışlardır.

Saat onbirde Ayasofya Camiine giderek kayyum Mehmed Efendiye cami Türklerin eline geçtikten sonra ne gibi tesisat yapıldığını, sofaların,

mermer küplerin ne zaman yapıldığını sormuşlar... Sonra cami avlusundaki meşhur kahveye uğrıyarak halk arasında oturmuşlar ve kahve içmişlerdir. Kahvede yirmi dakika kadar istirahat eden Gazi, mahşerî bir halk kütlesi tarafından coşkun tezahürat ile selâmlanarak Ayasofyadan ayrılmışlardır. Öğle yemeklerini Beyoğlunda Tokatlıyan otelinde yemişler ve iki saat kadar istirahat etmişlerdir. Saat 16 ya doğru Saraya dönmüşlerdir.

8 - 10 Eylûl 1929

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır ve bir yere çıkmamışlardır.

10 Eylûlde, Büyük Napolyonun generallerinden Murat'ın ahfadından Fransız edibesi prenses Murat'yı sarayda kabul etmişlerdir, Prenses Murat, Fransız Büyük Elçisi Kont dö Şombrönün akrabalarındandır. Prenses, Gaziyi yakından görmek iştiyakını izhar etmiş ve kabulleri için Paris Sefiri Fethi Beyin tavassutunu rica etmiş ve Gazi, bu rica ve tavassutu lütfen kabul etmişlerdir.

11 Eylûl 1929

Akşam üstü otomobille Şişli Sıhhat Yurduna gitmişlerdir. Biraz rahatsız bulunan mânavî kerimelerinin muaynesinde hazır bulunmuşlardır.

12 Eylûl 1929

Refakatlerinde bulunan mutad zevat ile ve Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir. Gazeteler, Gazinin on gün kadar Yalovada istirahat buyuracaklarını yazmışlardır.

19 Eylûl 1929

Gece saat 24 de Yalovadan avdet etmişlerdir. Ve bütün gün saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

20 Eylûl 1929

Bütün gün saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

21 Eylûl 1929

Akşama kadar saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır. Akşam üzeri Beyoğlundaki Turkuvaz lokantasını teşrif etmişlerdir. Lokanta önü ve civarı sokaklar kesif bir hak kütlesi ile dolmuş ve Reisi Cumhur coşkun sevgi tezahürleriyle selâmlanmıştır. Geç vakte kadar burada istirahat buyurmuşlardır. Yalovada bir gün Gaziye yol gösteren sığırtmaç Mustafa adındaki çocuk bir hafta kadar evvel İstanbula getirilmiş ve sıhhatçe pek düşük bulunan bu çocuk Etfal hastahanesinde tedavi altına alınmıştır. Gazi, küçük mahmisini hastahanede ziyaret ederek hatırını sormak suretiyle bir eseri ulviyet göstermişlerdir. Bu ziyaret, hastahanede pek çok kimseyi ağlatmıştır; gazeteler, Reisi Cumhurun şefkati üzerinde lâyık olduğu ehemmiyetle durmuşlardır.

Bu ziyaret münasebetiyle hastahanede şöyle bir vak'a da cereyan eylemiştir: Reisi Cumhur hastahaneye geç vakit uğramışlar ve kapıyı kapalı bulmuşlardır. Gece bekçisi Osman adında bir adama kapıyı açması söylenmiş, bekçi: — Emir aldım, açamam! demiştir. Bunun üzerine bizzat Reisi Cumhur: — Ben Gaziyim! aç! emrini vermişler, bekçi: — Emir aldım paşam, açamam, nöbetçi tabibine haber vereyim! demiştir. Hastahane kapısı nöbetçi tabibine haber verildikten sonra açılmış ve Gazi bu vazifeşinas gece bekçisini takdir etmiştir.

22 - 24 Eylûl 1929

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır. 24 Eylûlde İsmet Paşa ile birlikte Yalovaya gitmeleri mukarrer iken, havanın muhalefetinden yolculuk tehir edilmiştir.

25 Eylûl 1929

Gazinin vaktiyle Şişlide ikamet buyurdukları evin bir inkılâp müzesi haline konulması için icabeden hazırlıkları yapmıştır. Müzenin kapısına levhası ile Gazinin bu evde ikamet ettiğini gösteren hâtıra plâkı asılmıştır. Müze için bu tarihe kadar 10.000 liralık eser satın alınmıştır.

26 - 28 Eylûl 1929

Bütün gün saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

29 Eylûl 1929

Gazi, öğleden sonra saat dörtte, hususî trenleri ile Haydarpaşa garından Ankaraya müteveccihen hareket buyurmuşlardır. Haydarpaşada kalabalık bir halk kütlesi tarafından fevkalâde tezahürat ile selâmlanmış, Vali ve Şehremini Muhiddin Beyle Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Reisi Cumhuru vilâyet hududuna kadar teşyi etmişlerdir.

Reisi Cumhur, Pendiğe kadar, tren yolu boyuna dökülen binlerce İstanbullu tarafından selâmlanmıştır.

11 Haziran 1930

Gazi, trenle İstanbula muvasalat etmişlerdir. İstikbal merasimi arzu etmemelerine rağmen, simasının müştakı olan binlerce İstanbullu tarafından pek hararetli tezahürat ile karşılanmışlardır.

12 Haziran 1930

Geç vakte kadar Dolmabahçe Sarayındaki dairelerinde meşgul olmuşlar ve akşam üzeri Boğaziçinde bir deniz tenezzühüne çıkmışlardır.

13 Haziran 1930

Şişli Etfal Hastahanesinde tahtı tedavide bulunan mânevi evlâdları Sığırtmaç Mustafayı ziyaret etmişlerdir. Tamamen iyileşmiş bulunan Mustafa, leylî mekteplerden birine yerleştirilecektir.

15 Haziran 1930

Maiyyetleri erkâniyle ve Ertuğrul yatı ile Gece Marmarada bir mehtap gezintisi yaparak sabaha karşı Yalovaya gitmişler ve gece saat 12 ye doğru Dolmabahçe Sarayına avdet buyurmuşlardır.

16 - 18 Haziran 1930

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlar, 18 Haziran gecesi Yalovayı teşrif etmişlerdir.

20 - 25 Haziran 1930

Yalovadan İstanbula gelmişlerdir. 25 haziran gecesi manevî kızı Rukiye Hanımla Jandarma Mülâzimi Hüsnü Beyin evlenmeleri münasebeti ile Dolmabahçe Sarayında bir süvare vermişlerdir. Reisi Cumhur, düğün davetlilerini muayede salonunda huzurlarına kabul buyurmuşlardır.

26 - 29 Haziran 1930

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

30 Haziran 1930

Ankara motörü ile Yalovaya gitmişlerdir.

30 Haziran 1930

Ertuğrul yatı ile sabaha karşı İstanbulu teşrif etmişler ve akşam geç vakte kadar istirahat buyurmuşlardır. Gece 11 de otomobille Büyükderede Necmeddin Molla Beyin evinde ikamet eden Paris Sefiri Fethi Beyi ziyaret etmişlerdir.

1 Ağustos 1930

Sabahleyin erkenden Yalovaya gitmişlerdir.

5 Ağustos 1930

Saat 17 de refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa ve bazı mebuslar olduğu halde Ertuğrul yatı ile Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

6 Eylûl 1930

Refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa bulunduğu halde otomobille Beyoğlu - Halicin karşı kıyısı - Eyyub - Edirnekapı - Şehzadebaşı yolu ile Sarayburnu parkına gelmişler ve parkta on dakika kadar istirahat buyurmuşlardır. İki büyük devlet adamını hiç ummadıkları bir anda aralarında gören halk, coşkun bir sevgi tezahürü göstermiştir.

7 - 12 Eylûl 1930

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır.

13 Eylûl 1930

Öğleden sonra Serbest Fırka Reisi Fethi Beyi kabul etmişlerdir.

16 Eylûl 1930

Gazinin bugünlerde Ankaraya avdet buyuracakları şayi olmuştur. Serbest Fırka Lideri Fethi, Kâtibi Umumî Nuri ve Tahsin Beyler Dolmabahçe Sarayında Reisi Cumhuru ziyaret etmişlerdir.

19 Eylûl 1930

Hususî trenleri ile Ankaraya avdet etmişlerdir. Kendilerini teşyi edenler arasında bulunan Sığırtmaç çocuk Mustafanın elini sıkarak iltifat etmek büyüklüğünü göstermişlerdir.

1 Kânunuevvel 1930

Gazi, Ege vapuru ile İstanbulu teşrif etmişlerdir. 30 Teşrinisanide vapurdan İstanbula şu telgraf çekilmiştir:

«Güzel havada yolumuza devam ediyoruz. Deniz sakindir, yarın sabah İstanbuldayız».

2 Kânunuevvel 1930

Harb Akademisini, Mülkiye Mektebini ve Galatasaray Lisesini ziyaret etmişler, talebelerin arasında oturarak dersleri dinlemişlerdir. Bilhassa Galatasaray çocukları Reisi Cumhura coşkun sevgi tezahürleri göstermişlerdir. Bu ziyaretten sonra Türkuvaz'ı teşrif eden Gazi caddeye nazır salonda halk arasında oturmuşlar ve çay içmişlerdir. Kendisini gören halk, fevkalâde tezahüratta bulunmuştur.

3 Kânunuevvel 1930

Nezleden rahatsız bulunan dişlerini tedavi ettirmekte bulunan Reisi Cumhurun, İstanbulda bir müddet daha kalacakları öğrenilmiştir.

Öğleden sonra ikide, refakatlerinde bulunan mutad zevatı ile Elhamra sinemasına gitmişler ve 17,10 a kadar hususî seansta gösterilen «Gazi Çiftliğinde» filmini temaşa etmişlerdir. Bu filim, müsaadeleriyle Foks şirketi tarafından çekilmiştir. Müteakiben, Gazinin Amerikalılara hitaben vaki beyanatlarına ait sesli film gösterilmiştir; ki bu filmde Amerikanın Ankara Büyük Elçisi ingilizce olarak Türk inkılâbını izah ediyor ve Gaziyi Amerikalılara tanıtıyordu; Gazi de türkçe iki demokrat milletin birbirlerine karşı olan muhabbetinden bahsediyordu.

4 Kânunuevvel 1930

Öğleden sonra bir buçukta, Dolmabahçe Sarayı rıhtımına yanaşan Denizyollarının Kalamış vapuriyle Yalovaya gitmişler ve gece saraya dönmüşlerdir. Bu seyahatlerinde, hemşireleri Makbule Hanımefendi refakatlerinde bulunmuştur.

5 - 11 Kânunuevvel 1930

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

12 Kânunuevvel 1930

Öğleye doğru otomobille Beyoğlunda Diş Tabibi Sami Gönzberg Beyin muayenehanesine gitmişler ve öğle yemeğini dişlerini tedavi eden bu hazik tabibin muayenehanesinde yemişlerdir. Refakatlerinde Kâtibi Umumî ve Seryaverleriyle Sıhhiye Müsteşarı Hüsameddin Bey ve Kılıç Ali Bey bulunmakta idi. Dönüşte Nişantaşındaki Vali Konağına uğrıyarak bir saat kadar istirahat buyurmuşlardır.

14 Kânunuevvel 1930

Cerrahpaşa hastahanesini ziyaret etmişlerdir. Koğuşları dolaşarak hastaların hatırlarını sormuşlardır. Hastahane defterine şu notları kaydetmişlerdir: «Gördüklerimden memnun oldum. Temizlik, intizam,

ciddî mesai takdire şayandır». Hastahaneden ayrılırken ihtiyar bir kadının otomobile yaklaşmak istediğini görmüşler ve şoföre durmasını emrederek Münibe, ismindeki bu kadınla konuşmuşlar. Kendilerine bir istida sunan bu kimsesiz kadına yardım vadederek ve istidasını alarak ayrılmışlardır. Müteakiben Haseki hastahanesine uğramışlar, oradaki hastalarla yakından alâkadar olmuşlrdır.

15 Kânunuevvel 1930

Saat 10 buçukta, refakatlerinde bulunan mutad zevat ile birlikte Darülfüununu ziyaret etmişlerdir ve Darülfünun gençliği tarafından emsalsiz bir sevgi ve hürmet tezahürleriyle karşılanmışlardır. Darülfünun eminliği odasında istirahatleri esnasında verilen izahatı dinlemişler ve müteakiben sınıflara girerek talebe arasında oturup ders dinlemişlerdir. Dersten sonra tekrar Eminlik odasında oturulmuş, müderrisler Reisi Cumhura takdim edilmiştir. Bir ara gitmeğe hazırlanan Gazi, mütebessim bir çehre ile: «Bu sıcak muhitten insan kolay kolay ayrılamıyor, biraz daha oturalım!» demişlerdir. Darülfünun Emini Muammer Raşid Bey:

— Onun içindir ki biz burada ölmek istiyoruz! deyince, Gazi:

— Hayır! demişlerdir, burada ölmek değil, yaşamak isteyiniz, şimdiki mefkûrede, asker bile ölmiyerek harbi kazanmak için çalışır.

Reisi Cumhur bir kahve içtikten sonra Darülfünunun hâtıra defterine şu satırları kaydetmiştir:

«16-12-1930

İstanbul Darülfünununda yüksek profesörler ve kıymetli gençlerle yakından tanıştığımdan çok memnun oldum. İlim timsali olan bu yüksek müessesemizin büyük hizmetleriyle iftihar edeceğimize şüphe yoktur,

Gazi M. Kemal».

Darülfünundan ayrılırken talebe tarafından coşkun bir surette alkışlanmış ve ellerini öpmek isteyen gençlere müsaade etmişlerdir. Dönüşte Adapazarı Bez Fabrikası İstanbul şubesiyle Abdullah Hulisi Beyin Sebat Krepdöşin Fabrikasını ziyaret etmişlerdir. İşçilerle konuşmuş, fabrikanın satış yerinde bir müddet istirahat etmişlerdir.

16 Kânunuevvel 1930

Fabrikaları gezmişlerdir.

17 Kânunuevvel 1930

Öğleden sonra Darülâcezeyi ziyaret etmiş, buradaki düşkünlerle konuşmuş, dönüşte Kâğıthane köyüne uğrayıp köylülerle bir hasbıhalde bulunmuştur.

18 Kânunuevvel 1930

Şehir Meclisine giderek müzaheratı dinlemişlerdir.

19 Kânunuevvel 1930

Akşam üzeri, Trakyaya hareket etmişlerdir.

25 Kânunuevvel 1930

Gazi halkın samimî tezahürleri arasında Trakyadan İstanbula dönmüşlerdir. (Bugünler, Menemen irticai vakasına rastlar).

28 Kânunuevvel 1930

Bugün Çarşıkapıdaki Kunduracılar Cemiyetine giderek kunduracı esnafının dertlerini dinlemişlerdir.

29 Kânunuevvel 1930 — 3 Kânunusani 1931

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır. Menemenden gelecek olan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Beyden, irtica vakası hakkında mufassal malûmat ve izahat aldıktan sonra Ankaraya gidecekleri haberi neşredilmiştir.

3 Kânunusani akşamı Ege vapuriyle Mudanyaya müteveccihen hareket etmişlerdir. Gazeteler, oradan Bursaya geçeceklerini, iki üç gün Bursada kaldıktan sonra Ankaraya döneceklerini yazmıştır.

21 Temmuz 1931

Saat 10,5 ta hususî trenleriyle Ankaradan İstanbula gelmişler, mutad merasim ve İstanbulluların coşkun sevgi tezahürleriyle karşılanmışlardır. Söğüdlü yatı ile Dolmabahçeye geçen Reisi Cumhur, akşama kadar istirahat etmişler ve akşam üzeri motörle Boğaziçinde bir deniz tenezzühünde bulunmuşlardır.

22 Temmuz 1931

Ertuğrul yatı ile saat 16 da Yalovaya gitmişlerdir.

26 Temmuz — 24 Eylûl 1931

Müteaddit defalar Yalovaya gidip gelmişlerdir.

25 Eylûl 1931

Ertuğrul yatı ile Derinceye gitmişler ve oradan hususî trenlerine binerek Ankaraya dönmüşlerdir. Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Bey ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey de refakatlerinde Ankaraya gitmişlerdir.

12 Kânunusani 1932

Saat 10,30 da hususî trenleriyle Ankaradan Haydarpaşaya geldiler. Coşkun tezahürat ile karşılandılar.

13 - 17 Kânunusani 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. 16 Kânunusani günü şehir içinde otomobille bir tenezzühe çıkmışlardır. Ertesi gün de öğleden sonra Ayazağa köyüne gitmişlerdir.

18 - 19 Kânunusani 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. Ayazağa civarında otomobille bir tenezzühte bulunmuşlardır.

Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa
(Resim: Sabiha Bozcalı)

20 - 22 Kânunusani 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. 22 Kânunusani günü akşam 9,30 seansında Opera sinemasına giderek «Çanakkale» filmini temaşa etmişlerdir.

23 - 24 Kânunusani 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır.

25 Kânunusani 1932

Gece Darülbedayie gitmişlerdir. Kendilerini tiyatroda karşılayan Belediye Reisi ve Vali Muhiddin Beyle Ruşen Eşref Beyi localarına almışlar ve «Yalova Türküsü» operetini temaşa etmişlerdir. Bu operet ancak bir aylık bir prova ile sahneye konmuş olmasına rağmen muvaffak olan sanatkârlar Gazinin takdiratına nail olmuşlardır.

26 - 31 Kânunusani 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır, akşamları otomobille Beşiktaş, Ortaköy, Bebek, Şişli, Fatih ve Beyoğlu taraflarında dolaşmışlardır.

1 - 3 Şubat 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşşlardır, akşam üzeri otomobille Beyoğlu, Şişli, Maslak, Boyacıköy taraflarında bir tenezzühe çıkmışlardır.

4 Şubat 1932

Öğleye kadar saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. Öğleden sonra Sakarya motörü ile Boğaziçinde dolaşmışlar ve Büyükdereye kadar çıkmışlardır. Gece, Maksim salonlarındaki Darülaceze balosunu teşrif etmişlerdir. Huzurlarında millî oyunlar oynanmıştır. Geç vakte kadar Maksimde kalan Gazinin refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa da bulunuyorlardı.

5 - 10 Şubat 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. Hiç bir yere çıkmamaşlardır.

11 Şubat 1932

Gece Darülbedayie giderek ilk defa temsil edilen «Akın» piyesini temaşa etmişlerdir. Sanatkârları takdir buyurmuşlar, temsilin sonunda, piyeste İstemi rolünü oynayan Ertuğrul Muhsin Beyi yanlarına çağırtarak: — Çok muvaffak oldunuz, tebrik ederim! diye iltifatta bulunmuşlardır. Eserin müellifi Faruk Nafiz Beyi de huzurlarına kabul ederek takdir ve taltif etmişlerdir.

12 - 15 Şubat 1932

saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır.

16 Şubat 1932

Otomobille Maslak civarında tenezzühe çıkmışlardır.

17 Şubat 1932

Saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

18 Şubat 1932

Refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa bulunduğu halde otomobille Maslak civarında tenezzühe çıkmışlardır.

19 - 21 Şubat 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır.

22 Şubat 1932

Öğleden sonra 16,30 da otomobille Fatih ve Topkapı civarında dolaşmışlar, Şişli - Gümüşsuyu yolu ile saraya dönmüşlerdir.

23 Şubat 1932

Gece, maiyetleri erkâniyle beraber Elhamra sinemasını teşrif ederek «Kongre Eğleniyor» filmini temaşa etmişlerdir. Sinemadaki halk Gaziyi locada görünce coşkun tezahürat ile kendilerini selâmlamışlardır.

24 Şubat — 1 Mart 1932

Saraydaki bürolarında meşgul olmuşlardır. Martın birinci günü akşamı otomobille Bakırköyüne kadar bir tenezzühte bulunmuşlardır.

3 Mart 1932

İki güne kadar Ankaraya dönecekleri haberi neşredilmiştir. Hususî vagonları Ankaradan Haydarpaşa garına getirilmiştir.

4 Mart 1932

Akşam saat yedide, hususî trenlerinin arkasına bağlanan Riyaseti Cumhur vagoniyle Ankaraya müteveccihen hareket etmiştir. Vali Muhiddin Bey kendilerini vilâyet hududuna kadar teşyi etmiştir.

15 Temmuz 1932

Ankaradan İstanbula müteveccihen hareket eden Gazi, Derinceden Yalovaya geçmişlerdir.

18 Temmuz 1932

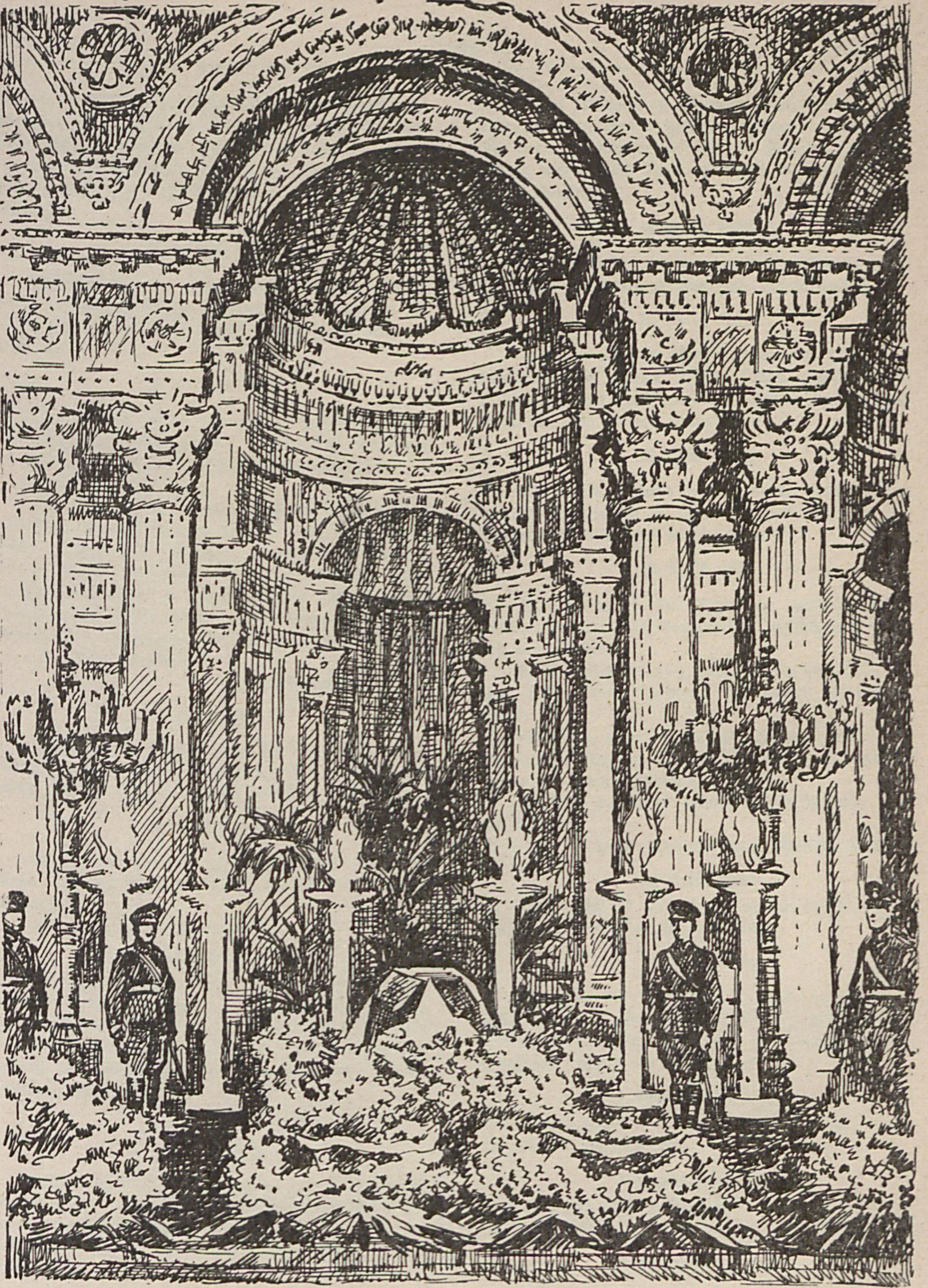
Gazi üç gündenberi İstanbulda bulunan misafir İtalyan filosunun kumandanını, Yalovada kabul buyurmuşlardır.

31 Temmuz 1932

Akşam üzeri Ertuğrul yatı ile Yalovadan İstanbula gelmişler, evvelâ Beylerbeyi Sarayına inerek bir müddet istirahat buyurmuşlar, sonra yine yatla Dolmabahçe Sarayına gitmişlerdir.

2 Ağustos 1932

Akşam üzeri, refakatlerinde Meclis Reisi Kâzım Paşa ve Fethi Bey bulunduğu halde Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır. Saat 5,30 da Sakarya motörü ile hareket etmişler, avdette Göksu kasrına

Türkiye Klişehanesi

Dolmabahçe Sarayında Atatürkün katafalkı
(Resim: Fotoğrafdan Sabiha Bozcalı eli ile)

Nurgök Matbaası

uğrayarak bir müddet istirahat buyurmuşlardır. O günlerde dünya güzellik kraliçesi seçilen Keriman Halis Hanım hakkında Cumhuriyet gazetesi sahibi ve başmuharriri Yunus Nadi Beye: Türk milleti bu güzel çocuğu şüphesiz samimiyetle tebrik eder! demişlerdir.

4 Ağustos 1932

Ertuğrul yatı ile akşam üzeri Yalovaya gitmişlerdir. Ada açıklarında bulunan Yavuz zırhlısı ile diğer harb gemileri Ertuğrul yatını topla selâmlamışlardır.

18 Ağustos 1932

Gazetelerden kendi hakkındaki beyanatını okuyan Keriman Halis Hanım, Avrupadan, Yalovada bulunan Gaziye şu telgrafnameyi göndermiştir:

«Gazi Hazretlerine;

«On beş gündür memleketimden hiçbir haber alamamıştım. Bugün Paris sefaretimizde lâyık olmadığım kıymettar iltifatınızı gazetelerde gördüm. Meserretimden ağladım. Bu muvaffakiyetim, sizin memleket kadınlığına telkin ettiğiniz fikir eseridir. Cenabı Hakkın sizi üzerimizden eksik etmemesi temenniyatını yâdetmekteyim. İhtiramatımın kabulünü rica ederim efendim.

Keriman Halis».

1 Eylûl 1932

Dolmabahçe Sarayındaki bürolarında meşgul olmuşlar, akşam üstü Boğaziçinde bir tenezzüh yaparak Tarabyada bir müddet istirahat etmişlerdir.

2 Eylûl 1932

Reisi Cumhur, dünya güzellik kraliçesi Keriman Halis Hanımın teşekkür telgrafına şu cevabı yollamışlardır:

«Keriman Halis Hanımefendi,

Fındıklı Apartmanı - Kabataş

«Telgrafnamenizi aldım. Mazhariyetiniz münasebetiyle memleketimiz ve Türk kadınlığı hakkındaki saygılı intibalarınızdan ve şahsıma dair kalbî sözlerinizden mütehassis oldum. Mütehalli olduğunuz maddî ve mânevî kıymet ve fazilet içinde mes'ud olmanızı dilerim kızım.

Gazi Mustafa Kemal».

5 Eylûl 1932

Akşam üstü Beyoğlunda otomobille bir gezintiye çıkmışlar ve bu arada Beyoğlunda İpekiş mağazasını teşrif etmişlerdir. Mamulât hakkında beyanı takdirat etmişler ve istihsalât hakkında malûmat almışlardır.

6 Eylûl 1932

Akşam üzeri, Sakarya motörü ile Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

7 Eylûl 1932

Akşam üzeri otomobille Küçükçekmece ve Florya Plâjına gitmişler ve bir müddet istirahat ettikten sonra Edirne trenine binerek Sirkeciye dönmüşlerdir. Gece, otomobille Beyoğlu ve Şişlide bir tenezzühten sonra Park Otele uğrıyarak bir müddet istirahat etmişlerdir.

11 Eylûl 1932

Marmarada bir deniz tenezzühü yaptıktan sonra geç vakit Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

16 Eylûl 1932

Gece Beyoğlunda Glorya sinemasını (Saray Sinaması) teşrif ederek, Spa'da dünya güzellik kraliçesi intihabının filmi ile «Demir Kapı» isminde fransızca bir film temaşa etmişlerdir.

20 Eylûl 1932

Sabahleyin Sakarya motörü ile bir müddet Marmarada dolaşmışlar ve öğleden sonra saraydan çıkmıyarak bürolarında çalışmışlardır.

22 Eylûl 1932

Öğleden sonra, Dil Kurultayı müteşebbis heyetinin Dolmabahçe Sarayındaki toplantısına riyaset etmişlerdir.

Reisi Cumhur, vefat eden büyük muharrir Ahmed Rasim Beyin ailesine şu telgrafı göndermişlerdir:

«Merhum İstanbul Mebusu Ahmed Rasim Beyin kızları Rasime, Sadiye Hanımlara ve oğulları Şeyda ve Osman Beylere;

«Değerli babanızın ölümü büyük kayıptır. Çok acı duydum.

Reisi Cumhur: Gazi Mustafa Kemal.»

23 Eylûl 1932

Saat 11,30 da Tokatlıyan otelini teşrif ederek öğle yemeklerini orada yemişlerdir.

26 Eylûl 1932

Toplanan Dil Kurultayına şeref vermişler ve müzakereleri sonuna kadar takib etmişlerdir. (Bu günler, Dolmabahçe Sarayında Dil Kurultayı toplantılarına rastlar).

6 Teşrinievvel 1932

Akşam üzeri otomobille Büyükdereye doğru bir gezinti yapmışlardır.

7 Teşrinievvel 1932

Yalovaya gidip gelmişlerdir. Gazeteler, tahmin kaydı ile Ankaraya avdet edeceklerini yazmışlardır.

9 Teşrinievvel 1932

Akşama kadar dairelerinde çalışmışlardır. Akşam üzeri, üstü açık otomobille Tarabyaya kadar bir gezinti yapmışlar ve dönüşte Park otele uğrıyarak bir müddet oturmuşlardır.

10 Teşrinievvel 1932

Öğleden sonra, motörle Üsküdara geçmişler, oradan

otomobille Şileye gitmişler ve Şileden Söğüdlü yatı ile dönmüşlerdir. Üsküdarda ve Şilede halk tarafından coşkun tezahürat ile karşılanmışlardır. Üsküdardan Şileye giderlerken Alemdağına çıkarak Taşdelen suyunun menbaına kadar gitmişler, bu güzel suyun menbaında gördüğü mühmel durumdan müteessir olmuşlar ve kendilerine Şilede iltihak eden Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Beye bundan bahsetmişlerdir ve suyun Üsküdara indirilmesi arzusunu izhar buyurmuşlardır.

12 Teşrinievvel 1932

Gece, Marmarada Sakarya motörü ile bir gezintiye çıkmışlardır. Dönüşte, Vali Muhiddin Beyin Nişantaşındaki konağına giderek çocuklarının sünnet düğününü teşrif etmişlerdir.

13 -21 Teşrinievvel 1932

Dairelerinde meşgul olmuşlardır.

22 Teşrinievvel 1932

Ertuğrul yatı ile Derinceye gitmişler, oradan hususî trenlerine binerek Ankaraya dönmüşlerdir.

30 Haziran 1932

Hususî trenleriyle İstanbula gelmişlerdir ve İstanbullular tarafından büyük bir sevinçle karşılanmışlardır. Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Bey, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa ve Halk Partisi İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim Beyden mürekkep bir heyet Reisi Cumhuru, İstanbul şehri namına İzmitte karşılamışlardır.

Haydarpaşa garı, baştan başa bayraklarla donatılmıştır. Gazi, merasim yapılmamasını emir buyurmuşlarsa da, Kalabalık bir halk kütlesi, Pendikten Haydarpaşaya kadar demiryolu boyuna dökülerek kendilerini hararetle alkışlamış; Haydarpaşa garına saat 4,15 de ayak basan Reisi Cumhur Söğüdlü yatı ile Dolmabahçe Sarayına geçerken limanda bulunan vapurlar tarafından düdük sesleriyle selâmlanmışlardır.

1 Temmuz 1933

Darülfünuna giderek imtihanlara girmişler ve talebe arasına girip gençlerle hasbıhallerde bulunmuşlardır. 2 Tammuz tarihli İstanbul gazetleri büyük adamın Türk gençleriyle bu yakından temasını uzun bendlerle tesbit etmişlerdir.

3 - 5 Temmuz 1933

Dairelerinde meşgul olmuşlar, Yalovaya gidip gelmişlerdir.

6 Temmuz 1933

Akşam üzeri motörle Büyükkadaya kadar bir deniz tenezzühünde bulunmuşlardır.

7 Temmuz 1933

Akşam üzeri motörle Boğaziçinde bir tenezzühte bulunmuşlardır.

8 Temmuz 1933

Otomobille Büyükçekmeceye kadar gitmişlerdir.

9 - 12 Temmuz 1933

Bir yere çıkmıyarak saraydaki dairelerinde meşgul olmuşlardır.

13 Temmuz 1933

Motörle Maltepe açıklarında bir deniz tenezzühüne çıkmışlardır.

14 - 15 Temmuz 1933

Ertuğrul yatı ile Çanakkaleye gitmişler, dönüşte Yalovaya uğramışlar ve akşam üzeri Dolmabahçe Sarayına dönmüşlerdir.

17 Temmuz 1933

Yalovaya gitmişlerdir.

25 Temmuz 1933

Yalovadan avdet buyurmuşlar, Maarif Vekili Reşid Galib Beyin geçirdiği deniz kazasını haber alarak yatlariyle Modayı teşrif edip Reşid Galib Beyin köşküne uğramışlar ve hatır sormuşlardır (B.: Reşid Galib Bey). Dönüşte bir müddet Modada iskele gazinosunda istirahat buyurmuşlar gelirken ve giderken, Modalılar tarafından coşkun tezahüratla selâmlanmışlardır.

27 Temmuz 1933

Bir kaç gündenberi İstanbulda bulunan sabık Afgan kıralı Amanullah Han, zevce ve baldızları Hanımfendilerle Dolmabahçe Sarayına giderek eski bir dost sıfatiyle Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ziyaret etmişlerdir. Reisi Cumhur 2,30 da Yalovaya gitmişlerdir.

17 Ağustos 1933

Yalovadan Dolmabahçe Sarayına dönen Gazi, öğleden sonra Dil Cemiyeti toplantısına riyaset ettiler; ve bu toplantı hakkında bir tebliğ neşredildi.

18 Ağustos 1933

Boğaz içinde Anadolu ve Rumelikavağı köylerini teşrif ettiler.

19 Ağustos 1933

Yalovaya gidip döndüler.

20 Ağustos 1933

Büyükadayı teşrif ederek araba ile tur yolunda bir gezinti yaptılar.

21 Ağustos 1933

Boğaziçinde motörle bir deniz tenezzühü yaptılar. Ayni günde, İstanbulda misafireten bulunan sabık Fransız Başvekili Mösyö Heriot'yu Dolmabahçe Sarayında kabul ettiler. Reisi Cumhurun ya-

nında iki buçuk saat kalan bu Fransız diplomat - edibi, mülâkattan sonra kendisini gören gazetecilere: «O, Gazi, çok uzağı ve en doğruyu gören adamdır» demiştir. Mösyö Heriot ayni gün, rukûbuna tahsis edilen Ertuğrul yatı ile Çanakkaleye gitmiştir.

30 Ağustos 1933

Erkâni Harbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşayı kabul buyurdular. Bilâhare Yalovaya gittiler.

4 Eylûl 1933

Yalovadan Heybeliadaya gelerek bir müddet istirahatten sonra Yalovaya döndüler.

6 Eylûl 1933

Yalovadan İstanbula döndüler ve otomobille Topkapı dışında dolaştılar ve Yeşilköye gittiler.

7 Eylûl 1933

Hususî trenleri ile saat 7,15 de Haydarpaşadan Ankaraya müteveccihen hareket ettiler.

12 Eylûl 1933

Hususî trenleriyle Ankaradan İstanbula geldiler ve Haydarpaşa garında mutad merasimle karşılandılar. Sakarya motörü ile saraya geçerken, limanımızda misafir bulunan Elli adındaki Yunan kruvazörü tarafından topla selâmlandılar; ki bu harb gemisi Yunan Başvekili Çaldaris'i Türkiyeye getirmiş, Gazi de, bu yabancı devlet adamını resmen kabul etmek üzere Ankaraya gitmişlerdi.

27 Eylûl 1933

Dolmabahçe Sarayında Amerikan generali Mak Artur'ü kabul ettiler.

30 Eylûl 1933

Maiyetindeki zevat ile beraber Yalovaya gittiler.

4 Teşrinievvel 1933

Yalovadan İstanbula dönen Gazi, misafirleri olan Yugoslaya Kıralı Aleksandr ile buluştular. İki devlet reisi arasında, sulhün takviyesi yolunda çok mühim bir mülâkat vuku buldu. Kıral ve kıraliçeyi Bulgaristandan getiren Yugoslavyanın Dobrovnik harb gemisini Boğaz haricinde Zafer ve Tınaztepe torpitolarımız karşılamış; saat 8 de Boğazdan giren Dobrovnik, Boğazı gayet hafif bir seyir ile geçerek Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemiş, saat tam onda, refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa bulunan Gazi, saray rıhtımına inmişler ve dost hükümdarların teşriflerine intizar etmişlerdir. Gemiden saraya getiren İstanbul motörü saray rıhtımına yanaştığı sırada, Gazi, Kıral Aleksandr'ın elinden tutarak rıhtıma çıkarmışlar, iki dost devlet reisi, bu mülâkattan fevkalâde memnun, beşuş bir sima ile müsafahada bulunmuşlar ve fransızca konuşarak saray bahçesine girmişlerdir. Gazi, İsmet Paşayı kırala takdim etmiş, sarayın büyük merasim salonunda kısa bir tevakkuftan sonra iki devlet reisi yalnızca bir salona girmişlerdir. Mülâkatı müteakip kıral gemiye dönmüştür.

Bir müddet sonra Gazi Dobrovniğe giderek kıral ve kıraliçeye iadei ziyarette bulunmuştur.

Gece muhteşem bir ziyafet verilmiştir. Ziyafet çok samimî bir hava içinde gece yarıma kadar devam etmiştir. Ziyafetten sonra saray rıhtımına kolkola çıkan iki reisi, maiyetleri erkâniyle beraber İstanbul motörüne binmişler, Reisi Cumhur, kıralı ve kıraliçeyi Dobrovniğe kadar götürerek teşyi etmişlerdir. Yugoslav harb gemisi, saat 1 de demir alarak Korfuya müteveccihen İstanbul limanından ayrılmışlardır.

6 Teşrinievvel 1933

İstanbulun kurtuluş bayramı münasebetiyle, Vali ve Belediye Reisi Muhiddin, Halk Fırkası İstanbul İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim, Şehir Meclisi Birinci Reisi Sadeddin Ferid, Belediye Reis Muavini Şehir Meclisi âzasından Galib Bahtiyar ve Tevfik Âmir Beylerden mürekkep bir heyetin Dolmabahçe Sarayına giderek Reisi Cumhura İstanbulluların minnet ve şükranlarını arzetmişlerdir. Gazi, bilmukabele: «İstanbul halkının bu vesile ile de hakkımda izhar eylediğ samimiyet ve teveccühe karşı teşekkürlerimi arzediniz. İnşallah hep beraber uzun seneler bu bayramları kutlarız» buyurmuşlardır.

9 Teşrinievvel 1933

Hususî trenleriyle saat akşam yedide ve halkın samimî tezahüratı arasında Haydarpaşa garından Ankaraya müteveccihen hareket ettiler.

1 Mayıs 1934

Reisi Cumhur gece yarısından sonra, bire çeyrek kala refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa olduğu halde hususî trenleriyle İstanbula gelmişlerdir.

Bugün akşama kadar Dolmabahçe Sarayında meşgul olmuşlar, akşam üstü İsmet Paşa ile beraber Maçkada Derviş Paşanın; Eyyubda Kemaleddin Sami Paşanın kabirlerini ziyaret etmişlerdir.

2 Mayıs 1934

Başvekil İsmet Paşa ile beraber Akay idaresinin Kalamış vapuriyle Yalovaya gitmişlerdir.

26 Haziran 1934

Yalovadan Ankaraya giden Gazi Mustafa Kemal, bugün Türkiyeye misafir gelen İran Şehinşahı Riza Şah Pehlevi ile birlikte Gülcemal vapuriyle İstanbulu teşrif etmişlerdir. Büyükşehir, bu vesile ile emsalsiz bir gün yaşamıştır (B.: Pehlevi, Şehinşah Riza).

İstanbul Ansiklopedisi, Atatürk'ün Büyük şehri bu teşriflerinden İran Şehinşahı ile beraber geçen saatlerini, Riza Şah Pehlevi maddesinde tesbit etmeyi uygun görmüştür.

27 Haziran 1934

Dolmabahçe Sarayını misafirleri Rıza Şah Peh-

levinin ikametlerine tahsis eden Gazi Beylerbeyi Sarayında oturmaktadırlar. Saat 3,5 ta motörle Dolmabahçeye giderek Şehinşaha mülâki olmuşlardır.

29 Haziran 1934

Öğleden sonra Dolmabahçe Sarayına giderek mülâki olmuşlardır.

30 Haziran 1934

Motörle öğleden sonra Beylerbeyinden Dolmabahçeye geçerek misafirlerine mülâki olmuşlardır.

1 Temmuz 1934

Öğleden sonra saat üçte refakatlerinde Başvekil İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Bey ve Türkiyenin Tahran Sefiri Enis Bey bulunduğu halde Sakarya motörü ile Beylerbeyinden Dolmabahçe Sarayına giderek misafirlerine mülâki olmuşlardır. Bugün, İran Şehinşahı memleketlerine avdet etmek üzere İstanbuldan ayrılmışlardır.

3 Temmuz 1934

16,30 da Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.
Not: Gazi, Yalovadan Ankaraya dönmüşlerdir.

18 Temmuz 1934

Hususî trenleri ile gece yarısından sonra saat ikide İstanbulu teşrif ederek Haydarpaşadan Dolmabahçe Sarayına geçmişlerdir.

19 - 20 Temmuz 1934

Dairelerinde meşgul olmuşlardır. 20 temmuz akşamı, refakatlerinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya olduğu halde Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.

18 Ağustos 1934

Dolmabahçe Sarayında ikinci Dil Kurultayı açılmış ve Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa huzur ve himayeleri ile bu büyük kurultayı şereflendirmişlerdir. Kurultayın bundan sonraki toplantılarında da hazır bulunmuşlardır (B.: Dil Kurultayı).

27 Ağustos 1934

Gece, İş Bankasının kuruluşunun onuncu yıldönümü münasebetiyle İzmir vapuriyle bir deniz tenezzühü tertib edilmiş ve Reisi Cumhur İzmir vapuruna gelerek İş Bankasına olan teveccühlerini izhar buyurmuşlardır. İktisad Vekili Celâl ve Nafia Vekili Ali Beyler de refakatlerinde bulunuyorlardı. Gezinti Boğazda ve Marmarada sabaha kadar devam etmiştir.

20 Eylûl 1934

Hususî trenleriyle ve Başvekil İsmet Paşa ile beraber Ankaraya dönmüşlerdir.

Atatürk Soyadı

Büyük Millet Meclisi, Malatya Mebusu Başvekil İsmet Paşa ile arkadaşlarının verdiği kanun teklifini müzakere ve kabul ederek 24 Teşrinisani 1934 de Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşaya «Atatürk» soyadını vermiştir.

22 Kânunusani 1935

Atatürk, refakatlerinde Başvekil İsmet İnönü ve mutad zevat ile beraber hususî trenleriyle İstanbula geldiler ve coşkun tezahürat ile karşılandılar.

23 - 25 Kânunusani 1935

Saraydaki dairelerinde meşgul oldular. 25 kânunusani günü akşamı otomobille Hürriyeti Ebediye civarında tenezzühe çıktılar.

3 Şubat 1935

Atatürk, Serbest Fırkanın kuruluşu münasebetiyle: «Serbest çalışacak samimî yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları tenkidlerle millî çalışmanın kuvvetleneceği kanaatindeyiz» mealinde siyasî bir beyanname neşrettiler.

8 Şubat 1935

Mebus seçiminde Halk Partisi namzetlerinin kazanması dolayısiyle millete bir beyanname neşrettiler ve milletin partiye olan güveninin kıymetini belirttiler.

9 Şubat 1935

Akşam üzeri Beyoğlu ve Şişlide otomobille bir tenezzühte bulundular, Şişli Nahiye Ocağı gençlerinin müsameresini teşrif ettiler ve gece de Perapalastaki Halk Partisi balosuna gittiler.

16 Şubat 1935

Garb vilâyetlerinde dolaşarak Ankaraya avdet etmek üzere İstanbuldan ayrıldılar.

25 Şubat 1935

Ege vapuru ile Marmaristen hareket eden Atatürk saat 21 de İstanbula döndüler.

27 Şubat 1935

Hususî trenleriyle Ankaraya müteveccihen İstanbuldan hareket ettiler.

18 Mayıs 1935

Hususî trenleriyle saat 11,25 de Haydarpaşaya muvasalat ettiler, Sakarya motöriyle saraya geçtiler. Akşam üzeri de Şişli ve Maslak taraflarında otomobille bir gezintiye çıktılar.

19 Mayıs — 20 Haziran 1935

Saraydaki dairelerinde meşgul oldular. 22 mayıs günü Kâğıthane sırtlarında yapılan bir askerî tatbikatta hazır bulundular.

28 Haziran 1935

Hususî trenleriyle Ankaraya avdet ettiler. Gazeteler henüz itimatnamesini takdim etmemiş bir iki

elçiyi kabul ettikten sonra tekrar İstanbula geleceklerini yazmıştır. Reisi Cumhura bu seyahatlerinde Avrupadan dönen Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Aras refakat etmiştir.

1 Temmuz 1935

Hususî trenleriyle İstanbula gelen Atatürk, Haydarpaşadan saraya geçmişler, oradan hemen Floryaya giderek Büyükşehrin bu meşhur plâjındaki imar işlerini gözden geçirmişlerdir. Plâjda bulunan kalabalık bir halk kütlesi, Reisi Cumhuru hiç beklenilmiyen bir anda aralarında görünce, kendilerini coşkun hürmet ve sevgi tezahürü ile selâmlamışlardır.

Kendileri için, kıyıdan 70 metre açıkta yapılmakta olan deniz banyo köşkü bitmek üzeredir. Elini denize sokan Reisi Cumhur: «Sular sıcak!» dedikten sonra: «Buranın kumları da ne kadar ince! Florya her halde güzel bir yer olacak!» diye ilâve ettiler.

Sonra Mebus Ali Kılıç'ın yeni yaptırttığı küçük köşkü teşrif ederek, akşama kadar burada istirahat buyurdular.

4 Temmuz 1935

Yeni teşekkül edip himayelerine aldıkları Moda Yat Kulübünün yaptırttığı kotra ile Moda deniz yarışlarına gittiler. Refakatlerinde Ekonomi Bakanı Celâl Bayar bulunmakta idi. Bir müddet yarışları seyreden Reisi Cumhur, kotra ile Adalar açıklarına doğru bir gezinti yaptılar. Gece de müretteb deniz şenlikleri münasebetiyle Ankara vapurundaki baloyu teşrif ettiler.

Ankara vapuru fevkalâde bir surette süslenmiş bulunyordu. Üst güvertede bir caz, alt salonda da saz vardı. Gemi saat 9 da Tophane rıhtımından kalkmıştır. Saat 11 de de Atatürk gemiye gelmiştir. Refakatlerinde hemşireleri Makbule, öğretmen Afet, Celâl Bayar, Ali Kılıç, Ceved Abbas, Hacı Mehmet, Amiral Şükrü ve diğer bazı zevat bulunuyordu. Üst güverteye çıkarlarken istiklâl Marşı çalınmıştır. Müteakiben vapur demir alarak Karadeniz Boğazına doğru yollanmıştır. Boğaz açıklarından geri dönen vapur Marmaraya doğru açılmıştır. Atatürk, vapurda etrafını saran gençlerle, inkılâp devirlerinde vazifeler mevzuu üzerinde konuşmuştur. Bu arada denizcilerimizin vazife ve liyakatleri üzerinde durmuş, bu vesile ile Amiral Şükrü'ye iltifatta bulunmuştur. Adını «Şükür» e çevirerek «Okan» soyadını vermişlerdir. Amiral şükranını arzederek, daima muvaffakiyet yolunda yürüyeceğine andiçmiştir. Ankara vapuru şafak sökerken Florya açıklarında demirlemiş, Atatürk burada, Sakarya motörü ile ve alkış tufanı arasında vapurdan ayrılmıştır.

5 Temmuz 1935

Floryaya giderek denize girmişlerdir. Ertesi gün çıkan İstanbul gazeteleri, bu arada bilhassa Cumhuriyet, tarihî vesika kıymetini haiz çok güzel resimler neşretmişlerdir. Cumhuriyetin resimlerini, sanatkâr foto muhabiri Namık Görgüç çekmiştir.

6 - 7 Temmuz 1935

Floryaya giderek geceyi Ali Kılıç'ın köşkünde geçirmişlerdir. Ertesi gün de halk arasında dolaşarak denize girmişlerdir.

Gazeteler, Atatürk için yapılmakta olan deniz köşkünün on güne kadar biteceğini yazmışlardır. Köşkte geceli gündüzlü iki ekip çalışmaktadır.

Amerikadan gelen bir telgraf, yeni elde edilmiş sarı bir çiçeğe «Atatürk» adının verildiğini bildirmiştir. Bu haberin, Amerikada Türk dostluğunun süratle ilerleyip geliştiği, bu kıymetli sempatinin mihrakını da Reisi Cumhurun yüksek demokrat şahsiyeti teşkil ettiği ilâve edilmiştir.

9 Temmuz 1935

Moda deniz Kulübü açıldı, Reisi Cumhur, bu münasebetle hazırlanan töreni, huzurlariyle şereflendirdiler. Tertib edilen eğlence, gece geç vakte kadar devam etti.

10 Temmuz 1935

Yalovaya gitmişlerdir.

16 Temmuz 1935

Yalovadan Bursaya geçen Atatürk, Mudanya tarikiyle 23,30 da İstanbula dönmüşlerdir.

31 Temmuz 1935

Avrupa askerî at yarışlarında büyük muvaffakiyet gösteren genç zabitlerimize birer kol saati hediye etmişlerdir.

5 Eylûl 1935

Atatürk, dişlerini tedavi ettirmekte olan Başbakan İsmet İnönü'nü Heybeliadadaki evinde ziyaret etmişler ve geç vakte kadar orada kalmışlardır.

21 Eylûl 1935

Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve İstanbulda bulunan Bakanlardan bazılariyle hususî trenleriyle Ankaraya dönmüşlerdir.

17 Mayıs 1936

Atatürk İstanbula geldi. Mutad merasim ile vilâyet hududundan karşılandı.

28 Mayıs 1936

Harb Akademisi tarafından yapılan ve sabahleyin erkenden başlayan tümen tatbikatını ve bu arada bilhassa tayyarecilerin gece harekâtını takib ve teftiş etmek üzere saat 24 de tatbikat sahasına gittiler. Bu takib ve teftişleri, harekâtın bütün devamınca, otuz altı saat devam etmiştir. Muvaffakiyetlerinden dolayı talim ve kumanda heyetini tebrik ettiler.

3 Haziran 1936

Refakatlerinde Trakya Müfettişi General Kâzım Dirik olduğu halde otomobille Çorluya gittiler;

ve oradan Trakyada bir tetkik seyahatine çıktılar. Hususî trenleriyle gece yarısı Trakyadan İstanbula avdet ettiler.

9 Haziran 1936

İstanbuldan Ankaraya müteveccihen hareket ettiler.

15 Haziran 1936

Gece hususî trenleriyle İstanbula geldiler. Haydarpaşada kendilerini karşılayanlar arasında hemşireleri Bayan Makbule de bulunmakta idi. Akşam yemeğini, Vali ve Belediye Reisi Muhiddin Üstün Üstündağ'ın davetlisi olarak maiyetleri erkâniyle Parkotelde yediler.

16 Haziran 1936

Tayyare ile Ankaradan İstanbula gelen Başvekil İsmet İnönü, Adliye Vekili ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlunu, Bayındırlık Vekili Ali Çetinkayay'ı ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'yı Floryadaki deniz köşkünde kabul ederek kendilerini öğle yemeğine alıkoydular. Yemekten sonra Başvekil ve vekiller devlet işleri üzerinde çalıştılar, hükûmet erkânı geceyi de Atatürk'ün misafiri olarak köşkte geçirdiler.

18 Haziran 1936

Atatürk, Yeşilköy hava meydanına giderek, tayyare ile Ankaraya dönen Başvekil ile vekilleri teşyi ettiler. Florya köşküne avdetlerinden sonra, geç vakit, Dil kurumu âzasından bazılarını kabul ettiler.

19 Haziran 1936

Atatürk, bugün, mayo ile bindikleri ve bizzat idare ettikleri bir motörbot ile Marmaraya açıldılar bir saat kadar dolaştılar, sahile yakın bir yerde de, motörbottan bir sandala geçerek kürek çektiler ve Solarum plâjına çıktılar. Bir müddet kumsalda halk arasında oturdular. Sonra otelin taraçasına geçerek kahve içtiler, akşama doğru da yaya olarak deniz köşküne döndüler. Kendilerine arzı tazimata gelen bazı arkadaşlarını akşam yemeğine alıkoydular.

20 Haziran 1936

Floryada, kendileri kürek çekerek sandalla dolaştılar, sonra plâja çıkarak kum ve güneş banyosu aldılar, akşama doğru da yaya olarak plâj sahilinde bir müddet dolaştılar.

13 Temmuz 1936

Ankaradan tayyare ile gelen Başvekil İsmet İnönünü Florya deniz köşkünde kabul ettiler

14 Temmuz 1936

Atatürk, Floryada yaz ve deniz sporlarına devam etmektedir. Her gün deniz ve güneş banyosu yapmakta ve kürek çekmektedir. Gazeteler, büyük devlet adamının Floryadaki hususî hayatına ait kıymetli resimler neşretmişlerdir. Cumhuriyet gazetesi, Atatürk'ün saatlerce süren ilmî ve siyasî mesaisi ile ve spor hayatının âhenkli imtizacını «büyük adamın kendisine hâs bir sehli mümteni» olarak belirtmiştir. (Bugünlerdedir ki Montreux Muahedenamesi imzalanmıştır).

28 Temmuz 1936

Öğleye kadar Florya köşkünde meşgul olmuşlardır. 14.30 da refakatlerinde mutad zevat bulunduğu halde Sakarya motörü ile Haydarpaya geçmişler ve hususî trenleriyle Ankaraya müteveccihen hareket etmişlerdir.

3 Ağustos 1936

Hususî trenleriyle Ankaradan Derinceye gelen Atatürk, Akay idaresinin Heybeliada vapuriyle İstanbula gelmişlerdir. Refakatlerinde bulunan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile Londra Büyük Elçisi Fethi Okyar'a veda ederek Büyükadaya çıkmışlar, oradan, refakatlerindeki mutad zevat ile Florya köşküne geçmişlerdir.

10 Ağustos 1936

Gece Moda Kulübünün Ege vapurunda verdiği baloyu teşrif etmişlerdir. Başvekil İsmet İnönü, İktisad Vekili Celâl Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Londra Büyük Elçisi Fethi Okyar, Bükreş Elçisi Hamdullah Subhi Tanrıöver kendilerine refakat etmişlerdir. Atatürk ve yanındaki devlet adamları, Egeye Ertuğrul yatı ile gelmişlerdir.

24 Ağustos 1936

Atatürk'ün huzuru ile Üçüncü Türk Dil Kurultayı açılmıştır. (Bugünlerde Atatürk Dil Kurultayı mesaisi ile meşguldürler ve toplantıları büyük bir dikkatle takib etmektedirler).

4 Eylûl 1936

İngiltere Kralı Majeste Sekizinci Edouard, Nahlin yatı ile İstanbula gelmişler ve Atatürk'ün misafiri olmuşlardır. Bugünlerin hâtırası, İstanbul Ansiklopedisinde bu hükûmdarın adı ile tesbit edilmiştir (B.: Edouard VIII; İngiltere Kralı).

20 Eylûl 1936

Heybeliadaya Başvekil İsmet İnönü'nü ziyarete gitmişlerdir. Bir müddet adada yaya olarak dolaşan iki büyük devlet adamı, halk tarafından fevkalâde coşkun hürmet ve sevgi ile selâmlanmışlardır.

22 Eylûl 1936

Haydarpaşa garına giderek, Ankaraya dönen Başvekil İsmet İnönü'nü teşyi etmişlerdir.

6 Teşrinievvel 1936

Atatürk, 10,30 da Dolmabahçeden motörle Haydarpaşaya geçmiş ve oradan hususî trenleriyle Ankaraya müteveccihen hareket etmişlerdir.

31 Kânunuevvel 1936

Gece hususî trenleriyle Haydarpaşaya gelmişler, hükûmet ve parti erkânı ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından büyük bir tezahürat ile karşılanmışlardır. Akay idaresinin Kalamış vapuru ile Dolmabahçe Sarayına geçmişler ve oradan otomobille Park Otele gitmişlerdir.

3 Kânunusani 1937

Bugünlerde Yunanistandan gelen Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ı kabul etmişler ve bir müddet görüşmüşlerdir. Sonra, vekili yanına alarak şehir içinde otomobille bir tenezzühte bulunmuşlar, motörle Haydarpaşaya geçerek Ankaraya giden Doktor Aras'ı teşyi etmişlerdir.

6 Kânunusani 1937

Atatürk sabah üçte (gece yarısından sonra) hususî trenleriyle İstanbuldan ayrılmışlardır. Gazeteler Reisi Cumhurun şimdilik Konyaya gitmekte olduğunu yazmışlardır. (Bugünler, Atatürk'ün Hatay dâvasını büyük bir dikkat ve hassasiyetle takib ettiği günlerdir).

10 Kânunusani 1937

Refakatlerinde hemşireleri Bayan Makbule ve diğer mutad zevat olduğu halde, hususî trenleriyle Haydarpaşaya gelmişler ve halk tarafından coşkun tezahürat ile karşılanmışlardır. İstasyondaki karşılayıcılar arasında generaller, parti ve hükûmet erkânı ve Hataylılar Cemiyeti âzaları bulunmakta idi. Akay idaresinin Kalamış vapuru ile Dolmabahçe Sarayına geçmişlerdir.

16 Kânunusani 1937

Ticaret ve İktisad Mektebi Âlisinin 54 üncü yıldönümü münasebetiyle gece, Perapalas salonlarında bir müsamere verilmiş, mektebin heyeti talimiyesi, mezunların ve bugünkü talebesi adına bir heyet, Dolmabahçe Sarayına giderek bu tarihî toplantıya huzurlariyle şeref bahşetmeleri için Atatürk'ten, bilvasıta istirhamatta bulunmuştur. Atatürk, daveti kabul ederek müsamereye gitmişler ve bu yüksek ilim müessesesinin toplantısında bulunmakla çok mütehassis olduklarını söylemişlerdir. Bu arada, Cenevreye gitmekte olan bir Türk heyeti murahhasasını huzurlarına davet ederek Hatay dâvası üzerine son direktiflerini vermişler ve hayırlı bir yolculuk temennisinde bulunmuşlardır. Bundan sonra, mektep mezunlarından bir gencin yanlarına getirilmesini emretmiş, Meliha Nuri Tunca, Atatürk'ün huzuruna çıkmıştır. Reisi Cumhur, muhabbet ve şefkat dolu hislerini bu genç kıza beyan ederek, arkadaşları arasında hissiyatına tercüman olmasını söylemiştir. Bayan Tunca'nın çok necib duygular taşıyan sözlerini de dikkatle dinliyerek: «Sözlerinizdeki kıymeti ve onun genişliğini anlıyorum. Size inandığımı söylemekle bahtiyarım.» demiştir. Bundan sonra, bu yüksek mektebin talim heyeti ile musahabede bulunmuş, gençliğin fikrî terbiyesi ve inkişafı hakkında beliğ irşadlarda bulunmuştur. Konuşurken birçok defalar fevkalâde heyecanlanmış, büyük devlet adamının, bu coşkun alâkası, müsamerede bulunanların üzerinde ebediyen yaşayacak izler bırakmıştır.

29 Kânunusani 1937

Hatay dâvamızın lehimize halledilmesi üzerine Atatürk'e Türkiyenin her tarafından on binlerce telgraf yağmaktadır. Fevkalâde mütehassis olan Reisi Cumhur teşekkürlerini millete iblâğına Anadolu Ajansını tavzif etmiştir.

19 Şubat 1937

Öğleden sonra Floryayı teşrif etmişler, deniz köşkünde bir müddet istirahattan sonra etrafta kısa bir gezintiyi müteakib saat 17 de saraya dönmüşlerdir.

20 Şubat 1937

Hariciye Vekili Doktor Aras, Hatay işi için Cenevreye gitmek üzere Ankaradan gelen Hariciye Vekâleti Kâtibi Umumîsi Numan Menemencioğlu ile beraber Başvekil İsmet İnönü'nü ziyaret etmişler, bir müddet sonra üç devlet adamı Dolmabahçe Sarayında Atatürk'e mülâki olmuşlardır. Sarayda, Reisi Cumhurun riyasetinde üç saat süren bir toplantı yapılmıştır.

21 Şubat 1937

Reisi Cumhur, öğle yemeğini perapalas otelinde yemişler ve bu otelde ikamet etmekte bulunan Hariciye Vekilini sofrasına davet etmişlerdir.

9 Mart 1937

Hususî trenleriyle Haydarpaşadan Ankaraya müteveccihen hareket etmişlerdir. Halkın, coşkun hürmet ve sevgi tezahüratı ile uğurlanmışlardır.

5 Haziran 1937

Atatürk öğleden sonra hususî trenleriyle İstanbula gelmişlerdir. Hatay zaferinden sonra ilk gelişleri olduğundan fevkalâde bir istikbal merasimi tertip edilmiş, bu merasime İstanbul limanına gelen Türk donanması da iştirâk etmiştir. Harb gemilerimiz, Reisi Cumhuru topla selâmlmış, kırk kadar tayyare de merasime iştirâk etmiştir. Atatürk'ü Haydarpaşada karşılayanlar arasında Türkiyenin misafiri bulunan Ürdün Emiri Majeste Abdüllah da bulunuyorlardı. Hataylılar, ellerinde cemiyetlerinin ismini taşıyan bayraklarla gelmişlerdi. Hatay anayasasının müzakeresindeki muvaffakiyetinden dolayı Hariciye Vekâleti Siyasî Müsteşarı Numan Menemencioğlu, garda bulunanlar tarafından hararetle tebrik edilmiştir. Atatürk'ün treni garda görüldüğü anda Haydarpaşayı dolduran binlerce İstanbullunun yürekten kopan «Yaşa!» avazesi, tüyler ürperten bir ulviyet halini almıştı. Bando, İstiklâl marşını çalarken, büyük adam vagonundan çok beşuş bir sima ile inmişti. Üzerlerinde, jaketatay bulunmakta idi. Ev-

velâ majeste Abdullahın elini sıkan Reisi Cumhur, misafir hükümdara hatır sorduktan sonra karşılayıcılar arasında bulunan mânevî kızı tayyareci Sabiha Gökçen'e hitaben: «Ne zaman geldin?» diye sordular. Sabiha Gökçen Atatürk'ün treni Eskişehirden ayrıldıktan sonra tayyaresi ile İstanbula hareket etmiş ve iki saat kadar evvel Büyükşehre muvasalat etmiş bulunuyordu. Garda bulunan ricalin ellerini ayrı ayrı sıkan ve hepsine iltifatta bulunan Atatürk merasim kıtasını da teftiş ederek: «Merhaba asker!..» diye hitabettiler. Gardan rıhtıma doğru ağır adımlarla ilerlenirken: Yaşa Atatürk!..» sesleri, âfakı tutuyordu. Reisi Cumhur, misafirleri ve devlet ricali ve maiyetleri erkânı ile beraber Ertuğrul yatına bindiler. Ertuğrul, filonun önünden geçerken de topla selâmlandı. Halkı taşıyan «Akay» vapurları, hususî ve resmî romorkörler, istimbotlar, küçük motörler ve kayıklardan mürekkep büyük bir kafile de yatı takibetti. Dolmabahçe Sarayı önünde demirleyen Ertuğruldan evvelâ Emir Abdullah Sakarya motörü ile Beylerbeyi Sarayına, sonra Atatürk, İstanbul motörü ile Dolmabahçe Sarayına geçmişlerdir, gece, büyük bir deniz donanması ve fener alayı tertip edilmiştir.

8 Haziran 1937

İzmir vapuru ile Trabzona müteveccihen İstanbuldan ayrılmışlardır. Atatürk bir Şark seyahatine çıkmıştır.

13 Haziran 1937

İzmir vapuru ile Trabzondan avdet etmişlerdir. Vapur Kavaklardan geçerken, askerî merasimle selâmlanmıştır. Mânevî bababasını tayyare ile karşılayan Sabiha Gökçen bir kaç defa geminin güverte seviyesine inerek Atatürk'ü eliyle selâmlamış, sonra bin metreden fazla yükselerek akrobasi numaraları yapmıştır. Bu seyahat boyunca İzmir vapuruna Zafer torpidosu refakat etmiştir. İzmir vapurunu gören Boğazici halkı, sahil boyuna üşüşerek ve yalıların pencerelerinden Atatürk'ü mendille ve bayraklarla selâmlamışlardır.

15 Haziran 1937

İstanbula gelen Başvekil İsmet İnönü, Dolmabahçe Sarayında Atatürk'e mülâki olmuş ve iki devlet adamı Floryaya gitmişlerdir.

16 Haziran 1937

Ankaraya dönen Başvekil İsmet İnönü'nü Floryadan motörle Haydarpaşaya geçerek uğurlamışlardır.

19 Haziran 1937

Refakatlerinde mutad zevat ile ve Ertuğrul yatı ile Yalovaya gitmişlerdir.

20 Haziran 1937

Şirketi Hayriyenin 71 numaralı vapuru ile Çınarcığa bir tenezzüh tertip eden İstanbul Muallimleri dönüşte Yalovaya üç kişilik bir heyet göndererek Reisi Cumhura tazimatlarını arzetmişler, Atatürk bu heyeti kabul ile iltifatta bulunmuş ve Büyükşehir muallimlerine istikbal için muvaffakiyetler dilemiştir.

28 Haziran 1937

Yalovadan Floryaya dönen Atatürk bir müddet deniz köşkünde istirahat etmiş ve denize girmiştir.

25 Temmuz 1937

Bir aya yakın Florya deniz köşkünde istirahat eden Atatürk, bu tarihte Moda deniz yarışlarına gitmişler ve yarışları alâka ile takip etmişlerdir. Huzurları, Moda yarışlarına ve deniz bayramına fevkalâde bir revnak vermiştir.

28 - 29 Temmuz 1937

Otomobille Boğaziçinde Paşabahçeyi, Polonez ve Beykoz köylerini teşrif etmişler, halk ile yakından temas ederek dertlerini dinlemişler, Mustafa adında bir köylüye bir sigara vermişler, Mustafa kendisinin tütün içmediğini, fakat bu sigarayı hayatının sonuna kadar kıymetine paha biçilmez bir hâtıra olarak saklıyacağını söylemiştir. Memnu mıntakada vazife gören bir kır bekçisinin vazifeşinaslığını da takdir ederek iltifatta bulunmuşlardır.

10 Ağustos 1937

Sinan köyüne gitmişlerdir. Kendileri ile çok yakından alâkadar olan Reisi Cumhura köylü meyva ikram etmiş ve ayrılırken: «İnşallah gene buyur, her zaman bekleriz.» yollu, samimî temennilerle uğurlanmıştır.

16 Ağustos 1937

Gece hususî trenleriyle Trakyaya hareket etmişlerdir. (Büyük Trakya manevraları günleridir).

7 Eylûl 1937

Trakya manevralarından geçen ay sonunda avdet eden Atatürk Yeşilköyde Devlet Havayolları idaresinin yeni getirttiği dört motörlü büyük bir yolcu tayyaresini tetkik etmiştir.

15 - 16 Eylûl 1937

Profesör Pikar'i kabul etmişler ve akşam saat yedide hususî trenleriyle Ankaraya dönmüşlerdir.

19 Eylûl 1937

Hususî trenleriyle Ankaradan İstanbula dönmüşlerdir.

20 Eylûl 1937

Atatürk'ün huzuru ile Dolmabahçe Sarayında büyük Tarih Kurultayı açılmıştır. (Atatürk bugünlerde dikkat ve alâka ile Tarih Kurultayı toplantılarında bulunmuş ve müzakeratı takibetmişlerdir).

26 Eylûl 1937

Profesör Bayan Afet'in Beylerbeyi Sarayında tarih muallimlerine verdiği çay ziyafetine teşrif etmişlerdir.

29 Eylûl 1937

Mezuniyet alan Başvekil İsmet İnönü'nü Garbi Anadoluda yapılacak askerî manevralara davet etmişlerdir. Gazeteler manevralarda bulunacak olan Atatürk'ün İzmire gideceğini yazmışlardır.

1 Birinciteşrin 1937

Beyoğlunda bir gezinti yapmışlar ve öğle yemeğini Perapalas otelinde yemişlerdir. Hariciye Vekili Dr. Aras ile Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya da Reisi Cumhurun sofrasında bulunmuşlardır.

3 Birinciteşrin 1937

Ertuğrul Yatı ile Yalovaya, oradan da Derinceye giderek kasabanın demiryolu istasyonunda kendilerini bekliyen hususî trenlerine binerek Ankaraya dönmüşlerdir.

22 İkincikânun 1938

Hususî trenleriyle Ankaradan Derinceye gelen ve oradan Yalovaya geçen Atatürk yeni açılan Termal otelinin ilk misafiri olmuşlardır.

3 Şubat 1938

Yalovadan Bursaya giden Reisi Cumhur, Mudanya iskelesinden Ege vapuru ile İstanbula avdet etmişlerdir.

4 Şubat 1938

Geceyi Ege vapurunda ve Kalamış açıklarında geçiren Atatürk öğle üzeri Dolmabahçe Sarayını teşrif etmişlerdir. Bu seyahatlerinde Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya, diğer mutad zevat ile beraber refakatlerinde bulunmuşlardır.

24 Şubat 1938

Heybeliada vapuru ile Dolmabahçeden Haydarpaşaya geçmişler ve hususî trenleriyle Ankaraya dönmüşlerdir. İsmet İnönü, bu seyahatlerinde Reisi Cumhura refakat etmişlerdir.

27 Mayıs 1938

Hususî trenleriyle Ankaradan İstanbula gelmişlerdir. Haydarpaşaya saat on buçukta ayak basan Reisi Cumhur, Dolmabahçe Sarayına Acar motörü ile geçmişlerdir.

28 Mayıs 1938

Akşama kadar hususî dairelerinde meşgul olmuşlardır. Akşam üzeri otomabille Floryaya kadar bir gezinti yaparak dönüşte Beyoğlu ve Şişliden geçmişler ve güzergâhlarında halk tarafından fevkalâde coşkun tezahürat ile selâmlanmışlardır.

1 Haziran 1938

Atatürk için satın alınan Savarona yatı İstanbul limanına gelmiştir. Reisi Cumhur, bugün yata giderek tetkikatta bulunmuşlardır. Gazeteler, dünyanın en büyük yatlarından biri olan gemiye «Güneş-Dil) adının verileceğini yazmışlardır (B.: Savarona).

3 Haziran 1938

Atatürk akşam üzeri Savarona ile Marmara açıklarında ve Boğaziçinde bir gezintiye çıkmışlardır.

5 Haziran 1938

Akşama kadar sarayda meşgul olmuşlar ve akşam üzeri Savaronaya geçerek Marmarada bir tenezzühte bulunmuşlardır.

12 Haziran 1938

Reisi Cumhur Savarona yatında Başvekil Celâl Bayar, Hariciye Vekili Dr. Aras ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'yı kabul etmişlerdir.

14 Haziran 1938

Atatürk, Savarona yatında istrahat etmektedirler. Gazeteler, Reisi Cumhurun yattaki hayatını gösteren fotoğraflar neşretmişlerdir. Bu resimler, Reisi Cumhurun ciddî bir surette hasta oldukları hakkında endişeler uyandırmıştır. Fakat gazeteler, bu hususta hiçbir şey yazmamış, halk arasında endişe ve heyecan gözle görünür bir hale gelmiştir.

16 Haziran 1938

Reisi Cumhur Savarona yatında Başvekil ile Hariciye, Dahiliye ve Maliye vekillerini kabul buyurmuşlardır.

19 Haziran 1938

Dahiliye ve Hariciye vekilleri Savarona yatında Reisi Cumhuru ziyaret etmişlerdir.

24 Haziran 1938

Savarona yatı ile Marmarada bir gezinti yapmışlardır. Erdeğe kadar gitmişler ve orada bulunan Türk donanması tarafından selâmlanmışlardır.

27 Haziran 1938

Gazeteler, Reisi Cumhurun Savorana yatında istirahat etmekte bulunduğunu yazmışlardır. Gazeteler, bugün Atatürk'ün en son iki portresini neşretmişlerdir. Bu iki resim Türkiye tarihinin çok kıymetli iki vesikasıdır. Bundan böyle büyük adamın başka bir resmi Türk matbuatının sayfalarına geçmiyecektir.

9 Temmuz 1938

Savarona yatında ve Atatürk'ün riyasetinde Vekiller Heyeti toplantısı olmuş, geç vakte kadar devam etmiştir.

10 Temmuz 1938

Savarona yatı ile Floryada Acar motörüne geçen Atatürk, Floryada ve Boğaziçinde bir gezinti yapmışlardır. Acarın etrafını sandallar ve motörlerle saran halk, Cumhurreisine karşı coşkun sevgi ve hürmet tezahüründe bulunmuştur.

23 Temmuz 1938

Savorana ile Florya açıkalrında bir cevelânda bulunan Atatürk, plâjlarda bulunan çok kalabalık bir halk kütlesi tarafından coşkun sevgi tezahüriyle selâmlanmışlardır. Akşam üzeri Savarona, Boğaziçinde Büyükdereye kadar çıkmış, sahillere yığılan halk Atatürk'ü alkışlamıştır.

7 Ağustos 1938

Atatürk'ün hastalığı hakkında İstanbulda ve bütün memlekette inanılır kaynaklardan sızan endişe verici haber yayılmaktadır. Fakat hükûmet, bu hususta henüz resmî bir tebliğ neşretmemiş, gazetelerde de bu hususta hiçbir şey yazılmamıştır. İlk defa olarak Tan gazetesinin 1176 numara ve 7 ağustos 1938 tarihli nüshasında Ahmed Emin Yalman «Türk kalb ve ruhlarını birleştiren sevgi bağları» başlıklı bir makale yazmış ve hükûmetten Atatürk'ün sıhhati hakkında resmî bir tebliğ neşrederek milletin malûmattar edilmesini taleb etmiştir. Celâl Bayar hükûmeti, bu gazeteyi ve Yalman'ın makalesini kısmen nakleden Haber gazetesini kapatmıştır. Bu makale, muharririn tarihe geçecek bir yazısıdır.

8 - 22 Ağustos 1938

Savaronadan Dolmabahçe Sarayına geçen Atatürk bugünler içinde vekiller ve İstanbulda bulunan Cumhuriyet Büyük Elçileri ile müteaddid mülâkatlar yapmışlardır. 22 Ağustosta Savarona yatı ile Bandırmadan İstanbula gelen Başvekil Celâl Bayar, Reisi Cumhura mülâki olmuş ve seyahati hakkında maruzatta bulunmuştur.

23 Ağustos — 6 Teşrinievvel 1938

Dolmabahçe Sarayından hiçbir yere çıkmayan Atatürk bugünlerde İstanbulda bulunan Türk devlet adamları ile müteaddit mülâkatlarda bulunmuşlardır. 6 Teşrinievvelde İstanbulun kurtuluş günü münasebeti ile İstanbullulara bir teşekkür ve saygı mesajı göndermişlerdir.

7 - 17 Teşrinievvel 1938

Atatürk'ün hasta olduğu hakkındaki zan ve rivayetlere dair, gazetelerde her ne kadar hiçbir kayda rastlanmamış ise de Büyükşehir halkını, çok ciddî bir endişeye düşürmüştür.

18 Teşrinievvel 1938

Atatürk'ün sıhhî durumu hakkında ilk resmî tebliğ neşredilmiştir.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibler tarafından bu sabah saat 10 da verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Atatürk'ün umumî vaziyetinde bir değişiklik yoktur. Geceyi daha iyi geçirdiler. Nabız 90 - 100 arasındadır. Teneffüs 18, hararet derecesi 36.4 tür.»

Gece neşredilen ikinci tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu akşam saat 20 de verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Reisi Cumhur Atatürk'ün rahatsızlığı ayni halde devam etmektedir. Nabız 120, teneffüs 22, hararet derecesi 38 dir».

19 Teşrinievvel 1938

Gündüz neşredilen üçüncü tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu sabah saat 10 da verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Umumî vaziyette değişiklik yoktur. Geceyi rahatça geçirmişlerdir. Nabız muntazam 88, teneffüs 18, hararet derecesi 36,4 tür».»

Gece neşredilen dördüncü tebliğ:

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu akşam saat 20 de verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Asabî arızalarda hafif fakat aşikâr bir iyilik vardır. Umumî hal daha iyidir. Nabız muntazam 108, teneffüs 20, hararet derecesi 36,9 dur.»

20 Teşrinievvel 1938

Gündüz neşredilen beşinci tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bugün saat 10 da verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Geceyi çok rahat geçirdiler. Asabî arızalar zail olmak derecesinde azalmıştır. Umum hal daha iyidir. Nabız 102, teneffüs 20, hararet derecesi 36,8 dir.»

Gece neşredilen altıncı tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu akşam 20 de verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Asabî arızalar tamamen geçmiştir. Umumî salâh artmaktadır Nabız muntazam 94, teneffüs 20, hararet derecesi 37,1 dir.»

21 Teşrinievvel 1938

Gündüz neşredilen yedinci tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bugün saat 10 da verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Geceyi rahat geçirdiler. Umumî salâh artmaktadır. Nabız muntazam 94, teneffüs 20, hararet derecesi 36,9 dur.»

22 Teşrinievvel 1938

Gazeteler «Millete müjde» serlevhası altında büyük adamın bir hafta evvel başlayan buhran devresini tamamen atlattığını yazmışlardır ve Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden sekizinci bir tebliğ neşredilmiştir.

«Riyaseti Cumhur Umumî Kâtipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu akşam saat 20 de verilen rapor, ikinci maddededir.

2 — Bir hafta evvel zuhur eden arızalar tamamiyle geçmiştir. Nabız muntazam, kuvvetli 80, teneffus 19, hararet derecesi 36,8 dir. Hastalık, normal seyrine avdet etmiştir. Günlük tebliğ neşrine lüzum kalmamıştır.

Müdavi doktorlar: Profesör Neşet Ömer İrdelp, Profesör doktor Nihad Reşad Belger, M. Kemal Öke.

Müşavir doktorlar: Profesör Dr. Âkil Muhtar Özden, Profesör Dr. Hayrullah Diker, Profesör Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. Abravaya Marmaralı. Dr. Mehmet Kâmil Berk.

29 Teşrinievvel 1938

Ankarada kutlanan Cumhuriyet Bayramına on beş senedenberi ilk defa olarak Atatürk iştirâk etmemiştir. Bu millî bayram 1938 senesinde yurdun her tarafında büyük adamın geçirmekte olduğu ağır hastalığın ıztırabı duyularak tes'id edilmiştir. Ankaradaki merasimde Reisi Cumhura vekâlet eden Başvekil Celâl Bayar, orduya hitaben Atatürk'ün bir masjını okumuşlardır, ki bu mesaj Atatürk'ün orduya ve dolayısiyle Türk milletine son hitabıdır. İstanbul Ansiklopedisi, bu mesajı aynen neşretmeyi tarihî vazifesinden bilir. İnanılır kaynaklardan nakledildiğine göre mesaj, direktifleri üzerine kaleme alınmış ve Atatürk yatakta bitkin bir halde iken bu mesajı bizzat tashih etmiştir.

Orduya mesaj

Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferlerle beraber medeniyet nurlarını taşıyan kahraman Türk ordusu;

Memleketini en buhranlı ve müşkül anlarda zulümden, felâket ve musibetlerden ve düşman istilâsından nasıl korumuş ve kurtarmış isen Cumhuriyetin feyizli devrinde de askerlik tekniğinin bütün modern silâh ve vastalariyle mücehhez olduğun halde vazifeni aynı bağlılıkla yapacağına hiç şüphem yoktur.

Bugün, cumhuriyetin 15 inci yılını mütemadiyen artan büyük bir refah ve kudret içinde idrak eden Türk milletinin huzurunda kahraman ordu, sana kalbî şükranlarımı beyan ve ifade ederken büyük ulusumuzun iftihar hislerine de tercüman oluyorum.

Türk vatanının ve türklük camiasının şan ve şerefini dahilî ve haricî her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeyi her an ifaya hazır ve âmade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun orduya bahşettiği en son sistem fabrikalar ve silâhlar ile bir kat daha kuvvetlenerek büyük bir feragati nefs ve istihkarı hayat ile her türlü vazifeyi ifaya müheyya olduğunuza eminim. Bu kanaatle kara, deniz, hava ordularımızın kahraman ve tecrübeli komutanları ile subay ve eratını selâmlar ve takdirlerimi bütün ulus müvacehesinde beyan ederim.

Cumhuriyet Bayramının on beşinci yıldönümü hakkınızda kutlu olsun.

8 Teşrinisani 1938

Atatürk'ün sıhhî vaziyeti normal seyrini takibederken, rahatsızlık birdenbire tekrar vehamet kesbetmiş ve resmî tebliğlerle raporların neşrine başlanmıştır:

Dokuzuncu tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Katipliğinden:

1 — Bugün ikinciteşrinin sekizinci salı günü saat 23 de, Reisi Cumhur Atatürk'ün shhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Bugün saat 18.30 da hastalık birdenbire normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhî vaziyet yeniden ciddiyet kesbetmiştir. Hararet derecesi 36,4 nabız muntazam 100, teneffüs 22 dir.

Müdavi tabibler: Profesör Dr. Neşet Ömer İrdelb, Profesör Dr. M. Kemal Öke, Dr. Nihat Reşad Belger.

Müşavir tabibler: Profesör Âkil Muhtar Özden, Profesör Dr. Hayrullah Diker, Profesör Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. M. Kâmil Berk, Dr. Abravaya Marmaralı.»

9 Teşrinisani 1938

Gündüz neşredilen onuncu tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Katipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu sabah saat 10 da verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Geceyi rahatsız geçirdiler. Umumî hallerindeki vaziyet ciddiyeti muhafaza etmektedir. Hararet dercesi 36,8, nabız muntazam 128, teneffüs 28 dir.»

Gece neşredilen on birinci tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Katipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu akşam saat 20 de verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Bugünü yorgun ve dalgın geçirdiler. Umumî ahvaldeki ciddiyet biraz daha ilerlemiştir. Nabız muntazam dakikada 128, teneffüs 40, hararete derecesi 37,6 dır.»

Gece neşredilen on ikinci tebliğ.

«Riyaseti Cumhur Umumî Katipliğinden:

1 — Reisi Cumhur Atatürk'ün sıhhî vaziyetleri hakkında müdavi ve müşavir tabibleri tarafından bu gece saat 24 de verilen rapor ikinci maddededir.

2 — Saat 20 den itibaren dalgınlık artmıştır. Umumî ahval vehamete doğru seyretmektedir. Hararet derecesi 37,6, nabız 132, teneffüs 33 tür.

10 Teşrinisani 1938

Atatürk ufûl etmiştir. Bu elîm haber, millete on üçüncü tebliğ ile bildirilmiştir.

«Riyaseti Cumhur Umumî Katipliğinden:

Atatürk'ün müdavi ve müşavir tabibleri tarafından verilen rapor suretidir:

Reisi Cumhur Atatürk'ün umumî hallerindeki vehamet dün gece saat 24 te neşredilen tebliğden sonra her an artarak bugün 10 ikinciteşrin 1938 perşembe sabah dokuzu beş gece şefimiz derin koma içinde terki hayat etmiştir.

Müdavi tabibler: Profesör Dr. Neşet Ömer İrdelb, Profesör Dr. M. Kemal Öke, Nihad Reşad Belger.

Müşavir tabibler: Profesör Dr. Âkil Muhtar Özden, Profesör Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. M. Kâmil Berk, Dr. Abravaya Marmaralı.»

Büyükşehir, bu acı haberi saat onda öğrendiği zaman, perişan olmuştur; ve derhal sessiz göz yaşları ile, sinemalar, gazinolar, barlar ve meyhaneler gibi ne kadar eğlence yeri varsa, sahipleri Türk ve gayri Türk, Müslüman ve gayri müslim, kapılarını kapamış, kepenklerini indirmişlerdir. Mekteplerde muallimler ders verememiş, talebeler feryat ve figana başlamış ve muallimler çocuklara, metanetin asalet şanından geldiğini, büyük kahraman adamın ruhunu şâdetmek için metin olmak gerektiğini anlatmışlardır.

Atatürk'ün hastalığı, son günleri ve ufulü

«Bu yazı, tabibi müdavilerinden İstanbul Mebusu Profesör Operatör M. Kemal Öke tarafından Niyazi Ahmed Banoğlu'na verdiği bir mülâkattır ki ilk olarak Yedigün mecmuasında neşredilmiştir).

Sayın Profesör, Atatürk'ün hayatına ait hâtıralarını anlattıktan sonra onun tedavisine başladığı günlere geçecekti. Bu geçiş, Mim Kemal'in yüzünü bir anda o kadar değiştirdi ki... Atanın harikulâdeliğini anlatırken gözleri onun kudretinden ruhuna sinmiş bir ateş saçıyor gibiydi. Şimdi bu ateş sönmüş, doktor bir hasta haline dönmüştü:

— Suadiyede, evimde oturuyordum, diye söze başladı. Bir telefon... Yarın saat dokuzda sarayda bulunmaklığım lüzumunu tebliğ ediliyordu. Geceyi, rahatsız bulunan Ataya acaba yapılacak bir şey mi var. Üzüntüsüyle geçirdim. Uyuyamadım. Ertesi günü Atatürk'ün hakkında Almanyadan Fon Rihman, Viynadan Epinger isminde iki profesörün bulunduğu bir konsültasyon yapılacağını öğrendim. Bu konsültasyonda Neşet Ömer, Süreyya Hidayet, Nihad Reşad, Mehmed Kâmil, Sıhhiye müsteşarı Asım, Abravaya ve ben bulunuyorduk. Âkil Muhtar hasta olduğu için gelememişti.

Bir çok müzakere ve münakaşalardan sonra Atatürk'ün hastalığının neden ibaret olduğu hakkında Türk hekimlerinin noktai nazarı aynen kabul edildi.

Yalnız hekimlerin konsültasyonundan evvel Atatürk evevelâ benimle konuşmak istediklerini tebliğ ettiler. Hemen gittim. Ellerini öptüm. Oturtular. Odada Başvekil Celâl Bayar ve Şükrü Kaya vardı. Atatürk:

— Kemal Bey, buyurdular, şimdi konsültasyon yapılacak.. Su almak icabederse ne olacak? Bana evvelce yaptığın ameliyatlarda hiç, hiçbir şey hissetmemiştim. Bu da böyle olabilir mi, Barsak delinmez mi? Kanla karışmaz mı?

Cevap olarak:

— Atam... Bu onlardan daha basittir. Hiçbir şey duymazsınız, yine o usulle yaparız. Barsakların delinmesi, kan damarının yaralanarak kanama olması usulü dairesinde yapılan bir su alma ameliyesinde varit değildir. Siz müsterih olunuz... Takdir buyuracaksınız ki, bu ilk Pinksiyon'dan sonra şayet yapılmasına ihtiyaç görülürse, ondan sonrakilerinde bu endişelerden hiç birini hissetmiyeceksiniz.. dedim.

Ben hem Atayı duydukları endişeden kurtarmıya, hem de ondan sonra yapılacak Ponksiyonlara hazırlanmıya çalıştım. Atatürk evvelce kendisine, bilemiyorum kim tarafından; «Dikkat edilmezse oradaki damarlardan biri yaralanabilir ve barsak zedelenebilir..» denilmiş olacaktı. Bu, telâşını mucib olmuştu. Benim sözlerim kendisini çok müsterih etmiş:

— Artık bu müdahaleden çekinmiyorum.. kolaymış. Buyurdular.

Profesör Epinger'in rejim hakkındaki tavsiyesi pek iyi netice vermedi, Atatürk bundan biraz sarsıldı. Bütün tedbirler üzerine ittifak edildi ve bunlardan sonra sırası gelince karnından su alınması da kararlaştırıldı. Fakat bu tedbirler, Atatürk'ün sıhhati üzerinde salâh temin edemedi. Karnında gittikçe miktarı artan su, kendisini rahatsız etmeğe başladı. Bir akşam yine Suadiyede idim. Neşet Ömer saraydan telefon etti:

— Kemal Bey, yarın saat dokuzda sarayda bulun... Fisenjer geliyor. Suyu alırız olmaz mı? dedi.

Bu, beklediğim bir netice idi. Ertesi gün saraya gittim. Neşet Ömer ve Kalemi Mahsus Müdürü Süreyya, kalemi mahsus müdüriyeti odasında buluştuk. Atatürk'ün karaciğerinde kifayetsizlik olduğu için herhangi bir zehirli maddeye tahammül edemiyeceğini nazarı dikkate alan müdavi hekim Neşet Ömer, evvelâ Ponksiyonun hissi iptal edilmeksizin yapılmasına ve suyun az miktarda alınmasına taraftardı. Belki Neşet Ömer bu noktai nazarda ısrarda haklı idi. Fakat Atatürk'ün çok hassas olduğunu yakından bilen bir cerrahın bu işi iptalsiz temin etmesine imkân yoktu. Nitekim cilt altına yapılan en ince iğne bile ancak hissini iptalle yapılabilirdi. Bu böyle iken benim, bu elem veren daha kalın bir iğneyi tecrübe edemiyeceğim pek aşikârdı.

Fisenjer de teklifimi mahzursuz gördü. Ben de esasen hazırlığımı ona göre yapmış, her türlü tertibatı almıştım. Ponsiyonu yaptım. Bu, çok tabiî ve hastaya bir ıztırab vermeksizin seyretti. On buçuk kilo su alındı. İstirahate, derin, sakin bir nefes almağa mütehassir olan Atatürk:

— Oh.. çok rahat ettim.

Buyurdu.

Su, şişelerden aktarma edildikçe:

— Bu kadar su aşağı yukarı bir gaz tenekesini doldurur. Karın içinde taşınabilir mi? İğneyi bana gösterin... Buyurdular.

Hemen ince bir iğne gösterdim:

— Aman bu kazma anestezisiz nasıl batırıldı.

İptalsız yapılması için telkinat yapılmış olacak ki, Atatürk:

— Birkaç defa anestezi yapılmadan bu yapılamazdı. Fakat bir diğeri icabederse rica ederim daha incesini intihap edelim... Buyurdular.

Su alındıktan sonra bacaklardaki şişlikler «ödem» azaldı, fakat karın ertesi günü, tekrar şişmiye başladı. Neşesi biraz azalmış ve bu şişmeden tabiî olarak memnun olmamış görünüyordu. Fakat biz kendisini bunun tabiî olduğuna, bu işin ancak tedricen tabiî bir hale geleceğine, sabır ve tahammül lâzım geldiğine iknaa çalışıyorduk. Nitekim Fisenjer de kendilerine ilk Ponksiyonların on gün fasıla ile, ondan sonrakilerin aylık fasılalarla yapılmak suretiyle fasılaların yavaş yavaş uzatılacağını arzetmişti.

Şişlik yavaş yavaş artmış ve on altıncı günü eski ıztırabları verecek dereceye gelmişti. Tekrar ertesi günü su almıya karar vermiştik. Biz bir gün evvelinden her şeyi hazırlamıştık. Öğle üzeri bizi, emretti, huzurlarına getirtti.

— Ben çok muztaribim, hemen suyu alın... Buyurdular.

Neşet Ömer:

— Efendimiz, yarın yapılacak, her şey hazırlanıyor, dedi.

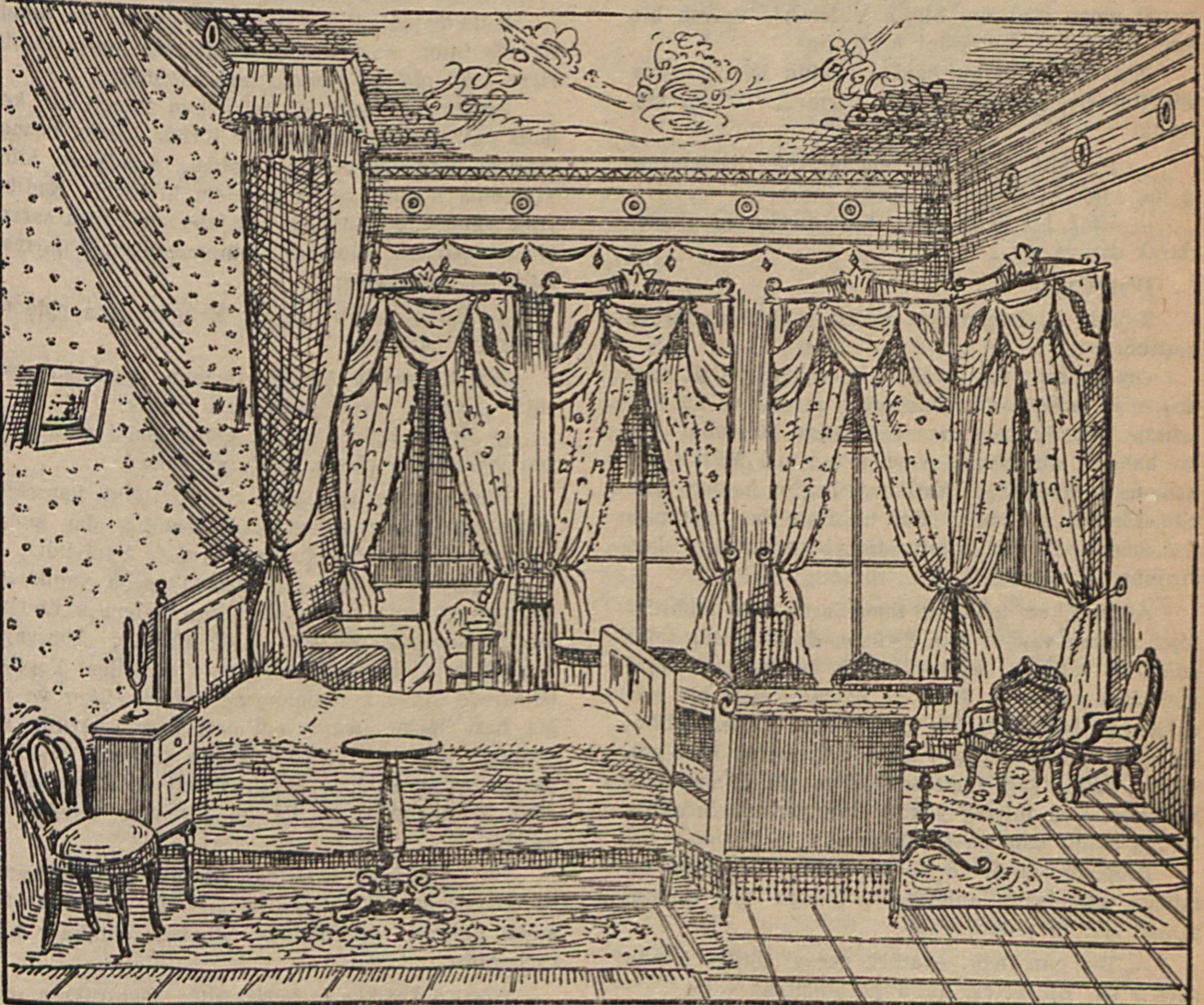
Atatürk:

— Bugünle yarın arasında ne fark var? Hemen yapınız, buyurdu.

Bu ısrarı üzerine biz de hemen ponksiyonu yine anestezi altında yaptık. Ayni miktarda su çıkarıldı. Kendisi mütemadiyen:

— Hepsini alın.. hiç kalmasın. Vaziyetimi değiştirin de orada burada kalanları da alınsın.. buyurdular.

İkinci su alma da Atayı çok rahat ettirdi:

Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün vefat ettiği târihî oda.
(H. Y. Şehsüvaroğlu'nun «Asırlar Boyunca İstanbul» adlı eserinden).

— Oh.. ne kadar rahat ettim. Bir sigara verin içeyim.. buyurdular. Bir de kahve içtiler.

Atatürk'ün velev kısa bir zaman için de olsa istirahatine şahit olmak hepimizin içinde bir neşe uyandırıyor, biz de onun kadar seviniyorduk. Çünkü muztarip insanlara ümit ve cesaret veren, onların refah ve saadeti için yorulan, bazan manevî ıztıraplar çekerken Atanın birkaç dakika veya saat için olsun sıhhatini görmek bizi bir an teselli ediyordu.

Bu su almaların kendisine mahsus arıza ve tehlikeleri vardır. Onun için nabız ve tansiyon daima Neşet Ömer, Nihad Reşad tarafından kontrol edilirdi. Ponksiyonlar ne tansiyonda ne de nabızda en ufak bir tahavvül göstermedi. Gayet tabiî seyretti. Bundan çok memnun oluyorduk.

Mim Kemal'i nefes almadan dinliyordum. Acı, feci hakikat bir rüya kasırgası gibi önümüzden geçmiş, Atamızın fâni vücudu ebediyete göçmüştü. Fakat bunu hiç düşünmüyordum. Muhterem profesörün anlattığı bu kalbime birer ok gibi saplanan sözlerin sonunda:

— Bir gün, son iğneyi yaptık, birkaç dakika sonra ulu Ata derin rüyasından uyandı. Gerindi ve enerji saçan gözlerini bütün kudretiyle açarak bizlere gülümsedi. Demesini bekledim.

Mim Kemal'in bir dakika sükûtu içine sığdırabildiğim bu hulyalarım çok sürmedi. Devam ediyordu:

— Bir gün dedi, muayenehanemde hastalarımla meşguldüm.. Telefon... Neşet Ömer:

— Ufak bir ârıza oldu. Kan durdurucu ilâçlar alarak saraya gel...

Diyordu.

Telâşla bu ilâçları eczaneden yaptırarak saraya koştum.

Diş protezi, diş etinde bir et kabarıklığı yapmış, dişçi arkadaşımız hastalığın esasını ve bu hastalıkta kan durmasının müşkülâtını bilmediği için bu kabarık eti kesmiş veya koparmış. Müthiş bir kanama olmuş. Dişçi korkmuş, benim hemen getirilmekliğimi söylemiş. Bir taraftan da yapılması icabeden tedbirini tatbik etmeyi unutmamış, kan durmuş.

Atatürk, en tehlikeli zamanlarda bile muhitini teşçi edecek vaziyet alır. İşte bu da etrafında telâş edenlere sükûnet tavsiye etmek suretiyle itidalini muhafaza ediyordu. Hem de ehemmiyetsiz bir müdahalenin beklenilmiyen bu neticesi karşısında telâş eden, korkan dişçiyi teşci ediyormuş. Ben geldiğim vakit, kan tamamen durmuştu. Tamponun kaldırılmasına ihtiyaç yoktu. Onu yerinde bıraktık. Ondan sonra kanama tekrarlamadı.

Profesör, günlerce devam eden tedavinin en mühim safhalarını anlatmakta olduğu için zaman zaman zihnini yokluyordu:

— Bir gün dedi, Atatürk geceyi ihtilâç içinde geçirmişti. Biz ertesi günü gördüğümüz vakit:

— Ben dün gece büsbütün başka bir adam olmuştum, değişmiştim.. bu neydi? Ne tuhaf.. ben asıl dün gece hastaydım buyurdu.

Bu, karaciğer kifayetsizliğinin hafif geçen bir tezahürü idi. Bu da geçti. Fakat Atatürk, alınan bütün hekim tedbirleriyle hayatı uzatılan bir hasta idi. Günden güne eriyor.. hattâ bu erime her gün kendisiyle temasta bulunan etrafının, hekimlerin de gözlerine çarpacak kadar barizdi. Koca bir enerji sönüyor, ordusunu zaferden zafere götüren azimkâr büyük kumandan, kılıcıyle, ateşin hitabeleriyle millete enerji saçan koca bir insan eriyor. Kapıda bekliyen ölüm, ona her dakika yaklaşıyordu. O yine metindi. Öleceğini hissetmiş olabilir, fakat etrafına katiyyen hissettirmemiştir. O daima Ankaraya gideceğinden, epeydir millete görünmediğinden, görünmek ihtiyacını duyduğundan bahsederdi. Nitekim ölüme çok yakın bir zamana kadar, 15 inci yıldönümüne hazırlanmakta idi. İlk ponksiyondan 5-6 gün sonra Ankaraya gidebileceğini ve 100 metre yürüyebileceğini ona vaadeden Fisenjer'in sözlerini dikkatle hatırlıyordu. Fakat zaman geçtikçe gitmek kudret ve kuvveti azalıyordu. Hekimce bu arzularını yerine getirmeğe imkân yoktu. Fakat bazı manevî tesirlerin hastalığın seyri üzerine fena tesir edeceğini düşünen hekimler, gitmesine mâni olmak mesuliyetini üzerine almak istemiyorlardı.

Hükûmetçe gitmesine ihtiyaç varsa ve kendileri de buna musır iseler, hekimlerin muvafakatlerinin tabiî olduğu alâkadarlara arzedildi.

Ankara seyahati düşünülürken ikinci bir kriz daha yetişti. Ata, çok şiddetli ihtilâç içinde, kısmen etrafını tanıyamıyacak bir halde... Suadiyede idim. Telefonla hemen saraya gelmem bildirildi. Kadıköyüne gönderilen İstanbul motörleriyle doğru saraya gittim. Atatürk oturmuş, mütemeadiyen bağırıyor, ihtilâçlar gösteriyor:

— Bırak, bırak.. diyor. Yatırılmasına şiddetle muhalefet ediyordu.

Neşet Ömerle birlikte hemen oturduğu vaziyette göğsüne serom şırıngaları yaptık:

— Bırak, bırak.. çabuk, kelimelerini mütemadiyen tekrar ediyorlardı. Zorla yatırdık.

Ondan sonra işin daha ciddileştiğini, karaciğer kifayetsizliğinin tehlikeli ihtilâtlarından olan komaya girmek üzere olduğu icabedenlere bildirildi.

Tevfik Rüşdü'nün. bir konsültasyon yapılmasının vaziyet icabı doğru olacağını söylemesi üzerine hemen Süreyya Hidayet, Âkil Muhtar, Abravaya, Hayrullah, Mehmed Kâmil davet edildiler. Yapılan istişarede siyah kan damarına serom glikoz ve diğer bazı ilâçlar şırınga edilmesi kararlaştırıldı. Bu seromun yapacağı şiddetli, bazan tehlikeli olabilen şokları nazarı dikkate alındı. Fakat ne olursa olsun Akil Muhtar'ın ısrarı ile bu seromlar tarafımdan yapıldı.

Bu koma krizi esnasında Atatürk mütemadiyen:

— Aman «Dil» veya «değil» dil efendim dil, aman yarabbi.. gibi kelime ve eksik cümleler tekrarlıyordu.

Arasıra kaşıkla su veriyorduk, soğuttuktan sonra yutuyordu. Pek seyrek gözlerini açıyor, bakıyor.. ve son zamanlara doğru da:

— Su ister misiniz?

Sualine başiyle veya kaşiyle müsbet veya menfi cevap veriyordu. Bu nöbet 3 gün sürdü.

Sabah saat 6 da Hayrullah, ben ve Kılıç Ali, büyük salonda oturuyorduk. Bay Ridvan geldi:

— Efendim oturmak istiyor, gözlerini açtı. Ne yapayım dedi.

Telâşa meydan vermemek için bunun, yalnız ben giderek nezaretim altında yapılması muvafık bulundu. Hemen koştum. Bay Ridvan bana gelinceye kadar Ata, kendiliğinden oturmuş... Beni görünce, dikkatle baktı:

— Tuhaf şey. Bana ne oldu? Buyurdu.

Ben işimi bitirince salona avdet ettim ve bu vaziyeti tebşir ederken, Bay Ridvan tekrar geldi:

— Kemal Beyi tanıdı, dedi. Mim Kemal değil miydi. Burada ne işi var. Niçin burada? diye sordu, dedi.

Atatürk muhtelif tesirler altında kanamadan çok korktuğu veya korkutulduğu için benim orada bulunuşumun bu işlerle münasebetini araştırmak istiyordu. Başından geçen hâdisenin kendisine herhangi bir suretle söylenilmesi kararlaştırılmıştı. Atatürk vaziyetin içyüzünü etraftakilerin yüzlerinden, sözlerinden istihraç etmek istiyordu. Benim bulunuşum onun çok dikkatini celbetmiş, olacak ki, sık sık:

— Kemal Bey burada mı? diye soruyordu.

Neşet Ömerle aralarında şöyle bir muhavere geçmiş:

— Kemal Bey burada mı yatıyor?

— Evet...

— Niçin?

— Vapuru kaçırmış..

Bu cevapların hiç biri onun isteklerini tatmin edemiyordu. Fakat o, hakikati pekâlâ gözlerinden anlıyordu.

Her gün istişare ile tâyin edilen bir rejim, karaciğer hulâsası, serom fiziyolojik, serom glikoze ve diğer bazı tedbirler tatbik edilmekte idi. Arasıra beklenilmeyen iyilik görülüyordu. Fakat bunların hepsi ümit verici, aldatıcı iyiliklerdi. Atatürk, gözlerimizin önünde ölümün pençesinde mücadele ve kendisini müdafaa ediyordu. Arasıra görülen salâh, şiddetli bir komadan muvaffakiyetle kurtuluş bu hastalığın cidden kaydedilen halleridir. Nitekim Fisenje yazdığı mektubunda komadan kurtulmasını harikulâde bir hâdise telâki ediyor ve şimdiye kadar ancak iki defa gördüğünü ilâve ediyordu.

Sanki ölüm Atatürk'e kıyamıyordu, sanki ölüm de ondan korkuyordu. Bütün hastalığın seyri esnasında kalb ve böbrekleri tabiiliğini muhafaza etti. Atanın mukavemeti hikmetini de orada aramak lâzımdı. Hattâ kendisi bir gün:

«— Beni kalbim kurtarıyor, buyurmuştu.

Bu defa karnında su çok ağır toplandı. 32 inci günü ancak üçüncü ponksiyona mecburiyet hâsıl olmuştu. Derhal hekimleri çağırıyor. Kızgın ve asabî bir halde suyun hemen alınmasını emrediyordu. O gün ben Gülhaneye derse gelmiştim, bulunamadım:

— Kemal Bey yok, yarın alırız, diyerek ponksiyonu tehire uğraşan arkadaşlarıma kızıyor ve:

—Mim Kemal alsın.. buyuruyorlar.

Bizzarure yine hemen 10,5 litre su alınıyor. Bu son ponksiyondu. Ondan sonra hafif bir buhran daha geçirdiler. Fakat diğerleri gibi şiddetli ve sürekli olmadı. Hemen serom yapmak ve icabeden diğer ilâçları vermek üzere tertibat alındı. Serom yapılırken, tamamen açılmıştı. Hattâ bu müdahale esnasında:

— Ben yine uyudum galiba.. buyurdular.

Ben de:

— Hayır Atatürk.. böyle bir şey vaki olmadı.. dedim.

— Acayip.. ben uyudum zannettim... mukabelesinde bulundular.

Atatürk, geceyi rahatsız geçirdiler. Ertesi gün karaciğer kifayetsizliğinin en vahim ârızalarını göstermeğe başladı. Bu defa geçen seferki gibi kelimeler söylemiyor, hakikî ihtilâçlar göstermekle beraber daha sakin bulunuyordu. Fakat gittikçe ârazlar şiddetlendi; en nihayet hâleti nezi âlâmetleri başladı.

Mim Kemal'e bir sual sordum:

— Hiç ıztırap duydular mı?

— Hayır, dedi. Hattâ ilk koma esnasında Şükrü Kaya ile bir de münakaşamız oldu.

Şükrü Kaya:

— İnliyen, hareketler yapan bir insanın ıztırab duymamasına imkân olabilir mi demişti.

Fakat o, bunu bir hekim gibi değil, bir mantık işi olarak izaha çalışıyordu. Bereket versin ki, Atatürk bize ayıldığı zaman bir şey hissetmediğini söylemekle sözlerimizi teyid etmişti. Sadece:

— Bana ne oldu? Hiç bir şey bilmiyorum... Allah Allah.. çok şey. Gibi sözler söyledi.

Eğer koma içinde de ıztırap, elem mevzuubahs olsaydı, onun başucunda en ufak bir sarsıntıdan, en bassit bir vecibeden kurtarılmasını düşünen hekimler ne kadar muztarib ve müteellim olacaklardı.

— Perşembe günü idi. Sabahahleyin saat 8,30 da Akil Muhtar, Mehmed Kâmil, Abravaya ve ben Atatürk'ün yanında idik. Tekrar serom glıkoze yapılması kararlaştırıldı. Bunu da yaptık. Derin bir huşû ve tazimle huzurunda durduğumuz Atatürk, Türk milletine veda etmek üzere idi. Mehmed Kâmil, arkamda, omuzlarıma dayanarak hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Akil Muhtar, oksijen doldurmakla meşguldü.

Mim Kemal derin bir nefes aldı. Korkulu bir rüya görür gibi silkindi. Anlıyorum ki, sözlerine devam edemiyordu. Hafızasında kaybolmuş bir hâtıra arar gibi gözlerini sabitleştirdi:

— İlim ve fen, dedi, işte aciz içindedir. O, sanata, ilme ve fenne ne çok hürmet ederdi. İlmî salâhiyetlere daima hürmetkârdı. Hiç unutmam bir baloda gece yarısından sonra Neşet Ömerle birlikte müsaadelerini almağa gittiğimiz vakit muayede salonunda bir zamanlar saçak öptüren padişahların oturdukları yer tahtının yanında bir koltukta oturuyorlardı. Yanında Hakkı Tarık Bey vardı. Bize hitaben:

— Şuraya oturun.. burası padişahlara mahsus taht değil, ilim adamlarına mahsus bir yerdir.. buyurdu.

Bu, Atanın bize karşı itimadını, sevgisini ifade etmekle beraber, ilme verdiği kıymeti de veciz kelimelerle anlatmıştı. Atatürk'ün insanlığa karşı şefik düşünüşleri vardı. Fazilet ve insanlık prensiplerini muhite telkin etmek için hiçbir fırsat ve vesile kaçırmazdı.

Mim Kemal koltuğundan fırlar gibi ayağa kalktı. Denizin dalgın dalgalarını yalıyarak villâya dolan sonbahar rüzgârlarını derin derin içine çekti. Sonra:

— Başka ne söylememi istiyoresun. Anladın mı? demek ister gibi yüzüme baktı.

Sonra tarihin bu en acı safhalarını ağır ağır anlattı:

— O vakte kadar dedi, metanetini muhafaza eden Kâtibi Umumisi Hasan Rıza da hıçkırmaktan kendini alamadı. Atatürk'ün yüzü gittikçe rengini değiştiriyor, hançeredeki hırıltı artıyordu. Artık insafsız ölüm Atanın hayatına son darbeyi indiriyordu.

Sert bir asker baş çevirişi gibi başını birdenbire bize çevirdi. Bize bir şey ihtar ediyormuş gibi gözlerini açtı, baktı. Bu son hayat eseri, son nefesi idi.

Atatürk, 9,5 da ebediyet âlemine intikal etmiş bulunuyordu. Hasan Riza geldi. Elini öptü. Biz de bu son tazim vazifesini ifa ettik.

Bu ne feci bir tablo idi. Sonsuz bir enerji kaynağı, kudretli bir varlık heykelinin bir hiçe mağlûb olup sönmesine şahit olmak ne büyük bedbahtlıktır. İşte biz bu bedbahtlığı herkesten evvel duyduk ve ben fazla olarak onun asîl çehresine haşmet veren o mavi gözlerini de kapamak bedbahtlığına uğramış bir insanım karşınızda.

Mim Kemal, sözlerini gözyaşları ile kesmiştir.»

İstanbullular, Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün mânevî huzurunda

(Muharrir Salâhaddin Güngör'ün kalemiyle)

Boşlukta hıçkıran sesler, ağırlaşmış hava zerreleri üstüne birer yumruk gibi indi. Dan.. dann.. dannn!..

Dolmabahçe kulesinin ihtiyar saati dokuzu çalıyor. Acı feleâketten sonra, kalbi durup hareketten kesilmiyen bu duygusuz saate içim sızlayarak baktım ve sonra denizin, maviliğinden bir şey kaybetmiyen rengine, saray bahçesinde sıkılmadan öbek, öbek açan çiçiklere başımı çevirdim.

Bütün bir milletin; onu tavaf etmeğe hazırlandığı şu tarihî dakikalarda, ne kadar isterdim ki yaşlarla sislenmiş gözlerim önünde, güzelliği ifade eden ne varsa perde perde silinsin ve ben, bugün ondan başka hiç bir şey görmeyim.

Hayat!... Yeelkovanlar, akrebleri, akrebler, yelkovanları takibediyor ve zaman denilen, ırmak, hep böyle saatleri saatlere, günleri günlere boşaltarak şarıltısız, akıp gidiyor.

Atlı ve motosikletli polislerle çevrili saray kapısında sırmalı büyük üniformaları, güneşe karşı ışıldıyan yüksek rütbeli subaylar, dünyanın en büyük kumandanı huzurunda yapacakları son geçid resmine çıkmak üzereydiler.

Atatürk de hazırdır!

Estetik zevk sahibi vatandaşların, nezareti altında onun tabutunu bütün gece, sabaha kadar süslediler.

Orgeneral başta olduğu halde, kurduğu orduyu, rektörü, dekanları ve profesörleriyle yetiştirdiği münevver gençliği ve bu arada yedisinden yetmişine kadar, hasretinin ateşiyle tutuşturduğu şehir halkını, artık huzuruna kabul edebilir.

Bazan, ayakları dolaşan hâtıralarım, geri geri gidiyor ve kendi kendime:

— Bugün, ne var?.. Onun mütemadî bir hareket ve mütemadî bir yaratma kaynağı olan genç dimağının artık sönmüş olabilmesini, havsalam bir türlü almıyor. Şu yarım gövdesiyle, direkte asılmış gibi sallanan bayrak bile her şeyi ifşa ettiği halde, gene içimde şüphe var: Sanıyorum ki, beklenmedik bir zamanda, vaziyet birdenbire değişecek ve Atatürk, şu mermer merdivenlerin basamaklarında, lüzumsuz telâşımızı gülerek yüzümüze çarpacak!..

Ne yazık ki, ondan beklenen bu mucize, ilk defa olarak vukua gelmedi ve biz biçareler, on bir sene evvel, halk mümessillerini büyük muadeye salonunda, Atatürk'ün ancak manevî huzurunda kabul edilmek şerefine erebildik!

Kapıdan içeri girdiğim zaman, tesiri altında kaldığım his, tarif edilemez bir ürpermeden ibaret oldu.

Burada ürperen yalnız canlı mahlûklar değildi. Koca salon salkımları içinde gözyaşı damlaları gibi parlıyan geniş avizesinden tutunuz da yerlere kapanır tesirini veren muhteşem mermer sütunlarına kadar, tepeden tırnağa ürperme içinde idi.

Gözlerimdeki yağmur bulutları sıyrıldığı zaman görebildiğim manzara şu oldu: Atatürk, salonu ilk Dil Kurultayı toplantılarını heybetli bakışlariyle ihata ettiği, her zamanki köşesinde idi.

Fakat, Onun yüzünü artık göremiyorduk.

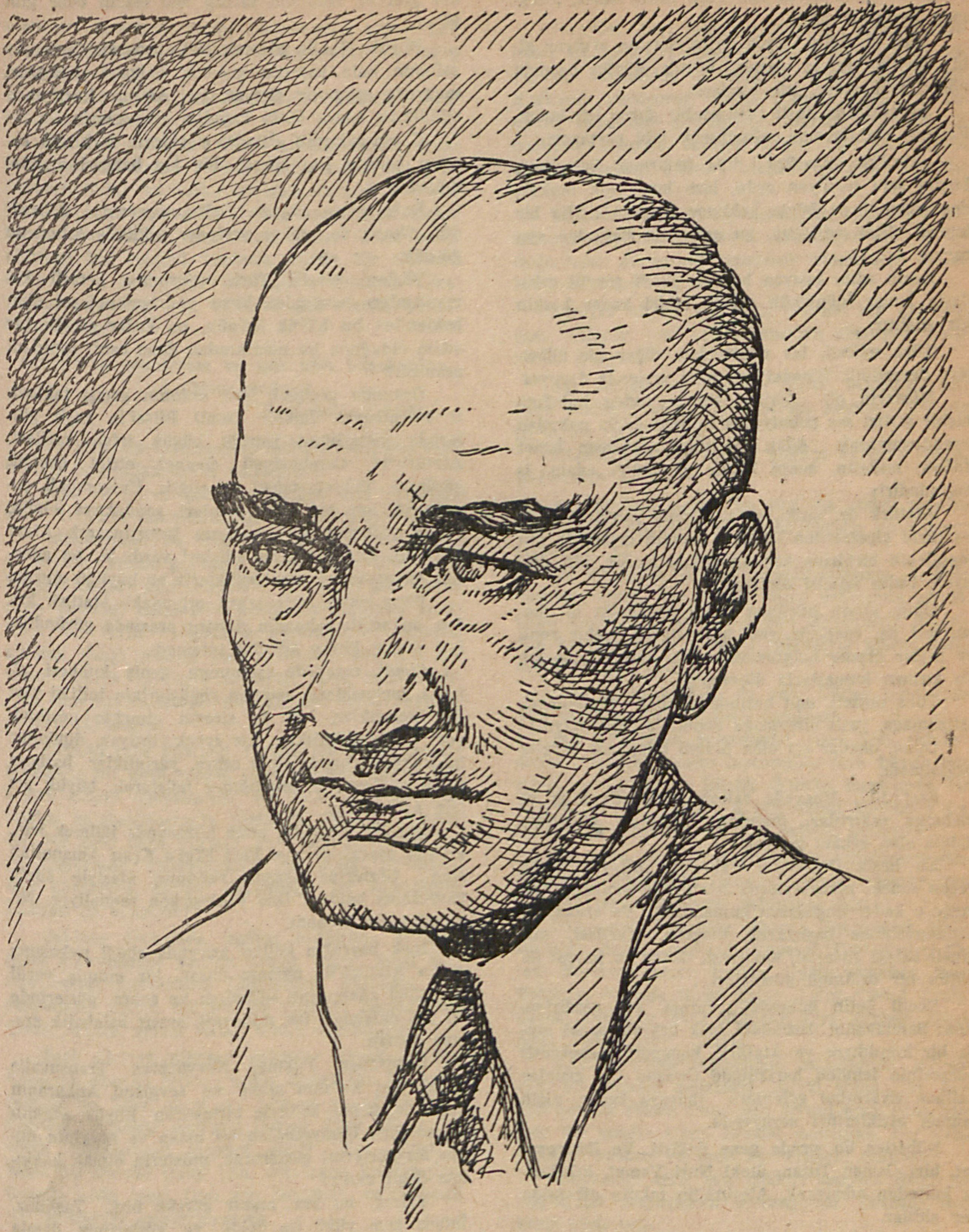
O, şimdi şerefini kurtardığı Türk bayrağı ile örtülmüş bir abanoz sanduka içinde idi. Bu sandukanın etrafında altı meş'ale nurdan perdeler örerek, durmadan yanıyorlardı.

Atanın varlığını ihata etmek için, partisinin bu mânalı altı okundan daha mânalı remiz bulunamazdı.

Zaten kendisi de hayatında, Türk milletinin en büyük meşalesi değil miydi? Ona gitgide yaklaşıyorum ve yaklaştıkça, yüreğimin şiştiğini, gözlerimin büyülendiğini hissediyorum.

Ellerinde çekilmiş kılıçlariyle, Atatürk huzurunda şeref nöbeti bekliyen genç subaylara ve tunç yüzlü Mehmetçiklere, şakaklarımda, uğultusunu duyduğum bir heyacanla baktım. Ordular yaratan adama, ancak böyle kılıçlı türbedarlar yaraşırdı!

Üstteğmen Fuad Kaleci, asteğmen Sami Küçük

1937 de Atatürk
(Resim: Fotoğrafdan Sabiha Bozcalı eli ile)

asteğmen Avni Eksiz, asteğmen Lûtfi Amas, asteğmen Bezmi Kişmirli...

İçeri girdiğim sırada, ordu namına andiçer gibi, dimdik vaziyet alarak, büyük ölünün başında nöbet bekliyenler, işte bunlardı.

Şu dakikada, tarif edilmez bir gurur içindeyim. Kalbim, mahfazasına sığmayacak gibi çarpıyor:

«Atatürk.. Atatürk.. diye bağırmak istiyorum, bugün seni bekliyen ordu, bize bıraktığın mukaddes emaneti de böyle bekliyor Atatürk!.. Hiç bir kuvvet, Türk milletini, bu emanetin başından ayıramaz.

Senin adını taşıyan bayrak, şimdi sevgili arkadaşın İsmet İnönü'nün elinde eskisi kadar keskin bir silâhtır.

Türk milleti, bir nöbetçiden, diğer bir nöbetçiye devredildi. Emanet ise, yerli yeriende duruyor.

Müsterih ol! Vatan istikametinden kulağına hiçbir yırtıcı ses gelmiyecek ve seni derin uykudan uyandırmıyacak. Silâh ve ülkü arkadaşın İsmet İnönü, milletin, senin kadar güvendiği adam, iş başındadır!»

Atatürk de, sanki, şu dakikada, yahut güllerin ve türlü çiçeklerden örülmüş tacının ortasında altı meşalenin birbirine karışan ışığını içerek, bizi dinliyor, bizim içimizi dinliyordu.

Onun allara bürünen ebedî köşkünün bir husisyeti de, üzerinde yası hatırlatacak hiçbir renk ve hiçbir nişane bulunmaması idi. Baştan başa koyu kırmızı kumaşlarla döşenmişti.

Türk milleti, onu başında gördüğü gündenberi, tatmamağa, yaslı olmamağa ahdetmiş değil miydi?

Onun, okadar acı olan ölümü bile, bize karalar bağlatmadı.

Saat 10... Muayede salonu kapısında kılıç ve mahmuz şakırtıları duyuldu: Ordunun «teşrifata dahil» olan erkânı geliyor!

En başta Orgeneral Fahrettin Altay... Daha geçen seneki manevralarda Atatürk'le yanyana görmeğe o kadar alıştığımız kumandan... Ve arkasında akademisinden başlıyarak, topçusu, piyadesi, makineli tüfeği süvarisi, nakliyesi, denizi ve havası ile bütün bir ordunun güzideleri...

Ebedî Şefin bulunduğu tarafa göz gezdiriyorum: Sandukanın üstündeki ipek bayrak, sanki arada bir kımıldıyor ve Atatürk, kapandığı penceresiz hücresinin içinden harikulâde tevazuu ile, gruplar halinde ziyaretine gelenlere, «buraya kadar niçin zahmet ettiklerini» soruyordu.

Nöbetler bu sırada gene değişti. Ve iki general, biri Osman Tufan, öteki Nuri Yamut, kılıçlarını kınından çıkararak, Atatürk'ün tabutu etrafında yer aldılar.

İşte çelenkleri getiriyorlardı. En başta Cumhur Reisi İsmet İnön'nün çelengi var. Biraz sonra, Büyük Millet Meclisinin, Meclis Reisinin, Başvekil ve Mareşalin çelenklerini de getirdiler.

Atanın dizleri dibinde yatan bu çiçek şekline girmiş sevgi sembolleri, onun manevî şahsiyetine:

— İşte biz buradayız!... Senin yanındayız!.. Görüyorsun ya, sana Ankaranın kalbini getirdi!.. der gibi ve tabutuna sarılıp onu teselli eder gibi idiler.

Büyük ölünün ziyaretçileri, program sırasiyle salonun kule kapısını geçerek bahçeyi dolaşıyor, muayede salonuna giriyor ve Atanın huzurunda eğildikten sonra öteki kapıdan çıkıyorlardı.

Geniş avizenin altında, çiçeklerin birbirine karışan kokusu ile burası bir kış bahçesine dönmüştü.

Daha sonra akşama doğru, Orgeneral Fahreddin Altay'ı da, nöbet yerinde, çekilmiş kılıcı ile gördük.

Türbesi, şerefli Türk ordusunun, şerefli kumandanları tarafından birer emirber neferei gibi, beklenilen bu büyük ölünün, ne kadar şerefli bir adam olduğuna bu manzaradan daha canlı şahid mi aranırdı?

Ordunun geçişini, sivil erkânın geçişi, takibetti ve nihayet, Rektör Cemil Bilsel'in yaşlı gözleriyle piştarlığını yaptığı büyük irfan kafilesi. Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet ettiği gençlik göründü. Yüksek tahsil gençliği!.. Üniversiteli çocukların, hep bir arada, yüzleri, sandukaya dönük, yalnız gözlerini ve ruhlarını konuşturarak Atayı huşû ile öyle bir tevaf edişleri vardı ki, bu gençliğe güvenmemek, nankörlüklerin en büyüğü olurdu.

Biraz sonra, orta tahsil çağındaki Atatürk kızları bu acıklı sahnenin dekoru arasında göründükleri zaman kimse kendini tutamadı.

Şimdi, muayede salonunun geniş kubbesi altında, hıçkırıklarla sarsılan göğüslerinin iniltisi var! Bu hıçkırıklar, bize de sirayet etmekte gecikmiyor. Ve hep birlikte, kız erkek, ihtiyar, dünküler bugünküler, hattâ biraz sonra, yarinlikler başbaşa verip paylaşmağa çalıştığımız müşterek büyük acı için ağlaşıyoruz.

İşte bir adam ki; onun huzurunda iğilmek için, kıt'alar aşarak gelmiş: Eski Efgan Kralı Amanullah Han... Gözlerine sıçrıyan ruhunun ateşiyle âdeta kavrulmuş halde... Ona yaklaşırken sendeliyor. Nihayet o da boşandı.

İpek bayrağın kolları arasında ebedî uykusuna varan Atatürk'ü, namaza duran bir mümin vecdi ile, rükû edercesine selâmladı ve sonra, gözlerinde iri yaş damlaları ile, mütevazi, sessiz kalabalık arasına karıştı.

Londradan Pekine, Nevyorktan Transuval'e kadar, beş kıt'anın alâka ve sevgisini Ankaranın üzerinde, kendi kalbiyle birleştiren Büyük adamın ölmediğine, ölmiyeceğine bu alâka ve sevginin engin tezahürlerini göstererek, müsterih olmak hakkımız değil midir?

Yalnız, bu ara, mazur görsün bizi.. Taşkınız. İçimiz gam yükü ile doldu ve gözlerimiz, damla damla zehirle dolu birer kâse oldu. Bıraksın, bizi ağlıyalım! Halk, yavaş yavaş içeri doluyor. Çarşaflarını sırtından attığı, kafes ardından aydınlığa çıkardığı haminneler, avaz avaz, sarsıla sarsıla:

— Atamız! Atamız! diye bağrışıyorlar.

Aralarında bayılanlar da var. Bazıları sandukanın üzerine kapanmak isterken, güçlükle menediliyor. Fakat asıl, mühim olan şey, bu acıklı matem

sahneleri geçerken, hiçbir intizamsızlık vukua gelmiyor. Onu daha evvel görmek kaygusu ile, itişip kakışanlar yok!..

(Muharrir bu müşahedesinde yanılmış: İzdihamdan ölenler olmuştur):

Kudüsteki meşhur Süleyman mabedinin ayakta kalan tek duvarı önünde, tarih kurulduğu gündenberi, belki bu kadar ağlıyan olmadı! Ve Atatürk, geçmişte, gelecekte hiçbir kumandana hiçbir kahramana, hiçbir hükümdara, hiçbir fatihe nasip olmıyan bir manevî saadetle, bütün bir milletin önünde baş kesip, yaş döktüğünü, ruhunun aynasından seyreden, tek bahtiyar Şef olarak tarihin huzuruna çıktı!

Atütürk'ün muhterem ve aziz nâşi İstanbuldan ebediyen ayrılıyor

19 teşrinisani 1938

(Bu intibalar Cumhuriyet muharrirlerinden Faik Güneri tarafından tesbit edilmiştir).

Aziz ve ebedî şefimiz Atatürk dün İstanbuldan, bir daha dönmemek üzere, ebediyen ayrıldı.

İstanbullular bu elîm acıyı yürekler parçalayıcı levhalar içinde gördüler ve duydular. Onun mukaddes naaşını günlerdenberi bir Kâbe gibi tavaf eden İstanbul halkı dün Atasından ebediyen ayrılmayı bir türlü havsalasına sığdıramıyor, ölümün elinden aldığı Atasını geri çevirmek ister gibi feveran ederek tabutuna sarılıyor, içine nasıl sığdığına akıl erdiremediği sandukasını örten bayrağa yüzünü sürüyordu.

Evvelki gece İstanbul, tarihte misli görülmemiş fevkalâde bir gece yaşadı. Gece yarısına doğru, her zaman şehrin tenhalaştığı bu saaterde caddelerin bilâkis kalabalıklaşmağa başladığı görüldü. Atasını son bir defa daha görmek içen İstanbulluların geçit yerlerinde, kaldırımlarda yer aldığı, kümelendiği görülüyor, saatler ilerledikçe bu kalabalığın kesafeti de artıyordu.

Şehirde fevkalâde inzibat tedbirleri alınmış, polis kuvvetlerine yardım etmek üzere geçit yerleri askerî kuvvetlerle tutulmuştu. Bilhassa dar caddelerde halkın durması ve geçmesi menedilmiş, ancak müsait yerler halka tahsis olunmuştu.

Saat dörtten itibaren caddeler büyük bir kalabalıkla dolmuş bulunuyordu. Kucağında iki aylık çocuğu ile Türk anası, en masum yaşındaki Türk yavrusu, güçlükle yürüyen ihtiyar Türk ninesi ve Onun cumhuriyeti emanet ettiği Türk gençliği, hepsi bu gecede Onun için uykularını bırakmışlar, Onunla veda için, Onu son bir defa selâmlamak için caddelere sıralanmışlardı.

Şurada çiseleyen yağmurdan sığınmak için bir şemsiye altında toplananlar, ötede bir mangalın etrafında toplanarak soğuğa mukavemete çalışanlar, beride kaldırımın kenarını yastık yapanlar görülüyordu.

19 ikinciteşrin 1938 sabahında güneş ilk ışıklarını yayarken bu şehir, halkını ayakta Atasını beklerken buldu. 1927 senesinde de İstanbul Onu böyle iştiyakla beklemişti.

Sarayda: Saat yediye yaklaşıyor. İstanbul matbuatı mümessilleri sessiz adımlarla Dolmabahçe sarayının kapısından iç bahçeye doğru ilerliyorlar. Korkarak yürüyoruz. Onun mânevî huzurunu rahatsız etmekten çekiniyoruz. Henüz aydınlanmıya başlıyan bahçeye sarayın büyük pencerelerinden elektrik ışıkları sızıyor; bahçede gölgeler kımıldanıyor.

Birden önde giden arkdaşlar, duraklıyorlar. Hepimiz toplanıp bakıyoruz. Mukadder bir şey olduğu halde gözlerimize inanmak istemiyerek tekrar terkkrar bakıyoruz:

Sarayın büyük kapısının önünde bir top arabası bekliyor. Onu alıp aramızdan ebediyete götürecek araba...

İki Mehmedin, önünde nöbet beklediği arabaya yaklaşıp bakıyorum: üzerine konulan sehpada şöyle bir tarihî plâka:

«Atatürk'ün top üstüne nakline konulan sehpa, 19-11-1938»

«— 43 üncü alayın bu 10,5 luk obüsü müzeye konulacak.» diyorlar. Bu tarihî obüsün numarasını arıyorum: 18.

On buçukluk, sarayın merdivenlerinin önünde duruyor. Onun her zaman beşuş çehresiyle göründüğü merdiven insan gene onu görecekmiş, şu büyük kapıdan çıkıp heybetli çehresiyle tekrar görünecekmiş gibi geliyor.

Sarayın bahçesinde çıt yok. Gözler yere inik. Son vazifeler gürültüsüzce yapılıyor.

Büyük ölümün huzurunda: Saat 7,58. Günlerdenberi İstanbulluların ziyaretgâhı olan büyük merasim salonundayız. Büyük Ölünün huzurunda bir defa daha el bağladık. 6 meş'alenin alevinden fışkıran ziya kubbede hüzünlü âkisler bırakıyor.

Onun en sevdiği ve güvendiği arkadaşları şimdi her zamanki gibi Onun etrafında toplanıyorlar. bu defa Onun tabutunu kaldırmak için.

Orgeneral Fahrettin Altay, Korgeneral Halis Bıyıktay, Salih Omurtağ, General Kurt Cebe, Ekrem Baydar, Osman Doğan, Hakkı Özgener, Zeki Erkoçay, Mustafa Hayri Ertoy, Salim Cevad Ayalp, Kemal Balıkesir, Enis Erkoçay, Ziya Erkinci, İshak Avni Akdağ, Nuri Yamut.

Salonun diğer cephesinde zabitlerden mürekkep bir ihtiram müfrezesi mevki almış. En baştaki zabitin elinde Onun son örtüsü olan atlas bayrak. Bir tarafta Onun İstiklâl madalyası, bir levha üstünde kırmızı ve yeşil kordelâsiyle duruyor.

Meş'aleler artık son ışıkları saçıyor. Koca kumandanlar gözyaşlarını tutamıyorlar. Salonda herkesin gözü yaşlı.

Namazı kılınırken: Tabut kolları takılarak salonun ortasına getirildi. Dinî merasim yapılacak ve cenaze namazı kılınacaktı. Tabutun arkasında saflar bağlandı.

İmamete İslâm Tetkikleri Enstitüsünden Ordinaryüs Profesörü Şerafeddin Yaltkaya geçti müezzinliği de Hafız Yaşar Okur aldı.

Namaz kılınırken salonun sessizliği içinde yalnız ağlıyanların hıçkırıkları duyuluyordu.

Generaller ve Muhafız Bölüğü erleri Onun tabutunu ihtiramla Dolmabahçe sarayından son defa çıkardılar. Saat tam 8,1. Uzaktan silueti gözüken filomuzdan ilk top sesi duyuldu. Merdivenler ağır ağır iniliyor. Merasim salonu kapısı önünde mevki alan kıt'a kumandanı keskin bir kumanda verdi.

— Süngü tak, tüfek as!..

Dünyanın en büyük kumandanı karşısında, Onun yarattığı kahraman ordu tekrar selâm duruyor.

Eller üzerinde yükselen tabut, tarihî top arabasının üzerine konuluyor.

Arabaya koşulu 6 siyah at, bu mukaddes tabutu taşımak istemiyormuş gibi yerlerinde tepiniyor, hırçınlaşıyordu. En büyüğümüzün kaybı bu hayvanları bile teessüre sevketmişti. 18 numaralı obüsün kumandanı Teğmen Kemal kılıçla selâm vaziyetinde duruyor.

Bu sırada Eskişehirden gelen hava alayına mensup tayyareler sahanın üzerinden geçmeğe ve büyük ölüye karşı son ihtiram vazifesini ifaya başladılar.

Kara, Deniz ve Hava ordusu zabitleri tabutu arabaya yerleştiriyorlar. İhtiram kıt'ası el'an selâm vaziyetinde duruyor, donanma, topla Büyük Ölüyü selâmlıyor, havadan filomuz merasime iştirâk ediyor.

Sehpaya yerleştirilen tabutun üzerine vişne çürüğü renginde kadife örtü ve ipek bayrak tekrar örtülüyor. Artık her şey tamam, Büyük ölünün etrafını önde birer sıra zabit ve birer sıra er, top arabasının iki yanında Generaller yer aldı.

Arabanın hemen arkasından Muhafız alayından bir manga ve bundan sonra Büyük Başkumandanın kırmızı yeşil kordelâlı İstiklâl madalyasını taşıyan Tüm General İlyas Sami Aydemir, bundan sonra Riyaseti Cumhur Başkâtibi Hasan Rıza Soyak. Başvekil Celâl Bayar ve arkasında Kalemi Mahsus müdürü Baki Sedesle yaveri, Büyük Millet Meclisi namına gelen heyet ilerliyor. Biraz geride Atatürkü candan seven eski Afgan Kıralı Amanullah Han ve mihmandarları geliyor ve ondan sonra Trakya Umumî Müfettişi Kâzım Dirik, Vali Muhiddin Üstündağ, Üçüncü Kolordu Kumandanı Salih, İstanbul Kumandanı Halis Bıyıktay, diğer mülkî ve askerî erkân duruyor.

Merasim kumandanı Fahreddin Altay önde olduğu halde mevkib hareket etti.

Sarayın yan bahçesinden ön bahçesine geçildiği zaman Ebedî Şefin en yakın dostları büyük ölüyü hürmetle selâmlıyorlar, Merdivenin ön basamağından bir Kuleli talebesi dimdik selâm alıyor:

— Çoban Mustafa.

Gözlerinden sicim gibi yaşlar akan Mustafa, bu, 17 milyondan biri, Atasına ağlıyor ve onu son defa selâmlıyor.

Saraydan çıkılırken: Sarayın kapısından çıkıldığı sırada Dolmabahçenin tarihî saat kulesi dokuz buçuğu çaldı. İstanbulun senelerce bağrında, şu binada misafir ettiği büyük insan son defa kapıdan çıkarılıyor.

Dolmabahçenin büyük kapısından iki hademe göründü. Eski bir millî âdete uyularak ellerindeki süpürgelerle kapının önünü süpürdüler ve iki büyük kanadı göz yaşları içinde kapadılar.

Alay hareket ediyor: Bu esnada caddede en önde bir atlı polis kıt'ası bunun arkasından mızraklı süvari kıt'ası, başlarında alay sancağı bulunduğu halde bir piyade kıt'ası, alay bayraklariyle topçu alayı olarak askerî birlik vücude gelmiş, bunun arkasına sayısı bine yaklaşan çelenkler sıralanmıştı. Çelenklerin en önünde Cumhurreisimiz İsmet İnönü ve Meclis Reisi Abdülhâlik Rendâ'nın çelenkleri, bunun arkasında da Başvekilin ve Büyük Millet Meclisinin çelenkleri gidiyor. Hepsi büyük bir itina ile hazırlanmış olan, çelenklerin içinde cidden fevkalâde olanları vardı.

Gelenklerin arkasından gelen top arabasını takibeden zevattan sonra kor diplomatiğe mensup zevat, ordu erkânı, Şehir Meclisi, Vilâyeti Belediye ve hükûmet erkânı, Üniversite talebesi, başlarında kumandanları General Ali Fuat bulunduğu halde Harb Akademisi profesörleri ve talebesi, sitajdaki zabit vekilleri, Topçu binicilik okulları, Şehir bandosu, başlarında bayraklar olduğu halde izciler, Yedek Subay Okulu ve diğer kıt'alar geliyordu.

Alay hareket ettiği anda sarayın karşısındaki bahçelerin içinden canhıraş feryatlar yükseldi. Deniz bandosunun çaldığı Şopen'in matem havasının ağır âhengi içinde alay ilerliyor.

Askerî bir inzibatla yollarda fevkalâde intizam göze çarpıyor, İstanbul, bir tek ağız halinde Atasına feryat ediyor, bir tek kalb halinde Atası için yanıyor. Her adımda bir feryat yükseliyor.

Güzergâhtaki heyecan: Büyük ölüyü hâmil olan top arabasının her geçtiği yerde bir tufan havası esiyor, halk onun tabutunu daha yakından görmek, Ona yüz sürebilmek için büyük bir tehalük gösteriyor. Hemen her adımda bayılan insanlar, feryat edip kendini yere atanlar görülüyordu.

Bilhassa Tophanede bir ihtiyar ninenin ezilmeyi de göze alarak Onun tabutuna atılarak sarılmak istemesi, beş altı yaşlarında bir çocuğun tabutun üzerine örtülen bayrağı, yerinden bir anda fırlıyarak yüzüne sürmesi bu heyecanın ne dereceye yüksek olduğunu gösteriyordu.

Yollarda bulunan talebenin gösterdiği hassasiyet her türlü tasvirin fevkinde idi. İstanbul Kız Lisesinin hemen bütün talebeleri, Onun tabutu geçerken kendilerini yerlere atıyorlar, göz yaşlarını zaptedemiyorlardı. Bir evin penceresinden sarkan aksaçlı bir kadın bağrını döverek bağırıyor:

— Ah yavrum...

Cenaze alayı ağır ağır ilerliyor, Tophane ve civarı görülecek bir manzara teşkil ediyordu. Boğazkesen yokuşunda göz alabildiğine insan başından başka bir şey görülmüyor. Karaköyden Yüksekkaldırıma bakıldığı zaman İstanbulda hiçbir zaman görülmemiş bir kalabalığın dekoriyle karşılaşılıyordu. Karaköy ve Eminönü meydanında da askerlerimiz cidden örnek olacak bir intizam tesis etmişlerdi. Burada yer yer yükselen feryatlar Başbakan Celâl Bayarı da büyük bir zorlukla göz yaşlarını tutamıyacak bir hale getirmişti.

Dördüncü Vakıflar Hanının önüne gelindiği sı-

rada müthiş bir feryat yükseldi. İki tarafa sıralanan kız mekteplerinin bütün talebesi, hep birden ağlıyorlar. Kendilerini top arabasının altına atmak için çırpınıyorlardı.

Biraz önden ilerliyoruz. Tıbbi Adlînin önündeki kalabalık gözleri yolda bekliyor. El'an inanamaz görünüyor. El'an Atasını kaybettiğine gönlü kail olmuyor. Albayrağa sarılmış tabut, Soğukçeşmeyi döndüğü zaman bu kalabalığın içinden bir feryat daha yükseldi:

— Atam... diye ağlıyordu.

Gülhanede: Saat 12,17. Büyük ölü Gülhane Parkının kapısından giriyor.

Parkın kumlu yolarında iki sıralı duran ihtiram kıt'aları arasından top arabası ağır ağır ilerliyor ve rıhtımda bekliyen Zafer torpidosuna yaklaşıyor.

Sarayburnunda: Ufuktan alaca karanlık sıyrılırken Türk ve misafir harb gemilerinin arasından Zafer muhribi süzülerek Salıpazarı önüne kadar geldi ve oradan manevra yaparak Sarayburnu rıhtımına konulmuş olan dubaya yanaştı. Muhripte Büyük Atanın tabutunun konulacağı sancak cihetindeki yer hazırlandı. Arka tarafa yakın olan yerde menekşe rengi bir kadife örtü örtüldü.

Deniz zabitlerimiz, temiz, büyük üniformalarını giymişlerdi. Bu sırada Fransızların Emil Bertin kruvazörü merasim zamanına yetişmiş bulunuyordu. Şehri topla selâmladı. Selimiye mukabele etti. 19 tayyareden mürekkep bir hava filomuz bu umumî mateme iştirâk etmek üzere İstanbulun matemli afakında dolaşıyordu. İstanbul motörü ile tabutun top arabasından kolaylıkla indirilmesini temin için gönderilmiş olan bir masa ve halılar indirildi. Halılar yerlere serildi. Bir müddet sonra Donanma Kumandanı Amiral Şükrü Okan, Harb Filosu Kumandanı Amiral Mehmed Ali Ülgen geldiler. Sarayburnu Parkının köprü kısmından itibaren sahilde yer almış olan Deniz Harb Akademisi talebeleriyle Deniz Gedikli Erbaş Hazırlama Orta Okulunu teftiş ettiler. Hazırlıkları gözden geçirdiler.

Bir müddet sonra bu talebeler de tamamiyle parkın içine çekildiler. Saat on ikiyi geçmişti. Hemen dünyanın her köşesinde bu merasimi takib için gelmiş olan yabancı sinemacılar, fotoğraçılar Sarayburnunun deniz kıyısında çalışabilmek için yer intihap ediyorlardı. Saat on ikiyi yirmi geçe ellerinde yüzlerce çelenk bulunan gençlik kafilesi göründü. Alayın önündeki kıtaat Sarayburnu Parkı kapısına geldikleri zaman orada tevakkuf etmişler, yalnız cenazenin bulunduğu top arabasını takibeden merasime dahil zevat ile genç zabitlerin ve Üniversite talebesinin parkın içerisine girmelerine müsaade edilmiştir. Beş dakika sonra cenazeyi Ankaraya götürmeğe memur merasim kumandanı Orgeneral Fahreddin Altay ile muavini General Cemil Cahid at üzerinde sahile geldiler.

Biraz sonra top arabasının üzerinde mukaddes ölünün şanlı sancağımıza sarılmış tabutu göründü. Top arabası evvelce hazırlanan binek taşının yanındaki masanın önünde durdu. Cenazeyi takibedenler muhribe giden yolun iki tarafına dizildiler. Marmara istikametinde cenazeyi takip için Büyük Millet Meclisi namına gelmiş olan heyetle Atatürk'ü tedavi eden doktorlardan bazıları ve Atatürk'ün evvelce maiyetlerinde bulunan mebuslara mukabil kısmında ise Başvekil, Riyaseti Cumhur Başkâtibi Hasan Rıza, Seryaver Celâl ve diğer yaverleri, etrafta gençlik ve genç zabitler yer almışlardı. Donanma kumandaniyle Amiraller Zafer muhbirinin önünde mukaddes tabutu tesellüme intizar ediyorlardı.

Generallerin yardımiyle ceviz sandukanın üzerindeki ipek Türk sancağının çıkarılmasına çalışılıyordu. İpek sancak bu mukaddes ölüden ayrılmak istemiyormuş gibi iyice yapışmıştı. Bir müddet sonra sanduka da arabanın üzerinde çözüldü. Gençler son borçlarını ödemek, son vazifelerini ifa etmek üzere ateşli bir atılışla sandukanın müteharrik kolları yerinde oynadıkça tabut geriye kaçıyor. Sanki bu çok sevdiği şehirden ve kendisini çok seven şehirlilerden ayrılmak istemiyordu. Biraz sonra sanduka gene Onun yaratıcı kudretiyle ihya edilmiş olan Türk donanmasına mensup Zafer muhribinin sancak kısmında hazırlanan mahalline konuldu. İpekli büyük sancak da sandukanın üzerine örtüldü. Başvekil, Amirala Atatürk'ün aziz naaşlarının İzmite kadar donanmaya teslim edildiğini söyledi. Amiral, ona baş üstünde ve hürmetle her hizmetin yapılacağını söyledi.

Cenazeyi takibedecek olan Başvekille Büyük Millet Meclisi heyeti, Generallerle gazeteciler de Zafere bindiler. Çiçeklerden bir kısmı tabutun etrafına konuldu.

Tam saat birde Zafer, gözyaşları içinde Sarayburnundan ayrıldı.

Ebediyyen giden büyük ölü: Yaşlı gözler, Atasına son hasret yaşını döküyor. Onun en çok güvendiği ve övündüğü gençlik. Sarayburnunun rıhtımında sıralanmış başlarında sert rüzgâra uyarak dalgalanan bayraklarının altında Ebedî Şeflerini son defa selâmlıyor ve hıçkırarak ağlıyorlar.

Bir taraftan Martı ve diğer taraftan Kuş hücumbotları tarafından takibedilen Zaferin üzerinde uçan tayyareler ona çiçekler atıyor. Kalbi yaralı İstanbullular, kara, deniz ve hava orduları onu selâmetliyor.

İki sahili hıncahınç dolu; ihtiyar kürenin iki eski kıtası Avrupa ve Asyanın bu kalabalığa dayanamıyacağı, çökeceği, bu matemle eriyeceği zannolunuyordu.

Yavuzda: Saat 13,27. Zafer, Yavuza yanaşıyor. Yavuz zabitan ve efradı selâm vaziyetinde, Evvelâ Büyük Millet Meclisi âzaları Yavuza geçtiler ve sonra cenaze denizcilerimizin elleri üstünde Yavuza alındı ve mor kadifelerle hazırlanan sehpaya konuldu.

Yavuzdan atılan yüzbir pare top sesi Marmaranın engin ufuklarında akisler bırakıyor. Bu esnada dost memleketlerden gelen gemiler de top atarak dünyanın büyük insanına son hürmetini gösteriyor.

Suvat, Sus, Şirketi Hayriye ve Denizbankın 11 numaralı vapuru filonun arkasında dizilmişler, vapurlardaki halk, Ebedî Şefinin tabutunu olsun son defa görmek için çırpınıyor.

Şemsipaşa açıklarında motörler, takalar, kayıklar muntazam bir rota üzerine dizilmiş, Deniz Ticaret Müdürlüğü teşkilâtı cidden takdir edilecek bir şekilde denizde intizamı temin ediyor.

Büyük emaneti bırakan Zafer, Yavuzun yanından ayrıdı. Çelenklerin de Yavuza naklinden sonra saat 15,40 da Yavuzdan hareket işareti verildi.

Yavuz, mukaddes emanet sinesinde olduğu halde İstanbul sularından hareket etti. Arkasından Hamidiye harekete geçti; onun dümen suyunu İngilterenin Malaya, Sovyet Rusyanın Moskova, Almanyanın Emden, Yunanistanın Hidro, Fransanın Emil Bertin, Romanyanın Recina Maria harb gemileri takibediyor. Biraz sonra Savarona yatı Yavuzun önüne geçti. Sus, Suvat ve halkı hamil diğer vapurlar harb gemilerinin iki tarafında yer aldılar.

Bu suretle alay Adalar açığına kadar ilerledi ve buradan bütün gemiler Türkün Ebedî Şefini son defa selâmlıyarak ayrıldılar.

Geri dönerlerken İstanbul kıyılarında sıralanan halk gözleri Marmaranın geniş ufuklarında, bağrından doğan ve ancak ölümün aman vermez eliyle cismi arasından alınan Büyük Şefine ağlıyor, ağlıyor, ağlıyordu.

Atatürk'ün öldüğü günden naaşının İstanbuldan ayrıldığı güne kadar İstanbul gazete ve mecmualarında imzalı ve imzasız şu makaleler yayınlanmıştır:

10.XI.1938

Kemalizm Türk milletinin kalbinde, Akşam; Cekmez kürenin sırtı bu tabutu cesimi!.. Haber; Türkün kalesi, Burhan Cahid - Son Posta; Atatürk kalbimizdedir, Gavsi Halid Ozansoy - Uyanış; Atatürk.. Ebedî Türk, Halid Fahri Ozansoy - Uyanış; O bizim içimizde yaşıyor, Ercümend Ekrem Talû - Son Posta; Atamızı kaybettik, Ahmed İhsan Tokgöz - Uyanış.

11.XI.1938

İnsanlar fâni, eserler bakidir, A. C. - Yeni Sabah; En büyük acı, Nurullah Ataç - Haber; Onun arkasından daha çok, Muhiddin Birgen - Son Posta; Onu kaybetmiş olmanın ıztırabı, Cumhuriyet; O yaşıyor, Abidin Daver - Cumhuriyet; Bütün dünyanın hürmet ettiği, Ömer Rıza Doğrul - Tan; Herkes gibi, B. Felek - Tan; Yarıya kadar çekilmiş bayrak, File - Son Telgraf; Vatan en büyük evlâdını, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Atatürk, İsmet Hulûsi - Son Posta; Atatürk millî bir mefhum, Ali Naci Karacan - Bugün; Büyük Şefin ölümü önünde, Yunus Nadi - Cumhuriyet; Atatürk, Orhan Seyfi Orhon - Bugün; Atatürk, Necmeddin Sadak - Akşam; Atatürkümüz, Peyami Safa - Cumhuriyet; Ölümü O da yenemedi, Naci Sadullah - Tan; Büyük matemimiz, M. Zekeriya Sertel - Tan; Türkiyenin Büyük adamı, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; En büyük matemimiz, Murad Sertoğlu - Yeni Sabah; Mukaddes Atatürk'ün altın devri, Vâ-Nû - Akşam; Millî matem, Hüseyin Cahid Yalçın - Yeni Sabah; Korku bilmiyen adam, Mahmud Yesari - Tan; Atatürk, Âsım Us - Kurun.

12.XI.1938

Büyük İnsan, Nurullah Ataç - Haber; Babamızı kaybettik, Cumhuriyet Çocuğu; Atatürk ve Şark âlemi, Ömer Rıza Doğrul - Tan; Atatürk son nefesine kadar, Naci Sadullah - Tan; Ağlıyan bir millet, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Atatürk'e dair, Vâ-Nû - Akşam; Büyük acı, Yavru Türk.

13.XI.1938

Atatürk ve dünya, Muhiddin Birgen - Son Pasta; Gençliğin teessürü, B. Felek - Tan; İki millî vazifemiz, Abidin Daver - Cumhuriyet; Ona eller ağlıyor, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Atam, Muzaffer Güral - Son Telgraf.

14.XI.1938

Tarihi zenginleştiren Türk, Niyazi Ahmed - Kurun; Hüsuftan sonra, Fazıl Ahmed Aykaç - Cumhuriyet; Gençliğin tezahüründeki, Ethem İzzet Benice - Son Telgraf; Atatürk'ün en orijinal tarafı, Muhiddin Birgen - Son Posta; Atatürkümüzü kaybettik, Çocuk Sesi; Saniyelere beslenen acımız, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; İşte yetiştirdiği gençlik, A. N. Karacan - Bugün; Büyük acı karşısında, Kırmızı - Beyaz; En büyük eseri, Nadir Nadi - Cumhuriyet; Gençliğin matemi, S. T. Öğet - Kırmızı - Beyaz; Kara gün, Cemal Refik - Akşam; Hariçteki akisler, M. Zekeriya Sertel - Tan; Atatürkün ölçüsü, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Atatürk çocukları, Murad Sertoğlu - Yeni Sabah; Büyük Kayıb, Yaşar Sihay - Çocuk Sesi; Gene O, E. Talû - Son Posta; Acı kayıp önünde, Muvakkar Ekrem Talû - Kırmızı-Beyaz; Atatürkün ölümü, Hasan Reşid Tankut - Son Telgraf; O ölmez, Hamdi Varoğlu - Cumhuriyet.

15.XI.1938

Atatürkün dünyaya verdiği, Muhiddin Birgen - Son Posta; Atamız bir idealdir, ölmez, Faruk Nafiz Çamlıbel - Yedi Gün; Atamızın ruhunu şâd edenan, Abidin Daver - Cumhuriyet; Bütün ölüler ve Atatürk, Sadri Ertem - Kurun; Yabancıların teessürü, Ahmed Şükrü Esmer - Son Posta; Gençlik milletin tercemanı oldu, B. Belek - Tan; Gençliğin andı, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; O nasıl bir insandı, İ. Alâeddin Gövsa - Yedi gün; Atatürk, Reşad Nuri Güntekin - Yedi Gün; Perşembedenberi, İsmet Hulûsi - Son Posta; O ve ötekiler, Kadircan Kaflı - Son Posta; Atatürkün muazzam eseri, Yunus Nadi - Cumhuriyet; Atatürk; Nizameddin Nazif - Haber; Ayni yolda, Orhan Seyfi Orhon - Bugün; Atatürk ve dünya, Peyami Safa - Cumhuriyet; Atatürk ve gençlik, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Onun fecri, M. Turhan Tan - Cumhuriyet; Düşmansız adam, Vâ-Nû - Akşam; Türkün ebedî Atası, Hüseyin Cahid Yalçın - Yeni Sabah; Ölmiyen Atatürk, Yedi Gün.

16.XI.1938

Atamızın ebedî mahfazası, Sedat Çetintaş - Cumhuriyet; Dünyanın gösterdiği teessür, B. Felek - Tan; Kendi kendini tavaf, Hakkı Süha Gezgin - Kurun;

SALI 10 KASIM 1953

Atatürk'ün 15. vefat Yıldönümü ilâvesi

Yeni Sabah

« Benim naciz vücudum elbette bir gün toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. »
- ATATÜRK -

10 Kasım günü Türkiyenin bir matem günüdür, O gün İstanbul gazeteleri Türk milletinin Atatürke olan hürmetkâr bağlılığını bütün belâgati ile bildirir; Onbeşinci Ölüm yıldönümünde Yeni Sabah gazetesinin ilk yaprağı (aslı 42×58 santim eb'adındadır; Kompozisyon Ratip Tahir Burak'ındır.)

Ağlamanın ardındaki enerji, Halk Filozofu - Son Telgraf; Onun geçtiği bir yol, Osman Cemal - Kurun; Ulu mâtem, Meliha Madencioğlu - Son Telgraf; Asrın en büyüğü, Necmeddin Sadak - Akşam; Atamız, Naci Sadullah - Tan; Onun manevî huzurunda, Selâmi Sedes - Akşam; Atatürk ve halk, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Ondaki kullanma kudreti, Vâ-Nû - Akşam; Ecnebi matbuat, Hüseyin Cahid Yalçın - Yeni Sabah

17.XI.1938

Gözyaşları, A. C. - Yeni Sabah; Sevgili Atamızı kaybettik, Afacan; En büyük eseri, Nurullah Ataç - Haber; Atatürk yaratan adam, Ateş; Atatürkü seviyorsak, Muhiddin Birgen - Son Posta; Ulu Başbuğumuzu kaybettik, Çocuk Duygusu; Bayraklar ileri? Daha ileri, Sadri Ertem - Kurun; En beliğ mersiye gözyaşlarımızdır, B. Felek - Tan; Halkın kucağında. Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Atatürk gözlerini dünyaya, H. F. - Akşam; Tabutu önünde, Halk Filozofu - Son Telgraf; Onun yolunda yürüyeceğiz, Neriman Hikmet - Uyanış; Kara haber, İbrahim Hoyi - Uyanış; Bir mezar taşı, Cahid İren - Uyanış; En büyüğümüz için, İrfan Emin Kösemihaloğlu - Uyanış; Mustafa Kemal, İzeddin Mete - Uyanış; Hıçkırırken, Enver Naci - Uyanış; Ata-mı görmeğe geldim, Orhan Seyfi Orhon - Bugün; Dünyanın kaybı, Y. Z. Ortaç - O. S. Orhon - Akbaba; Millet müthiş hakikate inanmadı, Feridun Osman - Tan; Büyük, hepsinden büyük, Gavsi Halid Ozansoy - Uyanış; Milletin selâmladığı kudret, Naci Sadullah - Tan; Onun sesini ilelebed duyacağız, Selâmi Sedes - Akşam; Görüşler, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Atatürk'ün ardında. Yaşar Sihay - Uyanış; Türk kadını ve Atatürk, Hatice E. Talû - Son Posta; Türk kadını ve Atatürk, K. Tuğcu; Köylü ve Atatürk, Hasan Âli Yücel - Kurun.

18.XI.1938

Ölümünden sonra bile, A. C. - Yeni Sabah; Atatürk'ün en büyük mucizesi, Ruşeni Barkın - Kurun; Atatürk ve islâm dünyası, Ömer Rıza Doğrul - Tan; O'nun huzurunda, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Atatürkün hürriyet âbidesi, Ahmed Sabri İnhan - Tan Asil ideal, Nadir Nadi - Cumhuriyet; O ölmedi, Selâmi Sedes - Akşam; Me'yus olabilirdik; fakat, M. Zekeriya Sertel - Tan; Ağlıyan cihan, Murad Sertoğlu - Yeni Sabah; İki teklif, E. Talû - Son Posta; O'nun emsalsiz cesareti, Vâ-Nû - Akşam; Uluyu ziyaret ettim, B. Felek - Tan.

19.XI.1938

Atatürk, Nurullah Ataç - Resimli Hafta; Tanrılaşan Atatürk, İzzet Ulvi Aykut - Son Telgraf; İki gidiş arasındaki fark, Ethem İzzet Benice - Son Telgraf; Ağlamayınız; iftihar ediniz, Muhiddin Birgen - Son Posta; Gözyaşı, Bürhan cevad - Son Telgraf; Gidiyor, Abidin Daver - Cumhuriyet; Atatürk'ün ölümü, Ali Rıza Erem - Son Telgraf; O'nu da kaybettik, Celâl Ergun - Modern Türkiye; 20 yaşındaki Mustafa Kemaller, Sadri Ertem - Kurun; Ata gidiyor, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; İnsanlığın büyük kaybı, Server Ziya Görevin - Kurun; Yeri orasıdır, İsmet Hulûsi - Son Posta; Bu ne muazzam levhadır, A. N. Karacan - Bugün; Ağlıyoruz, ağlıyacağız, Said Kesler - Modern Türkiye; Atamızı kaybettik, Modern Türkiye; Gidiyorsun, Peyami Safa - Cumhuriyet; Atamız için, Ömer Selim - Yeni Sabah; Kâbe, Cafer Seno - Cumhuriyet; Atatürk kızları, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Gidiyor, M. Turhan Tan - Cumhuriyet; O neş'e kaynağının matemi, Vâ-Nû - Akşam; Son ayrılık, H. C. Yalçın - Yeni Sabah; Başkumandan - Büyük inkılâpçı, Sabri Yaman - Son Telgraf; Hepimiz «O» nun neferleriyiz, Mahmut Yesari - Modern Türkiye.

20.XI.1938

Ağlıyan şehir, A. C. - Yeni Sabah; Eşsiz Büyük Adam, Abidin Daver - Cumhuriyet; Ölen yaşar mı?, Celâl Ergun - Yeni Sabah; Atatürk Giderken, Fa.- Kurun; Gıpta edilen yegâne ölü , B. Felek - Tan; Atanın arkasından, Hakkı Sûha Gezgin - Kurun; O'nun cenazesinde, Halk Filozofu - Son Telgraf; Son gün, İbrahim Hoyi - Son Posta; Atatürk'den ayrılış, Nadir Nadi - Cumhuriyet; O, Ankaraya gitti, Selâmi Sedes - Akşam; Ne bahtiyar ölü, M. Zekeriya Sertel - Tan; Atatürk'e son vazife, Sabiha Zekeriya Sertel - Tan; Bahtiyar adam, Cahid Sıtkı - Cumhuriyet; Onun tabutu ardında, M. Turhan Tan - Cumhuriyet; 19 İkinciteşrin 1938, H. Tarık Us - Kurun; Atatürk'e dair halkın hâtıraları, Vâ-Nû - Akşam.

21.XI.1938

Matem günü, Nurullah Ataç - Haber; O geliş, bu geliş, Sezai Attilâ - Tan; Atatürkün son hizmeti, M. Birgen - Son Posta; Tabutu önünde, Abidin Daver - Cumhuriyet; Sen ölmedin F. Demirelli - Cumhuriyet; Altı meş'ale, Sadri Ertem - Kurun; Resimlere bakarken, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Üç dakika, Halk Filozofu - Son Telgraf; Atatürk Ankaranın kucağında, Yunus Nadi - Cumhuriyet; Atatürk ve Ankara, Peyami Safa - Cumhuriyet; Atamızın yüce izinde, Recai Sanay - Son Telgraf; Ankara ağlıyor, E. Ekrem Talû - Son Posta; O, Ankarada, M. Turhan Tan - Cumhuriyet; O, Ankarada, Asım Us - Kurun; 19, Vâ-Nû - Akşam; Büyük Şefe son merasim, H. C. Yalçın Yeni Sabah.

22.XI.1938

3 dakika, Fikret Âdil - Kurun; Asıl kabri, F. A. Aykaç - Cumhuriyet; Dehâ nedir?, İ.H. Baltacıoğlu - Bugün; Atatürk diktatör değildi, M. Birgen - Son Posta; Atatürk diktatör değildi, Nusret Safa Coşkun - Son Posta; smet İnönü'nün göz yaşları, Abidin Daver - Cumhuriyet; İstiklâl madalyası, T. Demiray - Ateş; Değmez bu dünya, B. Felek - Tan; Ölü İstanbul, Hakkı Süha Gezgin - Kurun; Acı ve keder içinde şeker bayramı, Haber; Matem ve bayram, Halk Filozofu - Son Telgraf; Ah!, Agâh İzzet - Yeni Sabah; Son gidiş, Nizameddin Nazif - Tan; En elemli gecemiz, Cemal Refik - Akşam; Yaratılan yeni ruh, Murad Sertoğlu - Yeni Sabah; Ankara-

daki cihanşümul hâdise, Asım Us - Kurun; «El iydi ekber eyledi..», Vû-Nû - Akşam; Son vecizesi, Hamdi Varoğlu - Cumhuriyet.

23.XI.1938

Yaslı ve kara, Cumhuriyet; Ata'sız bayram, Abidin Daver - Cumhuriyet; Cumhuriyet ebedileşti, Sadri Ertem - Kurun; Celâl Bayar'ın yaşları, R. N. Güntekin - Tan; Atatürk Tarih Kurumu binası, A. Sabri - Kızılay; Atatürk'e dair bütün yazılar, A. Sabri - Kızılay.

(Bu makaleler Fatih Halkevi tarafından «O'nun İçin» adlı bir kitapta toplanmıştır; Başarı Basımevi, 468 sayfa İstanbul 1938).

KRONOLOJİ

(Doğumundan Ölümüne kadar)

1881 Atatürk Selânik'te doğdu.
1904 Erkânıharp yüzbaşısı olarak mektepten çıktı.
1907 Kolağası oldu.
1912 Binbaşı oldu.
1914 Kaymakam oldu.
1915 Miralay oldu.
1916 General oldu.
1916 İkinci Ordu Kumandan Vekili oldu.
1917 Hicaz kuvvei seferiye kumandanı oldu.
1918 Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı oldu.
15 Mayıs 1919 Üçüncü Ordu Müfettişi oldu.
19 Mayıs 1919 Kemal Atatürk Samsun'a çıktı.
23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi açıldı.
4 Eylûl 1919 Sıvas Kongresi açıldı.
7 Eylûl 1919 Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti kuruldu.
27 Aralık 1919 Kemal Atatürk Ankaraya geldi.
23 Nisan 1920 Türkiye B. M. M. Ankarada açıldı.
24 Nisan 1920 Kemal Atatürk B. M. Meclisi Reisliğine seçildi.
9 Ocak 1921 Birin İnönü Muharebesi.
20 Ocak 1921 İlk Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edildi.
30 Mart 1921 İkinci İnönü Muharebesi.
5 Ağustos 1921 Kemal Atatürk Başkumandan seçildi.
23 Ağustos 1921 Sakarya Meydan Muharebesi.
19 Eylûl 1921 Kemal Atatürk'e B.M.M. «Gazi» unvanını ve «Müşir» rütbesi verildi.
26 Ağustos 1922 Afyon Cephesinde büyük taarruz başladı.
30 Ağustos 1922 Dumlupınar'da Başkumandan Meydan Muharebesi.
1 Eylûl 1922 Kemal Atatürk: «Ordular ilk hedefiniz, Akdenizdir, ileri!» emrini verdi.
9 Eylûl 1922 Ordu İzmir'e vardı.
11 Ekim 1922 Mudanya mütarekesi.
1 Kasım 1922 Saltanat kadırıldı.
24 Temmuz 1923 Lozan Muahedesi imzalandı.
9 Ağustos 1923 Halk Partisi kuruldu.
2 Ekim 1923 İstanbul İtilâf devletleri işgalinden kurtarıdı.
6 Ekim 1923 Türk Ordusu İstanbul'a girdi.
13 Ekim 1923 Kanunla Ankara devlet merkezi oldu.
29 Ekim 1923 Cumhuriyet ilân edildi.
29 Ekim 1923 Kemal Atatürk Birinci Cumhur reisi seçildi.
3 Mart 1924 Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfetin ilgası, tedrisatın tevhidi Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin kaldırılması kanununu yaptı.
3 Mart 1924 Hanedan hudut haricine çıkarıldı.
20 Mart 1924 Cumhuriyetimizin Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapıldı.
10 Kasım 1924 Halk Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi namını aldı.
3 Ekim 1926 Sarayburnunda ilk Atatürk heykeli dikildi.
15-20 Ekim 1927 Parti Kongresinde Umumî Reis Kemal Atatürk büyük nutkunu okudu.
10 Nisan 1928 Teşkilâtı Esasiye Kanunundan dine ait maddelerin Büyük Millet Meclisince çıkarılması.
24 Mayıs 1928 Beynelmilel rakamlar kabul edildi.
9 Ağustos 1928 Kemal Atatürk İstanbul Sarayburnu Parkında harf inkılâbını müjdeleyen nutkunu söyledi.
3 Kasım 1928 Türk harfleri kanunu Büyük Millet Meclisinde kabul edildi.
23 Mart 1931 Türk çocuklarının ilk tahsillerini Türk mekteplerinde yapmaları kanunu kabul edildi.
15 Nisan 1931 Türk Tarih Kurumu kuruldu.
12 Eylûl 1932 Türk Dil Kurumu kuruldu.
26 Eylûl 1932 Türk Dili Kurultayı toplandı.
1 Ağustos 1933 Eski İstanbul Darülfünunu yerine Türk Üniversitesi kuruldu.
29 Ekim 1938 Cumhuriyetin 10 uncu yılı büyük tezahüratla kutlandı.
1 Ocak 1934 Türk İnkılâbı dersleri bütün yüksek tahsilde başladı.
18 Ağustos 1934 İkinci Türk Dil Kurultayı Dolmabahçe Sarayında toplandı.
2 Kasım 1934 Büyük Önder'e (ATATÜRK) soy adı verilmesi hakkındaki kanun Mecliste kabul edildi.
27 Kasım 1934 Lâkap ve unvanların kaldırılması hakkındaki kanun Mecliste kabul edildi.
8 Ekim 1934 Türk kadınlarına mebus seçme ve seçilme hakkını veren Teşkilâtı yapıldı.
5 Şubat 1937 Partinin altı ana vasfı Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikinci maddesine kondu.

30 Mayıs 1937 Hatay'ın istiklâli Cenevre'de tasdik edildi.

14 Haziran 1937 Cenevre'de tasdik edilen Hatay istiklâli Mecliste de kabul olundu.

10 Kasım 1938 Perşembe saat 9.05 te Atatürk öldü.

ATATÜRK BULVARI — Büyükşehrin en büyük bir yolu olup Cumuriyet devrinde ve Doktor Lûtfi Kırdar'ın İstanbul Valiliği ve Belediye Reisliği zamanında açılmıştır. 1934 Belediye Şehir Rehberinde Mustafa Kemal Caddesi adı altında gösterilen cadde, güzergâhını bir hayli değiştirerek Atatürk Bulvarı adiyle bugünkü şeklinde tahakkuk etmiştir. İstanbul gibi büyüklü küçüklü tarihî eserlerle bezenmiş bir şehirde bu ölçüde bir yol açmak için feda edilen yapıların sayısı düşünülürse büyük bir başarı olarak kaydedilebilir. İstanbul Ansiklopedisinin 1946 da Belediye Neşriyat Müdürlüğü vasıtasiyle edindiği resmî malûmat şudur:

Bulvar Marmara sahilini Halice bağlıyan en kısa yoldur; Gazi Köprüsü vasıtasiyle Aksaray ve Fatih gibi iki kalabalık semti de Beyoğluna en kısa yoldan eklemiştir. Ceman 2200 metre uzunluğundadır, muhtelif genişliklerde üç kısım olarak muhtelif tarihlerde inşa edilmiştir.

Birinci kısım: Yenikapı - Aksaray kısmı olup uzunluğu 545 metre, genişliği 50 metredir; yaya kaldırımları hariç ikisi altı, biri on iki metre genişliğinde üç yoldan mürekkeptir. Parke olarak 1925 tarihinde inşa edilmiş ve 160.000 liraya mal olmuştur.

İkinci kısım: Unkapanı - Saraçhanebaşı arası olup uzunluğu 1100 metre, genişliği 44 metredir; yaya kaldırımları hariç, bir parçası 12 metre genişliğinde tek, diğer parçası 8,5 metre çift yoldur. Yol kısımları beton temel üzerine mozayik parke döşelidir. Yaya kaldırımları beton temel üzerine asfalttır. İnşasına 1941 de başlanmış ve yapısı 1942 de bitirilmiştir. 440.000 liraya mal olmuştur.

Üçüncü kısım: Aksaray - Saraçhanebaşı arası olup uzunluğu 555 metre, genişliği bir parçasında 50, diğer parçasında 44 metredir. Yaya kaldırımları hariç 8,5 metre genişliğinde iki yoldan mürekkeptir. Yol ve yaya kaldırımları beton temel üzerine asfalttır. İnşasına 1943 de başlanmış ve yapı 1944 senesi ikinciteşrininin on dokuzuncu günü tamamlanarak bu suretle Atatürk Bulvarı tahakkuk etmiştir. Bu kısım da 500.000 liraya mal olmuştur ki, bulvarın heyeti umumiyesine İstanbul Belediyesi 1925 ile 1944 arasında 1.100 000 lira sarfedilmiştir.

Bulvarın çiçeklenmesine, diğer yollarla olan kavşaklarının tanzimine ve bazı ufak tefek nevakısının ikmaline 1944 de 400.000 lira iktiza ettiği tahmin edilmişti; bu da ilâve edilirse Atatürk Bulvarı 1.500.000 liralık bir eser olur. İstimlâk edilen bina ve arsalara da 1.449.600 lira verilmiştir ki inşa masrafına bunun da ilâvesiyle maliyeti 2.649.900 liraya ulaşır ki İstanbul Ansiklopedisi Büyükşehrin günlük hayatındaki ehememmiyeti karşısında hiç de çok sayılmıyacağını bilhassa belirtmek ister.

Aşağıdaki notlar Bulvarın açılışını yakından takip etmiş, yazısına itimat edilir bir zat tarafından verilmiştir:

Fatih yangın yeri haritasını tanzim eden fen heyetinin tesbit ettiği ilk güzergâh Unkapanı meydanı - Zeyrek - Şebsafa Camii arkası - Şehzade Camii yanındaki Emin Nureddin mahallesi üzerinden ve Şehzade Camiine temas ederek Şehzade Karakolunun yanından Vâlide Camiine ve oradan Yenikapı istasyonuna bağlanmakta idi (B.: 1934 Belediye şehir rehberi, Harita 5, 6 ve 11).

«Şehremini Operatör Emin Bey bu güzergâhta Valide Camiinden münhedim Fosfor Mustafapaşa konağına kadar ve eski Mahmudiye rüşdiyesinin üzerinden geçen kısmını açtırmıştı.

Muhiddin Üstündağ zamanında bu güzergâhın Zeyrekle Unkapanı arasındaki kısmında bir tashih yapılmıştır. Bilâhara Gazi Köprüsü projesi ve inşaatı yapılırken köprünün kenar ayağından itibaren Zeyreğe kadar bir asma yol yapılarak Keresteciler - Eyüp Caddesinin yolun altından geçirilmesi projeleri de hazırlanmış, fakat sarfınazar edilerek Bozdoğan kemerini en azametli yerinde meydana çıkaran Mösyö Prost tarafından yeni bir güzergâh (tahakkuk eden güzergâh) çizilmiştir. Şöyle ki: Unkapanı - Zeyrekde Şebşefahatun Camiinin önü - Gazanferağa Medresesi - Bozdoğan Kemerinin altı gözünün altından geçerek yıktırılan Çandarlı İbrahimpaşa Hamamı üzerinden Oruçgazi Camii önü - Pertevniyal Lisesi ve Pertevniyal Vâldesultan Camii önü.

«Bulvarın Yenikapıdan Pertevniyal Lisesi önüne kadar olan son parçası Şehiremini merhum Haydar Bey zamanında açılmıştı ki 1947 de hâlâ Mustafa Kemal Caddesi levhasını taşımakta idi.»

1947 yılı nisanında Unkapanından Yenikapıya doğru görülen manzaralar şunlar olmuştur:

Gazi Köprüsünün karaya bağlandığı yer meydanımsı bir açıklıktır; tanzim adilmiş sayılmaz; şehir rehberinde Gazi meydanı adını taşır. Sağda Unkapanı Kayıkiskelesi, bir odun ve kömür deposu arkasında kalmıştır; eski Unkapanı karakolunun yeri olan bu saha harikulâde çirkindir, burada bulvar ve köprü ile âhenkdar bir kayık iskelesinin tez elden yapılması ve deponun kaldırılması gerekir. Solda, Unkapanı Camii harabesi pek hazin durumdadır; tamir ve ihyasına imkân yoktur denilebilir; aslında bir sanat kıymeti de taşımayan bu harabenin bir an evvel kaldırılması lâzımdır.

Bulvara girilince sağda ve solda, istikbalde ne olacağı tahmin edilemiyen açıklıklar görülür; şimdilik yazın toz, kışın çamurla kaplıdır. Soldaki açıklık yük arabaları tarafından durak merkezi haline konulmuştur; saman kırıntısı ve fışkı bakaysiyle kaplıdır. Unkapanı umumî mağazalar deposu yangınından kurtarılan pamuklar da bu meydana serilmiş ve kıpti kadınlar tarafından ayıklanıp temizlenerek kurutulmuştu; bu pamukların bilâhara Süleymaniye Camiinin iç haremine doldurulduğu hatırlanırsa Atatürk Bulvarının o curcunalı hâtırası hoş görülür.

Şebsafa Camii tamir edilmekte idi, önündeki eski sibyan mektebi tamir edilmiş ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından bir çocuk dispanseri ve kreşi olarak kullanılmakta idi. Cami ve mektep geçilince Bozdoğan kemerine kadar bulvarın sol yanında geride ve gittikçe çukurda kalan, sonra tekrar bir parçası bulvar seviyesine yükselen kısmen ahşap, kısmen kârgir evlere kadar istimlâk edilmiş arsalar vardır. Sağ taraf da ayni durumdadır, şu farkla ki burada istimlâk sahası dışında kalmış olan mebani gittikçe yükselen bir sırt üstüne tırmanır, burada yıktırılmış bulunan Sekbanbaşı mescidi harabesi haziresinden bir kaç taş el'an durmakta idi; adı toprak altında kalmış bir çocuk taşının üzerinde şu beyit okunmuştur:

Hasılı ömrüm ciğer paresi
Gitti elden, dilde kaldı yaresi

Yaya kaldırımı köşesinde bir polis nokta kulübesi, onun az ilerisinde Lûtfi Kırdar'ın himmetiyle restore edilen ve Şehir Müzesi ittihaz edilen Gazenferağa Medresesi vardır; Bozdoğan Kemeri altında bulunan bu nefis eser köşesindeki sebil ve gerideki türbe ile klâsik mimarimizin nefîselerindendir. Fakat Büyük su kemeri, bilhassa öğleden sonra güneşe engel olduğundan medrese daimî bir rütubet içindedir. Müze kelimsinin kıymet mânaları içinde «Sonsuz devam» bulunduğuna göre rütubetin de önüne geçilmez kahredici bir tahrib kudreti olduğuna göre Gazanferağa medresesi her şeyden evvel müze olamaz. İstanbul Ansiklopedisi bu güzel binanın birkaç gün sürecek sergilere tahsisiyle içinde yerine konulmıyacak eşyalar bulunan Şehir Müzesinin lâyık olduğu bir binaya sahib olmasını diler; Atatürk Bulvarının iki kenarındaki arsalarda bu şeraiti haiz bir binanın inşasına elverişli yerler pek çoktur.

Bozdoğan kemerini geçtikten sonra yukarıda tesbit edilen manzara devam eder, yani bulvarın her iki kenarında ve henüz neler yapılacağı tesbit edilmemiş arsalar vardır. Sağda münferid bir ağacın altında Diyojen'in küpü boyundan (Çeşme hazinesi veya bir kabir oyuğu) bir yeraltı odacığı vardır; burada iki yol halinde bulunan bulvarın ortasındaki tarh mazı ve çam fidanlariyle bezenmiştir. Sol taraftaki arsalara da çam fidanları dikilmiştir. Bulvarın Şehzadebaşı Caddesiyle kavşağının sağ köşesinde Beyoğlundan gelip Aksaray - Eminönü üzerinden yine Beyoğluna dönen otobüslerin durak yeri mevcuttur.

Şehzadebaşı Caddesi aşılınca bulvarın sağ köşesi münhedim İbrahimpaşa Hamamının yeridir. Sol köşesinde Aksaraydan gelip Beyoğluna giden otobüs betondan kapalı bir bekleme yeri yapılmıştır. Gayet açık ve sola doğru bir kavis yapmağa başlıyan ve yine iki yol halinde devam eden Atatürk Bulvarının bu kısmındaki orta tarhlara çemen döşenerek taflan dikilmiştir; yaya kaldırımlar boyunca da çınar fidanları yetiştirilmektedir. Sağda, Bulvara nazaran aşağıda kalmış bulunan Orucgazi Camii kenarı demir parmaklıklı bir duvarla çevrilmiştir. Tamir edilmiş bulunan bu mâbedin üstten seyri hiç de fena değildir.

Sağ kolda Oruçgazi Camiiyle Pertevniyal Valide Camii arasında Pertevniyal Lisesi bulunmaktadır. Eski projeye göre önünde bir bahçe yapılmış olan bu okulun tahakkuk eden projede bahçesi yola alınmış, esmer renkli ve hiç de güzel bir yapı denilemiyecek olan bu binanın medaline şimşir tarak halinde bir mermer merdiven eklenmiştir:

Ol bana gussa, ben ona afet

Yolun bu kısmında Aksaray hududuna girilince, sol tarafta ikişer, dörder, altışar katlı kârgir beton evler ve apartmanlar sıralanır. Bunlar arasında Kızıltuğ apartmanı ve Yayla apartmanı büyük yapılardır ve heyeti umumiyesi Belediyeye üç milyona yakın bir masrafa mal olmuş ve Atatürk'ün adını taşıyan Bulvarın binalarla da tezyini projesi hazırlanırken yıkılacaktır gibi görünür.

Bulvarın Akasaray tramvay caddesiyle olan kavşağının sağ köşesinde Pertevniyal Valdesultan Camii, sol köşesinde de eski Vardar, Yeni Bulvar kıraathanesi bulunmaktadır.

Aksaray Caddesi aşılınca sağ köşede Pertevniyal Valide Türbesi bulunmaktadır; onun az ilerisinde de yeni yapılmış olan ve açılış töreni, Bulvarla ayni günde kutlanan Aksaray P.T.T. binası vardır. Halk ağzında Mustafa Kemal Caddesi adını taşıyan bu parçanın sağ yanı boyunca Yenikapıya kadar bazılarının altı dükkân beton yapılır, aralarında arsalar, bir hamam harabesi enkazı ve Yenikapı bostanları sıralanır. Sol tarafta da manzara aynıdır; solda Yenikapıya yaklaşırken büyükçe bir beton yapının yan duvarında şu levha okunmuştur: «Demokrat Parti ve depomuz buradadır.» Bir okla gösterilen istikameti takip eden erbabı merak bu deponun Mahmud Ağaoğluna ait odun deposu olduğunu görür. Politika hayatına atılmış vatandaşların küçük muzipliklere yol açacak dikkatsizliklerden kaçınması gerekirdi; yolun bu sol kenarının bir karakteristik tarafı da arsaların hemen kâmilen birer odun deposu haline konulmuş bulunmasıdır. Mustafa Kemal Caddesinin yarısına yakın son parçası bir toprak yoldur ki Yenikapı istasyonuna göre birdenbire ancak bir araba geçebilecek kadar darlaşarak nihayet bulur.

Atatürk Bulvarı ve eski Mustafa Kemal Caddesi projeleri hazırlanırken yıkılan tarihî eserler şunlardır: Azepler Camii, Azepler Hamamı, Sekbanbaşı Mescidi, Kırkçeşmeler, Revaniçelebi Mescidi, Çandarlı İbarahimpaşa Hamamı, Gürcü Mehmedpaşa. (Bütün bu isimlere bakınız).

Atatürk Bulvarının açılış töreninde İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Doktor Lûtfi Kırdar şu nutku söylemiştir:

«Aziz ve muhterem arkadaşlar,

Türk milletinin Ebedî Şefi, eşsiz kahraman Atatürk'ün yüce adını taşıyan bu Bulvarın son kısmını da ikmal etmiş bulunuyoruz.

Şehrin Marmara kıyılarını Haliç sahillerine ve oradan da Gazi Köprüsü ile Beyoğluna bağlayan bu yeni yol, İstanbulun şah damarıdır. İstanbul tarafında bugün mevcut ana yollar bu caddeye bağlı olduğu gibi, yarın yapılacak yeni yollar da yine bu Bulvardan geçecektir. Onun için Atatürk'ün büyük adını taşımak şerefini kazanan bu cadde, o şerefe hakikaten lâyık olarak İstanbulun yol ve münakale bakımından belkemiğini teşkil edecek bir ehemmiyeti haizdir.

Bugün, büyük emekler ve gayretlerle ikmaline muvaffak olduğumuz Atatürk Bulvarını açarken İstanbulun asıl imar hamlesine doğru ilk adımı atmakta olduğumuzu sizlere müjdelemekle büyük sevinç duymaktayım. İstanbulun tarihî, iktisadî, coğrafî, arkeolojik ve turistik kıymet ve ehemmiyetine lâyık bir şekilde imarı için her şeyden evvel bu ana yolun yapılması lâzımdı.

Şehrin ortasından geçen bu esaslı muvasala ve münakale yolu açıldıktan sonradır ki onun üzerinde ve etrafında yapacağımız yeni imar, tanzim ve güzelleştirme hareketlerine başlıyacağız ve İstanbulu, 10 yıl içinde, muhteşem bir mamure haline getirmeyi hedef tutan ülkümüze doğru sarsılmaz bir azim ve yorulmaz bir gayretle yürüyeceğiz.

«Aziz arkadaşlar,

Atatürk Bulvarının ikmali ile Marmaranın mavi sularının yıkadığı şu güzel kıyıların, Yenikapı merkez olmak üzere, bir taraftan Sarayburnuna, diğer taraftan Yedikuleye kadar uzanıp giden kısmının imar ve tanzimine yol açılmış bulunuyor.

Atatürk Bulvarının ikmali ile bunun üzerinde inşasını kararlaştırdığımız muhteşem resmî daireler ve diğer binaları yapmak imkânını da elde etmiş bulunuyoruz.

Atatürk Bulvarının ikmali ile Tıp bölgesinin, Üniversite Mahallesinin ve Halicin İstanbul kıyılarının imarına ait projelerimizi de gerçekleştirmek yoluna girmiş oluyoruz.

«Muhterem arkadaşlar,

İki yıl önce, Atatürk Bulvarının Gazi Köprüsü Saraçhanebaşı kısmının açılış töreninde, Aziz Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün:

«Memleketin imarını, geçirdiğimiz dar zamanlarda da durdurmadık, önümüzdeki senelerde de durdurmamağa çalışacağız.»

Sözlerinden ilham aldığımızı söylemiştim. O büyük ilham ve kudret kaynağı, bütün çalışmalarımızda, her an yolumuzu aydınlatan bir meş'ale oldu. Başarma azmimizi arttıran kuvvet ve cesareti daima en büyüğümüzün hamleci ve yapıcı ruhundan aldık. Harbin önümüze çıkardığı türlü engelleri, çeşitli güçlükleri bu kuvvetle yenerek çalıştık. Her gün yeni bir mektep, yeni bir yol, yeni bir bina açıyoruz.

Yeni bir eseri bitirirken ve hemen bir başkasına başlıyoruz. Sabahleyin, memleketimizin irfan ve bayındırlık hayatında pek mühim bir mevkii bulunan Teknik Üniversite ile bu müesseseye ilâve edilen yeni binanın açılma töreni kıymetli Maarif Vekilimiz Hasan Alî Yücel tarafından yapıldı. Biraz evvel Aksaray Posta Telgraf ve Telefon merkezinin yeni binasını açtık. Şimdi de bu Bulvarın açılma törenini yapıyoruz. Biraz sonra da, Şişhane ile Taksim arasında güzel bir yol haline koyduğumuz Tarlabaşı asfalt caddesini açacağız. Arkasından Taksimde yeni inşa ettirdiğimiz Tenis Kulübü binasının açılma törenini yapacağız.

«İşte bir günde beş eserin birden açılma törenini yapmak imkânı ve saadetini bize veren, Büyük Millî Şefimizin yurttaki imâr hareketlerini durdurmamak yolundaki işaret ve ilhamlariyle İstanbulun imâr ve güzelleştirilmesi hususunda göstermek lûtfunda bulundukları yüksek alâka ve himayeleri olmuştur. İstiklâlin ve yurdun büyük kurtarıcısı Ebedî Şef Atatürk'e karşı İstanbulun beslediği minnet ve şükranın bir ifadesi olan bu Bulvarın son kısmını açarken Aziz Cumhur Reisimiz İsmet İnönü'ye sonsuz bağlılık sevgisi ve tâzim duygularımızı İstanbul halkı adına bir defa daha teyit etmeği şerefli bir vazife bilirim.

«Sayın arkadaşlar,

«Hepinizi hürmetle selâmlıyarak İsmet İnönü devrinin sayısız güzel, medenî eserlerinden biri olan Atatürk Bulvarını büyük bahtiyarlıkla açıyorum.»

Atatürk Bulvarının açılması İstanbul basını tarafından Doktor Lûtfi Kırdar'ın büyük başarısı olarak karşılanmıştır ki, İstanbulluların hakikaten tercümanı hissiyatıdır. İstanbul Ansiklopedisi de bu başarıyı Büyükşehrin kütüğüne mal etmek ister.

Açılış töreninden sonra bulvar, o sıralarda İstanbulda ve Maarif Vekili bulunan Hasan Âli Yücel'in, gazetecilerin ve kalabalık bir halk kütlesinin iştirâkiyle yürünerek geçilmiş ve bu yürüyüş Tarlabaşına kadar devam etmiştir.

Bunu müteakip Atatürk Bulvarında 53 atletin iştirakiyle bir koşu tertip edilmiştir. Doktor Refik Saydam Caddesinden başlıyan koşu Gazi Köprüsü geçilerek Atatürk Bulvarı boyunca Aksarayda nihayet bulmuştur. Sümerspordan Osman 8,26 dakikada birinci, Galatasaraydan Dündar ikinci, Yapı usta okulundan Sabih üçüncü olmuş ve birinci gelen atlete, Atatürk Bulvarı kupasını Hasan Âli Yücel vermiştir.

1947 den bu yana Atatürk Bulvarı güzergâhında önemli değişiklik olmuştur; 1959 eylûlünde manzara şöylece tesbit edilmiştir; Gazi - Unkapanı Köprüsünden gelindiğine göre sol tarafta:

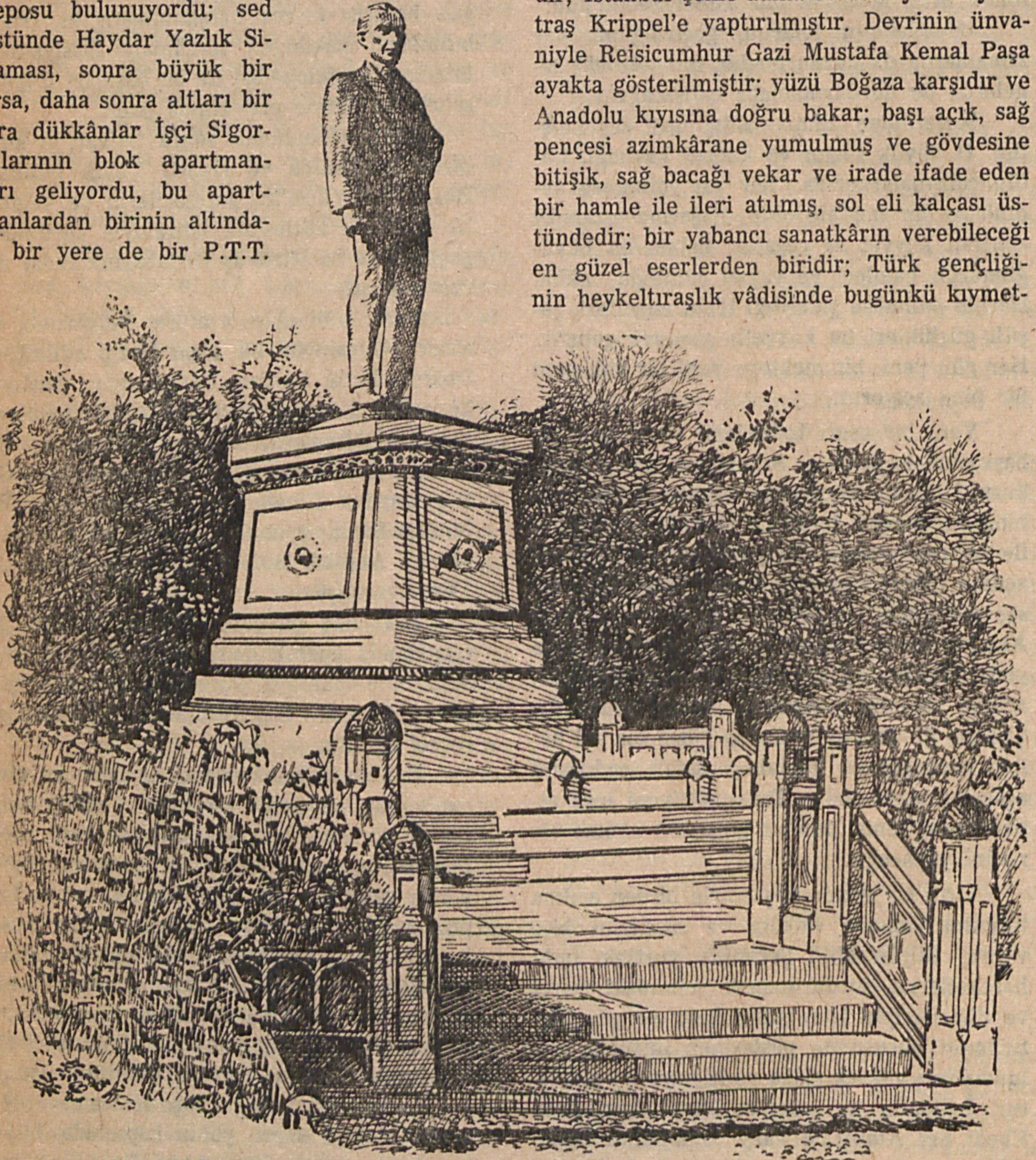
Eminönü, Balıkpazarı, Asmaltı ve civarında yapılan geniş istimlâkta açıkta kalan tüccar ve esnaf için yapılmış tek katlı beton blok barakalardan geniş bir çarşı (10 blok); geride geniş bir saha işgal eden kavun ve karpuz sergileri, ki önleri bulvara kadar atılan kavun karpuz kabukları ile bir çöplük hâlinde idi; Şebsafa Sultan Camiinin yanındaki eski sibyan mektebi yine Çocuk Esirgeme Kurumunun Küçükpazar şubesi ile dispanseri olarak kullanılıyordu; Şebsafa Camiinin üst yanında geniş arsalara yol inşa malzemesi yığılmıştı; Vefaya sapan yolun köşesinde büyük bir bina olarak Hıfzıssıhha Enstitüsü inşa edilmiştir.

Yine Gazi Köprüsünden gelindiğine göre sağ tarafta:

Geniş bir saha kamyon parkı olmuştur; karşıdaki çarşı tipinde 4 blok baraka da buraya yapılmıştır; «İstanbul İnşaat Limited Ortaklığı İş Hanı» adı altında şeddâdi bir hanın yapısı bitmek üzere idi; geniş bir arsa tahta perde ile çevrilmiş ve üzerine «İnhisarlar Umum Müdürlüğü inşaatı» levhası asılmış; onun yanında da M. Karakollukcuya aid büyük bir inşaat malzeme deposu bulunuyordu; sed üstünde Haydar Yazlık Sinaması, sonra büyük bir arsa, daha sonra altları bir sıra dükkânlar İşçi Sigortalarının blok apartmanları geliyordu, bu apartmanlardan birinin altındaki bir yere de bir P.T.T. şubesi yerleşmiş idi.

Bozdoğan Kemerinden öte bulvar yeni bir tâdil görmekte idi, bu yolun târihî su kemerinden Yenikapuya kadar olan kısmı için bu Ansiklopedide «İmâr» maddesine bakınız.

ATATÜRK HEYKELİ — Sarayburnunda, bir buçuk metre kadar yükseklikte, mermer bir kaide üzerinde, cesameti tabiîyeden bir buçuk misli kadar büyüklükte bir tunç heykeldir; Türkiyede Atatürk'ün ilk heykelidir; İstanbul şehri adına Avusturyalı heykeltraş Krippel'e yaptırılmıştır. Devrinin ünvaniyle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa ayakta gösterilmiştir; yüzü Boğaza karşıdır ve Anadolu kıyısına doğru bakar; başı açık, sağ pençesi azimkârane yumulmuş ve gövdesine bitişik, sağ bacağı vekar ve irade ifade eden bir hamle ile ileri atılmış, sol eli kalçası üstündedir; bir yabancı sanatkârın verebileceği en güzel eserlerden biridir; Türk gençliğinin heykeltıraşlık vâdisinde bugünkü kıymet-

Gülhane Parkında Atatürk Heykeli
(Resim: Nezih)

lerinin henüz yetişmemiş bulunduğu o tarihlerde İstanbul Belediyesi Krippel'i seçmekle hiç de hatâ etmemiştir. İnsaf ile düşünmelidir ki, halk ağzındaki adiyle Sarayburnu heykeli bu sanatkârın da Gazi Mustafa Kemal mevzuu üzerinde ilk eseridir. Krippel 1942 de memleketinde bir hava bombardımanında ölmüştür.

Heykelin mermer kaidesi, genişçe mermer bir platforun ortasındadır; platformun etrafı da bodur mermer sütuncuklarla eklenmiş bir mermer korkulukla çevrilmiştir; bu bodur sütuncukların üzerine de tunçtan arabesk oymalı başlıklar geçirilmiştir; platforma mozayik çakıl döşeli iki küçük yoldan girilir; medhal açıklığı mücellâ birer zincirle kapanmıştır. Ne kadar yazıktır ki bu sütun başlıklarından iki tanesi vidaları sökülmek suretiyle çalınmış, zincirler de pek tabiîdir ki yine hırsız eliyle yok olmuş, hattâ zincirlerin merbut bulunduğu küçük bronz plâklar da yerlerinden sökülmüş, yerine âdi birer tel gerilmiştir. Bu tecavüz ancak vandalizm sıfatiyle ifade edilebilir; mütecavizlere imkân veren ihmal de hiyanettir, cehlin eseri de olsa affedilmez; İstanbul Ansiklopedisi çalan ve çaldırtan mücrimleri tel'in ederken çalınan yerine tez elden yenisini yaptırıp yerine koymıyan ve Atatürk heykelinin önünde tel parçaları görmeğe tahammül eden ve ziyaretçilerin zevkini rencide eden muhafazaya memur kimseleri de ayıplar. Öyle sanıyoruz ki bu başlıklarla zincirler mütevazi gelirli bir vatandaş kesesinin himmeti ile de yerine konulabilir, elverir ki ilgili makamlar izin versinler.

Atatürk heykelinin açılış merasimini nakleden aşağıdaki satırlar ertesi günü 4 teşrinievvel 1926 tarihli Cumhuriyet gazetesinden alınmıştır:

«Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Gülhane parkına rekzedilmiş olan heykellerinin resmi küşadı, dün saat on beşte yapıldı.

«Dâvetliler saat on dörtten itibaren gelmeğe başlamışlardı, halk ise daha erkenden, heykelin etrafında kesif bir kütle halinde toplanmışlardı. Halkın dâvetlilere tahsis edilen mahalle geçmemesi için zabıtai belediye memurları, gelenlerden dâvetiyelerini soruyorlardı. Dâvetliler heykelin kaidesi yakınında biriktiler. Şehrimizdeki mebuslar, aralarında Şükrü Naili, Sami Sabit ve Kenan Paşalarla Merkez Kumandanı Şakir Bey bulunan erkânı askeriye, Hariciye murahhası Nusret, Vali Süleyman Sami, Vali Muavini Hüsnü, Emanet muavinleri Şerif ve Şükrü Âli, Müfettişi umumî Tevfik, Heyeti fenniye müdürü Fuad, Mektupçu Osman, Cemiyeti Belediye Kâtibi umumisi Tarık Ziya Beylerle Emanet rüesayi memurini, erkânı adliye, cemiyeti umumiyei belediye ve meclisi umumîi vilâyet âzaları, İnhisarlar müdürü umumîleri, matbuat müntesipleri ve diğer birçok zevat bu meyanda idiler.

«Vakit yaklaşmıştı, heykelin etrafını çeviren jandarma, asker, polis zabıtai belediye müfrezeleri selâm vaziyeti aldılar. Herkesin yüzü: üzeri beyaz bir tülle örtülü ve kırmızı kordelâlarla süslü heykele çevrilmişti.

Şehiremini Muhiddin Bey, heykelin deniz cihetindeki kaidesi önüne kurulmuş kürsüye çıktı. Çok heyecanlı ve titrek bir sesle bir nutuk okudu.

«Dâvetliler ve halk bu nutukları şiddetle alkışladı. Bu sırada asker süngü taktı, bahriye mızıkası selâm havasına başladı. Şehremini Muhiddin Bey heykelin kordelâlarını çözdü, tül ağır ağır düşüyor, Büyük Gazinin timsali meydana çıkıyor, halkın tezahüratı en şedid heyecanları, en coşkun bir hasreti ifade ediyordu.

«Bir taraftan alkış tufanı devam ediyor, bir yandan halk Gazinin Sarayburnunda yükselen heykelini tavaf ediyordu. Heykelin kaidesinde (İstihlâs 336) (Heykelin rekzi 1926) (Cumhuriyetin ilânı 1339) (Muzafferiyeti katiye 1338) tarihleri mahkûktü.

«Temaşa edenlerin umumî mütalâası, etrafında vâki olan tenkitlere rağmen, heykelin kuvvetli bir sanatkârın eseri olduğuna dairdi.

«Heykelin kaideleri dibine koşan temaşagerlerin akını gece geç vakte kadar devam etti.

Resmi küşad münasebetiyle Gazi Paşaya aşağıdaki telgrafname çekilmiştir.

«Ankara; Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine:

Büyük kudretinizin yarattığı derin inkılâbın medenî semerelerini birer birer idrâk ve iktifa ediyoruz. Bugün binlerle müştakınız heyecan ve sürurdan mütevellid gözyaşlariyle

mübarek timsalinizi ıslatmak saadetini idrâk ettiler. Heykeliniz minnet ve şükran hisleriyle çalkalanan İstanbul çocuklarına mutafı mukaddes oldu. Bundan mütevellid saadet ve mefhareti arz ve iblâğ ile arzı bahtiyari eylerim efendimiz.

İstanbul Sehiremini
Muhiddin»

ATATÜRK HEYKELİ — (B.: İstanbul Üniversitesi).

ATATÜRKÜN İSTANBUL HEMŞEHRİLİĞİ — Büyük zaferden sonra İtilâf devletlerinin İstanbuldaki işgal kuvvetleri henüz çekilmemiş bulunduğu devirde, İstanbul Cemiyeti Umumiyei Belediyesi 28 şubat 1339 da da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşaya Büyükşehrin tabiî hemşehriliğini vermişti. O zaman, Gazi Paşa, İstanbul Belediyesine şu tarihî yazıyı göndermişti:

«Bugün İstanbulun necib halkının yeni bir eseri itimad ve teveccühüne mazhar olmakla bahtiyar bulunuyorum. Âzası ve rüesası İstanbul halkının intihabgerdesi olan Cemiyeti Umumiyei Belediye, haiz olduğu salâhiyeti temsiliyeye istinaden 28 Şubat 1339 tarihindeki ictimaında ittihaz edilmiş bir karar ile bana İstanbulun tabiî hemşehriliğini tevcih eylemiştir. Türk ve Müslüman İstanbulun ruh, irfan ve nezahetine yaraşan tezhibatiyle de bir nefisei sanat ve marifet olan cemiyeti müşarünileyhanın mazbatasını, bu nişanei teveccüh ve muhabbeti büyük bir hürmet ve tahassüsle, heyeti mahsusası elinden aldım. Bu vesile ile güzel İstanbulu, onun temiz ve hassas halkının feyiz ve faziletini bütün şümulü ile bir daha yâd ettim.

«İstanbul, Mücadelei Milliyemizin devamı müddetince millî ve vatanî aşkımızın, kudsî ve yüksek bir mihrabı olmuştur. Bundan sonra da hiç bir hâdise, hiç bir kuvvet ruhumuzu bu mihrabı mukaddesten çeviremiyecektir.

«Bugün her Türk ve Müslüman kalbi, İstanbul aşkının, İstanbul hasret ve iştiyakının bir harimidir. Dört beş asırlık mesaii milliyemizin mahsulü, bu güzide medinemizde toplanmıştır. Kabiliyeti milliyemizin müebbed ve beliğ birer nişânesi olan bunca âbidat ve müessesat hep oradadır.

«Vaktiyle bu güzel beldede oturan ve mukadderâtı millete tahakküm etmek isteyen hükümdarlar ve zimamdarlara daima millete karşı vefakâr ve hamiyetkâr davranmamışlardır. Bu bir hakikati tarihiyedir ki kimse inkâr edemez.

«Vatanımıza bir silsilei mesaib dâvet eylemiş bulunan dahiyei istibdadın kahr ve istisali vücubuna, yine İstanbulun bu facialarý yakından gören münevver ve hassas halkı herkesten ziyade kani bulunuyordu; bundan hiç bir zaman şüphe etmedim.

«23 Nisan 1336 tarihinden itibaren mukadderatı millete fiilen vaziyet etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Teşrinisani 1338 tarihli kararıyle hâkimiyet ve saltanatın bilâ kaydü şart millete ait bulunduğunu bir daha tasrih ve ilân eylediği zaman İstanbulun hamiyetkâr sinesinden ne büyük heyecanı tasvib ve kabul kopmuştu! İstanbul halkı henuz mevâni ve tazyikaatı hariciyeden bilkülliye halâs bulmamış olmasına rağmen hiç bir şey o güne kadar kalbinde sakladığı hissiyatı necibesini heyecan ve galeyan halinde izhar etmesine ve bu münasebetle millî istiklâl ve hâkimiyete olan alâkai şedidesini göstermesine mâni olamamıştı.

İstanbul vatanperverliğinin yeni ve yüksek bir eseri tecellisine daha şahit bulunuyoruz: Hâkimiyetimizin, millî itilâ ve istiklâlimizin tarsîni için Türkiye Büyük Millet Meclisinin verdiği tecdidi intihabat kararı üzerine bugün bütün hakayiki müdrik olan münevver İstanbul halkının yâr ve ağyara karşı müttehid ve mütesanid bir kütlei milliye halinde çalıştığı ve şayanı memnuniyet bir neticei mes'udeye vasıl olmak üzere bulunduğu kemali şükranla görülmektedir. Böyle bir halkın samimî ve vicdanî bir delili muhabbeti olarak tevcihettiği tabiî hemşehriliği kendim için büyük bir sebebi mefharet ve şeref addederim.

«Milletimizin ruhu asîlinde ötedenberi gördüğüm feyiz ve gabiliyetten kuvvet almak, millî mücadelemizin esasını ihzar eylemek üzere bundan dört sene evvel İstanbulu terkettiğim gün, duyduğum yeis ve hicranı asla unutamıyorum; halbuki ayrılık sair aksamı vatan ile beraber esir ve muztarib inliyen İstanbulun halâsına matuf bir çare idi.

«Cenabı Hakka çok şükür olsun ki, bü-

yük milletimizin azim ve iradesi muvaffak oldu. Âmali milliyemiz tahakkuk ve tecelli etti, ediyor ve daha edecektir.

«Düne nisbetle bugün daha hür hava teneffüs eden İstanbulun tamamen halâs'ı uzak değildir. İstanbul bu halâsı ile yalnız işgal ve esarette kurtulmuş olmakla kalmıyacak, belki Türkiye camiasında artık anavatana ve millete avdet eylemek gibi yeni bir hayat ve saadete kavuşacaktır.

«Müstebid sultanların ihtiras ve dârâtına makar olmak İstanbul için şerefli bir vaziyet değildi. Hür ve mukadderatına kendisi hâkim büyük Türkiyenin münevver ve kıymetli bir medinesi olduğu zamandır ki İstanbul en tabiî feyz ve faziletiyle en hakikî mevkii bülendine yükselecektir.

«Bu muazzam neticeleri elde etmek için bütün millet ve memleketimizle beraber İstanbulun da pek çok çektiğini biliyoruz; fakat şurası da inkâr edilemez ki musibetler, ıztırablar bizim için azim ve kuvvet menbaı oldu. İstiklâl ve hâkimiyeti yedi iktidar ve inhisarına almış olan milletin sayei himmetinde kariben bu ıztırab ve mihnetlerin, bu tahribat ve hasaratın telâfi edileceğine emin olabiliriz.

«Bu samimî vesile ile tabiî hemşehriliğinin müftehiri olduğum İstanbulun artık hak edilmiş saadetli bir devrei hayat içinde hür ve mes'ud yükselmesine intizaren büyük, küçük bütün halkına en har ve samimî iştiyaklarımın tebliğini rica ederim efendim».

ATATÜRK VE İNKILÂB MÜZESİ — Millî Mücadeleden evvel Atatürkün Şişlide tramvay caddesinde kira ile oturdukları üç katlı ve bir de çatı katı bulunan ev, İstanbul Belediyesi tarafından satın alınarak bir müze ittihaz edilmiş ve büyük adama ait eşya ve hâtırat toplanmıştır.

Aşağıdaki notlar 1947 yılında tesbit edilmiştir:

Zemin katında sokak kapısından girince karşıya gelen oda Millî Mücadeleye tahsis edilmiştir. Bu salonda duvarlar askerî harekâtı gösteren harita ve krokiler ve Atatürkün bu yıllardaki hayatına ait fotoğraflarla bezenmiştir. Bu arada büyük adamın Trablusgarb Harbinden Birinci Cihan Harbi sonuna kadar geçen devir içindeki hayatına dair kıymetli fotoğraflar da bulunmaktadır. İtalyan ressamı Pisani'nin iki güzel sulu boyası vardır. Bunlardan biri Çanakkalede bir Türk hücumunu, diğeri de İzmir cephesinde ilk Türk mukavemetlerinden birini tasvir etmektedir. Ortadaki vitrinde Gazinin büyük nutkundan bir nüsha, İstiklâl Madalyasını gösteren renkli bir resim, bir kağnı fotoğrafı ve yuanlılardan iğtinam olunmuş iki tüfek vardır.

İstiklâl Madalyasının aslını koymak mümkün iken kitaptan kesilmiş resim, müzenin şanına lâyık değildir. Tüfeklere gelince bunların da yeri Askerî Müzedir. Zira iki tüfek, bir Atatürk ve İnkılâb müzesinde düşmanı yok etmiş Türk hamasetini ve muzaffer Türk ordusunu temsil edemez.

Zemin katında sokak kapısından girince sağdaki oda Atatürkün İstanbuldaki hâtıratına tahsis edilmiştir.

Duvarlar fotoğraflarla tezyin edilmiş olup oda kapısından girilince hemen solda, geniş ve büyük bir çerçeve içinde, ki kabartma tezyinatı ihtiva eden bu çerçevenin üst kısmında bir madalyon içinde Atatürkün kabartma bir başı vardır, Gazi Mustafa Kemalin siyah zemin üzerinde eski harflerle pirinçten 1 Temmuz 1927 nutku bulunmaktadır, bu güzel eser Hamdi imzasını taşımaktadır.

Merdivenden çıkılınca ikinci katta hemen karşıya gelen bölmede şu hâtıralar toplanmıştır:

Duvarda İbrahim Çallı'nın 1937 tarihli büyük bir Atatürk portresi. Gazi Mustafa Kemal Paşanın fesli, kalpaklı, baş açık üç büyük fotoğraf portresi.

Duvarın önündeki üç vitrinden sağdaki portresi.

Duvarın önündeki üç vitrinden sağdaki vitrinde Atatürkün mareşal üniforması. Ortadaki vitrinde kartvizitleri, kalpağı, küçük camlı bir gümüş kutu içinde saçları; dört madalyon: Mareşal üniformasiyle yandan, baş açık yandan, Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde halk için basılmış küçük madalyon, Neyvorktan kalkıp bir uçuşta Yeşilköye inen Amerikalı tayyareci Polando'ya verilen 1931 tarihli hâtıra madalyonu; Atatürkün sesinin plâğı, «Sahibinin Sesi» markasını taşıyan bu plâğın üzerinde şu cümle yazılıdır:

«Büyük önder Gazi Mustafa Kemalin

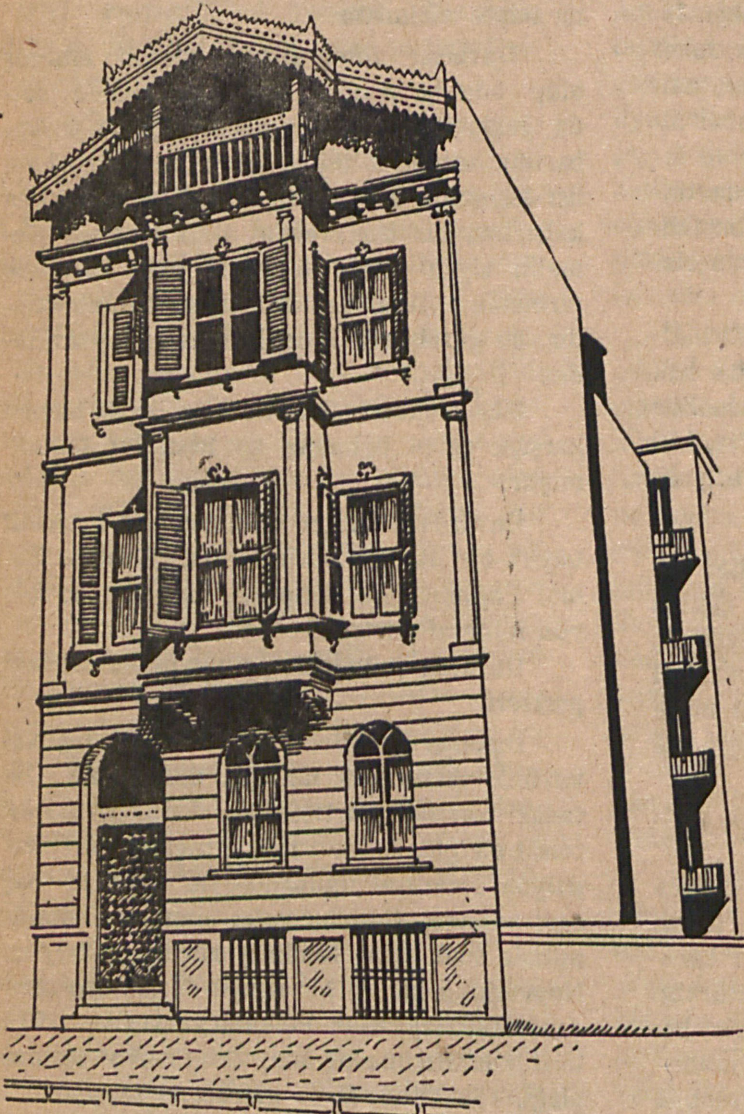
Celâl Beye (Celâl Bayar) armağanı»; Atatürkün gümüş sigara kutusu; altın kartal başlı fildişi kâğıt keseceği.

Soldaki vitrinde Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresinde giydiği redingot.

Sağdaki küçük odada bulunan vitrinlerde Atatürk'e ait şu hâtıralar toplanmıştır:

İpek iç donu ve fanilâsı, beyaz ve renkli ,ipekli gömlekleri, beyaz kolalı gömleği krem, güvez ve siyah çubuklu kravatı, büyük nutkunu okurken giydiği redingot, smokini, Erzurumdan Sivasa giderken giydiği sarı vidaladan fotinleri.

Sağdaki büyük odada yaldızlı üç kırmızı kadife koltuk Atatürkün bu evde oturduğu günlerde kullandığı eşyalardandır. Duvarlarda Dil İnkilâbı çalışmaları günlerine ait elyazıları ve Cemal Nadir'in arap harfleri üzerine yaptığı zarif karikatürün orijinali.

Şişlide Atatürk ve İnkılâb Müzesi
(Resim: Behcet)

Soldaki büyük salonda iki sigara masası, bir kanape, dört koltuk, Atatürkün bu evde oturduğu günlerin eşyalarındandır. Duvarlarda Atatürke ait çok güzel fotoğraflar yer almıştır.

Ayrıca Arif Bediînin 1938 tarihli yağlı boya büyük bir Atatürk portresi ve keza yağlı boya ve Kemal imzalı Atatürkün Selânikte doğduğu evin resmi, bu evde doğduğu odayı gösteren bir iç resmi vardır. (Bu ressam Kemal 1959 da Galatasaray resim muallimi bulunan Kemal Zeren'dir)

Evin üçüncü katı bir müze olarak ziyaretçilere açılmamıştır. İstanbul Ansiklopedisi bu katta bulunan bazı eşyayı burada zikretmek ister:

Katafalkın altı meş'alesi buradadır ve büyütülmüş bir fotoğrafla Dolmabahçe Sarayındaki katafalk merdivenden çıkınca karşıya gelmek üzere tanzim edilmiştir. Muhtelif odaların duvarlarında İtalyan ressamı Pisani'nin fırçasından çıkmış ve Yunan işgalinin çok acı günlerini tesbit eden ve hepsi hakikaten yüksek bir tarih kıymeti taşıyan sekiz suluboya resim vardır. Mevzular şunlardır: 1— İzmir işgali, Saat Kulesi meydanında sivil Türklerin katliamı; 2— Bir harp sahnesi; 3— Rıhtımda ihraç ve katliam; 4— Yangın, talan; kıtâl; 5— Türk köylü kadınlarının yaralı erkeklerine yardımları; 6— Kış gününde Yunan çetelerinden kaçan Türk köylüleri; 7— Bir evin yağması; 8— Felâketzede muhacirlerin yardımına koşan Hilâliahmer.

Yağlıboya, Atatürkün tabutunu taşıyan top arabası Kompozisyonu; Zeki Kocamemi'nin imzasını ve 1939 tarihini taşıyan bu tablo bir büyük mükâfat kazanmıştır.

Mareşal Franchet d'Esprey'in İstanbula girişini tasvir eden ve Beyoğlundaki Caddei Kebiri (İstiklâl Caddesi) Yunan bayraklariyle donanmış gösteren imzasız yağlı boya bir resim; Ş. Ruhi imzasını

ve 1934 tarihini taşıyan yağlı boya «İşgal kuvvetlerinin İstanbula girişi», ayni ressamın tarihsiz yağlı boya «Türk askerinin İstanbula girişi» resimleri, ki her üçü de sanat kıymetinden mahrum eserlerdir.

Atatürk ve İnkılâp müessesesine, son şeklini almış ve eşsiz büyük adamın bütün hâtıratını içinde toplamış bir müessesedir denilemez.

İstanbul Ansiklopedisi, bu müzeyi, Mustafa Kemal Paşanın bu evde oturduğu günlerin havası ve dekoru içinde, Kahraman Atatürkün en küçük eşyasına varıncaya kadar bütün metrukâtının toplandığı bir hazine olarak görmek isterdi. Kendi eliyle bahşettiği hediyeleri müstesna, gözlerini ebediyen yumduktan sonra onun her şeyi milletindir. Hattâ, onun bir hediyesine nail olmak suretiyle iltifatına mazhar olanlar dahi, bir gün aile eşyalarının dağılıp kaybolabileceğini düşünerek, ellerindekileri bu müzeye tevdi etmeleri gerekirdi, şu şartla ki kendi isimleri de o eşyanın yanında tesbit edilirdi; bu da Atatürkün bir büyüklük şanıdır ki, küçücük bir hediyesi dahi, sahibinin adını, bir müzenin etiketleri üzerinde ebedileştirecektir.

Atatürkün müzesini gezenlerin gözleri bazı şeyler arıyor:

Durmadan sigara içen büyük adamın sigaraları nerede?.. Bir kahve tiryakisi olan Atatürkün kahve fincanı nerede?.. Hususî hayatında yemek yediği çatalı, kaşığı, bıçağı nerede?.. Büyük askerin tabancası nerede?.. Son Trakya manevralarında giydiği o zarif spor kostümü ve kasketi nerede?.. Kalpağı müzede, Şapka İnkılâbını yapan Atatürkün şapkaları nerede?.. Meşhur nutuklarını yazan ve cumhuriyeti Türk gençliğine emanet eden kalemi nerede?.. Atatürke dünya meşahirinden ve devlet reislerinden gelmiş hediyeler vardır, onlar nerede?.. v.s...

Eğer bunlar ve bunlara mümasil diğer metrûkât ve hâtıratı başka bir yerde toplanmış ise, Şişlideki evin kapısı üzerine «Atatürk ve İnkılâb Müzesi» levhası konulmuş bulunduğuna göre her şeyinin buraya devri lâzımdır.

1959 yılı ağustosunda Belediye Müzelerinin değerli müdürü Edhem Sezin, İstanbul Ansiklopedisine şu malûmatı tevdi etmiştir: 1955 de tâmire muhtaç olan bu ahşab binâ 9700 liraya iç ve dış yağlı boyaları ile beraber tâmir edilmiştir.

Bu arada sobalar kaldırılmış, 852 liraya kalorifer tesisatı tamir olunmuş, 1955 - 1956 kışında müze kaloriferle ısıtılmıştır.

Ressam İbrahim Çallı'nın 1927 tarihini taşıyan «Trikopisin Gaziye kılıcını teslimi» adındaki 6 metre boyunda büyük tabolsu Emlâki Milliye elinde muhafaza edilmekte idi; defterdarlığa müracaat edilmiş ve 1955 yılında bedelsiz olarak bu müzeye mal edilmiştir.

Bu bina Mustafa Kemal Paşa tarafından 1918 senesi aralık ayının birinden itibaren bir sene müddetle kiralanmıştı. Büyük adam ordu müfettişi olarak bu evden beş buçuk ay sonra ayrılmıştır. Evin o zamanki hâlini bilenlerden Sayın Tevfik Rüştü Aras ve Dr. Rasim Ferid 1956 da Müzeye dâvet edilmişler, kendilerinden alınan bilgiye uyularak 3000 lira civarında sarfiyat ile etamin tül perdeler yaptırılmıştır. Gazinin Sakarya muharebesinde giydiği gri kalpak ile Atatürkün son Trakya manevrasında kullandığı bir çift rugan çizme Tevfik Rüştü Aras tarafından Müzeye verilmiştir.

Şurası da dikkat ve ehemmiyetle daima gözönünde bulundurulmalıdır ki, Şişlideki ev, içi ahşap bir yapıdır. Bir yangın âfeti, bir anda, Atatürkün aziz metrûkât ve hatıratını yok edebilir. Şişlideki ev, bundan böyle bir devlet, belediye mülkü olarak kalmalı, bir Atatürk ve İnkılâb müzesinin de, tez elden temeli atılmalıdır. Büyükşehir halkı, muhakkak ki Atatürk Bulvarını tezyin edecek mebâninin başında da bu müzeyi görmek ister.

ATATÜRKÜN TAHNİTİ — Atatürk'ün aziz nâşi vefatları günü Dolmabahçe Sarayına telefon ile dâvet edilen Gülhâne Askerî Tıb Akademisi anatomi patoloji profesörü merhum Doktor M. Lüfi Aksoy tarafından fevkalâde dikkatle yapılmıştı; Ankarada Etnografya Müzesindeki muvakkat kabrinde on beş sene yattıktan sonra 1953 de Anıd Kabire nakledilirken tabut açılmış ve Büyük adamın nâşi hiç bozulmamış olarak bulunmuştu. Profesör Lütfi Aksoy tahnit işinde formol ile diğer tahnit maddeleri, büyük bir enjektör, muhtelif boyda ve kalınlıkta iğneler, pens ve trokar kullanmıştı ki bu âletler 1959 yılında Profesörün muavinleri elinde bulunup Şişli-

deki Atatürk ve İnkilâb Müzesine tevdi edilmek üzereidi.

Nâşid Baylav

ATÂULLAH EFENDİ — On altıncı asır ulemasından, İkinci Sultan Selimin hocası; aslı Aydanın Birki kasabasındandır; Rüstempaşa Medresesinde müderris iken Şehzade Selime muallim tayin edilmiş ve bu şehzadenin derin hürmet ve sevgisini kazanmış; Şehzadesinin cülûsunda, beş yıl kadar, İstanbulda en nüfuzlu devlet erkânından biri olmuştu; kapısı «mercii ulema ve ekâbir» olmuştu. Gençliğinde Ebüssuud Efendiden feyiz alanlardan olduğu halde üstadına riayet ve ikramda kusur ettiğinden, müverrihin kaydına göre galiba Ebussuud Efendinin bedduasına uğramış, (H. 979) 1571 de ölmüş, cenaze namazını Şeyhülislâm Ebussud Efendi kıldırmış idi ki, efendinin yüzüne dikkat edenler yüzünde bir «meserreti hakika» görmüşlerdi.

Atâullah Efendinin bazı ahbabları anlatırmış, ölümünden birkaç gün evvel bir rüya görür, ulema meclisinin sadrında otururken içeriye sofu kıyafetinde eli âsalı bir adam girer: «Kum min meclisike yâ nâsiüledeb!» (meclisimizden kalk ey edebi unutan adam!) diye üç defa üzerine hücum eder, Atâullah Efendiyi yerinden kaldırırlar, efendi meclistekilere bu adam kimdir diye sorar, Ebussuud efendinin babası Muhiddin İskilibidir derler.

Bibl.: Peçevili Tarihi, I.

ATÂULLAH EFENDİ (Arabzade) — On sekizinci asır ulemasından; şeyhülislâmların seksen altıncısı; Üçüncü Ahmedin imamı Abdürrahman Efendinin oğludur; (H. 1132) 1719 da doğdu; on sekiz yaşında müderris oldu; on yedi yıl kadar naipliklerde dolaştı, Haleb kadısı oldu, Edirne pâyesi aldı, (H. 1183 - 1193) 1769 - 1779 arasında geçen on yıl içinde Şam, Mekke ve İstanbul kadısı oldu; ilmiye mesleğinde katedilmesi icabeden Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerinde de bulunarak (H. 1199) 1786 da şeyhülislâm oldu; fakat tutulduğu hastalıktan kurtulamıyarak altmış üç gün sonra öldü; Atikalipaşa - Sedefciler haziresine gömüldü.

Bibl. : İlmiye Salnâmesi.

ATÂULLAH EFENDİ (Çivizâde) — On yedinci asır ulemasından, Büyükşehrin namlı çiçek meraklılarından; birisini «Şerefrîz» adı ile tescil ettirdiği üç tane gayet güzel turuncu lâle elde etmişti.

Bibl.: Ubeydullah, Tezkirei Şükûfeciyan.

ATÂULLAH EFENDİ (Dürrizade Mehmed — On sekizinci asır ulemasından ve şeyhülislâmların seksen beşincisi; Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa efendinin oğludur; (H. 1142) 1729 da doğdu, babasının himayesinde süratle terakki etti; (H. 1172-1197) 1758-1782 arasında sırasiyle Selânik, Mekke, İstanbul kadılıklariyle Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu ve (H. 1197) 1782 de Şeyhülislâm oldu; Halil Hamid Paşa ile yakın dostluğu (B.: Halil Hamid Paşa) iki sene sonra azli ile Geliboluya sürgün gönderilmesine sebep oldu; ve o yıl içinde Geliboluda öldü; Yazıcızâde Mahmud Efendinin kabri yanına gömüldü (H. 1199 = M. 1784). Devrinin pek kibar, mütevazi ve gayet cömerd bir sîmâsı olarak tanınmıştı.

Bibl. : İlmiye Salnâmesi.

ATÂULLAH EFENDİ (Esseyid Mehmed Topal) — On sekizinci asır ulemasından, (H. 1173) 1759 da doğdu. Şeyhülislâm Esadefendizâde Şerif Efendinin oğludur; asrın beşik uleması arasında on iki yaşında müderris oldu; süratle terakki ederek yirmi dört yaşında Galata kadısı tâyin edildi. Otuz bir yaşında (H. 1208 = M. 1793) İstanbul kadılığına ilâve olarak nakib-ül-eşraf oldu; ilmiye silsilesinin Anadolu kazaskerliği basamağını atlayarak beş yıl sonra Rumeli pâyesi aldı, (H. 1219) 1804 de bilfiil Rumeli kazaskeri ve (H. 1221) 1806 da Şeyhülislâm oldu. Kabakcı Mustafa vakasında, Üçüncü Selime karşı irticaı temsil eden başlıca sîmalardan biridir. Alemdar Mustafa Paşanın ordûyi hümâyûnla beraber İstanbula geldiğinin tezine azledildi; Bebekteki yalısına sürüldü.

Dördüncü Mustafa'nın hal'i ve İkinci Mahmudun cülûsu üzerine Kızanlığa, iki sene sonra da arpalığı olan Güzelhisara gönderildi ve (H. 1226) 1811 de orada öldü. Halk arasında Topal Atâ Efendi diye meşhurdur. Çocukluğunda hususî hocalar elinde, bilhassa müderris Tokadî Mustafa Efendiden sağlam bir tahsil görmüştü. Medrese erbabı arasında makbul ve muteber haşiye ve risaleleri vardır. Türkçe tabirat ile Beyzavî tefsirine muh-

tasar bir haşiye yazmağa başlamış fakat tamamlayamamıştı. Vakayi Selimiyede oynadığı siyasî rol, ilmî şöhretini unutturacak kadar meş'um olmuştur (B.: Selim III; Mustafa IV; Mustafa Paşa, Alemdar; Kabakcı Mustafa vak'ası).

Bibl. : İlmiye Salnâmesi.

ATÂULLAH EFENDİ (Mehmed) — On sekizinci asır ulemasından; şeyhülislâmların elli sekizincisi; İbrahim Efendi isminde bir kadının oğludur; mesleğinde yolu ile yükselerek (H. 1125) 1713 de Şeyhülislâm oldu. Fıkıh ilminde derin bir âlim ve ilmiye tâbiri ile «ahkâmı şeriyeye vakıf ve usulü istihadda yegâne» olmasına rağmen fetva makamında ancak üç ay kadar kalabildi; ilmî meratibi ehliyet ve sitihkak sahiplerine veremedi, rüşvet ve irtikâp meydan aldı; nihayet Sadırâzam Şehid Ali Paşanın tavsiyesiyle azledildi; dilini tutamayıp devlet erkânı aleyhinde bulunması üzerine Sinoba sürgün edildi; Trabzona sürülen Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi ile beraber bindikleri gemi Karadenizde şiddetli bir fırtınaya tutularak battı; Abdullah Efendi boğuldu, Atâullah Efendi, pek az olarak kurtulanlar arasında, karadan Boluya geldi; geçirdiği felâket üzerine menfası da Sinobdan Boluya tahvil edildi; ve pek az sonra 1715 (H. 1127) de orada öldü.

Bibl. : İlmiye Salnâmesi.

ATÂULLAH EFENDİ (Mollacıkzâde) — On sekizinci asır sonu ulemasından (H. 1155) 1742 de doğmuş, Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiş, bu makamdan ma'zul bulunurken (H. 1227) 1812 de ölmüştür; babası Rumeli kazaskerlerinden İshak Efendi, dedesi de yine ilmiye ricalinden Mollacık Mehmed Efendidir.

Çok güzel konuşur, sohbeti tatlı ve zengin bir İstanbullu idi, ve devrinin namlı afyon tiryakilerinden idi, kışın konağı, yazın yalısı, bu keyif zehirinin müptelâlariye dolup boşalırdı. Cevdet Paşa Tarihinin onuncu cildinde şu fıkrayı nakleder:

Rumeli kazaskerliğinde, bir gün Babıâlideki Arz odasında dâva dinlerken, kendisine keyif ehli zümresinin «şeker» dedikleri ımızganmak (zamanımızın argosiyle dalga geçmek) hali gelmiş, şöyle bir toplanınca kendisini tiryakilerle dolu olan koağında sanmış, kahve istemek üzere el çırpmış. Meclisinde bulunanlardan bir kısmı hayret içinde kalmış, bir kısmı da gülmekten katıla yazmış, fakat, Sadâret Kaymakamı Şakir Ahmed Paşa işi tatlıya bağlamak zarafet ve nezaketini göstererek: — Doğru.. Pek yorulduk.. Bir kahve içecek kadar teneffüs edelim! diye dâvacıları dışarı çıkarmış.

Bibl.: Tarihi Cevdet, X.

ATÂULLAH EFENDİ (Seyyid) — On sekizinci asır hattatlarından; babası Sipahi ocağı kethüdası Bandırmalı Mustafa Efendidir; kendisi Sipahi kalemi kâtiplerinden olup nesih ve sülüs yazıyı Şeyh Mehmed Efendiden tahsil etmiştir (H. 1191) 1777 de ölmüştür.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ATÂULLAH EFENDİ (Şânizâde Mehmed) — On sekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asır başlarında yaşamış çok değerli bir tabip, ayni zamanda seçkin matematik bilgini ve edib; Hicrî 1223 - 1236 ve milâdî 1808 - 1821 yılları vak'alarını ihtiva eden ve «Şânîzâde Tarihi» diye dört ciltlik bir eser bırakmış devlet vak'anüvisi; 1771 de doğdu; Medine kadılığına kadar yükselmiş ulemadan Hacı Mehmed Sadık Efendinin oğludur; Şânizâde» liği şâne-tarak kelimesinden gelip dedesi tarakçı imiş.

Tahsilini Süleymaniye Medresesinde yapmış, sonra o zamanlar yeni açılan mühendishaneye girmiş, oradan da parlak muvaffakiyetle zamanının emsali az seçkin münevverlerinden biri olarak tanınmıştır. Müderris olmuş, orijinal eserleri ile nazarı dikkati çekmiş, bir arada hekimbaşılığa tayini düşünülmüş ise de İkinci Sultan Mahmud üzerinde büyük nüfuz sahibi olan Nişancı Halet Efendi engel olmuştu. O devirdeki Türk tababetinin kâzip şöhretlerinden hekimbaşı Behcet Efendi tarafından daima tehlikeli bir rakip olarak görülmüştü; sohbeti çok tatlı bir meclis adamı olan Şânizâde Atâullah Efendi bu iştirkaab ile alay eder:

— Behcet Efendi hekimbaşı ise ben de başhekimim!..dermiş.

1819 da vak'anüvis Ayıntab Âsım Efendinin ölümü üzerine bizzat İkinci Sultan Mahmud tarafından vak'anüvis tayin edildi; Şânizâde evvelâ tutacağı vekayinâmeye bir mukad-

deme kaleme alarak Padişaha arz etti, bu yazıyı çok beğenen Sultan Mahmud:

— Vekayinâmenize benim cülûsumdan başlayınız!.. dedi.

O sırada Şeyhülislâm bulunan Halil Efendi vak'anüvisliğe kendi mektupçusu Sahhaflarşeyhizâde Esad Efendiyi tayin ettirmek istiyordu, teklifinin reddi ile Şânizâdenin tayinini Atâullah Efendinin bu memuriyete talip olmasından bildi ve bu değerli adama karşı husumet beslemeğe başladı; hattâ vak'anüvis Efendinin protokol icabı kendisini ziyarete geldiğinde asık bir yüzle karşıladı:

— Senden bugünlerde herhangi bir taraftan yazıya müteallık bir şey istediler mi? diye sordu. Atâullah Efendi şaşırdı:

— Hayola efendim...dedi.

— Sevketli Efendimiz senin vak'anüvisliğe kadar tek olduğunu nereden biliyor?..

O zaman Atâullah Efendi dayanamadı:

— Benim Âsım Efendinin vefatından haberim bile yok, Padişahımız hatırlayıp tayin etmiş, kulunuz Şânizâde Atâullah Efendiyim, şimdiye kadar hâkipâyi hümâyûnu şâhâneye dört kıt'a kitap telif edip takdim etmiş idim!.. dedi.

Şeyhülislâm fena halde bozuldu, soğuk bir eda ile:

— Allah mübarek eyleye!.. dedi.

Vak'anüvisliği 1826 yılına kadar devam etti; o tarihte düşmanı hekimbaşı Behcet Efendinin tezvirleri ile azledilerek yerine Sahhaflarşeyhizâde Esad Efendi tayin edildi. Onun azlinden pek az sonra «Vak'ai Hayriye» oldu; Yeniçeri Ocağı kanlı bir şehir muharebesi ile kaldırılıp yeniçeriler şiddetle takip ve imha edilirken bu asker ocağına pek sıkı hatıralarla bağlı bektaşilik tarikatinden bir fermanla kaldırılmış, İstanbuldaki bütün bektaşi tekkeleri kapatılarak bektaşiler Büyükşehirden çıkarılmağa başlanmıştı. Hekimbaşı Behcet Efendi yine başta gelmek üzere Şânizâdeyi çekemiyenler bunu fırsat bildiler ve İkinci Sultan Mahmuda bir jurnal verdiler; devrin seçkin ulemasından Melekpaşazâde ile Şânizâde Atâullah Efendi seçkin âlimlerden İsmail Ferruh Efendinin Ortaköydeki evinde sık sık toplanırlardı, bazı gençler de gelirdi, kendileri bu toplantılara «Ortaköy Cemiyeti İlmiyesi» adı vermişlerdi, pek ciddî ilmî sohbetler olurdu, üç üstad geniş ansiklopedik bilgiye sahip olduklarından meclislerine iştirâk eden gençler hakikaten feyiz alırdı, mahut jurnalda bu Ortaköy cemiyeti ilmiyesi gençleri dinsizliğe ve ahlâksızlığa sevkeden gizli bir Bektaşi Tekkesi gibi gösterildi. Kadri Bey Manisaya, İsmail Ferruh Efendi Bursaya, Şânizâde Atâullah Efendi de Tire'ye sürüldüler (B.: Ferruh Efendi, İsmail, Kadri Bey, Melekpaşazâde; Behcet Efedi, Hekimbaşı; Ortaköy Cemiyeti İlmiyesi). Şânizâde o yıl içinde menfasında teessürden vefat etti. Arapça, farsça, ve fransızcayı anadili gibi bildirdi.

Musiki ilminde de derin bilgisi vardı, şiirler yazar, güzel resim yapardı, en sağlam mânasiyle münevver adamdı; tıp ilminde ilk türkçe terimleri o koymuş, kullanmıştır. Tıp üzerine «Mir'atül Etıbbâ» ve Mir'atül Eban» adındaki eserleri 1819 da Matbaai Âmire'de İkinci Sultan Mahmud'un emriyle basılmışlardan; anatomi üzerine «Mi'yârül Etibbâ» ve fizyoloji üzerine «Usûlül Tabîa» adındaki eserleri de ölümünden sonra 1828 de Mısırda Bulak matbaasında basılmışlardır.

ATÂULLAH EFENDİ (Tefsirizâde Mehmed). — On sekizinci asır ulemasından, şair ve hattat; sülüs ve nesih yazıyı Derviş Ali'den tahsil etmişti; mesleğinde İstanbul kadılığına kadar yükselmiş, (H. 1129) 1716 da yaşı sekseni bulmuş olarak ölmüş, Eyyubsultanda defnedilmiştir. Şu beyit kendisinindir:

Üstâdi sunu' noktai müşkin hâlini
Hüsnihat ile bir gün olur bir kitâb eyler

Nakşibendiye tarikatından ve cezbe sahiplerinden idi.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin.

ATAY (Falih Rıfkı) — Edib ve muharrir; İstanbul matbuatının muasır Türk edebiyatını kuran üstad kalemlerinden birine sahip mümtaz sîması; derin ve uzak görüşü ile büyük baş muharrir, siyaset adamı; İstanbul Ansiklopedisi onun hal tercemesini nezâket ve asâlet timsâli seçkin münekkid ve muallim Ali Nüzhet Göksel'in selâhiyetine bırakıyor.

***

«Eski Saat» adındaki eserinde ilk yazısını 1910 da neşrettiğini söyler; Falih Rıfkı Atay o günden bu yana kadar geçen kırk sekiz yıldanberi aralıksız olarak fıkra, makale, müsahabe, polemik yazılar ve seyahat eser-

leri yazdı. Edîp ve poletikacı, bütün yazılarındaki sanat, dil ve inkilâb konuları üzerindeki düşüncelerinden yaşadığı devrin fikir hareketlerini tâkib etmek mümkündür.

Fâlih Rıfkı Atay (Resim: S. B.)

Fikirleri ve takip ettiği poletikayı sevenler ve sevmeyenler, Falih Rıfkı hakkında birbirine uymaz duygu beslerler, fakat onun dili ve üslûbu üzerinde daima anlaşılmıştır, dil üslûbunu herkes beğenmektedir. Türkçeyi en güzel konuşanlardan biridir; canlı, hareketli ve ihtiraslı.. Türkçenin estetiğini bilir, kelimeler onun cümlesi içinde ışıl ışıl yanar, kelimelere özellik verir. Gerçek sanatkârdır.

Bütün Türkiye aydınlarınca tanınmış Falih Rıfkının yetişme hayatı şöylece başlar:

1894 de İstanbulda doğdu, ilk tahsilini bir sibyan mektebinde yaptı. O zamanlar öğretim sistemi tamamiyle ezberciliğe dayanırdı, bu okullarda Kur'an ve din dersleri okunur, dersler hâfızaya mal edilir, en küçük yanlış büyük suç sayılırdı. Küçük Rıfkı ilk mektebinde, belki de falakada, fakat muhakkak ki hoyrat ellerden yediği bir dayak yüzünden ayrılır. «Rehberi Tahsil» rüşdiyesinde tarihe ve edebiyata merak sarar, bu okulda Hayri Bey adındaki tarih hocası talebelerine gizli gizli Mizacını Murad Beyin tarihinden fıkralar anlatır, çocuğun kafasında yeni yeni fikirler doğar, çalışmak arzusu ruhunu derin bir ihtiras hâlinde sarar. Rüşdiyeden şehâdetname alınca Mercan İdadisine girdi, o tarihte Hüseyin Cahid bu idadinin müdürü, şâir Celâl Sâhir de edebiyat muallimidir. Falih Rıfkı Mercanda şiirler yazmağa başlar, okul dışı kitaplar okur, arkadaşları ile edebî münakaşalar yapar, yasak olduğu için gizli okuduğu Fikret'in «Sis» i ve «Tarihi Kadîm» i genç ruhunda yepyeni ufuklar açar. O zamanlar İkinci Abdülhamidin istibdad idaresinin son ağır yıllarıdır, Falih Rıfkının Fikretten ve Namık Kemalden aldığı isyan ateşinin kıvılcımlarıdır ki ilerde yapacağı mücadelenin ruhundaki zeminini hazırlamıştır. Falih Rıfkı o yıllarda şâirdir, son derece şâyânı dikkattir, ruhu mücadeleye hazırlanırken, daha bir orta tahsil genci olduğu halde gerçek sanatı kavramış, şiirlerinde Fikret ile Kemalden ziyade Ahmed Haşimin tesiri altında kalmıştı. Mercan İdadisinde iken yazdığı şiirlerini hocası Celâl Sâhirin delâleti ile «Serveti Fünun» da neşretti, bir kısmını da 1911 de «Tecelli», 1921 de «Kadın» dergilerinde yayınladı. Mercan İdâdisini bitirdikten sonra İstanbul Darülfününunun Edebiyat Fakültesine girdi. Orada Ruşen Eşrefle tanıştı; edebiyatla alâkası çok arttı. O zamanlar da Fakültede Edebiyat dersini şair Mehmed Âkif okutuyordu.

Falih Rıfkı bu hocasını sevmedi, eserlerini beğenmedi. ve bu duygusu bugüne kadar devam etti. Genç öğrenciyle hocası arasında apayrı bir san'at, bir hayat anlayışı farkı vardı.

Darülfünunu bitirdikten sonra bir müddet «Çarkçı Mektebi» nde türkçe ve edebiyat muallimliği yaptı, kısa bir zamanda mektubî kaleminde çalıştı. Talât Paşa onu kalemi mahsusa aldı. Paşa ile Bükreşe bir seyahat yaptı. Oradan «Tanin» e yazılar yazdı. Falih, memuriyet ve muharrirlik yıllarını boş geçirmedi. Çok okudu. Fakat daha Hâşimin, Fikretin, Cenabın, Halid Ziyanın tesirlerinden kurtulamamıştı. O da tıpkı «Mâvi ve Siyah» Ahmed Cemili gibi yazmak ve meşhur olmak ihtirası içinde çırpınıyordu.

«Tanin» e girişi de şöyle oldu:

1912 de «Çerkeş» de subay olan ağabeyisinin yanına gitmişti, orada iken İttihat ve Terakki kabinesinin düştüğünü duydu. Bu inkilâp fırkasının iş başından çekilişi onu çok üzdü. «Tanin» e bir mektup yazarak durumu protesto etti. İşte bu yazısından sonra «Tanin» in yazı ailesi arasına katıldı. Haftada bir «İstanbul Mektubu» başlıklı yazılar yazdı. Bu yazılarda dil bir dereceye kadar sade, üslûb daha teşekkül devresinde olduğu için tam şahsileşememişti. Fakat yazılarında inkılâp düşmanlarına karşı daima cephe aldığı görülür.

Balkan muharebesinde Edirnenin geri alınması üzerine oraya gitti, Tanin gazetesine «Edirne Mektupları» nı yazdı; ondan son-

ra da Tanin muharrirliğinde devamlı olarak kaldı.

Birinci Dünya Harbi sıralarında ihtiyat zabitlik vazifesini Süriyede 4. Ordu kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Paşanın karargâhında geçirdi. İlk kitabı olan «Ateş ve Güneş» i burada hazırladı.

Cemal Paşa İstanbula dönünce, Falih de beraber geldi. Mütareke yılları sırasında «Akşam» gazetesindeki fıkra, polemik ve nihayet siyasî makaleleriyle ilk şöhretini yaptı. O kara günlerde Türk milletinin nabzı Falih Rıfkının Akşam'daki fıkralarında, Yakup Kadrinin İkdam gazetelerindeki yazılarında vuruyordu. 1922 den 1950 ye kadar mebusluk yaptı; şimdi «Dünya» gazetesinin sahiplerinden biri ve baş yazarıdır.

Onun yazdığı çeşidli yazılar arasında en muvaffakiyetli yazıları polemiklerdir denebilir.

Yakup Kadri, Kara Osmanoğlunun Ahmed Hâşim hakkında yazdığı bir kitapta, «belki bir Falih Rıfkıda kuvvetli polemik nesrinden dolayı bir rakip görmüştür.» diyor. Falih Rıfkı ise, «bugün de diyorlar ki» adındaki eserinde: «Kafamı en fazla harekete getiren, daha doğru bir tâbirle kafamı en fazla canlandıran münakaşalardır. Polemik yaptığım vakitler ne heyecansız ne de mevzusuz kalırım.» diyor. Evet, kısa bir yazı içinde kuvvetli bir mantığa dayanan zengin bir fikir coşkunluğu ile birini veya bir fikri yermek istediği zaman, fikirleri veya şahısları didik didik eder, okuyucuyu bir üslûp ve dil güzelliği içinde büyüler, fikirlerini kabul ettirmeye muvaffak olmasa bile muhakkak ki okuyanı derin derin düşünmeye, o konudaki kendi düşüncelerini de hesaba katmaya sevkeder. Çok defa bu çeşid yazıları pek sert ve ağır olurlar.

«Eski Saat» adındaki eserinde siyasî ve sosyal dâvalar üzerindeki kavgalarının bir kısmına ait yazılarını almıştır; «Roman» adındaki eserinde de bu türlü yazılarının en kuvvetlilerinden örnekler vardır. Bu yazıların, çevre, parti ve şahıslar üzerindeki tesirini anlamak için Atatürkün şahitliği her halde çok kuvvetlidir, Ankara Palasta Falih Rıfkıyı kral Faysal'a takdim ederken: «Münakaşacı, kuvvetli muharrirlerimizdendir.» demişti. Faysal:

— Size karşı mı münakaşa eder?

Diye sorunca Atatürk:

— Yok canım, bizim düşmanlarımıza karşı..

Demiş ve Falih Rıfkıya dönmüştü:

— Hâtırında tut... Senin o Fethiye karşı açtığın mücadele yok mu.. Hani bana karşı yapayım desen tahammül edemem!..

Edebiyatımızda en yüksek polemik örengi veren iki yazarımızdan biri Ahmed Hâşim, diğeri Falih Rıfkıdır. Yıllardan beri bu yazı çeşidi üzerinde bu değerde daha üçüncü bir muharrir yetişmedi. Fakat onun edebiyatla en çok ilgili eserleri seyahat kitaplarıdır. Ancak bu eserlerinde de gezdiği yerlerin hayat akışını anlatırken, bunları Atatürk inkılâbına göre âyarlar. Bu bakımdan eserleri yer yer objektif olmaktan uzaklaşır. Fakat bu eserler, Evliya Çelebi ile başlayan ve gittikçe bir san'at kolu haline giren ve Cenab Şehabeddinle Avrupai bir değer ve karakter taşıyan seyahat edebiyatı, Falih Rıfkının eserleriyle büsbütün olgunlaşmıştır.

Onun ilk kitabı olan «Ateş ve Güneş» İkinci Dünya Harbinde Suriye ve Filistin cephesine ait yazdığı bir harb ve ıztırap edebiyatıdır. Bu eserde üslûp tam şahsiyetini bulmuş denemez, Cenab'ın alacalı üslûbu bu eserde de tesirini hissettirmektedir. Falih Rıfkının tabiî üslûbu, o tamamiyle gramersiz serbest cümle yapısı bundan sonraki eserlerinde daha açık görünür.

Bu serbest cümle kuruluşu, türkçenin estetiğine daha uygun geliyor. Gramer, cümleyi kalıplaştırıyor, sanatçıyı kumandası altına alıyor.

Falih Rıfkı'nın bu çeşit yazıları için, bir ilim ve siyaset adamının «Çarpık cümle» diye alay etmesine karşılık, bugünkü genç nesircilerin cümle kuruluşunda, dillerinin sadeliğinde Falih Rıfkı'nın tesiri büyük olmuştur. O daha tam şahsiyetini kazanamadığı devirlerde bile muvaffakıyetli yarınları müjdeleyen nesri için, Cenab Şehâbeddin, «ezcümle tanıdığım Falih Rıfkıyı yarının en büyük nâsiri olarak tahmin ediyorum.» diyor. Halid Ziya da «... meselâ nâsirler arasında bir hususiyeti müstesnaya mâlik addettiğim Falih Rıfkı...» diyor. Falih Rıfkı'nın İstikbalini önce bunlar keşfettiler. Fakat o yalnız üslûbcu bir edip olarak kalmak istemedi. Reşad

Nurinin dediği gibi o, «hem bir edip hem de büyük bir gazeteci» oldu. Memleketin politika hayatına karıştı ve bu yüzden lehinde ve aleyhinde en çok yazı yazılanlardan biri oldu. Falih Rıfkı'nın eserleri arasında üzerinde en çok söz edilen ve geniş halk yığınlarına kadar dedikodusu yapılan eseri, «Zeytin Dağı» dır. Bu eser, yazarın Filistin ve Süriyede Cemal Paşanın karargâhında çalıştığı Birinci Dünya Harbi yıllarına ait hâtıralar, müşahedeler ve tenkitleriden meydana gelmiştir. Eserin aleyhinde bulunanlar, Cemal Paşanın nimetlerini gördüğü halde Paşanın aleyhinde yazmasını ileri sürüyorlardı. Oysa ki muharrir bir yazısında «Cemal Paşanın karargâhına bir yedek subay olarak girdim, oradan yine bir yedek subay olarak çıktım.» diyor. Fakat şimdiye kadar onun aleyhinde bulunanların bir çoğu ayni fikri beslemekte devam ediyorlar. Bu düşünce ile eseri okuyan Hüseyin Cahid Yalçın, «Fikir Hareketleri» dergisinde «Zeytin Dağı» için yazdığı bir tenkit yazısında «Cemal Paşayı en iyi ve en doğru anlatan Paşanın gerçek şahsiyetini objektif olarak açıklayan bu eseri, Türk edebiyatı için bir kazanç.» sayıyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da «Kadro» dergisinin dördüncü sayısında bu eser için, «Cihan Harbi mevzuu hâlâ üstünde dumanı tüten en taze ve en sıcak mevzulardan biridir. Buna dair en güzel kitap, daha geçen yıl Almanyada çıktı. «Garb Cephesinde bir şey yok..» Buna dair ikinci eserin doğuşu şerefi de bizim memlekete düştü. Onun içindir ki, bu eser bizce enternasyonal bir kymeti haiz olmak lâzım geliyor.» demektedir.

Diğer seyahat eserleri arasında İngilizleri bize tanıtan «Taymis Kıyıları» için de Bürhan Âsaf ayni derginin otuz ikinci sayısında «Yakup Kadrinin «Sodom ve Gamore» si gibi biz de, Avrupanın muhakemesini yapan bizdeki nadir kitaplardan biridir.» diyor.

Diğer seyahat eserleri de şunlardır «Tuna Kıkıları», «Yeni Rusya», «Moskova - Roma», «Faşist Roma», «Kemalist Tiran, Kaybolan Makedonya», «Deniz aşırı», «Hind», «Yolcu Defteri», «Bizim Akdeniz», «Londra Konferansları Mektupları», bu eserler bazan yalnız olarak, bazan bir heyetle Avrupa, Amerika ve Asya memleketlerine yaptığı seyahatlara ait notlarından meydana gelmişlerdir.

Eserleri: «Ateş ve Güneş» (1918), «Faşist Roma», «Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya» (1930), «Denizaşırı» (1931), «Yeni Rusya» (1931), «Moskova - Roma» (1932), «Roman» (1932) «Zeytin Dağı» (1932); «Eski Saat» (1933), «Londra Mektupları», «Taymis Kıyıları» (1934), «Bizim Akdeniz» (1934), «Tuna Kıyıları» (1938), «Hind» (1944), «Yolcu Defteri» (1946).

Son eserleri: «Çile» ve «Niçin kurtulmamak..», iki küçük kitaptır; muhtelif yerlerde intişar etmiş en son fıkralarından seçilerek vücud bulmuşlardır, bu iki eser de bilgi ile san'at ne çok güzel bağdaşmıştır. Güzel Türkçe, büyük mükemmeliyete ulaşmıştır.

Son yılllarda İsmail Hami Danişmend'in yazdığı «Ali Suavi» kitabından sonra Falih Rıfkı da Süavi için küçük bir eser hazırladı. Fakat iki eserde de mübalâga vardır. âdeta zorla Süavi'yi tanzimatçıların en ileri şahsiyeti olarak göstermek istemiştir. Bunlardan başka Atatürk hakkında da iki eseri vardır. Biri küçük «19 Mayıs» diğeri Atatürke ait hatıralar, Atatürkün şahsiyeti ve inkılâpları üzerinde yazılmıştır.

Ali Nüzhet Göksel

* * *

Babası Hoca Halil Hilmi Efendidir. Kısa sürmüş olan memuriyet hayatı 1913 de Babıâlide sadâret mektupçuluk kaleminde kâtiplikle başlamış, sonra Dahiliye Nâzılığı hususi kalemine Kâtip olmuş ve oradan ayrılmıştır. Birinci Cihan Harbinde İhtiyat zabiti olarak dördüncü ordu kumandanı ve Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın karargâhına verilmiş, İttihat ve Terakki Fırkasının en önde simalarından bu ziy kudret paşanın itimadını kazanmış, 1917 de, bilâhare «Zeytin Dağı» adındaki eserinde bütün dehşetiyle belirttiği bozgunda paşa ile beraber Suriye'den dönüşünde Bahriye Nâzırı Cemal Paşanın hususi kalem müdürü olmuş ve ayni yıl Heybeliada Bahriye Çarkçı Mektebine edebiyat ve türkçe muallimi tayin edilmiştir. 1918 mütarekesinde üç arkadaşı ile beraber akşam gazetesini kurmuştur (B. : Akşam Gazetesi). 1929 da Halk Partisi namzedi olarak Bolu Mebusu seçilmiş, 1946 seçimine kadar da yine o parti namzedleri arasında Ankara Mebusu olmuştur. Ankarada evvelâ «Hâkimiyeti Milliye» ve sonra «Ulus» gazetesinde kalemi ile Kemalizmin en kuv-

vetli sözcülerinden biri olmuştur. Bugün aydın bir hakikattir ki Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün hem itimad ve sevgi ve hem de büyük bir hürmet beslediği ender simalardan biridir. Atatürk bazan büyüklük şânından hürmet ettiği bazı kimseleri sevmemiş, pek çok sevdiklerine de hürmet göstermemişti (B.: Dünya Gazetesi).

İstanbul Ansiklopedisi

ATAYAN — Harbi Umumî Mütarekesinin işgal devrinde İstanbulda şöhret yapmış bir ermeni boksörü; çocukluğu ve ilk gençliği, rivayet edildiğine göre demirci çıraklığında geçmiş, 1919 - 1920 yılları arasında Viktor Berjeles adında bir macerâperestin menecerliği ile boksörlüğe atılmıştır. En gürültülü maçını da devrin hafif sıklet Türk boksörlerinden Zeynel Akandere ile yapmıştı Bu maç Taksimde Sporting Palas'da üçer dakikadan on raund'da «knak aut» (yani hasımlarından biri yere serilmezse maç hükümsüz kalacak) şartiyle tertip edilmiştir. Orta hakemi bir İskoçyalıydı. Altıncı raundda Zeynelin sağ şehadet parmağı üstünden kırılmış, fakat genç boksör müsaraaya sonuna kadar devam etmiş, Atayan hasmını yere serememiştir. Atayan'ın hayatı hakkında başka bir bilgi edinilemedi (B.: Akandere, Zeynel).

ATCANBAZLARI — Büyükşehirde umumî nakil vasıtalarının bulunmadığı, hemen her evde bir at veya merkep beslendiği devirlerde, atcanbazları İstanbul esnafı arasında zengin iş yapan kimseler ola gelmiştir. (B.: Atpazarı).

İstanbulun iktisadî hayatını tanzim eden narh defterlerinde, ihtisap nizamnamelerinde, hayvan alım satımı işleri üzerinde de titizlikle durulmuş at dellâlları ve atcanbazlarının dellâliye hissesi ve kâr hadleri tesbit edildiği gibi, özürlü ve sakat hayvanları sağlam diye satanlar hakkında ağır cezalar konulmuştu. Atcanbazları da diğer esnaf gibi zincirleme kefalete bağlıydı.

On yedinci asır ortalarında Sultan İbrahimin cülusunun tezine,, Adanalı Abdürrahim Efendinin İstanbul kadılığında tanzim edilmiş bir narh defterinde atcanbazları müslüman ve kıpti olmak üzere iki sınıfa ayrılmış ve 92 atcanbazının adı kaydedilmiştir ki dikkate değer:

«Ali Bey ibni Mehmed, Kethüdayi canbazan, elhac Yusuf, ibni elhac Ahmed Binbaşı, Cafer Bey, Atpazarı Mahallesinden İnce Ahmed Beşe, Manisalı Receb Bey, Hasan bin Hüdaverdi, Otlakçı Ömer Beşe, Edirneli Ahmed, Hacı Pîri, Kırçeşmeden Süleyman Çelebi ve biraderi Mustafa Çelebi, Derviş Bey, Mehmed Çelebi, Kadızâde Mustafa, Mehmed Beşe, Kemarltından Boşnak Mehmed Bey, Kebkebcioğlu Mehmed Bey, Kethüdakadın mahallesinden Solak Mehmed Çelebi, Karagümrükten Ali Beşe, Mahmud Çavuş, Sarı İbrahim, Kara Şaban Bey, Derviş Beşa, Davudpaşadan Arslan; Çilingirzâde damadı Süleyman Bey, Yenibahçeden Topçu Mustafa, Arslan Bey, Ömer Çelebi, Veli Bey, Yeniçeri Hızır Beşe, Mahmud, Hacı İbrahim, İsmail ve biraderi Mahmud, Nakkaş Baba Mehmed, Hasekiden Uzun Yusuf; Yeniçeri Kemankeş Mustafa Çelebi, Aksaraydan Sipahi Mustafa Çelebi, Hüsam Çelebi, Mehmed Bey; Sultanselimden Yeniçeri Mustafa Çelebi, Köle Receb, Alipaşadan Yeniçeri Halil Çelebi, Tahtakaleden Bayram Bey, Mehmedağadan Sarı Solakbaşı oğlu Abdülkadir Çelebi, Kovacidede mahallesinden Kapıcı Halil Çelebi, Altay çeşmesinden Debbağ mahallesinden Seydi Yusuf, Zincilikuyudan Yedekcizâde Mehmed Çelebi, Eğrikapıdan Kollukçu Halil Çelebi, Edirnekapısı kurbinde Acıçeşmeden Küçük Osman Bey, Sultanhamamında Kanburî Hacı Hüseyin; Altay çeşmesinden Osman Beşe, Sultanhamamından Şaban Çelebi, Lûtfipaşadan Solak Ömer Bey, Şehremininden Arabacı Mustafa Beşe, Solak Mehmed Bey, Küçükpazarda Hacıkadın Hamamı mahallesinden İzmirli Mehmed Çelebi, Yatağan mahallesinden Allahverdi; Avratpazarından Abdi Bey, Kesmekayadan Hacı Osman, Eğrikapıdan Allahverdi; Buhariden Odabaşı Hasan Beşe, Dikilitaştan Ali Çelebi, Akseki mahallesiden Kazaz Ahmed, Saraçhane Mahallesinden Şişko Meh, med Çelebi; Keskindededen Gülâbi Hacı Osman, Receb Bey.

«Kıpti taifesinden olup canbaz olanlardır: Yahşi bin Arslan; Sofular Mahallesinden Hüseyin Çelebi bin Nazlı, Atpazarından İlyas Sofu, Yusuf bin Islıyan, Ahmed bin Çadoş, İlyas, Hasan Çelebi bin Kulaca, Mısır bin Bulut, Kulaca, Malkadın oğlu, Sofulardan Hızır

Bâli, Cebeci Mustafa, Atpazarından Altıparmak Hasan, Kocamustafapaşadan Piyâle.

«Hergele meyânecileri (simsarları) Hacı Yusuf, Nazir Bey, Piri Beşe, Hasan Bey, Mehmed Çelebi, Ahmed Beşe; Hasan Beşe, Mahmud Çavuş; Şahin.

«Balâda mezkûr olan canbaz tâifesinin kıptileri vesairleri ve gönüllü hergele meyânecileri ve gayrı iki yüz neferden ziyade olup lâkin ekserisinin taaddi ve fesatları ile nice müslümanlara gadir olmağın fesad ile müttehem olanlar içlerinden tard ve ihrac olunup salâh ve istikamet ile muttasif olanlarının kıpti olmıyanlardan ancak yetmiş nefer (defterde 69 isim vardır) ve kıpti olanlardan ancak dört nefer canbaz ve mutadı kadim üzere on nefer (defterde 9 isim vardır) hergele meyânecisi kaydolunup kendi beyinlerinde kethüda ve binbaşı ve nazırları maarifetiyle müstakim ve perhizkâr altmış nefer meyâneci tayin ve kaydetmelerine ruhsat verilip badelyevm Atpazarında yüz elli nefer kimesnede istikamet üzere bey ü şirâ etmeğe karar verildikten sonra her biri âharın nefsine ve zararına kefil olup içlerinden birinin deyni zuhur ettikte her biri imdada taahhüt edip ve yerleri mahlûl oldukta kethûda ve binbaşı ve nazırları İstanbul Efendileri reyi şerifleriyle bir müstakim kimesneye vereler. Mutâdı kadîm üzere meyâneciler at başına satandan on akçe alup dördünü mîriye altısını kendileri alup müşteriden bir şey taleb etmeyeler.

«Davar satan keferede oldukta satan kethüdaları iki akçe ve yasakçılar dahi iki akçe almak resmi kadîm imiş; hâlen dahi ol minval üzere alıp ziyade bir habbe ve bir şey talep etmeyeler.

«Davar askerî oldukta mutâdı kadîm üzere meyâneci ve yasakcı taarruz etmeyeler.

«Ve iki canbazın şirket üzere davar almayıp ve kepek ile davar beslemeyip ve sakatı sağ deyû satmayıp ve koca davarın yelesin ve kuyruğun kesip taydır deyû satmayıp ve aynacılık edip biri davara binip ve biri dahi müşteri şeklinde olup halkı aldatmıyalar.

«Ve pazara girmeden köşe ve sokak başlarında karşılayıp davar almayalar.

«Velhasıl bir tarik ile taaddi ve fesad etmeyler deyu tenbih olunmuştur».

Sermed Muhtar Alus, Akşam gazetesine bir makalesinde geçen asır sonlarının atcanbazlarından şöyle bahsediyor:

Canbaz, mecazî mânada kurnaz, hilekâr hakkında dahi kullanılır a. O adamlara bu ismin takılması, ekserisinin hinoğlu hin, dubaracı olmalarından dolayıdır, derlerdi. Aralarında dürüst, doğru özlü ve sözlüleri de çok ise de meşhur darbı mesel malûm: «Kurunun yanında yaş da yanar».

«O devir canbazlarının hepsi mintarafillâh iri kıyım, tâbbeci kalıbı enseli, pırasa bıyıklı, tosun tavırlı idiler. Başlarında sol kaşa yıkık, vişne çürüğü fes; sırtlarında kenarları harçlı kısa ceket, kışın geniş yakasının içine tavşan postu kaplanmış gocuk; kavuşturma yelekte altın saat köstek; ayaklarında diz kapaklarının yukarısını aşan çizmeler.

«Reklâm olsun diye brik denilen yüksek, dört tekerlekli arabaya satılık beygirlerini koşup makaraları olan Fatih'ten, Tophaneden, Beşiktaştan dörtnalayı tutturarak kalabalık caddelerde, meydanlarda kelle götürür gibi giderler; ramazanları Şehzadebaşı piyasalarında, baharları Kâğıthane gezintilerinde, sair günler Beyoğlu Caddei Kebirinde çarh çevirirler; afili afili, bir omuz kalkık, öbürü inik, şark şark kırbaç şaklata şaklata:

— Destur!.. Varda!.. Sayhalarını savururlardı.

Brik'in makasları bastıkça hasar, hanidiyse biribirine yapışacak hale gelir. Zira o koca gövdeliden başka arabada çam yarması dört ihvanı da mihman.

«Bazıları cakayı daha ileri götürür, atların hamutlariyle okun halkalarına, kibar harcı zincir takarlar, şıkırtılar etrafa yayılırken hangi hazret çıkageliyor diye herkes meraka düşerdi. Karşıdan gözüküp tozu dumana katınca millet yaya kaldırımlarına kaçar, açık kapalı dükkânlara dalar, orada dikilip ağzı açık bakarlar. At meraklıları hemen:

— Maşallah, maşallah, ne küheylânlar! Allah sahibine bağışlasın. Kadir ve kıymet bilenlere nasib olurlar inşaallah!... gibi sözleri esirgemezler.

«Otomobil çıkıp araba modası geçtikten sonra o beygirlerden hiçbiri ortalıkta görülmez oldu. Ne canlı, ne şatafatlı, ne harikulâdeleri vardı. Kâğıthane hayırlarından, o

vakitler pek çirkin adlı Tepeye bir solukta çıkarlar; beyaz köprüler içinde kalırlar, derhal brik'ten biri atlıyarak havlu ile terlerini siler, üstlerine örtüler örterdi.

«İki üç gün geçmez, bir de bakarsın ki canbaz efendi bu sefer de, yine o kıratta doruları sürmede; öteki yağızları bilmem hangi mahdum veya damad beye satmış. Kaç lira mı? Dediğim gibileri 200, 250, hattâ 300 altından aşağı değil.

«Nereden mi getirirlerdi? Arada bir Rusyaya, Macaristana, Romanyaya sefer ederler. Bu işin erbabı olduklarından, alırken sıskalığa, gösterişsizliğe aldırış etmezler; elverir ki sağlam, illetsiz, hilesiz olsunlar. Burada bol yemle, kuru üzümle, hattâ şarapla besliyerek semirtirler. Fıstık gibi oldu mu müşterisi tümen tümen.

«Aslı var mıdır bilmem. Alnının akıtması dudağının altına varan, ayaklarının dördü de sekili (beyaz kıllı) olan, yani uğursuz sayılan alâmetleri koyulu açıklı saç boyasiyle boyandıkları rivayetini de duyanlardanız.

«Bu canbazlarda binek beygirleri de bulunursa da asıl aksatayı yapanlar ayrı idi. Onlar da hemen hemen aynı kılıkta, aynı gidişatta, fakat mostralık atlarının takım taklavatı bambaşka. Başlıkta gümüşten süsler, ipek püsküller; dizgin ipekle karışık iplikten örme; Çerkezkârî eğerde koca koca kuburluk, gerisinde Tekirdağı karpuzu kadar iki ur; belleme tiftikten, gepgeniş ve saçak saçak: üzengiler Arapkârî, yani altı yayvan, kavisli, dört kenarı sivri.

«Şecereli Arap kısraklarının, yabancı karışık yarım kanların üzerlerine çöküp, yine reklâm niyetiyle, ötekiler gibi kalabalık yerlerde, seyir ve seyranlarda dolaşırlar, kısrağı oynata oynata, şaha kaldıra kaldıra, hendeklerden atlata atlata dört dönerlerdi.

«Bu gibilerde kıymetli hayvanlar yok değildi, fakat nâdir, düşeş kabîlinden; hem de ateş pahasına, torba dolusu liraya. Zaten nâdide binek atına fazla meraklılar, sahibolmak isteyenler azdı; yüksek tabaka bir iki kişiden, birkaç paşazâdeden ibaretti. Onar da ahbaplarından, babalarının dostlarından Halep, Musul, Bağdad gibi vilâyetlerin valilerine, kumandanlarına başvururlar, o paşalar da «hukuk ve muveddeti kadîme» ye binanen etrafa adamlar salarak, münasibini bulup buluşturup arzuyu yerine getirir; yalnız hayvanın bedelini değil «İstanbuldakilerin hiç değilse üçte biri», İstanbula kadar yol masrafını da sineye çeker; cevaben çızıktırdığı «nemikai senâverî» ye «Zâti biraderi ekremîlerine bir bergüzarı naçiz olsun», yahut «Nûru uyûnumuz mahdum veya damadı samîleri ferzendi necîbimize bir hediyei âcizî teşkil etsin» satırlarını ilâve ederek beleşten yollayıverirlerdi».

ATEŞ (Ahmed) — İstanbul Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden; Konyalı Ateşzâde Mustafa Efendinin oğludur; babası demir ve şose yolları müteahhidi idi, işi icabı çok dolaştığı için Ahmed Ateş, 1917 de, Nizib'in Akçeköy nahiyesinde doğdu. Kendisinden altı sene evvel dünyaya gelmiş olup sabî iken ölen büyük kardeşinin nüfus kaydi silinmediği için Aile ikinci evlâdının kaybettikleri oğullarının yerine koydular; bundan ötürüdür ki resmî doğum tarihi 1911 görünür. İlk tahsilini Adana, mer'aş ve Pazarcıkta yaptı, orta tahsiline Malatyada başladı, Konya Lisesinde bitirdi, 1935 de liseden mezun olup İstanbulda Yüksek Öğretmen Okuluna girdi ve Edebiyat Fakültesinin Türk dil ve edebiyatı, Arab ve Farisî filolojileri derslerine devam etti. 1938 de seçkin mesaisiyle yardımcı asistanı oldu, 1939 da Fakülteyi bitirerek Arab ve Farisî filojileri kürsüsüne asistan tayin edildi. Bu sırada bilhassa rahmetli Ord. Prof. Şerafeddin Yaltkaya ile Prof. H. Ritter'in derslerinden istifade etti. Cahiliye devri Arab şairlerinden Al-Nâbiga hakkındaki tezi ile 1943 de doçent oldu. 1953 de Arab ve Fars filolojisi Profesörü seçildi. 1955 de de Arab Edebiyatı sahasındaki çalışma ve yayınları dolayısiyle Şamdaki Arab Akademisine muhabir âza seçildi. 1957 de İran Maarif Nâzırlığı tarafından «Spas Güzârî» nişaniyle taltif edildi.

Ahmed Ateş
(Resim: Nezih)

1954 de İstanbul Fetih derneği tarafın-

kurulan İstanbul Enstitüsünün müdürlüğüne seçilmiş bulunan Ahmed Ateş, bu ilmî müessesenin başında 1957 yılına kadar üç sene kaldı. Bir enstitü mecmuasının tesis ve neşrinde, İstanbulu ilmî olarak ele alan bir takım eserlerin tahakkukunda büyük gayret gösterdi; İstanbul Enstitüsünün statüsü kurucu cemiyet tarafından değiştirilinceye kadar bu mesaisine devam etti.

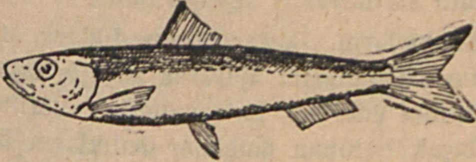
Uzun zamandanberi de İslâm Ansiklopedisinin tahrir heyetine dahil bulunmaktadır.

1940 da lise edebiyat muallimlerinden Fikret Hanımla evlenmiştir; iki erkek evlâd sahibidirler. Hususî hayatında çok mazbut aile reisi olan Ahmed Ateş'in şahsına ait tek keyf inhimaki amatör fotoğrafçılıktır. İstikbal için çok şeyler vâdeden genç profesörün başlıca eserleri şunlardır:

Metin tenkidi hakkında (Türkiyat Mecmuası 1939); XII - XIV. asırlarda Anadoluda farsca eserler (1942); Sindbâdnâme (1948); Tercemanül belâge (1949); İbni Sînâ'nın aşkın mahiyeti hakkındaki risâlesi (1953); Mevlûd (Ankara, 1955); Farca Grameri (1957, 2. baskı).

ATEŞ BALIĞI — İstanbul sularından geçen en makbul ve nefis balıklardandır; asıl adı sardalya balığı ki, ateş adını, aşağıda tarif edileceği veçhile geceleyin balıkçı kayıklarında ateş yakılarak avlanmasından almıştır. Aşağıdaki malûmat Karakin Deveciyanın «Balıkçılık» adındaki eserinden nakledilmiştir:

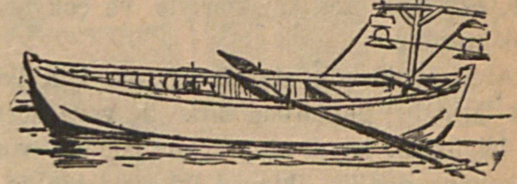
«Ateş balığı, Eylûlden itibaren Çanakkale Boğazından Akdenize çıkar; bütün kışı Akdenizde geçirir; Nisanda yumurtasını atar,

Ateşbalığı
(K. Deveciyandan)

Mayısta zayıflamış olduğu halde Marmaraya girer, Karadeniz Boğazına giderse de Boğaz fenerleri hizasından ileriye geçmez. Karadenize girmez.

Sırtı yeşil zemin üzerinde mavi benekli ve yanları mavi zemin üzerine beyaz yaldızla kaplıdır, karnının altı ve yanakları gümüş gibi parlak, gözbebeğinin etrafı beyazdır. Alt çenesi uzunca ve yukarıya doğru kapanır, ağzı körüklüdür. Yelesi müselles şeklinde olup kılçıkları yumuşak ve 15-16 tanedir; kulak kapaklarının altında bulunan kanadları da keza 15-16 kılçıklıdır. Karın kanadı, yankanadlarından daha küçük, yedi kılçıklıdır ve vücudunun tam ortasındadır; makad kanadları uzunca, 16-17 kılçıklıdır; kuyruğu uzun ve çatallıdır.

Ateşbalığı avına çıkacak sandal
(Resim: Nezih)

Ateş balığı tersi balığına çok benzer, öylesine ki tersi'ye ateş balığının azmanıdır diyenler vardır; fakat, sardalya hem nefaset bakımından çok üstündür, hem de seyir zamanı ve av yerleri ayrıdır, tersi'ye nisbetle çok küçüktür, daha yassıcadır, karnı daha beyaz ve renkli bir yan çizgisi vardır. Çok nazik ve gayet lezzetli bir eti olan ateş balığı (sardalya), kulak yarıkları geniş olduğundan, denizden çıkar çıkmaz ölür, birkaç saat sonra da yumuşar ve lezzet ve nefasetini tamamen kaybeder, bundan ötürüdür ki ya taze taze yemelidir yahut mümkün olan süratle tuzlamalıdır.

Pulları vücudunun kıt'asına nisbetle hem büyük, hem de çoktur ve vücudundan pek kolay ayrılır, denizde büyük balıkların hücumuna uğradıkları zaman pullarını bırakıp düşmanının gözlerini kamaştırmak suretiyle kaçtıkları söylenir.

Çanakkale Boğazı ile Akdenizde tutulan ateş balıkları büyüktür; Boğaziçi ile Marmarada tutulup İstanbul balıkhanesine getirilenler ise ufaktır; boyları 10 - 15 santim arasındadır; fakat lezzetce diğerlerinden kat kat üstündür. İstanbul suları ateş balığı, sardalya sanayiinde dünya ölçüsünde bir şöhrettir; dünyanın hiç bir denizinde bu kadar nefis ve leziz sardalya çıkmadığı balıkçılık âleminin kabul ettiği bir hakikattir.

Ateş balığının tazesine, İstanbul balıkhanesi ıstılahında ve balıkçı ağzında terhos, küçüğüne terhos vonosu denilir; sardalya, tuzlanmışının adıdır; fakat halk ağzında ateş ba-

lığı denilir; sardalya adının tazesi hakkında kullanıldığı da görülür.

Ateş balığı dalyanlarda, yahut ığrıb ağlariyle, veya sureti mahsusada yapılan manyat ve ateş ağlariyle tutulur.

Hazirandan itibaren semizlenmeğe başlayan ateş balığının av mevsimi, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarıdır; bu aylarda Boğaziçinde, Marmara körfez ve adalarının sahillerinde, ekseriya ateş kayıklariyle ve çok bol olarak tutulur.

Ateş vasıtasiyle ateş balığı avı için iki kayık lâzımdır; bunlardan birisi üç veya dört çifte büyük bir kayık olup ağları taşıdığı için «ağ kayığı» denilir. İkincisi iki çifte bir kayıktır ve ateş bu ikinci kayığın kıçında yakılır ve bundan ötürü de «ateş kayığı» adını alır.

Karanlık gecelerde ateş balığı yakamoz yapar; bu yakamoz derin sularda farkedilmez, fakat en çok 1,5 kulaç derinliğindeki sığ sularda yakamoz kolaylıkla görülür ve balıkçılar balığın yerini keşfeder. Ağ kayığı balıkların bulunduğu yere yanaşıp ağı denize bırakır bırakmaz ateş kayığı meşalesini yakıp ağın üzerinden birkaç defa ve muhtelif istikamette gelip geçer. Balıklar ateşi takip ettiklerinden, ateş kayığı ağın üstünden geçtikçe balıklar ağa takılırlar. Ağ kayığında bulunan reis, yakamozdan kâfi miktarda balığın ağa düştüğünü görünce, hemen ağ denizden çekilir, balıklar silkilmek suretiye sandalın içine aktarılır ve yer değiştirilerek ava devam edilir.

Ateş balığı avı için kortine denilen iki çifte bir kayık daha vardır; bunun ağı ufaktır, bir kayık ile hem ağ dökülür, hem de ateş yakılıp balıklar ağa doğru fışkırtılır.

Ateş balığı, pek nâdir olarak gündüzün de manyat ağlariyle avlanabilir. Manyat ağları ile tutulan ateş balıkları, bu balığın İstanbul sularında tutulan en iriceleridir ve gayet makbuldür.

Ateş balığı, mevki ve semte göre büyük veya küçük kıt'adadır; kullanılacak ağın gözleri balıkların başlarına münasip olmak lâzımdır, böyle olmazsa, balık katiyyen tutulmaz.

Birinci Cihan Harbinden evvel, İstanbul Balıkhanesi Müdürü Karakin Deveciyan Efendinin kaydına göre, İstanbul balıkhanesine her yıl 300,000 kilo kadar ateş balığı gelmekte ve bunun yarısı tuzlanıp yarısı da taze olarak sarfedilmekte idi, yine o zamanlar ufak kıt'ada olanının kilosu ortalama 60 paraya, büyüklerinin kilosu 100 paradan üç kuruşa kadar satılmakta idi. 1946 temmuzunda ateş balığının kilosu 160-250 kuruş arasında; 1959 temmuzunda ise 750 - 1000 kuruş idi.

Tuzlanacak balığın semiz olması lâzımdır; bunun için de tuzlayıcılar, Ağustostan sonra tutulan balıklara rağbet ederler; bunların kulak ve barsaklarını çıkarmaksızın fıçılara sıra ile dizip bir kat tuz bir kat balık olmak üzere tuzlarlar. Balık, tuzlandıktan üç ay sonra yenilebilir; fakat eskidikçe kokusu ve lezzeti artar; haddinden fazla eskirse de pek tuzlu olur.

Kutular içinde pişmiş sardalya konservesi için Gelibolu ve Lâpsekide (H. 1311) 1895 e doğru birer fabrika açılmıştı; oldukça iş görmekte, yaptıkları kutu sardalyaları İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selânik gibi İmparatorluğun büyük şehirlerinde rağbet görmekte, hemen tamamen sarfedilmekte idi. Fakat ateş balığının bol çıktığı zamanlar, bu fabrikaların alım takati mahdud olduğundan, fiat fevkalâde düşmekte, hem balıkçı, hem de hazine zarar görmekte idi. İstanbulda; büyük sardalya fabrikalarının kurulması, en nefis balıkları işleyeceğinden, dünya ölçüsünde şöhret temin etmesi muhakkak bir büyük iştir. fakat ne kadar hazin bir hakikattir ki, Cumhuriyet devrine kadar, İstanbul, yıllarca Avrupa mamulâtı kutu sardalyaları istihlâk etmiştir.

Kutu sardalyaları şöyle yapılır:

«Balıkçıların, karaya çıkardıkları ateş balığının sağlamlarını ayırarak süratle fabrikaya teslim ederler. Fabrikalarda ellerinde birer bıçak bulunan ameleler balıkların başını kesip barsaklarını çıkardıktan sonra ya salamura yahut tuza atarlar. Bir müddet salamurada ve tuzda kaldıktan sonra yıkanır ve hususî tel kafeslerde güzelce süzülüp kurutulur; sonra ufak iskaralara dizilerek kaynar zeytinyağı içinde bir iki dakika pişirilir. Yağı süzülüp balık soğuduktan sonra kutulara istif edilir, ağzına kadar çiy zeytinyağı doldurulur ve kutular lehimlenir. Kutuların kapakları lehimlenirken yağ ısınıp cismen genişleyeceğinden, kapakların üzerinde birer küçük

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Atmeydanı düğününde Çanak yağması
(Halûk Y. Şehsüvaroğlunun «Asırlar boyunca İstanbul» eserindeki minyatür kopyası)

Nurgök Matbaası

Türkiye Klişehânesi

delik bırakılır; kapak lehimlenirken yağ bu delikten taşar, sonra üzeri silinerek bu delik de ayrıca lehimlenir. Kutular ağzına kadar yağ ile dolduğundan içinde havadan eser kalmamakla beraber, son bir ameliyat olmak üzere kutular bir kazan içine istif edilerek 2 - 3 saat kadar kaynatılır» (Karakin Deveciyan, Balık ve Balıkçılık).

Taze olarak yenilen ateş balığı ıskarada pişirilir; İstanbulda Temmuz ayı da, tereddütsüz, ateş balığı ayıdır; bu ay içinde bütün lokanta listelerinin başında ateş balığı (sardalya) bulunur; artık hemen hiç kalmamış olan meyhanelerin ve bilhassa Balıkpazarı meyhanelerinin baş mezelik balığı idi.

Ateş balığının, ağız tadına düşkün İstanbullular indinde en makbulü, Boğaziçinde Bebek koyu ile Çengelköy sularında avlananlarıdır.

ATEŞBAZ SOKAĞI — Samatyanın Hacıhüseyinağa mahallesi sokaklarındandır. Samatya caddesi (Samatya - Yedikule tramvay yolu) nden, iki araba genişliğinde, toprak olarak başlar. Düzensiz bir meyille iner. sağda Çarkçı sokağı kavşağından sonra bir meyille iner, sağda Çarkçı sokağı kavşağından sonra darlaşıp bir araba enine inerse de Büyükkuleli Sokağı ile olan kavşağında, yani bitiminde, yine iki arabaya yakın genişliktedir. Çok bozuk, bakımsız bir sokaktır. Sekenesi fakir Türk aileleri olup barındıkları evler, üçer, dörder katlı ahşap yapılardır. Cadde kavşağı köşesinde, yüzü caddeye bakan «Şen Sineması» vardır. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur (Haziran 1947).

İsmail Ersevim

ATEŞBÖCEĞİ SOKAĞI — Şişlinin Feriköy, Taksimin Hacıahmedefendi mahallelesi arasında bir sınır sokaktır. Kurtuluş tramvay yolu civarında Ermeydanı sokağından gerideki kırlara doğru uzanır. Kırkâhyası, Yeniâlem, Lokumcu, Omuzdaş, Beyzade ve Alkaranfil sokaklariyle birer kavşağı olan Ateşböceği Sokağı henüz tanzim edilmemiş bir yol olup sağ kenarında bir sıra ahşap evler uzanır, az meyilli bir deveboynu vücuda getirerek vâdimsi bir çukura inip karşı sırtlara tırmanır. (Haziran 1947).

İsmail Ersevim

ATEŞÇİ — İstanbulun eski büyük gedikli meyhanelerinde, vazifesi, müşterilerin çubuklarını yakmaktan ibaret olan meyhane uşağı ki «Ateş oğlanı» da denilir; hemen istisnasız, eli ayağı düzgün ve hattâ gayet hasnâ ve müstesna mahbub oğlanlardan seçilirdi. Büyük gedikli Selâtin meyhanelerinde bu dilber ateş oğlanları bilhassa süslenerek hizmete koşulurlardı, başlarında mavi püsküllü al Cezayir fesi, kâkülleri fesleğen saksısı gibi fesi kenarından kaşlar üstüne dökülmüş, sırma işlemeli all kadife veya al çuhadan cebkenler, beyaz gömleklerin kolları sıvanmış, belde al kuşak, altında yine sırmalı al renkli şalvar, ayaklar yalın, yalın ayaklarda al kadife tasmalı takunyalar. Ateş oğlanlarının hemen hepsi rumdu, bilhassa mahbubları ile meşhur Sakız ve İmroz adalarından getirtilirlerdi.

Şâiri meçhul şu kıt'a Sakızadalı bir meyhâne ateşçisi hakkında söylenmiştir:

Şimşir na'linde aynalı tasma
Ateşoğlanı bir Sakızlı yosma,
Hâki pâyin olduk ey peri peyker
Ayağın cânıma nâz ile basma..

İstanbul akşamcıları arasında ateşçi üzerine şu fıkra pek meşhurdur:

Esnaf şehbazı bir delikanlı her akşam meyhanede çakarmış. Bir sabah anası yanına gelip:

— Oğlum, işretten vazgeç desam bir faydası olmıyacağını biliyorum. bari meyhanede içme de ne yapacaksan evde yap! demiş.

Dalikanlıya bu söz tesir edip o akşam mezelik öteberi alarak eve gelmiş; anası aşırı memnun olarak derhal oğluna tâze yemek yetiştirmek için mutfağa girmiş; oğlu da önüne tepsiyi koyup birkaç kadehten sonra çubuğu doldurmuş, fakat ateş yok:

— Vâlide, bir ateş: diye seslenmiş.

— Peki oğul, şimdi getiririm! demiş.

Demiş amma dur pilâvın yağını haşlıyayım da götürürüm, çorbanın tuzunu koyayım da götürürüm deyip aradan bir saat geçmiş, hâlâ ateş gelecek. Oğul, çubuğu elinde beklemiş, beklemiş, bakmış ki gelmiyecek, şişeyi kapınca fırlamış, anası oğlunu sokak kapısında görünce:

— Oğlum, yine mi meyhaneye?! diye sormuş.

— Anacığım, ben meyhaneye bunun için giderim, çubuğu doldurup da ateş! dedim mi ateşci oğlanın: Geliyor! demesiyle ateşi lülenin üzerinde görürüm!

ATEŞCİ — Büyük şehir İstanbulda yaşadığı halde ömürleri liman vapurlarının cehennemî kazan dairelerinde geçen ve bu şehrin tabiat güzelliklerinden ve türlü nimetlerinden nasip alamıyan deniz amelesine verilmiş isimdir.

Bu ağır işe dayanabilmek için genç olmak ve son derecede sağlam ve ayni zamanda çalâk bir vücud yapısına sahip olmak şarttır. Yaz ve kış, işleri başında yalın ayak ve yarı çıplaktırlar; sırtlarında bir fanilâ, ayaklarında ya bir don yahut bir bez pantalon bulunur; çıplak ayaklarına geniş tasmalı takunya geçirirler, bazan başlarına bir kefiye giyerler; ocak başında ekseriya fanilâyı da çıkarıp çıplak gövde ile çalışırlar. Ocak kapaklarını açınca, tutulacak yerlerine ıslak bez sardıkları uzun demir çubuklarla evvelâ ocak içini karıştırırlar, sonra gelberilerle yanmış kömür cürufunu ocaktan çekip yere dökerler ve kızgın cürufu su atarak söndürürler.

Vapurun büyüklüğüne göre kaç ocağı varsa bu ameliyeden sonra kapakları tekrar sıra ile açarak ocaklara kararınca kürek kürek kömür atarlar; ateşçi yamağı, ki umumiyetle ateşçiden bir kaç yaş küçüktür, kazan dairesinin üst kısmına çıkar; ateşçi aşağıda cüruf gerdellerini doldurur, yamak bir çıkrığa zencirle bağlı olan dolu gerdeli yukarı çeker, demir bir çubuk üstünde hareket eden bir makara - tekerleğe raptederek gerdeli vapurun kenarına kadar sürüp içindeki cürufu denize döker. Bir ocak temizlemede 40 - 80 gerdel cüruf çıkar; ateşçi yamağı gayet seri hareketle 40 - 80 defa gerdel çekip ocak dairesinden denize doğru gidip gelir, bu iş bitince, bir çalı süpürgesi ile yola dökülmüş pislik süpürülür. Ateşçilerin, kendilerine hâs o yarı çıplak kılıkta gerek ocak başında çalışmaları gerekse bu cüruf dökme işi bazı vapur yolcuları için bir seyir mevzuu olur.

Cüruf dökerken bazıları, dışarıda kar, buz da olsa, ağırlık verdiği için ayaklarından takunyaları da atıp yalın ayak gidip gelirler.

Ocak cürufu denize vapur limandan çıktıktan sonra, umumiyetle Ahırkapı ile Selimiye arasında seyrederken dökülür; Boğaziçi seferlerinde de dönüş seferlerinde de Boğaz ortasında seyrederken atılır.

Geçen asır üzerine muazzam ve zengin bir hâtıra defteri bırakılmış olan kandillili Aşçı Dede İbrahim Bey (B.: İbrahim Bey, Aşçı Dede; Aşçı Dedenin Hâtıraları).

İkinci Abdülhamid devrinin büyük âlimlerinden Üsküdarlı Deli Tahsin Efendinin hayatından bahsederken bir vapur ateşçisinden bahseder ki ne dudak bükülecek, ne gülünecek, ne ayıplanacak bir menkıbedir; kendisinden feyiz almak için yaşların ve hattâ Şeyhülislâm Efendinin bile derslerine koşup gittikleri bir filozofun ruh ulviyeti gösteren satırlardır:

«Hoca merhuma yetişen ihvânın malûmudur, bu zatın aşk ve muhabbetine, ilim ve irfanına diyecek yoktu. Bununla beraber okadar kalender ve rind idi ki Üsküdar vapurunun ocağına kömür atan yüzü gözü kapkara kendisi maskara bir mahbube tutulup o ilim ve irfanı ile uzun zaman o çocukla beraber vapurda kömürcülük etmiştir» (B.: Tahsin Efendi, Üsküdarlı Deli).

Şâir Şükûfe Nihal Hanımın «Ayna» adındaki romanı bu vapur ateşçilerinin ağır hayatından mülhem olarak yazılmıştır. Bu ateşçilerin çoğu, bir roma kahramanına yakışacak müheykel vücuda sahiptirler, hattâ erkek güzelidirler. Fakat o demir gibi vücutlar ve güzel yüzler pek çabuk yıpranırlar; değme genç adam vapur ateşçiliğine tahammül edemez.

ATEŞ GECESİ — Hıristiyanların, bilhassa rum ortodokslarının icra ettikleri bir yortudur ki, hassatan Tanzimattan sonra geçen asır ortalarından Cumhuriyet İnkılâbına kadar İstanbulun rumlar tarafından iskân edilmiş semt ve mahallelerinde pek coşkun eğlencelere vesile olur; Türklerden de uçarı külhaniler ve rindemeşreb zevk ve safa düşkünleri, ateş gecelerinde rum dilberleriyle ülfet ve sohbet fırsatını kaçırmazlardı.

İstanbul rumları, ateş gecesini 24 Haziranda yaparlardı; meydanlarda, büyükçe gazino avlularında büyük bir ateş, umumiyetle köhne bir kayıp yakılır etrafında işret ve cünbüş ile raksedilir, genç kızlar ve delikanlılar ateşin üstünden atlarlar, bu ateşten atlama

uğur sayılırdı. Ateş gecesi, Hıristiyan azizlerinden Ayios Yuanis (Sen - Jan = Hazreti Yahya) adına yapılırdı; Emrullah Efendi merhumun «Muhitül Maarif» inde verdiği malûmata göre bu yortunun menşei, hıristiyanlıktan çok eskidir; eski Hind ve İranın ateşperestlik âdetlerinden biridir; Arab müverrihleri ateşperestlik bayramına «Mihri Can» demişler, onlardan İspanyollara «Magra Jan» şeklinde bozularak geçmiş ve ateş gecesine alem olmuş, bir taraftan da Sen - Jan (Hazreti Yahya) adına nisbet edilmişti. Yahudiler de, Kamış Bayramının bittiği gün ateş yakarlardı, hahamların eski urubaları ve kemerleri alınır, parçalanarak bunlardan kalın bir fitil örülür, bunlarla meşaleler yapılır, meş'aleleri dinî vazifelerinde taassubları ile tanınmış kimseler yakarak ve dinî manzumeler, ilâhiler okunarak dolaşırlardı.

İstanbulda, ateş gecelerinde, fartı işret yüzünden, yer yer vak'alar çıkardı; hattâ bazen kan da döküldüğü olurdu. 25 Haziran 1306 (M. 1890) tarihli Sabah gazetesinin şehir havadisleri arasındaki şöyle bir fıkra vardır: «Pazar gecesi mileli hıristiyaniyenin ateş geceleri olmak hasebiyle leylei mezkûrede gerek Beyoğlunda gerek şehrimizin muhtelif yerlerinde ahalii mezkûre gecenin altısına kadar icrayi âyin eylemiş ve hiç bir vukuat olmamıştır».

Aşağıdaki manzume de, geçen asır ortalarının rind şairlerinden Ayni tarafından, Yanko adında dilber bir meyhaneci çırağı hakkında lâtife yollu yazılmıştır:

Âteş Gecesi meclisi nûr eyledi Yanko
Sâki! kadehe bâdeyi bû şevkile yan ko

Dâmadı melâmetzede ol pîri mugaane
Bintülinebi haclegehi câme ayan ko

Zünnâr seri zülfine bend olduğu günde
Bir muğbeçenin aşkına can oldu piyanko

Yine bu şair, o zamanlar pek meşhur olan Kuruçeşmenin ateş geceleri üzerine şu beyti söylemiştir:

Döktü çeşmim gami keysû ü ruhinle hûnâb
Kuruçeşme şebi âteşde bulur âbile tâb

Ahmed Rasim de, Malûmat'a yazdığı şehir mektuplarında, İkinci Abdülhamid devrinin Makriköyündeki (Bakırköy) bir ateş gecesini şöyle tasvir ediyor:

«Ateş gecesi. Bu münsabet köyü hıncahınc doldurdu. Trenler züvvar ile malâmal olarak geldi. Kumpanya yine düdüğünü öttürdü.

«Zeytinlik sahili dilnişininde terennümsâz olan ve meşhur udî İbrahimin nağamatı lâtifesiyle tarzı ihsası bir kat daha ruha dokunan Arab çalgısı yalelliler, mavelliler, şefgonilerle raksâveri vicdan oluyor. Bu musiki devri makamat noktai nazarından kulaklarımıza yabancı gelmiyor. Usulde darbukanın icaddettiği bir nevi hoş darbeler harekâtı raksiyeyi daha ziyada tanzim için ihdas olunmuş olsa gerek. Elhanı Arab, o girintili, biter gibi görünürken bir daha uyanan mütekerrer nağmelerle âdeta kanaatden ziyade tamaha hizmet ediyor.

«Dün hava biraz rüzgârlı olduğu için terlemek gibi insanı iz'aç eden sıkıntılar yoktu. Hava, bâdeperestân için bir küşayişi lâtif içinde kaldığından saat sekizde kadeh çevirenler on ikiye doğru birer birer dökülmeğe başladılar. Fakat ne temaşa! Bakılmakla doyulmaz. İskemle üzerinde sızanlar müstesna olmak üzere iç kuşağını üstüne bağlayanlar, omuz kaldıranlar, bıyık buranlar etrafı göreyim diye gayret ettikçe göz kapağına tahammül eden acibütte'sir ve garibünnüfuz bir kuvvetin saikasiyle kürei ayının yalnız beyaz cihetini gösterenler, saatlerce saata baktığı halde tren vaktini bir türlü hesap edemiyenler, kimbilir ne türlü bir hâtırai yâr ile ağlayanlar, koşma, semai, divan isteyenler güzelce eğlendiler. Vasil, kemençe deyince namı hatıralarda, gönüllerde ayrı ayrı iştiyak ve tarab uyandıran bu üstad yanında refiki Hristo Usta, lavtacı Ovrit vesaire olduğu halde Sakızağacında İspironun dükkânın, karyenin en müferrah, en salibi arâm olan dili üzerinde icrayi âhenk ediyor. Vasil, feyzi mahsusi musiki perverânesini, musikii osmânîde haiz olduğu kuvveti, kudreti, musikimize bahşeylediği tavrı lâtif, bize yadigâr bıraktığı terennümatı şairânesi en güzide, en âli hissiyat ile mâli olan peşrevi ile burada tabiatın şu sevahilde en ziyade mekşuf olduğu panoraması huzurunda neşrü isbat ederek taksimleri ile dinleyenleri neş'eyab ediyor. Vasil indinde bir şairi musikidir. Dün gece, üstadı olduğu musikinin kendi ruh ve kalbi üzerinde uyandırdığı hissiyata mağlûb olarak gece yarısına ka-

dar yayını elden bırakmadı, kendisini seven, takdir eden birkaç perestişkârı musiki ile âdeta hususî denecek surette bir bezmi cûşacûşu edeb vücuda getirdi, var olsun.

«Piyasa benim Anastaşla hemâhenk, kanunî Mihal ile vâyedarı şevk, Lavtacı Lâmbo ile sen, Ulah çalgıcılariyle alafrangadan müstağni, Tam saat dört buçukta meydanda kurulan sandal ile içindeki fişenk kaptan alevler, patırdılar içinde kaldı. Güzel bir manzara husule geldi. Çoluk çocuk, familyalar, ihtiyar, genç, köylü, yabancı orasını doldurmuştu. Zabıtaya, polise teşekkür olunur. Herkes emniyet ve itimadla gezinip gülüp eğlendi. Hoşca bir âlem edildi».

ATEŞ İSTİDASI — Tanzimattan evvelki devirde, bilhassa On yedinci asır sonlarına kadar, şikâyet feryadı gökyüzü tuttu denildiği gibi, görülen haksızlık ve zulümden bizzat Pâdişaha şikâyet edebilmek için, huzura çıkılamayınca başvurulan son çâre idi. Şöyle ki, Padişâhın sahilsaraylardan birinde pencere önünde oturması gözlenir, ve hemen bir kayık ile denize açılarak, içinde saman, talaş, hasır parçaları veya ziftli paçavralar bulunan bir kab başüstüne konularak tutuşturulur; bu, «Pâdişahım, her taraftan gördüğüm hazsızlık ve zulûm ile artık başımda ateş yanıyor. Son ümidim sendedir, sana sığınıyorum fakat beni senin yanına sokmuyorlar!» demekti. Bunu Pâdişah derhal müştekiyi huzuruna getirtir ve derdini dinleyerek icabeden emirleri verirdi. Ateş istidasının en parlak örneği, Nâima Tarihinin dördüncü cildinde (H. 1058) 1648 yılı vak'aları arasında kayıtlıdır ve Sultan İbrahim saltanatının son günlerine rastlar; şöyle ki:

Yedi tane İngiliz tüccar kalyonu, Galata önünde derya ortasında ak bayraklar çekip bütün mürettebatı güverte üzerine dizilir, başlarında birer bakraç zift yakıp bağrışmağa başlarlar. Derhal saraydan adam gönderilip dertlerinin ne olduğu sorulur. Meğer getirdikleri maldan evvelâ ticaret muahedesiyle tesbit edilen yüzde üç yerine yüzde altı gümrük resmi alınmış. Sonra satın alınan takriben 15.000 kuruşluk mallarının bedeli ödenmediği gibi gemi kaptanlarına limanı derhal terketmeleri de emrolunmuş... «Bu mezalim üzerimizden ref buyurulsun, yahut sefinelerimizle umumen ateşlere yanarız demek istermiş». Bunu öğrenen Sultan İbrahim, hemen Çavuşbaşı Ağayı Sadırâzam Hezarpâre Ahmed Paşaya göndererek İngilizlere yapılan haksızlığı tamir ettirmiş.

ATEŞ KAYIĞI — Boğaziçinde yangın olduğunda, tulumbalarla tulumbacı takımlarını Anadolu yakasından Rumeli yakasına, yahut Rumeliden Anadolu yakasına, veya İstanbuldan Üsküdara geçiren kayıklar ki, dört çifte, pazar kayığı büyüklüğünde, fakat daha hafif ve çok daha yollu idi; sair zamanlarda Üsküdar ile İstanbul arasında, Üsküdar ve İstanbuldan yukarı Boğaza yük ve dolmuşa adam taşırlardı. Geceleri, Eminönü ve Üsküdar iskelelerinde bir veya iki ateş kayığı yangın nöbeti tutarlardı; yangın tulumbaları tulumbacılarla beraber kayığa girip de iskeleden açılınca yangın nöbetçisi elinde bir harbi ile kıç üzerinde otururdu.

Dilimizde sür'at ve tezcanlılık için «ateş gibi» tabiri vardır; kendi kürek sayısındaki diğer kayıklardan çok yollu olan ateş kayığının adı bu bakımdan da ayrıca mânâlıdır; fakat Ateş kayığını Hüseyin Kâzım Bey merhumun büyük Türk «Sür'at kayığı» deyip geçmek büyük hatâdır.

Sürûrî bu ismi hezel yollu bir beyitinde şöyle kullanıyor:

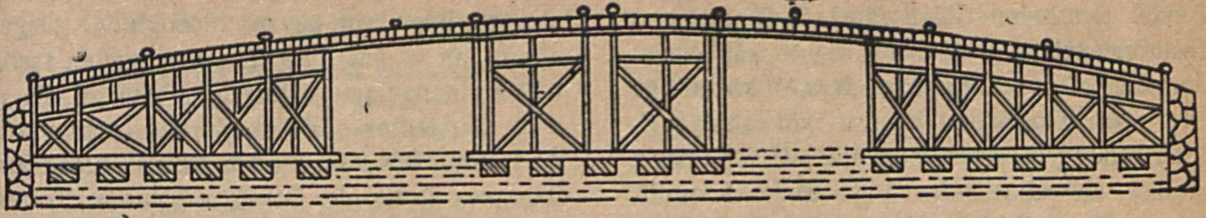
Kalafatcılarda ateş kayığın yağlattık
Yine su aldı, çeküp iskeleye bağlattık..

Bibl.: Emrullah, Muhitül maarif.

ATEŞMEHMETPAŞA KÖPRÜSÜ — Eminönünü Galataya bağlayan ve halk ağzında Karaköy köprüsü denilen ve günün alaca aydınlığından başlayarak gece yarısından çok sonralara kadar üzerinden on binlerce insan geçen köprülerin ikincisidir. Haliçte ilk köprü, Unkapanı (Atatürk) köprüsü yerinde İkinci Mahmud tarafından yaptırılmıştır ki «Hayratiye» adiyle meşhur. Karaköy köprüleri ise sırasiyle şunlardır:

1 — Hicrî 1261 (M. 1845) köprüsü. Abdülmecid tarafından yaptırılmış ve Hicrî 1279 (M. 1862) tarihine kadar on yedi senelik bir ömre sahibolmuş bir ahşap köprüdür.

2 — Hicrî 1279 (M. 1862) köprüsü = Ateşmehmedpaşa köprüsü; Hicrî 1295 (M. 1878) tarihine kadar on beş - on altı senelik bir ömre sahibolmuş bir ahşap köprüdür; ki

Ateşmehmedpaşa Köprüsü
(Mecmuai Ebuzziyadan)

İstanbullular ağzında «Cisri atîk), «Eski köprü» diye meşhurdur.

3 — Abdülâziz zamanın yaptırılıp yerine İkinci Abdülhamid zamanında konulan demir köprüdür; bunun da ömrü Hicrî 1295 (M. 1878) den Hicrî 1330 (M. 1911) otuz üç - otuz dört sene kadar sürmüştür.

4 — Hicrî 1300 (M. 1911) de yaptırılan zamanımızın Karaköy köprüsü (B.: Köprüler). İkinci ahşap Karaköy Köprüsü, Ateş Meh-Mehmed Paşanın Bahriye Nazırlığı zamanında yapılmıştı. Ebüssiya Tevfik merhum, «Mecmuai Ebüzziya» nın 144 üncü nüshasnda «Karaköy Köprüsü» başlığı altında neşrettiği bir makalede Ateşmehmedpaşa Köprüsü hakkında: «Hattâ o köprü, zamanına göre bedayii hendesiyeden ma'dut idi. Modeli Sultanahmed meydanındaki Sergii Osmanîde teşhir olunmuştu. ki, elyem Tersane Müzesinde mevcud bulunmuş olması melhuzdur» diyor ki, bu model büyük muharririn tahmini hilâfına, sergiden müzeye nakledilmemiş, kaybolmuştur.

ATEŞMEHMED SOKAĞI — Beyoğlu kazası Kasımpaşa nahiyesinin Çatmamescid mahallesi sokaklarındandır. Çatmamerdiven Sokağı ile Tepebaşı - Akarca yolu arasında uzanır.

Çatmamerdiven Sokağı kavşağından girildiğine göre, iki araba genişliğinde olup, yer yer otlarla kaplı bozuk taş döşeli bir sokaktır. Evleri, ikişer üçer kat kâgir ve ahşaptır. Sekenesinin ekserisi Türk, bir kısmı rumdur. Kayde değer başka bir hususiyeti yoktur (Mayıs 1947).

İsmail Ersevim

ATEŞPÂRE SOKAĞI — Beyoğlu kazası, Galata nahiyesinin Pürtelâş Hasanefendi Mahallesi sokaklarındandır. İkisi de bozuk taş merdivenli olan Fındıklı Mezarlık yokuşu ve Tekke yokuşu arasında uzanır. Genişliği bir araba kadar olup, Tekke yokuşuna doğru patika halini alır. Sokak boyunca bir tarafta ufak bir «ateşpâre» ile çıra gibi yanabilecek ikişer, üçer katlı ahşaplar sıralanmıştır. Bu ahşapların karşısı yüksekçe, ot bürümüş arsalardır. Sokağın sekenesi fakir Türk aileleridir (Haziran 1947).

İsmail Ersevim

ATGEÇMEZ SOKAĞI — Fatih kazası, Fener nahiyesinin Tevkiicafer mahallesi Sokaklarındandır.

Usturumca Sokağı kavşağından girildine, göre, üç araba genişliğinde kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur. Her iki tarafta ekseri üçer ğatlı kâgir evler bahçe ve arsalıklar vardır. Rumlar ve daha çok Türklerle meskûn olan loş ve sessiz bir sokaktır. (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

ÂTIF (Feshaneli) — Geçen asır sonlarında, Defterdarda Feshane fabrikası amelesinden bir delikanlıdır; Eyyub, Defterdar ve civarının tulumbacılık ve kabadayılık âlemlerinde pek sevilmiş bir sima idi; bir gün, kendisini fabrika çarklarından birine kaptırmasiyle feci bir surette parçalanarak ölmüş, bu ölüm, muhitinde derin bir tesir uyandırmış ve hakkında mersiye yollu bir destan yazılmıştır. Osman Cemal Kaygılı merhumun «Semai Kahveleri» adındaki eserinde, «Ahlı oflu göz yaşları içinde yıllarca okunup dinlenmiş» destanların isimleri arasındaki küçük bir nottan gayrı, hayatı hakkında hiç bir kayda rastlanamadı.

ÂTIF AHMED EFENDİ — Devlet adamı; aslı Çankırılı olup Üsküdarda attarlık

eden Osman Dede adında bir zatın oğludur. Devlet ricalinden Lâleli Mustafa Efendi dairesinden yetişmiş, devrinin seçkin kâtiplerinden biri olarak tanınmış, Reis-ül-küttablığa (Hariciye Nazırlığına) kadar yükselmiş (H. 1222) 1807 yılı başlarında elli altı yaşlarında ölmüş, Üsküdarda Şerifkuyusunda defnedilmiştir. Muasırlarından Namık Efendinin nakletiğine göre «sahibi haysiyet, fen inşa ve kitabette süsuhu reşidei derecei nihayet, zarif ve nüktedan, hezlü istihza ile gûyan, zevk ve şevka mail ve meyü mahbûbe şifte dil» imiş. Son memuriyeti olan Çavuşbaşılıktan azlinde hanesi içinde olan eşya ile yedi bin beşyüz kuruş faizli bir ziamet'den gayrı bir şeyi yoktu; onlar da borçlarını karşılamıyacak derecede idi. Kendisi de hastalanıp yatağa düşmüştü; adamları: «Artık bu vefat eder» diye dağılmışlar, yanında üç nefer emektar adamından gayrı kimse kalmamıştı. Bir gece evinden yangın çıktı, haremindeki kadınlar, bin zorlukla Âtıf Efendiyi bir seccade içine koyarak ateşten çıkardılar. Eşyasından bir hilâl bile kurtulamadı. Evinin civarında cariyelerinden birinin iki odalı evine sığındı. Değiştirecek çamaşırı bile olmadığından, memuriyet hayatında hiç sevişmediği İbrahim Nesim Efendi, sırf hakaret kasdı ile bir kat esvab ile beş yüz kuruş gönderdi. Âtıf Efendi: «Başıma gelen bu âfet, Sahib Efendiye ettiklerimin cezasıdır!» diye ağladı. Bu Sahib Efendi, gayet namuskâr bir zat idi. Âtıf Efendi rekabet hırsiyle biçareyi uzun zaman açıkta bıraktırmış, hasta olduğunu işitince de iki yüz elli kuruş göndererek: «Tabibe versin!» diye hakaret etmişti. Biçare Sabih Efendi ölürken «ilâhî! Benden beter olsun!» diye ağlıyarak beddua etmişti.

Bibl. : Cevdet Tarihi, VIII.

ÂTIF BEY — (B. : Kamçıl, Âtıf).

ÂTIF BEY (Bebekli) — Geçen asır sonlarında yaşamış ve İstanbulda ilk Türk tayyaresini yaparak uçma teşebbüsünde bulunmuş amatör bir fen adamıdır. Bu büyük adamın hayatı hakkında, Ebüzziya Tevfik merhumun «Ahdı sabavete aid bir hâtıra» adındaki makalesinde aşağıdaki satırlardan gayri hiç bir şey öğrenilemedi: «Sultan Abdülâzizin senei cülûsuna müsadif 1861 senesinde doğma büyüme Bebekli Âtıf Bey isminde merakli bir zat da bir tayyare icadetmişti. Bazı aksamı âdeta mukavva inceliğinde gürgen ağacından ve bazı parçaları ince saçtan tasnif edilmiş kanadları ve kuyruğu havi idi. El ve ayak ile tedvir edilecek birkaç çarkı vardı. Âtıf Bey, bir gün Bebek halkına uçacağını ilân etti. O tarihte Bebekte bulunan Protestan mektebinin (Amerikan Kollejinin) bahçesindeki sedin üzerine çıktı. Kollarını kanadlara, ayaklarını kuyruğa geçirerek çarkları tahrike başladı ve kendini kaldırıp sedden salıverdi. Vakıa tereffü edemedi, fakat ufkî bir halde on metre kadar ilerliyerek düştü. Biçarenin galiba kolu ve ayakları incinmişti. Böyle şeylerde bir musibete uğrayanların haline acıyanlardan ziyade gülenler çok olur. Herkes bu sukuta kahkahalarla güldü. Fakat kimse sakıtın kaldırılmasfını düşünmedi. Şitaban olan dört beş muallim gidip beyi kaldırdılar. Eğer Âtıf Bey Avrupada bulunmuş ve bu fikrini mevkii tatbike koymayı tasavvur etmiş olsaydı, kendisine fikren, ilmen, fiilen ve nakden pek çok muavenet edenler bulunurdu. Bizde ise: Budala mirasyedi, babasından kalan beş on kuruşu böyle olmıyacak şeylere sarfeyledi gitti dediler. Biçareye bir de sefahet ve cinnet isnad ettiler. Ben o tarihte on iki yaşında idim. Bebek ahalisinden benimle hemsi olup da elyevm berhayat bulunan zevatın bu vak'ayı tahattür etmeleri ve merhumun mesup olduğu aileyi bilmeleri me'muldür. — Ebüzziya Tevfik».

ÂTIF BEY (Kuyucaklı) — Geçen asır sonlarının en seçkin muallimlerinden, devrinin ulema, udeba ve şuarası tarafından «allâmei şehir» unvaniyle anılmış bir sima; ulemadan Kuyûcaklı Abdürrahman Efendinin oğludur; (H. 1267) 1851 de doğdu; (H. 1316) 1898 de İstanbulda Heybeliadadaki konağında öldü. Mektebi nevvab Müdürlüğü, Askerî Kassamlığı, İlâmatı Şer.iyye Mümeyyizliği, Evkaf Müfettişliği gibi bazı vazifelerde bulunarak iffet ve istikameti ile tanınmış olan Kuyucaklı Âtıf Bey, ömrünü bilhassa muallimliğe vakfetmiş, Mülkiye ve Hukuk mektepleriyle serbest cami derslerinde binlerce genç yetiştirmiş; derin bilgisi, takrirlerindeki belâgati, fevkalâde zerafet ve necabeti ile sonsuz bir sevgi ve hürmet mihrakı olmuştu. Ölümü, devrinin hemen bütün İstanbul gaze-

telerinde derin bir teessürle karşılanmıştı. Şair İsmail Safa şu mersiyeyi yazmıştı:

Kimdir bu rehrevi ebediyet ki pür vekar
Tâbuttan yemin ü yesâre selâm ider
Kimdir, sevadı mâtemi gaybubeti bugün
Nısfünnihâri mülkimizi tirefâm ider

Kimdir bu, böyle medhini bîgâne, âşinâ,
Birlikde şeyhü şâbü ahavasü âm ider.
Bir naaş ki eyâdii hürmet tehâlüken
Bâlâya doğru ref'i için ihtimam ider

Kimdir, kimin bu heykeli fâniyeti beşer
Dâri fenâde kimse bu ibkayi nâm ider
Âtıf Beyin cenazesi, Âtıf Beyin ki âh
Yâdi cemili hiç unutulmaz devam ider

Aşağıdaki kıt'a da Babanzade Naîm Bey merhumun yazdığı mersiyeden bir parçadır:

Gelmez nâziri diğerin Üstad! âleme
Ziynet idin, letâfet idin nev'i âdeme
Vefret nümâyi hüzn olarak rengi mâteme
Hatırda mıydı dûşine alsun rical!!

ÂTIF BEY (Mehmed) — Abdülmecid ve Abdülâziz devirlerine dair pek kıymetli ve orijinal malûmatı ihtiva eden «Hâtırai Âtıf» müellifi; Ağnam müdürü Ali Şakir Raif Efendinin oğludur; (1252) 1836 da İstanbulda doğdu; bir kaleme çırağ edilmek için lâzım gelen tahsili görerek Meclisi Valâ Mektubî kalemine girdi ve burada serhalifeliğe kadar yükseldi. Validesi İkinci Mahmudun hazinedarlarından zevcesi de Abdülmecidin cariyelerinden idi, bu kadınlar dolayısiyle saraya intisabı vardı, (H. 1288) 1871 de Mabeyni Hümâyûn kâtipliğine alındı, (H. 1290) 1873 de Mabeyn Başkâtibi oldu, (H. 1292) 1857 de bu vazifesine ilâve olarak Hazinei Hassa Nazırı tâyin edildi; Abdülâzizin hal'inde üç yıl ma'zul kaldı. (H. 1297) 1879 da kendi isteği ile Amasya mutasarrıflığına, (H. 1301) 1883 de Karesi valiliğine tâyin edildi; bu vilâyetin lâğvı üzerine İstanbula geldi, tekaüt oldu. Son yıllarını Horhordaki konağında, maişet darlığı ve sıkıntılar içinde geçirdi. (H. 1335) 1916 da öldü; vasiyeti üzerine Edirnekapı dışında İbni Kemalin kabri civarına defnedildi. Kendi sahasında sağlam bilgi sahibi ve doğru, fevkalâde terbiyeli bir memurdu.

Büyük Edib biyograf Mahmud Kemal İnal, Türk Tarih Encümeni mecmuasına yazdığı bir makalede «Hâtırai Âtıf» ın nasıl kaleme alındığını anlatır ki yukarıdaki malûmat da bu makaleden alınmıştır.

«Mehmed Âtıf Bey erbabı fazilet ve istikametten bir zatı muhterem idi. Pederim Mehmed Emin Paşa merhumla Meclisi Valâyi Ahkâmı Adliyede sebkeden refakatinin istilzam eylediği muhabbet, bu abdi acize intikal etmişti. Horhordaki konağında ve fakirhanede teşerrüf edildikçe, sarayda görüp işittiği vekayiden, bilhassa Sultan Abdülâziz merhumun hal'ine müteallik mevaddan bahsederdi. Bu bahislerden hâtıramda kalanlar, yahut kaydedebildiklerim ne kadar doğru olursa olsun aslına tamamiyle tevafuk edemiyeceğini ve vesaiki mutebereden addolunamıyacağını düşündüm. Mesmuat ve müşahedatını - ahlâfa yadigâr olmak üzere - bizzat yazmasını müşarünileyhten rica ettim. Sinnüsalinden ve ademi iktidarından bahs ile itizar eylediyse de ısrarıma mukavemet edemiyerek «muavenet ederseniz yazmağa çalışırım» dedi. O günden itibaren işe başlandı, İki kısımdan mürekkeb olarak «Hâtırai Âtıf» namiyle bir eser vücuda geldi».

Mahmud İnal'ın da pek aydın olarak belirttiği gibi Hâtırai Âtıf, Abdülmecid ve bilhassa Abdülâziz devirleri için en kıymetli malûmat kaynaklarından biridir.

ÂTIFBEY SOKAĞI — Üsküdar Kazası, Kısıklı nahiyesinin Küçükçamlıca semti sokaklarındandır.

Kalfaçeşmesi ve Faikbey Mescidi sokaklarının yaptıkları kavşaktan, bir arabanın ferah geçebileceği genişlikte, çok bozuk olarak başlar. Az ileride hafif bir meyil kapanarak yükselirken, iki araba enine çıkar. Daha ileride gittikçe yükselerek biraz daralır ve Raifpaşahanı Sokağına kavuşuncaya kadar, tarlalar arasından patika halinde uzanır.

Evlerin bir kısmı ikişer kat ahşaplardan ibarettir ki dargelirli Türk ailelerini barındırır. Bir kısmı ise zengin harcı kârgir binalardır. Sağda, 8 numaralı, yeşil pancurlu, iki katlı konak yavrusu zikredilmeğe değer.

Sol tarafta ise Prevantoryom'un muhteşem binası bulunmaktadır.

İstisnasız bütün evlerin yemiş ağaçlariyle dolu vâsi bahçeleri vardır. Yaz için iyi bir dinlenme ve şifa mahallidir. (Mayıs 1947).

İsmail Ersevim

ÂTIF DİVANI — On sekizinci asır şairlerinden Vefadaki meşhur kütüphanenin bânisi Defterdar Mustafa Âtıf Efendinin divanında, İstanbul hayatı ve tarihini alâkadar eden parçalar şunlardır:

— Topkapı Sarayında Hüsnâbad kasrındaki camekâna tarih 1146,

— İzzet Ali Paşanın kasrına tarih 1129,

— Rakım Efendinin kasrına tarih 1134,

— Kayserili Mehmed Efendi yalısına tarih 1131,

— Defterdar Halil Efendinin evine tarih 1132,

— İzzet Ali Paşanın arabasına medhiye (B.: Araba).

— Padişahın yarış kayığına medhiye:

Koşuda keştü şâinşehi dehri Âtıf
Geçeriz fikrini itmek kati beyhûde hayâl
Uçar elbette perestû gibi ol zevrat kim
Ola (bir kelime okunamadı) perri hümâyi ikbâl

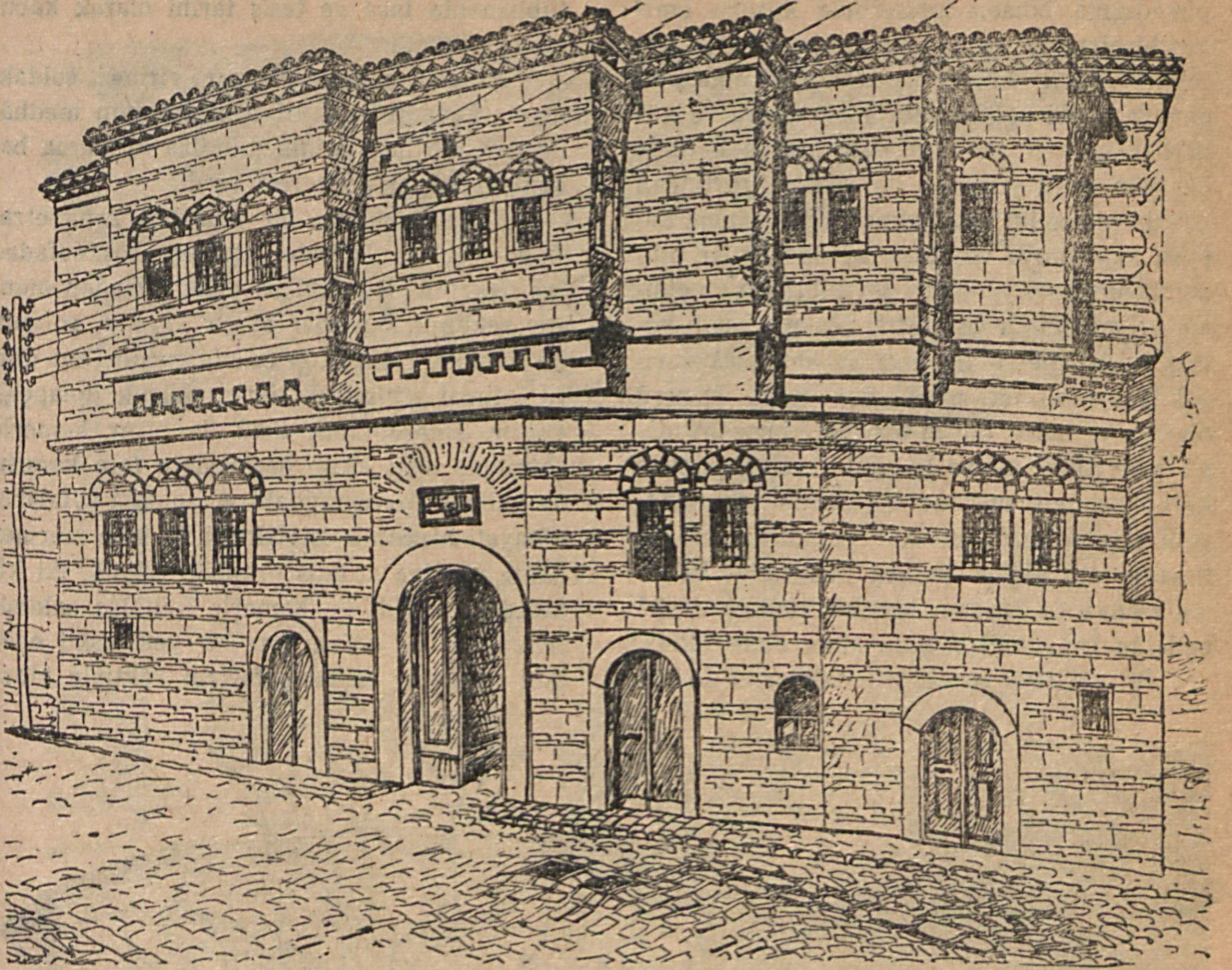
— Hamamlarda dellâkların siyah peştemal sarındıkları hakkında:

Fûtenin bahtı siyehdir dimeyim, sad tövbe
Koydu Âtıf, beni, ikbâli bugün hayretde
Kaplamış her yerini kaidei kâm üzre
Almış aguşine bir sîm teni halvetde

ÂTIF EFENDİ (Defteri Mustafa) — On sekizinci asır şair ve maliyecilerinden; Vefada meşhur Âtıf Efendi Kütüphanesinin bânisi; sülüs ve nesih yazıyı Ağakapılı İsmail Efendi ile oğlu Mustafa Efendiden meşketmişti; keskin divani yazıları ise, kalem kâtipleri tarafından daima bir örnek olarak saklanmıştı. Mesleğinde Baş Defterdarlığa kadar yükselmiş, (H. 1155) 1742 de ölmüş, Üsküdarda defnedilmiştir. Muasırlarından Seyyid Vehbi, Âtıf Efendi hakkında «hoşğû ve hoşlehce güzel şair» diyor. Bilhassa kamerî ve şemsî senelerin hesabı üzerine tanzim ettiği bir risalede, cizye tahsili için, maliye memurlarının elinde uzun zaman en muteber eserlerden biri olarak kalmıştır. Babası Mustafa Efendi, asrında İstanbulun sayılı zenginlerinden idi; Sadrâzam Şehid Ali Paşa, bir bahanei şer'iyye ile idam ettirmiş ve malının büyük bir kısmını müsadere ettirmişti.

ÂTIF EFENDİ (Mehmed Emin) — On sekizinci asır hattat ve şairlerinden, babası Kepekciler Mescidi imamı olan Mehmed Efendi isminde bir zattır; yazıda üstadı olan asrın büyük hattatı Mehmed Rasim Efendi halasının kocası idi. Henüz otuz yaşında iken (H. 1156) 1743 de öldü. Edirnekapı dışında medfundur.

ÂTIFEFENDİ KÜTÜPHANESİ — Vefada Vefa Caddesiyle Tirendaz Sokağı ve Sarıbayezid Caddesinin teşkil ettiği dörtyol ağzında İstanbulun bir on sekizinci asır yapısı, büyük vakıf kütüphanelerinden biridir. Türk yapı sanatının da nefislerindendir. Vefa Caddesi ve Sarı bayezid Caddesi üzerinde bulunan cephesi; bu iki yolun teşkil ettiği kavşağın inhinasına uyarak alt katlar az muhaddep, son üçüncü kat da altı kanadlı bir yelpaze halinde açılmış çok güzel bir görünüşe sahiptir. Bir mütalâa salonu, bir kitap hazinesi ve vakıfın bugün mer'i olmıyan vakıfnamesi mucibince bulunacak üç hafızı kütübün yine bu vakıfname mucibince oturmağa mecbur oldukları üç meşruta evden mürekkep ve serapa üç sıra tuğla arasında kesme taştan yapılmış olan bu kütüphaneye Vefa Caddesi üzerinde büyük ve yarım daire şeklindeki kemerli bir kapıdan girilir. Bu sokak kapısının üzerinde Hicrî 1289 (1872) rakam tarihi taşıyan mermer kitâbesinde «Darül Kütübi Âtıf» yazılıdır. Bu kapıdan girilince üzeri tonos kemer örtülü uzunca bir dehlizden geçilir. Bu dehliz kütüphanenin bahçesine çıkar. Dehlizin üzerinde soldaki küçük bir kapı, dehlizi geçince sağda bahçeye açılan iki küçük kapı hafızı kütüblere meşruta evlerin iç kapılarıdır ki bu evlerin ayrıca sokağa açılan kapıları da vardır. Dehlizden bahçeye girilince karşıya gelen ve bodur bir kuleyi andıran köşeli bina mütalâa salonudur. Bu salona, dehlizden bahçeye çıkınca sola rastlayan altı basamaklı bir merdivenle çıkılarak girilir. Merdivene gitmeden meşruta evlerden birinin altına rastlayan bir küçük çeşme vardır ki iki duvardan tek bir sütun üzerine atılmış gayet küçük, diğeri az büyükçe iki kesmeli bir saçak altına alınmıştır. Merdivenden çıkılınca bir camlı kapıdan kapalı ve küçük bir taşlığa girilir. Vaktiyle bahçe tarafına ve arkaya bakan kısımlar açık olduğu duvara yarı gömülmüş bir sütundan pek aydın olarak anlaşılan bu taşlık bilâhare tarihi tesbit edilemiyen bir tamirde bu iki açık kısmı örülerek erbabı mülâanın cemaatle namaz kılmalarına tahsis edilmiştir. Bu kapalı namazgâhta bahçeye açı-

Atıfefendi Kütübhânesi, sokak kapusu, hâfızı kütublere meşruta odalar
(Resim: Salih Sinan)

lan kapının tam karşısına rastlayan yine camlı bir kapıdan mütalâa salonuna girilir. Mütalâa salonuna girerken sağdaki duvar içinde büyük bir mermer üzerine Âtıf Efendi Kütüphanesinin vakfiye hulâsası hâk ve tesbit edilmiştir ki metni şudur:

Hâzihi hulâsatül vakfiye

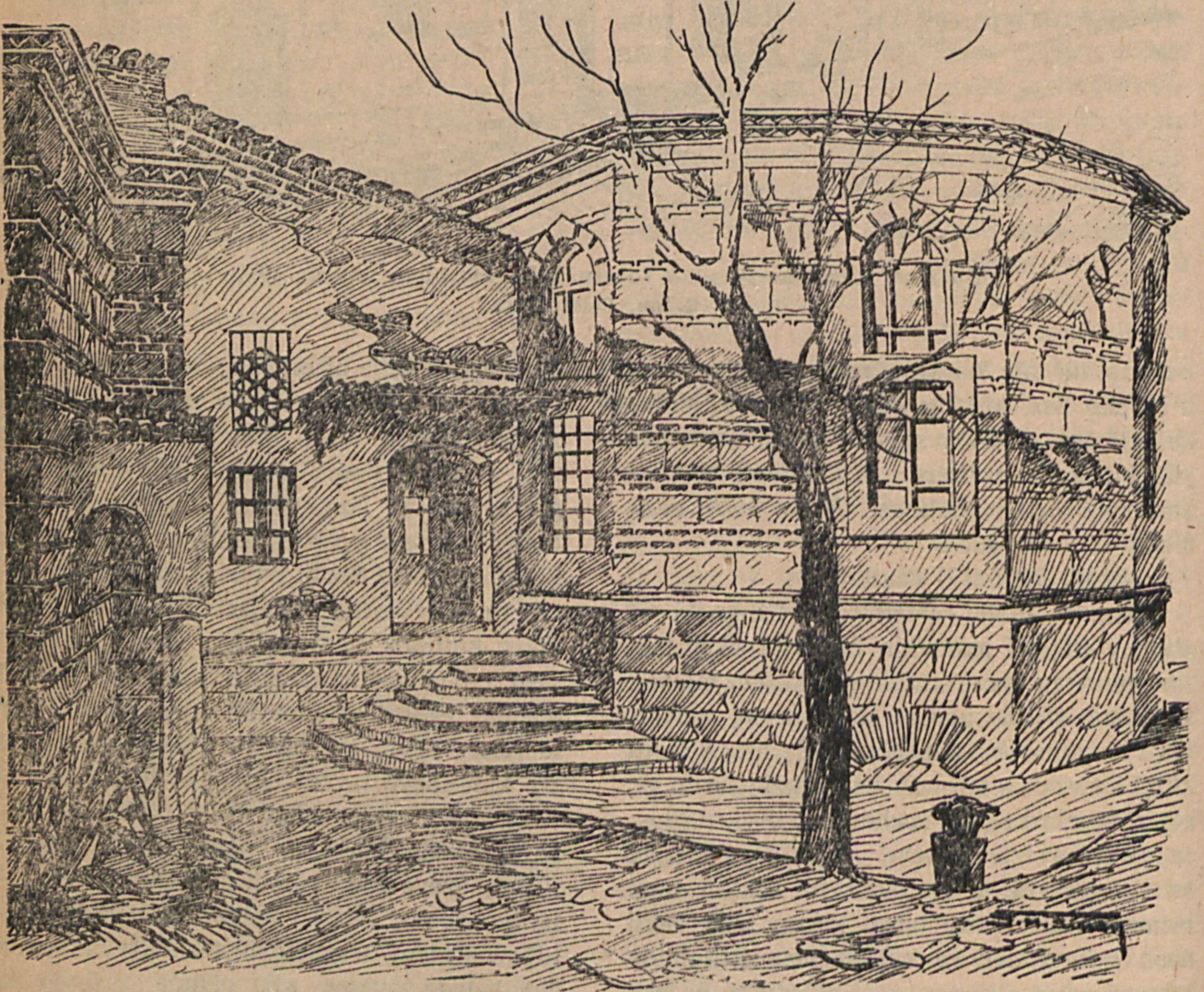
Elhamdü lillâhi vesselâti alâ nebiyyihi ve alihi. Vakfiyyei mâmulün bihâmde zikrü tasrih olunduğu üzere kütübi mevkufem talâben an marazatillâh mânâsı ile ihyasına muvaffak olduğum işbu kütübhanemde hıfz olunup kütübi mezkûre istinsah ve istifade tariki ile rehin ile olursa dahi vechen minel vücuh taşra çıkarılıb bir kimseye verilmiye. Müsteid ve mütedeyyin üç kimse hâfızı kütüb olup hizmeti lâzimelerine bizzat kıyam idüb vekil nasb eylemiyeler ve kütüphanem ittisalinde bünyad edüb süknasını şart eylediğim üç bab kâgir menazilin herbirinde sâkin ve hâfızı kütüblük cihâtına mutasarrıf olmaları menâzili meşrutalarda bizzat sâkin olmaları ile meşrut ola ve eğer hilâfı şarti mezkûr menâzili mahsuslarında sâkin olmazlar ise cihatları refi ve hânei meşrutalarda sâkin olmağa ragib ve hizmeti lâzimelerini edâya kaadir mutemed kimselere verile. Hulâsai kelâm hâfızı kütüblük cihati bizzat hânei mezkûrelerde sâkin ve mutavaattın olmaları ile meşrut ola ve hâfızı kütüblik cihatının örfi beled gibi kasri yedi hilâfı şartım olmağla kasri yed murad edenler ruhsat verilmeyüb eğer izhari fütur iderlerse ciheti refi şurûti mezkûreye mürai bir kimseneye tevcih oluna ve hâfızı kütüblik hizmeti vakfeylediği kütbi mûtebere mühafazasından ibâret bir mâna olmağla hizmeti mezbûreye kaim olanların mutemed kimşelerden olması lâzimei halden olub hâfızı kütüblerin birisi bi emrillâhi tealâ fevt oldukda örfi belede kıyasen sâbi oğluna verildiği lâ muhalühü âhiri tevkile muhtac ve vekili olan kimse bizzat ciheti merkumenin mutasarrifi

olmadığına binaen hizmetinde kusuru emri bedihi olmağla vechi meşruh üzere hâfızı kütüblük edâyi hizmeti meşrutaya müstenid olmayan sâbi oğluna tevcih olunmaya ve kütübhânem salı ile cumadan maada haftada beş gün tulûi şemsden bir saat mürurundan gurûbi şemse iki saat kalınca kütübhânem kapusu kapanmıya ve hâfızı kütüb olanlar müderrisini kiram ve kuzati zevil ihtiram ve eimme ve müezzinin ve kayum olmaya hasılı kelâm şurûti meşrutam üzre sabahtan akşamadek edâyi hizmeti mezkûreye mâni hizmeti olmaya ve hâfızı kütüb olan üç kimsenin mânii şeriyyeleri olmadığı halde her gün maan kütüphanemde mevcud bulunanlar ve mütevelli olanlar şurûti mezkûreye müracaatta ihtimamı tam ideler. Femen beddelehû bâ'dema semaa fe innema ismehû alellezine yül bedelûn İnnallahü semiün âlim. Sene 1154».

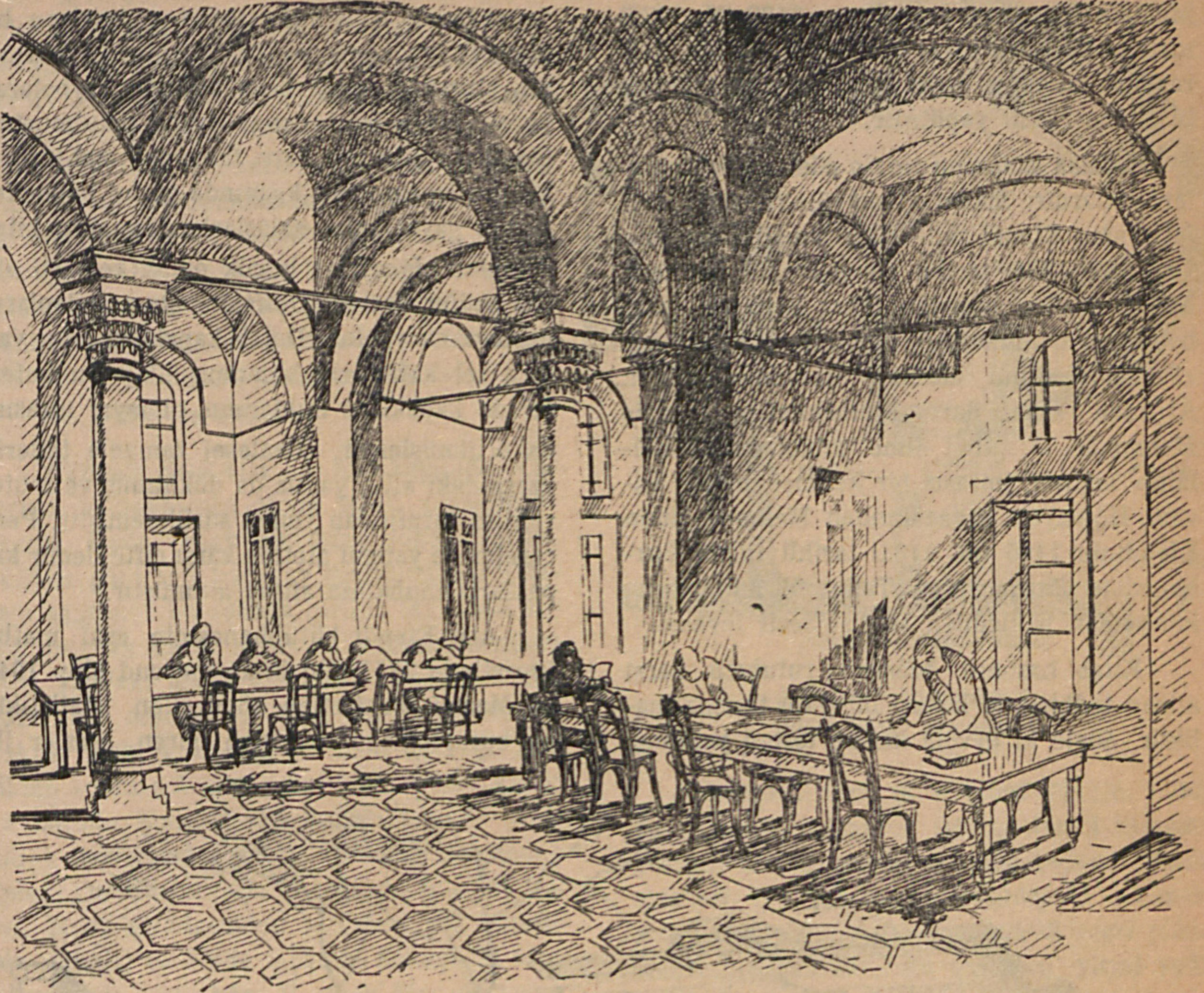
Bu vakifeye sureti altındakitarihi de kütübhanenin inşa ve tesis tarihi olarak kabul etmek lâzımdır.

Mütalâa salonuna girer girmez soldaki demir kanadlı kapı kitab hazinesinin medhalidir. Kitab hazinesinin mütalâa salonuna bakan iki küçük penceresi vardır.

Mütalâa salonu bir murabba saha etrafında yelpaze halinde açılmış beş sofadan mürekkeptir. Bu sofaları yekdiğerinden menşur şeklinde duvarlar ayırır ki her sofanın bu satırların yazıldığı sırada rutubetten ötürü istimal edilmiyen birer küçük dolapçığı vardır. Her sofanın üstü da birer kemerle çevrilmiş olup kitab hazinesinin tam karşısına gelmek üzere sağdaki ve soldaki sofaların nihayeti hizasında istalâktitli iki ince mermer sütun üzerine atılmış ortadaki büyük, iki kitabedeki küçük üç kemerle mütalâa salonunun diğer üç sofası ayrı bir yer teşkil eder gibi olmuştur ki bu sofaların vaktiyle kibar

Âtıfefendi Kütübhanesi, avluda kütübhâne kapusu
(Resim: Salih Sinan)

Âtıfefendi Kütüphânesi, mütalâa salonu
(Resim: Salih Sinan)

ve ricale mütalâa yeri olarak tahsis edildiği tahmin edilebilir. Bu suretle bu mütalâa salonu yedi beşik kubbe ile kapatılmış bulunmaktadır ki dışarıdan bunların heyeti umumiyesi kiremit örtülü bir külâh çatı altına alınmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada kitap hazinesinin tam karşısına rastlayan ortadaki sofa hafızı kütüblere tahsis edilmiş bulunmakta idi. Erbabı mütalâa için de ortaya iki büyük temiz masa ve sandalyalar konulmuştur. İki sıra pencerelerden bol ışık alan salon muhakkak ki huzur ve sükûn içinde çalışılacak yerdir.

Kitab hazinesinin mütalâa salonuna açılan kapısı üstünde mermer üzerine Yahya imzasını ve Hicrî 1155 tarihini taşıyan:

Fallahü hayrün hâfizen ve hüve erhamürrâhimin

levhası vardır. Bunun üstünde de bir tahtaya yapıştırılmış kâğıt üzerine Yesarizâdenin güzel bir tâlik hat ile bir Besmelei Şerifesi asılmıştır. Kitab hazinesinin salona bakan pencereleri üzerinde yine tahta üzerine yapıştırılmış kâğıtlarda iki tuğra bulunmaktadır ki sağdaki Hazreti Mevlâna'nın soldaki Muhiddin Arabî'nin adına tanzim edilmiştir ve her iki tuğranın metinleri de sağ köşelerinde açıklanmış, sol köşeleri sanatkârları tarafından imzalanmıştır. Mevlânanın tuğrasının metni:

Yâ hazreti şeyh Muhiddinül Arabî kuddise sirrühü.

olup Âtıf Efendi ahfadından Ömer Vahid Efendi kızı Emetullah Hanımın eseri olup Hicrî 1210 (1795) tarihini taşımaktadır. Muhiddin Arabî'nin tuğrasının metni de:

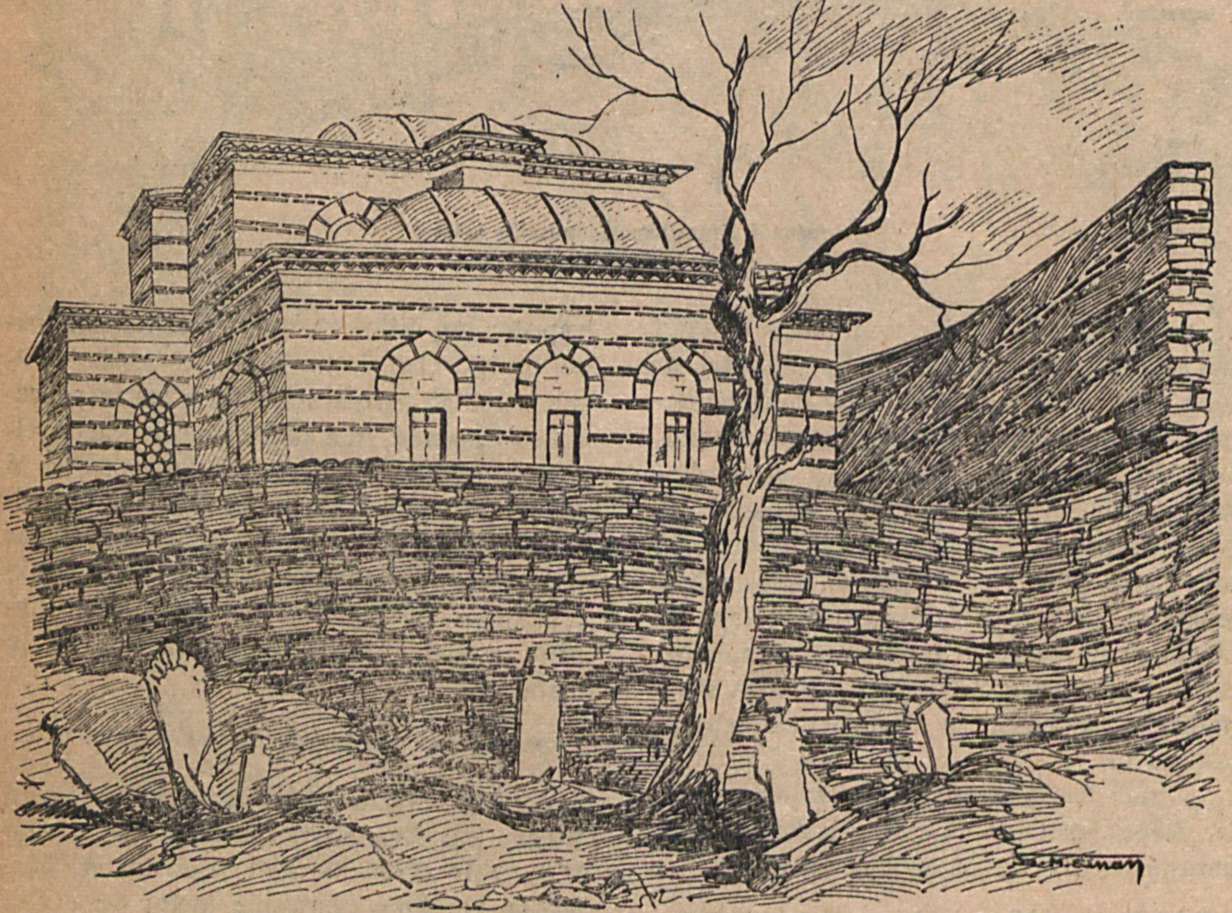
Yâ hazreti şeyh Muhiddinül Arabî kuddise sirühü.

olup tevkiî Ömer Vahid Efendinin tuğrakeşi Mustafa Efendinin eseridir ve 1189 (M. 1775) tarihini taşımaktadır. Emetullah Hanım tuğrasının karşısına beyzî çerçeve içinde küçük bir kâbe resmi yapmıştır.

Mütalâa salonunu tezyin eden diğer levhalar şunlardır: Sikkei Hümâyûn ressamı Hacı Süleyman Efendi zade Hacı İsmail Efendinin 1251 (M. 1835) tarihli bir Besmelei Şerifesi; hattatı malûm olmıyan fakat istif ve üslûp bakımından muhakkak ki bir nefise olan bir «Fetebarekallhül ahsenül Halikin» levhası; Âtıfzâde mühürdarı Ebubekirzâde Devriş Mehmedin «Ültübül ilme minel mehdi ilellâhd» levhası, imzasız bir kelimei tevhid; Divanı Hümayun hacegânından Mehmed Emin Efendinin 1195 (M. 1781) tarihli İmam Burhaneddin Zernucî'nin «Tali mül müteallim» kitabından nakledilen Hadisi Şerif levhası.

Kitab hazinesi bilhassa rutubete karşı alınan tedbirlerle husussî bir yapı tarzına maliktir. Şöyle ki evvelâ kesme taştan yapılmış kemerler üzerine oturtulmuştur ki maalesef ne zamanın işi olduğu tesbit edilemiyen bir tamirde bu kemerler örülmüştür ve hazinenin altındaki temiz hava boşluğu kaybolarak burası âdeta bir bodrum haline sokulmuştur. Şimal rüzgârlarına karşı tamamen mahfuzdur. Ve günün uzun bir kısmında güneş içindedır. Zemin gayet kalın kalaslarla döşenmiş, kitab dolapları da ayrıca küçük oyma kemerli ahşap sedler üzerine oturtulmuştur. Dolapların camları da yoktur. Dolab kapakları altın yaldızlı tel kafeslerle bezenmiş olup bu kafesler de kapaklara mıhlanmış olmayıp inşasında örülmüşlerdir. Maalesef zamanla tellerin üzerindeki altın yaldız da dökülmüş ve mütevelliler tarafından yenisi sürülmemiştir. Pencereler de yangın afetine karşı çifte demir kapaklarla muhafaza altına alınmıştır.

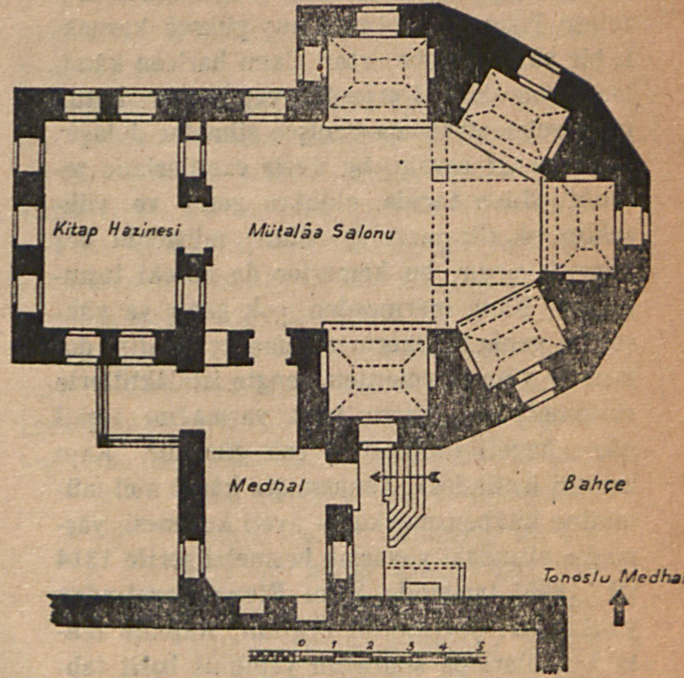
Âtıf Efendi kütübhanesinin eski matbu fihristinde 2857 cild kitab mevcud olup 1945 de Maarif Vekâletine gönderilen istatistikte bu kütüphaneye sonradan giren eserler ile

Âtıfefendi kütüphanesi, kitabhazinesi
(Resim: Salih Sinan)

kitab mevcudunun 7447 cilde çıktığı görülmüştür. Umumî vakıf kütübhanelerin Maarif Vekâletine devrinden sonra bu kütübhaneye evvelâ bir memurla bir hademe tâyin edilmiş, bilâhare kadrosuna bir ikinci memur daha ilâve edilmiştir. Bu satırların yazıldığı sırada Âtıf Efendi Kütüphanesinin başmemurluğunda emekdar birisi olarak Abdullah Hulûsi Güzelyazıcı bulunuyordu ki İstanbul Ansiklopedisi, adını tesbit ederken böyle büyük bir kütüphanenin başında hakikaten nazik ve bilgili bir zat olduğunu bilhassa belirtir.

Bibl.: REK ve ME, Gn.

Âtıfefendi kütüphânesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

ÂTIFET SOKAĞI — Kadıköyünde Caferağa mahallesinin Moda semti sokaklarındandır. Moda vapur iskelesine doğru yüründüğüne göre son tramvay durağından sol tarafa sapılınca bu sokağa girilir. İki araba ferah geçecek kadar geniş ve yan kaldırımları olan, sağdaki Moda Mektebi Sokağına kadar paket taşı oradan öte kaba taş döşeli bir sokaktır. Mektep Sokağı ile olan kavşağı geçtikten sonra sol tarafa hafif bir dirsek yapar ve burada Şinasiefendi Sokağını solda bırakarak devam eder ve Küçükmoda tarafından gelen Yusufkâmilpaşa Sokağında nihayet bulur. Moda Caddesinden girilince sağ köşede bir tütüncü ve Moda Mektebi Sokağı ile olan kavşağında yine köşe başında bir marangoz dükkânı vardır. Bu satırların yazıldığı tarihte sokağın her iki tarafında ikişer üçer katlı ahşap ve kâgir binalar vardı. Kadıköyünün temiz bir semtinde bulunan bu sokakta vakti hali yerinde Türk, Rum ve Ermenilerden başka bir kısım ecnebiler de oturmaktadır. Moda Caddesinden girilince sol köşedeki büyük ahşap köşk «Çiznel» adında bir İngiliz ailesine aittir. Sokağın 1934 senesinden önceki adı «İhsaniye Sokağı» dır. (Mayıs 946).

Hasan Kocaman

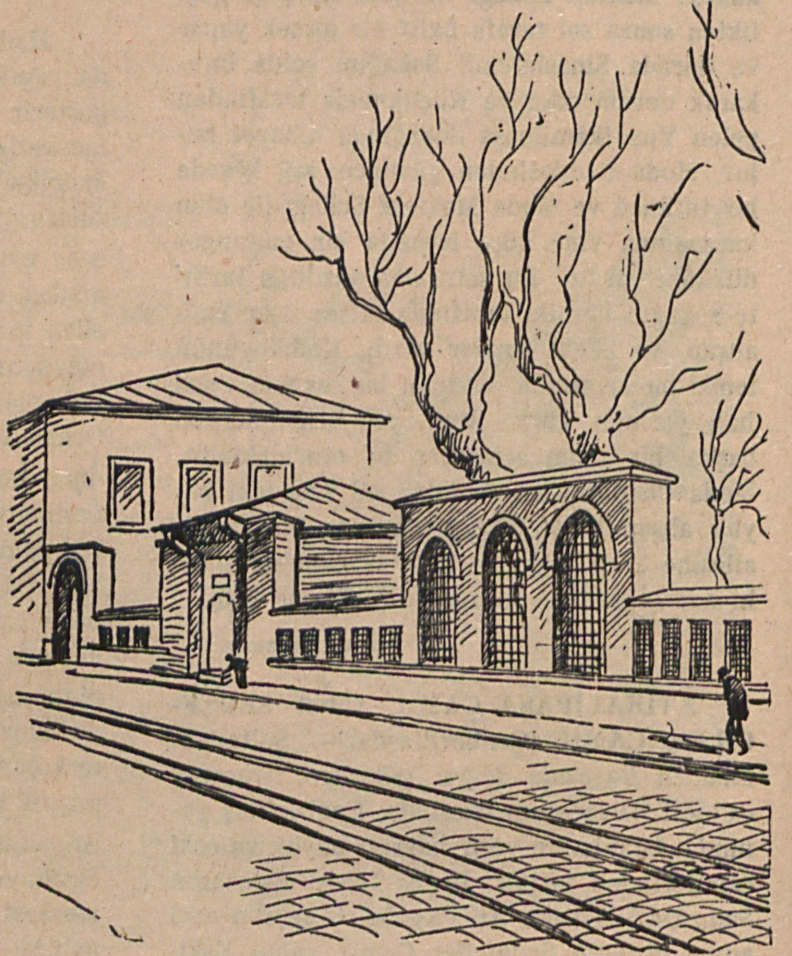
ATİKALİPAŞA CAMİİ, yahut SEDEFCİLER CAMİİ (Çenberlitaşda) — Sultanahmedden Bayazıda doğru giderken, tramvay caddesi (Divanyolu) üzerinde, Çenberlitaş yanında, İstanbulun vezir hayratı büyük ve eski camilerinden biridir; bânisi İkinci Bayazıdın Sadrâzamı Hadım Ali Paşadır. O semtin eski adına nisbetle Sedefciler Camii, yahut Eskialipaşa Camii isimleriyle de anılır (B.: Ali Paşa, Hadım).

Hadikatül Cevami de Hicrî 902 (M. 1496) da yapıldığı münderiç ise de tarihî inşasını gösterir kitâbe bugün mevcud değildir. Plânı merkezî bir kubbenin cenahlarına eklenen kısımlarla vücuda gelen müstatilî cami plânı zümresine dahildir. Bu camiden yirmi yedi sene evvel inşa olunan Fatih Camiinin yıkılmadan evvelki şeklinde bilpâyelere istinad eden merkezî kubbe ve etrafındaki ilâvelerle meydana gelen murabbaa yakın girintisiz kapalı plân nümunesine rağmen cami Bursada Orhan ve Yeşil Camilerinin, Edirnede Muradiye, İstanbulda Mahmudpaşa ve Muradpaşa Camilerinin bir istihalesini teşkil eder. Yukarıki camilerde mihrab istikametindeki iki kubbeden biri, bu camide, yerini bir yarım kubbeye terketmiş, cenahlardaki odalar da iki kemerli bir revakla açık olarak harime ilhak olunmuştur. Bu cami ve yine ayni zatın Zincirlikuyu Camii ile, bu plân tarzı kat'î olarak terkolunarak toplu murabba harim kabul edilmiştir; ki bundan yalnız Piyalepaşa Camii bir istisna teşkil eder (B.: Atikalipaşa Camii, Zincirlikuyu Camii; Piyalepaşa Camii). Camiin merkezî kubbesi 13 metre kutrundadır. Cenahlar, yığma kâgir sütunlu bir ayağa istinad eden iki kemerle harime iltihak eder ve ikişer kubbelidir. Kıble cihetindeki müstatilî çı-

kıntıyı aşağılara kadar sarkan istalâktitli müsellesi kürevilere oturtulmuş yüksek kasnaklı bir yarım kubbe örter. Cami haricen kâmilen kesme köfeki taşından yapılmıştır; bütün pencereler etrafında genişçe silmeler dolaşır. Son cemaat revakı, bu devir camilerinde tesadüf edilen tarzda, oldukça geniş ve yüksektir ve altı mermer sütuna müstenid beş kemeri vardır, bu kemerler de köfeki taşındandır. Kapı, mermerden, çok geniş ve yüksektir; geniş bir mermer silme üç tarafını dolaşır ve yine mermerden, zengin istalâktitlerle süslenmiş bir hücre kapı yaşmağını teşkil eder; heyeti umumiyesi çok güzeldir. Kapı kemeri üstündeki «İnnessalâte kânet alel-müminine kitâben mevkuta» âyeti kerimesi, yaşmağın altındaki yuvarlak besmelei şerife 1314 (M. 1898) tarihinde Sami Efendi tarafından yazılmıştır; devrine ait değildir. Kapının tahta kanadları da sonradan yapılmış basit tablalıdır. Son cemaat pencereleri ve mihrab hücreleri çepeçevre köfeki silme içine alınmıştır. Hücrelerin yaşmakları köfekiden zengin istalâktitlidir. Kapı önündeki kubbe diğerlerinden daha yüksektir; içi de pek zengin malakâri rumî tezyinatla serapa kaplıdır. Bu malakâriler, bilâhare boyanmışsa da pek zıd bir tesir bırakmıyor. Son cemaat kemerlerine bir kırmızı bir beyaz boya ile kemer taşları yapılmıştı; bunlar 1937-1938 tamirinde temizlenmiş duvarların da yanmış, bozulmuş taşları gayet itinalı bir surette tebdil edilmiş, camiin en güzel yerini teşkil eden bu son cemaat yerine eski güzelliği iade kılınmıştır. Bu tamir esnasında minare kaidesi ve buna muttasıl pencerenin yanmış olan taşları da değiştirilmiş alt meşe pencereleri kara ağaçtan, haricî alçı pencereler betondan yapılmıştır. Pek harab bir halde olan muhafaza duvarları da tamamen yenileşmişse de, evvelce gördüğü müteaddit tadilâtın şekilleri yeni malzeme ile ihya edildiğinden ne devirlerin akışını gösteren teselsül ve kadîmlik ne de asla sadakatin verdiği vahdet

elde edilmiştir. Şimal cihetindeki ihata duvarı yok olmuştur, yerine tecavüz eden hususî emlâk bugün hudud teşkil etmektedir. Camiin şark ve cenub tarafı kâmilen kabristandır. Mühim bir şehrah üstünde olması birçok meşhur simaların buraya defnine saik olmuştur. Sadırâzam Ali Paşa, Derviş Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa, Boynu eğri Mehmed Paşa, Hasan Paşa, Küçük Çelebi, Atîkali tekkesi şeyhlerinden Kasım ve Ramazan Efendiler ve bazı sâdat burada medfundur. Bunlardan Derviş Mehmed ve Hüseyin Paşaların kallâvili kabirleri bugün de mevcuttur. Diğerleri yok olmuştur. İhtimal ki altında hiç bir taş bulunmayan açık türbede medfun idiler.

Minare on beşinci asır minarelerinin güzel bir enmuzecidir. Gövde kalın, petek nispeten ince ve yüksektir. Şerefe istalâktitlidir. Petek üstündeki oyuklarda mavi çiniler vardır. Camiin içi kâmilen sıvalıdır. Kubbe göbeğinde, müsellesi kürevilerde, üzengi ve kornişlerde, kemerlerde, üst pencere etrafın-

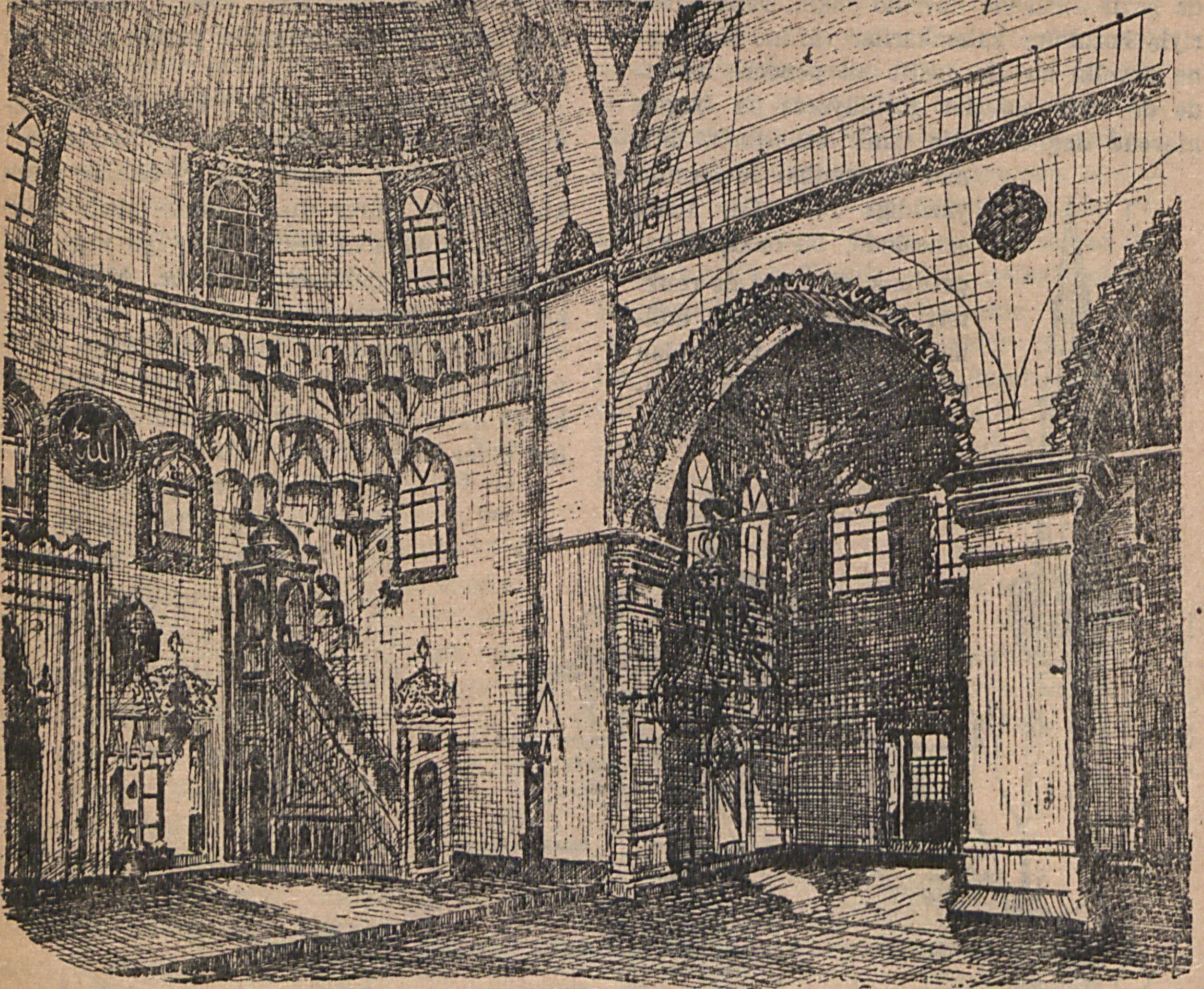
Çenberlitaşda
(Resim:

da şekil itibariyle devrine yakın, renk itibariyle bozulmuş kalemkâriler vardır. Kırk sene evvelki bir fotoğrafta alt pencere üstünde de aynı nakışlar görülüyorsa da bugün mevcud değildir. Bir tamir esnasında, ihtimal ki medhal levhasının yazıldığı 1314 (M. 1898) senesinde, bu nakışlar kapatılmış, diğerleri de renkleri bozularak tamir edilmiştir. Kapı iç tarafından çift Bursa kemerlidir; pencere kapakları da derunundadır. Mihrab, üstü taclı, yaşmağı istalâktitli olup kâmilen mermerdendir; yazılar sonradan yazılmıştır.

Mermer silmenin üç zırhı kırmızıya boyalıdır. Mihrabın yanlarında hoş iki motif vardır ki eşine az tesadüf edilir, bunlar mum külâhlarıdır, birer ufak yaldızlı alem bulunan bu külâhların üzerindeki yeşil yağlı boyalar neden yapıldığını saklıyor. Minber de kâmilen mermerdendir altında bir sıra hücre, arkada yan kapılar ve silmeli dört köşe kenar vardır. Merdiven küpeştesi silmeli dolu bir korkuluktur, oyma değildir. Altındaki müsellesî cidar da oymasızdır. Yalnız rumî kabartmalı bir suyu ve ayni şekilde bir göbeği vardır. Minberin ön kapısı ve külâh ayağı hususiyeti olmayan temiz işlerdir. Minber külâhı yarım kubbenin büyük istalâktitli müsellesi kürevisinin müsaadesizliğinden dolayı yüksek yapılmamış, bodur ve nisbetsiz kalmıştır.

Atikalipaşa Camii
Salih Sinan)

Çemberlitaşda Atikalipaşa Camii
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

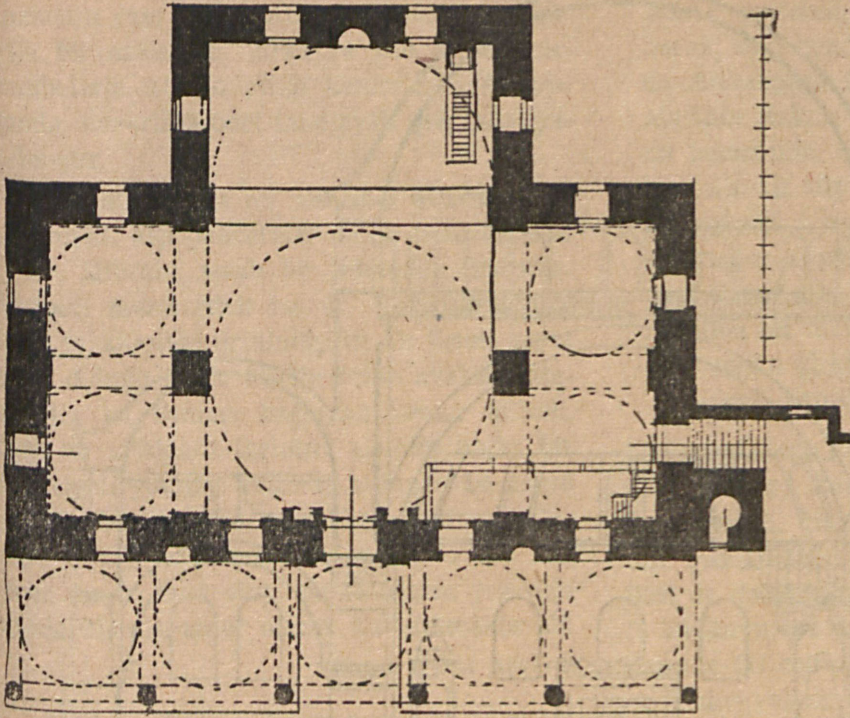
Minberdeki siyah renkler sonradan boya ile verilmiştir; aslında yoktur. Müselles mihrab çıkıntısı üstündeki yarım kubbe üzengisinde bir korniş teşkil eden bir sıra alçı yaprağın altında, gayet iri bademlerle süslenmiş bir istalâktit manzumesi vardır. Zemine çok yakın bir irtifaa kadar iner; üç tane de oymalı çivi başı görülür. Bu kadar büyük istalâktitlere bir de, aynı devirlere yakın yapılmış, Hasekide Davudpaşa camiinde tesadüf edilir.

Camiin bazı yerlerine ses küpleri konduğu, bırakılan deliklerden anlaşılıyor. İç alçı pencerelerden bugün bir şey kalmamıştır. Yalnız mihrab cephesinde 13 alçı pencere on sekizinci asır işidir. Ahşap mahfeller kâmilen sonradan yapılmıştır.

Hadikatül cevami medrese, tekke ve imaretten bahsediyorsa da, tekke ve imaret yok olmuştur. Medrese de Divanyolunun tevsii esnasında yarısı kesik bir halde bırakılmıştır. İstanbul Evkaf Müdürlüğünün bahçesinden on odası ve dershanesi görülüyor. Taş ve Tuğla sıralariyle yapılmıştır. Revak kemerleri mainli, direkler mermerden kemerleri de dairevîdir. Medresenin caddeden görülen 2 inci kat odaları, ön duvar tamamen muhdestir. Kapı eski başlık ve direklerle ihya edilmiştir. Diğer aksamda da bazı tadil ve tagyirler yapılmıştır. Cami cihetinde, cadde üstündeki çeşme ve su terazisi on sekizinci asırda yapılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi

Aşağıdaki satırlar İstanbul Ansiklipedisinin ziyaret notlarıdır: 1947 Martında Atikalipaşa Camiinin son cemaat yeri düşmeleri yer yer sökülmüş, pek hazin bir halde idi; kız çocukları ip atlamakta, mahallenin delikanlı kır-

Çenberlitaşda Atikalipaşa Camii
(Plân: Cornelius Gurlitt'den)

ması çocukları da camiin avlusunda fudbol oynamakta idi. Bahçenin cadde kapısından girilince hemen sağda ahşap direklere istinad eden kiremit örtülü bir saçak altında, sekiz abdest musluğu vardır, bunlardan üçü koparılmış bulunuyordu; duvar da saçak altına kadar tebeşirle küfriyat donatılmıştı.

Camiin yanındaki mezarlığın, cami avlusuna bakan duvarı önünde Defteri Hâkani emini Ali Efendinin kabri vardır. (H. 1165) 1715 de vefat eden bu zatın kabri önüne iki büyük pencere inşa edilmiştir ki avlusunu tezyin eden güzel bir eserdir; yazıları ise bir nefisedir. Bu pencerenin önünde camiin kesme köfeki taşından yapılmış büyük bır musalla taşı bulunmaktadır ki pencere üzerindeki kelimei şahadet kitâbesi musalla taşına harikulâde mânalı bir dekor teşkil etmektedir.

Camiin içinde Ekrem Hakkı Ayverdi'nin orijinal bir motif olarak kaydettiği büyük mum külâhlarından sağdakinin üzerinde:

Lâ ilâhe illâllah el melikül hakkül mübin

Soldakinin üzerinde:

Muhammet Resulullah Sadık ül vadül emin.

yızılıdır.

Mihrabın bütün letafeti, güzelliği yukarıdan sarkıtılmış teneke abajurlu bir elektrik lâmbasıyle tecavüze uğramıştır. Beş dilimli olan mihrabın üzerinde siyah boyalı bir band üzerine altın yaldızla:

«Fenâdedhül melâiketü ve hüve kaimün yüsalli fil mihrab»,

yazılmıştır. Dilimlerin üstlerine de, ortada İsmi Resûl bulunmak üzere çariyarı güzinin adları yazılmıştır.

Mermer vâiz kürsüsü ve büyük kubbeden sarkan demir top kandil camiinin şanına lâyık şeyler değildir.

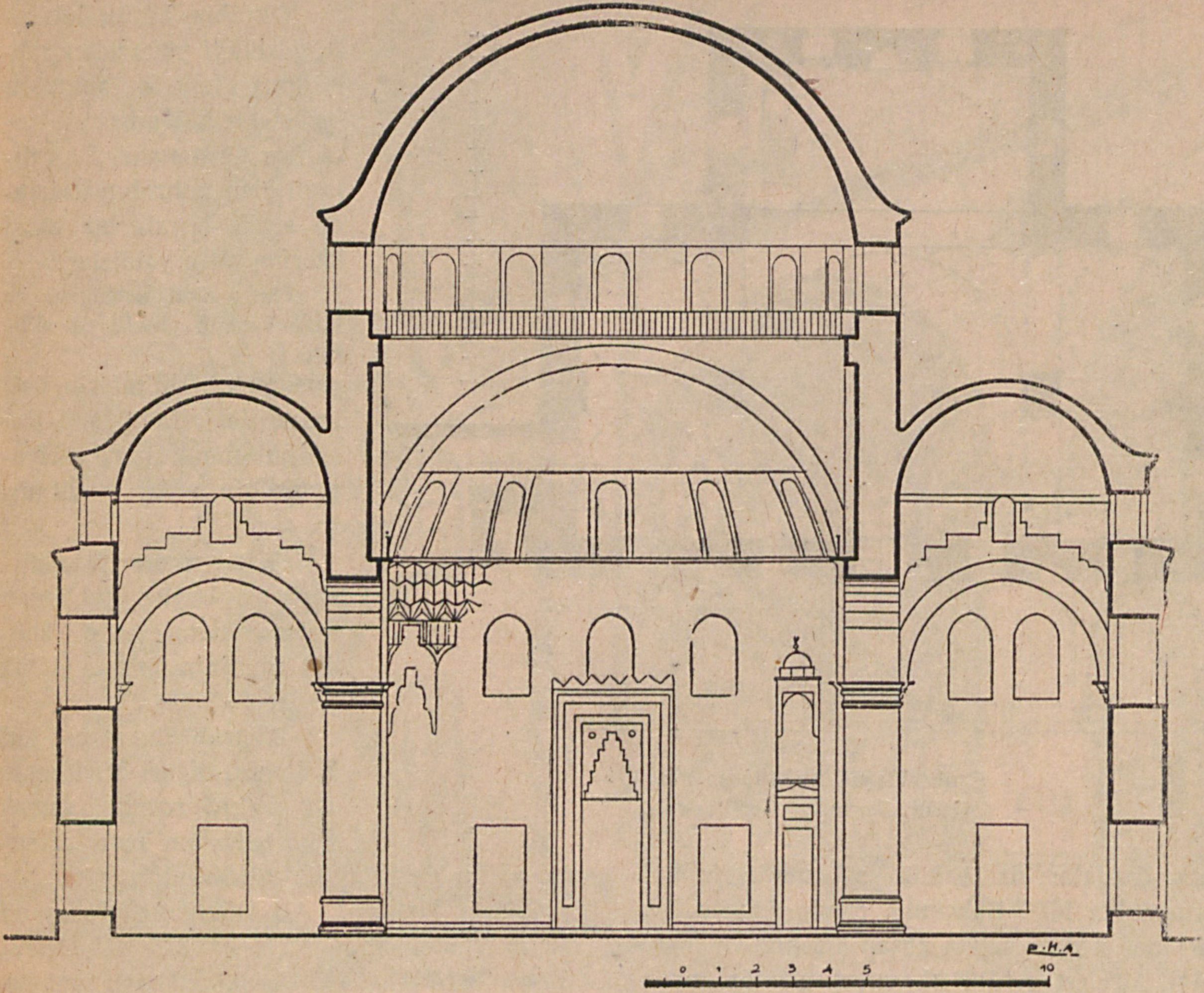
Mihrab duvarına biri Kâbenin, diğeri Medinenin iki matbu resmini asmak için mihrabın mermerlerine çiviler çakılmış ve tahrib edilmiştir.

Hacı Mehmed Ali Efendi isminde bir hayır sahibi camiye biri 1315 (M. 1899), diğeri 1316 (M. 1900) da iki rakkaslı saat hediye etmiştir, rakkaslarının ortasında küçük birer plâk üzerine «vakfi camii Ali Paşa» yazılmıştır.

Türk yapı sanatının nefiselerinden biri

Çenberlitaşda Atikalipaşa Camiinde musalla taşı
(Resim: B. Olker)

Çenberlitaşda Atikalipaşa Camii
(Makta resim: Ekrem Hakkı Ayverdi'den)

olan bu büyük mâbedin bir defa daha esaslı bir tamir görmesi lâzımdır; bu tamirin hedefi daha ziyade camiin içinin tanzimi ve avlusunun tecavüzden korunması olmalıdır. Bu gibi âbidelerin hademei hayratından başka sopalı bekçileri lâzımdır, muhafazası sadece Evkafa değil, Belediye ve zabıtaya da terettüb eden bir borçtur. «Camilerimizin harimini yol yapmayınız» mealindeki Hâdisi Şerif burada pek acı olarak hatırlanmıştır.

Bir halk rivayetine göre Sedefciler Camii, Büyükşehirde içinde Hızır makamı bulunan iki camiden biridir ki diğeri Üsküdardaki eski Valide Camiidir. Eskiden Hızır'a rastlayıp muradına ermek için kırk gün sabah namazını top kandilin altında kılanlar çok olurdu; bu eski halk inanı İstanbul Ansiklopedisine bugün için şu mısraı hatırlattı:

Hızrı bulsak rehi zulmette külâhın kaparız

Bibl. : REK, ME ve İE, Gn.

ATİKALİPAŞA CAMİİ, yahud **ZİNCİRLİKUYU CAMİİ** — Bânisi, İkinci Bayazıd devrinin en namlı sadrâzamlarından Hadım Ali Paşadır (B.: Ali Paşa, Hadım); mimarı bilinmiyor. Tamamen Anadolu tesiri altında yapılmış müstatil plânlı, ortada iki ayak üstüne altı kubbelidir. Haricen bir sıra taş iki sıra tuğla ile yapılmış ve on sekizinci asır sonlarında bir tamir görmüştür. Minarenin, bilhassa kaide kısmının bina ile ayni devirden olmadığı kuvvetle muhtemeldir. Bununla beraber, şerefe müstesna, bina mütenasip olarak irtifa verilmiş, diğer bazı camilerde olduğu gibi, inceltmek hatasına düşülmemiştir.

Camiin önündeki üç kubbeli son cemaat yeri tesbit edilemiyen eski bir tarihte yıkılmış, yerine ahşap bir son cemaat yeri yapılmıştı. Son zamanlarda bu da kaldırılarak zemini çimento ile sıvanmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada Zincirlikuyu Atikalipaşa Ca-

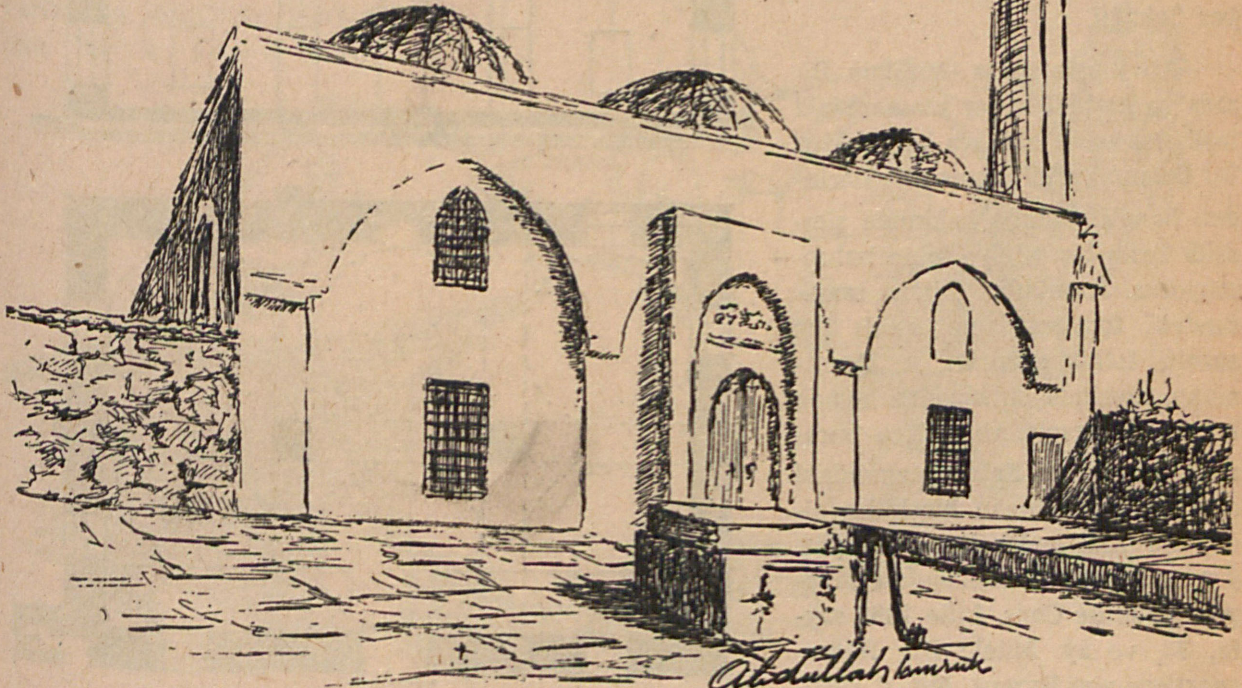
miinin son cemaat yerinden mahrumiyeti, mabedin yapı sanatı güzelliği bakımından büyük bir nakisedir. Arka ve yan cephelerde, kubbelerin istinad ettiği kemerlerin karşılığında, duvarlara dört tane ayak (payanda) yapılmıştır.

Camiin kapısı on sekizinci asırda tebdil edilmiştir; alçı pencereler de on sekizinci asır işidir. Mihrabı, sıvalı bir hücreden ibarettir. Minberi mermerden ise de üzeri kesif bir boya tabakasiyle örtülmüştür; alt kısmı gayet basit olduğu halde külâhı tutan ayaklar istalâktitli, ve bunları bağlayan kemer dilimli, üstü de istalâktit taclıdır. Camiin başka bir hususiyeti yoktur. Yanında bulunan 14 hücre ve bir dershaneden mürekkep medrese, Kanunî devri vezirâzamlarından Semiz Ali Paşanın hayır eseri olup, bu satırların yazıldığı sırada bir dispanser olarak kullanılmakta idi.

Ekrem Hakkı Ayverdi

ATİKALİPAŞA CAMİ SOKAĞI — Fatih kazasının Karagümrük nahiyesinin Beyceğiz mahallesi sokaklarındandır; Fevzipaşa tramvay caddesi (Fatih - Edirnekapı tramvay caddesi) ile Hasanfehmipaşa caddesi arasındadır. Tramvay caddesi kavşağından yüründüğüne göre ilk yirmi beş adımlık kısmı üç araba geçecek kadar geniş ve oldukça dik bir yokuştur; ilk dört beş adımlık yeri paket taşı döşelidir, gerisinin sağ tarafı kaba taş döşeli ve bozuk, solu hendek halinde ve topraktır. Sağda Atikalipaşa Camii, solda meşhur Hattat Mustafa Rakım Efendinin türbesi vardır; cami avlusunda, caddeye nazır sed üzerine iki tane direkli afiş tahtası dikilmiş ve üzerlerine o semtteki Aysu sineması ile balattaki Millî sinemanın afişleri yapıştırılmıştır ki, Atikalipaşa Camii gibi yapı sanatının en eski örneklerinden bir mâbede, menfaat endişesine düşmüş cehlin çirkin ve iğrenç bir tecavüzüdür.

Cami kapısı önünde düzlüğe çıkan yol, bir meydancık halinde genişler, burada taş bilezikli, biri demir çıkrıklı ve her ikisi de demir kapaklı iki kuyu, ve kuyu başında iki selvi ağacı vardır; yol bu noktadan itibaren, Hasanfehmipaşa Caddesine doğru daralmağa başlar; öylesine ki, bu kavşakta bir araba güçlükle geçebilir. (Nisan 1946); tam karşısında, Ha-

Zincirlikuyu Atikalipaşa Camii
(Resim: Abdullah Tomruk)

sanfehmipaşa Caddesi üzerinde, yarısı bir Aysu sineması haline sokulmuş meşhur Zincirlikuyu hamamı vardır.

Bibl. : REK Gn.

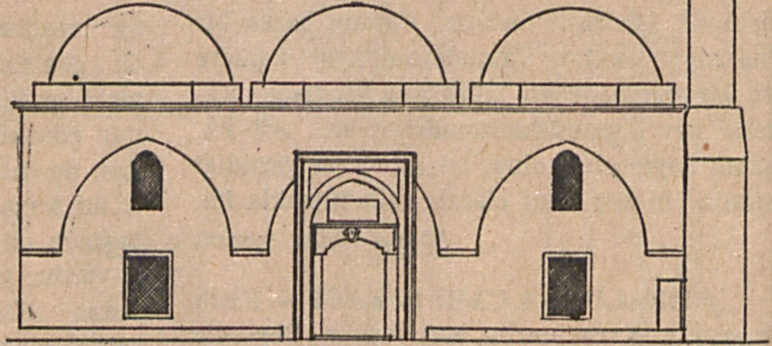
ATİKALİPAŞA HAMAMI — (B.: Zincirli kuyu Hamamı).

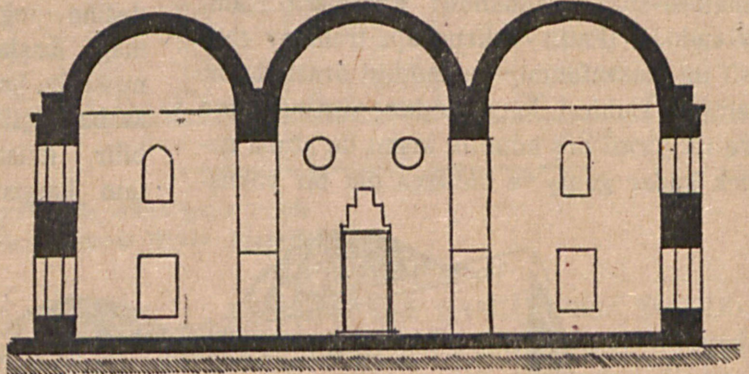
ATİKMUSTAFAPAŞA CAMİİ — Sanat tarihi bakımından gayet mühim eski bir Bizans kilisesi olan Atikmustafapaşa Camii, Belediye rehberine göre Fatih kazasının, Fener nahiyesinde, 112 numaralı Balat - Karabaş mahallesinde bulunmaktadır. (İstanbul Rehberi, harita 8). Ayvansaray semtinde bulunan bu cami, şimdiki Atikmustafapaşa mahallesinin hudutları dışında kalmaktadır. (B.: Atikmustafapaşa mahallesi).

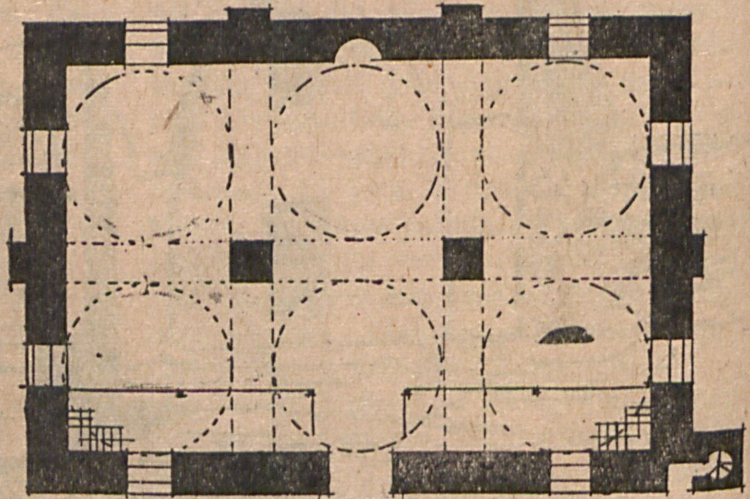
Bu cami Ayvansaray vapur iskelesinin yakınında bulunmaktadır. Unkapanı istikametinden gelindiği takdirde ise, Eyyuba doğru giderken, Musevi hastahanesi geçildikte, solda, Çenber Sokağında, camiin, safkı yeşil boyalı son cemaat yeri derhal göze çarpar. Binanın yan ve mihrap duvarları bostanlarla çevrilmiştir. (B. Çenber Sokağı).

Atikmustafapaşa Camiinin Bizans ve hattâ Türkler zamanındaki tarihçesi henüz oldukça karanlıktır. Bu binanın, eski Bizans kiliselerinden hangisi olduğu hakkında şimdilik kesin bir bilgiye sahip bulunmuyoruz. İstanbulun Bizans zamanındaki topoğrafyasını esaslı bir surette tetkik eden Dr. A. Mordtmann, eserinde bu binadan hemen hiç bahsetmemiş, ve sadece buranın Markos ve Petros namındaki azizlere ithaf olunan bir kilise olduğunu bildirmekle iktifa etmiştir. (Dr. A. Mordtmann: Esquisse topographique de Cons. Lille 1892 sayfa, 38, ve ay. Müel.: Die Hafenquartiere von Byzans, Mit. d. deut. Exc. Cl. Folge I, Heft 3, 1891 sayfa 5). Fakat bu müellif eserinin diğer iki yerinde, herhalde, dalgınlıkla, bu binayı, Markos ve Andros namındaki azizlerin kilisesi olarak adlandırılmıştır. (Adı geçen eser: Sayfa 39, 40).

İstanbulun eski eserlerini, bir asır evvel yazmış olduğu kitapta tarif eden Patrik Konstantios, Atikmustafapaşa Camiinin havarilerden Markoc ve Petros namına inşa edilen kilise olduğunu kaydetmiştir. (C o n s t a n t i n i a d e,

Zincirlikuyu Atikalipaşa Camii
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

İstanbul 1846, sayfa 113). Daha sonraları buna dayanarak A. Paspati de aynı şeyi tekrarlamıştı. (A. G. Paspati: Byzantinai Melekte, İst. 1877 sayfa 317). İstanbul hakkında yazılan hemen hemen bütün eserlerde bu müelliflerin verdikleri bilgiler aynen kabul edilmiş ise de hiçbir esasa dayanmayan bu nazariyenin zayıf noktalarını aşağıda izaha çalışacağız.

İmparator Birinci Leon (imp. 457-474) zamanında Galbios ve Kandidos adlarında iki Patris, Kudüsü ziyarete giderlerken bir Yahudinin evinde Meryemin elbisesinin bulunduğunu öğrenirler. (J. Ebersolt: Les sanctuaires de Byzance, Paris 1921 sayfa 45; ve M. Ziya: İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1928 Cild 2, sayfa 130). Dönüşte, iki Patris bu Yahudi kadının evinde misafir oldukları sırada bir hile ile bu elbiseyi çalar ve 458 tarihine doğru İstanbula getirirler. Galbios ve Kandidos yanlarındaki mukaddes eşyayı muhafaza için bir mâbedin inşasının elzem olduğunu düşünerek, şimdiki Ayvansaray civarında Vlaherna'da Havvarilerden Petrôs ve Markos için bir k i l i s e yaptırarak Meryemin elbisesini de buraya vazederler. Fakat az sonra bu hırsızlık hâdisesinin duyulması üzerine, Patrisler İmparatora meseleyi itiraf ederler. Bunun üzerine imparator bu elbiseyi muhafazaya lâyik daha büyük bir mâbedin yaptırılmasına karar verir ve böylece bu elbise Vlaherna kilisesine nakledilerek oraya yerleştirilir. (B.: Aya Mariya Vlaherna ayazma ve kilisesi). Bu tarihten itibaren her sene 2 Tammuzda bu elbisesinin oraya konmasının hatırasını tebcilen merasim yapılırdı. (Constantin Por.: Le livre des Cérémonies, Col. Belles - Lettres, Paris 1935, I, 32 ve Commentaires sayfa 156).

Bizans zamanında İstanbulun on dördüncü bölgesini teşkil eden bu semtte umumiyetle, Bizansın en mukaddes mâbetlerinden biri olan Blakhernai çifte kilisesinden başka, Petros - Markos; Nikolaos-Priskos ve Aya Tekla namlarına inşa edilmiş kiliseler bulunuyordu. (Mordtmann: Esquisse... Sayfa 11). Bunlardan Aya Tekla kilisesi hiçbir ciddî esasa dayanmaksızın, Atikmustafapaşa Camiinin pek az ilerisinde bulunan ve son seneler içinde harab olarak şimdi ancak tek bir duvarı kalmış olan Toklu İbrahim Dede Mescidi olarak tesbit edilmektedir (B. : Tokluibrahimdede Mescidi).

Atikmustafapaşa Camii
(Resim: Nezih)

Atikmustafapaşa Camii gerek plân ve gerek inşa tarzı bakımından beşinci asıra ait hiçbir hususiyet göstermemektedir. Bu binanın Petros ve Markos için yaptırılan kilise olmasına, katiyetle söylenebilir ki imkân yoktur. Burası mimarî hususiyetleri bakımından daha sonraki devirlere işaret etmekte olduğundan başka, cesamet bakımından da iki Patris tarafından alelâcele yaptırılan bir şapel binası olmıyacak kadar ehemmiyetlicedir. Ayrıca şunu da ilâve edebiliriz ki Atikmustafapaşa Camiinin binası, bütün Bizans tarihi boyunca hiç adı geçmiyecek kadar basit değildir. Bugünkü şekline nazaran, esas itibariyle hiç olmazsa VIII. asırda inşa edilen bu bina, Markos - Petros kilisesi olarak kabul edilemiyeceğine göre burada başka bir kiliseyi; bilhassa bu asırlarda burada mevcudiyetini bildiğimiz bir kiliseyi aramak icabetmektedir. Eski metinlerde adları zikredilen ve bazıları tarif edilen birçok kiliseden, bugün yerleri tesbit edilemiyenler hayli büyük bir yekûn tutmaktadır. Şimdiki Atikmustafapaşa Camii bunlardan biri olabileceği yukarıda adı geçen Aya Tekla kilisesi olması da ihtimal dahilindedir.

Şüphesiz bu sonuncu nokta henüz bir faraziyeden ibarettir, ve bunu tevsik edebilmek şimdilik imkânsızdır. Tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre İstanbul içinde Aya Tekla adına yapılmış iki kilise mevcut olup bunlardan biri Kadırga limanı civarında, diğeri ise Vlaherna'da idi. (Mordtmann: Esquisse... Sayfa 56; P. Richter: Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte, Wien 1897 sayfa 124, 188 ve 373). Bu ikinci Aya Tekla kilisesi dokuzunucu asırda, İmparator Teofilos'un (imp. 829-842) büyük kızı Prenses Tekla tarafından kurulmuştur. (Bu kadın hk. bk. Ostrogorsky: Geschichte des byzantinischen Staates, München 1940, sayfa 152; ve Ch. Diel: Figures Byzantines, Paris 1930, série I, sayfa 169, 178). Bizans tarihçilerinden Teofanes'in zeylinden, bu prensesin bu kilisenin manastırına çekilerek burada öldüğü öğrenilmektedir. (Teophanes Cont. III. 44; Richter: Quellen... Sayfa 373). Aya Tekla kilisesi, İsak Komnenos (imp. 1057-1059) tarafından esaslı bir surette tamir ettirilmiştir. Bir muharebe dönüşünde korkunç bir fırtına ve seylâbdan kurtulmasını, o gün bayramı olan Aya Tekla'nın bir mucizesine medyun olduğuna inanan İmparator İsaakios, 1059 da İstanbula dönüşünde derhal Aya Tekla kilisesini tamir ettir-

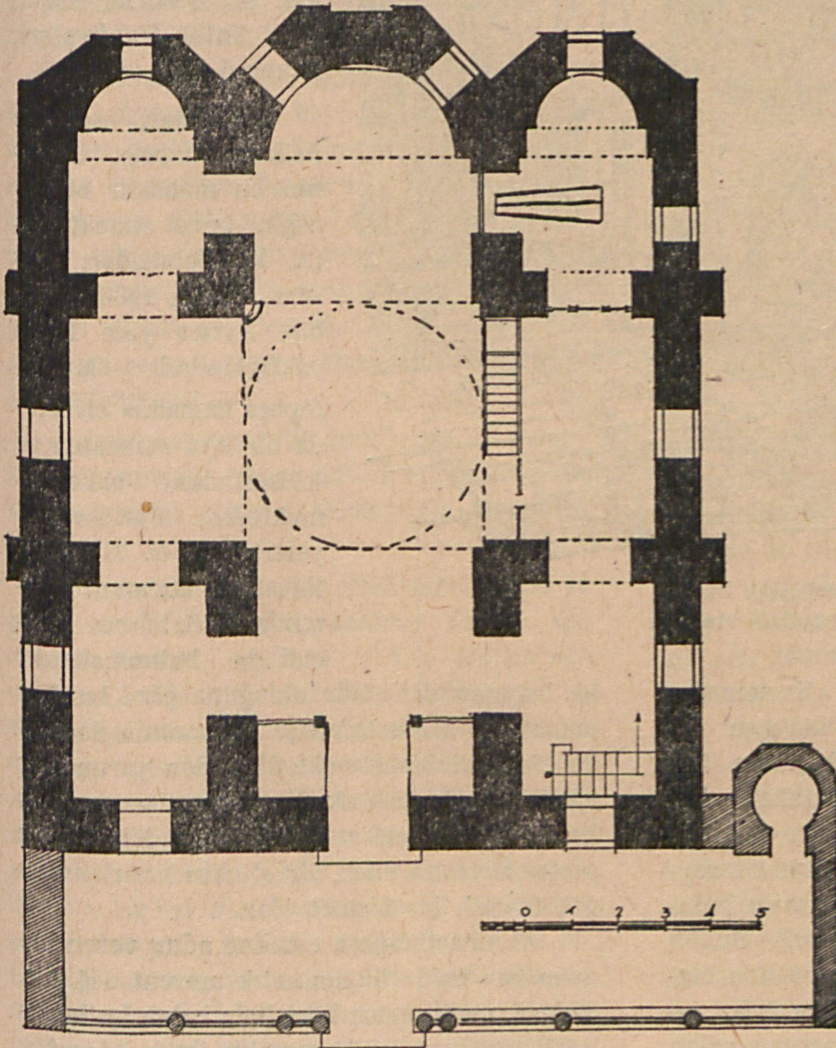

Atikmustafapaşa Camii
(Resim Reşad Sevinçsoy)

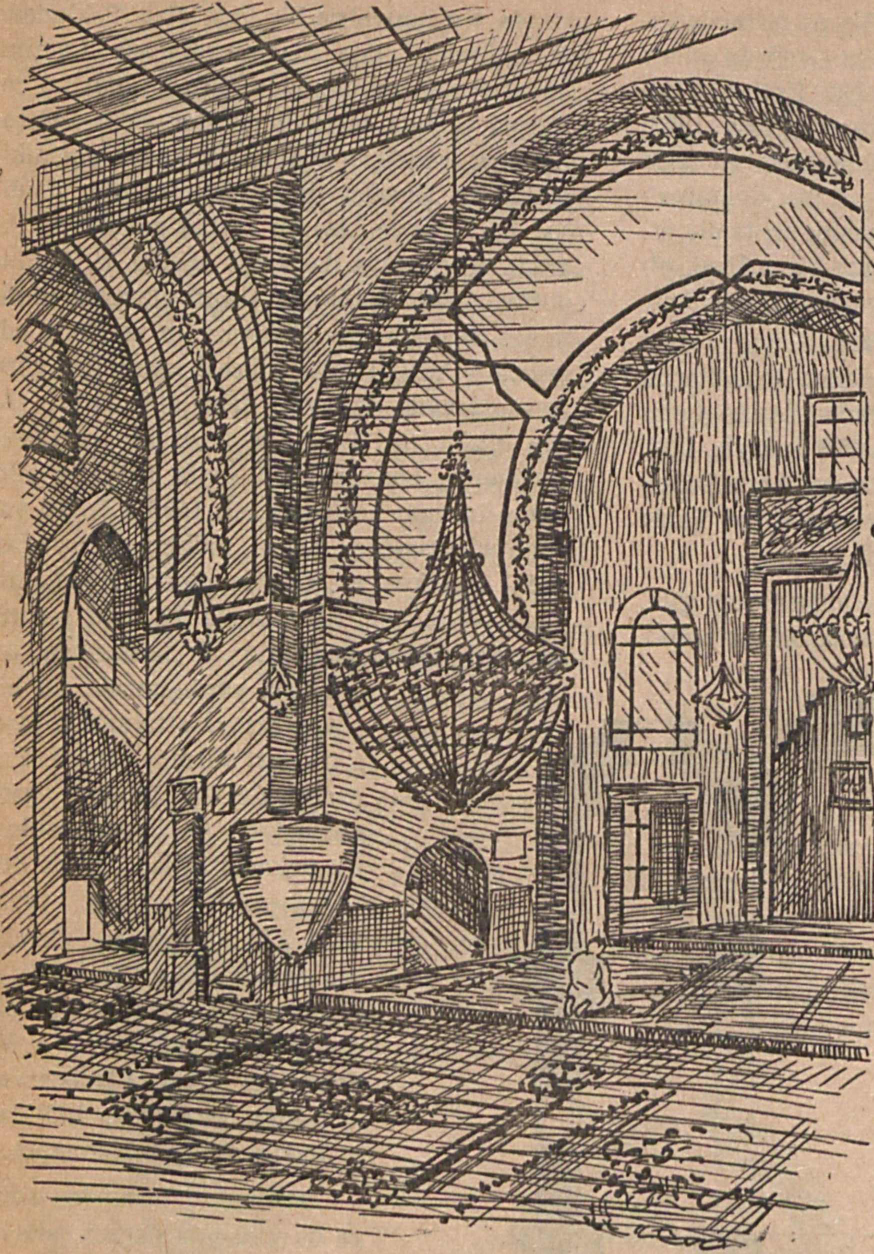
miştir. Bu hâdiseyi birçok Bizans tarihçilerinden öğreniyoruz. (Richarter'in eserinde adları geçen müelliflerden başka bk. Psellos: Cronographie, éd. Belles - Lettres, Paris 1928, Cild 2, sayfa 127). Fakat bu hususta en fazla bilgi veren meşhur Prenses Anna Komnina'dır. Bu kadın, eserinde, İsaakios'un tamir ettirdiği kilisenin «... muhteşem bir mâbed, olduğunu ve hiç de az bir masrafla meydana gelmeyip, sanatın çeşitli vasıtalariyle tezyin edildiğini ve imparatorun daima ibadetlerini orada yaptığını...» yazmaktadır. (Anne Comnène: Alexiade Paris 1937, cild I, sayfa 129). Anna Komnena'nın büyük annesi Anna Dalassena da gününün büyük bir kısmını bu Tekla kilisesinde ibadetle geçirirdi.

Bu kayıtlardan kolayca anlaşılacağı gibi, Aya Tekla kilisesi olarak ancak on metre boyunda ehemmiyetsiz bir yapı olan Tokludede Mescidinden fazla Atikmustafapaşa Camiini kabul etmek mümkündür. Zira bu binanın cesameti ve inşa tarzı, imparator ve imparatoriçelere ibadetgâh olabilecek kadar ehemmiyetlicedir. Evvelce de yazdığımız gibi, şimdilik bu faraziye bize en makul gelenidir. Bu arada şu noktaya da temas edelim ki, Millingen'in Atikmustafapaşa Camii olmasını muhtemel gördüğü ve Tafferner'in eserinde adı geçen «Petri, Pauli» kilisesi zannımıza göre Ayvansarayda olmayıp daha doğudadır. (A. van Millingen: Byzantine Churches in Constantinople, London 1912, sayfa 191). Bu kilisenin durumu hakkında aslı 1490 a doğru yapılan «Vavassore» plânı mühim bir vesika teşkil etmektedir. (Oberhummer: Konstantinopel, München 1920, sayfa 16 daki resim). İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısında bu maddeyi yazdığımızda, bu hipotezi ortaya attığımızda aynı fikri ileri sürmüş olan J. Papadopoulos'un kitabını görmemiştik. (J. Papadopoulos, Le palaiset et les èglises des Blachernes, Selânik 1928, 164) Atikmustafapaşa Camiinin evvelce Aya Tekla kilisesi olmasının daha makûl olduğu düşüncesi sonra A. M. Schneider (Die Blachernen, «Oriens», IV, 1951, 105) tarafından da desteklenmiştir.

İstanbulun fethinden sonra bu kilisenin derhal camiye çevrildiğine dair bir bilgiye sahip bulunmuyoruz. Ayrıca bu mâbedin cami olarak bânisinin kim olduğu da meçhuldür. Bu arada şuna da işaret edelim ki, A. Saim Ülgen'in vaktiyle yazmış olduğu risalede bu kilisenin «Atik, yani Eski Ali Paşa tarafından camiye çevrildiğini» yazması bir yanlışlıktan ibarettir. (A. Saim: İstanbul ve Eski Eserleri, İstanbul 1933, sayfa 137). İstanbulun bütün camileri hakkında toplu malûmat veren yegâne eser olan Ha-

Atikmustafapaşa Camii
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

Atikmustafapaşa Camii
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

D e r g â h ı). Diğerinden ayırdedilmesi için olsa gerek, Ayvansaraydaki caminin adının başına bir de Atik kelimesi eklenmiştir.

Fatih vakfiyelerinde İstanbul içinde bulunan birçok binalardan bahsedilirken bir takım mâbetlere de temas olunmaktadır. Bunların arasında, Ayaleharna yani Aya Vlaherna mahallesinde bir Çokalica manastırının adı geçmektedir. (Tahsin Öz: Zwei Stiftungsurkunden, İstanbul 1935, Sayfa XI ve var. 61; Vakıflar neşriyatı: Fatih Vakfiyeleri, İstanbul 1938 var. 235).

Schneider, eserinde Atikmustafapaşa camiinin bu manastır olabileceğine işaret etmektedir. (A. M. Schneider: Byzans, Berlin 1936, sayfa 53). Ayrıca yine Fatih vakfiyelerinde «Mustafapaşa hamamı» civarında bir Aya manastırı ve kilisesinden bahsedilmektedir.. (Fatih vakfiyeleri, var. 99, 137, 233). Fakat bu hamamın yakınında Mollahüsrev Mescidi de bulunmaktadır ki, bu mescid Vefada olduğuna göre bu Aya manastırı ve Mustafapaşa hamamının da orada olmaları icabetmektedir. Son yarım asır içinde sayıları çok eksilen hamamlarımız hakkında hiç olmazsa sarih isimlerini bildiren ve yerlerini tesbit eden bir etüdün hazırlanması çok faydalı bir hizmet olur.

dikat-ül-Cevamide, İstanbulda «Kocamustafapaşa» Camii adını taşıyan iki ayrı cami bulunduğu yazılmakta ve bunların ikisinin de kiliseden münkalib oldukları» ilâve olunmaktadır. Hadika, cild, I, sayfa 161). Hadika müellifine göre Ayvansaraydaki caminin yanında bir çifte hamam bulunuyordu. (Hadika, cild I, sayfa 167). Bugün bu caminin hemen yakınında bu isimde hiçbir hamam yoktur. Aynı adı taşıyan diğer cami ise hâlâ mevcuttur ve Silivrikapısına yakın kendi ismiyle anılan semtte bulunmaktadır (B.: Kocamustafapaşa Camii, Sünbül Efendi

Atikmustafapaşa camiine adını veren hamam her halde bugün artık mevcut değildir. Sadece, mevzuumuz haricinde kalan bu husus hakkında şuna işaret etmekle iktifa edeceğiz; Ayvansarayda bu caminin biraz ilerisinde hâlâ bir Külhan Sokağı olduğu gibi, yine bura-

da Bostan sokağında şimdi 33 ve 35 numaralı imalâthanelerin yerinde 1908 - 1910 yıllarına kadar bir hamam mevcud olduğu söylenmektedir. (İmam Ali Özuyuk ve Muhtar Vehbi Temirtaş tarafından). Bu tarihte kısmen ortadan kaldırıldığını anladığımız bu hamamın büyük zelzelede kâmilen münhedim olduğunu «Sabah» gazetesinde neşredilen tahribat listesinden öğreniyoruz. (Bu notu R. E. Koçu vermiştir). Eski bir İstanbul haritasında da bu hamamın yeri sarih olarak görülmektedir (E. H. Ayverdi, 19. asırda İstanbul haritası, 1958 pafta D-7).

Ayvansaray civarının 1729 (H. 1142) yılında büyük bir yangın geçirdiğini biliyoruz. (S. Ünver: Suyolu haritası, İstanbul 1945, sayfa 38-42; A. Refik: On ikinci asırda İstanbul Hayatı, İstanbul 1930 sayfa 117). Şimdiki görünüşüne nazaran esaslı bir takım tadilât izleri gösteren bu caminin bu yangında hasara uğramış olması ihtimal dahilindedir.

Atikmusatafapaşa Camii H. 1310 (1894) büyük zelzelesinde de hayli hasara uğrayarak minaresi de kısmen yıkılmıştır. (Sabah gazetesinde neşredilen listeden R. E. Koçu'nun verdiği not) 1906 yılına kadar süren bir tamirat neticesinde cami tekrar kullanılır bir hale getirilmiştir. Bu tamirat esnasında duvarları şimdi görülen nakışlarla süslendiği gibi, tamamen kesme taştan olan minare de tamamlanmıştır.

Birkaç sene evvel binanın içinin alt kısımları pek zevksiz olarak tavsif edebileceğimiz bir badana ve nakış (!) tabakasiyle örtülmüştür.

Bu caminin ayrıca iki ismi daha vardır ki bunların birincisi «Ayvansaray Camii» dir (Constantiniade, sayfa 47, 113). Diğeri ise «Câbir Camii» olup çok daha fazla yayılmış ve birçok kitaplara dahi geçmiştir. Fakat bu sonuncu isim bilhassa yabancı dillerdeki eserlerde gayet tuhaf şekillere girmiştir. (Meselà: C. Raymond: Nouveau plân de Stamboul; Meyers Reisebücher: Türkei, Leipzig 1908 sayfa 292 ve harita) Hadikanın verdiği malûmata nazaran Eyyubi Ensarî ve Ebu Şeyibe ile İstanbul önüne gelen Cabir ibni Abdullah bu Caminin içinde medfundur. İstanbulun Arablar tarafından muhasaralarının hâtıralarından bir tanesini ve en tanınmışını teşkil eden bu efsanenin teferruatı hakkında bilgiye sahip bulunmuyoruz. Bugün dahi caminin içinde sağ taraftaki küçük yan mihrab höcresi ufak bir türbe durumundadır ve burada bir sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaya dayalı duran ve Reşad Ekrem Koçu tarafından yazılan kopyasını aşağıda neşrettiğimiz, siyah zemin üzerine altın yaldızla ve güzel bir tâlik hatla yazılı büyük levhada da Câbir bin Abdullah-ül Ensarî hakkında esaslı bir malûmat yoktur.

Muhakkak muktebestir nûri hurşidi nübüvvetten
Semayı dinde bir necmi Hudadır Hazreti Câbir

Ulüvvi menzeletle bezmi hâssül hassa dahildir
Kemerbendi Habibi Kibriyadır Hazreti Câbir

Diyâri Rûme Fahrienbiyanın yâdigârıdır
Stanbol şehrine revnak fezâdır Hazreti Câbir

Celilül kadr ekâbirdendir eshâbı kirâm içre
Şerefyâbı cenâbı Mustafadır Hazreti Câbir

Yüzün sür hâki pâki kabrine Saadi
Bu mülke lûtfi ihsanı Hudadır Hazreti Câbir.

İkisi de sahabeden olan iki Câbir bin Abdullah'ın mevcudiyeti bilinmektedir; bunlardan Câbir bin Abdullah bin Amr-ül Ensarî muhtelif gazalara iştirâk etmiş ve 690 dan sonra 95 yaşında iken Medinede ölmüştür. Atikmustafapaşa camiindeki türbenin bu zatın namına yapılmış olması hakikate pek uygun düşmemektedir. Diğer Câbir'in ise İstanbula geldiğine dair hiçbir rivayet yoktur. (Bu hususta etraflı bilgi için: Şemseddin Sami: Kamusül - âlâm'a bakılması).

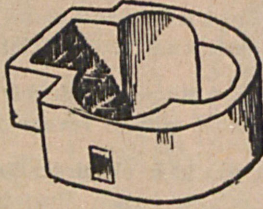
Atikmustafapaşa camiinin duvarlarında hiçbir kitabe bulunmadığı gibi civarında mezar taşı da yoktur. Yalnız 1947 senesi Martında burasını tetkik ettiğimiz sırada şimal cihetine bakan sol duvarın önünde kâmilen toprağa gömülmüş bir mezar taşı gözümüze ilişmiştir.

Caminin karşısında, şadırvanın bitişiğinde ve şimdi bir tahtaperdenin arkasında kalan, Şâtır Hasan Ağanın eseri hayrı 1692 tarihli güzel bir çeşme bulunmaktadır. (İ. Tanışık: İstanbul Çeşmeleri, İst. 1943, cild I, sayfa 92).

Mimarî bakımdan ise Atikmustafapaşa Camii, Bizans sanatında «Yunan haçı plân» olarak adlandırılan plân tipinin İstanbulda şimdi mevcud, ilk ve mühim nümunelerinden birini teşkil eder. Bu plân burada henüz bir intikal devresine işaret etmektedir. Bu «Yu-

nan haçı plânını» en kısa bir şekilde şöylece tarif edebiliriz: Mihrab çıkıntıları ve narteks kısmı hariç kalmak üzere bina bir kare teşkil eder, bu karenin içinde birbirini amuden kesen bir çift beşik tonoz, her kolu müsavi bir Yunan haçı vücude getirirler. Karenin tam ortasında ve tonozların biribirlerini kestikleri kısımda ise kubbe yükselir. Bu tipin daha mütekâmil bir nümunesini teşkil eden diğer bir eski Bizans kilisesinden evvelce bahsetmiştik. (B. Ahmed Paşa Mescidi).

Atikmustafapaşa Camii işte bu plân tipine geçişin bir merhalesini teşkil eder, yine İstanbul içinde bulunan eski Bizans kiliselerinden şimdiki Gül Camii ile Kalenderhane Camii arasında yer alan bu binada daha evvelki devirlere ait bazı inşaî hususiyetlerin yanında yeni plân tipinin biraz acemice tatbiki açık bir surette göze çarpar. Sanat tarihi bakımından bir intikal devresine işaret eden bu binada ne daha evvelki devrelerin sadelik ve sükûnu ve ne de daha sonraki devrelerin anlayışlı zarafeti vardır. Atikmustafapaşa Camii bu bakımdan oldukça kaba ve ağır, bir «tecrübe» binasıdır diyebiliriz.

Atikmustafapaşa Camiinde bulunan Vaftis teknesi (Resim. C. Gurlitt

Binanın sanat tarihindeki yerini henüz katiyetle tesbit edebilmeğe imkân yoktur. Meşhur Diehl ve Brehier bu eski kiliseyi dokuzuncu asıra ait görürler. (Ch. Diehl: Manuel d'art byzantin, Paris 1925, cild I, sayfa 333; L. Brehier: L'art byzantin, Paris 1924, sayfa 190). Yakın zamana kadar İstanbul Üniversitesinde Bizans sanatı Profesörü olan Runciman ise bu binanın dokuzuncu asrın sonunda inşa edildiğine katiyetle kani olduğunu ileri sürmüştür. Schneider ise Atikmustafapaşa Camiinin dokuz ve onuncu asırlar binası olduğunu kaydetmiştir. (Byzans, sayfa 53). Buna mukabil Wulff bu mâbedi daha ziyade yedi ilâ dokuzuncu asırlara ait görmektedir. (O. Wulff: Byzantinische Kunst, Berlin 1918, sayfa 391 ve bilhassa; Wulff: Nachtrag zu altchristliche und byzantinische Kunst, Potsdam 1939, sayfa 53). Bu bina hakkında enteresan tetkiklerde bulunan Brunov ise buranın inşaatını altıncı asrın ikinci yarımına kadar götürmektedir. (N. Brunov: Zur Erforschung der byzant. Baudenkmäler v. Kons., Byz. Zeit. Cild 32, 1932, sayfa 53). Görülüyor ki Atikmustafapaşa Camii binasının inşa tarihi hakkında muhtelif fikirler bulunmaktadır. Öyle zannediyoruz ki bu yapıyı altıncı asır gibi erken bir devre ait görmek doğru olmayacağı gibi, bu bina için onuncu asırda pek geçtir. Burası bizim tahminimize göre ancak yedi ilâ dokuzuncu asırlara ait olabilir.

Atikmustafapaşa Camii binası mimarî tarihi bakımından ciddî bir tetkikten geçmeğe değer. Tabiatiyle burada çok fazlasiyle bu fikirleri açabilmemize imkân yoktur. Sadece şuna işaret edebiliriz ki bu binanın sahibi olduğu plânı en ufak teferruatına varıncaya kadar aynen diğer iki kilisede daha müşahede etmek kabildir. Bunlardan bir tanesinin Yunanistanda bulunmasına mukabil diğeri Anadoluda Karadeniz kıyılarında ufak bir adacıktadır. Bu tipin çok benzeri diğer bir kilise daha Ermenistanda mevcuttur. Bunun benzeri binalar hakkında (Bk. S. Eyice, Amasra Büyükadasında bir Bizans kilisesi, «Belleten» 15, 1951, 469-491).

Fakat bu arada şunu da hatırlatalım ki Atikmustafapaşa camiinin gerek Gurlitt (C. Gurlitt: Die Baukunst Konstantinopels, Berlin 1907 sayfa 38), gerek Millingen (A. van Millingen: Byzantine Churches in Constantinople, London 1912) ve gerek Ebersolt ile Thiers (J. Ebersolt, A. Thiers: Les églises de Constantinople, Paris 1913, sayfa 131) tarafından yapılan plân, rölöve ve tarifler oldukça yanlış ve eksiktir. Bunların hepsine takaddüm eden Pulgher (D. Pulgher: Les anciennes églises byzantines de Constantinople, Vienne 1878, sayfa 28 ve levha 14) ise artık tamamen kıymeti kaybetmiştir. Bu tarihî binanın yeniden bir rölöve-

Atikmustafapaşa Camii yanında bulunan silme parçası (Resim: S. Eyice)

sinin yapılması her halde elzemdir.

Atikmustafapaşa Camiinin şimdiki dudurumunu bir tarifine gelince; caminin önünde bir avlu mevcut değildir. Buradan geçmekte olan Çenber Sokağının öbür tarafında ahşab bir salaşın içinde basit ve sanat kıymeti taşımayan bir şadırvan bulunmaktadır. Şimdiki son cemaat yeri tamamen bir Türk inşasıdır. Evvelce bunun yerinde olması icabeden Narteks (Narthex) kısmı hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur. Sadece son cemaat yerinin temellerinin bu narteksin bakiyeleri üzerinde kurulmuş olduğu tahmin edilebilir. Son cemaat yerinin sokağa bakan cephesi, araları alçak kâgir bir duvar ve camekânla kapatılmış beş büyük sütuna sahiptir. Bunların hepsi mermerden olup yalnız en sağdaki üzeri çinko kaplı ağaçtır. Bu sütunların üst kısımları tamamen yeşil boyalı ahşap bir sakfın içinde gizli kaldıklarından bunların birer başlıkları olup olmadığını ve eğer varsa başlıkların şekilleri hakkında bir fikir edinemiyoruz. Soldan itibaren iki ilâ üçüncü sütunların arasında methal bulunmakta ve bu methal de ayrıca iki tane gayet ince mermer sütunla çerçevelenmiştir. Bu sonuncuların başlıkları yakın devirlerde yapılmış olduklarını göstermektedir. Evvelce son cemaat yerinin üzeri çifte meyilli bir çatı ile örtülü iken son tamirde bu çatı tadil edilmiş ve öne doğru tek meyilli yapılmıştır, Sağda küçük bir kapıdan minaraye çıkılmaktadır. Tamamen muntazam kesme taştan yapılmış olan minarenin kürsü kısmı sekiz köşelidir. Büyük zelzelede bu minare çok hasara uğrayarak yıkılmıştır. Sonradan şerefe, petek ve külâh yeniden yapılmıştır. Taştan olan külâh üzerindeki tezyinat bakımından muahhar devirlerin zevkine uygun düşmektedir. Son cemaat yerinin sol duvarında küçük bir kapı bulunmaktadır ki, bu, cami müstahdeminin ikametgâhına açılmaktadır. Bu kısmın zemini evvelce altı köşeli tuğlalarla kaplı iken, tamirden sonra buraya taş döşenmiştir.

Bina kilise iken asıl kısma üç kapıdan giriliyordu. Bugün bu kapılardan yalnız ortadaki aslî şeklini muhafaza etmektedir; yanlardakiler kısmen tadil edilerek birer pencere durumu almışlardır. Asıl bina evvelce de söylediğimiz gibi bir haç şeklindedir Bu haçın köşelerinde bulunan dört küçük hücreden şark istikametinde olan ikisi yan mihrabcıkları teşkil etmektedirler. Bu dört höcrenin köşe duvarları üstünde kubbe bulunmaktadır. Fakat derhal şunu haber verelim ki binanın hemen hemen bütün üst hatları gibi bu kubbe de Bizans zamanına ait değildir. Esaslı bir tamir esnasında çatıyı teşkil eden çizgilerle birlikte kubbe de yeniden yapılmış ve böylece gayet alçak sekiz köşeli bir kasnağın üzerine basık bir kubbe oturtulmuştur. Bu tadilât, binanın esaslı bir tahribe uğramış olduğunu işaret etmektedir. Bunun bir yangın olabileceğine yukarıda temas ettik. Transept' in sağ yani cenup nihayeti evvelce düz bir duvarla değil fakat iki sütunun taşıdığı üç kemerle yan tarafa açılıyordu. Sonraları bu kemerlerin içleri örülerek yalnız ortada bir pencere bırakılmıştır. Bu duvarın böylece açık olması bir takım nazariyelerin ileri sürülmesine sebebiyet vermiştir. Biz burada bunlara gayet sathî bir surette temas edeceğiz.

İlk defa Brunov tarafından ileri sürülen bu nazariyeye göre bu bina ilk şeklinde iki yanında iki sahna daha (yani Nef'e) sahip bulunuyor ve böylece beş sahınlı kiliseler grubuna dahil oluyordu. (N. Brunov: Zur Erforschhung d. byz Baudenkmäler v. Kons., Zeit cild 32, 1932, sayfa 57 - 59). Bu âlimin araştırmalarına nazaran daha alçak olup tek katlı idi. Binanın cephelerinde hâlâ görülen takviye payeleri aslında çatıya kadar değil fakat ancak muayyen bir seviyeye kadar yükseliyor ve bu yan sofaların üzerini örten ahşap çatıyı taşıyan kemerleri taşıyorlardı.

İstanbulda böyle beş sahınlı kiliselerden hiçbir nümune zamanımıza kadar kalmamıştır. Yalnız eski bir kilise olan Fenarî İsa Camiinde 1928 de yapılan bir hafriyat bu binanın ilk şeklinin öyle olduğunu göstermiştir. Fakat Atikmustafapaşa Camiinin de aynı seriye dahil edilmesi hayli müşküldür. Her ne kadar Transept duvarının kemerlerle yana açılması burada birer sahnın mevcudiyetine işaret ediyorsa da Bizans kiliselerinin hemen hepsinde bilhassa sağ tarafa açılan kemerler vardır ve bunların hepsini buna dayanarak beş sahınlı binalar grubuna dahil etmiyoruz.. Brunov'un bu husustaki nazariyesini biz pek hakikate uygun görmüyoruz. Maamafih gayet basit bir sondaj bu meseleyi kat'î bir surette aydınlatabilir. Ebersolt ise Brunov'un nazari-

yesini ana hatları itibariyle kabul etmekte fakat bu yan sofaları doğrudan doğruya birer sahın olarak değil fakat birer revak şeklinde tasavvur etmektedir. (J. Ebersolt: Monuments d'architecture byzantine, Paris 1934, sayfa 55 ve 162 - 163). Şüphesiz bu fikir evvelkine nazaran daha akla yatkın gelmektedir.

Binanın kilise iken üç mihrabı yani absid'i bulunuyordu. Bunlardan iki yanlardakiler birer höcre vaziyetindedir. Bu mihrablar içerden yarım dairevi olmalarına mukabil dışardan geç antik devri yapı an'anesine uygun olarak üç cephelidirler. Bunlardan ortadakinin içinde yapılmış olan Türk mihrabı ilk bakışta gözleri yadırgatmaktadır. Zira kiliseden camiye çevrilen binalarda bu mihrabın binanın mihveri üzerinde olmadığı malûmdur; halbuki burada her iki mihrab tamamen binanın mihverinde bulunmaktadırlar. İçerde duvarların üst kısmında bir mermer friz mevcuttur. Bu frizin mihrab duvarlarında devam etmemesi bu kısımda esaslı tadilât yapılmış olduğuna işaret etmektedir. Tamamen bir Türk eseri olan kubbenin ortasında Besmelei Şerife ve Kulhü vallahü ahad suresi güzel bir surette yazılmıştır. Şimdi mevcut boyalı ahşab minber ve mermer vâiz kürsüsü hiçbir sanat kıymeti taşımıyan basit eserlerdir.

Sağ yan mihrabcık ayrıca bölünerek bir türbe şekline sokulmuştur. Sanduka şimal - cenup istikametinde olup kısmen bir kemerin altında bulunmaktadır. Böyle cami içinde türbeler İstanbulda pek nadirdir. Bu türbenin önünde geçen asrın başlarında yapılmış yeşil boyalı ahşab bir bölme duvarı bulunmaktadır ki bunun ortasında demir parmaklıklı bir kapı ve bir perde vardır. Kapının üstünde şu kitabe göze çarpar:

Hâza merkadi Câbir bin Abdullah-ül Ensarî

Transept'in sağ kolu da caminin esas kısmından bir ahşap duvarla ayrılmıştır. Bunun kapısı üzerinde R. Ekrem Koçu'nun aldığı kopyaya göre şu kitabe bulunmaktadır:

Hâzâ Hazreti Câbir bin Abdullah Ensarî radiyallahü anhü. Eseri kilki Eşref Mehmed.

Salibin garb kolu ve bunun yanındaki höcrelerin üzerinde bulunan kat ahşaptır. Bilhassa bu kısımlarda kırk sene evvelki tamirde yapılan kalem işlerinin ve badanaların altında daha eski kalem işlerinin mevcudiyeti farkedilmektedir. Bazı kısımlarda sıvaların dökülmüş olmasına rağmen hiçbir eski mozaik veya fresko izine rastlamak kabil olmamıştır. Ancak binanın sağ dış duvarında pencereler hizasında son yıllarda bazı fresko izlerine rastlanmış ve bunların üstleri tahtalar ile kapatılmıştır.

Binanın dışındaki hususiyetlere gelince: Bizans zamanında ki pencerelerin bir kısmı sonraları örülmüştür. Cenup duvarında görülen bir çift kemerden bir tanesinin kesik olması Türkler zamanında binanın üst hatlarının tamamen değiştirildiğini göstermektedir. Brunov'a nazaran yapının üzerinde bu muhtelif kemerlerin münhanilerini takibeden dalgalı bir çatı bulunması icabediyordu.

Şimdiki testere dişi tarzındaki tuğla tezyinatı yakın zamanlara ait ilâvelerdir.

Görülüyor ki bu bina mimârî bakımdan esaslı bir tetkikten geçmeğe değer. Ayrıca burasının üç sahınlı binalar serisinde bir yer aldığına ve bu hususta mühim bir rol oynadığına işaret edenler de vardır. (J. Baltrusaitis: Léglise cloisonnée en Orient et en Occident, Paris 1941, sayfa 15).

Binanın inşa tekniğine gelince. Dış duvarların üzerleri badana ile örtülü olduğundan bunu her kısımda tetkik edebilmeğe imkân yoktur. Fakat esas itibariyle bir hayli tadil edilmiş bir durumda olan duvarların itinasız bir şekilde muhtelif taş ve tuğla sıraları halinde vücuda getirildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu hususu yetmiş sene evvel yapılan ve Paspate'nin kitabında neşredilen resimden de anlamak kabildir. Esas itibariyle her tuğla tabakası arasında zengin bir harç tabakası kullanılmıştır ki bunun kalınlığı birçok kısımlarda tuğla kalınlığının iki misline müsavidir.

Atikmustafapaşa Camiinin eski tezyinatından hiç bir şey kalmamıştır. Yalnız camiin yanında bulunan bir bahçe duvarının taşları içinde mermer bir söve parçası üzerindeki tezyinat oldukça enteresandır. Bu taşın üzerinde Bizans tezyinatında sık sık görülen beş yapraklı palmetler farkedilmektedir. Diehl tarafından bu camiye ait olarak gösterilen çok enteresan bir sütun başlığı Pulgher'in eserinden anlaşılacağı veçhile Atikmustapaşa

Camiinde değil Gülhane civarında bulunmuştur.

Yakın zamana kadar şadırvanın yanında duran ve büyük tamirden sonra 1922 de Arkeoloji müzesine nakledilen yekpare mermerden bir vaftiz teknesi hâlâ müzenin büyük cephesi önünde ve en sağda durmaktadır. İ. 3898 numarayı taşıyan bu vaftiz teknesinin içinde üç basamakla inilmekte olup, içerde üç niş oyulmuştur. Ekseri kitaplarda resim ve tarifelerine rastlanan bu vaftiz teknesinin diğer benzerleri müzenin bu kısmında teşhir edilmektedir. (Resimli Rehber, İst. 1934, sayfa 126). Üzerinde hiçbir yazı ve hattâ şadırvan olarak kullanıldığına dair dahi emare olmayan bu tekneyi C. Esat sebepsiz olarak 458 tarihli göstermiştir. (C. Esat: Constantinople, Paris 1909, sayfa 109).

Bugün Atikmustafapaşa Camii mamur bir haldedir ve cemaati boldur. Bakımlı ve oldukça iyi bir halde bulunmasına rağmen bazı kısımlarının tamire ihtiyaçları vardır. Etrafında ekseri camilerde olduğu gibi tüfeyli binaların bulunmaması burasını tetkik edecekler için büyük bir mazhariyettir. Atikmustafapaşa Camii hakkındaki bu yazımıza son vermeden önce şuna da işaret edelm ki, bu binanın altında bir dehlizin mevcudiyeti rivayet olunmaktadır.

Semavi Eyice

ATİKMUSTAFAPAŞA MAHALLESİ — Fatih kazasının Fener nahiyesi mahallelerindendir; Surlar ve Balatkarabaş, Mollaaşkı ve Avcıbey ile çevrilmiştir; sınır, sokak ve caddeleri şunlardır: Ayvansaray Caddesinin bir parçası, Ayvansaraykuyu Sokağı, Mustafapaşabostanı Sokağının bir parçası, Yatağanhamamı Sokağı, Eğrikapı maslağı Sokağı, Eğrikapımumhanesi Caddesinin bir parçası. Eğrikapı Caddesi.

İç cadde ve sokakları da şunlardır: Dervişzâde Sokağı, Kandillitürbe Sokağı, Tandır Sokağı, Avcıbaşı Sokağı, Kavata. çıkmazı, Çedikpabuclu Sokağı, Mahkemekülhani Sokağı, Ahmedrifat Sokağı, Ayvansaraykülhanı Sokağı, Ağaçlıçeşme Sokağı, Esnafloncası Caddesinin bir parçası, Pazarcık Sokağı, Bekârodası Sokağı, Ebe Sokağı, Şehidmümtaz Sokağı, Kundakcı Sokağı.

Halice doğru inen bir sırt üstünde olan bu mahallenin yarısına yakın bir parçasını Lonca teşkil eder (B.: Ayvansarayda Lonca), Büyükşehrin bir çingene kolonisidir. Mahallenin Haliç etekleri amele ve işçi, bekâr yatağıdır. Dervişzâde Sokağından yukarıda, sekenesi, orta halice esnaf, mütevazi gelirli, fakat temiz aileler tarafından iskân edilmiştir. Arabacılar Hamamı, Hançerli Hamam, İvazefendi Camii, Tokluibrahimdede Mescidi harabesi, Tokludede türübesi, Hacilyas Camii, Emirbuharî tekkesi ve camii harabesi, Çınarlıçeşme, Çınarlıçeşme Mescidi harabesi ve Ayos Dimitriyos rum kilisesi bu mahallenin hududları içindedir (Bütün bu isimlere bakınız).

İsmail Ersevim

ATİNA (Pansiyoncu Madam) — Zamanımızın son yirmi yılı içinde Beyoğlunda pansiyonculuk adı altında randevuculuk yapmış bir rum kadını; evi Tokatlıyanın köşesinden aşağı, Tarlabaşına doğru sapan Salak Sokağında, sol kolda idi. Dört beş katlı, büyükçe bir binadır.

Her milletten nadide kadınları evinde bulundurur, İkinci Cihan Harbinden evvel en aşağı 10 lira olmak üzere malına göre 20, 30, hattâ 50 liraya kadar avaid alırdı. Paralı ve hovarda kişilerden pek çokları müşterisi ve canciğeri idiler.

Atikmustafapaşa Mahallesi
(1934 Belediye Şehir Rehberinden)

1938 den sonra yıldızı sönmeğe başladı; randevuculuk yolunun en namlı sabıkalıları arasına girdi; nihayet büyük bir baskın verdi, bazı sermayeleri ve başlarında Katina isminde bir rum kadını bulunan yamak ve elleriyle beraber tevkif edildi, İstanbul matbuatında ağır ithamlara hedef oldu ve mahkûm oldu.

Sermed Muhtar Alus

ATİNA BALI — Yunanistanın Osmanlı İmparatorluğu toprakları arasında bulunduğu zamanlar, asırlarca, İstanbulda en makbul bir bal idi. Yunanistandan gelenler tarafından İstanbul âyan, eşraf ve ricaline hediyelik getirilirdi. İkinci olarak da Girid balı gelirdi. On yedinci asır ortasında, Sultan İbrahim zamanında tanzim edilmiş narh defterinde süzme bala toptan 11 ve perakende 13 akçe narh konmuş iken Atina balının fiatı 14, perakende 16 akçe olarak tesbit edilmiştir. Evvelâ Yunanistanın, sonra da Giridin elden çıkmasından sonradır ki, İstanbul piyasasında bu balların yerini Ankara balı tutmuştur.

ATİNAGORAS I — 268 inci İstanbul Ekumenikal Ortodoks Patriği; 1886 da Yanyanın Çalapaula köyünde doğdu, oranın doktoru Metheos Spiru'nun oğludur; ruhâniliğe intisabından önceki adı Aristoklis'dir. İlk tahsilini kendi memleketinde gördükten sonra 1903 de onyedi yaşında iken İstanbula geldi, o zaman patrik vekili bulunan Haristupolis mitropolidi Atinagoras'ın mânevî evlâdı olarak Heybeli Ada Ruhban Mektebine kaydolundu; 1911 de, bir ilâhiyat fakültesi mâhiyetindeki bu dinî mektepten birincilikle mezun oldu ve ayni yıl içinde Elasonos mitropolidi Polievtos tarafından diyakonos takdis edilerek Atinagoras ismini aldı. 1918 yılına kadar Manastır mitropolidi olup sonra Atina başpiskoposu olan Melektios'un yanında başdiyagonos oldu (B.: Meletios).

Atinagoras I.
(Resim: S. B.)

Bu sırada Yunan Ortodoks kilisesinin Ayia Snodos meclisinin de başkâtipliğini yaptı.

1921 yılında Türk - Yunan siyasî ufuklarındaki şiddetli fırtına esnâsında Atinagoras iki milletin arasında sulhun ve komşuluk emniyetinin tekrar tesisi yolunda çalışdı, kilise onun sulh sever görüşünü Korfu ve Paksos mitropolidliğine intihabı ile taltif etti (aralık 1922). Akdenizin bu cennet misâli adalarında on seneden fazla rûhânî reislik yaptı ve halk tarafından çok sevildi, oradan vazifeten ayrılır iken göz yaşları ile uğurlandı. 1934 de müteveffâ İstanbul patriği İkinci Fotios tarafından Kuzey ve Güney Amerika ortodoks kilisesi başpiskoposu Aleksandros'un yerine Amerikaya başpiskopos olarak gönderildi. Yeni dünyaya ayak gastığı vakit oradaki Yunan cemaatini, ki 1 milyona yakın nüfustur, kıralcı ve venizeloscu olarak ikiye ayrılmış buldu. Amerikadaki ortodoks kilisesini yeniden organize ederek bu ikiliği gidermeğe çalıştı; pek çok ilk mektep ilâhiyat semineri açtı, «Ayios Vasilios Akademisi» ni tesis etti; hayır yolunda yardımlaşma cemiyetleri kurdu, kilisesine bağlı olanların refah ve saadetine çalışırken zekâ, mâlûmat ve vekaar sahibi cemiyet adamı olarak da Amerikanın en ön safta din adamlarından biri oldu ve Beyaz Sarayın kapuları, dilediği zaman girmek üzere açıldı. Dünya sulhu ve âlemi beşeriyetin huzur ve saadeti meselelerinde Beyaz Sarayın fahrî ve mümtaz müşâvirlerinden biri oldu.

1948 de Beşinci Maksimos tedâvisi olmayan hastalığı dolayısı ile İstanbul patrikliğinden istifa etti; Fener Patrikhânesi halefini seçemedi, buhran ancak Atinagoras'ın Amerikadan çağırılması ile hal edilebildi ve 1 kasım 1948 de Ayia Snodos meclisi onu İstanbul Patriği seçdi. Dünya sulhu için çalışan kâmil insan, dolayısı ile Türkiye vatandaşı olunca pek tabiî kendisine «Türk dostu» demek zâid olur, Türkiye Cumhuriyetinin teâlisini, Türk milletinin saadet ve selâmetini istemek, patriklik vâzifei rûhâniyesinde başlıca şiârı oldu.

Necâbetmeab Atinagoras Türkiyeye o tarihte Birleşik Amerika Devletleri Başkanı olan şahsî dostu H. Truman'ın hususî uçağı ile geldi, Türkiye vatandaşlığı muamelei resmiyesini yola çıkmadan Vaşington büyük el-

çimizde yaptırmıştı, Yeşilköy hava alanında toprağa ayak basar basmaz ilk sözü de türkçe oldu, patrikhâneye uğramadan Taksime gitti ve Cumhuriyet Âbidesine, Vaşingtondaki Meçhul Asker âbidesinin parkından kendi eliyle topladığı defne dallarından yapılmış bir Çelengi yine kendi eliyle koydu.

Türkiyedeki ilk işi Ankaraya giderek o zamanki devlet erkânı ile tanışmak oldu, evvelâ Reisi Cumhur İsmet İnönüyü ziyaret ederek Başkan Truman'ın mahrem bir mesajını tevdi etti. Vazifesine resmen başlar iken ilk sözü de: «Kilisemiz siyâsetle uğraşmaz, bu memleketin siyasetine yardım eder» demek oldu.

1955 de Başvekil Adnan Menderes, patrikhâneye giderek Atinagoras'ı ziyaret etti; bu ziyaretle ilk defa olarak bir Türk hükûmet reisi patrikhâneye gelmiş oluyordu ki, Atinagorasın mümtâz şahsiyetinde bu ziyâretin asîl mânası, Fener Patrikhânesi üzerinde asırlar boyunca devam etmiş bir şüphenin artık kalkmış olmasıdır.

Atinagoras patrikhâneyi yeniden organize etti; Kınalı Adada «Çocuk», Büyük Adada «Çalışan Kız = İşçi kızlar» adı ile iki kamp açdırdı, papaz dinlenme yurtları, kültür dernekleri, fukara perver kadınlar cemiyeti kurdu ve patrikhânede bir matbaa ile bu matbaada basılan «Apostolos «Anderas» mecmuasını tesis etti (B.: Apostolos Andreas).

Yunanistanın Kıbrıs meselesinde takip ettiği siyâset ve bundan mütevellit hâdiseler Atinagorası müşkül duruma düşürdü, İstanbul basını bu siyasetle uğraşmaz rûhânîyi ağır şekilde ittiham etti; patrik, bir Türk ata sözü hatırladı «sükût altındır..» ve sükûtu tercih etti. İstanbul Ansiklopedisinin bu «Atinagoras» maddesinin yazılmasını emânet ettiği aşağıda imzası olan muharrir, zâti rûhânîlerini hakkında sarfedilen sözlerden ve nakledilen şeylerden tenzih eder.

Bu muhterem adam hiç bir partiğin yapmadığı şeyleri yaptı, bir patriğin günlük hayatında seleflerinin titizlik ile riâyet edegeldikleri protokola riâyet etmedi, sokaklarda yaya dolaştı, vapurlara bindi, yolcularla selâmlaştı, ayak satıcıları ile konuştu, çocukları okşadı, Amerikalı zenginlerin şahsına hediye olarak yolladıkları pek lüks bir otomobili sattırarak bedelini yetimhânelere verdi, bir yere araba ile gitmesi iktizâ eyledikte taksiye biner.

Pek şirin bir fıkradır:

Bir gün yaya giderken kendisini bir polis neferi hürmet ile selâmlar, bunu gören bir gazeteci polise:

— Patriğe selâm vermek için emir mi aldınız? diye sorar.

Polis:

— Hayır.. der, evvelâ bir reisi rûhânî olduğu için selâmlıyorum, sonra, selâmımı alırken o kadar tatlı tebessüm ediyor ki o tebessümü görmek istiyorum...

Yemekde ancak açlığını giderir, sofradan dâimî doymadan kalkar, ve çok az uyur, çok okur. Anadili ile berâber türkçe, ingilizce, fransızca, italyanca, almanca ve rusça yedi dil bilir; kendisini ziyaret etmek isteyenlere, kim olursa olsun, hangi din ve mezhebde bulunursa bulunsun kapusu açıktır. Misafirlerine evvelâ ananevî sakız tatlısı ikram edilir.

Neoklis Sarris

İstanbul Ansiklopedisi şu küçük notu ilâve eder: Allah sihatte dâim etsin, Birinci Atinagoras Fener Patrikhânesinde yeri doldurulamıyacak büyük adamdır; patrikhâne muhiti, pek yakınları müstesnâ, zannediyoruz ki bu zâti, bir dağın eteğinde oturanların zirveyi görebildikleri kadar anlamışlardır.

ATİS (İbrahim Hakkı) — Muharrir, tarih bilgini; soy adını bazı makalelerinde sadece «Atis» olarak bir takma isim imiş gibi kullanıp çoğu yazılarını memleketine nispetle «İbrahim Hakkı Konyalı» diye imzaladığı için «Konyalı» adı ile meşhurdur. (Rumî 1312) 1896 da Konyada Alâeddin köşkünün Akıncılar Kapusunun önündeki Akıncılar Mahallesinde doğdu; babası Nalbandzâde Mustafa Efendi; anası Atazâde İbrahim Ağanın kızı Hatice Hanım; bu hanım 1959 da sağ ve 82 yaşında bulunuyordu. Baba tarafın-

İbrahim Hakkı Atis
(Resim: Nezih)

dan aile şeceresinin Selçukiler devrinin başlarına mazbut olup dedelerinin hepsinin nalband olageldiklerini söyler, ki İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notta: «O zamanlar nalband tâbiri zamanımızın baytar karşılığıdır; dedelerim Konya Selçukilerinin ordu atlarını tedavi ederlermiş; bütün o eski alâtü edâvat evimizde son zamana kadar dururdu» diyor.

İlk ve rüşdiye tahsili Konyada Yıkık Mahalle ve Füyûzâtı Hamidiye mekteplerinde yaptı, sonra bozulmuş Medrese tahsilini ıslah yolunda «Islahı Medâri İslâmiye» adı altında açılmış külliyeye girdi; müsbet ilimlerin tedrisine büyük ehemmiyet verilen bu medresenin en seçkin talebelerinden biri oldu; idâdinin çok üstünde umumî bilgi ile bilhassa iyi arabca öğrendi. Aşağıdaki satırları talebimiz üzerine yolladığı notlardan naklediyoruz:

«Onsekiz yaşındanberi gazetecilik yaparım Medreseden çıkınca Birinci Cihan harbinde Demiryolu Mektebini bitirdim, ilk Türk Demiryolcularından biriyim; harb içinde Batumu aldığımızda İstasyon müdürü oldum ve devlet Batumu terkedinceye kadar orada kaldım.

«Memuriyet hayatım, mütareke yıllarında Konya Sanayi Mektebindeki türkçe hocalığı ile yine o yıllarda İstanbulda Mesihat dairesi ders vekâleti hulefâlığından ve bir de 1953 denberi kullandığım İstanbuldaki Askerî Müze mütehassısı memurluğudur.

«Tek dostum kitaplarımdır.On bin ciltlik bir kütüphanem ve otuz bin fotoğraf bulunan bir de vasika arşivim vardır. Kendimi ve ailemi daima bir kurşun kaleminin asîl kazancı ile geçindiririm.

«Her zaman iftihar ile anlatabilirim: 1931 senesinde Bulgarlara kilosu 3 kuruş 10 paradan her biri 180 - 200 kiloluk 200 bolya tarihî evrak meselesinde mücadelem memleketime en büyük hizmetimdir. Baha biçilmez o tarihî vesikalar Bulgarlardan geri alınamadı amma tirihimizin yegâne kaynakları diğer evrak hazinelerinin ayni şekilde elden çıkarılması önlendi (B.: Bulgarlara satılan tarihî evrak meselesi).

«Gün yüzüne çıkardığım, tarihimizi ve cemiyet hayatımızı tenvir eden vesikalar sayısızdır.

«İstanbulu semt semt,, sokak sokak dolaşarak tarihî âbideleri tetkik ettim, kitâbelerini zabt ettim, vakfiyeleri buldum, bu yoldaki notlarla dolu 500 defterim vardır. Allah imkân ve fırsat verirse neşredeceğim».

Çalışmaktan yorulmayan İbrahim Hakkı Atis (Konyalı) nın neşredilmiş eserleri şunlardır:

1 — Topkapı Sarayında deri üzerine yapılmış haritalar; 2— İstanbul âbideleri; 3— Afrodit hakkında tarihî tetkikler; 4— Hârun El-Reşid; 5— İstanbul Sarayları (birinci cilt); 6— Akşehir; 7— Karaca Bey mamuresi (birinci cilt); 8— Âbideleri ve kitâbeleri ile Alanya; 9— Eski İslâmî paralar; 10— Mimar Koca Sinan; 11— Azadlı Mimar Sinan; 12— Karamanlı Nişancı Mehmed Paşanın Tarihi Al Osmanî tercemesi; 13— Mimar Koca Sinanın eserleri (Tarih hazinesi mecmuasında ilâve olarak yayınlanmış, mecmua kapanınca yarım kalmıştır); 14— Ertuğrulgazi Türbesi; 15— Akçakoca.

Baskıya verilecek şekilde hazır eserleri de şunlardır:

1— Topun tarihi (3 cilt); 2— Kabzalı kesici silâhların tarihi; 3— Âbideleri ve kitâbeleri ile Konya tarihi; 4— Âbideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi; 5— İslâm paralarının basıldığı yerler; 6— Konya vakıfları; 7— Askerî Müzedeki şaheserler; 8— Askerî Müzenin tarihi; 9— İstanbul âbideleri; 10— İstanbul müzelerindeki şâheserler.

ATİYE SOKAĞI — Beyoğlu kazası, Taksim nahiyesi, Harbiye Mahallesi sokaklarındandır. Teşikiye tramvay durağı ve Maçka Caddesi kavşağı ile Emlâk Caddesi arasında uzanan ortası yüksekçe, iki araba geçebilecek kadar genişlikte, iki yaya kaldırımlı, kaba taş döşeli ve bozukça, Emlâk Caddesi kavşağı on beş adım kadar paket taşı döşeli, yaya kaldırımları kısmen kaba taş döşeli kısmen asfalt, üzerinde üçer dörder katlı gâgir ve beton yapı apartmanlar bulunan bir sokaktır. Sokağın ortası belediyenin bir elektrik lâmbası ile aydınlatılmıştır. Teşvikiye caddesi kavşağından girildiğine göre cepheleri cadde üzerinde bulunan sağ köşede beton yapı altı katlı Dilek apartmanı, sol köşede yine altı katlı kâgir ve isimsiz bir apartman sokağın en büyük yapılarıdır.

Hakkı Göktürk

AT KAYIĞI — İstanbul limanında romorkör ve araba vapurundan evvel kullanılan mavna yavrusu mirî kayıklardır ki, derin ve basit bir tekneden ibaretti; baş tarafında iki - üç çifte küreği vardı, bir küreğini en az iki kişi çekerdi, seferlerde, orduyu hümayun binek ve mekkâre hayvanlarının İstanbuldan Üsküdara, Üsküdardan İstanbula naklinde kullanılırdı.

AT KESTANESİ — İstanbul mesirelerini, bahçelerini, sokaklarını süsleyip gölgelendiren gayet güzel bir ağaçtır ki, süratle boy atar, şiddetli soğuklara dayanır, çiçekleri penbe yahut beyaz, bir nakil gibi donanır, meyvası tababette kullanılır, geniş yapraklariyle, gölgeli ağaçların başında sayılır; vatanı Şimalî Hindistan dağları olan bu ağaç, Parise ilk defa 1615 yılında Bachelier isminde bir zat tarafından İstanbuldan götürülmüştür.

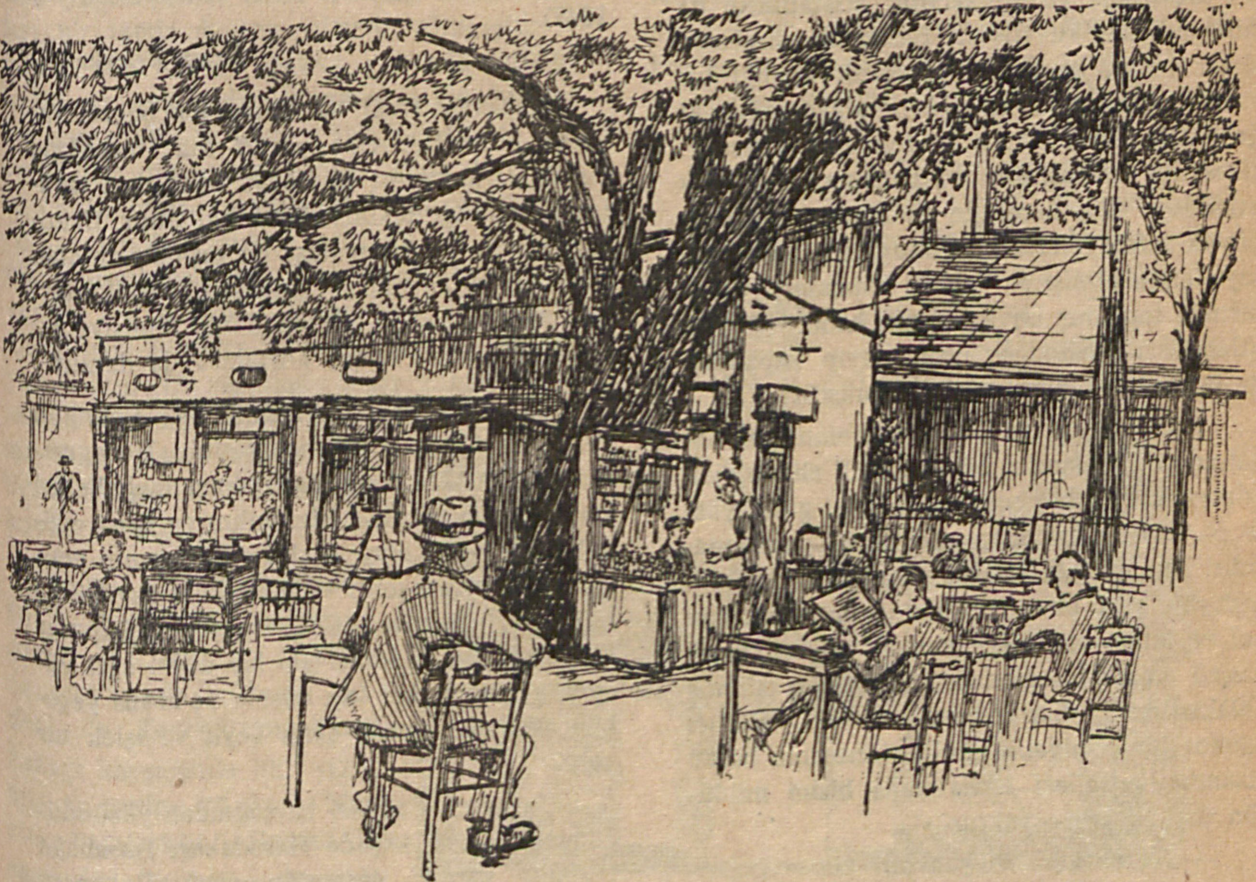
Bu satırların yazıldığı sırada Büyükşehir ve civarının en güzel ve meşhur at kestanelerinden bazıları şunlardı:

Bayezid Camii iç hariminin Sahaflar'a açılan yan kapısı önündeki büyük ağaç, Ayasofya önündeki ağaçlar, Sarıyerde Hünkârsuyundaki ağaçlar, Beykozda Abrahampaşa korusundaki ağaçlar.

İstanbul sayfiyelerinin hemen hepsinde birçok köşklerin bahçelerini tezyin eden ağaçlar arasında at kestanesine de sık sık rastlanır.

ATLAMA, ATLAMATAŞI — Küçükpazar ile Unkapanı arasındaki semtin adıdır ki Vefanın bulunduğu bayır ile deniz arasında biraz genişçe alçak bir saha teşkil eder; Şehir Rehberi haritasına göre Hacıkadın ve Hocagıyaseddin mahalleleriyle etekleri ve Yavuzsinan Mahallesinden mürekkeptir. Büyükşehrin lâğamları yapılmadan, —ki, İstanbul tarihine kanalizasyon adı ile geçmiş olan büyük ve çok mühim işe başlayan Şehremini Operatör Emin Beyi burada takdir ve şükranla anmak gerekir— bu semti, uzunca süren bol yağmurlarda su basardı, öylesine ki, sokakları bir kanal halini alırdı.

Semt halkı, paçalarını sıvayıp, bir karış

Bayazıd Camiinin Sahhaflar kapusu önündeki atkestanesi ve ağaçaltı kahvehânesi, 1942
(Resim: Nezih)

ve yer yer daha fazla bir suya dalarak dolaşırdı. Hali vakti yerinde kimseler de, gideceği yere göre on para, bir kuruş, beş on kuruş vererek hamal sırtına binerdi. Alelâde yağmurlu günlerde ise, sokakların ortasında kundura ile geçinilemiyecek kadar su dolardı. Bundan ötürü bu semtin sokaklarında, arabalara mâni olmayacak şekilde, bir yandanöbür yana geçmek üzere atlama taşları konulmuştu ki, semtin adı buradan gelir. Atölyesi Atlamataşı Camiinin karşısında bulunan fotoğrafcı Bay Kerameddin, yirmi üç sene kadar evvel, yağmurlu bir gecede rötüş yaparken su bastığını ve dükkânın içinde diz boyuna yakın yükseldiğini söylemiştir (Haziran 1946).

ATLAMAK, ATLATMAK — İstanbul basınında en kıdemli iki argo tâbiridir, günün mühim bir haberini bütün gazeteler almış iken alamamak, veya hiç bir gazete alamamış iken alıp kendi gazetesine ulaştırmak, ilk neşir muvaffakiyetini kazanmaktır. Haberlerde atlayan muhabirler ve yazı işleri müdürlerinin patronlar nazarında ve meslekdaşları arasında prestijleri kırılır, sarsılır, atlatanların da bilâkis artar, kuvvtlenir. Bazan bir gazetenin diğer bütün gazeteleri atlatarak verdiği bir haber halk nazarında öylesine alâka sağlar ki gazetenin baskı sayısı birden bire yükselir. Gazeteler istihbâratında atlamama, ve bilâkis atlatmaya son derecede ehemmiyet verirler; büyük sermâyelerle kurulmuş,, en temiz baskıyı temin etmiş, en değerli kalemleri sütunlarında toplamış bir gazetenin haber, havâdis atlamaları yüzünden tutunamayıp kapanmağa mahkûm olduğu çok görülmüştür.

Atlatmak, iş ve bilhassa memuriyet hayatında da kullanılır, bir işin halli elinde olan adamın o işi takib eden sahiplerini güler yüzle ve vaid ile başından savarak işi yapmamasıdır, bu mânâda atlatıcı olanlar hekimlerin teşhisine göre birer ruh hastasıdır, yahut işin hal ve intacı vazifeleri iken bir rüşvet, gayri meşrû menfaat sağlamak için irtikâb edilmiş ahlâksızlıktır; hasta veya mürteki, atlatıcı memur bir cemiyetin günlük huzurunu bozan insandır; misaller: «Atlatmada bizim müdürün üstüne adam yoktur..»

— Ne oldu? Yerleştin mi?

— Hayır.. bugün git, yarın gel, herif atlatıp duruyor...

Ferid Develioğlu «Türk Argosu» adlı değerli eserinde «atlamak» tâbirini külhani ağzında «vermek» karşılığı gösteriyor, misal olarak da şu cümleyi yazıyor: «Bir cıgara atla da ciğerlerimiz bayram etsin!..» Biz, İstanbul külhânileri argosunda bu yolda bir tâbire rastlamadık, «atlamak, atlatmak» külhânî argosunda da gazeteci ağzının aynidir; vermek yerine ekseriya «toka etmek, uçlanmak, toslamak» kullanılır, ayni misâli yazalım: «Bir cıgara toka et de.. bir cıgara uçlan da.. bir cıgara tosla da ciğerlerimiz bayram etsin..».

ATLAMA SOKAĞI — Beyoğlu kazası Kasımpaşa nahiyesinin Sürurîmehmedefendi Mahallesi sokaklarındandır. Aynalıçeşme caddesi ile; İncekaş Sokağının Sürurîçeşmesi Sokağı ile yaptığı kavşak arasında uzanır.

Aynalıçeşme caddesinden girildiğine göre, iki arabanın ancak geçebileceği genişlikte ve parke döşelidir. Sokak boyunca iki sıralı evler ikişer, üçer, dörder hattâ beşer katlı kâgir yapılardır. Bunların arasında 12 numaralı apartman, güzel bir binadır. Sokağın sekenesi ekseriyetle rumdur (Haziran 1947).

İsmail Ersevim

ATLAMATAŞI — Karadeniz boğazı dışında Rumelifenerine yarım saat mesafede bir deniz kayasıdır ki Boğaz balıkçıları tarafından nirengi noktası olarak kullanılır. Uzuncaburun ile bu Atlamataşı, bir kış dalyanı olan Marmaracık dalyanının sınırlarını teşkil ederler. Atlamataşında bir de deniz tahlisiye istasyonu vardır; kısaca «Atlama» da denilir.

ATLAMATAŞI CADDESİ — Eminönü kazasının Küçükpazar nahiyesinin Hocagıyaseddin, Hacıkadın ve Yavuzsinan mahalleleri sınırındadır; eskiden İstanbulun en işlek caddelerinden biri olup Atatürk Bulvarının açılmasından sonra şeref ve faaliyetini kaybetmiş bulunan Unkapanı Caddesiyle Küçükpazar ve Hacıkadın Caddeleriyle bir üçyol ağzı vücuda getirir; paket taşı döşeli, üç araba geçebilecek kadar geniş, çarşı boyu ve işlek bir yoldur.

Unkapanı Caddesi kavşağından yüründüğüne göre, sağ köşede Hasodabaşı Hasanağa çeşmesi vardır; çeşmenin yüzü Unkapanı Caddesindedir. Az ileride, solda Atlamataşı Camii vardır ki sadece Atlama Camii de de-

nilir; yine sol kolda, bu caddenin Yenihatay Sokağı ile olan kavşağında Hatay Sineması vardır, İstanbulun, tercihan macera filmleri gösteren sinemalarındandır; bu kavşağın öbür köşesinde de bu satırların yazıldığı 1946 haziranında «İstanbul Memurlar İstihlâk Kooperatifi Deposu» bulunuyordu. Atlamataşı Caddesinin öbür ucunda, sağda Küççükpazar hamamına karşı olan köşede büyükçe bir esnaf kahvehanesi vardır.

Bibl.: REK ve ST, Gn.

ATLAMATAŞI CAMİİ — Unkapanında Atlamataşı Caddesi üzerindedir; Hadika-tül cevamide Arabacılar Mescidi adiyle kayıtlıdır; yine bu esere göre Attar Hoca Halil Ağa adında bir zat tarafından yaptırılmış olup bânisinin nerede medfun olduğu malûm değildir; bir mescidi de Yenibahçede vardır (B.: Yenibahçe Mescidi).

Mamur bir camidir; kâgir yapı, çimento ile tamir edilmiş taş - yahut - tuğla minareli, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibarettir. En çok asrımızın başlarında yeniden yapılırcasına tamir edildiği muhakkaktır; bir tamir de son yıllarda görmüştür ki minaresinin sokağa bakan yüzünde «1939» tarihi okunmaktadır. Kiremit örtülü genişçe bir saçak altında olan sokak kapısından dar ve uzunca bir avluya girilir, solda bir kuyu ve bir tulumba, yanıbaşında bu kuyu suyu ile doldurulan beş musluklu büyük bir mermer tekne, dipte de ayakyolları vardır. Camiin bu avluya açılan kapısı ahşap bir bölme içine alınmıştır. Bilhassa kayda değer bir hususiyeti yoktur. İlk yapısında ahşap minberini, ne zaman yaşadığı tesbit edilemiyen S i p a h i ağalarından Cemşid Ağa isminde bir zat koydurtmuştu.

ATLAMATAŞI MESCİDİ — Üsküdarda Atlamataşında, Hacıselimağa Kütüphanesi yanında, Selâmsız Caddesi ile Tenbelhacımehmed Sokağı kavşağında idi; yıkılmış ve yerine 23 üncü İlkokul yapılmıştır. Hadika-tül cevamide Tenbeller Mescidi adı ile kayıtlı olup «bânisi Elhac Mehmed Efendidir, kabri dahi andadır, mahallesi vardır» denilmektedir. Mahalle adını «Tenbelmehmedefendi» olarak muhafaza edegelmiştir. Fakat halk bir mescid bânisine tenbel lâkabını yakıştıramayıp «Tombul» a tahvil eylemiştir. Öyle ki, mescide «Tombulmehmedefendi Mescidi» de denilirdi. Mescid harabesi yıkılırken Hacı Mehmed Efendinin kabri de kaldırılmıştır (Mayıs 1947).

Bibl. : REK, ME ve VH, Gn.

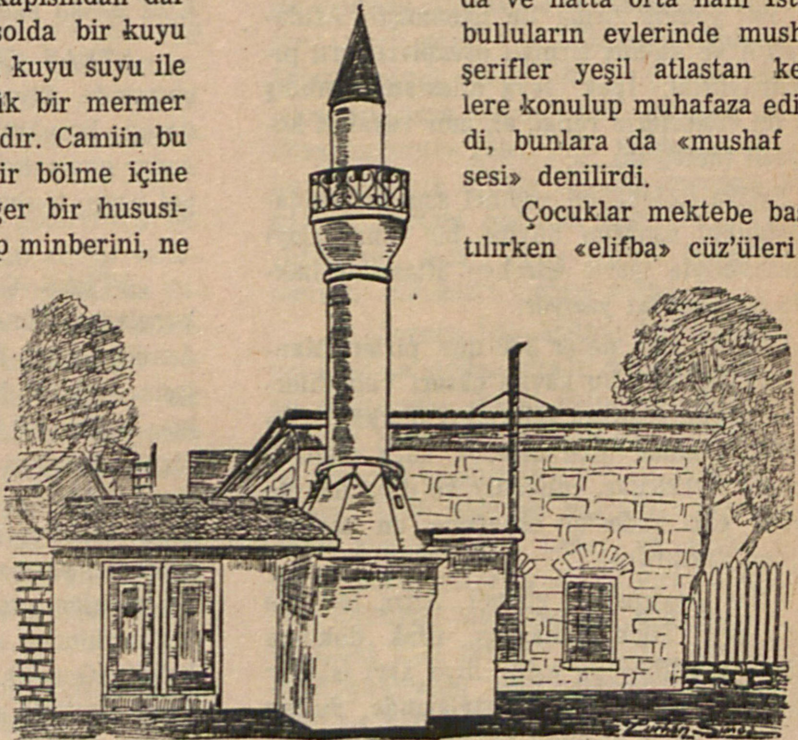
ATLAS, ATLASCILAR — İpekten dokunmuş muhtelif renklerde düz, hareli, kendi renginde kabartma çiçekli ve temas ile tatlı bir ses çıkaran sert bir kumaştır. Esvablık, şallık olarak ve ekseriya gelinlik ve sünnetlik yorgan yüzü, yatak başlığı için kullanılır.

Vezirlerin, ve bilhassa Pâdişahların yüz, beşyüz, bin altunluk büyük ihsanları, ağızları ipek kordonlarla büzülüp kapanır boy boy al atlastan dikilmiş keseler içinde verilirdi.

Pâdişahların hükümdarlara, valilere gönderdikleri nameler, fermanlar, keza muhataplarının mevkiine göre boy boy ve tezyinatı değişen al atlastan keselere konulurdu ki bunlar da «name kesesi» adını alırdı.

Kibar ve rical saraylarında, konaklarında ve hattâ orta halli İstanbulluların evlerinde mushafı şerifler yeşil atlastan keselere konulup muhafaza edilirdi, bunlara da «mushaf kesesi» denilirdi.

Çocuklar mektebe başlatılırken «elifba» cüz'üleri de

Unkapanında Atlamataşı Camii
(Resim: Turhan Şimga)

«cüz'ü keseleri» ne konulurdu, kibar çocuklarının cüzü' keseleri de atlastan yapılır ve bilhassa tercihan kanarye sarısı rengi tercih olunurdu (B.: Âmin alayı).

Pâdişahların vezirlere gönderdiği murassa kabzeli altun kılıçlar, hançerler kınlariyle beraber keza atlas kılıf - keselere konularak yollanırdı.

Pâdişahların sadırazamlara sadırâzamlık alâmeti olarak verdikleri mührü hümâyûnları da al atlastan bir kese içinde bulunurdu, buna da «mühür kesesi», «mührü hümâyun kesesi» denilirdi; bu mühür kesesini al ipekten bir kordon ile boynuna asıp koynunda taşıyan sadrâzamlar gece yatarken dahi çıkarmazlardı (B.: Sadırâzam; Mührü hümâyûn).

Saray arabalarının ve tahtırevanlarının, saltanat kayıklarının kıç tarafındaki köşklerin perdeleri atlastan, bilhassa kırmızı veya yeşil atlastan olurdu.

Esvablık olarak atlas, Osmanlı sarayında kışlık kumaştı (B. : Atlas Mevsimi). Onaltıncı asırda Kanunî Sultan Süleymana Alamanya İmparatorunun elçisi olarak gelen Busbeckq «Türk Mektupları» nda şöyle bir tasvir yapar:

«Türk atlıları zarif bir tabur halinde idi. Altlarında en cins hayvanlar vardı. Beygirlerinin başları kıymetli taşlarla tezyin edilmiş ve gümüş sırma ile işlenmişti. Atlıların altın ve gümüş sırmalı esvapları pırıl pırıl parlıyordu. İpek veya atlastan yapılmış olan bu elbiselerin rengi, al, mor veyahut koyu yeşil (nefti) idi...».

Evliya Çelebi, on yedinci asır ortasındaki İstanbul esnafını büyük bir esnaf alayı münasebetiyle tasvir ederken atlascılar hakkında şu satırları yazıyor:

«Dükkân 105, nefer 300 dür, pîrleri Mansur Endülüsi'dir. Bu kavim ekseri Yahudilerdir. Gûnagûn ekmişei fâhireleri dükkânlarında tahtıravanlar üzre ölçerek kat'ı menazil ederler». Atlascılar, çuhacılar ve dîbacılar ile beraber eski bedesten esnafının en zenginlerinden sayılırdı.»

Atlas Avrupadan gelirdi. Altın telli ve nakışlı ağır Türk kumaşları, ufak dokuma farklariyle «dîbâ» ve «şîb» diye ayrı isimler almıştı. On yedinci asır ortalarında, Sultan İbrahimin ilk yıllarında tanzim edilmiş bir narh defterinde, taraklı, münakkaş, arzı yedi rubu Frenk atlasının bir zirâını ithalâtçının 200 akçaya, perakendeci dükkân sahibinin 220 akçaya satacağı yazılıdır; gümrük resmi unutulmamak şartiyle mukayese etmek lâzımdır, ayni defterde, İstanbulun âlâ telli dîbâsının işleyen tarafından 130 akçaya, perakendeci tarafından 140 akçaya; yine İstanbulun telli ve nakışlı şîbinin işleyen tarafından 150 akçaya, perakendeci tarafından 160 akçaya satılacağı kaydedilmiştir. Büyükşehirde bilhassa al ve yeşil atlaslar makbul olmuştur. On sekizinci asır ortalarına doğru, Nedim, yeşil atlaslı bir nevcivanı bir gazelinde şöyle tasvir eder:

Unutturdu bana servi revânı dün gülistanda
Efendim, bir uzun boylu, yeşil atlaslı âfet var
Henüz on ikiden on üç gün eksik yâşı ammâ kim
Ayın on dördünü yâd itdirir bir mâhi tal'at var

Şu kıta da İstanbul civanları üzerine yazılmış, söyliyeni meçhul bir destandan alınmıştır:

Nail olub dillerine
Ol güzelin yollarına
kol dolayıp bellerine
Atlasu dibâ çekeriz

Felekten şikâyet yollu bir de meşhur beyit vardır:

Kimi seyrâna çıkar atlasu dîbâ giyerek
Kimi mendil bulamaz dîdeden eşkin silecek

ATLAS ÇIKMAZI — Üsküdarda iskele civarında, Atlas Sokağı üzerindedir; kaba taş döşeli, bozukça, bir araba rahat girebilecek kadar geniş. her iki yanı bahçe ve bostan, gayet uzun, tenha, ıssız sessiz bir çıkmazdır.

Ali Veren

ATLAS ÇIKMAZI — Üsküdarda iskele kurulmuş Türk sinema filmi müesseselerindendir; Nazif Duru ve Murad Köseoğlu'nun tesis ettikleri bir kollektif şirket olup kuruluş tarihi 18 Eylûl 1946 dır. Müessesenin idare merkezi Pangaltıda olup Kurtuluş Caddesinde Akın Sineması içinde, stüdyosu Mecidiye köyünde İkincitaşocağı Caddesindedir; sermayesi şimdilik otuz bin liradır. Bu satırlar yazılırken (Temmuz 1947), kuruluş tarihinden henüz bir yıl geçmemiş olduğu halde «Gençlik Günahı» ve «Seven ne yapmaz» isminde iki film çevirmiş, «Efe Aşkı» ismindeki üçüncü film de Boluda çevrilmekte bulunuyordu. Halen mevzuu sermayesi ölçü tutulursa, artistlere ödediği primlerin çok

mütevazi olması gerekir. Rejisörü, Bay Şâdan Kâmil, operatörü Bay İlhan Arakon'dur. Henüz müesseseye uzun zaman kaydiyle bağlanmış teknisiyenleri yoktur, muvakkat teknisiyenlerle çalışır.

Memleketimizde henüz sinema artistleri sınıfı teşekkül etmediğine göre, Türk sahnesinin evvelce film çevirmek fırsatını bulmuş şöhretleri, bu genç müessese tarafından tatmin edilemez, bunun içindir ki, müessisler ve rejisör, mevzu ile beraber sanatkârlar ibda etmek zorundadırlar; İstanbul Ansiklopedisinin temenni ettiği mes'ut tesadüflerle, Atlas Film Şirketi Türk sanat hayatının semasına, birden, büyük yıldızlar atabilir; bir âlemi meçhuliyetten bu şirketin merdiveniyle şöhrete ulaşan sanatkârlar da, mütevazi müesseyi birinci sınıf şirketlerden biri yapabilir; şurası da hatırlanmalıdır ki, bunun tahakkuku için de şirket ve artist, medenî dünyanın bir kudsiyet atfederek bağlandığı hak prensiplerine riayet etmesini bilmeleri gerektir. Bu satırların yazıldığı sırada, «En Son Dakika» gazetesi bir film şirketi adına bir «Artist Arama Müsabakası» açmış bulunuyordu; İstanbul gençleri arasında, kız ve oğlan, bu müsabakaya rağbet gösterenler az olmamıştır; müsabakaların, gazete satışlarını çoğaltan meşru vasıtalardan biri olduğunu kabul edersek, yüz güldürttüğü muhakkaktır; ayni tatlı neticenin adı gizlenmiş şirket hakkında da tecelli etmesi, bu şirketin de Atlas Film olması temenni olunur.

İstanbul Ansiklopedisinin gönderdiği bir anket fişine, Atlas Film Şirketi cevap verirken, şahsî sermayelerle kurulmuş sinema filmi müesseselerinin, hükûmet müzaheratından mahrum bir durumda çırpındıkları belirtilmiştir. Sinema filmlerinin sehhar bir propaganda vasıtası olduğu bütün dünyanın kabul ettiği bir hakikattir ki, Atlas Şirketinin bu müzaharet talebini, film şirketlerinin de devlet yardımlarına liyakatlerini ispat etmeleri şartiyle, yerinde bulmak lâzımdır. Yine ayni ankete verilen cevabın şu satırları okunmağa değer:

«Arap filmleri memleketimizi istilâ etmiş bir vaziyette ve bizim filmlerimize göz açtırmıyacak bir rekabet havası içinde kendi öz memleketimizde hükümran olmaktadır.»

Atlas Film Şirketi, bu şikâyetinde haklıdır. fakat Arab filmlerinin Türkiyedeki muvaffakiyetini, sanat kıymetlerinden ziyade dublâjında aramalıdır; sözleri türkçeye çevrilmiyen ve Arab musikisi parçaları kesilip yerine İstanbul saz ve söz sanatkârlarının sesleri ve sazları eklenmiyen Arab filmleri, bahis mevzuu olan muvaffakiyet tahtından, küçük bir İstanbul baldırı çıplağının ıslığı ile devrilir. Her halde bu dublâjları himaye eden hükûmetimiz değildir. Türk film âmilleri içiçe girmiş menfaat çenberlerinin kör düğümlerini çözdükleri gün, muvaffak olacaklardır.

ATLAS MEVSİMİ — Atlas, Osmanlı sarayı an'anesinde kışlık kumaşlardan idi, saray ıstılahında kışa «Atlas mevsimi» denilirdi; aşağıdaki satırlar, Hafız İlyas'ın «Vekayii Letâifi Enderuniye» sinin Hicrî 1238 (M. 1822) yılı notlarından alınmıştır.

«Eylûl hulul edeli ahkâmı sayf sad hayf olup, havalar âdeta şitaya münkalib ve şiddeti rûzigârdan herkes muztarib olmakla işbu Saferülhayrın dokuzuncu cuma günü hâre mevsimi atlasa tebdil olduğu akdemce zeyli letaifi vekayie tertil olunmuştu. Yevmi mezkûrden iki hafta mürurına değin erbabı resim hâre ve canfes ilbası ile riayeti mevsim etmişler ise de yevmen feyevma leşkeri serma hududu mütecaviz ve badema elbisei sayfiye telbisi gayri caiz idügünden hemen işbu Seferülhayrın yirmi ikinci gününe tesadüf eden mübarek cuma günü mevsimi atlasta ilbas buyurula gelen sofa kaplı samur kürklerin ilbasiyle erbabı rusumu mersum ve rikâbı kamertâbi pâdişahi âlicenabda yürüyen çuhadaran etekli atlas kaftan telebbüsü ile mersum oldukları malûm oldu».

«Enderunu Hümâyûnda her mevsime riayet âdet ve şiddeti şitade külliyen kıyafet koyu renklerden ibaret olduğu rivayet olunduğundan başka hususiyle Rûzi Nevruzdan sonra nev'amâ ortalık itidale meyyal ve her taraf taravet kesb eylediği vâkiülhal olmağın bâdezin kudumu faslı bahar ve gerek tesavii leylü nehar cihanı gülü gülzara döndürerek bihamdilillâhi taalâ her yer bağı irem'e şebih ve belki heşt bihişt'e müşabih olmasiyle elbisei şitaiyenin bu mevsimde telbisi gayrı caiz ve belki atlas mevsiminin bile zamanı mütecaviz görünmeğin hemen işbu Şabanı şerifin sekizinci pazartesi günü kışlık urubaları tebdil ve alay ile gidildikce telebbüs olu-

nan çuhaya kaplı samur kürkleri sofa kaplı samurlara tahvil olunduğu zeyli vekayii letâife tertil olundu». (B.: Atlas Atlascılar).

ATLAS SİNEMA VE TİYATROSU — Parmakkapıda İstiklâl Caddesinde Lâle Sineması karşısındadır. Dar bir koridorla içeri girilir. Yapının her iki yanında da mağazalaı vardır. Koridoru müteakip büyük bir giriş yeri, ondan sonra da asıl salon gelir; ikinci kat, üç taraftan binayı saran bir balkondan ibarettir; sahnenin karşısına rastlıyan balkon kısmı derindir ve burada birkaç oda mevcuttur. Sahnenin arkası da derin olup müteaddit odaları havidir. Arkada Anaçeşmesi Sokağına açılan birkaç kapısı vardır. Yapı esas olarak kâgirdir; fakat ahşap kısımları da mevcuttur.

Bina bir Ermeni Katolik kilisesi (Oskeperan) vakfıdır. Tahminen 35 sene evvel muhtemelki başka bir binanın temelleri üzerine inşa olunmuştur. Evvelâ at ahırı olup, cins atlar muhafaza edilirdi. Sonra bu atlara san'at icra ettirilmeğe başlanmış ve böylece ayni zamanda da canbazhane olmuştur. Sonra, bir müddet de «Kozmografya» ismiyle sinema olarak işlemiştir. 1932 senesinde esaslı tamir ve değişikliklerden sonra Dervişzade İbrahim tarafından Mulen Ruj (Moulin Roug = Kırmızı Değirmen, Fransada meşhur bazı eğlence yerlerinin ismidir) namı altında çalıştırılmağa başlanmıştır. 1932 - 1934 iki kış mevsiminde bu şekilde incesaz ve Azerî sazı ile açılan bina, ertesi sene Zîver isimli birine devredilmiştir. 1934 - 1935 mevsiminde de içkili ve sazlı gazino olarak kalmıştır.

1933 - 1934 kısında Şamlı meşhur rakkase (ayni zamanda muganniye) Melâket-ül Cemal (Türkler yanlış olarak Melike Cemal demişlerdir) Mulen Ruj'da oynamış ve nefis raksı ile büyük rağbet görmüştür.

1935 - 1936 kışında Kemanî Sadi Işılay ile zevcesi meşhur ses sanatkârı müteveffa Denizkızı Eftalya ve müteveffa bestekâr Bîmen Şen aralarında hususî bir şirket aktederek binayı kiraladılar ve Mulen Ruj ismini Çağlıyan'a çevirdiler. Bu mevsim burada, ilk defa olarak ayni kostümler giymiş bir örnek bir incesaz heyeti sahneye çıkmıştır. Pek muntazam ve mükemmel olan bu heyette, en büyük üstadlar mevcuttu. Bu incesaz heyeti, Büyükşehrin zevk erbabı tarafından unutulmıyacak hâdiselerdendir. Gene bu heyet, meşhur Sahibinin Sesi plâklarına saz ve söz eserleri doldurmuştur ki, bunlar dinlenmesine doyulmıyacak kadar nefîs parçalardır; bu plâkların üzerinde, «Çağlıyan Musiki heyeti tarafından» diye yazılır. Bu mükemmeliyetin sebebi şüphesiz müessesenin üç musikişinas tarafından idare edilmesidir. Ertesi iki mevsim (yani eylûlden ertesi yılın mayısına kadar), 1936 - 1938 kışlarında incesaz hemen hemen muhafaza edilmekle beraber, müessese sahipleri değişmiş, evvelkilerin yerine yine meşhur musikişinasımız geçmiştir: Hanende Faruk Altın ve bestekâr Kanunî Artaki Candan. Çağlıyan ismi muhafaza edilmiş, yine içkili, sazlı ayrıca varyeteli, canbazlı ve oyunlu bir gazino olarak kalmıştır. Bu üç sene müessesenin altın devri olup, bütün İstanbuldan müşteri celbeden en büyük gazino idi. Musikişinas sahipleri Faruk Altın ve Artaki bu incesaza iştirâk etmemişlerdir. Bu incesaz heyetinden, üstad bestekâr Tanburî Salâhaddin Pınar, udî ve piyanist Yorgo, klârnetçi Şeref, hanendelerden Celâl Tokses, Ağyazar Akyüz v.s. hatırlanabilir. Muallâ Gökçay bu sırada ve bu sahnede tanınmıştır.

1937 - 1938 kış mevsiminin (yani Faruk Altın'ın ikinci senesinin) ve bütün binanın tarihinin en büyük hâdisesi, Tahiyye Muhammed'in icrayi sanat eylemesidir. Aslen Hicazlı bir kabîlenin kızı olan bu lâyemut siması, 1937 senesi yaz mevsimi başında Kahireye giderek oynadığı Nil kenarındaki meşhur Kitkat Gazinosundan Faruk Altın getirmiştir. Tahiyye Muhammed Kerim (Karyoka) 1937 yazında Belvü yazlık bahçesinde oynamış, müteakiben 1937 - 1938 kışında Çağlıyan'da programına devam eylemiştir. Büyükşehrin o zamana kadar görmediği ve belki bundan sonra da göremiyeceği bu harikulâde san'atkâr, fevkalâde bir rağbet kazanmıştır.

Faruk Altın'a göre şimdiye kadar gelen düzinelerle Arab rakkase, muganniye ve sazendesinin bıraktığı kârların yekûnundan fazlasını Tahiyye birkaç ay zarfında bırakmıştır. Yine Faruk Altının ısrarla iddia ettiğine göre Tahiyye bugünkü beynelmilel büyük şöhretinin temelini, bu İstanbul seyahatine borçludur. Hakikaten Tahiyye, müessese tarafından son derece reklâm edilmiş, bu

reklâmlarda, akla kolay kolay gelmez çarelere baş vurulmuştur.

Aynı sene (1937 - 1938) İstanbulun çok hoşuna giden bir hakikî Çinli heyet (baba, zevcesi ve üç çocukları) görülmemiş canbazlıklar yapmışlardır. Faruk Altın, meslek hayatında çalışma ve terbiye itibariyle bu heyetten mükemmel bir topluluk veya şahıs görmediğini söylemektedir. Bu satırların muharririnin hatırında pek aydın olarak kalmıştır ki, bu Çinliler'in akrobasi numaraları, inanılmıyacak derecede tehlikeli ve fevkalâde idi.

1938 - 1939 mevsiminde müessese, C.H.P. ile aktör ve rejisör Lûtfullah Süruriye geçti ve Halk Opereti namı ile operet oldu; hakikaten hoş ve eğlendirici operetler oynadı. 1940 - 1942 senelerinde bir buçuk sene Halk Sineması ismiyle ikinci sınıf bir kovboy filmleri gösteren sinema oldu; bu müddet zarfında yine Lûtfullah Süruri patron idi.

1942 - 1945 de üç kış mevsimi İstanbul gazinosu adiyle işledi. Sahipleri M. Muhiddin ve A. Cevad Öztuna kardeşler ile Evgen Efendi idi. Sinema zamanında çok tahrib edilen bina, 1942 sonbaharında esaslı olarak tamir edildi. Zengin bir incesaz heyeti ile zaman zaman orkestra ve varyetesi vardı. Safiye Aylâ ve Müzeyyen Senar Işıl bu senelerde okuyan ses santkârlarıdır. Muhiddin Öztuna Tepebaşı Bahçesindeki Alabanda Revüsünü (B:. Alabanda Revüsü) İstanbul Gazinosunda da temsil ettirmiştir; bu seferki temsillere Safiye iştirâk eylememiş, Salâhaddin Pınar da ilk defa oynamağa başlamıştır. 16 Teşrinisani 1942 pazartesi akşamı Aldırma Revüsü sahneye konmuştur. 12 tabololuk hakikaten güzel bir eser olan Aldırma'yı şehir halkı çok tutmuştur; bu revünün argo lûgatimizi zenginleştirdiğini de söylemek lâzımdır. Eser Ekrem Reşid Rey tarafından yazılmış ve Cemal Reşid Rey tarafından bestelenmiştir. Baş rollerini Muammer Karaca, Hicran Talay, Salâhaddin Pınar, Lûtfullah Süruri ve Vedat Karaokçu oynamışlardır. 1943 de 14 tabloluk Canım Revüsü sahneye kondu. Yusuf Süruri ile Muammer Karaca tarafından yazılmış ve Karlo Kapoçelli tarafından musikisi tertip olunmuştur. Muammer Karaca sahneye koymuş, Zermayer dekorları hazırlamış, Mis Brayt dansları idare etmiştir. Yine 1943 kışı sonunda Düşes Revüsü yapıldı; bu revü de Yusuf Süruri ve Muammer Karaca tarafından yazıldı. Muammer Karaca ve Lûtfullah Süruri tarafından sahneye kondu, musikisi Karlo Kapoçelli tarafından tertip edildi, dansları Mis Brayt, kostümleri darbukacı Hasan Tahsin Parsdan dekorları Zermayer hazırladı. M. Karaca, Halide Pişkin, Hicran, Lûtfullah ve Vedat Karaokçu da oynadılar. Bu revülerde diğer rolleri yapanlar arasında Saide, Salih, Bülend ve dansöz Şefkat hatıra gelmektedir. Bâtün bu roller M. Öztun'anın sermayesi ile meydana gelmiş olup, zengin ve itinalı sahneleri ihtiva ediyorlardı. 1944 - 1945 üçüncü mevsim çok rağbet gören revüler konmadığından işler iyi gitmedi ve M. Öztuna tarafından gazino tasfiye edildi. İlk iki kış mevsimi Karlo Kapoçelli 15 kişilik orkestrası ile revülere iştirâk eyledi. Bu üç senenin incesazının sanatkârları şunlardır: Hanende Faruk Altın, hanende Ağyazar Akyüz, kemanî Nubar Tekyay, kanunî Ahmed Yatman, klârnetçi Salih, cümbüşçü ve udî Cemal, darbukacı Hasan Tahsin Parsadan, kemanî Maksut v.s.

1945 senesi Teşrinievvel ayında Muhiddin Öztuna binayı çok esaslı bir şekilde tamir ettirdi ve birinci sınıf bir sinema ve tiyatro olacak şekle soktu; «Atlas Sinema ve Tiyatrosu» namı altında Cezayir Dilân ve İskender Necef ile muvakkaten bir kollektif şirket aktederek faaliyete başladı. 1945 - 1946 mevsiminde bina Muammer Karaca'ya kiralandı. Muammer Karaca Opereti sanatkârları tarafından temsiller verildi. M. Karaca, Celâl Süruri gibi büyük sanatkârlardan başka Tevhid Bilge, Güzin, Saide v.s. gibi meşhur operet aktör ve aktristlerinden kurulan ve Karacanın idaresinde bulunan bu teşekkül, muvaffakiyetli sayılabilecek eserler oynıyabildi; bilhassa «Zırdeliler» hakikaten gerek sanatkârların kabiliyeti, gerekse mevzu ve teknik itibariyle yüksek bir operet idi. Bunların hemen hepsi Karaca tarafından yazılıp sahneye konuyordu. Yalnız bale ve orkestra bir hayli zayıftı.

1946 - 1947 mevsiminde bina - ilk defa olarak - kapalı kalmıştır. Muhiddin Öztuna, 1947 - 1948 mevsimi için müesseseyi tiyatro veya ona benzer bir şey, daha kaviyyen de

birinci sınıf bir sinema olarak açmak arzusundadır.

T. Yılmaz Öztuna

ATLAS SOKAĞI — Üsküdarda iskele civarı sokaklarındandır; Hâkimiyetimilliye Caddesini Selmanpâk Caddesine bağlayan bir çarşı boyudur; Hâkimiyetimilliye Caddesiyle olan kavşağı, Yenivalide Camiinin musalla avlusuna çıkan kapısı karşısına rastlar, bu başından yüründüğüne göre sağda Atlas çıkmazı ve Selâmsız Caddesi, solda Karacaoğlan Sokağı ile birer kavşağı vardır; Selâmsız Caddesi ve Karacaoğlan Caddesiyle bir dörtyol ağzı vücuda getirir. Serapa dükkân ve dükkân üstü esnaf bekârı odalarıdır. Hâkimiyetimilliye Caddesiyle Selâmsız Caddesi arasında kalan kısmında ekseriyeti manavlar ve bakkallar teşkil eder. Bunların arasına serpilmiş olarak da bir iki kahvehane, bir odun deposu, tenekeci, Selmanpâk Caddesi kavşağına yakın bir meyhane görülür; Hâkimiyetimilliye Caddesi kavşağı başında da Üsküdarın meşhur şekercisi vardır. Paket taşı döşelidir, iki araba zor geçer; günün hemen her saatinde, fakat bilhassa sabah ve akşamları kalabalık ve gürültülü bir sokaktır.

Ali Veren

ATLI (Lem'i) — Alaturka dediğimiz millî musikimizin son büyük bestekârlarından; (H. 1286) 1869 da Üsküdarda Sultantepesinde doğdu. Babası, Müşir Mirza Sait Paşanın kainbiraderi Çerkes İbrahim Beydir. İbrahim Bey «Şizemû» aşiretinden olup çerkes dilinde şövalye mânasına gelen bu ismin türkçesi olan Atlıyı soyadı olarak almıştır. Anasından ve babasından pek küçük bir yaşta öksüz ve yetim kalan Lem'i Atlı, kızkardeşinin himayesi altında büyüdü. Henüz on iki yaşlarında iken ve Fatih Askerî Rüşdiyesine devam ederken, sesinin fevkalâde letafeti mektep ve aile muhitini teshir etmiş, bu doğuş kıymetinin heder olmaması için aile dostlarının tavsiyesiyle Veznecilerde Zeynep Hanım konağının karşısında ufak bir dükkânda tütüncülük yapan musiki hocalarından Hafız Yusuf Efendiden musiki dersi almağa, zamanın tâbiriyle «temeşşuka» başlamıştı. Şehremaneti muhasebeciliği muavini olup, maalesef adı öğrenilemiyen eniştesinin konağı Bozdoğan kemerinin civarında idi; bu konağa gidip gelmeğe başlıyan Hafız Yusuf Efendi, az bir zaman sonra ailenin hâs dostları arasına girmişti. Lem'i Atlının ablası ve eniştesi de, ifrat derecede musiki düşkünü idiler. En az, ayda bir gece devrin meşhur hanende ve sazendeleri bu konağa dâvet edilirler, mükellef bir saz âlemi yapılırdı. Bu saz âlemlerinin nâzım ve mürettibi de Hafız Yusuf Efendi idi. Bir âhenk gecesinde, hocasının medhü senâsı üzerine küçük Lem'inin dinlenmesine karar verilmişti. Üstad nakleder: «Bu gece evimize şeref bahşeden büyük Hacı Ârif Bey, sesim ile gösterdiğim istidada meclûb olmuş, kendilerinin tâbiri ile sesimin meczubu olmuş ve her onbeş günde bir evimizi şenlendirmeğe ve âcize metodlu bir surette musiki tedrisine başlamıştı» Lem'i Atlı Hafız Yusuf Efendiyle Ârif Beyden gördüğü takdir ve iltifata güvenerek, ilk bestesini bir karcığar şarkı olarak vücuda getirdi:

Lem'i Atlı
(Resim: Nezih)

Hüsnüne etvarı nâzın şan senin
Bende takat kalmadı ferman senin
İhtiyarım elden gitti can senin
Bende takat kalmadı ferman senin

Fakat bu şarkıyı, Hacı Ârif Beye değil, aralarında senli benli bir dostluk kurulmuş olan hocası Yusuf Efendiye bile okumağa cesaret edemedi. Nihayet bir gün, Lem'i Beyin iki kıymetli muallimi, aile efradından bu besteyi haber aldılar; Lem'i Atlı şarkısını okuduğu zaman, hiç ummadığı halde Hacı Ârif Beyin aşırı derecede takdir ve iltifatına mazhar oldu. Şarkı, Hafız Yusuf Efendi tarafından da söz ve saz âlemlerine yayıldı ve «Lem'i Bey» adı derhal, Büyükşehirde bir şöhret oluverdi. Güftesi Mahmud Celâleddin Paşanın «Penbelikle imtizac etmiş tenin» hicazkâr bir şarkı da bu şöhreti sarsılmaz bir hale getirdi. Hançeresindeki fevkalâde ihtizaz sebebiyle her sadanın tatbik ve taklid edemediği şuhane bir tavır ve tarzdaki tegannileriyle de eşsiz bir hanende olarak tanınmıştı.

Dellâlzâde İsmail Efendinin yetiştirmesi Mahmud Celâleddin Paşa ile alaturka musikide derin bilgi sahibi olan Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey (ki 98 yaşlarında ölmüştür), bir gün Lem'i Atlı'ya iltifat ederlerken: «Lem'i Bey! Sen Külhanbeyi Hüseyin Dedenin boş bıraktığı yeri doldurdun!» demişlerdi. Bu Külhanbeyi Hüseyin Dede, Hamamî Zâde Büyük İsmail Dedenin muasırlarından bir hanende imiş ki, lâkabını hançeresinin harikûlâde şuh, kıvrak ve edalı nağmelerinden ötürü almış... Dellâlzâde: «Bir eseri yaptıktan sonra evvelâ Hüseyin Dedeye geçmeli ve ondan dinledikten sonra onun tavrında temessül etmeli» dermiş.

Muhit, bir büyük bestekâr - hanende yetiştirecek kadar zengin idi. Hocalarının muasırlarından ve Türk musikisinin büyük üstadlarından Hacı Faik Bey, Kadıköylü Ali Bey, Bolâhenk Nuri Bey, Püskülcü Osman Efendi ve Hacı Kerami Efendi, kendilerine müracaat eden Lem'i Beye seçme eserler vermekte bir an tereddüt etmediler. Hamamîzâde İsmail Dedenin torunu Müezzinbaşı Rifat Bey, Lem'i Beyin yârigârı idi: Sarıyere sayfiyeye beraber giderlerdi. Orada da musikide sağlam bilgi sahibi Doktor Binbaşı Kadri ve bestekâr kanunî Kaymakam İsmail Nail Beylerden istifadeyi ihmal etmezlerdi. İsmail Nail Bey menzul idi; evinden dışarıya çıkamazdı; fakat hastanın odası, heveskâr gençlerin bir meşkhanesi halinde idi; Rifat Beyle beraber bir çok muhallet eserleri, bu arada bilhassa (muhayyer kürdî) faslını mahfuzatına orada ilâve etti.

Lem'i Atlı, 25 - 35 yaş aralarında, on sene kadar yaz mevsimlerini Kanlıca veya Rumelihisarında geçirmişti. O zamanlar mehtapta saz âlemlerinin en parlak devirleriydi. Bebekte Mısır Hidivinin anası «Valide Paşa» nın yalısından ve Yeniköyde Said Halim Paşa kâşânesinden açılan sandallarda Nedim Bey ve Hafız İsmail gibi en namlı hanendeler bulunurdu. Lem'i Bey de hocası Hafız Yusuf, kemanî Mike ve tanburî Kaprisle denize açılır, deniz üstünde, ay ışığında müsabaka yollu okurdu; bu yıllardadır ki, «Boğaziçi bülbülü» lâkabını almıştı. O günleri anan merhum: «Altmış seneyi mütecaviz musiki hayatımda Nedim Bey gibi bir ses sanatkârına tesadüf etmedim. Onu dinlemek bahtiyarlığından mahrum kalmış olan musikiseverlerimizin bilgi ve zevklerinin pek noksan kalmış olduğunu iddia ederim; sadasındaki halâvet, tiz perdelerde gösterdiği tatlı vüsat ve bilhassa taksimlerinde dinleyenleri gaşyeden istisnaî

Lem'i Atlının üfûlünden az evvel R. E. Koçuya gönderdiği mektup

bir tavrı letafetle yegânei zaman idi. Onun kıymetinde tek okuyucu yetişmedi» diyor. Lem'i Atlı'nın sanat hayatında unutamadığı bir masum hatıra da şudur: Bir yaz, Sarıyerde misafir bulunduğu tanburî Reşid Mollanın evinden bir briçka ile Sultansuyuna gidiyorlarmış... Yolda bir başka araba içinde üstad Aziz Dedeye rastlamışlar... Dede, o sihirli neyi ile bir segâh taksimi yapıyormuş... Lem'i Bey de sesle mukabelede bulunmuş... Dede mestolmuş... Her gittiği yerde bir vesile bulur, Sultansuyu yolunda neyine yoldaş olan o sesin sihir ve füsunundan bahsedermiş...

Lem'i Atlı, besteleri içinde en çok:

İydini tebrik için ey gül izar
Pâyine yüz sürdü sultanı bahar
Ağzını öpsün hezarı nağmekâr
Nahli ömrün böyle olsun pâyidar

şarkısını severdi.

Lem'i Atlının en çok sevdiği bestesi (Güfte ve nota kendi el yazısıdır)

Lem'i Atlı 1945 yılı kasım ayının 24 - 25 inci gecesi vefat etti, İçerenköy kabristanına defnolundu.

Lem'i Atlı, ufulünden az evvel, Reşad Ekrem Koçu'ya şu mektubu göndermişti:

Muhterem Beyim!

İstanbul Ansiklopedisine dercolunmak üzere arzuyi lûtufkârınıza tebean takdim eylediğim tercümeihal yazılarımdaki malûmatın daha mufassal ve şümullü bir sureti iktisab etmiş bulunması hakkındaki dilhâhınızı Tanburî Fahri Bey ağzından kaçırdı. Bu emelinizin pek beca olduğunu ve yazılarımda yarım asır evvelki musiki âlimlerine, musiki hocalarına, meşhur çalıcı ve okuyuculara dair malûmat vermek ve bâzı vekayii tezkâr ile intibaımı bildirmek suretiyle muhakemeli bir kalem cereyanı lüzumunu derpiş ile keyfiyeti zatı âlilerine bildirib eğer vakit müsait ise mütekaddim yazılarımı iade ettiğiniz takdirde mes'ulünüzün is'afına cehdü ikdam etmeği bir vecibe addedeceğimi arzetmek üzere iken gripal bir kan hücumu ile müterafik karaciğerin büyümesi ile kalb tazyiki teşhisiyle yatağa düşerek bugün kırk beşinci gündür hastalığın tehlikesini atlattık diyebiliyoruz. Bir iki gündenberi dostlarıma öteberi yazabiliyorum. Hulâsai mâruz ve meramım hazretim! Eğer bâlâda arzettiğim tamamlama keyfiyeti lâzım ve vakti zamanı müsait ise Fahri Bey oğlumla emir ve irsal buyurulduğu takdirde iki gün içinde takdim ve iade ederim.

Tabibi müdavim meşhur dahiliye hastalıkları mütehassıslarından Ömer Edib Ürer, Reşad Ekrem Koçu'nun baba dostu ve aile doktoru bir necib simadır; B.: Ürer, Ömer Edib) ile Suadiye komşularımızı korkutan bu hastalıktan inayeti ilâhiyeye dayanan bir hazikane tedavi sayesinde kurtuluşumdan birçok ehibbanın bîhaber kalmaları hasebiyle şahsıma ma'tuf kâzib bir şöhret ve nezdi âlilerinde kazanmış olduğum teveccüh ve kıymetten cesaret alarak iadei âfiyetimin matbuatın bir iki satırlık bir köşesine sıkıştırılmak suretiyle mümkün ise delâleti kerimanelerini istirham eder ve her türlü emirlerinize intizar eylerim muhterem beyim.

31.3.945 Lem'i Atlı
Suadiye - Şaşknbakkal
Küçükağa Sokak No. 6

Üstadın emirleri üzerine: «Musimizin büyük kıymetlerinden Lem'i Atlı, kırk beş gündenberi geçirmekte bulunduğu ağır bir hastalığın tehlikeli anlarını atlatmış ve nekahet devrine girer dostlariyle mektuplaşmağa başlamıştır. Bu hayırlı haberi kendisini sevenlere bildirmekle büyük zevk duyar ve üstada uzun ömürler

dileriz» suretinde bir kaleme alınmış ve İstanbulun en büyük günlük gezetelerinden birinin şahsen sevdiğimiz ve hürmet ettiğimiz yazıişleri müdürüne neşri ricasını iblâğ eden bir mektupla beraber gönderilmişti. Bu bend maalesef neşredilmemiştir. Yegâne tesellimiz, uzak dahi olsa, mektubumuzun, muhatabının eline geçmemiş olması ihtimalidir.

T. Yılmaz Öztuna, İstanbul Ansiklopedisine gönderdiği bir notta, Lem'i Atlı hakkında şu kıymet hükümlerini veriyor:

«Lem'i Atlı, musikimizin yalnız şarkı besteliyen yedi büyük üstadından biri ve sonuncusudur (diğer altısı: Tanburî Âşık Mustafa Çavuş, Hacı Ârif Bey, Başmüezzin Rifat Bey, Şevki Bey, Şemseddin Ziya Bey ve Mehmed Rahmi Beydir). Lem'i Atlı'nın birçok beste ve semaisi varsa da bunlar, büyük üstadların bu şekillerde meydana getirdikleri parçalardan çok aşağı bir kıymettedir. Onun için, Lem'i Atlı'yı yalnız şarkı bestekârı olarak kabul edip incelemek icabetmektedir. Notaları basılmış olan şarkıları çoktur; fakat her zaman yaşayacak ve söylenecek kıymette olanları, 30 kadar parçadan ibarettir Lem'i Atlı cidden itiraf etmek lâzımdır ki, — birçok bestekârlarımıza nazaran — öz besteler veren, kemiyete değil keyfiyete bakan bir sanatkârdır».

Şark musikisi üzerinde salâhiyetle söz sahibi olan T. Y. Öztuna, büyük bestekârın lâyemut eserleri arasında şu şarkıları kaydediyor:

1) Hicaz şarkı: Sîneyi suzanıma ahım yeter; 2) Hicaz şarkı: Âteş-i suzanım... 3) Hicaz şarkı: Hastayım, yalnızım; 4) Hicaz şarkı: Sorulmasın bana ye'sim, garîki hicranım; 5) Hicaz şarkı: Severim her güzeli, senden eserdir diyerek; 6) Uşşak şarkı: Seni (?); 7) Uşşak şarkı: Neler çektim neler cânân elinden; 8) Uşşak şarkı: Günler geçiyor, gönlümün ezvakı tükendi; 9) Uşşak şarkı: Siyah ebrûların duruben çatma; 10) Karcığar şarkı: Bir gölge ol, beni peşinden koştur; 11) Karcığar şarkı: Hüsnüne etvarı nâzın şan senin; 12) Karcığar şarkı: Çeşmanı o mehveşin elâdır; 13) Rast şarkı: Yok mu cânâ âşıka hiç şefkatin; 14) Hicazkâr şarkı: Penbelikle imtizaç etmiş tenin; 15) Hüseynî şarkı: Zaman olur ki, kalır hacle-i visâlinde; 16) Nişaburek şarkı: Varsın gönül aşkınla harab olsun efendim; 17) Şeddiaraban şarkı: İydini tebrik için ey gülizar; 18) Sultani yegâh şarkı: Andıkça geçen günleri hasretle derinden; 19) Ferahfezâ şarkı: Bilmem ki (?).

ATLIASES — Eski İstanbulun zâbıta teşkilâtında gece bekçileri olan aseslerin atlıları (B.: Ases); kısa bir zamanda geniş bir sâhayı gezip dolaşırlardı. Bundan ötürüdür ki İstanbulun eski külhâni argosunda tabanı kuvvetli, günde kırk kapunun tokmağını çalar, yırtık, pervâsız, tuttuğunu koparır mahalle karılarına «Atlıases» denilirdi (B.: Kamer Hâtun, Atlıases).

Aşağıdaki satırları hicrî 1098 yılında İstanbulun nevcivan hamam dellâkları şanında yazılmış bir «Dellâlnâme» den alıyoruz:

«Biri dahi Kınalıkuzu dedikleri pâkü pâkize civandır ki ismi şerifi Firuzdur, Firuz şah dahi derler, elhak pâdişahı iklimi hüsündür, arnavudîülasıl olup tâze delikanludur, vilâyeti olan Debreibâlâ'dan geldikde Çardaklı Hamam kurbinde hemşehri odasına misafir olup atlıses takımının alemdârı avretler hamamında hamam anası karı Sırma Hâtun dedikleri fâcire bu Firuz Şahın hüsni bî menendine dildâdeolup yolun gözleyüp iğfal ile oğlanı bir yolun bulup yaşmaklayup yeniçeri avretlerinden (yeniçerilere mahsus müseccel fâhişelerden) Pembe nam avret ile yatsudan sonra avretler hamamına aldıklarında soyup üçü bile uryan göbek taşında meclisi işret kurup tamam al gülüm ver gülüm muhabbetde olsunlar Pembe Hâtunun câriyesi bir maddeden hâtununa muğber olmağla başınacarın çeküp Kadırga Kolluğuna varup Çorbacı dahi neferatı ile gelüb Çardaklı Avretler Hamamını basdıkda...»

Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında «atlıases» i erkekler için de bir baltaya sap olamamış derbederler, serseriler hakkında kullanıldığını yazıyor.

ATLIASES SOKAĞI — Beyoğlu kazası, Taksim nahiyesi, Bülbül mahallesi sokaklarındandır. Tavla Sokağı ile Büyükziba Sokağı arasında uzun bir dirsekli sokaktır. Tavla Sokağından girildiğine göre iki araba geçecek kadar genişlikte, dar yaya kaldırımlı, kaba taş döşeli ve bir dirsekle on iki adım kadar meyilli bir toprak yol olarak Büyükziba Sokağına kavuşur. İki kenarındaki ikişer üçer katlı

kâgir evler umumiyetle gayri müslim aileler tarafından iskân edilmiştir.

Hakkı Göktürk

ATLI CİVANLAR — Divan edebiyatının İstanbullu kalender şairlerinden pek çoğu, eski İstanbulun pitoresk dekoru içinde, at üzerinde bir nevcivan tasvir veya tahayyül etmekten kendilerini alamamışlar, bu yolda çok güzel gazeller, şarkılar, kıtalar ibda etmişlerdir (B.: Atmeydanı).

Şâir pâdişahlarımızdan Kanunî Sultan Süleyman (Muhibbî) en güzel gazellerinden birinde sefere giden, sırmalı esvablar giymiş pür silâh atlı bir nevcivânı şöyle tasvir ediyor:

Ol serv kade nâgâh bu dîde bakaa düşdü
Eşki revan gözümden ol demde akaa düşdü
Mescidde dün imâma uydum velî ne kıldım
Hiç bilmedim bu gönlüm ebrûyi takaa düşdü
Âh ol libâsı zerkeş bindiği âtı serkeş
Bağlandı tîrü tirkeş azmi Irakaa düşdü.

Aşağıdaki şarkı, geçen asır başında İstanbul gençleri arasında hüküm süren bir şemsiye modası sırasında, Enderunlu Fazıl tarafından at üstünde şemsiye açmış bir dilber delikanlı hakkında yazılmıştır:

Şivekârım serefzâr olmuş yine
Şehsüvarı esb-i nâz olmuş yine
Nâz için şemsiyye almış destine
Hasreti ehli niyaz olmuş yine

Ruhlerin şemsiyyeden olmuş ayan
Âfitabı eylemek olmaz nihan
Cilvedir uşşaka kasdi her zaman
Mahremi erbabi râz olmuş yine

Her zaman kim esbine dizgin ider
Hû çekip âşıkları tahsin ider
Şivelerle Fazılı gamkin ider
Dil gamiyle nâlesaz olmuş yine

Bir atlı civan şânında şu nefîs manzume Muallim Naci'nin kaleminden çıkmıştır ki, «Âteşpâre» adındaki eserinde intişar etmiştir:

Pek dizgin etme, halk ediyor inkisâr, dur!
Kâküllerin aman oluyor pür gubâr, dur!
Âşıkdan öyle hiç idilir mi firâr? dur!
Âramsız gönül biraz itsün karâr, dur!
Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr, dur!

Pâmali haybet eyleme ümmîdi vârını,
Çekmek kolay mıdır elemi intizârını;
Döndür bu semte rahş, bırak iftihârını;
Yolsuz mu yoksa bekleyişim rehgüzârını?
Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr, dur!

Düşdün sukuti berk-i hazan yollu râhine,
Bir kerre bak şu muntazir nazrehâhine;
Değmez miyim bu halimle bir nigâhine?
Bakmak güneh mi rûyi melâhat penâhine?
Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr, dur!

Bilmez misin ki câlibi tâzim olur kerem,
Ef'ali zâlimâneyi tâkib eder nedem,
Rahşinle şimdilik olmazsam da hem kadem,
Bir gün gelir süvar olurum, ol zaman demem:
Üftâde bir piyadeyim, ey şehsüvâr, dur!

ATLI HAMMALLAR — Zamanımızda hemen hiç kalmamıştır; kamyonlar, eski yük arabaları atlı hammalların yerine geçmiş, atlı hammallar da sırık hammallariyle beraber ortadan kalkmıştır. Eski İstanbulun günlük hayatında bilhassa uzak mesafeler için, atlı hamallar, önemli bir yer alır. Amele, ırgat ve hammal makulesinin inzibatına ve narh nizamına fevkalâde dikkat edildiği o devirlerde, atlı hammalların da muhtelif iskelelerden belli başlı semtlere ne kadar bir ücretle gidecekleri tesbit edilmişti; aşağıdaki satırlar, Hicrî 1143 (M. 1730) tarihli bir fermanın bugünkü yazı dilimize çevrilmiş bir suretidir:

«İstanbul kadısına hüküm ki;

«At hamallarının beygirlerine yükledikleri yüklerin ücretleri nizamı sicilde mahfuz olan defterlerden çıkarılıp birer sureti iskele kethüdalarına verilsin ve lisanen de gereği gibi tenbih olunsun; hammallar, yük giden yerlere narhlarından ziyade talepte bulunarak halkı iz'aç etmesinler; nalsız beygir kullanmasınlar, ikindiden sonra hayvanlarını dinlendirsinler, sürücüleri çocuk olmasın, bir sürücünün eline ikiden fazla beygir verilmesin; görülürse sahibi cezalandırıldıktan başka beygirleri de mîriye zabtolunsun; yangınlarda halkın eşyasını zayi etmesinler, ederlerse kefilleri olan bölükbaşıları tazmin etsin».

Atlı hammallarla sürücülerinin, yük naklinden sonra boş beygirlere binmeleri de yasaktı; bunu temin için de hammal beygirlerinin semerlerine sivri demirler çakılırdı; aşağıdaki satırlar Hicrî 1215 (M. 1800 tarihli bir narh ve esnaf nizamı defterindendir:

«At hammalları hamulelerini mahalline nakledip avdetlerinde, hammalların hayvanlara binmemesi için beygirin semerleri üzerine, eskiden olduğu gibi sivri demirler yaptıracaklardır. Ve her gün ikindiden sonra ve cuma günleri işlemiyeceklerdir».

Hammallar, bu sivri semer demirlerinin kaldırılması için zaman zaman Divanı Hümâyûna müracaat edip yalvarmışlar ve hattâ bir kaç defa bu yasağı kaldırmağa muvaffak olmuşlar, fakat, hayvanlara karşı insafsız hareketleri, İstanbul halkının şikâyetine yol açarak hammalların gittikleri yerlerden boş beygirlerine binerek dönme yasağını yeniletmiş ve hammal beygirleri semerlerine sivri demirler çakılmıştır. On yedinci asra ait diğer bir narh defterinde de şu satırlar okunmaktadır:

«Hammal beygiri ziyade ücret almıya, gayet irak yire iki akça, evsat yire bir buçuk akça, yakın yire bir akça alına. Eğer ziyade alınırsa hakkından geline.

«Ve ayağı yaramaz beygiri işletmiyeler ve at, katır ve eşek ayağını gözedeler ve ağır yük urmayalar zira dilsiz canavardır. Her hangisinde eksik bulunursa sahibine tamam ettire; eslemeyeni tamam gereği gibi hakkından geline».

Sultan İbrahimin son sadırâzamı Hezarpare Ahmed Paşa, Sofu Mehmed Paşa sarayında idam olunduktan sonra, cesedi, Cellâd Kara Ali tarafından bir hammal beygirine yüklenerek götürülmüştü.

Genç Osman da, felâketine varan Yeniçeri ihtilâlinde, iltica ettiği Süleymaniyedeki Ağakapısından Aksaraydaki Yeniçeri kışlasında Ortacamiye bir hammal beygirine bindirilerek götürülmüştü.

Bibl. : O.N. Ergin, Mecellei Belediye; Ahmed Refik, on ikinci hicrî asırda İstanbul hayatı.

ATLIKARACA — Halk ağzında «Atlıkarınca» da denilir; yere şakulî olarak dikilmiş ve gayet sağlam bir surette tesbit edilmiş ve ağaç veya demirden bir mihver kazık etrafında dönen bir çenbere asılı ağaçtan yapılmış küçük atlardan mürekkep çocukların bir eğlence vasıtasıdır; mesirelerde ve bilhassa bayram yerlerinde kurulur; tek atlı, yanyana çift atlı, atların arasında arabalısı olanlar da vardır. Ağaç atlar göz alıcı renklerle boyanır, üzerlerine eğer taklidi kilimler atılır; arabalarda kadife şilteler, çeşitli püsküllerle süslenir. Atlıkaracalar, mihver kazık üzerinde bulunan dişli bir çarka bağlı bir kol - manivelâ ile döndürülür; atların ve arabaların dönmeğe başladığı anda bir dünbelek ile zurnanın da devrin tutulmuş bir şarkısı veya oynak bir hava ile refakati şarttır. Çocukları atlara ve arbalara bindirmek üzere, atlı karacacı tarafından pırpırı güruhundan bir veya iki delikanlı tutulur; oğlan çocuklar ekseriyetle atlara, kızlar arabalara bindirilir, sekiz on turdan sonra, atlı karacacı: — Paralar yandı!.. diye bağırarak durur. Bir siyah veya al atı, beyaz atı benimsiyen çocuklar ve cebindeki harçlığını da verdikten sonra atından indirilip arkasına melûl melûl bakan yavrucuklar pek çoktur. Çocukluğu İstanbulda geçip de atlıkaracaya binmemiş insan yok gibidir. Son yıllarda atlar ve arabalar kaldırılıp bir bid'at olarak tayyareler asılmış atlıkaracalar da görülmüştür.

Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine gönderdiği notlarda şunları yazıyor:

İydi fıtır denilen ve üç gün süren Şeker bayramı ve iydi adhâ denilen, dört gün devam eden Kurban bayramı günlerinde Fatih, Kadırgadaki Cinci meydanı ve İstanbulun bazı semtlerine kurulan bayram yerlerinin başlıca eğlencesi idi.

Büyük babalarımızın eskiden anlattıklarına göre, onların çocukluk zamanlarında atlı karınca daha ortada mevcut değilmiş. Çocukların dörder, altışar karşılıklı oturdukları salıncaklar varmış. İhtimal, buralarda atlıkarıncaları kuracak kişiler çıkmış, fakat tahtadan at şekilleri bulunduğu için, heykel denerek ve taassub güdülerek izin verilmemiş, 40, 50 yıldanberi, yukarıda bahsettiğimiz bayram yerlerinden eksik değildi.

Atlıkarıncanın bazıları üstü açık, bazıları çadır gibi mahruti bir tente ile örtülüydü. Ortadaki mihvere takılmş sırıklarda sıra ile tahtadan çift at, çift at koşulu arabalar bulunur. On para veren çocuk, beğendiğine, ata veya arabaya biner. Atlar ve arabalar doldu mu bucurgadı çevirir; hepsi fırdolayı dönmeğe başlar. Atlıkarınca dört beş kere devredince «yandı!» diye bağırırdı. İkinci bir meteliği olmıyan çocuk bindiği attan veya arabadan mahzun mahzun inerdi.

Salıncaklarda olduğu gibi atlıkarıncayı çevirenin ve yardağının şaklaban, neş'eli ve tuhaf tuhaf maskaralıklar yapması, harcı âlem türkülerin hepsini bilmesi ve kafiledekilere elebaşlık etmesi gözetilir, bu çeşit kimselerin atlı karıncaları etrafında çocuk kümeleri cı-

vıl cıvıl kaynaşırdı. Somurtkan, soğuk neva, don yağı olanların atlıkarıncaları istediği kadar allı yeşilli bayraklarla, uçurtma kâğıtlariyle, defneler ve yapraklarla süslü olsun; atların, arabaların boyası pırıl pırıl bulunsun, kimse onun semtine uğramazdı.

Bayram yerlerindeki salıncaklar ve atlı karıncalarda en çok söylenen, çıktıklarından yıllar geçtiği halde yine dillerden düşmeyen türkülerin en meşhurları şunlardır:

«Entarisi ala benziyor», «cimdallı», «eğil dağlar eğil de üstünden aşam», «kırmızı gül takarsın», «oğlan kolunu sallama», «kaynanam kayna, kalk gelin oyna», «arabadan atladım ben», «aman aman leçco», «aman ada, canım ada, çatık tombul ada», «karga da seni tutarım aman», «efe ile Rıza kolkola gezer», «Selânik kahbe Selânik», «aynayı almış eline, sürmeler çekmiş gözüne», «Konyalı», «Adanalı»...

Ağır fasıl şarkılardan bazıları da ağızlara pek yayılmıştı. Meselâ: Ahmed Rasim merhumun: «Çare bulan olmadı bu yareye» si. Bunun ayni bestede, güftesinin baştarafı değiştirilmiş şekli de vardı:

Hekim dükkân şişeleri parlıyor
Kızkardeşi baş ucunda ağlıyor
Ağlasa da, sızlasa da hakkı var
Pek yazık oldu dili biçareye

Şehremini Rıdvan Paşanın meşhur «şevkinle, hayalinle olur neşve bedidâr» yine Ahmed Rasimin «istedinde gönlümü verdim sana», bilmem kimlerin «Mahmur bakışı âşıka bin lûtfa bedeldir», «Etmiyor hiç merhamet cânân benim efgana» gibi rabıtalı şarkılar da hep bir ağızdan söylenip durur, aşağıdaki kantolar da sıraya katılmaktan geri kalmazdı:

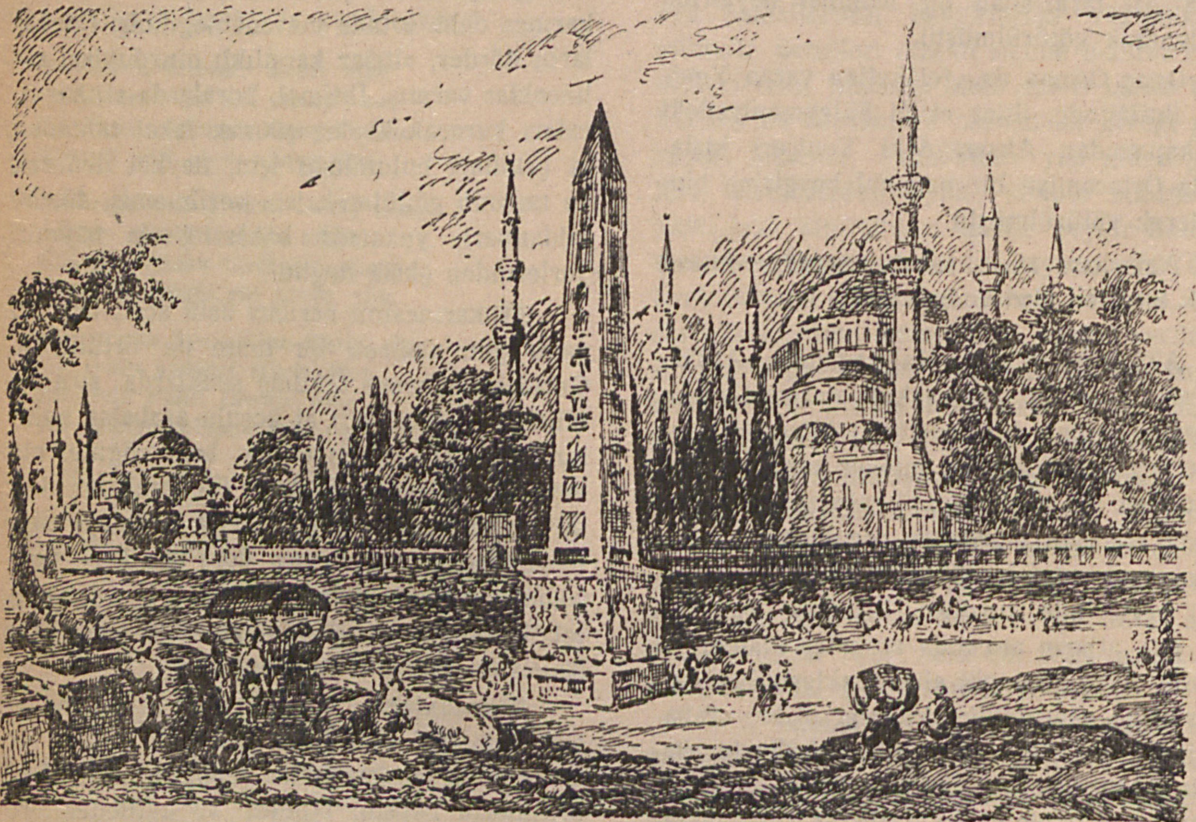
«Güvercin», «İşte kalbim», «Nalei cangâh», «Yandan yırtmaç fistanlar», «Çoban», «Gemici», «Sarhoşum ama falso yapmam», «Efeciğim ben»...

Sermed Muhtar Alus

ATLI SAKALAR — (B.: Sakalar).

ATLI TRAMVAY — (B.: Tramvay).

ATMAK, ATMASİYON — İstanbul külhânileri argosunda övünmede, bir vak'ayı nakletmede, haber vermede mübalâğa; yaşamadığı hayatı yaşamış gibi, görmediğini görmüş gibi hikâye etme; atmak, atmasiyon som

Abdülmecid zamanında Atmeydanı
(Resim: W.H. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli ile)

yalan değildir, yalanda kötülük kasdi vardır, bu iki tâbirde ise kötülük kasdi yoktur, misaller:

— Caponun dedesi paşaymış be..

— Atar, kendisinin mektepli olduğu gibi..

* * *

— Karı önce beni soydu, kendi de soyundu beni banyoda yıkadı, sonra yatak odasına girdik, her taraf ipek...

— Atma ulan, ensen kalıp gibi..

— Bu gece değil ya, hafta oldu..

— Ulan o kir bir yıllık be...

* * *

— Gemideyken ben.. Karadenizde bir canavar gördüktü.. kuyruğu Sarayburnunda, başı İyibde..

— Atma.. hep din kardeşeyiz...

* * *

— Hanları, hamamları, konakları varmış...

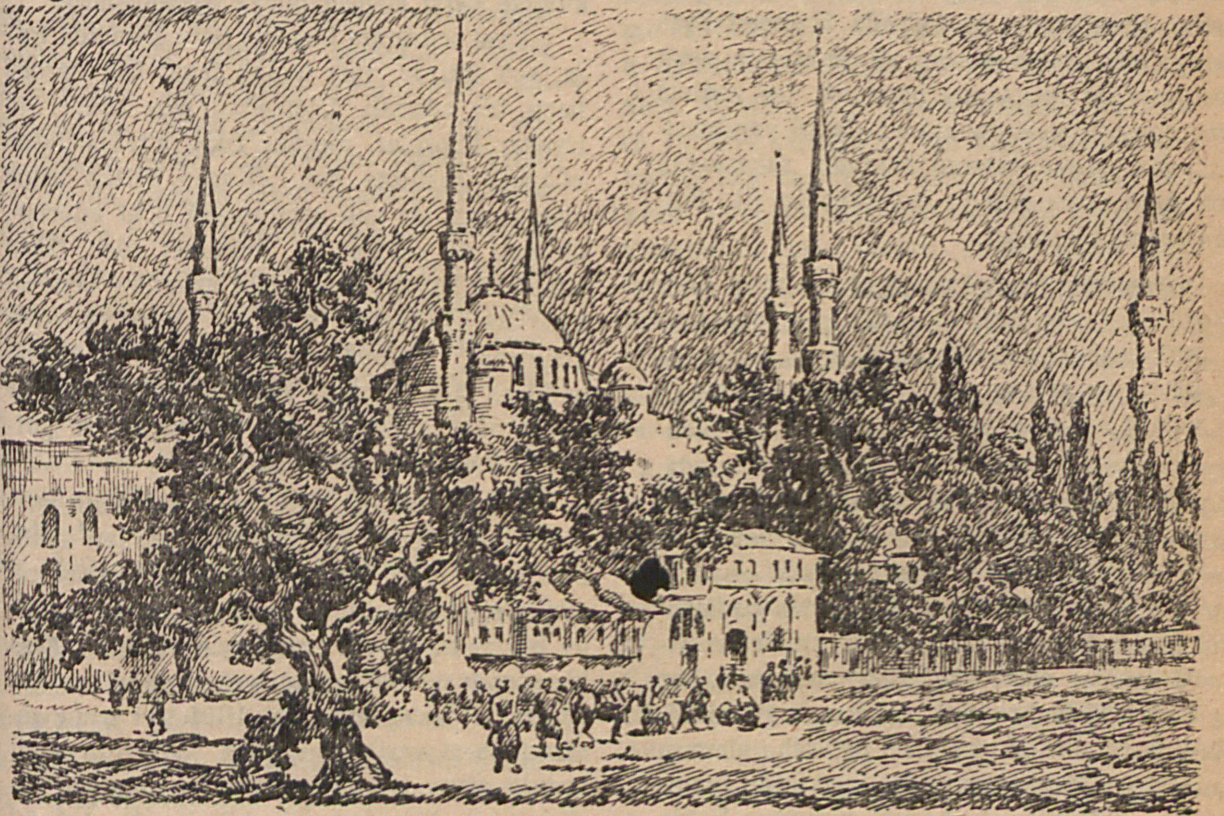
— Hepsi atmasiyon... Dedesi bir paşanın mandırasında yanaşma idi...

ATMEYDANI — Eski Umumî Hapishane ve Tapu konağı ile Yüksek Ticaret Mektebi ve Sultanahmed Camii arasındaki meydan ki, halk ağzında camiye nisbetle Sultanahmed meydanı denilir.

Bir ihtilâllere, ayaklanmalara, siyasî toplantılara, mitinglere sahne olmuş tarihi çok zengin bir yerdir (B.: Atmeydanı vak'ası, Vak'ayi Hayriye, Sultanahmed Mitingi). Bizans devrinde, Hippodrom'un yeridir ki türkçe karşılığı Atmeydanı, en güzel bir isimdir. Dikilitaş, örme sütun, burmalı sütun ve Alman çeşmesi bu meydanın ortasında sıralanmıştır. (Bütün bu isimlere bakınız). Bu satırların yazıldığı sırada, ortasında park adını taşıyan bir yeşil saha mevcut ise de, aslında Büyükşehre lâyık bir halk bahçesi dahi denilemiyecek kadar bakımsız ve muhakkak ki, küçüktür. Boyu 300 metre, eni 75 metre kadardır. Fetihten sonra Türk binicilerine bir talim meydanı olmuştu; cirid oyunları burada oynanırdı.

On yedinci asrın büyük şairi Şeyhülislâm Yahya Efendi, nefîs bir gazelinde Atmeydanını şöyle tasvir ediyor:

Semendi nâz ile yüğrük civanlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblerle Atmeydanı Stanbulun

Abdülâziz zamanında Atmeydanı
(Resim: C. Biseo'dan Saliha Bozcalı eli ile)

Bu şi'rin hak budur Yahyâ ki gayet bînazir oldu
Pesend eylerse lâik ehli irfanı Stanbulun

On sekizinci asrın büyük şairi Nedim de, Üçüncü Ahmede sunduğu bir bayram tebriki kasıdesinde:

Binüb sad izzü nâz ile semendi şûh reftâre
Güzeller Atmeydanında alur şimdi meydanı

diyor. Bu şiirler pek aydın olarak gösterir ki, Atmeydanı, asırlar boyunca İstanbulun en şenlikli bayram yerlerinden biri olmuştur. Nedimin muasırlarından, İstanbulda İngiliz elçisinin zevcesi olarak bulunmuş bir İngiliz edibesi, Laydi Montague, Londradaki muhibbelerinden bir Kontes P*** ye gönderdiği mektupta: «En zarif meydanlarımız Atmeydaniyle kabili kıyas olamaz» diyor ki, bu cümle, Atmeydanının on sekizinci asır başındaki güzelliğini tahlil etmek için kuvvetli bir vesikadır.

Evliya Çelebi ise, Atmeydanını «İstanbul içre temaşagâh olan» yerlerin başında kaydediyor.

On altıncı asırda Kanunî Süleyman devrinde büyük saray düğünlerinin eğlenceleri bu meydanda yapılmıştı. On altıncı asrın İbrahim Paşa sarayı ve Sokullu Mehmed Paşa sarayı gibi en muazzam ve muhteşem vezir sarayları bu meydanda nâzır idi. On yedinci asır başlarında Sultanahmed Camii yapılıncaya kadar Atmeydanının bugünkü sahasından çok daha geniş olduğu muhakkaktır (B.: Sultanahmed Meydanı).

ATMEYDANI CİNAYETİ — (H. 9 rebiülâhır 1222) M. 1807 de gayet güzel bir delikanlı, ötedenberi kendisine musallat olan ve ırzını payimâl edecek tekliflerde bulunan Helvahâne neferlerinden birini, yolunu bekleyip tasallut etmesi üzerine, Atmeydanında, güpegündüz ve kesif bir kalabalık ortasında hançerleyerek öldürdü ve derhal Cebehane neferleri tarafından yakalandı. Garip tesadüftür, cinayetin işlendiği anda, devrin padişahı Dördüncü Mustafa da, tebdili kıyafetle Atmeydanından geçiyordu. Katil delikanlı, her ne kadar Helvahaneliyi namusu uğruna öldürdüğünü söyledi ise de, padişah, idamını emretti, cellâtlar tarafından maktulün yanıbaşında çökertilerek boynu vuruldu. Vak'a İstanbulda derin bir teessürle karşılandı; padişahın, namusunu müdafaa yolunda elini kanlayan bir genci, hakkında şer'an verilmiş bir hüküm olmadan öldürtmesi türlü dedikodulara, bilhassa Dördüncü Mustafa hakkında meşum yorumlara sebep oldu (B.: Mustafa IV).

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

ATMEYDANI VAKASI — On yedinci asır ortasında, henüz yedi yaşında bir çocuk iken İmparatorluk tahtına oturtulan Dördüncü Mehmedin ilk saltanat yılında Yeniçerilerle Kapıkulu sipahileri arasında olmuş kanlı bir şehir muharebesidir ki; İkinci Mahmudun Yeniçeri ocağını kaldırmak için yaptığı şehir muharebesi (Vak'ayi Hayriye) müstesna, Türk İstanbulun tarihinde bir eşine daha rastlanmaz.

Vak'anüvis, bu büyük vak'aya birçok sebepler sayar; söyle ki:

Halkın bir kısmı Sultan İbrahimin tahtından indirilip idam edilmesinden hoşnud olmamıştı, yer yer dedikodular, umumî yerlerde münakaşalar ve fitne ve fesad alâmetleri başlamıştı; İbrahimi tahtından indirip öldürenler yeniçeri kuvvetine dayandığından bu sefer gayrı memnunlar ve Sultan İbrahim yâranı bendeleri Sipahiler arasında yeni hükûmete karşı propagandaya başlamışlardı.

Yeni sadrâzam Mevlevî Sofu Mehmed Paşa, çok ihtiyar, yarı bunak fakat son derece haris bir adamdı. Ulemadan bazı fitneci ve riyakâr kimseler, meşhur fıkıh kitablarından «Camiül fusûlin» den: «Kaçan sultan sagir olsa, reaya bir vali azimüşşana bi'at ederler; ol sagir de vekâlet ile hükûmet eder, lâkin hakikatte sultanı evvel valii azîmdir» bendini hatırlatarak biçare Mehmed Paşayı çileden çıkardılar; aslında ocak ağalarının elinde oyuncak iken, saltanat vekâleti iddiası gibi bir olmaz dâvaya düşürdüler. Bendegânı da gaflet ile fodulluklara başladı.

Sultan İbrahimi devirenler haksızlık, hırsızlık ve rüşvetten şikâyet ederek askeri ayaklandırmış iken; iktidarı ellerine geçirince, aynı yola, başta ihtiyar sadırâzam olduğu halde bütün tamah ve hırslariyle atıldılar. Kısa bir zaman içinde, memuriyet alım satımı için âdeta bir borsa kuruldu. Ulûfeleri uzun zamandanberi verilmemiş olan Kapukulu sipahisinin şikâyet ve feryadına ehemmiyet verilmemesi, Kapukulu sipahileri culûs bahşişi almak üzere memleketin her tarafından İstanbula akın akın gelmeğe başlamıştı. Hazine

boş olduğundan bunlara bahşiş verilmesine imkân yoktu. Sofu Mehmed Paşa sipahilikten yetişme idi; aslında kukla bir sadırâzam iken kendisini hâs mânada saltanat vekili sanarak sipahilere bir iyilik yapmak istedi. Dördüncü Muradın ve İbrahim zamanlarında bir takım sipahilerin dirlikleri ellerinden alınmıştı; bunlar sipahilerin oğulları namına tashih etmek istedi; fakat sipahilerin onların hakikî oğulları olduğunu kendi huzurunda ikişer şahitle ispat etmelerini ve bu sipahi oğullarının Girid cengine gitmesini şart koştu. Kapukulu sipahisi bundan memnun olmadı.

Yer yer toplanmağa başladılar. Yeni bir fitne, karışıklık çıkaracak mahiyette şikâyetlere başladılar. Sadırâzam: «Senelerdenberi bertaraf kılınan oğullarının dirliklerini verip tashih ettik. Şimdilik hazine ve reaya ahvalı muhteldir; bu seneden sonra hizmetleriniz dahi verilir» diye haber yolladı. Sipahileri bu vaâd da tatmin etmedi. Üsküdarda ve İstanbulun muhtelif yerlerinde toplantılar devam etti. Bilhassa Anadolu Sipahileri Üsküdara doluyorlardı:

Oğullarımıza ulûfelerimizden verip bölüğe çıkarılmaktan muradımız, evlâtlarımız nanpâra sahibi olsunlar demektir. Halen oğullarımızın küçüklerini yazmıyorlar, büyüklerini de Giride göndermek isterler, bunun mânası nedir? Oğullarımız bizden ayrılmaz. Biz de, padişah yahut sadırâzam beraber gelmeyince sefere gitmeyiz. Kanun hilâfıdır. Oğullarımız olduğuna dair de birbirimizin şehadetini kabul etmiyerek şahidi âdil isterler, şahid arıyoruz!» diyorlardı. Fakat sipahi meclislerinde, bu şikâyetlerden daha tehlikeli bir söz dolaşmağa başlamıştı: «Padişahımız Sultan İbrahimi hangi temessük ve höccet ile katletmişlerdir?». Bu söz, sadırâzam ile müftü Efendiye ve hükûmeti ellerine almış olan ocak ağalarına karşı ağır bir tehditti.

Kanun üzerine acemi oğlanlarına yılda bir defa «çıkma» olurdu (B.: Yeniçeriler). Yani, hizmet müddetini dolduranlara liyakat ve hizmetlerine göre dirlikler verilirdi. Sofu Mehmed Paşa, bu yıl da müddetlerini dolduran acemi oğlanlarının hep birden çıkarılmasını, sipahi adedinin çoğalması noktasından tehlikeli buldu. Onun için kafile kafile çıkarmak istedi. Halbuki sair acemi oğlanlarının artık bir gün durmağa tahammülleri kalmamıştı.

Galatasaraydaki oğlanların her gün «Allah Allah» diye bağırıştıkları işidilirdi; fakirleri açlıktan kuru ekmekle geçiniyordu. Sultan İbrahim devrinde sarayın taşkın masraflarından, yıllarca tayinatı ihmal edilmiş olan bu gençlerin, zaruret ve açlık bir can endişesi olmuştu. Nihayet (H. 7 Şevval 1058) M. 1648 günü Galatasarayındaki acemi oğlanlarının hepsi dışarıya boşanıp Sultanahmeddeki İbrahimpaşa Sarayına geldiler; onları gören buradaki acemi oğlanları da «biz ne dururuz!» diye muhafızları tepeliyerek dışarı fırladılar. Bunları işiden Yeni Saray (Topkapı Sarayı) gilmanları da zabtolunmayıp bâzu zoru ile saraydan çıktılar. O zamana kadar dünyayı görmemiş, hapishanede yaşar gibi bir ömür sürmüş olan bu delikanlılar lâübali şehrin içine dağılarak sipahi yazılmak sevdasına düştüler. Hep birden Elçi Hanına ve diğer hanlara vardılar, odalarını boşaltarak yerleştiler. Aslen Selânikli olup dirliği elinden alınmış olan Bıyıklı Mahmud isminde bir sipahi, etrafına bir alay sipahi toplıyarak İstanbula gelmiş; Sultanahmed civarında bir hana inmişti, fırsattan istifade etti, derhal şehre dağılan acemi iç oğlanlarının başına geçerek bir zorba başı oldu. Etrafına daha birçok kimseler toplanınca «fitneyi alevlendirmeğe başladılar». Dağılmaları için sadırâzam tarafından birkaç defa adam geldi; dinlemediler, nihayet zorla dağıtılmalarına karar verildi. Yeniçerilerin silâhlanarak kışlalarında hazır bulunmaları emredildi. «Acemi oğlanlariyle sipahilerin öldürülmesine dair Şeyhülislâm fetva vermiş!» diye bir şayia çıkınca sipahiler: «Vezir ve Müftü ile dâvamız vardır. Yeniçeri ve ahar fertler ile yoktur! Ayak Divanıolsun!» dediler Bıyıklı Mahmud başta olmak üzere hepsi Sultanahmed Camii imaretlerinde toplandılar. İçlerinden bazıları devlet ricalinden bazılarının saraylarını taşladılar. Sadırâzam ile ulema Yeniçeri odalarına gittiler: «Sultanahmed Camii imaretlerinde toplananların hepsi vacibülkatildir!» diye karar verdiler. Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi fetva verdi:

«Eşkiyadan birkaç kimesneler bir mahalde toplanıp sulehayı müsliminden birkaç kimesne için şer'an katlolunmak icabeder halleri yok iken elbette katil olunsunlar deyip,

kendilerin bazı esaretine teşebbüs için tecemmü ettikleri padişah hazretlerinin mesmuu hümâyûnları oldukta içtima memnudur, cemiyetten men olunsunlar diye hattı hümâyûn varid oldukta biddefeat nasihat olunduklarında nasihat kabul etmeyip muti olmayıp fesadı kadimleri üzere musır olup şer'i şerif ve padişah hazretlerinin muvafıkı şeri olan emrine ve hattı hümâyûna itaat etmeyip ve lâzım olursa mukatele ederiz deyu hilâfi şeri mukatele üzerine musır olsalar... Taifei merkumeye mukabele olunup müdafaai bisseyf olunmak şer'an caiz olur mu? Elcevap: Olur». Bu fetvayı Abdürrahim Efendi ile orada bulunan bütün ulema imza ettiler.

Bu fetva sipahileri korkuttu; ileri gelenlerinden bazıları vezire haber yolladılar: «Acemi oğlanların hepsi sipahi yazılsın; dâvamızdan vazgeçtik!» dediler. Devleterkânı buna muvafakat etti. Hepsinin sipahiye yazılmaları ve sipahilerin hoşnud edilmesi kararlaştırıldı. Bunun üzerine sipahiler ileri gelenleri dağıldılar. Bir fesat çıkarmak üzere iken ümitlerinin boşa çıktığını gören Bıyıklı Mahmud başına toplananlar ile Üsküdara geçti. Fitne bu suretle yatışmağa yüz tuttu. Beş gece sürmüş olan bu kararsızlık esnasında, Vezir ile müftünün vesair ricalin saray ve konaklarını müsellâh Yeniçeri bölükleri muhafaza etmişlerdi. Bu vaziyeti elde etmiş iken ileriye varmamak lâzım gelirken, Müftü ile Vezir:

— Bıyıklı Mahmudu bize teslim etsinler!

Diye haber yolladılar.

Bu haber sipahileri yeniden heyecana düşürdü:

— Mahmudun cürmü nedir ki verelim!

Dediler. Etrafına yeniden birçok sipahi toplanan Bıyıklı Mahmud, Üsküdarda, ihtiyatlı ve hazır duruyordu. Diğer taraftan ileri gelen bazı ulema, sipahilere taraftar olmakla itham olundular ve nefyedilmeleri için fermanlar çıktı, fakat hepsi de birer tarafa saklandılar. Ocak ağaları da müsellâh neferlerile Sultanahmed Camii imaretlerine gittiler. Orada hiç kimseyi bulamadılar. Yalnız sipahi kıyafetinde üç fakiri yakaladılar, bunları sipahiler kethüdası Sarı Hüseyin ağanın hanesi önünden nümayiş ile geçirdiler; vezirin emriyle Şehzade Camii ve halkın gözü önünde bıçarelerin boyunları vuruldu, cesetleri çarşı ortasına atıldı ve ayaklarına mızraklar saplandı; bazı sipahi evleri basıldı; Sofu Mehmed Paşa, bu suretle sipahilerin gözünü korkuttuğunu sandı. Fakat bilâkis bu ihtilâl ateşinin parlamasına sebep oldu.

Sipahilerle acemi oğlanları: «Hey bunlar birer ikişer avlayıp kırmak isterler!» diye birbirlerine haber saldılar. Eğer Yeniçeri veya Sipahilerden biri kanun ve şeriat icabı idam olunursa cesedi aşikâre denize atılırdı. Üç zavallının cesedlerinin çarşı ortasına atılarak tahkir edilmeleri hepsine yeniden gayret verdi. Silâhını alan Atmeydanında toplanmağa başladılar.

Her ne kadar ölüleri kaldırıp kaldırım taşlarını yıkayıp silip süpürdüler ise de sipahiler dağılmadı.

İleri gelen sipahiler, Sarı Hüseyin Ağa ve Kara Kethuda bütün sipahilere:

— Vezir ile müftüyü öldürmedikçe bize rahat yoktur!..

Diye haber göndererek bütün Kapukulu sipahisini Atmeydanına çağırdılar. Sofu Mehmed Paşa İstanbul kapılarının kapanmasını emretti. Bir sipahi kafilesi Ahırkapıya hücum ederek kapıyı kırdılar. Oradan Üsküdara Bıyıklı Mahmuda sandal ile haber gönderdiler. Bıyıklı Mahmud Üsküdarda ne kadar sipahi varsa fitne ve fesada iştirâk edebilecek ne kadar ayak takımı, serseri varsa hepsini başına toplıyarak gemilerle İstanbula geçerek Ahırkapıdan şehre girdi ve Atmeydanına gitti. Şevvalin dokuzuncu günü sipahiler içlerinden birkaç kişi intihap ederek küçük padişaha gönderdiler:

— Padişahım bizi Yeniçeriye kırdırmak isterler, bize garezi olmayan birini vezir tâyin etmeni rica ederiz! dediler.

Dördüncü Mehmed:

— Yeniçeri ile sipahi kullarımın birbiriyle cenk ve adavet ettiklerine rizayı hümâyûnum yoktur, siz cemiyetinizi dağıtın ben sonra ikisini de azlederim, hatırını hoş tutun!

Diye bir hattı hümâyûn gönderdi. Padişahın hattı sipahileri ve acemi oğlanlarını tatmin etmedi. Sarı Hüseyin Ağa, Kara Kethuda, Bıyıklı Mahmud, Talaklı Ali, Oruç Ağa, Kara Abdullah, Pandor Ali Efendi, Deli Birader Ahmed Ağa, Hezarpare Ahmed Paşanın kardeşi Oruç Bey, Bengi Mehmed Efendi

vesaire sipahi rüesası, adamlariyle beraber Sultanahmed Camiinde gecelediler.

Sipahiler Sultanahmedde toplanırken, ocak ağaları da Ortacamide toplanmışlardı. Sadırâzam da can başına sıçrayarak Ortacamie koşmuştu. Bütün ulemaya haber gönderilerek dâvet olunmuş, müftü ile Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ve İstanbul kadısından maadası, türlü türlü mazeret ve bahanelerle gelmemişlerdi; Müftü ile kazaskerler ve İstanbul kadısı gece Yeniçeri odalarında kalmışlardı. Müftü, hayatının korunması şartiyle, içinde kendisine taraftar kimseler bulunan Ellinci Yeniçeri ortası yoldaşlarına on bin kuruş bağışladı ve Ortalarına beş yüz kuruş vakfetti. O gece şiddetli bir rüzgâr esiyordu. Sipahilerin ortalığı karıştırmak için yangın çıkarmasından korkan İstanbul halkı sabaha kadar uyuyamamıştı.

Bazı Yeniçeriler, Sipahilere: «Biz de sizin ileyiz, hiç elem çekmeyin!» diye haber yollamışlardı. Sipahilerin başında bulunan Sarı Hüseyin Ağa: «Tulû kameti hamakatine delâlet edüp (!)» Yeniçerilerin iğfaline mağrur olmuş, «asker birbirine kılıç çekmez» diyerek silâh ve cenk âleti hususunda ihmalkâr davranmış, sipahilerin ekserisi silâhsız ve perişan oturmuşlardı. Ancak içlerinden bazıları Hâs ahırda bulunan at oğlanlarına altışar akçe sipahilik vâdederek adamlar göndermişler ve kandırarak camiye getirmişlerdi.

Sultanahmed Camiinde şamdanlar kandil ve meşaleler yakarak sohbet etmeğe başlamışlardı; hattâ aralarında mansab tevzi ve tevcihine bile başlamışlardı; Bıyıklı Mahmuda Selânik emaneti verilecekti; Sarı Hüseyin Kethüdaya Sipahi Ağalığı, Talâklı Ali Ağaya münasip bir mansab verilerek, sair ileri gelenler de muratlarınca taltif olunduktan sonra Hasahırdan gelen at oğlanlarına altışar akçelik birer sipahilik verilecekti. «Yarınki günde vezir katlolunacak, yeni vezirden bekâm oluruz!» diye sabaha kadar eğlenip söyleşmişlerdi. Ertesi günü, 10 Şevval salı, vezirden tekrar dağılmaları için adamlar geldi; fayda vermedi.

Sipahiler ileri gelenlerden Kara Abdullah ile birkaç ihtiyarı saraya gönderdiler; padişahın huzuruna çıktılar. Padişah çocuktu. Sarayda bütün nüfuz büyük annesi Kösem Sultanda idi. Kösem Sultan Sofu Mehmed Paşanın kendi bildiğine hareketlerinden endişede idi. İbrahimin saltanatını deviren ihtilâlin meydana çıkardığı simalardan biri de Kara Çelebizade Aziz Efendi idi, Aziz Efendi de celâdeti ile ocak ağalariyle Kösem valideyi kuşkulandırmakta idi. Bilhassa Kösem ondan nefret ederdi. Bununla beraber onun heyecanlarından, nüfuzundan, celâdetinden istifade edileceği cihetle Efendiyi büsbütün uzaklaştırmak da istemiyorlardı.

İhtilâli müteakip Rumeli kazaskeri olmuştu. Bütün bunları hisseden Aziz Efendi bir gün tenhada Sofu Mehmed Paşaya:

— Cenabı hak saadetlû padişâhımızı muammer eylesin, validelerini de sayei devletlerinde berkarar eylesin, Büyük Valideye gelince, size teveccüh üzere idi, fakat şimdi muhabbetini adavete çevirmiş, kanınıza aş erer. Bana ise aksayülgaye adavet üzeredir, idamımıza çalıştığı muharrerdir, âdet üzere Eski Saraya nefyedilse onun kin kemendine bendolmak ihtimali bertaraf olsa olmaz mı?

Demişti. Fakat Sofu Mehmed Paşa, Küçük padişahın anası Turhan Sultanın gençliğinden ve tecrübesizliğinden korkuyordu:

— Gerçek hakikat buyurursunuz, şimdi ikimize dahi adaveti olup mekir ve gadir fikrindedir amma kale gelmez, ehveni şerreyn yine sarayda durması ahsendir! demişti.

İşte Sipahiler saraya müracaat edince, Dördüncü Mehmed büyük anasının tertibi ile onlara Ben kullarımın niza ettiklerine ve birbirlerine seyf çektiklerine razı değilim, mâkul ve münasib kim ise vezir etsinler» diye Orta Camie Vezir ile Ocak ağalarına gönderdiler. Vezir ağalara sığınarak hattı hümâyûnu getirenlere:

— Emir pâdişahındır ve orayı ağalar bilir, eğer azlimizi mâkul görürlerse mührü teslim edelim!

Dedi. Bu söz üzerine Ocak Ağaları:

— Vezir ile müftünün katline değil, azline bile razı değiliz, hücum ile hat çıkartmak ne demektir; tez dağılsınlar, ve illâ elimizde olan fetva mucibince cümlesini kırarız!..

Diye kükrediler. Dördüncü Mehmedin hattını yanlarında alıkoydular. Yeniçeriler, pür silâh tüfek fitilleri yanar, cenge hazır olmuşlardı. Bütün mahalle imamlarına haber gönderildi. Yer yer dellâllar bağırmağa başladı:

— Bu cenge hazır olmayan kendi kâfir, avreti boştur!..

Ağaların cevabını sipahilere Beşinci Deveciler Çorbacısı Mehmed Ağa tebliğ etti. Bunun üzerine Sipahiler:

— Allah Allah!..

Diye bağırmağa başladılar. Sultanahmed Camiinin etrafında sokak başlarına kadar siperler kazdılar ve müsellâh Sipahiler ve acemi oğlanlarından güzide kemenkeşler bu metrislere girdi; biçare çorbacıya kılıç düşürüp katlettiler. Bu kan, bütün Yeniçerileri Sipahilere karşı yürütmek için kâfi geldi.

Bilâhara rivayet olunduğuna göre Çorbacının katli Vezir Sofu Mehmed Paşa tarafından tertip edilmişti, kendi adamlarından birkaçını Sipahi kıyafetine sokmuş ve Çorbacıyı paralatmıştı; çünkü Yeniçeri kanı dökülmeyince Yeniçerilerin Sipahiler üzerine yürümiyeceğini anlamıştı.

Ocak Ağaları yollu yolunca sıralandılar. Geride ulema ve daha geride de Sofu Mehmed Paşa geliyordu. Müftü Abdürrahim Efendinin oğlu Galata Kadısı Mehmed Efendi, sırtına zırh, başına miğfer giymiş, etrafında, pürsilâh iç oğlanları sanki Girid cengine gidiyormuş gibi, vezirane darat ile gelmişti.

Yeniçeriler iki fırkaya ayrılıp Atmeydanının iki tarafından hücum ettiler. Meydan ağzına geldikleri zaman vüzeradan Kenan Paşa ile Fatih Camii vâizi Veli Efendi Sipahilere gönderildi. Fakat Sipahiler bunlara söz bile açtırmadılar. Camiin içinde bulunan rüesa ile temas edemediler; Sipahilerin arazil takımı ise sual ve cevap bilmez: «Bre urun!..» diye bir ses yükselince ortalık karıştı. Veli Efendi bu civardaki bir eve kaçarak canını kurtardı. Kenan Paşanın şatırı ile matracısısını paraladılar; Kenan Paşa bir cami penceresi içinde mahsur kaldı.

Yeniçeriler Ayasofya yolundan yürüdüler. Ağalar da arkadan geliyordu:

Kimi aldı kemanın deste, kimi tîği bürrâni
Biri birine kattı ikisin igvayı şeytâni.

Yeniçeriler kılıçlarını çekerek önlerine gelen sipahileri doğramağa başlamışlardı. Sipahiler ve iç oğlanları arasındaki kemankeşler Yeniçerilerin üzerine yağmur gibi ok yağdırıyorlardı. İlk hamlede birçok Yeniçeri yaralandı ve telef oldu.

Bu şiddetli müdafaa üzerine Yeniçeriler durakladı. Hattâ bozulmak mertebesine az kalmıştı. Yeniçeri Ağası ile kethüdası ileride bulunuyorlardı. Geride bulunan Koca Muslihiddin Ağa hemen atını ileriye sürerek tereddüt eden Yeniçeri Ağasına:

— Bre korkak, geri dur!

Diye çıkıştı. Yeniçerilerin önüne düştü:

— Koman şahbazlarım bu bir avuç âcizlerin cengi ne olsa gerektir ve onların gerisi dağılmağa başladı. Gayret eyleyin!

Diye bağırmağa başladı. İhtiyar Muslihiddin atını sürmesi üzerine Yeniçeriler kılıçlarını çekerek ikinci bir hücuma geçtiler; önlerine gelen Sipahileri doğramağa başladılar. «Cüsseleri ayakları altında kalıp payimâl oldu» onların cesedlerine basa basa meydanın ortasına kadar ilerlediler.

O zamana kadar cenk yüzü görmemiş olan ulema efendilerin eli ayağı titremeğe başladı; herbiri bir tarafa çekildi. Dört bir taraftaki sokaklardan meydana dolan Yeniçeriler, caminin harimine sığınmış olan Sipahilere tüfenk tanesi yağdırmağa başlamıştı.

Sultanahmed meydanı «ak sakallı ve kara sakallı ve tâze acemi ve iç oğlanı kelleleri ile malâmal olup» cesedler tepeler gibi yığılmıştı. Geri kalan Sipahiler ile acemi oğlanları, kendilerini idare eden bulunmadığından camiin harimine dolmuşlardı. İçlerinde behadır olanlar ok atıp ve kılıç çalıp merdane cenkleşiyorlardı. Bilhassa iç oğlanları arasında tüvâne ve bahadır ok atıcılar pek çoktu. Hattâ vaktiyle Cafer Paşa tarafından saraya çırak edilmiş Maksut namında bir yiğit, ok torbasındaki her ok ile bir Yeniçeri mıhlamıştı, bunlardan yedisi derhal can vermişti, nihayet okları tükenince üzerine kılıç ile üşüşen Yeniçeriler Maksudu parça parça etmişlerdi.

Sipahilerin ileri gelenlerinden, serçeşmelerinden olan Sarı Hüseyin Ağa, Kara Kethüdası cami içinde idiler:

— Varalım kapıları kapatalım!
Bunda ne dururuz, emir Allahındır, varalım cenk edelim!

— Abdestimi tazeliyeyim!

Diye birer bahane bularak dışarı çıktılar, eceli erisemeyüp bahtı açık olanlar kaçıp kurtuldu. Zorbabaşı Bıyıklı Mahmud, daha evvelden hazırlanmış, Ahırkapıyı Sipahilerle

muhafaza altına aldırmıştı. Yeniçerilerin hücumu başlar başlamaz Sarı Hüseyin Ağa ile beraber ve arkalarından gelen neferleriyle Ahırkapı iskelesinde hazır bulunan bir iki kayığa atladılar, Üsküdar yakasına can attılar.

Bu kayıklardan bir tanesi sipahilerle dolu olarak sahilden açılırken içine birkaç kişi daha atlıyarak kayığı devirdi, içindekiler denize dökülerek güçlükle karaya çıkabildiler. Geri kalanlar, caminin iç ve dış hariminde, şadırvan etrafında, kapı ve pencere içlerinde, minber ve mihrap önlerinde kılıçtan geçirilmişlerdi. Bu vak'ayı bütün fecaati ile nakleden Müverrih Naima «Camii şerifin ol nazenin musanna kapıları ve camları tüfenk fındığı ile delik delik oldu, el'an bazı yerlerinde meşhuddur» diyor.

Bu satırların yazıldığı sırada, Sultanahmed Camiinin dış ve iç kapılarında, bu kanlı vak'anın hâtırası olan kurşunlar durmakta idi.

Yeniçeriler ölüleri soymağa başlamıştı, Kara Murad Ağa, sanki Geride Venediklilerle cenkleşiyormuş gibi, baş getirene bahşişler veriyordu. Sipahiler ile iç oğlanlarından bazıları minare kapılarını kırarak minarelere çıkmışlar, minaralerden aşağıdaki ağalarına:

— El'aman, bizi affedin! diye bağırıyorlardı.

Ortaya yine Muslihiddin Ağa atıldı; Yeniçerilere:

— Yetişir yoldaşlar, çekin elinizi!..

Diye emir vererek bu korkunç kitali durdurdu. Minarelerden ve camiin köşe bucağından çıkan Sipahiler ve iç oğlanları Muslihiddin Ağa ile Sofu Mehmed Paşanın atları ayağına kapandılar, affedildiler.

Bu korkunç katliamda kılıcını vatandaş ve dindaş kanı ile lekeleyen Yeniçerilerin arasında bazı civanmertler de çıkmıştı. O gün orada bulunan bir çavuş anlatmıştı:

— İç oğlanlarından iki tâze civan, başı açık, zülüfleri akılları gibi perişan kaçmağa başlamışlardı; aman vermiyerek seğirdip bunları katletmek üzere arkalarına yalın kılıç sekiz Yeniçeri düşmüştü. Tam erişecekleri va-

— Yoldaşlar, kıymayın kardeşler, bana bağışlayın, onların yerine beni öldürürn!
kit bir alçak boylu kara sakallı Yeniçeri aralarına girmiş:

Diye yalvarmağa başlamıştı; iki genci bu suretle Yeniçerilerin elinden kurtarmış, her ikisinin de ellerinden tutarak:

— Gelin oğullar!
diye o civarda bulunan bir şerbetçi dükkânını açtırmış ve oğlanları şerbetçiye emanet bırakmıştı. Bir tanesinin yirmi altını vardı, çıkarıp bu kara sakallı Yeniçeriye vermişti; vak'a yatıştıktan sonra şerbetçi dükkânına tekrar gelen bu adam delikanlıları almış, Nakılbend mahallesi tarafına götürerek tamamiyle selâmete çıkmış, sonra aldığı yirmi altını sahibine geri vererek:

— Al oğul, elinden şerbetçi alır diye almıştım, benim ihtiyacım yoktur, varın selâmetle! demişti.

Gaile tamamiyle yatıştıktan sonra da, Sultanahmed Camiinin içinde ve dışında yatan cesetlerin akrabası olanlar gelip ölülerini aldılar ve defnettiler. İki yüzden fazla kimsesizlerin cesetleri de «bagilerdir diye» namazları kılınmıyarak denize atıldı.

Ocak Ağaları ve zabitleri, Yeniçerilere şiddetli emirler verdiler: «Olan oldu. Yaramazlar cezasını buldu. Sipahiler de bizim karındaşlarımız, sefer ve hazerde yoldaşlarımızdır, bundan sonra her kim onlara dil uzatır ise bilâ aman hakkından gelinüp deryaya atılur, herkes edebile gezüp harfendazlıktan ziyade hazer etsün!» dediler

Bibl.: Naimâ tarihi, IV; Mehmed Halife Tarihi Gılmânî.

AT MEZARI, AT EVLİYASI — İkinci Osmanın (Genç Osmanın) «Sisli Kır» adındaki sevgili atının mezarıdır ki, öldüğü zaman, bu hükümdar tarafından Üsküdarda sarayı bahçesinde bir yere gömülmüş ve mezarına da kitabeli bir taş diktirmişti. Üsküdar Sarayının bozulup bir kısım arazisi üzerinde Selimiye kışlası ve camiinin yapıldığı sırada at mezarı da açıkta kalmış ve o civar halkı ağzından başlıyarak bütün İstanbula bir «At Evliyası» şöhreti olarak yayılmıştı; sancılı atlar şifa dileği ile bu mezarı ziyarete getirilmeğe, etrafında üçer defa dolaştırılmağa başlamıştı. Selimiye mahallesinde Harem iskelesi caddesinde bir evin bahçe duvarına dayalı dururdu; rivayet edildiğine göre, taş evin bahçesinde iken, hasta atların ziyaretini kolaylaştırmak kasdiyle sökülüp sokağa konulmuştu. Müze müdürü Halil Edhem Bey haber alınca, bu

kıymetli kabir taşını oradan Müzeye naklettirmişti. Yüksekliği 96, eni 72 santim olan bu taşın kitâbesi şudur:

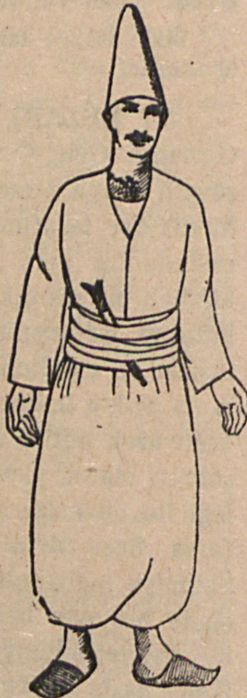
Zılli Hak Hazreti Osman Hanın
Sislikır nam atı öğülmüştür
Emri Yezdanile mevt irişicek
Bu mekân içre o gömülmüştür.
Sene 1028 (M. 1619)

ATOĞLANI, ATOĞLANLARI — Topkapu ve Üsküdar Sarayı Hümâyûnlariyle İstanbul ile etrafında âhiri bulunan sair miri saray ve kasırlarda; Sultan, vezir, âyân ve eşraf saray ve konaklarında ahır uşaklarına verilmiş isimdir.

Ahır küreyip temizlerler, hayvan timar ederler, hayvanların yemini, suyunu verirler, gezdirirlerdi; sefer zamanlarında da velinimetlerinin maiyetinde sefere giderler, mekkâre hayvan ve arabalarının sevk ve idaresi, muhafazası bu atoğlanlarının vazifesiydi. Ağır ve kaba hizmet olduğu için atoğlanları istisnasız gayet sağlam yapılı genç irisi çocuklardan şehbaz ve tüvânâ gençlerden seçilip alınırdı; başlarında keçe külâh, yalın ayak, yalın ayağında tomak, en kaba kumaştan çağşır, şalvar giyerler.

Yılda iki bayram da kendilerine kaba bezden ve iki don iki gömlekten ibaret çamaşır verilirdi. İstanbuldaki askerî ihtilâllerde konak ve saray yağması için ihtilâlci askere büyük şehrin ayak takımı ve eclâfı arasında bu bekâr uşağı atoğlanları da katılırdı.

On yedinci asır ortasında Sultan İbrahim devrinin en büyük şöhlerinden, bu pâdişahın silâhdarı ve dâmâdı, Kapdânıderya ve Girid adasında Hanya fâtihi, zekâsı, malûmatı ve namusu ile mümtaz bir devlet adamı, ayrıca son derece güzelliği ile meşhur Dalmaçyalı Yusuf Paşa 14 - 15 yaşında iken memleketinde Nadin kasabası sancak beyinin ahırında bir atoğlanı idi; İstanbuldan bir vazife ile gelen bir kapıcıbaşının nazarı dikkatini çekmiş, bu adam tarafından İstanbula getirilerek Enderunu Hümâyûna verilmişti. (B.: Yusuf Paşa).

Atoğlanı
(Resim: Hüsnü)

On sekizinci asırda İstanbulda pâdişahlara mahsus saraylarda 600 nefer atoğlanı vardı. Yaşları ilerleyince seyis olurlar, sonra da bir nanpâre ile saraydan çıkarılırlardı; nanpâreleri de daima memleketlerinde yevmiye hesabiyle alacakları küçük bir emekli aylığı olurdu; bir kısmına da küçük bir timar verilirdi.

ATOMBOMBASI — İstanbul külhânîleri argosunun yeni tâbirlerinden; iki ayrı mânâda kullanıldığı tesbit edilmiştir.

1: Gaayet dolgun, sert, başları ileri ileri bakan kadın memesi, bilhassa yosma karı memesi; misal:

— Bırak ulan, işkenbe suratlıyı..

— Boş ver surata, atombombalarına bak..

2: En azılı serseri, şerirleri dahi son derece cür'et ve hârikulâde câzibeleri ile şaşırtan, sersemleten, ve girdiği meclisdeki hayranlarını birbirine düşüren, etrafına verdiği vuslat ümidleri ile cinâyetlere sebep olan güzeller; misaller:

— Düşelim peşine, fırsattır..

— Ben atombombasından korkarım...

* * *

— Piçe bak, atombombası..

— Zehir Mehmedin başını o yedi...

ATPAZARI — Biri Fatihte, diğeri Üsküdarda iki tanedir; İstanbul Atpazarları hakkında türlü toplu malûmat, Emrullah Efendinin «Mufitül - Maarif» inde verilmiştir ki aşağıdaki satırlar bu eserden nakledilmiştir:

«İstanbulun Atpazarı Fatih civarında bir meydandadır ki burası kadimden yani Bizans İmparatorluğu zamanında sığır pazarı iken fetihten sonra bilhassa atpazarı ittihaz olunmuştur. İdaresi Şehremanetine tâbidir.

«Atpazarının tarihi tesisi Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri zamanına müsadiftir. Elyevm bir mahalleyi andıran ve dört beş sokakla büyükçe bir meydanın dairei tahdidinde mahsur kalan bu eski pazar yeri vaktiyle pek vâsi imiş. Sonra vüsatini kaybederek 25 - 26 ahırdan ibaret mahdut bir daireye münhasır kalmış. Fakat devri tesisinden az bir müddet sonra 170 ahır ile iki büyük meydana sığamıyacak derecelere geldiği tarihten sabit-

tir. Atpazarının şekli sabıkı namına elde edilen malûmat burasının Saraçhane cihetinden Fatih meydanına kadar imtidat ettiğini gösteriyor. Şu sahai vesiayı işgal eden mebanii ticariye bittabi yalnız at ahırlarından ibaret değildi. O zaman semerciler aşağı meydanda, mutaflar atpazarının arka sokağında, sebeşçiler Saraçhane cihetinde, yani şimdi (1901 = 1317) arabacı dükkânlariyle muhat olan kemeraltı tarafında bulunur imiş. Şu taksimat Atpazarı denilen mahallin yalnız hayvan alım satımına mahsus bir yer olmadığına delâlet eder. Atpazarı o halinde ata, yahut daha vazıh tâbiri ile süvariliğe müteallik ne kadar sanat varsa cümlesini câmi bir ticaretgâhı umumî şeklini haizmiş. Müruru zamanla bu san'atla iştigal edenler öteye beriye dağılarak elyevm Atpazarı civarında bir iki muytabhane ile birkaç semerci dükkânından başka bir şey kalmamıştır. Maamafih tebeddülât vâkıa Atpazarının şekli kadîmini bir tagyire uğratmamıştır. Buraya sonradan ilâve edilen bir şey varsa o da Cennetmekân Abdülmecid Han Hazretlerinin zamanı saltanatlarında bir timsali lâtif mimarî olarak meydanın ortasına yaptırılan dört taraflı bir çeşmedir. Elyevm Atpazarı ahalisinin pek ziyade istifade eylediği bu çeşmenin üzerindeki tarihi manzumdan 1269 tarihinde Padişahı Müşarünileyh tarafından ihya buyurulduğu anlaşılıyor. Atpazarında bulunan hayvanların bundan başka sulağı olmaması çeşmenin, mevkiinde haiz olduğu derecei lüzumu ispat eder.

«Atpazarının yukarı cihetinde bir de dua meydanı vardır ki her sabah dükkânlar açılmazdan evvel esnaf ve ahaliden bazıları oraya gelir. Mahalle camiinin imamı tarafından güzel bir dua okunur. Hâzirun duayı dinler. Ondan sonra dükkânlar birer ikişer açılmağa, atlar öteye beriye götürülmeğe, pazarın muamelâtı mutadesi görülmeğe başlar. (İkinci Abdülhamid tarafından) buraya bir de dilnişin namazgâh ilâve edilmesi dua meydanının letafeti ruhaniyesiyle mütenasip bir şekli zarife girmesini mucib olmuştur. Üsküdarda bulunan Atpazarı Fatihteki kadar meşhur değildir. Orada ne böyle âdetlere, ne de daimî bir alışverişe tesadüf edilebilir. Ahz ve ita pek mahduttur. Zaten Üsküdarda pazar ittihaz edilen mahal birkaç handan ibarettir. Yalnız Cuma günleri açılır. Pazar muamelesi, alım satım üç dört saat devam eder. Fatihteki Atpazarı bir vakitler süvari atlarının mübayaası için de yegâne mahreç olmuştur. Asrı Sultan Mahmud Han Sanide Nizamı Cedidin ikinci defa olarak ihdası üzerine asker için alınan ilk hayvanlar oradan iştira edilmiştir.

«Atpazarının sureti idaresi, muamelâtı, hayvanlardan alınan rüsum pek büyük tebeddülâta uğramıştır. Ötedenberi Atpazarının bir kethüdası ile bir de Yiğitbaşı dedikleri kethüda vekili vardır. Bunlar alelusul esnaf tarafından intihab edilir. Yiğitbaşı müzayede yerine nezaret eder, kethüda umuru esnaf ile meşgul olur. Burada mezada çıkarılan hayvan dellâl elinde gezdirilirse resmi mîrî namına beş kuruş alınır. Başka bir şey istenilmez. Ahır sahipleri hariçten gelen tüccarın atlarını muhafaza ederler. Bunun için yevmiye, yahut aylık namiyle ücret vermek mutad değildir. Hayvan ne zaman satılırsa ahır sahibi müşteriden 30 kuruş alır. Satılan atların bir özrü makbul üzerine iadesi için 39 günden ibaret bir müddet tâyin edilmiştir. Bu müddet zarfında hayvanın sıraca, tıknefeslik, sar'a gibi illetlerden biriyle musab olduğu anlaşılırsa hayvan iade edilir. O zaman esnafın ileri gelenleri birleşirler. Hayvan tetkik edilir. Hasta olduğu tebeyyün ederse satan adam parayı iade etmeğe mecburdur. Hayvanlarda Belediyece bir ihtisab resmi alınır ki bunun mahalli tatbiki yalnız Atpazarı değildir. Dersaadet ve Bilâdı selâsenin hangi tarafından hayvan satılırsa —köyler müstesna— ihtisab resminin istifası için hususî memurlar vardır.

«Atpazarındaki hayvanlar her gün bir baytar müfettişi tarafından muayene edildiği gibi alınıp satıldığı zamanlarda dahi müşteri arzu ederse bunu memuru mumaileyhe muayene ettirebilir.

«Atpazarında senevî otuz bin manda, öküz, yedi bin kadar da beygir satılırmış. Rumeliden Anadoluya. yahut Anadoludan Rumeliye getirilen hayvanlardan (geçid parası) namiyle beşer kuruş daha alınır ki bu ihtisap resmine dahil değildir. Memaliki ecnebiyeden getirilen hayvanat zaten gümrük resmine tabi olduğundan bunlardan rüsumu mîrî istafası ikinci defa satılmasına mütevakkıftır.

«İhtisab resminin ihdasından evvel yani 1265 tarihlerine kadar satılan hayvanlardan

Maliye Nezareti memurlarınca (serçin, perçin) parası namiyle birer kuruş alınırdı. Bu resim hâlâ kethüda aidatı makamında alınıyor».

ATPAZARI KERVANSARAYI — İstanbulun büyük kervansaraylarından biri idi; Pertev Paşa tarafından yaptırılmış, Mimar Sinan binası idi. İstanbula gelen sipahilerin indikleri başlıca yerlerden biriydi.

ATPAZARI MEYDANI — Fatihte, Eskimutaflar Sokağı ile Mıhcılar Caddesi arasında, [ ] şeklinde çoğu tuğla ve kâgir iki yapı kümesiyle çevrilmiş küçük bir meydan olup, eskiden ortasında Abdülmecidin; meydan çeşmesi bulunmakta idi ki sekiz on yıl kadar evvel yıktırılmış, kaide izi kalmıştır. Tam ortasında Belediyenin bir elektrik feneri, iki ağaç vardır. Üç ağaç da Eskimutaflar Sokağı medhalinden girildiğine göre sağ kenarında görülüyor. Günün hemen her saatinde tenha bir meydancık olup etrafındaki istikamet, doğruluk, Yeniyıl Marangoz evleri ile Tekirdağlı Yakub Pehlivanın araba malzemesi atölyesinden gelen bıçkı makineleri sesinden gayri bir ses de işidilmez.

Burhan Olker

ATPAZARI YANGINI — Atpazarı, Fatih ve civarını yok edip büyük yangınların hemen hepsinde yanmıştır. Lütfi Tarihinde, Hicrî 1245 (M. 1829) vakayii arasında, Atpazarının içinden çıkmış bir yangın da kaydedilmiştir.

«Nisanın yirmi beşinci gecesi, Atpazarında ahırlardan zuhur eden ateş, ertesi gün saat ikiye kadar (alaturka) mümted ve Fatih civarında Emsercilere müntehi olarak mektep cihetindeki ahırlardan maada cümlesi ve iki mescid ile birçok büyût ve menâzil muhterik ve muşmahil olmuştur».

Bibl.: Lûtfi tarihi, II.

ATRİTA AĞI — İstanbul balıkçılarının kullandığı ağlardandır; boyu yetmiş, eni üç kulaçtan altı kulaça kadar olup gözleri sardalya gözünden az dardır. Üst yakasında mantar, alt yakasında kurşun vardır. Gümüş balığı avına mahsustur; gündüzleri balıklar çevrilip ağlar balıklarla beraber kayığa alınır; uzatma suretiyle hiç kullanılmaz. Kurşunları seyrekleştirilip suyun yüzünde salma ağ tarzında da kullanılır, gümüş ve atrita balıkları tutulur, böyle su üstü ağı yapıldığı zaman balıkçı ağzında «Yeldirme ağ» adını alır. Altın Para zamanında bir atrita ağı en az 1300 kuruşa yaptırılabilirdi.

ATSIZ (Hüseyin Nihâl) — Edebiyat muallimi, şair; inanı yolunda cesur ve metin, hiç bir kuvvete boyun eğmeyen, mücadeleden yılmayan, ezadan cefadan korkmayan, son derece afif, muhakkak ki neslinin mümtaz bir siması; 12 ocak 1905 de İstanbulda doğdu, bahriye binbaşılığından mütekaid Mehmed Nail Beyin oğludur. İstanbul Sultanîsinin onuncu sınıfında iken İmtihanla askerî Tıbbiye Mektebine girdi; Tıbbiyenin üçüncü sınıfında Bağdatlı bir mülâzime selâm vermemesi yüzünden çıkan atır münakaşa sonunda, mektepten çıkarıldı; bir müddet Kabataş Lisesinde muallimk muavinliğinde bulundu, mektep müdürü ile geçinemedi, İstifa etti, kısa bir müddet Seyrisefain idaresinde kâtiplik ettikten sonra İstanbul Darülfününunun edebiyat Fakültesine devama başladı ve ayni zamanda Yüksek Muallim Mektebine girdi, fakat bir hafta sonra askere alındı, dokuz ay süren askerliğinin sonlarına doğru, büyük biyograf Mahmud Kemal İnal «kendi tâbiridir» diyor, «ırkan çingâne bir baş çavuşla döğüşüp divanı harbe verilmek tehlikesini atlatarak» terhis olundu. Tekrar yüksek tahsile devam ile 1930 da Edebiyat Fakültesinin edebiyat zümresinden diploma aldı; hem kendi liyakatenin hakkı hem de Profesör Fuad Köprülünün teveccühü eseri Türkiyat Enstitüsüne asistan oldu. 1931 de «Atsız Mecmua» çıkarmağa başladı ki soy adı kanunu çıktığında, bu mecmuada çıkan yazıları başına türlü dertler açtığı için «Atsız» soy adını aldı.

Nihal Atsız
(Resim: Behçet)

Maarif vekili merhum Doktor Rüşdü Galip Beyin Ankarada Tarih Kurultayında çok hürmet ettiği hocalarından Profesör Zeki Velidi Bey hakkında söylediği bir sözden müteessi-

ren çektiği protesto telgrafı üzerine asistanlıktan istifaya dâvet olundu, kabul etmedi, evvelce Malatya orta mektebine türkçe, sonra Edirne Lisesi edebiyat muallimliğine tayin edildi; fakat tenkidkâr neşriyatına ağır bir lisan ile devam ettiği için vekâlet emrine alındı. 1934 de Deniz Gedikli Mektebine türkçe muallimi tayin edildi. Bu vazifesi 1938 yılı temmuzuna kadar dört sene devam etti, 1938 ders yılı başında hususî Yucaülkü Lisesinde ders kabul etti, 1939 da yine hususî Boğaziçi Lisesine nakletti; 1944 yılı Nisanının başlarına kadar dört buçuk sene bu lisede kaldı; o sırada yayınlamakta olduğu Orhun adlı aylık Türkçü mecmuanın mart ve nisan 1944 tarihli ve 15 ve 16 numaralı sayılarında memleketteki komünist tahrikleri hakkında Başbakan Saracoğluya hitaben yazdığı iki açık mektuptan sonra mecmua kapatıldı, Boğaziçi Lisesindeki muallimliğine Maarif Vekâleti emriyle son verildi; bu açık mektuplar dolayısiyle Sebahaddin Âlinin açtığı hakaret dâvasında bulunmak üzere Ankaraya gitti, 9 mayıs 1944 de dört ay hapse mahkûm oldu, cezası tecil edildi; fakat örfî idare karariyle tevkif olundu; İstanbulda yapılan örfî idare muhakemesinde altı buçuk yıla mahkûm edildi ise de karar Askeri Temyiz Mahkemesince esasından bozuldu, bir buçuk yıl süren bir mevkufiyetten sonra tahliye edildi ve yeniden yapılan muhakemesinde beraet etti. Kadıköy Sultanisinden ve Edebiyat Fakültesinden sınıf arkadaşı Tahsin Banguoğlu Maarif Vekili olunca vefakârlık göstererek Nihâl Atsızı Süleymaniye kütüphanesinde çalışmak üzere Davutpaşa orta mektebi türkçe muallimliğine tayin etti; bu vazifesi 1949 temmuzu sonlarından 1950 Eylûlüne kadar devam etti, bu tarihte Haydarpaşa Lisesi Edebiyat muallimliğine noklolundu, Haydarpa Lisesinde 1952 yılı mayısına kadar kaldı; 5 Mayıs 1952 de Ankarada Milliyetciler Derneğinde tertiplediği bir toplantıda «Devletimizin kuruluşu» mevzuu üzerinde verdiği konferans üzerine maaşını Haydarpaşa Lisesi kadrosundan almak üzere tekrar Süleymaniye kütüphanesinde vazifelendirildi; 1959 yılı eylûlünde bu kütüphanedeki vazifesinde bulunuyordu.

Hüseyin Nihâl Atsız Türk Tarihi üzerinde sağlam bilgi sahibidir. Bu yolda merhum Doktor Riza Nûr ile çok yakın bir dostluğu olmuş, mücadeleci ruh yakınlığı da olduğundai Riza Nûr, Nihâl Atsıza manevî bir baba sevgisiyle bağlanmıştır. Aşağıdaki koşma şiir diline bir örnektir:

Dumanlı gözlerim bir hayal arar
Tan vakti ufukta güneş yanmadan
Her güzel dakikam geçer çabucak
Tadını içip de gönül kanmadan

Benim de çok tatlı bir dünüm vardı
Bir elâ gözleri süzgünüm vardı
Ömrümde bir gecem bir günüm vardı
Onu da usandım artık anmadan

Gün olur ufuklar gönlümü sıkar
Gün olur ki gönlüm âhımdan bıkar
Şu yollar hep ayni gurbete çıkar
Bir pınar başında durup konmadan

Ömründe gülmedin, rahat bulmadın
Ölsen de no!a ki anılmaz adın
Hey Atsız yirmi beş yılda kocadın
Başında saçların beyazlanmadan.

Bu koşmayı 1930 da yazmıştı. 1959 da saçları da ağarmıştı, Ama hâlâ başı dimdikti.

Mücadelelerinde çok sert bir kaleme sahip olan Atsız, mürit duygularının heyecanı ile haksız hücumlarda da bulunmuştur. Fakat bir hakikattir ki ismi memleketimizin namuskâr evlâdlarından biri olarak unutulmıyacaktır.

ATSIZ MECMUA — Hüseyin Nihâl Adsız tarafından tesis ve neşredilmiş aylık Türkçü mecmua; «isim» mânasındaki türkçe kelimenin at şeklindeki arkaik imlâsı ile isimlendirilmiştir.

Her ayın on beşinde çıkardı, 17 nüsha çıkmıştır; ilk sayısı 15 mayıs 1931, son sayısı da 5 ekim 1932 tarihlidir. Bu on yedi nüshada Zeki Velidi, Fuad Köprülü, Ahmed Caferoğlu, Abdülkadir İnan, Mehmed Hâlid Bayrı, Şerafeddin Yaltkaya, Nihad Sami Banarlı, Mahmud Ragıp Gazinihal gibi tetkikçilerin türkoloji mevzuunda hayli makaleleri intişar etmiştir.

İlk sayıları 1000 nüsha olarak basılmış, sonra 750 ye indirilmiş, son sayılar da 500 basılmıştır. Mecmuanın müessisi ve sahibi bu mecmuada çıkan şiirlerinde Atsız takma adını kullanmıştır ki sonra soy adı olmuştur (B. : Atsız, Hüseyin Nihâl).

ATSIZNEFER SOKAĞI — Şişlinin Paşa Mahallesi sokaklarındandır. Batı Caddesi ile

Kâmilbey Sokağının kavuştukları üçyol ağzı ile Barutçular Sokağı arasında uzanır.

Üçyol ağzından girildiğine göre, üç arabanın geçebileceği genişlikte, az bozuk toprak bir yoldur, az ileride sağa isimsiz bir ara sokak verir. Ferace sokağı ile olan kavşağından sonra dört araba enine çıkarsa da, nihayete doğru tekrar darlaşarak eski halini alır.

Sol taraf Ferace sokağına kadar yangına dizili ekseri ikişer kat ahşaplarla bezenmiştir. Sağ yan, ara sokağa kadar arsa halindedir. Ferace Sokağı kavşağında, sağda, 17 inci İlkokul vardır. Yol, ileriye, arsa ve bahçelikler arasında uzanır; bahçeliklerde tek katlı teneke - tahta kulübeler, barakalar vardır (Haziran 1947).

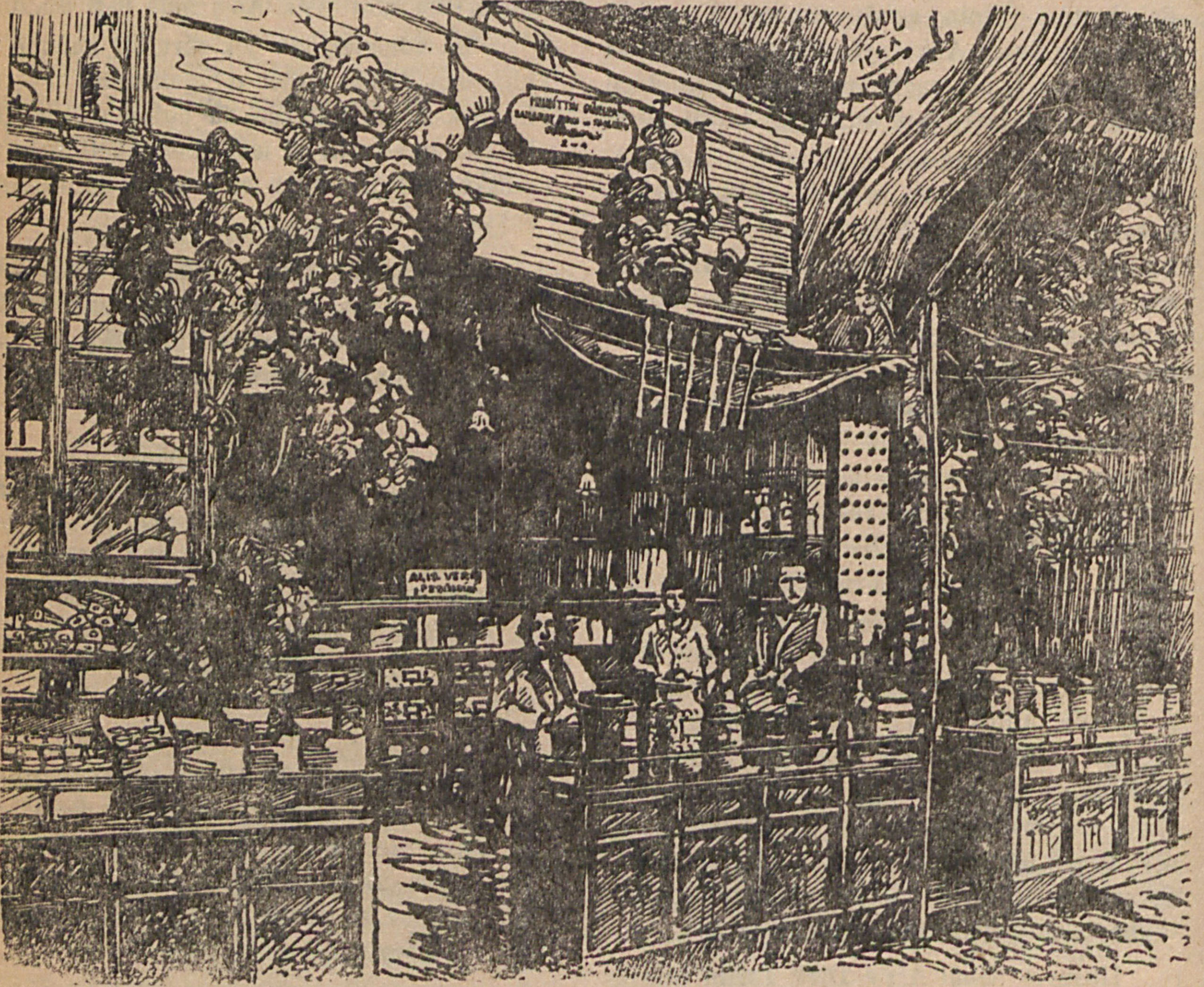
İsmail Ersevim

ATTAR, ATTARLAR — Kamusa göre, güzel kokular, tıbbî ecza, misk ve bahar; ve halen iğneden ipliğe kadar türlü şeyler satan esnaftır; bu isim halk ağzında bozulmuş, aktar olmuştur.

Eskiden attar dükkânları, eczahanelerin ve ecza depolarının yerini tutardı; Büyükşehirde attarların en vukufluları ve zenginleri de Mısırçarşısında bulunurdu. Mısırçarşılı büyük attarlar hem toptan hem de perakende satış yaparlardı (B.: Mısırçarşısı). Mahalle aralarında ve İstanbulun diğer bazı semt ve çarşılarında ki küçük attarlar ve kökçüler mallarını Mısırçarşılılardan tedarik ederlerdi.

1950 - 1959 seneleri arasında hemen hemen attar dükkânı kalmadı ve Bayazıddaki kapalı çarşı civarında bulunan attar dükkânları da istimlâk dolayısı ile yıkıldı; hâlen Mısır Çarşısında 3 tane baharatcı dükkânı var ise de bunlardan yalnız bir tanesi attardır, öbür ikisinin attarlıkla ilgisi yoktur.

Eski attarlar, ilâç tertip etmekte gayet

Eski Mısır Çarşısında Hamlacıbaşının dükkânı diye tanınmış tarihî dükkân; son sahibi Nureddin Gürler idi (Resim: N. Baylav koleksiyonundaki fotoğraftan S. Sinan eli ile)

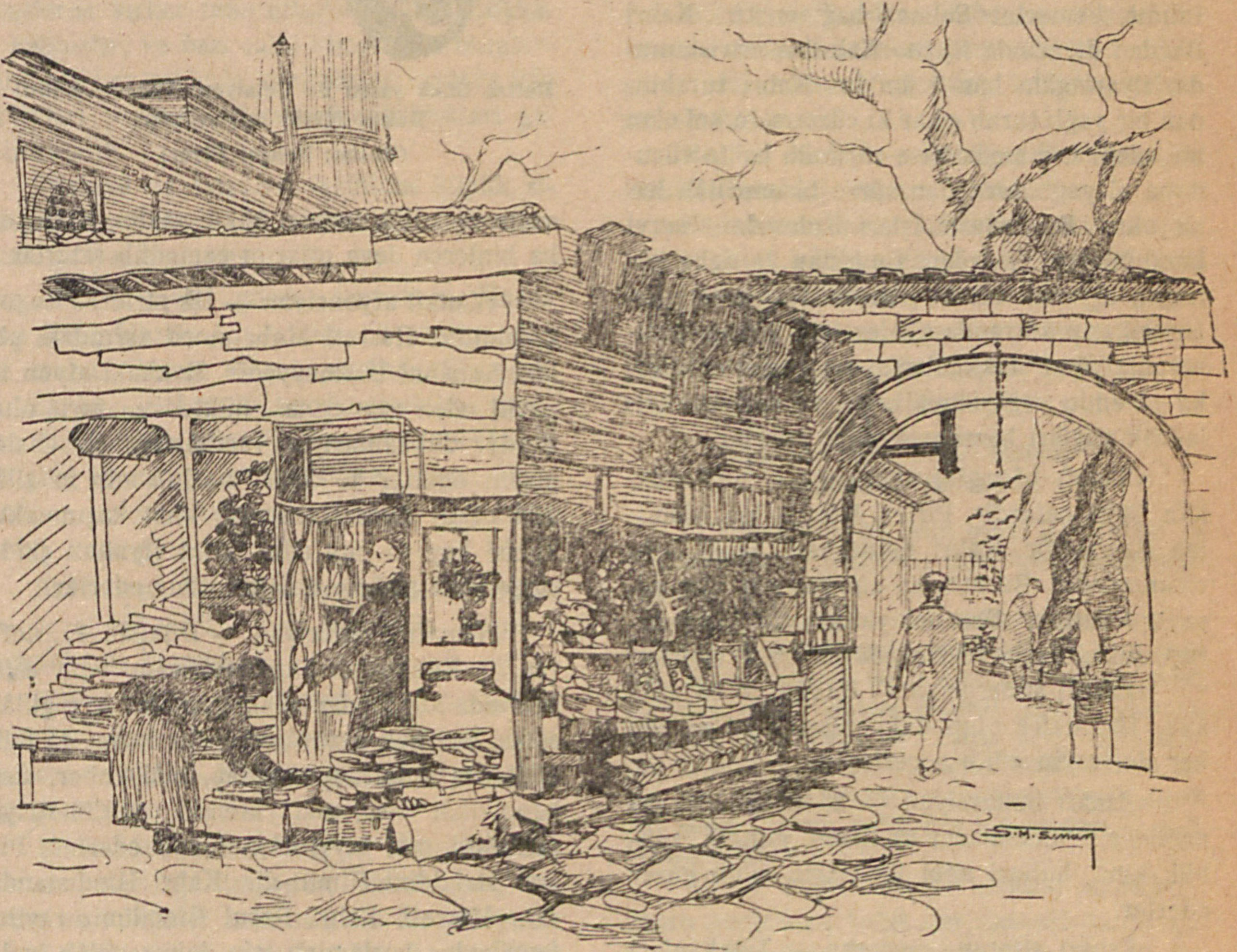
mahir kimselerdi, bu ilâçların maddei iptidaiyelerini teşkil eden ot, kök, yaprak vesaireyi çok iyi tanırlardı; bunların toplanma, kurutulma ve muhafazaları hakkında sağlam bir bilgi ve ihtisas sahipleriydi. Şuruplar, mâcunlar, merhemler, taktir edilmiş kokulu ve devalı sular, tiryaklar, haplar; bilhassa bahî (Afrodisiyak) ilâçlar yaparlardı. Bunlardan başka, attar dükkânlarında meselâ kaynama şap, soğuk şap, yazma, nuhudî denilen sanayie müteallik sâbit boyalar yapılır; dardağan darısı, yılan suyu, yılan gömleği, hamamiye, tamamiye, safayı mülk vesaire gibi hastanın sadece mâneviyatını kuvvetlendiren müstahzarlar bulunurdu.

Attarların içinden de bazıları, bir takım maddeleri ele alarak bunlara İspençiyari şekiller vermişler, bir sahada mütehassıs olmuşlar mâcuncu, deva şurubcu, anberci, buhurcu, gülsucu gibi isimler almışlardı.

Evliya Çelebi, on yedinci asır ortasındaki İstanbul esnafından bahsederken attarları ihtisaslarına göre sınıflandırıyor:

«Esnafı mâcunciyan — Dükkân 300, neferat 500. Pîrleri Fisagors Tevhidî idi. Amma Hazreti Risalet asrında pîri hakikîleri Hazreti Ubeyid Attar'dır. Selman Fârisi belin bağladı. Hazreti Hamza ile şehid olup Cebeli Uhud zeylinde medfundur. Bu mâcuncu tâifesi tahtırevanlar üzre dükkânlarının maâcin kısımlarını ve hokkalarını dizip halifeleri tunc havanlar içre besbâse, kebâbe, darçın, dâri fülfül, kakule, havlican, ûdülkahir, zencefil gibi edviyeyi döğüb ihzar ederler. Sonra gümüş hokkalar derununa vazedüb mâcun hârlere ihsan ederler.

«Esnafı gülâbciyan — Dükkân 41, neferat 70. Bunlardan bazıları kocaman bir ester üzerinde küp kadar bakır kazanlar içre gülâb (gülsuyu) satarlar Edirneli hâtunlardır. Bir kısmı da dükkânlarda buhur suyu, mâi kâdi, gülâb, mâi anber, aselbend, mâi verd, mâi

Yıkılan eski Sahhaflar Çarşısının Bayazıd kapusu dibinde Nâdir Efendinin attar dükkânı (Resim: Salih Sinan)

yâsemin misilli ıtrıyat makuulesi mâi tayyibeler füruht ederler; pîrleri Itrüddin Hindîdir. Hazreti Fahri Resul Efendimiz râyihai tayyibeden hoşlandığı için dâimâ gülâb hediye getirirlerdi, Hazreti Ali kemerini bend eyledi; pîr oldu. Bu tâife pür silâh alayda ubur ederken iki tarafda olan temâşâcılara gülâb ve mâi buhur nisâr ederler, cümle şahrâh muattar olur.

«Esnafı meşrubâtı devâ — Dükkân 500, neferat 600. Pîrleri tabib Ali bin Süfyan Sevrîdir. Kabri Yemen Adenindedir. Bu taife dükkânları ekseriya Sultan Bâyezidde, Hocapaşa kurbünde Meydancık mahallesinde, Galatadadır. İşleri lisanı sevir, hindibâ, köknar, nâne, zaater gibi edviyenin irakını çıkarıp gûnalevn şişelere koyarak dükkânlarını tezyin ederler. Bu edviye guzâta gazada gayet lüzumlu olduğundan bu tâife dahi kâlâyi marifeti arz ile pürsilâh ubur ederler.

«Esnafı edhanı edviye — Dükkân 8, neferat 14. Pîrleri Abdüssamed Ziyad'dır. Basralıdır, kemerini Selman bağlamıştır. Kabri Bağdad diyarında Kurna Kalesi mezaristanında, ziyaretgâhı hâs ü âm'dır. Kabri turabından bir yağlı turab çıkar ki cüzzam ve kel olan bir adam hamamda kese sürünüb ba'de vücuduna ol yağlı turabdan sürse bi emrillâh halâs olur. Bu esnafın işleri bademden, servi kozalığından, cevizden, fındıktan ve daha gûnagûn eşyadan edhan (vücuda sürülecek yağlar) çıkarıp katramiz şişeler içre koyup tahtirevanlar üzre dükkânlarını zeyn ederler. Halka yâsemin yağı, sünbül, gül ve reyhan, kallemisk yağları bezederek ubur ederler.

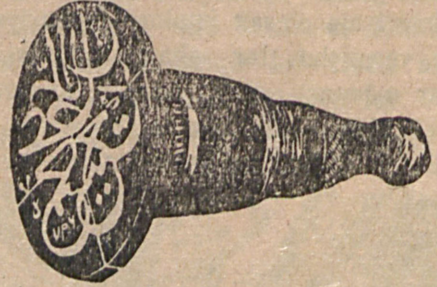
«Esnafı hâcegânı attâryan — 2000 dükkân, 3005 neferdir. Pîrleri Hüsam bin Abdullah Basravîdir. Kabri münevveri Acem Şehribanındadır. Bu attaran zümresinde nice eşya mevcuttur. Ekserisi yanlarında bulundurup dükkânların tezyin ederek ubur ederler.

«Esanfı anberciyan — Bunlar da 35 dükkân, 100 nefer olup dükkânlarını ûd ve anber ile tezyin edüb geçerler.

«Esnafı buhurciyan — 25 dükkân ve 35 neferdir. Dükkânların aselbend, günlük, sünbül, kına, buhuri nebî ile tezyin edüb güzer ederler.

«Esnafı attaranı seyyaran — Dükkânları yok, neferat 300, pîrleri Ebuzerigaffarî'dir Kabri Kudüstedir. Ellerindeki şeyler içinde cemi edviye mevcut olup etrafına na çocuk oyuncakları dizip «Çercihâ!..» deyû alay arasında gezerler.

«Esnafı ispenciyariyan yani otbuluciyan — Pîrleri Hazreti Lokmandır. Ruyi arzda Cenabı İzzet ne kadar nebat halk eylediyse cümlesine lisan verib «ben falan derde devayım» deyû Hazreti Lokmana söyletmiştir. Hazreti Muhammed asrındaki pîrleri Hidayetullah ibni Zünnûn Mısrî'dir. Hazretin izniyle babası kemerini bağlayıp otculara pîr eylemiştir. Kabri Hicaz dağlarındadır. Nebat devşirirken kendisini yılan sokmuş, şehirden mualece erişinceye kadar vefat etmiştir. Bu otcular pazar kurup lâbada kökü, güneyik kökü, li-

Hattat Dânâ yazısı ile Cemiyeti Attâran mührü
Mühür Nâşid Baylavdadır
(Resim: Behçet Elver)

sanısevr kökü, meyan kökü, zaater kökü, daha binlerce deva otlarını cemedüb satarlar.

«Esnafı afyonciyan — İlk pîrleri Fisagors tevhidîdir. Hazreti Muhammed asrındaki pîrleri Amribni Ümmeyyedir. Hakkaki afyon tenavül eden zamirşinas, nüktedan, zarif olur. Bunlar dükkânlariyle vacibülseyr bir halde murur ederler ki kimisi maslub min indallâh gibi dilini dışarı çıkarmış, kimi kaşınmakta, kimisi hay ve huy eder, kimi afyonun şiddetinde hâbi gaflete dalarak ubur ederler.

«Esnafı gülâbiciyan — Dükkân 41, neferat 70. Bunlardan bazıları kocaman bir ester üzerinde küp kadar bakır kazanlar içre gülâbi satar, Edirneli hatunlardır. Bir kısmı da dükkânlarda buhursuyu, gülâb, mâi anber, aselbend, mâi verd, mâi yâsemin misüllü ıtriyat makulesi mâi tayyibeler füruh ederler. Pîrleri (Itrüddini Hindî) dir. Kabri Hindistandadır. Hazreti Fahri Resul Efendimiz rayihai tayyibeden hoşlandığı için daima gülâb hedaya götürürlerdi. Hazreti Ali kemerini bend eyledi, pîr oldu. Bu taife pürsilâh alayda ubur

derken iki tarafta olan temaşacılara gülâb nisar ederler, cümle şahrah muattar olur.

«Esnafı taciranı şem-i asel — Dükkân 55, nefer 100 Dükkânları Zindankapısından taşradır. Efradı hep islâmdır. Tahtırevan üzre dükkânlarını zerü ziver ile tezyin edüb pürsilâh ubur ederler. Mumcubaşı ile Şem'ahane Nazır ve Emini de rikâb rikâba giderler. dökülen balmumu üzerinde bu eminin mührü bulunmak şarttır. Mühürsüzleri hileli diyerek zabtedüb sahibini tecrim ederler.

«Esnafı attarı çömlekciyan — Dükkân 300 ve neferat 500 dür. Pîrleri Abdülgaffar Medenî'dir. Selman Pâkın kırk dokuzuncu kemer bestesidir. Çanakcı çömlekcilere pîr olmuştur. 162 yaşında irtihal buyurub Medinei Münevvere yakınındadır. Ziyareti müyesser olmuştur. Dükkânların gûnagûn güze, kâse, tabaklar ile tezyin edüb pürsilâh ubur ederler».

Zamanla bu esnafın çoğu yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur ancak, zamanımızda bazı semtlerde birkaç tane attar ve kökçü dükkânı kalmıştır; ve bazı cahil kimselerin buralardan aldıkları şeylerle kendilerine mahsus ilâç tertipleri yaparak sıhhatlerine baktıkları görülmektedir.

Türkiye ve İstanbul tarihinin büyük simalarından birkaç kişi çocukluklarında attar çıraklığı yapmışlardır:

Abdülmecidin gözde Seraskeri Hasan Rıza Paşa, Memiş Ağa adında bir attarın oğlu idi; amcası Osman Ağanın yanında, Mısırçarşısında küçük bir dükkânda çıraklık yaparken, harikulâde güzelliği ve cevval zekâsiyle bir gün bu çarşıyı ziyaret eden İkinci Mahmudun nazarı dikkatini celbetmiş ve hemen saraya alınmıştır.

Sadırâzam Âli Paşanın babası, Mısırçarşısı esnafından idi, ayni zamanda çarşının bevvablığını yapardı.

Büyük muharrir Ahmed Midhat Efendi, fakir bir adam olan babasını pek küçük yaşta kaybetmiş, bir ara Mısırçarşısında attar çıraklığı yapmıştı.

1870 - 1880 arasındadır ki diplomalı eczacılar yetişmeğe başlamış; Mısırçarşısı, attarlar ve kökcüler hakkında da bir nizamname hazırlanarak buralarda tıbbî bazı zehirli maddelerin satılması yasak edilmiştir. Nizamname şudur:

Attarlar ve kökçüler nizamnamesi
22 Receb 1302 ve 25 Nisan 1301
(Milâdî 1884)

Birinci madde — Attarlar işbu nizamnameye merbut defterde muharrer eczayi semmiye ve muzirreyi furuht etmekten katiyyen memnudur. Fakat eczacılar beledî ispençiyarlığı nizamnamesi mucibince yalnız reçete ile furuht edebilirler.

İkinci madde — Attarlar Avrupadan gelen spesyalite tâbir olunan edviyei hususiye ile burada imal olunan ve mürekkebatı bilinmeyen edviyei hafiyye ve mürekkebeyi ve eczacılara etibba reçetesi ile yapıp satmağa mecbur oldukları sair mualecatı fruht edemezler.

Üçüncü madde Kökçüler işbu nizamnameye merbut defterde gösterilen mavadı nebatiyei semmiye ve mızırreyi ayrı mahalde hıfzetmeğe ve bunları malûm olan attarlarla eczacılardan gayri kimseye satmamağa mecburdurlar.

Dördüncü madde — İşbu nizamname ahkâmına muhalif hareket eden attarlar ve kökçüler ceza kanunu hükmüne tevfikan mücazat olunurlar.

Beşinci madde — Dahiliye Nezareti işbu nizamnamenin icrasına memurdur».

Bu nizamnâmeye kökcülerle attarla satmaları yasak edilen şiddetli zehirli maddelerin bir listesi eklenmiştir.

Aşağıdaki attar reçeteleri, bu satırların yazıldığı sırada artık Büyükşehir hayatının tarih vesikaları arasına girmiştir:

Kırk bir türlü bahar macunu
(Afrodizyak bir mâcun)

Bu mâcun kırk bir çesit bahar ile akanber ve ateş görmeksizin sızdırılmış halis balın karıştırılmasiyle yapılır.

Biber, karanfil, darçın, zencefil, edrefil, yenibahar çörek otu, sinâmeki, dârifülfül, havlıcan, mahleb, susam zerdeçal, beyaz kırmız, hindistan cevizi, kınakına, râvend çöpçini, saparna, anason, zolumba, râziyane, defni yezid, sarı halile, kara halile, günlük, topalak, nöbet şekeri, fülfül, küçük kakule, sakız, turp tohumu, maydanoz tohumu, dereotu, sasafras, havuç tohumu, ûdülkahir, buy tohumu, üzerlik, kebabiye, besbâse.

Bunlar hepsi döğülüb elekten elendikten sonra sızdırılmış balın içerisine ayrıca bir çakı ile kazınıp rendelenmek suretiyle ak anber konulur. Bu suretle hazırlanan mâcundan her sabah birer kahve kaşığı alınır. Kanı ha-

rekete getirerek vücuda tatlı bir hararet verir. Ve cinsî münasebete fazlasiyle yardım eder.

Eski attarın ifadelerine göre İkinci Abdülhamid bu ak anber mâcununu bir gün bile terketmemiş ve buna daimî surette devam etmiştir.

Anber devası tertibi

Bir dirhem büyük kakule, bir dirhem küçük kakule, bir dirhem sünbülihindî iki dirhem sarı sandal, iki dirhem ûd, iki dirhem zencefil; üç dirhem besbâse; üç dirhem fülfül; üç dirhem turunç; üç dirhem darçın; üç dirhem havlican; üç dirhem cevizi bevva; bir dirhem anber; yarım dirhem misk; miktarı kâfi şeker ve gül suyu ve şarap ile mâcun yapılır.

Âzayi re'siyeye kuvvet verir. Ve soğuktan olan rahim hastalıklarına ve pîrlere ve avratlara münasiptir. Şerbeti bir dirhemden iki dirheme kadar verilir.

Misk devâsı

İki dirhem turunç, iki dirhem zürünbad, iki dirhem ûd, iki dirhem besbâse, birer buçuk dirhem yanmış inci, ibrişim, kehriba, mercan, bir buçuk dirhem reyhan tohumu ve bir buçuk dirhem misk kurusu, bir dirhem beyaz behmen, bir dirhem kızıl behmen, bir dirhem darçın, bir dirhem sünbülü hindî, bir dirhem karanfil, bir buçuk dirhem zencefil, bir buçuk dirhem kebabe, bir dirhem dârifülfül, sülüs dirhem misk ve miktarı kâfi bal ile mâcun yapılır.

Kusmayı kesmek için tertib

Beşer dirhem cevzi bevva, çörek otu, hindistan cevizi çiçekli, turp tohumu, kimyon, karanfil, zencefil, darçın, anason, soğan, kendir tohumu, günlük, üzerlik, râziyane ve üç dirhem safran, iki misli bal ile mâcun yapılır. Sabah ve akşam devam olunur.

Belsoğukluğu için tertip

Beş dirhem pelesenk yağı, yirmi dirhem terementi, üç dirhem küherçile, üç dirhem günlük, üç dirhem ceviz, on iki dirhem kebabiye.

Bunlar hap olacak ve üç gün şarap ile şırınga olacak ve perhiz edilecektir.

Belsoğukluğu için tertip

İki dirhem yengeç gözü, bir dirhem günlük, bir dirhem pelesenk yağı, iki dirhem terementi. Bunlar döğülüp hap yapılır. Sabah akşam iki tane kullanılır.

Yaralar için tertip

Beşer dirhem göztaşı, kükürt, sakız, rakı, zeytin yağı, Merhem yapılır, yaraya sürülür.

Kan kesmek için Saparna şurubu

Otuz dirhem Cezayir saparnası, beş dirhem peygamber haşebi, iki dirhem ravendi çinî, beş dirhem sinameki yaprağı, iki dirhem iyodür dö potas, bir dirhem simaruba, üç yüz dirhem şeker.

Bunların kâffesi bir toprak tencere içinde kaynatıp ağzını hamur ile sıvanacak, akşam sabah birer kahve fincanı içilecek.

Leynet için tertip

On iki dirhem sinameki yaprağı, altı dirhem kükürt çiçeği, beş dirhem kırım tartar, dört dirhem yıldız anasonu, sekiz dirhem meyan kökü, yirmi dirhem şeker.

Bunların cümlesi döğülüp gece yatarken yarım bardak su ile yarım yemek kaşığı alınır.

Romatizma için tertip

Yirmi beş dirhem kırmızı turp suyu, otuz dirhem ispirto, yirmi beş dirhem kâfuru, yirmi beş dirhem afyon.

Bunlarn cümlesi birbirine karıştırılır. Romatizma olan yere sürülür.

Mide için mâcun

On beş dirhem sinameki, yedi dirhem günlük, beş dirhem turbit, beş dirhem râvendi çinî, beş dirhem mahmudiye, beş dirhem çöpçini, üç dirhem sakız, iki dirhem topalak, bir dirhem ceviz bevva, bir dirhem zencefil, bir dirhem kakule, bir dirhem fülfülü ebyaz, üç yüz dirhem süzülmüş bal.

Bunlar döğülüp bal ile mâcun yapılır, sabahları birer kahve kaşığı yenilir.

Kadınların hayzını görmesi için tertip

Onar dirhem çörek otu, özerlik, buy tohumu, havlican.

Hepsi döğülüp bal ile mâcun yapılır. Sabah ve akşam birer kahva kaşığı yenilir.

Kanlı basur için tertip

Onar dirhem simaruba, ekşi nar kabuğu, zamkı arabî, turbit.

Bunların cümlesi bir buçuk okka su ile bir okka kalana kadar kaynatılır sabah ve akşam birer bardak içilir.

Türkiyede eczacılık ihtisasa dayanan müstakil meslek olduktan sonra şiddetli zehirli maddelerin attarlar tarafından satılması yasak edildi.

Kadimdenberi attarların sattıkları nebâtî, hayvanî ve kimyevî maddelerin alfabetik listesi:

Bu listede hayvanî maddelerin sonuna h, kimyevî maddelerin sonuna da k harfi konmuştur, geri kalan nebatî maddelerdir. Sonraları attarlara satmaları yasak edilen şiddetli zehirli maddelerin başına da bir ★ işareti konmuştur.

A

★ Acıağaç (Acıyonga)
Acıbadem
★ Acıbadem ruhu
★ Acıbadem suyu
Acıbadem yağı
Acıbakla
★ Acıçidem
Acıelma yağı
Adaçayı
★ Adasoğanı (= Aksoğan)
★ Afyon
Ağaç kavunu
Akanber (= Anber) (h)
Albakkam
Albamya papatyası
Altın çiçeği
★ Altın kökü
Akmazı
Alabalık yağı (h)
Anason
Anber kabuğu
Andız otu, Andız kökü
Anzarot (= Anzarut)
Arab sabunu (k)
Ardıç katranı
Ardıç tohumu
Asilbend
Atkuyruğu otu (= kırkkilid otu)
Ayçiçeği
Ayı yağı (h)
Ayrıkkökü
Ayva çekirdeği
Ayva yaprağı
Ayvadana

B

Bademyağı (acı, tatlı)
Bağrıkara (= Baldırıkara)
Bahar
Bakla çiçeği
★ Baldıran otu
Balık nefsi (h)
★ Balık otu
Balık yağı (h)
Balmumu (h)
Balmumu çamuru (h)
Bamya çiçeği
★ Ban otu
Batalomba Kutalamba
Belîleç
Benî isrâil zeytini (k)
Besbâse
Beyaz biber
Beyaz hatmi çiçeği
Beyazmazı (= Akmazı)
Beyaz potas (k)
Biberiye
Biberiye yağı
★ Bitotu
Boruçiçeği
Boytohumu (döğülmüşüne Çemen)
Boyacı kökü
Böğürtlen kökü
Buhur
Burçak

C

Cavî
Cebelihindi
★ Cehennem taşı
Cehrî
Ceviz kabuğu
Ceviz yaprağı
Cintiyâne (= çintiyâne)
★ Civa (k)

Ç

Çadıruşağı
Çalı tohumu
Çalı dikeni
Çamsakızı
Çam soymuğu
Çarşamba
★ Çavdar mahmuzu
Çekem tohumu
Çemen tohumu (= Boytohumu)
Çemen boytohumunun döğülmüşü
Çeyan tırnağı
Çezmezen
Çilek sapı
Çirişotu
Çiriş (otun tozu)
Çöğen kökü (= Çöven kökü)
Çöpçinî (= Çöp çini)
Çivit
Çörekotu
Çörekotu yağı

D

Darçın nanesi
Damkoruğu
Dardağan darısı
Darçın (= Tarçın)
Darçın çiçeği
Dârifülfül
Defne tohumu
Defne yaprağı
Defneyezid otu
Defne yağı
★ Demibozan (k)
Demidikeni
Demirhindi
Deniz kadayıfı
Devedikeni çiçeği
Devedikeni tohumu
Deve yağı (h)
Dişi kasni
Domalika
Dut kökü
Dut yaprağı

E

Ebegümeci yaprağı
★ Ebucehil karpuzu
Edrefil
Eğir kökü
Ekşinar kabuğu
Emleç
Erkek kasni

F

★ Fare otu
Ferfelek
Fessuh
Filit kükürt (k)

G

Gelincik çiçeği
Gelinfeneri
Gıcır
★ Göztaşı (k)
Gülbeşeker
Gülburnu
Gülhatmi
Gül kurusu
Gülsüngeri
Günlük
★ Güzelâvrat otu

H

★ Habbülmülûk
★ Habbüsselâtin Bezri harvâ
Hacıbektaş tuzu (k)
Harazı (Erkek, dişi) (h)
★ Harbakı ebyaz
Hatmi kökü
Hatmi çiçeği
Hatmi yağı
Hardal
★ Haşhaş tohumu
★ Haşiş Esrar
Havacıva
Havlican
Havuç tohumu
Hindistancevizi (Küçük)
Hindistancevizi yağı (Küçük)
Hiyarşenbih
Hiltit
Horasanî
Hünnab (meyvası)
Hüsnüyusuf

İ

İğde çiçeği
İncibar kökü
İncir yaprağı
★ İnyas baklası

I

Ihlamur
Isırgan tohumu
Itrışâhi yağı
Itır yağı

J

Jelâtin (h)

K

Kabak çekirdeği
Kâdıhindî
Kadıngöbeği
Kâfuru
Kakule
Kakule yağı
★ Kalabarbaklası
Kantoron çiçeği
Kaplumbağa yumurtası (h)
★ Karaardıç
Karabaşçiçeği
Karabaşyağı
Karabaldır
Karabamya çiçeği
Karabiber
★ Kargabüken
★ Karaçöpleme
Karahalîle
Karadut kökü
Karadut yaprağı
Karakafes
Karanfil
Karanfil yağı
Kardeşkanı (h)
Karıyarık tohumu
Karatopalak
Karagünlük yağı
Karasakız
Karasinâmeki
★ Katran ruhu
Kaya tuzu (k)
Kebâbiye
Kedi otu
Kekik otu
Kekik yağı
Kenevir tohumu
Kereviz tohumu
Kilermeni (k)
Kimyon
Kişniş
Kitre yaprağı
Kitre zamkı
Kireçkaymağı (k)
Kına
Kınakına
Kınbır
Kırkkilid otu
Kırımtartar (k)
kırmız (h)
Kırmız tohumu
Kırmızı sandal
Kısacıkmahmud
Kızılcık kurusu
Kocayemişi
Kola

Kökboya (= Boyacı kökü)
Kökenfiye
★ Körükçü otu
Kudrethelvası
Kudretnarı yağı
★ Kuduz böceği
Kunduz kabuğu
Kuasya (acıağaç, acıyonga)
★ Kurtboğan
Kurtluca
Kuru nâne
Kuşburnu
Kuşdili

L

Lâden
Lâhurçivit
Limontuzu
Levanta çiçeği
Leylek pisi (h)
★ Lokman ruhu

M

Macangur
Mahleb
Mahmudiye, Mahmûze
Marik yaprağı
★ Mâi zerin
Makkab cevizi
Marsıma yaprağı
Mayasıl otu
Maydanoz tohumu
Melisa yaprağı
Melisa yağı, ruhu
Menekşe kökü
Menekşe çiçeği
Mersinyaprağı
Merkep sütü (h)
Meşe palamudu
Merzenguş
Mermeriliği (k)
Meyan kökü
Meyan balı
Mezvenk (= Müzüdek)
Misvak
Miski arabî
Mısırpüskülü
Momzataşı (k)
Morbakkam
Mührüsüleyman
Mumya (h)
Mürrüsâfî
Mürver çiçeği
Muşmula çekirdeği

N

Nahveihindî
Nâne yağı
Nar çiçeği
Nemse kimyonu
★ Nışadır ruhu

O

Oğulotu
Okaliptos

Ö

Ödağacı

P

Palamut meşepalamudu
Pamuk tohumu
Papatya
Pelin
Pespâse (= Besbâse)
Peygamber ağacı
Pülüskün

R

Rastık (k)
Rastıktaşı (k)
Râvendi rûmî
Râvendi Çinî
Reçine
Rezene (=Râziyane)
Reyhan tohumu

S

Saçaklı kurtluca
Safran
Sakız
Sâleb (= sahleb)
Salkım çiçeği
Sandal yağı
Saparina
Sarıhalîle
Sarısandal
Sarısabır
Sarı kantaron yağı
Sarı potas (k)
Saray kırmızı
Sassafra
Saz kökü
★ Sedef otu
Sedef yağı
Sedef otu çiçeği
Semerci kozalağı
Semizkabak
Simaruba
Sinâmeki
Sinirliyaprak
Siyah mazı
Siyelek
Sığırdili
Sığırödü
Söğüt kökü
Soda (k)
Sumak
Susam
Suut kökü
★ Sülüğen
Sülük (h)

Sünnetçi otu
★ Sürur (k)
Sürme (k)
Sübye kemiği
Sübye boncuğu

Ş

Şahtere otu
Şap (k)
Şeftali çekirdeği
Şerbetçi otu (= Bira çiçeği)

T

Tatala (=Tatule)
★ Tatule yaprağı
★ Taflan ruhu
★ Taflan suyu
Tarçın (= Darçın)
Tarçın çiçeği
Tarçın yağı
Tarçın tohumu
Tavşan derisi (h)
Tavşan yağı (h)
Tebeşir tozu (tavuk katığı içindeki deri) (h)
Tehnel
Tefârik yağı
Tefârik yaprağı
Tenkârî (k)
Terementi
★ Timurbozan (= Demirbozan)
★ Tîzab (= Kezzab)
Tozkükürt
Turunç kabuğu
★ Tuzruhu

U

Ûdülkahir
Uluavrat yaprağı

Ü

Ünnap (= Hünnap)
Üzerleik tohumu
Üvez kurusu

V

Van tohumu
Vanilya çubuk
Vanilya tozu

Y

Yabanî hiyar
Yapışkan otu
Yasemin kökü
Yasemin çiçeği
Yersomunu
Yenibahar
Yılan gömleği (h)
Yılancık taşı (k)
Yıldız anasonu
★ Yüksük otu

Z

Zamkıarabî
Zacıkıbrıs (k)
Zencefil
★ Zencifre
Zerdecap (= Zerdeçal = Zerdeçav)
★ Zırnık (k)
Zulumba

Attarlar bu maddelerden istifade ederek galenik preparatlar, bir takım mürekkeb ilâçlar yaparlardı. Eskidenberi attarların hazırladıkları bu tertipler artık bu büyükşehir hayatının tarih vesikaları arasına girmiştir. Bu galenik preparat ve terkiblerden birkaç danesini veriyoruz:

Kekik suyu, Acıbadem şurubu, Böğürtlen şurubu, Demirhindi şurubu, Civa merhemi, Gelincik macunu, Gelincik şurubu, Gül sirkesi, Haşhaş macunu, Kızılcık murabbaı, Kavunçekirdeği sübyesi, Ketentohumu lâpası, Kavak Merhemi, Kurşun Sirkesi, Lokman ruhu, Menekşe şurubu, Nohut Yakısı, Buhur suyu.

On sekizinci asır ulemâsından Mîrzazâde Mehmed Sâlim Efendi kendi adına nisbetle anılan şuera tezkiresinde devrinin şairlerinden İbrahim Sırrıdan bahsederken bir attar üzerine bir fıkra nakleder ki bu biçâre adama yapılan mûzibliğin dehşeti, bir attar dükkânının içinde neler bulunduğunu gösteren yukarıdaki liste gördükten sonra anlaşılabilir.

Son derece zeki bir İstanbul külhânisi olan Sırrı ahbablarına o bazan zulûm derecesine varan bir muziblik yapmadan duramazmış. Bir gün de Şehzâde Camii civârındaki çarşıda attar İmad Çelebinin dükkânına gider. İmad Çelebi ayni zamanda değerli bir hattat olan ihtiyar bir adamdır; Sâlim Efendi dükkânı şöyle tasvir ediyor: «Bin bir çeşid ecza ve madde dolu, şişeler, zarflar tavan boyunca yığılmış, her bir zarfın üstünde içindeki maddenin adı yazılmış, müşteri geldimi, yerinden kalkar, bir kaç basamak merdivenini dayar, yerleri ezberinde, istenilen şeyi çıkıp indirirdi».

İmad Çelebi para canlısı adammış; Sırrı dükkâna girer girmez:

— Hay İmad Çelebi.. demiş, şu anda burnumda Karaman Çarşısı Fırınının çöreği tüttü, hani biri gitse de alıp getirse kırk para veririm!..

İmad Çelebi:

— İhtiyarım ama hatırın hoş olsun, o kırk para ile çörek parasını ver, alıp getireyim!.. demiş.

İhtiyar adam Şehzadebaşından Karamana gidüp gelinceye kadar Sırrı bir kaç yüz zarfın içindeki maddeyi değiştirmiş; çörek gelip bir kaç lokma yedikten sonra fazla kalmayup gitmiş, karşı tarafta bir dükkâna girerek ne olacağını görmek için münasib bir yere gizlenmiş.

Attara bir müşteri gelmiş, parasını vererek faraza «Ayrık kökü» istemiş, İmad Çelebi yaftasına bakıp zarfı almış, içinden «Ayva yaprağı» çıkmış: «Her halde dalgınlıkla yanlış koydum!..» diyerek «Ayva yaprağı» zarfını indirmiş, onun içinde de «Karanfil»; karanfil zarfını almış «Ak mazı» çıkmış; o zarfa el atmış, içinde «dârüfülfül!..» Şöyle bir düşündükten sonra aldığı parayı müşteriye iâde ederek:

— Var müslüman bir başka aktara git, burası bir veledizinâ şerrine uğramış!..

Demiş ve Sırrının bir saat içinde yaptığı kepâzeliği düzeltmek için tam üç gün uğraşmış.

Nâşid Baylav

İkinci Abdülhamid devrinde attar dükkânlarını toplu olarak Mısırçarşısından başka Kapalıçarşıdan Bayazıda giden Okcular Caddesinde idi. Mısırçarşısı dükkânları daha ziyade toptancı, Okcular Caddesinde bulunan dükkânlar ise yarı toptancı ve daha perakendeci sayılırlardı. Bundan başka her mahallenin bir veya iki attarı bulunuyordu, mahalle içlerinde bulunan attarlar daha ziyade kadın hamamları civarında bir dükkân açmayı tercih ederlerdi. Bu attarların müşterilerinin büyük bir ekseriyetini kadınlar teşkil ederdi, saç boyamanın berber dükkânlarına intikal etmediğini ve hiçbir kadının berber dükkânının eşiğinden atlamağı hatırına getirmediği o devirlerde saçı ağarmağa başlamış her kadının saçını boyamak için, saç renginin açık veya koyu olmasına göre terkibi ve içerisindeki maddelerin miktarı değişen kına, rastık, zerdeçal ve papatyadan yapılmış muayyen bir saç boyası vardı; bu terkip uzun görüşmelerden ve tecrübelerden sonra takarrür eder ve her attar her müşterisine vereceği boyanın terkibini bilirdi, meraklı kadınlar semt değiştirdikleri takdirde bile eski attarlarını ararlar ve buraya kadar gitmek için yorgunluktan ve masraftan çekinmezlerdi. Mahalle attarlarının dükkânında ev ilâçları, boyalardan başka çocuk oyuncakları satılırdı.

Mahalle attarlarından başka her semtte haftanın muayyen günlerinde kurulan pazarların da seyyar attarları vardı ve bunlar pazarcılar arasında en çok alışveriş yapan esnaftan sayılırdı.

1908 inkıtlâbından sonra memlekette doktorluk ve eczacılık geniş ölçüde yayıldıktan, eczahanelerin yanıbaşında tuvalet ve makyaj levazımı satan parfümöriler açıldıktan sonra attarlık kârlı bir meslek olmaktan çıktı, Mısırçarşısındaki attarlar; moda, güzellik ve koku telâkkileri tamamiyle değiştikten sonra attarlık ölür gibi oldu. Mısırçarşısı tamir edildikten sonra İstanbul Belediyesinin attarlara ayırdığı altı dükkândan yalnız üç tanesi müşteri bulabildi, mahalle aralarındaki attarlar ise dükkânları çoktan kapamış, hele pazar yerlerindeki seyyar attarların sayısı çok azalmış, Okcular Caddesindeki attarlar da âdeta işsiz kalmıştı. Fakat ikinci Cihan Harbinin başlangıcındanberi attarlık tekrar biraz canlanır gibi oldu; giyim eşyasının kıymetlendiği, ancak kara borsadan temin edilebilen bir metâ olduğu sıralarda attar dükkânlarına çok satılan bir nesne girdi; yeni elbiselik temin edemiyen fakir, hattâ orta halk elbiselerini boyamağa alıştı, yünlü ve pamuklu kumaşları boyamak için analin boyalariyle sabun halkın kapışa kapışa aldığı bir metâ oldu, bu metâın bugün satıldığı yerler attar dükkânlarıdır; diğer taraftan memleketin bir çok yerlerinden muhtelif vesilelerle İstanbula gelen ve eski âdet ve ananelerine daha ziyade bağlı bulunan birtakım taşralılar da attarların müşterilerini arttırdı.

Bu satırların yazıldığı sırada Mısırçarşısındaki attar dükkânlarının sayısı on bire çıktığı gibi Mısırçarşısı civarında toptan ve geniş ölçüde iş yapan birçok attariye mağazaları peyda olmuş, Kapalıçarşı civarındaki attar dükkânlarının sayısı artmış, hattâ Sahaflar çarşısında dahi iki attar dükkânı açılmış, pazar yerlerinde semtleri için bir şöhret olan ve etrafında kalabalık bir müşteri kütlesi toplayan attarların varlığı göze çarpmakta bulunmuştur (1945).

Muzaffer Esen

Rahmetli Muzaffer Esen'in yukarıdaki satırları attarlıkda geçici bir kalkınmayı tesbit etmiş. Attarların son durumu bu yazıların başında tesbit edilmiştir.

ATTİLÂ (Sezai - Kuyulu) — Asker muharrirlerden; 1904 de Diyarbakırda doğdu; uzun zaman Erzurum Askerî İdadisiyle Diyarbakır Askerî Rüşdiyesinde Tarih Coğrafya ve Fransızca muallimliği yapmış Elâzizli Binbaşı Mehmet Eşref Beyin oğludur; ilk tahsilini Diyaırbakır Burhanı Terakki ibtidaisinde yaptı, babasının Hadımköy İstasyon kumandanlığına nakli üzerine 1913 de İstanbula gelerek evvelâ Senjorj Avusturya Kollejine, oradan da naklen 1916 da Kuleli İdadisine girdi; fakat, sonsınıfa geçtiği yıl, mektebten, «Çanakkale vapuru ve Bandırma yolu ile Anadoluya kaçtı.

Tahsilini Ankara talimgâhında ikmâl ederek 1921 martında zabitvekili rütbesiyle ve henüz on yedi yaşında iken İstiklâl Harbine iştirâk etti, Sakarya muharebeleri safhalarından Türbetepe meydan muharebesinde yaralandı (25 Ağustos 1921); hastahaneden çıktıktan sonra İran hududunda bir vazife aldı. 1927 de İstanbula geldi, kısa bir müddet Trakyaya gönderildi, 1932 de Harbiye Mektebi Bölük Kumandanı oldu, 1938 de Kayseriye; 1940 da evvelâ Urfa, sonra Trakyaya, pek az sonra tekrar Şarka gönderildi. Ahlat, Erzurum, Sarıkamış ve Karsta beş yıl dolaştı, 1946 da tekrar Trakyaya geldi; 1947 de Türk ordusunun Yarbay rütbesini taşımakta idi.

Sezai Attilâ'yı muharrirlik hayatına atan, Ülkü matbaası ve kütüphanesi sahibi Her Gün gazetesi sahib ve başmuharriri, 1959 da İstanbul millet vekili Mehmed Faruk Gürtunca'dır; ilk yazıları da Faruk'un «Çocuk Sesi» mecmuasında çıkmıştır. Bu mecmuaya birçok hikâye, İstiklâl Harbi menkibelerini nakleden «Koca Ahmed» (1933) ve «Galiçyada Koç Mustafa» (1934 romanlarını yazdı ki bu sonuncusu, muharrir en güzel eserlerindendir. Edhem İzzetin Açık Söz gazetesinde de kıymetli harb hâtıraları, millî hikâyeleri çıktı. Büyüklü küçüklü hikâye ve roman yüze yakın olan eserleri, gazete ve mecmualarda dağınık kalmış, pek azı kitab halinde toplanmıştır. Kendi sahasında velûd bir kaleme sahipti. Baskı sayısı yirmi bini aşan Çocuk Sesi mecmuasında, büyük okuyucular tarafından çok sevilmiş bir muharrir olmuştur, çocuklarımıza, civanmerdlik, fedakârlık, vatan aşkı aşılıyan yazılariyle memlekete hizmeti büyüktür. 1923 de evlenmişti, 1947 de üçü erkek ikisi kız beş evlât sahibi idi.

1947 - 150 arasında vefat etmiş olduğu esefle öğrenildi.

AT YARIŞLARI — Sahib oldukları şecereli, asîl hayvanları mükâfatlandırarak hali ve vakti yerinde kimseleri, haraları hayvan beslemeğe teşvik yolu ile at cinsinin ıslahı gayesi güdülerek kurulmuş büyük müsabakalardır.

At denilen güzel ve insanla sevişmesini bilen hayvana, Türkler bir can yoldaşı gözü ile bakmış ve onu şanına lâyık bir surette aziz tutmuştur. Bu sevişmenin icabı at cinsi, Türkün elinde, mükâfat hırsının tahrikine lüzum göstermeden asırlar boyunca ıslah edilegelmiş, pâdişahların İstablıâmiresinden en mütevazi vatandaşın ahırına varınca kıymetli, çok kıymetli hayvanlar beslemiş, atlar için kasideler yazılmış, mezarlar yapılmış, hükümdarlar, cenâze alaylarına sevgili atlarının getirilmesini vasiyet etmiştir (B.: At Evliyası; Osman II; Murad IV); her hangi bir vesile ile takdim edilmesi icabeden en gîrenbehâ hediyelerin başında, daima, mükellef ve hattâ sırmalı elmaslı eyer takımlariyle müzeyyen bir at gelmiş, sadırâzamlar ve vezirler, pâdişahlara ve şehzadelerine eyerli ve altın zincirli, altın özengili atlar takdim etmişler, İstabliâmireden gönderilen bir at, itimadı şahanenin en parlak iltifatı sayılmış, saray atlarının çayıra çıkarılma zamanı, Osmanlı sarayı protokoluna dahil parlak merasim ilę tesid olunmuştur (B.: Emirâhur; İstabli âmire).

On dokuzuncu asra kadar, Türkiye tarihinde at yarışı tertib edildiği pek nadir görülür.Kumarı şiddetle tenfir ve meneden Şeriati İslâmiyeye iffeti kalb ile bağlanmış bir cemiyette, pek tabiîdir ki, bir bahsı müşterek düşünülemez. Büyükşehir halkı, asîl ve dilrübâ atların birbirleriyle boy ölçüştüklerini, İstanbul çayırlarında tertib edilen atlı cirid oyunlarında temaşa etmiş, bilhassa bayram günlerinde, Atmeydanında, Bayazıd Meydanında, Vefa Meydanında, Tophane Meydanında, kendileri de rindâne gazellerle medhedilen İstanbul nevcivanlarının altında görmüştür.

Geçen asrın sonlarında, İstanbul civarı köy düğünlerinde ise at koşturulup yarıştırıldı. Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda, köy düğünlerinde at yarışlarını, kendine hâs zarafeti ile pek canlı tasvir etmiştir ki, aşağıdaki satırlar bu notlardan alınmıştır:

»Bizde at yarışları, geçen Umumî harb yıllarında başladı. Evvelce bahisler, piyangovari kazançlı yarışlar yoktu. Meşrutiyetten evvel ne Veliefendi sahrasında, ne de başka taraflarda pist mist hiç arama.

«Bir vakitler Veliefendi ve Çırpıcı çayırları sayfiyelerde köşkü ve yalısı bulunmıyan, yazlığa çıkmıyan İstanbul kibarlarının mesiresi iken sonraları bayağılaşarak aşağı tabakanın ve âdî yosmaların seyrangâhı olmuş; daha sonra büsbütün tavsayarak orada çerge kuran göçebe kıbtılara me'valık etmeğe başlamıştır.

«Eskiden at yarışları köy düğünlerinde yapılırdı. Bu düğünlerin yeri muayyen: Bulgurlu, Dudullu, Merdivenköyü, İçerenköyü, Yakacık...

«Zamanı da hiç şaşmaz: Ya ilkbahar sonu, kirazlar dallarında pıtraklaşınca; ya da sonbahar başı, çavuşlar kütüklerinde sararınca.

«Köy düğünü pazar gününden başlar, perşembeye kadar sürerdi. En civcivli günü çarşamba. O gün pehlivan güreşleri, at yarışları yapılır; davetlilerden hediyeler taşınır, akşamına da kına gecesi geçirilirdi.

«Güvey yahut gelin evinin yakınındaki meydan hıncahınç kesilir. Köyün kadını, erkek, çoluk çocuk bütün halkı; civar köşklerin uşakları, aşçıları, bahçıvanları.

«Harem bölüğünün konak arabalarında Hanımefendiler, kızları, gelinleri. Selâmlık bölüğünün arabalarında mahdum ve damad beyler. Kira faytonlarında, Üsküdar talikalarında, muhacir çekçeklerinde hanımlar, bacılar, sıbyanlar; efendiler, Ağababalar. Tâ uzaklardan tabana kuvvet gelenler de sürüsüyle.

«Bu arabalar meydanın etrafına çepeçevre sıralanır; yayalar önlerine dizilir. Kimi ayakta, kimi çömelmiş gibi bağdaş kurmuş. Bir mahşer ki deme gitsin.

«Zurnalar cırlak cırlak öter, davullar gümbür gümbür gümbürderken destelerden başlıyarak küçük orta büyük orta, başaltı, baş pehlivanlar boy gösterir; çelmeleri basa basa kapışmağa koyulurlar.

«Arada bir alay abur cubur satıcısı ve bağırtıları: Mâcuncunun bügülüsü, Eyyub oyuncakcısının kocakarı zırıltısı; çeşit çeşit dilencinin nağmeli nağmeli ilâhileri. Arabaların beygirleri ürküp şahlanmada, çifteler savurmada; içindekiler palas pandras kendilerini dışarı atmada; çocuklar ciyak ciyak bağrışmaktaydılar.

«Güneş tepelerde kaynadığı için herkes börtmüş, terden sırsıklam, parmak kımıldatamıyacak kadar pelte, çile çıkarırlarken âvazlar kopardı:

— At yarışı başlıyor!

«O anda arabaların, kalabalığın hepsi, yol kenarında yer kapacağız, yarışı göreceğiz diye, sanki yangından kaçıyormuş gibi, ileri doğru saldırırlar; yola, iki keçeli olarak sıralanırlar. Arkada yine arabalar; önde yayalar, satıcılar. dilenciler...

«Yarış güzergâhı da muayyendi: Düğün Bulgurluda ise Bulgurludan Tophanelioğlundaki Millet Bahçesinin köşesine kadar; Dudulluda ise Dudullu Camisi hizasından Umraniye köyüne; Merdivenköyünde ise, Mezarlıktan Yeldeğirmenine; Yakacıkda ise bayırın üstünden Kartala inen caddenin yarısına kadar.

«Yarışın başladığı avazlarla haber verildiği, herkes yol üstünde yer kaptığı halde bekle babam bekle. İkindi güneşi şamarvari yanlama vurduğundan deminkinden beterdir. Sanki başı fırına sokmuş gibi kafatasının içindeki beyin hanidiyse pişecek, Gözlerin akı kıpkırmızı, yüzler mosmor. Vücudlarda da, göbek taşında soğuk algınlığı çıkarmağa yatmışcasına zırıl zırıl ter...

«Tedarikli gelenlerde boyuna yelpazelenenler, el çantalarından kolonya şişelerini çıkarıp çıkarıp şakaklarına, bileklerine sürenler; suculara seslenip seslenip, bardakları doldurtup doldurtup tepelerini ıslatanlar, yaşmendilleri enselerine, göğüslerine, koyanlar,

«Eli işde, gözü oynaşta olanlar da mevcud. Hanımlarla Beyler arasında, karşıdan karşıya gelsin gülümsemeler, âşınalıklar, işaretler.

«Nihayet, yarış başladı. Şimdiki koşularda olduğu gibi atların (Paddock) da dolaştırılması, halka gösterilmesi falan ne gezer.. ne-

ler ve hangiler olduğundan ferdi vahidin haberi yok.

«Maamafih sahipleri, lâzımgelen tedbirleri çoktan almış ve hazırlıklı. Kapaklaşsın diye kaç gündür mahlûkcağızlara yem yüzü göstermemişler; zavallıcıklar açlıktan Mollanın düldülüne dönmüşler, gûya tüy gibi hafiflemişler.

«Yularsız, eğersiz, palansız, yani çırçıplakken üstlerine on on iki yaşlarında, cılız cılız çocuklar oturtulur; bellerinden kayışlarla bağlanır; ekserinin eline kırbaç niyetine kızılcık veya ayva değnekleri verilir; (yallah!) derdemez küheylânların kıçlarına kıyasıya birer kırbaç vurulup yola salıverilirdi.

«Tozu dumana katarak karşıdan gözüktüler mi seyirciler arasındaki ayaktakımı yaygaraları ayyuka çıkarır, çeneleri de açardı:

— Vay anasını, Köse Haydarın kısrağı yaman geliyor!

— Olur şey değil, Muhacir İbişin yağızı önledi be!

— Tuh, Çerkes Hüsyenin ceylân gibi tayı şişti galiba?..

«Birinci gelen tavlı bir koçu, ikinci 10 gümüş mecidiyeyi, Üçüncü yarım adet sarı lirayı hak eder; o kalabalık yine harran gürra ile dağılırdı».

Bu satırların yazıldığı yıllarda, at yarışları, İstanbulda, kuruluşundaki gayeden bir hayli uzaklaşmış, at cinsinin ıslahı gayesi, yerini bahsı müşterek ile temini menfaate ve bunun icapları olan ince hesaplı türlü oyunlar terketmiş, pazardan pazara, Veliefendi koşu yerinde, birkaç bin kişinin iştirakiyle, oynanan bir kumar olmuştu. Ankara ve İzmir yarışlarında da, bahsı müşterek oyunu biletlerinin satıldığı yerler, meselâ Ankara (Babıâli) Caddesinde Vakit Yurdunun önü ve civarı, Taksim Belediye Gazinosu büfesinin arkasındaki gişelerle civarı bahisci kümelerinin curcunalı münakaşa ve müsahabelerine sahne olmakta idi. At yarışlarında bahsı müşterek ile kumar oynayanların yüksek kazançlarını temin, bir liraya 100, 300 ve hattâ 800-1000 lira veren sürprizlere gelince, hiçbir vakit fa vori hayvanların çetin mücadelesinin neticesi olmamış, işaretli iskambil kâğıdı veyahut da kurşunlu tavla zarı gibi, favori bir atın, o koşuya iştirâk ettirilen fakat kendisinin ayağı tırnağı kıymetinde olmayan diğer bir at tarafından geçilmesi şeklinde tecelli etmiş, her iki hayvan da, bir hafta sonraki yarışta, yine hakikî kıymetleriyle koşmuşlardır.

Veliefendi koşu yerine gelince, 1947 de ve bu yıla takaddüm eden senler boyunca, Büyükşehrin şanına lâyık bir yerdir. denilemez, yarışları takip edenlerin arasında alıcı gözle dolaşılırsa, koşu yerinde, Büyükşehrin hakikaten güzide bir tabakasının toplandığı iddia edilemez. Veliefendi koşu yeri, İngiliz ve Fransız zarafetinin tecelli ettiği Derbi ve Nöyyi at yarışı sahalariyle asla kıyas edilemez. Bir köşesinde de bir atlı karaca ile bir kayık salıncağı kurulursa, zamanımızın kenar bir mahallesinin bayram yeridir denilebilir. Koşu sahasının dışında kalan çayır parçasında, memedeki çocuklarına salıncak kurmuş kadın kümeleri, pazar tatilini geçiren askerler, yalın ayaklı, tülü kafalı pırpırı çocuklar, külhanbeyi fideleri, bu gibilerin peşinde dolaşabileceği sözde kızlar, serazad kıbtiler yayılıp serpilmiş, koşu yeri kapısından demiryolu boyuna kadar da, karpuz arabalarını çekmiş seyyar manavlar, şerbetçiler, köfteciler, mısırcılar sıralanmış, bahsi müşterekte kaybedenlerin son talih denemesi için olacak birçok da spor atış kutucuları, «Bir koy beş al, iki koy on al» fırıldakçıları, tütün paketlerine rakı şişelerine çenber attıranlar koşup gelmişlerdir; bir çadır içinde de iki başlı dört gözlü ve dört kulaklı buzağıyı beş kuruşa seyrettirip hilesini ispat edene yüz lira vereceğini vâdeden bir külhani de, tereddütsüz, bu alacalı hay ve huy âlemine pek yaraşmıştır. Bir şoför, Veliefendi at yarışlarına otomobillerle gelenlerin, husussî birkaç araba müsteşna, dolmuş yapıp geldiklerini söylemiştir ki, Veliefendi sahası için pek de yadırganacak şey değildir.

18 Haziran 1922 tarihli «Aydede» de o devrin meşhur simalarından Terzi Ârif Zekinin ilânı olarak şu fıkra kaleme alınmıştır:

«Hiç Sako ile at yarışına gidilir mi? Bizim memlekette gidilir. Geçen pazar Veliefendi çayırında görseydiniz, Redingot mu istersiniz, Stanbolin mi, Avniyye mi, bin bir çeşit elbise vardı. Sade bir Şam hırkası eksikti. Bu ciheti nazarı dikkate alan Ârif Zeki Bey at yarışları için son moda kumaşlar getiritmiş ve kemafissabık ucuz ve taksitle dikmeğe başlamıştır». Bu vesika gösterir ki, Veliefendi ko-

şu yerinin beynelmilel kıymette at yarışları muhiti ve âdabı rubu asır içinde, maalesef tesis edilememiştir.

27 Temmuz 1947 pazar günü yapılan koşuda spikerin evvelâ bir ingilizce bilen araması, sonra aradığını «Beşiktaşlı Sıdkı Bey» diye ismen çağırması, bir eseri nezaket mi idi, yoksa aşırı lâübalilik mi idi, pek kestirilemedi.

Aşağıdaki satırlar, İstanbul Ansiklopedisine Muharrir Muzaffer Esen tarafından verilen notlardan alınmıştır:

İstanbulda ilk at yarışları, İkinci Abdülhamidin hal'i ve Meşrutiyetin kat'î olarak yerleşmesinden sonra, 1328 de, Balkan Harbi arifesinde yapılmıştır. Bu ilk yarışın hâtırası 1329 yılının Serveti Fünun Salnamesinde şöyle tesbit edilmiştir.

«Geçen sene, İstanbul hayatında pek neşve feza bir yenilik izhar edilmişti; şimdiye kadar Modada, Büyükadada, hattâ devri Hamidde bile nasılsa müsaade edilerek kayık ve kotra yarışları icra edilmiş, fakat at yarışı İstanbul hayatı için külliyen meçhul bir zevk kalmıştı.

«İşte, geçen sene, Veliefendi mevkii bu eğlence için pek müsait bulunarak, orada, bir heyeti tertibiyenin ziri idaresinde icra olundu. İlk yarışlar, bu işlerde yeni başlayanlara mahsus acemiliklere, şaşkınlıklara rağmen gayet büyük bir muvaffakiyetle yapıldı.

«Bütün İstanbul halkı, tâbiri mahsusile, «fevc fevc» o havaliye hücum etti; asırlardanberi, bilhassa bu yoldaki tezahürat hayata pek bigâne bir nazarı husumetle bakan istibdat devrinde mahrum olduğu bu yolda eğlenceler için bütün İstanbul büyük bir iştiyak ve küşayişle izharı rağbet etti.

«Fakat, maatteessüf, ikinci yarış, birdenbire bir saikai belâ gibi görülen harb seyyesiyle, yalnız tayyarelerin iştirâkini, temini muvaffakiyet için her şeyin yapıldığını vâdeden duvarlardaki ilânlardan ibaret bir eseri hayat gösterebildi.

«Yarış beygirleri muharebeye sevk olundu ve o zevklere bedel İstanbul halkı, maatteessüf düşmanımızın payitaht kapılarına kadar gelmesini mucib olan feci, hunin diğer bir yarışta, bir harb yarışında hazır bulundu.

«Harbin hayırlısiyle hitamından sonra, yarışlara tekrar başlanılması ahassi temenniyattandır».

Bugün at yarışlarına sevilen bir hayvanın güzel koşusunu görmek için gidilmiyor.

Bizde at yarışları, sahası, Avrupada olduğu gibi güzel kadın tuvaletlerinin meşheri de değildir. Bir moda müessesesinin lânse etmek istediği yeni tuvaletleri Veliefendi çayırında teşhil etmesi vaki değildir. Bizde bilhassa son senelerde at yarışları sahaları müşterek bahis adı verilen hakikî kumar oynandığı yer olmuştur.

Müşterek bahis Türkiyede ilk at yarışları ile başlamış değildir. Kumarın kanunen yasak ve din bakımından haram olduğu düşüncesiyle ilk senelerin yarışlara müşterek bahis konmamıştı. Fakat İshal-i Nesl-i Feres Cemiyetinin tesis ettiği at yarışları, umulan rağbeti görmemişti. Bu rağbeti arttırmak için cemiyet birçok çarelere başvurdu.. Hattâ mütareke yıllarında at yarışlarına semt tulumbalarının yarışları da ilâve edildi. Fakat halkı toplamak için müşterek bahsi kurmaktan başka bir çare olmadığı sonunda anlaşıldı.

Başlangıçta müşterek bahis, kelimenin has mânasiyle kumar değildi, Atı seven ve attan anlayan her centilmen süvarinin bir gözde atı vardır. Onun kazanmasını ister ve iddia ederdi. Yalnız onun yerine para koyardı. Birçok atlar üzerine kombinezonlar yapmak âdeti olmadığı gibi, ayni at üzerine yüzlerce liralık bahislere girişmek de taammüm etmiş değildi. Fakat yıllar geçtikçe atı değil parayı seven seyirci kütleleri bu bahisleri, dünyanın her tarafında olduğu gibi bizde de tam kumar haline getirdi.

Bugün at yarışları sahaları bilhassa bu maksat için hazırlanmıştır. Yarışacak atları koşudan evvel meraklılara göstermek için Padog sahaları, binlerce seyircinin kolay bilet almalarını temin eden müteaddit gişeler, hasılatı kontrol eden ve kazancı hesaplayan idare heyeti kurulmuştur.

Müşterekbahisler tek at üzerinde oynandığı gibi iki ve daha fazla at üzerine de oynanır. Tek at üzerine oynandığı vakit tekli bahis, iki yarışın birincileri üzerine oynandığı vakit çifte bahis, aynı yarışın birinci ve ikincisi üzerine oynandığı vakit, ikili bahis, üç yarışın birincileri üzerine oynandığı vakit üçlü bahis adını alır. Bazan beş yarışın birincileri üzerine beşli bahis tertip edildiği gibi bir defa da on haftalık yarışlarda, her haftada bir yarışın birincisi üzerine onlu ba-

his tertip edilmiştir. Fakat tatbikindeki güçlük ve kazançların çok mahdut olması yüzünden bırakılmıştır.

Müşterek bahiste biletler atlar padogdan çıkıncaya kadar gişeden alınabilir. Atlar starta doğru padogdan ayrılınca gişeler kapanır. Bahislerin bizde nasıl yapıldığı ve kazancın ne suretle tesbit edildiği, İstanbul At Yarışları Resmî programdan aynen alınmıştır:

Ganyan atlar: Neticeleri gösteren levhanın üstünde tamam işareti çekildikten sonra birinci geldiği tebeyyün etmiş olan at demektir.

Ganyan kazancı: Ganyan kazancını tâyin etmek için, Ganyan olarak oynanan paranın yekûnundan % 15 çıkarıldıktan sonra mütebaki meblâğ ganyan atın üzerine oynanmış olan bilet adedine taksim edilir.

İkinci ganyan mevcut olduğu zaman (yani iki at, at başı beraber birinci gelirse) ganyan kazancını tâyin etmek için ganyan olarak oynanan paranın yekûnundan, muayyen yüzde çıkarıldıktan sonra mütebaki meblâğ her iki atın üzerine oynanmış olan bilet adedin nispetle taksim edilir.

Bir at sahibi, bir koşuya birden ziyade at iştirâk ettirir ve içlerinden biri birinci gelirse bu atların her birinin üzerine oynanmış olan ganyan biletler cem edildikten sonra hasılı cemi o at sahinin koşuya girmiş olan atlarına mütesaviyen tevzi edilir.

Plâse atlar: Neticeleri gösteren levhanın üstünde, tamam işareti çekildikten sonra 4-6 atın iştirâk ettiği koşularda birinci ve ikinci geldikleri ve 7 ve daha fazla iştirâk ettiği koşularda birinci, ikinci ve üçüncü geldikleri tebeyyün etmiş olan atlar demektir.

Plâsenin kazancını tâyin etmek için: Plâse olarak oynanmış olan umumî yekûndan % 15 çıkarıldıktan sonra birinci, ikinci üçüncüye kadar olan atların üzerine oynanmış olan miktar bir tarafa ayrılır. Mütebaki meblâğ kaç plâse varsa (2 veyahut 3) o kadar kısma taksim edildikten sonra çıkan haricî kısmet her plâse atın üzerine oynanmış olan bilet adedine ayrı ayrı taksim edilir.

Çifte bahis: Muhtelif iki koşunun birincilerini tâyin ederek üzerlerine oynanılan bahistir.

Çifte bahis kazancı: Çifte bahis, üzerlerine oynanılan ve iki koşuda koşacak ayrı ayrı hayvanların ancak birinci gelmesi halinde kazanç temin eder.

Çifte bahsin hesabı ganyanda olduğu gibidir. Satılan bilet tutarından % 15 çıkarıldıktan sonra geri kalan mecmuuna taksim edilir. Bu suretle elde edilen haricî kısmet kazanç olarak dağıtılır. Ganyan oyunlarında carî bütün hükümler çifte bahiste de tatbik olunur.

İkili bahis: Koşulardan birinde sırasiyle birinci ve ikinciyi tâyin etmek suretiyle oynanılan bahistir.

İkili bahis kazancı: İkili bahis bir koşuda yapılır. Üzerlerine oynanılan hayvanların sırasiyle birinci ve ikinci gelmesi halinde kazanç temin eder.

İkili bahsin hesabı aynen çifte bahiste olduğu gibi yapılır. Ancak bir at sahibinin birden fazla atı koşuya iştirâk eder ve bunlardan biri birinci veya ikinci gelirse çifte bahiste veya ganyanda olduğu gibi at sahibinin koşuya iştirâk ettirdiği diğer atların üzerine müsavaten taksim edilmez. Yani sahiplerinin koşuya iştirâk ettirip de kazanmıyan diğer atları bu kazanca dahil edilmezler. Ancak koşuya iştirâk eden aynı şahsa ait atlardan biri birinci biri de ikinci gelirse kazanç yalnız birinci ve ikinci ve birinci gelen atlar üzerine müsavaten taksim edilir.

Koşuya iştirâk etmiyen atlar: Koşuya iştirâk edeceği ilân edildiği halde hareket hakeminin emri altına girmiyen atların üzerine bahse girmiş olanların paraları aynen kendilerine iade olunur.

Çifte bahsin bulunduğu koşulara kayıtlı atlardan yarışa iştirâk etmiyeceği her iki koşunun yapılmasından evvel tahakkuk ederek ilân olunanlar üzerine oynanmış olan çifte bahis biletlerin bedelleri iade olunur. Ancak çifte bahsin birinci ayağını teşkil eden koşu yapıldıktan sonra ikinci ayağının mevzu bulunduğu koşuya kayıtlı atlardan yarışa iştirâk etmiyeceği anlaşılanlar üzerine oynanan biletlerden yalnız ayakta birinciliği kazanan atın bağlanmış olanların bedelleri iade olunur.

Yırtık biletler: At yarışları bahsi müşterek biletlerinden yırtılarak ikiye ve daha fazla parçalara ayrılmış ve yazıları matbaanın sun'u taksirinden mütevellit olmıyarak okunamıyacak derecede bozulmuş ve silinmiş olanların bedelleri ödenmez. Yırtık biletlerin

satılmaması satış memurlarına ve bedellerinin ödenmemesi de tediye memurlarına tebliğe rağmen gişe memurları tarafından imza edilerek satılan biletlerin dahi bedeli ödenmez.

Geç tediye: Pazar günü akşamına kadar alınmıyan bilet paraları ertesi hafta pazar günü hipodromdaki Geç Tediye Gişesinden alınabilir. Sekiz gün zarfında alınmıyan bilet bedelleri Yarış Islah Encümenine irad kaydolunur.

Oyuna mızıkçılık, kumara trişörlük karıştıran kötü insan zekâsı at yarışları bahislerine de muhtelif hileler sokmuştur. Kazanması istenen atlara tahrik edici ilâçlar şırınga edilir, kaybetmesi istenen atlara uyuşturucu ilâçlar verilir. Bu ilâçların hayvan üzerinde yapacağı kötü tesir, kazanılacak paranın uyandırdığı hırs karşısında düşünülmez bile. Yıllarca yarış sahalarının en gözde atlarından biri olarak kalmış olan Dandi böyle bir şırınga yüzünden, bir koşudan evvel ringe çıkarken can vermişti.

Oyun meraklıları daha emin oynamak için atların formu, ilâçlanıp ilâçlanmadığı, bizzat at sahibinin oyun kazancını temin için atını kaybettirmek isteyip istemediğini öğrenmek için, bu hususta, bilgi sahibi olanlara başvururlar; kurnazca suallerle hattâ para vererek malûmat almağa çalışırlar. Buna yarış ıstılahında «Tüyyo bulmak» derler. Bu yüzden kazanç temin eden insanlar vardır.

Yarışlarda yapılacak hilelerden biri de at sahiplerinin ve cokeylerin hayvanı bile bile kaybettirmesidir. Tam formunda olan ve üst üste yarışlar kazanan bir at üzerine çok oynanır. Sahibi veya cokey atına çok oynandığını görünce kendisi başka bir at üzerine, ki bu at favoriden sonra kazanması en muhtemel olan attır, külliyetli oynar, atını kaybettirir, biletlerini kazandırır.

Böyle ihtimalleri önlemek için birtakım tedbirler alınır, hayvanların muayyen kilo ile koşmaları ve koşu esnasında ağırlık atmalarının men'i için hayvan ve cokey koşuya girmeden evvel ve koşuyu bitirdikten sonra tartılır. Halk hileyi sezmek için gözünü dört açar. Bir hile sezdiği vakit cokeye yuha çeker, küfür savurur, hattâ üzerine hücum etmek ister. Fakat bütün bunlara rağmen hile bir dereceye ve muayyen vakte kadar yürür.

At yarışları üzerinde konuşurken hayvan daima ikinci derecede kalır. Onun içindir ki yarış atları muvaffakiyetli zamanlarında hatırlanır. Muvaffakiyetsizliğe düştükten sonra nunutulur gider. Bugün yakın bir mazinin yıldızları olan Humayun'ları, Dabi'leri, Dâvalaciroları, Komisarj'ları, Çobankızı'ları, Kuruşları, Destegül'leri hatıralayan kaç kişi kalmıştır.

1947 yılı yarışlarının gözde atları şunlardır: Neslihan, Karatepe, Levend, Mine, Adalı, Kontes, Tufan, Tarzan, Çağlayan, Donjuan, Hergül.

Güzel hayvanlar yetiştirmiş at meraklıları arasında iki senedir yarışlara atlarını sokmayan Prens Halim'i hatırladıktan sonra. Fikret Yüzatlı'yı, Fehmi Simsaroğlu'nu, M. Karamehmedi, Salâhaddin Aşar'ı kaydetmek icabeder.

ATYARIŞLARI — Zamanımızdan yarım asır kadar evvel, İkinci Abdülhamid devrinde Pazaralmanda, Bonmarşede satılan bir oyuncak idi ki, çocuklardan ziyade büyükleri eğlendirmek ve ayni zamanda bir kumar âleti gibi kibar ve ricâl konaklarından girmediği kalmamıştır denilebilir. Büyük bir sefertasının gözü kadar, çinkodan, boyalı moyalı bir kutu. Üstünde içiçe beş daire; her dairenin oyuğunda kurşundan renk renk atlar, üzerlerinde yine renk renk kasketli, gömlekli cokeyler.

Bunlar kutunun altından demir tellerle ortadaki düğmeye takılır. Düğmeyi çevirince atlar ayni mihver etrafında, ayrı ayrı, fırdolayı dönüyor; hız kesilince, yavaşlayıp duraklıyor. Kenarda yarım kurşun kalem boyunda bir çubuk da var. Çubuğun tam hizasında veya pek yakınında duran at partiyi kazanmış sayılır.

Bu oyuncağın büyükleri, muntazamları, beş, hattâ 10 lira bile olanları da bulunurdu, koşuya pek meraklı Mösyö ve Madamların harcıdır! derlerdi. Doğrudur da. Dünyada yarış düşkünleri o kadar çok ki meselâ kışta kıyamette, Avrupanın büyük kumarhanelerinde, kibar salonlarında ortaya koyup etrafına üşüştükleri, bahisler tutuştukları, avuç dolusu paralar kazandıkları, para kaybettikleri görülmektedir (1947).

Sermed Muhtar Alus

AUZİERE BİRAHANE VE LOKANTASI — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Beyoğlunun namlı yerlerinden; Galatasary Lisesinin karşısında, şimdiki Sahne Sokağı denilen, eskiden Tiyatro adı verilen sokakta, yani Beyoğlu Balıkpazarında, Kalyoncukulluğuna giden yolun yarısında, sağ kolda idi. Bugün oranın alt katı ikiye bölünmüş, biri zerzevatçı dükkânı, öbürü meyhanemsi bir yerdir. Eskiden altlı üstlü lokanta ve birahane idi. Du petit Roubion» adını taşırdı.

Auzière Fransızdı. Fransız şaraplarının envaını bulundurur; mahzeni dopdolu, beğen beğendiğini iste. Bordo, Burgonyanın yıllanmışları ve fiatca tuzlusu; «Grave» ler, «Petit-grave» ler; Giravedes'in «Sauternes» leri, Hautes Sauterries» leri. Ayni diyarlar mahsullerinin her keseye elverişlisi...

Fransızkâri yemeklerin de çeşidi mevcud. Beyoğlu Frenkleri, Tatlısu Frenkleri, fazla alafranga ve frenk gidişatlı beyler hep oraya üşüşürler, civcivliliğine uyar yok.

Kafayı dumanlayıp dumanlayıp ténor gibi avaz avaz operalara, şanlara girişenler; kabare türkülerini ayyuka çıkaranlar; aşka gelip arkadaşını yakalayarak, yahut sandalyayı kucaklıyarak fırıl fırıl polkaya, valsa girişenler.

Auzière Efendi, rivayete göre memleketinde cebi deliklerdenmiş, adamın gözü açık, bir iş yapıp para kazanmak için İstanbula gelmeğe niyetlenmiş, yol parası bile yetecek raddede değil, güçlükle bulup buluşturup buraya kapağı atmış. Ufaktan işe girişerek, zanaatını büyülttükçe büyültmüş; para kırmağa başlamış.

Enikonu zengin olmuştu. Beyoğlunda mülk, Kalamışta, iskeleden çıkılıp Fenerbahçe cihetine doğru biraz yürüyünce sol kolda, demir parmaklıklı, yeşillikler, çiçekler içinde mükemmel villâ. Yazları lord gibi orada geçirir.

Torunu, yani kızının kızı Matmazel Ernestiné gayet dilberlerden, hattâ o vakitki tâbirle hasna, müstesnalardandı. Civelek mi civelek. Bazı Paşazadeler deli divanesi idiler. Fenerbahçe deniz banyolarına gelir, o zaman kadınlar hamamı ayrı olduğundan oraya girer. Gelişini gidişini seyretmek için erkekler hamamındaki müşteriler dört gözle beklerlerdi. Başında kırmızı, mavi, yeşil gibi keskin renklerde ipek eşarp; arkasında ipincecik etekleri kısacık, göğsü, kolları açık fıstan. Fingir fingir fingirder, hayranlarını mestederdi.

Sermed Muhtar Alus

AVAL — İstanbulun külhânî argosunda saf, sersem, budala, abdal, ahmak karşılığı; misaller:

— Ulan nerden buldun o avalı?

— Aval, maval.. işimi görüyor..

* * *

— Dört kişiyiz, Sarıkız, Ablasıgüzel Yengeç..

— Yengeçi götürmeyin, avalın biridir, köstek olur..

* * *

Muhatabı küçümseyerek hakaret kasdi ile kullanılır:

— Ulan aval, bozarım armanı şimdi...

İki defa tekrarı ile «aval aval» şeklinde, umumiyetle mânâsız, can sıkan, şüphe uyandıran bakışlar için kullanılır:

— Moruk turist..

— Nereden bildin?

— Aval aval bakmasından...

* * *

— Ulan aval aval bakma suratıma..

* * *

— Aval aval bakmaya başladı, tüydüm.

* * *

Söylenen sözü, verilen emri tez kavrayamayanlara hitabda kullanılır:

— Aval aval bakmasana, şunu al götür dedik sana..

AVANİS (Hasköylü) — Geçen asrın namlı sazende ve musiki bilginlerinden; hayatı hakkında bilgi edinilemedi.

AVANS VERMEK — Külhâniler argosunda aşk ve alâka; fuhuş yolunda muhabbet, bakış ile karşısındakine vuslat ümidi vermek:

— Ben senin bildiğin kadınlardan değilim..

— Yapma be abla.. bir saattir avans verdin..

Bibl.: F. Devellioğlu, Türk argosu.

AVANTA, AVANTACI — İstanbul argosunda vazife suiistimali yolu ile gayri meşru küçük menfaat sağlama; vazife suiistimâli ile yapılan büyük hırsızlıkların, alınan büyük rüşvetlerin etrafa serpintisi, bundan fayda-

lanan, bu gayri meşru menfaati temin etmeden iş yapmayan; misaller:

— Ne yapıyorsun?

— ...... da kapıcıyım.

— Kaç lira aylık?

— Aylığa kulak asma, avantası çok!

* * *

— Şu hımhım moruğu gördün mü?.. Tam üç apartmanı var.. küçük bir kâtib ama, avantacıların pîri...

Gayri meşru bir kazancın bulunmuş, aşırılmiş görene sus payı:

— Avantamı isterim abi..

— Vereceğiz dedik ulan..

Tren makinisti ve ateşçilerinin, kondüktörlerinin, vapur personelinin, şoförlerin, yamaklarının vazife icabı gidip geldikleri yerlerle İstanbul arasında, sermâyesi kendi keselerinden olduğu halde, nakliye ücreti vermeyerek getirdikleri bazı şeyleri Büyükşehirde satmak sureti ile elde ettikleri kazanca, hattâ evlerine İstanbul piyasasından çok ucuza mal ettikleri şeylere de «Avanta» denilir; misal:

— Oğlum... anbarında şofor, üçyüz oradan alıyor, her seferinde avantası da, yağ, yumurta, tavuk falan getiriyor, ayda bin kâğıdı buluyor..

AVARE SOKAĞI — Fatih kazası Karagümrük nahiyesinin, Kaariye Atikalipaşa mahallesi sokaklarındandır. Kaariye yağhanesi Sokağı ile Evlâtlık ve Borazan Tevfik sokakları arasında uzanır.

Kaariye yağhânesi sokağı kavşağından gelindiğine göre bir meydanlıkla başlar. Ana yol iki araba eninde toprak olup, yer yer bozuk ve kaba taş döşelidir. Bitişinde daha bozularak geniş bir dere içini andırır. Evler birer ikişer kat harap kâgir ve ahşapcıklardan ibaret olup aralarında bahçe ve arsalar vardır. Sekenesi fakir Türk aileleridir; Kayda değer başka hususiyeti yoktur. (Temmuz 1947).

İsmail Ersevim

AVARIZ SANDIKLARI — Büyükşehrin eski esnaf loncalarında bir kaza ve belâ ve yardım sandığı idi ki sermayesi esnafın teberru ve adaklarından vücud bulmuş idi, ayni loncaya mensup olup da her hangi bir işe teşebbüsünde sermayesi kifayet etmiyenler az bir faiz ve uzunca bir vâde ile Avarız Sandığından para alırdı. Ölüm, doğum, düğünlerde ev ve dükkân inşası ve tamirinde keza, bu sandıklardan ikrazlarda bulunurdu. Bir sosyal yardım kurumu olarak Büyükşehrin günlük esnaf hayatında oynadığı rol o kadar büyüktü ki, Avarız Sandıkları yalnız esnaf arasında kalmamış, ayni isim ile mahallelerde birer sandık kurulmuştu; mahallenin zincirleme kefâleti ile ihtiyaç erbabına ikrazlar yapılırdı.

Büyük muharrir Müsahibzade Celâl «Eski İstanbul Yaşayışı» adındaki eserinde Avarız Sandıklarından bahsederken şu hâtırayı kaydediyor:

«Bundan altmış altmış beş yıl evvel, rahmetli annemin babası, Kastamonili, seksen yaşını tecavüz etmiş, ticaretle meşgul bir zat idi. Bu yazdıklarımı bize masal gibi anlatırdı. Onun gençlik zamanından bugüne kadar geçen bir buçuk asırlık bir devrin tarihçesi gözümün önünde belirir. Dükkânı Kantarcılarda imiş. Dökmecilik edermiş. Annem doğmadan Süleymaniyede beş altı odalı, Halice nâzır bir evi yanmış, çok müteessir olmuş; arkadaşları: — Canın sağ olsun! Yanan ev olsun Mehmed Efendi, neye üzülürsün? Sana yanan evin gibi bir ev alıveririz! demişler. Hakikaten bir iki gün sonra, yanan evin civarında denize nâzır, iki selâmlık odası ile beş harem odası ve biraz da bahçesi olan bir ev bulmuşlar, hattâ yanan evden fazla bir küçük hamamı ile yarım masuracık suyu da varmış. Büyükbabamın mevcud bulunan beş yüz kuruşuna, esnafın Avarız Sandığından dört yüz kuruş ilâve edilerek dokuz yüz kuruşa bu evi alıvermişler».

Yenicamiin inşasına Üçüncü Mehmedin anası tarafından on altıncı asrın son yıllarında başlanmış, fakat bu hükümdarın ölümü üzerine yapı elli yıldan fazla bir zaman yarım ve metrûk kalmıştı (B.: Yeni Cami); ve etrafında da büyüklü küçüklü ahşap evleriyle bir Yahudi mahallesi teşekkül etmişti. İstanbulun dörtte üçüne yakın bir kısmını mahveden büyük 1070 (M. 1660) yangınında bu Yahudi mahallesi de kül olmuştu. Köprülü Mehmed Paşa sadırâzamdı, devrin hükümdarı Dördüncü Mehmedin anası Hatice Turhan Sultan bir büyük cami yaptırmak arzusunda idi. sadırâzama, yarım kalmış olan Yeni Camiin ikmal ve ihyası teklif edildi, o da muvafık görüp Valide Sultana arzetti, Turhan Sultan da razı

oldu. Bunu haber alan Yahudiler telâşa düştüler. Cami ihya edilirse, pek tabiî Yahudi mahallesi de buradan kaldırılacak, Yahudiler, şehrin en faal bir ticaret merkezinden uzakça bir yerde iskân edileceklerdi. Derhal, Yeni Camiin ihyası fikrinden vazgeçilmesi için kendi avarız sandıklarından (kaza ve belâ sandığından) sadırâzama büyük bir rüşvet teklif ettiler. Fakat Köprülü Mehmed Paşa tarafından reddedildi, hattâ paşa kendisine ikinci defa böyle teklife cesaret edebilecek kimseleri aman vermeden idam ettireceğini söyledi.

Avarız Sandıkları 1293 (M. 1877) Rus Harbine kadar devam etti; ağır harb masraflarını karşılamak zorunda kalan hükûmet esnaf loncalarının ve mahallelerin Avarız Sandıklarına el attı ve asırlar boyunca birikmiş bu muazzam halk sermayesini hazineye maletti. Bu büyük sosyal yardım müessesesi de bu suretle mahvoldu.

AVARLAR KAPISI — (B.: Surlar).

AVAROĞLU (Ertuğrul Şevket) — Muharrir edib; 1909 da İstanbulda Halıcılarda Cami Sokağında doğdu. Babası Bahriye Yüzbaşısı Mehmed Ârif Beydir ki Birinci Cihan Harbinde Çanakkale Boğazı dışında batan Midilli kruvazörü şühedasındandır. Ârif Beyin pederi Mustafa Efendi de bahriyeli olup tesbit edilemiyen bir tarihte Kafkasyadan İstanbula hicret etmiş. Tersaneye girmiş ve bahriyede kolağalığına kadar yükselmiştir. Ertuğrul Şevket de aile an'anesine uymuş, ilk tahsilini Nümunei Terakki mektebinde gördükten ve bir müddet de Menbai İrfan İdadisinde okuduktan sonra Heybeli Ada Bahriye Mektebine girmiştir. Fakat bedenî takati denizciliğe elverişli çıkmamış, içinde bahriyeli olmak heves ve arzuları bulunduğu halde Heybeliden ayrılmış, bir müddet sonra 1925 de Yüksek Muallim Mektebinin tarih kısmına imtihanla girmiş, o sıralarda ikamet ettikleri Üsküdarda komşuları olan Sadri Edhem'in teşviki ile Yüksek Muallim Mektebini de bırakarak Son Telgraf gazetesinde muhabirlikle Matbuat hayatına atılmıştır.

Ertuğrul Şevket, Avaroğlu
(Resim: Nezih)

Babasını pek küçük yaşta kaybeden Ertuğrul Şevket kendisinden birkaç yaş küçük kızkardeşiyle beraber Hüsniye Hanım ismindeki fedakâr bir ananın mütevazi geliri ile okurken, 16 - 17 yaşlarında ailenin istinadgâhı olmuştur.

1934 yılına kadar muhtelif İstanbul gazetelerinde çalışan, zekâsı, enerjisi ve zarafeti ile kendisine iyi bir mevki temin eden genç muharrir, bu tarihte Ankaraya gitmiş Matbuat Umum Müdürlüğünde bir vazife almış, 1944 e kadar geçen 10 yıl içinde başta Tan, Vatan, Tasvir ve Akşam gazeteleri gelmek üzere ayni zamanda bir kaç İstanbul gazetesinin Ankara muhabirliğini yapmıştır.

1935 de Ankarada Vidinli Tahir Bey ismindeki bir zatın kızı Behice Hanımla evlenmiş, 1940 da Başredaktörlüğe kadar çıktığı Matbuat Umum Büdürlüğünden ayrılmış, 1944 de İstanbula dönmüştür

Bir müddet «Tan» gazetesinin yazı işleri müdürlüğünde bulundu, oradan ayrılarak karikatürist Râmiz ile «Mizah» mecmuasını kurmuştur, sonra sermâyesi M. Faruk Gürtunca tarafından kurulmuş «Devran» adlı bir mizah mecmuası çıkarmıştır. Refik Hâlid Karay «Aydede» mecmuasını tekrar çıkarınca (B.: Aydede) yazı işleri müdürü ile en ağır yazı yükünü üzerine almıştır.

Bir ara «Yeni Sabah» gazetesinde fıkra muharrirliği yapmış, sonra M.F. Gürtuncanın «Her Gün» gazetesine fıkra muharriri olarak intisap etmiştir ve yine Gürtuncanın «Ülkü» müesseselerinin umum müdürü olmuştur. 1959 da Her Günde sekreterlik ve «Sapantaşı» başlıklı fıkraların muharrirliğini yapmakta idi. Bu gazetede «Nevres Baba» ve «Aşkın ölümü» adlı iki romanı tefrika edilmiştir. Sırf para kazanmak maksadı ile imzasız olarak neşrettiği yirmiden fazla romanı vardır ki hem küçümsenecek iş değildir, hem de edebî bir hüviyetleri vardır.

Ertuğrul Şevketin mizah ve fıkra muharrirliğinin üstünde edebiyatımızdaki mümtaz yeri hikâyeciliğidir. İlk hikâyelerini 1929 da «Köse Fuad» ve 1938 de «Olmayan şeyler» adı altında toplamış, neşretmiştir. «Şeriatcasına» adındaki üç perdelik bir de komedisi

vardır ki 1938 de Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından basılmış ve muhtelif halk evlerinde oynanmıştır. Ertuğrul Sâdi tarafından da sahneye konmuştur.

Neslinin bütün münevverleri gibi şirle de meşgul olan Ertuğrul Şevketin bestelenmiş bazı şarkıları zamanımızın musiki muhafillerinde ve radyolarda seçkin okuyucular tarafından okunmaktadır, bilhassa Osman Nihad Akın'ın nihâvend makamında bestelediği bir şarkısı son zamanların en güzel eserindendir:

Kalbimdeki son aşka inerken yine perde
Bir ağlayacak göz aradım bendeki derde
Bahtın bütün insanları güldürdüğü yerde
Bir ağlayacak göz aradım bendeki derde..

Diğer neşredilmemiş şiirleri Ertuğrul Şevkete şair dememiz için yeter eserlerdir, kendisinin bu yolda en küçük iddiası olmadığı halde, ancak yakın dostlarının bildiği iç âleminin derdlerini dökmek istediği zaman baş vurduğu yer şiir olmuştur, aşağıdaki mısralar şiir diline güzel bir örnektir:

Unutdum, hep unutdum!
Kârım budur dünyâda..
Burma bıyıklı babam vardı,
Öldü;
Yirmi odalı evim vardı.
Yandı..
Unutdum, hep unutdum!
Seyyahata çıkardım;
Param vardı;
Rakı ısmarlardım,
Dostlarım vardı;
Severdim
Kalbim vardı.
Unutdum, hep unutdum!..
Kızlarım vardı,
Okşardım yanaklarını,
Koklardım saçlarını...
Unutdum, hep unutdum!..
Unutmak,
Unutulmak kadar güzel..

AVCIBEY CAMİİ — Eğrikapıda, kale kapısından şehre girince, sağda birinci sokakta (1934 Belediye Şehir Rehberi haritasında Şişhane Caddesi), sağ kolda idi; bu satırların yazıldığı sırada, mihrab duvarının bir parçası kalmış bir harabe halinde idi. Hadikat-ül Cevamide Eğrikapı Mescidi adiyle geçer; bu eserin kaydına göre Fatih Sultan Mehmedin Avcıbaşısı Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştı. Karşısında Arabhekimzade Hacı Alinin sıbyan mektebi, mektebin avlusunda da tâbiinden Şaabenin sembolik kabri vardır; Mehmed merkadı da bu hazretin yanında imiş; ki bu açık türbe'de pek haraptır, sıbyan mektebinden de eser kalmamıştır.

Avcıbey Camii mahallelinin rivayetine göre taş minareli, dört kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaretti. İçinde namaz kılınagelirken, on beş sene kadar evvel Evkafca kadro harici bırakılarak kapatılmış, sonra süratle harabiye yüz tutup yıktırılmıştır. (Temmuz 1946).

Burhan Olker

AVCIKÂZIM SOKAĞI — Kısıklı sokaklarındandır; Kısıklı Caddesiyle Küçük Çamlıca Caddesi arasında uzanır; Kısıklı kavşağından yüründüğüne göre, bir araba rahat geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur; sağ köşebaşında Kısıklı Nahiye Müdürlüğü ile polis karakolu olan bina vardır. Sol köşe, ağaçlarla bezenmiş bir bahçedir; ilerlendikçe bir misli daha genişleyen Avcıkâzım Sokağı, büyük bahçeli serapa ağaçlar arasında ikişer üçer katlı ahşap köşkler arasından geçer. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur (Mayıs 1947).

İsmail Ersevim

AVCI ODALARI ÇIKMAZI — Fatih kazası Fener nahiyesinin Avcıbay mahallesi sokaklarındandır.

Kaariye Camiinin üst tarafındaki Kuyulubahçe Sokağının, isimlendirilmemiş bir meydanla hâsıl ettiği kavşaktan başlar. İki arabanın zor sığabileceği kadar dar bir toprak yol olup zikzaklar yaparak birer ikişer katlı ahşap evler arasından geçer. (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AVCI SOKAĞI — Üsküdar kazasının merkez nahiyesinin İhsaniye mahallesi sokaklarındandır. İhsaniye Sokağı ile Çıt Sokağı arasındadır. İhsaniye Sokağı kavşağından girildiğine göre önce kaba taştan yapılmış beş basamak merdivenle çıkılır, bir araba genişliğinde kaba taş döşeli, altmış adım kadar uzunlukta yokuş bir aralık sokaktır. Sağ köşesinde iki katlı ahşap bir ev, yanında bir adam boyunda bahçe duvarı, onun yanında kapısı, Çit Sokağına açılan bahçeli, bahçe duvarının üstünde demir parmaklık olan iki katlı beton kübik bir yapı, sol köşesinde bir arsa, yanında önünde bir buçuk adam boyunda sıvasız

kaba taştan bir bahçe duvarı olan iki katlı ahşap bir ev, onun yanında ön kapısı Çit Sokağında açılan iki katlı ahşap bir ev bulunan Avcı Sokağının kayda değer bir hususiyeti yoktur (Mart 1947).

Hakkı Göktürk

AVEDAPER — «İyi haber getiren» demektir; Amerikalı misyonerler tarafından, 1855-1915 yılları zarfında İstanbul'da neşredilen dinî ve siyasî haftalık ermenice bir gazetedir.

Kevork Pamukçuyan

AVEDİK PİSKOPOS (Tokadlı) — İstanbul'un namlı Ermeni patriklerindendir. Önce 1702 - 1703, sonra da 1706 yılları zarfında olmak üzere iki defa patriklik makamında bulunmuştur. Başından geçen bir macera ile tarihde meşhur olmuştur.

Patrik Avedik 7 Nizan 1657 de Tokad'da doğmuştur. Pederi dokumacı Bağdasar'dır. Büyük babası ise Serkis adında bir rahiptir ki kendisine yedi yaşına kadar okuyup yazmak öğretmiştir. Râhib Bağdasar 1664 de 110 yaşında vefat etmiş, Avedik vaptizcisi rahip Bedros'dan ders almağa ve pederinden de dokumacılık öğrenmeğe başlamıştır. 1672 de Tokad'a, Belenkli Agop Vartabet namında bir din adamı gelmiş, Avedik de onun şakirdi olup ruhânî hayata intisab etmeğe karar vermiştir. 1675 de «Sarga'dağındaki Surp Agop manastırına başrahip tayin olunmuştur. Müteakiben Erzincan'a giderek, Kabos'daki Surp Agop manastırını inşa, ve Diranaşendeki manastırı da tamir ettirmiştir. Büyük bir zelzele neticesinde harab olan Erzincandaki Astvadzadzin kilisesini restore etmek gayesiyle İstanbul'a gelmiş ve bu hususta lâzım gelen fermanı elde ettikten sonra, mezkûr şehre dönerek teşebbüse geçmiştir. Bu esnada Yeniçerilerin isyanı başgöstermiş ve Avedik Vartabed iki yerinden hançerle yaralanmıştır. İyileştikten sonra İstanbul'a gelerek silâhlı yardım temin etmiş ve isyanı bastırmağa muvaffak olmuştur. Bunun üzerine düşmanları, müsaadesiz kilise yaptırıyor diye iftira ettiklerinden Erzurum Valisi tarafından hapsettirilmiştir. Lâkin mahkemede lâzım gelen resmî vesaiki ibraz ederek, kadı Feyzullah Efendinin kararı ile serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine Erzurum'dan Erzincan'a avdet ederek kilisenin inşasına hız vermiştir. 1691 de Eçmiadzin'de, Katoğikos Eğyazar I. tarafından piskopos takdis olunmuştur. Erzincan'a dönüşünde, yeniden bazı kimselerin ve bilhassa Kadı'nın düşmanlığına maruz kalmıştır. Bu esnada Kadı ailesi efradı ile hastalandığından, bunu Allah tarafından bir tecziye telâkki ederek kilisenin inşaatına müsaade etmiş ve maddî yardımda da bulunmuştur. Az sonra, Yeniçeriler yeniden isyan ettiklerinden Avedik Piskopos Eçmiadzin'e sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. 1691 yılı sonlarında Katolikos Nahabet I. tarafından kendisine Erzurum murahhaslığı tevdi olunmuştur.

1701 yılında, Erzurum'dan Avedik Piskopos.un ahbabı olan, Avrupalılara ve bilhassa Katoliklere karşı muhalefeti ile tanınan ve Padişahın üzerinde büyük nüfuza malik bulunan Feyzullah Efendi şeyhülislâmlık makamında bulunmaktaydı. Avedik, Erzurum'dan Lâtinlere karşı olduğunu bildiğinden 1701 Ağustos ayında, kendisini patriklik mevkiine geçirmek maksadiyle, derhal İstanbul'a gelmesi için haber yollamıştır. O da davete icabet ederek İstanbul'a gelmiştir.

Bu sıralarda İstanbul'da, Gregoryan ve Katolikler arasında dinî bir yatıştırma vaazı irad etmiş, müteakiben derhal Edirne'ye giderek Feyzullah Efendinin tavassutu ile Patrik kaymakamı nasbolunmuştur. 7 Mart 1702 de ise, yine Feyzullah Efendinin şefaatı ile Edirne'de İstanbul patriği ilân edilmiştir; o da Amasyalı Ohannes Vartabed'i de İstanbul'da kendisine vekil nâib tayin etmiştir. Bu suretle Ermenilerin Gregoryen ve Katolik zümreleri arasında anlaşma ümidleri belirmiştir.

Bu sıralarda, İstanbul ve Kudüs Ermeni Patriklikleri birleştirilmiş ve 1702 yılı Temmuz ayında Avedik Piskopos Kudüs Patrikliğini de deruhte etmiştir. Aynı günlerde sabık Kudüs Patriği Minas Piskopos aleyhine birkaç ruhanî bazı isnadlarda bulunduğundan, Patrik Avedik, Karabet adlı birini nâzır tayin ederek tahkikat için Kudüse göndermiştir. Az sonra Avedik Piskopos Edirne'den İstanbula avdet etmiş ve Bakırköyde muazzam bir Ermeni kütlesi tarafından büyük merasimle karşılanmıştır. Bu esnada Sahabayar Eremya gibi bazı nüfuzlu Ermeniler Avedik'i devirmek istemişlerse de, Şeyhülislâm Feyzullah Efendinin himayesi sayesinde gayelerinde mu-

vaffak olamamışlardır. İstanbula avdetinden birkaç ay sonra Avedik Patrik tekrar Edirneye gitmiştir. Burada, kendisine muhalif bazı Ermeni papazlarının çıkardıkları yeni bir hâdiseden dolayı araları açılmış ve bazı nahoş vak'alar cereyan etmiştir. Bunun üzerine Patrik, sadırâzam Daltaban Mustafa Paşa'ya müracaat etmiş ise de vezir kendisini itham ederek hapsini emretmiştir. Fakat yine Feyzullah Efendinin şefaatiyle kurtulmuş ve muhalifleri küreğe mahkûm olmuşlardır. Bu sırada İstanbuldaki Ermeniler arasında da anlaşamamazlıklar zuhur ettiği için Padişah emriyle Patrik İstanbula dönmüşse de, az sonra tekrar Edirne'ye gitmiştir.

1703 de «Edirne Vak'ası» denilen ihtilâlde hâmisi Feyzullah Efendinin öldürülmesi ve yerine Başmakcızâde Ali Efendinin geçmesiyle Patrik Avedik'in de vaziyeti sarsılmıştır. İstanbuldan kaçar iken Üsküdar'da yakalanarak Yedikule zındanına atılmıştır. Eylûl 1703 de yerine Amasyalı Kalusd Vartabed'in tayini ile patriklik vazifesi de fiilen sona ermiştir. Aynı ayın 11 inde hapishaneden çıkartılarak Fransız Elçisi Fériol'un telkini ile Sadırâzam tarafından Avrad Adasına sürgün gönderilmiştir. Kendi ifadesine göre burada bir yıl kadar kalmıştır.

17 Eylûl 1704 de Kalaylı Ahmed Paşa'nın sadrâzamlık makamına geçmesiyle Avedik'in taraftarları cesaretlenerek, onu kurtarmak için teşebbüse geçmişler ve muvaffak olmuşlardır. Sabık patrik sürgünden kurtulduktan sonra Haleb'e gitmiş ve ordan da Erzincana geçip eski manastırına çekilmek istemişse de, mezkûr şehre vasıl olmasından iki gün evvel İstanbul'a avdeti için emir almış ve böylece 1704 yılı Aralık ayında tekrar patrik olmuştur. Fransız Elçisinin kendisine karşı beslediği husumete rağmen bu defa Avedik Piskopos Katoliklere karşı mutedil bir siyaset takip etmiştir. Bu sıralarda yeniden şahsına karşı şikâyetler artıp muhalifleri kuvvetlendiğinden, ve bilhassa elçi Fériol'un Devlet nezdinde yaptığı tahrik ve tezvirleri dolayısiyle, Patrik Avedik 14 Şubat 1706 da Bohça Adasına sürülmüş ve orada hapsedilmiştir.

Bir müddet sonra Avedik Kudüsü Şerife gitmek için Padişaha arzuhal sunmuş ve düşmanlarına rağmen Sadırâzam Çorlulu Ali Paşanın sayesinde istediği kabul olunmuştur. Fériol'un Saray nezdinde yaptığı teşebbüsler netice vermediğinden, bu defa hileli bir yola baş vurarak onu kaçırmağa karar vermiştir. Gemi Kudüs'e, Kios, Rodos ve Kıbrıs tarikiyle gideceğinden, Fériol emelini tahakkuk ettirmek için Kiosdaki Fransız Konsolos muavini Bonald'ı vasıta yapmış ve bu maksadla Tarillon adlı bir cizvit papazını oraya göndermiştir. 7 Nisan 1706 da Patrik Avedik serbest bırakılmıştır. Bir divan çavuşu refakatinde dört günde Kios'a vardıktan sonra orada üç gün gemi beklemek mecburiyetinde kalmışlardır. Burada M. Bonald Avrupaya giden bir Fransız gemisi bulup, divan çavuşunu da rüşvetle elde ettikten sonra, Değirmenlik adasına vardıklarında çavuş gemiyi terketmiştir. İki gün sonra da Avedik'in muavini bir adaya bırakılmıştır. Böylece yalnız kaldığı için, kaptan, üzerindeki paralarını ve mücevheratını kolayca müsadere edebilmiştir. Mayıs iptidasında Messina'ya vardıktan sonra beş ay orada hapsedildiği İstanbulda işitilince, Ermeniler kadar Hükûmet çevreleri de infial duymuşlardır. Sadırâzam Çorlulu Ali Paşa derhal mahalline arayıcılar yollamış ve şiddetli baskılarla sefir Fériol'dan da Avediğin iadesini talep etmişse de, elçi olup bitenleri kâffeten inkâr etmiş ve hâdisenin korsanların icrası olduğunu söylemiştir. Koza divan çavuşu da önce inkârda bulunmuş, bilâhare işkence altında hakikatleri açıklamıştır.

Sabık Patrik 1706 yılı Eylûl ayında Marsilya'ya ve derhal tersane zindanına atılmıştır. Burada ayakları prangaya vurulmuş saçı ve sakalı kesilmiş, elbiseleri ve kitapları elinden alınmıştır. Oradan da, Fériol'un 16 Eylûl 1706 tarihli gizli bir emriyle, o sıralarda din ve siyaset adamlarına hapishane vazifesi gören ve Normandiya eyaletinde bulunan Mont-Saint-Michel mansatırına nakletmişlerdir. Burada bir katile dahi reva görülmeyen işkencelere ve hakaretlere maruz kalmıştır. Mezkûr mahal sahilde bulunması hasebiyle emniyette hissedilmediğinden, 8 Ocak 1710 da Paris'e sevkedilip Bastille zındanına atılmıştır. Aynı yılın Haziran ayından itibaren kitaplarla meşgul olmasına müsaade edilmiştir. 22 Eylûl 1710 da, hapishaneden kurtulmak gaysesiyle Paris Paşpiskoposunun önünde katolik dinini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Avedik Patrik, takriben altı senelik işkencelerle dolu hapishane hayatı neticesinde bîtab kaldığı ve sıhhatini de kaybettiği için, 11 Temmuz 1711 de vefat ederek Saint Supplice kilisesine defnolunmuştur. Bir rivayete göre mezartaşı 1793 İhtilâlinde kaybolmuştur.

Edouard Dulaurier, onun Bastille'de kaleme aldığı otobiyografisini ve dinî yazılarını Fransa Hariciye Vekâleti arşivlerinde bulmuştur. Tercemei hali 1874 de İstanbulda «Masis» gazetesinde neşredilmiştir. Marius Taupin adlı bir Fransız tarihçisi de «Demir Maskeli adam ve Ermeni Patriği Avedik» adlı bir eser neşretmiştir ki Karabet Ütücüyan (1823-1904) onu ermeniceye çevirerek 1870 de İstanbul'da tabettirmiştir.

Avedik Patriğin kaçırılma vak'ası bir darbı mesele de yer vermiştir. Şöyle ki, bugün dahi hileli bir işi ifade etmek için «Avediğin oyununa döndü» sözü kullanılmaktadır.

Kevork Pamukçuyan

İstanbul Ansiklopedisinin yarım kalmış birinci baskısında Avedik Patriğin macerası hakkında Türk kaynaklarına göre şu malûmat verilmişti:

Babıâli, Ermeniler arasında Katolik mezhebinin yayılmasını hoş görmüyordu; Katolik propagandasına göz yuman İstanbul Patriği Sahak (H. 1113) M. 1701 de azledilerek Tersane zindanına atıldı, yerine de müthiş bir katolik düşmanı olan Avedik tâyin edildi. Avedik, Katolikliği kabul eden ermenileri Babıâli vasıtasiyle ve şiddetle te'dib ettirmemeğe başladı. Fakat Jesuit papazlarından (?) Brakonye'nin teşviki ile Katolik Ermeniler, devlet erkânına rüşvet vererek evvelâ patriklikten azline bir müddet sonra da Sakız adasına sürülmesine ferman çıkarttılar. Brakonye bundan sonra da Avedik'in peşini bırakmadı; bir gün yine İstanbul patrikliğine tâyini ihtimali olan müthiş düşmanlarını Fransaya kaçırmak için icabeden hazırlıkları yaptı. Avediği Sakıza götürecek olan divan çavuşu rüşvet ile elde edildi. Avedik, kendilerini Sakız açıklarında bekliyen bir Fransız gemisine teslim edildi; Katolik düşmanı Ermeni patriği Mont Saint-Michel Manastırına, sonra Bastille zindanına atıldı. Avediğin kaçırıldığını öğrenen İstanbuldaki taraftarları Divanı Hümayuna şikâyette bulundular; çavuş sorguya çekildi, vak'ayı olduğu gibi anlattı, hakikat için Sakıza bir Kapıcıbaşı gönderildi. Fransanın Sakız konsolosu ve kaçırma vak'asının başlıca mürettep lerinden biri olan de Bonnac, bir takım mütalâalar (?) ileri sürerek Kapıcıbaşıyı ve Babıâliyi iknaa muvaffak oldu. Bir müddet sonra da Avedik patrik unutulup gitti.

AVEDİSYAN (Evpime) — Değerli bir Ermeni kadın şair ve edibîdir. 1872 de Beşiktaşta doğmuş ve 4 Ağustos 1950 de Paris'de vefat etmiştir. Eğinli Çobanyan yahut Hovyan amiraların ahfâdındandır. Tüccardan Tovmes Avedisyan'la evlenmiştir.

Edebî çevrelerinde «Anayis» mahlâsiyle tanınan Madam Avedisyan ilk tahsilini Beşiktaştaki Ermeni ilk okulunda yapmış, bazı Ermeni ediplerinden hususî dersler almıştır. Henüz on iki yaşında iken şiir yazmağa başlamıştır. İstanbul ve harıçteki Ermeni basınının da neşredilmiş birçok manzum ve mansur yazılar vardı; feminist cereyanının öncülerindendir. 13 Mart 1949 da Pariste edebî faaliyetinin 60 ıncı yıldönümü kutlanmıştır. Kitap halinde neşredilmiş eserleri şunlardır:

«Fecir ve gurub» (ermenice Paris, 1942), «Hatıralar» (ermenice Paris, 1949). İki tane de gayrı matbu eser bırakmıştır; «Yolumun üstünde» adlı hikâyeleridir, ve meşhur İtlyan edibi Gabriele D'Anunzio «Ateş» adlı romanının ermenice tercümesi.

Kevork Pamukçuyan

AVERTA — F. Develioğlunun kaydine göre yalnız paseta denilen kâğıt oyununda kullanılan kumarbaz ıstılahlarından, aslı italyancadan alınmış, «açık, serbest» mânasına; şu misâl veriliyor: «İstediğiniz kadar para kobilirsiniz.. kasa averta!..»

Bibl.: F. Develioğlu, Türk argosu

ÂVİZE SOKAĞI — Kuruçeşme sokaklarındandır. 1943 Belediye Şehir Rehberi haritasına göre Kırbaç Sokağı, Alayemini Sokağı arasındadır. Kuruçeşme tramvay durağı yanındaki sokaktan gidilir. Kırbaç ve Alayemini sokakları kavşağından girildiğine göre yetmiş adım kadar dik bir patikadır. Yolun sağ tarafı yüksek kayalık bir tepe, sol tarafı uçurumdur. Sağ tarafta ileride yüksek bir bahçeden akıp gelen bir su yolun başından geçmektedir. Sokağın nihayetinde iki tane galvanizli teneke kulübe, yanında daha yüksekte bir katlı ahşap ev vardır. Buradan eski ermeni maşatlığına gi-

dilir. Bu sokağın denize bakan güzel bir panoraması vardır. (Şubat 1947).

Hakkı Göktürk

ÂVİZE VE AYNA MODASI — Ağır ve zengin çerçeveler içinde büyük endam aynaları ile mükellef ve muhteşem avizeler, on sekizinci asırda Büyükşehrin saray, sahilsaray kasır, konak ve konak yavrularının en başta gelen tezyinatından olmuştu. Yukarıdan aşağıya, avize ve endam aynası edinmek zevki, bütün şehri tuttu, öylesine ki, zengin, hali vakti yerinde, hattâ orta hallice İstanbulluların ev ve evceğizlerine de karınca kararınca tâbirine uygun, bir veya birkaç avize ve ayna girdi; ve nihayet bu iki parıltılı ve şatafatlı şey, çatıların altından sokaklara çıktı, avize veya ayna, donanmalarda, sarayların, konakların, evlerin ve dükkânların cephelerini, bahçelerini, İstanbul şehrinin meydan ve sokaklarını süslemeğe başladı. Hattâ Tersanei Hümâyûnda inşası bitip de denize indirilen harb gemileri bile, indirme merasiminde avize ve aynalarla süslendi. Bunun güzel bir sahnesi, Hicrî 1167 vekayii arasında Vasıf Tarihinde okunur, bu bendin bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

«Tersanei Âmirede inşa olunan üç anbarlı kalyonu hümayun bitmek üzere olduğundan padişah mutad üzere avizelerle tezyinini emretti. Padişah, sadırâzam vesair devlet erkân ve ricali avizeler göndererek, teşrifatta yazılı olduğu üzere kalyona asıldı. O dağ gibi geminin her yanı kıymetli kumaşlarla da süslendi».

Avizelerin asılması için bir teşrifatın yerleşmiş olması ayrıca şayanı dikkattir.

On sekizinci asrın ayna ve avize modası üzerine çok kıymetli bir bend de, Üçüncü Mustafanın kızı Hibetullah Sultanın doğum donanması üzerine (H. 1172 = M. 1759) yazılmış şair Haşmet Efendinin Vilâdetnamei Hümâyûn» unda vardır; şair, donanma hazırlıklarından ve donanmadan bahsederken:

«... devletin şan ve şevketine denk olarak, ötedenberi donatılagelen yerlerin donatılması için fermanı hümayun çıktı. Babı Hümayunun içi ve dışı nice giranbeha avizelerle ve nice bî hemta kandillerle ve aynalarla tezyin ve tenvir olundu...

«Orta kapının iki tarafına konulan havsalai hayalin alamıyacağı kadar büyük aynaların ve âvizelerin bir benzerini dünya görmüş değildir...

«Yirmi otuz gündenberi hazırlanmış olan kandiller, aynalı şamdanlar yakıldı...

«Sadırâzam Ragıb Mehmed Paşanın şehrâyin masrafı, hediye gelen avizeler hariç, yirmi bin esediyi buldu...» diyor.

AVNİ — 23 yaşında bir nevcivan iken, Peygamberimizin fethini müjdelediği İstanbulu alan büyük hükümdar Fatih Sultan Mehmedin şiirlerinde kullandığı mahlastır; divanı da mahlasına nisbetle meşhurdur.

Avni divanının yazma nüshası, Fatihte Millet Kütüphanesinin yazma manzum eserler kısmında 305 numarada mukayyettir; nefis bir tâlik ile yazılmış olup 47 sayfa, serlevha ve cildleri müzehhiptir. Ayni kütüphanenin ayni kısmında 530 ve 531 numaralarda kayıtlı, vakfettiği kitaplar ile bu zengin ilim müessesesinin pek azametli olarak temel taşını koymuş olan Ali Emirî Efendi merhumun el yazısıyle iki nüsha da kopyesi vardır. İlk tab'ı, yeni harflerle 1944 yılında Muallim Ahmed Halid Kitabevi tarafından yapılmıştır (B.: Mehmed II. Fatih)

AVNİ (Vefalı) — Vefa Spor Kulübünün eski seçkin fudbolcularından; Türk gençliğinden tayyareciliğe ilk atılanlardan; fevkalâde cesareti ile Birinci Cihan Harbinde büyük hiz metlerde bulundu. Hayatı hakkında başka bir kayde rastlanamadı.

Bibl.: Saim Turgud, Not.

AVNİ (Süleymaniyeli) — Eski seçkin fudbolculardan; Süleymaniye takımının müdafilerinden, eski sporcular arasında taşkın neş'esi ve arkadaşlarına yaptığı zarif lâtifeleriyle meşhurdu. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Saim Turgud, Not.

AVNİ AKTUÇ (Hüseyin) — Muallim, muharrir, şair ve bestekâr; babası Maliye Nezareti kupon kalemi mümeyyizlerinden Hâfız Şevki Bey, validesi de divan edebiyatının son büyük şairlerinden Yenişehirli Avni Beyin kızı Muhsine Hanımdır; kitapçı - sahhaf Nizameddin Aktuç'un büyük kardeşidir (B.: Avni Bey, Yenişehirli; Aktuç, Nizameddin); 1888 de Eyyubda Bahariye mevlevihânesinde doğdu; bu dergâhın şeyhi ve devrinin pek kibar ve

mümtaz bir siması olan Hüseyin Fahreddin Dede dayısıdır, Şevki Bey ailesinin Bahariye Mevlevihânesinde ikameti bu münasebet iledir.

İlk tahsilini Bahariyede Aşirefendi Mektebinde, Orta tahsilini Galatasarayı Sultanisinde yaptı ve 1912 de İstanbul Darülfününunun Edebiyat Fakültesinden diploma aldı. Ankara Muallim Mektebi fennî terbiye ve Adana Sultanisi türkçe muallimliğinde bulundu; Birinci Cihan Harbinin ilk yıllarında ihtiyat zabiti namzedi olarak İrak cephesine yollandı.

Avni Aktuç
(Resim: Nezih)

Fellâhiye muharebelerine iştirâk etti, Bağdadın sukutunda İngilizlere esir düştü; üç yıl Hindistanda Bellari kasabasında üsera kampında kaldı; 1918 mütarekesinden sonra vatanına döndü. 1959 da memuriyetten emekli olarak Devlet Matbaasında musahhihlik yapmakta idi.

Gün görmüş, kanaat ehli, malûmatlı, kuvvetli bir kalme sahip, benzerleri gün günden azalmakta İstanbul efendilerindendir. Zamanımızın büyük biyografi Mahmud Kemal İnal son asır Türk musikişinaslarının hal tercümeleri üzerine «Hoş Sadâ» adındaki son eserinde Hüseyin Avni Bey hakkında şu satırları yazıyor:

«Edebiyat sahasında muhtelif mevzularda yazıları ve şiirleri vardır. İlk musiki meşkini Mutafzâde Ahmed Efendinin şakirdi olan babası Şevki Bey ile büyük dayısı Bahariye mevlevihânesi şeyhi musiki üstadı ve neyzen Hüseyin Fahreddin Dede Efendiden almıştır Muahharen Ortaköy imamı aziz Efendiden de bir hayli eser meşk etmiştir. Ud çalmağa da merak ederek Ûdî Nevres Beyden müstefid olmuştur. Nevâ Yürük semaisi ile isfahan, hicaz, şehnâz bûselik, sabâ, acem kürdî, sûzinâk ve hicazkâr makamlarında on beş yirmi kadar şarkısı vardır. Beyâti makamında ve düyek usulünde şu şarkıyı Hindistandaki esaret yıllarında bestelemiştir ki şarkının güftesi de kendisinindir:

Nizâr oldu firâkınla dilü can
Neden bilmem neden bitmez bu hicran
Bahâr olsa gülümserdim diyordum
Bahâr oldu gönül hâlâ perişan.

Üstad İnal «Hoş Sadâ» yı yarıda bırakarak vefat etti, İş Bankası tarafından basılan bu kitabı «Ûdi Cemil» maddesinden itibaren Hüseyin Avni Aktuç tamamladı.

AVNİ BEY (İshakpaşalı) — İkinci Abdülhamidin son yıllariyle 1918 e kadar geçen devir içinde İstanbulun kibar hırsız ve dolandırıcılarından; gayet temiz giyinir. çok güzel konuşur, kır sakallı, kendisini ilk görenlerin üzerinde kalem başkâtibi veya mümeyyizi tesiri yapan bir adamdı. O devrin yankesicilerinden Arpacı Güzel Hasan anlatır:

Avni Bey, Mütareke yıllarında bir gün, Selâtin camilerinden birinde ibadet ile meşgul iken, yanında bir terçüman ile bir küçük seyyah kafilesi camii gezmeye gelir; içlerinde bir de halı meraklısı varmış, camide gördüğü antika bir seccadeye takılıp kalmış. Bunu gören Avni Bey farsatı kaçırmamış... Evvelâ o gün, bu seyyah kafilesini takibederek bir Fransız olan halı meraklısı seyyahın kaldığı oteli öğrenmiş, sonra kendi işine uygun bir adam olarak tanıdığı İranlı bir halı tüccarına baş vurarak falan camideki antika seccadeyi kaça kadar alabileceğini sormuş, gidip seccade görülmüş ve galiba beş bin liraya pazarlık edilmiş. Bir taşla iki kuş fırsatını kaçırmayan Avni Bey oradan Fransıza gitmiş, kendisinin falan camiin müdürü (!) olduğunu, hükûmetin aylardanberi maaş vermediğini, çoluğu ve çocuğu ile aç kaldıklarını, dünkü ziyaretlerinde camide beğendiği seccadeyi kendisine iki bin liraya getirebileceğini, ancak beş yüz liranın peşn verilmesi icabettiğini bildirmiş.

İshakpaşalı Avni Bey
(Resim: Hüsnü)

Avni Beyin kılık ve kıyafeti, ciddiyeti Fransızın üzerinde emniyet uyandırarak çıkarıp beş yüz lirayı vermiş.. Avni Bey, oyununun birinci faslını muvaffakiyetle kapadıktan sonra, Galataya koşmuş, namlı kopuklardan üç ayakdaş seçerek sırtlarına alelâcele yaptırılmış Evkafı Hümâyûn Nezareti odacısı esvapları giydirilmiş, İranlının mağazasından yeni bir seccade almışlar; Avni Bey, Evkaf Nezareti odacılariyle bu yeni seccadeyi camiye götürmüş, imam ve müezzin efendileri çağırmış, hepsinin ne maaş aldıkları kendisince malûm, galiba bir de Kurban bayramı arifesine yakın imiş, ikişer maaş ihsanı şahane çıktığını söyleyerek hademei hayrata paralarını dağıtmış ve sonra, işgal kuvvetleri kumandanının camilerdeki kıymetli halı ve seccadeleri toplattıracağı öğrenildiğinden nezaretçe bu gibi halı ve seccadelerin sarayı hümâyûna nakline karar verildiğini ilâve ile antika seccadeyi toplatıp almış ve yerine yenisini bırakarak, güpe gündüz, hürmet ve minnetle uğurlanarak camiden çıkıp gitmiş... Ancak üç gün sonra bir Fransızın camiye gelerek kendisine iki bin liraya kıymetli bir seccade satıp beş yüzünü peşin alan cami müdürünü araması üzerine iş zabıtaya aksetmiş (?) Ve zabıta derhal İshakpaşalı Avni Beyi aramağa koyulmuş. Bu namlı hırsızın ölümü de o yıllar içinde imiş.

AVNİ BEY (Japon Mağazası Sahibi) — Merhum Şeyhül Etibba Operatör Hâzım Paşanın kardeşi; 1945 - 1946 arasında hayatta idi. Horhor civarındaki geniş bahçeli evinde oturmakta idi. Eski devirde mağaza açmak, dükkân tezgâh işletmek esnaflık sayılıp hor görüldüğü esnalarda dairedeki vazifesini bırakarak ticarete girişmek teşebbüsünden ve uyanıklığından geri kalmamıştır.

Avni Beyin mağazası Veznecilerde, yanan Zeyneb Hanım konağının, yani Üniversite Fen Fakültesinin yan kapısı karşısında idi. Vitrinleri, içi envaı çeşit Japon eşyası, büyük büyük Japon vazoları, kâseleri ile dolu ve süslü idi.

Avni Bey yakışıklı, şıktı. Cuma ve Pazarları seyir yerlerindeki piyasalardan da eksik olmaz; mağazasında iken gayet tirandaz k ı y a f e t l e kapıda, fotoğraf çektiriyormuş gibi poz alarak durur, gelen müşterilere gayet nazik muamelelerde bulunurdu.

Japon Avni Bey
(Resim: H. Çizer)

Meşrutiyetten sonra ticareti bıraktı; mağazayı kapattı. Japon eşyalarından çoğunu konağına taşıtıp odalarını süsledi.

Bahçeye merak sardı, nadide çiçekler, renk renk yapraklar yetiştirmekle meşgul oldu. (1945).

Sermed Muhtar Alus

AVNİ BEY (Üsküdarlı Mahmud) — Geçen asır sonlariyle asrımız başlarının seçkin t a b i b l e r i n d e n, Akıl Hastalıkları mütehassısı; tesbit edilemiyen bir tarihte Üsküdarda doğdu, uzun zaman Toptaşı Timarhânesi Başhekimliğinde bulundu; 1925 de Kasımpaşada ansızın öldü; Üsküdarda Eskivalide (Valideatîk Camii haziresine gömüldü. «Emrazı akliye» ve «Terbiyei akliye» adında iki matbu eseri vardır.

Üsküdarlı Dr. Avni Bey
(Resim: Nezih)

Hakkı Göktürk

AVNİ BEY (Yenişehirli) — Divan edebiyatının son büyük şöhretlerinden; takriben; 1827 - 1828 yıllarında Rumeli Yenişehirinde doğmuştur. Babası, Tırhala mutasarrıfı Sami Paşanın kethüdası Bekir Paşadır. Tahsili Yenişehirdedir. Hocalarından biri de Celâl adında bir zattır. Avni Bey bu Celâl Efendiyi Yenişehirname adlı eserinde şu beyitlerle hürmetle anar:

Ferd-i asrı Celâl Efendi idi
Şehrin üstad-ı ercümendi idi
Şiirü inşada üstâdımdır.
Mürşidi tab'ı ber murâdımdır

Avni Bey, babası Bekir Paşa ile Tırhalada bulunduğu sıralarda Rumuz-ül hikmet sâhibi Sami Paşadan da istifade ettiğini şu beyitlerle belirtmektedir:

Nice fahr eylemeyim olmuş iken üstadım
Sami Paşa gibi allâme-i cami fercâm
Neş'emend etti beni meşreb-i Mevlânadan
Mesnevinin reşehatiyle verib feyz-i müdâm

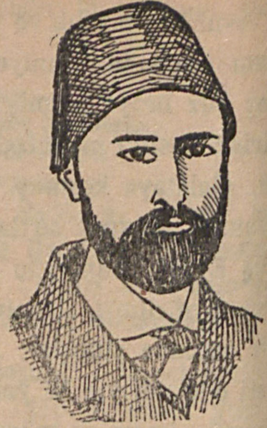
Sır kâtibi Mustafa Nuri Paşanın 1859 da Bağdada vali olması üzerine kâtibi sıfatiyle beraberinde Bağdada giden Avni Bey, şehrin ulema ve udebasından aldığı bilgilerle tarihî, edebî kültürünü zenginleştirmiştir. Yenişehirden İstanbula dönüşünde, eski üstadı, manevî maddî yardımcısı Sami Paşanın İstanbuldaki muhteşem konağının devamlı misafirlerinden idi. Bu vesile ile Sami Paşa merhumun mahdumu Necib Paşaya bir müddet edebiyat hocalığı da yapan Avni Bey onun padişaha damad ve sonradan da vezir olması üzerine yazdığı kasidede:

Sen vezir olduğun anda beni de fart-ı sürur
Gûyiya eyledi dünyaya şehinşah-ı enâm

dedikten sonra, hayatının on iki senesini Sami Paşa ailesinin himayesi altında rahatça geçirdiğini şu beyitlerle anlatmaktadır.

Kâfirim münkir isem nimet-i isna aşeri
Hanedanında bulundum on iki sâl tamam
O zamandanberi kim olmuş idi didarın
Ufuk efruz-ı şuhud olmağa mihr-i ilzam
Seni lâlâ gibi ey lü'lü-i dürr-i iclâl
Duş-ı tâzimde gezdirmiş idim çok hengâm

Türk edebiyatı tarihinde değerli insanlar yetiştiren Yenişehirde Avni Beyin geçen günleri daima inceleme, daima faydalanma devridir, her gün okuyor, yazıyor, her gün bir başka şairin muhitinde takdirler topluyordu. Muallim Naci Yenişehirde bulunduğu esnada Avni Bey ile görüşmesini belirten «Yadigâr-ı Avni» adlı eserinde onu, bir üstad igibi tanımış, arap ve acem edebiyatını çok iyi bilen, çok iyi duyan bir değer olmak üzere büyük bir takdirle hâtıralarını tesbit etmiştir. Avni Beyin Yenişehirden İstanbula hangi yıllarda geldiği belli değildir. İstanbula geldikten sonra velinimeti Sami Paşanın konağında geçirdiği günleri tam bir aydınlık içinde bilmiyoruz. Yalnız ufak bir not olarak kayda değer ki Sami paşa merhumun torunu ve Ziya Paşanın (Defteri Hakanî Nazırı, Darül Elhan Müdürü) refikası Hanımefendinin, bu satırların muharririne anlattıklarına göre Avni Bey, Sami Paşa konağına daima at ile gelir ve bahçeden geçerken onu pencereden görenler pek beğenirler imiş; bu rivayetin doğruluğunu Avni Beyin Samipaşazâde damad Necib Paşaya yazdığı kasidelerinden de anlaşılmaktadır. Bu çok âhenkli çok beliğ kasidede Avni Bey geçen günlerini şu beyitler arasında anlatmaktadır:

Yenişehirli Avni Bey
(Resim: Behçet)

Saye-i atıfet-i vâlid-i mağfurunda
Kâmuran olmuş idi şimdiki abd-i nagâm
Müteaddit arabî esb-i giran kıymet ile
Tek-ü taz eyler idim fahr ile beynel akran

Aşni Beyin, hemşehrisi bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Hasan Nafiz Dede Efendiye damad olmadan evvel İstanbulda ne işle meşgul olduğunu da bilmiyoruz. Damad olduktan bir müddet sonra kayın pederini kaybeden şair, Maçkada refikası Emine Hanımı da toprağa veriyor. Maçkadan Bahariyeye taşınan Mevlevîhaneye zevcesinin elem ve iftirakını beraber getiren şair, hayatını bir inziva içinde geçirmiştir.

Şairin kızı olan anamın anlattıklarına göre: Dergâhın harem dairesindeki, pencereleri Halicin sularına açılan odasının bir köşesinde, sırtında aba, kâğıt ve kalem akşamın matemli gölgelerini taşıyan ufuklarında sevgili genç karısı Emine Hanımın yeşil gözlerini arayan Avni Bey, Türk Divan Edebiyatının son şairi, odanın bir köşesinde bulunan kütüphanesinin bir köşesine gizlediği şişeyi hatırlıyarak korkak adımlarla yaklaştığı kütübhaneden bir kitap alır gibi bir kadeh alırdı,

her kadeh bir gazel, her şişe bir kaside yaratırdı. İlâhi bir aşkın cezbesiyle zamanlar geçer, ortalık kararır, hizmetçi Nevnihal, onun yemek tepsisini yavaşça bırakır giderdi. Çoğu zaman da yemek tepsisinin geldiği gibi sabahleyin aynen geri döndüğü de olurdu. Pek az konuşurdu, dilindeki tutukluk konuşmasına da engel oluyordu, kitapları, yazıları arasında bütün bir ömür geçirmiştir. Ondan herkes bir tehlikeden kaçar gibi kaçardı, lâkin sayarak, hürmet ederek kaçardı. O, dergâhın muhitinde «rakı içen Avni Bey» idi. Dergâhın şeyhi büyük musikişinas Hüseyin Fahri Dede eniştesine çok hürmetkârdı, ne yapsın ki zamanın kötü durumu, İkinci Sultan Hamidin korkusu, onu da çileden çıkarmıştı. Sultan Hamidin zincirlediği fikir hürriyetini, Türk milletinin iktisadî felâketini şiirleri arasında korkusuzca haykıran Avni Beyi dinlemekten korkardı.

Meşhur hafiyeler dergâhı bilhassa mukabele günleri sessizce kuşatırlardı. Avni Bey yalnız İstanbul sokaklarında değil, dergâh içinde de tehlikeli bir adam gibi görülürdü. Meselâ Midhat Paşa kasidesi ile memuriyet aleyhindeki manzumesinde, devrinin haksızlıklarını selis bir dil ile sıraladığı beyitleri üyksek sesle tekrarlayan Avni Beyin oda kapısı hizmetçiler tarafından sıkı sıkı kapatılıyor, bu seslerin dışarıya sızmaması temin ediliyordu.

Avni Bey Bahariye dergâhından adliyedeki vazifesine yaz günlerinde ekseriya kayıkla giderdi, kayıkçı İbrahim Ağa şairin vefatından sonra dergâhta bin bir gün hizmet edip (çile çıkarıp) dede olmuştur.

İbrahim Ağa, bu satırların muharririne, dedesinin hâtıralarından söz açardı; ne kadar yazıktır ki çocukluk aklı ile hepsi zaptedilememiştir. İbrahim Dede, orta boylu, kara sakallı, kara gözlü, oldukça sert bir zat idi. Son zamanlarda dergâha türbedar oldu; Avni Beyin de içinde bulunduğu türbede kandilleri her gece o yakardı. İbrahim Dedenin bana anlattığı fıkralardan biri de şudur:

Avni Bey bir gün Bahariyeye gelmek için Yemiş iskelesinden kayığa bindikten bir müddet sonra mutadı üzre şişesini açmış, bir kadeh içmiş, birkaç tane de zeytin yemişti. İbrahim Ağa bu fukara mezesine her zaman kızarmış, artık sabrı tükenmiş, çok hürmet ettiği efendisine:

— Beyefendi her zaman meze diye zeytin tanesi yiyorsunuz. Böyle herkesin bıktığı zeytinden başka bir şey alsanız olmaz mı? demiş, şair de:

— İbrahim Ağa zeytine hor bakma, bir gün gelecek bu da zor bulunacak. Bugünkü zeytin piyasasını düşündükçe büyük babamın âdeta kerametine hükmedeceğim geliyor! cevabını vermiş.

Avni Beyin kızı Muhsine Hanımın, Eyyubda Kurukavakda sakin Bekçibaşı Hafız Abdullah Efendinin mahdumu Hafız Şevki Beyle evlendirilmesine ailece karar verilmiş, düğün hazırlıklarına başlanmıştı. O gece için tanınmış musiki üstadlarından müteşekkil mükemmel bir saz heyeti de temin edilmişti; kemanî Mike, udî Sürur, neyzen Aziz Dede gibi sanatkârlara Kanunî Ziya Bey de (Defteri Hakanî Nazırı Darül Elhan müdürü merhum Ziya Paşa) katılmıştı. Büyük üstad Zekâî Dede heyetin başında bulunuyordu.

Yalı o gece mutadından çok fazla hareketli idi. Her tarafta lâmbalar yanmış, kafeslerin arkasından Bahariyenin bir göl gibi rakit sularına heyecanla titreyen ışıklar aksediyordu. İlkbaharın serin bir gecesi idi. Damadı Şevki Beyin kalın, soprano sesini çok seven Avni Bey, o gece sevgili bir tek kızının saadeti şerefine bir musiki gecesi yaşıyacaktı.

Kemanî Mike Suzinaktan taksim ediyordu. Emin Ağanın suzinak peşrevinden sonra besteler okundu, sıra ağır aksaklara gelmişti. Zekâî Dedenin defe vurduğu bir parmak darbesiyle:

Vakf-ı rah-ı aşkın etmişken bütün can-ü teni
Bir nigâh-ı lûtfa lâyık görmedin ey meh beni

şarkısına girildi, bu şarkının güftesi Avni Beyin bestesi Zekâî Dedenin idi. Zekâî Dede bu şarkıya başlarken gözleriyle Avni Beyi arıyordu. Halbuki şair düğün evini biraz evvel terketmişti. O gece için arkadaşlarından şair Üsküdarlı Hakkı Beyle Muallim Feyzi Efendi de davetli idiler. Avni Bey, dergâhın şeyhi Hüseyin Fahreddin Efendiden misafirlerinin baston, pardesü gibi eşyalarını saklamak için boş bir hücrenin anahtarını istemişti. Şeyh Efendi her zamanki gibi düşündü, misafirlere ait eşyaların haremde saklanabileceğini söyledi; çünkü verilecek bir anahtarla belki birkaç şişe de açılabilirdi. Anahtarları vermedi, şair arkadaşları ile derhal saz seslerinden

uzaklaştı. Bir kadeh ile bir vehim, düğünün neşesini zehirledi. Halbuki Avni Beyin sarhoşluğu asla görülmemişti. O hiçbir vakit bedmest olmamıştı; o, hiçbir vakit zekâsını, dirâyetini, meşhur terbiyesini kaybetmemişti. Yenişehirli Avni Bey şişe şişe içmez; yudum yudum içerdi, divanında sarhoşluğu tasvir eden hakikatten ziyade şâirane bir mübalâğanın izleri görünür, bu şiirlerden ufak, lâkin kuvvetli bir örnek vermek lâzımdır:

Sermest olur ki mahşere varınca söyleye
Siz kimsiniz bu yer ne mahaldir nedir bu hâl

Avni Bey, düğünden bir müddet sonra dergâhtan ayrılarak Divanyolunda iki katlı kâgir bir eve taşınmış, orada yalnızca bir hayat geçirmeğe başlamıştı.

Avni Beyin civarında oturan, bu satırların muharririnin, musiki üstadı merhum Hafız Aziz Efendinin (Cumhur Başkanlığı eski genel sekreteri Kemal Gedeleç'in dayısı) anlattıklarına göre: kendisini ekseri akşamlar rica edip evine davet eder ve bazı musiki eserleri okuturmuş, Itrînin bir bestesi okunurken güzel gözlerinin kenarlarında yaşlar birikirkirmiş, musikişinas Nigoos'un Hicaz makamından:

Turalanmış sırma saçın
Çözen benden beter olsun

şarkısını da beraber tekrar edermiş. «— Beter olsun!.. Beter olsun!..» dermiş. Âziz Efendi bu beter olsun nekaratının kime ait olduğunu sormuş, «o... o...», demiş. Acaba bu o... lar kimin için tekrarlanmıştı? Meçhul kalmıştır.

Beşiktaştan Maçkaya, Maçkadan Bahariyeye nakleden mevlevîhane, Maşkada bulunduğu zamanlarda, dergâhın yüksek taş merdivenlerinden düşerek zedelenen vücudu ile mevcut olan hastalığının sonucunda, gençlik ve güzelliğinin en hararetli çağında uzun kirpikli yeşil gözlerini Allahına çeviren zevcesi Emine Hanımın iftirak ateşi ile tutuşan şairin muhayyilesi Divan Edebiyatının en hazin, en orijinal mersiyelerinden birini yaratmıştır. Bu mersiyeyi buraya, tarihî ve tesadüfî bir olayı belirterek aynen nakletmek lâzımdır.

Beşiktaş mevlevîhanesi Maçkaya nakledilirken orada medfun bazı Mevlevî büyüklerinin mezarları da Maçkaya taşınıyordu, kalan kemikleri bir tabuta konularak ihtiramla âdeta ikinci bir cenaze merasimi yapılmak suretiyle Maçkaya getiriliyordu; Çok hazin bir tablo meydana geldi. Çırağandan hareket eden Şeyh Nazifin tabutu ile Maçkadan hareket eden kızı Emine Hanımı hâmil olan tabut karşılaştı; küçük tabut, büyük tabutu takip etti. Avni Bey, zevcesinin ve biraz sonra da oğlu Hüsameddinin ölümleri üzerine zevcesinin ağzından, Divan Edebiyatının en hazin mersiyelerinden birini yazdı:

Tâzelikte lâlezar-ı Kerbelâ etti beni
Tîg-i cellâd-ı verem âteş bıraktı canıma
Zahm-i hunrîz-i ciğerfesâya merhemdir deyu
Dağlar yaktı tabîban sîne-i sûzânıma
Günde üç növbet beni dilhûn edüb dâğ-ı ciğer
Bir devâ kâr itmemiştir derd-i bî dermânıma
Akibet bir demde kan boğdu şehîd etti beni
Ey diriga kendi kanım girdi âhır kanıma
Hâk-i dergâh-ı Çırağan'dan kıyâmethîz olup
Vâlidim devletle geldi külbe-i ahzâmına
Çıktım istikbâline tâbut-ı hûn âlûd ile
Can fedâ kıldım kudûm-i vâlid-i zîşanıma
Ol hümâ-yi himmetin girdim kanadı altına
Lâne tuttum beççe-i mürg-i dil-i nâlânıma
Hacleğâh-ı beyt-i illiyîne ittim intikal
Bu yalan dünyâ evi lâyık değildi şânıma
Rihletimden elli gün geçtikte bâ emr-i Hudâ
Özleyip oğlum Hüsâmeddin'i aldım yanıma
Gülistan-ı âl-i Zehrâ'dan ciğerpârem gibi
Nâzenin bir gonca takdim eyledim Yezdânıma
Yâ ilâhi ehl-i beyt-i Mustafanın aşkına
Merhamet kıl hâlime bakma benim noksânıma

Avni Bey, memuriyetinin Üsküdar Bidayet Mahkemesi âzalığına nakli üzerine Üsküdara taşınmak mecburiyetinde kalmış, semtini öğrenemediğim bir yerde oturmuştur. Anamın sık sık ziyaret ettiği babasını son zamanlarda nikâhladığı iyi bir kadınla beraber görmüş, bu çerkes kadını Avni Beye çok sadık imiş, anamı da öz kızı gibi severmiş.

Son yazılarının bir kısmının da orada kaybolduğunu anlatan zavallı anam, babasının hicranına bir de ortadan yok olan eserlerinin üzüntüsünü eklerdi. Babasının karşısında küçük yaştanberi diz çökerek okuduğu Türk Edebiyatının ölmez eserlerini anlamağa çalışan anam, güzel yazılar da yazardı. Hâtıralarını yazdığı bir defterin Darülâcezede süprüntü tenekesine atıldığına eminim. Bu defter bugün meydanda bulunsaydı, belki de Avni Bey hakkında daha fazla şeyler öğrenmiş bulunacaktık.

Avni Bey (15 zilhicce 1301) 1883 de göz-

lerini yumduğu Üsküdardaki fakirâne evinden kaldırılarak vasiyyeti mucibince Eyyubda Bahariye dergâhının bulunduğu yerde, kain pederi Nazif Efendinin türbesinde zevcesi Emine Hanım yanına defnolunmuştur.

Kütüphanesi:

Avni Bey Bağdadda bulunduğu esnada tedarik ettiği birçok mühim tarihî, edebî yazma eserler arasında bir de Mîr Ali hattı ile Mevlâna'nın müzehheb büyük divanı vardı. Bu çok nefîs kitab diğerlerinden üstün idi. Şeyh Hüseyin Fahreddin Efendinin kütüphanesinde büyük bir titizlikle saklanan bu çok değerli eser, çok teessüf olunur ki bu satırların muharriri Hindistanda esir iken diğer kıymetli yazmalar gibi ortadan kayboldu. Yenikapı Mevlevihânesinin son şeyhi Abdülbaki Efendi tarafından Okunan ve okutulan Divan-ı Kebir-i Mevlâna'nın şimdi nerede olduğu kesin olarak belli değildiş. Bugün için mübalâğasız on bin lira değerinde olan bu yazmanın ayna gibi parlak İran lâkesi kabı üzerinde, onun hakikî sahibi olan ve bugün Darülâcezenin fukara mezarlığında yeri belli olmıyan zavallı annemin hayalini görür gibi oluyorum.

Avni Beyin büyük zorluklar içinde topladığı kitab hazinesi Bahariye dergâhının son hayaleti gibi ortadan kayboldu.

Yenişehirli Avni Beyin eserleri:

1 — Divan; tam divan tekniği ile tertip edilmiş bulunan divanın yarısı kadarı Hicrî 1306 (M. 1887) tarihinde Mahmudbey Matbaasında basılmıştır. Bu nüshayı okurken üzülmemek kabil değildir. O zaman Maarif Nezareti tetkiki müellefat komisyonu tarafından basım izni verilen bu divan yanlışlarla doludur. Kasideler birbirine, gazeller içiçe girmiştir. Tertib yanlışlıklarının bir cetveli yapılsa bir risale meydana gelir. Sansür tarafından çıkarılan beyitler, kelimeler sayısızdır. Saraya verilen bir jurnal ile toplattırılıp Ayasofya Hamamının külhanında yakılan bu divanın elde kalan nüshaları nadir bulunur kitablar arasındadır. Bu satırların muharriri tarafından muhtelif el yazısı mecmualarından uzun bir emek neticesi olarak tam külliyat halinde hazırlanan bir muazzam nüsha, şairin edebî hüviyetinin tetkiki bakımından çok mühimdir. Avni Bey matbu, eksik dîvanı ile tam olarak anlaşılamaz, basılmamış kasideleri, gazelleri, mesnevîleri, rübaîleri hattâ bazı hicviyeleri onun şiir dilini tetkik eden birçok zevat tarafından görülememiştir.

Asıl büyük ilhâm kaynağı büyük Türk şairi Mevlânanın Mesnevîsidir. Mesnevîyi ezbere bilir, Divanı Kebir elinden düşmez imiş.

II — Mecmuaları ve diğer eserleri:

Kendi el yazısı mecmualarında hayatının parça parça sayfaları görülmektedir, Gelibolu ve mülhakatına ait kasaba, köy isimleri, Bağdad seyahati, bazı zevatın ölüm tarihleri, resimler, yarım kalmış rumcadan dilimize çevrilmiş bir roman, bitmemiş bir piyes, ilmî ıstılahat lûgati, siyasî makaleler, imzalar, mısralar, mektup suretleri, Ateşgede, Mir'atı cünun, Yenişehirnâme, Mesnevî tercümesi bu mecmuaların içindedir.

Avni Bey, Arap ve Acemceden başka Rumca ve biraz da Fransızca bilirdi. Avninin Farsca divanı İran şairlerinin bile takdidirini kazanmıştır. Bütün yazılarını toplu bir halde bastırmak Türk Edebiyat Tarihi namına bir kazanç olacaktır. Onun şiirlerinden uzun misaller vermeğe bu biyografinin çerçevesi dar gelir; bu hususta ufak birkaç örnek vermekle iktifa olunmuştur.

Gazel

Mahşer bizim âyine-i keyfiyyetimizdir
Gavga-yı kıyamet haberi haletimizdir
Bir âteşe saldın bizi ey mâhlika kim
Duzeh eser-i nâire-i hasretimizdir
Ya bar-ı belâ ya kadeh-i meygede-i gam
Avni çekelim her ne ise kısmetimizdir

Kıt'a

Mey sun duracak zaman değildir saki
Vakt-i gam-ü imtihan değildir sakî
Dünyay-i denî kim yalandr derler
Vallah billâh yalan değildir sakî

Cevdet Paşa Kasidesinden

Adliye makamı görmemiştir
Zatı gibi bir vücud-i âdil
Binlerce ecille bir mecelle
Tertibine olmamıştı kaail

Beyitler

Şarab efşan olur bâl-ü per-i pervâne döndükçe
Sükûnetyap olur tûfan-ı gam peymâne döndükçe

* * *

Hey'eti mecmua-i efrad-ı milk-i milletin
Efkârın sorsan felek ehl-i maaşın gösterir

* * *

Mahşerde bakıp çeşmine ol mest-i itâbın
Hâşâ ola Allahü tâãlâ mütehayyir

* * *

Öyle me'yûsi tesellâyim bu hasretgehde kim
Mucib-i şâdi olur hülyada gelmez hatıra

Avni Aktuç

AVNİ PAŞA (Şerif Mehmed) — Matematik bilginlerinden; Harbiye mektebinin erkânıharb sınıfları astronomi ve taksimi arazi muallimi; (H. 1292) 1876 da, Harbiye mektebinden çıkan erkânıharblerin birincisidir; mekteptek künyesi «Avni Efendi Sultanselim» idi. Tophanei Âmire Meclisi âzalığında, Demirkapıda Askerî Feriklik rütbesinde de Harbiye Nezareti istihkâm dairesi ikinci reisliğinde bulundu. Galatasaray Lisesi edebiyat muallimi iken ölen Refet Avni, bu zatın oğludur. Paşa, yazın Göztepede deniz kenarındaki köşkünde, kışın da Çenberlitaş karşısında, arsasına Turan apartmaniyle diğer bir aprtman yapılmış olan kaynatasına ait penbe boyalı kâgir konakta otururdu.

Sermed Muhtar Alus

AVNİPAŞA SOKAĞI — Süleymaniye Elmaruf mahallesi sokaklarındandır. Ayşekadınhamamı ve Kirazlımescid sokakları arasında uzanır.

Ayşekadınhamamı Sokağı kavşağından gelindiğine göre yol, iki araba geçecek genişlikte ve kaba taş döşelidir. İlerde hafif sola döndüğü yere kadar hep üçer katlı ahşaplarla bezenmiştir.

Kıvrım yakınlarında bozulan ve hafif meyilleşen yol, kıvrımdan sonra birden dikleşir, ikişer üçer kat kâgir ve ahşaplar arasından geçerek yokuş halinde ve bozuk bir şekilde Kirazlımescid Sokağına kavuşur. Sekenesi orta hallice müslüman, Türk aileleridir. (Temmuz 1947).

İsmail Ersevim

AVNİYE — Bilhassa İstanbulda Sultan Aziz zamanında çok taammüm etmiş bir kukuletalı kaput - yağmurluktur. Serasker Hüseyin Avni tarafından ordu erkân ve zabitanı için de kabul edildiğinden paşanın adına nisbetle Avniyye denildiği söylenir. Tercihan deve tüyü ve siyah çuhalardan yapılır, bedeni ve kolları bol, kukuletanın kenarı, önleri, omuz, yan dikişleri ve kol dikişleri çuhanın renginde bir şeritle çevrilirdi. Kışın ayıp örter, yağmurlu havalarda şemsiye aratmaz, iyi bir çuhadan yapılanı eskimek bilmez, mütevazi, kalender işi bir kisve idi. Alafrangalığa düşkün olmayan İstanbullular tarafından bir yarım asır kadar seve seve giyilmiştir. Abdülâzizin de avniyyeli bir fotoğrafı vardır.

Avniye; Hâfız Ömer Fâiz Efendinin sırtında
(Resim: Ayhan)

AVRAM GALANTİ — (B.: Galanti, Avram).

AVRAM LEON (Mişonoğlu) — Matbaacı; H. 1300) M. 1882 de açmış olduğu matbaası Çakmakçılar Yokuşunda aralık sokakta idi. Hurufat ve litografya üzerine türkçe, rumca, fransızca, ermenice ve yahudice eserler dizer ve basardı. Matbaası ve kendi hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl. : Resmî Maarif Salnâmesi.

AVRAT PAZARI — Satıcısı da alıcısı da kadın olan pazarlardır ki İstanbulda da bir semte vaktiyle adını verecek kadar büyük bir Avratpazarı kurulurdu. İstanbul Avratpazarı, Cerrahpaşa - Kocamustafapaşa Caddesi boyunda, kısmen de Arkadiyus sütunu önünden Taşmektep, Bayrampaşa medrese ve türbesine çıkan yağhane sokağında ve kısmen de Haseki Caddesinin buraya düşen parçası üzerinde kurulurdu ki semt Avratpazarı diye maruftu. Hattâ, Kanunînin zevcesi Hurrem Sultanın, cami, mektep, medrese, imaret, hamam ve bir hastahaneden mürekkep muazzam hayratı inşa edileceği zaman, sureti mahsusada burası, Avratpazarı seçilmişti.

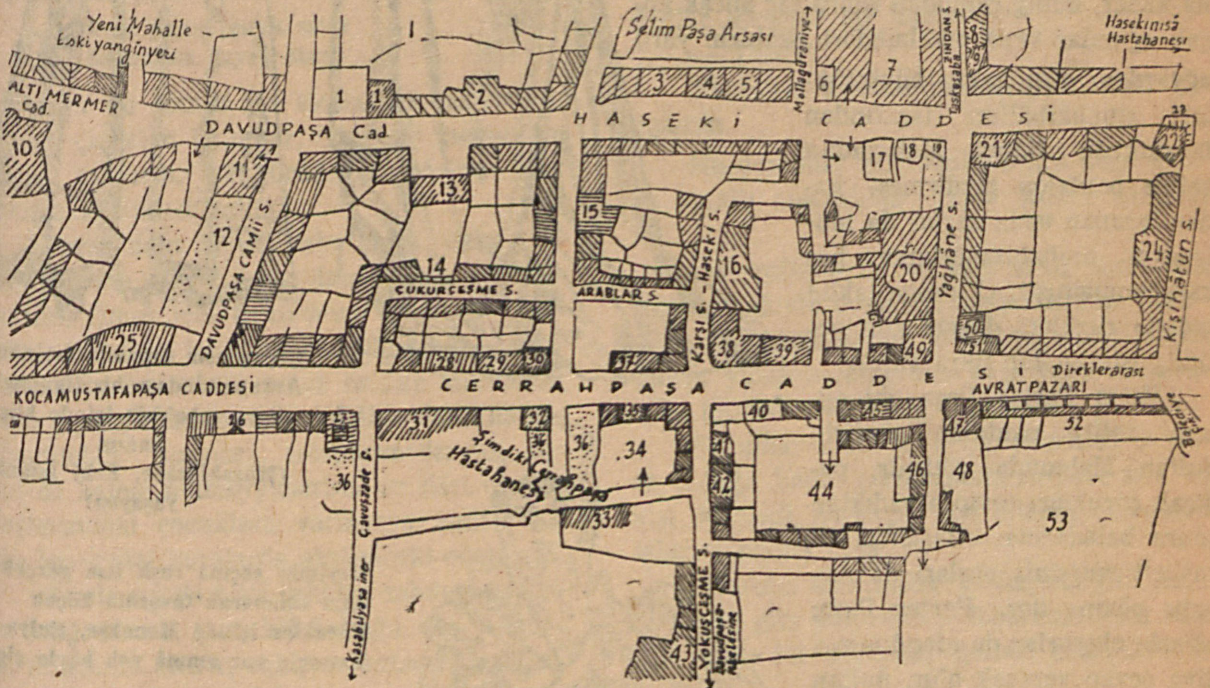
İstanbul Ansiklopedisinin asîl ve necib dostlarından Reşad Mimaroğlu, göndermek lûtfunda bulunduğu notların birinde, ki bu notların hepsi İstanbulun tarihî ve içtimaî topografyası bakımından eşsiz bir kıymet taşımaktadır, Avratpazarı hakkında şunları yazıyor:

«Aslen o semtli olan pederim İbrahim Lütfi Bey ve büyük validem Hadice Ruhfeş hanım Cerrahpaşa Avratpazarının kurulduğu zamanlara yetiştiklerini söylerlerdi. Şehzadebaşındaki Direklerarasının küçük çapında, üzerleri kiremit ile örtülü ahşap diğer bir Direklerarası da Cerrahpaşada Avratpazarında vardı. 1905 tarihinde çatı kaldırılmış ve altındaki dükkânlar sokağa çıkmıştır. Burada dört bahçeli kahve, bir tatlıcı dükkânı, iki bakkal bir de manav vardı; bu Direklerarasının hududu, Üçüncü Belediye dairesi çıkmazı ile Canbaziye Mescidi sokağı idi. Yine merhum pederle büyük valide 1255 = 1839 tarihinden evvel, Avratpazarının Direklerarası kısmının daha geniş ve uzun, Cerrahpaşa Camii yanındakini Kürkçübaşı Sokağının başına kadar imtidat ettiğini söylerler idi».

AVRATPAZARI HAMAMI — (B.: Haseki Bostan Hamamı).

AVRATPAZARI YANGINI — (H. 1140) M. 1727 de Sipahi çavuşlarından Mehmed Çavuşun evinden çıkan ateşle bir iki ev yandı; yapılan tahkikatta yangının bu zatın bir acem kölesi tarafından intikam maksadiyle çıkarıldığı anlaşıldı.

AVRUPA — İkinci Mahmud devri sonları ile bilhassa Tanzimat Devri denilen Ab-

1896 da Cerrahpaşa - Kocamustafapaşa Caddeleri, Haseki Caddesi, Davudpaşa - Hekimoğlu - Altımermer Caddeleri, Avratpazarı - Direklerarası, Canbaziye ve Hobyar Mahalleleri

(Hâtıratına göre kroki - plânı çizen: Reşad Mimaroğlu)

1— Davudpaşa Bahçeli Kahvesi; 2— Hasekibostan Hamamı; 3— Haseki Turşucusu; 4— Südcü; 5— Bakırcı; 6— Bakkal; 7— Haseki İmareti, Haseki Kız, Mektebi, Haseki Medresesi, Şifahâne; 8— Timarhane; 9— Zindan; 10— Hekimoğlualipaşa Camii; 11— Davudpaşa Camii; 12— Mezarlık; 13— Helvacı Ömer Ağanın dükkânı 14— Çukur Çeşme; 15— Komik Abdürrezakın evi; 16— Divanı Muhasebat Reisi Zühdi Beyin konağı; 17— Haseki Camii; 18— Tekke; 19— Bayrampaşa Türbesi; 20— Yağhane; 21— Taşmekteb; 22— Arabhoca Mektebi; 23— Taştekneler; 24— Levazım Reisi Ali Paşa konağı, yıkılmıştır; 25— Davudpaşa Rüşdiyesi; 26— Çiftefırın; 27— Şeyhülharem Mescidi; 28— Balmumucuların Evi, Müşir Edhem Paşa; 29— Tunuslu Ömer Efendinin evi; 30— Celâl Sâhir Beyin evi; 31— Takiyüddin Paşa konağı; 32— Hobyar Mescidi; 33— Namık Kemal'in pederi Mustafa Beyin konağı; 34— Çiçek bostanı; 35— Vasilâki Eczahanesi 36— Mezarlık; 37— Abdülcebbar Beyin kâgir konağı ve bahçesi; 38— İzzet Paşa konağı; 39— Evkaf Müsteşarı Hüsnü Efendi konağı; 40— Kör Mehmedin kahvesi; 41— Mimaroğlu ailesinin evi; 42— Hasib Paşa konağı; 43— Meşhur konak?; 44— Sakızlı Nikolinin sebze bostanı; 45— Karakol; 46— Defterdar Hüseyin Rüşdi Efendi konağı; 47— Canbaziye Mescidi; 48— Mezarlık; 49— Kapuçuhadarı Ali Beyin evi, Cerrahpaşa Eczahanesi; 50— Arkadiyus Sütunu; 51— Fırın; 52— Avratpazarı, Direklerarası ve Bahçeli kahveler; 53— Panayotun bostanı.

dülmecid ve Abdülâzizin münevver mutlakiyet devrinde, Türklerin Avrupalı kılık ve kıyafetine rağbet etmeğe başladıkları sırada, kadın ve erkek, saç kesimi ve yüz çeki düzeninde de yenilikler olmuştu; Kadınlarda alın boyunca iki kaşın üstüne dökülen top kâkül bıraktılar; erkekler, bilhassa gençler ve bulûğ çağındaki oğlan çocukları yazın başlarını usturaya vurdurur ve kışın da bir parmak eninden fazla saç bırakmazken saçlarını Avrupalılar gibi uzattılar, yüz şekillerine göre yandan, ortadan ayırıp taradılar; kadınların top kâkülleriyle nevcivanların ve oğlanlaların uzun saçlarına «Avrupa» denildi.

İkinci Mahmud devrinin kıyafet inkılâbına kadar, bülûğ çağından sonra saç ancak köçek oğlanlar veya mahbubdost ekâbirin yârü ağyardan gizli bakıp büyüttükleri sînebülbülleri tarafından bırakılırdı; İkinci Mahmudun setire pantalon giydirmesi kadar taranan uzun saçlar da mutaassıb muhafazakârlarca hoş karşılanmamıştı, «Firenge taklid bid'at» dediler; devrin zihniyetini gösteren bir fıkra vardır:

Etem Pertev Paşa, iki oğluna setire pantalon giydirip Sultan Mahmuda götürür, padişah çocukları sevip okşadıktan sonra babalarına: «Başlarını tıraş ettirmişsiniz başları da Avrupa olsun» der, Pertev Paşa: «Nezle oluyorlar da efendimiz..» diye cevap verecek olur. Sultan Mahmud: «Alışırlar alışırlar saçları Avrupa olsun..» diye emreder.

Aşağıdaki manzume adını tesbit edemediğimiz muhafazakâr bir şairin «Avrupa» lı bir genç paşazâdeyi tehzil yollu yazılmıştır:

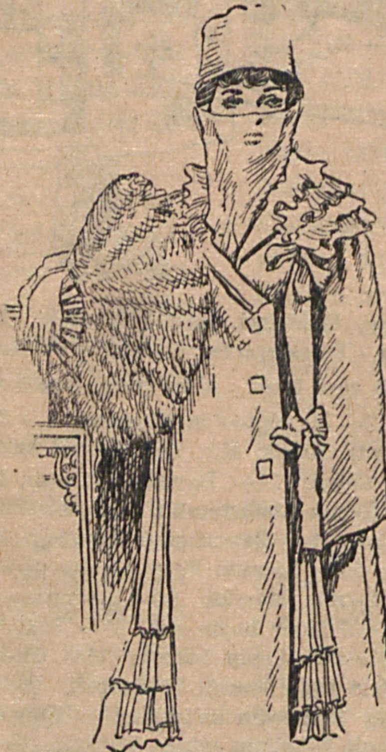
Pek yaraşmış ak pantalon mum gibi
Peşindeki âşıkları kum gibi
Güzel beyim civanların içinde
Tâze çıkmış sakızlı lokum gibi

Gönül çeler başındaki avrupa
Güzel beyim hem nazlıdır hem hoppa
Dâvet itsem aceb gülüm gelir mi
Hâne viran hem semtimiz pek sapa

Çeçen asır sonunda İstanbulda Avrupa modası, bir Hanımefendi ve sabahlığı içinde küçük hanım (Müsahibzâde, Eski İstanbul yaşayışı)

Geçen asır sonunda Alafranga hanım yaşmak ve ferâce altında (Müsâhibzâde, Eski İstanbul yaşayışı)

Beyimin saçına reşk itse gerçek
Ağzı sulanarak tavşanla köçek
Köçekler içinde Menekşe, Fulya
Yasemin var ammâ yok böyle çiçek

Uşak olsam ben giydirsem ben soysam
Avrupayı hem tarasam hem koksam
Lütfedüp de ayağını öpdürse
Yüreğimde ne gam kalır ne tasam

Paşa babanıza arzetsen nola
Beni katsın beyim yanına lala
Sitem etme avrupanı savurup
Dime bu kuluna avucun yala.

AVRUPA KÜTÜPHANESİ — 1880 - 1890 arasında, Babıâli Caddesinin Fransızca kitab ve gazete satılan ilk dükkânlarından biridir, sahibi A. Biberciyan adında bir ermeni idi; bilhassa ecnebî dil öğrenmeğe hevesli mektepliler «l'Ecolier Illustré»

«Le Petit Français Illustré» gibi mecmualara abone kaydederlerdi.

Bibl.: Devrin Gazeteleri.

AVRUPA TİYATROSU — Geçen asır sonlarında Galatanın oyunlu rezalethanelerinden; Ahmed Rasim, «Fuhuşiatik» deki hâtıraları arasında, bu tiyatroyu şöyle tasvir ediyor:

«Peruz'un kaşı, gözü, ağzı, burnu, tavrı, hali, göz süzüşü, nağmeleri, davudî sesi daha dilfirab, daha cazib, daha tatlı gelirdi. Meselâ boynunda mısırbuğdaycı sepeti, elinde tas ile çıkarak:

Mısırımı kavururken
Dumanını savururken

diye başlayıp;

Usta yapar, çırak satar
Satamazsa dayak atar

kuyruğu ile bitirdi mi localardan, sandalyalardan çiçekler, buketler, fiyongalı mektuplar atılır, şangırdı, hüngürdü, patırdıdan bina yıkılacak zannedilirdi!

Peruz daha işveli, daha şiveli, daha marifetli, daha şehvet âmiz, daha munis görünüyordu. Onun için tiyatronun sahneye karib ciheti dopdolu bulunuyordu. Tersane, topçu neferlerinden, sıkma potur üstüne kukuleteli sako giymiş naturlardan, dellâklardan, hafiye efradından, mavnacı, salapuryacılardan tutun da kalem mümeyyizlerine, on dört on beş yaşlarındaki çocuklara varıncaya kadar bütün tenevvüat buralarda ahzi mevki ederlerdi.

Arada sırada hissi rekabet sahneye işporta artığı limon, portakal kabuğu, çiy yumurta, muşmula attırır, rakipler arasından tokattan, sopa, usturpadan başlayan münazara ustura, bıçak, demir keşidesi, bazan da tabanca endahtı ile nihayet bulurdu.

O zaman Peruz için derler idi ki:

— Çok kimsenin katili olmuş, çok gencin canını yakmış bir kahbedir!..

Bu hükmü hattâ bir vak'a da ispat ettiydi:

Bir gün oyun henüz başlamamıştı. Sahneye giden yolun solunda bir oda vardı ki oroda kahve, bira gibi meşrubat satılırdı. Bittabi ben buraya giremezdim. Sözün doğrusu girmeğe de cesaret edemezdim. Çünkü burada Galatada ün kazanmış kabadayılar, hacamatcılar (!), polisler, biraz evvel söylediğim hafiyeler, şuradan buradan getirilmiş karılar, paralı, enayı tutkunlar bulunuyordu. Hıncahınç dolar, yer bulunmazdı.

Evet. Bir gün yine bu oda böyle yükünü almıştı. İçeriden Peruz kemali havf ve telâşla fırladı. Ardı sıra odanın kapısından içi dışına çıkıyormuş gibi bir boşanma göründü. Çıkanların cümlesi de korkudan yekdiğerine benzemişlerdi!

O anda acı acı bir feryad duyuldu. Bu feryad:

— Ah!.. Vuruldum!.. Sol mememden!.. Yandım!..

Diyordu.

Çıkanların biri de:

— Bıçakçı Petri vurdu!..

Diyor, gözler dönük, baş açık, eller, dudaklar lerzedar bir halde:

— Tutun!

Nârasiyle tiyatronun merdiveninden kaçıyordu.

Ne dersiniz? Bir dakika sonra koca binada zavallı mecruhtan başka kimse kalmadı idi...

Ben refikim ile beraber arka camlardan birinin önünde dona kalmıştık. Korku ikimizi de sanki mıhlamıştı. Caddeye bakabildiğim zaman yüzlerce kimsenin başı yukarıda âvakibe intizaren birikmiş olduklarını gördüm.

En nihayet bir iki polis, ellerinde tabanca olduğu halde göründüler. Ardları sıra üç kişi de geldi. Bıçakçı Petri odanın camından atlamış gitmiş imiş!...

Mecruhu kaldırdılar, koltuğuna girdiler... Sürükler gibi götürdüler. Biçarenin üstü başı kan içinde idi. Sararmış, gözleri kapanık, ağzı açık idi.

Yine diyorlardı ki:

— Komik Hamdi Efendi içeride bayılmış!..

— Büyük İsmail Efendi sahnenin altına saklanmış!..

Peruz ortadan kaybolmuş!...»

Sermed Muhtar Alus da «On ikiler» adındaki romanında şunları yazıyor:

«Avrupa tiyatrosu Komik Arifin idaresinde. Burada da, birkaç yıl sonra İstanbula ün yayacak aktrisler ve aktörler:

Meşhur Peruz, Aranik, hanende Deli Peruz, Agato Eleni... Kavuklu Hamdi, Büyük İsmail, Komik Ali Rıza, Küçük Asım (Asım Baba), Davulcu Ahmed, Hasköylü Avram...

Peruz, Şerbethane Sokağı umumhanecilerinden Kalifaryanın kızı; babalığı da meşhur Tavukçu Mihal.»

AVRUPA TÜCCARI — Üçüncü Selim zamanı ile Tanzimattan az sonraya kadar geçen devir içinde, Türkiye tebaasından olup da bilhassa Türkiye ile Avrupa arasında ticaretle meşgul ve devletçe himaye gören gayri müslimlere verilen resmî bir ünvandır. Bu devlet himayesine, bu mevzuda yazı yazanların tâbiriyle imtiyaz demek caizse, ayni imtiyaza sahip olan Türkiye tebaası müslüman tüccarlara da «Hayriye tüccarı» ünvanı verilmişti (B.: Hayriye Tüccarı).

Gerek Avrupa tüccarlarının, gerekse Hayriye tüccarlarının devletçe sureti mahsusada himaye edilmesine Kapitülâsyonlardan istifade eden ve «müste'men» denilen ecnebi tüccarlara karşı alınmış bir tedbir olarak bakılabilir.

Avrupa tüccarları, dahilde ve hariçteki ortaklariyle beraber, büyük sermayeleri temsil ederlerdi. Ellerinde firmanın mümessiline hitaben yazılmış birer beratı hümâyûn vardı ki, Avrupa tüccarı intihap olunanlardan beratın tevcihinde ve tebeddülü saltanat vukuunda tecdidinde 1500 kuruş bir harç alınırdı; o devrin rayicine ve işin azametine nisbetle beratı yazacak kâtip efendiye «kahve bahşişi» denilse yeridir; bunu «o zamanlara göre mühim paradır» diye âdeta bir imtiyaz bahşettirecek bir hazine kazancı gibi göstermek, herhalde yanlış olur; Selimi Sâlisi iclâs kasdi ile İstanbula gelip de Hicrî 1223, (M. 1808) darbei hükûmetinde İkinci Mahmudu tahta oturtan Alemdar Mustafa Paşanın muhafızlarından alelâde bir neferin başına üç bin kuruşluk şal sardığı düşünülürse, Hicrî 1224 (M. 1809) de tecdid olunan Avrupa tüccarları beratlarından alınan harçların bir imtiyaz bahşı karşılığı olmadığı anlaşılır. Eski Belediye Mektupçusu Osman Nuri Ergin, Mecellei Umuru Belediye adındaki eserinde Avrupa tüccarlığının başlangıcını, 1795 - 1802 arasında tesbit ediyor.

Avrupa Tüccarlığı adiyle dış ticaret devlet himayesine alınırken bir Ticaret Nezaretinin temeli atılmak zarureti de hasıl olmuş, Avrupa tüccarlarına bir merci olarak nâzır ünvaniyle Divanı Hümâyun beylikçisi memur edilmiştir; tüccarların bu nâzır ile daimî temasını temin için de, aralarından bir sene müddetle iki vekil seçmeleri usulü kabul edilmiştir. Ellerine verilen beratlarla Avrupa tüccarlarına, ortaklarına ve ikişer nefer hizmetkârlarına temin olunan menfaatler şunlar olmuştur:

«Kendileri veya adamları, kasdi ticaret ile bir yere gidecek oldukta, yol emirlerinin çıkmasında sürat ve suhulet gösterilecektir. Adamlarından biri, icabederse, memleketin diğer herhangi bir ticaret merkezinde oturabilecektir. Herhangi bir yerden senetli alacakları oldukta, vekillerin ve esnafın tevatüren şehadetleri inzimamı takdirinde, matlubu mahkemece tahsil olunacak ve ancak yüzde iki tahsil resmi alınacaktır. Müslim ve gayri müslim Türkiye tebaasından biriyle veya bir ecnebi ile 4000 akçadan ziyadelik dâvalarına kenar mahkemelerde değil, arz odasında, sadırâzam huzurunda bakılacaktır. Gerek müslim, gerek reayâdan biri, Avrupa tüccarını dava edip mürafaa için hâkim huzuruna çıkartmak istediğinde Avrupa tüccarının itibarını kesredici bir muamelede bulunulmıyacak mahkemeye, nâzır tarafından tâyin edilen mübaşir ile getirilecektir, hapsi iktiza ederse, yine nâzır (Divanı hümayun beylikcisi) tarafından hapsedilecektir. Avrupa tüccarlarının müste'men tüccarlarla bir nizâları zuhur ederse, dâvaları evvelâ nâzır tarafından mümeyyiz tüccarların iştirâkiyle tetkik edilecek, netice, dâvanın arz odasında rüyet edilmesi için Reisülküttaplığa (Hariciye Nâzırlığına) bir takrir ile bildirilecektir; Bu nizâ' taşrada, 4000 akçelikten az olanlar mahallî hükkâm tarafından hal ve fasledilecek, 4000 akçelikten yukarı dâvalar İstanbula nakloluncaktır. İthal mallarından, müste'men tüccarlar gibi yüzde üç gümrük resmi ödeyeceklerdir. İhraç mallarından da keza yüzde üç resim ödeyecekler, kendilerinden gümrük izinnamesi gümrük harcı, mastariye ve refti gümrük namlariyle bir akçe ve bir habbe taleb olunmıyacaktır. Gümrük eminleri tarafından alınan bu gibi resimler derhal iade ettirilecektir. Avrupa tüccarlar, valiler ve voyvodalar tarafından şer'i şerif hilâfına tecziye edilmiyeceklerdir. Avrupa tüccarları da, kendi ticaret işlerinden gayri şeye karışmıyacaklar, bilhassa kocabaşıların umuruna müdahale etmiyeceklerdir; eğer bir yerde beratlı Avrupa tüccarından gayri koca-

başlığa lâyık kimse bulunmazsa, bütün ahalinin muvafakatini bildirir bir hüccet tanzimi şartiyle, o Avrupa tüccarı kocabaşı olabilecektir; fakat reayâ hakkında bir taaddisi görülürse, kendisine neticenin vahim olduğu anlatılacaktır. Beratlı tüccarlardan birinin ölümü takdirinde, veresesi sagir ve sagire, gaip ve gaibe değilse ve mirasın taksimini istemeyip ölünün işini hali üzere devam ettirmek arzusunda iseler, tereke mühürlenmiyecektir, bu takdirde verese, mühür keyfiyeti için tazyik edilmiyecektir. Avrupa tüccarları, kendileri için senevî 20 kuruş, beher hizmetkârı için de onar kuruş cizyeye tâbi olup bu cizyeler vekiller vasıtasiyle tahsil olunup Avrupa tüccarlarının defteri mucibince toplu olarak her sene muharremin başında nâzıra, nâzır tarafından da İstanbul cizyedarına teslim olunacaktır. Ellerinde Avrupa tüccarı hizmetkârlığı beratı olanlara ayrıca cizye kâğıdı verilmiyecektir. Avrupa tüccarlarının evlât ve taallûkatı ve beratlı hizmetkârlarından gayri hizmetkârları diğer reayânın tâbi olduğu cizyeye tâbidirler. Beratlı Avrupa tüccarları, kendilerinin Türkiye tebaası olduklarını unuturlar, ubudiyet ve raiyet âdab ve merasiminin dışında harekette bulunurlarsa, ellerinden beratları alınacaktır. Avrupa tüccarı beratı alanlar, beratlarını İstanbul Kadılığı siciline kaydettireceklerdir.»

Beratlı Avrupa tüccarları, bu devlet himayesiyle kısa bir zaman zarfında büyük servet sahibi oldular. İçlerinden, emtiai ticariyeyi kendi gemileriyle nakleden büyük armatörler çıktı. Bazıları küfranı nimette bulundular, Türkiye aleyhine siyasete karıştılar, Etniki Eterya gizli cemiyetine girenler, Memleketeyn ve Mora isyanlarında rol oynayanlar, Morada âsi çete reislerine para yardımında bulunanlar, silâh kaçıranlar oldu.

AVTAYLON (Haham) — On sekizinci asır ortalarında yaşamış seçkin bir bestekâr, Edirnede doğmuş, muhtemel ki genç yaşında İstanbula gelmiş ve şöhretini Büyükşehirde yaymıştır. Türkler arasında «Küçük Hoca» lâkabı ile tanınmış olan bu sanatkâr, muhtelif makamlardan şen ve şuh yürük semailer, gerdaniye faslını, segâh peşrevini bestelemiştir. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı

Bibl.: Avram Galanti, Türkler, Yahudiler

AVUKAT CADDESİ — Beyoğlu, kazasının Şişli nahiyesinin Paşa mahallesi ile Düatepe mahallesi yollarından; Yemişlibahçe Sokağı, Şahap Sokağı kavşakları ile Darülâceze yolu arasında uzanır. Yemişli bahçe, Şahap sokakları kavşağından girildiğine göre Şahadet Sokağı Lala şahin Sokağı, Evranoszade Sokağı, Şahmerdan sokağı, Ortanca Sokağı bu cadde üzerinden geçerler. Her iki kolda kavşakları vardır. Ortanca sokağının biraz ilerisine kadar olan birinci kısmı iki araba genişliğinde ortası paket taşı, iki kenarı kabataş döşeli, ortası yüksekte iki kenarında kabataş döşeli birer kişilik yaya kaldırımı olan bir caddedir. İki kenarı boyunca ikişer, üçer, katlı büyük bir kısmı kâgir, ahşap ve beton evler sıralanmıştır. Sol kolda Lalaşahin sokağı ile Evranoszâde Sokağı arasında Ayii Apostoli rum ortodoks kilisesi vardır. Bu parça bir çarşı boyudur: Sağda bir attar, bir sirkeci, ahşap bir kulübede bir eskici, iplik dokuma fabrikası, bir sütçü, bir kunduracı, iki terzi, bir saraç, bir kahve, tekke, bir attar, Düatepe Mahallesi muhtarlığı, iki bakkal, bir kömürcü, barakamsı bir kulübede bir eskici, bir helvacı, bir çayevi, solda bir terzi, bir arpacı, bir saraç, iki bakkal, bir baharatçı - kökçü attar, bir kömürcü, bir kalaycı, bir kasap, bir tatlıcı, bir kahvehane, bir helvacı, bir çayevi, bir aşçı, bir fırın bulunmaktadır. Sol kolda Ortanca Sokağı kavşağı, sağ köşesinde arsa yanında kabataştan yapılmış terkos suyu bir çeşme vardır ki bu semtin su ihtiyacını temin eder. Yemişlibahçe Sokağı kavşağı köşesinde dört katlı Feriköy Kardeşler apartmanı bulunmaktadır. Bu kısımda sekene, Türk ve gayri müslim karışıktır. Ortanca Sokağında başlıyan caddenin ikinci kısmı, manzarasını değiştirerek meyilli, bozuk, sonuna doğru dirsekli, toprak bir yol halinde Darülâceze yolunda sona erer. Sağda Feriköy Kuyu Sokağı ile bir kavşağı vardır; Bulanıkdere Sokağı ile de bir dört yol ağzı yaparak kesişir. Yalvaç sokağı, Karakullukçu sokağı, Ferahnâk Sokağı ile de keza birer kavşağı, solda Teneke sokağı, (bu sokak 1934 Belediye Şehir Rehberinde gösterilmediği halde sokak üzerindeki levhada Teneke Sokağı diye yazılıdır.) Kahramanbey Sokağı ile birer kavşağı vardır. Üzerinde birer katlı bakımsız ahşap evceğizler, bir, iki tane ikişer katlı, kâgir veya ahşap evler ve

arsalar vardır. Sekenesi umumiyetle fakir Türk aileleridir. Sağda dört bakkal, solda bir kahvehane, bir çayevi, bisiklet tâmircisi, Paşa mahallesi muhtarlığı bulunmaktadır. Sokağın sonuna doğru sokakta sıtma mücadele memurları tarafından tahta kapakla kapatılmış bir kuyu, biraz daha ilerisinde ağzı yekpare mermer bilezikli çıkırıklı bir kuyu daha vardır. Mahalle halkının anlattığına göre sular idaresi tarafından su geçirilecek diye su boruları döşenmiş ve bu vesile ile de üç senedenberi sekiz yüz kadar ev yıktırılmış. Bu satırları yazarken bu mütevazi semtin bir bahçeli kahvesinde gramofonla plâklar çalınmakta, sokakta yalın ayak toraman çocuklar oynaşmakta idiler; pek şenlikli idi (mart 1947).

Hakkı Göktürk

AVUKATŞERİFEFENDİ SOKAĞI — Sarıyer Yenimahallesi sokaklarından, Yenimahalle Mektebi Sokağı ve Şerafeddin Sokağının son ucu ile sınırlanmış bir yar başından, bir araba genişliğinde çok bozuk toprak bir yol olarak başlar. Sağında, yukarıda zikredilen yar ve kenarındaki bir çift korkuluk vardır. Solunda birer katlı ahşap evler sıralıdır.

Azizefendi Sokağı ile olan kavşağa kadar manzara pek değişmez. Bundan sonra sola hafif bir dirsek yaparak bir yokuş olur ve üç araba geçebilecek kadar da genişler; nihayete doğru tekrar daralır; Ağabayırı Sokağına kavuşurken solunda meydanlık, sağında iki katlı bir konak yavrusu bulunur. Sekenesi, orta halli Türklerdir (Nisan 1947).

İsmail Ersevim

AVUNDUK (Üzeyr) — Nezaket ve vekarı ile tanınmış seçkin iş adamı ve politikacı; 1890 da Sivasın Gürün kazasında doğdu, babası eşraftan ve tüccardan Avundukzâde Mehmed Beydir; ilk tahsilini Gürün'de yaptı, bir müddet Sivas İdadisine devam etti, hususî hocadan da fransızca öğrendi.

1917 senesinde Akşehire giderek babası Avundukzâde Mehmed Bey tarafından kurulan manifatura ticarethanesini idare etti; bir sene sonra İstanbula gelerek «Avundukzâde Biraderler» müessesesini kurdu; bu ticarethaneyi az zamanda inkişaf ettirerek Mançester ve Milâno'da şubeler açmağa muvaffak oldu.

Bu arada İstanbul Ticaret Odası reisliğine intihap olundu. İtibarı Millî Bankası ve Seyrisefâin idaresi idare meclislerinde bulundu.

1930 senesinde Ankaraya nakletti; muhtelif Avrupa firmalarının Türkiye mümessilliğini alarak ticarete devam etti.

1945 senesinde Demokrat Partiye girerek siyasî hayata atıldı. Otorite ve nezaketi ve geniş muhiti sayesinde Demokrat Partiye bilhassa kuruluşu sıralarında kıymetli hizmetlerde bulundu. Bilâhare Partinin Ankara İl başkanı oldu, genel idare kuruluna seçildi. 1957 mebus seçimlerinde Genel İddare Kurulu temsilcisi olarak İstanbuldaki siyasî faaliyeti idare etti.

1951 senesinden 1954 senesine kadar Ankara Ticaret Odası ikinci reisi bulunan Üzeyr Avunduk ayni zamanda şu mevkilere getirilmiştir:

1952 de Türkiye İş Bankası idare meclisi âzalığına, Ekim 1953 de Türkiye Çimento Sanayii Türk Anonim Şirketi idare meclisi reisliğine, Nisan 1953 de Türkiye İş Bankası İdare meclisi murahhası âzalığına, Şubat 1954 de İş Bankası Umum Müdürlüğüne, Ocak 1955 de Maden Arama ve Etüt Limitet Şirketi Müdürler heyeti reisliğine, Nisan 1955 de Türkiye Sınaî Salkınma Bankası idare meclisi reisliğine, 1955 de Banka kredilerini tanzim komitesi âzalığına ve ayni zamanda Bankalar Biriliği ikinci reisliğine.

Vefatına kadar bütün bu vazifleri uhdesinde bulunduran Üzeyr Avunduk 1951 senesinde kardeşi Remzi Avunduk ile beraber Edirnekapusu haricinde pamuk mensucat ve iplik fabrikasını tesis etmiştir.

Üzeyr Avunduk Sağlam bünyeli ve sıhhatli idi. İlk defa 1957 senesinde böbreklerinden hastalandı. Londrada, İsviçrede tedavi gördü. İtalyada Padova şehrinde ameliyat oldu ve sıhhati düzeldi. Bir sene sonra hastalığı nüks etti. Karaciğeri de bozuldu. Hastalık şiddetle ilerledi. Bu sı-

Üzeyr Avunduk
(Resim: Nezih)

rada Yalovada bulunuyordu; İstanbula nakledildi. Dokuz gün sonra 10 Temmuz 1959 tarihinde kaldırıldığı hastahanede öldü. Zincirli Kuyu mezarlığındaki aile kabristanına defnolundu.

Refikası Emine Hanımdan, üçü erkek biri kız dört çocuğu olmuştur.

Mehmed Ali Akbay

AVURZAVUR'UN KAHVEHANESİ — İkinci Mahmud devrinde, Yeniçeri ocağının lâğvı sıralarında, İstanbul Balıkpazarının en büyük ve namlı bir kahvehanesiydi. Müşterileri, umumiyetle Balıkpazarı, Asmaaltı ve civarının ayak takımı ve hayta makulesiydi.

Avurzavur'un son yeniçeri zorbalarından biri olduğunu, asıl adının unutulup lâkabı ile şöhret yapdığını söyliyebiliriz.

1829 da, Büyükşehrin asayiş ve inzıbatı yolunda çok şiddetli tedbirler alınır, hükûmeti tenkid edenler ve devlet ricalini çekiştirenler, hattâ ehemmiyetsiz sebeplerle kavga edip ortalığı karıştıranlar aman verilmeyip idam olunurken, bir gün, «haşaret yatağıdır» diye Avurzavurun kahvehânesi de evvelâ kapatılmış, sonra da temeline varınca yıktırılmıştı.

Fakat ismi halk hafızasından silinememiş, yeri bu isimle anıla gelmiş, çok sonraları ayni mahalde, müşterileri yine ayak takımı, kayıkçı, mavnacı, hamal güruhu olan yeni bır kahvehâne açılınca «Avurzavur'un kahvehânesi» adını almıştı. Bu ikinci kahvehânede, Ebüzziya'nın 1912 de neşrettiği bir makalesinde «her ne mânaya ise, bu nam ile meşhur olan kahvehâne bundan on sene mukaddemine kadar mevcut idi» dediğine göre 1901 - 1902 yıllarına kadar devam etmiştir; «hakikaten avvam sınıfının en süfli tabakasının toplandığı bir kahvehâne İstanbulun bir asırdan ziyade devam etmiş tarihî binalarındandır; evleri Kalyoncuların Tersaneye gelip gittikçe dinlenip kahve içtikleri yermiş» diyen muharririn şu kat'î ifadesinden de burasını gördüğü muhakkaktır: «İstanbul cihetinden Galataya geçmek üzere elyevm kayığa bindiğimiz Balıkpazarı iskelesinde olan bu kahvehânenin şimdi yerinde bir ticarethane kaimdir..»

Bibl.: Cevdet Tarihi; Câbi Said Vekayinâmesi; Mecmuai Ebüzziya.

AYA — (B.: Ayia)

AYAANDON FIRTINASI — Takvim ocak ayının 26 veya 27 inci günü için kışın en şiddetli zamanı yazar, eskiler de «şiddeti sermâ» derdi; ertesi günü de İstanbul ikliminin sayılı fırtınalarından biri kopardı ki, halk Aya Andon'dan bozma olarak Ayandon fırtınası derdi; isim, bu ayın 29 uncu gününün hıristiyanların Mısırlı Saint Antonius namına bir yortuları bulunmasından gelir. Ayandon fırtınasından bir veya iki gün sonra Erbain denilen ve kırk gün süren soğuklar kırılır, Hamsin başlardı.

AYADEDE — Evliya Çelebinin rivayetine göre, İstanbul fethinde bulunmuş erenlerdendir; Ayakapusu cenginde şehit olup, kapu içinde Sirkeci tekkesinde müridleriyle beraber defnolunmuş.

Bibl.: Evliya Çelebi, I.

AYAĞI KARINCALI — İstanbul argosunda kötü, iffetsiz kadın, fâhişe; zamanımızda unutulmuş bir tâbirdir; misal:

Avratın ayağı karıncalı oldukda erin eli kanlı olur.

Erkek hakkında mef'ul oğlan yerinde nâdiren kullanılır; misal:

— Herifde boynuz çatal çatal, kızı, oğlu, karısı, hepsi ayağı karıncalı...

AYAİRİNİ (AYİA İRİNİ) KİLİSESİ — Aya İrini kilisesi, İstanbuldaki Bizans kiliseleri arasında mimarlık bakımından mühim bir âbide olmakla beraber, vaktiyle mütevazi bır köşesinde biriktirilmeğe başlanan antikaların dünya müzeleri arasında mümtaz bir mevki ihraz eden İstanbul Asârıatika Müzesi gibi büyük bir ilim müessesesinin vücude getirilmesine yol açtığı hatırlanacak olursa, sanat tarihimizde de kıymetli bir hatırası olan bir anıttır.

Topkapı Sarayını çevreleyen surun yanı başında olan bu bina, cebhane anbarı olarak kullanılmakta iken Tophane Müşiri olan Fethi Ahmed Paşanın himmetiyle burada 1850 yılına doğru bir müze teessüs etmiş ve Âli Paşanın sadâreti ve Saffet Paşanın da Maarif Nâzırlığı sıralarında 1869 da buraya «Müze-i Hümâyûn» namı verilmişti (B.: Arkeoloji Müzesi).

Aya İrini, Çinili Köşkün müze ittihazı tarihi olan 1875 tarihine kadar müze hizmeti görmüş, Meşrutiyetin ilânından bir kaç yıl

önce de Askerî Müze ittihaz edilmiştir ki elyevm muhteviyatı muvakkaten boşaltılmış olan bu kilise, Millî Savunma Bakanlığının emrinde bulunulmaktadır. Fetihtenberi hiçbir zaman cami olarak kullanılmamıştır.

Bu binanın fetihden zamanımıza kadar geçen devirlerdeki istimal şekillerine bir göz gezdirelim:

«Suru sultanî» içine alınan Aya İrini, dahilindeki eserlere dokunulmaksızın müştemilâtiyle beraber birtakım silâh ve düşmandan iğtinam edilen askerî eşyanın muhafazasına tahsis olundu. Uzun müddet «İç cephane - Cebehane» adını taşıyan binanın kapısı üzerine Üçüncü Ahmed devrinde (1703 - 1730), Avrupaî teşkilât ve tesisata kıymet verilmesi itibariyle buraya bir müze şekli verilmek istenmiş ve hattâ kapusununun üzerine «Darülesliha» adı ile hicrî 1139 tarihini taşıyan bir kitâbe konulmuş ve bu suretle, Avrupaî teşkilât ve tesisata kıymet verilmeğe başlanmış bulunulan bu devirde, Aya İrini de bir silâh müzesi hüviyeti alır gibi olmuştur.

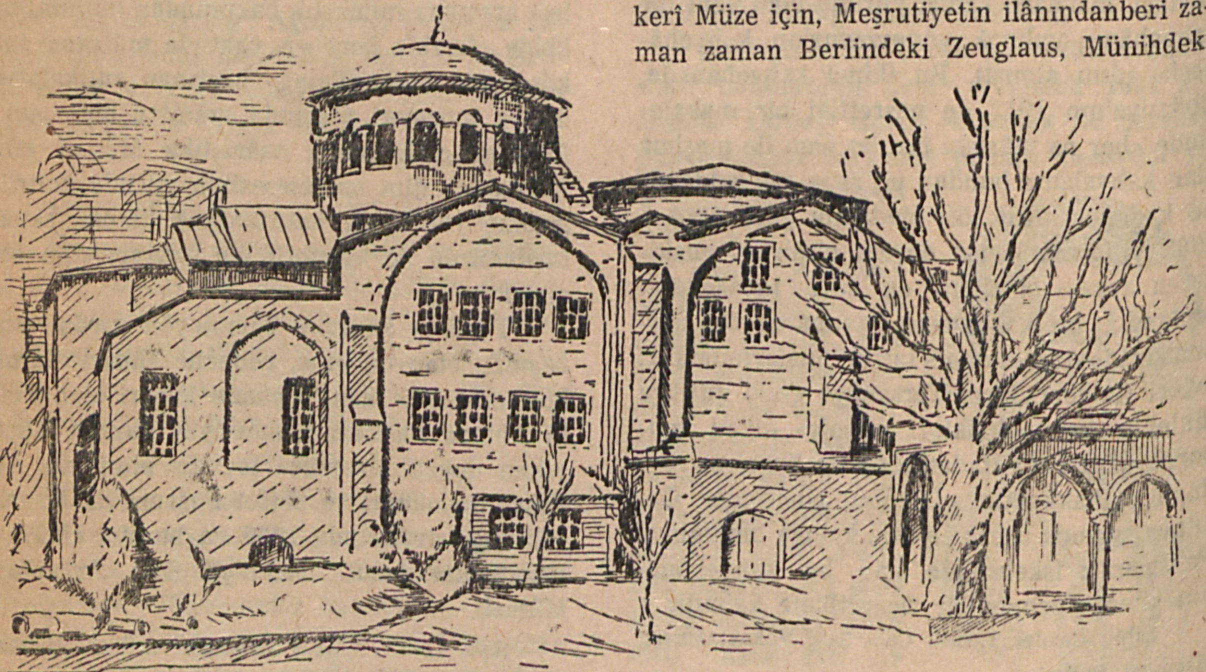
Birinci Abdülhamid zamanında (1772 - 1789) da Baron de Tott ile Kumbaracı Ahmed Paşa (B.: Ahmed Paşa, Kumbaracı; Tott, Baron de) Türk Devleti hizmetinde bulunan yabancı mütehassıslar da bu müesseseye kıymet vermişlerdi; fakat, İkinci Mahmud devrinde (1808 - 1839) Yeniçerilerin ilgası sırasında Yeniçerilere ait bir çok eşya ve hatırat mahvedildiği gibi bu meyanda Avusturya, Macaristan ve Rusya seferlerinde elde edilmiş olan bir hayli ganimet eşyası da ziyaa uğramış ve bu yüzden «Darülesliha» nın muhteviyatı çok nokşanlaşmıştı.

Nihayet yukarıda zikrettiğimiz gibi Tophane Müşiri Damad Fethi Ahmed Paşa burada bilûmum asarı atika ve esliha gibi çeşidli eşya toplamağa başlamıştır.

Büyük müzeler doğuran bu binanın yakın bir âtide Askerî Müze için de velud bir beşik olması temenni edilir; çünkü bina, loş ve dış zemin yükseklerek dört ilâ altı buçuk metre yere gömülü kalmış olduğu için rutubet bir hayli millî eserimizin çürüyüp küflenerek mahvolmasını bâdi olmuştur. Zaten bu gibi antika binalar bizatihi müze oldukları için hiç bir zaman içlerine asarı atika konması müzecilik bakımından doğru görülmemektedir.

Bu satrların muharriri yıllarca evvel binanın mazurlarını sayarak eşyanın mahiyetine göre Ankara veya İstanbulun münasip yerlerinde bir müze inşasını teklif etmişti. En son toplanan komisyonda da ilk iş olarak binanın temellerinin harabiden kurtarılması için etrafında derin hendekler açılarak toplanan suların Gülhane yokuşuna kadar gizli kanallarla akıtılmasını ısrarla istemişti.

Şurasını da istidraten arzedelim ki Askerî Müze için, Meşrutiyetin ilânındanberi zaman zaman Berlindeki Zeuglaus, Münihdeki

Aya İrini Kilisesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

MEVLEVÎ ÂYİNİNİN VECİD HAVASI İÇİNDE İKİ GENÇ DERVİŞ

(Eski Sebah - Jouallier Fotoğrafhânesi resimlerinden Sabiha Bozcalı eli ile)

Türkiye Klişehanesi

Nurgök Matbaası

Armeen Museum, Paristeki İnvalides sarayındaki ordu müzeleri gibi yeni ve modern bina inşası hakkında girişilen teşebbüsleri hatırlarız. Fakat, her nedense bu teşebbüsler bir türlü hayırlı bir neticeye isal edilemedi.

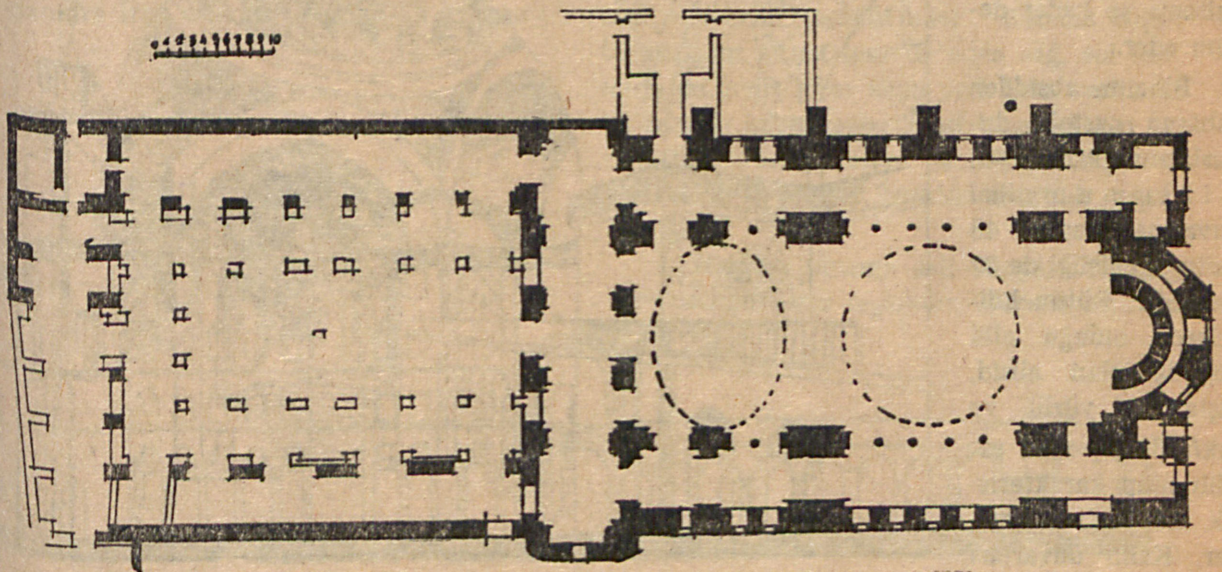
Aya İrini kilisesi Ayasofyanın pek yakınındadır. Hattâ ötedenberi birçok Bizantinologlar tarafından kaydedilmiş olduğu veçhile Ayasofya ile irtibatı vardır. Bina, Büyük Kostantin tarafından yapılmıştır. Kostantin başka kiliseleri «mukaddes hikmet» yahud «mukaddes kudret» in himayesine ithaf ettiği gibi bunu da «İlâhî selâmet» e ithaf etmiştir. 523 de Nike isyanı esnasında çıkan yangında, Ayasofya, Aya İrini ve bu iki kilise arasında Sempson Xenom denilen Tabhane - Misafirhâne de yandı. Jüstinyen bu binaları yeniden inşa ve tevsi etti ve Aya İriniyi de öyle bir büyüklükte yaptı ki Ayasofyadan sonra en büyük kiliselerden biri oldu.

Nefdeki Basileus monogramiyle zevcesi Teodora'nın monogramını başlıklara nahtettirdi. Dikkat edilirse Ayos Sergios ve Bakhos yani Küçük Ayasofyadaki monogramların da ayni uslûb ve karakterde oyulmuş oldukları anlaşılır.

Jüstinyen İrini'sinin inşasına yangından sonra 532 de başlandığı çok kat'î olmakla beraber inşaatın ne kadar devam ettiği ve hangi tarihte ikmal olunduğu malûm değildir. Bunu bazı müdekikler İmparatoriçe Teodora'nın ölümünden evvel bitmiş olacağını tahmin ederler. Şu halde binanın inşa bitiminin 548 den evvel olduğunu tereddütsüzce kabul edebiliriz.

Bu muazzam binaların yapılış tarihlerinin üzerinden otuz, beş yıl geçmeden o muhitte ve İmparator Jüstiyen'in son saltanat devrinde yine büyük bir yangın çıkmıştı. Bu seferki yangın Ayasofyanın esas bünyesine dokunmayıp yalnız Ayasofya Atrium'u ve İrini civarında kâin iki manastır ile Sempson Xenom misafirhanesi ve Aya İrini kilisesinin Atriumu ve ayni kilisenin Narteksi yandı. 732 de vukubulan bir yer sarsıntısında İrini kilisesi pek ziyade hasara duçar oldu. Hattâ bu sırada İmparator Arkadius'un bir sütun üzerinde merkûz bulunan bir heykeli de yere devrilmişti. VIII. ci yüzyılda İsavria hanedenından Leon'un imparatorluğu esnasında (775-780) yeniden ve ağır hasara uğradı. Bunlardan başka XI. inci asırda hasar gören Aya İrini, zaman zaman tamir edilmişse de manastırlar ihya olunamamışlardır. Ayasofya ve Aya İrini arasına giren bu bina döküntüleri, elyevm iz halinde isfeler de Fatih tarafından inşa edilen «Suru sultanî - Topkapu Sarayı surları» bu binaları yekdiğerinden ayırmış ve tabiatiyle bu kısım da bazı topografik değişiklikler husule gelmiştir.

Bu mühim binanın yapılış tarihini son zamanlarda pek uzaklara götüren bazı indî mütalâa ve iddialara hayretle tesadüf olunmaktadır. Arkeoloji tarihinde yeni nazariye-

Aya İrini Kilisesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

ler meydana çıkarılmak istenmesi hiç şüphe yok ki, ilim âleminde derin tepkiler husule getirir. Yeter ki bu nazariyeler, mevzuu ve geniş incelemelere inzimam eden bütün eski ve yeni litteratürlerin tetkik ve tahlili neticesine dayanmış ve hemzaman olan binaların mimarî unsur ve malzemeleriyle vuzuhlu ve mukni bir surette mukayeseye imkân veren noktalar iddiaya esas olarak gösterilebilsin. Aksi takdirde ortaya atılan faraziyelere bir kıymet vermek çok güç olur.

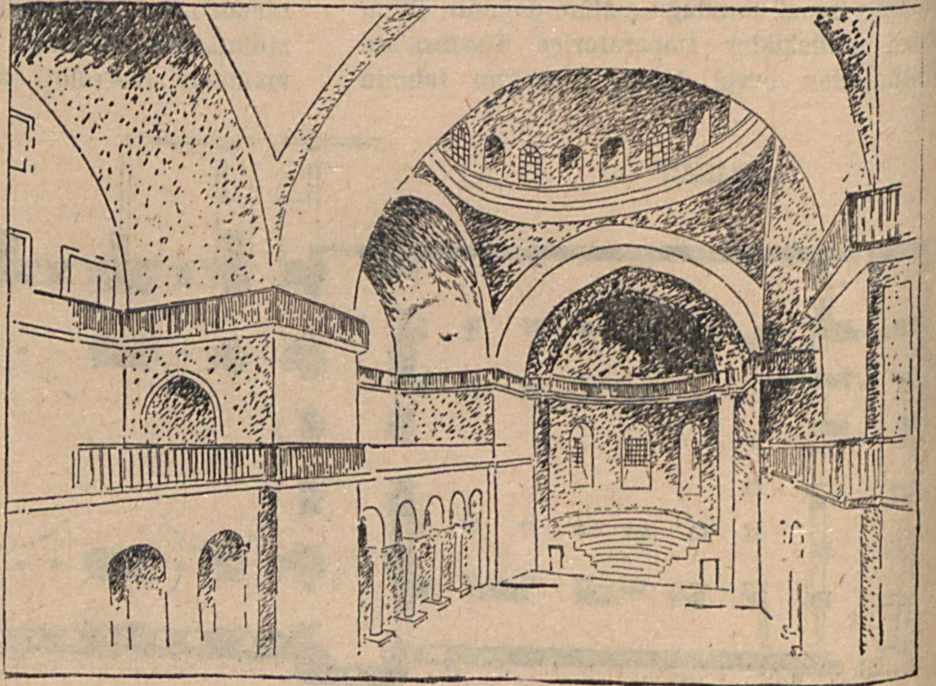
Aya İrini kilisesi, kubbeli bazilika sınıfına mensuptur. Müstakil bir saha kaplayan bina, Yunan salibi şeklini irae eder ki bu tarz, muahhar kilise binaları için bir başlangıç addolunur. Absid, merkez ve cenah nefleriyle narteks ve atriumdan terekküp etmektedir. Dış görünüşü bütün hıristiyan mâbedlerinde olduğu gibi gözleri okşayacak bir zarafet arzetmez. Hattâ fazla olarak vekarla karışık bir ağırlık irae eder. Dahilen, kendisinden sonra yapılmış olan Aya Studyon - İmrahor İlyasbey Camiine benzetilir. Aşağı yukarı Jüstinyen Ayasofyasından iktibaslar olmakla beraber ondaki iç tezyinat ve ihtişam bunda aranmamalıdır.

Binanın içine bugün, fetihden sonra Türkler tarafından şimal tarafta açılan kapudan girilmektedir. Batı ve şimal cihetindeki yeni ekler atriuma kadar dayanmaktadır. Cenub tarafında bir bahçe vardır ki «surıı sultani» ye kadar devam eder..

Binanın absidden itibaren narteks duvarlarına kadar 57, Atriumun nihaî duvarına kadar 43 metre, genişliği de 32 metredir. Bütün kiliselerde olduğu gibi doğuda olan absid, dıştan üç yüzlü ve sakfı da üç mail satıhlı olup karakteristik bir vaziyet arzeder. Kalın duvarları arasında bir metre genişliğinde üzeri kemerli dar bir dehliz ve bu dehlizin iki nihayetinde de birer kapu vardır. Binanın önündeki merdivenler bu dehlizin üzerine yerleştirilmişlerdir. Mukaddes suda şifa veren tesiri uzak yerlerde bile şayi olmuştu. İki yanında Paraklesiyon tabir edilen ve yan neflerin müntehasını teşkil eden iki hücre bulunur ki buralara iki metre genişliğinde geçit veren boşluklar vardır. İnşaî tekniğe dikkat edenler Türkler devrinde bilhassa sol taraftaki kısımda değişiklikler yapılmış olduğunu müşahede ederler.

Merkezi nefin iki yan teşkilâtı birbirine benzemez. Bu kısımda ilk göze çarpan pencere adedleridir. Şimal kısmın ana duvarlarında dışarı çıkık pilpaye şeklinde üç mesned duvarı vardır ki bunların binanın takviyesi maksadiyle ve bazı pencerelerin sağır hale konmuş bulunmaları malûm olmayan bir zamanda inşa edildiklerine şüphe bırakmaz.

Üst tabakaları; beşer adet narin sütunlara basan dar kemerli mesnedlerle kalın pilpayeler taşımaktadır. Bu itibarla Ayasofya tabakalarına küçük bir benzeyişi vardır. Galerinin hizasında kuvvetli bir korniş, nefin etrafını çevrelemekte ve daha yukarıda büyük kemerlerin başlangıcında profili ona benzeyen başka bir korniş duvarlariyle pilpaye-

Aya İrini Kilisesi içi
(Resim: Mengü Ogan)

leri takiben absidin inhinasını takib etmektedir.

Yukarıda bilmünasebe Aya İrini kilisesinin dıştan toprak zemini yükselmiş olduğundan beş altı metre çukurda kaldığını, bu yüzden çok ratıb bir halde bulunduğunu söylemiştik. Bundan beş altı yıl önce şimal duvarlarının zemine yakın sıvaları dahilden yenilenmek maksadiyle indirildiği sırada taşlarla örülerek kapanmış olan pencere yerlerinin meydana çıktığı görülmüş ve o zaman bina eşya ile dolu olduğu cihetle tetkikine imkân bulunamamıştı. Bu inceleme yapılabilmek için dıştaki toprakların hakikî zemine kadar kazılarak kaldırılmaları zarurîdir..

Üç yüzünde birer penceresi olan absid her ne kadar dışardan mail satıhlı ise de içten yarım kubbe şeklindedir. Kubbe yaldızlı zemin ile örtülü olup ortada dört kademeli bir kürsü üzerinde geniş kollu büyük bir salip resmi görülmektedir. Absidin takı kenarlarında siyah harflerle mezamirden alınmış iki satırlık bir parça bulunmaktadır. Kitâbelerin epigrafik mahiyetini tahlil eden âlimler, Ayos Sergiyos ve Bakus - Küçük Ayasofya kilisesindeki nefin etrafını çevreleyen kitâbe ile çok benzerlik bulunduğunu ve kürsü üzerindeki salibin ve VI. ci asırda imparator Tiberius'un meskûkâtında aynen kullanılmış olduğunu kaydederler.

Kenarlarında uzun sütunlarla dizili nefin beşik kemerler altında geniş mahfeller, nihayetsizlik hissini veren muhteşem kubbeler, hoş bir manzara irae ederler. Mimar VI. cı asır sanatına mahsus mimarî şekillerinden olan askılı (Alika) kubbeyi kullanarak uzun bir bazilikayi örtmek gibi müşkül bir bir meseleyi böylece büyük bir muvaffakiyetle hallettiği gibi zemin katındaki nefi, canibî neflerden ayıran kemerleri de üst katta tekrar etmemek suretiyle mahfellere daha fazla genişlik vermek istemiştir. Fakat pilpayeler arasında geniş beşik kemerler inşa ederek mahfellerin üzerinde dış duvarlara kadar uzanmıştır.

Merkezî büyük kubbenin kutru 15 metre ve içten yüksekliği zeminden itibaren 35 metredir. Kubbe, dıştan görünüşünü basık ve yayvan olup dıştan oldukça yüksek ise de içten kürevî bir şekildedir ve kasnağın etrafındaki yirmi pencere yeri var ise de bir çokları (belki de kubbe basmasının önüne geçebilmek için) sonradan taşla örülmüştür. Ancak altısından ziya girebiliyor ki bu yüzden içerisi loştur. Örülen pencerelerin üzerleri iyice sıvanmış olmakla beraber pencere kemerleri bu varlıkları isbat etmektedir. Kasnakların haricen etrefını destekleyen, pencere aralıkları arasına yerleştirilmiş, mesned duvarlardır.

Merkezî kubbenin yanında âdeta yumurta şeklinde fakat dışardan bir dam hissini veren kasnaksız ikinci bir kubbe daha vardır. Mimar bu uzun bazilikayi örtmek için bu suretle gayet tedbirli ve mahirane bir şekilde sakıf vücude getirmiştir.

Büyük neften nartekse geçit veren üç büyük kapı yeri vardır. Orta kapu absidin tam mihverine tesadüf eder. Bundan başka tabakaların altına tesadüf eden sağ, sol neflerde de geniş birer kapu yeri daha vardır kı bu suretle kapu yerleri beşi bulur. Şimal tarafta görülen methal ve ahşap tesisat ve ilâveler tamamen Türkler devrinde yapılmıştır.

Narteks binanın aslî bünyesinden sağ ve soldan biraz taşkındır. Burada atriuma

Aya İrini Kilisesi
(Kesid resim: C. Gurlit'den S. M. Alusun kopyası)

geçid veren, beş kapu vardır ki bunların üçü, binanın esliha anbarı olarak kullanıldığı sırada olmuştur.

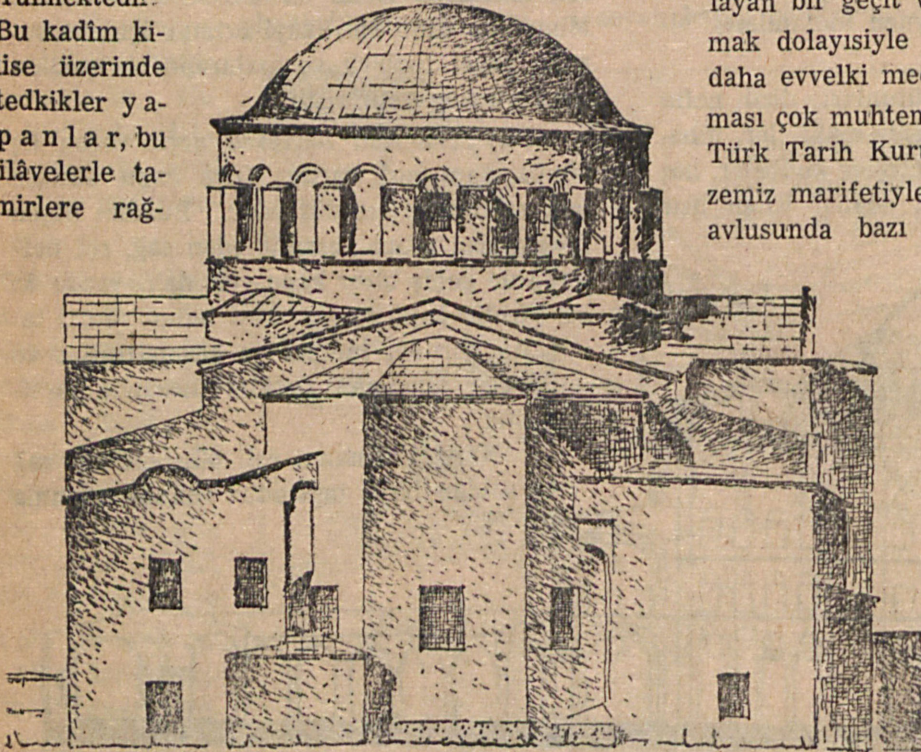
Bütün damlar kurşun örtülüdür. Müstesna olarak narteksin üstündeki mahfeli örten çatma dam, kiremitle örtülmüştür. Beşik kemerlerin üstünde her yerde kalkanlar ve inşaatın ana hatları dıştan ve aşikâr bir surette teressüm etmektedir.

Büyük beşik kemerlerin sırtları ise cephelerde pek bariz bir şekilde görünür.

Yukarıda da söylediğimiz gibi Aya İrininin fazla tagyirata mâruz kalan ve ilâveler gören kısmı atriumdur. Buralarda tedkiklerde bulunan Bizans sanat ve mimarî tarihi bilginleri tam ve kâmil bir plân vücude getirmekte çok güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bu tedkiklere göre eski avlunun içinde ve dört tarafında Türkler tarafından üzeri kapalı bir revak ilâve olunmuştur. Bu sebeple avlu oldukça daralmıştır. Eski atrium, bugün İstanbulda tam olarak muhafaza edilen yegâne atrium olup üzeri beşik kemerli idi. Anlaşılan bu tadilât kullanıldığı sıralarda veya Askerî Müze eşyasını teşhir maksadiyle yapılmış olduğu şüphesizdir. Maamafih bu son ilâvelerde dahi simetriye asla riayet olunmadığı görülmektedir.

Bu kadîm kilise üzerinde tedkikler yapanlar, bu ilâvelerle tamirlere rağmen binanın umumî şekli beşinci asrın mimarî tarz ve vasıflarını muhafaza ettiğini pek kat'î olarak isbat ederler. Fakat İmparator Jüstinyen devrinde yeniden inşası tarihine kadar iki defa yangında yanan bu binadan, hattâ ilk bânisi olan Büyük Konstantin devrinden ne gibi bir şey kalabilmiştir? Bunu halen kestirmek çok güçtür... İleride yapılacak çalışmalar belki meçhul kalan noktaları aydınlatabilir. Fakat şunu da unutmamalıdır ki Konstantin tarafından yapılan bina, bir bazilika idi. Belki de atriumu da vardır ve damı dahi ahşap idi. Halbuki şimdi atrium binası dahi Jüstinyen devrine ait olduğu malûm bir hakikattir. Bu gerçek meydanda iken son zamanlarda bazı yeni meraklı kimselerin, binanın gûya bir putperest mâbedi olarak kurulduğu hakkında hiç bir esasa dayanmayan iddia ve daha doğrusu âfâki problemleriyle karşılaşıyor. Bugün ölmüş şehirler üzerinde müesses yapıların kendinden daha evvelki medeniyete ait enkaz bakiyeleri üstünde kurulmuş olması bunların eskiye mal edilmesine vesile vermez.

Bizans şehrinin akropolünü kucaklayan Topkapı Sarayı ile Sarayburnu ve havalisi Asya ve Avrupa kıt'alarını yekdiğerine bağlayan bir geçit ve bir iskân noktası olmak dolayısiyle hiç şüphesiz buradan daha evvelki medeniyet izlerinin bulunması çok muhtemeldir. Bu itibarladır ki, Türk Tarih Kurumu, 1937 yılında Müzemiz marifetiyle Topkapı Sarayı ikinci avlusunda bazı araştırmalar yapmağa karar vermiş ve ilk sondaja da başlamıştı. Velhasıl belki de Aya İrini böyle bir enkaz döküntüsü üzerine kurulmuş olabilir. Fakat hiç bir zaman putperest mâbedi olduğunu iddiaya hak vermez.

Aya İrini kilisesi, absid yüzü
(Resim: Mengü Ogan)

Jüstiyenin inşa ettirdiği sair dinî yapılarda olduğu gibi Aya İrininin de iç tezyinatının pek zengin olduğu şüphesizdir. Yer sarsıntı-

ları gibi tabiî hâdiselere inzimam eden insan eliyle yapılan hasarlar, mermer tezyinat ile mozayıkların bir kısmının mahvını mucip olmuştur. Bu eski ziynet ve motiflerden bugün kalan parçalar duvar ve nef piliyelerinin eteğinde dolaşan mermer süpürgelik vesaire gibi tâli derecede olanlardır. Musanna direk başlıkları iyonik nizamındadırlar, ve volütler yapraklarla süslüdür. Dehlizin kemeri altındaki yaldızlı zemin üzerinde yeşil örgüler, mainlerle katedilmişlerdir. Absiddeki tak ile yarım kubbedeki mozaikler, hiç şüphesiz beşinci asrın en mergup mozaik sanatının canlı nümunelerini teşkil ederler.

Velhasıl Aya İrini kilisesi mimarlık yönünden olduğu kadar mermer oymacılığı ve mozaikçilik sanatı noktai nazarından da İstanbulun mühim ve tarihî anıdlarından biridir. Son yıllarda artan harab durumunun bir an evvel ıslâhı cihetine gidilmesi çok yerinde bir iş olur.

Aziz Ogan

AYAK — Ayak üzerine İstanbullular ağzında kullanıla gelmiş, büyük kısmı hâlâ da kullanılan darbımeseller ve halk tâbirleri pek çoktur.

Birisini tezvir ve fesad ile işinden etmek, mevkiinden, memuriyetinden düşürmekte:

Ayağının altına karpuz kabuğu koydu - yahud - ayağını kaydırdı.

Haddini bilmezlik, hayatî ihtiyaçları dururken lüzumsuz şeyler almak:

Ayağında donu yok fesliyan takar başına..

—

Hasmını, rakibini tepeleyen hakkında:

Ayağına ip taktı..

—

İki adamın yekdiğerine nisbetle kıymetini ölçmede:

Ayağına pabuç olamaz..

—

Söylediği bir yere uzun zaman gitmeyen, uğramayanlar için:

Ayağına sıcak su mu dökelim..

—

Bir adamı sâbit fikir halinde düşman bilenler için:

Ayağına taş dokunsa benden bilir.

—

Bir yerden kaçmak bir yere gitmek, bir şey yapmak üzere olanlar için:

Ayağı özengide..

—

Görgüsüzler için:

Ayak postal baş püskül, sonradan görmek ne müşkül..

—

Şaşılacak hâdiseleri tabiî görme yolunda:

Ayağa takılmadık taş olmaz, başa gelmedik iş..

—

Aşırı sevinç hali:

Ayağı yere basmıyor..

—

Geniş bir tabiat panoraması gören bir mevki, böyle bir mevkide bir ev, bir köşk için:

Ayağının altında.. Marmara ayağının altında, Boğaz ayağının altında..

—

Sefil olmak, perişan olmak, hırpalanmak:

Ayak altında kalmak, ayak altında sürünmek.

—

Israr, inad, mukavemet:

Ayakbasmak, ayak diremek..

—

Herhangi bir kasdi mahsus ile gecikmek:

Ayak sürümek.. (Yolda ayak sürüyüp tâ şevval âhırında İstanbula geldi..).

—

Başkası için yaptığı kötülüğün, ihanetin, tezvirin kendi felâketine sebep olması:

Ayağa dolaşmak; yaptığı ayağına dolaştı..

—

Adımlıyarak ölçmek:

Ayaklamak (adımlamak yerinde)

—

Uzun müddet beklemek, beklemekten son derece muztarip olmak:

Ayağıma kara su indi..

—

Haddini bilmek:

Ayağını yorganına göre uzatmak..

—

Nankörlük eden, kavuştuğu saadetin kadir ve kıymetini bilmeyen hakkında:

Nimeti ayağı ile tepti..

—

Bir kısmete, bir mevkie uğraşmadan, yorulmadan kavuşmak:

Ayağına geldi..

—

Bir yere gelip gitmeden vazgeçenlere:

Ayağını kesti, ayak kesti..

—

Bir yerden, bir işden, bir zümreden ayrılanlara:

Ayak çekti, ayağını çekti..

—

Bazan «ihtiyatlı ol», «kendine çeki düzen ver» yerinde nasihat yollu, bazan da «haddini bil» anlamında tehdit yollu ihtarlarda:

Ayağını denk al!..

—

Malûm bir yere gidilmemesi için tehdit:

Ayağını kırarım...

—

İnad ile ısrardan vazgeçilmesi için rica yollu:

Şeytanın ayağını kır!..

—

Her işde bahtı açık olanlara, her tehlikeden sıyrılanlara.

Dört ayak üstüne düşer..

—

Şımarmış, haddini bilmezlerin, nahvet ve gurura kapılmışların yedikleri sille üzerine akıllarını başlarında toplamalarına:

Ayağı suya erdi..

—

İhtilâl, isyan için:

Ayaklanma..

—

Bile bile derde, belâya girmek:

Ayağı ile tutulmak..

—

Devletin otoriter hükûmetten mahrumiyeti:

Söz ayağa düştü..

—

Devletin, hükûmetin türediler eline geçmesi:

Ayaklar baş, başlar ayak oldu..

—

Gittiği yere ferahlık getirenlere:

Ayağı uğurlu...

—

Kalabalık yer:

Ayak altı..

AYAK — Eski çalgılı kahvehanelerde, semaî kahvelerinde irticalen söyledikleri semailerle boy ölçüşen halk şairleri arasında «kafiye» nin adı.

Bu müşaarelerde kafiyeyi vermeğe «ayak açmak», verilen kafiyeye göre irticâlen ve hemen söylenen mısralara da «ayak bulma», «ayak uydurma» denilirdi; bu müşaarelerde «cinas» denilen, mânaca farklı oldukları halde şeklen birbirine benzeyen kelimeleri bulup kullanma sanatına son derecede ehemmiyet verilirdi; cinasa da «ayağı ayağına getirmek» derlerdi; şimdi İstanbulun eski bir semaî kahvehanesinde, ayak açanı A, açılan ayağa ayak uyduran şairi B; ve ayağı ayağına getiren şairi c harfleriyle göstererek dört semai verelim:

A — Adam aman... «yar asar»
B — Hekim isen bak nabzıma, cerrah isen «yara sar»
C — Beni kimse asamaz, asar ise «yar asar»

* * *

A — Adam aman... «yarazarlar»
B — Hep attıkca şeş gelir, muvafık «yara zarlar»
C — Bir taraftan el sitemi, bir taraftan «yar azarlar»

* * *

A — Adam aman... «dertli koyun»
B — Zâlim kasab elinden ne çeker «dertli koyun»
C — Bu sevdâla ölürsem adımı «Dertli koyun»

* * *

A — Adam aman... «sürüne»
B — Mâdem çoban değil idin ardındaki «sürü ne?»
C — Beni yardan ayıran yüzü koyun «sürüne»

Şu semaîlerde yarı cinaslı, hünerli ayak uydurmalardır:

A — Adam aman... «çe midir»
B — Nefesin gül kokuyor, içerin bağ «çe midir?»
C — Beni başdan çıkaran yârimin per «çemidir!»

* * *

A — Adam aman... «düzgüneş»
B — Bu ne hikmet Yaradan, gece ay, gün- «dün güneş»
C — Dolaşdım Şamı Bağdadı, bulamadım «düzgün eş»

(B.: Çalgılı kahvehâneler; Semâî kahvehâneleri; Tulumbacılar).

AYAK (İstanbulda çıplak, yalın) — İstanbulun baharı tadımlıktır, kış ile yaz arasında kaybolur; Büyük şehir ikliminin son baharı lâtiftir ve saltanatlıdır. Yaz mevsiminde ve sonbaharın tadına doyulan güneşli günlerinde İstanbul sokaklarını her gün yüzbinlerce ayak yalın, çıplak olarak çiğner.

Başta boy boy hâneberduşlar, geceleri barınacak bir çatı altı bulabilen pırpırı oğlanlar ve delikanlılar, gazete satan çocukların büyük

ekseriyeti, işinin başında ve kendi muhitinde sandalcılar, kayıkçılar, mavunacılar, balıkçılar, vapur ateşçileri, yük arabacıları, bahçivanlar, kavun ve karpuz sergilerindeki manavlar ile çırakları, limanda kayıklarla dolaşarak ıskara köftesi veya tavada palamut kızartıp satan deniz aşçıları, deniz manavları, onların hem yamağı, hem kürekçisi ve hem çığırtkanı olan oğlanlar, fırın uşakları hemen daima yalın ayaktırlar.

Eski İstanbulun yalın ayaklı köçek oğlanı - tavşan tipi (Resim: B. Rodoslu)

Vapur ateşçileri ile fırın uşakları kışın dahi ocakların cehennemî hararetinde bunalarak dışarda nefes almağa, yahut fırındaki iş fâsılalarında civardaki bir kahvehâneye çıktıklarında, ortalık çakıl çakıl buzla kaplı olsa dahi çıplak ayaklarına sâdece bir takunya geçirirler.

Matbaaların mürettiphanelerinde ve makine dairelerinde çalışan çıraklar işbaşı ederken soyunup sırtlarına partal bir iş esvabı geçirirken ekseriya ayaklarından de çorabı atarlar, yalın ayaklarına bir terlik hattâ bazan takunya geçirirler.

Bilhassa yapı mevsimlerinde, yazın, kum ve kereste gemilerinden mal boşaltan kum ve kereste amelesi istisnasız yalın ayak, hattâ bir iç donu ile yarı çıplak çalışırlar (B.: Amele; kum Amelesi).

Başlarında tahta tablalarla dolaşarak mevsimine göre dut veya incir satan eski İstanbul külhanî - bıçkınlarının tükenmek üzere olan son nesli ve onların terazici el ulağı çocukları yalın ayaktırlar.

Bilhassa pazar yerlerinde, çarşıbaşlarında küfeli hammal çocuklar, delikanlıların çoğu yalın ayaktır.

Artık tamamen tarihe karışmış olan eski mahalle tulumbacılığı iki büyük devreye ayrılır. İlk devri ağır çardaklı tulumbalar devridir, bu devirde mahalle takımlarının yeknasak bir kıyafeti yoktur, fakat yangına, çıplak ayaklarına yemeni giyerek koşmuşlardır. İkinci devri hafif tulumbalar devridir; bu devirde tulumbacılık adetâ bir koşu sporu gibi olmuş, mahalle takımları zamanımızın futbol kulüplerinde olduğu gibi yeknasak formalar giymişler, başlarında keçe külâh veya kefiye, yeknasak bir serpuş bulunmuş, fakat ayaklardan yemeniler atılarak yangına yalın ayak koşulmuştur. Hattâ takımları sevk ve idare ile vazifeli ikinci reisler de dahil, kışın kar ve buz üstünde dahi yemeni giyilmemiş, ayaklar çıplak kalmıştır, morarmış, yarılmış, kanamış, fakat külhânî ihtirası İstanbulda binlerce delikanlıyı, genç adamı büyük şehirin bozuk sokaklarında, yanan ahşap binalardan savrulup dökülen yalımlı tahtalar ve kızgın çiviler arasında, yalama buzlar, buz gibi çamurlar içinde çıplak ayakla dolaştırmış, koşturmuştur (B.: Tulumbacılar).

Yalın ayaklı işsiz adam, 1874 (Resim: C. Biseo)

Üçüncü Sultan Selim ve Dördüncü Sultan Mustafa devirleri ile İkinci Sultan Mahmudun ilk saltanat yılları İstanbulda Yeniçerilerin en azgın zamanıdır, Yeniçeri ocağı it, haşarat yatağı olmuştur. Büyük şehirin bütün ayak takımı ocağa kayıtlı idi: askerlikle ilgileri, baldırlarına, bâzularına dövme ile yaptırdıkları yeniçeri ortalarının nişanlarından ibaret olup işleri alâmelâünnâs fisik, fuhuş ve türlü rezâlet, kabadayılık yolu ile havsala dışında kepazelikti.

Bu devirdedir ki, bu güruh ile onları taklid eden İstanbul gençleri arasında «Cezayer Kesimi» denilen bir it, bıçkın modası yayılmıştı:

Başa dört beş arşın boyunda kıymetli bir şal sarılırdı. Sırta beyaz dimiden yahut bürüm-

cükten bir gömlek giyilir, kollar bol yenli ve daima dirseğe kadar sıvalı, düğmeler asla iliklenmez, sîne üryan, memeler muhakkak görünecek, göğüs kıllı ise kıllar ustura ile tıraş edilir, iki meme ortasında yalnız bir tutam kıl bırakılır, onlara da birer küçük inci, boncuk geçirilip düğümlenir, adına «sîne perçemi» denilirdi. Bele de, başdakinin eşi şal kuşak sarılır, bir ucu yere sarkıktır, güyâ levendâne denilen it adımı ile yürünürken yerde sürünürdü. Kısa paçalı iç donu, üstüne de kısa diz çağşırı giyilirdi. Çağşırın da diz üstündeki don paçaları görünecek kadar kısa olanı makbuldü. Vakanüvislerin tâbiriyle «itlikten kinâye» dizler, baldırlar çıplak, ayaklar da yalındı; yalın ayaklara yağışlı günlerde, kışın, var ile yok arası, çifti elli dirhem çekmez «Galata Yemenisi» geçirilirdi, bu yemenilerin yüzü gayet küçük, ayak parmaklarının yalnız tırnaklarını tutar, parmak enleri görünür, arkası da gayet kısa, topuğu hemen söyle bitiminden tutardı. Güzel günlerde o yemeniler de giyilmez, sokaklarda yalın ayak dolaşılırdı. Kışın omuzlara beyaz yünden bir Cezayer bornusu atılırdı.

Bu külhâni, bıçkın modası İstanbulu öylesine sarmıştı ki, beyzâdeler, paşazâdeler dahi birer kat Cezayer kesimi esvap yaptırdılar, yanlarında yüzlerine güneş vurmasın diye semsiye açmış lalalarla İstanbul sokaklarında yalın ayak dolaştılar, şakır şakır altın sırmalı ve inci işlemeli eyerler vurulmuş atlara yalın ayak bindiler.

Ruscuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa ye-

Yalın ayaklı İstanbullular, soldan sağa: tulumbacı, dut satan külhanbeyi, balıkçı (Resim: fotoğraflardan S. Bozcalı eli ile)

niçerilerin tahttan indirdiği Üçüncü Sultan Selimi tekrar tahta çıkarmak üzere İstanbula gelirken, ayni maksadla, her birinin binlerce seçkin askeri bulunan Rumeli âyânlarını da beraberinde getirmişti. Bunların arasında Serez âyânı İsmail Beyin biri ondokuz biri de onaltı yaşlarında iki oğlu vardı, İsmail Bey, İstanbulu görmek fırsatı olduğu için bu küçük delikanlıları da yanına almıştı. Bu beyzâdeler İstanbul kibar evlâdlarının Cezayer Kesimi pırpırı kıyafetlerine özendiler ve babalarından gizli birer kat Cezayer Kesimi esvap ısmarladılar. Son derecede vekarlı, ciddî adam olan İsmail Bey bunu duyunca divâneye döndü, ikisini de ayağının altına alıp döğer ve bu sevdâdan vazgeçirebilirdi, fakat, baba dayağı da olsa evlâdlarının kırılacak izzeti nefsini düşündü ve meseleyi mürebbi zekâsı ile halletti, evvelâ, terziye haber yollayarak sipariş edilen esvapların geç verilmesini emretti, sonra kapusundaki bütün yanaşmalara, seyislerine, şamar oğlanlarına birer kat hazır Cezayer Kesimi esvap aldırtarak giydirdi, ve sonra ağır hakaretle sırtlarından çıkarttı; bunu gören beyzâdeler de sipariş ettikleri esvapları aldırtıp giymediler, İstanbul sokaklarında, kaldırımlarında yalın ayak dolaşamadılar.

Eski berber dükkânlarında temizliğe sonderecede riayet edilirdi. Yeniçeri Ocağının lâğvına kadar da müstakil berber dükkânı yoktu; en küçüğünden en büyüğüne, mükellefine kadar kahvehanelerin bir köşesi berber dükkânı olarak tanzim edilirdi, küçük kahvehânelerde kahveci bizzat berberlik yapar, büyük kahvehânelerde de en usta berberler çalışırdı.

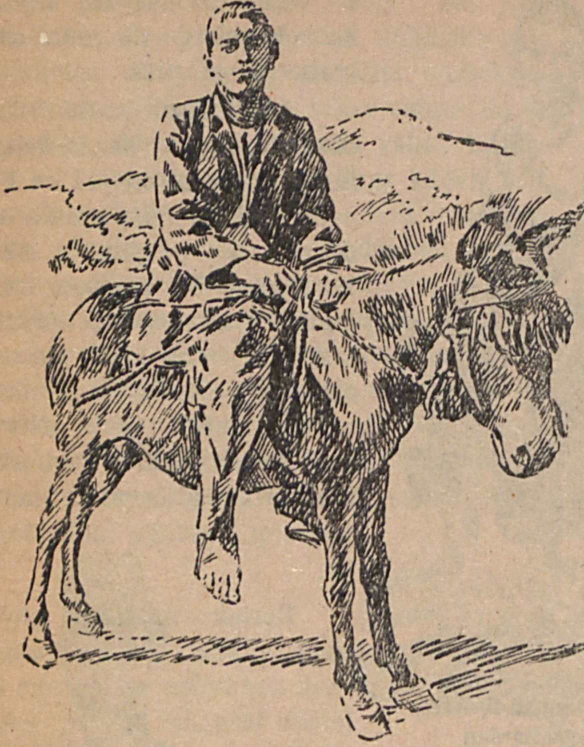
Yalın ayaklı hammal tipleri (Resim. fatağraflardan S. Bozcalı eli ile)

Dükkânların zemini taş döşeli olması, berber kalfaları ile çıraklarının da yaz ve kış yalın ayak ve yalın ayaklarında nalın ile çalışmaları mecburî idi. Bu mecburiyetin, çıplak ayağın çoraplı ayaktan daha kolay temiz tutulacağından, ellerini yüze sürecek olan kalfa ve çırakların boş zamanlarında ellerini ayaklarına götürme ihtimaline karşı konduğu muhakkaktır.

Berber nalınları gayet süslü yapılır, üstüne rengârenk kadifeden, som sırma işlemeli tasmalar takılır, hattâ bu tasmalara küçücük aynacıklar dahi yerleştirilirdi.

Yalın ayaklı İstanbullular, soldan sağa: hâneberduş oğlan, mavunacı, dökmeci çırağı (Resim: fotoğraflardan S. Bozcal eli ile)

Beykozda yalın ayaklı eşekci oğlan
(Resim: fotoğraflardan S. Bozcalı eli ile)

Sarayburnunda balık tutan yalın ayaklı adam
(Resim: fotoğraftan S. Bozcalı eli ile)

Eski divan şairleri arasında külhâni meşrep olanlar bulundukları şehirlerin esnaf civanlarının güzellerini medih yolunda «Şehrengiz» denilen eserler kaleme almışlardır ve bu civanları isimleriyle, lâkaplariyle tesbit etmişlerdir ki, İstanbul üzerine yazılmış nâzımı meçhul veya malûm şehrengizlerin en meşhurları Kanunî Sultan Süleyman ile oğlu ve halefi İkinci Sultan Selim zamanında yaşamış Taşlıcalı Yahyâ Bey ile Ulvi Çelebinin kalemlerinden çıkmıştır.

Şehrengizlerin medih ettikleri esnaf güzellerinin başında da bihassa yalın ayaklı berber civanların gelir.

On dokuzuncu asrın külhâni bir saz şairi Beşiktaşlı Gedâî, bir berber güzelini su pitoresk kıyafet içinde tasvir ediyor:

İbrişim fûte güzel gerçi yaraşmış beline
Sırma tasmalı nalın pâyine, mikrâs eline..

Son yeniçerilerden, Yemiş iskelesinde Çardak Kolluğu çorbacısı ve halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da, Karagümrük Çarşısındaki yeniçeri kahvehânesinde İsmail adında bir berber civanının kıyafetini şöyle tasvir ediyor:

Külâhdaki yazma Kandilli işi
Oyası biberle karanfil dişi

Mintanı güllüdür beyazlı allı
Üstünde pamuklu hırka bindallı

Tırablus işi belde kuşağı
Kuşağında Bursanındır bıçağı

İbrişim futası tavus kuyruğu
Elinde aynası berber buyruğu

Paçalar sıvalı, ayakta nalın
Tasması sırmalı, ayaklar yalın

(B.: Berber, Berberler).

Eskiden çarşı boylarındaki dükkânlar kaldırım seviyesinde olmayıp bir kaç basamak merdivenle çıkılır, kaldırım seviyesinden daima yüksek yapılırdı; bunun, sokak tozuna toprağına karşı dükkânın temizliğini koruma bakımından büyük faydası da vardı, eski metinlerde «dükkâna girdi» yerine dükkâna çıktı» tâbiri kullanılır. Müşteriler dükkâna girmezler, tezgâh önünden alış veriş ederler; dükân sahipleri, çıraklar, yârenlik etmeğe gelen ahbep de ayakkaplarını merdiven başında çıkararak dükkâna çıkarlardı. Dükkânların hariçle daimî temasını çıraklar temin ettiği için, sabahleyin işe geldiklerinde ayakkapları ile beraber çoraplarını da çıkarırlar, sokak işine gönderildiklerinde yalın ayaklarına bir takunya geçirirlerdi.

İkinci Sultan Mahmud bir gün tebdil gezerken Mısır çarşısında Hamlacıbaşının «Kayıklı Dükkân» diye mâruf baharatçı - attar dükkânına uğramış, dükkânın eli ayağı düzgün ve veçhen pek dilber olan Riza adındaki çırağı da pâdişaha çarşı kahvecisinden bir fincan kahve getirmişti.. Nazarı dikkatini çeken bu çocuğun kimsesiz bir garip olduğunu öğrenen Sultan Mahmud Rizayı derhal Enderunu Hümâyûna aldırtmış, zaman ile, Mısır çarşısının bu yalın ayağı takunyalı attar çırağı Osmanlı İmparatorluğunun seraskeri Riza Paşa Hazretleri olmuştu.

Bir iffet ve ismet timsâli olan merhum Tâhirülmevlevî de İstanbul sokaklarında yalın ayak dolaşan adı meçhul güzel bir genç şânında şu nefîs kıt'ayı ibdâ etmiştir:

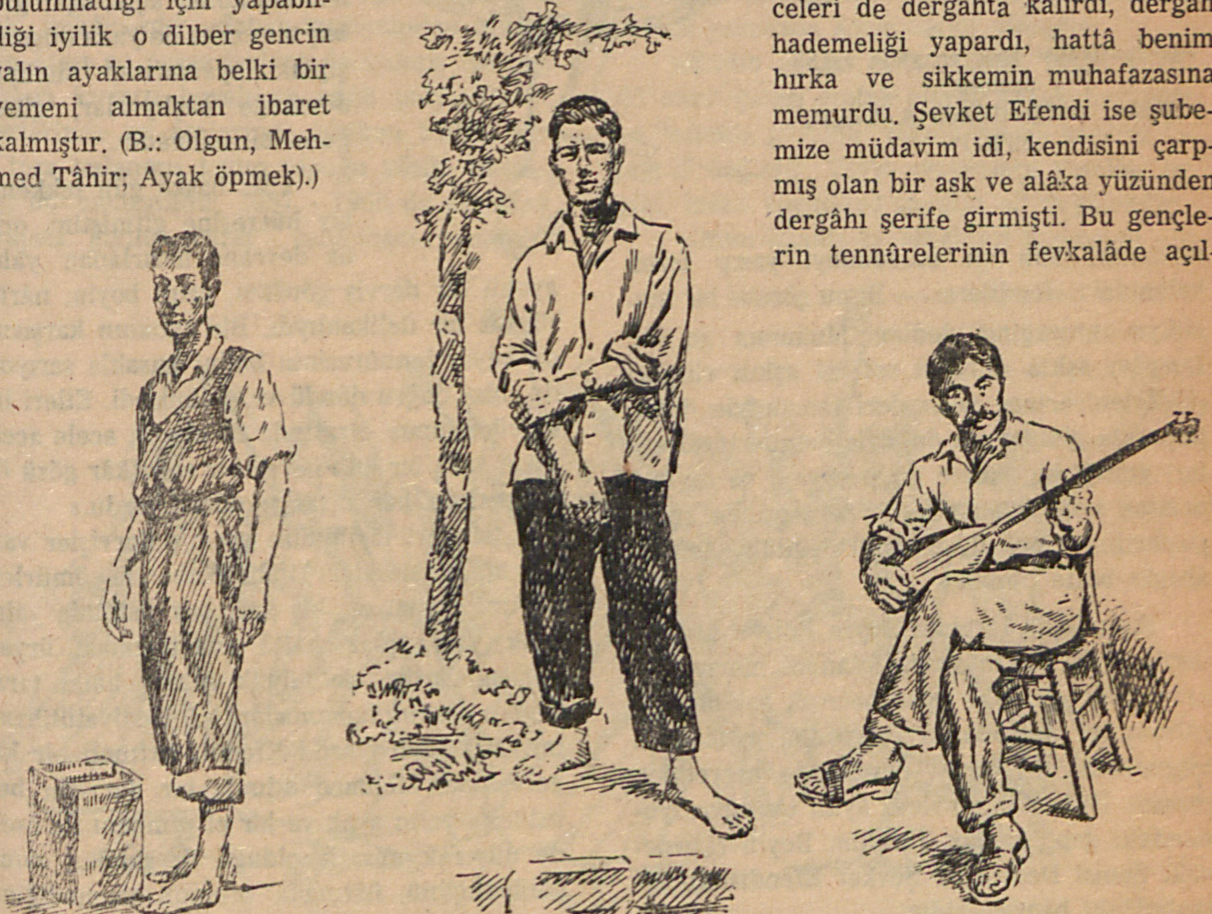
İtme müstağrak gubârü tîne ey nahli çemen
Bûsegâhı ehli dildir pâyi gülfâmın senin.
Basma kim toprağa çıplak nazenînim! olmasın
Hâk ile alûde ü âzürde akdâmın senin

Fakat, şâirin elinde hükümdar kudreti bulunmadığı için yapabildiği iyilik o dilber gencin yalın ayaklarına belki bir yemeni almaktan ibaret kalmıştır. (B.: Olgun, Mehmed Tâhir; Ayak öpmek).)

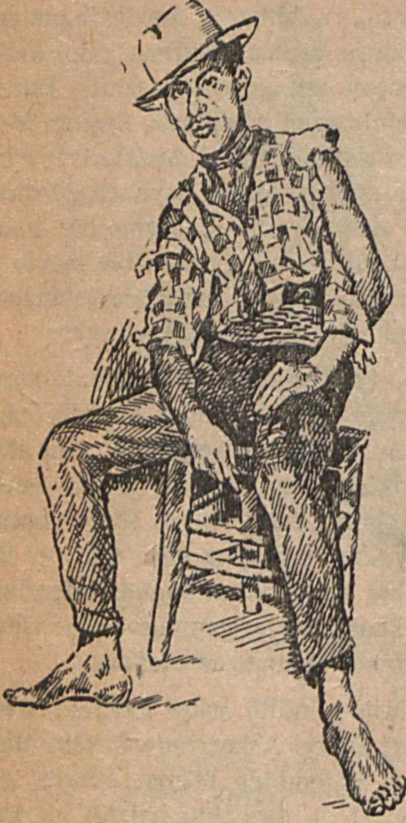
Tekkelerde, ve bilhassa mevlevihânelerde dervişler zikre, semâa, devrana yalın ayak girerlerdi. Geçen asır içinde yaşamış, İkinci Mahmud, Abdülmecid, Abdülâziz, Beşinci Murad ve İkinci Abdülhamid devirlerini görmüş, bir asra yaklaşan ömrü boyunca gördüklerini kalem diline vererek kıymetine baha biçilmez «Hatırat» bırakmış olan bir mevlevî, Aşçıdede İbrahim Bey, Edirne Mevlevihânesinden bahsederken şu satırları yazıyor:

«Kurban bayramının beşinci günü mevlevihânede âyin vardı. Gördüm ki, bâzı canlar tennûresini fevkalâde açıyorlar, yâni süratle çarh ettiklerinden tennûre ziyade açılıyor, ayaklar çıplak, baldır bacak şöyle dursun hattâ daha yukarı mahaller göze ilişiyor. Bu da mevlevilikte aslâ makbul değildir efendim. Bu hal de bilhassa bizim canımız Şemsi Dede ve Şevket Efendi oğlumuzda oluyor.

«Şemsi Dede gönüllü asker kaydolunmuştu, gündüzleri Dairei Askeriyede Erkânı Harbiye Tahrirat Kaleminde hizmet ederdi, geceleri de dergâhta kalırdı, dergâh hademeliği yapardı, hattâ benim hırka ve sikkemin muhafazasına memurdu. Şevket Efendi ise şubemize müdavim idi, kendisini çarpmış olan bir aşk ve alâka yüzünden dergâhı şerife girmişti. Bu gençlerin tennûrelerinin fevkalâde açıl-

Yalınayaklı İstanbullular, soldan sağa: araba yıkayan şoför yamağı, Söğütlüçeşme pazarında manav, kahvede saz çalan fırın uşağı
(Resim: fotoğraflardan S. Bozcalı eli ile)

Egzistansiyalist apaş ve yalın ayaklı amazon
(Resim: fotoğraflardan S. Bozcalı eli ile)

mamaları için şu muammayı yazıp bizim kalemdeki efendilere: — Bunu çözene bir mecidiye vereceğim! dedim. Muamma şu idi: Deryâyı aşkta dolaşan sefâini aşkın rüzgârı şiddetleniverince yelkenleri tamamiyle dolup pupasına gidiyor ise de, öyle gemilerin direkleri çıplak bir hâlete girip uryan, ve tayfayı perişan ve püryan edecek derecesinde açılıp gösterilmesi pek de makbul değildir. Azizim, âheste beste olmalı.»

Aşçı Dede İbrahim Beyin Edirne üzerine tasvir ettiği bu manzara İstanbul mevlevihânelerinde çok daha göze batacak şekilde görülmüştür. Mevlânanın 750. ölüm yıldönümü münasebeti ile Hayat dergisinde neşredilen ressam Hubertin mevlevi âyini kompozisyonundaki genç canlar, İbrahim Beyin Edirnedeki Şemsi Dedesi ile Şevket Efendisinin İstanbuldaki benzerleridir.

1874 yılında İstanbula gelmiş İtalyan edibi Edmondo de Amicis Galata Mevlevihânesindeki bir âyini seyahatnamesinde şöylece tasvir ediyor:

«Mevlevileri bir katar hâlinde devran meydanına çıkarken görmek çok câziptir. Deve tüyü bir cübbeye sarılmışlar başlar eğilmiş, kollar kavuşturulmuş, tatlı bir musiki kendilerine refakat etmektedir; öyle bir musiki ki, Üsküdar mezarlıklarının servilerinde inleyen rüzgâra benziyor, gözleri açık iken insana rüyâlar gördürüyor. Çevreyi bir defa döndükten sonra mihrabın önünde ağır ve muhteşem bir hareketle karşılıklı ikişer ikişer eğliyorlar, sonra sırtlarından canlı bir hareketle cübbelerini yere atıp, bembeyaz uzun tennûreleri ile, kollar açık, uçar gibi, baş bir cezbe ile yana düşmüş, çıplak ayaklarının üstünde dönmeğe başlıyorlar, güzel, güzel bir sahnedir.

«Bir başka gün tekkenin bir hücresine gitmiştim, orada devrana hazırlanan yalın ayaklı bir derviş gördüm, uzun boylu, nârin, tüysüz bir delikanlıydı. Bir aynanın karşısında beyaz tennûresinin belini kuşakla sarıyordu, bize doğru döndü ve gülümsedi. Elleri ince vücudunun etrafında dolaşıyor, acele acele fakat tatlı bir edâ ile ve bir sanatkâr gözü ile elbisesinin her tarafını düzeltiyordu.»

İsimleri tarihimize geçmiş dervişler vardır ki, kapıldıkları ilâhî cezbe ile ömürleri boyunca, yaz ve kış kar, buz üstünde yalın ayak, yarı çıplak, hattâ ana doğması üryan dolaşmışlardır, ve büyük şehrin halkı tarafından yadırganmamışlardır. Hediyetülihvan müellifi Şeyh Nazmi Efendi, fırtınalı bir kış gecesinde, Mehmed adında bir dervişin buz üstünde yalın ayak ve bir el şamdanı ile önüne düşerek misafir olduğu dergâhdan evine götürdüğünü, fırtınada mumun sönmediğini, buzlara yalın ayakla basan âşık dervişin terlerini sildiğini anlatır.

Keysûdâr Mehmed Efendi ömrü boyunca

İstanbulda yalın ayak başı açık bir aba ile, Derviş Meczub Ahmed Dede ise, kırk yıl ana doğması uryan gezmiştir.

Kıptiler müstesna, kadınlar İstanbul sokaklarında henüz yalın tabanla dolaşmağa başlamamışlardır; fakat bilhassa yazın, yalın ayağına herhangi bir çeşit pabuç geçirip sokağa çıkan kadınlar erkeklerden ve oğlan çocuklarından çoktur. Pek varlıklı bayanların, genç kızların, hattâ kibar hanımların ve küçük hanımların bile, üzerlerinde büyük terzilerin elinden çıkmış ağır kumaşlardan esvaplarla sokağa çorapsız çıktıkları görülmüştür.

Kadının, kızın sokakta çorapsız dolaşması erkeğin ayağına çorap giymeden bir ayakkabı geçirmesinden farklı olsa gerektir. Kadın iskarpinlerinde arka kısım tamamen hazfedilmiş, topuk olduğu gibi meydana çıkarılmıştır; nihayet ön kısımda bir tasmaya inkılâp ederek bir takonya - iskarpin tipi ibda edilmiştir; İstanbul sokaklarının pisliği, tozu toprağı karşısında, bu dekolte iskarpinler, takunya pabuçlar içinde çıplak ayağı temiz tutmak imkânsızdır. Sabah tarâvetinden sonra, hele çarşı ve pazar fazlaca dolaşılmış ise tırnakları kırmızı boyalı ve cilâlı parmakların üzerlerinde ve aralarında biriken tozlar, kir ve toza bulanmış kadın topuğu gözün tiksindiği bir manzaradır. 1957 - 1958 de ekseriya çorapsız giyilen çarık - tulumbacı yemenisi arasında pabuçlar moda olmuştur; vaktiyle İstanbul haşeratının giydiği Galata yemenisi gibi bunların da ön kısımları gayet küçük olup parmak enleri görünmektedir; bu pabuçların içinde de kirli, kirlice, sokakta kirlenmiş kadın ayağı da muhakkak ki tahammül edilır şey değildir.

Başta Birigit Bardo ve emsali ekzistansiyalist sinema yıldızlarının kılık ve kıyafetinin, yalın ayak dolaşmalarının kızlarımız tarafından taklidi millî ve dinî ahlâkımız bakımından üzerinde muhakkak ki endişe ile durulacak bir meseledir. Hele bu yalın ayakları yemenimsi pabuçlu kızlardan bir kısmı tulumbacı dizliğine benzeyen daracık pantalonlar giymektedirler ki, kendilerine o pabuçları da attıkları anda tulumba sandığını omuzlayıp yangına koşmağa amade «kız tulumbacı» demek yaraşır zannederiz.

R.E. Koçu bir gün sokakta, kıpti karıları gibi pabuçsuz, yalın ayak, yalın taban yürüyen bir hanım kız görmüştür ki, o kızı ve duygusunu 1957 yılında Her Gün gazetesinde «Yalınayaklı Amazon» serlevhası altındaki bir sohbet yazısında şöyle tesbit etmiştir:

«Kadın olsun, erkek olsun, insan vücudü anadoğması çıplak olarak ancak heykelde ve resimde güzeldir. Resimden de kasdim fotoğraf değildir. Tıpkı meyvalara yapılan aşı gibi, insan vücudüne sanatın eli değmelidir.

«Onun içindir ki, erkekleri kapısında zin-

Yalın ayaklı mevlevî dervişler
(Resim: Hubert'den S. Bozcalı eli ile)

cirbend köle yapmak isteyen yosma ve kadınları divâne edip ayaklarına düşürecek nevcivan, soyunmasını değil, giyinmesini bilmelidir.

«İsterse âdî basmadan olsun, yerlere dökülmüş bir eteğin altından şöyle bir görünüp kaybolan bir çıplak ayağın cazibesi, bikini kesimi mayo altında, ne kadar mevzun olursa olsun çıplak bacağın bitimi olan ayakta yoktur.

«Giyimden kasdim, yüz ile ellerden başka yerin görünmemesi değildir, aslâ, hâşâ.. Bir kol, bir omuz, sîne, bir sırt parçası, bacak, baldır, çıplak ayak.. Yerine, güzel sahibinin zevkine ve hünerine göre görünecektir, yahut arada şöyle bir görünüp görünüp kaybolacaktır.

«Üryan vücud bir cevherdir, esvap, giyim de vitrin, o mücevheri vitrinde teşhir etmesini bilmelidir.

«İnanınız, plâjların içi, plâj yolları kadar cazip değildir.

«Dün sabah plâja giden bir Amazon gördüm; Allah sahibine bağışlasın.. Yaşıdı olsaydım adı Leylâdır der, Mecnunu olurdum..

«Cildi, gövermiş gül yaprağı renginde; trâşîde bir boyun üstünde Yunanı Kadîm heykeltraşlarını kıskandıracak bir baş, çenenin münhanisi, nar çiçeği dudakların bükümü, ağzın asîl büyüklüğü, burundaki hendese âhengi; Hint menekşesi gözler.. Dışı altın hâreli koyu kumral at kuyruğu saçlar...

«On yedi on sekiz yaşında.. Tığ gibi bir boy.. Sabahrüzgârı gibi bir yürüyüş.. Uçuyor haspa!.. Kısa kollu, süt mavisi bir keten bluz.. altında iki haşarı oğlak.. İnce belden ayağın incik kemiklerine kadar çiçek çiçek, dal dal bir eteklik dökülmüş.. Ve gel de haspa deme, çıplak ayaklarında bir şey yok, ne iskarpin, ne mâhud çarıklar ve ne de kepaze sokak nalınları.. Pırıpırı oğlanlar, külhâniler gibi yalın ayak yürüyor..

«Acaba sesi nasıl dedim:

— Kızım.. Hanım kızım!..

Durdu, çatıkça kaşlar altından, aman Allahım, hem ümid veren, hem korkutan bir bakışla:

— Bana mı seslendiniz?..

Diye sordu. Dâvudî bir ses..

«Âh efendim, harfendazlık suç olmasa..

Kız oğlan kız nâzı, nâzın; şehlevend âvâzı, âvâzın
Belâsın, ben de bilmem, kız mısın, oğlan mısın kâfir!?

— Affedersin yavrum.. Birisine benzettim!

Şöyle bir süzdü, gülümsedi, şâhın başiyle bir selâm verdi, o öpülesice çıplak ayakları ile yürüdü gitti..»

R.E. Koçu «Yalınayaklı Amazon» un benzeri bir de egzistansiyalist delikanlı görmüştür; uzun boylu, sırım gibi kuru, büyük büyük elli ayaklı, halk ağzında «zıpır» ve hattâ «deli fişek» denilen boydan hareketli ve canlı, muhakkak ki zekî fakat zekâsı ne tarla, bahçe sulayan, ne de değirmen çarkı çeviren sular gibi, âvârelik yolunda heder olmakta, yaşı da askerlik çağına girmiş ve varlıklı bir ailenin evlâdı olan bu genç 1957 yılında bir kaç gün, belki de haftalarca İstanbul sokaklarında apaş kıyafeti ile dolaşmıştır. Başında eski bir şapka, çıplak gövde üstünde sûreti mahsusada yırtılmış bir mintan, omuzlar meydanda, sine uryan, belinde bir kuşak, bacaklarında mâvi bezden dar, yırtık, acâib bir pantalon, boynunda mendil, belde kuşak ve ayaklar çıplak.. Asıl hoş, şirin sahne, bu apaş delikanlıyı İstanbulun has mal hâne berduşlarından pırpırı oğlancıkların evvelâ hayret ve sonra istiskaal ile seyrederek: «Boş ver.. artist o be!..» demeleri olmuştur.

Aşağıdaki satırları R.E.Koçunun Her Gün gazetesinde çıkmış bir fıkrasından alıyoruz:

«Feylesof ve şâir Namdar Rahmi Karatay merhumla köprü üstündeyiz; mevsim kış; yer çakıl çakıl buz; hâneberduş bir delikanlı yanımızdan geniş adımlarla geçti... Buz üstünde yalın ayak...

— Zatürrie olmaz mı?

Diye sordum Namdar:

— Ne zatürriesi? Ölür ayol!.. dedi, ölür amma ölümünden yalnız kendisinin haberi olur!...

Gazetelerde ne zaman bir «ölüm»; «Acı bir ölüm» haberi okusam gözümün önüne buz üstünde morarmış çıplak ayaklarla kütür kütür yürüyen o delikanlı gelir ve Namdar kulağıma seslenir:

— Biliyor musun bugün ilânsız kaç kişi öldü?..».

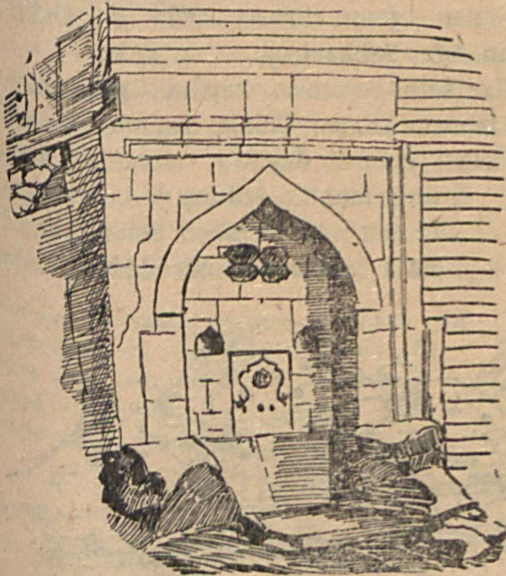
Bibl.: İstanbul Ansiklopedisi ve Foto Sel fotoğraf arşivi.

AYAKAPU — Haliç boyunda Cibalide bir semttir ki, 1934 Belediye Şehir Rehberinde Ayakapu olmuştur. Sekenesi ekseriyetle civar

fabrikalar, değirmenler, atölyeler, kalafat yerleri amele ve işçisi ile deniz amelesi ve gemicidir. Otuz yıl kadar evvelleri Haliç vapurlarının Ayakapuda bir iskelesi vardı, bu satırların yazıldığı sırada vapur iskelesinden hiç bir iz kalmamış bulunuyordu, eski iskele önü bir meydancık halinde olup, yine eskiden kalma bir gümrük kolcusu barakası da boşduruyordu; bir kayık iskelesi olup Haliçde bu iskeleye kayıdlı olarak işlemekte olan on beş kadar kayık ve sandal bulunuyordu; meydanın da, semt halkına bir park olarak tanzimine başlanmış, sekiz on kadar fidan dikilmiş idi; açıkta soyunmuş, çoğu çırıl çıplak on beş yirmi çocuk denizde yıkanmakta, karaya kıçtan bağlamış motörlü gemilerin üzerinden, sandallardan denize atlayarak ayyuka çıkan sesleri ile meydancığı şenlendirmekte idiler. (Ağustos 1947).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

AYAKAPU ÇEŞMESİ — Küçükmustafapaşadan Ayakapuya çıkarken, Gülçeşme Sokağında, bu sokağın Miralaynazımbey Sokağı ile kavşağı üzerindedir. Gülçeşme Sokağı adı, çeşmeye nisbetle verilmişe benzer, kesme taştan klâsik üslûpta bu on altıncı asır çeşmesi, İstanbul çeşmelerinin en güzellerinden biridir; fakat susuz, bakımsız, harap, tez elden tamir ve ihya edilemezse belki de yakın bir istikbalde mahvolmağa mahkûmdur. Lülesi koparılmış, teknesi kırılıp moloz ile dolmuş, hazinesinin üstüne de bir ahşap ev yapılarak çeşme bu evin altında kalmıştır. Ayna taşındaki

Ayakapu Çeşmesi
(Resim: Nezih)

kitâbesi şudur:

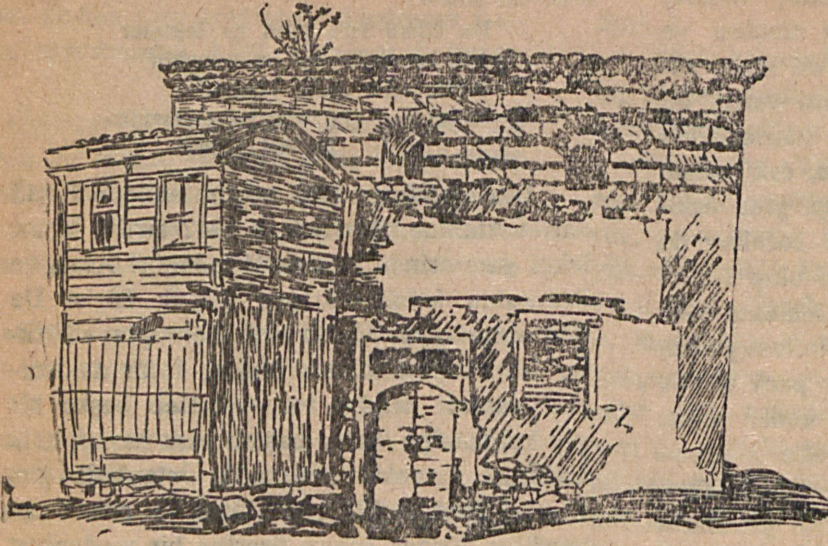
Bu cihan içre bilin ey teşneler
Âbi kevserdir eşi bu eşmenin
Didim içen âşıka târihdir
«Nûşi can ola suyu bu çeşmenin»
H. 994 (1585)

Devlet adamı, edib ve mütefekkir Reşid Saffet Atabinen 15 haziran 1947 tarihli Memleket gazetesinde Fransız Akademisi Âzası ve Fransanın sabık Türkiye Büyük Elçisi De Chambrun'e yazdığı bir açık mektupta: «Türkler İstanbulu aldıkları zaman, Rum medeniyeti namına sefalet ve rezaletten başka bir şey kalmamıştı. Şehir baştan başa harap, halk birbirini yemekle meşguldü. İstanbula girmekle, Türkler ölü buldukları bir şehre can verdiler. Bizans enkazı üzerine bir medeniyet kurdular» der, Ayakapu Çeşmesi, karşısındaki nefis hamam ve daha binlerce cami, mescid, türbe, han, hamam, çeşme ile İstanbula yeni bir can veren Türk medeniyetinin bedialarından biridir ve ne kadar yazıktır ki, asırlar boyunca tahripkâr tabiat kuvvetlerinin değil, sadece ihmal ve lâkaydinin ve korkunç cehlin kurbanı olmuş ecdad yadigârlarındandır. Bununla beraber ufak bir himmetle tamiri mümkündür ve suyu akıtılarak şenlendirilmeğe, ebediyet ölçüsünde lâyiktir.

İstanbul, halen kabili tamir ecdad yadigârları restore edildikleri gün, dünyanın bir şehir - hazinesidir.

Bibl.: REK, Gezi Notu.

AYAKAPU HAMAMI — Cibalide, Ayakapuda on altıncı asır yapısı, Türk yapı sanatının bedialarından tek bir hamamdır, bu satırların yazıldığı sırada çok harap bir halde ve bir kereste deposu haline konmuş bulunuyordu (1947); arka tarafı kubbeler hizasına kadar toprağa gömülmüş, İstanbul Ansiklopedisi için resimlerinin yapıldığı 1944 yılı ile 1947 arasında iki halvet kubbesi çökmüştür; diğer kubbelerin de yakın istikbalde çökeceği muhakkaktır. Bu güzel hamamın yirmi yirmi beş yıldanberi metrûk olduğu söylenmektedir; vaktiyle bu hamamda çalışmış; 1944 de Küçükmustafapaşa Hamamında bulunan bir dellâk, Ayakapu Hamamının halk ağzında Havuzlu Hamam diye maruf olduğunu, su hazinesine bitişik halvetlerden soldakinin ki, kubbesi yıkılanlardan biridir, Kanlı Halvet diye meşhur olduğunu, Yeniçeri zamanında bura-

Ayakapu Hamamı, Cebhe, 1944
(Resim: Nezih)

da genç bir dellâğın bıçaklanarak öldürüldüğü söylenegeldiğini nakletmiştir.

Ayakapu Hamamının dış kapısı üzerinde mermer bir kitabe taşında şu tarih kıtası yazılıdır:

Bi hamdillâh bu câyi hurrem âbâd
Hezaran sa'yile çün buldu itmâm
Bu âli menzile dinildi târih
«Ki yüzü sûyidir şehrin bu hammam»
H. 999 (M. 1582)

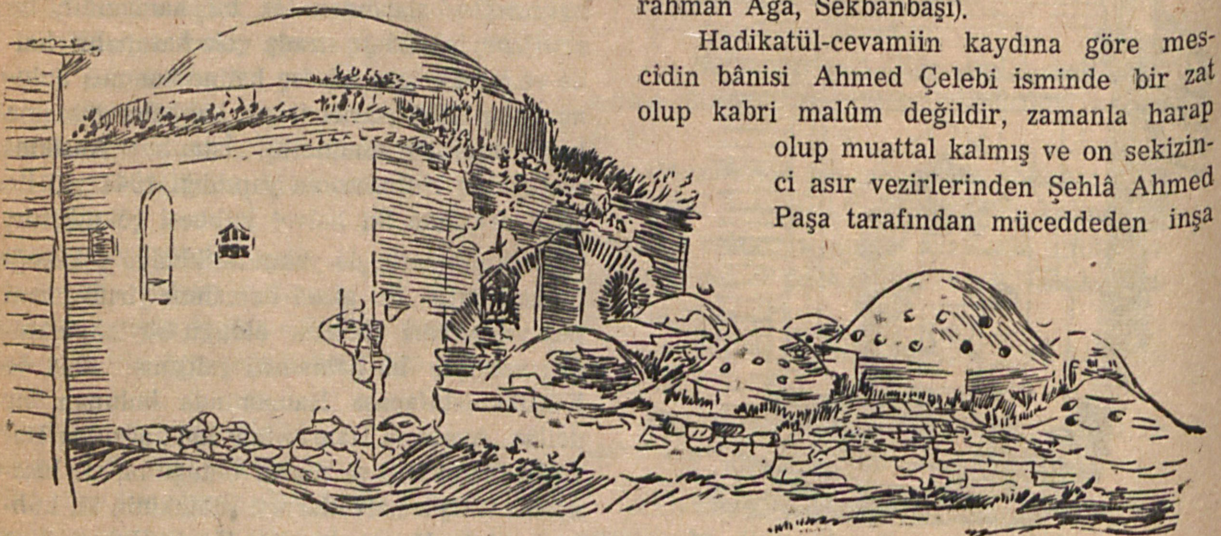
Ayakapu Hamamının plânındaki hususiyet, sokak kapusu ile camekân arasında bir bölmenin bulunmasıdır. Kereste deposu yapılan büyük kubbeli camekânın fresklerle tezyin edildiği görülüyor, ki bunlardan, dışardan girildiğine göre karşı sağ köşede, kubbenin altında bir parça kalmış, diğerleri dökülmüştür. Bir küçük kubbe ve iki beşik kubbecik ile örtülü olan soğukluğun sağında bir temizlik yerleri bulunup, soldaki bir kapudan da müselles bir aralık içine yerleştirilmiş ayakyollarına geçilir. Asıl hamam kısmı, bir göbek taşı etrafında dört halvet ve üç sofadan ibarettir. 1947 de, kubbelerle sofaların üstündeki beşik kubbeler tehlikeli olduğu için soğukluğa açılan kapusu örülmüş bulunuyordu.

Kurnaları ve mermer döşemeleri bir yüksek sanat eserinin kıymetini idrâktan âciz mal sahipleri tarafından sökülmüş ve satılmış bulunuyordu. İstanbul Ansiklopedisi, Büyükşehrin «yüzü suyu» olan Ayakapu Hamamını tahrip edenleri, tarihin tel'inine terkeder.

Bibl.: REK, Gezi Notu.

AYAKAPU MESCİDİ — Cibali civarında Ayakapuda, bu isimle anılan kale kapısının dışında ve kapuya bitişik küçük bir ahşap yapı olup bu satırların yazıldığı sırada mesken olarak kullanılmakta idi. minaresi veya ezan okunacak her hangi bir yeri de yoktu; altında, İstanbul fethi şühedasından Sekbanbaşı Abdürrahman Ağanın türbesi vardır (B.: Abdürrahman Ağa, Sekbanbaşı).

Hadikatül-cevamiin kaydına göre mescidin bânisi Ahmed Çelebi isminde bir zat olup kabri malûm değildir, zamanla harap olup muattal kalmış ve on sekizinci asır vezirlerinden Şehlâ Ahmed Paşa tarafından müceddeden inşa

Ayakapu Hamamı, 1944
(Resim: Nezih)

edilmiştir, paşa mescidin yanına bir de Yeniçeri kolluğu inşa ettirmiş ve mescide vakfetmişti ki, ocağın lâğvından sonra karakola tahvil edilen bu kolluk bilâhare yeniden inşa edilmişti, bu satırların yazıldığı sırada da C.H.P. Küçükmustafapaşa, Abdisubaşı ve Müftüali mahalleleri Cibali semt ocağı, Çocuk Esirgeme Kurumu Cibali semt ocağı ve Türk Hava Kurumu Cibali semt ocağı tarafından iskân edilmiş bulunuyordu. (Ağustos 1947).

Bibl.: HC, I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYAKAPU YANGINLARI — İstanbulun her tarafı gibi, bu semt de büyük yangınlarda birkaç defa mahvolmuştur. Kendi içinden çıkan ateş âfetlerine dair de iki kayda rastlanmıştır.

(H. 1145) M. 1732 yangını — O havali, o zamanlar birbirine bitişik sefil ahşap dükkânlar ve evlerden mürekkep, halkı da ekseriyetle gayri müslim idi. Birine ateş düşerek hemen baştanbaşa mahvoldu.

(H. 1167) M. 1753 yangını — Ayakapu,, yukarıda yazılı yangından sonra da çarçabuk ve ayni sefil manzara ile ihya edilmişti; sur dışında ise, deniz kenarında herbiri fisk ve fücur yeri birçok salaş meyhaneler vardı. Bu tarihte ateş düşerek sur içi ve dışı hemen bütün Ayakapu tekrar baştan başa yandı, çoğu reaya fukarası olmak üzere yüzlerce aile açıkta kaldı.

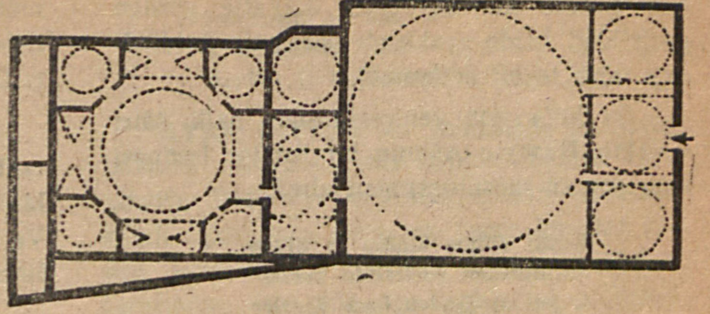
Bibl.: Osman Nuri Ergin, Meclei Umiri Belediye; Vâsf Tarihi.

AYAK BAĞI — Büyükşehrin avam muaşeretinde nikâh; imam nikâhı devrinde, kocalarından hoşnud olmayan mahalle karılarının ağzında: «Bıktım artık senden herif.. Çöz ayamın bağını!..» feryâdı sık sık işitilirdi.

Aşağıdaki kıt'a Vâsıf Enderunun hezel yollu meşhur manzumesinden alınmıştır:

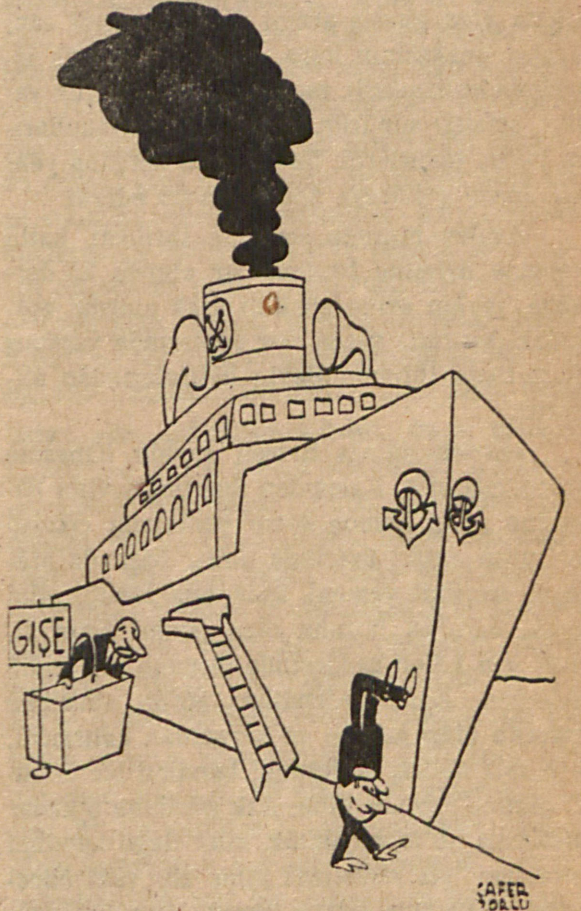
Kız kaç yanımdan, vızlama sivrisinek gibi
Fink urma iki yanına kırnık köpek gibi
Yere geçer arından erin köstebek gibi
Ayak bağıle sonra kalursun eşek gibi
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol!

AYAKBASDI PARASI — «Toprakbastı parası» da denilir. Hangi zamandan kalma olduğunu tesbit edemedik, Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına kadar, başta İstanbul, Türkiyenin bütün limanlarına gelen gemilerin

Ayakapu Hamamı
(Plân - kroki: B. Evler)

karaya çıkan yolcularından bu isim ile bir resim, para alınırdı. Bu ansiklopedinin müellifi R. E. Koçu 1924 yılında Bursa Lisesinin bir talebesi olarak yattan bozma Sevinç yolcu vapuru ile İstanbuldan Mudanyaya gittiğinde o iskelede ayakbastı parası ödediğini ve bunun Mudanya belediyesi tarafından tahsil olunduğunu hatırlamaktadır; yine iyi hatırlamaktadır ki o tarihde Mudanyadan İstanbula geldiğinde böyle bir para ödememiştir; Mudanyada alınan ayakbastı parası 10 kuruş-

Ayakbasdı parasının ihdas edileceği rivâyeti
Câfer Zorlunun karikatürü
(Akbaba Mecmuası, 1959)

tur. Gazete koleksiyonları dikkatle gözden geçirildiği halde ayakbastı parasının kaldırıldığı tarih tesbit edilemedi.

Şu kıt'a son yeniçerilerden halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağanın bir folklor hazinesi olan destan mecmuasından alındı:

Keştii dilime bindin ey dilber
Sorulmadan gözlerinin karası
O gül ayağından önce öperler
Mâlûmunuz ayakbastı parası

Başlangıcı eski çağa ulaşabilen ayakbastı parasının 1959 da yeniden ihdas edileceği İstanbul gazetelerinde hayret ve esefle okunmuş, hamdolsun ki aklı selîm galebe çalarak tahakkuk etmemişti. Seçkin edîb ve humorist Yusuf Ziya Ortaç'ın çıkardığı ve koleksiyonu zamanımızı yazacak istikbâlin müverrihleri için çok kıymetli kaynak olacak Akbaba mizah mecmuasının 5 mart 1959 tarihli sayısında Cafer Zorlu bir şâyiayı güzel bir karikatürle tesbit etmiştir.

AYAKCI — Tekke tâbirlerindendir; tarikata yeni girmiş acemi derviş, acemi can; ayakcı, tekkesinin kaba, ve süfli temizlik işlerinde kullanılırdı, mutbahda bulaşıkcılık yapar, ortalığı süpürür, taşlık yıkar, ayakolların yıkar, temizlerdi; bu hizmete dergâha yeni bir acemi gelinceye kadar devam ederdi.

Ayakcı hizmete şevk ile sarılırdı, hattâ şeyhine öylesine bağlananlar olurdu ki dergâha, şeyhin evine gönüllü uşak olurdu; aşağıdaki satırları geçen asır sonlarında yaşamış Aşçı Dede İbrahim Beyin hâtıralarından alıyoruz:

«Evden yatağı hazreti şeyhin hânesine nakletmiş idik. Kalemden doğruca şeyhin hânesine gelip hemen setre pantalonu çıkarıp bir uzun entâri üzerinde hırka, başımda arâkiye, üzerinde yemeni, ayağımda pabuç, yalın ayak, dergâha lüzumu olan şeyleri satın almak için Lâleli caddesinde mecnun gibi gidip gelirdim. Kalem efendileri görüp ahvâlime taaccüb idüp hayran ve sergerdan kalırlardı; ben asla aldırış etmezdim; kendimi bir dilenci şekline koymuş idim. Aşk gönlümü o kadar alçaltmış idi ki büyüklük, kibir değil kendimi insandan bile addetmez idim. Bir şâhi âlicenâbın kapusuna kıtmir olmak isterdim. Âkıbet yine gönlümün arzusu üzere oldu.

«Geceleri dergâhın uşağı gibi ihvâna hizmet ederdim; hattâ o derecede ki abdesthânelere varıncaya kadar temizlerdim.» (B.: Aşcı Dedenin hâtıraları, İbrahim Bey, Aşçıdede).

AYAKDAŞ — «Yoldaş» ile beraber, İstanbulda evvelâ yeniçeriler tarafından kullanıldığı muhakkaktır; arkadaş karşılığıdır. Ve kendilerine alem olmuştur, ayakdaş denilince «yeniçeri» kastedilmiştir.

İstanbuldan kalkarak doğuda ve batıda en az altı ay, bazan da 1,5 - 2 yıl süren seferlere yaya gidip gelen bu askerlerin ağzında «yoldaş» ve «ayakdaş» muhakkak ki arkadaştan çok daha uygun tâbirler, hitaplardır. «Yoldaş» yalnız yeniçeri ağzında kalmış, «ayakdaş» ise onlardan İstanbulun eski külhâni ve ayak takımı tarafından da benimsenerek kullanılmıştır.

Arkadaşlıkta bir fikir anlaşması şarttır, külhâniler ve serserilerle ayak takımı arasında bir gaye uğrunda ve fikir birliği olmıyacağına, yakınlıkları sadece birbirlerinin gidişine ayak uydurmaktan ibaret olduğuna göre ayakdaş tâbiri onların ağzına da yakışır. İstanbul külhânilerinin ve ayak takımının ayakdaş» tâbirini terk etmesi, Yeniçeri Ocağının «Vak'ai Hayriye» denilen kanlı şehir muharebesi ile kaldırılmasından, yeniçerilerin de amansızca takip edilerek idam olunmasından sonradır; ocağın kaldırıldığı 1826 yılından bu yana da ayakdaş yerine arkadaş demeğe başlamışlardır. meselâ vak'ai Hayriyede yeniçeri zorbalarının en namlılarından Habip Odabaşı Etmeydanında söylediği meşhur nutkuna:

— Ayakdaşlar!.. Fütur getirmeyin, tereddüt göstermeyin, ocak namı kıyametedek kalkmaz!.. Göreyim sizi, Hacıbektaş Ocağını uyandırın!.. demişti.

Bu nutuk yeniçerilerin son sözü olmuştu ve kendilerine «ayakdaş» hitabı ile başlamıştı.

Hüseyin Râci adında bir zâta ait olup üzerinde hicrî 1308 (milâdî 1890 - 1891) tarihi kayıtlı el yazması bir defterde folklor bakımından pek kıymetli manzumeler arasında şu destana rastlanmıştır; Vak'ai Hayriyeden sonra yeniçerilerle Bektâşileri tehzil yolunda yazıldığı aşıkârdır:

DER VASFI AYAKDAŞ

Ayakdaşlık, yoldaşlık
Kazan kaynatup taşdık

İtlik dâvâsın güdüp
Yıllar yılı dalaşdık

Kahvehâne, Han, Hamam
Ayakdaşlık verdi nam
Mey ile mahbub ile
Sürtdük durduk kırkyıl tam

Arada var pîrdaşlık
Dime dikenlik, taşlık
Hacı Bektaş köçeği
Muhabbetle yoldaşlık

Birdir yorganla döşek
Ayakdaşlarda bî şek
Elbet bizden değildir
Bunu bilmeyen eşek

Gir babanın koynuna
Bak Bektâşi oynuna
Ayakdaşım hû diye
Sarılınca boynuna

Kellede ense kalın
Ayaklarımız yalın
Meydan bizim yoldaşım
Merdâne çıkup salın

Civanımız pîrimiz
Bine bedel birimiz
Ayakdaşız beraber
Kesilmiş göbeğimiz

Ayakdaşım civelek
Peçesi tel tel ipek
Açup görsen yüzünü
Perîdir yahud Melek

Dilim dilim kavuğu
Babam netsin tavuğu
Tekkeye horoz lâzım
Ayakdaş yalabuğu

Güzellere taparız
Mum söndürüp yatarız
Ayakdaş himmetiyle
Dünya evin yaparız

Üçler, yediler, kırklar
Düşmanımızı haklar
Babamız huzurunda
Mühürlensin ayaklar

Ayakdaş hû diyelim
Bıçaklar bileyelim
Kaldırın kazanları
Çorbayı yimeyelim

Gelin Et Meydanına
Sultanlar sultanına
Ali Baba hû çeker
Demine devrânına

Papaz olur mu kadı
Tâlim gâvur icâdı
Uyandırdık ateşi
Kazanlarımız kaynadı

Yalın ayak baş kaba
Sırtımızda bir aba
Ayakdaşlarla geldik
Hünkâr Baba merhaba

AYAK DİVÂNI — Fevkalâde hallerde, bilhassa İstanbul ihtilâllerinde, halkın veya askerin dertlerini veya şikâyetlerini pâdişaha kendi ağızlariyle arzetmek üzere kurulan divan; ayak divanları hemen daima ihtilâlciler tarafından istenmiş, padişahlar da, kendi tahtlarını kurtarmak için bu isteği kabul etmek zorunda kalarak ve hemen her ayak divanı sonunda, saraydaki müsahib ve nedimlerinden, devlet erkânından ve vüzerasından bir kaç kişiyi feda etmişlerdir.

Ayak divanının adı, bir tahtta oturan pâdişahtan gayri hazır bulunanların cümlesinin ayakta durmasından ve dolayısiyle meselenin ayak üstü konuşulmasından gelir.

Bazı pâdişahlar, kendilerine vezirleri tarafından resmen arzedilmiyen, fakat hoş karşılanmayacak dedikoduları kulaklarına kadar akseden hâdiseleri halktan veya ilgililerden bizzat tahkik ederlerdi ki, buna da ayak divanı denilirdi; meselâ: Kanunî Süleymanın İstanbulda pek büyük bir hayrı olan Kırkçeşme - Halkalı sularının Büyükşehre akıtılması düşünüldüğü sıralarda, bu suları kaynaklarında gören, kaça mal olursa olsun, çok elim bir su sıkıntısı çeken İstanbulluları bu sıkıntıdan kurtarmağa kat'iyyen karar vermiş olan Sultan Süleyman devrin suyolcusu Kiraz Nikoli'yi çağırtarak fikrini sormuş, suyolcu Nikoli de, mezkûr suların şehre akıtılmasında hiçbir fennî mahzur olmadığını arzetmişti, bunu haber alan sadırâzam Rüstem Paşa, pâdişah tarafından dâvet edilen Nikoli'nin, kendisini görmeden hodbehod huzuru hümâyûna çıkmasına kızmış ve suyolcuyu hapse attırmıştı; keyfiyet gizli tutulduğu halde şuyu bulmuş, halk diline düşmüş, İstanbulluların esasen pek sevmediği bu vezir, bir de pâdişahın büyük hayrına mâni olmak arzusu ile itham edilmiş, Kiraz Nikoli hâdisesi Sultan Süleymanın kulağına kadar aksettirilmişti; fevkalâde hiddetlenen Kanunî, Kâğıthaneye giderek Rüstem Paşayı çağırtmış, ayni zamanda damadı olan Sadırâzamı bir ayak divânında sorguya çekmişti, çok sert bir yüzle: «Suyolcu zimminin hapsine bâis nedir? diye sormuştu, Rüstem paşa da, kendisinin haberi olmadan hu-

zuru hümayûnda ağır masraflarla tahakkuk edebilecek bir teşebbüs üzerinde fikir beyan ettiği cihetle sadakat ve istikametinin tahkiki için hapsedildiğini söyleyerek azil tehlikesinden sıyrılmıştı.

İstanbul, ihtilâl içinde, hakikaten mahşerden örnek ayak divanlarını Dördüncü Murad ile Dördüncü Mehmed zamanlarında görmüştür, her ikisi de Naima Tarihinde tafsilâtiyle tesbit ve nakledilmiştir.

Dördüncü Muradın ayak divânı — Hicrî 1041 yılı recebinde (M. 1631), Sadırâzam Hafız Ahmed Paşayı devirip yerine geçmek isteyen Recep Paşanın teşvikiyle çıkan askerî ihtilâl de kurulmuş bir ayak divânıdır (B.: 1041 receb ihtilâli); Dördüncü Murad henüz yirmi üç yaşında bir gençti. Aşağıdaki satırlar Naima Tarihinin üçüncü cildinden naklolunmuştur:

«Çün Hafız Paşa sadrâzam oldu, Receb Paşa hased idüb Hafız Paşayı kaldırıb (öldürtüb) kendüsu Veziriâzam olmak için amele başladı. Etraftan dahi zorbalar ve bölük halkının a'zamı gelüb İstanbulun içi dolmuş idi. Saka Mehmed ve Cin Ali Mahmud Ağaoğlu ve Salih Efendi ve Emîr Halife ve Cadu Osman ve Biçakcıoğlu ve Kütahyalı Kalem Bey ve Nazlı Muslu ve Rum Ahmed ve dahi bunların emsali zorbalar ki her biri maddetül fesad idi, bunlar müttefikülrey İstanbul içinde (adamlariyle) oturup ikazı fitneye bahane ararlardı..». İhtilâlin nakline böylece başlayan meşhur Vak'anüvis, İstanbula dolan Yeniçeri ve Sipahi zorbalarının sabık Sadırâzam Hüsrev Paşanın haksız yere azledildiği bahanesiyle ayaklandıklarını ve bir defter tanzim ederek devlet erkânından bazılarını ölüme mahkûm ettiklerini söyler, defterli olan on yedi kişinin başında: Sadırâzam Hafız Ahmed Paşa, Şeyhülislâm ve asrın büyük şairi Yahya Efendi, Defterdar Mustafa Paşa, pâdişahın gözde musahibi ve Yeniçeri Ağası Hasan Halife, pâdişahın en sevgili gözdesi Musa Melek Çelebi bulunmaktadır (bütün bu isimlere bakınız). Ayaklanmanın üçüncü günü ki, bir salıya, yani sarayda Divânı Hümâyûnun toplantı gününe rastlar, ihtilâlciler Bâbı hümâyûndan girmeğe muvaffak olup sarayın birinci avlusunu, Orta kapıya kadar ellerine geçirirler. Kubbe veziri olup âkil ve tedbir sahibi bir zat olarak tanınan Bayram Paşa, daha gün doğmadan sadırâzama haber gönderir: «Meded, zinhar devletlû sultanım olmaya ki bugün meşverettir deyu divana gelesin. Hemen ihtifa eyleyesiz, inşallah bu cemiyete tefrika gelir ve illâ bir zarar terettüb etmekten hazer olunur» der. Hafız Paşa güler: «Var bizden selâm eyle! Zuhur edecek kazai mübremi rüyamda müşahede eyledim, ölmekten gam çekmem!» diye cevap gönderir. Atına biner, maiyyetiyle beraber sarayından çıkıp Topkapı Sarayına gelir, Bâbı Hümâyûndan girer ki... Etraf mahşerden nümune... Kalabalık açılır, Sadırâzama yol verir, Hafız Ahmed Paşa kendisine selâm durmuşlar zanneder, selâm verir, meğer hepsinin koynu koltuğu taş ile dolu imiş, vezir kapıdan girip biraz ilerleyince, bir sipahi seçilip arkasından bir taş ve: — Bre vurun!.. diye bir nâra atar. Hafız Ahmed Paşa taş yağmuruna tutulur, atından yıkarlar, fakat şatırları yetişip koltuğuna girerler, hastalar odasına, oradan da sarayın iç kısmına kaçırırlar, hücum eden Sipahiler bu arada paşanın şatırlarından bir oğlanı hançerle göğsünden vurup öldürürler, birisini de yaralarlar; Sadırâzamın kaftanı ve mücevvezesi bu arada kaybolur; Bostanbaşıdan bir üst kaftanı ile bir mücevveze alıp huzura çıkar ve vak'ayı tafsilâtı ile nakleder ve mühri şerifi öpüp sahibine iade ve teslim eder; pâdişah da müteessir olup: «Yürü var git» diye destur verir, Hafız Ahmed Paşa, Yalı Köşküne inip kıyafetini tebdil eder ve kayığa binerek Üsküdara geçer.

Beri tarafta, Sadırâzamın hastalar kapusundan içeriye kaçması üzerine, ihtilâlci asker galeyana gelir Orta kapuyu zorlayıp içeriye girer ve ikinci avluyu istilâ ederek Bâbüssaadeye dayanır, Kubbealtı asker ile dolar, namdar zorbalar ileri çıkıp: «Pâdişaha sözümüz vardır, divâna çıksın» diye ayak divânı istediler; Genç Osman Vak'asına benzer bir vak'anın çıkmasından korkan Dördüncü Murad, ayak divânı talebini kabul eder.

«Pâdişah Hazretleri dahi taşra çıkıp saltanat ile ayak divanı idüp tahtı hilâfet üzere karar eyledi ve: «Nedir kullarım muradınız» deyu sualde olıcak bî edebler bir mertebe edebsizlik ve italei lisan ettiler ki tâbire gelmez ve Hafız Paşayı ve defter ittikleri on yedi muteber erkânı devleti «Bize ver paralayalım zira bunlar devlete ve pâdişahımıza dost de-

ğillerdir, hayirhah olsalar biz Musulda düşman ağzında otururken perakende ittirüp bunca mühimmat ve levazımı sefer telef olmasına sebep olmazlar idi» deyu iglâzı kelâm ettiler. Pâdişah Hazretleri cevabı ma'kule tasaddi ittikce anlar dinlemeyip garazi fasidlerin tekrar zikredüp bağırışıp: «Elbette virresiz, pâreleriz, yoksa iş gayri olur» deyu yakın hücum idüp eliyazi billâh vücudi Pâdişaha dest diraz olmak mertebeleri yakın geldiler ve garazlarından gayri bir cevap söylemeyüb eslemediler, Pâdişah dahi ol nâdanların cevabın eslemeyüb habaset ve gavga ittiklerinden maksudları fitnei saltanat idüğün bilüb: Çünki cevaba kulak tutmazsız ve kabili hitab değilsiz niçün beni taşra divana davet eylediniz» deyu tahtından kalkıp içeruye teveccüh idüb Enderun agavatı Pâdişahı ortaya alup içeru götürdüler, ol eşkiya Pâdişahın akebince sel gibi akup dilediler ki Harem kapusundan içeri hücum ile duhul ideler, ol mahal gılmanı haremi hassa (Bâbüssaadenin kanadlarını) anların yüzüne sed idüb bu vechile kapandığından eşkiyanın gayizleri ziyade olup bağırışıp: «Pâdişahım mademki bu on yedi kişiyi bize vermezsin, biz işimizi bilürüz» deyu hali'den kinaye ref'i esvat ile zemine zelzele ve âsümane velvele saldılar.

«İçerude, Receb Paşa ki fitneyi tahrik iden kendi idi, sureti salâhde giryan ve nalân olup Pâdişahın ayağına düşüp: «Pâdişahım bu müfsidleri teskin lâzımdır ve illâ bir veçhile cevapları mümkün değildir, eğer ben kulunu dahi isterler ise vir ki kul efendisi yoluna kurban ola gelmişdir, kul istediklerini ala gelmişlerdir, padişâhanı selefden dahi ala gelmişlerdir, birkaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez ama Hak saklasın eğer bu bedhuylar teskin olunmaz ise ahval müşkil olur, nizamı devlet muzmahil olur» deyu vafir niyaz idüb pâdişah dahi gördü ki bunlar cümle yekdil, haklarından gelinmek bu haldemüşkil, maalkerahe Bostancıbaşı Câfer Ağayı gönderdi, kayık ile henüz Hafız Paşa Üsküdara yanaşmış idi, sandal ile ardından irişüp: «Pâdişah ister» deyu kendi sandalına alup huzuru pâdişaha getürdü, ol mahal pâdişah buyurdu, Bâbüssaadeyi açdılar, tekrar çıkup taht üzre karar eyledi ve asker dahi gerü çekülüp durdular. Pâdişah Hazretleri parmağı ile işaret ve tâyin idüp dört nefer kimesneyi (konuşmak) içün huzuruna talebeyledi ki ikisi sipahi ve ikisi Ocaktan çorbacı imiş, yine anlara nushü pend idüp bu evza dinü devlete münasib değil idüğünü ve namusi hilâfetin hetki revâ değil idüğün zikridüp vafir söyledi. Anlar garazi aslilerin tekrar ittiklerinde Hafız Paşa abdest alup Bâbüssaadede durur idi, gördü ki Pâdişahın sözü geçmiyor, hemen çıkıp huzuru hümâyûna gelüp: «Pâdişahım, hezar Hafız gibi kulun yoluna fedadır ancak recam budur ki beni sen katletmeyüp ko bu zalimler huni na hakkımı rizan ve beni şehid itsünler ve lütfedüp meyyitimi Üsküdarda defin ittiresün (ve yetimlerimin himayesini) rica iderim deyüp yer öpüp (ve besmelei şerife tilâvet idüp) arsai Kerbelâye manend olan meydanı belâye merdane yürüdü, pâdişah makremesin yüzüne tutup ağladı, cümle Enderun Ağaları erbabı divânın dideleri giryan ve ciğerleri püryan oldu. Hafız Paşa meydana girdikte câbecâ sipâhiler meydana seçilip hücum ettiler, iptida gelen sipahi Hafız Paşaya hamle edeyim deyu yanaşdıkta, Hafız mütedeyyin ve sahibi ilmü mârifet olmağla ruh emanetullah olup vikayesi babında hasbelkudre saay itmek insana vacip olduğunu bilürdü, anın içün ibtida gelen sipahinin ağzına bir muşti kahramani şöyle urdu ki herif yere payümal olup başından destarı yuvarlandı, bir sipahi dahi sıçrayup hançer ile (Hafız Paşayı) başından urup kulağına dek kellesin şak eyledi biri dahi göğsünden bir hançer urup yıktılar, gayri hücum idüb kılınç ve hançer üşürüp ol veziri zişanı pişgâhı padişahide on yedi zahm ile huni surhe ağuşte ittiler, çün henüz remak baki idi, bir Yeniçeri göğsüne çıkup bıçağı ile boğazı altın çalup zebheyledi, bu veçhile ol bigünah şehid oldukta hüddamı saray üzerine bir yeşil harir örttüler, pâdişahi gayyurun nigâhe takati kalmayup derunünden: «Hoş imdi Haktaalâ ikdar iderse sizden ahzi sar nice olur göresüz» deyüb zahiren: «Bre Hakdan korkmaz, Peygamberden utanmaz, şer'e ve Pâdişaha inkiyad etmez zalimler» deyüb kalkup yine içeruye gitti, ol gün bu mertebe ile divan bozulup halk saraydan çıkıp erazil yine Atmeydanına rücu ettiler».

Hafız Paşanın yerine Receb Paşa Sadırâzam olmuştu, Dördüncü Murad da, askerin azlini bahane ederek ayaklandığı Hafız Paşanın selefi Hüsrev Paşayı Tokad'da idam et-

tirmişti. Hüsrev Paşanın idamı İstanbulda, ayni yılın 20 şabanında ikinci bir fitneye sebep oldu, âsî asker tekrar saraya hücum etti, Pâdişah ayak divânına çıkarıldı. Naimâ Efendi, bu ayak divânını da şöyle nakil ve tasvir eder:

«Ayak divanı ittirüp: «— Padişahım, sen niçün Hüsrev Paşa gibi yarar veziri katil ve kendi devletini rahnedar ettin, imdi sen dahi elbette bize Hasan Halifeyi ve Musahih Musa Çelebiyi ve Defterdar Mustafa Paşayı vir paralayalım», deyu iglâzı kelâm ittiler. Hem bu esnada ol edebsizler nadanlık idüb: «Şehzadeler (padişahın kardeşleri) bizim efendimiz oğullarıdır, gayri sana itimadımız kalmadı, na hak yere Hüsrev Paşayı öldürdün şehzadelere dahi kıyarsın, elbette şehzadeleri çıkar bize göster» deyu ibram ve hadlerinden ziyade kelâm ittiler. Padişah ol cahillerin küstahlığından ziyade rencide olup: «Hasan Halife ve Musanın ne günahı vardır ki size vireyim, bu mertebe şermü hürmeti aradan kaldırmak size düşer mi» deyu nice nushü pendâmiz kelimat buyurduklarında anların habaseti ziyade olup güftegû bir mertebeye vardı ki: «Bu dilediklerimizi bize virmez isen sen bize Pâdişahlığa lâzım değilsün» didiler. Ve erazil beyninde: «Hünkâr şehzadeleri boğmuş» deyu ercaf ziyade olmağın ol divanda: «Elbette şehzadeleri çıkar görelim» deyu ibram itmeleri ile Pâdişah emredüp dört şehzadeyi taşra çıkardılar, cümle huzzarı divan müşahede eyledi. Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Kasım, Sultan İbrahim. Cümleden büyüğü Sultan Bayezid idi, bir ten âver mültehi civan idi, dördü dahi Bâbüssaadete çıkıp arzı didar ittiler ve Sultan Bayezid ile Sultan Süleyman (kapunun eşiğinden) ilerice çıkıp (ol cahillere hitab edüb): «Bizden ne istersiz biz kûşei hamulde kendi halimize meşgul iken halimize komayup namımızı anmak bizi lisana getürmek niçündür, yohsa bizi müttehem idüb (yok idilmemizi mi) istersiz, Allahdan korkmayup Pâdişah Hazretlerinden şermü hayâ itmeyüp böyle tuğyan idersiz, lillâhi taalâ bizi halimize kon, bize sizin himaye ve harasetiniz gerekmez» dediler. Ol nadanlar ise kabahatlerin bilmeyüb yine pâdişaha hitab idüb: «Ba'delyevm biz sana bu efendileri inanmazuz, elbette bunlara zarar itmeyeceğine bize kefil ver» deyu kavga eyledüler. Müftü Ahizede Hüseyin Efendi: Ben kefilim dedi, Receb Paşa dahi kefil oldu». Sizlerin kefaleti ile itimad ideriz» deyu müteselli oldular. Padişah işaret itti, şehzâdeleri yine mekânlarına götürdüler. Cahil dosttan âkil düşman yeğdir dedikleri gerçektir». (B.: Hüsrev Paşa; Receb Paşa; Hüseyin Efendi, Ahizade; Hasan Halife; Musa Melek Çelebi; Hafız Ahmed Paşa; Murad, IV. Sultan; 1041 İhtilâli).

Dördüncü Mehmedin ayak divânı — Hicrî 1066 (M. 1656) yılı cemaziyelevvelinde çıkan ve imparatorluk tarihinde Vak'ayı Vakvakiye yahut Çınar Vak'ası denilen askerî ihtilâlde kurulmuş bir ayak divânı idi ki Dördüncü Mehmed bu divâna çıktığında henüz on beş yaşında bir çocuktu; sadaret mevkiinde Süleyman Paşa bulunuyordu. Yıllardanberi devam edegelen Girid cenginin devlete yüklediği ağır masraflar hazineyi müşkül duruma düşürmüş uzun zamandanberi para alamayan asker İstanbulda silâhına sarılıp ayaklanarak küçük Pâdişahtan suiistimal ve tegallüb ile itham eyledikleri saray erkânının öldürülmek üzere kendilerine teslimini istemişlerdi. Yukarıda zikredilen arabî ayın yedinci günü Pâdişah ayak divânına çağrıldı. Bu ihtilâlde asker, kapılarını açtırıp saraya girmeğe muvaffak olamadıkları için Dördüncü Mehmed ayak divânına Soğukçeşmedeki Alay Köşkünün bir penceresi önüne kurulan taht'a oturarak çıktı. Aşağıdaki satırlar Naimâ Tarihinin altıncı cildinden bugünkü yazı dilimize çevrilerek yazılmıştır:

«Padişah cümle vüzera ve ulema ile cadde üzerindeki Alay Köşküne geldi, Atmeydanından köşke kadar olan saha sipahilerle dolmuştu, en öndekiler yaya, geridekiler zırhlara bürünmüş atlı idi. Padişah geldiği gibi içlerinden Mehter Hasan Ağa ve Şamlı Mehmed ve Karakaş Mehmed ileri çıkıp kasır karşısında el bağladılar. Hasan Ağa el kaldırıp Pâdişaha gayet muntazam ve uzun bir hayır dua etmeğe başladı o dua ettikçe asker «âmin» avazeleriyle gürlemekte idi. Duadan sonra Hasan Ağa söze gelip: «Padişahım, Haktaâlâ vücudu şerifinizi tahtı saltanatta daim etsin. Kulların yüzlerini toprağa sürüp gelerek arzuhalleri budur ki Allaha hamdolsun büyüdünüz, İstiklâl üzere saltanat umurunu elinize alacak civanbaht bahadır oldunuz, Girid adasında vezirleriniz, ümeranız ve asker kulları-

nız gece ve gündüz küffar ile harb ve kitalde zahmet çekip karada ve denizde düşmanın yaptıklarını pâdişahımıza söylemiyorlar. Memleketler zulûm ile harap oldu, reaya darül harbe kaçtı. Pâdişah kul ile, kul hazine ile, hazine reayadan hasıl olur. Kulların para yüzünü görmezler, verseler verdikleri mağşuş ve safi bakır akçedir. İstanbulda geçmez. Vezirleriniz ve defterdarlarınız saltanatınıza ortak olanların yüzünden vergi tahsil edemiyorlar. Padişahımızın yanında olan ağalar ve musahibler (Harem Ağaları) büyük saraylar sayısız atlar ve hizmetkârlar besliyorlar; her biri devlet işlerine karışıp türlü suiistimallerle kendilerine mal yığıyorlar; muratlarınca hareket etmeyen vezirler azil veya idam olunuyorlar; halktan vergi olarak toplanan ayarı tam paralar adamları vasıtası ile ve bir takım sarraflar eli ile çok eksiğine toplanmış ayarı bozuk veya kesik paralarla değiştirilip hazineye bunlar veriliyor ve askerin ücreti bu mağşuş akçe ile ödeniyor, din ve devlet için bu adamların izalesi lâzımdır. Artık başka yol kalmadığından baş vurduğumuz bu küstahane yoldan ötürü bizi affediniz Pâdişahım, görünüşü kaba bu hareketimiz akibetinin iyiliği düşünülürse mâzur görülür, sizden istediğimiz kimseler şunlardır» diyerek bir defter çıkardı, saray erkânından ve dışardan otuz kadar kimsenin adını okudu cebinden de bir avuç ayarı bozuk ve kırık akçe çıkarıp Pâdişaha gösterdi. Dördüncü Mehmed sipahilere hitabedip: «Kullarım, bu defterde olan kimselerin malları alınıp kendileri sürgüne gönderilsin katillerinden vazgeçin» dedi. Pâdişahın bu sözlerini Sadaret Kaymakamı Mustafa Paşa yüksek sesle tebliğ etti; fayda vermedi: «Hayır vazgeçmeyiz, seni dahi istemeyiz» diye Mustafa Paşayı korkuttular. İş buraya varınca fesadın def'i için istedikleri yerine getirildi, Padişah divit ve kalem istedi, defterli olanların idamları için Bostancıbaşıya bir hattı hümâyûn yazdı, defterin başında gelen Kızlarağası Behram Ağa, Kapuağası Bosnalı Ahmed Ağa ve Raco İbrahim Ağa derhal idam olunarak cesedleri saray duvarının üstünden sokağa atıldı, diğerleri de birer birer bulunup idam olundular (B.: 1066 İhtilâli).

AYAK ESNAFI, SATICILARI — Ayak esnafı ve satıcıları, büyük İstanbulun günlük hayatının tuzu, biberidir; İstanbulun kendine hâs alâmeti farikalarıdır, sokaklarının sesidir. Ve büyük İstanbul, asırlar boyunca bin bir kılık ve kıyafette, tenha ve sapa semtlerinden gelip geçen, çarşı boylarına dizilen, meydanlarına serpilen ayak esnafı ve satıcılariyle cihan ölçüsünde bir şöhrettir. Halk hikmetleri arasında İstanbul sokaklarının taşı toprağı altındır» sözü yerleşmiştir; asırlar boyunca, uzak veya yakın memleketlerden ve vilâyetlerden kopup gelen ve İstanbul sokaklarında rızkını arayan insanlar aç kalmamışlardır; her marifet, hüner ve sanat geçmiş, her şey satılmış, ayak esnafının ve satıcılarının sesleriyle zengin bir edebiyat vücud bulmuş hattâ ayak esnafı ve satıcıları arasından, Büyükşehrin tarih kütüğüne geçen tipler çıkmıştır; bazen de bir işi bir vilâyet, bir memleket halkı benimseyerek bir ocak haline getirmiştir.

Bizleri çarşılarda pazarlarda dükkân dükkân dolaşmaktan kurtaran, dolaşmış olsak dahi kolaylıkla bulamayacağımız bin çeşit her şeyi yolumuzun üzerine seren, hattâ idrâk edemediğimiz ihtiyaçlarımızı hâtırlatan bu insanlardır.

1957 de Gazetelerde ayak esnafı ve satıcılarının, işportacıların tamamen kaldırılacağı, bu adamların şehrin muhtelif yerlerinde yerleştirilecekleri okunmuştu; tahakkuku İstanbul için pek hazin olur.

Ayak esnafı ve satıcıları, işportacılar, bu şehrin günlük hayat ihtiyaçlarının doğurduğu, sokaklara döktüğü insanlardır. Hükûmet kuvvetiyle kaldırılabilirler. Allah rezzaakı âlemdir, aç kalmazlar, fakat onlar sokaklardan, meydanlardan çekilince İstanbul halkı sıkıntıya düşer.. Hele dar gelirli aileler ve ayak takımı kahrolur..

Nevyorkun günlük hayatını İstanbuldan daha iptidaîdir diyemeyiz zannederim. Hürriyet gazetesinde «Fatoş» adı altında bir Amerikan karikatür serisi vardır. Fatoş, orta halli bir ev kadını tipidir, bu karikatür serisinin mevzuu da Nevyorklu orta halli bir ailenin günlük hayatıdır. Fatoşta sık sık ayak esnafına rastlarız, Nevyorkta sokaklarda dolaşa dolaşa neler satılmaz ki.. Hattâ oradaki satıcıların bir hususiyeti daha vardır, işportalar ve valizler içindeki mallarını, evlerin ve apartımanların kapılarını çalarak arzederler..

Bu girişken, bu atılgan, bu yorulmak bil-

meyen ve müşterisini kendisi arayıp bulan esnafa her büyük şehir muhtaçtır, minnettardır...

Ayak esnafı ve satıcılariyle işportacılar büyük şehrin günlük hayat ihtiyaçlariyle öylesine yuğrulmuşlardır ki, lüzumu kalmayınca içlerinden bir kısmı, yasaklar çıkmadan kendiliğinden tasfiye olur, meselâ, seyyar kahveciler ve seyyar berberler gibi...

Ayak satıcılığının ahlâk bakımından da kıymeti vardır, binlerce âvare ruhu kötü yoldan uygunsuzluktan çevirmiş, alın teriyle kazanç yoluna atmıştır.

Yine ahlâki inzibat yolunda psikolojik tarafları vardır, İstanbulun hâneberduş gürûhu iş yapar, cebi para görür, işportacı yoluna çıkmazsa o ne dükkâna gider ne de işportacıyı falan yerde arar, parasiyle kumar oynar, şarap içer, esrar çeker.

Ayak esnafı ve satıcıları ve işportacılar tamamen başı boş mu bırakılmalıdır?! Hayır!.. Yapılacak şey bu vatandaşları zaptü rapt altına almaktır, meselâ:

Köprü üstünden kaldırırsınız, ama bırakınız köprü iskelelerinde dolaşsınlar, fakat vapurlara sokmazsınız...

İstanbulun ayak esnafı ve satıcıları, çeşitli ve rengârenk kılık ve kıyafetleriyle yabancı ve yerli ressamlara, ayni hususiyetlere ilâve edilen sesleriyle humorist muharrir ve karikatüristlere zengin bir mevzu teşkil etmiştir.

Artık tarihe karışmış olan meddahlar, hikâyelerine yer yer ayak esnafı ve satıcılarını sokaklar ve onların ağzından kendilerine çeşidli nükte fırsatları hazırlarlardı. Ayak esnafı ve satıcılarının sesleri, halk muskisine girmiş, Büyükşehrin bu sokak sesleri armonize edilerek tesbit edilmiş, ayrıca bu esnaf ve satıcılar üzerine kantolar yazılıp bestelenmiş, bilhassa geçen asır sonlarının kanto yıldızları tarafından sahnelerde okunduğu zamanlar coşkun alkışlar toplanmış, bazıları da gramofon plâklarına alınmıştır; meselâ aşağıdaki kanto bir Orfeon Rekord plâğına okunmuştur:

Dondurmam şekerli kaymak
İnanmazsan tadına bak
Minimini hanımlara
Çıtı pıtı beylere
Parasını almadan tattırmam

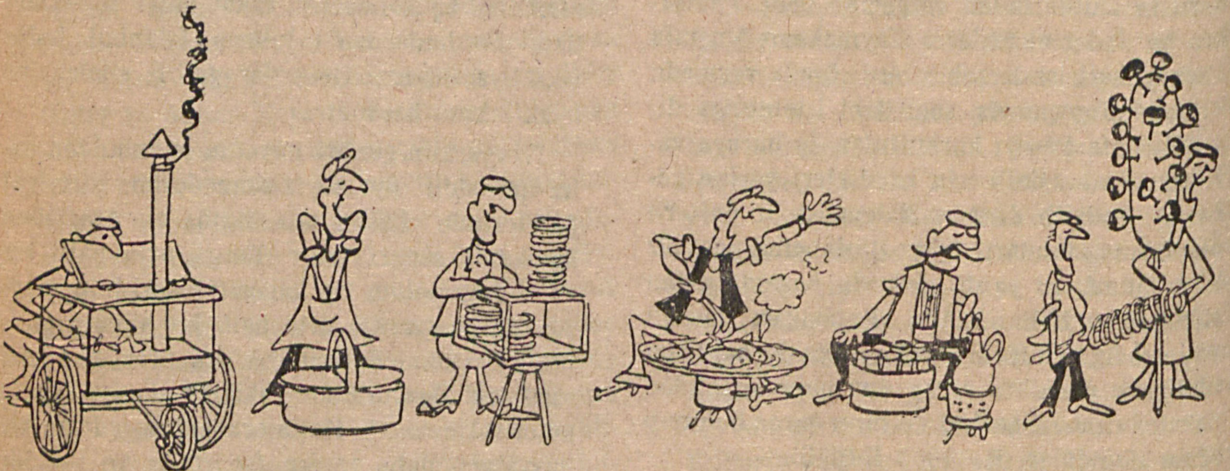
Kantocu Şamram'ın (B.: Şamram) şu hüzzam Keten Helvacı kantosu:

Acem helvacı geliyor
Ketenhelva getiriyor
Herkesi memnun ediyor
Parayı cepten çekiyor

Nane suyu nane şeker
Benim canım seni çeker
Hem kırmızı hem de beyaz
Teltel olmuş ketenhelvam

Kantocu Peruz'un (B.: Peruz) da rastdan şu Mısırbuğdaycı kantosu:

Sesim kısılıyor benim
Sokak sokak bağırırken
Mısırbuğday kıtır kıtır
Tâze pişmiş çıtır çıtır

Ayak satıcıları
«Baraka okulların yemek derdi halledildi» (Nehar Okul kapusuna dizilmiş satıcılar sağdan sola. kebab balıkcı, lâhmi acin

İstanbulun bir sınıf uçarı halkı tarafından ezberlenerek yıllarca terennüm edilmiştir (B.: Avrupa Tiyatrosu).

Diğer bazı kantolar da şunlardır:

Rozali'nin rastdan Paçavracı kantosu.

Ey Hudai perverdigâr
Âdemi yoktan ider var
Bu nimeti celilenin
Bilmek gerektir kıymetin

Şanına lâyık paçavracı ismimiz
Çalışmaktır kesbimiz
Minnet idüp kimseye
Asla aman dimeyiz

Küçük Virjinin hüzzam Turşucu Kantosu.

Biber turşusu yaparım
Sokakları gezmek kârım
Lâhana patlıcan katarım
Domates salatalık satarım

Lâhana biber turşusu
Haniya bunun ekşisi...

Ayak satıcıları arasında, günün hâdiselerini takib ederek malını bu hâdiselerin alaylı tarafından sözlerle satanlar olmuştur, meselâ şu kıt'a, Meşrutiyetin ilânında bir ketenhelvacı ağzından zaptedilmiştir:

Çamaşıra koydum soda
Yaptırdım iki oda
Üfürükçüdür Ebülhüdâ
Vay ne güzel ketenhelva...

Eserlerinde yakın geçmişin İstanbulunu renkli ve sesli bir film halinde tesbit etmiş olan Ahmed Rasim, «Külliyatı sa'yü tahrir» in birinci cildinde «Müsahabei rebiiyye» serlevhalı makalede şöyle bir sahne çizer:

«Sâhi, henüz sûri bahar başlamadı. Uykular tatlılaştı. Sabahlar serin, insan terki menâm etmek istemiyor. Mümkün mü? Saat on der demez (alaturka) tablasını, güğümünü, torbasını, sepetini kapan sokağa fırlıyor. Bir ses.. Birinci hecesi ince, ikinci hecesi kalın, titrek:

— Süt...... cı......

Bu ses, iki heceden mürekkep bir kelime amma hanenin yatak odasında çınlıyor. Ondan sonra sofada, taşlıkta, mutbak içinde yayıla yayıla bitiyor. İnsanın göz kapakları bir ihtizazı ânî ile açılıp kapanıyor. Arkasından bir ses daha. Bu da iki heceli, fakat gür, kalın hiddet âmuz:

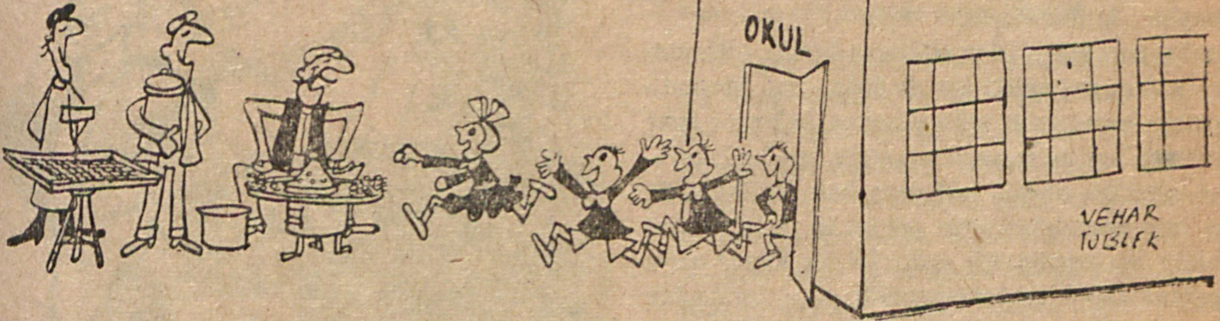
— Su... mud!...

Bunun tâze, misk kokulu diye fasılalı bir de yardağı var. Bu kelimâtı humar hâb ile ağızdan kurtulup da bir kere mahalle içinde döndümü cama parmak ile vurulmadan muttasıl bir gürültü de beraber döner. Belki bu hengâmeyi duymazsınız da uyanmazsınız öyle mi? Alın size üç heceli bir ses daha:

— Kalaycı!...

Amma nasıl kalaycı? Yırtılırcasına. Adam ansızın işitse ya birinin boğazını sıkıyorlar zanniyle imdadına koşar, yahut korkusundan zangır zangır titrer. Bu üçüncü derecatı muhtelifede akseden:

— Başlar!..
— Sıcak börek!..
— Metaksas!..
— Bakkal!..
— Dantelâlar, kurdelâlar!..

Türk mizâhında:
Tüblek'in karikatürü, Akbaba Mecmuası, (1959).
kestaneci, turşucu, tatlıcı, şekerci, simitci sahlebci, ci, börekci..

— Hâs...... francalalar...

Nidalarını, mecsimi inşaat olduğu cihetle keser sadaları takibederek beyin bir mâkesi asvata dönüyor» 1909).

İstanbul Ansiklopedisi, Büyükşehrin ayak esnafı ve satıcılarını bu maddenin içinde ikinci bir alfabetik tasnif ile kaydetmeyi uygun görmüştür. Aşağıdaki maddeler İstanbul ayak esnafı ve satıcıları hakkında son söz değildir, bu sayfalar da bu maddenin azameti hakkında iptidaî bir fikir vermek için toplanmıştır; bu sayfalarda zikredilenler ve edilmiyenler, İstanbul Ansiklopedisinde kendi isimleri ile ayrıca mütalâa edileceklerdir.

Ağızlıkçılar — Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi bilhassa akşamları meyhaneleri dolaşırlardı; sigara kâğıdı çıkıp lüleli çubuklar kullanılmaz olduktan sonra türemişler; en eskileri İkinci Abdülhamid devri başlarında yaşamışlardır. Bir tahta üzerine çakılmış kırk elli kadar çivi ile geçirdikleri yasemin ve kehribâ taklidi ağızlıkları «cıgaralık!..» diyerek dolaşırlardı. Zamanımızda ç o k azalmışlardır, yerlerini köşe başları ayak esnafı tutmuştur.

Ağızlıkcı
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Arinacılar — Madenden yapılmış eşyayı parlatmak için bugün kullandığımız kutu veya tüb içinde cilâların henüz evlerimize kadar girmediği bir devirde, yani Meşrutiyetten evvel kapı tokmaklarını, bakır ve tunç mangalları, semaverleri vesair madenî eşyayı temizlemek için kül veya kum kullanılırdı, o zamanlarda evlerde gözlenen satıcılardan birisi de arinacı idi, evin küçük kızına veya oğluna sabahtan tenbih edilir: «— Cumbadan ayrılma! Arinacı geçerse çağır, bize de haber ver».

Arinacılar ekseriya sabahla öğle arasında sokaktan geçer. Arinacı ekseriyetle Yahudidir, başında kalıpsız, rengi siyaha yakın eski bir fes, ayağında daha ziyade şalvarı hatırlatan geniş bir pantalon, yazın bir mintanla gezer, kışın mintanın üzerine palto giyer, kolunda iki sepeti ve elinde teneke ölçüsüyle dolaşır kalın ve güç anlaşılır sesiyle haykırırdı:

— Arina! Arinacı!..

Meşrutiyete kadar arinanın bir maşrabası on paraya satılırdı, fakat satıcı paradan ziyade eski ile mübadeleye taraftardı, eski bir gömlek veya bir mintan mukabilinde maşraba maşraba arina verirdi.

Bugün bu nesilden apartmanların en üst

Ayak satıcıları Türk mizâhında
(Cemal Nâdirin karikatürü, Amcabey Mecmuası)

katına kadar üşenmeden çıkarak her dairenin zilini vuran ve bu suretle malını satmağa çalışan bir kaç kişiden başka arinacı kalmamış ve sokakta «arina!.. arinacı!» avazesi hemen hemen işitilmez olmuştur.

Muzaffer Esen

Aşçılar — Meydanlarda çadır kurup aşçılık yapanlar, bu satırların yazıldığı sıralarda artık görülmemektedir. Omuzlarında askı ile gezdirdikleri bir camekânlı dolapta fasulye piyazı, ciğer kebabı, cızbız köfte satmakla çöplenenler vardır (B.: Aşçı ve bu madde içinde ciğer kebapcı, köfteci).

Vasıf Hiç

Aşureciler — Mahallâttan bazı kimselerin evlerinde pişirip de akşamları satışa çıkardıkları vaki idi. Evlere kâselerle ya peşin veya veresiye olarak bırakılır ertesi akşam uğranılıp alınırdı. Kalabalık yerlerde arabacı ve sebzecilerin bâhusus hamalların, kayıkçıların bulundukları mahallelerde hayli sürüm yaparlardı. Şöyle bir göz gezdirilirse hemen hemen ortadan kalkmış gibidirler.

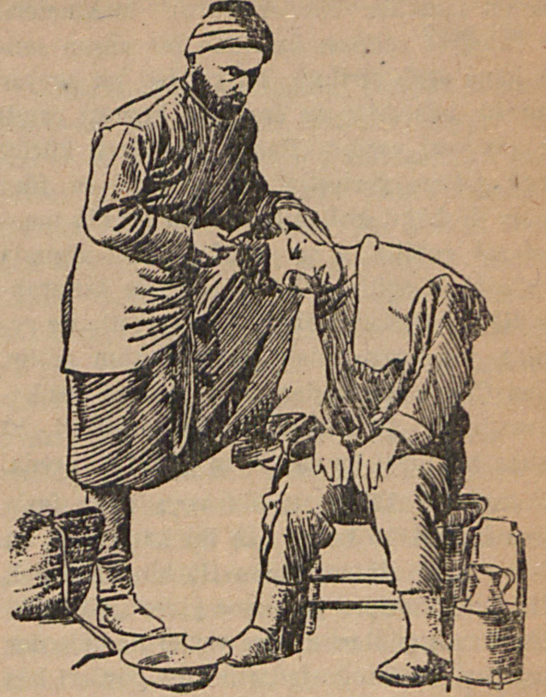
Vasıf Hiç

Ayak Berberleri — Çarşı, pazarları, selâtin cami avlularını fazla olarak mahalle aralarını dört dönerlerdi.

Arkalarında zenbil; zenbilinde takım taklavat; ellerinde küçük bir iskemle. Hacı babalar - şerait üzere - çenber sakallarının kenarlarını, bıyıklarının altlarını kırptırır; mülâzimlikten mütekaid, alaylı, kıranta Ağalar usturayı yanaklara kadar vurdurur! hamal camal makuleleri enseyi kafa tasının altına kadar, Acemkârî kazıyıp tepeyi düz değirmi tıraş ettirir; yaşlı nineler de ahretliklerinin cılk yara başlarını kelciye götürmeden, bunlara perdahlatıp aynaya çevirtirlerdi.

Aşûreci
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Ayak berberi, XIX. asır
(Resim: Kargobulo atölyesi fotoğraflarından Ayhan eli ile)

Sermed Muhtar Alus

Ayak berberleri üzerine yazılmış aşağıdaki iki beyit Sürurî'nin Hezeliyat'ından alınmıştır:

Hep nâfile tabandır işi dikine tıraş
Dükkânı yok ayakta gezer berber oldu dil!
*** Söyleyin ayak berberine bâşımız incitmesün**
Ustura alâtını gayetde keskin isteriz

Ayak fotoğrafcıları, dakikalıkcılar, vesika fotoğrafcıları — İlk defa Cihan Harbinin ilk yıllarında görünmüşlerdir; sokak sokak dolaşanları nadirdir; umumiyetle vesika fotoğrafına hemen ihtiyaç görülen büyük resmî dairelerin civarında birer köşe tutarlar ve o köşeler âdeta birer gedik haline gelir. 1947 de başlıca dakikalıkcılar Adliye, Tapu, Emniyet Müdürlüğü civarında idi; ve Büyükşehirde bu sanatkârların sayısı da 150 - 200 arasında idi; içlerinde de, Adliye karşısındaki Yenivalide Hanı köşesinde duran Cemal Çeker gibi ha-

kikaten sanatkâr olanlar vardı. Makineleri, bir fotoğraf sehpası üzerinde bir ahşap sandık içine yerleştirilmiş; bu sandık, bir seyyar karanlık odacıktır ve üzerinde kırmızı camlı bir göz yeri vardır. Banyo güvetleri küçük sürgü gözlere yerleştirilmiştir; cam ve film yerine de kâğıt kullanılır; resim evvelâ menfi olarak çekilir ve bu esnaf ve halk ağzında «arab» tâbir edilir, müsbet resim de, bu araptan diğer kâğıtlara çekilir; umumiyetle de resimler, müşteriye ıslak olarak teslim edilir. İkinci Cihan Harbinden evvel 6 adet vesikalık resim 15 - 30 kuruşa, iki karpostal 15 - 20 kuruşa çekilirdi; bu satırların yazıldığı sırada, tek vesikalık 15 kuruş, iki veya daha fazla olursa beheri 10 kuruş idi; iki kartpostal da 100 kuruş idi. İkinci Cihan Harbinden evvel, tatil günleri mesire yerlerine giderlerdi, 1938 denberi tatil günleri mesire yerlerine gidenler azalmıştır; bu fotoğrafcıların tatil günleri hâs müşterileri askerler olmuştur; üzerinde «Askerlik hâtırası» veya «İstanbul hâtırası» yazılı ve işlemeli bir siyah perde önünde kendisine şöyle bir çeki düzen verip resim çıkartmak, askerliğini Büyükşehirde yapan Memedcikler için, âdeta an'aneleşmiştir; askerler, bu esnafın yüzünü hakikaten güldürür; bazen iki, üç, beş kişilik gruplar halinde resim çıkartırlar.

Dakikalıkcılara sandık yapan marangoz ustalarının en namlıları, 1947 de, Eyüpte Mustafa Usta, Taksimde Papaz köprüsünde İstavro Usta, ve bir de İstepan Usta idi, bir sandık da 45 - 50 liraya çıkmakta idi.

Ayak fotoğrafcıları, şıpşakcılar — Bilhassa İkinci Cihan Harbinin ikinci senesinde başlamış ve bir aralık çok taammüm etmişti. Elindeki makinesiyle dolaşan seyyar fotoğrafcı; Bayezid ve Taksim meydanları, İstiklâl Caddesi gibi işlek yerleri tercih eder ve burada gözüne kestirdiklerinin, haber vermeğe lüzum görmeden, enstantene fotoğrafını çeker, sonra bu adamın yanına yaklaşır, kendisine bir makbuz uzatırdı. Bu makbuz, fotoğrafın çekildiğini, ertesi gün fotoğrafhaneye uğrayarak resmine bakmasını ve beğendiği takdirde alınmasını rica eden bir kâğıttan başka bir şey değildi. Şipşakcılar daha ziyade güzel giyinmiş gençleri, bilhassa çift dolaşan ve dalgın dalgın konuşan âşıkları tercih ederlerdi. Fakat harb içinde film fiatının alabildiğine yükselmesi şıpşakcıların işlerine kesat verdi, müşterinin fotoğrafı almaması ihmali bunları başka bir tedbire baş vurmağa mecbur etti. Bugünün şıpşakcı fotoğrafcısı artık resim almıyor, sadece resim alır gibi yapıyor ve bu taklid fotoğraf almadan sonra makbuzu uzatıyor, fotoğrafı sözde çekilen adam makbuzu kabul ederek resmi alacak gibi durursa o vakit: «— Affedersiniz, belki resim iyi çıkmamıştır, tekrar alayım!» diyerek çekiyor.

Muzaffer Esen

Aynacı, tarakçı, firketeciler — Meşrutiyetten evvel ayna, tarak, ayrı ayrı işportaya kadar inmiş değildi, yalnız firkete küçük çocukların elinde yirmişer tanelik kâğıt paketler içerisinde on paraya satılırdı. Ayna, tarak ise Mahmudpaşanın bütün boyunca yolun iki kenarını dolduran seyyar sergilerde diğer bir çok eşya ile beraber satılırdı; iki tarafında iki tahta kolu olan bu seyyar sergiler, yokuşun bir yerinde bir kaç saat kaldıktan sonra daha aşağıya inmek veya daha yukarıya çıkmak üzere yerinden kalkardı. Bu sergi sahipleri yirmi beş, otuz yaşlarında güçlü kuvvetli insanlardı; bu sergilerin bir kısmında, bütün eşya ayni fiattan, bilhassa kırk paradan satılırdı; satıcılar kendilerine mahsus bir makam ile koca çarşıyı çın çın öttürürlerdi:

«O yandan al, bu yandan al, biri birer kuruşa!
«Aynalarım, taraklarım, biri birer kuruşa!
«Biri birer kuruşa, biri birer kuruşa!»

Bazı sergilerde ise eşya üç cins olarak tasnif edilir, kırk, elli, altmış paraya satılır, satıcıların nağmeleri de, buna göre tâdil edilir...

«Sağ yanı elli, sol yanı altmış,
«Ortadan al, biri birer kuruşa!»

Meşrutiyetten sonra firketeye yeni saç modasında ihtiyaç görülmediği için firkete ortadan kalktı, ayna ve tarak ayrı ayrı, hususiyeti olmayan küçük çocukların elinde işporta da kaldı.

İkinci Cihan Harbi sonlarına doğru her şeyde olan yokluk ayna ve tarakta da görüldü. İngiltere ve Amerikadan gelen ilk taraklar bilhassa Mısırçarşısı kapısında, ellerinde en çok bir düzine tarak bulunan satıcılar elinde tanesi yüz elli kuruşa satıldı.

1947 de Naylon modası İstanbulu istilâ

ettiği vakit bilhassa naylon taraklar satan küçük işportacılar Eminönü, Ankara Caddesi, Mahmutpaşa, Sultanhamamını tamamiyle tutmuştur.

Muzaffer Esen

Balıkcılar — Hemen istisnasız, Büyükşehrin külhani - bıçkın sınıfına mensupturlar. Bir kısım esnaf dükkânlardan veya voli mahallelerinden alıp mahallelerde satarlar. Asıl oltacı balıkçılar sandallariyle tuttuklarını ya dükkânlara verir veyahut bir kısmını mahallecilere, bir miktarını da kendileri satarlar. Balığı olta ile tutup kendi satanlar, balıkları galsamalarından geçirdikleri bir sicime veya bir işportaya, tepsi içinde dizerler; Köprü başında, vapur iskelelerinde vapurlar boşalırken: «Haydi beyim oltanın! Burunbahçenin! Yeşilkayanın!» diye bağırırlar, hele uskumru ise: «Kumru! canlı canlı oynar oynar! Bizim tarlanın!» derler. Sicime dizilen balıklar hem diri, hem de çok görünür. El işportalarında olursa balıkların arasına yeşil yapraklar ya yosun koyarak tazeliğini göstermek isterler arasıra üzerlerine tuzlu deniz suyu vurulursa tazeliklerini muhafaza eder, renkleri solmaz. Mahalle aralarında dolaşanlar, sahilden uzak semtlere, sayfiyelere gidenler, balıkları, mevsimine göre incir yaprakları arasında tahta kefelere doldururlar ve bir askı ile omuzlanıp taşınır; ve icabeden yerlerde: «Balıkçı!..» diye bağırırlar; bu gibilerin, gün aşırı, üç dört günde bir uğradıkları

Balkcılar, XIX. asır
(Resim: Kargopulo atölyesi fotoğraflarından Ayhan eli ile)

köşkler; bir iki bıçakları, sattıkları balıkları temizleyip kesmek için de bir tahtaları vardır.

Vasıf Hiç

Basmacılar — Bugün, bohçacı kadınlar müstesna (B.: Bohçacı kadınlar) seyyar basma ve kumaş satanlar hiç kalmamıştır, fakat İkinci Cihan Harbine kadar sokak sokak dolaşarak «Basmacı! basma!» diye yelken bezinden büyükçe bir bohçaya koyduğu basmaları, elinde demir arşını sallaya sallaya yürüyen basmacılara Büyükşehrin hemen her tarafında sık sık rastgelinirdi. Basmacılar arasında müslümana pek tesadüf edilmezdi, bu işi yapanlar daha ziyade yahudi ve rumlar idi. Müşterileri de pazardan uzak semtlerin yaşlı kadınları idi. Basmacı cam vurularak kapu önünde çağırılır, kapı yarı açılır, adamcağız elindeki bütün malları eşiğin veya kapu merdivenlerinin üzerine yayar, başörtülü yemenili başlar kapu aralarından uzanır, basmalar dikkatle muayene edilir, şayet beğenilirse uzun bir pazarlık başlar, karşılıklı yeminler, acı tatlı sözler arasında devam eder, nihayet malını zamana göre oldukça yüksek bir kârla satan basmacı tekrar «Basmacı! basma!» diye haykırarak yoluna devam ederdi.

Muzaffer Esen

Bayram tebrikcileri — Ramazan, Kurban bayramları ile yılbaşılarına tekaddüm eden günlerde başta Yenipostahane olmak üzere Büyükşehrin hemen bütün postahanelerinin önünü, işlek ve kalabalık caddeleri, hattâ pazarları yedi yaşından başlayarak birtakım çocuklarla, delikanlılar ve yaşlı satıcılar doldurur: «Tebrik! Bayrama tebrik!»

Bâzılarının elinde bir sepet, bâzılarında bir işporta; bâzıları sepetlerini işportalarını yere koymuş, bâzıları tahta bir sandık veya bir iskemle üzerine yerleştirmiş; sepetlerde, işportalarda beyaz kartlar, üzeri çiçekli, çeşit çeşit bayağı ve mübtezel tebrik cümlesi yazılı kötü zevkli resimler, çeşit çeşit manzaralar.

Bayram tebrikcileri bayramdan bir hafta evvel işe başlar ve bayramdan sonra ortadan kaybolur; son yıllarda tebrik kartı satanlar arasında kız çocukları, kadınlar da görünmeğe başlamıştır. Tebrik kartı satan çocuklar arasında bir kısmı, hayatta başka işi olmayanlardır, bayram harçlığı çıkarmak ümidiyle sokağa işportacılığa çıkarlar, bunlar temizce

giyinişlerinden, mâsun ve çekingen tavırlarından derhal belli olur, bir kısmı da tebrik kartı satmağı, her gün yaptığı işlerden daha kârlı bulan çekirdekten yetişme işportacılardır.

Bayram tebriki için kart satmak, yeni bir meslektir. Eski devrin an'anesi tebrik için bir kart göndermeği kâfi görmez, bu işi mektup veya telgrafla yapardı.

Muzaffer Esen

Bileğiciler — Umumiyetle Lâz veya Buharalıdırlar; içlerinde pek az miktarda şehirliler de vardır; gür bir sesle: «Bileyici!.. Makas bıçak bileriz!» diye bağırarak yürürler. Bu esnafın da bilhassa yüzünün güldüğü zaman, Kurban bayramları arifesidir.

Bir çift ayakkabıcılar — Büyükşehrin tipik külhanileridir; kunduraya bir çivi çakmasını bilmedikleri halde, bellerinde meşin önlük bağlayıp bir kunduracı kalfası kılık ve kıyafetinde, ve bilhassa akşamları, ayaktakımının uğrağı olan meyhanelerde dolaşırlar, ellerinde harciâlem numarada bir çift iskarpin vardır; içeriye: «Ismarlama bunlar!.. Ayağı sıktı, satıyorum!» diye gezerler.. Ekseriya, mağazalardaki emsalinden üstün fiyata, kendi tâbirleriyle «okuturlar!».

Bozacılar — Meşrutiyete kadar bozayı Arnavuddan başkaları yapmaz ve satmazdı, gündüzleri de hiç ortada gözükmezlerdi. Yatsı ezanı okunduktan sonra mahallelere çıkarlar, davudî sesleri gecenin sessizliğinde derinden derine gürler:

— Boozaaa, bozaaa! Mıırmırıık boozaaa!

Bozanın hem şekerlisi vardı, hem pekmezlisi, barut gibi de mırmırığı; yani bekrî harcı, yıllanmış şaraba zort çıkaranı. Hatunlar cumbanın camını vurup Arnavudu çağırır, bir ikiliğe okkasını alır, içlerinde yalvaran yakaranlar da olur:

— Aman ağacığım evimizden uzaklaşıncaya kadar mırmırığı, tırtırığı araya karıştırma. Bizimki içkiye tövbe etti, mırmırığı duyunca almağa kalkar, ağzına koyunca da başı dumanlanıverip (Her gün tövbesine) diyerek rakı da rakı diye tutturur; Karamanlı bakkala koşar.

Bozacılardaki takım taklavata gelince: Sekiz on okka alacak, tenekeden, kulplu, kocaman bir güğüm; yüz dirhemlik, yarım okkalık ölçekler, bir çift kalın bardak, bulaşmışları yıkayacak bir ibrik de su.

Sermed Muhtar Alus

Ekseriyetle Debre, Pirzerin, Luma ve civarı Arnavudlarından memleketlerinden çocukluklarında gelirler, bir dükkâna yanaşıp bir yandan sanat öğrenir bir yandan da para kazanırlardı. Eski kışlar dehşetli ve sürekli idi; üst üste hafta ile kar yağar sokaklar, yollar karla örtülür, evlerin kapıları örülür herkes kürekle kapularının önünü açıp açılan izden vapura, dükkânına giderlerler belediye amelesi uzun sırıklarla saçaklardan sarkan kol, bacak gibi buzları kırarlardı. Şurasını da söylemeden geçemiyeyeceğim, o devrin çocuklarının, delikanlılarının hattâ ve hattâ bâzı büyüklerinin bile kızakları vardı. Kış bastırmadan yokuşların — herkes kendi semtinde — taşlarını, molozlarını temizlerler, akşamları yukarıdan aşağı sularlar, çünkü gece ayaz çıkınca buz tutacak, alessabah yokuşa koşarlar, kiminde şimşir kiminde gürgen kızaklar, birçoklarında kızağın altında bir de çıngırak takılı, birbiri ardına yokuşun alt başına kadar kayarlar, tekrar yukarı, aşağı, takatten kesilinceye kadar in, çık. Ya büyüklere ne diyelim merdivene ön ve arka birer f e n e r takıp akşam yemeğinden sonra onlar da yokuşun tulünü, arzını ölçerlerdi. G e l e l i m B o z a c ı l a r a.

Bozacı tipleri, XIX. asır
(Resim: Preziosi'den Ayhan eli ile)

Bir iple boynuna geçirilmiş göğsünde bir çamaşır sepeti içinde patlatılmış mısır, belinden bir kayışla geçirilmiş göbeğinde bardakları koymağa mahsus çift gözlü teneke bir kutu içinde darçın kutusu, bir elinde bardak yıkamağa mahsus su dolu bir teneke güğüm, bir elinde de boza güğümü seslenir:

— Kaba kaba mısır buğday... Yu bozay!.. (koyu boza).

Geceleri güğüme geçirilmiş bir de fener bulundururlardı; esasen o zamanlar fenersiz gezenler yirmi altı kuruş on para ceza verirlerdi.

Bozayı; bâzı Türkler de satarlardı. Her köşe başından, her sokak başından ortasından gelen o seslere şimdi hasret gibiyiz.

Vasıf Hiç

Börekciler — Eskiden orada, burada tek, tük hıristiyanlardan da var idiyse de ekseriyeti Türkler teşkil ederlerdi. Börekçilerin çoğu Safranbollular olup başta fes üstüne bir yazma yemeni veyahut müşteri avlamak kasdi ile abani, yeşil sarık, belde Trablus taklidi bir kuşak, bacakta şalvar, ayakta burnu kesik ve yüzü az yemeni, sırtta ekseriya mavi, kırmızı, sarı alacalı mintan, camekânlı bir tablayı başlarına vururlar, omuzda sıpa - sehpa - ya istinad ettirerek mahalle mahalle dolaşırlar çarşılarda, köşe başlarında: Börek! Tereyağlı» diye seslenirlerdi «Kuru boğaça! kuru boğaça! puf böreğim, puf! kıyma gidiyom (gidiyorum) geçiyon! gibi nağmelerle «giymelu giymelu!» derlerdi. Kıyma dediği soğandan ibarettir, peynirli ise yenilecek yutulacak peynir değildir. Sade bence daha temizdi. Hakikaten leziz ve temiz yapanlar da yok değildi. Çakmakçılar yokuşunda Valide hanı karşısına doğru düşen şen bir hıristiyan fırıncı enfes boğaça çıkarırdı. Sonra sonra, Giritlilerden, Rumelilerden, Tatarlardan da börekçiler ve gözlemeciler vardı ki el'an Balıkpazarı civarında Giritli bir gözlemeci vardır zannediyorum. Tatarlar kıymasız börek yapmazlar gibidir, lâkin kendi nefsine etten haz etmediğim için Tatar börekçilere pek sokulmam!

Vasıf Hiç

Ciğerciler, paçacılar — Sabahleyin, güneş bir iki mızrak boyu yükseldi mi sokaklarda, mahalle aralarında gevrek gevrek sesler duyulurdu:

Ciğerci
(Resim: Kartpostaldan Behçet eli ile)

— Cileeer!..

Ciğerci, kadimden beri, hep Arnavud; eskilerin bağırtıları yenileri az çok andırışlı ama ciğerleri eşeğe yüklediği yahut sırtladığı tel dolaplarda satmazlar.. Arnavudun omuzunda tavan süpürgesi sapı kadar up uzun bir sırık; sırığın iki nihayetinde, terazili gelecek şekilde asılmış takın takım ciğerler; üstlerinde azman, kanatları yeşilli, morlu yanar döner renkte binlerce sinek. Cumbalardan, kapı aralıklarından satıcı çağırırlar, tavasını, yahnisini yapmak için üç, üç buçuk kuruşa tam takımını alırlar; yahut da onluğu verip, evin sevgili kedisi Sarman'a, Mestan'a, Zertop'a yedirirlerdii.

Ciğerci pazarlıkta iken dalgınlıkla sırığın bir ucunu eğince sokağın aç, bir deri bir kemik, kamçı kuyruk bir tekircağzı hemen sıçrayıp takıma pençeleri takar, adam:

— More beni belâya sokma, şinci belinin ortasına biçağı vurup seni ikiye biçeceğim, gebertirtirtireceğim! diye sırığın o tarafını havaya kaldırırken, aşağı inen öbür başına bir mercancağız yapışır. Artık seyreyle tahtaravalli ya valliyi!..

Sermed Muhtar Alus

Paçacılar cenubî Arnavudluğun Yanya, Ergiri, Kilân taraflarından olup büyük bir zenbilin içine ütülenmiş ayakları doldururlar, omuzda zenbil elde bir iki takım paça: «Hay-

di semiz ayaklar! paçalar!» diye çarşılarda gezerlerdi. El'an da böyledir. iğer takım takım sırıklarda asılı, Ergili, Kilânlı Arnavudlar «Celel!» der giderlerdi. Baş ve işkembe de satarlarken: Haydi baaaşşş...... Kuzu işkenbeler......» diye bağırırlardı. Şimdi bunlar da dolaplar ve camekânlar içinde satılmaktadırlar.

Vasıf Hiç

Ciğer kebabcılar — Safranbollulardan, Arnavudlardan, Karamanlılardandır. Kara ve akciğeri birlikte doğrayarak içine bol miktarda tuz ile kırmızıbiber koyarlar, tavayı tutmamak için de unla hallederek vicdanlarının hükmettiği yağ içinde kavururlar, soğanı ince doğrayıp maydanozla karışık ciğerin üstüne piyaz yaparlar. Erbabı ve zahmete katlananı ciğeri kısa bir müddet karbonatlı suda bulundurarak çıkarıp kevgirin içinde suyu süzüldükten sonra tavaya atar, taamı gayet hoş şeydir. Dişleri sağlam olup ciğer kebabına sarmıyanı görmedim. Kasımpaşada fizamanina Süslü isminde, geçmiş gün sağ veya sol bileğinden çolak bir karamanlı vardı, meteliği kapar, tayin ekmeğinin içini oyar, üç teneke kaşık ciğer koyar, üstüne piyazı, kaşığın uciyle de biraz yağından gezdirir, yeme de yanında yat gibi bir şey. Birisi vardı, ciğerleri ekmeğin içinden çıkarır, fakat piyazını bırakır, yağı içmiş, ciğer kokusu sinmiş ekmeği öyle iştiha ile yerdi ki kendi de şaşardı, galiba o da benim!

Doğruyu söylemek lâzımsa Ermeniler bu hususta üstündür. Benim yetişmediğim zamanlarda bizim Üsküdarda Yeniçeşme camiinin altındaki bodrum dükkânlarda meşhur ciğerciler ve şerbetçiler varmış. İstanbulun her köşesinden o dükkânlara gelip ense yaparlarmış..

Vasıf Hiç

Çıracılar — Umumiyetle Ürgüblüdür, çoğu, iri yarı adamlardır, memleketlerinin kıyafetiyle dolaşırlar; çırayı tartı ile alıp kalem kalem veya ayrıca ve kalınca safihalar halinde doğrayıp deste yaparlar ve deste hesabiyle veya, bir kâr zammiyle yine tartı ile satarlar. Hemen daima: «Çıra... Yağlı çıra...» diye bağırırlar. Sırtta bir küfe küfenin üstünde bir yayvan sepet vardır, sepete mostralık en yağlılı desteler dizilmiştir.

Çiçekçiler — Bahar kokulariyle beraber meydana çıkarlar, kıştan yeni kurtulmuş, renge ve kokuya hasret çeken şehirlilerin önüne renk renk fulyaları yayarlar ve haykırırlar: «Bahar kokuları! Fulyalar!»

Ekserisi Rumdur, içlerinde Ermeniler de bulunur, bâzan şehrin serâzad Türk delikanlıları da bunlara karışır; yeni kavuşulan baharın ılık havası içerisinde çiçekçilerin başları açıktır, paltolar, hattâ şayet hava biraz ısınmış ise ceketler de çıkarılmıştır, frenk gömleğinin yaka düğmesi mutlaka çözülmüştür.

Demetle çiçeklerini ellerinde gezdiren, bir sepet içerisinde demetlerini satan, hattâ yaya kaldırımı üzerinde seyyar çiçekcilere İstanbulun işlek caddelerinin hemen hepsinde rastgelmek mümkündür.

Muzaffer Esen

Çorapçılar — Mahmudpaşa, Sultanhamamı, Mısırçarşısı civarı, Yenipostahane Caddesin-

Çiçekçi, 1874
(Resim: C. Biseo)

Çorapçı
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

de bilhassa İkinci Dünya Savaşından sonra seyyar çorapçıya sık sık rastgelinir; seyyar çorapçılar umumiyetle genç veya çocuktur. Büyük bir kısmı Musevidir, fakat bu işi meslek edinmiş Türkler ve Ermeniler de vardır.

Bunların bir kısmı bu işi meslek edinmiş gençlerdir, her gün muayyen yerde işportasını yerleştirir, alış verişini yapar, bir kısmı da hariçten bol miktarda gelen malı, ilk günlerin harereti içinde fazlaca satmak için malı getirten müessese bir sürü çoluk çocuk toplar, kutuları bunlara dağıtır. İşte bu günlerde şehrin yukarıda sayılan semtleri çorap kutulariyle dolar, her adım başında ayni ses işitilir: «Amerikadan yeni geldi, tabanı iki kat, yüz elli kuruşa!» «Bugün var yarın yok, Amerikan çorapları bunlar!» «Al yolcu, yarın bulamazsın bu malı!»

Muzaffer Esen

Defterciler, zımbalı defterciler, kalemciler — Son zamanlara gelinceye kadar umumiyetle Yahudi çocukları idi; ekserisi cırtlak bir sesle ve durmadan devrin kâğıt piyasasına göre «Beş paraya on paraya... Beş kuruşa, on kuruşa zımbalı defter!..» diye bağırışıp dururlardı. Bilhassa Sirkeci ve civarında, Köprü üstünde, Karaköy, Galatada dolaşırlardı; Köprüde vapur iskelelerinde görülürlerdi. Sonraları yaygaralarına bir de «Yolcu!..» hitabını ve «Herkese lâzım!» ihtarını ilâve etmişlerdir...

Demirhindici — Başında keçekülâh, sırtında salta, kollar sıvalı, bacağında potur, tulumbacı yemenisinin biraz daha kunduralaşmış cinsinden bir yemeni, arkasında semaverimsi sarı bir güğüm; çoğu iri yarı, gürbüz delikanlılardır; sesi sıtma görmemiş; evvelâ: «Haniya Demirhindi şerbetim!..» diye bağırır; sonra: «Bu..u..u..z gibi!» diye haykırır; arkasından: «Şifalıdır! Hararet söndürür!..» diye söylenir. Bir müşteriye bir bardak doldurup sundu mu, onu etrafa şahit gösterir: «Dişlerini dondurdu!.. Haniya Bu..u..u..z!..» Seyyar demirhindiciler, İstanbula, İzmirden gelirlerdi».

Ahmed Rasim'den

Destancılar — İkinci Abdülhamid devri sonralarında, destancılar, renk renk kâğıtlara, iri puntulu harflerle basılmış destanlar satar, en ziyade Köprü üzerinde bulunurlardı. İpsiz sapsızın dik âlâları, kafalarına vişne çürüğü fesi, omuzdaş kuşağının ucu dışarıya sarkık, ayaklarında yumurta ökçeli şıbıdıklar; Semaî kahvesindekilerin ağziyle makamlı makamlı tuttururlar.

Demirhindici
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Destanların hepsi külhanbeylik maceraları üzerindeydi. Meselâ «Sandıkçı Şükrünün destanı», Yorgancı Sadık destanı», «Zampara destanı».

Bunların bâzısı mizah vadisinde olurdu. Esrarkeşlerin dalgaya tutulunca türlü türlü hülyalara kapılışlarına; evli erkeğin karısına karşı kılıbıklığına kaynananın geline tebelleşliğine filân dairdi. Bâzan da acıklı, âdeta mersiyemsi: Civan çağında verem kurbanı olan Çiroz Alinin, Feshanede makine arasında parçalanan Âtıfın ölümünü nakleder. Faraza şöyle başlar:

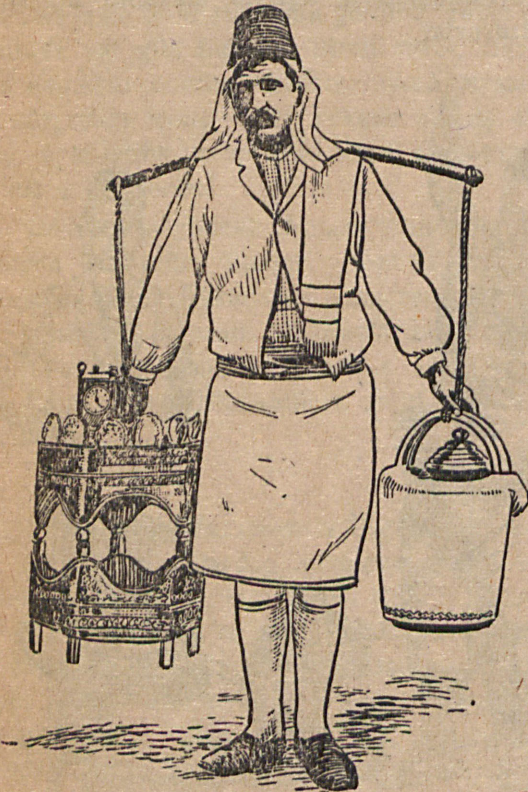
Gûş eden ağlasın zulmü feleği
Hangi ferdin olmaz ciğeri süzân
Ne hale uğradı dünya meleği
Bıraktı cümlenin kalbine hicran.

(Komiser Hüsamettin destanından)

1304-1305

Sermed Muhtar Alus

Dondurmacılar — Dondurmacıların yaza hazırlıkları, takımı noksan olanlarca kıştan başlardı. Bugün bir iki bardak, yarın iki üç tabak, öbür gün birkaç kaşık, daha münasip eyyamda havlu vesaire tedarik ederlerdi. Mevsim gelince takımlar silinir, parlatılır vüs'u

Dondurmacı
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile

iktidar dahilinde giyilecek de ihmal olunmazdı. Hidrellez günü mutlaka dondurmacılar meydana çıkarlar: Ayaklarda sakız gibi patiskadan mamul koğalı şalvar, temiz çorap, sıfır kalıp siyah daha doğrusu morumsu fes üstünde ya bir ipekli mendil veyahut kefiye, belde onlara uygun bir peştemal, askıya bardaklar, tabaklar billûr gibi dizilmiş, tepsiler parlatılmış —icabında tepsi ile verilir— ekserisi iki arkadaş çıkarlar, seslenirler:

— Sakız gibi kaymaklım..

— Vişneli limonlu kaymakları var!..

Bir taraftan istenildi mi biri bardağı kapar, altına bir tabak, içine bir kaşık: «Buyurun beyim!» der bardağı uzatıp bir de seslenir, sakız gibi. Şimdi bardak yasak olduğundan kâğıt helvasından mamul bardaklara doldurulur. Ağzından yukarı bir çıkıntı içi boş. Eskiden ekseriya bir tabağa konulur altında daha büyücek bir tabakla verilirdi.

Vasıf Hiç

Don - fanilâcılar — Hepsi on altı, yirmi beş yaşlarındadır; kıyafetleri de bir örnek sayılır, başları açık, her beş dakikada bir defa taranmalarına rağmen saçları daima darma dağınıktır; sırtlarında ya birer frenk gömleği vardır. Pantalonları, bilhassa son günlerde, naylon bir kemerle bağlıdır; kollarında birer saatleri eksik değildir; işportaları umumiyetle bir sepetten ibarettir; bu sepet bâzan bir hasırları kopmuş iskemlenin, bâzan da açılır kapanır küçük bir masanın üzerine konur.

Don fanilâcıların sıralandıkları yerler Mahmutpaşadan, Eminönüne kadar olan saha, bilhassa Sultanhamamı ile Mısırçarşısı civarıdır. Bu işi meslek edinen gençlerin ekserisi Musevidir, aralarında Rumlar, Ermeniler, pek az da Türkler vardır.

İşportalarını yanyana yerleştrirler, hemen daima aralarında şakalaşırlar, arada sırada bağırmağı da ihmal etmezler:

«Sakat yok, çürük yok, fanilâlar, atletler!..»

Bu satırların yazıldığı sırada (Ağustas 947) bu değişmeyen nakarata yeni bir cümle de ilâve edilmiştir: «Sakat yok, çürük yok, Amerika malı bunlar!»

Muzaffer Esen

Dutçular — İlkbaharın hulûlünde birer dut bahçesi bulup ağaçların adedine göre kiralarlar, tablalar, tenteler hazır edip mahsul

kemale ermeğe başlayınca orada yatarlar, ağaçları devşirmek itibariyle ikiye ayırırlar, bir gün dokunulan ağaca bir gün ara verirler, dalları da bu yolda taksim ederler.

Ihlamurda dutluk, Balmumcu çiftliği; Mecidiye köyü, Mevlevihanekapu, Silivrikapu, Topkapu semtleri ballı dutlar yetiştirir. Hele o Tatar delikanlıların tabla istiflemeleri, görenleri bihakkın imrendirmeğe, hattâ aldırmağa sevke kâfidir. Bizim Üsküdar ve Kadıköyünde de nefis, tatlı ballı dutlar varsa da — Bilmem şimdi var mıdır. Validebağında öyle ballı dutlar vardı ki hakikaten parmakları birbirine yapıştırırdı — tablalara gayri muntazam döküldüğünden karşıkiler kadar al benileri yoktur. İncirciler için de keyfiyet aynidir.

Vasıf Hiç

Ekmekçiler — İlânı Meşrutiyete, Seferberliğe kadar fırınların kısmı âzamı Rum ve Ermeniler elinde olup simitçi fırınlarında Türkler, yirmi beş paraya satılan esmer, tazeliğinde leziz ve fakat bayatlığında biraz ekşilik peyda eden bir ekmek çıkarırlardı. Fukara halkın; has ekmeklerden on para noksanına satıldığı için simitçi ekmeğine rağbetleri fazlaca idi, her fırının kendine mahsus tablakârları olup her birisine birer semt tayin ederler, oralardaki evlerin ekserisine çetele mukabilinde ekmek bırakırlardı. Ekmekçi belinden bıçağını çıkarıp çenter, ev sahibi o çeteleyi bir tarafta muhafaza eder, her gün böylelikle ay başına kadar o yarım bilek kalınlığındaki tahta incelir; para verileceği vakit çentikler sayılır, görülen hesapta bıçak yine çıkar, ya tamamen verilip çetele atılarak bir yenisi meydan alır, veyahut yeni çeteleye eskilerden kalmalar da çentilip ekmekçiyi biraz infiale sevkeder. Tekmil silinirse ekmeğin hasca ve pişkinlerini bırakır, artaya bırakılırsa — takıntı hiçbir kimsenin hoşuna gitmediğinden — tablakârın suratı bir karış askıda: «Ekmekçiiii!» diye kapu sert sert çalınır, bir iki ay hesabı birbirine karışırsa, çeteleler elden ele, kafadan kafaya vurulduğu da görülürdü.

Her fırın akşam üzerleri bayat pazarlarına bir iki üç günlük hattâ haftalığa kadar bayat ekmeklerini gönderir, narhtan beş, on para noksanına sattırırdı ki bittabi onun da alıcıları bulunurdu. Bâzı kimseler de tayin pusulası alıp hem ucuzluğundan müstefid ve hem de taamından mütelezziz ve mütena'im olurlardı.

Evkaf idarelerinden tahsis olunmuş fodla — pidenin esmeri — pusulası alanlar da vardı. Fodlaları da imaretlerde ekmekçi Arnavudlar tabh edip mahrutî denilebilecek bir şekilde imâl olunmuş küfelerle sırtlarına alırlar, ellerine de beş on tane çıkarıp: «Fod..la.. cı!» diye muayyen evlere bırakır geçer, yolda arzu edenlere de satarlardı.

Ayni Arnavudlar perşembe ve pazar günleri imaretlerde pişen pilâv ve zerdeyi köşe başlarında kâsesi yirmi paraya, her sabah da yine bir çanağı on paraya çorba satarlardı.

Vasıf Hiç

Elma şekerciler — Çocukları en ziyade baktıran, anne isterim diye ağlatan elma şeker, kırmızı garibaldi, galibardalı tatlıya batırılmış üzeri ince bir zar gibi tatlılanmış, bir topuzlu sırığın ucuna batırılan şişelere sıralandırılmış ham elmalardır. Çocukluk bu, şaka değil, çocukluk daima kırmızıya meyyaldir, çocuk sokağa çıkar, çarşıya gider ne baklavaya ne de böreğe bakar, kırmızı kırmızı kirazlara gözünü diker, şekerci dükkânına girdirildiğinde bile şekerin kırmızısını ister.

Elma şekeri satanların çoğu da bir zamanlar kayıtları sıfır olanlardır. Fakat ne çare çocuğun istemesi ebeveyninin bağrını hûn eder de bir tane alıp yavrusunun eline tutuşturmağa mecbur olur.

Vasıf Hiç

En'amı şerifçiler, Yaşini şerifçiler, abdest-namaz sûrecileri — Hemen daima Aksekili, Konyalıdır; az miktarda şehriler de vardır; bâzan da mecbubca delikanlılara ebeveyinleri tarafından bulunmuş rahmet vesilesi bir iş olmuştur; bilhassa büyük camilerin iç harem kapularında ve Ramazan günlerinde bulunurlar. Bu satırların yazıldığı sıralarda, maalesef bâzı kıbtilerin de en'am ve yâsini şerif ve abdest - namaz sûreleri sattıkları görülmeğe başlamıştır; «En'amı şerifler, yâsini şerifler.. hediyesi ...... kuruşa!» diye durmadan bağıran yarı meczup bir genç son yıllarda Beyazıd camiinin ayrılmaz bir siması olmuştur.

Eskialıcılar — Meşrutiyetten evvelki devrin eskicisi mutlaka Yahudidir; sırtında yüz-

lerce kilo ağırlığında eşya alacak kadar büyük, uzun bir torba, başında üzerine ince bir yemeni sarılmış kalıpsız bir fes, sırtında yaz kış mintan üzerine giyilmiş eski bir palto, bacaklarında geniş ince bezden bir şalvar...

Bu Yahudinin sokaktan geçerken haykırışı hiç değişmez, sona doğru gittikçe uzayan bir nağme ve gittikçe incelenen bir sesle: «Eskiler alayım!..».

Eski İstanbulda eskicinin faaliyet zamanı bilhassa kışın sonu veya başlangıcıdır, İstanbul evlerinde ilkbaharın başlangıcında ve sonbaharın sonunda geniş ölçüde mevsim temizliği yapılır, kenarda köşede kalmış eşya arasına da kullanılmıyacağına ve bir işe yaramıyacağına karar verilmiş olanlar eskiciye verilmek üzere bir tarafa ayrılırdı; işte bilhassa bu mevsimlerde Yahudi eskiciler daha sık dolaşır, bir kapudan ayrılınca hemen öteki kapudan çağırılırlardı.

Eski İstanbulda eskiciye, yaramaz çocuklar için bir umacı rolü de oynatılmıştı; çocuklar «Seni eskiler alayımcıya (onun büyük anneleri arasında adı böyledir) veririm ha, o da seni iğneli fıçıya kor» nakaratiyle korkutulurdu.

Zamanla eskici çok değişti, Yahudiler arasına başka milletten olanlar, bilhassa kıbtiler karıştı. Meşhur «Eskiler alayım!» haykırışına yeni kelimeler ilâve edildi: «Eskiler alıyorum, eski ceketler, pantalonlar, eski ayakkabılar alıyorum!..» şeklini aldı.

Eski yalnız para ile alınmamağa, bir mübadele vasıtası olarak kullanılmağa da başladı. Bilhassa şapkanın kabulünden sonra «Bir fese bir bardak!» haykırışiyle İstanbul sokakları çın çın öttü.

Bugün de eskiler leğenlerle, sürahilerle, bardaklarla, bakır mangallarla mübadele edilmektedir. Çingeneler de yaptıkları iptidaî hasır koltuk ve masaları, oyuncak çocuk arabalarını, dikiş sepetlerini sokak sokak dolaştırarak eski eşya ile değiştirirler.

Muzaffer Esen

(B.: Alıyorum).

Fodulacılar, Fodlacılar — Meşrutiyetten sonra görünmez olmuş satıcılardan; kuskuscuların yakınında, hemen hemen omuz başlarında, yine sehpalar ve üstlerinde tablalar. Bunlardaki ses hiç sıtma görmemiş:

— Fodlaa, fadlaa! avazleriyle ortalığı uğuldatırlar.. Bunlar da Anadolunun, ötekiler gibi Kastamonu vilâyetlilerdi.

Fodla, peynirli pideye andırır ve peynirsiz, yağsız, pide gibi ince ve yufka; ekmeğin kaba, esmer, mahlût undan pişirilmişi idi. Sabahın ayazını yemiş, köseleye dönmüş. Yukarıda dediğim güruh ufarağına 5 para, büyükcesine 10 para verip alır, ortasına bir kepçe kuskus pilâvı koydurur, katlar, hart hart ısırıp gövdeye atardı.

Sermed Muhtar Alus

Gözlemeciler — Bu satırların yazıldığı sırada tarihe karışmak üzere bulunan esnaftandır. Umumiyetle Safranbolulu idiler. İkinci Mahmud devri ulemasından zarafetiyle maruf Kethüdazade Mehmed Ârif Efendi şöyle bir fıkra nakleder: Yeniçeri devrinde Yenikapunun gayet cemiyetli zamanıydı, bir gözlemeci vardı, tazelerin yüzüne bakıp:

— Tâze gözlema!..

Diye bağırırdı» der. Ne kadar yazıktır ki bu adamın adını kaydetmemiştir; İstanbul kütüğüne geçmeğe değer zarafete sahib imiş (B.: Börekciler).

Halı - Seccadeciler — Hemen hepsi Anadolulu, fakat hin oğlu hin adamlardır; bir halı, seccade veya kilim omuzlarlar, otel kıraethanelerini ve Sirkeci, Balıkpazarı meyhanelerini dolaşırlar, bilhassa akşamın alaca karanlığı ile geceyi tercih ederler. «Haydi Gördüs!.. Bir tane kaldı, Uşşağın!..» diye bağırırlar. Müşteri çıkanın alâkasına keyfinin derecesine, kılığına kıyafetine, içki masasının muhteviyatına göre 300 lira, 200 lira bir şey isterler, pazarlık kapusu açılınca: «Sen de bir şey ver bakalım beyim!..» diye israr ile dururlar. İstediğinin yarısı verilirse, bu müthiş adamlara bulunmaz kelepirdir, «Al.. güle güle kullan!» deyiverirler... İstanbul Ansiklopedisi adına bir etüd için yapılan çeşitli pazarlıklarda, ilk ağızda 300 lira istenilen bir seccade 25 liraya, 200 lira istenilen bir kilim 12,5 liraya düşmüştür!

Hallaçlar — İstisnasız hemen hepsi Karadeniz yalısı uşaklarıdır, Büyükşehri semt semt dolaşanları da çalâk yapılı, sırım gibi adamlardır; hırpanî kıyafet alâmeti farikası gibidir, evlerde atacakları pamuğu götürü pazarlık ederler. Hallaç için evde bir oda boşaltılır, bir süpürge, bir desti su verilir, ev sahi-

bi, gani ve sahi insan ise bir yemek ile ekmek de verir. Bir odasında hallaç çalışan evden sokağa akseden sesler, İstanbulun kendine hâs âhenklerindendir denilebilir. Eskiden, düğünü yaklaşmış kız evlerinde hallaç tokmağının pamuk diden kirişde çıkardığı ses, ki «dan.. tız.. dan.. dan...» lı bir notası vardır, günlerce devam eder. müstakbel gelin kıza, ev halkına, konuya komşuya yakın bir istikbaldeki aile saadetini müjdelerdi.

Hallaç

(Resim: merhum İsmail İsâ'nın yağlı boya tablosundan Ayhan eli ile)

İstanbulda sık sık görülmüş vakalardandır, ihtiyar sinirli kaynanalar, eve gelin girdikten sonra, hallaca yataklarını attırmaz olurlar, eve ne zaman hallaç gelse, onların da inad ve ısrarı artar, nihayet, gelin, kaynanasının gece yatısı misafirliğine gitmemesini fırsat bilir, kapudan geçen bir hallacı çağırıp kaynanasının yatak şiltelerini, yorgan, yastıklarını attırır, bir cemile olmak üzere pufla gibi yatağını yapar hazırlar, fakat kaynana döner dönmez feryadı figanı basarak şırak şırak düşer düşer bayılıp ayılır; kadıncağızın şiltesi içinde, bir gül yüzüğü, tek taş küpeleri, bir kaç beşi birliği ve cenaze parası olduğunu öğrenince gelin de fenalıklar geçirir, zabıtaya müracaat edilir, edilir ama hallaç uşağını koydunsa bul.. yüzlerce hallaçdan hangisi. gelin elin herifine alıcı gözle bakacak değil a.. üstü başı nasıldı, genç mı, kıranta mı, kör mü, topal mı, sarı mı, esmer mi?.. Ve bâzan çok vakidir, ihtiyar kaynanacık o pufla yatağa hasta düşer.. ve ona yatak ölüm döşeği olur.

Burhan Olker

Hassacı, patiskacılar — Meşrutiyetten evvel bunlar Yahudi ayak satıcıları idi. Bu iş, kağşamış, ihtiyarlayıp takatten kesilmiş tatakımın harcı değil; sırtta okkalarla yük taşınacak. Gençlerin, dermanlıların kârıydı.

Sesleri — ötekiler gibi — cırlak cırlak ayyuka çıkardı.

— Hasseeleeer, iiinçee paatiskaaa!

Patiska malûm, hasseye gelince: Hindistanın Madras eyaletinde, Madapolam şehrinde çıktığı için Avrupalıların Madapolam, İstanbul hanımlarının da Madampol dedikleri, pamuk bezinden bir nevi kalın patiska..

Bu satırların yazıldığı sırada Göztepe İstasyon çarşısında şimdi dükkân tezgâh sahibi olan Bay Yakup (Yako) bundan 50 yıl evvel, delikanlı çağlarında iken, sırtına koca balyayı alır; kan ter içinde, havalinin sayfiyeleri arasında, yukarıda dediğim ağızla bağırıltıları ayyuka çıkara çıkara gezer, tozardı. Birkaç sene geçmeden basma, yünlü filân da satmağa başladı. Git gide işi büyüttü; balyalarını çoğalttı, eşeğe yükledi. Nihayet bugünkü dükkânı açıp çeşitleri bollaştırdı ve epeyce kalanturlaştı.

Sermed Muhtar Alus

«Hatıra bunlar!» cılar — Has mânada uçarı, pırpırı, ayağına üşenmez şehri külhanilerdir ki, akşamları, Sirkeci, Balıkpazarı, Galata meyhanelerini dolaşarak Atatürk'ün alçıdan dökülmüş büstlerini satarlar, cevval, tannan bir sesle: «Hâtıra bunlar!..» diye bağırırlardı. Son yıllarda pek görünmez olmuşlardır. Büyük Devlet adamının üfulünü takib eden aylar, bu külhanilerin en kazançlı devrini teşkil etmiştir; Yanık yahut Yandım lâkabı ile mâruf bir Hasan, İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği hâtıralarında, o aylar içinde her birinden iki lira kâr etmek üzere 5000 alçı Atatürk büstü sattığını, hattâ öylesine ki, alanların hiç pazarlık etmediklerini ve bu para ile kendisine esaslı bir iş tutacağını söylemiştir.

İzmaritçiler — İkinci Abdülhamid devrinde sokaklara atılan cıgara artıklarını toplayan birtakım insanlar vardı. Bunlar, umumiyetle Tatar delikanlıları idi. Aralarında yalın ayak, başı kabak dolaşan, pantalon yerine

renkli şalvar giyen oğlancıklar, saçları bellerine kadar inen, takunyalı küçük kız çocukları da vardı. Çocuklar, daha fazla kahve ve kıraethaneleride dolaşırlar, masa ve iskemle altlarındaki izmaritleri toplarlardı. Bunlara izmaritçi denildiği gibi «Başakcı» da derlerdi.

İzmaritciler, topladıkları sigaraların kâğıtlarını çıkarırlar, tütünlerin yanık ve siyah yerlerini ayıklayıp temizlerler, sonra puro şeklinde bükülmüş kâğıtlara sararlardı; buna «fişek» derlerdi. «Fişek» lerin fiatı — ölçüsüne göre — beş paradan başlıyarak yirmi paraya kadar satılırdı. İzmaritler, sebiller civarında, sokak köşelerinde önlerine birer yaygı bezi sererek:

— Âlâsıdır, harmanım!

Diye satarlardı.

Üstad Hüseyin Rahmi'nin 1324 senesinde Boşboğaz gazetesinde izmaritçilere ait şöyle bir fıkrası vardır: «Sokaklarda sigara başı toplayan izmaritçilerin, namı diğerle başakçıların tekessürü münasebetiyle bunların esnaf sırasına idhali Şehremanetince tahtı karara alınmış ise de izmaritçi namına bakıldığı surette Balıkhaneye, başak tâbirine nazaran Ziraat Nezaretine nisbetleri lâzım gelmekle bu hususta tereddüt hasıl olmuştur.»

Münir Süleyman Çapanoğlu

Kadayıfcılar — Kastomonu ve civarı sekenesinden olup kimisi kadayıfcı dükkânlarında çalışanlardan, kimisi de başlı başına iş yapanlardandı.

Bunlar dükkânlardan çiğ tel kadayıfı üç kuruşa alıp pişmiş olarak Yenicami avlusu ve bâzı pazar yerlerinde yüz paraya satarlardı. Galiba «herkes sanatının hırsızıdır» darbı meseli bulunduğuna nazaran bu adamlar da kadayıfı çiğce bırakıp suya kuvvet verdiklerinden idare ettirip vaktü zamanı geldiğinde sılaya giderlerdi. Bu alışverişe karışamam Yaradan bilir.

Bunlar da hemen hemen sönmüş gibidir. Zira çoktandır göremiyorum

Vasıf Hiç

Kâğıdhelvacılar — Kâğıt helvası ve helvacısı İstanbulun has damgalarındandır; eskiden bunlar da tamamen de meydandan kalkardı. Kadıköy yakısında, Boğaziçinde Göksuda, Sariyerin Çırçır, Hünkâr, Kestane sularında revaçtaydı. Satıcıların omuzunda sehpa, üzerinde tahtadan değirmi bir tabla, üstünde kapağı beşik örtüsü çatılı, sağı solu kulleli, boyalı çinkodan, nakışlar ve resimlerle süslü kutu. Kutunun iki yanında birer cam kavanoz; bunların içinde de sakız leblebisi.

Kâğıt helvasının piyata tabağı çevresindeki büyükleri yalın kat, çifter, hattâ altı ve sekiz katlı olurdu. Genişliğine göre 10, 20, 60 para ve iki kuruşa. Küçükleri, çay fincanı tabağı kadarları çam fıstıklı, fındıklı ve sısamlıydı; bunlar da 20 paraya.

Kadıköy yakısında önceleri Debreli Haydarın; o gaiplere karıştıktan sonra yine Debreli Âkifle kardeşi Tevfiğin; hemşehrileri ve Fenerbahçenin gediklisi Selimin helvasına uyar yoktu. Unu, yağı iyi kaliteden, pişirilişi de tam kıvamında. Boğaziçindekilerin tatlısı daha boldu. Göztepe, Erenköy havalisinde dolaşan Haydar, Âkif ve Tevfik, bahar girince Merdivenköyünde oda tutar, takım taklavatı getirip helvaları yapar, sokak sokak dolaşırlar. Bağırtıları da hep ayni ve hiç değişmez:

— Heeelva kitiiiir!.. Heelva taaaze!

Kestane çıktı mı, kâğıt helvası paydos!

Kahveciler — Artık tarihe karışmış esnaftandır. Haftanın her günü, muhtelif semtlerde kurulan pazar yerlerini, cami avlularını dolduran kalabalığın arasında seyyar kahveciler de tümen tümen. Ekserisi sakallı, hattâ ak sakallı adamcağızlardı.

Omuzlarında sırık, sırığın bir ucuna iple bağlı, içi mıcır dolu kahve ocağı; öbür ucunda cezveler, fincanlar, kahve ve şeker kutusu, bulaşıkları yıkayacak suyun paslı tenekeden, emzikli ibriği.

Etrafta kahve tiryakileri çok Hemen seğirtirler; yıkılan bir duvar kenarına çökerek, bir taş üstüne ilişerek, bir kenarcığa çömelerek okkalıyı höpürdetirler.

Sermed Muhtar Alus

Eskiden kahve takımı bir askı ile omuzda veyahut takım bir sepet içinde omuzda, mangal elde, yorulduğu yerde oturur, dükkânların önlerinde dolaşır, bir köşe başına indirir icrayı sanat ederdi. Çarşılarda gözüne kestirdiği herhangi bir köşeye âdeta temellük eder, işinin hızına göre küçük iskemleler atar, lokma mangırını Hakkın inayetinden beklerdi. Bu yüzden Hicaza gindenleri dahi biliriz. Kırlarda ağaç altlarında, şimendifer güzer-

gâhı münasip kıyılarda çöplenip ev bark sahibi olanlar da az değildi. Bugün bunların gezicilerinin mevcudu kalmayıp kenar yerlerde yazıcılıkla iaşei yevmiyesini çıkarmağa sa'y edenlere nâdiren tesadüf olunmaktadır.

Elyevm bu iş yalnız pazar yerlerinde işlemeğe münhasırdır.

Vasıf Hiç

Kasablar — Tarihe karışmış esnaftandır; omuzda bir sırık, etler dizili, elde bıçak, belinde bir peştemal: «Semiz!..» diye gezenler veyahut işlek, münasip bir mahal tutup bir sehpa üzerine et sırığını vaz ile dükkânlardan daha ziyade iş yapanlar vardı. Yalnız bâzı pazar mahallerinde göze çarpmaktadır.

Vasıf Hiç

Kebab kestaneciler, Unnabcılar — Eskiden kebab kestaneciler, unnabcılar da hep Arnavuddu. Eylûl girdi mi kestane çıkar; dondurmacıların bâzıları, işportalara ,doldurup bunları başlarına oturtup elleriyle hiç tutmadan, at cambazhanesinde müvazene oyunları yapan bir cambaz meharetiyle taşırlar, acele tırısı tutuşlarında bile, düşürmezler; mesirelerde, sayfiyeler civarında dolaşıp satarlardı. Bağırtıları şöyleydi:

— Keeestaneee kebaaap!

Bir hafta, on gün geçti mi işportanın üççte bir kısmında unnab. Malûm a, unnabın ömrü kısadır. On beşyirmi gün ya sürer, ya sürmez, tükenir. Zira şekerciler kapışıverir. Batman batman (batman tartısı yurdun her vilâyetinde değişen, yerine göre iki okkadan sekiz okkaya kadar varan bir ölçü) alarak reçelini yapıp Ramazaniyelik bakır kaplara dolduruyorlar.

Unnabın yeni devşirilmişi, gevreği makbuldü. Kabuğu buruşuğunu, içi porsumuşunu geç, (Sası sası bir koku almış, kurtlanmıştır) denir, öylesini kimseler almaz, yemezdi. Mesirelerin, sayfiye tiyatrolarının son demlerinde onlara müdavim hanımefendiler, kerime ve gelinleri küçük hanımfendiler arasında unnaba bayılanlar, yiyecekleri zaman kabuklarını soymak için yanlarında sedef saplı, küçücük çakı taşıyanlar çoktu. İncecik kabuğunun hazmı batî sayılır, o çıkarılmadan ağza konmazdı. İpek ajur güderi, podüsuetten eldivenli elleriyle soyup soyup yerlerdi.

Kebab kestaneci
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Vaktaki Kasım yaklaşıp, havalar serinleyip köşklerden, yalılardan kışlık konaklara taşınılınca kebab kestaneciler Bahçekapısı, Divanyolu, Şehzadebaşı gibi kalabalık caddelerin bir köşeciğini peyler, bütün kış oradan ayrılmazlardı. Geceleri de Direklerarasındaki çaycıların, kıraethânelerin, cuma ve pazar akşamları orada oyunlar veren Kel Hasanın, Şevkinin tiyatro kapılarında gecenin geç vaktine kadar ayazda beklerlerdi.

Sermed Muhtar Alus

Keten helvacılar — Şimdi de olduğu gibi beyitler okuyarak gezerlerdi. Bâzı kahvehanelerde dahi yüzük oynayarak mağlûp olan tarafa helva çektirirlerdi. O vakitler Harbiyede meşhur bir helvacı vardı, işitirdik. Bu helvacılar şimdi de aynen gezmektedirler. Gerek tahan, gerek keten helvası eskiden mart ayının hulûlünde piyasadan kaldırılırdıysa da Harbi Umumiden sonra da yaz mevsiminde her dükkânda kazanlar kaynamakta keten helvalar da çekilmektedir (B.: Bu madde içinde tahan helvacılar).

Arnavudların bir de un helvası satışları vardır ki, tablalarında pide de bulundururlar amele kalabalığı bulunan mahallelerde işlerini çevirmektedirler.

Vasıf Hiç

Kınacılar, damla ve çam sakızcılar — Yarım asırdan fazladır; benim çocukluğumda seyyar kınacılar vardı. Hattâ siyahî bir kadın sokaklarda:

— Yeşil kınâ! Yaprak kınâ! Dilde menşûr (meşhur) bizim kınâ!..

Diye gezerdi, çoktandır böyle şeyler görülmemektedir. Onların da tabla ile damla sakızı satanları vardı. Anadolulular çömlekimsi bir şişe içinde çam sakızı satarlardı. Şimdi o çam sakızlarını kıbti kızlar satmaktadırlar.

Vasıf Hiç

Kokucular — Yerlerini esanscılara terk etmiş esnaftır; eskiler umumiyetle Antalyalı idi, gülyağı, hacıyağı, kallemisyağı satarlar, kahveleri dolaşırlardı. Şişenin koku bulaşmış mantarlarını el üstüne, üste başa sürerler, parmaklarını bulaştırıp tesbihlerni kokulatırlardı. Esanslar çıkınca, kokucular da yarı bıçkınlaştı; camlı bir kutu içinde koku şişeleri ve türlü biçimde üçer, beşer, onar, onbeşer gramlık boş şişecikler... Gezip dolaştıkları yerlerde umumiyetle esnaf kahveleri, meyhaneler, ayak takımı arası.. çoğu laubali... Bu yerlerin gedikli müşterileriyle senli benli, «Beybaba.. Ağabey» diye hal hatır sorarlar, tanısın tanımasın ellerindeki şırıngalarla üste başa ağır kokular fışkırtırlar... El üstüne mantar sürme bunlarda da var... «Bu akşam senin kokudan getirdim!.. Bu şişeyi senin için doldurdum!.. Ağabey, seninkinin sevdiği koku!.. Tıraş olmuşsun, kokusu da benden!» gibi âşınalıklar... Yıkanıp paklanıp o gece gelişi güzel bir umumhane yahut muayyen bir evdeki dostuna gidecekler kendilerini gözlemede... Bu gibiler mükrim de olur... Bahşişinden başka bir iki bardak şarap veya birkaç kadeh rakı da ısmarlar. Bağırmaları da şeddeli: «Essans!..». «Essans beyler!..».. İkinci Cihan Harbinin son yıllarında görünmez olmuş genç irisi bir hafız vardı, çocukluğunda güzelce bir şey imiş, âşınalarının masalarına oturur, içki içmez, cıgara ikram edilirse alır; sesi de halâvetlice, gazel okurdu... İşinden hoşnut idi; esans satarak ev bark sahibi olmuş idi.

Behçet Elver

Koz helvacılar — Meşrutiyete kadar hepsi yine Arnavud; kâğıt helvasına; kebab kestane ve unnaba mayna verenlerdi. Havalar iyice soğuyunca ortalığa çıkar, kalabalık caddelerin köşe başlarında sehpalar üzerine tablâlarını oturturlar. Dolaşanları nâdirdi.

Sermed Muhtar Alus

Yüzde doksan dokuzu Debre, Priştine, Pizren, Luma havalisinden Arnavudlar olup bunlar da tabla üstünde gezdirirler kışın - esasen kış gıdasıdır - ya muşamma veya bir camekânla helvayı muhafaza ederlerdi. El'an da bu tarzda hareket etmektedirler.

Vasıf Hiç

Köfteciler — Perşembepazarı, Çeşmemeydanı, Tahtakale, Uzunçarşı gibi kalabalık çarşı boylarında, mesire yerlerinde, tatil günlerinde meselâ Edirnekapu dışı gibi kışlalara giden yollar boyunda görülen esnaftır. Bir elde maşa, bir elde hindi tüyünden yelpaze.. Çoğu şehri, külhani, ekseriya kabadayı kırması, şayak pantalonlu, kırmızı veya beyaz yün kuşaklı.. önde kirli olması şart bir önlük... Fes kenarından, şimdi kasket kenarından perçemler taşmış olacak... Etin cinsi meşkûk: Yüzde seksen kaçak kesilmiş karaman koyunu, sığır, hattâ eşek ve at etidir. Baharı bolca.. köftelerin yanı sıra birkaç parça domates ve birkaç baş arnavud biberi kızartılır ve taze çeyrek ekmek bıçak ile yarılıp köftelerle beraber domatesler ve biberler göbeğine yerleştirilir.. kokusu manzarası iştihaaverdir. Köftelerin taneleri hemen bir küçücük lokma boyundadır...

Kömürcüler — Büyükşehrin bilhassa fakir ailelerin barındığı mahallelerde dolaşan esnaftandır; tek atlı, çift atlı arabalarla, bâzan da üç tekerlekli el arabaları ile geçerler; hemen umumiyetle:

— Elleme kömürü!...

Diye bağırırlar; kömürü el kantariyle tartarlar kantarlar damgasız, eksiktir, topuzun içi oyulmuştur; kendileri pirpiri kıyafet, el yüz, göğüs bağır kömür tozu içinde, ekseriya yalınayak, yahut çıplak ayağa bir yemeni, ökçesi basık kundura geçirilmiş.. alış veriş bir kilo, iki kilo, en kabadayısı dört kilo üzerinden (eskiden bir iki okka) teneke mi, kova mı, her ne getirilirse evvelâ darası alınır, sonra uzun saplı bir kürekle kömür doldurulup tartılır.

Köprüüstü bülbülcüleri ve balıkcılar — İkinci Abdülhamid devrinde «Cisri cedid» denilen Galata köprüsünün üstünde dilencinin de, satıcının da bini bir paraya. Ne antika şeyler görülür, ne de yakası açılmadık tekerlemeler duyulurdu:

— Uçmaz, kaçmaz, Üsküdara geçmez, on paraya bir bülbül!

Bu, renk renk boyalı, incecik teneke borudan, üstündeki ıvır zıvır ileri geri çekilince bülbül gibi öten bir düdüktü.

Ötede başka bir ses:

— Bu balık başka balık, 10 paraya bir balık!

Kırmızı, mavi, yeşil, mor renklerde; orta parmak boyunda, jelâtinden, şeffaf balık re-

simleriydi. Avuca alınca, sıcaktan kıvrılır, büklüm büklüm olur, canlıya andırırdı.

Sermed Muhtar Alus

Kuşlokumcular, revaniciler — Tarihe karışmış esnafdandır denilebilir; satıcılarının hemen hepsi Safranbolulu olan kuş lokumu, yassı kadaifinin bir buçuğu kadar büyüklükte şekerle, un, biraz da - çürük mü sağlam mı bilemem yumurtadan mamul nefîs ve leziz taamı hoş bir şeydir. Mektep çocukları hattâ biraz yetişkinler bile kapılarının önlerinde ve mesiregâhlarda kuşlokumcu geliyor diye bekleşirler. Onlar karşıdan seslenir: «Guş lokumu revâ-nû!» Hemen alıcıları fırlar, keselerinin hükümlerini infaz ettirirler. Revani de hakikaten birinci sınıf hafif tatlılar meyanında hatırı sayılanlardan olup her mevkide her sofrada yer almağa lâyıktır. Çok yazık ki bugün hiçbir lokanta ve tatlıcılarda bahsettiğim revani yoktur. Ortada görülenlere yumurta tatlısı denilmek en doğru bir sözdür.

Vasıf Hiç

Leblebiciler — Çankırı havalisi Türklerinden olup her biri birer dükkânda çıraklıkla hırtlık devresini atlatıp çok kimseleri at-

Kuşlokumcu
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Leblebici
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

latmağa kalkarlar. Sırtta kıldan mamûl bir elbise, ayakta yemenimsi bir papuç, fesi üstünde yazma bir çevre yani yemeni, koltuk altında terini silmeğe bir çaput, elinde beline dayanmış bir kalbur içinde bir miktar kırıklı leblebi, üstünde kiraz beyi gibi seyrek serpilmiş üzüm:

«Ey leplebû tezze gettüm ıscak ıscak!» (leblebi tâze getirdim sıcık sıcak) diye bağırır. Acemilik devresinde muziplerin bâzısı enselerine tokatı indirir, o: «Işşşş etme ülen» filân derken iki gün sonra gezdiği yerlerde şeytanlara taş çıkartırlar, çocukları kandırıp haydi evden bir şey al da getir demekler, bayatı taze yerine vermekler, heybenin içinde gezdirdiği torbadaki iki kavrulmuş taze leblebiyi saklamaklar vesaireler... Şimdilerde heybe ile gezenler enderdir, küçük bir camekân içinde satmaktadırlar.

Vasıf Hiç

Macuncular — Yine yok değil, tek tük bulunuyor. Fakat nerede o eskiler? Mutlaka ya klarnetası yahut büğülüsü (Frenklerin bugle dedikleri üç anahtarlı pirinç boru) vardı. Çalıp çalıp durur, satışına çığırtkanlık ettirirdi. Tersane, Tophane, Bâbı askerî bandolarından ıskartaya çıkarılmış mızıkacılardan Alaturkalardan Cezair, İzmir, Selânik, Islahi-

ye marşlarını, (Gökte yıldız ellidir) diye güftesi Türkçeleştirilmiş Arap havasını, Geçen kızı, (Sevdim seni, semtin nereli) gibi türküleri; alafranga olarak da Karagöz ve hokkabaz oyunlarından eksik

Mâcuncu
(Resim: Fotoğrafdan Behçet eli ile)

olmayan mahut Polkayı çalarlardı.

Macuncuya: (Bir taksim et!) desen, bahşiş de verecek olsan (Bu boru ile taksim gitmez) boyuna kaş kaldırır; (Zurnada gidiyor a) desen, (Onda da peşrev olmayor a) cevabını yapıştırırdı.

Macunlar basma kalıp, hiç değişmez. Tam yedi türlü: Sakızlı, bergamotlu, tarçınlı, güllü, naneli, erikli, limonlu. Tepsi kalaylı bakırdan, yemek sinisi gibi yayvan, üç köşeli göz göz; birbirlerine bulaşmamaları için her gözün ayrı bir mablağı bulunur; demirden ama parıl parıl parlar. Tevekkeli «İşleyen demir, pas tutmaz» dememişler.

Bâzısının tepesi kalaysızlıktan kıpkırmızı hali bulur, anneler ve hanım nineler çocuklarına, torunlarına:

— Sakın limonlusunu, eriklisini almayın ha! Ekşiliğinden bakır çalmış, simlenmiştir; lâhzada adamı kıvırır! diye gözdağı verirlerdi.

Sermed Muhtar Alus

Mahallebiciler — Meşrutiyetten evvel Yenicaminin gerisinde, Binbirayak arasında, kaç ağızdan makamlı, tempolu avazlar birbirine karışırdı:

On paraya bir tabak
İnanmazsan, ye de bak

Çadır bezinden tentelerin altında uzun kerevetler, üstlerinde salaşpurdan örtü; onların üzerinde de kışın ve baharları bakır kaplarda sütlü mahallebi, su mahallebisi, ufak kâselerde sütlâç. Mahallebileri mablakla kesip kesip tabağa kor, şeker serpip, pekmez döküp dayarlar; yazın, dondurma da satarlardı. Bu adamlar doğma büyüme İstanbulluydu. Her boyayı boyamış, lâciverdinde karar kılmış takımdı.

Seyyar Arnavudlar baharda, oğustosun 15 inden sonra mahallebi, yaz sıcaklarında da dondurma satarlardı. Mahallebiciliğe kalkıştılar mı, sağ omuzda sehpa, üzerinde değirmi tabla, tablada takımı yazı masalarına konan kâğıtlık, zarflık şeklinde göz göz fakat onun büyüğü ve arşın kadarı, boyalı, çiçekler, resimlerle süslüsü. Gözlere tabaklar sokulu, ön tarafına salaşpur yayılı; salaşpurun altında yuvarlak, ensiz teneke kaplarda mahallebi.

Ondan gayrisi, yani tavukgöğsü, kazandibi, sütlâç filânı arama. Hemen hep hımhım gibi, genizden sesle bağırırlar:

— Haniya sütlü mahallebim? Mahallebim kaymak!

Teneke kutulardakini ortadan ikiye, yahut dörde bölmez, tenekeyi ters çevirip şappadak avucuna alarak salaşpurun üstüne kor, mablakla yayvan yayvan kesip tabağa aktarır, şekerini eker, gülsuyunu serperdi.

Azcası 20 para, çokçası kuruşa idi.

O zamanki dondurma kutularına bugün de rastlanıyor: Omuzda taşınan sırığa bağlı iki kutu. Bir tarafındakinin içinde dondurma, dışında beyaz bez sarılı; öbül tarafındaki oymalı oymalı, nakışlı çinkodan; gözlerinde büyüklü küçüklü tabaklar; altında bulaşıkları yıkayacak suyun ibriği.

Hikmeti Hüda, dondurmacıların sesi mahallebiciler gibi hımhım hımhım çıkmaz, keskin keskin çınlardı:

— Vişneli var, kaaymaaklım: Dondurmaam kaaaymaak.

Kadıköy yakasının en meşhur dondurmacısı Yanyalı Andondu. O havalide ve Kuşdili çayırında dolaşır; pazar cumaları Fenerbahçeye gelirdi. Çoluk çocuğa 5 paralık, 10 paralık vermez, illâki kuruşluk, hiç değilse 20 lik olacak. 50 yıl evvel kırkını aşkındı, 1947 baharında hâlâ sağ. Yeldeğirmeninde susamlı simit satarken gördüm.

Mahallebici, XIX. asır
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Yine bizim çocukluğumuzda Göztepe, Erenköy civarlarında dolaşan Arnavud Osman, delikanlılığında gayet yakışıklı, mütenasip vücutlu, değme pehlivanlarla el enseye girişecek kadar kuvvetliydi. Çeki taşını hoppadak kaldırıverirdi. Mütareke senelerinde Erenköyünde dükkân açtı. Eski müşterileriyle epeyce aksuata etti. Yıllardanberi görmedim. Memleketine mi gitti, öldü mü, kaldı mı bilmem.

Sermed Muhtar Alus

Debre, Pizren, Priştina, Luma havalisinden Arnavudlar olup çokları dükkân tablakârlarıdırlar. Mahallebi sütlü ve pekmezli yapılır. Tablada su güğümü, pekmez güğümü, gülsuyu şişesi, tenekeden toz şeker kutusu, sünger veyahut bir bez bulunur. Sütlü mahallebi isteyene büyük parçadan istenildiği miktarda keser tabağa koyar üstüne biraz ince toz şekeri daha doğrusu lokum şekeri tozu döker bir iki damla da bulut suyu ile karışık gülsuyu serper, bir kaşıkla eline tutuşturur.

Pekmezli isteyen yine ayni şekilde hareketle şeker yerine pekmez dökerler. Bunlar da amele yatakları, pazar yerleri, mektep önleri, çocukların oyun esnasında toplandıkları yerleri kollarlardı. Hâlen böyledir.

Vasıf Hiç

Makaracı, iğneciler — Eskiden Beni İsraildendiler, yaşlıydılar; sermayeleri kıttı; haydi haydi beş on mecidiye tutarında. Malları tavla kutusu kadar, tahtaları çatlak, kapağının rezeleri kırık bir çekmece içinde. Onlardaki bağırış da ince, düdük gibi, yayık yayık, ezik ezik uzayıp gider:

— Maaakaraciii!..

Soluğu alır almaz, ardından:

— İiiyneciii!...

Şehir içinde, sayfiyelerde sokak sokak gezerler. Onlarca aşılanmak turfa ya, çoğu çiçek bozuğundan çopur, bıyığı sakalı kel köl, bir gözü de menhus illetin yüzünden kör. Aykırı şekil ve şemailleri dolayısiyle mahallelerin ele avuca sığmaz çocukları peşlerine takılır, etraflarını alır; sorarlar:

— Bezirgân, kedinin ayağı kaç?

Bir türlü dört diyemez, üç buçuk! diye mırıldanır. Eteğini çekerler, çelme atarlar, bezirgân yerlere yuvarlanıp tozlara, çamurlara bulanır, feryatları basardı:

— Yetişin be, olduruyorlar!...

Afacanlardan kaçan kaçana..

Sermed Muhtar Alus

Manavlar — Şehri şehrimizin her çapta ve her istidatta müstakimülhâl kesanı ağuşu şefkatinde perverde eden beldei tayyibedir. Bu ecildendir ki yaz gelince başı abani sarıklı Alanyalılar, yeşil ve beyaz sarıklı Konyalı, Aksekili, Ürgüplü seyyar manavlar küfesini, işportasını, tablasını kapınca sokaklara dökülürler. Esnayi ahzı atâda sakallarını tutarak müşterilere, kendisi kanacağından bihaber zavallılar, aklınca kandırmak için ben haccülharemeynim derlerdi.

Uzunçarşı başında — Büyük yangında yandı — Küçükfincancı hanında Abdülkerim Efendi isminde abani sarıklı bir manav vardı. Çocukluğunda Alanyadan geldiğinde hemşehrileri Mamoğlu namında birinin yanına çıraklıkla vermiş ustası bunun sırtına içi zerdali dolu küfeyi vermiş «Kayısı diye bağır» demiş Kadırgaya doğru inen bir sokakta pencereden bir efendi seslenmiş. «Oğlum kayısı kaç para!» Cevaben: «Yüz para!» deyinde indir küfeyi demiş, kapuyu açıp gecelik entarisiyle çıkan bu zat ne görsün, sıtma efendinin akrabasından zerdali değil mi?« Oğlum bu zerdali!» der çocuk sert sert bağırır: «Bana onu ustam Mamoğlu kayısı diye verdi istersen al!» Efendi içeriye seslenir: «Yahu ustası Mamoğlu bu çocuğa kayısı diye vermiş, bir kap getirin!». Kayık tabak gelir. Dört kıyye çektirir yarım mecidiyeyi verir: «Yavrum bir şey alırsın!» diye yarım mecidiye de Abdürrahime bahşiş olarak verir. Abdürrahimin kendisinden bu hikâyeyi dinledim: «Gün geçtikçe, büyüdükçe kendi kendime düşünür utanırdım, aklıma düştükçe hâlâ utanmaktayım» dedi. O zati âlicenâbın ahlâki hamidesi bütün fenalıkları yenmiş, yaptığını, yapacağını bilmiyen bir kimse olsaydı, çocukluğuna olsun bağışlamıyarak tahkir ederdi. Küçüğe, büyüğe bakmaz belki bu hiç yoktan bir hengâme çıkardı; çünkü herkesin gönlünde bir arslan yatar demişlerdir.

Gayri müslim Manav tipi, 1874
(Resim: C. Biseo)

Müslüman Manav tipleri, 1874
(Resim: C. Biseo)

Öyle satıcılara tesadüf olunur ki sattığı meyveler gibi tatlı ve hatırnüvazdır, öyle ham satıcılara da çatılır ki, ebû cehil karpuzu gibi acı, o nisbette de hilebazdır. Satan tatlı olursa satılan acı da olsa devayi misk gibidir. Satıcı acı olursa satılan bal da olsa içi zehirle memlû bir erik gibidir. Cenabı Hak cümlemize cennet meyveleri yer gibi ağız tadı ihsan buyursun.

Vasıf Hiç

Eski İstanbulun seyyar satıcıları arasında kavuncular, tipik insanlardı. Sâf yüzlü, kır sakallı, sesleri kadar yüksek vücutlu insanlardı: Göğüsleri açık ve yanıktı. Şalvar giyerler, başlarındaki fesin üzerine renkli çevre sararlardı. Alacalı mintanın üstüne Haydarî biçiminde yelek geçirirler, üstüne camedan, yahut çepken giyerlerdi. Boğazlarından aşağı sarken gümüş kösteklerin yanında bir de ip sarkardı. Kösteğin ucunda piryol saat, ipinin ucunda da bir kese vardı. Sattıkları malın parasını bu keselere korlar, keselerindeki paralardan gerisini verirlerdi. Saatlerini ve keselerini bellerine sardıkları kuşakların arasına sokarlardı.

Bâzılarının baldırları çıplaktı. Bâzıları da baldırlarının üstüne kalın tozluklar takarlardı. Kalın, nalçalı yarım kundura giyerlerdi. Bâzıları, tasarruf maksadiyle kundura falan almazlar, bir teki başka, öteki teki başka ayakkabı, yahut lâstik kullanırlardı. Aralarında gençleri, simsiyah sakallıları, bembeyaz sakalları göbeklerine kadar uzayanları da vardı. Ve çoğu, Kürttü. Yüklendikleri küfeler, içindekilerle beraber, seksen okkadan aşağı değildi. Önlerinde ortasındaki değirmi sapından iple arkasındaki küfeye tutturulmuş yuvarlak ve üstü açık sepetler vardı.

Manav tipleri
(Resim: Fotoğraflardan Ayhan ve Nezih eli ile)

Sesleri tâ uzaklardan duyulur, sokağın içine saldırır saldırmaz, gür, kalın, alabildiğine yüksek bir sesle:

— Tatlı kavunlar!

Diye bağırırlardı.

Çoğu defa, çağırıldıklarını duymazlar, bir kere adımlarını küfenin gıcırtısına uydurdukları ağızları ile de:

— Topatanlar; Bal akıyor.

— Vay mübarekler! Top atanın da bal akıtanı!

Ezgisini tutturdukları için yollarına devam ederlerdi. Eski kadınlar, mahalle aralarında avaz avaz bağırarak karpuz, kavun satanlar hakkında:

— Herif öyle bağırıyordu ki, bizim mama dadıya karnıyarıklık patlıcanı ikiye böldürdü!

— Oğlanı güçlükle uyutmuştum. Çocuğu beşikten fırlattı.

Derlerdi.

Bunlar, kavunun tanesini üç kuruşa kadar, yüz paraya kadar satarlardı.

— Altmış paraya olmaz mı?

Sorgusu karşısında:

— Altmış paraya mı? Bulsam yirmi küfe alırdım... cevabını verirlerdi.

Köprü yemişçileri, pahalı mal sattıkları için, onların kavun satışları hakkında:

— Bir kavun, bir altın top!

Derlerdi.

Seyyar kavun satıcıları arasında, Giritli Rumlar da vardı. Bunlar, siyah, uzun şalvar giyerlerdi. Fakat sırtlarında satmazlar, küfeleri beygirlere, eşeklere yükliyerek:

— Kala peponi!.. Ola zahari!

Diye satarlardı. Fakat, İstanbul mahallelerinde dolaşmazlar. Adalarda, bilhassa ekalliyetlerin bulunduğu mahallerde gezerlerdi.

Karpuzculara, kavuncuların ikizidir denilebilir. Bu gün — Birçok satıcı simaları gibi — onlar da tamamen tarihe karıştı.

Vakur bir sesle:

— Ka... karpuz!

Diyerek sokakları inim inim inleten karpuzcular, heybetli, uzun boylu, adalî vücutlu, kır yahut bembeyaz sakallı adamlardı. Sırtlarında kocaman bir küfe taşırlardı. Küfeyi adamakıllı doldururlar, taşırlar, karpuzlar düşmesin diye iplerle üstünden atlamalar yaparak örme keserler gibi bir vaziyet verirlerdi.

Avrupalı ressamlar, İstanbul satıcılarını temsil etmek üzere hep kavuncu, karpuzcu ve üzümcü tipi yaparlardı. Bu tipler bir zamanlar, yeryüzünün meşhur bir siması haline girmişti.

Karpuzcuların kıyafetleri de, tıpkı kakavuncuların kıyafetleri gibiydi. Bunlar da onlar gibi camadan, cepken, şalvar giyerler, faslerinin üstüne renkli çevre sararlardı. Bunlar da gümüş köstek, piryol saat, ipli kese kullanırlar, kuşak sararlar, nalçalı kundura giyerlerdi.

Ağır yükün altında terledikçe parmaklariyle alınlarındaki terleri silip yerlere atarlar, kıllı göğüslerini açarak derin derin soluk alırlardı. Yalnız İstanbul mahallelerinde dolaşmazlar, Beyoğlu taraflarına da çıkarlar, Şişliye, Osmanbeye, Nişantaşına uzanırlar, zaman zaman vapura atlayıp, Adalara, Haydarpaşa banliyösünün uğradığı köylere kadar giderlerdi. Boğazın Rumeli kıyısını yaya dolaşan seyyar kavuncular ve karpuzcular da vardı.

O zamanlar:

— Tekirdağının kurabiye!

— Tekirdağının kurabiye!

— Vay çay şekeri vay!

— Kesmece veriyorum!

— Kan kırmızı!

Diye satarlardı.

Sonraları, seyyar satcıların nesli kaybolmağa yüz tutup, karpuz arabalara düşünce:

— Elimi kestim kan akıyor!

— Bal kutusu!

— Nöbet şekeri!

Diye satılmağa başlandı. Sabahleyin geçen satıcılar da:

— Sabah doktoru!

Diye satıyorlardı.

Eskiden karpuz en fazla 3, nihayet 4 kuruşa kadar satılırdı. Ve bu en yüksek fiyattı. Beş paraya satılanı da vardı.

Eski İstanbulun seyyar satıcıları arasında üzümcü en başta gelen bir tipti. Sesleri karpuz ve kavuncularınkinden daha dik, daha iriydi.

— Çavuş! Çamlıca bağlarının çavuş!

— Kınalı yapıncak!

Diye bağırdıkları zaman caddeler, sokaklar âdeta inler, aksi sada, ayni heybetle cevap verirdi:

— Çavuş! Çamlıca bağlarının çavuş!

Bozkırlı, Konyalı, Gümüşhaneli, Uşaklı, Afyonlu, gürbüz ve levend Anadolu çocuklarıydı. Çoğu şalvar ve potur giyerlerdi. Aralarında pantalon giyenler de vardı. Fakat bunlar eskilerin «düdük gibi» dedikleri daracık, çizme pantalonu gibi şeylerdi. Üzerine ya uzun konçlu çorap çekerler, yahut eski, püskü bezlerden dizlik sararlardı. Ökçesi basık, nalçalı ve kalın tabanlı kundura giyerlerdi. Beyaz yün çoraplarının topuk yerlerinden şerha şerha olmuş topuk başları gözükürdü. Alacaklı mintanlarının düğmeleri daima çözük, kıllı göğüsleri daima açıktı. Alınlarından sızan terleri bâzan parmaklariyle, bâzan da, köylerinden ayrılırken nişanlılarının verdikleri o uçları gelin teli ile işlenmiş çevrelerle silerlerdi. Bu çevreleri göğüslerinde saklarlar, bâzan da mintanlarının altından — uçları gözükmek şartiyle — omuz başlarına korlardı. Bellerine kuşak sarmakla beraber üstüne meşin bir önlük takarlardı. Önlüğün önünde torbamsı bir şey vardı. Satış paralarını buraya korlardı. Bâzıları da, feslerinin içine kalınca bir kesekâğıdı, yahut bir asma yaprağı yerleştirerek paralarını üstüne koyup başlarına giyerler, her satışta feslerini çıkarıp paranın üst tarafını verirlerdi.

Sâf yüzleri, temiz gözleri, adalî vücutları, neşeli halleri, arkalarında en aşağı seksen okka çeken içiçe geçmiş — o devirlerde üzümcüler, üzüm dolu küfeleri başka bir küfenin içine oturtdururlardı — iki küfesiyle

bu Anadolu çocukları insanın karşısında erkek yapısı ve gücünün timsali idiler. Bir kısmı yalnız gezer, bir kısmı da yanlarına yardımcı alırlardı. Eğer malı ortaklama almışlarsa, üzüm küfesini yarım saat biri, yarım saat öteki taşırdı. Küfeyi taşımayan, teraziyi eline alarak öne geçer, birkaç adımda bir:

— Çavuş!..

Diye bağırırdı.

Eğer mal ortaklama değilse, sermaye sahibi küfeyi taşımaz, yanına aldığı gündelikçiye, yahut ondalıkcıya taşıtır, kendisi de çığırtkanlık yapardı.

Ondalıkla yahut gündelikle adam tutan sermayedar, öğle yemeğini de yedirmeğe mecburdu.

Temiz yürekli, tok gözlü, helâl süt emmiş insanlardı. Birkaç dirhem eksik mal vermek için teraziyi meyilli tartmazlar, hile yoluna kaçmazlar. «Haramdır hakkı geçmesin!» diye dikkatle tartarlardı.

Münir Süleyman Çapanoğlu

Patlıcan ve portakalcıların ekserisi de Yahudiden olurdu. Patlıcanın, portakalın satış ciheti kolay, terazı filân lâzım değil; tekine pazarlık et, birer birer say, parayı al.

Bağırtıları yine tiz, sürekliydi. Zarzavatçı hırıstiyanların, atlı, eşekli Rum bahçıvanlarınkine benzemez. Sattıkları da onlardan yarı yarıya ucuz: Tanesi 5 para, hattâ üçü 10 para. Velâkin hepsi porsuk, suyu seli çekilmiş, kozalağa dönmüş. Tevekkeli (pahalıdır hikmeti var, ucuzdur illeti var) dememişler.

Meddah Aşkı'nın onlara dair taklitleri oldukça hoştu. Önceleri fonoğraf silindirlerine, sonraları gramofon plâklarına bu taklitlerini vermiş, İstanbulda kapışılmıştı. Patlıcancı Yahudinin umumhaneci Sürpik Duduyla alış verişi ömürdü. Portakalcının da cumbadaki hanım nineyle pazarlık ederken kahkahadan kırılışı; seslendirerek, plâğın sonuna kadar mütemadiyen katılışı en somurtkan kimseleri bile kah kah güldürürdü.

Sermed Muhtar Alus

Mısır ve kestaneciler — Tabla üstüne mısırı doldurup sıcaklığını muhafaza ve temiz bulundurmak için bir peştemala sararlar, tablanın kenarında pişmemiş mısırları birer şiş ile yani ağaçtan mamul sivri bir âlete geçirip süs kabilinden olmak üzere yeşil yapraklariyle dikerler: «Göksuyun veyahut Ali-bey köyünün, sütlü mısır hay mısır hayyy!..» Diye satarlar, bâzı köşe başlarında kazan koyup kaynatırlar, kebab yapıp da satarlar.

Şimdi bu yolda satmak âdeti kaldırıldığı cihetle bir camekân derununda satılmaktadır.

Kestaneler de ayni şekilde satılmakta iken mısır gibi camekâna girmiştir. Kestanenin de kebabı yapılıyor, çok yazık ki suda pişirilenlerin üzerleri çizildiği için ince zar kabuğundan ayrılmamakta, yenilirken bir acılık vermektedir. Bir de fırın kebabı vardır ki kestaneler çizilip hafif fırın görür, taamı lezizdir. Bir de çifte fırınlanmış kabuksuz kestane vardır ki, bunlar hepsinden enfes ve daha kibarane kestanedir. Ötekilerin daima bir buçuk, iki misli fiyatla satılır.

Vasıf Hiç

1950 den sonra mısırcılar ve kestaneciler yine sokaklara dökülmüşlerdir; camekânlar atılmış, eski lâübâli hürriyete dönülmüştür.

Midya dolmacıları, midya tavacıları — Akşamları bilhassa meyhaneleri dolaşan esnaftandır; umumiyetle Rum ve Ermenidirler; içlerinde midya dolması yapmakta hakikaten hüner sahibi, temiz sular midyası kullanan yağı halis, pirinci leziz, fıstığı üzümü yerinde, aldığı para helâl olan esnaf vardır, devrimizin şöhretleri arasında iki kardeş barbalar

Kestaneci, XIX. asır
(Resim: R. Ernest)

vardı, ki hem midye dolmaları hem de çöpe dizip kızarttıkları midye tavaları pek nefis idi, her ikisi de İkinci Cihan Harbi başlarında öldüler; bunlar gayet güzel uskumru dolmaları da yapar, bilhassa Galata meyhanlerini dolaşırlar, Köprünün Kadıköy iskelesi başına gelirler, nadiren de Eminönüne, Balıkpazarına geçerlerdi. Midye dolmacıları arasında son şöhretlerden biri Karamanlı Rum Karakaş Kiryako ile Yahudi Menteştir.

Menteşin sahası balıkpazarı ile Galata meyhaneleri idi; yaşlıca olan Karakaş ise, son yıllarda Sirkeci hudutları dışına çıkmamaktaydı; bir zamanlar, Dördüncü Vakıf han (Borsa hanı) karşısındaki mezeci Filip'in dükkânı önünde saatlerce durur, malını hemen hemen Filip'in kapıdan taşan müşterilerine satmakla bitiriverirdi. (B.: Filip, Mezeci). Sonra Ankara caddesindeki Bahçeli lokantayı durak yeri edindi. Bir ara bir de «İzmirli» türemişti; lâubalice bir adamdı, midyelerini satarken:

— Midyenin dolması!..

— Halis Edremit yağiyle.. Haniya midye dolması!..

— Fıstıklı baharlı...

— Kazandibi midyelerim!..

gibi sesleri yerine:

— Kan yapar bunlar!.. Üç tane ye, Beyoğluna git!...

Gibi yâveler tutturudu. İkinci Cihan Harbinin Büyükşehre yerleştirdiği yeni bir sınıf akşamcıların da bu gibi lâubaliliklerden hoşlanır olduklarını belirtmek lâzımdır. Bir de küçük gazete müvezzilerinin midye dolmacıları vardı, dolmalarını hurda midyelerle yaparlar, pek ucuza verirler, yalın ayak, başı kabak, gazete isimlerini ciğercikleri tükeninceye kadar bağırarak koşan yavrucukların keselerini yarıya yakın boşaltırlar, ama, Allah razı olsun, doyururlardı. bulundukları yerler, bilhassa akşam gazetlerinin tevzi edildikleri sokaklar, Acımusluk sokağı ve Şerefefendi Sokağı idi. Son yıllarda esnafın ayak takımı kolay para kazandığı için müşterileri pırpırı çocuklar olan bu midye dolmacıları kalmadı.

Ocak süpürücüler — Hemen hiç görünmez olmuş esnaftandır. Kocakarı masallarındaki gibi bir dudağı yerde, bir dudağı gökte Arap Üzengi vari iri yarı, tepeden tırnağa kapkara, korkunç bir zebellâhdı, sokakta belirirken tok, çatal çutal, ses de ortalığa yayılır:

— Ocaçû!..

Kapı eşiklerinde yayıla kalan sıska, dümbelek karınlı, izede (yani kavruk ve hiç gelişmemiş) mâsumlar; kapı önlerinde oynayan biraz daha kabaca sıbyanlar, umacı geliyor diye haykıra haykıra, bucak bucak çil yavrusu gibi kaçarlar. Herif sahiden sanki umacı: birbirine takılı sekiz on sopa, alt alta bağlı bir sürü çalı süpürgesi; yüzü gözü, eli ayağı kapkara, ocak zifirine bulanmış.

Ocak süpürücüsü (Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Derhal anneler, anne anneler, baba anneler.

— Kahrolası herif yine göründü, çoluk çocuğun ödü koptu. Evlâtlarımız d a ğ l a r a taşlara boncuk (yani havale) illetine uğrayacak! kabilinden çenelerle palas pandıras aşağıya saldırırlardı.

Çocukları içeri alır almaz başparmağı daldırıp damaklarını kaldıran kaldırıma arka üstü yatırıp kasıkların daki korku damarlarını basana; ardından çömleğe oturtup, apteshaneye götürüp (çiş, çiş!) lerle idrar ettiren ettirene.

Ocakçının işi, büyüklüğüne küçüklüğüne göre 40 paraya, 2 kuruşa, bilemeden 100 paraya ocağı, bacayı süpürmek, kurumlarını almak; mutfağı, taşlığı batırıp köpek bağlansa duramıyacak hale sokmak, o kapkara pislikleri temizliyeceğiz diye kadıncağızların da anadan emdiklerini burnundan getirmekti.

Sermed Muhtar Alus

Oynar oynar balıkcılar — Kendi oltasiyle tuttukları balıkları kendi eliyle satan ve hemen hepsi de Büyükşehirde mihnet ve me-

şakkat içinde yaşayan insanlardır, tereddütsüz hâneberduş olmıyanı nâdirdir denilebilir. O gün kazandıkları ile yerler, içerler, ertesi günü de rızıklarını yine denizden beklerler. Hemen daima, çığırtkanları da kendilerine benzer; «Köprüaltı çocuğu» denilen tülü kafa, yalın ayak, pırpırı oğlanlardır. En çok Eminönü meydanının Balıkpazarı ağzında, Köprünün Galata başında görülür; çıngıraklı sesleriyle:

— Oltanın bunlar, oltanın.. Oynar oynar!.. diye bağırırlar...

Oynar oynar balıklar, tartısız, götürü pazarlık veya sayı ile satılır:

— Haydi.. Bir dostluk kaldı!.. Oltanın bunlar.. İki kilo var bunlar.. Yüz kuruşa veriyorum!..

— Oltanın kefal!.. Oltanın kefal!...

— Oltanın lüfer... Oltanın lüfer!..

gibi şeyler söylerler (B.: Ayaşlı, Hüseyin).

Sattıkları hakikaten taptaze balıklardır. Ve hakikaten ucuza verirler.. Düşkün kıyafetlerini görüp aldatılacağını sananlar aldanırlar.. Şuradan buradan bayat balık bulup saffdillere sürmek isteyenleri aralarında barındırmazlar.. Gayeleri kefafı nefistir, içki parası ile kendi mezelik payları çıktı mı, o gece için mesutturlar.. Göründüklerinden çok daha genc insanlardır ve çoğu ihtiyarlamadan içkiden, veremden, soğuktan ölürler.. İçlerinde sabıkalılar da vardır, fakat oynar oynar balık sattığı zamanlar, her şeyi unutmuştur.

Palamut ve torik tavacıları — Amele, kayıkçı, hammal ve ırgat makulesinin kalabalık bulunduğu semtlerde, Halicin Galata iskelelerinde, Tahtakale ve Küçükpazar, Uzunçarşı taraflarında görülen esnaftandır; içlerinde kadınlar, ayak esnaflığına çekirdekten yetişen çocuklar da vardır: Mangal üstünde bir kalaylı tepsi, içinde vıcırdayan yanık bir yağ, (zeytinyağı niyetine susam veya ayçiçeği yağı), bir tarafta bir tabak un, bir kenarda kesilmiş palamut halkaları, bir elde kara maşa.. taze çeyrek ekmeği göbeğinden yarıp da nar gibi palamudu ortasına yerleştiren, kendisini bey, bezirgân bilir. Alan memnun, satan memnun.. öğle üzerleri, bâzıları balık kızartmağa vakit bulamaz, müşterileri âdeta nöbet bekler... Hatır ve gönül geçmiyen yer olmaz, bunlar da gözdelerine orta parçaları, bıçaktan nasılsa kalınca çıkmış halkaları ayırırlar...

Vasıf Hiç

Bu esnaf tarafından halka halka kesilip kızartılan toriktir. Palamudu, başını atıp yakadan kuyruğa bel kılçığı iki parça yapup kızartırlar, balık büyükce ise o parçalara bir bıçakda ortadan yanlamasına vururlar, bu suretle bir balıkdan iki yaka ve iki kuyruk dört parça çıkarırlar.

Pekmezciler, Tahin Pekmezciler — Kış günleri bazı kimseler omuzlarında büyük bir desti içinde: «Koyu pekmez! Bal gibi pekmez! Antep balı pekmez!» diye satarlardı. Hayli vakit geçti, onlardan bir eser göremiyorum

Vasıf Hiç

Tahin pekmezciler, zamanımızda umumiyetle Safranbollu, Taşköprülü, tek tük de Konyalıdır. Omuzlarında askı, ki yanında çift güğümler, ikisinde tahin, ikisinde de pekmez: «Koyu pekmez!.. Tahan pekmez!» diye bağırırlar. Gündüz nâdiren görünürler, Büyükşehir sokaklarına bilhassa ortalık karardıktan sonra dağılırlar, sonbahar ve kış geceleri saat ona, on bire kadar dolaşırlar.. İkinci Cihan Harbinin geçim darlığı içinde, birçok ailelerin akşam yemeği, bir tabak tahan pekmeze çoluk çocuk ekmek banmak olmuştur.

Peynirli pideciler — İkinci Abdülhamid devri sonları Fatih, Saraçhanebaşı, Şehzadebaşı, güzergâhında, evleri cadde üstünde veya caddeye yakın olanları, sabahın alaca karanlığında, tatlı uykularından uyandıran gür, tiz, heceleri uzata uzata bir ses çınlardı:

— Âlâ çayır peyniriyle, erbabı bilir!..

Kısacık boylu, badi badi yürüyüşlü, omuzdaş tavırlı, İstanbul çocuğu olduğu besbelli bir uçarıydı. Tırıs yaman bir Midilli gidişiyle çarçabuk gözlerden nihan olur. Fatihe civar Çarşambadan kalkıp Veznecilere varıncaya kadar başında taşıdığı, elleriyle hiç tutmadığı tablasındaki peynirli pideleri tüketirdi. Sattığı pide ağızlara lâyık, peyniri, yumurtası bol, yağı âlâ, pamuk gibi de yumuşak.

Sermed Muhtar Alus

Pilâvcılar, Kuskuscular — Galata, Perşembepazarı, Çeşmemeydanı ve civarında arada bir Yenicami ve Unkapanı cihetlerinde gö-

rülen baş suyu ile pişmiş pilâv satanların ekserisi Karamanlılardan mürekkep olup geceleri çıkarlar, Galatadakiler tâbesabah ahzü atâ ederlerdi. Sehpa üzerindeki tablaya bir tencere oturturlar etrafını, suyunu kullandıkları baş ve beyinlerle süsliyerek kaşıkla tak tak tablanın kenarına vurup müşteri celbine sai ederler, alış verişin az veya çokluğu derecesinde tablanın kenarına diktikleri fenerin içindeki mum veya lâmbaya gözler çevrilerek dertlerine yanarlardı.

Kuskus pilâvcılar ise sırtlarında küfe büyüklüğünde bir sepet içinde daima kalaylı bulundurdukları bir tencere, sepetin kenarında uçları delikli iki teneke kutu birisinde tuz birinde karabiber ekseri pazar yerlerini ve çarşı içlerini dolaşıp: «Bizim pilâvcı geç kaldı!» diyen müşterilerine: «Kuş kuşum kuş kuş!» sadalariyle arzı endam müjdelerini, tencerelerinin dumanları görülmeden evvel kulaktan işttirirlerdi. Bu esnaflarda Türk, ve Ermeni işçileri olup mevcutları çok kalmamakla beraber tek, tük orada burada göze çarpmaktadırlar.

Vasıf Hiç

Sabah sabah Eminönü Bayazıt, Fatih, meydanlarında sehpalar; üstlerinde değirmi tablalar; tablanın üzerinde koca bir lenger görünürdü. Kuskuscular Anadolulu, hepsi de tepeden tırnağa yağ içinde, kirli kukla; hep de:

— Gusgus pilâvu, gusgus pilâvu!. diye kısık sesleriyle, sattıklarını ağzın içinde gevelerler. Müşterileri hamal camal, ırgat mırgat tayfası, ve eskiden bir de medrese yobazları. Onluğu verene kepçe dolusu kuskus sunarlar. Gel gelelim o pilâv bugünkü gibi vıcık vıcık, halis çevriş yağından. Avurtta, damakta yapışkan yapışkan donar...

Kırbalı saka
(Resim: Fotoğrafdan Ayhan eli ile)

Sermed Muhtar Alus

Sakalar — Gaz tenekelerinde Hamidiye suyu, Terkos suyu taşıyan sakalar sonraları çıktı. Daha öncekiler, kılık kıyafetçe bunlara benzemezdi; başlarında soluk yazma bağlı, kenarı bir parmak yağlı, kalıp yüzü görmemiş fes; sırtlarında softaların kazekisi gibi kolsuz, sahtiyandan bir ceket. Kayışla bir omuza takılıp koltuğun altından sarkıtılmış, bir tarafı geniş, öbür tarafı dar, manda derisinden, içi bir küp su alır, henüz sütten kesilmiş dana cüsdsesinde bir kırba.

Küçük evlere mahalle çeşmelerinden lökün kokulu, bulanık, içinde vıcıl vıcıl kurtlar kaynayan Kırkçeşme veya Halkalı suyunu taşıyıp dururlar, kırba dolusuna 10 para alırlardı.

Sermed Muhtar Alus

Sakız leblebiciler — Bin üç yüz otuz yılına kadar ensesinden kayışla beline kadar asılmış bir torba içinde taze kum leblebisi satan Rumlar vardı. Mahallâtta mesire mahallerinde: «Sakizzzz... leblebiciii..» der gezerlerdi. Şimdi onların mevcudu kalmamışsa da el arabalarında sakız leblebisi, Amerikan fıstığı, çam fıstığı, kabak çekirdiği, eskiden çocukların pek sevdiği olup şimdi nâdiren görülen abdülleziz satanlar vardır.

Vasıf Hiç

Simitçiler, Pideciler — Edinebildiği müşterisine kadar kimisi başında tabla ile, kimisi sepetle ve kimisi de bir değneğe geçirerek muvazzaf olduğu fırınlardan çıkarlar, âdeta birbirlerini kovalarcasına bazısı sokak aralarında gezer, bazısı çocukların toplu bulundukları mektep önlerinde: «Isıcak ısıcak taze taze göttüm (getirdim)» diye bağırırlardı. Bazı satıcılar tablalarında kaşar peyniri de bulundururlardı, simitle taamı hakikaten leziz olduğu için daha fazla satış yaparlardı. Gece simitçileri de çıkarlardı. O vakitler akşam ezanından dört saat sonraya kadar kahvehaneler açık bulunduğundan birbiri ardınca gelirler, ben içeride iken sen neden geldin diye kavga ve döğüş ettikleri de görülürdü. Simitler beşlik, onluk, yirmilik olmak üzere üç kısım olduğu gibi yuvarlak ve uzun, yani müstatil şeklinde yapılırdı. Acemi çırak simitçi-

lerle bazı kimseler kahvehânelerde alay ederlerdi, meselâ yedi tane beşlik simidi önüne koyar: «Oğlum bunlara otuz beş para vereyim de bana ver» derler, çırak hesabı kavrayamadığından itiraz eder: «Olmaz!» alaycı; «Neden olmasın kuzum, ben yabancı değilim, benden ustana selem söyle o sana bir şey demez olmaz mı?» «Olmaz efendüm benden bi bi paraları isteyo, viremen!» der lâtifeyi lâtif bir tarzda bırakarak: «Bak çocuğum, bu iki simit kaç para? On para, — ikişer ikişer sayıp — altısı otuz para, bir tanesine de beş para, doğru mu yavrum!» diyerek zihnini kandırır, parayı verir simitleri alırdı. Ertesi gece çırak o zati bellediğinden önüne dikilir bir otuz beş para daha almak ümidiyle gözlerini diker, nasibi varsa alır gider, yoksa boynunu bükerdi.

Kaç simit yiyebilirsin diye bahislere de girişilirdi. Dediğini yapabilen beleşten çöplenir, yiyemezse, yani taahhüt edindiği mikdarı bitiremezse yediklerini bittabi öderdi.

Kandillerde bir gün evvelinden simitçiler çıkar, yer yer sergiler yapılır, miskler gibi kokan kazan yağlılar meydanı alırdı. Ramazanı şerifte otuz gün pide ve simit çıkardı. Evine simit alan bazı ağniya serginin veyahut fırının önünden geçen iki yoksulu da sevindirirlerdi.

Bilemem, her gecenin yine gündüzü var ama, o pâk adamlar nerede?

Simitlerin en meşhuru Beylerbeyi ve Hasanpaşa fırınlarında çıktığından kimisi: «Misk kokulu, misk kokulu Beylerbeyinin-», «Kandil - veyahut - Ramazan gülleri!», kimisi de: «Taze taze, misk kokulu, Hasanpaşa fırınının!» diye bağırırlardı.

Pidecilerin de: «Ey canım has bidelerim has!» «Ey!.. Isıcak bide!.. Yoruldum gide gide... ataş gibi ataş!» nidaları vardı.

Sucular — En eski olarak geçen asrın sonlarındaki sucuları biliyoruz. Yaz sıcaklarında meydana çıkarlardı. Bir elde yarıya kadar sırlı, kocaman bir testi; öbür elde iki kalın bardak; bardakları

Simidci
(Resim: Müsâhibzâde, Eski İstanbul yaşayşı)

birbirine hafifçe vurup şıkırdata şıkırdata bağırırlar:

— Aşlamaaa!... Haniye buz gibi sudan içen?

Gevezeleri de çok:

— 32 dişe, 32 makamdan mızıka çaldırıyor!

— Hey mübarek, kaynanamın dilini dondurdu; koca karı dırlayamaz oldu!

Kırkçeşme, Halkalı, Taksim sularının bardağı beş paraya; ötekilerinki 10 paraya. Kayışdağı, Çamlıca, Taşdelen, Karakulak, Göztepe diye sürdükleri hep keçe suyu, yahut da Hamidiye ile Terkosun karışığı idi. Ağzının tadını bilenler ayağına üşenmez; Yenicami kemerine dönülecek yrde, hiç durmadan zili ötüp duran (Çâr ebrû) tombalak Rumun tezgâhdarlık ettiği dükkâncığa koşup halis Karakulağı diker; Köprünün öbür yakasında iseler Karaköydeki börekçi fırının kapısına seğirtirlerdi. Ve lâkin peştemallının bardak bardağa soktuğu, bir iki kere devrettirdiği simsiyah, lime lime çuhaya göz yummak, aldırmayıp canbaza bakmak gerek.

Sermed Muhtar Alus

Bir vakitler belde bardakları muhafazaya mahsus tenekeden mamûl bölmeli bir kutu, bir bölmenin üstü kapalı para atmak için delikli çekmece, bir elde serin durması için yapraklarla sarılmış desti, diğer elde bardak yıkamağa mahsus içi su dolu bir ibrik, iki bardağı birbirine vurup şakırdatarak:

— Buz buz buz deryası buz!..

diye dolaşırlardı. Şimdi bu kabil satıcılara nâdiren tesadüf olunuyorsa da sırtta karlıkla, yani bir su tenekesi içine yine tenekeden mamul bir boru içinde buz suyun içine bırakılıp soğuk su satanlar varsa da halis tatlı memba suyu satanlar pek az olup ya yarıya acı ile tatlı mahlût veyahut doğrudan doğruya kumpanya suları olup şap ile durdurulmuş ve bir mikdar buz ile soğutulup:

Aşlamam buz buz buz..
Âbı hayat satıyorum..

diye Karakulaktan Kayışdağına kadar uçurulur veya Hünkâr suyundan Kanlıkavaktan dolaştırıp Çırçır suyunda bağlanılır. Seyyar suculların beygirler, merkeplerle dolaşanları da varmış.

Vasıf Hiç

Sülükçüler — Mayıs ayı hulûlünde, göllerden çıkardıkları sülükleri şişelere doldurarak: «Sülük, taze sülük, canlı sülük!..» diye sokaklarda, mahalle aralarında, pazar yerlerinde satan ve ekserisi Kıpti olan satıcılar hâlâ mevcuttur.

Vasıf Hiç

Sütçüler — Birinci Cihan Harbinden evvel sütçü; sabah ve akşam üzeri şehri devre çıkan ve öğle zamanlarını istirahatle geçiren bir seyyar satıcıdır. Sabah daha ortalık ağarırken işe başlar, bir sırığın iki ucuna geçirdiği güğümlerini omuzlar, eline okkalık, yarım okkalık, yüz drhemlik ölçülerini alır; bağırmağa başlardı: «Sütçü!... Süt!... Sütçü!...» Akşam devre çıktığı vakit sırığın yalnız bir tarafında güğümler asılıdır, öbür tarafına, üzerine sıra sıra yoğurt kâseleri istif edilmiş bir tabla takar yine dolaşmağa başlar. Sütçü yine «Sütçü! Süt!» diye bağırır, yoğurt kelimesini ilâveye lüzum görmezdi, öyle ya, akşam sütçüsünde yoğurt da bulunduğu herkesce malûmdur.

O zaman her sütçünün bir mıntakası ve bu mıntakada malûm ve muayyen müşterileri vardı. Okkası kırk para ile altmış para arasında satılan süt ekseriya peşin para ile satılamaz, çeteleye çentilirdi.

Sütcüler, 1874
(Resim: C. Biseo)

Bugünkü neslin belki yalnız adını işittiği çeteler âdî bir tahta parçasından ibâret olup, o devirde sütçünün, ekmekçinin hesapları aydan aya çetele ile görülürdü. Sütçü kendisine kapı aralığından bir kâse ile beraber uzatılan çeteleyi alır, sütü ölçer, boşaltır, sonra çeteleye verdiği mikdarı çizer, yani bir okka için tahta üzerine iki tarafı örülmüş derin bir çentik, yarım okka için yalnız bir tarafa vurulmuş bir çentik (B.: Çetele).

İlk Cihan Harbi sıralarında sütçü ve çetele sokaklardan kayboldu, 1918 Mütarekesinden sonra sütçü tekrar meydana çıktı, fakat çetelesiz olarak. Güğümler sırttan indi, elde taşınmağa başlandı. Kâse yoğurdu seyyar sütçülerde bulunmaz oldu.

Bir aralık İstanbul Belediyesi süte su katılmasını men etmek maksadiyle açılmaz güğümler yaptırdı, sütçülere üzeri kırmızı etiketli olan bu güğümleri tevzi etti; başka çeşit güğümlerde süt satılmasını menetti; fakat sütçü esnafın söylediklerine inanmak lâzım gelirse, temizlenmesi çok güç olan ve daha doğrusu tamamiyle temizlenmesi imkânsız olan bu güğümler ancak kısa bir zaman piyasada görüldü, sonra yerini yine eski güğümlere bıraktı.

Bugün Büyükşehrin hayatı tamamiyle değişmiştir, onun için sabahleyin süt satan sütçü yoktur, yalnız öğleden itibaren gece geç vakitlere kadar dolaşan elinde iki güğümü, litreleriyle ekserisi taşralı mahdut sayıda sütçü kalmıştır.

Muzaffer Esen

Şam işi Tatlıcı ve Kurabiyeciler — Abdülhamid devri sonlarında Yenicami saatinin önünden Postahaneye (şimdiki İş Bankasına) dönülünce, köşede bir hacı babaya rastlanırdı. Başında rengi atmış bir âbani sarık, çil gözlerinde çapaklar, sırtında paçavraya dönmüş entari: mutlaka da yere bağdaş kurmuş. Önünde bakır tepsi, içinde baklava baklava kesilmiş, kahve renginde irmik tatlısı; etrafında yüzlerce sinek, eliyle kışlaya kışlaya, kafasını sağa sola sallaya sallaya, tepsiye tükrüklerini saça saça, maval okur gibi:

— Şam işi, Şam berekâtı, 50 dirhem yirmi, guri guri gur! gur! u hiç ara vermeden tekrarlar.

20 dediği kuruş değil, para. Tatlının okkası 4 kuruşa geliyor. Ne mal idüğünü kıyas edin artık.

Yenicami kemerine varmadan, sağ tarafın yaya kaldırımında bir ak arap daha vardı. O da entarili, fazla olarak parmak dikişli hırkası da var. Onun da gözleri yakı deliğinden farksız:

— Kolüm şeba, ya tıtlâba!

nakaratiyle, beyaz undan, beyzî beyzî, Şamkârî kurabiyeleri 10 paraya satar; yazlık köşklere haftalarca postu sermeğe giden eski sütnineler, çırak çıkarılmış kalfalar bunlardan alıp torun beylere, hanımlara götürürler; evin büyükleri zâhiren pek memnun olur, getirenlere göstermeden ahretliklere tıkındırırlardı.

Sermed Muhtar Alus

Şarkı ve kanto satıcıları — İpsiz sapsız güruhun bazısı da, ellerinde birer formalık «Hikâyei müntehibe», yahut «Yeni yeni şarkılar», «Yeni yeni kantolar» la dolaşırlar, en rağbette şarkılardan meselâ «Çare bulan olmadı bu yâreye», «Şevkinle hayalinle olur neşe bedidar» gibileri; kantolardan da «Nalei cangâhı canan duymayor», «Yandan yırtmaç fistanlar, görünüyor tombul bacaklar» kabilinden olanları söyler dururdu.

Sermed Muhtar Alus

Şekerciler — Büyükşehirde hemen hiç kalmamış eski seyyar şekerciler, seyir yerlerinde gezerlerdi. Bilhassa ayak takımının dolduğu Karacaahmetteki Divardibinde; Bülbül deresindeki Bitli Kâğıthanede; Hıdrellezde Haydarpaşa çayırında, mayısın ilk günü Kurbağalıdere ve Fikir tepesinde; İstanbul tarafında da Çırpıcı, Veliefendi, Bayrampaşa, Hastahaneçayırı, Eyüpde Fulya tarlası, ötesinde Silâhdarağada.

Çoluk çocuğun kaynaştığı bayram yerlerinden, sair günler mahalle aralarından eksik olmazlardı.

Başlarında, bir omuz üzerindeki sehpaya oturtulmuş tabla; üstünde ince değneklere geçirilmiş kıpkırmızı şekerden tepeli, ibikli horozlar; kenarları tırtıl tırtıl yuvarlaklar; ayni mahluta bulanmış elmalar, kuru incirler, cevizler. Tablada elvan akide, lâtilokum, türlü renklere boyanmış leblebi, kişniş şekerleri de var ama çocukların can attığı horoz da horoz.

Bunları satanlar külüstür şekerci dükkânlarında çıraklık eden, Safranbolulu, Geredeli, Dadaylı hemücüklerdi.

Tıpkı Denizli horozu gibi uzayıp giden, yüreklere ezinti, âdeta üzgünlük veren sesleri etrafa yayılır:

— Şekeeeer!..

Ayni tarzda bağırış bir de mısır mevsiminde, seyyar mısırcılarda vardı. Bu sürekli, firaklı nağmeyi duyar duymaz bütün sıbyanlar annelerine koşar:

— Bana 10 para ver!

— Şimdi 10 parayı ne yapacaksın? diye sormağa hacet yok; çünkü ses onların da kulaklarına çoktan erişmiş. Azarlayış hazır:

— Horoz şekeri alacaksın değil mi? Çatla, patla, dünyada vermem. Yüzünü gözünü, üstünü başını baştan aşağı kırmızılara bulayıp tiyatro soytarilerine mi döneceksin yumurcak?..

O anda yumurcakta avaz avaz feryad; yerlere yatıp ağzından burunundan salyalar, köpükler aka aka ter ter tepinme; etinden et kesilmiş gibi ulum ulum uluma:

— Hoyoz şekeyi isteyim?

Şamar, kötek, bora bora çimdik para eder gibi değil. Başı kesilen tavuk gibi yerden yere kendini atıp çırpına çırpına helâk olur. Hafazanallah boncuk illetine (havaleye) uğrayacak. Nihayet hatun:

— Al, son yeyişin olsun işallah! diyerek onluğu fırlatır.

Dört nala koşup horoz şekerini alan çocuk yalaya yalaya bitirip dönünce, ikindi uykusundan gözlerini açan, biraz önceki feryadü figandan hiç haberi olmayan anne annesi veya baba annesi ötüverirdi:

— Senesi galiba? Yavrucuk ya kızamığa, ya da kızıla tutuldu. Hayırlı olsun ama artık 40 gün, 40 gece çekecek çilemiz var!

Sermed Muhtar Alus

Bunlar da dükkânların kıyye ile alıp vericileridir. Şeker tablası üstündeki camekânı şekerlerin çeşidine göre böler, her çeşidi ayrı yere koyar, camekân üzerine horoz şekeri, düdüklü şekerleri dizer: «Şeee.. ker... ci ci ci... şeker!...»

diye bağırdı mı, çocuklar da mukabelede geç kalmazlar, kimi horoz, kimi kuş, kimi ördek, kimi düdük şekerinden alacağım diye bağrır, kimisi al evlâdım diye üzmez, kimi çocuklar da

vardır ki, ya yokluktan veya ebeveyninin hissetinden isterim isterim diye terter tepinir, bu âlem böyledir, kime ne demeli, ne yapmalı bilemem!

Çocukların en ziyade sarıldıkları iki kavrulmuş dedikleri ki şekercilerin ocak başlarında bulundurdukları bir çömleğin mahsulüdür; şeker kaynatılırken tencere üstündeki köpükler atılır, tencere dibinde kalan buraya dökülür, sinek dahi düşer, işte iki kavrulmuş bu şekerdir; bilmiyerek ben de birçok çocuklar gibi iki kavrulmuşa sarardım, zira dişe çok dayanır.

Vasıf Hiç

Şemsiye - Bastoncular — İkinci Abdülhamid devrinde ve onu takibeden Meşrutiyet yıllarında şemsiye yalnız dükkânlarda satılmazdı. Eminönü kemerinin altında, meydanda, köprü üstünde, yağmurlu havalarda, seyyar şemsiyeciler dolaşır, bağıra bağıra şemsiye satarlardı. Fakat asıl şemsiye borsası, Galatada hazır elbise satan Avusturyalı Iştayn mağazasının önünden —yukarıya doğru uzanan köşe başındaki Piyanko bileti satan tütüncü ve gazeteci dükkânının arasındaki sahada idi.

Burada, bir köşeden öteki köşeye kadar gidip gelerek satış yaparlardı. Bazan Aziziye karakolunun önüne kadar uzadıkları da olurdu. Karakol, şimdiki Vagon-linin bulunduğu yerdeydi.

Seyyar şemsiye satıcılarının çoğu yahudilerdi. Aralarında Rumlar da vardı. Yahudiler, havı dökülmüş, yakası yağlı redingot yahut istanbulin giyerlerdi. Paltosu olanlar, istanbulin veya redingotlarının üstüne geçirirler, olmıyanlar yağmur ve kar altında, titriye titriye dolaşırlardı. Nar çiçeği renginde fes giyerlerdi. Kalıp tablalı idi. Sekiz on tel kalmış püskül daima arkada dururdu. Fesin kenarları çepeçevre yağlıydı.

Takma yakalı ve muhtelif renklerde gömlek giyerler ve tek kanatlı yakalara siyah plâstron boyunbağı bağlarlardı. En sağlam tarafları ayaklarıydı. Kunduralarının üstüne lâstik geçirirler, ve bunların alt taraflarından ip takarak üstünden sımsıkı bağlarlardı.

Rum satıcılar kıyafetçe Yahudi meslekdaşlarından bir numara daha üstündü, Bunların bazıları gemici kasketleri giyer, sırtlarına kukuletalı muşamba, yahut o zamanlar (makferlan) denilen pelerin atarlardı.

Şemsiyeleri sap tarafından — o devirde şemsiyeler ekseriyetle devrik saplıydı. Bugünkü gibi topuz başlılar pek yoktu — sol kollarına asarlardı. Orası kâfi gelmezse sağ ellerine de asarlar, kollarını göğüslerine çaprastlıyarak yürürlerdi.

Mallarını türkçe olarak satmazlar, daima rumca söylerler, habire bağırırlardı:

— Umbrela! Umbrela!

Sapı gül ağacından, kumaşı ipekten zarif ve güzel şemsiyeler satmazlar, basit, bezi bayağı, sapı demirden ve üzeri açık kahve telvesi renginde boyanmış şeyler satarlardı. Bunların en aşağısının fiatı (6), en yükseğinin değeri (20) kuruştu.

Münir Süleyman Çapanoğlu

Şerbetçiler — Meşrutiyetten evvel şerbetçiler, sucularla atbaşı beraber yarışta, iki nevidirler: İzmirinkiler, yerliler. İzmirinkiler fiyakalı tiplerdi: Başlarında sırma işlemeli ırakiye; üstüne kefiyenin küçüreği bir ipekli sarık, şakaklarda kıvır kıvır zülüfler, bıyıklar burulu, yüz sinek kaydı tıraşlı, sırtta tertemiz mintan, önde sakız gibi peştemal. beldeki kemerin pirinçten, pırıl pırıl gözlerine bardaklar sokulu. Arkada koltuk altlarından kayışlı, koskoca bir kallavi: Tıpkı büyük Çin vazoları boyunda ve şeklinde, aşağısı ve yukarısı ince, boğmaklı boğmaklı, ortası karınlı, tepesinin üç kolu zincirlerle, boncuklarla süslü, som altındanmış gibi parıldıyan, yine prinçten bir şerbet hazinesi.

Afili bir eda ile bağırtıyı basarlar:

— İzmiriiin!..

O kadar şerbetçiler pul şişeyle dolaşırlardı.

Şerbetci
(Resim: Fotoğrafdan Behçet eli ile)

Bunların asıl zanaatleri başka; aksataları kesatlaştığı vakitler şerbetçilik ederlerdi. Meselâ Komik Abdürrezzak, sonra Küçük İsmail kumpanyasının (tiran)ı, yani hainkişi rolüne çıkan aktörü Manoil; Hayalî Kâtip Salihin arnikçisi Selâmsızlı Karakaş...

Şerbetin nefisini içmek istiyen eski Zaptiye Caddesinde Şekerci Rifatın dükkânında soluğu alır, yahud Eminönü Meydanında Hacı Yaverin hücre kadar dükkânını boylar; arasıra vukubulduğu gibi hacıcağız sermayesini kediye yükletip yaya kaldırımına şişelerini dizmişse, karşısına dikilip kan kızdırıcı o meşhur demirhindi şerbetini gövdeye yuvarlardı.

Sermed Muhtar Alus

İbrikler, güğümler, askılarla vicdanlarının emrettiği, ellerinin yettiği daha doğrusu hilkatin kendilerine bahşettiği temizlikle hayatlarını kazanmağa atılmışlardır. En cazibedar olanları sırtlarında İzmirkâri askılarla gezenlerdir.

İlânı meşrutiyete, en doğrusu ilânı cumhuriyete kadar pazar yerlerinde orta çapta kazganımsı bir kap içinde kırmızı boyadan mamul inkâr olunamıyacak derecede şekerli, içi kar veya buzlu bir şişe içinde: «Şarı boru beş, haydi beş... Karlı buzlu beş, haydi beş, haydi beş!..» diye ortalığı velveleye veren Süleymaniyeli - Musul Süleymaniyesi - bir takım madrabazlar vardı. Cenabı Hakka hamdolsun bugün o güruhtan eser kalmamıştır.

Vasıf Hiç

Tahin Helvacılar — Kastamonu vilâyeti mülhakatından Safranbolu civarlarından olu her dükkânın vüsat ve kudretine göre çalıştırabildiği tablakârlardandır. Bunlar tezgâhtan helvayı kıyye ile alırlar, tabiî olarak aldıklarından farklı fiatla satarlar.

Tablalarına helva kalıplarını muhtelif cesamette keserek bir hanım kadının eski de olsa odasını tertiplediği gibi tam mânasiyle süslerler, besmelei şerifi çekerek dükkândan uzaklaşırlar. Camekân yerine yarım çamaşır kafesi şeklinde bir mania ile yağış ve tozdan muhafaza için bir buranda ile örterek tablanın üstünü kapatır:

Helva beyaz ne beyaz
Sılaya varurun (varırım) bu yaz

sadasiyle mahalle mahalle dolaşırlar, bazan birbirlerine iddialı olarak yirmi para, kırk para dun fiatla satarlardı. Bizim Üsküdarda Hacı Hasan dört kuruşluk helvayı yüz paraya sattırırdı. Anlaşıldığına göre sürümden ve kâğıttan kazanırdı. Şimdi ne o tablalar ve ne de o tablakârlar var.

Vasıf Hiç

Taze cevizciler — Şimdi olduğu gibi hepsi kopuk takımındandı. Başta vapur dumanı renginde, bumburuşuk, püskülsüz, cücüğü dimdik fes; sırtta soluk, yırtık pırtık, göğüs fora mintan; belde şahrem şahrem kuşak; bacaklarda paçaları diz kapakta pantalon; baldırlar, ayaklar çıplak. Koltuğunun altında da suyla dulu koca bir pul şişe, içinde ceviz içleri. Herifte iki avuç, on parmak zifiri kara.

Öyle apikoları vardı ki şişeyi tepeye kor, hiç düşürmeden kurt dingili'yi (omuzdaşlıkta tulumba sandığı ile tırıs gidiş) tutar; seyir yerlerinde büğülülü mâcuncu, kemaneli iskemle kuklacısı filân çiftetelli, Entarisi ala benziyor, Cimdallı gibi oyun havalarına girişince, yine şişe tepede, kıvır kıvır göbek atanları da bulunurdu.

Çıka gelirlerken nâravari bağırtmayı basarlar:

— Ceviz içi badem!

Sesi duyan, karşıdan uçarıyı gören hanım nineleri tasa alır:

— Çenesi kısılası uçarı müjdeyi yetiştirdi. Kış geliyor çocuklar, ağustosun on beşi yaz, on beşi kıştır!

Buna rağmen cevize can atarlardı. Ağızlarına göre, dişe, çiğnemeğe lüzum yok; geveleyiver,erir gider. Tazeler de bayılırlardı ama zar gibi kabuklarının dahi parmaklarını karartacağından çekindikleri için yaşlılara yalvarır, ayıklatırlardı. Kocakarılar tek durmaz, (hassalı ve şifalıdır, kemiklerini kuvvetleştirir) diyerek kucaktaki sibyanlara geveleyip geveleyip posalarını parmak parmak ağızlarına tıkarlardı.

Sermed Muhtar Alus

Tefarikciler — Malûm a. tefarik, ufak tefek mânasındadır. Pahada da, yükte de hafif bu kabil malları satana tefarikci denirdi. Ekserisi Yahudilerdi.

Sirkecide Aliefendi, Süslü, Nefaset gibi lokantalar, İzmir, Halep, Cezairi Bahrisefid gibi otellerin altlarındaki kahveler öğle üstü

müşterilerle, şehirde misafir bulunan taşralılarla dopdolu.

Yüzü sapsarı, avurdu avurduna çökük, çirozun çirozu bir bezirgân dalardı içeri: Kış gecelerinin toplantı oyunlarında (şu köşeye leş koydum. Yünü dittim, balı yuttum, leşi ittim) gibi dili hiç sürçmeden tutturup:

— Esanslar, lâvantalar, kozmatikler, aynalar...

Masalara musallat:

— Çeşit çeşidi var, bağendiğini seç yozum!

Gözleri fıldır fıldır. Fes sol kaşta, bıyıkları burulu, hovardaca tavırları görünce derhal yılışkan yılışkan yanlarına sokulur:

— Parisin, Viyananın kartpostallarını vereyim mi?

Usulca göz kırpıp, ceketinin iç cebini göstererek kulağa fısıltıda:

— Ekstara dekolte madam, matmazel fotoğraflarım var. Yuz numaraya buyurun, orada yöstereyim!..

Müşteriyi arttırdıkça arttırmış, nihayet biri Ali Efendi loknatasının karşısında, öbürü şekerlemeci Löbon'un yanındaki pasajda iki dükkân açmış, kazancını tıkırına koyup azametinden geçilmez olmuştu.

Sermed Muhtar Alus

Tenekeciler — Galata rıhtımı yapılırken kütle taşları taşıyan romörkörlerin, molozları mavnalara boşaltan dekovil lokomotiflerinin düdüğü gibi tiz, gevrek, kulak zarlarını tırmalayıcı, âsabı alt üst edici bir ses uzayıp dururdu:

Tenekeciii!

Başlarında limon kabuğu kadar kipkirli fes, üstünde paramparça siyah sarık; yüzde ve çenede göbeğe kadar uzamış, yelpaze gibi açılmış, bir kucak sakal. Cübbemsi hırkanın, rengi belirsiz alaz taraz kuşağının altında yamalı, yırtık pırtık dökme şalvar.

Hepsi Yahudiydi. 10 paraya teneke maşrapanın kulpunu, kademhane ibriğinin emziğini; 40 paraya gusülhanenin, tahtaboşun çinkosunu lehimlerlerdi. Milletdaşları Balatlı, Hasköylü hokkabaz yardaklariyle yarışacak kadar bir kol çengileri çoktu. Aksatayı kuruşa vardırırsa türküyü, oyunu tuttururlar, şaklabanlıklara girişirlerdi.

Anadalâvizo, kollarıkısa
Yetişmedi, Hamursuza

Sermed Muhtar Alus

Turşucular — Her dükkânın mahallecileri olup sırtlarında bir fıçı, bir kolunun dirseğinde asılı yine tahtadan mamul küçük fıçısı, bir kap içinde biberli suda turşu mahallelerde bağırırlar: «İlahana bîber turşusu» evlerden çağırıldıklarında, hemen fıçıyı indirir elini fıçının içine daldırır — el temiz, kirli her ne ise — çıkardığı lâhana, hıyar, patlıcan, domates her ne ise, zaten kapak tersi çevrilmiş fıçının ağzında durur, onun üzerine koyar, doğrar, turşunun suyundan da koyar, müşteri isterse kolunda asılı kaptan biberli su da koyar, öz sermayesi su olduğundan tulumba ve acı çeşmelerden arasıra su koymağı da ihmal etmez, ne yapsın akşam dükkânda hesap vermek vardır. Şimdi o fıçılar kaldırıldığından omuzlarında askı ile gezdirilmekte ve pek musib olarak turşuları çıkarmağa mahsus bir kepçe bulundurulmaktadır.

Turşucuların bir kısmı da merkeple satışa çıkarlar, hele akşam mahallelerine erken çıkarak birkaç dükkândan çıkanlar bir yerde buluşurlar, merkepleri otlamağa bırakırlar, kendileri de çimenlerin üstünde tâ ikindi nihayetine kadar uyku çekerler; kalkıp her biri birer istikamete yani müdavimi bulunduğu semte doğrulur. Zaten insan yaradılış itibariyle birçok şeyleri benimseyiverdiğinden, herkes kendi müşterisini bekler, bizim turşucu, bizim bakkal, bizim kasap, bizim manav ilâh... yekdiğeriyle kesbi ülfet ve ünsiyet ediverir. Bunlar da bağırırlar: «İlahna biber turşusu!... keskin sirke!...» Deyyy, çüş, gider.

Bu turşucu esnafı da leblebici ve helvacı gibi malı dükkândan tartı ile alır, kalanı öylece teslimederler.

Turşucuların en birinci çıkarları su olduğu gibi leblebicilerin dalaveresi de küçük, aklı ermiyen çocuklardan ve irtikâbı denaet eden büyüklerden de geçirdikleri pirinç, bakır, çinkodur.

Vasıf Hiç

Yoğurtcular — İki kısımdır. Bir kısmı İsparta civarı sükkânından olup ötedenberi İstanbulda tavuttun etmiştir, bir kısmı da memlekete gidip gelenlerdendir. Bunlar sureti mahsusada imal ettirilmiş iki kutu içinde

araları ince ve fakat seyyar bir tahta ile bölünmüş fevkanî ve tahtanî iki sıra kâseleri bir askı ile ikindiden sonra omuzlarına vururlar, mahallelerde — yaygara yok — yalnız bir:

— Yoğurt!

diye seslenirler. Her müşteri kendi yoğurtçusunu sesinden farkeder; zaten o da bittabi müşteri olan haneleri tanıdığı cihetle evin önünde bir lâhza duraklar, alacaklarsa camı veyahut kafesi vururlar, ya peşinen veyahut veresiye her ne ise kâseyi bırakır, ertesi akşam tertemiz olmak üzere kâseyi alırdı.

Yaradılıştan mı yoksa âdabı muaşeretin telkin ettiği bir akideden mi, birisinden birkaç kere aksuata edince bizim yoğurtçu, bizim sütçü, bizim bakkal hemen benimseriz; satıcı da bilmukabele bizim müşteri der. Mezkûr yoğurtçular sılaya giderken müşterilerini adedine göre gediği ile âhara devreder, mukabilinde bir sıla parası alır, avdetinde devrettiğinden alır, yine verir, hasılı müteselsilen bir alış veriş oyunu döner, her iki taraf da müstefit olurdu. O kısım yoğurtçular el'an mevcutsa da adedi az hem o helâlzade esnafı görmiyorum. Şubat ortalarında koyunlar kuzulamağa başlayınca Silivri yoğurdu sökün eder, ancak pahalı olduğundan eski müşteri tutmuş takımı kar buz içinde günde bir tenekeyi bin müşkülâtla elden çıkarabilir. Vaktaki mart nihayetlerine doğru sütler çoğalır, yoğurt sırığını vuran mahalleler arasında koşar, her sokakta, her köşede bir ses:

— Silivri Gaymak yoğurt! Silivriden, kara koyunun beyaz yoğurdu! Hay babam hay yoğurdu Silivriden al!

Halbuki bunların kısmı âzamı şehir dahilindeki sütçülerin yaptıkları hileli yoğurtlardır. Ne taamında lezzet ve ne de çeşnisinde bir rayiha vardır; daha keserken sulanmağa başlar, çatal, kaşık uzatıldığında bir buz gibi kayarak tabağın karşı köşesine kaçar. Bu yoğurtları satanların birçoğu da mevsim nihayetinde yoğurtcuya kırk elli teneke takar. Günde hiç satamıyan dört teneke satar, o sayede evlâdı ayal geçindirir; neticede bu nâreva halleri irtikâp eder. Acaba iyi mi yapıyor, kötü mü?

Vasıf Hiç

Yumurtacılar — Ürgüplü ve emsallerinn buzhane yumurtalarını bir sepete doldurarak:

— İri tanzeee.. yımırtaaa!...

diye sokakları yıkarlar. Kimisi daha ileri giderek kendini köyden yeni gelmiş de beraberinde getirmiş gibi göstermek için daha uygunsuz bir kıyafet takınıp hin oğlu hin bir safdil tavriyle:

— Köyden taze çıhdım!..

diye asil, necip kimseleri alelhusus pâk venezih hatunları kandırıp piyasadan fazla fiyatla satarlar. Hele bir kutu içinde tereyağı bulundurursa çok dil dökmeğe lüzum kalmaz, hemen inandırır. O tereyağı öyle bir yağ ki üç parmak aşağısı hiçbir midenin kabul edemiyeceği yağlardan mürekkep bir kalitadır.

En doğrusu göz göre göre tavuğu olan komşulardan almak, kabil olmadığı takdirde civar köylülerin beygir üstünde indirdikleri tavuklarla beraber getirdikleri yumurtalardan almaktır ki, âzâmî bir haftalık, on günlük yumurtalardır.

Vasıf Hiç

Zarzavatçılar — Başta tabla taşımak âdeti büsbütün kalkmış gibi oldu. Sırtta küfe, yahut merkep, beygir gibi vasıtalarla satmaktadırlar. Nakil vasıtalarının üzerlerini mevsimde bulunan sebzevat envaının adedine göre küfelere vaz olunarak her birlerine ayrı ayrı doldurulup satışa arzolunur. Sebzeler halden, civar ve semt bahçe ve bostanlarından, pazar yerlerinden tedarik olunur, bunlardan, dükkânlardan daha ucuz fiyatla almak kabil olur. Doğru ve noksan tartan her yerde bulunur, müşteri beş on dirhem ağırlığında bir külâh giyer, bir kısmı da pazar mahallerinde satış yaparlar. Aklıma bir fıkra geldi. İşittiğime göre Fatih Sultan Mehmed İstanbulu fethinde hâlen mübarek fethiyle anılan mahalde bir pazar kurdurmuş, karinleri: — Pâdişahım fermanınız büyüktür fakat pazar yeri küçük oldu demişler. Cevaben:

— Onlar birbirlerini aldatırlar geçinirler! buyurmuşlardır.

Vasıf Hiç

AYAKKABI — Büyükşehir İstanbulun sokaklarını her gün yüz binlerce ayak çiğner, yer yüzünün en eski beldelerinden biri olan İstanbulun fetihten beriye beş asrı doldurmak üzere olan tarihi boyunca, İstanbul kaldırımı çiğnemiş ayakların sayısı ise ancak astronomik bir rakam ile gösterilebilir. Fakat bu satırların yazıldığı tarihten, yakın ve uzak

mazi boyunca, İstanbulda insan ayağının taşıdığı kabın şekillerini ve isimlerini vé devir devir Büyükşehrin ayakkabı modalarını tespit etmek mümkündür.

Büyük humorist Cemal Nadir Güler «Amcabey» Mizah gazetesinde Sermed Muhtarla kalem arkadaşlığı yaptığı «Dünden bugüne» sütununun kendisine düşen kısmında, İkinci Cihan Harbinin ayakkabı buhranından ve gene bu devrin ayakkabı modasınadan şöyle bahsediyor:

«Çifti altmış, yetmiş liraya çıktıktan sonra ona ayakkabı demiye insanın dili varmıyor. Mübarek, ayakkabı değil, baş tâcı olmıya lâyık nesne oldu çıktı!..

Kadın ayakkabıları oldumolası, erkek kunduralarından pahalıya satılır; zenneye verilen paranın acısı erkek papuçlarının ucuz olmasiyle telâfi edilirdi. Amma şimdi öyle mi ay?.. Nice erkek kunduraları var ki birkaç kadın iskarpini değerinde!..

«Çeşit bakımından da hemen hemen kadın iskarpinleriyle at başı!.. Vidalası, gılâsesi, ruganı, podüsieti, lâzarı, keteni, köselesi, lâstiklisi, demirlisi, çivilisi, dikişlisi, maskaretlisi, maskaretsizi, ince tabanlısı, kalın tabanlısı... Çukulata renklisi, siyahlı, kahve renklisi, beyazı, neftisi, sarısı, kırmızısı, bordosu, tahin renklisi, kül renklisi, bej renklisi..

«Kadın iskarpinlerinden bir farkı varsa o da —şıklar müstesna— bir kunduranın, meselâ siyah bir kunduranın her mevsimde, her elbise ile giyilebilmesidir. Bir erkeğin bir çift siyah, bir çift kahve rengi kundurası oldu mu hem yazı, hem kışı geçirdi demektir. Eğer bir çift de rugan iskarpini varsa düğüne, baloya, dansa da gitti gider!..

«Gelgelelim, sekiz kat elbisesi olan bir kadının hiç değilse altı çift iskarpini yoksa felâkettir. Zira kadının ayağındaki iskarpin renk bakımından şapkaya, elindeki çantaya bağlıdır. Et tırnaktan yarılır, fakat onlar birbirinden ayrılmaz.»

Sermed Muhtar da ayni sütunun karşısında şu notları kaydediyor:

«Bugünkü gibi, dün de kadın ve erkek ayakkabıları başka başka çeşitlerde, modellerdeydi. Yani, yaşa göre de değişik.

«Genç hanımlar sokağa çıkarken siyah glâse veya rugan, pek cahiller yanar döner böcek kabuğundan, bir buçuk, nihayet iki parmak ökçeli iskarpin giyerlerdi. Velime cemiyetleri, sünnet düğünleri, bayram ziyaretleri gibi yerlere, fazla süslü püslü giderlerken, yine o modelde, elbisenin rengine uygun, beyaz, krem, toz pembesi, havaî mavi atlastan iskarpin. Aşırı alafrangalar kışın ayni deriden, yahut yukarısı gri bej, kahve rengi çuhadan düğmeli botları mutlaka edinirlerdi. Bunların en makbulü 18 düğmelisi.

«Gelinlik kız anası, torunlara karışmış hatunlar basmakalıptan hiç şaşmazlar: Parmak kalınlığında ökçeli, (karamandolu), yani sofa andırır kumaştan bir nevi terlik bozuntusu.

«Körolası dert ötedenberi tazelerde mevcut: İllâki küçük ayakkabı alınacak. Ayağına salapuryalar tıpatıp gelenlerde bile inat da inat:

— Ben numaramı bilmez miyim, 35 tir. Faraş kadarını istemem; imkânı yok almam!

«Tezgâhtar, istenileni çıkarır. Yısa boca, ayağı içine sokar. Tazenin gözlerinden ateş çıkıyor, fakat vecaa işkenceye razı.

«Rütbeli, mevkili kudeması yanları lâstikli, esnek, vidala fotine ve dışarıya çıkarlarken, taşlık kapısının eşiğinde çevrili duran rugan kaloşlara rağbet ederlerdi.

«Genç beyler fotin giyerler, çamurlu havalarda üstüne lâstik geçirirler, gûya modayı güden ekseriya züppeler ise kışın: Kanarya sarısı deriden, sipsivri burunlu iskarpin olmadan Beyoğluna, mesirelere adım etmazlardı.

«Kasım girip havalar yağışladı mı eski kurtlarda, kabzımallarda; Uzunçarşı, Yorgancılar çarşısı, Sandıkçılar içi esnaflarında; tulumba reislerinde, para tutan omuzdaş takımında baldırları kapayacak boyda çizme..»

1887 de İstanbula gelen İtalyan edibi Edmondo de Amicis, (B.: Amicis, Edmondo de) meşhur seyahatnamesinde Köprü üstünü tasvir ederken: «Gözlerimizi Köprünün döşemelerine diker isek, Âdem'in çıplak ayağından Paris'in en son kundura modasına kadar her çeşit ayakkabı görürüz» diyor. Büyük Kapalıçarşıyı gezerken kavafları da şöyle anlatıyor: «Birbirine benziyen iki sıralı dükkânlarda Asya ve Avrupayı dolaşan bütün ayaklara mahsus ayakkabı var. Bölmeler, acaip renkli ve tuhaf şekilli saten, işlemeli, tüylü ve kadife terliklerle kaplı; çifti beş franktan yüz franga

kadar, bir kayıkçı karısından bir saraylı ayağına kadar her nevi ve kıymette ayakkabılar; sokağın taşlarını çiğneyecek kösele ayakkabılar, halılar üstünde gezecek papuçlar, beyaz satenden ökçeli zenne papuçları; inci işlemeli kadın terlikleri. Bu terliklerin içine ne girecek olan ayak nasıl bir şeydir? Bir huri, bir melek ayağı mı ki, boyu bir zambak yaprağı, eni bir gül yaprağı kadar. Ecnebilerin en çok dolaştıkları yer burasıdır. Bilhassa genç Avrupalı kadınlar görülür, ellerinde bir İtalyan veya Fransız ayağının kâğıt üzerine alınmış ölçüsü, gözlerini tutan bir pabuca bu ölçüyü koydukları zaman, pabucun küçük kaldığını görünce hayretten kendilerini alamıyorlar. Bu çarşıda ekseriya beyaz yaşmaklariyle Türk kadınları dolaşır, onların satıcılarla uzun uzadıya konuştukları görülür, kulağı bir mandolin gibi okşayan berrak sesleriyle güzel Türkçenin âhenktar kelimeleri işitilir: — Bunu kaça verirsin? — Pahalıdır! — Ziyade vermen!..» (E. de Amicis, İstanbul, R. Ekrem Koçu tercümesi, 1938).

Ayakkabının, bütün giyim kuşam eşyası gibi, sahibinin karakteri ile yakın alâkası vardır. Renginden, biçiminden, süsünden onları taşıyan ayaklara hükmeden kafanın hüviyeti hakikate yakın anlaşılabilir. Ayakkabının kullanılışı dahi bu bakımdan çok mühimdir.

İstanbulda kadimden beri külhânilik, kopukluk, kabadayılık, itlik alâmetlerinden biri de topuk vurararak yürümek, topuk göstermek idi, o takımın hepsi arkaları basık kundura veya yemeni giyerlerdi. Mahallelerde yangın tulumbaları sandıkları kurulup İstanbulda tulumbacılık denilen yeni bir külhâni, kopuk mesleği gelişince tulumbacılarda yemeni ve kunduralarını ayaklarına arkalarını basıp geçirdiler ve eski topuk gösterme nümayişini devam ettirdiler. Ve bilhassa ayak takımından gençler arasında bu tulumbacı yemenileri ve iskarpinleri son derecede rağbet buldu.

Hiç tereddüt etmeden yazıyoruz: İkinci Cihan Harbi içinde arkaları yumuşak ve ekseriya terlik gibi basılıp giyilen ve adına «Mokasen» denilen iskarpinler moda olup yayılınca çoraplı çorapsız topuklar yine meydana çıktı. Bu lâübalilik sür'atle ayaktan başa intikal etti. Sokaklarda, Büyükşehrin caddelerinde,göbeğinde şıpıtık şıpıtık topuk döğen ayakkabıları ile yürüyen ayak gövdeye de o hale denk külhâni edâ verdi, gençlerimizin yüzünden edeb çekingenliği kalktı.

Mokasen iskarpinlerden sonra dar yüzlü, «sokak terliği» diyeceğimiz patiklerin tamimi ruhlar üzerindeki ciddiyet basksını biraz daha kaldırdı.

Kadın ve kız ayakkabıları da böyledir. esefle tesbit ettiğimiz bir hakikattir ki 1959 yılında Türk kızlarının yüzde doksanının ayaklarında kız ayakkabısı yoktur; sokaklarda bir kısmı balerin patikleriyle, bir kısmı da ucu sivri ve yüksek ökçeli genç kadın iskarpini ile dolaşmaktadır, hattâ görgülü olması gereken analar bâkire kızlarına kadın ayakkabısını kendi elleriyle alıp giydirmektedirler. Bâkire kızlarımız bu kadın iskarpinleri ve balerin patikleriyle hattâ okullara gitmektedir.

Seke seke ben geldim
Çıngırağım hoş geldin..

tekerlemesiyle yürüyen kızların ev hanımı ve meslek hanımı olmak için öğreneceği şeylere başka alâkaları tercih edeceği acı bir hakikattir.

AYAKKABI SANATKÂRLARI CEMİYETİ (İstanbul Umum) — İstanbulun, faaliyeti en çok göze çarpan esnaf cemiyetlerinden biridir; 18 mart 1340 (M. 1922) tarihinde Fatihte Hilâl kundura mağazası sahibi merhum Hüseyin Hakkı Usta, Aksaraylı Hacı Şevki ve Cemal Akyüz tarafından nizamnamesi yapılarak Fatihte tramvay durak yerinde Hüseyin Hakkı Beyin evinin bir odası merkez ittihaz edilerek açılmıştır. Cemiyet reisliğine de Hacı Arif Bey seçilmiştir. Bu suretle faaliyete geçen cemiyetin ilk işi, Refet Paşanın kumandasında İstanbula gelen Türk askerine binlerce çift kundura toplayıp, Çapadaki evinde, İstanbullular tarafından pek coşkun tezahürat ile karşılanmış olan paşaya teslim etmek olmuştur. Cemiyetten evvel, İstanbul Kunduracılar esnafı, yaptıkları ayakkabılarını taşradan gelen tüccara ve halka İskenderboğazında sokak ortasında teşhir ederek satarlardı. Cemiyet, Sait Paşazade Nâci Beyin kıymetli gayreti ile, ayakkabıcı esnafını bu perişan halden kurtarmaya muvaffak oldu. Evkaftan; Çarşıkapıda Çorlulu Ali Paşa, Sinan Paşa ve Kara Mustafa Paşa medreselerini tutarak ayakkabıcı esnafından çoğunu,

gayet ucuz kiralarla bu binalarda toplu olarak yerleştirdi. Burada, İstanbul Ansiklopedisi şu notu ehemmiyetle kaydeder: Bilhassa, Çorlulu ve Sinanpaşa medreseleri, Büyükşehri tezyin eden ve Türk yapı sanatı tarihinde müstesnâ kıymet taşıyan sanat eserlerindendir; bu binalarda yerleştirilmiş bulunan ayakkabıcı esnafının hüsnü niyeti ne kadar üstün olursa olsun, sanatları, bu binaların hüsnü muhafazasına müsait değildir; tahsil ve görgüleri, içinde bulundukları sanat eserlerinin kıymetini idrake kâfi olmıyan çoluk çocuk denilecek kunduracı çıraklarının, her gün bilmiyerek yaptıkları tahribat — su damlacıklarının taşları oyduğu gibi — inkâr edilemez. Ayakkabıcı esnafını toplu bulunduracak, hattâ bu zenaatın muhtaç olduğu konfora sahip binalar yaptırmak mümkündür amma, bir daha Sinanpaşa ve Çorlulu Alipaşa medreseleri yaptırılamaz.

Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre, ayakkabıcı esnafına içtimaî yardımlarda bulunmuştur; esnafın geçim kolaylığı için de bir istihlâk kooperatifi kurumuştur: Mustafapaşa medresesinde kurulmuş bulunan bu kooperatif, ortaklarının malını satar ve kendisine iptidaî maddelerini temin eder.

Cemiyet, ihtiyarlayıp da çalışamıyacak hale gelen ihtiyarlara, her ay yirmi liradan aşağı olmamak üzere nakdî yardımda bulunur; ayrıca hastalara, ölenlerin ailelerine keza nakdî yardımlar da yapar; bu yardım her yıl 3000 3500 lira arasındadır. Cemiyet âzasının ödedikleri senelik aidat, servet ve iş ölçüsü gözetilmeksizin iki lira olup 1947 yılında İstanbulda mevcut 7000 ayakkabıcı esnafından 2700 ü cemiyete girmiş bulunuyordu. Esnaf için cemiyete girme mecburiyeti yoktur. Bu satırların yazıldığı 1947 yılında Ayakkabıcılar Cemiyetini şu zatlar idare etmekte idi: İdare heyeti reisi Abdullah Vahdi Eriman, ikinci reis Faik Alpan, âzalar Sait Bezmez, Ömer Yürü, Nuri Arısan, Naşit Geliş, Hüsnü Bora, mürakipler Ahmet Edin, İzzet Günen, kıdemli umumî kâtip Cemal Akyüz, kâtip Sırrı Efcan, tahsildar Rifat Akbaş. Cemiyetin, her gün vazifesi başında bulunan bir de hususî doktoru vardır. Kooperatifin bânisi Cemal Akyüz olup 1947 de kooperatif ve idare heyeti reisi M. Nuri Toker idi. Kuruluş tarihindeki adı ile, Umum Ayakkabıcı Sanatkâran Cemiyetinin ilk talimatnamesinden çıkarılan şu notlar da, bu cemiyetin tarihçesi ve bünyesi bakımından mühimdir:

«Cemiyet usta, kalfa ve çıraklardan mürekkep olarak kurulmuştur. Kunduracılık ile müştagil umum sanatkârlar, milliyet ve diyanet farkı olmaksızın âzayı daimeden sayılır. Sabık ustalar, sanat veya cemiyet hakkında hidematı mühimmesi sebkedenler, ayni zamanda bazı hususî simalar ki sanat hakkında beyanatı hayırhahâneleri ve ahvâle göre hidemâtı mahsusaları sebketmiştir, fakat âza umumî toplantılarda söz hakkına ve istişarî rey verme hakkına sahiptirler.

«Cemiyetin kendisine mahsus bir bayrağı vardır. Cemiyetin iskarpin şeklinde (Arap harfleriyle) «Umum Ayakkabıcı Sanatkâranı Cemiyeti» ibaresini havi bir mühri resmi vardır. (Harf inkilâbından sonra bu mühür değiştirilmiştir).

«Cemiyetin gayesi, âzaları arasında karşılıklı yardım, ustalarla kesiciler ve kalfalar arasında iyi geçim temini ve kendi menfaatlerinin korunmasıdır.

«Takati yettiği derecede kunduracı atölleri ve muvakkat kurslar açarak şehit çocuklarına, fakir, kimsesiz çocuklara ayakkabıcılık sanatını öğretecek, onları sefalet ve felâketten kurtararak kendi kendilerini geçindirecek bir hâle getirecektir.

«Kendi âzalarından kalfalarla çırakların irfan ve sanat ahlâkını yükseltecektir.

«Ustalarla onların yardımcıları olan kalfa ve çıraklar arasında tekevvün eden iş, mesai ve talim bakımından çıkacak ihtilâfların halli için bir hakeme heyeti vücuda getirilecektir; bu heyet bir reis, biri usta, diğeri kalfa iki âzadan mürekkeptir. Kalfalara iş bulacak, sanat talimi için atölyelere çırak yetiştirecektir.

«Herhangi bir sebepten siyasî ve medenî haklarından mahrum edilmiş olanlar cemiyetten de çıkarılacaktır.

«Cemiyet heyeti umumiyesi yılda bir defa toplanacaktır. Bu toplantıda bulunabilmek için, âzanın, aylık taahhütlerini tamamen ödemiş bulunmaları şarttır. Cemiyetin heyeti idaresi bu içtimada intihab olunur.

«Bir sene müddetle seçilen heyeti idare, kendi aralarından bir reis, bir reis vekili, bir veznedar ve bir kâtip seçerler.

«Cemiyetin bir yardım sandığı vardır. Hastalara, malûllere ve ölüm vakalarında sanatkârın ailesine lâzım gelen nakdî yardım bu sandıktan yapılır. Bu sandığın sermayei iptidaiyesi, bir defaya mahsus olarak ustalardan on, işçilerden beş kuruş toplanarak temin olunacaktır.

«Cemiyet İstanbulda muhtelif şubeler açacaktır; Büyükşehir Beyoğlu, Üsküdar, Bayazıt ve Karagümrük olmak üzere dört mıntakaya taksim edilmiştir. Bu mıntakalarda şube açabilmek için, mevcut sanatkârların adedi üç yüze varmış olması şarttır.

«Bir çırak, ustasının yanında kalfa çıkıncaya kadar çalışacaktır. Bir mâzeret dolayısiyle ayrılırsa, ustasından vesika almağa mecburdur. Vesikasız çıraklar başka ustalar tarafından işe alınmıyacaktır. Ustalar, maiyetlerindeki kalfa ve çırakları muntazam çalıştırmağa ve haftalıklarını muntazaman vermeğe mecburdurlar; işine nihayet vereceğini on gün evvelinden kalfa veya çırağına haber verecektir; vermediği takdirde on günlük yevyesini vermeğe mecburdur. En az ilk tahsilini tamamlamamış çıraklar çıraklığa alınamaz. Çıraklık için mahalle ilmühaberi, ebeveyninin muvafakat ve teminat mektubu ve çocuğun sıhhat raporu şarttır».

1936 tarihli bir prospektüsde de cemiyetin sıhhî teşkilâtı hakkında şayanı dikkat malûmat verilmektedir; şöyle ki: Kendilerine Ayakkabıcılar cemiyetinin âzalık hüviyet cüzdanı ile müracaat edecek hastalar için, dahiliye doktoru Ali Rıdvan, göz doktoru Şükrü Ertan, dahiliye mütehassısı Dr. Armanak, dahiliye ve efrenciye doktoru Leonidis Nikolaidis, dahiliye mütehassısı Dr. Kerameddin vizitelerinde fevkalâde bir tenzilât yaparak kalfa ve çırakların parasız, ustaların 50, atölye sahiplerinin 100-150, tüctarların 150-200 kuruşa muayenesini kabul etmişlerdir. Cemiyet, ayrıca, muhtacı muavenet âzalarının doktor vizitesiyle ilâç parasını da üzerine almıştır. Dahiliye mütehassısı doktor Armanak da, cumartesi, salı ve perşembe günleri bir saat cemiyet merkezine gelerek kendisine müracaat eden esnafı parasız muayene etmektedir. Diş doktorlarından Nureddin Muhtar, Mehmed Esad ve Muhsin Nezihi de keza muayene ve tedavi ücretlerinden cemiyet âzalarına âzamî tenzilât yapmışlardır.

Cağaloğlu eczahanesi sahibi Bay Kadir Sorkum, Karaköy eczahanesi sahibi Bay Hüseyin Hüsnü, Gedikpaşa Merkez eczahanesi sahibi Bay Vahram Asaduryan da, ilâç ücretlerinde kalfa ve çıraklara yüzde yirmi, ustalara yüzde on beş, atölye sahipleriyle tüccarlara yüzde on tenzilât kabul etmişlerdir (1947).

Cemiyet merkezinin bulunduğu Çarşıkapıdaki Karamustafapaşa Medresesi son imâr istimlâkinde yıkılmış, Cemiyet merkezi yine o civarda Tiyatro Caddesinde Aydın Saray İş Hanının ikinci katına nakledilmiştir.

İstanbul Ansiklopedisi bu cemiyetin en ciddî müesseselerimizden biri olduğunu bilhassa belirtir.

AYAKLI KÜTÜBHANE — Eski İstanbul zürafası tarafından ansiklopedik malûmatı çok sağlam ve geniş, kitaba bakmadan her fenden salâhiyetle bahsetmeğe muktedir kimselere takılan bir isimdir (B.: Mehmed Efendi; Ayaklı kütübhane).

AYAKLI MEYHÂNELER — Büyükşehirde, artık hiç kalmamış olan kadehle seyyar rakı satıcılardır. Hükûmetçe daima takip edilmiş kaçak esnaftandı.

Kayıkçı, hammal, dellâk makulesi ve İstanbulun baldırıçıplak pırpırı külhanileri, büyüklü küçüklü gedikli meyhanelere giremezlerdi (B.: Meyhâne); ya, gayet dar ve pis koltuklara giderler, yahut da, bu ayaklı meyhanelerden demlenirlerdi. Ayaklı meyhaneler, ekseriyetle Ermeniden olurdu; dükkânı, tezgâhı, fıçısı, ustası, sâkisi hep kendisi idi. Beline ucu musluklu içi rakı dolu gayet uzun bir koyun bağırsağı sarardı; sırtında cübbe, cübbenin iç cebinde bir kadeh, omuzuna da, ayaklı meyhane olduğunun alâmeti olarak bir

Ayaklı Meyhâne (Resim: Behçet)

peştemal parçası atardı. Ayaklı meyhaneler, umumiyetle Bahçekapı ve Yemişiskeleleri arasındaki manav dükkânları arasında dolaşırlardı. Müşterilerini gördü mü, etrafını kollıyarak manav dükkânlarından birine dalar, koynundan kadehi çıkararak kuşağının içindeki musluktan vücudunun hararetiyle ısınmış ve sarramış rakıyı doldurur, ve arkasından giren müşterisine sunardı; beriki de o tek kadehi yuvarlayınca, meze niyetine dükkânda eline ne geçerse, ağzına bir lâhana yaprağı, bir üzüm tanesi, yahut bir turp parçası atardı; çoğu da yumruk mezesiyle içerdi.

Onyedinci asır ortalarındaki İstanbul esnafından bahsederken, Evliya Çelebi, Büyükşehirde 800 kadar dükkânsız piyâde meyhaneci bulunduğunu kaydeder. Bundan da Ayaklı meyhane tâbirinin sonradan çıktığı anlaşılır.

Bibl.: M. Tevfik, Meyhâne.

AYAK MÜHÜRLEMEK — Bektaşi tarikati âdâbından, «baba» nın huzuruna çıkan canlar, sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağı üzerine koyarak dururlardı, bu duruş babaya karşı büyük bir tâzim bilinirdi.

Ayni şekildeki tâzim duruş mevlevî tarikatinde de vardı, yalnız bektâşilikte «ayak mühürlemek» tâbiri yerine mevlevilikde «niyâz durma» denilirdi. Remzi Efendi Tâbiratı Mevleviye adlı eserinde şöylece târif ediyor:

Köle efendisi, tilmiz muallimi ve mürid de şeyhi huzuruna bir hizmet için geldiğinde ayakda durur. Mürid, sol elini sağ omuzu, sağ elini de sol kolu üzerinden aşarak sol omuzu üzerine koyar. Sağ ayağının baş parmağını da sol ayağının baş parmağı üzerine koyarak bir vaziyeti mütevâziâne alır, buna «niyaz durmak» denilir, tâbiri şudur:

Şeyh huzûrunda niyâz durup ayak mühürlemiş genc mürid (Resim: A. Bülend Koçu)

«Şeyhim!.. Sâdir olacak emrini hüsnü telâkki etmedikçe itaat ayağım ve sebâtım kalkmaz, mühürlüdür».

Bibl.: M. Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri, I.

AYAK ÖPMEK — Kökü şarkın saltanat ananesinde ve tâzim duygusunda olmak üzere eski İstanbul hayatında evvelâ sarayı hümâyunda teşrifat icabı pâdişahın huzuruna çıkanlar, ulemâ müstesnâ, ayak öperek arzı ubûdiyet etmişlerdir. Bir pâdişahın daha tahta çıkışında yapılan bîat töreni, protokola dâhil olanların, başda Sadırâzam, yeni hükümdarın ayaklarını öpmeden ibârettir. Sadırâzamın diğer devlet erkânından üstünlüğü o gelirken tahtta oturan pâdişahın kendisine hürmetle, ayağa kalkmasından ibârettir. Bu törende ayak yerine taht saçağı öpen ulemâ efendilerin başı şeyhülislâm efendi, kendisini yine ayağa kalkarak karşılayan pâdişahın huzurundan hafif bir inhinâ ile eğilir ve pâdişahın omuzundan öperdi, bu da şeyhülislâmlık makamına verilmiş eşsiz bir imtiyaz idi. Öpmek üzere bir pâdişahın elini uzatması ise huzuruna çıkan için daimâ aşırı bir sevgi ve itimad ifâde etmiştir.

İstanbulun eski günlük hayatında pâdişahdan sonra bütün velînimetlerin, ve nihâyet âşıklar ve şâirler tarafından sevilen ve baş tâcı edilen güzellerin ayakları öpülmüştür. Divan edebiyatında aşk ve alâka yolunda dilberlerin melâhat ve letâfette yüzlerine denk güzel güzel ayaklarını öpen mısrâlar pek çoktur:

Dilerim pâyini bûse kılam ol
serv reftârın
(Kanunî Sultan Süleyman)

O servin öpmeğe ayağın ârzûmuz vardır
(Nedim)

Kuluyum ayağın öpmeğe iktidârım yok
(Mestî Çelebi)

Düşdüm nişânı pâyi şehi dilber üstüne
(Zâtî)

Ümmîdi pây bûsiyle yolunda hâk oldum
(Şeyhülislâm Yahya)

Öpüb kokladığım sünbül ayaklar
(Galatalı Hüseyin)

Bûsegâhı ehli dildir pâyi gülfâmın senin
(Tâhirülmevlevî)

Bûseden pâbûç giydirdim o nermin pâyine
(Yahya Kemal)

AYAK NAİBİ — İmparatorluğun eski teşkilâtında, belediye işleriyle kadılık makamı meşgul olurdu; bu arada İstanbul kadısı efendi de, Büyükşehrin aynı zamanda belediye reisi idi. Kadı efendiyi temsil ederek çarşı ve pazarlarda esnafı teftiş ve içlerinde hilekâr ve uygunsuz olanları cezaya çarptıran da Ayak naibi denilen memur idi ki, bugünkü tâbiriyle zabıtai belediye müfettişlerine karşılıktır. Ayak naiblerinin esnaftan aradığı başlıca iki şeydi: Narha riayet etmek, hilesiz terazi kullanmak. Bunlara aykırı hareket edenleri ya dükkânlarının önünde alenen falakaya yatırırlar veya hapsettirirlerdi; esnaf, ayak naiblerine «Çarşı gammazları» derdi. İstanbul kadılarının çarşı ve pazarları bizzat teftişe çıktığı zamanlar da kadı efendiye refakat ederlerdi.

Sâbit'in aşağıdaki beyiti ayak naiblerinin esnaf ve ehaliye karşı insafsızlık ile meşhur olduklarını gösterir:

Sürçenin mest deyû ayâğn almak ister
Görmedim ben bu ayak nâibi gibi şerir...

Bibl.: M. Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri, I.

AYAK ŞÂHİDİ — Kemankeşlik ıstılahlarından; meydan şeyhinden kabza almak isteyen kemankeşin bu şeyh huzurunda yine kemankeş pehlivanlarından dört şâhid göstermesi gerekirdi, ikisi, kabza almak isteyen kemankeşin seçdiği ayak taşından ok attığına şahâdet ederdi ki bunlara «ayak şâhidi» denilirdi; diğer ikisi de o zatin attığı okun «destar bozduğuna = rekor kırdığına» şâhidlik ederdi, onlara da «hava şâhidi» denilirdi.

İstanbulda, Ok Meydanı şeyhinin tâyin ettiği günde kabza olmak isteyen kemankeş, kendisini yetiştiren üstâdını, şâhidlerini ve meydan şeyhini alıp üzerinden ok atup rekor kırdığı o ayaktaşına giderlerdi; merâsim şöylece olurdu:

Meydan şeyhi kabza almak isteyen pehlivana:

— Sen tâlibi kabza mısın? diye sorardı.

Kemankeş pehlivan cevab yerinde temennâ ederdi. Şeyh yine sorardı:

— Ayağa durdum ve mahallinden aşırı ok attım diye dâvâ edersin, ayak şâhidin var mı?

— Vardır!

Bunun üzerine Ok Meydanı Tekkesi vekilharcı:

— Ayak şâhidleri!.. diye bağırırdı.

Meydan şeyhi onlar ile de şöylece konuşurdu:

— Bu tâlib ayağını ayak yerine düz basdı mı?

— Basdı..

— Destar bozulduğun gördünüz mü?

— Gördük

— Şahid misiniz?

— Şâhidiz!..

Sonra hava şâhidleri çağırılır, onlar da dinlendikten sonra kemankeş pehlivana istediği kabza verilirdi (B.: Ok Meydanı; Kemankeşlik; kemankeş pehlivanlar; Meydan Şeyhi; Hava Şâhidleri; Ayak Taşı; Nişan Taşı).

Bibl.: M. Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri, I.

AYAKTAŞI — Kemankeşlik ıstılahlarından; kemankeş pehlivanların ok atarken üstüne ayaklarını bastıkları taş. Her menzilinin bir ayak taşı vardı; zamanımızda hemen hepsi kaybolmuş bulunmaktadır; kemankeşlik, tîrendazlık üzerine kaleme alınmış eski mecmualardan Ok Meydanında onbeş kadar menzilin ayak taşlarının yerlerini kaydediyoruz ki bu kayda göre de arayıp bulmak imkân dışındadır:

1 — Lodos havasiyle Ahmed Ağa menzilinin ayak taşı, Ok Meydanı tekkesi önünde mezarlık başında kırık beyaz mermer; ok Bahtiyarderesi tâbir olunan yere doğru atılır.

2 — Gün doğrusu menzilinin ayak taşı, Karılarçeşmesi tâbir olunan yerin yanında,

tepenin başında; Kanlı Köşk tâbir olunan yere doğru atılır.

3 — Yıldız menzilinin ayak taşı, lodos menzilinde Şîrmerd pehlivanın diktiği Deliklikaya denilen taştır.

4 — Çizmeci namı diğerle Çullu Poyraz menzilinin ayak taşı, Bâli menzili ile Cağfer menzili arasındadır; Bahtiyarderesine doğru poyrazla atılır.

5 — Yıldız havasiyle Ahi yahut Parpul menzilinin ayaktaşı, Çakıllıtepede Ali Bâli taşı ile Yeksüvar menzili arasındadır.

6 — Yıldız havasiyle tekke menzilinin Ayaktaşı, «Toptaşı» diye meşhur olan taştır.

7 — Kıble lodosu ile Haydar namı diğer Memi Çelebi menzilinin Ayaktaşı, Müezzinler sofası yanındaki küçük mermerdir.

8 — Kıble ile Zehkirci namı diğer Beştaşlar menzilinin ayaktaşı, Pota tepesine yakın olan taştır.

9 — Yıldız havasiyle Top yeri menzilinin ayak taşı, Kâğıdhâne yoluna yakın beyazca küçük mermer.

10 — Lodos havası ile Uncu Şücâ menzili ayak taşı Haydar tepesi dibinde kalınca beyaz mermer.

11 — Lodos havasiyle Cerrah menzilinin ayak taşı, gün doğrusu menzili ayak taşı ile Zehkirci menzili arasındadır.

12 — Lodos havası ile Nakkaş menzilinin ayaktaşı Ağalar menzilinin yanındaki taşıdır.

13 — Yıldız havası ile Hacı Süleyman menzilinin ayaktaşı Miriâlemahmedağa mevkiinin az yukarısındadır.

14 — Lodos havası ile Lendühâ Câfer menzilinin Ayaktaşı, tekketepesinde Rumyusuftan az geride küçük köfeki taşıdır.

15 — Lodos ile Ağalar menzilinin Ayaktaşı Hasköy tarafında Yeniçeri Ağası karlığı yanında beyaz küçük mermerdir (B.: Ağalar Menzili).

AYAKTAŞI — Balıkçı tâbirlerinden; Fransızcadaki Cablière karşılığı, paraketaların bedenine ve ağların altına bağlanan taşlar (B.: Paraketa).

AYAKTERİ — İstanbul argosunda beden ile, bilhassa gidip gelme ile hizmet karşılığı verilen ücret, bedel, bahşiş; zamanımızda kullanılmıyor, ancak eski hayatı pek iyi bilen bâzı yazarların eserlerinde rastlanabilir. Şu iki kıt'a son yeniçerilerden Galatalı Hüseyinin destan mecmuasında şehrengiz yollu bir destandan alındı:

Biri dahi Yâkub şehbaz şehlevend
Hammallarr içinde bir servibülend
İrânı, Turânı, Şîrâz, Semerkand
Bu civanı değişmem hiç birine

Yaşı onbeş genc irisi pehlivan
Hammallar içinde pâkîze civan
Gönderen güzeli Vilâyeti Van
Bir yerine kırk ver ayakterine

AYAK YAPMAK — Külhânî argosunda karşısındakine kabul ettirmek istediği şeyi açıklamadan onun kabulünü sağlayacak kandırıcı sözler söylemek; misal:

— İzmirliden beş kâğıd alacağım var.. on papal de Bekirde var... dıragonum (parasızım).. aradım, ikisini de bulamadım abi..

— Ayak yapma.. bugün ben de kokozum...

ÂYANLAR İSTANBULDA (Taşralı) — Ruscuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa, bir hükûmet darbesiyle Dördüncü Mustafayı tahtından indirip İkinci Mahmudu iclâs ettiğinde, mührü hümâyun da kendisine verilmiş, Alemdar Paşanın ilk işi de, hükûmet merkezinin geniş imparatorluktaki nüfuzunu sağlamak olmuştu (B.: Mustafa Paşa, Alemdar). Büyükşehirde, şehrin muhafazasına memur ve asayişinden mes'ul yeniçeriler, düzeni bozulmuş bir askerî ocağın, karşısında kendisini tedip edecek hiçbir kuvvet bulunmıyan efradı idi; İstanbulun çarşısı pazarı, İstanbullunun ırzı, namusu ve hayatı elinde idi ve Yeniçeri ünvanını taşıyanların büyük bir ekseriyeti de artık bir hayta güruhu idi, her türlü fuhuş ve şenaat, rezalet, gasb, tecavüz, ihtikâr onlar içindi (B.: Yeniçeriler; Ayakdaş; Balta asmak; Bekâr Odaları; Kahvehaneler; Ellialtılılar).

Taşraya gelince, manzara, Cevdet Paşanın kalemi ile çok güzel tasvir edilmiştir: «Bir vakittenberu eyâlât ve elviyenin merkezi saltanata rabıtai inkıyadı pek zaif olup taraf taraf âyan ve hânedanlar tagallüb ederek kimir bir cesim kazada ve kimi sancakta keyfe mâyeşâ tasarruf eder olduklarından başka Rumelide Sirozî İsmail Bey ve Anadoluda aynül âyan olan Bozok mutasarrıfı Cebbarzâde Süleyman Bey ile Saruhan mutasarrıfı Karaosmanoğlu Ömer Ağa gibi cesim

eyaletleri zapt ile Mülûki Tevâf tarzında sureti istiklâlde hükûmet eder hânedanlar peyda olmağla taşralarda evamiri devlet nâfiz olmaz idi. Hattâ Bilecikde tagallüb ve tahakküm eden Kalyoncu Mustafa nâm şahıs birkaç defalar fermanı âlî isdarı ile sefere memur edilmiş iken isgaa itmedikden başka fermanı yazanları seb ile götürenleri defetmişdi».

Cahil fakat hüsnü niyet sahibi, kendisi de Rumeli âyanının en namlılarından biri ve eski bir yeniçeri olan Alemdar Mustafa Paşa iktidar mevkiine geçince, Vak'ai Selimiyede başlarını kurtarmağa muvaffak olan ve etrafında toplandıkları için halk ağzında Rusçuk Yâranı» diye anılan Üçüncü Selim devri ricalinin tavsiyeleriyle, evvelâ taşra âyanını devlet merkezine karşı itaat altına almak, kendisinin ve âyanların milisleri ile de Yeniçerileri sındırmak istedi. Âyanları İstanbula davet etti.

Aşağıdaki notlar, Cevdet Tarihinin Hicrî 1223 (M. 1808) yılı vak'aları arasından alınmıştır:

«... İstanbulda bir meşveret icra olunup da ittifakı ârâ ile islâhatı lâzımaye teşebbüs olunmak üzere tarafı sadaretpenâhiden Cabbarzâde ve Karaosmanzâde ve Sirozî İsmail Bey ile Kalyoncu Mustafa ve Şile âyanı Ahmed Ağa gibi şöhretlû âyan ve ağalara davetnâmeler gönderildi.

«Böyle dâirei istiklâle düşmüş birçok âyan ve hânedanların hemen İstanbula gelivermeleri ol vaktin hükmünce pek (uzak) idi lâkin Alemdar Paşa makamı sadârete geldiği gibi efkârı âmme birdenbire olkadar tebeddül eylemiş ve sıytı satveti o mertebe etraf ve âfakı kaplamış idi iki nüfuzu Dersaadette nasıl câri ise taşralarda dahi olveçhile cereyana başlamış idi.

«Ferman dinlemiyen mütegallibe güruhu Alemdarın bir varakpâresi vardığı gibi ifâyı muktezasına müsaraat eder oldular. Hattâ Kalyoncu Mustafanın bir kâğıdını aldığı gibi serian beşbin kadar askerle gelüb Çırpıcı çayırındaki ordusuna iltihak eylemiş idi.

«Sirozî İsmail Bey fil-asıl anın dairei ittihad ve inkıyadında olup Cabbarzâde ve Karaosmanzâde ve sairleri dahi bu esnalarda mahallerinden hareket ederek ılgar idüb gelmekde oldukları haber alındı ve heman meşvereti âmmeye sermaye hazırlamak üzre beynelvükelâ sıkı sıkı müşavereye başlandı (B.: Senedi İttifak).

«Evasıtı mahı recebe doğru (ağustos 1808) dâvetliler birer birer gelmeğe başladıkları esnada Cabbarzâde ve Karaosmanoğlu güzide süvarileriyle gelüb Üsküdar yakasında ikamet eylediler. Evahiri recebde Sirozî İsmail Bey dahi on iki bin kadar güzide askeriyle gelüb Davudpaşa sahrasında (kurulmuş) olan (çadırlarda) ikamet eyledi (B.: Cezayer Kesimi esvab modası). İstanbulda hiç görülmedik surette bir asker kalabalığı olduğu halde evamiri aliyye sektesiz icra olunabildiği cihetle emniyeti umumiye berkemal idi. (Âyanın cümlesi) Alemdar Paşadan yılmış ve gözleri dolmuş olduğu halde sözüne emniyeti tammeleri var idi; emirleri müsmir ve müessir olur idi; fermanı âli isdarını mevaddı cesimeye tahsis ettirerek sair hususat için birer muhtasar (tezkire) yazdırır idi; hattâ bir husus için âyanlardan birine hitaben fermanı âlî yazılacak oldukda: «A be padişahın fermanı helvacı kâğıdı mı ki bu kadar mübtezel ediyorsunuz! Bir küçük kâğıdın üzerine şunu çiziktiriver!» dediği rivayet edilir.

«Bunlar zaten vahşi adamlar olub bu kerre Dersaadete gelivermeleri dahi Alemdara emniyetlerinden münbais bir keyfiyet olarak çoğunun (İstanbul içine) girmekten mütevahhiş oldukları malûm olmağın bu esnada ricali devlet taraflarından harici şehirde vâki mesirlerde sadrıâzama verilen mükellef ziyafetlerde onlarla dahi ülfet ve müsahebet olunmakda idi.

«Şâbanı muazzamın sekizinci perşembe günü Sâdâbâd'a rikâbı hümâyûn olup Kâğıthanenin iki yakası (dağların tepesine kadar) Rumeli askeriyle mâlâmâl olarak cümlesi saf bestei selâm oldukları ve Sadırâzam ve Şeyhülislâm vesair erkânı devlet ve Rumeliden Anadoludan gelmiş olan âyan ve vücuhi memleket Bahariye'de içtima ile teşrifi hümâyûna muntazir bulundukları halde Sultan Mahmud Hanı Adlî Hazretleri filikei hümâyûnlariyle Sâdâbâd'a güzâr ve Çağlayan kenarında vâki kasrı hümâyûnlarında karar buyurduklarında Bahariyedeki cemiyet dahi gelüb Sâdâbâd civarında (kurulmuş) olan çadırlarda istikrar ettikten sonra Sadırâzam ve Şeyhülislâm vesair vüzerayı izam huzuru hü-

mûyûna dühul ile âlettertib pâ bercâyi kıyam oldukları halde Cabbarzâde ve Sirozî İsmail Bey ve Karaosmanoğlu dahi huzuru hümâyûna çıkarılarak (kendilerine) samur kürkler (giydirildi) ve bellerine hançerler vaz' ile taltif oldukları esnada tarafı şâhâneden Sirozî'ye hitaben: «Pek güzel askerin var, Hak Taâlâ düşmana galib eyliye!» deyu iltifat buyuruldu. Huzuru hümâyundan (çıkıldıktan sonra) sair âyân ve vücuha dahi otağı sadırâzamîde alâ meratibihim hil'atlar giydirildi. Âyan ve vücuhe hayliden hayli emniyet ve itminan geldi».

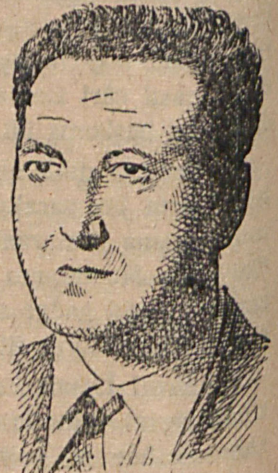
Hükûmet erkâniyle bir ittifak senedi imzalayan Anadolu ve Rumeli âyanları, Alemdar Paşa ile Ruscuk yâranının vesair taraftarlarının, iktidar ve ikbalin neş'esi ile kendilerini pek çabuk gaflet ve sefâhete kaptırdıklarını gördüler; çoğu, sendi ittifakın imzasını müteakip İstanbuldan ayrıldı; devlet erkânının «her gece bir yerde tertibi ziyafet ve tezkirei hafiye bahanesiyle akdi cemiyet ve sâzende ve bâzende ve hânendeler ile tezyini bezmgâhi iyşü işret ederek cevarii zühre tal'ât ve hûr kıyafetiyle hem pehlû» oldukları halk ağzında günlük dedikodu oldu, âyandan İstanbulda kalanlar da devletlilerin gidişini beğenmiyerek birer bahâne ile ruhsat alarak memleketlerine dönmeğe başladılar. Bu da Alemdarın kuvvetine bir zaaf verdi. Alemdarın ocaklarına konmuş bir belâ baykuşu olduğunu söyleyen Yeniçeriler, kendisinin kolu kanadı olan âyanların birer birer çekilip gittiğini görmekle memnun oluyorlardı. Sirozî İsmail Bey giderken; Sadırâzamın emriyle güzide askerinden birkaç yüz atlıyı İstanbulda bırakmıştı; Cevdet Paşa, sözüne inanılır kimselerin rivayeti olarak kaydeder, İsmail Bey, İstanbulda kalan askerlerinin sergerdesine: «Bu takım dahi işlerini Ferhad gibi başa çıkaramazlar, bunlar da fâsid garazlara bulaştılar, bizi savdıktan sonra şehvet deryasına dalıp fitne tufanına tutulup ikbal gemilerinin parçalanması yakındır, bir fitne zuhurunu hisseder etmez hemen atlarınıza atlayıp arkanıza bakmayıp gelin!» yollu gizli talimat vermişti. İsmail Bey görüşünde yanılmamıştı, âyanların İstanbuldan ayrılışından az sonra, Alemdar Paşa ile yâranının felâketine varan ve Babıâli yangını ile başlayan Ramazan İhtilâli patlamıştı.

Bolu âyanı Hacı Ahmedoğlu, Üçüncü Selim zamanındaki islâhatta, Boluda Nizamı Cedid için bir kışla ve bir hastahane yaptırtmıştı. Senedi ittifak için İstanbula dâvet edildiğinde kendisine kapıcıbaşılık rütbesi ve büyük mîrahorluk pâyesi verilmiş ve memleketine gönderilmemiş, Sekbanı cedidin yetiştirilmesinde vücudundan istifade edilmesi düşünülmüştü. Alemdar Paşa, büyük bir ekseriyeti Yeniçeri ocağında talimlerini şart koşunca, İstanbulda manav, aşçı ve gözlemeci gibi Bolu ahalisinden olanlar, Hacı Ahmedoğluna can düşmanı kesilmişti, ihtilâlde ellerine geçirdiler ve aman vermeyip paraladılar. (B.: Alemdarpaşa Vak'ası).

Bu Ansiklopedinin müellifi Reşad Ekrem Koçu'nun ana tarafından bir ceddi de, Alemdar Paşa ile İstanbula gelmiş Niğbolu kalesinin son bânisi Eskizâğra âyanı Kapucubaşı Mehmed Ağadır ki, Alemdar'ın felâketinden sonra başını İkinci Mahmud'un elinden kurtarabilmek için tek başına İstanbulda tavattun etmiş ve Büyükşehirde ölmüştür, kabri Bayazıt Camii haziresindedir (B.: Mehmed Ağa, Eskizağra Ayânı Kapucubaşı).

ÂYANOĞLU (Sâmi) — Değerli sahne ve sinema artisti, rejisör; 1913 de İstanbulda doğdu, Birinci Cihan Harbinde şehid düşen muzika muallimi Hüseyin Hilmi Beyin oğludur, validesi Bedriye Nefîse Hanımdır.

Pek küçük yaşda yetim kalmış, Darüşşefaka'nın âguşi irfânında yetişmiştir; sahneye de ilk defa mektebinde, 1928 - 1929 ders yılında yapılan bir müsâmerede Mahmud Yesârî'nin bir piyesinde aldığı rol ile çıkmıştır. Parlak m u v a f f a k i y e t i içinde tiyatroya karşı olan alâkayı hızlandırmış, 1930 da Darülbedâyide açılan Tiyatro Meslek Okulunun giriş imtihanını kazanarak henüz on yedi yaşında iken bu şehir tiyatrosuna intisab etti.

Sâmi Âyanoğlu (Resim: Nezih)

İlk baş role «Ölçüye ölçü» piyesinde ç ı k t ı; «Macbeth», «Cyrano de Berge-

rac», «Othello» «İkibaşlı kartal», «Karamazof Kardeşler», «Ağlayan Kız» ve «Bu gece başka gece» deki muvaffakiyetleri meslek yolundaki şöhretini sağladı.

Türk filmciliği canlanınca Ayanoğlu baş roller için ilk hatırlanan sîmalardan oldu, beyaz perdede ilk baş rolü «Karım beni aldatırsa» filminde aldı; sonra «13 Kahraman» filminde oynadı; bu iki eseri «Yavuz Sultan Selim ağlıyor» (Yavuz rolü), «Soygun», «Karabelâ», Battal Gazi» takib etti.

Rejisör olarak tahakkuk ettirdiği filmler de: «Allaha ısmarladık», «Vatan ve Namık Kemal», «Yavuz Sultan Selim ağlıyor», «Soygun», «Songece», «Beklenen Şarkı» dır. Tâtil aylarında turneye çıkan Şehir Tiyatrosu ile hemen bütün Anadoluyu dolaştı.

Uzun boylu, levend endamlı, sohbeti son derece tatlı bir meclis adamıdır; meslektaşları arasında civanmerdliği de mümtâz bir sîmadır.

Hakkı Göktürk

ÂYAR, ÂYARCI, SAHİBİ ÂYAR — Altun ve gümüş halitalarında bu kıymetli madenlerin miktarını bildirmek için kullanılır tâbirdir; «onsekiz âyar altun», «yirmi dört âyar gümüş» gibi. Bilhassa darbhanede altun ve gümüş paraların kesilmesinde, altun ve gümüş halitalarının âyarına son derece dikkat edilirdi; darphanede bu iş ile vazifeli mes'ul memura âyarcı veya sahibi âyar denilirdi. Âyarcının elde edilmesiyle gözle kolay farkedilemiyecek, hattâ altun ve gümüşün âyarını belli eden ve «mehek taşı» denilen taşa sürtmekle dahi anlaşılamıyacak şekilde para âyarının düşürülmesi büyük hırsızlıklara imkân verebilirdi.

Osmanlı İmparatorluğunun azametli devrinde, on yedinci asır sonlarına kadar, İstanbuldan başka Rumelinde Belgrad ile Bosnada da birer küçük darbhane vardı; Dördüncü Sultan Mahmed'in, ilk saltanat yıllarında büyük Valide Sultan (Nine Valide Sultan) Kösem ile mütegallibe Yeniçeri Ocağı Ağaları Karaçavuş Mustafa Ağa, Çelebi kethüdâ Mustafa Ağa ve Koca Bektaş Ağa kendi hazinelerinden sermaye koyarak, İstanbul darbhanesindeki âyarcıları işe karıştırmamak için kendi adamları vasıtası ile Belgrad ve Bosna darbhanelerinde âyarı düşük paralar bastırmışlar, bunları İstanbul esnafına dağıtarak karşılığında âyarı tam paraları toplamak suretiyle aradaki farktan milyonlar vurmayı düşünmüşlerdi; rezalet İstanbul esnafının kıyamına sebep olmuş ve bu esnaf ihtilâli Kösem Sultan ile mütegallibe Yeniçeri Ağalarının sukut ve ölümlerine kadar yol açmıştı.

İstanbul kuyumcuları istedikleri altun ve gümüş sahan, ve tabak, kaşık, fincan zarfı, tas, kupa ve kemer gibi şeyleri darphaneye götürürler, bir muayene resmi öderler, âyarcı dilediği yerden bir küçücek parça kazıyıp alır, tahlil eder, sonra damgasiyle âyar rakkamı ile bir «has» kelimesi basardı. Üzerinde darphanenin has damgası görülen altun ve gümüş eşyada halk tarafından güven ile satun alınırdı.

Pek güzel bir beyit ile bu kelimeyi Türk şiirine mal eden şair Nâilî olmuştur:

Var ise sengi siyâhı kalbi âşıktır mehek
Yoksa ol şûhun âyârı hüsnü ânını kim bilir?..

Son yeniçerilerden Çardak Kolluğu Çorbacısı halk şairi Galatalı Hüseyin Ağa da Çardak iskelesinde büyük yeniçeri kahvehânesinin köçeklerinden Sakız Adalı bir tavşan oğlanı medhederken:

Al fesinde saçlar belâ püskülü
Çardak Kahvesinin bir gonce gülü
Sakız tavşanıdır gaayet görgülü
Yalın ayak reftârı civelektir

Alnına dökülmüş âşifte kâkül
Ya samurdur, ya reyhandır, ya sünbül
Dili kiraz dalına konmuş bülbül
Âyârına has çekilmiş köçektir

Dilimizde saatin intizam ile hareketine de âyar denilir. İstanbul halkının saatlerinin daima âyârlı bulunması için servet sahipleri tarafından hayır eserleri arasında bilhassa büyük camilerin yanında muvakkithâneler yaptırılmış ve buralarda, bugün antika eşyalar arasında kıymetleri çok yüksek san'at eseri muazzam saatler konmuştur (B.: Muvakkithâneler).

Âyar, gerek İstanbulun külhâni argosunda, gerekse İsatnbullu ağzında mecâzî olarak muhtelif mânalarda kullanılmıştır; kadir ve kıymet ifade etmiştir:

— Onun ne âyârda adam olduğunu herkes bilir..

Bir muhite, meclise, havaya uyma, intibak yerinde:

— Kendimi daireye bir türlü âyârlayamadım...

Huy, tabiat mânasında:

— Müdürün âyârını bir türlü bulamadım..

— Âyârı bozuk herifin biri...

Külhaniler ağzında itibar, şeref, haysiyet karşılığı:

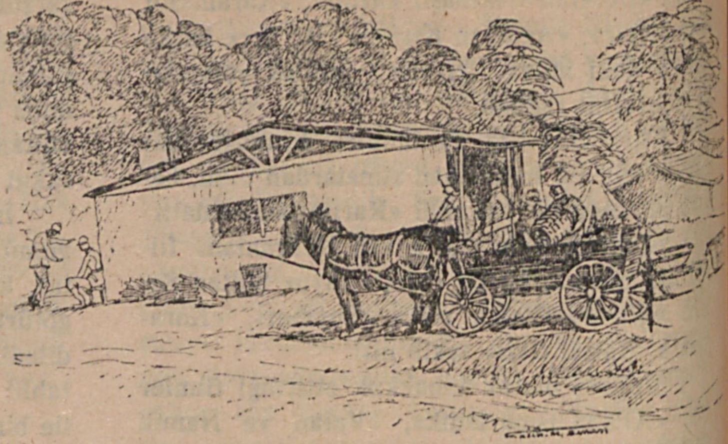
— Âyârını bozarım ha!..

AYAS AĞA — Hassa mimarlarından: Saraçhanebaşı camiinin bânisi; (H. 892) 1486 da öldü, camii civarındaki kabristana defnedildi (B.: Saraçhanebaşı Camii).

AYASAĞA ASKERLİK KAMPI — 1943 yılına kadar Pendikte yapılan «İstanbul Üniversitesi ve Yüksek Okulları Askerlik Kampı», bu yıldan, kampların kaldırılma tarihi olan 1947 yılına kadar Ayasağa civarında Mecidiyeköyünü Büyükdere ve İstinyeye bağlayan asfalt ile Ayasağa köy yolunun yaptığı kavşağın iç kısmındaki meyilli sahada kuruldu.

Üniversite ve yüksek okullarda askerlik öğretimi üç yıl üzerine olup ilk iki yılda yirmi günlük kamp görülür, üçüncü yılda sadece kanaat notu ile geçilerek askerlikten yüksek ehliyet diploması alınırdı. Kamplara yalnız erkek talebe iştirâk ederdi.

Bu kamplar yüksek tahsil gençleri arasında bir yakınlık temin eder, hem askerî hayata alıştırır, hem de yirmi günlük bir tebdili hava olurdu. Talebe sayısının çokluğu kampı iki devrede yapmağı icab ettirmiş, ve ayrıca talim ve terbiye bakımından bir devre içerisinde de birinci ve ikinci yıl olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. 1944 - 1945 ders yılında ilk devreye Fen ve Tıb Fakülteleri, Güzel Sanatlar Akademisi, Orman Fakültesi, Teknik Üniversitesi ile Teknik Okul ve Yükseköğretmen okulu iştirâk etmiş; Edebiyat, İk-

Ayasağa Askerlik kampı, erzak indirme. (Resim: Salih Sinan)

Ayasağa Askerlik kampı, istirâhat (Resim: Salih Sinan)

Ayasağa Askerlik kampı, nöbet (Resim: Salih Sinan)

tisad ve Hukuk Fakülteleri ikinci devreye bırakılmıştır.

İlk devre 4 temmuz 1945 de, ikinci devre de 30 temmuz 1945 de başlamıştır. 1945 - 1946 ders yılında ise, ilk devreye hemen ayni okul ve fakülteler iştirâk etmiş, yalnız Fen Fakültesi ikinci devreye bırakılmış, bir de Tıb Fakültesi birinci devreye bırakılmış, bir de Tıb Fakültesi birinci yılının sivil ve askerî yurd talebeleri ilk devrede kamp görmüştür. Birinci devre 5 temmuz 1946 da, ikinci devre ise 1 ağustosta başlamıştır.

Kampa gidiş — Talebelere askerî techizat fakülteler tarafından verilir. Kampa gidecek talebe asker elbiselerini giymiş olarak Şişlide, Âbidei Hürriyet civarındaki koruluk-ta toplanır. Fakülte ve okullara göre guruplara ayrılır, bölük, takım ve manga bölümleri de yine bu sırada yapılarak talebenin paket ve çanta gibi eşyası alay erlerine teslim edilir, bunlar kamp yerine askerî kamyonlarla taşınır. Yoklama biter bitmez hareket edilir, ve Mecidiyeköyü - Zincirlikuyu asfaltına varıldıktan sonra serbest yürüyüş ile saatte bir mola verilerek iki buçuk saatte kamp yerine gelinir.

Kamp yeri — Talebeler gitmeden bir hafta hattâ on gün evvel talim alayı tarafından çadırlar kurdurularak hazırlık yapılır. Kamp iki taburlu bir alay itibar edilmiştir, her taburda dörder bölük vardır. Her bölük için altmış çadır ki ceman 480 çadır kurulur, kampda vazife gören alay subay ve erlerinin çadırları bu rakamdan hariçtir. Talebe çadırları onar kişiliktir, eğer bölük mevcudu az ise, çadırlarda yine onar kişi yatılarak diğerleri boş bırakılır. Komutanlık, Subay Garnizonu, idarî kısımlar ve revir, kamp sahasında eskiden inşa edilmiş olup ordu emrinde bulunan bir binaya yerleşir. Ayrıca kamp için bir salaş mutbak ve üzerleri kapalı kır helâları önceden hazırlanmış bulunur.

Kamp yerinde bol su bulunmadığından, içilecek ve yıkanılacak su, arözöz ile temin edilir.

Kamp hayatı — Kısa bir dinlenmeden sonra bölükler onar kişilik gruplar halinde çadırlara taksim edilir. Başçavuş, çavuş ve onbaşı seçimi de yine bu arada yapılır. Bir taraftan da kayış, ekmek torbası, arka çantası, matra, kütüklük ve tüfenk gibi techizat ve silâh dağıtılır, ve ayrıca çadır başına bir de fener verilir. Yine bu sırada çadırlarda boş yatak ve yastık kılıfları teslim alınır, bunlara, talebe tarafından, kamp civarında bolca bulunan eğrilti otu toplanarak doldurulur. Bütün bu işler öğleye kadar biter ve kampın ilk karavana borusuna kadar istirahat edilir. Talebe - erler, tabak, çatal, kaşık, bıçaklarını kendileri evlerinden veya okullarından getirir. Kampda, çadır başına yalnız iki karavana, bir bakraç ve bir kepçe verilir. Öğleden sonra, kamp civarının tanınması ve ufak tefek eksiklerin tamamlanması için, fazla uzaklaşmamak şartiyle talebe serbest bırakılır.

Kampın günlük programı kısaca şudur:

6.30 Kalk borusu; yıkanma, çadır eteklerinin toplanması, yatakların düzeltilmesi, arka çantasının hazırlanması.

7.00 kahvaltı borusu: Bir mangada onbaşı hariç diğer erlerin her gün üç kişi sıra ile yemek almak üzere vazifelidir. Yemekler, çardakların altına dizilmiş masalarda yenilir.

8.00 İçtima borusu: Her bölük efradı kendi sahasında talim için tam teçhizat ile toplanır. Yoklama ve teftişden sonra talime çıkılır. Talim yeri kampa 15 dakikalık mesafededir.

12.00 Yemek borusu ve saat 14 e kadar istirahat.

14.00 İçtima borusu. Nazarî ders ve talim.

18.00 Bütün birlikler bir arada komutanın teftişi, İstiklâl Marşı okunması, bayrak indirme.

19.00 Yemek borusu. Karavanalar talebe - erler tarafından nöbetle yıkanır.

21.00 Yat borusu.

Kahvaltılarda umumiyetle beyaz peynir, zeytin ve çay, arada kaşer peyniri ve reçel verilir. Yemekler kalori bakımından yüksek ve iyidir. Bol etli, bol ve iyi yağlı, ve mikdarca da boldur. Her erin günde iki tayını vardır. Ayrıca kamp yerindeki bir hangarın bir köşesinde de bir kantin vardır. Burada her çeşit yiyecek, meyva, çukulata, kuru yemiş, sigara, gazete ve kitap bulunur. Kantinin karşı köşesinde kahve, hangarın dip köşelerinden birinde fotoğrafçı, diğerinde berber vardır. Bu hangar, erlerin hem kapalı yemekhanesi, hem de gazinosudur.

İstirahat zamanları — Öğle üzeri, ekse-

riya kamp hududu içindeki ağaç altlarında, uyumak veya okumak ile geçirilir. Okuyanların çokluğu dikkate değer. Akşam istirahatinde göze çarpan hususiyet, asfalt boyunda otomobilleri, otobüsleri seyretmek, futbol oynamak, muhtelif hararetli münakaşalardır. Çadır sohbetlerinin mevzuunu da ekseriya şahsî hatıralar, hikâyeler, delikanlılığın çapkınlık mâceraları teşkil eder.

Kampda nöbet — Çadır ve nizamiye nöbeti olarak iki türlüdür, her ikisi de, manga başına yirmi dörder saattir. Her er kendi bölüğünde çadır nöbeti tutar. Nizamiye nöbeti ise, bölük sırasına göre tutulur, vazifedar mangalar nöbetleri müddetince talimden muaf olup nizamiye çadırında kalırlar.

Tatil günleri — Cumartesi günleri öğleye kadar tüfek temizlenir, 20 günlük kamp içinde, onuncu günden sonraya rastlayan pazar günü erler tamamen serbesttir. Yalnız nöbetçi mangalar kamp yerinde kalır, ondan evvelki pazar günü ise, erler ancak kamp hudutları içerisinde serbesttir.

Gece yürüyüşleri — 20 günlük kamp süresinin yarısından sonra başlar, biri birkaç saat sürer, umumî tatbikat yerine geçer. Ayrıca bir gün de bütün kamp alay halinde bir manevra tatbikatı yapar.

İmtihan — Kampın son günü amelî olarak yapılır, burada alınan notlarla yıl içindeki nazarî ve amelî ders notla ortalaması ile sınıf geçilir.

Son gün ve gece — Talebe cemiyetinin hazırladığı bir eğlence yapılır. Bu eğlencede hocaların, subayların taklidleri yapılır, şiirler okunur, monoloğlar söylenir ve bir küçük piyes oynanır. Müzik ile meşgul olanlar da bir konser verirler. Yat borusu olmadığından eğlence geç vakte kadar devam eder. Ertesi gün kampda alınan techizat ve silâhlar teslim edildikten, ve son öğle yemeği yenildikten sonra, kamp komutanının bir hitabesi ve umumî bir geçit resmi ile kamp sona erer. Bu dakikadan itibaren erler serbesttir.

1946 yılında, Genel Kurmaylıkca kamplar kaldırılmış, ve yerine Üniversite ve yüksek okul talebesinin bağlı bulunduğu askerlik şubesince techiz edilerek mahallî birliklerde 60 günlük bir talim devresine tâbi tutulması uygun görülmüştür.

Mahmud Özlü

AYASAĞA AV KASRI — Türk ahşab yapı sanatının ondokuzuncu asır başında ibdâ ettiği en güzel eserlerden biridir; Maslakdan Ayasağa Köyüne giderken sol tarafda, Haznedar Çiftliği arazisi dahilinde, oldukça derin bir vâdide ve bir koru içindedir. Çağlayan hâlinde kuş sesleri, bilhassa bülbül sesleri, ve yeşil rengin türlü çeşidlerinden süzülerek gelen ışık, bir minyatüre benzeyen bu müzehheb kasra avcılardan ziyâde âşıklar için yapılmış olduğunu duyuran bir hava vermektedir.

Önünde köfeki taşından yapılmış mustatil şeklinde 100 metre boyunda, 20 metre eninde ve 2,5 metre derinliğinde gaayet büyük bir havuz vardır ki bânisi İkinci Sultan Mahmud zamanında içinde kayıkla gezildiği tarih kaynaklarında kayıdlıdır. Bu havuzun üç kenarı örme olup köşkün karşısındaki öbür ucu tabii şekilli büyük kaya parçaları ile kapatılmıştır, öylesine ki havuzun suyu bu kayaların üstünden çağlayanlar hâlinde dökülüp gelmekte imiş.

Havuza getirilmiş olan suyun adı «Dertli Pınar» dır.

Havuzun yirmi metrelik küçük kenarında bulunan av kasrı 16×10 metre eb'adında bir salon ile geride iki küçük odacıktan ibârettir. Bu odacıklar kahve ocağı ile pâdişahı eğlendirmek için havuzda türlü yüzgeçlik hünerleri gösteren Enderun oğlanlarının soyunma yeri olarak kullanılmıştır. Salonun iki dip köşesinde birer küçük güzel çeşme vardır. Salon kasrın içi şakır şakır altın yaldızlı nakışlarla müzeyyendir; gayet güzel yaşmaklı bir ocağı vardır; geniş pencereleri bol ışıklı ferahlıkla korunun ilâhî havasını kasır içinde de teneffüs ettirmektedir.

Bu av kasrı İkinci Sultan Mahmudun en sevdiği yerlerden biri idi; bakımına gözde silâhdarı Giridli Ali Ağayı memur etmişdi. Ali Ağa velinimetine burada sık sık ziyâfetler verir ve bu vesile ile havuz başında, devrin en seçkin hânende ve sâzendelerinin iştirâki ile büyük musiki meclisleri kurulurdu; bâzan sâzendeler bir kayığa, hânendeler de başka bir kayığa biner, üçüncü bir kayığa da rakkas oğlanlar bindirilip havuzda saz, şarkı ve rakısla dolaşırlardı, bilhassa geceleri, meşalelerle pek hoş bir sahne olurdu.

Enderunlular pâdişahı eğlendirmek için

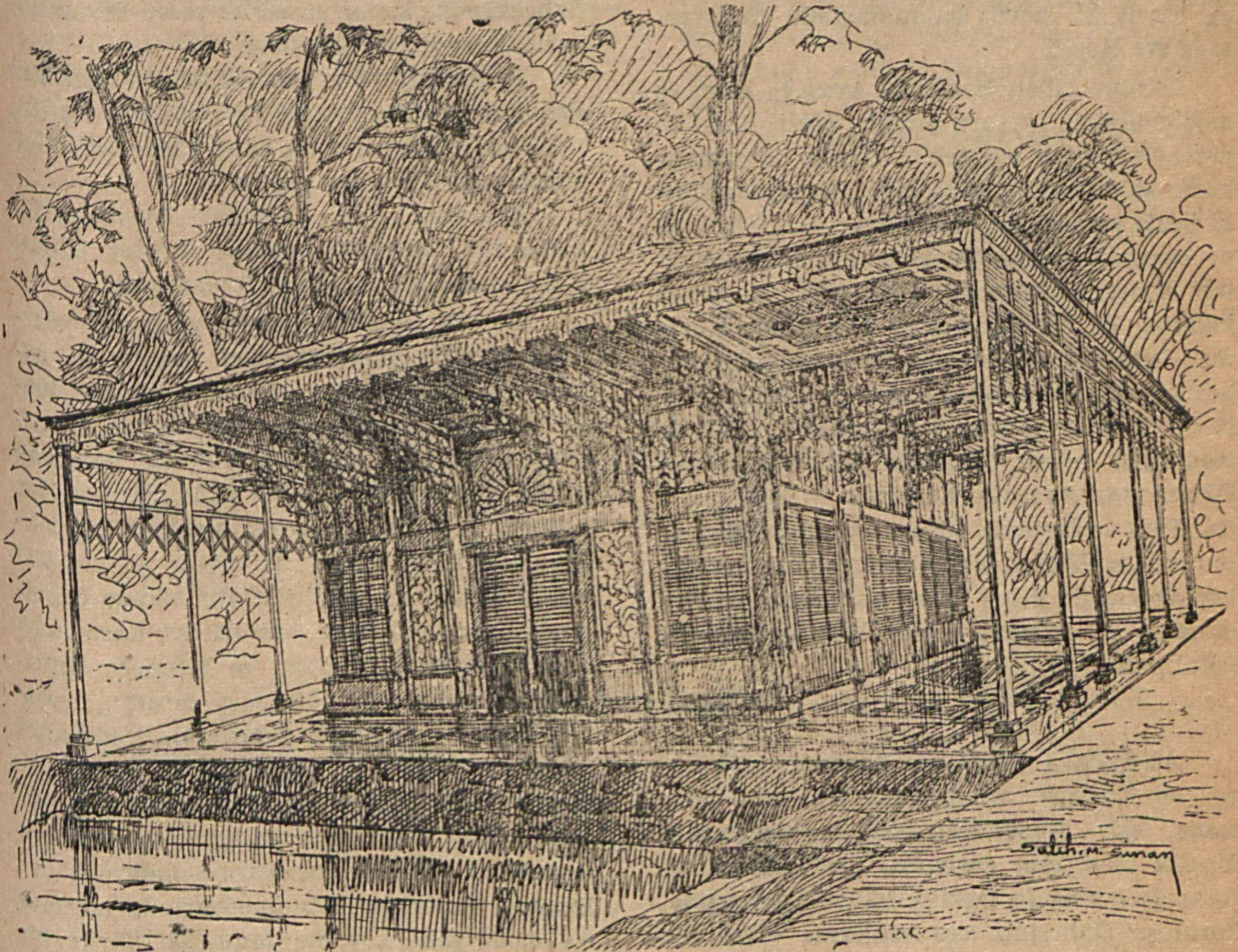
birbirlerini gaafil avlayıp havuza atarlardı, bir seferinde müsâhib - dalkavuklardan Abdi Bey havuza düşürülmüş, yüzme bilmediği için boğulmasına ramak kalmıştı, etraf ise Abdi Beyi boğulma taklidi ile şaklabanlık yapıyor zannederek adamcağız dalıp çıktıkça kahkahalarla gülmüşdü, nihâyet iş anlaşılmış, ve Abdi Bey kurtarılmıştı. Yine o gün saray dilsizlerinden yüzgeçliği ile meşhur şehbaz bir oğlan Pâdişaha hüner gösterme maksadı ile havuza dalmış, fakat uzunca bir zaman geçtiği halde su yüzüne çıkmamış idi, meğer delikanlının ayağı havuzun dibindeki ıskaraya girmiş, bir türlü çekip kurtaramamış, boğulmuştu. Çok iyi yüzme bilen enderunlular tarafından cesedi müşkilât ile çıkarıldı, Sultan Mahmud o günden sonra havuz şakalarını ve oyunlarını yasak etti.

İkinci Sultan Abdülhamidin uzun saltanatında bu güzel kasır alelâde bekçilerin elinde metrûk kalmış, damının kiremidi, saçağının su oluğu gibi en basit bir bakım görmemiş, meşrutiyetin ilânında da âdî poletikacı mücadeleleri ve harb felâketleri arasında unutulmuştur;

Birinci Cihan Harbinde Ayasağa Kasrında açılan Süvari Küçük Zâbit Mektebi emrine verilmiş, o günden zamanımıza kadar da asker işgalinde bulunmuştur; ve alelâde bir baraka gibi kullanılmıştır; 1947 de pek hazin, yürekler sızlatan bir hâli perişânîde idi.

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu (1947); Hâfız İlyas, Vekaayii Letâifi Enderuniye; Mehmed Ali Akbay, Gezi Notu (1959).

AYASAĞA KASRI — Maslaktan Ayasağa köyüne giderken sol tarafa düşen ve Haznedar Çiftliği diye anılan erazide İkinci Sultan Mahmud tarafından kurulmuş bir dinlenme kasrıdır; zamanımızdaki bina Abdülâziz devrinde yapılmıştır; Sultan Mahmud yapısı olan kasrın temelinden yenilendiği bellidir; eski kas-

Ayasağa Av Kasrı
(Resim: Salih Sinan)

rın bir yangın ile harab olduğu da tahmin edilebilir. Abdülâzizin yaptırttığı bugünkü kasır iki katlı, altta geniş bir mermer taşlık ve üstünde de geniş bir sofa üzerine dörderden sekiz odadır; bilhassa üst katın altın nakışlı tavan tezyinatı geçen asrın en nefîs işlerindendir.

İkinci kata muhteşem bir mermer merdivenle çıkılır; merdivenin etrafında her biri dört ince ve renkli mermerden yirmi dört sütun grupu vardır ki son derecede zarif ve lâtiftir.

Yine Sultan Aziz tarafından bu kasrın yüz metre kadar şimalinde üç katlı ve her katında dörder oda bulunan ve dış görünüşü yıldızdaki Şale Köşkünü hâtırlatan ikinci bir bina yaptırılmıştır ki mutfak ile maiyeti şahâne odalarını ihtiva etmekte idi.

Bu iki binanın az aşağısında, vadideki koru içinde yine bu Ayasâğa kasrı müştemilâtından son derecede güzel bir av kasrı ve önünde büyük bir havuz bulunmaktadır (B.: Ayasağa Av Kasrı).

Birinci Cihan Harbinde Ayasağa kasrı ve müştemilâtına süvari küçük Zâbit Mektebi yerleştirildi; bu mektebin burada ne zamana kadar kaldığı tesbit edilemedi. Harbiyede Sipahi Ocağı yanında bulunan Süvari Mektebi 1938 de buraya naklolundu; bu ikinci askerî mektep Ayasağa Kasrında 1941 senesine kadar kalarak bu tarihte Konya vilâyetinde Karaman kazasına naklolundu, kasır ve müştemilâtı kısmen boş kaldı, kısmen de küçük askerî birlikler tarafından işgal olundu. 1947 de Konyadan tekrar İstanbula getirilen Süvari Okulu yine Ayasağa Kasrında yerleşti. 1959 da, Türk ordusunda süvari sınıfının lâğvı ve motorlu birliklere inkilâbı kararı üzerine Süvari Okulu da yavaş yavaş birliklerini tasfiye etmekte ve Ayasağa Kasrı ile müştemilâtını boşaltmakta idi.

Mehmed Ali Akbay

AYASAĞA KÖYÜ — Boğaziçinde, İstinye, ile Emirgân arkasındaki tepelerin ortasında, Şişli - Büyükdere asfaltının üzerindeki Maslak mevkiinin garbında, Şeytanderesi ve Ayasağa deresinin teşkil ettikleri çatalvâdide, kuruluşu Onbeşinci asır sonlarına varan bir köydür. Maslak - Kâğıthane şosesinden ayrılan biri yaya, diğeri araba yolu olmak üzere iki tarik ile gidilir; yaya olarak Maslaktan yirmi dakikadır.

Şeytanderesinin indiği sırtlarda ve Ayasağa deresinin iki boyunca dağınık bir köydür. Has hüviyeti bir sağmalcı köylü olan Ayasağa köyünden Ayasağa deresi boyunca en az yarım saatlik bir mesafede bir büyük mandırada Ayasağa mandrası adını taşır. Köyden çıkıp dere boyunca ilerliyerek bu mandıra önünden geçen bir yol Ayasağa köyünü Şeytandağı ve Tabya sırtları üzerinden Bahçeköyüne bağlar; Maslak - İstinye şosesiyle yukarı boğaza; Maslak - Kâğıthane şosesi ile de Kâğıthaneye ve dolayısiyle Halice bağlıdır.

Köye biri şark, diğeri garb kenarından girerek köy meydanının az ötesinde birleşen Şeytan Deresi ve Ayasağa Deresi yaz aylarında, bilhassa kurak geçen yıllarda susuzdur; Ayasağa Deresinin kaynakları Şeytan Dağı ile Tabya sırtlarındadır, Şeytan Deresi yatağı ise Bahçeköyüne kadar uzanarak ve bu köyün kenarından geçerek bendlere ulaşır.

Ayasağa köyüne otomobille, Maslağa kadar otobüs ondan sonra yaya veya araba ile, pazartesi günleri köyün içine kadar bir sefer yapan kaptıkaçtı ile gidilir.

Ayasağa köyü, İstanbul Ansiklopedisi adına 1947 ağustosu başında ziyaret edildiğinde aşağıdaki malûmat toplanmıştır:

Köy 70 hanedir; nüfusu, yazın bahçelerde çalışmağa gelen yabancı rençberler, aylıkla tutulmuş yabancı çobanlarla beraber 400-450 arasındadır. Köylünün büyük bir ekseriyeti sağmalcıdır; az mikdarda da bahçıvan vardır. Köyün dört yüzden fazla mandası, bir mikdar da ineği, bu arada bilhassa kıymetli Kırım inekleri vardır. İstanbula günde 800 kiloya kadar süt gönderir. Bir vâdide kurulmuş olmasına rağmen, havadardır; Karadenizden Şeytanderesi boğazı ve Cendere boğazı yolu ile gelen serin bir hava cereyanı Ayasağa köyünü yalayarak geçer. Sıtma vak'aları gayet nadir görülür; köylünün büyük bir ekseriyeti için ömrü tabiî 70 - 80 arasındadır. Pek az olan fukarası, civar fundalıklardan çalı keserek İstanbul fırınlarına indirirler ve bununla geçinirler. Camii civarında mermer bir namazgâhı, köy meydanındaki büyük bir çınar altında köy sandığı parasiyle yaptırılmış ve bu sandık iradı tuğla yapı temiz ve hava-

dar büyükçe bir köy kahvesi, iki bakkalı, camiin müsakkafatından beş sınıflı bir ilkokulu vardır. Bu satırların yazıldığı sırada köyün kahveciliğini, muhtar Salih Başarının kardeşi Sami Başarı yapmakta idi. İstanbul Ansiklopedisi adına ziyarete gidildiğinde, istenilen malûmat ihtiyar heyeti âzasından Niyazi Onar ile korucu Mehmed Ülken'den alınmıştır.

Köyün zenginleri ve başlıca sağmalcıları olan Mehmed Ali Başaran, İsmail Esen, Fehmi Oğuzhan günde 150 - 200 kilo arasında süt istihsal etmekte idiler; bunlardan Mehmed Ali Başaran ve İsmail Esen ayni zamanda büyük bahçe sahipleridir. Köy hududu içindeki diğer büyük bahçelerden biri Ali Sait Akyıldıza, diğeri Fevzi Çendereye ait olup kendileri köyde ikamet etmiyorlardı, biri İstanbulda, diğeri Feriköyde oturmakta idi.

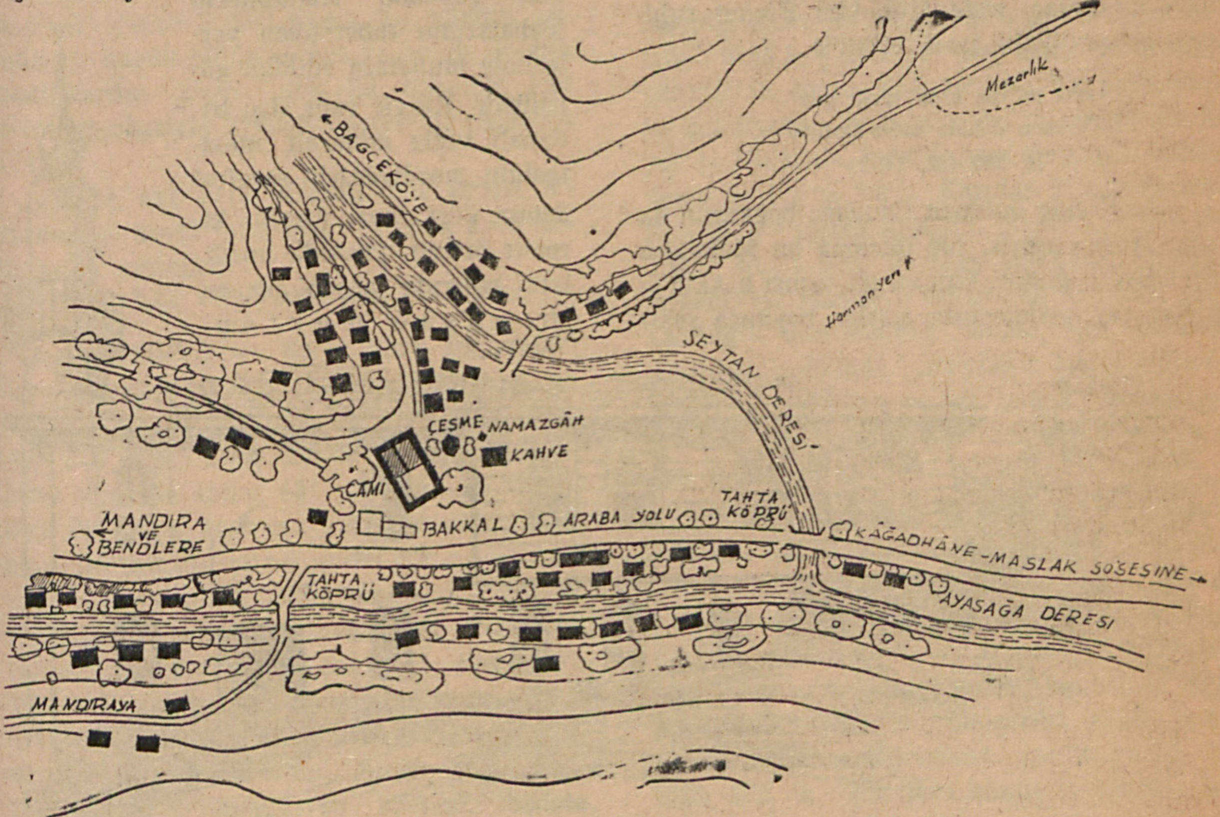
Bahçe mahsullerinin başında sebze, sebzelerden fasulye, domates, patlıcan ve biber gelir.

Ayasağa köyünde yavaş yavaş arıcılık da taammüm etmekte olup bunların arasından da yüz kadar kovan ile başta gelen korucu Mehmed Ülken idi. 1947 de, Ayasağa köyünün başlıca ihtiyacı su ve elektrik idi.

Hamidiye suyunun kaynağı, Ayasağa köyüne iki kilometre mesafededir; köylü, köylerine su getirildiği takdirde 4000 lira kadar nakdî yardımda bulunabileceklerini bildirmişler, fakat Sular İdaresi Müdürlüğünden, İstanbul şehri susuzluk derdi çekerken şehir civarı köylere su verilemiyeceği cevabı verilmişti. Köyün ihtiyacını kuyular karşılar; hali vakti yerinde olan köylülerde, Hamidiye suyunu, suculardan para ile alırlar. İkinci Abdülhamid, civar tepelerin birinde bulunan bir kaynaktan köye su getirmiş ve köy meydanına altı köşeli bir de meydan çeşmesi yaptırtmıştı. Fakat on - on beş sene kadar evvel bu kaynak kurumuş, köy susuz kalmış, çeşme de harabiye yüz tutmuştur.

70 haneli Ayasağa köyü için elektriği de, asrımızın bir günlük hayat ihtiyacı olarak kabul etmek lâzımdır; kaldı ki, telefon bile, Ayasağa köyü için çok faydalı bir iş yardımcısıdır: Burada, köyün, Büyükdere - Şişli asfaltına, yaya olarak 20 dakikalık bir mesafede bulunduğunu, Ayasağa yolu kavşağında da bir telefon merkezi bulunmadığını düşünmek lâzımdır.

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

Ayasağa Köyü
(Kroki : A. Bülend Koçu)

AYASAĞA KÖYÜ CAMİİ — Ayasağa köyünde, köyün ortasındaki meydandadır. Çok eski olan bu köyün kurulduğu tarih tesbit edilememekle beraber, bu camiin ilk yapısının köy ile muasır olduğu, hiç olmazsa köyün kuruluşundan az bir müddet sonra, Onbeşinci asır sonlarında inşa edildiği muhakkaktır. Köylü arasında camiin bânisi olarak tanılan bir Muhiddin Efendinin hâtırası, camiin içinde, mihrabın solunda duvara asılmış bir levha ile de tesbit edilmiştir. Bu levha, aydın olarak görülmektedir ki, Osmanlı İmparatorluğunun başdefterdarlığına kadar yükselmiş olan bu Muhiddin Efendinin kabir taşı kitabesinin kopyasıdır; kabrin nerede olduğu tesbit edilememiştir; levhanın metni şudur:

Hüvel Hallakül-bâki

Hüdavendigâri esbak cennetmekân ve firdevsâşiyan Ebülfeth Sultan Mehmed Han Gazi âleyhel-rahmete velgufran Hazretlerinin sadrı âlileri Candaravi Kara Halil Paşa Tacüddini Kürdi dimekle mâruf veziri âsaf nâzirin evlâdı kiramlarından olup Sultan Bayazid Han tâbe serâhü merhumun zemânı saad ahteranlarında Serdârı (Defterdârı) şıkkı evvel olan Candaracı zâde Muhiddin Efendi ruhiçün rizaen-lillâhi taalâ elfâtihâ.

Âyeti mi'rac oldu târih ana
«Ve men dahale kâne âmina»
H. 898 (M. 1492)

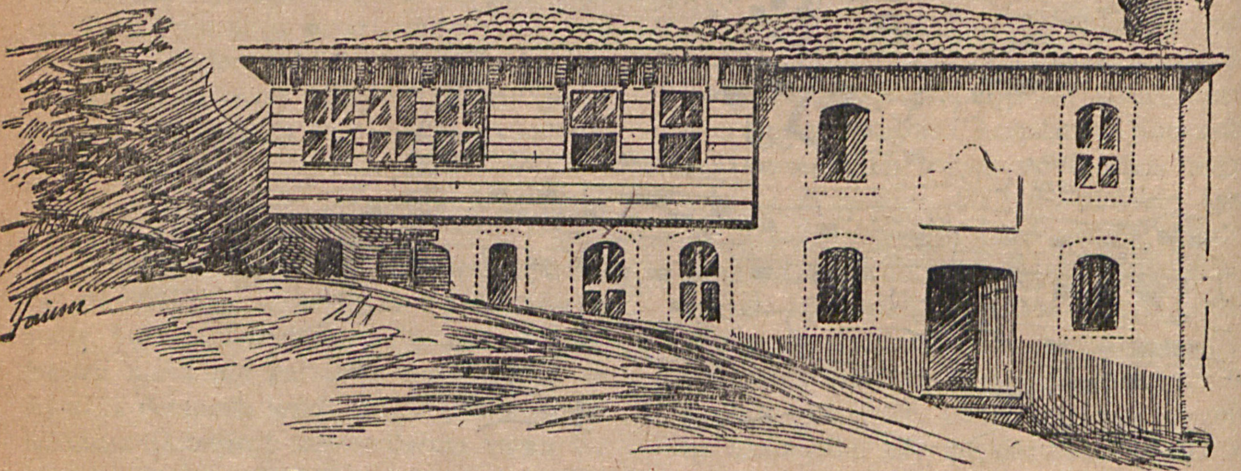
Az ileride bulunan Candara boğazının da adı, Halil Paşaya, hiç olmazsa bu Muhiddin Efendiye bağlanır. Camiin ilk yapısı hakkında hiçbir şey söylenemez; asırlar boyunca şekli aslisini değiştiren birçok tamir gördüğü tahmin olunabilir. Mihrabı üzerinde tahta üzerine kabartma olarak oyulmuş ve «ketebehu Abdülmecid bin Mahmud» imzasını taşıyan «Küllemâ dahale aleyhâ zekeriyyel mihrab» levhası ile ayni imzayı taşıyan ve ahşab minberin takı üzerinde bulunan yine ahşab üzerine kabartma «Kelimei Şahadet» levhası, gösterir ki, bu cami Abdülmecid zamanında bir tamir görmüş ve bu hükümdar, camiişerife el yazısiyle iki levha hediye etmiştir.

Camiin bugünkü yapısı, İkinci Abdülhamidin eseridir. Dış kapısının üzerindeki mermer üzerine kabartma tâlik hat ile kitâbesi şudur:

Ziynet efzâyi makamı hilâfeti islâmiye ve erike pirâyı saltanatı seniyyei osmaniye Essultan İbnüssultan Essultanül-gazi Abdülhamid Hânı Sâni Hazretleri tarafı eşreflerinden işbu cami ittisâlinde bir mekteble beraber bin üçyüz yirmi dört senei hicriyesi cemâzel-ulâsında müceddeden inşâ edilmiştir.

1324 (M. 1906)

Cami İkinci Abdülhamid tarafından bugünkü şekliyle müceddeden ihya olunurken, eski yapıdaki Abdülmecid levhalarının teberrüken yerlerinde muhafaza edildiği görülüyor. Kârgir yapı, dışı badanalı tuğla minareli, minaresinin merdiveniyle şerefesi demir, dört duvar üzerine kiremit örtülü, yanında imamlara meşruta ahşap bir ev, bir a h ş a b m e k t e p ,

Ayasağa Köyü Camii
(Resim: Hâşim)

ve yine müştemilâtından olup (belki muallimine meşruta bir ev) bu satırların yazıldığı sırada bir kısmı C.H.P. köy ocağı, bir kısmı da köy muhtarlığı ittihaz edilmiş diğer bir ev bulunan küçük, bol ışıklı, içi tertemiz bir ibadetgâhtır. İkinci Abdülhamid, camii ihya ederken, camiin arkasına düşen köy meydanına da bir meydan çeşmesi yaptırtmıştır ki, çeşmenin ve camiin köy içindeki durumunu, çeşmenin civardaki tepelerden birinde bulunan kaynağına kadar su yolunu gösteren, ve bu su yolunda bir bozukluk olursa ne suretle aranıp tamir edileceğine dair mufassal bir izahnameyi ihtiva eden bir kroki de, camiin mihrab duvarına, minberin yanına asılmıştır.

Camiin içinde, hepsi yine tahta üzerine kabartma İsmi Celâl, İsmi Resul, Ciharyarıgüzin levhaları, kadınlar mahfelinde «Yâ Hazreti Bilâli Habeşî» ve bir «Besmelei şerife» İkinci Abdülhamid devri sanatkârlarından hattat Hakkı Beyin eseridir. Camiin duvar tezyinatı arasında, imzasız, tuğra şeklinde bir de «Şefaat yâ Resulallâh» levhası vardır.

Minberi, vâiz kürsisi ve kadınlar mahfeli ahşab olup açık filizî yağlı boya ile boyanmıştır. Camiin altı sarı pirinç şamdanı, ikisi tek ikisi çift çenberli dört demir top kandili, ortada bir küçük billûr avizesi ve bir de dolaplı saati vardır; köyün elektriği olmadığı için petrol lâmbasiyle aydınlatılmaktadır (Ağustos 1947).

Cami, son defa, Evkafın 300 liralık bir yardımına köylü tarafından eklenen 2500 lira ile tamir edilmiştir.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

AYASOFYA — Roma Şark İmparatorluğu devrinde İstanbulda yapılmış olan en büyük Kilisedir. Bu bina 537 den 1453 e kadar 916 sene kilise olarak kalmış, fetihden 1934 senesine kadar 481 yıl Cami olarak İslâm ibâdetine açılmış, 1934 de Atatürkün emri ile müzeye tahvil edilmiştir.

Ayasofyanın inşasını İmparator büyük Konstantin'e atfeden müverrihler, Teofanas, Nekeforos, Gramerci Leon gibi daha fazla VII. inci asırdan sonra yaşıyanlardır. Daha evvelkiler, başta Sokrates (Hist. Ecclésiastique) olmak üzere, bu binanın oğlu Constans tarafından inşa edildiğini ve kilisenin ibâdete açılmasının bu devirde, 15 ekim 360 tarihinde yapılmış olduğunu yazarlar.

Bu ilk kilise hakkında bilgimiz az olmakla beraber, bunun o zaman yapılan kiliselerde olduğu gibi duvarlar kâgir ve damı ahşap bir bazilika olduğunu biliyoruz. O zaman eski Aya İrini kilisesi de mevcuttu. Bu yeni kilise şehrin diğer kiliselerinden büyük olduğu için, kendisine büyük kilise mânasına «Megali Ekklisia» ismi veriliyordu. Kilise sonradan Ekanimî Selâsenin ikinci şahsı - Oğul - un bir vasfı olan «Thea Sofia» ismini aldı, sonradan da Ayasofya'ya çevrildi. Tabiî bu Ayasofya isminin Romada II. nci asırda yaşamış ve din uğrunda ölmüş olan Sofia ismindeki kadınla alâkası yoktur.

404 de İstanbul Piskoposu bulunan, belâgati ve dinî müsamahasızlığı ile tanınmış olan Yuanis Hrisostomos (Jean Chrysosthomos) un İmparatoriça aleyhindeki hücumlarından bıkan İmparator Arkadios (Arcadius) kendisini 20 Haziran 404 de nefyedince ahâli ayaklanarak Ayasofya Kilisesini yaktılar (Chron, Pasc, Bonn 1.531). İmparator II. nci Teodosios (Théodosius) mimar Ruffinos'a kiliseyi yaptırmak vazifesini verdi. Kilise yine basilika stilinde yapıldı. Bu Kilisenin kalıntıları 1936 da yapılan bir kazıda meydana çıkarıldığından, bu husustaki bilgimiz daha fazladır. Binâ beş nefli idi. Beş ayak merdivenle çıkıldıktan sonra, önü sütunlu bir «propyle» ye geliniyordu, ve ondan sonra binâya giriliyordu. Kilisenin birisi İmparator kapısı olmak üzere üç kapısı vardı. Kazıdan alınan neticelere göre yapılan hesapta, binanın eninin 60 metre kadar olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiki Ayasofyayı tehlikeye düşürmek için kazı şarka doğru uzatılmamış, bunun için binanın uzunluğu hakkında bir rakkam tespit edilmemiştir. Bu kilise o asırda İstanbulda ve Romada yapılmış olan diğer bazilikalar gibi ahşap damlı idi.

Kilise 10 ekim 416 da ibâdete açıldı (Chron Pasc. 592). Bu ikinci Ayasofya 415 den 532 ye kadar şehrin en büyük kilisesi olarak kaldı. Fakat zulûm gören, devlet büyüklerinden hoşnud olmıyan ve mikdarları pek çok olan monofizist (monophysiste) ler 532 de Hippodrom'daki partilerle birleşerek tarihte Nika ihtilâli denen ayaklanmayı yaptılar ve 13 - 14 ocak 532 de diğer bazı binalarla beraber bu kiliseyi de yaktılar.

İmparator Justinyen'in tahtı tehlikeye

girmişti ki, Justinyen'i zevcesi Teodora (Théodora) nın azmi ve kumandanı Belisarios'un mahareti kurtarmıştı.

18 ocakta ihtilâl kanlı bir surette bastırıldı; fakat Ayasofyadan başka, Zöksip Hamamı, Aya - İrini Kilisesi ve bunun yanındaki Samson hastâhanesi ve diğer iki hastâhane binası da tahrip edilmişti.

İmparator Justinyen 23 şubat 532 de Ayasofyayı yeniden yaptırmaya başladı. Kilisenin, Kudüs'de Hazreti Süleyman tarafından yapılmış olan mâbetten daha büyük ve daha müzeyyen olmasını istiyordu. Bunun için mabedin evvelce işgal ettiği saha yeni istimlâklerle büyütüldü, binâ sahipleri bunları satmak istemediklerinden türlü türlü çarelere baş vurularak bunlar satın alındı. Kilisenin inşasına derhal başlayabilmek için yangın sahasının tamamiyle temizletilmesinden vazgeçilerek saha düzeltildi, bu suretle yeni kilisenin zemini eskisinden 2,5 metre kadar yüksekte kaldı.

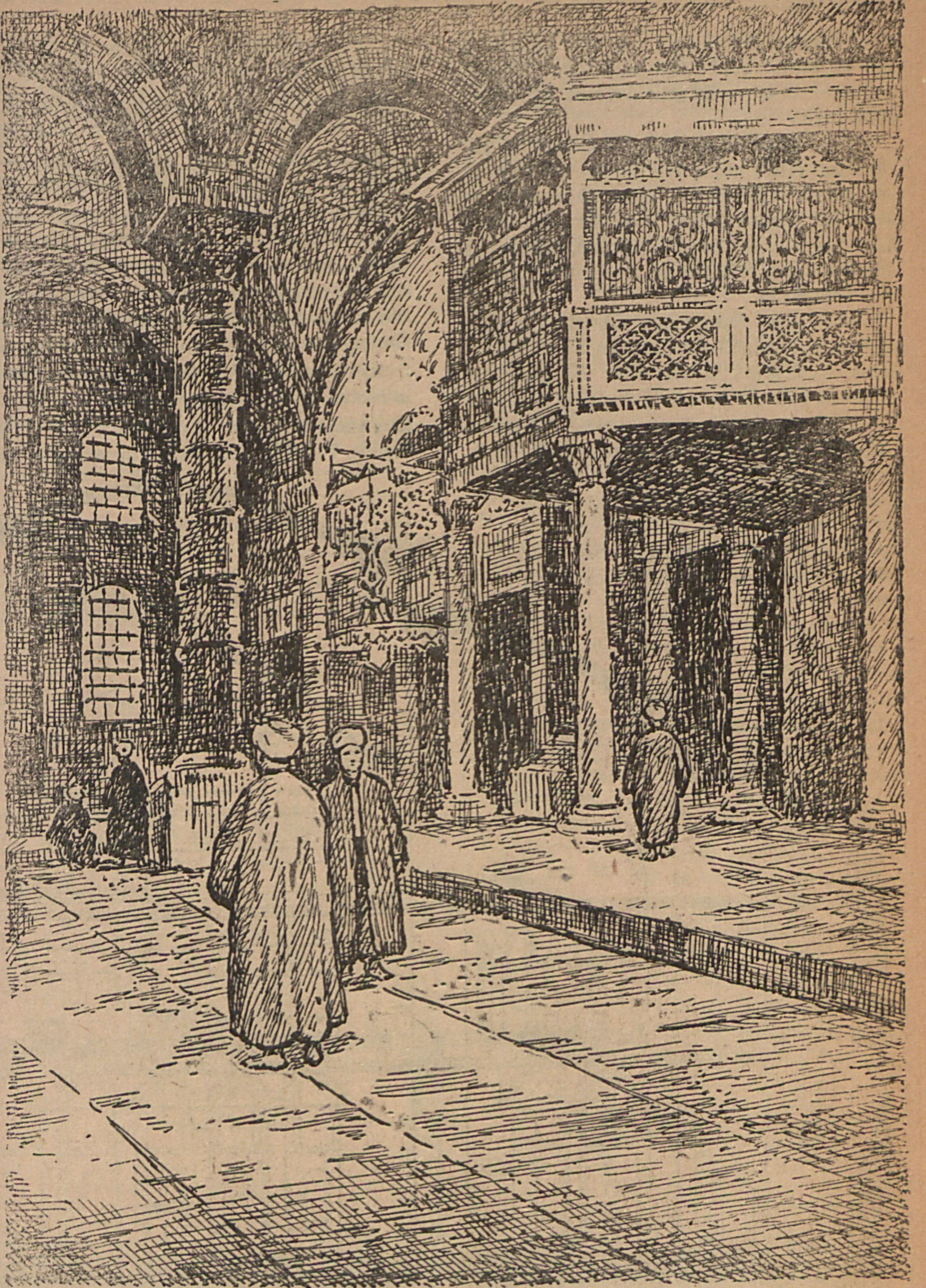
Binânın inşası vaziyeti büyük bir matematik â l i m i olan Tralles'li (Aydınlı) Antemios (Anthemius) ile o devrin en büyük mimarı olan Milet'li İzidoros'a verildi.

İmparatorluk dahilinden toplanan bin usta ve onbin amele bu inşaatla görevlendirildi. Bunlar iki kısma ayrılarak her birine binânın bir tarafının inşası vazifesi verildi; amele ve ustaların kaçmamaları ve çalışmalarının durmaması için kendilerine yevmiyeleri muntazaman veriliyordu. Kilisenin bir an evvel bitmesinin temini için de her gün daha ziyade iş çıkaran ekibe bir mükâfat verilerek rekabet gayretinden istifade edildi. İmparator bütün vâlilere, kendi vilâyetlerinde mevcut kadim harabelerdeki en güzel parçaları Ayasofyada kullanılmak üzere İstanbula göndermelerini emretmişti. Bunun için başta en yakın olan Kizikos'un (Kpudağ yarım adasının) şark sahillerindeki Belkis harabeleri olmak üzere Efesos, Baalbek ve diğer şehirlerde mevcut eski âbidelerdeki sütunlar, güzel mermerler, renkli taşlar Ayasofyada kullanılmak üzere gönderildi. Bugün binanın zemin ve duvarlarını kaplayan güzel beyaz mermerler Marmara adasından, yeşil somakiler İğriboğa (Eubea) adasından, pembe mermerler Afyonkarahisar civarındaki Synada'dan, sarı mermerler de şimalî Afrikadan getirildi, bundan evvel iki defa Ayasofyanın yandığı nazarı dikkate alınarak yeni inşaata mümkün olduğu kadar ahşap malzeme kullanılmaktan çekinildi. Kapılara bronz kaplatmak suretiyle bunların y a n m a tehlikesi azaltıldı; bütün inşaatta taş ve tuğla kullanıldı. Taş yalnız esas ayaklarda duvar ve zemin kaplamalarında kullanılarak binâ gayet kuvvetli olan Bizans harcı ile birbirine raptedilen tuğlalarla yapıldı, kullanılan tuğlaların üzerinde yapıldıkları atölyelerini gösteren Magale, Ekklisios veya Mamas, Domonos, Tifon, Presbiteres, M a n o s, K o n s t a n t i n o p o l i s ismini muhtelif şekillerde taşıyan damgalar görülmektedir.

Ayasofya
(Othmar'ın resimlerinden)

İ m p a r a t o r u n mütemadi takip ve teftişi ve işlerin bir an

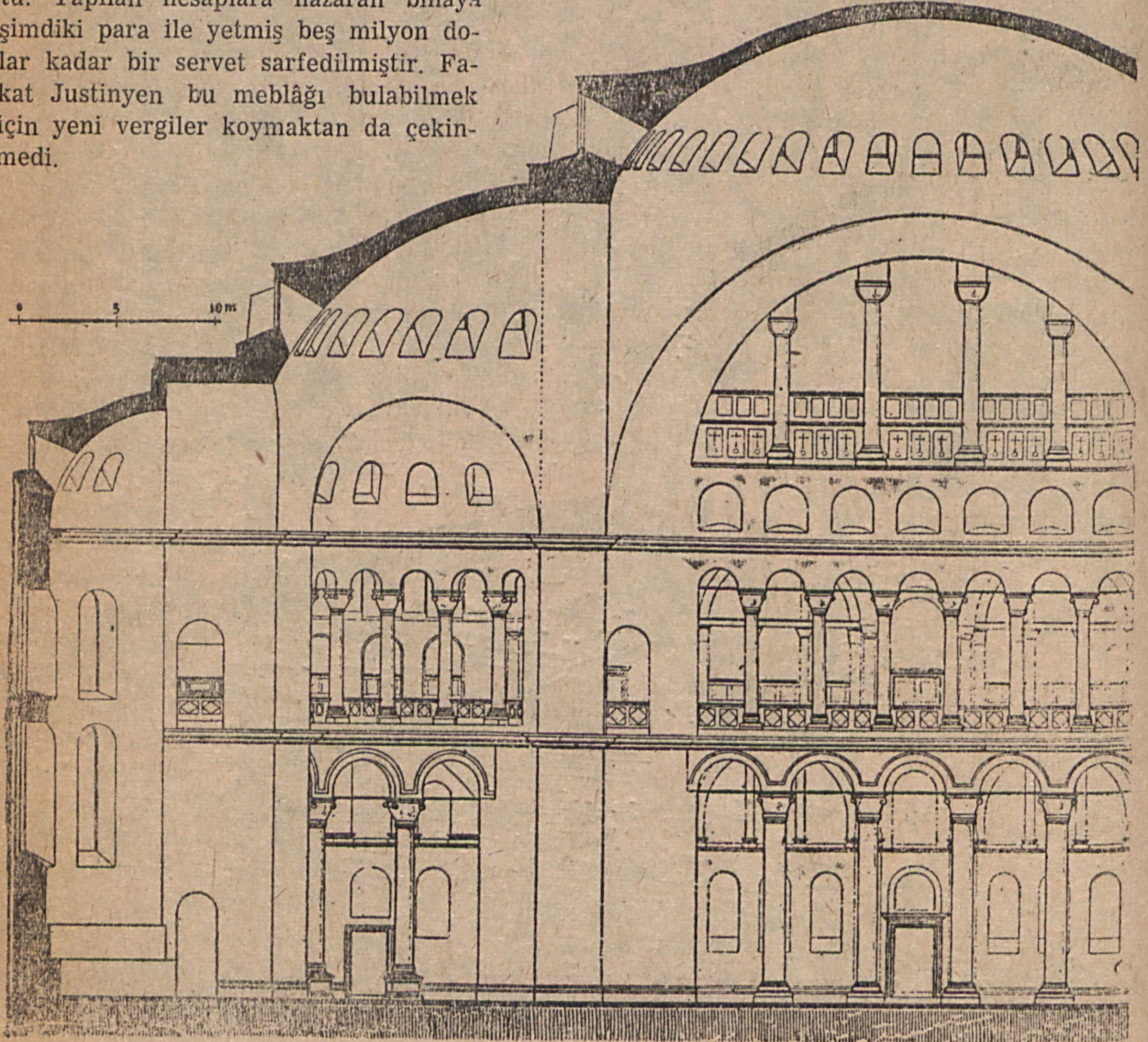
Ayasofya için den bir köşe
(Warwic Goble'nin sulu bo yasından S. Bozcalı eli ile)

evvel bitmesi hakkındaki emirleri, kullanılan işçi kitlesinin büyüklüğü sayesinde inşaatın beş sene on ay ve iki gün zarfında bitirilmesi kabil oldu.

Yeni mabedin görünüşü bugünkü dış görünüşten farklı idi; kubbe şimdikinden yirmibir kadem (6,25 metre) kadar daha alçak ve basık idi, binaya bugün kaba bir şekil veren hariçteki payanda duvarları yoktu, bunun için binanın dış güzelliğini ve tezyinâtını görmek kabil oluyordu.

Justinyen maksadında muvaffak olmuştu; imparatorluğun bütün varlığını ve imkânlarını sarfederek kendi azim ve zekâsının mahsulü olan bu binayı inşâ ettirmiş, bir şaheser olan bu mabedi yaptırmaya ve ismini ilelebed muhafaza ettirmeye muvaffak olmuştu. Yapılan hesaplara nazaran binaya şimdiki para ile yetmiş beş milyon dolar kadar bir servet sarfedilmiştir. Fakat Justinyen bu meblâğı bulabilmek için yeni vergiler koymaktan da çekinmedi.

Ayasofyanın açılma merasimi 27 ocak 537 de yapıldı (Precopius, Bonn de Aedrif, I'ı). İmparator bir zafer arabasiyle şimdiki Ayasofya meydanı yerinde bulunan Augusteon meydanından geçerek kilisenin Atriununa girdi; bütün devlet erkânı kendisini takip ediyorlardı. Kapının ortasında başta Patrik Menas olmak üzere şark kilisesi erkânı tarafından karşılandı, bu suretle nartex'e geçildi, asıl binaya girerken hükümetin kiliseyle müşterek olduğunu göstermek için teşrifat kaidelerine uyarak İmparatorla Patrik el ele binadan içeriye girdiler; söylendiğine göre İmparator kiliseden içeriye girince mâbedin haşmeti karşısında heyecana düşmekten kendisini alamamış, Patriğin elini bırakarak mabedin mih-

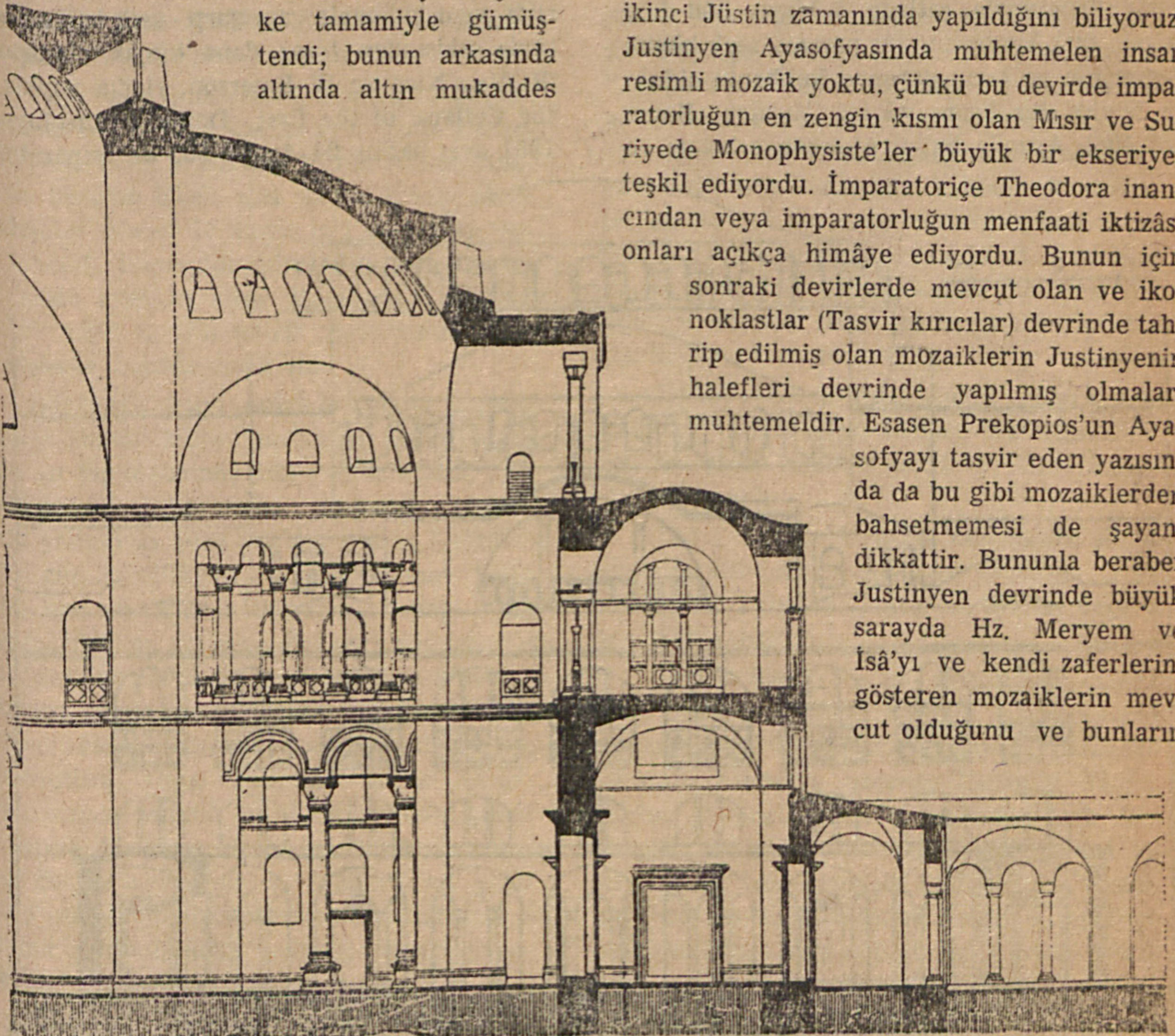

Ayasofyanın
(Resim: C.

rabına kadar yürümüş ve ellerini kaldırarak Cenabı Hakka böyle bir binayı yaptırmak fırsatını verdiğinden dolayı teşekkür etmiştir, ve «Ey Süleyman, seni geçtim!» diye bağırmıştır.

Bugünkü tetkiklerden anlaşıldığına göre mabet o zaman hakikaten muhteşem idi, yepyeni ve parlak bir halde olan renkli mermerler yan nef'lerin ve nartex'in tavanlarını kaplayan mozaikler, tunç ve gümüş levhalar kaplı, altın yaldızlı kapılar, fevkalâde güzel kolonlar ve bunların üzerindeki mermer tezyinat binaya erişilmez bir güzellik veriyordu; (iç son cemaat mahalli) içeriye girmeye yarayan büyük İmparator kapısının çerçeveleri ve kapının gümüş levhalarla kaplı olan kanatları tamamiyle altın yaldızlı idi. Mihrapta râhiplere mahsus mukaddes mahal ile asıl kiliseyi birbirinden ayıran şebeke tamamiyle gümüştendi; bunun arkasında altında altın mukaddes masa ve iki insan boyunda yine altın (Büyük Konstantine atfedilen) bir salip bulunu yordu, Prokopios bu kısımda bulunan eşyadaki gümüş ağırlığının (tabii biraz fazla mübalâğalı olarak) yirmi beş bin kilo olduğunu söyler. Her tarafta altın ve gümüş vazolar, brocard perdeler ve saire bulunuyordu. Asıl binanın garbında bir iç nartex, buna bitişik olarak bir dış nartex ve bundan sonra derinliği otuz metre olan atrium vardı. Burası mermer kaplı idi; üç tarafı revaklı idi, ortada atrium «phiale» bulunuyor, ve bunun üzerinde gerekçe olarak «Mabede girmeden yalnız ellerinizi değil kalbinizi de temizleyiniz» yazısı vardı. Bu yazı gerek sağdan sola, gerek soldan sağa aynı suretle okunabiliyordu.

Mabedin açılış günü binanın inşâsı tamamiyle bitmemiş olması muhtemeldir hiç olmazsa bâzı mozaiklerin İmparatorun halefi ikinci Jüstin zamanında yapıldığını biliyoruz. Justinyen Ayasofyasında muhtemelen insan resimli mozaik yoktu, çünkü bu devirde imparatorluğun en zengin kısmı olan Mısır ve Suriyede Monophysiste'ler büyük bir ekseriyet teşkil ediyordu. İmparatoriçe Theodora inancından veya imparatorluğun menfaati iktizâsı onları açıkça himâye ediyordu. Bunun için sonraki devirlerde mevcut olan ve ikonoklastlar (Tasvir kırıcılar) devrinde tahrip edilmiş olan mozaiklerin Justinyenin halefleri devrinde yapılmış olmaları muhtemeldir. Esasen Prekopios'un Ayasofyayı tasvir eden yazısında da bu gibi mozaiklerden bahsetmemesi de şayanı dikkattir. Bununla beraber Justinyen devrinde büyük sarayda Hz. Meryem ve İsâ'yı ve kendi zaferlerini gösteren mozaiklerin mevcut olduğunu ve bunların

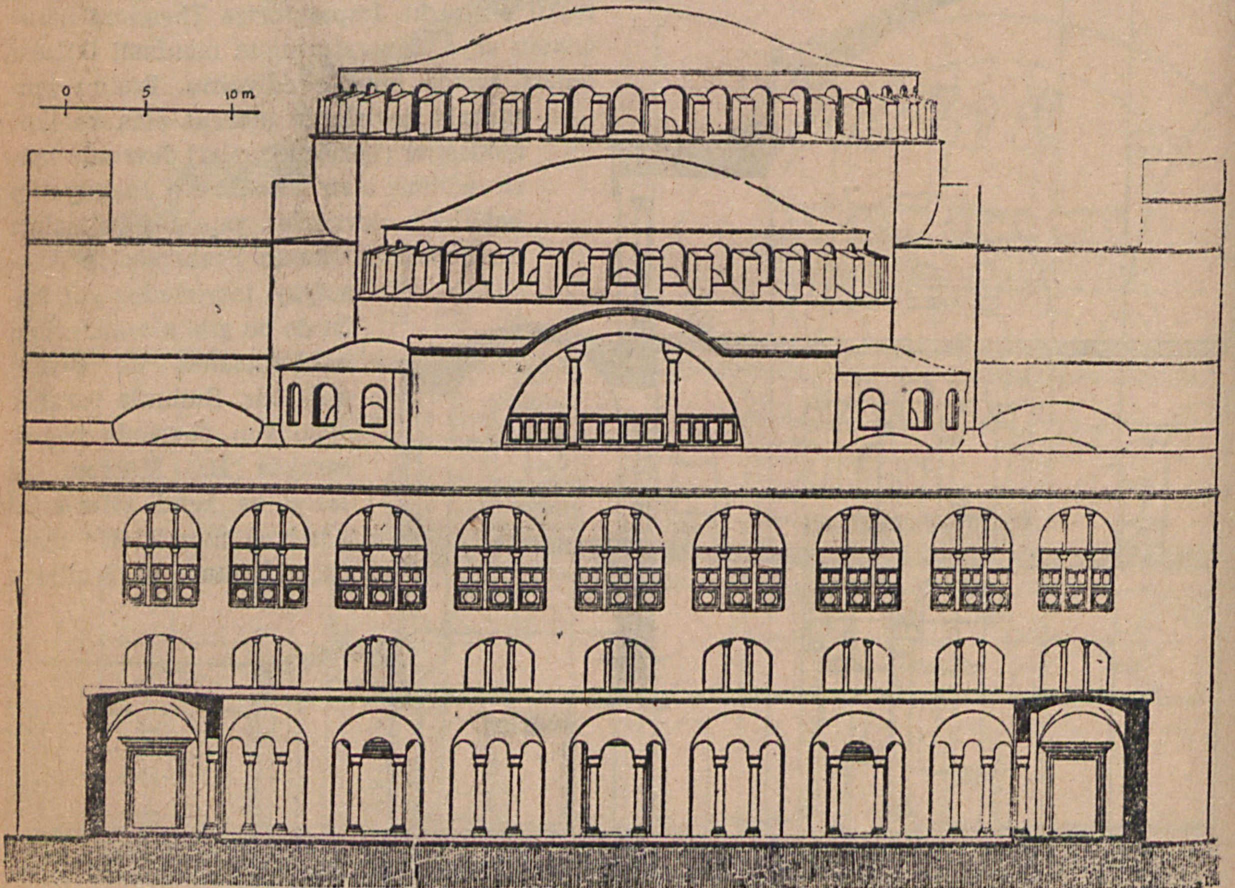

Maktaı
Gurlitt)

tasvir kırıcıları devrinde tahrip edilmiş olduğunu da biliyoruz.

Kubbeye gelince: Bazı mütehassıslar bunun bugünkü gibi bir kasnağa değil, madalyonlara dayandığı fikrindedirler; her halde bu kubbe çok basıktı. Bu büyük siklet harçları kâfi derecede sertleşmiş olan duvarlara oturtulmuştu; bu vaziyette mâbedin yan tazyikleri büyüktü, mâbedin ya o zamanki imkânların kifâyetsizliğinden, veya yapılan hesaplardan, bu tazyiklerin kuvvetinin tam hesap edilmemiş ve buna karşı alınacak tertibat tesbit edilmemiş olması dolayısiyle bina büyük sarsıntılara karşı zayıf bir vaziyette bulunuyordu, belki de o zamanın tekniği, binanın haricî zarafetini muhafaza şartiyle bunu yapmaya kâfi değildi. Bunun için 15 Ağustos 553 zelzelesinden bina zarar gördü, şarktaki büyük kemerin ortası zedelendi; 14 Ocak 557 zelzelesinde bu kemer tamamiyle çatladı; 7 Mayıs 558 deki zelzele şark kurresinin bir parçası, şark büyük kemerinin ve buna dayanan kubbenin oldukça büyük bir kısmı yıkıldı (Malalar, Bonn, 489-496). Altında bulunan anbon ceboiom ve mihrabı tamamiyle tahrip etti, inşaatın zâafı bu suretle meydana çıkmıştı.

İmparator Justinyen, mâbedin mimarı İzidor'un yeğeni genç İzidor'u celbederek kubbenin tamiri vazifesini ona verdi. Binanın inşaası esnasında amcası ile çalışmış olan bu mimar kubbeyi tetkik ederek inşâ edilmiş olan kısımları muhafaza şartiyle bu basık kubbenin yeniden yapılmasına imkân olmadığını anlamıştı, çünkü kubbenin yıkılmasının bu basık kubbenin çok büyük olan yan tazyiklerinden ileri gelmiş olduğunu anlamıştı. Bunun için kubbenin yıkılmamış olan kısmı da muayyen bir yüksekliğe kadar kesildi, buradan itibaren yarım kürenin açığı arttırılarak 20 kadem (6.25 metre) kadar yükseltildi. Bu suretle yan tazyiki azaltıldı. Kubbenin istinat ettiği dört asıl ayağı mesnet olmak üzere kule şeklinde istinad duvarları yaptırıldı, yeni kubbenin çapı garp - şark istikametinde eskisinden biraz daha küçük olmuştu (B. Van Nice ve W Emerson, Hağia Sophia, the Collaps of the first Dome Areheology. 1951 ayrı baskı). 24 Aralık 562 de İmparator

Ayasofyanın Maktaı
(Resim: Cornelius Gurlitt)

Jüstinyen patrik Eulhyhus ile beraber mabedin ikinci açılış merasimini yaptılar (Chron Pase, 677; Malalas. Bonn. 495).

Fakat bina statik bakımdan yine zayıftı, çünkü İmparator II. Basil devrinde 9 şubat 869 tarihindeki zelzeleden sonra Ayasofyanın garp yarım kubbesi yıkılmak tehlikesine girdi; burası tamir edildi. Yine bu asırda Venedik Dogi Orso Patricienu tarafından hediye edilen bir çan (muhtemelen 861 de) binanın garp tarafındaki payanda duvarlarının üzerine yapılmış küçük ve dörtgen bir çan kulesine kondu. Bu çan kulesi 1678 de İstanbula gelen Fransız seyyahı Grelot'nun görmüş ve resmini yapmış olduğu kule olmalıdır.

912 de Ayasofyanın cenubi şarkisinde bulunan patrikhâne binası yandı. 25 ekim 986 daki yer depremi neticesi kubbenin bir kısmı yıkıldı, duvarlardan birisinde bir yarık hasıl olmuştu, kubbe tehlikeli bir vaziyet arzettiğinden kilise ibadete kapandı.

İmparator İkinci Basil, tamir işini Tiridod isminde bir mimara havale etti, tamir altı sene sürdü (Leon le Diacre, X, 10). Kubbe tamirinde kurulan iskele için on bin bezant altını sarfedildi. Mabet 13 mayıs 994 de tekrar ibadete açıldı. İmparator İkinci Romenos devrinde kolon ayakları altın ve gümüş ile tezyin edildi. 1166 Consili patrik Krilinos'un başkanlığında burada toplandı.

Dördüncü haçlı ordu İstanbula harben girdiği zaman kilise insafsızca, sanki başka dine ait bir mâbetmiş gibi yağma edildi. İkonostasiyon (şebeke) ambon, İmparator kapısının yanındaki altın yaldızlı gümüş levhalar, altın gümüş salipler, velhasıl kıymet ifâde eden her şey alındı. Askerler bu yağma ile meşgul olurken rahipler dinî eşya yağması ile meşgul idiler. 1261 de şehir Paleologos'lar tarafından geri alındığı zaman İmparator VIII. Mihael râhip ve mimar Ruçhas eliyle binâyı tamir ettirdi. Garp cephesinde istinat duvarları o zaman yapıldı. 1317 de mabedin şimal ve cenup duvarları kubbenin tazyiki ile dışarıya doğru meyletmiş ve tehlikeli bir şekil almış olduğundan İmparator II. Andronikos piramit şeklinde dört payanda duvarı yaparak binâyı takviye ettirdi.

Buna rağmen 14 mart 1346 da şark yarım kubbesi yıkıldı, yanında bulunan büyük kubbenin bir kısmını takriben sekizde üçünü beraber sürükledi. Ambon ve ikonostasiyon bu yığıntı altında harap oldular; parasızlık yüzünden hemen tamir edilemedi. Büyük merasimler Ayvansarayda «Blaherna» daki Theotokos kilisesinde yapıldı. Mâbed için para bulunamadığından binâ 1354 e kadar bu vaziyette kaldı, nihâyet yeni bir vergi konularak mimar G. Prella tarafından tâmir edildi ve İmparator Birinci Yuanis Paleologos'un resmini hâvi mozaikler de bu sırada yapıldu.

Ayasofya XV. asrın ilk yarısında harap bir vaziyette idi. 1402 de İstanbula gelen Kastilya Kırallığı elçisi Cılajivo binâyı çok harap ve bir çok kapıları düşmüş, yerde yatar vavaziyette bulmuştu. Türkler İstanbulu aldığı zaman Ayasofya bu halde idi.

OSMANLI DEVRİNDE AYASOFYA:

29 mayıs 1453 de İstanbul zaptedildiği zaman Ayasofya camiye tahvil edildi. Güneşin doğduğu tarafa bakan absid = mihrab Kâbeye tevcih edilerek yeni bir mihrab yapıldı; fakat cuma namazını burada kıldı.

Camie muhtemelen garp tarafında ve büyük kubbenin kenarında bulunan kubbeciklerden birinin üst kısmı delinerek bunun yerine bir tahta minâre oturtuldu (R. Van Nıce ve W. Emerson. Nagia Sophia and the first minaret erected after the conquert of Constontinople. Archeology).

Bundan sonra şimdi tuğla minâre diye anılan güney batıdaki minâre inşa edildi, cami de tamir edilerek şarktaki ikinci istinat duvarı yapıldı.

İkinci Sultan Bayazıd zamanında şimâli şarkî tarafındaki ince minare yaptırıldı. 1506 da camide bulunan Bizans mozaikleri badana edilerek kapatıldı.

İkinci Sultan Selim zamanında camiin dört tarafını halk işgal etmiş ve yürüyecek gayet dar yollar kalmıştı. Müverrih Selânikli Mustafa Efendiye nazaran (Selânikî Târihi, Matbai Âmire baskısı S. 120-121) binâ birbuçuk zirâ kadar bir yana meyletmiş ve yıkılacak bir hâle gelmişti. Sultan Selim yanında Vüzerâsı ve Ulemâsı ve Sermimâranı Hassa Koca Sinan Ağa olduğu halde camii tetkik etti, etrafında sonradan yapılmış bütün binaların yıkılmasını emretti.

Camiin sağ ve sol cebhelerinin önünde otuzbeşer arşınlık yer hâli olacaktı, medrese-

nin etrafında üç zirâ genişliğinde bir yol bırakılacaktı; orada bulunan mirî bir anbar binâsı yıkılıp kaldırılacaktı; kubbe üzerinde olan tahta minâre kaldırılacak, önündeki payanda duvarı üstüne yeni bir minâre yapılacaktı; cebheler önünde hâli kalacak olan otuzbeşer arşınlık yere yeni takviye pâyeleri, göğüsleme ayakları yapılacaktı; Ayasofyanın içinde dışında sâir tâmire muhtac her yer dikkatle tesbit ve tâmir edilecek, temizlenecek; bu tamirlerde de yıkılacak binâların taş ve tuğlaları kullnılacaktı. Bu büyük restorasiyon Mimarbaşı Sinan Ağanın nezâretinde yapılacaktı (Ahmed Refik, Onuncu asrı hicrî İstanbul hayatı).

Peçeviye nazaran (Cild I, S. 501) hicrî 980 senesinde İkinci Sultan Selim Ayasofya Camii Şerifinin kubbeyi azimesine ihtiyaten azim pâyeler, iki minâre ve iki âli medreseler, ve kendileri için medfen olmak üzere bir türbe inşâ olunmasını emretmişti.

Ebübekir Behram Dımüşkîye nazaran (1906) Fatih Sultan Mehmed mihrap, minber, minâre, müezzin mahalli, mesçid ihdas etmiş, İkinci Sultan Selim mihrabın cenubu şarkîsindeki bir şerefeli minâreyi, Üçüncü Sultan Murad da hattı şimalisinin nihayetinde şark ve garbındaki iki minareyi yaptırmıştı. Bu tamir esnasında Andronikos tarafındandan yaptırılan piramid şeklindeki payanda duvarları da yükselmiş ve tahkim edilmişti.

İkinci Selim tarafından yaptırılması emrolunan minârelerin, kendisinin bir sene sonra vefat etmiş olduğu nazarı dikkate alınırsa, üçüncü Sultan Murad tarafından ikmal edilmiş olduğu muhtemeldir.

1717 de Üçüncü Sultan Ahmed zamanıncamiin sıvaları dökülmüş olduğundan bunlar yenilendi ve sekiz köşeli sâde fakat mâbedin azameti ile âhenkli büyük top kandil konuldu.

Bu güzel top kandil Ayasofyanın 1847 - 1849 tâmirinde kaldırılmış, yerine zamanımızdaki top kandil konulmuştur. Üçüncü Ahmedin kandilini G. Fossati'nin yaptığı çok güzel bir resimden tanıyoruz.

Birinci Sultan Mahmud hicrî 1152 de (milâdî 1739 - 1742) binaya bitişik olan ve içinde otuz bin kitap bulunan kütüphaneyi, 1153 de (milâdî 1740) Onsekizinci asır Türk mimarî eserlerinin güzel bir nümunesi olan şadırvanı, ve 1155 de (milâdî 1742) Muvakkithâne ile Sibyan Mektebini yaptırttı.

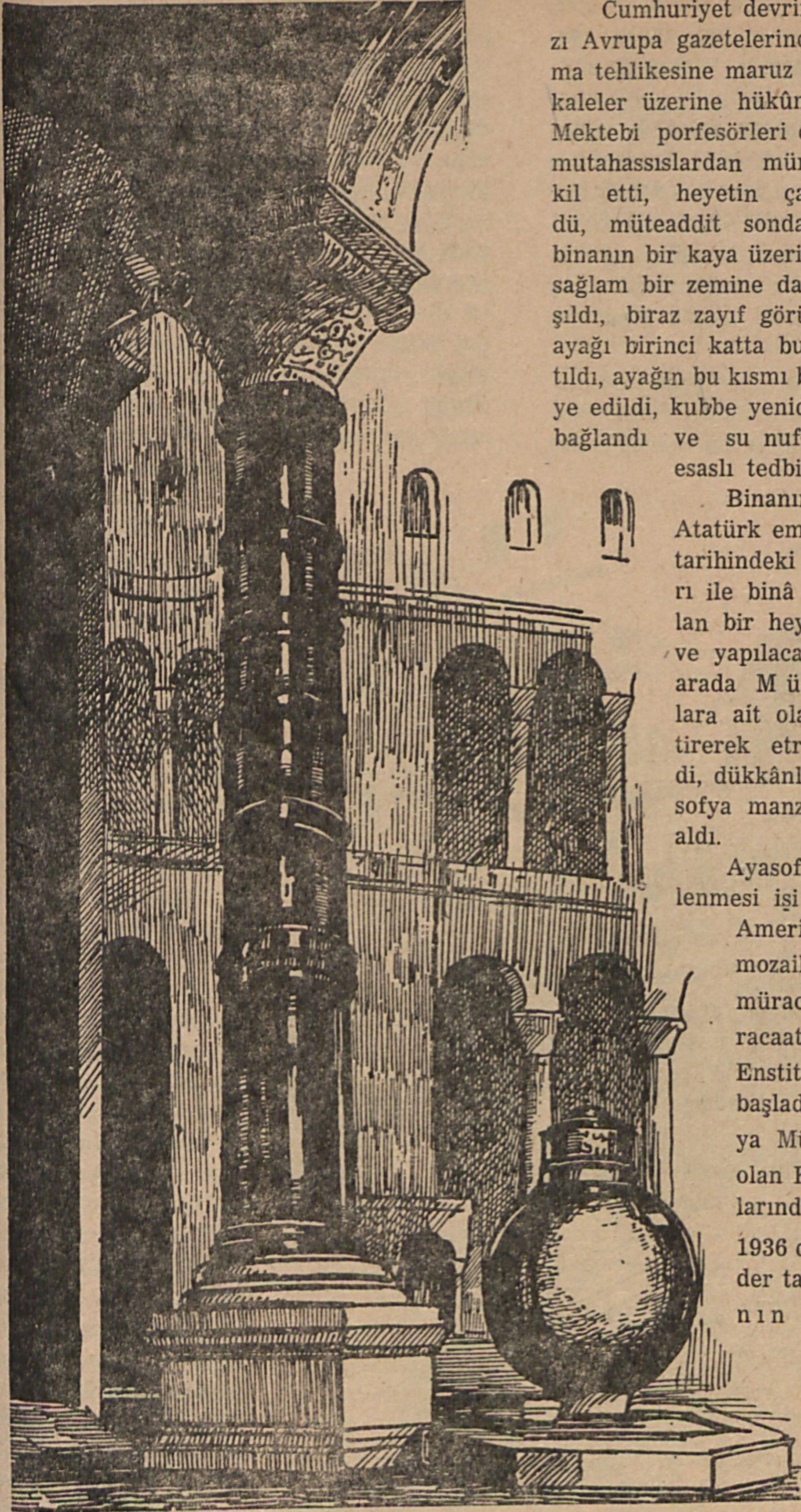
Cami hicrî 1224 de (milâdî 1809) İkinci Sultan Mahmud devrinde 800 kese kadar para sarfiyle tâmir edildi ve hasırları değiştirildi.

Ayasofyanın saltanat devrindeki en büyük tâmiri Sultan Mecid devrinde 1847-1849 senelerinde yapılan tâmirdir. Bu büyük iş İstanbuldaki Rus sefarethânesini yapmış olan İtalyan - İsviçreli mimar G. Fossati'ye verildi. Bu tâmir için lâzım gelen para o zaman bilâvâris vefat etmiş olan sabık şeyhülislâm Mekkizâde Mehmed Efendinin beytülmâle kalan servetinden temin edildi. Fossati'nin yazdığına nazaran tâmir başlamadan kubbe ve tonozlarda çatlaklıklar vardı. Buradan kar ve yağmur suları içeri giriyordu, bina yıkılmak tehlikesi arzediyordu.

Tâmir iki sene sürdü, kubbenin dibi çift demir çemberle çevrilerek kubbeyi destekleyici dört ağır dış yarım kemer (arc-boutant) kaldırıldı; bütün kubbeler tamir edildi, kurşunları yenilendi. Birinci kat galerisindeki çok iğrilmiş bulunan onüç sütun düzeltildi, sıvalar yenilendi; mihrap, minber, mahfiller restore edildi. Bütün kandiller ve galerinin önündeki korkuluklar kaldırılarak bunların yerine pek de güzel olmayan ondokuzuncu asrın modasına uyularak Victorya stili kandiller ve ahşap korkuluklar kondu. Eski hünkâr mahfili yerine Türk-Bizans bir stilde mermer sütunlar üzerinde oturtulmuş yeni bir hünkâr mahfili ve hünkâr sofası yapıldı. Sıvaların değiştirilmesi esnasında meydana çıkan mozaikler takviye ve tamir edildi. Üzerleri bir sıva veya boya tabakasiyle kapatıldı.

Mâbedin etrafını eskiden olduğu gibi yine birçok ahşab binâlar sarmıştı ki, Fossati pek nefîs bir sûrette bastırılmış olan meşhur albumunun 25 inci levhasında bu evleri göstermiştir, yangına mâni olmak için etraftaki bu ahşaplar da kaldırıldı. Sadırâzam Mustafa Reşid Paşanın himmetiyle yapılan bu tâmire, söylendiğine nazaran ikiyüz bin altın lira kadar para sarfedilmişti.

Ayasofya bütün diğer İstanbul binaları gibi 10 mayıs 1884 deki bir dakika devam devam eden büyük zelzeleden zarar görmüş tâmir edilmişti. Bu yer depremi esnasında harap bir şekilde bulunmuş olan mozaiklerin bir kısmı da düşmüştü.

Ayasofyada bir mermer sütun ve mermer küp (Ali Sâmi Boyar'ın resimlerinden)

Cumhuriyet devrinde 1926 senesinde bazı Avrupa gazetelerindeki Ayasofyanın yıkılma tehlikesine maruz kaldığı hakkındaki makaleler üzerine hükûmet, Yüksek Mühendis Mektebi porfesörleri de dahil olduğu halde mutahassıslardan mürekkep bir hayet teşkil etti, heyetin çalışması altı ay sürdü, müteaddit sondajlar yapıldı, neticede binanın bir kaya üzerinde oturmuş olduğu ve sağlam bir zemine dayanmakta olduğu anlaşıldı, biraz zayıf görülen cenûbi garbî esas ayağı birinci katta bulunan bir geçidi kapatıldı, ayağın bu kısmı bir demir lâma ile takviye edildi, kubbe yeniden demir bir çemberle bağlandı ve su nufuzuna mâni olmak için esaslı tedbirler alındı.

Binanın Müzeye çevrilmesini Atatürk emretmişti. 24 Ekim 1934 tarihindeki bir heyeti vekile kararı ile binâ Müzeye çevrildi, kurulan bir heyet bunun şeklini tâyin ve yapılacak işleri tesbit etti. Bu arada M ü z e y i saran ve şahıslara ait olan binaları istimlâk ettirerek etrafı tamamiyle temizledi, dükkânlar tamir edildi ve Ayasofya manzumesi bugünkü şeklini aldı.

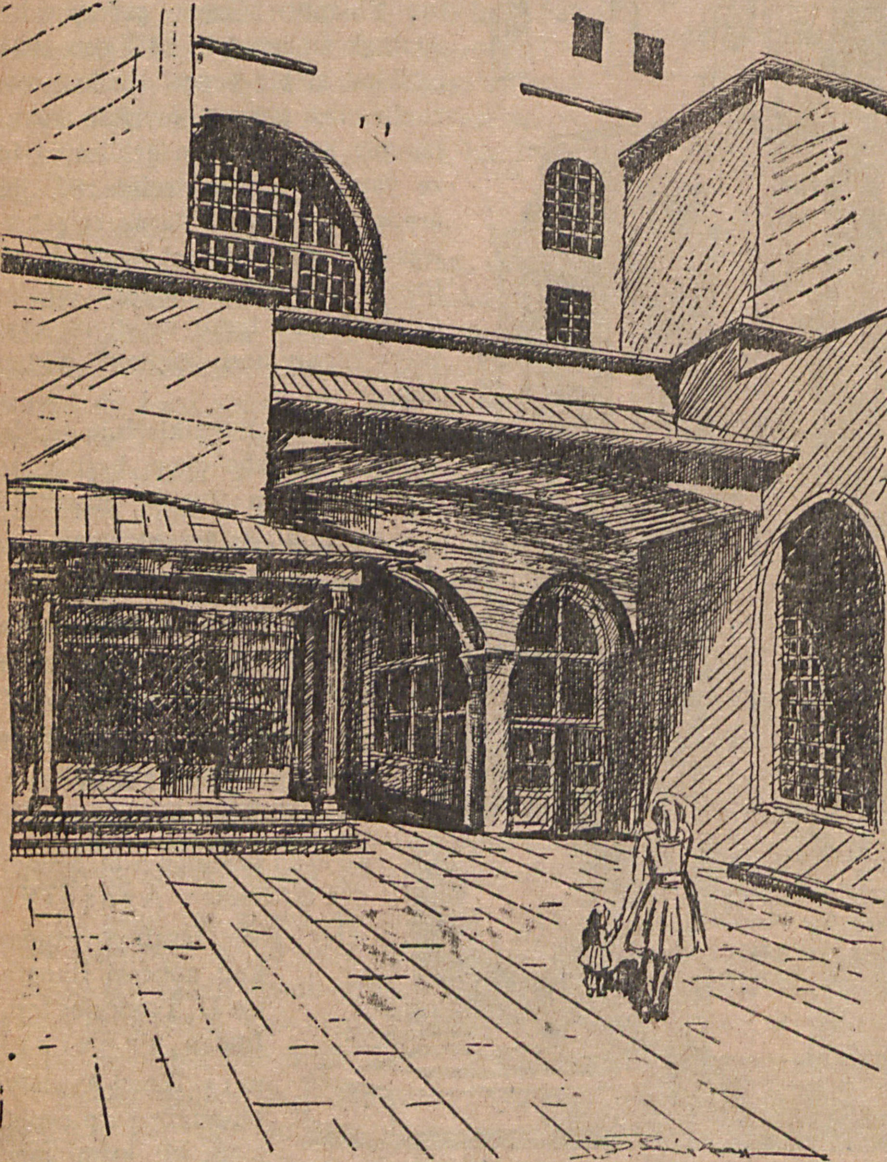
Ayasofya mozaiklerinin temizlenmesi işi daha evvel başlamıştı. Amerikan Bizans Enstitüsü mozaiklerin temizlenmesi için müracaat etmiş ve bu müracaat kabul edilmişti. Bu Enstitü 1931 de çalişmalara başladı, bu çalışmalar Ayasofya Müzesinde ve buna bağlı olan Kaariye ve Fethiye anıtlarında da devam etmektedir. 1936 da profesör A.M. Schneider tarafından A y a s o f y a n ı n garp tarafına yapılan kazı neticesi İmparator II. Teodosios tarafından y a p t ı r ı l m ı ş İkinci Ayasofya binasının garp cephesinin bir kısmı meydana çıkartılmış ve bu kilise hakkında

malûmat alınabilmiştir. Çıkan eserler kısmen Ayasofyanın garp kapısının bulunduğu yerde, kısmen de bahçe içinde muhafaza edilmektedir.

Ayasofya müze olduktan sonra da mütemâdiyen tâmir görmüştür. 1947 de binânın şimali şarkîsinde bulunan ince minârenin şerefe kısmı esaslı bir surette tâmir edildi.

1955 de başlayan esaslı tâmirler neticesi binanın bütün cepheleri ve tuğla minâre ele alındı, ve 1959 da da eski hazine binasının tâmirine başlandı.

Roma Şark İmparatorları Ayasofyayı nisbeten yeni olarak 537 senesinden 1453 senesine kadar tâmir ve muhafaza etmişlerdir.

Ayasofyanın bugünkü giriş kapusu (Resim: Reşad Sevinçsoy)

Türkler ise kapıları düşmüş harap bir vaziyette bulunan bu binayı tamamen köhne olarak devir almış ve mütemadî tâmirlerle yaşata gelmişlerdir, büyük himmettir. Bugün dünyada ayakta bulunan ve kendi kadar yaşlı olan binalardan pek azı Ayasofya gibi tam bir vaziyette kusursuz muhafaza edilebilmiştir.

E.H. Swift'in dediği gibi Türkler Ayasofyada her zaman din hususundaki serbest düşüncelerini göstermişler, Ayasofyayı muhafaza için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Bizzat Fatihe gelince binanın şeklini bozmamış «Cami-i Ayasofya-i Kebir» şeklinde ismini dahi muhafaza etmiş, islâm dininin insan resimlerini menetmesine rağmen Fatih bunları hafif bir surette (ince bir badana ile) örtmekle iktifa etmiş, ve hattâ bazılarını meydanda bırakmıştır.

1675 de İstanbul'u ziyaret eden Fransız seyyahı Grelof bir çok mozaikler h a t t a mihrabın üzerindeki y a r ı m kubbedeki Meryem ve İsa resimlerini de yerlerinde ve açık olarak görmüştür (E.H. Swift: Hagia Sophia. New-York).

Mimarî Hususiyetleri:

Ayasofya bir kubbeli Basilikadır; bu anıd bir orta nef (sahın) iki yan nef (yan sahın) bir apsid (mihrab), bir iç ve bir de dış nartex (son cemaat mahalli) nden terekküp eder. Orta nef 32,27 metre yan nefler ise 18,19 ve 18,70 enindedir.

Binanın mihrabdan İmparator Kapısına kadar uzunluğu 79,29 metredir, bu ölçüye iç ve dış nartex ve duvar kalınlıkları ilâve edilecek olursa umumî uzunluk 99,013 metre olur. (Bu ölçüler Mr. Van Nıce ta-

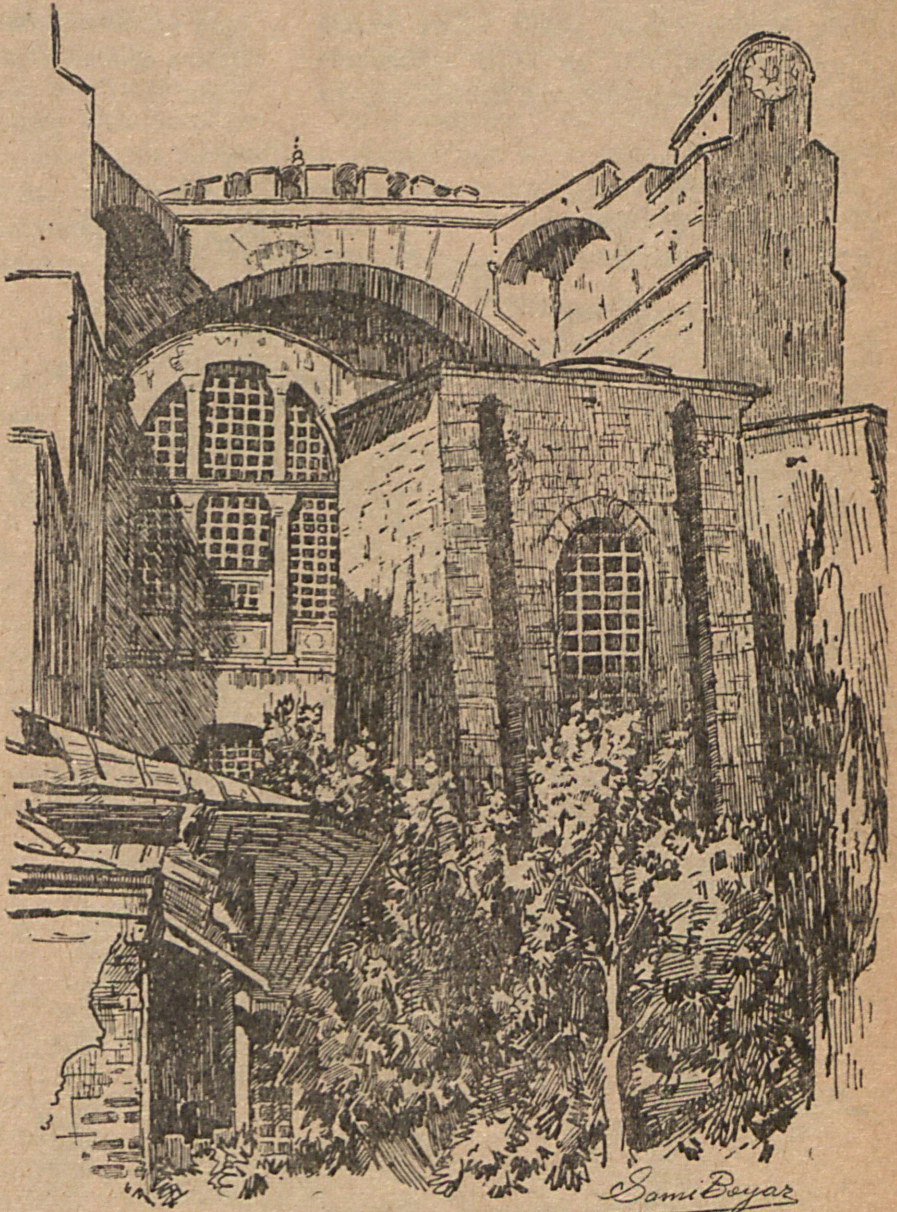
tarafından yapılan en son ölçülerdir). Bu suretle binâ işgal ettiği saha itibariyle Romadaki St. Pierre, Seville Katedral ve Milano Katedralinden sonra dördüncü olarak gelmektedir.

Kubbe yüksekliği 55,6 metre olduğuna göre kubbesi 67,70 olan Londradaki St. Paul Katedlinden sonra beşinci dereceyi işgal etmektedir. Fakat bunların kubbe şekillerinin de aynı olmadığı âşikârdır.

Muhtelif tamirler dolayısıyle şeklini değiştirmiş olan Ayasofya kubbesi tam daire şeklinde değildir. Şimal - cenup çapı 31,877 metre, şark - garp çapı da 30,876 olduğuna göre (Van Nice ölçüsü) vasatî kubbe çapı 31,36 metredir. Edirnedeki Sultan Selim Camiinin kubbesi ise 31,26 dır.

Kubbe 1,10 metre genişliğinde tuğladan yapılmış kırk kaburgaya istinad eder. Bu kırk kaburganın aralarında ve alt kısmında kırk pencere mevcuttur. Bu kırk pencereden bugün dördü kapalıdır. Kubbenin muhtelif devirlerde yapılmış olması hesabı ile bu pencereler tarafındaki mozaikler birbirinden farklıdır; ilk inşaat devrinde yapılmış olanlarla onuncu asır tamirlerine ait olanlar altın yaldızlı mozaik, on dördüncü asır tamiri ise yeşil rengin hâkim olduğu tarzda yapılmıştır. Bu kubbe vaktiyle Pantokrator — Cihana hâkim — vaziyette bir İsa mozaiki mevcuttu, şimdi ise kazasker İzzet Efendi tarafından yazılmış olan «Allahü nûrüssemâvât..» âyeti kerimesi vardır. Kubbenin üstünde-ki som altın alem vaktiyle Sadırâzam Sokollu Mehmed Paşa tarafından koydurulmuştu.

Kubbenin Kasnağı dört pantantif (Alika) vasıtasiyle dörtgene çevrilir ve dört büyük kemer vasıtasiyle 24,30 metre yüksekliğinde olan dört asıl ayağa istinad eder. Kubbenin büyük tazyiki şarkta ve garpta iki yarım küre tarafından karşılanır. Bunlar bir taraftan esas ayaklara diğer taraftan ise şark ve garpta bulunan dört ve ikinci derecede ayağa istinad eder. Bu suretle bu yarım kubbenin tazyiki bunların iki tarafında bulunan daha küçük iki yarım kubbe tarafından karşılanarak esas duvara intikal ettirilir. Şark yarım kubbesinin ortasında da mihrab bulunur.

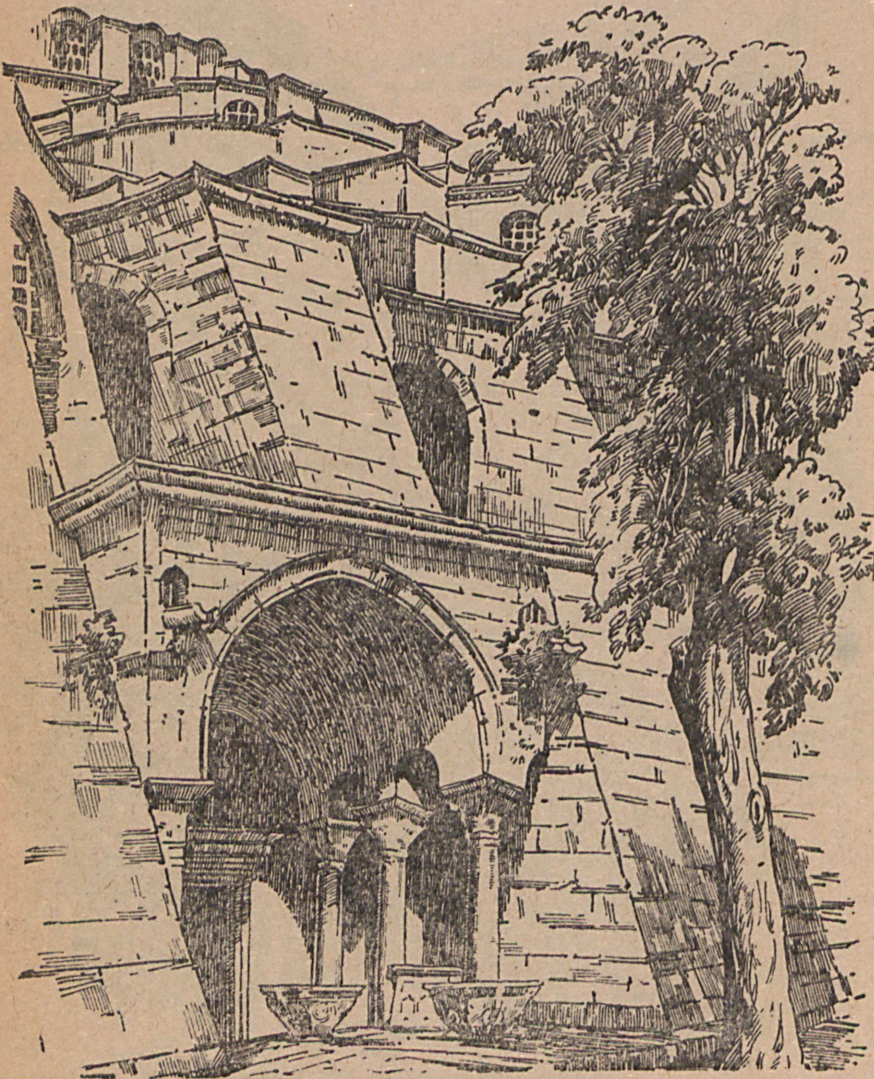

Ayasofyada bir Türk göğüsleme (payanda) duvarı
(Ali Sâmi Boyar'ın resimlerinden)

Şark ve garp istikametine gelen büyük tazyikler bu yarım kubbeler tarafından karşılanamadığından binânın bu cihetinde istinad duvarları yapılmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Şimal ve cenup tarafında olan tazyiklere yan neflerin teşkil ettiği destek kâfi gelmediğinden bunların haricine de istinad duvarları yapılmış, bu suretle binâ hariçten hiç de güzel olmayan bir şekil almıştır.

Ayasofya binasında daha eski devir âbidelerinden alınmış birçok parçalar mevcuttur. Orta nef ile yan nefleri birbirinden ayıran dördü sağda dördü solda bulunan yeşil - siyah damarlı mermerden sütunlar Efesos'dan getirilmiş, ve dördü küçük yarım kubbenin altında bulunan sekiz porfir sütun evvelâ Kahire civarnda eski bir Mısır mâbedinde kullanılmış, buradan Romaya nakledilmiş, ve sonra da Ayasofyanın inşâsı sırasında İstanbula getirilmiştir. Gerek bu nakiller ve gerekse yer depremlerinden zarar gören bu sütunların muhafazası için müteaddit çemberlerin konulması lâzım gelmiştir. Binânın köşelerine tesadüf eden kısımlardaki sütunlar dört köşe ve beyaz mermerdendir. Bunlardan şimâli garbî köşesinde bulunan birisinin göz hastalıklarının tedâvisi için iyi olduğu söylenir ve terliyen sütun ismi verirler; esasen bu sütuna Roma Şark İmparatorluğu devrinde «Ayios Yorgios'un mûcizevi sütunu» ismi verilirdi.

Binanın duvarlarına birçok pencereler açmak suretiyle hem aydınlık temin edilmiş, hem de duvarların sikleti azaltılmıştır; eski Bizans camlarından şimdi hiç bir şey kalmamıştır.

Avasofyanın şark kapusu ve Türk göğüsleme duvarları
(Ali Sâmi Boyar'ın resimlerinden)

Orta nefin duvarları üst kat galerisi hizasına kadar renkli mermer ve dekoratif motiflerle kaplanmıştır. Bu renkli mermerlerden bazıları simetrik olarak konmuş, ve bazı şekiller meydana getirilmiştir.

Kubbedeki şarkta olan iki pantantifte ve şimal duvarların ikinci kat hizâsında bulunan bu kısımda üç kilise büyüğü resimden başka mozaik yoktur. Garpta bulunan iki melek resmi boyayla yapılmıştır.

Asıl nefin zemini büyük beyaz mermer levhalarla kaplanmıştır. Bunların hepsi Marmara adalarından getirilmiştir. Şarkı cenubî kısımda yerde bir yuvarlak yeşil somâkî vardır ki burası en son zamanlarda İmparatorların taç giyme merasiminde durdukları yerdir. Eskiden İmparatorlar takriben şimdiki top kandil ile mihrab arasında ve şark, garp istikametinde kurulmuş

olan iki taraftan bir merdivenle çıkılan ve üst tarafı yuvarlak olan kıymetli taşlardan yapılmış altın ve gümüş tezyinatı havî «ambon» da taç giyerlerdi.

Bugün mevcut olan mihrab Fâtih devrinde yapılmıştır. Mihrabın yanında bulunan tunç ayaklı kandil Kanunî Sultan Süleyman tarafından Budapeştenin zaptından sonra İstanbula getirilmiş, hicrî 932 de Ayasofyaya vakfedilmiştir.

Kapının iki tarafındaki mermer küpler Bergamadan getirilmiş ve Üçüncü Sultan Murad tarafından Ayasofyaya hediye edilmiştir.

Türk taşçılık sanatının en güzel örneklerinden biri olan Minber ve vaaz kürsüsü Dördüncü Murad tarafından konulmuştur.

Vaktiyle camide mevcut olan İsmi Celâl, İsmi Resul, Hulefâi Râşidin ve «Hasan», «Hüseyin» levha - yazıları dörtgen şeklinde çerçeveler içinde idi ve iki yan duvarlarda mevcut renkli mermerlerin çevresine uyacak büyüklükte yazılmıştı, namlı hattatlarımızdan Teknecizade İbrahim Efendinin eseri idi (Hicrî 1061 = Milâdî 1651).

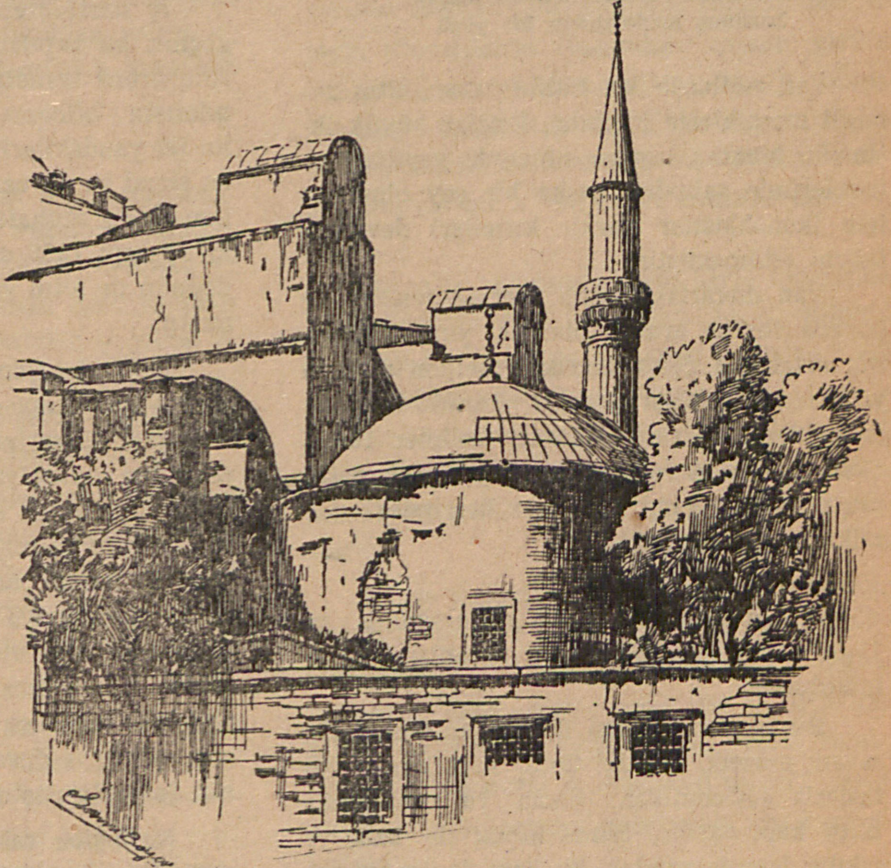
1846 - 1849 tamirinde Kadıasker Mustafa İzzet Efendinin yazısı olan zamanımızdaki levhalarla tebdil edildiler. Teknecizâde yazılarının iki asır boyunca tarâvetini kaybetmiş, yıpranmış oldukları tahmin edilebilir. 7,50 metre çapında d â i r e v î çerçeveler içinde bulunan İzzet Efendinin yazıları çok kıymetli olmakla beraber lüzumundan fazla büyük görünmektedirler.

Minberin şimâl tarafındaki geçitte gayet güzel çinilerle süslenmiş bir duvar ve yine çiniden ufak bir mihrab vardır. Burası vaktiyle hünkâr mahfili idi, bunun minber tarafı şahniş tarzında çıkıntılı yapılmış ve altın yaldızlı dört sütuna istinat ettirilmiştir. Bunun ön tarafında Üçüncü Sultan Ahmed tarafından konan yaldızlı bir şebeke vardı. Şimdiki hünkâr mahfili yapıldıktan sonra bunun şahnişi yer döşemesi ve merdiven kaldırılmıştır.

Minberin sol tarafındaki geçidin şark tarafındaki duvarında, çiniden yapılmış bir Kâbe resmi vardır; yine bu cihette, cenûbi şarkî esas ayağın şark yüzündeki beyaz mermer levha üzerine sonradan yapıştırılmış bir taş vardır.

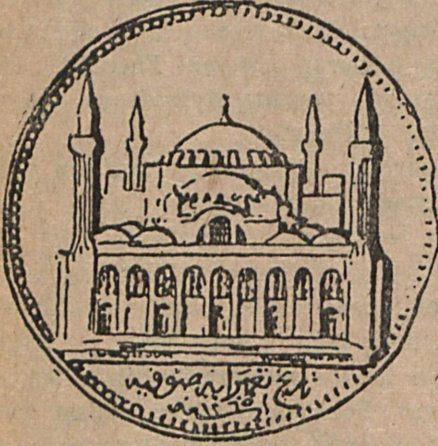
Bu taş üstünde insan eline benzer bir şekil görülür, Hz. Meryeme izâfe edilen bu el izi vaktiyle Ayvansaraydaki Theotokos kilisesinin yanması üzerine Ayasofyaya getirilmiş ve buraya konmuştur.

İmparator kapısının iç tarafının yukarısında ortada bulunan yeşil - siyah damarlı mermer levhanın alt tarafında, biri sağda biri solda olmak üzere, ortalarında bulunan daire şeklindeki tezyinatın alt ve üstünde üsluplaştırılmış ikişer yunus balığı ve bunların ortasında kadîm putperest Yunanlıların deniz tanrısı Pozeidonun üçlü yabası vardır. Bunlardan şimal tarafta olan resimde sedef

Ayasofyada Bizans devrindeki hazine dairesi (Ali Sâmi Boyar'ın resimlerinden)

tezyinat vardır, altlı üstlü dört yunus balığı porfirden yapılmış bir daireyi çerçevelemektedirler. Yeşil levhanın en üstünde kubbe şeklinde tezyinatı hâvi ve iki tarafında sütun bulunan bir şekil mevcuttur; bu sütunlar arasında yarı açılmış bir perde ve perdenin arkasında bir ayak üstünde bir salip mevcuttur, bu şeklin iki yanlarında dörtgen şeklinde iki levha ve bunların içine de porfir levhalar konmuştur.

Ayasofyanın tâmiri hâtırası olarak basılmış madolyonun bir yüzü

Yan neflerde ise bütün tavan altın zeminli mozaiklerle kaplıdır. Bunlar büyük ihtimalle binanın inşaası sırasında yapılmış ve üzerlerinde salipden başka bir şey olmadığı için ikonoklastlar (tasvir kırıcılar) devrinde tahrip edilmemiştir.

Yan duvarlar renkli mermerdendir, ve burada Bizans arması olan iki yunus balığının ortasında deniz tanrısı Poseidon'un üçlü yabasından şekiller görülür. Burada bulunan mozaiklerin üzerinde bulunan salipler 1847 - 1849 tâmirinde vernikli bir boya ile kapatılmıştır. Şimdi garp duvarları üzerindeki mozaikler temizlenmektedir.

İç Narteks (Nartex):

İç nartex 60,90 metre uzunluğunda ve 11,64 metre genişliğindedir; tavanları çapraz tonozludur.

Bu iç narteks son derece muhteşemdir; tavanı mozaik, her iki taraf duvarları renkli taşlarla süslenmiştir. Şimal ve cenubunda birer kapı vardır. Şimal kapısı ile bahçeye çıkılır, burada yandaki bir kapı da üst kat galeriye çıkan rampalı yola bağlıdır; cenup kapısı bugünkü giriş kapısına yol verir.

İç narexten asıl binaya dokuz kapı ile girilir, bunlardan cenupta olan üç kapı halka, ortadaki üç kapı İmparator ve maiyetine, şimaldeki üç kapı da melce arayanlara mahsustu. Şimal ve cenupta bulunan üçer kapı basit bir surette yapılmıştır; ortada bulunan üç kapıdan büyük İmparator kapısının çerçeveleri altın yaldızlı bronzdan, diğerleri yeşil mermerdendir. Büyük İmparator kapısının bronz çerçeveleri temizlenmiş, vaktiyle mevcut olan altın yaldız izleri bulunmuştur.

Bu muhteşem kapının kanatları da vaktiyle altın yaldızlı gümüş levhalarla kaplı idi, fakat bunlar dördüncü haçlı orduları tarafından çıkarılmıştır. Bu kapının yine tunçtan yapılmış üst pervazının ortasında bir madalyon, bunun içinde de bir masa üstünde açık kitap ve bir güvercin mevcuttur ki hıristiyan Ekaanîmi Selâsesini temsil eder.

Bu kapılar üzerinde vaktiyle ağır perdeler asmaya yarayan bronzdan yapılmış parmak şeklinde askılar vardır. Bu dokuz kapının kanatları sonradan yapılmıştır.

İç narteksten beş kapı ile dış narteksе geçilir, bu kapıların hepsi eskidir, meşe üzerine bronz levhalar kaplanmak suretiyle yapılmıştır, bilhassa Ortadaki İmparator kapısı ile iki yandakilerin tezyinâtı şayanı dikkattir; en şimal ve en cenuptakiler eski vaziyetlerini tamamiyle muhafaza edememişlerdir, ortadaki üç kapı 1958 de temizlenmiş, vaktiyle her üçünün de altın yaldızlı olduğu meydana çıkmıştır.

İç Narteksten garba açılan kapı ile bugünkü giriş kapısı arasındaki dehlizin (vestibul) şark duvarlarının ortasında mevcut bir mihrabın Ayasofyada ilk namaz kılındığı esnada kullanıldığı söylenir. Hakikatte bu mihrap evvelce galeriye açılan rampalı yolun kapısı idi, bunun mukabil duvar gerisinde, buradan Horlogion'a açılan kapı vardır. Bu kapı bugün de mevcuttur. Anlaşıldığına nazaran Mimar Sinan tarafından cenubi garbî minaresi inşâ edilirken burada değişiklikler yapılmış, bu kapı duvar gerisinde kalmış, Vestibül de darlaşmıştır.

Horlogion vaktiyle İmparatorların elbise değiştirmesine mahsus daireleri de ihtiva ediyordu; burada bir su saati de mevcuttu, bir nevi muvakkithane vazifesini görmekte idi.

Vestibulün cenuba doğru açılan bugünkü geniş kapısı şayanı dikkattir, vaktiyle Tarsustan getirilmiştir, üzerinde (Mikhail Nikiton) yazısı ve İmparator Teofilos ile İmparatoriçe Evdoksiya'ya ait temenniler görülmektedir.

Dış Narteks:

Henüz vaftiz edilmemişlere mahsus olan bu dış cemaat mahallinin tavanları iç narteks gibi çapraz tonozludur; duvarları badana edilmiş, tamamiyle sâdedir; şimdi bazı Bizans eserlerini teşhir için kullanılmaktadır. Bunun şimal ve cenubundaki iki küçük kapıdan minarelere girilir. Garp cephesine açılan şimâl ve cenup uçlarındaki iki kapı vaktiyle «atrium» un medhali olan ve dış son cemaat mahalline dikine yapılmış olan iki salona açılır, bu salonlardan şimaldeki, Ayasofya müze olduktan sonra damgalı Bizans tuğlalarının teşhirine tahsis edilmiş, cenubdaki de depo olarak kullanılmaktadır.

Vaktiyle bu dış nartekse yedi kapı ile geçiliyordu, bugün bu kapılardan ikisi kapanmış ikisi de salonlara açıldığından yalnız üç kapı kullanılmaktadır; bu kapıların kanatları sonradan yapılmıştır.

Üst Kat Galerisi:

Vaktiyle Kadınlara, dinî büyük toplantılara ve İmparatora mahsus kısımları bulunan üst kat galerisine binanın dışında bulunan ve binaya dikine yapışık bulunan dört rampalı yolla çıkılıyordu; fakat sonradan yapılan istinad duvarları ve minâreler dolayısıyla binanın şimâli şarkî ve cenubi şarkî köşelerinde bulunan iki rampalı yol kullanılmaktadır.

Cenubi garbîde bulunan rampanın son kısmı bir oda kazanmak için kaldırılmış ve bunun yerine bir merdiven yapılmıştır, bu merdivenden çıkınca galeriye girilir. Galeri binanın cenup, garb ve şimal cephelerini işgal eder.

Cenubdaki kısım büyük dinî merasimlere, İmparatora; garbtaki kısım İmparatoriçeye ve maiyetine ve devlet büyüklerinin zevcelerine, şimal kısmı ise diğer kadınlara tahsis edilmişti. Bunun sebebi ortodoks kilisesinde kadınların erkeklerden ayrı olarak ibâdet etmeleri idi.

Şimâl ve cenup galerileri yan neflerin üzerini, garp galerisi ise yalnız iç narteksin üzerini işgal eder. Galerilerin tavanları, bilhassa cenup galerisinin tavanları vaktiyle mozaikle kaplanmış olmalıdır, cenup galerisinde yer yer kalıntılar vardır. Bu galeride olduğu gibi diğer galerilerde de sütunlara istinad eder. Kemerlerin iç tarafında ve kubbe içlerinde mozaikler vardır, bilhassa kubbe içlerindeki mozaikler siyah gibi görünen gayet koyu mavi üzerine, şimalî Afrika halılarındaki nakışları andırır, bunlar binanın başka kısmında mevcut değildir.

Garp galerisinin ortasında muhtelif taşlarla yapılmış bir dörtgen, ve bunun şark kenarı ortasında yeşil mermerden daire şeklinde bir taş mevcuttur; bu dörtgenin içi saray kadınlarına mahsustu, yeşil mermer taşda İmparatoriçenin yeri idi.

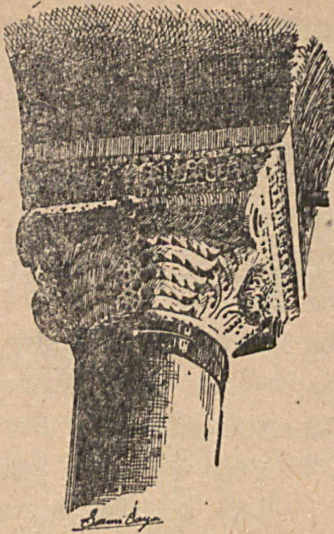
Galerinin en şayanı dikkat kısmı cenup cihetinde olanıdır. Burada ilk inşaat devrinden kalma cennet ve cehennem kapısı ismi verilen mermer bir kapıdan Rûhânî Meclislerin (Consillerin) toplandığı salona girilir. Dünyanın en güzel mozaikleri olduğu mütehassıslar tarafından kabul edilen «Déesis» burada bulunmaktadır. Bu kısmın kubbesinde vaktiyle bir «Pentecote» mozaiki mevcuttu.

Bu orta salonun cenubi şarkî köşesinde 1204 de İstanbulu zapteden haçlı orduyla Venedik kuvvetlerine kumanda etmiş ve 1205 de İstanbulda vefat etmiş olan Doge Hanrica Dandolo'nun bir mezar taşı varsa da bunun altında hiç bir şey bulunamamıştır. Bundan sonraki en şarktaki salon İmparatorlara mahsustur.

Şimâl cephesinde halk kadınlarına mahsus kısımda kemer altlarında ve kubbe içlerindeki başka hiç bir mozaike tesadüf edilememiştir; fakat geçen sene, 1847 - 1849 da) Fossati tarafından görülmüş ve resmi yapılmış olan İmparator I. Aleksandros (912 - 913) mozaikinin bulunması dolayısiyle ehemmiyet kazandı.

Yukarı galerinin duvarları — Alt kat galeri gibi — mermerle (beyaz mermer) kaplı

idi, ve bu mermer levhaların etrafında diş şeklinde tezyinatı havi çerçeveler vardı.

Ayasofyada bir sütun başlığı (Resim: A. Sâmi Boyar)

Ayasofya cami olduğu sıralarda ramazan ayında kadir gecesi yapılan dinî merasimi seyretmek için ecnebi sefirler dâvet edilir, vaktiyle saray kadınlarına tahsis edilmiş olan, garp salonunun orta kısmına tribünler konur, bu dâvetliler merasimi buradan takip ederlerdi.

Söylendiğine nazaran kadir geceleri Ayasofyada altı bin kadar kandil yanar, bina bunların ışığı içinde mistik bir hâl alırdı. Bugün mevcut kandillerin hepsi 1847 - 1849 senelerinde konanlardır, eski kandillerden tek örnek bile kalmamıştır.

Ayasofyanın müştemilâtı:

Ayasofya yalnız cami binasından ibaret değildir; şimdiki giriş kapısının sağında I. Sultan Mahmud tarafından yaptırılan muvakkithâne, solda yine aynı sultanın eseri olan sibyan mektebi, ve şadırvan giriş kapısının şarkında vaktiyle vaftizhâne olup ve şimdi içine Birinci Sultan Mustafa ile Sultan İbrahimin defnedildikleri binâ, bunun garbında sebil ve abdes muslukları, ve bunların su depoları, binanın garbındaki bahçede II Selim, III. Murad, III. Mehmed ve şehzadelere ait türbeler vardır; yine bu cephede binâya bitişik olarak yapılmış olan I. Sultan Mahmudun eseri Ayasofya kütüphanesi bulunmaktadır. Binanın şimâl cephesinde Skerophylakion (hazine dairesi), imâret ve müştemilâtı mevcuttur.

Skevophylakion — hazine dairesi — yuvarlak ve üstü kubbeli bir binâdır. Burada kilisenin hazineleri, altın ve gümüş vazolar, elbiseler ve azizlere ait hâtıra eşya (Relique'ler) muhafaza ediliyordu. İmparator ve patrik senenin muayyen günü buraya gelir ve ananevî bir ziyaret merâsiminde bulunurlardı.

Binanın şark cephesinde takriben hünkâr mahfili bahçesinin bulunduğu yerde, binaya koridorla bitişik St. Pièrre Kilisesi, yine o civarda St. Nicola Kilisesi bulunuyordu.

Tuğla minârenin garbında mukaddes kuyu vardır; bu kuyu, vaktiyle Îsâ, Samaryalı ile konuştuğu kuyunun bileziğinin bir parçasının İstanbula getirilmesi vesilesi ve buraya konması suretiyle yapılmıştır. Bugün bu kuyu, tuğla minârenin garbındaki ilk depo odasının garp duvarının altında bulunmaktadır.

Bugünkü hünkâr mahfilinin yerinde vaktiyle — aynı cephedeki minârenin hemen şimalinde bulunan meyyit kapısı gibi merdivenle çıkılan bir kapısı vardı, sonra buraya Pâdişahların atla geldikleri zaman kullanılması için eyvan tarzında bir binâ yapılmıştı; sonra burası Darüssaade ağası Beşir Ağa tarafından hicrî 1149 (M. 1737) da tamir edilmiştir, kitâbesi vardır. Bu kapının şimalinde bulunan diğer küçük bir kapı da aynı devirde tamir edilmiştir. Sultan Mecid zamanında burası (H. 1265 = M. 1850) yeniden tâdil edilmiş, pâdişahların oturması için bir oda ve yeni yapılan hünkâr mahfiline geçmek için aynı seviyede bir hünkâr sofası ilâve edilmiştir.

Ayasofyanın garp cephesinde cami avlularına benzer üç tarafı revaklı şekilde yapılmış bir «Atrium» vardı. Atriumun şimalinde ve binanın garp cephesi hizâsına Ayasofya medresesi bulunuyordu.

İlk Ayasofya Medresesi Fatih Sultan Mehmedin eseri olup İkinci Sultan Bayazıd tarafından bir kat ilâve edilmişti; zaman ile harab olmuş, istifâde edilemiyecek bir hâle gelmiş, yıkılmıştır. XIX. asırda yeni bir Ayasofya Medresesi yapılmış, fakat bakımsızlıktan o da harab olmuştur; bu binâ da Ayasofyanın müzeye çevrilmesi için kurulan komisyon karariyle yıktırılmıştır.

Müzenin bu cephesindeki bahçede İstanbulun muhtelif semtlerinde bulunan sütun ve sütun başlıkları ve sâireden istifade suretiyle bir açık hava müzesi kurulmuştur. Bunun şimal nihayetinde 1936 senesi kazısından çıkan II. Ayasofya binasına ait mimarî eserler bulunmaktadır.

Feridun Dirimtekin

Ayasofya mozaikleri — Aşağıdaki satırlar, Dr. Semavi Eyice'nin Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından 1951 de neşre-

dilmiş «Ayasofya mozaikleri ve Thomas Whitemore» adındaki risâlesinden alınmıştır:

«Muhtelif inşa devrelerinden sonra kubbeli bazilika olarak imparator İustinianus tarafından 532-537 yılları arasında yeni baştan yaptırılan ve muhteşem surette süslenen Ayasofya'nın VI. asra ait insan tasvirli mozaiklerinden şimdiki halde görünürde hiçbir iz mevcut değildir. Bugün ücra bâzı hücre ve odalarda hayli eski ve çok şayanı dikkat mozaiklere rastlanmakla beraber ayrıca mabedin içinde de bâzı tezyinî mozaiklerin İustinianus zamanına ait oldukları tesbit edilmiştir. 842 de nihayetlenen «tasviraleyhtarı» (İkonoklast) cereyanın umumiyetle figüral mozaikleri tahrip ettirdiği malûmdur ve Ayasofya'da Whitemore tarafından açılan insan tasvirli mozaiklerin hepsi de bu ceryandan sonraki devrelere ait olarak tarihlendirilmiştir. Ayasofya'daki figüral mozaiklerden bahseden en eski kaynağın müellifi 1200 e doğru burasını ziyaret eden Novgorod piskoposu Anton'un verdiği malûmat sarih değildir. (Mmc. B. de Khitrowo, Itinéraires Russes en Orient, Genère 1889, s. 90 ve devamı). 1402 de İstanbuldan geçen Clavijo'nun yazdıkları ise daha kıymetlidir (Clavijo, Timur devrinde Kadisden-Semerkanda seyahat, terc. Ö.R. Doğrul) 1453 de Fatih, camiye çevirdiği kilisenin her tarafını gezerken kubbeye kadar çıkarak «vakta ki bu binayı hasinin tevabi ve levahikin harabü yebabün gördü», bu vakayı anlatan Tursina (Tursun) beyin ifadesine göre duyup zihnine nakşolan farsça meşhur beyti söylemiştir (Tursun Bey, Tarihi Ebülfeth):

«Perdadarî mi-küned der tâk-i Kisra ankebûd
«Bûm nevbed mizened der kal'a-ı Efrâsiyab.»

«Daha Clavijo'nun ziyareti sırasında bile harabiyete yüz tutmuş bir durumda olan Ayasofya'nın Fetihten sonra itina ile muhafaza edildiği bir vâkıadır. Fakat en mühim nokta mâbedin duvar ve tonozlarını kaplayan resimlere hiçbir zarar verilmemiş olmasıdır. XV. asırdan itibaren Ayasofya'yı ziyaret eden ecnebi seyyahların eserlerinde bu mozaiklerden bahsedilmektedir. Arnold von Harff, Jérome Maurand, Pierre Gylles, Stephan Gerlach, Hans von Buobenbach, Jean Palerne'in seyahatnamelerinden mozaiklerde bir dereceye kadar yalnız yüzlerin kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. XV. asır sonlarında uzun zaman Türkiyede bulunan Otovio Sapiencia, mozaiklerin ancak elle yetişilebilen yerlerinde tahribat bulunduğunu, fakat gerek aşağıda ve gerek yukarılarda birçok İsa, Meryem ve Aziz tasvirlerinin görüldüğünü yazmıştır. Netekim 1590 yılına doğru elçilik heyeti ile İstanbula gelen Kuzey Afrikalı Ebul Hasan Ali bin Muhammed, pek tanınmamış olan Sefaretnamesinde (Abou-l Hasan Ali ben Mohammed et - Tamgrouti, En-Nafahat el-Mıskıya fi-s-sıfarat et-Tourkiya, trad. par H. de Cartries, Paris 1929, S. 53), Ayasofya'da birçok resimler gördüğünü, bu arada dört Başmelek ile duvarların en yüksek yerlerinde peygamberlerin, kucağında İsa ile Meryemin vs. sahnelerin tasvir edilmiş olduklarını kaydeder. XVII. asırda, Pietro della Valle, Stochove, De Montconys, Thévento, Tafferner, Smith, De Bruyn. Du Mont gibi seyyahlar da mozaiklerin bilhassa yüzlerinin silik veya kapalı olduğunda ittifak etmektedirler (J. Ebersolt, Constantinople byzantine et le voyageurs du Levant, Paris 1918; Bertrand de la Bordrie, Discours du voyyage de Constantinople, Lyon 1542; Cl. Dana Bouillard, The Turk in French history thought and litterature). Bu arada meşhur Grelot gerek absid cihetindeki muhtelif Meryem ve Melek mozaikleri ile galeridekileri ve gerek narteksdeki İsa mozaikini görmüştür. Evliya Çelebi de bazı mozaikleri zikreder. Lord Sandwich ise, mozaiklerin eksik kısımlarının Türkler tarafından boya ile tamamlandığını 1738-1739 tarihli seyahatnamesinde zikreder. 1755 de İstanbula gelen Baron de Tott'dan itibaren ise, ziyaretçiler resimlerin tamamının badana tabakaları altında kaldığını müşahede etmişlerdir; yalnız pandantiflerdeki muazzam «melâike-i mükrimeyn» in üzerleri örtülmemiştir. XIX. asırın ortalarına kadar kapalı kalan mozaikler 1847 de Sultan Abdülmecid (1839-1867) in emri ile Ayasofyada ciddî tamirat ve takviye işleri yapan Fossati'ler tarafından açılmıştır. Aslan İtalyan İsviçresinden olan ve Rus sefareti hizmetinde bulunan mimar Gaspard Fossati ve kardeşi Guiseppe bu tamirat esnasında bir taraftan da mozaiklerin birer resimlerini yapmış iseler de bir sergide teşhir edildikten sonra aileleri nezdinde muhafaza edilen bu levhalar neşredilememiştir. Fakat Ayasofya'nın tamiratı sırasında Alman hükûmeti tara-

fından yollanan Salzenberg, İstanbula gelerek mozaiklerin, o zaman için mükemmel resimlerini yapmış ve bunları 1854 de neşretmiştir. Whittemore'un çalışmaları başlayıncaya kadar Ayasofya mozaikleri işte ancak Salzenberg'in bu resimleri sayesinde tanınıyordu. mozaikleri tekrar sıva ve badana tabakaları veya muşamba ile örterek bunların üzerlerini de boyalı tezyinat ile kaplatmıştı. Abdülmecid'in «bir daha kimbilir ne zaman açılacak» dediği mozaiklerin maetteessüf kısa bir zaman sonra cahil ve ahlâksız bazı cami hademeleri tarafından tahrip edildiklerini T. Gautier'den öğreniyoruz. 1852 de Ayasofyayı ziyaret eden Gautier, üzerleri Fossati tarafından örtülen mozaiklerden kubbe ve yarım kubbelerdekilerin badana altında durmalarına mukabil diğerlerine kaybolmuş nazarı ile bakmanın doğru olacağını yazmıştır. Zira cami hademeleri yaldızlı mozaikleri çakı ile sökerek ecnebilere satıyorlardı ve kendisi de önünde sökülen birkaç parçayı bir bahşiş mukabili satın almıştı (Th. Gautier, Constantinople, Paris 1918, S. 273).

«Thomas Whittemore, Ayasofyanın mozaiklerini Bizans Enstitüsü namına temizleme ve takviye için müracaat etmiş ve gerekli müsaade 1931 Haziranında gelmiştir. Önce bazı hazırlıklar yapılmış, 1932 Nisanına kadar temizlenecek saha tetkik edilmiştir. İtalyadan getirilen Gregorini ve Benvenuti adlarındaki mozaikçi ustaların tavsiyeleri üzerine temizleme ameliyeleri başlamıştır. İlk olarak narteks'deki «İmparator kapısı» nın üstündeki mozaik meydana çıkarılmıştır. Hiçbir tahribat izi taşımayan bu kompozisyonda, ortada arkalıklı muhteşem bir tahtta oturan İsa tasvir edilmiştir. Sağ eliyle takdis eden İsa nın sol elinde açık bir kitap vardır ki bunun sayfaları üstünde: «Üzerinize selâmet, ben dünyanın nuruyum» mânâsına gelen bir yazı okunur. İsa'nın ayakları dibinde ise sakallı bir imparatorun secde ettiği görülür. Vaktiyle Salzenberg'in resimlerinde İustinianus olduğu zannedilen bu imparator, Whittemore'a göre Leo VI (886-912) dir. Başkaları ise bu şahsı Vasilios (867-886) olarak teşhis etmişlerdir (A. Grabar, L'empereur dan l'art byzantin, Paris 1936; E.H. Swift, Hagia Sophia, New-York 1940; A.M. Schneider, Bemerkungen zu den beiden neuaufgedeckten Mosaiken der Sophienkirche, Berlin 1996; A.M. Schneider, Die Hagia Sophia zu Konstantinopel, Berlin 1939). Sol tarafta bir madalyon içinde Meryem'in sağ tarafta da yine bir madalyon içinde kilisenin koruyucusu Cebrail'in uluhî bir güzellik taşımasına dikkat edilmiş büst resimleri vardır. Beyaz bir hiton ve himation ile giyimli olan «dünyanın hâkimi», yani Pantokrator İsa'nın yüz hatlarında bir antik ilâhın, Zevs'in ifadesini bulmak kabildir.

«Whittemore heyeti, İsa mozaiğini açıp temizledikten sonra narteks'in güney tarafındaki methal galerisinde kapının üstünü süsleyen mozaike geçmiştir. 1933 ve 1934 yıllarının bahar ve yaz aylarında meydana çıkarılan bu tabloda altın renkli bir zemin üzerinde kucağında küçük İsa'yı tutan ve stola ve maforion ile giyimli Meryem'in kıymetli taşlar ile süslü gümüş bir tahtta oturur vaziyette tasvir edildiği görülür. İkinci yanında ayakta duran ve muhteşem merasim elbiseleri ile giyimli olan şahıslardan sağdaki surlar ile çevrili bir şehir modeli sunmakta, diğeri de kubbeli bir kilise modeli takdim etmektedir. İlki şehrin kurucusu Konstantin, diğeri Ayasofyayı yaptıran İustinianus'u tasvir etmekle beraber, bu resimlerin bir portre değeri taşıdıkları iddia edilemez. Meryem'in başının iki yanında birer daire içinde onun «Tanrı anası» (Teotokos) olduğunu ifade eden monogramlar vardır. Küçük İsa ise, zeminden dışarı taşan annesinin kucağında, beyaz elbisesi, ve olgun bir insanın hatlarını sahip başının gerisinde parlayan halesi ile belirtilmiştir. Whittemore bu eserin, Vasilios II zamanında Ayasofya'da yapılan büyük tamir sırasında, 986-994 yılları arasında, yapıldığını ileri sürmektedir ki böylece bu mozaik öncekinden hiç olmazsa bir asır sonra yapılmış olmaktadır. Burada Bizans ortaçağının resim anlayışı ile birlikte, hıristiyan inanışında, kutsal oluşun bir sembolünü de görmek kabildir. Zira kompozisyonun merkezindeki İsa, insan şeklinde tecelli eden Kutsal Kelâm (Logos) dan başka bir şey değildir.

1934 yılında çok mühim bir karar verilerek Ayasofya'nın bir müze haline getirilmesi uygun görülmüştür. O zaman Maarif Vekili bulunan Abidin Özmen'in ifadesine göre bir akşam Atatürk'ün sofrasında ilk defa olarak bu fikir ortaya atılmış ve kendisi ertesi gün

Başbakan İsmet İnönü'ye bu konuşmayı bildirmiş ve Ayasofya'nın «Evkafca tahliye edilerek müze olarak kullanılmak üzere Maarif Bakanlığına devrini teklif eden Başbakanlığa hitaben yazılan bu işte ilk yazılı vesika olan» müzekkeresini de takdim etmiştir (Ayasofyanın hatıra defterinde A. Özmen'in yazısı). Başbakanlıktan Evkafa havale edilen evrak 24 Kasım 1934 de Vekiller Heyetinin de tasvibinden çıkmış, ve 1 Şubat 1935 de resmen Ayasofya müzesi açılmıştır (Cumhuriyet gazetesi 1 şubat 1935). Ayni ay içinde Atatürk bizzat burasını ziyaret etmiştir. Önce Ayasofyanın, içinde muhtelif eşyanın teşhir edileceği bir Bizans müzesi yapılması düşünülmüş, fakat sonra gayet haklı olarak bu fikirden vazgeçilmiştir (Ch. Diehl, Constantinople, Paris 1935; Aziz Ogan, Türk müzeciliğinin 100 üncü yıl dönümü, İstanbul, 1947).

1935 - 1938 yılları arasındaki araştırmalarında Whittemore heyeti, mâbedin içinde çalışmaya başlıyarak, absid yarım kubbesinde, bema kemerinde ve güney galerisindeki muhtelif mozaikleri açmıştır. Üçüncü raporda bunlardan yalnız bir kısmı neşredilmiştir ki, bunlar galerinin nihayetindeki duvarda bir pencerenin iki tarafında duvarı örten kompozisyonlardır. Dinî bazı vakıfların hâtırasını tebcil edilen bu resimlerden soldakinde mermer bir tahtta oturan, ve koyu renk hiton ve himation ile giyimli İsa'nın sağında bir imparator, solunda ise bir imparatoriçe ayakta olarak tasvir edilmiştir. Bir eliyle takdis eden İsa'nın diğer eli kıymetli taşlarla süslü bir kodeks tutmaktadır. Divitission ve loros'tan müteşekkil merasim elbisesi ile giyimli olan ve başında modiolos (taç) bulunan imparatoriçenin, VIII. Konstantin'in (1025-1028) kızı Zoi olduğunu başının üstündeki yazıdan öğreniyoruz. İsa'ya iki eliyle bir para kesesi uzatan sakalli imparatorun ise yukarısında onun «Romalıların hükümdarı Konstantin Monomahos» olduğunu bildiren bir yazı vardır. Aynı şey imparatoriçenin elindeki kâğıt tomarının üzerindeki yazıda da tekrarlanmıştır. Fakat daha ilk bakışta bu yazıların ve bilhassa imparatorun başının değiştirilmiş olduğu anlaşılır. Whittemore bu resmin 1028-1034 arasında yapılmış olacağını ve aslında, Zoi'nin ilk kocası Romanos III ün burada tasvir edilmiş olduğunu yazar. Yine Whittemore'a göre, Zoi'nin evlât edindiği ve imparator yaptığı Mihailos V., onu Büyükada'ya sürdükten sonra, hatırasını lânetlemek için resmini de tahrip ettirmiştir. Fakat bu hâdiseden birkaç gün sonra tekrar idareyi ele alan Zoi kendi resmini tamir ettirirken Romanos'un da yüzünü ve adını değiştirterek, bunların yerine üçüncü kocası Konstantin Monomahos'un yüzünü ve ismini işletmiştir. Whittemore hipotezini daha da ileri götürerek bu arada İsa'nın da başının yenilendiğini yazmaktadır. Fakat bu fikirler itirazlar ile karşılaşmıştır; zira 18 - 19 Nisan gecesi Zoi'yi sürdüren Mihailos'un 20 Nisanda tahtını kaybettiğine göre, ancak bir günlük serbest zamanı içinde Mihailos'un «bu ücra yerdeki mozayiği tahrip ettirmekten daha mühim işleri» olacağı akla gelir. Esas itibariyle Romanos zamanında yapıldığı anlaşılan bu resimde Bizans sarayının ihtişamının akisleri bariz olarak görülür.

Pencerenin sağındaki resimde ise ortada mavi maforion ile giyimli Meryem kucağında küçük İsa'yı tutmaktadır. Elindeki para kesesini sunan imparatoriçe loannis Komninos II (1118-1143) den başka burada Meryemin öbür yanında, elinde bir kâğıt tomarı ile, Macar kralı Layoş'un kızı imparatoriçe İrini vardır. Bu pembe tenli uzun sarı saçlı genç kadının, muhteşem merasim elbisesinin içinde âdeta acemi bir tavırla durduğu dikkati çeker. Hükümdarların diğer eserlere nazaran çok tabiî ve realist bir şekilde tasvir edildiği bu kompozisyon sağ taraftaki pâyede devam etmekte ve burada payenin köşesine sanki sıkışmış bir halde hastalıklı veliahd Aleksiyos'un sıhhatsız çehresini görmek kabildir. Whittemore'a göre bu tabolnun büyük kısmı 1118 e aittir, ve Aleksiyos'un resmi 1122 de ilâve edilmiştir. Fakat bu düşünce de itiraz ile karşılanarak resmin hepsinin Aleksiyos'un tahta ortak edildiği 1122 yılına ait olduğu iddia edilmiştir.

«Ayasofya'da bugün üzerleri açık daha bir takım mozaikler vardır ki bunlar henüz neşredilmemiş olduklarından resimleri de çekilemez (Burada S. Eyice'nin bu makalesinin tarihi unutulmamalıdır). Bunlardan biri güney galerideki muazzam Deesis (yani ruzi mahşer sahnesinin merkezî kısmı) dır. Yalnız alt kısmı harap olan bu tabloda ortada haşmetli bir İsa tasviri bulunmakta ve solda Meryem

görülmektedir. Kompozisyonu sağ tarafta tamamen antik bir usluba göre işlenmiş olan Vaftizci Yahya tasviri tamamlamaktadır. Bu kudretli ve sâde tablonun XI. asrın ortaları, belki de sonlarına ait olduğuna ihtimal verilmektedir, fakat henüz bu hususta karar vermeden Whittemore'un raporunu beklemek doğru olur. 1935-1938 devresinde açılan, fakat henüz neşredilmeyen mozaiklerden biri de absidi örten yarım kubbenin içindeki büyük Meryem tasviridir. Kucağında küçük İsa'yı taşıyan Teotokos (Tanrı anası) tasvirinin zarafet ve tesiri, yalnız başına bir şaheser olan bu eser, bulunduğu yere uymadığı içindir ki tamamen yokolmuş gibidir. İkonoklast ceryanın hemen akabinde IX asrın ortalarına doğru yapılması muhtemel olan bu resim şimdiki halde Ayasofya'nın görünürdeki en eski figüral mozaikini teşkil eder. Abside takaddüm eden bema kısmının üzerini kapatan büyük kemerin alt kısımlarında ise karşılıklı iki melek tasviri mevcut idi. Bunlardan soldakinin ancak ayakları ile elbisesi eteklerinin kalmasına mukabil, sağdaki oldukça tamam bir halde meydana çıkarılmıştır. Altın bir zemin üzerinde olan bu kanatlı melek bir elinde asâ, diğerinde bir küre tutmaktadır. Saçları bir kurdele ile toplanmış, ve üzerinde saray hizmetindeki asılzâdelere mahsus etekleri işlemeli koyu renk bir elbise ile mayil altın geniş bir şeritle süslü bol beyaz bir pelerin vardır. Bu melek umumiyetle, Ayasofyanın koruyucusu Cebrâil olarak teşhis edilmektedir ve absiddeki Meryem'den kısa bir müddet sonra yapıldığı tahmin edilir.

«Nihayet 1938 den sonraki araştırma devresinde Whittemore, kubbeyi tutan büyük kemerlerden kuzeydekinin içindeki timpanonun alt kenarındaki nişlerde olan resimleri meydana çıkartmağa başlamıştır. Karşılıklı bu duvarların satıhlarının muhtelif münferid mozaikler ile süslenmiş olduğunu biliyoruz. En alttaki iniş sırasında ilk piskoposlar, onların üstündeki pencere dizisinin arasında da hıristiyanlık şehitlerinin resimleri bulunuyordu. Whittemore, bu duvarın alt kenarında üç piskopos meydana çıkarmıştır ki bunların kim oldukları yanlarındaki güzel harfli kitabelerde gösterilmiştir. (Genç İgnatios, İoannis Hrisostomos ve Antakya piskoposu İgnatios), Ayasofyanın bütün mozaikleri gibi bulundukları yere uymayan bu «portreler», aşağıdan güçlükle görülebilmektedir. Altın zemin üzerinde üzerleri haçlar ile süslü dinî beyaz elbiseleri (omoforion) ile sıralanan bu kilise büyükleri ve azizlerin resimleri belki X. - XI. asırlara aittir.

Whittemore öldüğü (B.: Wittemore, Thomas) sırada Ayasofyadaki işler henüz sona ermiş olmaktan uzaktı. Kuzey ve güney timpanonlarında daha birçok aziz, piskopos ve peygamber resimleri, galeride İsa ile havarilerini tasvir eden bir kubbe mozaiki, methal cihetindeki büyük kemerin iç sathında bir madalyon içinde Meryem ve yanlarda havarilerden Petrus ve Paulus, absid cihetindeki büyük kemerin içinde de yine Meryem, İoannis ve mozaiklerin bir kısmını yaptıran imparator İoannis Paleologos'un resimlerinin durduğunu 1849 da Salzenberg tesbit etmiştir (W. Salzenberg, Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII Jahrhundert auf Befehl Seiner Majestaet Königs aufgenommen und historiseh arlaeutert, Berlin 1854). Kubbenin merkezinde belki bir Pantokrator bulunmakta ise de, pandantiflerdeki fresko meleklerin yüzleri Fossati tarafından yapılan altın taklidi madalyonların altında herhalde mevcuttur. Dünyanın sayılı âbidelerinden biri olan ve Bizans kadar Türk kültüründe de büyük bir yeri olan Ayasofya'da Türk hususyetlerni haleldar etmeden ortaya çıkarılacak daha çok şey vardır.

Thomas Whittemore, bir çok müelliflerin asırlardan beri aksini iddia etmeğe çalıştıkları bir hususu şu satırları ile bir kere daha desteklemiştir (Th. Wittemre, Third Raport, S. 9): «Yedi yıllık çalışmalarımız boyunca, mozaiklerde hiçbir kastî tahribat ve yüzlerin zedelenmesi izine rastlamadık. Zelzeleler ve zaman, binayı mozaik resim sanatının birçok şaheserlerinden mahrum bırakmıştır; fakat mevcut olanlar, Ayasofyayı kullandıkları beş asır boyunca Türkler tarafından daima muhafaza edilmiştir.» Ayni cümleyi kiliseden çevrilen diğer camiler için de söyleyebiliriz. Kaariye, Fethiye, Molla Gürani (Vefa-Kilise), Odalar camiler en bâriz misalleri teşkil ederler. Tekrar açıp temizlemek ile sanat tarihine ettiği büyük hizmetten başka Whittemore, Ayasofya'nın mozaiklerinde Türk sanatsever-

liğine ve hoşgörürlüğüne çok şey medyun olunduğunu da belirtmiş bulunuyor. Cahil birkaç menfaat düşkününün mahdut tahribatına karşılık, bilhassa zelzeleler yapının muhtelif yerlerini çökertirken ehemmiyetli kayıplara sebebiyet vermişlerdir. Şiddetli bir yangın esnasında 1755 de mâbedin kubbesindeki kurşunlar eriyip oluklardan akarken herhalde içerdeki mozaikler de zedelenmiş olmalıdır (Baron de Tott, Mémoires sur les Turcs). Şurası artık muhakkaktır ki burada hiçbir mozaik «sistemli» bir surette tahrip edilmemiştir. Gariptir ki 1848 e doğru Ayasofyadaki resimleri açık vaziyette gören ve resimlerini yapan Salzenberg de meselâ, kuzey timpanondaki bütün mozaiklerin yok edilmiş olacağını yazmaktan çekinmemiştir. Halbuki Whittemore'un faaliyeti neticesinde vaktiyle Salzenberg'in hiçbir mozaik kalmadığını söylediği yerde mahdut bir saha açılmış ve burada yukarıda zikrettiğimiz üç piskopos resmi bulunmuştur. Whittemore, Salzenberg tarafından mevcudiyeti katî olarak tesbit edilenlerden başka, yeni mozaikler ortaya çıkarmakla şüphesiz büyük bir hizmette bulunmuştur. Kendisine bir dereceye kadar Fossati'nin neşredilmeyen levhaları da rehber vazifesini görmüş olabilirler.

«Belki tam bir ilim adamı olmayan, hattâ doğrudan doğruya bir Bizantinist de sayılmayan Whittemore, geniş temasları, ikna kudreti ve «işbilirliği ve becerikliliği» sayesinde imkânlar temin etmiş ve birçok araştırıcılara kolay koláy müyesser olmıyacak büyük bir şöhret kazanmıştır. Onun en büyük eseri bu işi düşünmüş, organize edebilmiş ve kısmen neticeye bağlayabilmiş olmasında toplanır. Türk sanatseverliğini veciz bir surette ispat eden bu ameliyelerin idarecisinin hâtırasını hürmetle anarken, yabancı memleketlerde kalan Türk eserlerinin acaba asırlarca sonra orijinal ihtişamları ile ilim dünyasına takdim edilip edilemiyecekleri de her halde düşünülür. **Semavi Eyice».**

Ayasofyanın Türkler tarafından yapılan tamirleri üzerine tarihî edebiyat — Müverrih Selânikli Mustafa Efendi, eserinin matbu kısmında İkinci Sultan Selim zamanındaki Ayasofya tamirini tesbit ederken, pek tuhaf şeyler de nakleder; aşağıdaki satırlar, Selânikli tarihinden bugünkü yazı dilimize çevrilerek alınmıştır:

«İstanbun fethinden Sultan Selim zamanına kadar yüz otuz beş sene mürur etmiş, Ayasofya-i kebir Camiişerifi etrafında, halkı âlem (öyle yerleşmiş idi ki) dört tarafını sarmışlar, (cami duvarlarına evler yapıştırmışlar âdeta cami görünmez olmuştu). Yapısı bin yıldan ziyade olduğundan yapısına halel gelmiş, bina zirâiyle bir buçuk zira bir yanına meyletmiş, az kaldı ki münhedim ola. Allahın inayeti ile bizzat padişah erkân ve âyanı devlet, vüzera ve ulema ile Ayasofyaya gitti; (tecavüzü görünce) camie bitişik olan evlerin cümlesinin yıkılmasını, mülk iddiasında bulunanlar çıkarsa ellerine azıcık bir şey verilmesini emretti ve (o esnada orada bulunan) Koca Mimar Sinan Ağaya bizzat hitab ederek:

— Yerlerine muhkem payandalar yapıp istihkâm üzre etrafını eyle ki müradım camii şerifi ihya edüb eseri has edinmekdir, dedi.

Sinan Ağaya hil'atı fâhire giydirildi ve tamire hemen o gün başlandı. (Camiin etrafını sarmış olan) köhne binalar içinde mekân tutmuş fareler ve gelincikler ve yarasalar ve sansarlar (ordular halinde imiş), mahallelere dağıldı; ziyankâr hayvanlar, nice zaman hemcivar olanlara zararlarından uyku ve rahat yüzü görmediler».

Ayasofyanın bu tamiri Hicrî 980 - 981 (1572 - 1573) yıllarına rastlar ki, bir sene sonra İkinci Selim vefat etmiştir. Ayasofya civarındaki evler ve tamir hakkında 21 sefer 981 (M. 1573) tarihli bir fermanda fevkalâde şayanı dikkattir; onun da bugünkü yazı dilimize çevrilmiş sureti şudur:

«İstanbul kadısına ve Ayasofya mütevellisine hüküm ki;

«Sarayı âmirem önünde vâki olan Ayasofya Camii şerifinin tamire muhtaç bazı yerleri olduğu bildirilmesi üzerine görülmek için saadet ve ikbal ile bizzat Ayasofya Camii şerifine gittim. Hassa mimarlarım başı olan Sinan (Allah şan ve şerefini ziyade eylesün) ve binanın ehlivukufu olanlar cem olup camii şerifin sağında ve solunda otuz beşer arşın yer hâli olmak ve medresesinin etrafında üç zira yol kalmak ve geri anbar bozulup kaldırılmak ve yarım kubbe üzerindeki minare kaldırılarak önünde olan pâyenin üzerinde minare inşa edilmek ve etrafında hali kalacak otuz

beşer arşın yerde pâyeler ve gerizler bina olunmak ve camiin içerisinde ve dışarısında tamire muhtaç yerler temizlenip tamir olunmak ve camiin hududunda olan zait yapılar yıkılıp taş ve tuğlasından istifade edilmek ve örtüye muhtaç yerleri kurşun ile örtülmek (üzere Ayasofyanın tamirine lüzum gösterdiler).

«Camii mezburun hududu dahilinde, belki camiin kendi pâyeleri arasında bazı kimseler cüz'î bir (kira) ile oturmakta olup eskiden kalmış binaları bozup diğer binalar kurup (camiin) bazı pâyelerini kesip kubbe ve tonosları da tasarruflarına geçirmişler. Emrü hümâyunum ile hâkimi şer'i ve müşarünileyh mimarbaşı ve sair ehli hibreler üzerine varıp gördüler: Camiişerif etrafında olan damlar birbiri üzerine (binmiş) ve birbirlerine bitişik olup camii şerifi tahkim için yapılmış olan kemerler kesilip yol açılmış; bazıları da kemerleri oyup ocaklar, pencereler, dolaplar yapmışlar, kendi muradları üzre evler, odalar inşa etmişler; pâyeler dibinde, hâşâ helâlar yapmışlar. Camii şerif haraba müerref olmuştur. Camii şerife bu makule zarar edenlere şer'an ne lâzım gelür diye Şeyhülislâmdan istifta olundukda şiddetle tâzirden sonra ittikleri zararın tazmini ve ol müfsidlerin camii şerif civarından tardı lâzımdır, denildi. İnad idüb bize zulümdür, çıkmazız dirlerse, dinlenmiyecek (atılacaklardır), ve bâzı kimseler dahi o muannidlere destek olup kâfir binasıdır yıkılmak lâzımdır yıkılsa ne olur dirlerse, (haklarında fetva alınmıştır) kâfirdirler, katilleri mübahdır. Şeriat emrinin icrasını, sonradan yapılmış, mezkûr binaların külliyyen kaldırılmasını, camii şerifin tamir ve ihyasını emrediyorum. Sabık Şeyhülislâm Mevlânâ Muhiddin'in tayin eylediği hudud defterine göre bir an ve bir saat gecikmeden derhal işe başlayın, bu babda gereği gibi mukayyed olun».

Ayasofya, 981 (M. 1573) tamirine kadar iki minareli idi. Yarım kubbelerden biri üzerinde bulunan eski minarelerden bir danesi yıkılıp yeniden pâye üzerinde inşa edildikten başka bu tamirdedir ki, mâbede iki minare daha ilâve edildi. Peçevî tarihi bunu şöylece kaydeder:

«Emrü Sultan Selim Han sâdır olub Ayasofya Camii şerifinin kubbei azîmesine ihtiyaten azîm pâyeler ve iki minarei lâ nazîr ile iki medresei âliye ve kendilerine medfen için bir türbei şerife binası ferman olunup müddeti karibede itmame iriştirildi ancak türbe bâdeddefin itmam buldu».

Ayasofyanın Hicrî 1224 (M. 1809) tamiri hakkında, Cabi Said Efendinin el yazması büyük vekayinamesinde çok güzel bir not vardır:

1224 recebinin başlarında camiin tamirine başlanmış, tamir bir buçuk ay kadar sürmüş, camiin bütün hasırları değiştirilerek yeni hasırlar döşenmiş, camiin tamir ve tefrişine 800 kese akça sarfedilmiş, çıkarılan eski hasırlar da Yenicamiie, Sultanahmed camiine ve Üsküdarda Balabaniskelesi arkasındaki Yeni Valde Camiine döşenmiş. Şâban sonlarine da bir cuma selâmlığı ile ibadete açılmış. Bu malûmatı veren Câbi Said Efendi bir fıkra naklediyor:

«Kayyumbaşı Feyzullah Efendi anlattı: Sultan Mahmud camie gelince, çizme ile yürümesi mutad olan yere kadar yeni hasırlara çizme ile basmağa kıyamamış, hemen kapu ağzında çizmelerini çıkarmış.. Lâkin, maiyetindeki enderun ağaları, pâdişah çizmelerini çıkardığı halde, çizme ile yürümüşler» diyor.

Bu tâmir üzerine devrin şâirlerinden Aynî'nin yazdığı târih kasîdesi:

İmâmı câmii şevket hâtibi minberi himmet
Şehinşâhı velî haslet İkinci Hazreti Mahmûd

Ezâni adli temcîdi salâhı tuttu âfâkı
Ki kılsın ehli îman secdei şükrânei mâbûd

Yerî yok bînamazın vakti takvâ intisâbında
Olur her bir mahalden recm ile şeytan gibi merdûd

İbâdetde sehâvetde adâletde mehâbetde
Üveys'ü Maan'ü Nuşirevân'ü Hâkaan'a olur mahsûd

Fünuni hattü inşâyı o şehden meşk iderlerdi
Eğer Yâkut ü İbni Makle vü Vassâf olsalar mevcûd

Olunca şa'şaa perdâz mihri tiği elmâsı
Cihandan zulmeti zulmü fesâdâtı ider mefkuud

Salâ kıldı sufûfi düşmene tekbir ile cündi
Mehi nusret kim oldu âlemi envârdan menhûd

Daraldı abdesti eşkiyânın bîmi kahrinden
Cihandan bî tahâret kimseler bir bir olub mefkuud

İder ikaadi kandil zafer kayyûmi ikbâli
Olur cümle kinisâ mâbedi islâmdan mâdûd

Cihan mâmur olur devri adâlet intimâsında
İdüb âsâri hayrâtında cümle âlemi pür sûd

Ayâsofiyye kim tecdidü termîme olub muhtâç
Dökülmüşdü sıvâsı kalmamışdı meskeni mescûd

Anı başdan başa âbâdü tezyin etti lutf etti
O sultânı ibâdet pîşe hayrendîşü sâhibi cûd

Salâti hamsede vâcib duası müslimin üzre
Ki dergâhı Cenâbı Hak Tealâda budur maksûd

Bu âlî mâbedin Aynî didim târihi tâmirin
«Ayasofiyyeyi zîbende ihyâ kıldı Han Mahmûd»
1224

Şu tarih kasîdesi de yine o devrin seçkin şâirlerinden Enderunlu Vâsıf'ındır:

Câmii irfânü iffet muktedâyi hâs ü âm
Şem'i mihrâbı hilâfet mefhari Osmâniyan

Yâni Sultan Mahmûdi Sânî kim cihanda zâtidir
Şâhi bihemtâ ferîd ül sultanı zaman

Ol hidîvi dâd fermâ kim vücûdi pâkidir
Bâisi ihyâyi devlet mâyei emnü aman

Serkeşânı âlemi fermânına münkaad idüp
Sûbesû şemşiri adli itmede hükmin revan

Görse ger dârâtını Dârâ alâyi cum'ada
Reşki gayretle kalur engüşti hayret ber dehan

Düşmani sıytü sedâyi tigi kıldı lerzenâk
Varsa lâyık secdei şükre bütün islâmiyan

Emri Mevlâyı arîf icrâkûni şer'i şerîf
Hem mücâhid hem afîf ol müttekî şâhi cihan

Nehyi Hakdan müctenib mahbûbi Hakka müntesib
Kalbi nâsı müncelib bir şâhi iffet dâsitan

Şöyle sâri oldu kim taati zühdi âleme
Halk olur hâzır namaza gelmeden vakti ezan

Hubbi Fahrülmürselîn ile derûni tâbnâk
Nûri tevhid ile kalbi rûşeni pertevfeşan

İtikaadı pâkü îmanı kavî ahdi metîn
Affı gaalib hulki hûb ef'ali hayri bîkeran

Bu meâli mâbedi böyle imâret itmeden
Ol hidivin niyyeti celbi duadır bîküman

Beş vakitde halk itdikce duaya ref'i yed
Saf saf âmine müheyyâ olmada Kerrûbiyan

Kaadiyülhâcât idüb ed'iyei nâsi kabul
Eyliye ol şâhı nusretle kariben şâdüman

Sa'yi meşkûr ü binâyi devleti mûmur olub
Hak livâyi şevketin mansur ide bâ izzü şan

Her umûrunda kılub tevfikini Mevlâ refik
Tahtı âlisinde zâtin pîr ide bahtın civan

Vâsıfâ tâmir târihin didim ba'desselât
«Yapdı hakkaa Ayâsofya mâbedin Mahmud Han»
1224

Ayasofyanın Hicrî 1265 (M. 1849) tamirinin karşılığı, o sıralarda evlât bırakmadan ölen sabık Şeyhülislâmlardan Mekkizâde Mehmed Âsım Efendi merhumun beytülmâle kalan servetinden ödenmişti. Vak'anüvis Lûtfi Efendi, tarihinin sekizinci cildinde şu bendi kaydeder:

«Küşâdı camii Ayasofya — Bir müddettenberi derdesti tamir olan Ayasofya camii kebirinin umuru tamiriye ve tezyiniyesi rehini hüsni hitam olarak Ramazanı şerifin ilk cuma günü küşadiyle selâmlık resmi orada icra olundu. Resmi mezkûrde bilcümle vükelâ ve İstanbul (Kadılığı) raddesine kadar ulema ve bâzı mütehayyizanı ümera ve bendegân elbisei resmiyeleriyle hazır bulunmuşlardır. Camii mezkûrun masarifi tamiriyesi o esnada bilâ veled vefat eden Şeyhülislâmı Esbak Mekkizâde Âsım Efendi merhumdan cânibi beytülmâle ait olarak zuhur eden külliyetli nukud ve giranbaha cevahiri nâ mâdud ile tesviye olunmuştur. Ni'mettesviye ve ni'metterekе».

Ayasofyada Kadir Gecesi — Camie tahvilinden müze ittihaz edildiği tarihe kadar geçen ve beş asra yaklaşan bir devir içinde, Ayasofya camiinde Kadir gecesi ibadeti, İslâm dünyasında, hiçbir beldede hiçbir camie nasib olmıyan ulvî bir ihtişam ile yapılagelmişti; Fatih Mehmedle başlamak üzere Türk imparatorlarının Kadir gecelerinde teravih namazını Ayasofyada kılmaları bir anane olmuştu.

Enderun Tarihi müellifi Tayyarzâde Atâ Bey, İmparâtorluk devrinde «Kadir gecelerinde Ayasofyaya azimeti hümayun» ananesini şöylece tesbit eder:

«Eğer yaz Ramazanı olup pâdişah sayfiyede ise, o akşam Topkapu Sarayında iftar eder. Nöbetçi has odalı ağalardan maada, cuma selâmlığı teşrifatında bulunan bütün Enderunlular, Hırkai Şerif dairesi önünden Ayasofya Camii şerifinin selâmlık kapusuna kadar iki sıralı dizilirler, yol meşalelerle tenvir edilir. Pâdişahın önüne de ayrıca yirmi meşaleci geçer. Meşalelerin arkasından, muşambaları kırmızı ve yeşil boyalı kırk adet büyük fenerlerle haseki ağalar yürür. O gece Ayasofya Camiinde namazı, camiin imamı evveli değil, nöbetçi olan İmamı Sultanî Efendi (Hünkâr İmamı) kıldırır».

Fransız muharrirlerinden Paul Horigo (Soy adının aslındaki yazılışını tesbit edemedik), dilimize Ahmed İhsan tarafından tercüme

edilmiş olan «Rus ateşi» ismindeki romanında, Birinci Cihan Harbi Mütarekesini takip eden işgal yılları Ramazanlarının birinde bir Kadir gecesini şöyle tasvir ediyor:

«Ayasofya Camiinin önü gayet kalabalık idi.

«Beyaz eldivenli jandarmalar camiin medhallerini tutmuş, gelenlerin dühuliye varakalarını büyük bir itina ile tetkik ediyordu.

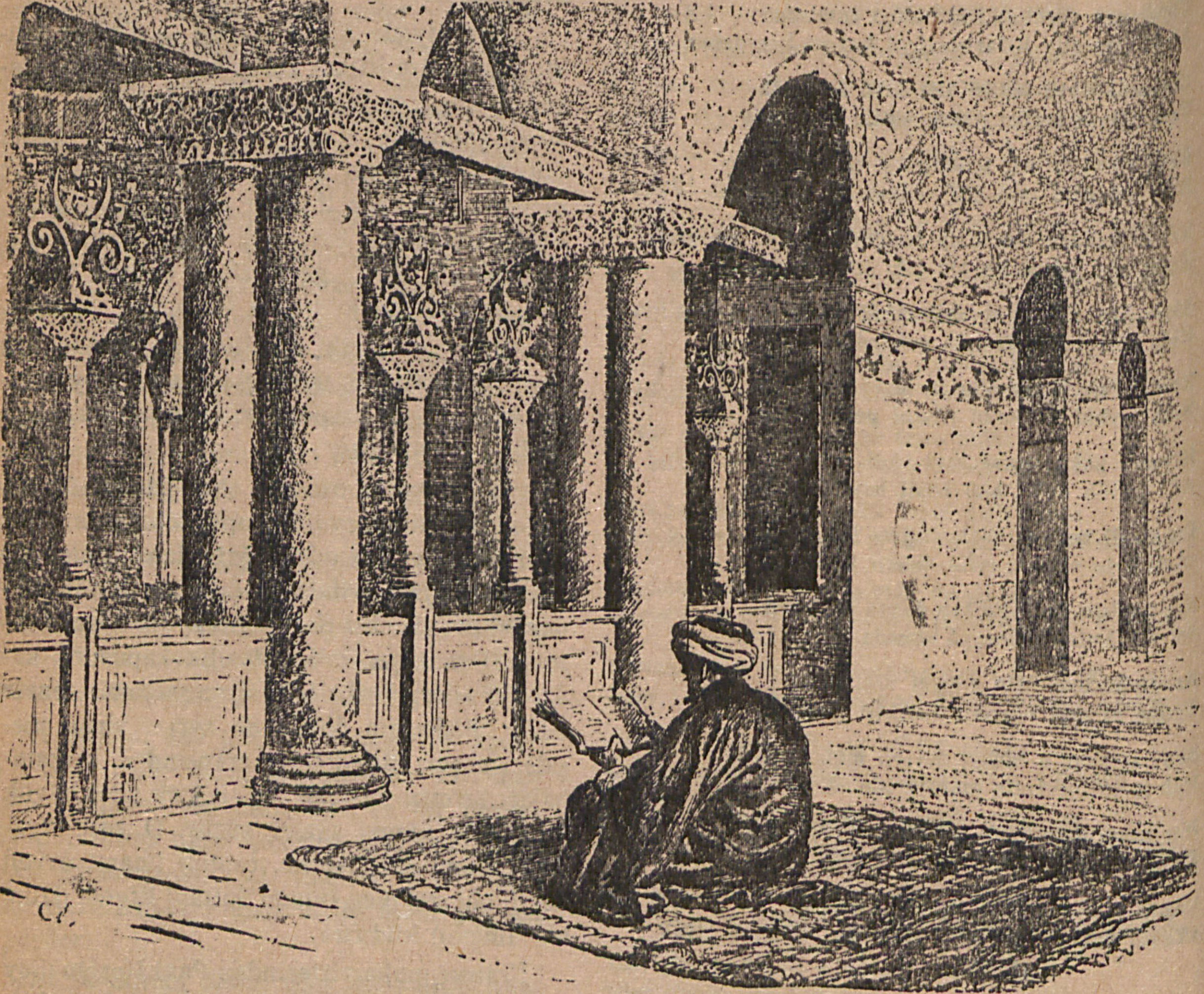
«Camiin üst katında, kubbenin etrafında bulunan galeri davetli ecanibe mahsustur; oraya, ücra ve karanlık dar bir yoldan gidilir. Bu yol üzerinde üniformalı, tuvaletli birçok ecnebilerin sıra sıra ve sükût içinde çıkışı tuhaf bir manzara yapıyordu.

«Kubbeye yakın olan galeriye çıktık; birçok asırlar evvel resmolunmuş melâike resimlerinin yalnız kanatları yaldızlı nakışlarla yakından görünüyordu. Aşağıya cemaat doluyordu; sanki camiin tekmil zemini karınca gibi halkla dolmuş idi. Asılı sayısız kandillerin ipleri ve şişeleri arasından cemaatin hareketi güç seçiliyordu. Müslümanlar camiin içinde saf teşkil ettiler, bu saflar tabiatiyle ufak inhinalar yapmış idi, yüksekten bakış çok müessir idi.

«Galeride bulunan ecnebiler sükût ve sükûn ile bakıyorlardı. Dünyanın her köşesinden gelmiş adamların meraklı gözleri aşağıdaki cemaate bakıyordu. Camiin vâsi meydanını dolduran kalabalığın hesapsız safları içindeki Müslümanların semadan gelen emre müctemian inkıyadları fikirleri sarsmıştı.

«İmamın keskin sadası ve cemaatin arasıra çıkardığı kabul ve inkıyad nidası büyük bir tunç kâseye daima temas eden çelik iğnenin uğultusuna benziyor ve iğnenin teması ile kâsenin her zaman münkad olacağı anlaşılıyordu.

«Piyer cemaatin samimî inkıyadını gör

Ayasofyada Kur'an tilâveti
(Resim: C. Biseo, 1874)

mekle çok mütehassis idi. Bir kenara çekilmiş bakıyor ve düşünüyordu. Davetliler arasında evvelâ yavaş yavaş sonra daha yüksek sesle konuşmalar başlamıştı. Herkes yine siyasiyattan bahse başlamış, camiin manzarasını sanki unutmuştu. Sanki bu diplomatlar, zâbitler mutad siyasî resmi kabulde bulunuyorlar, yine kendi işlerini konuşuyorlardı.

«Camiin büyük meydanındaki cemaat ile, yukarıdaki seyircilerin vaziyeti tam tezat teşkil eyliyordu Teşekkür olunur ki, aşağıdakilerin duaları, yukarıdaki galeride bulunan sırmalı üniformalı, yahut elmas ve inci tuvaletli ecnebilere hitab değildi; vakia bunlar aşağıdakilerin istikballeri ve mukadderleri hakkında konuşuyorlardı; bu konuşma Avrupa kibar salonlarındaki mutad tarzda oluyordu, halbuki aşağıki cemaat kalbindeki emelini ve duasını daha yukarı gönderiyor, o seyircilerle hiç meşgul olmuyordu.»

Ayasofyada Bayram Namazı — Bayram namazlarını Ayasofyada kılmak, beş asra yaklaşan bir tarih boyunca, misafir veya yerli, İstanbul Müslümanları için heyecanla özlenen bir ibadet olmuştu. İşgal yıllarında Ayasofyada bir bayram namazını Ruşen Eşref «Ayrılıklar» adındaki eserinde şöyle t asvir ediyor:

«Kandilleri henüz sönmemiş şerefelerin altın hâlelerinden mahmur ezan sesleri işitildi.

«Sultanahmed minareleri, top gürültüleri arasında, buna aksi sada gibi cevap verdi. Sanki iki cami arasında fezaya ezandan bir titrek mahya kurulmuştu. Bu ses mahyanın altında ruhumuz müeessir bir vecde hazırlanarak geçtik. Mukavves tavanlarının altun zeminine Bizans mozaiklerinin levni ağır bir letafet veren on bir kapulu dehliz karanlıktı. Yalnız bir ucunda bir mum yanıyordu: Kemerlerden bir damla altun mozayik yere düşmüş sanmayınız... Ancak aydınlatabildiği bir sima Jüstinyen günündenberi orada unutulup kalmış bir bizans azizini hatırlatıyor: Kadîm ve İsevî bir tahassüs uyandırıyordu. Yanından geçerken gördüm ki bu aziz bize ait bir canlı mahlûktur: Dünkü bacağının yerine geçirdiği bir tahtaya mum dikmiş bir malûl asker.. Orada sadaka bekliyor...

«İçeride, eski top kandillerin ötesinde berisinde seyrek elektrik fanusları sert ve şişkin yanıyordu. Bu fazla ışıklar bir ibadethaneden ilk tasavvufî tesirini iz'aç etmiş: Yerdeki halılar, sütunların kaideleri lüzumundan fazla aydınlık,, somakî duvarlara, sütun başlıklarına, yarım kubbeye ise ancak harabelere yakışır köhneleştirici bir boşluk sinmiş.

«Sultan Süleyman» ın «Engürüs» den ganimet getirip mihraba civar koyduğu iki cesim şamdandan birinin yanında sarığı ve sakalı bembeyaz bir Hâfız, halim, mütevekkil eda ile «Yâsin» okuyordu. Cemaatin kalbi ve merkezi gûya o idi. Kalabalık ondan başlıyor, etrafında bir yelpaze gibi açılıyor.. genişliyordu: Hacı yağları sürünmüş, yeni mintanlı ve yeni çepkenli hammallar, sert gözleri, burma bıyıkları ve gümüş köstekleri parlayarak sallanan hammallar; yalın ayaklarının tabanı kösele gibi kalın ve esmer duran gayet eski kisveli yoksul Müslümanlar!.. Bunların arasında beyaz ve yeşil sarıklar, kalıplı fesler, buruşuk kabalaklarla kıvırcık kalpaklar seçilmeye, çoğalmağa başldı. Sanki cami bir cennet havuzu idi. Şehrin muhtelif yollarından bir mûtekid akını buraya boşanıyordu. Öyle ki az zamanda koca meydan hıncahınc doldu.

«Bin dört yüz yıldır İsanın ve Muhammedin mütevali âyinlerini, Jüstinyen gibi âhiret sevdasının şa'şaasını dünya hazinelerini dökerek tesbit eden bir Hıristiyan hükümdarla Fatih gibi genç ve ateşin kalbinden peygamberinin arzusunu buraya bir mucize halinde getiren Müslüman bir hükümdarın secde ettiklerini görmüş; içine birkaç yüz neslin duası, ümidi, hayret ve incizabı sinmiş bu ibadethanede nihayetsiz ve naziresiz bir kudsiyet ruhu inceltiyordu.

«Hafız «Vesşemsi tecri» âyetine geldiği zaman muazzam kasrı dinin içinde bir başka hâlet peyda oldu. Her tarafı örülü gibi, ışığını yalnız içinden alıyor gibi kalın, katı duran ibadethane hafifleşmeğe başladı. Cidarları gûya benek benek açılıyordu. Kendisini bekliyen cemaata karşı nihayet bayram ağır ağır teşrif ediyordu. Büyük kubbenin etrafı, yarım kubbelerin etrafı, büyük kavislerin cismi, mihrabın yanları billûrdan örülmüş gibi melûl bir mavi buğu halinde şeffaflaştı.

«O ilk ışık, kimi Nümidyadan, kimi Tesalya ve Lâkonyadan getirtilip burada misilsiz bir tasavvufî elvan âhengi şekline inkılâp eden mermer duvarlara eflâtun, soluk yeşil,

leylâkî renkler getirdi. Kadim sütunların abus ve sert cüsselerine mahmur bir halâvet gönderdi.

«Bu sütunlar kadar müessir bir şey olamaz! Cemaat, sevapla beraber fıtra bekliyen cer hocalarının safderun vâazlariyle oyalanırken ben sütunlardaki mânaya meftun oluyordum. Onlardaki Âdem evlâtlrının Yaratana karşı olan muhtelif şekilli ibadetlerindeki zevki ebedî bir hevesle benimsemiş, herhangi iklime giderse gitsin başları üstünde daima ibadethane denen o mukaddes yükü taşımaktan yorulmamış zinde, kâmil ve pederâne bir sabır ve kuvvet vardı. Aralarında Nil vâdisinde Firaunların ebülhevllere ve hayvanlara taptığı günler var, Buhtunnasrı, Âsuri debdebelerini tanıyanlar var... «Zevfs» namına kadîm Yunanda yapılan merasimlerde «Delf» kâhinlerini, Periklesi, çelik kollu İskenderi ve belig Demosteni görenler var.. Sonra bunlar eski günlerden kalma ihtiyar âbâi din gibi Finike kıyılarından, İskenderiye koyundan, Pire limanından gemilere binip yeni bir dine sülûk için İstanbula geldiler. Jüstinyeni, Teodorayı, Paleologları gördüler. Önlerinden şa'şaadar kisveli, uzun beyaz saçlı ve sakallı patrikler geçti. Fuhuştan, cinayetten yorulup merasim esnasında esniyen, uyuklayan nesli bozuk Bizans prensleri gördüler.

«Nihayet günün birinde beyaz sarıklı, kartal burunlu ve taze sakallı bir genç geldi. Huzurlarında secdeye kapandı. Bu haşmetli tevazua taşlar hayran kaldı. Derhal onun emrine râm oldular.. ihtidâ ettiler... Bu son mucizenin güzelliğine hayvanî timsallerle, insan sanemleriyle dolu sergüzeştlerinin en sade, en mükemmel, en ilâhî faslı gibi meclûb gözüküyorlar... Göğüslerine çelipâlar, gümüşlü altunlu koyu sanemler yerine artık âyetlerden, hâdislerden süsler asmışlar...

«Sabah ışıkları üzerlerine belki yalnız bugüne mahsus olan bin ruhani cilve döküyordu. İnceldiler, mûnisleştiler. Bayramın kudûmu sezildikçe âdeta neşeli bir istigrak içinde kaldılar...

«Bayram semadan ineceğini ihbar etmeğe başlayınca on bin müslümanın Tekbiri dinî bir alkış gibi kubbeye çıkmağa başladı. Mukaddes inilti taşları bile huruşa getiriyordu: Onlar da gûya Tekbir alıyorlardı!.. Nihayet bayram en üst pencerelerden bir ışık halinde girdi. Evvelâ İsmi Celâlin, kendisini yaratan kuvvetin eteğine secde etti. İzzet Efendi'nin lâyemut şaheseri, güneşi camide tekrir eden bir ziya oldu. O zaman son Tekbirler bir ud ağacı tütsüsü gibi enfes nebat nakışlı sütun başlıklarına, kemerlerin bunca tezyinatına sürünerek, son mozayikleri pırıldaşan yarım kubbelere, ve büyük kubbeye Allaha, Muhammede, Çiharyara doğru savruldu. Müminler bayramı karşılamak için ayağa kalktı. İmam, sesini, — Müslümanların bayram şerefine Allaha arzettiği şükranı — Allaha beyana hasretti. Cemaat bunu yerlere kapanarak teyid etti.

«Son derece vakur ve münkad bir sükût içinde hutbeyi beklediler. Yeşil sarığına sırma dolamış yeşil cübbeli hatip, eski yaldızlar içinden berrak ve zarif nakışları beliren mermer minberin yeşil perdesini açtı. Basamakları ağır ağır çıktı. Huşulu sükûn, kusvâsına varmıştı. Öksürükler bile kesildi. Sanki camide hiçbirimiz yoktuk. Yalnız o vardı. Onun sesi, hiç mübalâgasız Ayasofya kubbesinden, cidarlarından daha fazla yeri dolduracak kadar feyyazdı. Böyle temkinli, böyle vâzıh, böyle dolgun ve zorluksuz çıkan ses nâdiren işitilmiştir.

«Harflerin bile en arka saflarda sarahati hissolunuyordu. O minberde okurken, müezzin mahfelindeki müezzinler ayağa kalkmışlar, el pençe divan durmuşlar, çevre olmuşlardı. Hatip Peygamberin ve Çiharyâr ile ahfadı Muhammedin isimlerini zikrettikçe onlardan biri evvelâ müessir bir nida ile tebcil ediyor, sonra mübarek isim yirmi ağızdan bir arada çıkan bir dua hâlesiyle sarılıyordu. Peygamberin arzusunu yerine getiren Fatihi andı. Halifenin ve Türk milletinin selâmetine dua etti. Ve minberde duran bir kılıcı alarak aşağıya indi.

«O zaman, kırgın yüreklerimizin samimî tercümanı olabilecek gayet güzel bir ses, Muradı Sâlisden yâdigâr kalan müezzin mahfilinden bir hıçkırık halinde koptu. Duayı ilân etti. Bütün eller havaya açıldı. Kubbe göğüslerden çıkan hırıltılar ve inliltilerle bir galeyan içinde kaldı. Keşke bilmeseydik. Nikbet eyyamının dualarında ne ayrı bir tesir var: Her âmin vaveylâ idi. Sağımdaki nefer solumdaki saka gibi ağlıyordu. Hünkâr mahfelindeki şehzade de müezzin mahfelindeki zâ-

bitler ve hocalar gibi müteessirdi. Bu dua hiç dinmek istemiyor gibi uzadı.

Biraz evvel Lâfzai Celâlin eteğine kapanan ışık, âdeta Rabbanî bir gufran gibi kubbeden sütunlara doğru inmeye başladı: Merhamet gûya ziya halinde bu menkûb cemaatin duasına icabet ediyordu!.. O vakte kadar başlarımızın üstünde zücacî birer istalâktit heyetinde duran top kandillerin yuvarlak uçları âdeta eriyip birer yaş gibi üzerimize damlıyacaklar sanılırdı. O kadar incelmişler ve şeffaflaşmışlardı!.. Dinen ses gamlı huruşa nihayet verdi..

«O zaman muazzam kalabalık harekete geldi. Asyanın bir ucundan Afrikanın öbür ucuna kadar süren bedbaht ve menkûb İslâm kıt'asının her diyarına mensup insanlar vardı.. Sarıklıları, uzun hırkalıları, kıvırcık papaklıları, kefiyelileri... Bunları dünya lisanı birbirinden ayırıyordu. Fakat ahiret lisanı, fakat kalb lisanı bilhassa şu felâket bayramında birbirine büsbütün ayan olmuştu. Birbirlerinin boynuna ne şefkatla sarılıyorlardı!.. Nice omuzlara göz yaşları döküldü; bunlar bin bir derdin beliğ bir lübbü gibi bir gözden bir kalbe sızdı..

«Her köşede âmâ hafızlar Kur'an okumağa ve dervişler zikir etmeğe başladılar.. İhtiyar bir Türk kadını bir garip mersiyeyle kubbeyi çınlatıyor.. önlerine sadakalar yağdı.

«Ses çıkarmıyan sailler yalnız dünkü ordunun kahraman enkazlariydi: Esarete alışmıyan milletleri gibi dilenme âhengine yabancı kalan sesleri içlerine gömmüşler, o genç, dinç malûllerin bakışlarında öyle meftûr bir vekar vardı ki!.. Önlerine para bırakanları hürmete mecbur eden mukaddes acizlerine yüreğim parçalandı... Bir zaferin ebedî hâtırası olan camiden dilgir ve makhur bir asil kafile sükûnu le çıktık... Fakat çıkmasaydık, diyorum zira hepimiz biliyorduk ki, Türkün bayramı bu yıl yalnız camilerde başlayıp yine camilerde tükenecektir, yabancı içine çıkmağa utanacaktır.»

Ayasofyaya dair söylentiler — 921 yıl kiliselik ve 481 yıl da camilik eden bu binaya dair halk ağzında mevcut Hıristiyan ve Müslüman menşeli pek çok söylenti vardır ve bunlardan bir çoğu da birbirine karışmıştır. Biz burada pek fazla duyulmuşlarını tesbit etmekle iktifa edeceğiz:

Bugünkü giriş kapısı — Bugün giriş için kullanılan kapıdan başlıyalım. İslâmlar arasında söylenildiğine göre, Fatih veya fethe iştirâk eden şahsiyetlerden biri bir el darbesiyle bu kapıları toprağa gömmüş ve bu suretle bir daha kapanmaz hale getirmiş. Filhakika ahşap bünye üzerine bronz kaplamalarla müzeyyen olup 838 tarihli ve imparatorla ailesinin Niello monogramını taşıyan bu kapı bugün kapanamaz fakat sebebi sadece methal zemininin sonradan her nedense yükseltilmiş olmasından ibarettir.

Fatihin ilk namaz mihrabı — Yine aynı methalin şark duvarında bir mihrap vardır ki Fatih Sultan Mehmed 1 haziran 1453 cuma günü ilk namazını kılmak için geldiğinde kullanıldığı rivayet edilir, ne kadar acele yapılırsa yapılsın fetih gibi eşsiz bir hâdiseyi müteakip, kilisenin camiye çevrilmesini belirten merasim için bu kadar basit ve aşağı işçilikte bir yerin kullanılmış olduğunu kabul etmek herhalde pek güçtür.

Kıral kızının mezarı — Büyük imparator kapısının üzerindeki tabut hikâyesine gelince; hakikatle zerre kadar alâkası olmıyan bu masal sadece kapı üzerindeki madenî kısmın - pek az olmakla beraber - tabutu andırmasından doğmuştur. Hakikatte müşabih ornöman kapının iç tarafında da mevcut olduğu gibi diğer kapıların üzerindeki mermer kısımlar da ayni şekildedir. hikâyesi şudur:

Konstantinin — hangi Konstantin olduğu bilinmez zira halk arasında hemen bütün Bizans imparatorlarına Konstantin demek âdettir — bir kızı varmış, falcılar bu kızın yılan sokmasından öleceğini söylemişler, çaresiz kalan babası da kızını yılanın şerrinden korumak üzere «Kız kulesi» ni yaptırmış (!!) Fakat bütün bu tedbirler de fayda etmemiş, günlerden bir gün bir üzüm sepeti içinde gizlenen ufak bir yılan kızı sokmuş, öldürmüş, hiç olmazsa cesedini vikaye gayesiyle en emin yer olarak getirip Ayasofyanın imparator kapısı üzerine koymuşlar, yılanın muhtemel taarruzunu defetmek üzere de karşısına dört adet top konmuş, masal bu ya, yılan yine gelmiş, toplar taş olmuş, yılan da bir delikten girip, içerde yavruladıktan sonra diğer iki delikten çıkmış.

Bugün hâlâ kapı üzerine her ne sebepse açılmış üç küçük deliği görüp tam karşısına

tesadüf eden taştan mamûl dört uzantıyı da top sanıp işin içinde hakikat arıyanlar pek çoktur.

Mahzen, kuyu — İmparator kapısından binanın ortasına kadarki kısmın altında büyük bir su mahzeni bulunduğu söylenirse de müze müdürü merhum Muzaffer Ramazanoğlunun yaptığı kazılar bu rivayeti tekzip eder mahiyettedir. Yalnız bu kısmın şimali şarki istikametinde dokuz metre irtifaa yakın su ihtiva eden bir büyük kuyu mevcuttur, buna müşabih bir diğeri de cenubu garbide vardır.

Küpler — Lübnandaki Baalbekten geldiği rivayet edilen kırmızı porfir sütunlardan garp cihetine tesadüf edenlerinin önünde iki büyük mermer küp vardır ki, III. Murad zamanında Bergamadan getirildiği sanılmaktadır. Bu küplerin Bergamada arazi sahibi Mehmet Hatipoğlu namında biri tarafından bulunduğu rivayet edilir (Bergama ve Küplühamam - Osman Bayatlı). Bu zat bir gün tarlasında çalışırken sapanı bir yere takıltr; hemen açar bakar ki, ağız ağza altın para dolu üç küp, küplerin üstünü hemen yine toprakla örtüp yerine işaret koyar; Mehmet Hatipoğlu doğruca paytahta gelir, kolayını bulup devrin Pâdişahının huzuruna çıkar keyfiyeti arzeder. Pâdişah kendisine bir miktar askerle bir vezîr terfik eder, küplerin bulunduğu yere giderler, üç küpü de meydana çıkarırlar. İrade mucibince bu küplerden birini kendisine vermeğe kalkıştıklarında Mehmet Hatipoğlu: boşaltın ki alayım der. Sebebini soranlara:

— Efendimiz bulunacak küplerden birini bana ihsan ettiler, fakat içindeki altınlardan bahsetmediler, binaenaleyh bu altınlar benim hakkım değildir, diye cevap evrir. Neticede bu doğruluğuna mükâfaten küplerden kabartmalarla müzeyyen olanına nail olduğu gibi mücavir geniş arazi de kendisine bağışlanır. Üzerinde süvarilerin cengini gösterir kabartmalı küp II. Mahmud devrine kadar sahiplerinin elinde kalırsa da sonradan Luvr Müzesine hediye edilir. Diğer ikisi Ayasofyaya nakledilir. Üzerlerine birer kapak eklenir musluklar ilâvesiyle abdest tazelemek için kullanılır.

Hızırın Tarihi — Ayasofyanın cenup yönündeki muazzam yeşil sütunlardan — bunların Efes'teki Diyana mâbedinden getirildiği rivayet edilirdi — kapıdan itibaren üçüncüsünün kaidesinin üstündeki bronz çenberler ince bir kalemle hâkkedilmiş «on sekizinde yevmi pazar sene 1038» ibaresi vardır. Bu satırın Hızır Aleyhisselâm tarafından çöple yazıldığını iddia eden safdiller bugün bile mevcuttur.

Açılmaz kapu — Yine cenup yönde meşhur Ayasofya kütüphanesinin hemen yanındaki ufak koridorun müntehasında örülmüş bir kapı yeri vardır ki, açılmaz kapı efsanesinin temerküz ettiği noktadır. Efsaneyi anlatalım: Bizansın muhasarası esnasında son Kostantin surlarda şecaatle döğüşürken ruhban da halkın geri kalan kısmını kiliselere çağırıyor, her gün Türkler şehre giriyor şeklinde çıkan şayıaları önlemek için — Türkler şehre giremezler; girseler bile ancak Ayasofya civarına gelebilirler, bu mukaddes mâbedi koruyan ilâhî kuvvetler onları defedecektir, fikrini yayıyorlardı.

Fetih günü de kilisede dua etmekte olan pek büyük bir cemaatin mevcudiyeti tarihçe muhakkaktır. Türk cengâverleri bu kapılara hücum ederek binaya girince patrik bir kapıdan kaybolmuş ve kapılar öylesine kapanmış ki, bir daha burasını açmağa imkân bulunamamış; her kırmızı yumurta paskalyasında bu kapı önünde yumurta kabukları bulunurmuş(!) ve bu kapı ancak kubbenin üzerine yeniden salip konduğu zaman açılacak ve patrik çıkıp duasını bitirecekmiş (Die Hagia Sophia A. M. Schneider). Kanaatimizce bu efsanenin son kısımları tamamen hayalî ise de hakikate bir tek noktada yaklaşabilir, şöyle ki: Tarihler Fatih Sultan Mehmed camii gezerken patriğin gizlendiği yerden çıkarak Hünkârın ayaklarına kapandığını yazar. Belki de kilisenin işgali esnasında can kaygusuna düşen patrik ve maiyeti halkça bilinmiyen bir gizli hücreye geçebilmek için bu kapıyı seçmişler ve şaşkına dönen belki de aldatıldıklarını anlayıp galeyana gelen halkın savletinden korunmak için de bu hikâyeyi işaa etmişlerdir.

Balık ve zıpkın — Tam bu koridorun karşısında duvarda bulunan panodaki balık ve zıpkın tasvirleri de türlü türlü tefsir edilmişse de biz bu tezyinat motifinin şehrin ilk kurucuları olan Megaralıları işaret kastiyle yapıldığına kaniiz.

Pençe nişanı — Binanın cenubuşarkî köşesindeki pilpayenin porfir sütunlara ba-

kan yüzünden takriben 6 metre irtifada el şekline benzer bir oyuntu vardır ki karşısındaki sütunda görülen büyük çatlak ve yine aynı sütunun mermer kaidesindeki kurşun dolu müstatille beraber Ayasofyada anlatılan hikâyelerden en meşhuruna delil sayılır. Gûya Fatih Sultan Mehmed — hattâ bazılarına göre Yavedut — buraya at üzerinde gelmiş ve cesetlere (!) basa basa dolaşırken hayvan şahlanmış bu zat de kanlı (!) elini duvara dayamış keskin kılıcını sütuna savurmuş; atının çiftesi de kaidede iz bırakmış. Bu Türk aleyhtarı propaganda maalesef garpta çok yayılmıştır; memleketimizi ziyarete gelen her ecnebi bu işaretleri merak ve ısrarla arar. Halbuki bunların hariçle hiçbir alâkası olmadığı gibi mantıkî izahı da şüphesiz yukarıdaki tarzda değildir. Zira el izi denen şey pek yüksektedir ve umumî hatları itibariyle ele benzemekte ise de, anatomi bakımından el ayası ve bilek kısmı çok ince buna mukabil parmaklar normal bir elinkinden çok daha büyüktür, fazla olarak bu şekil oraya hâkkedilmiştir. Eski yazarların kitaplarında bundan hiç bahsedilmediğine göre her halde son asırda oraya kadar çıkmak fırsatı bulan bir amele veya başka biri tarafından oyularak yapılmıştır. Sütunlardaki çatlak tabiatın eseri, kaidedeki kısım da diğer başka sütunlarda da görüleceği veçhile sökülen haçların yeridir ki sonradan kurşunla doldurulmuştur.

Niyet dolabı — Şark duvarının cenup kısmanda bir ufak dolap kapağına para sığacak kadar bir delik açılmış bir para tuzağından başka bir şey değildir. Bu delikten atıldığında ses işitilirse insanın niyeti olurmuş.

İsim Menkibesi — Mihrabın üstüne tesadüf eden küçük yarım kubbenin mozayıkları bugün tamamen temizlenmiş bulunmaktadır. Bunlar arasında cenup tarafta beyazlar giyinmiş bir melek görülmektedir. Bunun buraya yapılma sebebini Dr. A. M. Schneider Die Hagia Sophia eserinde onuncu asırda yayılan şu efsane ile anlatır: İkinci katın sağ ve sol kemerlerinin inşası sırasında bir cumartesi günü bütün işçiler gündeliklerini almak ve yemek yemek üzere erkenden işleri başından ayrılırlar. Yalnız ustabaşının 10 yaşlarındaki oğlu inşaat bekçisi olarak bırakılır. Bir müddet sonra iyi giyinmiş saray müstahdeminine benzeyen bir adam birdenbire belirir ve çocuğa hiddetle: — İşçiler işlerini bir an evvel bitirmeğe çalışacaklarına nereye gittiler; git, hemenonları buraya çağır ben bu işin çok çabuk bitmesini istiyorum, diye bağırır. Çocuk âletlerin çalınmasından korktuğu için biraz tereddüt edince daha mülâyim bir sesle: — Hadi, korkma, git çağır sen dönünceye kadar buradan ayrılmayıp bekleyeceğime yemin ederim ben Allah tarafından gönderildim der. Çocuk koşa koşa babasının yanına gelerek vaziyeti anlatır, ustabaşı da çocuğu ile beraber derhal Horologion'da kahvaltı etmekde olan imparatorun huzuruna çıkar. Bütün saraylılar çocuğa gösterilir o da hiç birine benzemediğini yanaklarından ateşler fışkıran beyazlar giyinmiş bir zat olduğunu söyler. Bunun üzerine imparator bunun bir melâike olacağına hükmeder ve: — Şimdi bu kiliseye ne isim vereceğimi anlıyorum (!) der ve bundan böyle buraya Hagia Sophia «Allahın kelâmı» denilmesini irade eder; yanındaki ülema ve devlet büyükleriyle istişareden sonra da melâikenin ilelebet bu kiliseyi siyane etmesi için çocuğun bir daha Ayasofyaya gitmemek üzere bahşişlerle taltif edilerek Kalkad adalarına gönderilmesine karar verir. Çocukla melâikenin karşılaştıkları yere de (yani cenubuşarkî galerisinin üstüne) de mozayik resim yapılır.

Terleyen Direk — Binanın şimaligarbî köşesinde, alt kısmı bronz levhalarla kaplı bir sütun vardır ki: «Uğurlu direk», «Ağlayan direk», «Terleyen sütun», «Hızırın parmağını sokup kiliseyi camie çevirdiği sütun» gibi birçok isimler alır. Bunun sebebi basittir; sütun mesamatlı bir cins taştan yapılmış olduğu cihetle şâriyet hâdisesine istinaden zemindeki rutubeti kolaylıkla emmektedir. Diğerlerine nazaran hususiyet gösteren bu sütuna gerek Hıristiyanlar gerek Müslümanlarca kutsiyet izafe edilmiş ve cahil halk muratlarına nail olmak ve hattâ göz hastalıklarına şifa bulmak ümidiyle bu sütunu parmaklıya parmaklıya bir oyuk meydana getirmişlerdir; sonradan madenî levhalarla takviye edilmişse de oyuğun bulunduğu kısım tahrip edilerek yine açılmıştır. Hızır parmağı efsanesinin şu bakımdan belki hakikatle bir ilgisi olabilir. Fatih devrinde bir kilisenin camie çevrilmesi için kadının hükmü iktiza ederdi. İstanbulun ilk kadısı da Hızır Bey olduğuna göre halkın

dilindeki bu efsane bundan galat olsa gerektir.

Büyük Kubbe ve Hazreti Muhammedin tükürüğü — Büyük kubbenin Peygamber tükürüğü ile tutturulduğu rivayetini kaale almamakla beraber Türklerin bu binanın bakaasını temin etmiş oldukları bir hakikattir.

Ali Neccar — Evliya Çelebi seyahatnamesinin Von Hammer tarafından İngilizceye çevrilip 1828 de Londrada tabedilen nüshasının birinci cildinin 37 inci sayfasında şöyle bir kayıt vardır: İstanbulda vukua gelen bir zelzele Ayasofyayı hayli yıprattığından bu tehlikeyi önleyecek bir mimar göndermesi hususunda II. Mehmed'e müracaat edildikte o da bir dostluk eseri olmak üzere maiyetindeki meşhur Ali Neccarı Bizansa gönderir. Mimar yaptığı payandalar meyanında bulunan cenubî şarkî istinat duvarı içine 200 basamaklı bir merdiven yapar. Maksadı sorulduktа, kurşunluğa çıkmak için yeni bir imkân hazırlandığını bildirir. Taltif edilerek avdet ettiğinde II. Mehmed'in huzuruna çıkar ve: Efendimiz dört payanda ile Ayasofyanın kubbesini kurtardım; tamiri bana kısmet oldu, fethi de size müyesser olur inşallah yapacağınız minarenin temelini de hazırlayıp namazını kıldım der.

Filhakika Sultan Fatih tam bu temel üzerine güzel bir minare yaptırmıştır. Bazı kitaplar (Ali Sâmi Boyar, Ayasofya, s. 14; Ahmed Refik, Onuncu asrı hicrîde İstanbul Hayatı s. 35) bu minarenin tahta olup sonradan II. Selim devrinde yıktırıldığını söylerlerse de halen tuğla minare denen bu minareden Fatih devri olarak bahsedilmektedir.

Hâdi Tamer

Bizans devrinde, Ayasofyanın çok zengin bir halk ağzı edebiyatı vardı; zamanımıza kadar intikal eden bazı parçaları şunlardır ki, Hans Herman Russack'ın «Byzans und Stanbul, Sagen und Legenden vom Goldenen Horn» adındaki eserinden tercüme edilmiştir:

Ayasofya'nın plânı hakkında: — Hiçbir usta Kayserin şanına lâyık bir kilise plânı çizemiyor. Bir gün Kayser kilisede âyinde iken «mukaddes ekmek» i yere düşürüyor. Bu ekmek parçasını bir arının alıp gittiğini görüyor. Bütün şehirdeki arı sahiplerine ilân ediyor ki, bu ekmeği peteklerinin içinde bulana büyük ihsanlarda bulunacaktır. Birisi ona bir petek getiriyor; bu, başka peteklere benzemiyor: Tam bir kilise maketi halindedir; mihrap yerinde de «mukaddes ekmek parçası durmaktadır — İşte Ayasofya bu plâna göre yapılıyor.

Başka bir rivayete göre, Kayser Justinianus'a rüyasında bir melek Ayasofyanın plânını göstermiştir.

Ayasofyanın inşası için istimlâk edilen yerler hakkında: — Kayser İstanbul isyanını bastırırken Ayasofya ve başka kiliseler harap olmuştur. Ayasofyayı yeniden inşa için Justinianus birçok yerleri istimlâk etmek zorundadır. Para yetişmediği, veya mülk sahipleri aksilik ettikleri zaman, Kayser türlü hilelere ve poltikaya baş vuruyor; bilhassa İstanbulluların seyir merakından istifade ediyor: Toprağını satmak istemiyen, veya fazla fiat istiyenlerin, Hippodromdaki seyir yerlerini ellerinden alıyor. Bir kunduracı, toprağını satarken bir şart koşuyor: kendisine, oğullarına ve bütün gelecek nesline, Hippodromda Kayser gibi karşılama gösterileri yapılması şartı. Kayser kabul ediyor, yalnız o da bir şart koşacaktır; bu şartı kunduracı, ilk Hippodroma gittiği gün öğrenecektir. Seyir günü, kunduracı Hippodroma gelince Kayser, kendine yapılan gösterilerin aynının kundaracıya da yapılmasını halka emrediyor, kunduracıya da şartını bildiriyor: O, gösterilere, halka sırtını dönmek suretiyle iştirâk edecektir. Bütün halk gülüyor, kunduracı da maskara oluyor. Nesilden nesile bu merasim böyle devam edip gitmiştir.

Kayserin karısı Theodora'nın mezarı hakkında: — Tehedora günahkâr bir kadındır. Güzelliğinden başka hiçbir şey düşünmezdi. Ölümden korkmazdı, ama, öldükten sonra vücudunu kurtların yiyeceğini düşünerek dehşet duyardı. Keşişin birine buna karşı bir tedbir sordu. Keşiş de ona, kilisenin büyük kapısı üzerine, kurşundan bir lahit içine kendini gömdürmesini tavsiye etti. Theodora'nın emri üzerine, o, öldükten sonra bu şekilde gömüldü. Ama, bu lâhde, iki yılan delik açıp girdiler, ve Theodora'nın vücudunu yediler. Bu delikler, Ayasofyanın kapısı üzerinde hâlâ görülür.

Ayasofyanın tamamlanması üzerine Kayserin duyduğu gururu: — Kilisenin inşası tamamlanıp açılma töreni yapılacağı za-

man Ayasofyadan içeri giren Kayser mihrapta dize geldi, büyük haça karşı kollarını açıp: «Ey Süleyman! Ben seni geride bıraktım!» diye bağırdı.

Ayasofyadaki melekler hakkında: — Kubbede dört büyük meleğin altın yaldızlı mozayik resimleri vardır; bunlar: İsrafil, Azrail, Cebrail ve Mikâil'dir. Rivayete göre, senede bir gün bu mozayikler canlanır. Bunlardan herbrinin canlanışı, büyük bir olaya işarettir. (B.: Ayasofyada Evliya Çelebi).

Kayser Justinanus'un para sıkıntısını gideren melek: — Kubbe çıkacağı sırada Kayserin parası tükendi. İnşaat yerinde kederli dururken beyazlar giyinmiş bir delikanlı geldi ve Kaysere, itimat ettiği adamlarla kendisine istediği kadar katır yollamasını, istediği kadar para temin edeceğini bildirdi. Kayser bunu lâtife sanarak aldırış etmedi. Beyazlı delikanlı ertesi günü aynı teklifi tekrarladı. Kayser bunun yanına adamlariyle birçok katır verdi. Delikanlı bunları suraların dışında bir saraya götürdü, saraydaki hazineden katırları yükletti, Kaysere gönderdi. Kayser bunu herkese anlatınca tılsım bozuldu: Bir daha o beyazlı delikanlıyı —ki bu bir melekti— bulamadılar.

Pertev Naili Boratav

Ayasofya Camii Türk şiirinde — Beş asra yakın içinde namaz kılınan Ayasofya, islâm âleminde o kadar benimsenmiş idi ki, her sınıf halk, günlük ibadetini bu mâbedde yaptığı zaman ayrı bir vecid duyardı. Bu duygunun Türk şiirinde de akisleri olmuştur.

Onaltıncı asrın en seçkin şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ Bey «Şâh'ü Gedâ» adındaki meşhur eserinde İstanbul şehri şehîrini tasvir ederken Ayasofyayı şöyle medhediyor:

Şehr içinde sipihr gibi bülend
Vardürür bir makaamı bî mânend

Ayâsofiyyedür ana nâmı şerîf
Olmaz anun gibi makaamı lâtîf

Niteki şeyhi pâk kutbi zemân
Ayâğına akar sû gibi cihân

Halkı âlem düâsına muhtâc
Kubbeden var başında bir ulu tâc

Ol iki minâresi meselâ
Haddi zâtinde iki desti düâ

Sâliki Hakka Mescidi Aksâ
Fakir olana Kâ'bedür farazâ

Getirür ehli hâli ol cûşa
Benzer ol mürşidi abâpûşa

....

Kubbei âzamı müdevverdür
Sadefi âlem içre gevherdür

Hâleti zühd ile gelüb vecde
Hakka itmiş kemerleri secde

Anın içinde sanki insü melek
Durdu saf saf namâza cümle direk

Vardır anda nice somâkî sütun
Kıymeti oldu ağırı altun

Kubbei çerh içre bahr misâl
Ak mermerle içi mâlâmâl

Mermeri mevcine bakınca heman
Gark olur bahri hayrete insan

Kürsîler anda arşi Mevlâdır
Minberi Sidrei Muallâdır

Mahfili verdi ol makaama şeref
Nice dürri yetîme oldu sadef

Mahfili üstünde hûb hâfızler
Âşiyânında bülbüle benzer

Oluben Kâ'beveş ibâdetgâh
Okunur âyeti Kelâmullâh

....

Onbeşinci asrın ikinci yarısı ile Onaltıncı asır başında yaşamış edîb ve şâir devlet adamı Tacîbeyzâde Câfer Çelebi ki 1514 de Yavuz Sultan Selimin amansız gazabına uğrayarak idam olunmuştu (B.: Câfer Çelebi, Tâcîbeyzâde), «Hevesnâme» adındaki eserinde «Vasfı Hıttai İstanbul» adındaki uzun manzumesinin içinde Ayasofyayı şu mısralar ile tasvir eder:

SIFATI AYASOFİYE

Bu hısn önünde bir ferhunde ma'bed
Müzehheb sakfı dîvârı mümehhed

Müşeyyed sahnı vü muhkem esâsı
Mutallâ hurda mînâdan sıvası

Cihan mülkine vüs'atde müsâvî
Muallâ kubbesi eflâke hâvî

Mülevven câbecâ a'mâdü tâkî
Yeşil mermer kimi kimi somâkî

Ruhâmı ferşi pâk âyîneden pâk
Sütunlar mihveri aktâbı eflâk

Derûnunda ibâdet ehli bîmer
Sütunlar tâklar yer yer mukarrer

Kimi varmış rükûa kimî kıyâma
İderler tâat ol Rabbül enâma

Ne denlû var ise hurrem meâbid
Mübârek buk'alar âli mesâcid

Kamûnun şehi pervîz bahtı
olubdur minberânın tâcü tahtı

İkinci Sultan Bayazıd devri şâirlerinden Serezli Sâdî İstanbul şanında yazdığı bir gazelde büyük şehri överken ilk kaydettiği bina Ayasofyadır:

Şehri İstanbul ki âlemde güzeller kânıdür
Dünyânın ârifleri katinde Mısrı sânîdür

Evleri zâtül İrem mescidleri zâtül İmâd
Sûreti her birinün reşki behâri Mânîdür

Mescidi Aksâ Ayasofiyyesidir gûyiyâ
Milki meydânı saadet dahî Atmeydânıdür

....

Yine Onaltıncı asrın büyük müverrihi ve din bilgini Hoca Sâdeddin Efendi Ayasofya için şu mısrâları yazmıştır:

Bir ulu kubbedir merfûi a'zem
İçinde mahvolur onbeşbin âdem

Anın mermerleri hiç vasfolunmaz
Misâli onların şimdi bulunmaz

Minâr âsâ sütunlar sebz ü ezrak
Somâkî ü sarı vü âk u eblâk

Kimîsin tuncdan dökmüştür üstâd
Aceb tavr üzre urmuş âna bünyâd

Dahi mevvâcı zerrin mermeri var
Müzeyyen anlar ile çâr dîvar

Mülevven mermer ile sathı mefrûş
Olur seyreyleyen hayrânü medhûş

Mutabbaktır iki yerden yolu var
Seğirdüb çıksa olur esb rehvâr

Aceb peykerdir ol bünyânı âlî
Basîti hâkde yoktur misâli

Meğer şâhânı Osmânî binâsı
Ki zîbâdur binâsı vü fenâsı

Husûsa Câmii Sultan Muhammed
Ki olmuştur muallâ vü mümehhed

Süleyman Hânı Gaazi Câmiini
Ki vasfı âşık eyler samiîni

Ne tesbih itmek olur bir binâye
Ne vasfeyler sarîhü ne kinâye

....

Onyedinci asrın ikinci yarısı ile Onsekizinci asır başında yaşamış Türk Dîvan Edebiyatının seçkin simalarından Nâbi Efendi de Ayasofya için bir gazel yazmıştır;

Rûzi rûze cem olur rindan Ayâsofiyyede
Halka bendi üns olur yâran Ayâsofiyyede

İtmeğiçün fikri eklü şürbü hâtırdan beder
Akdi cem'iyet ider ihvan Ayâsofiyyede

Olmadan desti düâ cünban Ayâsofiyyede
Müşkilâtı halk olur âsan Ayâsofiyyede

Mevcei âmâl ider enfâs ile çerha suûd
Lüccei taat ider tûfan Ayâsofiyyede

Her ne denlû gayri câmi'de ibâdet olsa da
Olur efzun yîne sad çendan Ayâsofiyyede

Andelibânı behişti şerm ile hâmûş ider
Her taraf âvâzei Kur'an Ayâsofiyyede

Âbı germi dîde vü sâbûni istiğfâr ile
Pâk olur pîrâheni isyan Ayâsofiyyede

Ferşi berrâkı ruhâmın eyledikce secdegâh
Sâf olur âyinei îman Ayâsofiyyede

Şeb beşeb mânendi kandîli fürûzan Nâbiyâ
İnşirâhı dil bulur insan Ayâsofiyyede

Ayasofya eski mizah edebiyatımıza da girmiştir. Bunun en güzel örneği Onsekizinci asrın külhâni şâirlerinden Haşmetin yazdığı bir «Kasîdei Ramazaniyye» deki bir beyittir. Eskiden ramazanlarda bütün meyhaneler kapanırdı; sofu meşreb şâirler akşamcıların perişan hali ile alay etmek için bu bir aylık meyhane ve içki yasağını fırsat bilir, akşamcı şairler de kendi hâli pür melâllerini tasvir ile yanıp yakılırlardı; Haşmet de yılın onbir ayında bâde düşkünlerindendi, Aşağıdaki beytini okurken, o devrin meyhanelerinde şarabın da rakının da büyük küpler içinde dinlendirilip muhafaza edildiğini hatırlamak lâzımdır:

Yakamaz oldu kanâdîli neşâtı rindan
Bekleriz biz de Ayâsofiyyede küp dibini!..

Bu meşhur mâbedin adını aşk ve alâka maceralarına karıştıran şâirler de vardır; meselâ Onaltıncı asır şâirlerinden olup Torlak Çelebi lâkabı ile anılan ve 1564 de ölen Nihâni sokakta rastladığı bir nevcivan için:

Bir güzel gördüm bugün ben Ayasofyadan yana
San melekdür indi Hak emriyle dünyâdan yana!..

diyor.

Geçen asır sonlarında yaşamış ve başka şiirlerinden şarklı, Erzurumlu veya Karslı olduğu anlaşılan Çeşmî adında bir şâir de Ayasofyadan bir Hâfız İlyas münasebeti ile ve büyük mâbed hakkındaki halk söylentilerine temas ederek bahsediyor:

Bir eyyam edindim bir yâri güzin
Ayasofyada çâr ebrû müezzin
İsmi şerifidir İlyas o yârin
Bûseçin olmağa vermişti izin

Tâki mihrâb didim keman kaşına
Abdest aldırurdum gözüm yaşına
O yârin huzûri iffetindeyken
Benzerdim Câmiin terler taşına

Hiç eksik olur mu engelle rakib
Çatılsın melâin misâli salib
O perîzâdımı tâkib ederler
Sanki yılanlardır taşları delip

Gerçi her yer bir ibâdet makaamı
Topkandil altıdır hâcet makamı
Her vakti seher budur duamız
Nazardan saklasın Hak mehlikaamı

Mahfili şerifin bülbülü İlyas
İbâdet gülşeninin gülü İlyas
Ebri şafak, nûri rahmet, lütfi Hak
Yüzünde ismetin ak tülü İlyas

Mushafi hüsnünde ayâtı hikmet
Rûyi gülgûnudur ravzei cennet
Tâki ebrûsunda kandîli îman
Kademi pâkinde ıtrı muhabbet

Ayasofyadır o câmii kebir
Cümle nükuuşudur tehlilü tekbir
Âşıkı da mâşuku da yaratan
Allah birdir, Allah birdir, birdir bir

Ayasofyada Yavuz Sultan Selimin Halifelik merasimi — Büyük mâbedin sahne olduğu en azametli toplantılardan biri, Mısır seferi dönüğünde, Yavuz Sultan Selimin Halife ilânı merasimidir; Mısır fatihi ile beraber İstanbula gelen son Abbasî halifesi Üçüncü Mütevekkil, Büyükşehre girdiklerinin ilk cuma namazında, Ayasofyada, halifelikten istifa etmiş ve Peygamberimizin hırkasını Yavuzun sırtına giydirerek hilâfet, Abbas Oğullarından Osman Oğullarına intikal etmiştir.

Ayasofya mihrabının iki tarafındaki kandilli şamdanlar — Kanunî Sultan Süleyman tarafından Macaristandan getirilmiş olan bu şamdanların üzerindeki kitabeler şudur: Üstuvanenin üst boğazında:

Cihan sahib kıranı Han Süleyman
Ki durmaz hamlesine Giv ü Piyjen

Şu denlû kırdı ceyşi engürûsi
Görünmez oldu sahrâ küştelerden

Helâk İdüp kırâli nâbekârı
Yerin od eyledi tahkik bilsen

Kilisâsın yıkub yakdı Budini
Çıkardı bu iki müşkâti ahsen

Getürüb Ayâsofiyyâyâ çeragi
Adûnun cismü cânın kıldı rûgen

Didi Hatif anın yâdîne târih
Ebed ola sirâci din rûşen
Sene 933 (M. 1526)

Üstüvanenin alt boğazında:

Nigini saltanat birle Süleyman Şâhi deryâ dil
Kim ol sultanıdır Aksâü Mısrü Ka'bevü Şâmın

Alubün Engürüs ilin tamemet ol Halili Hak
Kilisâler yıkub kıldı serâser ehlin esnâmın

Getürdi fethi ekberden çeragı ey dil
Di târihi «Müebbed ola şem'i nûri İslâmın»
Sene 933

İkinci kitabedeki «Halil» den kasit, sadırâzam Makbul İbrahim Paşadır.

İbrahim Hilmi Tanışık

Ayasofya ve Ermeniler — Ermenilerin Ayasofya ile ilgisi olan başlıca mevzular şunlardır:

1 — Onbirinci asır Ermeni tarihçilerinden İstepannos Asoğik'e göre, Ermeni kumandanlarından Vartan Mamikonyan II., İran Hükümdarı Hüsrev Anuşirvan'a (531 - 579) isyan ederek ailesi ve maiyeti ile birlikde İstanbul'a gelip Ayasofya'nın banisi İmparator Justinianus'un (527 - 565) kanunlarına intibak etmiş ve Ayasofya'nın baş kapısına da kendi ismini verdirmiştir. Aynı müellif bu kapı için hâlâ Ermeni kapısı tesmiye olunmaktadır diyor (Sen Petersburg, 1885, s. 85).

Vartan adlı diğer bir Ermeni tarihçisi de, Mamikonyanların Justinianus'dan Ayasofya'nın garptaki kapısını beş «kıriv» (takriben 47.50 okka) gümüşe satın aldıklarını kaydetmektedir (Venedik, 1862; s. 85).

Combefis tarafından neşredilen Anonim bir müellif de, «Sofya'nın mukaddes kapılarına onların (yani 553 yılı İstanbul konsiline iştirâk eden Ermenilerin) ismi verildi ki, aynı kapı bugüne kadar Ermeni kapısı adını taşır» demektedir (B. L. İnciyan, Onsekizinci asırda İstanbul, 1956, s. 45).

Mevzuubahis kapının bugün kullanılan kapı olduğu aşikârdır.

2 — 869 - 870 yıllarında Basil I. tarafından yapılan yeni tamiratlardan sonra, muasır Ermeni tarihçisi mezkûr Asoğik'e göre, 989 da vuku bulan şiddetli bir zelzele neticesinde Ayasofyanın kubbesi yeniden harab olmuştur. Aynı tarihçiye göre Bizanslı mimarlar künbedi yeniden ihya edememişlerdir. Ertesi sene

bir iş için tesadüfen İstanbul'a gelen meşhur Ermeni mimarı Anili Dırtad, bugüne kadar tabiat afetlerine mukavemet eden kubbeyi yeniden inşa etmeğe muvaffak olmuştur. Ermenistan'ın eski payitahtlarından olan Ani'nin, bazıları zamanımıza kadar ayakta duran bir çok muazzam kilise ve sair binaları bu büyük sanatkârın eseridir. Son zamanlarda Suriyeli bir Ermeni mütehassısısının yaptığı tetkiklerden, kubbenin bazı kısımlarında kullanılan tuğlaların kesinti tarzının Bizanslı ustalarınkine uymadığı, yani diğer kısımlarından farklı olduğu meydana çıkmıştır. Böylece tarihçinin verdiği bilginin doğru olduğu tahakkuk etmiştir.

3 — Ermenilere ait diğer enteresan bir mevzu da Ayasofya'da, Ermenilerin en büyük azizi ve Gregoryen mezhebinin müessisi olan Surp Kirkor Lusavoriç'in (Saint Grégoire l'Illuminateur) mozaik portresinin mevcudiyetidir. Bu bilgiyi, W. Salzenberg adlı bir Alman müellifi 1854 de Berlin'de neşredilen «Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert» (Beşinci ve onikinci yüzyıllar zarfındaki İstanbul'un eski Hıristiyan âbideleri) adlı eserinde vermekte ve azizin resmini de dercetmektedir. Ayakta ve dinî merasim elbiseleri giymiş vaziyette yapılan bu portrenin üst kısmında, Bizans harfleriyle «Grigorios Armenias» kelimeleri de okunmaktadır. Bazı müdekkiklere göre bu resmin Vartan Mamikonyan tarafından altıncı asırda yaptırıldığı tahmin ediliyorsa da, mimar Dırtad'a bir şükran borcu olarak o sıralarda meydana getirilmiş olması da muhtemeldir. Zira mezkûr mozaikin, müteaddit zelzele ve yangınlardan sonra altıncı asırdan zamanımıza intikal edebilmesine ihtimal vermek biraz güçtür. 1936 sıralarında bu mozaikin baş kapının arka tarafında yeniden meydana çıkarıldığı İstanbul Ermeni basınında iş'ar olunmuşsa da, bu hususta bilgisine müracaat ettiğimiz Ayasofya Müzesi müdürü sayın Feridun Dirimtekin, mezkûr mozaikin cenuptaki kapının üstünde ve Andonios ile Nikolaos adlı azizlere ait mozaik portrelerin yanında bulunduğunu ve her üçünün de 1894 deki büyük zelzelede harab oldukları tarafımıza bildirmek lûtfunda bulunmuşlardır.

4 — Onikinci asırda yaşamış olan Ermeni tarihçesi Urfalı Matteos'a göre, kandırılarak İstanbul'a getirilip, oradan da yakın bir adaya sürgün edilen Ermeni Pakraduni Hanedanının son genç kralı Kakik II. (1024 - 1079) Aya Sofya'da, İmparator Dukas'ın ve Bizans Kilisesinin erkânı önünde, Grekoryen mezhebinin akidelerini (dogma) müdafaa eden bir mükâleme yapmıştır ki bunun metnini de tarihine geçirmiştir. Ünlü bazı Ermeni din adamlarının da Ayasofya'da vaazlar vermiş olduklarını tarih kaydetmektedir.

5 — Ayasofya isminin menşeine gelince, bu hususta Onsekizinci asır Ermeni edebiyatının en mümtaz simalarından biri olan ve eserlerinden geniş kültüre sahip olduğu beliren İstanbul patriği Nalyan Agop Başpiskopos (1701 - 1764) «Narek» adlı ermenice dua kitabının Tefsiratında (İstanbul, 1745) enteresan bir vak'a anlatıyor. Önce Aya Sofya isminin, eskidenberi umumiyetle aynı ismi taşıyan bir azizeye ithaf edilmesi kanaatinin mevcut olduğunu yazıyor ve bu kanaati haiz olanlar meyanında, tefsir ettiği kitabın müellifi Kirkor Narekatzi'yi (951-1003) de zikrediyor. Halbuki kendisi bunu tekzip eden ve yunanca tarihî eserlerde okuduğunu ifade ettiği aşağıdaki hikâyeyi anlatıyor.

Ayasofya inşa edildiği sıralarda bir gün, ustalar ve ameleler yemeğe giderlerken, bir çocuğu inşaat üzerine bekçi olarak bırakırlar. Az sonra çocuğa fevkalâde güzel bir melek görünür ve orada beklemesinin sebebini sorar. O da söyler. Bunun üzerine melek, sen de git yemeğini ye diye ısrar eder. Fakat çocuk vazifesini terketmek istemez, zira herhangi bir şeyin kaybolmasından endişe eder. Melek, yerine kendisinin muhafızlık edeceğini bildirir. Çocuk da vaadine ne suretle güvenebileceğini sorar. Melek ise «İlâhî Hikmet» şahit olsun der ve avdetine kadar oradan ayrılmayacağını beyan eder. Bunun üzerine cesaretlenerek o da diğerlerinin yanına yemek yemeğe gider, fakat vazifesinden ayrıldığı için onlardan azar işitir. Çocuk gördüklerini anlatır, onlar da keyfiyeti Justinianus'a bildirirler. Melek oradan ayrılmasın diye, çocuğun tekrar kiliseye girmesine müsaade etmezler ve kilisenin de «İlâhî Hikmet» yani «Ayia Sofya» tesmiye olunmasına karar verirler.

Kevork Pamukçuyan

Ayasofya kartpostalları — İstanbul âbidelerini gösteren kartpostallar arasında, Aya-

sofya resimleri pek çoktur. Cumhuriyet devrinden evvel ecnebi seyyahlara satmak için gayri müslim vatandaşlarımız tarafından basılanların üzerine, bazan yaldız ile ve fransızca «Souvenir de Constantinople», İstanbul yadigârı ibaresi basılırdı. Kartpostallarda, Ayasofyanın, hemen daima, Sultan ahmed tarafından görünüşü tercih edilmiştir.

Bir tarih vesikası olan en kıymetli Ayasofya kartpostalı, Karaköy meydanında 21 numarada J. Ludwigsohn tarafından basılan bir kartpostaldır.

Bu kartpostal Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ordusunun son ve büyük zaferi kazandığı günlerde ismi tesbit edilemiyen bir Türk matbaacısı tarafından toplattırılmış ve üzerine «Meczub» mahlâsını kullanan bir şairimizin şu kıt'ası nesih matbaa harfleriyle basılarak Türk askerinin İstanbula girdiği satışa arzedilmiş ve İstanbullular tarafından bir günde kapışılarak tükenmiştir.

Çok şükür oldu müyesser fethi sanii mühin
Doğdu şehri Stanbula tekrar müşa'şa' nûri din
Ceyşi islâmı görüb kırk ikide Meczub didi:
Hâzihî cennatü Adnin fedhulûhâ hâlidin

Meczubun kim olduğu da, maatteessüf öğrenilememiştir.

Ayasofyada Evliya Çelebi — Ayasofyanın keyfiyeti binası böyle tavsif olunur ki ekalimi seb'adan kûhi bi sütun pâre ahcâri zîkıymetleri... keşan ber keşan çekerek... gûnagûn nakşi bukalemûni ibretnümun taşındı ve üstad Ferhad pîşesi marifetiyle taşların tîşeleri aşındı. Olkadar ihtimamı tam bezledüb camiin nısfını yedi yılda tamam ettiler ve ahcari firavan Ayaslog ve Aydıncıktan gelmişdir. Ve rengâmîz (mermerler) Karaman ve Şam ve Kıbrıs ceziresinden ve nice bin somaki ve zenbûri ve zeytûni ve zerkanî mücellâ sütuni müntehâlar Atina kurubundaki (Akropol) Temâşalıkdan ve ekseriya mermeri hamları Marmara ceziresinden naklolunmuşdur. Ve nice yüz mimar ve mühendis tarzı tarhında serkârlığa mübaderet idüb herbiri hünerler izhar idüb ihsan alurlardı. Amma cümle mimarların pîşvâsı İgnados mimar idi.

«Tâki bu binayi azîm Taaki Kisrâ misal (dört kemer) pâyeleri mahalline dek tamam olub bir gicede mimarbaşı olan İgnados gaib oldu. Meğer bir tebdili (kıyafet) ile Kızılelma diyarına varub anda dahi Rimpapanın izniyle bir (kiliseye) mübaşeret idüb anı dahi nısfının yedi yılda tamam etdikde bir gice oradan dahi firar ile İslâmbola geldikde bânii ma'bed tarafından (azarlandıkda), İgnados: — Bu mesillû binayı azîmin temeli muhkem olmak lâzımdır. Firar itmesem binayı tekmil etmek üzre cebir olunacağım şüphesizdir o halde muhkem olmazdı!» demekle kubbenin inşasına (başladı). Yüz saha ki amudlar üzre kubbeler ile iki tabaka dahi amûdi müntehâlar üzre taaki havrenkler üzre kubbei eflâk misilli bir kâsei sernigûn ve rasası hâsı nilgûn ile mestur bir kubbei azîm ma'mûr etdiler ki feleki atlası bûkalemûunda böyle bir kubbe (kendisinden evvel ve sonra) bina olunmamışdır. Bu kubbei âlinin tâ zirvei âlâsında yüz kantarı İskenderî altundan bir haç alem idüb şu'lei şems ile tâ Alem Dağından ve Keşiş Daşından ve İstranca Dağlarından fark idilur idi.

Kırk sene zarfında ma'bed tamam oldukda enderun ve bîrununa on iki bin hüddam tâyin olunmuşdur... Tâ bu mertebe ma'mur oldu ki milleti Nasârânın lâ teşbih kâbeleri idi.

«Bâdehu vilâdeti Resulü Âlem Efendimizi tebşir eden leylei mübarekede vukubulan zelzelei azîme Taaki Kisrâ ve Kubbei Kızılelma ve Kubbei Ayasofiyyeyi (yıkmakla) ba'de zaman Hızır Aleyhisselâm ihtarı ile üçyüz kadar keşiş rahib Buhayrânın delâletiyle Mekkeye varub ol vakitler henüz küçük yaşlarında olan Cenabı Muhammed Aleyhisselâmın (tükrüğünden) bir mikdar alub bir de nakşi desti mübareklerini almışlardır ki Ebu Talibin hattı destiyle ceylân derisinde menkuşdur. Elhasıl (Peygamberimiz tükrüğüyle) âbı zemzem ve türâbı pâki Mekkeden bizer mikdar (alan keşişler) avdet idüb kubbenin münhedim olan kısmını binaya (başladılar). Hâlen Resulü Ekrem tükrüğü ile bina olunan (yer), kubbenin kıble tarafındadır, malûmu olan canlar nazar ettikde Allahümme salli alâ Muhammed derler, zira kubbenin sair mahallinden bu kısım münevverdir. Ba'delfeth Ebülfeth, bu kubbe Hazreti Risaletin tükrüğü ile kaim oldu deyu tâ kubbei âlinin ortasına bir zincir ile teberrüken bir altun top asmıştır ki elli kilei rumî buğday alur. Bu top altında Hazreti Hızırın bulunduğu ve arasıra sulehayı ümmetten bazılariyle mülâki olduğu

cihetle (haceti olanlar arasında) Hızıra mülâki olmak üzere ol müzehheb top altında kırk gün sabah namazı eda etmek rivayeti (halk arasında söylenir).

....

«Kubbelerin cümlesinin içinde üstad nakkaş erjengi efrenk Mâni nâm zat müzehheb ve mînâ tesavir ve eşkâli garibe ve acibe ve sihrâmiz timsali kerûbiyan ve gayri âdemiyan suretleri nakş etmişdir ki nazar (idenlerin hayretten parmağı ağzında kalır). Kubbei azîmin dört pâyei azîmlerinin tabakai âlisi nihayetinde dört köşede birer melek sureti vardır, lâ teşbih biri Cibril, biri Mikâil biri İsrafil, biri Azrail suretleridir ki hâlâ kanadlarını küşâde idüb dururlar ki boyları kanadlariyle beraber) ellişer ziradır. (Hazreti Muhammed doğuncaya kadar) bu melek suretleri göbeğinde olan ağzından (konuşurlar imiş), Cebrail sureti olacak alâim ve vakayii beyan edermiş, Mikâil sureti cânibi garbda olub düşman zuhur ve (kıtlık, açılk) olur deyu haber verirmiş ve İsrafil sureti cânibi şimalde olacak vekayiden haber verirmiş ve Azrail timsali hükümdarların (ölümünü) haber verirmiş.

....

«Kıblenin orta kapusu cümleden âli ve (boyu) elli zira bir bâbı kebîrdir ve bunun levhaları sefinei Nuhun Cûdi dağı üzerindeki ankazına nisbet olunur. Ve bu orta kıble kapusu üzre tâbut misal bir sandukai tavil içre kıraliçe Sofiyenin na'şı mumya halinde olarak medfundur derler, nice eşhas ol sandukaya (el atmağa) cür'et etdiklerinde cami içre bir zelzele ve velvelei azîme yepda olub (el çekmeğe) mecbur olmuşlar imiş...

....

«Ayasofya makamlarını beyân edelim:

«Makam kıble kapusu — Kanadları Hazreti Nuhun gemisi tahtasından olması mervi idüğünden cümle misafirin tüccar (deniz adamları) ol kapu dibinde iki rekât hacet namazı kılub ellerini kapunun tahtasına sürüb Nuh Nebi ruhuna bir fatihai şerif tilâvet idüb sefere teveccüh eder, gayet mücerrebdir.

«Ziyaretgâhı terler direk — hakkında nice kiylü kal vardır. Kıble kapularının cânibi garbî nihayetindeki kâpunun iç yüzündeki bucakda (dört köşe) yekpare bir beyaz mermer sütundur ki boyu onbir ziradır. Aşağısında bir adam boyu bakır kaplıdır; daima terler durur. Bir rivayetde temelinde tılsımlı define vardır. Diğer rivayetde Yâvedud Sultanın âhı süzinâkinin hararetinden terler. Bir rivayetde dahi Cenabı Resulü Kibriyanın ağzı tükrüğü ile kireç bu sütun altında (karıldığından) anın nemnâk tesiriyle terler. Garib temaşadır. Bir âdem (baş ağrısına) mübtelâ olub bu amudun terinden başına sürse biemrillâh halâs olur. Bir âdemin yüreğinden kan gitse, bu direğin terinden yalasa biiznillâh halâs olur. Bir âdemi rubu ısıtması tutsa, bakırın deliklerinden parmak ile toprak çıkarıb da bağlasa, biemrillâh istifrağ ederek halâs olur, gayet mücerrebdir.

«Ayasofya kuyusu — Bir âdem yürek oynamasına ve hafakan marazına mübtelâ olsa, üç cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan alessabah aç karnına üçer kerre nûş itse biizni Hüda kurtulur derler.

«Altın top — Bir kimse (unutkanlığa) uğrasa gerektir ki Ayasofya kubbesinin ortasında asılı olan top altında yedi kerre sabah namazını kılub üç kerre Allahümme yâ keşifül müşkilât ve yâ âlimüssirrü vel hafiyat diyüb her vakitde yedişer siyah üzüm yise biemrillâh öyle zeki ve necib ve mürşid olur ki işitdiği elfaz derununde (sanki taş üzerine nakşolunmuş gibi kalır). Altında bir kerre ibadet edenin dünyevî ve uhrevî müradları hâsıl olur. Hattâ Akşemseddin oğlu Hamdi Çelebiye Göynük kasabasında olkadar (bunaklık) galebe eder ki bir âdem kendisine selâm vermek istese kâğıda bir selâm resmi yazarmış. Ana nazar idüb vealeykümüsselâm der imiş. Bu (altun top altında şifayab oldu), belâhatten halâs olub ol an Yusuf ve Züleyha te'lifine başlayub yedi ayda itmamı müyesser oldu.

«Makamı soğuk pencere — Kıble tarafında Hünkâr kapusunun iç yüzünde şimal tarafına açılmış bir (pencerei) can safâdır ki daima anda bâdi nesîm esüb âdeme hayat verir Taşrasındaki bâği iremin hoş elhan bülbüli gûya sının nağmelerinden âdeme gıdayi ruh hâsıl olur. İbtidai fetihde Akşemseddin tefsiri şerif dersini tilmizlerine nakledüb. Bunda Kur'an tilâvet eden vesair ulûma meşgul olan tekmili fünun idüb musannif ola! diye hayır dua edüb el'an anda bir kerre Besmele diyen mahrum kalmamışdır. Hattâ üsta-

dımız (Şeyhler şeyhi) Evliya Efendi bu pencerede ilmi kıraatı aşere okudup nice bin adam bu mahalde sahibi kıraat olmuşlardır».

Evliya Çelebi, Ayasofya maddesi içinde, İkinci Selim zamanındaki bir taun salgını münasebetiyle bu mâbette yapılmış büyük bir taun duasından bahseder ve bu duaya 57,000 (!?) kişinin iştirâk eylediğini kaydeder (B.: Kelâmi Ağa).

Büyük seyyah, henüz çarebru bir genç iken Hicrî 1045 (M. 1635) de hocası Evliya Mehmed Efendiden hıfzını tekmil etmiş ve bu yıl Ramazanınının Kadir gecesinde, Ayasofyanın müezzin mahfelinde Kur'an okurken sesinin güzelliği devrin hükümdarı Dördüncü Muradın nazarı dikkatini çekmiş ve derhal Kozbekçi Mehmed ve Silâhdar Melek Ahmed Ağalar tarafından mahfeli hümâyûn huzura çıkarılmış, pâdişahın iltifatına nail olarak Enderuna alınmıştı (B.: Evliya Çelebi).

Ayasofyada Lady Montague — On sekizinci asır ortalarına doğru, Lâle devri başında İstanbula, İngiliz elçisinin refikası olarak gelen İngiliz edibesi Lady Montague, meşhur şark mektuplarından birinde, Kontes de P*** ye yazdığı mektupta Ayasofyayı şöyle tasvir eder:

«Saraydan sonra en meşhur bina, Ayasofya; fakat bir Hıristiyan burayı görmeğe güç muvaffak oluyor. İstanbul kaymakamından üç defa müsaade istettim, nihayet belli başlı efendileri toplamış, matlubumu lûtfetmek kabil olup olmadığını müftüden sual etmiş. Bu iş onlara o derece mühim gelmiş ki, tamam üç gün müzakere edilmiş, nihayet mükerrer ısrarlarıma muvafakat gösterilmiş. Diğer camilere Hıristiyanlar bilâ müşkülât bırakıldığı halde Türkleri bu cami hakkında kuşkulandıran sebebi bir türlü anlayamadım Burası vaktiyle bir kilise olduğu için, galiba, el'an mozayik halinde görülen ve zaman ile harabeye yüz tutan azizlere dua edilip de camiin kudsiyetine halel getirilmesin diye çekiniyorlar. Umumiyetle zannedildiği gibi, Türklerin İstanbulda buldukları tasvirleri kâmilen tahrib ettikleri katiyen yalan. Ayasofyanın 113 kadem mermer direklere müstenid kemerler üzerine inşa edilmiş, taşları ve döşemeleri de mermerden. Muhtelif renkte mermer direklere müstenid iki dehliz görülüyor. Kubbe mozayikle süslü, fakat kısmen harabe yüz tutmuş. Bana bunlardan bir avuç getirip gösterdiler, cam gibi veya avanturin yapılan terkib gibi göründü. İmparator Kostantinin mezarını da gösterdiler, Türkler buna pek ziyade hürmet ediyorlar.

«Size Ayasofya gibi gayet meşhur bir binayı natamam bir surette tasvir ediyorum; fakat sanatı mimariye pek az vukufum olduğunu bildiğim cihetle hiç teferruata girişmiyorum. İstanbulda öyle camiler gördüm ki Ayasofyadan ziyade hoşuma gitti, meselâ Süleymaniye Camii...» (Ahmed Refik tercümesi).

AYASOFYA (Küçük) — (B.: Küçükayasofya).

AYASOFYA BOZASI — Evliya Çelebinin kaydına göre Onyedinci asır ortasında İstanbulun en namlı bozalarından idi, sertliği ile meşhurdu; ırgat, hamal, sandalcı ve tellâk gibi ayak takımı, Ayasofya bozasından bahse tutuşup içerlerdi. İçki yasağı devirlerinde, müsekkir olarak içilirdi.

AYASOFYA ÇARŞISI, MEYDANI, VE SIRA KAHVELERİ — Ayasofya yanındaki Adliye konağının yandığı tarihe kadar (1932), Ayasofya önü, Büyükşehrin kalabalık ve hareketli yerlerinden biri idi. Büyük bir mâbed, Adliye Sarayı ve büyük bir hamam bu faaliyet merkezini bir saç ayağı şeklinde çerçevelemişti. Atkestaneleri altında ve Ayasofya hamamının önünde ahşap barakalar halinde sıra kahveler uzanır, yazın mâbed önündeki ağaçlar altına arkalıksız bodur hasır iskemleler atılır, Camiin taş döşeli büyük avlusu, şadırvanı fırdolayı çevirmek üzere keza iskemlelerle donatılır, türbeler önündeki duvar boyunca ve Adliye karşısındaki köşede bulunan sebilden mâbedin doğu kapusu yanına kadar duvar boyunca sıralanmış olan kahvehaneler, bakkallar ve arzuhalcılar Ayasofya çarşısını teşkil ederdi. Cami ile hamam arasında Adliyeye doğru uzanan meydanımsı caddenin iki kenarı boyunca, ağaçlar altında kira arabaları dururdu. Kaç göç devrinde kendini bilen hanım hanımcık kadınlar, Ayasofya meydan ve çarşısından yaya geçmezlerdi. Bu semt, Meşrutiyetten beriye, faaliyet ve hareketini parça parça kaybederek nihayet Adliye yangını ile büsbütün söndü; bu satırların yazıldığı 1948 yılında, günün hemen her saatinde ıssız ve tenhadır; Müze olan Ayasofyanın ziyaretçileri

ecnebilerle mahdut mikdarda mektep talebelerine inhisar etmiş, muazzam ve muhteşem hamam kapanmış, depo olmuş, Adliyenin topladığı mahşerî kalabalık da Postahaneye hicret etmiştir. Meydan - Cadde, etrafın mesken kesafetinden ve okuldan mahrum olması yüzünden, çocukların mahalle stadı da olamamıştır. Yaz günlerinde, tek tük sevdazede çiftlere rastlanır, öyle ki, Ayasofya hamamının önündeki revak sütunları üzerinde kalem ve tebeşirle yazılmış randevu saatleri dahi okunur.

Evliya Çelebinin kaydına göre Ayasofya meydanı, Onyedinci asır ortalarında, Büyükşehir halkının belli başlı mesire yerlerinden biridir. Fakat bu meydanın hududunu çizmek güçtür; kaba taslak Ayasofya ile Sultanahmed camileri arasındaki saha diye tarif etmek mümkün olup, bu takdirde hamam, meydanın ortasına düşer. Onyedinci asır ortalarında Evliya Çelebinin bahsettiği meydan, irili ufaklı ahşap binalarla dolmuş olacaktır ki, Hicrî 1153 ve 1154 yıllarında iki yangın burasını silip süpürmüş, fakat yerlerine ayni tip yeni binalar yapılması gecikmemiştir. Zamanımızda görülen meydan, Balkan Harbinden sonra Şehremini Operatör Cemil Paşa (Cemil Topuzlu) tarafından açılmıştır; aşağıdaki notlar, Belediye Mektupçuluğundan emekli Bay Osman Erginin «Mecellei Umuri Belediye» adındaki büyük eserinden nakledilmiştir:

«Sultanahmedle Ayasofya arasında kâin meydana gelince, burası 1328 - 1329 senelerinde ve Cemil Paşanın zamanı emanetinde açılmıştır. Evvelce mezkûr meydanın yerinde bir iki mahalle mevcud idi. 1327 - 1328 senelerinde iki defa vukua gelen harik dolayısiyle mezkûr mahalleler kâmilen yanmış olduğundan Cemil Paşa muhterik mebani arsalarını istimlâk ettirerek meydana kalbettirmiştir.

«Gerçi Sultan Abdülmecid devrinde Darülfünun olmak üzere Adliye Nezareti binası inşa olunduğu zaman Ayasofya etrafında kısmen istimlâkler icrasiyle tevsiat yapılmış ise de Adliye Nezareti cephesine amud ve Ayasofya binasına müvazi ve iki tarafı ağaçlıklı cadde Sultan Abdülâziz devrinde küşad edilmiştir.

«Ayasofya ile Türk mimarisinin bir nümunei bedii olan Sultanahmed camii arasındaki haili kaldırarak her ikisini de enzarı temaşagerâna olanca mehabet ve azametiyle iraeye muvaffak olmasından dolayı İstanbul ahalisi Cemil Paşaya medyunu şükrandırlar».

1947 yılı haziranında Adliye karşısındaki sebilin mermer cephesi üzerinde Ayasofya çarşısının yıktırılmış ahşab baraka dükkânlarından birine ait şu duvar kayıtlarına rastlanmıştı:

23 haziran 25 polise, 10 nüfusa, 25 Kürde, 25 Müddeiumumi, 40 Beşinci, 25 Baha, 10 Şahin, 35 Mehmedden. 70 Mecidden, 25 Kâmile, 30 Mukbile, 20 Beşinci Hukuk.

Bunlar bir kahveci hesabı olsa gerektir. Sebil üzerinde okunan diğer bazı yazılar da şunlardır:

Süleymaniye 78 simit, Hüseyin efendi 1756 adet simit, çocuğun dühulü: 1 teşrinievvel 1923, hamamda Mustafa efendi 32 kuruş.

* **Aklı kılmıyan başına tac**
İster tok gezsin, isterse aç
Mastika düz rakı elde kadeh var iken
Lokmanlar bile bulamaz anın derdine ilâç

* **Bütün dünyayı gezdim bulamadım başıma bir tac**
Şu İstanbulda ne zengini tok gördüm, ne fukarayı aç

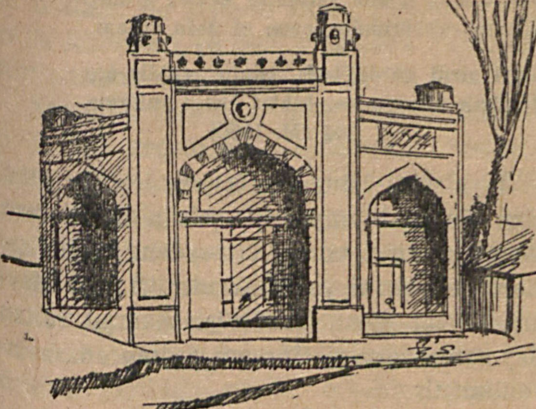
* **Silivrikapu, Karabaş Mahallesi, Lanka Sokağında Hanife Hanım.**

Ayasofya meydanı, tarih boyunca çok mühim bir vaka olarak Meşrutiyetin resmen ilânına sahne olmuştur. En heyecanlı günlerini de 31 Mart vakasında yaşamıştır (Bak: 31 Mart Vakası).

İstanbulda salben idama mahkûm mücrimlerin sehpası, zamanımızda, Ayasofya önündeki meydan - cadde üzerine kurulur; bu satırların yazıldığı sırada burada ipe çekilen son mahkûm, Çatalca cinayetinin faili Küçük Alidir ki, kendisine verilmiyen bir kızın anasını ve babasını, vahşiyane bir surette katletmiş olan bir adamdır.

AYASOFYA ÇEŞMESİ — Alemdar Caddesi üzerinde Ayasofya Caminin önünde müstakil bir adacık üzerindedir. Ortadaki büyük, iki yandakileri küçük, bir arada üç çeşmedir. İ. Hilmi Tanışık «Çeşmeler» adındaki eserinde üçüzlü tâbirini kullanmıştır.

1911 (1330) de Mimar Kemal - Vedat Beyler ekolumun mahsulü bir çeşme olup ortadaki büyük çeşmenin kemeri üzerinde Beşinci Mehmed Reşadın tuğrası bulunduğuna göre bu hükümdarın hayratı nazariyle bakılabi-

Ayasofya Çeşmesi
(Resim: Nezih)

lir. Çeşmeler kesme mermerden, ayna taşları yekpare mermer olup az derin kemerlidirler. Küçük çeşmeler, lüleleri kopmuş, susuzdur; büyük tunç lüleli orta çeşme semtin suyunu temin etmektedir. Tekneler, kemerlerin altına rastlar, diğer çeşmelerde olduğu gibi çıkıntı teşkil etmediğinden kırılmaktan kurtulmuştur. Çeşmelerin kitabeleri şunlardır:

Sağdaki küçük çeşmenin ayna taşı üstünde Besmelei şerife; kemerinin üstünde:

Ve cealna minelmai küllü şey'in hay

Büyük çeşmenin ayna taşı üstünde:

Ve yeskun feha ke'sen kâne min echane necibâ

Solda küçük çeşmenin kemeri üstünde:

Ve sekahüm rabbühüm şaraben tahûrâ

Ayna taşı üstünde:

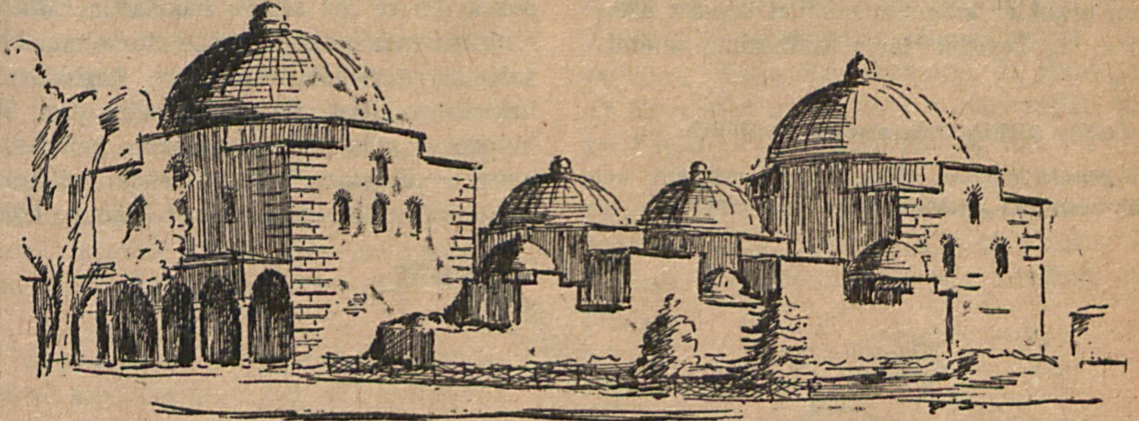
Aynen fiha tesma selsebilâ

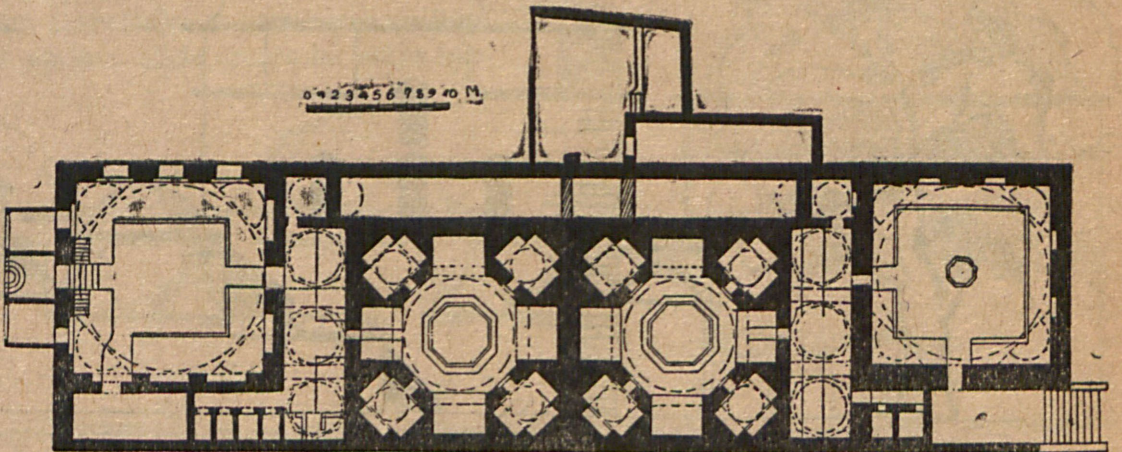
1330

Orta çeşmeye su geldiğine göre Büyükşehrin en işlek bir caddesini tezyin eden bu eserin iki yanındaki küçük çeşmelerin metrûk ve susuz durması göze hoş gelen bir şey değildir; küçük bir himmet Ayasofya çeşmesine hakkı olan taraveti bahşedecektir.

Bibl. : İ, H, Tanışık İstanbul Çeşmeleri I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYASOFYA HAMAMI — Ayasofya ile Sultanahmed Camii arasında İstanbulun en büyük Hamamı ve bir Mimar Sinan yapısıdır.

Ayasofya Hamamı
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

Uzun yıllar kapalı, metrûk kalmış, depo olarak kullanılmış, içi yürekler sızlatacak şekilde tahrib edilmişti. 1957 - 1958 arasında tâmir edildi, fakat maalesef hamam olarak açılmadı. Zannediyoruz ki tâmir bu sanat şaheserini hamam olarak açmak gaayesi ile yapılmamıştır.

1947 de İstanbul Ansiklopedisine bu muhteşem hamam hakkında şu notlar derc edilmişti.

Bu satrların yazıldığı sırada, uzun zamandanberi metrûk, Devlet Matbaasının deposu olarak kullanılmakta idi. Ayasofya Hamamı, Büyükşehri tezyin eden, İstanbulumuzun üzerinde millî imar damgalarımızdan biri olan eşsiz kıymette bir yapıdır ki, yalnız hamam olarak kullanılır, âcilen restore edilerek klâsik Türk hamamı olarak açılması, bir millî şeref ve haysiyet meselesidir. İstanbulun beşyüzüncü fetih yılı hazırlıklarının başında gelen işlerden biri de bu hamamın ihyasıdır.

Bir çifte hamam olan Ayasofya Hamamının erkekler kısmının medhal kapusu üzerindeki üç beyitlik tarih kitâbesinin metni şudur:

Lâilâhe illâllah Muhammeden Resülûllah

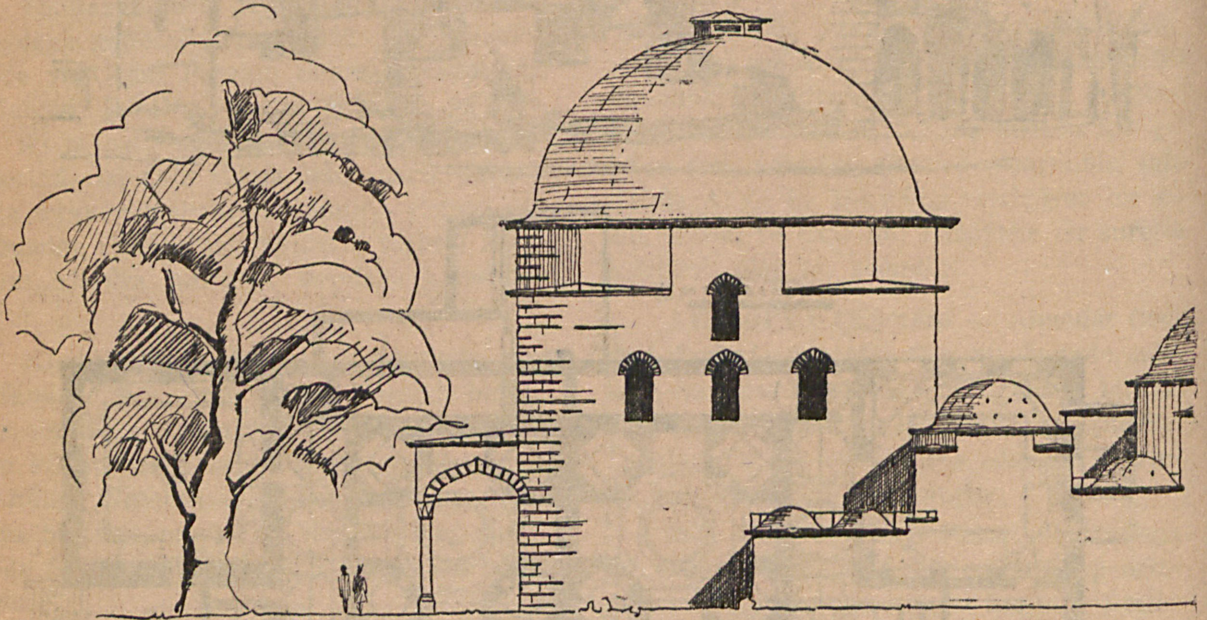
Eğer görmek dilersen ravzai firdevsü rıdvanı
Gelüb hammamı sultâne safa bul eyle seyranı

Revan olmuş içinde selsebilü kevser ırmağı
Sakahüm rabbihimdir içene ol âbin elhanı

Hüdayi girdi gördü bağı Adnin aynidir ânı
Didi târih «Hammamı bihişt âbâdi sultani».
964 (M. 1556)

Tezkiretül bünyanın kaydinden ve kitabeden olarak biliniyor ki, şehrin bu mutena yerine, Onaltıncı asırda Atmeydanı parlak devirlerinden birini yaşamaktadır (B.: At Meydanı), Mimar Sinan tarafından Kanunî Sultan Süleymanın zevcesi Hurrem Sultan adına inşa edilmiştir.

Erkekler hamamının camekân kısmının Ayasofyaya bakan medhal cephesi önünde altı mermer sütunlu bir ruvak vardır ki, bu büyük hamamın başlıca hususiyetlerinden biridir; dört beşik kubbecik ve ortalarında bir küçücük yarım küre kubbe ile örtülmüş olan bu ruvakın üstündeki kurşunlar, 1947 de bir hayli bozuk, kubbelerin içine yağmur suyu sızmakta idi, tamirinin kısa bir müddet daha ihmali neticesinde bu ruvakın çökeceği, çöker iken de mermer sütunları devirip kıracağı pek aydın ve çok acı bir hakikattir. Sütunlar birer mermer mükab üzerine oturtulmuş olup, kaideleri ters lâle yaprakları, başlıkları da baklava motifleri ile tezyin edilmiştir. Terbiyesiz ve mütecaviz çocuklar ve gençler, bu mermer sütunları, kapu ve pencere silmelerini pencerelerin alınlıklarını, tebeşir ve kömür

Ayasofya
(Resim : Reşad

gibi vasıtalar ile arslanlı ve kovalı spor alkışları ve küfürleri ve pek açık saçık fuhuşnameler yazarak telvis etmişlerdir.

Ayasofya Hamamı, Millî Eğitim Bakanlığı emrine geçmeden, Belediyenin benzin deposu idi?! Belediye tarafından mı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından mı yapıldığı tesbit edilemedi, bu hamamda yapılan en büyük tahrip, depo ittihaz edilirken, ortadaki kalın duvarda gayet geniş bir kapu açılarak, erkekler ve kadınlar kısmının birleştirilmesidir. Bu satırların yazıldığı sırada, erkekler hamamı ile kadınlar hamamının asıl hamam kısmı Millî Eğitim Basımevinin kâğıt deposu, kadınlar hamamının soğukluğu ile camekânı da aynı müessesenin kitap deposu idi.

Erkek ve kadın hamamları, yekdiğerinin ayni ve mütenazırıdır; tek fark, erkek hamamı camekânı ile kubbesinin, kadın hamamından pek az büyük olmasıdır. Plân: büyük bir kubbe ile örtülmüş camekân, ki bu kubbe, dört yarım kubbecik ile dört duvar kemeri üzerine oturtulmuştur; üç küçük kubbe ile örtülmüş soğukluk; göbektaşı üstünde bir büyük, halvetler üstünde dört küçük yarım küre kubbe, sofalar üstünde ve medhal üstünde dört beşik kubbe ile örtülmüş asıl hamam kısmından ibarettir; bilhassa, sekiz köşe bir göbektaşının etrafında, dört köşede dört halvet ve biri karşıda ikisi iki yanda üç sofası ile Ayasofya Hamamı, İstanbul klâsik Türk hamamı tipinin en itinalı, büyük, metin ve güzel yapısıdır.

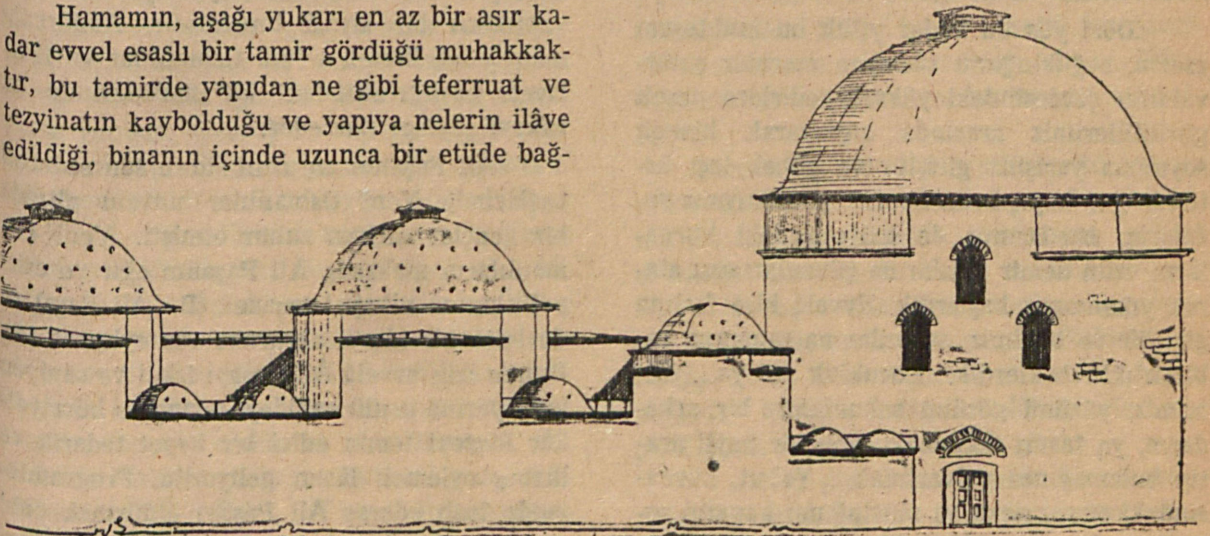
Hamamın, aşağı yukarı en az bir asır kadar evvel esaslı bir tamir gördüğü muhakkaktır, bu tamirde yapıdan ne gibi teferruat ve tezyinatın kaybolduğu ve yapıya nelerin ilâve edildiği, binanın içinde uzunca bir etüde bağlı olduğundan, İstanbul Ansiklopedisi tarafından tesbit edilemedi.

1947 Eylûlünde Millî Eğitim Basımevinin kâğıd deposu olarak kullanılan Ayasofya Hamamının erkekler kısmı şu halde görülmüştür:

Camekânın ortasındaki fıskiye, yerinde yok idi, mesned sütunu soğuklukda duruyordu, yekpâre mermer teknesinin de içeride, bir halvette, kâğıt balyaları arkasında olduğu öğrenildi. Camekânın ahşap soyunma odaları ve bölmeleri tamamen kaldırılmış idi, yalnız, binanın mimarî bünyesinden olan taş soyunma peykleri duruyordu ki, fırdolayı bu peyklerin altında, 21 tane nalın - pabuçluk vardır, hamamın içi de yirmi bir kurnadır. Camekâna büyük pencerelerden bol ışık girer.

Soğuklukta güzel bir çırakman maalesef kırılmıştır (B. Çırakman, Çırağman) ki bir eşi, az zedeli olarak iç hamamın medhal duvarında durmaktadır.

Göbek taşı yer yer çökmüştür, üzerindeki mozaik tezyinat, yukarıda bahsedilen tamirde yapılmıştır. İç hamamın mermer döşemeleri de keza bir kaç yerde çökmüştür. Halvetler ve sofalar üçer kurnalıdır ki, hepsi yirmi bir kurnadır; kurnaların ayna taşları gayet küçük ve zarif; tekneler, üç dört tip üzerine kabartma nakışlı, bir kısmı çanak şeklinde bir kısmı dört köşe blok içine oyma, ayna taşlarına denk zarafettedir, çok yazıktır ki bir kısım kurnalar oldukça ağır tahribata uğramıştır.

Hamamı
Sevinsoy)

Kadınlar kısmının iç hamamı serapa kâğıt balyalariyle dolu olduğundan durumu tesbit edilemedi. Ayasofya Hamamının kitap deposu olan geri kalan kısmı da gezilemedi.

Onyedinci asrın büyük muharriri Evliya Çelebi, Ayasofya Hamamından bahsederken, evvelâ İstanbulun en büyük ve en güzel hamamı olduğunu belirtir, sonra, her şeyi yeni ve temiz, çarşı hamamları içinde âyan ve eşraf hamamlarından olduğunu söyler; İstanbul hamamlarını lâtife yollu müşterilere taksim ederken, Ayasofya Hamamı için «Şeyhlere mahsustur» der.

«İstanbul Çeşmeleri» müellifi İbrahim Hilmi Tanışık, Ayasofya Hamamı hakkında İstanbul Ansiklopedisine şu küçük hâtırayı tevdi etmiştir:

«İstanbulu tezyin eden ecdad yadigârı âbidelerden Ayasofya Hamamına, ilk defa, bundan tam otuz altı yıl evvel girmiştim. Cağaloğlu semtinin Çatalçeşme mevkiinde, bu satırların yazıldığı sırada İstanbul Kız Orta okulu olan bina, o zamanlar Darülmualliminе verilmişti ki ben bu mektebe 1911 de girmiştim... Sıra kahveleri önünde tiryakilerin nargile tokurdattığı Ayasofya Meydanının büyük atkestanesi ağaçları altında, ekseriya sabahın erken saatlerinde ve bazan da akşam üzerleri, galiba on beş günde bir, kırkar mevcutlu üç şubeye ayrılan sınıfımızın birinci şubesi ile bu hamama getirilir, ve yıkanıp temizlendikten sonra da ikişerli muntazam sıra halinde mektebimize dönerdik.

«Dört yüz bu kadar yıllık bu muhteşem eserin, soğukluğunu süsleyen mermer şadırvanının çevresindeki yüksek sedirlere neşeli gürültülerimiz arasında sıçrayarak hemen soyunma yarışına girişilir ve göbek taşı üstünde yer kapışılırdı. Sonra... Bazılarımız sofaların, bazılarımız da halvetlerdeki kurnaların uzun demir askılarına çıkmalarımızı atarak yıkanmaya başlardık. Evvelâ kise faslına girişilir ve hepimiz, sabunlanma zamanını sabırsızlıkla beklerdik. Çocukluk bu ya... Kimimiz, yüzünü gözünü sabunlamış bir arkadaşın, ya tasını saklamak.. onu bir hayli aratıp bulamayınca yalvartmak... Yahut, kurnasındaki suyu, sıcak su musluğunu kapatıp soğuğunu açarak değiştirdikten sonra ya kendisi tarafından gafletle döküldüğü zaman ürperişini seyretmek veya taslarımız ile apansızın tepesinden aşağı boşaltarak onu cıyak cıyak bağırtmak mâsum zevklerimizden idi. Bazan da iş ber akis olur, ayni hal bizim başımıza gelirdi, o zaman kızdığımızı katiyen belli etmiyerek gülmeğe çalışır ve hakikaten de eğlenirdik. Ama çıkış zamanı yaklaşınca suratlarımız donuklaşır, çok ferah ve aydınlık olan hamamın içi âdeta loşlaşırdı. Ya hamamcının: «— Başka müşterilerimiz geliyor, haydi efendiler...» ricası, veya başımızdaki memurun: «— Artık yeter...» kumandası üzerine ister istemez dışarı çıkar ve bahsettiğim şadırvanın sessizliğine dayanamadan, gözlerimiz arkada, bu güzelim binadan zorla ayrılırdık...

«Hey gidi günler hey... Bugün, İstanbul Ansiklopedisi adına Reşad Ekrem ile beraber Ayasofya Hamamının çok hazin son durumunu gördüğümüz zaman, yarım saatlik kısa bir müddet içinde, bütün bu eski panaroma sözlerimin önünden böylece akıp geçti, ve yaralı gönlüm duyduğu acı ve sızıyı unutmak için, İstanbulun belli başlı büyük sanat eserlerinden biri olan bu hamamı tamir edilip açılmış görmeyi öyle bir özleyiş özledi ki... Ömrümün sonuna kadar, çocukluğumu bulurum ümidi ile, başka hamama gidemem desem yeridir».

AYASOFYA İCTİMAI — Abdülâziz devrinde Türkiyede meşrutiyet rejimi kurmak ve mutlakıyetin desteği olarak görülen Sadrazam Âli Paşa hükûmetini devirmek üzere birkaç münevver gencin Ayasofya Camiinde yaptıkları bir siyasî toplantıdır. Abdürrahman Şeref Efendi «Yeni Osmanlılar ve Hürriyet» başlığı altındaki bir makalesinde bu vakayı şöylece nakleder:

«Âli Paşanın en uzun süren son sadareti başlarında Yeni Osmanlılar unvanı altında bir gençler fırkası zuhur etmişti. Yeni Osmanlıların maksadı, Âli Paşanın ağır ve ezici politikasına nihayet vermek (B.: Âli Paşa) ve devlette bir idarei ahrarane vaz eylemek idi. Bunun için evvelâ Âli Paşayı iskat ve saniyen anın yerine usulü cedideyi terviç ve hürriyetkâr idareyi temin edici bir heyet tedarik ve ikame eylemek lâzım geliyordu. Programlarında icab ederse Âli Paşayı öldürmek dahi var imiş. Cemiyet halini alan bu gençler arasıra içtima ile teatii efkâr eyledikleri gibi vesaiti icraiyelerini kararlaştırmak ve yeni

kabineyi terkib edecek zevatı tayin eylemek üzere bir gün de Ayasofya Camiinde toplanıp cereyan eden müzakerede ittihadı ârâ ile bir kararı kat'î verememişlerdi. Bunlardan Mehmed Bey, sadarete amcası Mahmud Nedim Paşayı ve bazı diğerleri Ahmed Vefik Efendiyi (B.: Ahmed Vefik Paşa) tavsiye eyliyorlardı. Nezaretlere dahi efkârı münevvere ashabından istikametle maruf rical namzed gösteriliyordu. Ahmed Vefik Efendinin bu tertibden haberi var mı idi, bilemem. Fakat Maarif Nezaretine namzed kılınan Salih Efendi merhum hiç bir şeyden malûmatı olmadığını ve keyfiyeti duyunca Âli Paşaya ifade ile tebriyei zimmete uğraştığı sırada: — Merak etmeyiniz efendi hazretleri! Mürettibler kim olduğunu ve kimlerin zimedhal bulunduğunu biz biliyoruz! Teminatını aldığını söyler idi. Cemiyetin ruhu ve re'si Mehmed Bey idi. Mehmed Bey, Mahmud Nedim Paşanın biraderi Sağır Ahmed Beyin küçük mahdumu idi. Ahmed Bey, ashabı fazlü irfandan ciddî ve afif bir zat idi. Nakleder ki biraderinin sadaretinde bir gün ziyaretine gidip islâhı meslek etmesini tavsiye eylediği sırada nahvetli paşadan istihfaf ve istiskale: «Bari Naimâ tarihini okusanız bir parça mütenebbih olurdunuz» söziyle yanından ayrılmış ve zamanı ikbalinde bir daha semtine uğramamış. Ayasofya içtimaını müteakip keyfiyeti zabıta haber alıp taharriyat ve takibatı şedideye başladı. Bir gece, İstinyede Sağır Ahmed Beyin yalısını elek elek aradılar. Beyin büyük oğlu Ali Haydar Bey merhum nakleder ki: «Taharriden bir gece evvel geç vakit Mehmed Bey yalıya gelip yanına bir miktar eşya aldıktan ve validesi şefkati maderane ile nukudu mevcudesini ve iki dal elmas iğnesini kendine verdikten sonra yalıdan savuşup Avrupaya firara muvaffak olmuş. Küçük oğlunun teşebbüsatına kâfi derecede muttali olmıyan Ahmed Bey, hanesinde icra edilen taharriyattan müteessif olarak Ali Haydar Beyi şikâyet için Âli Paşaya göndermiş. Ahmed Bey, hanesine yapılan haysiyet kırıcı muameleden bahs ile ne cürüm ve kabahat işlediğini bilmediğini ve hükûmetce kendisinden emniyet münselib olmuş ise taşrada tensib ve irae olunacak bir mahalde ikamete müheyya bulunduğunu söylemiş imiş. Âli Paşa: «Peder Beyefendiye mahsus selâm ederim, kendisine yerden göğe kadar emniyetimiz vardır, lâkin zabıta istihbaratında Mehmed Bey efendinin ismi deveran edip duruyor, kendisinden bazı şeylerin tahkiki lâzım geliyor, aranıyor, lâkin bulunamıyor. Müsterih olsunlar ve Mehmed Bey nerede ise bulup hükûmete göndersinler, hükûmetin başka maksadı yoktur» gibi sözlerle Ali Haydar Beyi nazikâne bir surette savmış (B.: Yeni Osmanlılar).

AYASOFYA İÇİNDE MECZUB VAK'ASI — Hicrî 1206 (M. 1791) yılı rebiülâhırının yirminci cuma günü, Üçüncü Selim Ayasofyaya gidip hünkâr mahfeline çıktığında, mihrab tarafındaki cemaatin içinden kimsenin tanımadığı bir meczub magribi sünnetler kılınırken cebinden bir demir gülle çıkarıp, türkçe bilmediğinden kendi lisaniyle şikâyet yollu bâzı şeyler söyliyerek gülleyi mahfel kafesisine fırlattı, bir ikincisini de atmak üzere iken cemaat tarafından tutulup zabıtaya teslim edildi, Sultan Selime arzedildiğinde hemen idamı ferman olundu ve camiden çıkarılıp saray meydanında (Babı Hümâyûn önünde) boynu vuruldu. Bu meczubun, giriştiği ıslâhat dolayısiyle Sultan Selimi dinsizlikle itham eden mutaassıplar tarafından tahrik edildiği pek aydındır (B.: Ayasofya içinde Özbek Dervişi Vak'ası).

Bibl.: Tarihi Cevdet, V.

AYASOFYA İÇİNDE ÖZBEK DERVİŞİ VAK'ASI — Üçüncü Selim, mutaassıp ve muhafazakârlar tarafından gâvur dostluğu ve dinsizlikle, uğursuzlukla suçlanırdı. Memlekette hayırlı işler başarmağa çalışan bu hükümdarın mahvına sebep olan yeniçeri ihtilâlinden daha iki yıl kadar evveldi ki Ayasofya Camiinde bir irtica vak'ası olmuş, İstanbulu günlerce heyecan ve korku içinde bırakmıştı.

Hicrî 1220 (M. 1805) yılının bir Cuma selâmlığında üçüncü Selim Ayasofya Camisinin Hünkâr mahfelinde otururken, cemaat arasından bir Özbek dervişi mahfel kafesine büyük bir taş fırlatır. Kafes kırılıp taş padişâhın önüne düşer, derviş derhal yakalanır, camiden alınıp Babı Hümâyûn önünde boynu vurulur. Pâdişah selâmlık dönüşünde başı gövdesinden ayrılmış cesedi görür:

— Acaip şey! Bunun bu kadar cesaretine sebep derdi ne idi? Sual olundu mu? diye sorar. Mütecavizin sorguya çekilmeden idam edildiğini bildirdiler. Pâdişah fevkalâde kızar.

Bundan böyle bu gibi ahvale cesaret edenlerin çok sıkı bir sorguya çekilmesini emreder. Bir Özbek dervişinin camide seccade üstünden kaldırılarak idam ettirilmesi, mürtecilerin münevver Pâdişah hakkında menfi propagandaları için yeni bir mevzu teşkil eder.

Bibl. : Câbi Said Vekaayinâmesi.

AYASOFYA KÜRSÜ ŞEYHLİĞİ — «Ayasofya Cumâ Vâizliği» denilir; İstanbulda muhtelif tarikatler adına açılmış tekkelerin ilim ve faziletleri ile tanınmış şeyhleri, mürid ve muhitlerinin dışında geniş halk kitlesini tenvir, irşad ve terbiye etmeleri için şeyhülislâmlık makamı tarafından İstanbul camilerinin cuma vâizliklerine tayin edilirlerdi; haftada bir gün halka vâiz etmekten ibaret bu vazifelerine karşılık şeyh efendilere yine Şeyhülislâmlık Makamı tarafından aslâ azımsanmıyacak bir ücret ödenirdi; İstanbul camileri bânilerinin Pâdişah, Valide Sultan, şehzâde, sultan, vezir oluşuna göre kademe kademe tasnif edilmiş, herbirinin cuma vâzi tahsisatı da tesbit edilmişti. Bir efendinin tekkesindeki şeyhliğinin yanında bir câmideki cuma vâizliği vazifesine de «Kürsü Şeyhliği» denilirdi; kürsü şeyhlerinin hepsi birden «katar şeyhleri» diye anılırdı.

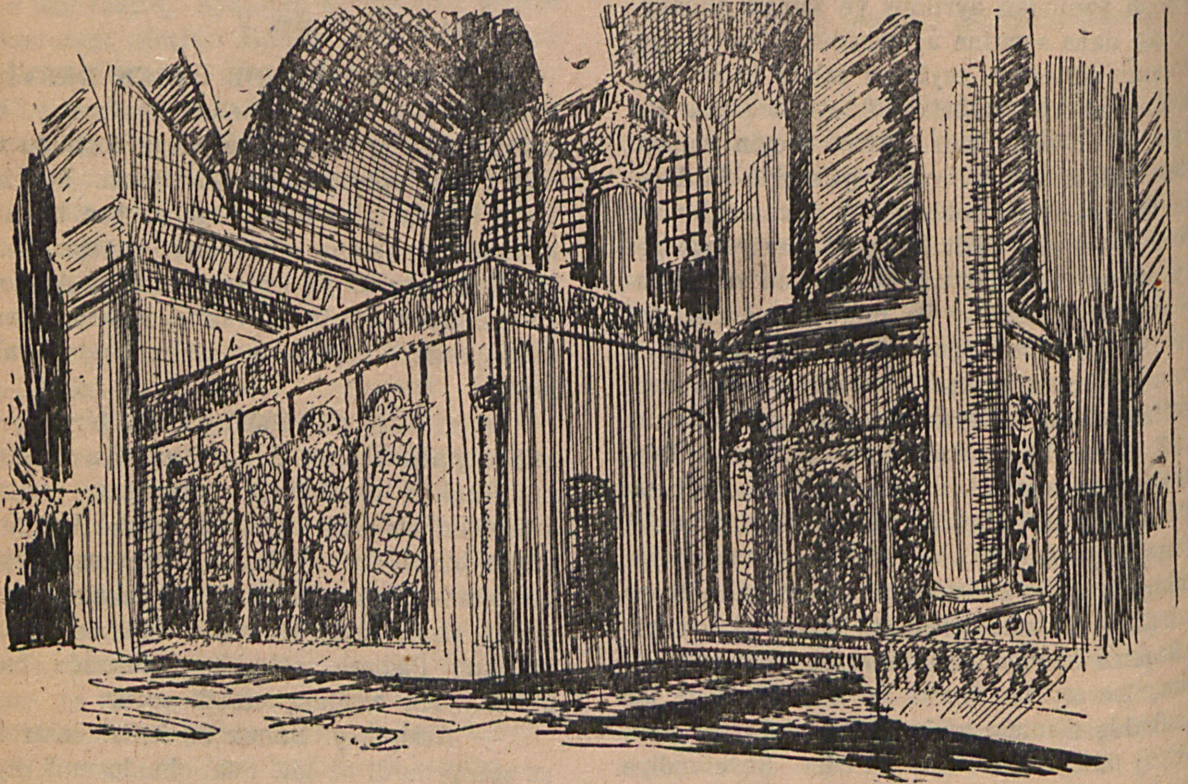
Katar şeyhliğinin en dolgun tahsisatlı en yüksek kademesi Ayasofya camii kürsü şeyhliği, cuma vâizliği idi. Hem umman gibi geniş ve derin bir bilgiye hem de pek parlak hitabet san'atına sahip olmak gereken gayetle şerefli bir makamdı.

Bibl. : M.Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri, I.

AYASOFYA KÜTÜBHANESİ — Büyükşehrin umumî kütübhanelerinin en namlılarından biridir, bânisi ve vaakıfı Birinci Sultan Mahmuddur, Ayasofya Camiinin içindedir, camiin iki büyük istinad duvarı arasındaki boşluğa hicrî 1152 (M. 1739) yılında inşa edilmiştir; devrin şairleri tarafından bu münasebet ile söylenmiş tarihlerden biri şudur:

Görenler tarhı matbuun dididler Zeyniyâ târih
«Bu nev darülkütüb icabı sultanı cihan ârâ»
1152 (M. 1739)

Kütüphaneye şöylece geçilir: camiin halen kullanıla gelen medhal kapısından girilince, sağdaki ilk kemerin altından geçip yirmi adım kadar yürünür, mermer küp solda kalır, küpü geçtikten az sonra, sağda, loşluk içinde,

Ayasofya Kütübhanesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

çiçek motifli bir tunç şebike körülür, dört panodan mürekkeb olan bu şebikenin aralarını başlıkları baklavalı dört mermer sütun ayırır, ortadaki iki sütun arasındaki iki kanadlı tunç kapı, kütübhanenin medhal kapısıdır; şebike panolarının eşi olan kapı kanadlarına, tokmak yerine, çift «Yâ Fettah» oymalı iki yaprak konulmuştur. Bu kapıdan bir basamak mermer merdiven ile ön kısmı mermer döşeli koridorumsu bir taşlığa, solda görülen kapıdan, kütübhanenin okuma odasına girilir.

Koridorumsu taşlık ileride sola kıvrılır ki, tam karşısına gelen kapı, kütüphanenin kitab hazinesidir.

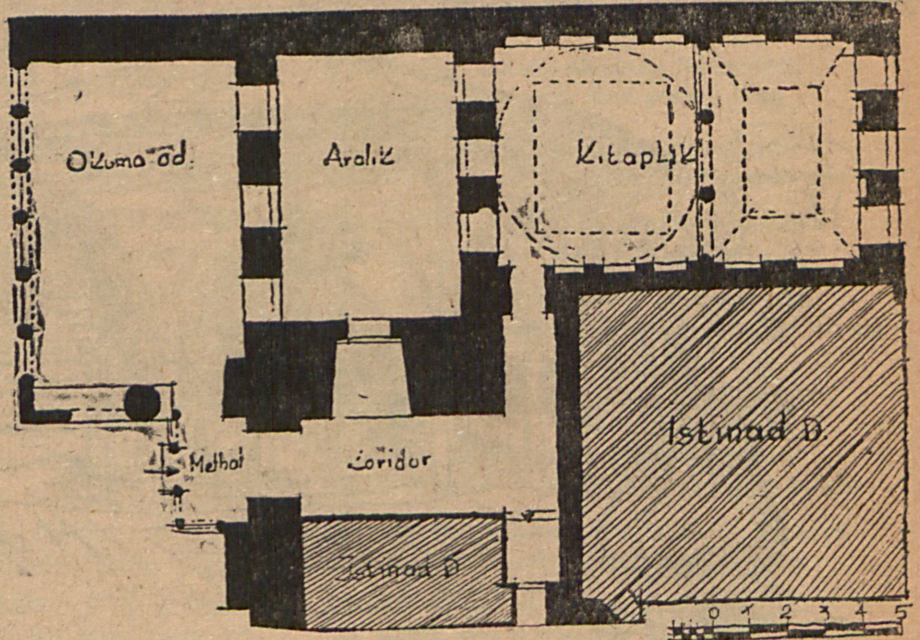
Mustatil plânlı, geniş ve rahat olan okuma odası, dışardan pek az ışık alır, günün her saatinde elektrik yanar. Mütalâaya gelenler, üç dıvar boyunca uzanan bir sedire oturur, sedirin kapıdan girince karşıya gelen kısmı önünde bir tahta masa, iki yan kısmı önünde de, kitab koymak için, gayet dar birer tahta sıra vardır. Zemin eski bir kaç halı ile döşenmiştir, kapının solunda da sedef kakmalı bir dolap vardır. Kapıdan girildiğine göre sol dıvar, camiin içine bakan bir câmekândır; sağ dıvarda bulunan üç pencere de, bu mütalâa odasını kitab hazinesinden ayıran ikinci bir taşlığa bakar, ki bu dıvar ile kapının karşısına gelen dıvar çini panolarla tezyin edilmiştir.

Koridorumsu taşlıkda, solda, iki üç ayak mermer basamakla çıkılır bir pencere vardır ki, mütalâa odası ile kitab hazinesinin yegâne ışık aldıkları yer olan ara taşlığa kadar, bu ara taşlığa bu pencereden girilir, kütüphanenin kömürlüğü olarak kullanılmaktadır. Koridorumsu taşlık nihayette sola kıvrılır. Bu kısım gayet güzel çinilerle müzeyyen olup bilhassa solda bir selvili çini pano pek nefistir.

Mermer kemerinin üzerinde «Besmeleişerife» yazılı demir kanatlı bir kapıdan girilen kitab hazinesi, ikisi divarlara yapışık yarım, ikisi ortada tam, dört mermer sütun ile ayrılmış iki kısımdır, kapıdan girildiğine göre dört köşe olan birinci kısım yarımküre kubbe ile örtülmüştür. Kitab hazinesini aralık taşlıktan ayıran dıvarlarda bu aralık taşlığa bakan altlı üstlü üçerden altı pencere vardır. Yarım küre kubbe sekiz köşeli taş bir tanbur üzerine oturtulmuş olub, tanburun altı diliminde de pencere yeri belli edilmiş, fakat açılmıyarak, alçı kabartma çiçeklerle tezyin edilmiştir.

Kitab hazinesinin yarım küre kubbeli birinci kısmında, ortada blok halinde tahtadan bir kitablık vardır; kapının bulunduğu duvarda üç, karşı duvarda dört adet gömme kitab dolabı vardır, bu dolabların kapakları, ince tel örgülüdür. Hazinenin beşik kubbe ile örtülü ikinci kısmı azıcık yüksek olub tek basamak ile çıkılır; bunun da iki yan küçük duvarlarında ikişer, karşı büyük duvarda, pencereler arasında keza iki gömme dolap vardır, bunların da kapakları tel örgülüdür. Beşik kubbenin ortasında, aşağıya doğru sarkıtılmış, armudi şekilli oymalı tunçtan içi boş, bir top vardır.

Ayasofya kütüphanesinin, bir mâbed, halen bir müze içinde bulunması kendisini göz-

Ayasofya Kütübhânesi
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

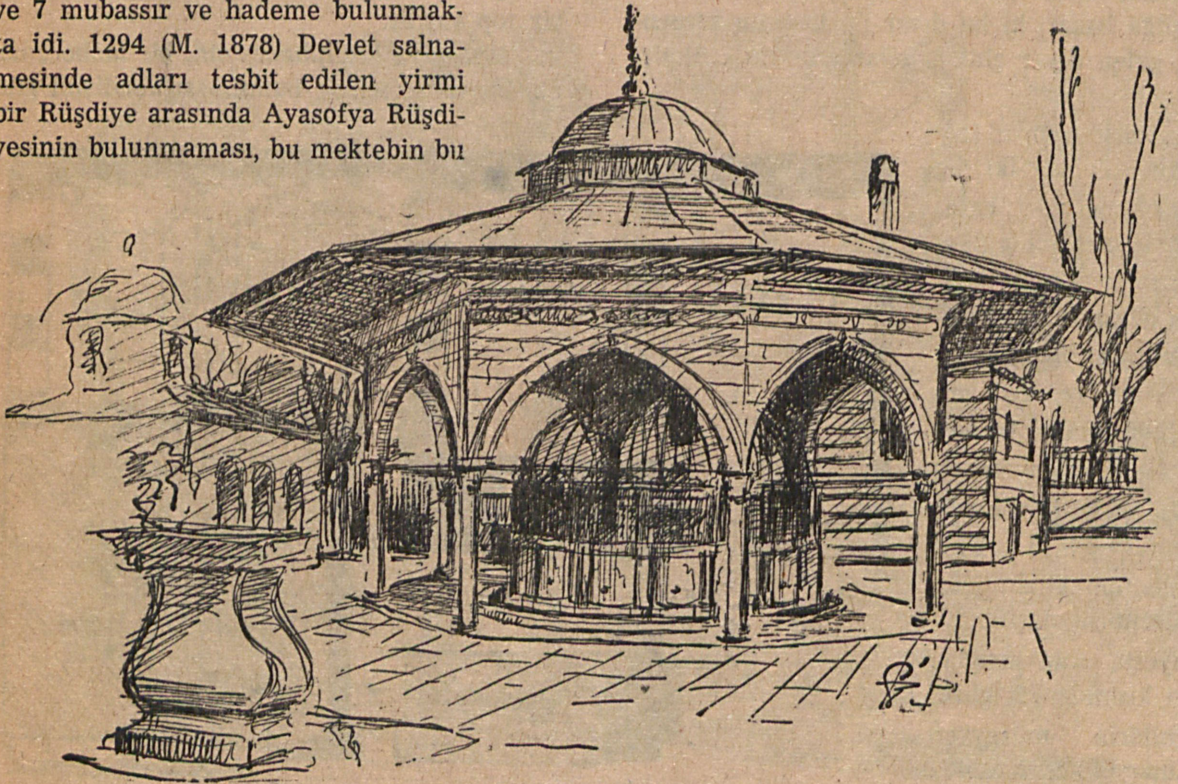
den gizlediğinden ve giriş çıkış külfeti verdiğinden, müdekkikler müstesna, okuyucusu pek azdır; hattâ bir çok vatandaşlarca, tarihî şöhretine rağmen, bu büyük kütübhane mechuldür denilebilir. Okuyucuların Müze dühuliyesi vermemeleri için kütüphaneye gittiklerini söylemeleri lâzımdır.

Bayazıd Umumî Kütüphanesinin müdürü Muzaffer Gökmenin 1947 de neşrettiği «İstanbul Kütüphaneleri rehberi» nin ikinci baskısındaki kayda göre Ayasofya kütübhanesindeki yazma eserler, 4863 ü Birinci Mahmud'un, 113 ü Şeyhülislâm Sadettin Efendinin vakfı, 22 si de vakıfı meçhul olmak üzere 4998 dir. Eski ve yeni harflerle matbu eserler de mühim bir yekûn tutar. Ayasofya yazmaları arasında nadir ve tek nüsha olan çok kıymetli kitaplar bulunmaktadır.

Mahmud Özlü

AYASOFYA MERKEZ RÜŞDİYESİ — Geçen asır sonlarında Büyükşehrin namlı mekteplerinden biri idi; 1903 (1319) Maarif Nezareti salnamesine göre bu tarihde, 17 muallimi, 5 mubassır ve hademesi ve 295 talebesi vardı ki, talebe sayısı iki misline yakın, 613 çocuk olan Bayazıd Rüşdiyesinde 14 muallim ve 7 mubassır ve hademe bulunmakta idi. 1294 (M. 1878) Devlet salnamesinde adları tesbit edilen yirmi bir Rüşdiye arasında Ayasofya Rüşdiyesinin bulunmaması, bu mektebin bu tarihden sonra açıldığını gösterir (B.: Rüşdiye Mektebi).

AYASOFYA ŞADIRVANI — İstanbulun en büyük ve güzel şadırvanlarından biridir; Birinci Mahmud tarafından Hicrî 1153 (M. 1740) yılında yaptırılmıştır. Sekiz mermer sütuna dayanan sekiz geniş kemer üzerine oturtulmuş kalın, kubbeli ve kurşun örtülü bir saçak altındadır, ki saçak da başlı başına bir sanat eseridir. Yekpâre ve zemine tunç bileziklerle bağlanmış olan mermer sütunların başlıkları istalâktitli olup aralarına takılmış kemerlerin ortalarında da mermer kabartma ve altın yaldızlı birer gül motofi vardır. Bu sekiz köşeli mermer ravakın üst kısmında, mermer üzerine kabartma ve nefîs bir hat ile altun yaldızlı arabca bir kitabe vardır. Ravakın iç kısmında ise, arabca kitâbenin mütenazırı olarak mermer üzerine kabartma türkçe bir tarih kasidesi yazılmıştır, bir su halinde, ravakın her parçasında dört mısra bulunan, her mısraı altun yaldızlı çerçeveli, açık mavi zemin üzerine altun yaldızlı ve güzel bir talik hat ile yazılmış olan bu on altı beyitlik kasidenin metni şudur:

Ayasofya Şadırvanı

(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Mihrü sipihri mecdü şan Sultan Mahmudi zaman
Her kavli fi'li heman nâmı gibi mahmûddur

Câri zebanından kerem havzi atâsı merzi ham
Mânendei emvâci yem ihsanı nâ ma'dûddur

Ayni velâyet menbaı şemsi hilâfet matlaı
Ahlâkı Hakkın mecmaı şâhinşehi mes'uddur

Bu âbü tâbı himmeti hûbi rûyi şevketi
Cuşi muini fitneti bahşayışı ma'bûddur

Şemşiri adli kaaimi eyler himayet nâimi
Feyzi düayi dâimi bostâni mülke rûddur

Eyyâmi adlinde mihen kılmaktadır terki vaten
Hep sûddur fikre gelen şimdi ziyan nâbûddur

Ol arifi sahib sülûk dilden ider nef'i şükûk
Tavsiti vefdîle mülûk dergâhine hasûddur

Beytülharame hem imam hem hâdimi Beytülharam
Peygamberin emrin râm bir dâveri pür cûddur

İcrai şer'a hâstgâr isâri hayre zer nisâr
Evsafi pâki Çâryâr zatinde hep mevcûddur

İtti bu mevkide bina şadirvani canfezâ
Amma ne hoş hayri becâ ecri bunun mahsûddur

Resmi bedii tasviri gitti tâ be Çin
Çün kasri Firdevsi Berin kalbe ferah efzûddur

Sakfi müzehheb bir tabak âbi nebâte mâ sadak
Bu hayri pâke pekce bak nezdi hüda mevdûddur

Bu sulara server midir zemzem mi yâ kevser midir
Muhyiye ya mazhar mıdır ihyaya mahzi sûddur

Canı şerefmendi Hasen rûhi Hüseyni gülbeden
Bu ayni safvetmâyeden ez cânü dil hoşnûddur

Ol hüsrevi âli nejat olsun serirârayi dâd
Tâ dehriçinde âbü zâd ibrar için mevcûddur

Târihi dilcûsun Emin su gibi tefsir eyledin
Sultan Mahmude bu şadirvan bu suda cûddur?

H. 1153 (M. 1740)

Saçağın dış tavanı, orta parçalar mavi zemin üzerine altun yaldızlı çubuk kafes, köşeler de altun yaldızdan çiçekli panolarla tezyin edilmiştir. Saçağın ravak cebhesine birleştiği yerde ve arabca kitâbenin üstünde fırdolayı, gülpenbe zemin üzerine mavi, sarı ve beyaz çiçekli bir friz vardır. Saçağın iç tavanı da fevkalâde müzeyyendir; kubbenin etrafında, orta kısımlar, soluk güvez zemin üzerine altun yaldızlı dalgalı kafes, köşeler keza altun yalızdan çiçekli panolarla süslenmiştir; kubbenin içi, mavi zemin üzerine altun yaldızlı çubuklarla dilimlere ayrılmış olup göbeğinde altun yaldız ile çiçekli bir kurs pano, bunun ortasında da altın yaldızlı çubuklarla yapılmış altı köşeli bir yaldız vardır.

Mermer üzerine tunç şebikeli asıl şadırvana gelince, on altı dilimlidir, dilimler, kabarık kısmı dışarıya mukavves ve yarım sütunlarla ayrılmıştır, öyle ki, saçak kemerlerinin her biri hizasına şadırvanın iki dilimi rastlar. Mermer yarım sütunlar ve dilimler alçak kabartma çiçek motifleri ile müzeyyen olup her dilimde birer küçük tunç musluk vardır, bu satırların yazıldığı sırada (1948), bu musluklardan üç tanesi yerlerinden koparılmış, muhakkak ki çalınmış bulunuyordu. Çiçek oymalı tunç şebike, çok kıymetli bir sanat eseridir, şekil itibariyle mermer kısmın bir devamıdır, şu fark ile ki, her dilimin üstünde birer müsellesi alınlık vardır, bu alınlıklar ile dilimler arasındaki dar bir friz üzerine de, tâlik hat ve altın yaldız ile ikinci bir tarih kasidesi yazılmıştır, yine on altı beyitli olan bu manzumenin metni şudur:

Şehinşâhi zeman Sultan Mahmudi celilüşşan
Revan mîzâbı kilkinden uyûni re'fetü ihsan

Teşebbüs eyledi dâmâni şer'i fahri kevneyne
Anı zâtine kıldı sâyebanı ma'delet unvan

Skender feyzi re'yinden eğer itseydi istimdât
Olurdu âbi hayvan dergâehinde nâgihan cûşan

Mededresi teşnegân tîhi zulme âbi şemşiri
Değilahdine dîdâyi cefade kimse sergerdan

Rukûdi âbine dair şikâyet eylese gevher
Olur suyi revanbahş eylerse hazine ferman

Küllihali ahali cûyi adliyle handandır
Meğer desti atâsından zebanir eyliye efgan

Vücidi ayni rahmet olduğuna iki şahiddir
Cebini enverinde nûri dinü pertevi iman

Kerimanı zamanın cûdi ihsanı muvakkattir
Bu sultanı keramet rûzi şeb olmakda sîm efşan

Rizacûyi Hakda itti nakdi himmetin mebzûl
Bu câyi dilküşâde eyledi icâd şâdirvan

Ne şâdirvâni hemtâ ne zibâ tarihi ruh efzâ
Bunun resmin görünce oldı hep ressamlar hayran

Bu su âbihayatn süt karndaşi mıdır sorsam
Ki şirinkâmii câvîde malik nûş iden atşan

Letâfetde müşabihtir bu âbi nâb Tesnime
Bunun sâkisini Cennetden gönderse revâ Rıdvan

Hırrırın gûş idüb bak ayni ta'zim ile bu ayne
Hemîşe olmada tesbih gûyi hazreti Yezdan

Gönüllerde lebi cû seyrine kalmadı hâhiş
Bu mevki oldu müzhetgâhi ehli dânişü irfan

Seriri saltanatda müstedam olsun o şâhinşâh
Cihanda tâ ki nûşi âbden atşan ola reyyan

Emin altun suyiyle eyledim târihini tahrir
Mahalli cûdidir Sultan Mahmudun bu şâdirvan

H. 1153 (M. 1740)

Şadırvanın üzerinde, saçağın kubbesine doğru yükselen tunç çubuklardan yapılmış bir açık kubbe, bunun üzerinde de, lâle şeklinde istif edilip çerçevelenmiş oyma «Ve minel mai külli şey'in hay» âyeti kerimesi yazılı bir tunç alem vardır. Şebikenin önüne abdest alanların sırtlarındakini ve çevrelerini asmaları için, tunç çubuklardan yapılmış askılar konmuştur.

Ayasofya şadırvanı, Türk yapı ve süsleme sanatlarının yüzakı örneklerindendir.

Bibl. : REK, Gezi Notu.

AYASOFYA YANGINLARI — Tarih kaynaklarımızda, iki yangın görülür:

15 Şevval 1153 (M. 1740) yangını — Salı gecesi, cami kurbunda bir evden çıktı, civar köhne ve birbirine bitişik yapılar olduğundan derhal büyüdü, söndürülemiyeceği kestirilince, etraftaki binalar yıkılarak önü alınabildi. Bu yıkma işi arasında Yeniçeri ve Cebeci kollukçularından üç dört nefer enkaz altında kalarak öldü, bir kısmı da yaralandı. Bu yangında 4 - 5 ev yanmıştır.

25 Ramazan 1154 (M. 1741) yangını — Pazar gecesi, cami kurbunda bir bakkal dükkânından çıktı: Şiddetli bir rüzgârla derhal genişledi; yangın söndürülmeğe henüz, nefer ve zabit bir ferd gelmeden ateş, bakkal dükkânına bitişik büyük ve köhne bir eve sirayet etti, bu evden de, semtin küçük ahşap evlerine yayıldı, bu evlerin altı bakkal dükkânlarıydi, yağların tutuşması, yangını bir âfet haline getirdi; bir kolu, Ayasofya haremi önünden Cebehaneye, bir kolu Ayasofya hamamı arkasından Arslanhaneye, bir kolu da Sultanahmet camii ve medresesi tarafından Kabasakal tarafına uzandı. Yeniçeri Ağası Hasan Paşa, bütün ocak zâbit ve neferleriyle gelerek yangını her tarafından kuşattı, Sadırâzam ve padişah da yangın yerine geldiler. Sadırâzam Cebeciler kâtibi Ahmed Efendinin hanesine inmişti; ateş bu evin de bir kaç yerine yapıştığı halde, Sadırâzam dışarı çıkmadı, bunu gören asker fevkalâde gayretle Ahmed Efendinin evini kurtardı ve dolayısiyle yangının evvelâ o kolu bu suretle bastırılmış oldu. Padişah da, ateş tamamen söndürülmeden yangın yerinden ayrılmadı, hattâ sahur yemeğini yangın yerinde yedi. Ayasofya hamamı da askerin fevkalâde fedakârlığı ile kurtarıldı; bu yangında askerden pek çok kimse telef oldu ve yaralandı; Zağarcıbaşı Ağanın da üzerine kereste düşüp yaraladı ve araba ile evine gönderildi (Padişah Birinci Mahmuddur).

AYAS PAŞA — Onaltıncı asır vezirlerinden, Kanunî Sultan Süleymanın sadırâzamlarından; Büyükşehrin bir semti hâlâ onun adına nisbetle anılagelmektedir.

1482 veya buna çok yakın bir tarihte Arnavutlukta Cimara (Himara) kasabasında doğmuştu. Enderunu hümâyundan yetişti; Tarih sahnesine ilk defa (1514) Çaldıran muharebesinde Yeniçeri Ağası olarak girmiştir. Bu muharebenin kazanılmasında büyük rol oynamıştır; sonra sadrıâzam Sinan Paşanın Dulkadir oğlu Alâüddevle ile yaptığı Göksün muharebesine iştirâk etmiştir (1515).

Ayas Ağa gene, ayni memuriyet uhdesinde olmak üzere Mısır seferine iştirâk etmiş ve Lazkiye anahtarlarını Pâdişaha teslim etmiştir (1516). Mısırdaki muharebelerde birçok vazifeler ifa eden Ayas Ağa, son Mısır sultanı Tomanbay'ın yakalanışı hakkındaki iki rivayetten birine nazaran bir mağaradan saklanan Tomanbayı yakalıyarak Pâdişaha getirmiş ve onun emri üzerine Çaldıranda muhafaza etmiştir. 1519 da Yeniçeri ağalığından Kastamoni Sancak Beyliğine tayin edildi. Sultan Süleymanın cülûsunda (1520), Anadolu Beylerbeyisi bulunuyordu; Yavuz Sultan Selim tarafından Şam eyaletine tayin edilen Kölemen ümerasından Canberdigazalı isyan edince Sultan Süleyman üçüncü vezir Ferhad Paşayı serdar tayin ederek tenkile memur etmiş ve Anadolu Beylerbeyisi Ayas Ağaya da onunla birleşmesini emretmişti.

İsyan bastırılınca Ayas Paşa Şam eyaletine tayin edildi (6 Şubat 1521). 19 Aralık 1521 de İstanbuldan mağzulen çağırılmış, fakat tezine Rodos seferine bu vazife ile iştirâk etmiş, muhasarada fevkalâde yararlık ve muvaffakıyetleri görülmüş, fetihten sonra Kubbe veziri olmuştur (Haziran 1523). İkinci vezir iken âsi Mısır valisi Ahmet Paşa üzerine memur edilmiş, fakat Ahmet Paşa, Mısır ümerası tarafından mağlûp edilip başı İstanbula gönderilince, Ayas Paşa Kütahyadan geri dönme emrini almştır. Bu sıralarda (Mayıs 1524) Pâdişah İstanbulda kızkardeşinin İbra-

him Paşaya tezvici merasimini yapıyordu, Ayas Paşa bu düğünde sağdıçlık vazifesini yapmış ve saraya giderek Pâdişahı düğüne dâvet etmiştir.

Veziriâzam İbrahim Paşa Mısırın islâhı ve dolayısiyle sadarete olan liyakatini isbat için Mısıra hareket ederken yerine İstanbulda Ayas Paşayı kaymakam bırakmıştır (30 Eylûl 1524). Bir senelik kaymakamlığı esnasında Yeniçeriler isyan ederek birçok yerlerle beraber onun sarayını da yağma etmiş ise de isyan bastırılmış, âsilerin cezası şiddetle verilmiştir.

1526 da Mohaç muharebesine, 1529 da Viyana seferine iştirâk etmiş, 1534 de Pâdişahla beraber Bağdada ve oradan da Osmanlı ordusu ile Tebrize gitmiştir. İbrahim Paşanın sarayda boğdurulması üzerine sadarete getirilmiştir (15 Mart 1536).

Ayas Paşanın sadareti zamanında Osmanlı ordu ve donanması geniş harekâtta bulunmuş ve kendisi de bizzat Korfu ve Boğdan seferlerine iştirâk etmiştir. 1538 kışı Kasımpaşa tersanelerinde Venediğe karşı donanma inşaatı ile geçmiş, ertesi sene Barbaros, Preveze muzafferiyeti ile Akdenizi bir Türk gölü haline getirmiş, Hadım Süleyman Paşa da Hind denizinde Diyü kalesini muhasara etmişti; bu suretle şimalde, garbte ve cenupta devletin deniz ve kara kuvvetleri ayni zamanda harekete geçmişlerdi, yekdiğerinden binlerce kilometre mesafede kuvvetli düşmanlarla aynı zamanda mücadele, Ayas Paşanın sadaret devrinde Osmanlı devletinin satveti hakkında bir fikir verebilir. Ayas Paşa Boğdan seferinden döndükten bir sene sonra İstanbulda 13 Temmuz 1539 da vebadan öldü; ölümünde 57 yaşlarında kadardı. Eyüpsultana defnedildi.

Tacettin Topaç

AYASPAŞA — Beyoğlunda, Taksim civarında maruf bir semttir. 1934 Belediye Şehir Rehberindeki Gümüşsuyu mahallesinin Gümüşsuyu Caddesi kavsinin geçtiği parçasını teşkil eder; hemen hemen hepsi yeni (sekiz on senelik) büyüklü küçüklü apartmanlarla kaplıdır; Almanya sefarethanesi, Parkotel, Modern garajı bu semtin hudutları içindedir; Gümüşsuyu Caddesinin deniz tarafındaki sırt üstünde yayılmış olan apartmanlarının üst katlarının Marmaraya, limana, Boğaz ağzına ve Çengelköyünden Kadıköyüne kadar karşı yakaya, Çamlıcaya ve Alemdağına fevkalâde nezareti vardır.

AYASPAŞA CAMİİ — (B: Selime Hatun Camii).

AYASPAŞA CAMİİ SOKAĞI — Taksim nahiyesinin Gümüşsuyu mahallesi sokaklarındandır. Ağaçırağı sokağiyle Sarayarkası sokağı arasında uzanır, Selime Hatun Camii Sokağı ve Ağaçırağı Sokağı ile bir üç yol teşkil eder. Buradan inildiğine göre sağ köşe başında Selimethatun Mescidi vardır; 1933 de kadro harici bırakılarak minaresi yıktırılmak suretiyle kiraya verilen bu mescid, bu satırların yazıldığı sırada Hasan Tahsin Parsadan tarafından iskân edilmekte idi; sol köşe başında büyük ve yeni bir apartman vardır; üç araba geçebilecek kadar geniş ve paket taşı döşeli olan yol Sarayarkası sokağa tatlı bir meyil ile iner; iki başında ikişer üçer katlı beton yapılar bulunmaktadır; sokağın alt başında ikişer üçer katlı beton yapılar bulunmaktadır; sokağın alt başında bir kunduracı, bir bakkal, bir kasap ve bir manav dükkânı vardır. Sarayarkası sokağı kavşağı köşelerinde bulunan evlerin liman ile, Sarayburnundan Çengelköyüne kadar uzanan karşı tarafa fevkalâde nezareti vardır; bilhassa Karacaahmet silueti buradan pek muhteşem görülür.

Bibl.: REK ve ME, Gezi notu.

AYASPAŞA HAMAMI — Taksim Nahiyesinde bu isimle maruf semtin Gümüşsuyu Mahallesinde Sarayağası Sokağındadır. Birinci Cihan Harbi sonunda İstanbul İtilâf devletleri kuvvetleri tarafından işgal edildiği zaman Fransız Jezvitleri tarafından satın alınarak önüne yüksek bir parça ilâvesiyle Sacré coeur de Jesuites adiyle bir Katolik kilisesine kalbedilmiştir. Hamam kısmı olduğu gibi muhafaza edilmiş; oradaki büyük kubbe ile halvetlerin küçük kubbelerinin ve sofaları üstüne rastlıyan beşik kubbelerin yuvarlak camları kaldırarak kurşunla örtülmüş, yarım küre şeklindeki beş kubbenin üzerine etrafı ve külâhı camdan birer fener geçirilmiş ve kiliseye tahvil edilen hamamın içi bu suretle aydınlatılmıştır? Büyük kubbenin üstündeki fenerin cam külâhı üzerine de bir salip rekzedilmiştir.

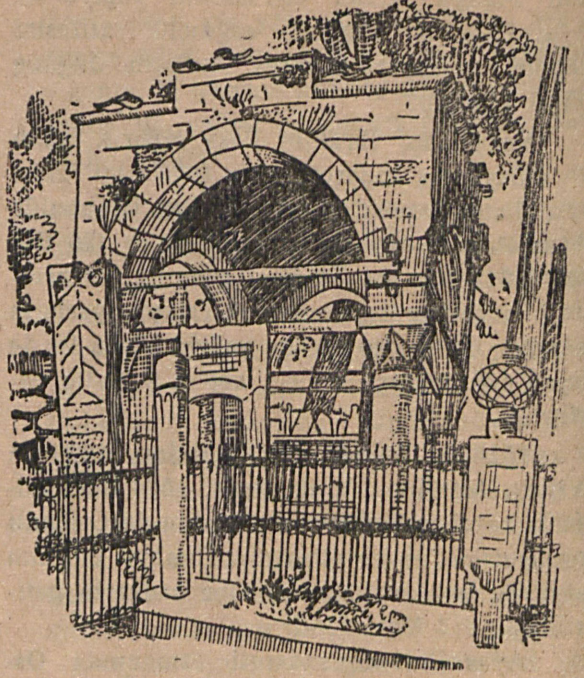
Ayaspaşa hamamının otuz iki kurnalı, büyük ve içi gayet geniş bir hamam olduğu söylenir (B.: Sacré coeur des Jesuites).

AYASPAŞA HAVUZU MESİRESİ — Onyedinci asır ortalarında, Tophanenin üstündeki sırtta Ayaspaşa mezarlığı yanında İstanbulun namlı mesirelerinden idi; ki o zamanlar buraları yarı kır sayılırdı.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

AYASPAŞA MEZARLIĞI — Beyoğlunda, Taksim civarında bu isimle anılan semtte idi; Gümüşsuyu Caddesinin Taksimde çizdiği büyük kavsin içindedir. Arazinin fevkalâde kıymet bulması ve Taksim gibi karşı tarafın göbeğini teşkil eden bir yerde oldukça büyük bir mezarlığın bulunuşunun hoş görülmemesi üzerine nakli kubur yapılarak ifraz edilmiş ve satılan arsalar üzerinde müteaddit şeddadî apartmanlar yükselmiştir. Bu satırların yazıldığı sırada Şehir Tiyatrosunun yeni binası Ayaspaşa mezarlığı toprakları üzerinde inşa edilmekte idi. 1313 (M. 1897) Yunan muharebesinde yaralı olarak istanbula getirilip de hastahanede vefat eden şüheda bu mezarlıkta gömülü oldukları için Ayaspaşa mezarlığının kaldırılması projesi bir zamanlar İstanğının kaldırılması porjesi bir zamanlar İstanbul gazetelerinde uzun münakaşalara mevzu teşkil etmişti.

AYASPAŞA TÜRBESİ — Eyyubda Camii Kebirin iç harem avlusunun arka şimal kapısından çıkınca hemen sağda köşe başındadır, önündeki kabristan duvarı boyunca Beybaba Sokağı uzanır. Dört mermer sütun üzerine oturtulmuş küçük bir kubbeden ibaret bir açık türbedir; Şair Mustafa Sâinin Mimar Sinan ağzından kaleme aldığı Tezkiretülbünyan'ın ifadesine göre, büyük sanatkârın imparatorluk hassa mimarbaşılığına tâyinine vesile olmuş, ve mimarbaşı olarak Koca Sinanın elinden ilk çıkmış eseridir. Kubbesi uzun yıllardanberi bakımsız ve haraptır, çok karlı geçecek ilk kış mevsiminde çökmesi beklenebilir; kubbenin altında bulunup baş ve ayak taşları ve sandukası bir sanat eseri olan Ayas Paşanın kabri de tehlikeye maruzdur; nitekim, az ileride, ayni sokak üstünde, Pertev Paşa türbesinin çatısı çöktüğü zaman, yerine konulması imkânsız ve mücevherden farksız mermer sandukalar

Ayaspaşa Türbesi
(Resim: Nezih)

ve kabir taşları kırılmıştır, kurtulabilenleri, en müşkülpesend kimselere birer sanat bediası olduklarını teslim ettirirler.

Ayas Paşanın sandukası, emsaline nisbetle büyük ve yüksektir, baş ve ayak şâhideleri de bu sanduka ile âhenkdardır. Sandukanın türbe içinde işgal ettiği yer 2,41 metre karedir, irtifaı da 98 santim, bir metreye yakındır. Sandukanın üstünde şâhidelerin irtifaları da 1,35 metredir; başlıkları hariç, üzerinde kubbeyi tutan kemerlerin atıldığı mermer sütunları da 1.65 metre irtifaında olduğu kaydedilir ise, kabrin türbe altındaki azameti anlaşılır. Kabrin baş taşı mihrablı, ayak taşı düz, fakat her ikisi de yazı ve nakış bakımından asîl bir sanat eseridir. Koyu yeşil, siyah ve altın yaldız ile telvin ve tezyin edilmiştir ki, uhreviyetin vakarına pek uygundur. Kitabesi arabca olup baş taşında:

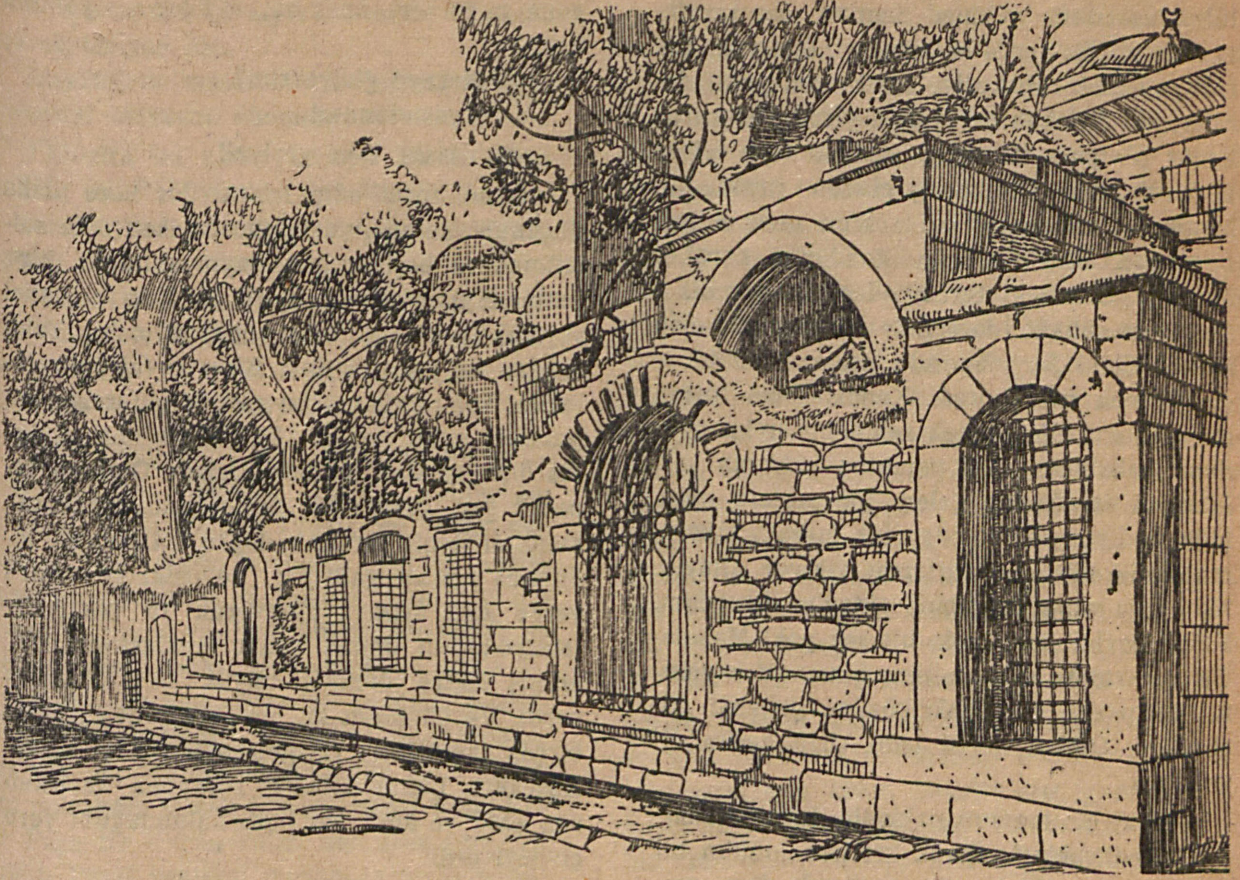
> İntekale min darül fenâ ilâ darülbekaa elmerhumül mağfur eşşehid...

ayak taşında da :

> Elmuhtac ilâ rahmetullah Ayas Paşa bin Muhammed evahiri seferülmuzaffer fî seneti sitte ve erbain ve tis'a mie.

yazılıdır.

Eyyub türbelerinin tamiri işinde, Ayas-

Ayaspaşa Türbesi
(Resim: Nezih)

paşa türbesi ile ele alınacak eserlerden biridir (B.: Sinan Ağa, Koca Mimar; Ayas Paşa).

Tacettin Topaç

AYASTEFANOS — (B. : Yeşilköy).

AYASTEFANOSDA HAREKET ORDUSU VE MİLLET MECLİSİ — Büyükşehrin Rumeli banliyösünde, Cumhuriyet İnkılâbında adı Yeşilköye çevrilen eski Ayastefanos, Türkiye tarihinde iki büyük vakaya sahne olmuştur ki, biri, 1876 harbinde Rusların buraya kadar gelerek bu köyün adiyle anılan muahedenin imzalanması; diğeri de, İkinci Abdülhamide karşı yürüyen Hareket Ordusunun karargâhını bu köyde kurmuş bulunmasıdır (B. : Abdülhamid II.).

Hareket Ordusunun Ayastefanosda bulunduğu sıralara ait en şirin hâtıralardan biri, Fazıl Ahmed'in kaleminden çıkmıştır:

«Hilâl Matbaasını âsi askerler bastıktan sonra Ahmed Samimden hiçbir haber alamamıştım. Nihayet vefakâr bir dost kendisinin Ayastefanosda olduğunu söyledi. Za-ten Ayastefanosu da ikinci hürriyet payıtahtı diye biliyorduk! Geç vakit Yenikapıdan bir trene atladım ve dostumu aramağa gittim. Bu Ayastefanos yolculuğu içinde benim için en mesud tesadüf gene Süleyman Nazif Beye rastlamak oldu. Üstadın etvarında, sözlerinde, ruhunda bir hafta evvele nazaran büyük bir değişim vardı. Çünkü kendisini bu sefer meyus, ezgin değil, bilâkis zinde, beşuş ve pek alevli gördüm.

Lokomotif nihayet istasyona varıp da koşmadan nefes nefese gelmiş gibi soluk alırken bütün etrafta büyük bir faaliyet görülüyordu. Birçok zabit, birçok mavi kostümlü Selânik jandarması, kalpaklarının üzerinde (Ya hürriyet, ya ölüm!) tehdidi okunan boy boy fedai... Bunlardan bazılarının bakışında ne kadar mütehakkim bir mâna farkettiğimi hâlâ pek iyi hatırlarım. Kendilerini hem sevmek istiyordum, hem de her mütehakkim ve silâhlı kuvvetin huzurunda içime gelen iğbirarımsı, infialimsi duyguya (belki kendi zaafımı şiddetle hissetmek azabı!) tamamen mağ-

lûb oluyordum. Ahmed Samimi her tarafta aradım, hiçbir yerde bulamadım. İstasyona tek rar gelişimde (Sirkeciye artık tren yok!) dediler. Ve derakab cebimdeki yirmi beş kuruş kadar bir para ile ne yapacağım diye tefekküre daldım. Çünkü iş cidden fıraklı idi. Maamafih hikâyenin bu tarafını gene münsi bırakarak öldüğüm gün kendimle beraber mezara götürmeği tercih ederim. Gecemi, o zaman Meskûkât İdaresinde müdürümüz olan Hakkı Halid Beyefendinin nezaket ve ulüvvücenabına medyunum. Kendisi beni lûtfen evine kabul etti ve pek rahat bir uyku uyudum. Sabahleyin bizi yataktan kaldıran şey, İstanbul tarafından gelen top sesleri oldu. Mütemadiyen ittisa' eden bir merak, tahammülümün bütün duvarlarını yıkıyor gibiydi. Ne yapıp yapıp İstanbula gideyim diyordum. Fakat neyle? Tren yok, bir şey yok! Maamafih kararımda sebat ettim. Şimendifer yolunu takip ede ede Makriköyüne gelmeyi düşündüm. Ondan ilerisi için Allah kerim diyordum.

Hani bir mevzuu nakledip dururken birdenbire tavakkuf ederek karilere mühim bir nasihat verecekmiş gibi (istitrad) diye azametli bir serlevha yazan muharrirler vardır. İşte ben de onları taklid edeceğim. Fakat benimki öyle büyük, felsefî fikirler falân için değil, kısaca bir kardeş nasihati vermek arzusiyle: Efendiler, dünyada otuz tane Otuzbir Mart olsa size tavsiye ederim Ayastefanostan Makriköyüne yürüyerek gelmek teşebbüsünde zinhar ve zinhar bulunmayasınız!.. Niçin? diye uzun uzun şimdi beni istintaka hacet yok. Fakat bilin ki söylediğim tamamen bir dost vekardeş sözüdür!

Şimdi bahsime rücu ediyorum: Yola düzüldükten epeyce sonra sert, kat'î ve âmir bir ses karşımda gürüldüyordu:

— Dur!

Baktım; bir nöbetçi nefer, tabiî benden hemen itaat! O, sordu:

— Nereye gidiyorsun?

— Makriköyüne!

— Yasak! Dön geriye!!

Şimdi benim halimi siz düşünün bir kere. Fakat ne yaparsın? Bir kere iyice içimi çektikten sonra yorgun ve müteessir geri döndüm. Bereket versin ki hava pek fena değildi. Küskün küskün yürüdüm. Birdenbire gene gayet sert, âmir ve kat'î bir ses yolumu kesti:

— Nereye gidiyorsun?

— Ayastefanosa!

— Yasak! Dön geriye!!

Şimdi insaf edip halimi bir kere daha düşünün! Zaten Ayastefanosda iken öyle suiistimallere başlandığını duymuştum ki, bir tedbirsiz hareketle dehşetli bir kazaya mahal vermek pek muhtemel görünüyordu. Tabiî oradan da geri döndük. Biraz evvel öbür taraftan koğulduğumu bu zavallı neferciğe anlatmak kaabil değildi. Zaten, yanıma yanaşma diye uzaktan tehdide başladı. Ozaman yapacak şey, şimendifer güzergâhını bırakarak kendimi deniz tarafına doğru salıvermek olduğuna kanaat getirdim. Ve belki gene kırk yerde kırk ârızaya uğrayarak tâ Makriköy istasyonunun önüne kadar yaklaştım. Elli, altmış metre ötemde büyük bir kalabalık vardı. Ve emindim ki, bir kere oraya girsem birçok tanıdığıma rastgeleceğim ve iş kolaylaşacak!.. Lâkin tamam istasyona varırken son kat'î ve âmir ses beni bulunduğum yere çivileyiverdi:

— Dur, yasak:

Zaten o kadar yorulmuş, açlıktan, bezginlikten o kadar bunalmış ve ezilmiş bir halde idim ki, hemen toprağın üzerine oturuverdim. Yerimden kıpırdayacak halim kalmamıştı. Artık bütün ümidim lâkırdı anlar bir adamın lûtfen ve inayeten oradan geçerek iki dakika beni dinlemesinde idi. Fakat aksi gibi, inadına kimse gelmiyordu. Orada saatlerce kendi kendime yapacak mâkul bir şey düşünerek ve bunun intizara devamdan başka bir şey olmadığını görüp sıkıntıdan çatlıyarak vakit öldürdüğüme inanınız; nihayet bir ışık, bir ümid belirir gibi oldu. Ayastefanosdan birkaç süvari zabit, birkaç asker ve bir cebel topundan mürekkeb küçük bir kafile geliyordu. Ben herçebâd âbâd yerimden kalkarak onlara doğru yürür gibi oldum. Lâkin iyice yaklaşıp da benim kendilerine doğru teveccüh ettiğimi görünce, hiçbir şey söylememe vakit bırakmadan bağırdılar:

— Ne dolaşıyorsun burada be herif! Girsene içeri!

Ben nöbetçi neferini göstererek: «Efendim...» diye söze başlarken bağırtı büsbütün şiddetlendi:

— Çekil, oradan diyorum sana be herif!.. Hâlâ söyleniyor be!..

Duyduğum meserret ve minnettarlığın derecesini tasavvur edemezsiniz!

Kâinatta bu kadar lezzetli tekdir işittiğimi hiç hatırlamıyorum. Zira iki dakika sonra Makriköyüne girmiş ve birçok ahpaba kavuşmuş bulunuyordum.»

İkinci Abdülhamidin tahttan indirilmesine karar veren Millet Meclisi, 1947 de yanan Yeşiköy Palas'da toplanmıştı. (B.: Abdülhamid II ve Yeşilköy Palas).

AYASTEFANOS MUAHEDENÂMESİ — 1876 Türk Rus seferinde, Ruslar, İstanbul kapularına, Ayastefanosa (Yeşilköy) kadar gelmişlerdi. Bu seferin tarihçesi İstanbul Ansiklopedisinin mevzuu dışındadır. Osmanlı İmparatorluğunun son Vak'anüvisi bu büyük siyasî ve askerî vakayı şöylece hülâsa eder:

«Mütareke mukavelesinin imzasından sonra Server ve Namık Paşaların murahhaslıkları nihayet bulmuş olduğundan sulh şartlarını müzakere etmek Şûrayi Devlet Reisi Saffet Paşa ile Berlin sefiri Sadullah Bey (Sadullah Paşa) yeniden murahhas tâyin edildi. Sadullah Beyin Berlinden vüruduna kadar vakit geçmemek üzere Saffet Paşa yalnız olarak Edirneye gönderildi. Rusya murahhasları da General İgnatief ile Nelidof idi. General İgnatief uzun zaman Devleti Aliyye nezdinde Rusya sefiri olup husumeti aleniyyesi ve tahakkümat ve istihkaratı ile devletimizin her zaman kesri haysiyetine ve hedmi bünyanı şevketine çalışan ve gavail ve masaibi harbiyeyi tertib ve tesri' eden herif idi. Saffet Paşa Edirneye vüsulünü müteakip müzaherata başlayıp Rusya murahhaslarının dürüştane muamelelerine ve muhakkirane ve tezyifkârane sitem ve muatebelerine katlanarak devletçe bâzı menafi istihsaline cabalamakda iken İngiltere sefiri Layard, İstanbulda bulunan İngiliz tebaasının zuhuru muhtemel vakalardan mal ve canlarını emniyet altına almak için İngilterenin Akdeniz donanmasından bir filonun İstanbula gelmeğe emir aldığına ve bu da sureti dostanede olacağına dair Babıâliye bir nota tebliğ eyledi. Bu tebliğ nâgihani Hükûmeti Seniyeye birdenbire «Zade fittanbur nağmetü uhrâ» (Ben tanbura ne vuruyorum o bana ne nağme veriyor) kabilinden göründü. Çünkü İngiltere devletinin şimdiye kadar takib eylediği mesleki bitarafîden çıkıp çıkmayacağına ve çıktığı takdirde dahi takib edeceği hattı harekete, yani Devleti Aliyyeye karşı gösteregeldiği hayırhâhlığın eseri fiilîsini izhara kıyam edip etmiyeceğine ve Marmaraya donanma idhali sureti dostanede olacağı muhakkak ise de maksadı aslî ne idüğüne dair Hükûmeti seniyenin malûmatı iptidaiyesi olmadığından zihinleri tırmalayan keyfiyet İngiliz donanması Bahri Sefid boğazından içeri girerse Rusyalının savlet ve şiddeti artarak İstanbulu işgal ve istilâya tasaddi etmesi ve bilâhara def ve tesviyesi kaabil olamıyacak vekayi ve müşkilâte sebep olması mülâhazası idi. Halbuki İngiltere parlâmentosu vaktinden evvel açılmış ve kraliçenin nutku resmîsinde (Kraliçe Viktorya) «Şarkda muhasemat maatteessüf imtidat eyleyerek muntazir olmıyan bazı vukuat zuhuru ile bunların tedabiri ihtiyatiye icrasına bizi mecbur edeceğini ketm ve ihfa edemem. Bahsedilen tedbirlerin fiilen icrası için lâzım hazırlıkların yapılması hususunda parlâmentanun semahatine tam bir emniyetim vardır» denilmiş ve İngiltere başvekili Lord Beaconsfield sefirimiz Musuros Paşaya ümidbahş tebliğatı mahremanede bulunmuştu. Bunlar İstanbulca peyderpey haber alınarak ve İngilterenin Marmaraya donanma idhalinden maksadı Devleti Aliyye ile akdı ittifak ve bilfiil harbe iştirâk olmayıp her türlü ihtimale karşı bir muamelei ihtiyatiyeden ibaret olduğuna dair Petersburg kabinesine kanaat gelerek korkulan teşevvüşler ve suitefehhümler zail olmuş, fakat İngiliz donanması Akdeniz boğazını bilmürur Mudanya açıklarında demir attıkda, (Rus ordusu başkumandanı) Grandük Nicola İstanbula asker sokmak sevdasından vazgeçmekle beraber mütareke hattını tecavüz etmiş ve Çekmeceleri ve Ayastefanos kariyesini işgal ile Ayastefanosu kendisine karargâh ittihaz eylemiştir. Bu suretle mütareke hattından ilerliyerek payıtahtın pek yakınlarına sokulan ordusuna karşı Asakiri Osmaniye tarafından yeni bir müdafaa hattı teşkil ve tabyalar inşası misilli bazı mertebe müdafaa tedbirlerine başvurulmuştur. İşler işbu sureti tesviyeye iktiran edinceye kadar Hükûmeti seniye hayli telâş etmiş idi. Hattâ bir gün mensub ve mâzul vükelâden ve ricali mül-

kiye ve askeriye ve ilmiyeden bir büyük şûrayi saltanat tertib kılınarak Rusya askeri İstanbula girmek isterse harben müdafaa etmek mi lâzımgelir, yoksa bir mukavelei muslihane tahtında anların dühulüne müsaade etmek mi daha münasib olur maddesinin huzurda müzakere olunması emir buyurulmuştu. Meclis toplanacağı sırada zatı şahâne (İkinci Abdülhamid) «Rusya askerinin İstanbula dühulüne cevaz gösteremem. Ümerayi askeriyemiz izhari cebanet ediyorlar. Ben nefsimce her fedakârlıktan çekinmem. Sancağı Şerifi çıkarıp Rus ordusu üzerine varmağa hazırım» diye irade edip işbu iradei seniye (sadırâzam) Ahmed Vefik Paşaya saraya gelince tebliğ olundukda: «O sözler cilvedir, meram bizi tecrübedir, biz işimize bakalım» diyerek bir tavrı mütebessimane ile yürüyüp meclise girmiştir. Granduk Nicola Ayastefanosu karargâh ittihaz eyledikten sonra Şûrayi Devlet riyasetinden Hariciye Nezaretine tahvili memuriyet eden Devleti Aliyye murahhası Safvet Paşayı Edirneden oraya celb eyledi. İkinci murahhas Berlin sefiri Sadullah Bey o sırada İstanbula gelmekle o da Ayastefanosa gönderildi. Mükâlematı sulhiye orada cereyan etmiş ve takarrür eden şerait üzerine muahedenâme 3 Mart.1878 tarihinde orada imza edilmiştir. (Tarih musahabeleri).

Ayastefanos Muahedenâmesinin metninin hulâsası şudur:

«Osmanlı Devleti; Karadağ Emaretinin kat'î istiklâlini tasdik etmiştir. Aralarında hal edemedikleri meselelerde Rusya ve Avusturya devletleri hakem olacaklardır. Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki daimî münazaalara nihayet vermek için hudut tashih olunacaktır. Emaretin kat'î hududunu, Osmanlı Devleti ile Karadağ tarafından da birer âza bulundurulacak olan bir Avrupa komisyonu tâyin edecektir.

Osmanlı Devleti; Sırbistanın kat'î istiklâlini tasdik etmiştir. Sırbistana ilhak olunacak arazide emlâki olan müslümanlardan Emaretin hududu haricinde yaşamak istiyenler, mülklerini diledikleri veçhile işletebileceklerdir. İslâmlardan, sırplardan ve bir Rus komiserinden mürekkep bir komisyon, müslüman emlâkinin muayenesini iki sene zarfında ikmal edeceklerdir. Ayni komisyon, Sırbistanda bulunan vakıflar ile Sırbistandaki miri emlâkin Sırbistan Emaretine sureti terkini de üç sene zarfında tesviye edecektir. Doğrudan doğruya bir muahede aktedinceye kadar, Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan sırplara, beynelmilel hukuk kaideleri tatbik edecektir.

Osmanlı Devleti; Romanyanın kat'î istiklâlini tasdik etmiştir. Doğrudan doğruya bir muahede aktine kadar, Osmanlı memleketlerinde bulunan Romanya tebaası, Avrupa tebaasına temin olunan haklardan istifade edeceklerdir.

Bulgaristan, Osmanlı Devletine vergi veren bir mümtaz emaret olacaktır. Bulgaristanın kat'î hududu, Rumelinin Rusya askeri tarafından tahliyesinden evvel, Rus ve Osmanlı âzalardan mürekkep bir komisyon tarafından tâyin olunacaktır. Bu hudut, bilâhare tanzim olunacak hudutlara esas teşkil edecektir. Bulgaristan Beyi, ahali tarafından serbestçe intihap olunacak, Büyük Devletlerin muvafakatinden sonra bu intihabı Osmanlı Devleti tasdik edecektir. Büyük Devletler hanedanlarından hiçbiri, Bulgaristan Beyi intihap olunmıyacaktır. Beylik münhal olduğu vakit gene intihap ile seçilecektir. Bulgar muteberanından mürekkep bir meclis, Filibe veya Tırnavada, bir Rus komiserinin riyasetinde ve bir Osmanlı komiserinin huzurunda, Bulgaristan Beyinin intihabından evvel, müstakil Bulgaristan idare nizamnamesini tertip ve tanzim edecektir. İslâm, rum ve ulahlarla karışmış olan mıntakalarda, bu ahalinin hukuku da nazarı dikkate alınacaktır. Bulgaristanda bu yeni idarenin nezareti, iki sene için, bir Rus komiserine verilecektir; bir anlaşma hasıl olabilirse, Avrupa devletleri kabineleri de, Rus komiseri refakatinde birer memur murahhas bulundurabilecektir. Bulgaristanda bundan sonra osmanlı askeri bulunmayacaktır. Eski kalelerin hepsi, masrafları mahalli hükûmet tarafından verilerek yıktırılacaktır. Osmanlı Devleti, mütareke mucibince, tahlife olunan Tuna kaleleriyle Şumnu ve Varna kalelerinde kalan ve kendi malı olan harp mühimmatı vesair eşyayı istediği gibi kullanacaktır. Bulgaristanın intizam, emniyet ve asâyişi için, miktarı Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından ittifakla tâyin olu-

nacak bir millî asker teşkil olununcaya kadar, Rus askeri, iki sene kadar Bulgaristanda kalacaktır. Bulgaristanda kalacak olan Rus askerinin miktarı elli bini geçmiyecektir. Bu askerin iaşesini Bulgaristan temin edecektir.

Bu asker Rusya ile olan münasebetini Romanya tariki ile ve Burgaz ve Varna limanları vasıtası ile temin edecektir. Bulgaristanın Osmanlı Devletine vereceği senevi verginin miktarı Osmanlı Devleti, Rusya vesair devletler arasında kararlaştırılacaktır. Osmanlı Devleti, Bulgaristan Emaretinin ötesindeki eyaletlerine göndereceği veya oralardan celb edeceği askerler ve mühimmat vesaireyi Bulgaristandan geçirebilecektir, yalnız, yolları Bulgaristan Emareti tayin edecektir; bu hüküm yalnız muntazam asker içindir, gayri muntazam askerlerle başıbozuklar ve çerkesler bundan tamamen hariçtir. Osmanlı Devleti, Emaret dahilinde postasını geçirmek ve tergraf hattını kullanmak hakkını muhafaza etmektedir. Bulgaristanda emlâki olup Emaretin hududu dışında oturacak olan islâm vesair ahalinin emlâki üzerinde tasarruf hükümleri devam edecektir; iltizam ve icar ederek istifade edecektir. Âzası islâm ve bulgarlardan mürekkep olup bir Rus komiserinin nezareti altında ve başlıca merkezlerde teşkil olunacak komisyonlar, islâm ve sairenin alâkadar oldukları emlâkin muayenesini iki sene içinde kat'iyen hal edecektir; miri emlâkin ve vakıfların da sureti ferağ ve idaresini iki sene içinde kat'î şekilde hal edecektir. Bu iki sene içinde aranmayan bütün emlâk müzayede ile satılacaktır, bedeli, son vakalardan zarar görmüş olan islâm ve hıristiyan eytam ve eramiline tahsis olunacaktır. Tuna kaleleri tamamen yıkılacak, Tuna sahilinde müstahkem mevki, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan sularında da harp sefineleri bulunmayacaktır. Yalnız karakol gemileri, nehir zabıtasına ve gümrük işlerine mahsus ufak gemiler bulunabilecektir. Tuna muhtelit komisyonunun hak, vazife ve imtiyazları olduğu gibi bırakılmıştır. Osmanlı Devleti Sünne Boğazını tekrar açacaktır. Harpten, Tunada seyri sefainin tatilinden zarara uğrayan eşhasa tazminat verecektir; bu iki nevi masrafa mukabil, Tuna Komisyonunun kendisine vereceği paradan 500,000 frank tahsis edecektir.

İstanbul Konferansının ilk içtimaındaki Osmanlı Devleti murahhaslarına tebliğ olunan Avrupa teklifi, Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasında ittifak ile kararlaştırılacak tâdilât ile birlikte derhal Bosna ve Hersekte tatbik olunacak, vergi bakayası istenmiyecektir. 1880 senesinden itibaren vergi, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında kararlaştırılacaktır.

Osmanlı Devleti, Girit adası ahalisinin arzusunu nazarı dikkate alacaktır. 1868 nizamnamesinin dikkatle icrasını taahhüt etmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından kendilerine bir idarei mahsusa tâyin olunmamış olan Arnavudluk, Tırhala ve Rumelinin sair yerleri için de, buna benzer ve mahalli ihtiyaclara göre bir dahilî nizamname yapılacaktır. Asyada, Rus askerinin istilâsı altında bulunan ve Osmanlı Devletinin iadesi lâzım gelen yerlerin tahliyesinde, bir karışıklığın çıkması muhtemel olduğundan, Osmanlı Devleti, buralarda oturan Ermenilerin emniyetini taahhüt etmiştir.

Osmanlı Devleti, son vakalarda medhaldar olan bütün tebaasını af edecektir. Mahbus ve menfi olanları da derhal serbest bırakacaktır.

Osmanlı Devleti, mutavassıt devletler komiserlerinin Kotur şehrinin tasarrufuna ait beyan ettikleri mütalâayı nazarı dikkate alacaktır, İran hududunun kat'î olarak tahliyesini taahhüt eder.

Rusyanın talep, Osmanlı Devletinin de kabul ettiği harp tazminatı bervechi atidir:

1 — Ordunun idaresi, mühimmatın nakli, ve harp edevatının siparişleri gibi muharebe masrafları	900 000 000 Ruble
2 — Rusyanın cenup sahillerinde ihracat ticaretine, sanayie ve demiryollarına olan ziyan bedeli	400 000 000 »
3 — İstilâ münasebeti ile Kafkasyada edilen zararlara mukabil	100 000 000 »

4 — Osmanlı İmparatorluğundaki Rus tabaası ve tesisatının zararı 10 000 000 »

Yekûn 1 410 000 000 Ruble

Rusya bu tazminattan 1.100.000.000 rublesini almaktan feragat etmektedir, buna mukabil Osmanlı Devleti atideki araziyi Rusyaya terketmektedir:

1 — Tolçi Sancağı (yani: Kili, Sünne, İsakcı, Tolçi, Maçin, Babadağı, Harsova, Köstence ve Mecidiye kazaları) ile Tuna Deltası adaları ve Yılan Adası.

Rusya bu ülkeyi ve Delta Adasını kendi memleketine ilhak arzusunda bulunmadığı cihetle, bunları, Besarabya kıtasının kendisinden 1856 Paris Muahedesi ile alınan parçası ile mübadele etmek selâhiyetini muhafaza eder.

2 — Ardahan, Kars, Batum ve Bayazıt ile Soğanlı dereye kadar olan yerler.

Rusya tebaasının ve tesisatının tazminatı olan 10.000.000 ruble müstesna, mütebaki 300.000.000 ruble tazminatı tediye sureti ittifak ile tayin olunacaktır.

Rusyaya terkolunan mahallerin ahalisi başka yerlere gidip ikamet etmek isterler ise, mülklerini satıp çekilmekte serbesttirler; bunun için kendilerine üç sene mühlet verilmiştir; bu müddet zarfında çıkmayanlar Rusya tabiiyetine geçmiş olacaklardır. Miriye aid emlâk ile vakıf emlâk, Türk ve Ruslardan mürekkep bir komisyon tarafından, keza üç sene zarfında satılarak tasfiye olunacaktır.

Rumeli veya Anadoluda oturan veya seyahat eden Rus tebaası ve rühbanı, sair milletlere verilen hukuk ve imtiyazlar ve muafiyetlerden istifade edeceklerdir. Rus sefareti ile konsolosları, Rus rühbanının tesisatı ruhaniye ve hayriyelerini resmen himaye etmek hak ve selâhiyetini haiz olacaklardır.

Aslen Rus olup Aynorozda oturan rühbana, eski müstemlekât ve muafiyetleri iade olunacak, kendilerine aid olan üç manastır ile müştemilâtına, Aynorozdaki sair tesisatı ruhaniyeye ve manastırlara temin olunan hukuk ve imtiyazlar, eskiden olduğu gibi yine verilecektir.

Rusya ile evvelce akid edilmiş olan ve harp dolayısiyle fesih ve ilga olunan ticaret muahedelerinin vesair bütün muahedelerin, mukavele ve taahhüdatın bu muahede ile nakzolunmayan hükümleri yine mevkii icraya konulacaktır.

Çanakkale ve Karadeniz boğazları, harp ve sulh zamanında, Rusya limanlarından gelen veyahut Rusya limanlarına giden bitaraf devletler ticaret sefinelerine açık kalacaktır; binaenaleyh Osmanlı devleti, 1856 senesi 16 nisanında Pariste imza olunan beyanname ahkâmı hilâfına olarak bundan sonra Karadeniz ve Azakdenizin önüne itibari bir abluka kaymamasını taahüd eder.

Rusya ordusu, kat'î musalâhanın aktinden sonra, üç sene zarfında, Bulgaristan müstesna, bütün Rumeliyi terkedecektir. Anadolu ise, kat'î musalâhanın aktinden itibaren altı ay zarfında tahliye olunacaktır.

Osmanlı Devleti, muharebe esnasında Rus ordusu ile olan münasebetlerinden dolayı ittiham edilmiş bulunan tebaası hakkındaki umumî bir af ilân edecektir. Rus ordusu ile beraber, ailelerini de alarak vatanlarını terketmek istiyenlere mâni olamıyacaktır.

Bu sulh mukaddimatının tasdikini müteakip, harp esirleri, memurini mahsusa vasıtası ile Hocabey ve Sivastopolda mübadele olunacaktır. Osmanlı Devleti, kendisine teslim olunacak hesap üzerinden onsekiz taksit ile altı sene zarfında ödeyecektir.

Bu sulh mukaddematının musaddak nushaları, onbeş gün içinde Petersburgda teati olunacaktır. Kat'i sulh muahedesinin nerede ve ne zaman akid olunacağı Petersburgda kararlaştırılacaktır.»

Aşağıdaki satırlar, Mehmed Galib Bey merhumun «Sadullah Paşa yahut Mezardan Nidâ» adındaki eserinden nekledilmiştir ki, Ayastefanosda Türkiye ikinci murahhası olan paşanın ağzından yazılmıştır:

«Berlinde iken Safvet Paşa ile beraber bu muahedeyi akde memur oldum. Kalktım İstanbula geldim. Babıâliye ve oradan Mabeyne azimet eyledim. Gûya talimat aldım. Daha evvel Ayastefanosa gitmiş olan Safvet Paşa ile birleşmek üzere Sirkeci istasyonuna vardım. Lâkin trenlerin Yedikuleden aşağı gelmediklerini anlayarak bir kayıkla Yedikuleye gittim. Trene bindim; Ayastefanosa

vâsıl oldum. Safvet Paşa ile görüştüm. Merhumla olan hukukum kadîm ve kendisine hürmetim fevkalâde idi. Hem de Safvet Paşa kuvvei hâlikanın nâdiren yetiştirdiği tâzimi siyasiyundan olmakla beraber sohbeti dahi dilnüvaz idi. Vakıa müşarünileyh ile birlikte bulunmak ve akdi muahede gibi mühim bir vazifenin ifası esnasında kendisine refakat etmek benim için bir şeref idi. Fakat iş de o nisbette müşkül idi. Her ne ise müsteinen billâh ifayı vazifeye başlanıldı. Rus murahhaslariyle mükâlemeye girişildi...

«Bizim oturduğumuz hane gerek Grandük Nikolanın ikametgâhına ve gerek muahedenin akdi için hazırlanan haneye pek uzak değildi. Müzakerat bâzan her gün ve bâzan da iki üç günde bir cereyan ederdi. Çünkü İstanbul ile lâyenkati muharebe olunurdu. Aradan epeyce günler geçti ve muahedenamenin bâzı mevaddı takarrür eyledi. Lâkin iş ehemmiyetli noktalara gelince bittabi bidayetteki sür'at görülmez oldu. Hattâ bir aralık müzakeratın inkıtaı ihtimali de yüz gösterdi. Safvet Paşa ile verdiğimiz karar üzerine sadrâzamın Ayastefanosa kadar gelmesini İstanbula teklif ettik; israr eyledik. Sadarette bulunan Ahmed Vefik Paşa geldi.

«Ben müşarünileyhi yakından tanımazdım; keşke davet etmiyeydik!.. Çünkü Vefik Paşa az kaldı işimizi bozacak idi. Anladık ki bir şey becereceği yok! Her ne ise tatlılıkla İstanbula avdet ettirdik ve hakkında beslediğimiz hüsnü zandan dolayı büyük büyük esefler ettik!..

«Şu hale nazaran İstanbuldan bir haber beklemek boş bir şey olduğuna Safvet Paşa ile karar vererek teklifatı düşmanı biraz tahfif ve tâdile medar olur fikriyle zatı şâhane tarafından Rusya Çarı nezdine fevkalâde bir murahhas izamını münasip gördük. Bunu Ruslara açtık. Lâkin General İğnatiyef bize şu cevabı verdi: — Hayır, hayır biz o tuzağa bir kere düştük, bir daha düşmek istemeyiz!

Generalin bu sözünden bir mânâ çıkaramadığımızdan istiknah eyledik. Bakınız İğnatiyef bize ne dedi: (Evet vaktiyle Edirne muharebesini müteakip Sultan Mahmudu Sâni tarafından fevkalâde elçi sıfatiyle Çar Birinci Nikolaya Damad Halil Paşa gönderilmiş idi. Halil Paşa Petersburga vardıkta Rusya hükûmeti canibinden memuriyeti sorulmuş; o da tarafı şâhaneden Çara selâm getirdiğini ve iki hükümdar arasında âhiren caykir olan dostluğu takviye edeceğini ve politikaya dair memuriyeti olmadığını beyan etmiş; anın üzerine Birinci Nikolanın huzuruna kabul edilmiş; fakat Halil Paşa gayet zeki ve dirayetli olduğundan Çarın yanına girdikten ve metbuunun selâmını tebliğ ve hedayesini ita ettikten sonra sözü siyasiyata nakletmiş ve her ne kadar Çarın nezdinde bulunan hariciye nâzırı ile sair siyasiyun Halil Paşanın bu bahiste devamını arzu etmemişlerse de paşanın etvar ve güftarından Çarın mahzuziyetini gördükleri ve Birinci Nikola öyle yanında söz söyletir adamlardan olmadığı cihetle çârnâçar sükût eylemişler. Halil Paşa ise meydanı müsait bulmakla Nikolanın hoşuna gidecek sözler söyleyip ve her dediğine de muvafakat cevabını alıp Edirnede münakid olan muahede ahkâmını küllî tâdile uğratmış ve en nihayet muvakkaten İstanbula avdet etmiştir. İşte Halil Paşanın bu memuriyeti bizim için bir ders olmuştur. O sebeple şimdi Petersburga öyle fevkalâde elçi melçi gönderilmesine muvafakat edemeyiz!..

«Tarafı padişahiden Petersburga bir memur izamı tedbiri de bu suretle boşa çıkınca ve teklifatı vâkia müşkülülkabul bir dereceye gelince herçibâdâbad Makriköy taraflarındaki hattı müdafaa kumandanına iktizası veçhile bir haber irsali ve Ruslara karşı da ruyi celâdet iraesi son bir çare olmak üzere vâridi hatır oldu. Çünkü o günlerde Rus murahhaslarının gösterdikleri tavrı dilhiraş artık tahammül olunur şeylerden değil idi. Hattâ bir akşam Grandük Nikolanın yaverlerinden bir general bizim oturduğumuz eve gelerek bizimle görüşmek istediğini haber vermiş idi. Generali kabul ettik; içeri girdi. Askerce bir temenna çakarak: — Rus ordusu başkumandanı fehametlû Grandük Nikola hazretleri sulhun tatlılıkla husulü emrindeki âmali müsâlemetperverânesine rağmen Osmanlı murahhasları hazeratının işi avk ve teahhüre uğratmalarından ve Rus askerinin uzaktan minarat ve mebanisini gördükleri İstanbula girmek arzusunu her an dermeyan eylemelerinden dolayı vukua gelebilecek her türlü hâdisei müessifenin mesuliyetini Osmanlı murahhasları hazeratına terk eder ve müşarünileyhimadan yirmi dört saate kadar

kat'î bir cevap beklediğini tebliğ eyler!.. Sözlerini söyleyip gitti. Generalin bu gibi ziyareti kısa günde üç defa vâki olmağa başladı bizim tarafımızdan da keyfiyetin deri devlete yazıldığı ve akşama sabaha vürudu memul olan cevap üzerine iktizasının ifasına müsaraat kılınacağı ve şöyle böyle olacağı cevabı verilir idi.

Fakat Grandük'ün tazyikatı biter tükenir şey olmadığından ve Rus murahhaslarına karşı daha ziyade dayanmak çaresi kalmadığı gibi muahedenin imza edilmesine de İstanbuldan mezuniyet gelmiş idüğünden nâçar olsuretle kabule karar verdik. Ancak böyle gayet müphem bir işde öyle kuru bir telgrafla verilen mezuniyete istinad eylemek sevab görülemediğinden akdi muahede için mutlaka tarafı şâhaneden sadir olacak iradenin tahriren tebliğini yazdık ve ertesi günü matlûbumuz veçhile ruhsat gelmekle yüreklerimiz kan ağlaya ağlaya muahedenameye vaz'ı imza eyledik.

İşbu neticeden dolayı Rus ordusundaki şetaretler ve icra kılınan nümayişler cümlesinden olmak üzere Grandük Nikola bize bir ziyafet verdi. Mecburî hazır bulunduk. Grandükün sağında Safvet Paşa bulunuyordu. Solunda da ben oturuyordum. Sofrada ne kadar çatal bıçak, sürahi, bardak, tabak varsa hepsi bakırdan idi. Hattâ Grandük bize hitaben bu takımın kendi tarafından seferberlikte istimal için yaptırılmış olduğunu ve kusura bakılmamasını söyledi... Yemek yenildi, derken sağ kulağımın dibinde top patlar gibi, Grandük bir bağırdı! Meğer âdeti imiş hazır bulunan zabitlerin sigara içmesine müsaade ediyormuş!.. Ne ise sigaraları yaktık, biraz daha konuştuk kalktık evimize geldik. Vukuu hâli İstanbula yazdık... Al sana ertesi günü bir emir ki biz de Grandüke bilmukabele ziyafet vermeli imişiz!... Sandık sandık eşya, alay alay sofracı! Canım buna ne lüzum var; hem böyle şeylere vaktimiz müsaait mi dedikse de anlatamadık. Sandıkları açtık. Bir de ne görelim tekmil takımlar, kahve zarflarına varınca hep murassa, hep müzeyyen şeyler! İçim taştı. Gözlerim karardı. Safvet Paşaya dedim ki «Dün verilen ziyafet galibin ziyafeti olduğu halde takımlarının neden mamul idüğünü gördük. Bu vereceğimiz ziyafet ise mağlûbun ziyafetidir. İnsaf buyurunuz şu murassaat ile biz nasıl ziyafet veririz? Bu olacak iş değil. Yok eğer mutlaka verilecek ise şimdiden söyliyeyim ki ben öyle ziyafette bulunmam». Safvet Paşa reyime tamamiyle iştirâk etti, ziyafetten miyafetten sarfınazar olundu; sandıklar sofracılara yükletilerek İstanbula iade kılındı!...

İçime derd olan hallerden biri de şudur ki, biz Ayastefanosda müzakeratla meşgul bulunduğumuz sırada müracaat edilebilecek adam akıllı bir haritamız yoktu. Bereket versin Berlinden gelirken yolda bakarım diyerek bir Rumeli, bir de Anadolu haritası almış idim. İşte hep o, hep o! Halbuki Rusların elinde bizim kendi memleketlerimizin hududunu, mikdarı nüfusunu ve daha bilmem nesini mükemmelen irae eder öyle muntazam haritalar vardı ki, tarif edemem!»

Aşağıdaki satırlar Ayastefanos sulh müzakerelerinin devam ettiği sıralarda ve muahedenin imzasından sonra İstanbul gazetelerinden çıkarılmış notlardır:

(Vakit gazetesi. 5 Mart 1878 Salı).

Ayastefanosda İngiltere sefareti tercümanı — İngiltere sefareti ikinci tercümanı Mösyö Marniç geçen gün seyahat tarikiyle Ayastefanosa gidip görüşmek üzere Devletlû Safvet Paşa Hazretlerinin dairelerine girerek (Rusya sefiri) General İgnatiyef dahi o esnada paşayı müşarünileyh ile mülâkattan avdet etmek üzere iken kapuda tercümanı mumaileyhe tesadüf eyler ve buna: — Marniç sen misin? diye sual etmesi üzerine o da: — Evet benim! dediğinden generali mumaileyh: — Senin halin malûmdur, buradan çık git, zira kurşuna dizilebilirsin! demesi üzerine tercüman durmayıp İstanbula avdet eyler. Keyfiyet Dersaadette bulunan İngiliz gazeteleri muhabirlerinin mesmuu oldukda fevkalede ehemmiyet verilip taraf taraf telgraflar çekmeğe başlarlar. Bize kalırsa bu keyfiyet generali mumaileyhin bir lâtifesi olmak gerektir.

(Vakit gazetesi 27 Mart 1878 Çarşamba).

Rus ordusu başkumandanı Grandük Nikolanın İstanbulda İkinci Abdülhamid ile mülâkatı — Dünkü gün saat dört buçukta Grandük Nikola maiyeti erkâniyle beraber Rusya imparatorunun zatına mahsud olan Livadya nam vapura râkib olduğu halde Dolmabahçe

sahilsarayı hümâyunu pişgâhına muvasalat eylediklerinde tercümanı divanı hümayun teşrifatü umumiye vekili saadetlû Münir Beyefendi hazretleri istikballerine memuren ve sarayı hümayundan tertip olunan kayıklar ile vapuru mezkûre giderek Grandük Nikola ve oğlu ve prens Lahtenberg ve diğer bir Rus prensi ve erkânı harb reisini bir kayığa ve General Gurko ve Skoblef ve oğlu diğer General Skoblef vesair generaller dahi ayrıca kayıklara bilirkâb sarayı hümayunun büyük iskelesine îsal eylemiştir.

Vükelâyi feham ve ümerayi kiram üniformalarını lâbis oldukları halde Grandük Nikolayı binek taşı kurbunda istikbal eyledikleri ve yine orada hademei hassai şâhane ile musikai hümayun dahi safbestei selâm oldukları halde Grandük ve maiyeti sarayı hümayuna çıkarılarak evvel emirde Grandük cenapları prenslerle beraber lieclil istikbal salon kapusuna kadar ilerlemiş ve yalnız cuma selâmlığına mahsus olan üniformalarını lâbis ve nişanı osmanîyi hâmil bulunmuş olan zatı hazreti tacidârının huzuru şehriyarilerine vüsul ve diğer generaller dahi süferayi ecnebiyeye mahsus olan büyük odaya dühulden ve zatı şevketsematı hazreti tacidârı Grandük Nikola cenabları ile mülâkat etmekle beraber prensler hazeratı dahi Grandük tarafından ayrı ayrı takdim olunduktan sonra süfera odasında bulunan generaller dahi huzuru hümayuna dâvet olunarak cümlesi alâmeratibihim Grandük Nikola tarafından zatı şahâneye takdim olunmuş ve tarafı eşrefi hazreti şehriyariden dahi başvekil fehametlû devletlû Ahmed Vevik Paşa ve hariciye nâzırı devletlû Safvet Paşa ve Serasker devletlû Rauf Paşa ve Tophanei âmire müşiri devletlû Namık Paşa ve devletlû Gazi Osman Paşa ve bahriye nâzırı ve mabeyni hümayun müşiri devletlû Said Paşa ve İstanbul kumandanı saadetlû Fuad Paşa ve mabeyni hümayun erkânı kiramından ve serkurenayı hazreti şehriyari utufetlû Nâfiz Paşa ve mabeyni hümayun serkâtibi utufetlû Lebib Efendi ve kâtibi sâni saadetlû Süleyman Beyefendi ve seryaveri hazreti şehriyarî saadetlû Mehmed Paşa ve yaveranı şehriyariden saadetlû Mehmed Zeki Paşa ve sertabib saadetlû Mavroyani Efendi hazretleriyle yaveranı şehriyariden izzetlû Tâhir Bey alâmeratibihim prezante edilmişlerdir.

Grandük Nikola ile sair prensler ve generaller huzuru hazreti şehriyaride gayet edibâne ve hürmetkârane evzâ' ve etvarda bulundukları gibi hazreti şehriyâri dahi Grandük Nikolaya bir imparator biraderine lâyık olacak surette nüvazişlerde ve refakatinde bulunan zevata dahi nâzikâne iltifatlarda bulunmuşlardır.

Hele Pilevnenin müdafii şecaatsematı devletlû Gazi Osman Paşa hazretleri tarafı eşrefi hazreti şehriyâriden Grandük Nikolaya prezante edildiği sırada Grandük cenapları hakkı müşarünileyhde zatı şâhaneye pek çok medayih ve sitayişde bulunup ezcümle «Böyle gayretli kumandanla muharebe etmek düşmanları için dahi şereftir.» sözü ile Gazii müşarünileyh hazretlerinin üluvvu kadri askerilerini itirafda bulunmuşlardır ve müşarünileyh Grandük Nikolanın maiyetinde bulunan generaller ile erkânı harbiyesinin gerek Dolmabahçe ve gerekse Paşa hazretlerine tesadüfleri esnasında perestiş derecesinde fevkalâde bir riayet ve tâzim eylediklerini reyülâyin müşahede edenler beyan eylemişlerdir. Dersaadet umum. kumandanı ferik saadetlû Fuad Paşa hazretlerinin Filibe önünde son defa olarak vukubulup kendi kuvvetinin üç dört misli bir kuvvete üç gün mukavemetten sonra fenni harbin cevaz verdiği bir suret üzre ricatı muntazame ile hareket eylediği gibi muharebedeki şecaatini takdirden Grandük Nikola müşarünileyhe hitaben ve rusca bir tâbir ile «Siz hakikaten kahraman bir askersiniz» demiş ve Filibe önünde müşarünileyhin kolordusu ile muharebe eden fırkalar kumandanı generalleri: «İşte sizin Filibe önündeki muharebede düşmanlarınız bulunan kumandanları size takdim ediyorum» diyerek general Gurko ve Şovalof ile diğer iki generali dahi takdim etmiştir.

Takdim resmi bu suretle icra olunduktan sonra Grandük Nikola ile prensler huzuru hümâyunda kahveler ve şerbetlerle izaz olundukları esnada süfera odasına avdet eyliyen generaller ve yaverler dahi orada izaz ve ikram edilerek nihayet saat altı raddelerinde misafir Grandük Nikolanın zatine mahsus olan bir küçük vapur ve lüzumu ka-

dar kayıklarla Beylerbeyi sahilsarayı hümâyununa azimet etmişler ve vüsulleri zaman olduğu gibi avdetleri esnasında dahi hademei hassa ve musikai hümâyun tarafından selâmlanıp Başvekil Paşa hazretleriyle Hariciye Nâzırı Paşa hazretleri tarafından dahi iskeleye kadar teşyi olunmuşlardır.

Bundan sonra iadei ziyaret zımnında zati hazreti şehriyarî maiyeti şâhanelerine mahsus olan Teşrifiye vapuruna ve vükelâyi feham vesair bendegânı kiram dahi kayıklara râkiben Beylerbeyi sarayı hümâyununa azimet buyuruldukda Livadya vapurundan evvelce çıkarılmış olan yarım bölük Rusya hassa askeri rıhtım üzerinde safbestei selâm oldukları ve bir bando Rusya musıkası dahi Osmanlı marşını terennümsaz bulunduğu halde şerefvüsulü hümâyuna muntazıran rıhtım üzerinde bekliyen ve cümlesi büyük üniformalarını lâbis oldukları gibi evvelden haiz oldukları nişanı osmanîyi hâmil bulunan gerek Grandük Nikola ve gerek prensler ve maiyeti generalleri cenabı şevketmaabı padişâhiyi istikbale müsaraat eyliyerek cümlece birlikte sarayı hümâyunu mezkûre varmış ve iadeten vizite zımnında yine icab eden iltifatı teşrifkârı bir sureti lâyıka ve faikada bilicra hîni avdette çünkü Grandük Nikola Almanya sefiri asaletlû Prens Ravs cenaplarının kayın validesi anasıl Rusya imparator hanedanının akrabasından olan ve misafireten Dersaadette bulunan Saksvayver Grandüşesi cenaplarını da ziyarete gideceklerinden zati şevketsematı hazreti padişahi Grandük cenaplariyle prensleri vapuru hümâyunlarına alarak vesair generaller dahi kayıklara irkâb edilerek Dolmabahçeye kadar birlikte gelmiştir. Zati padişâhi ile Grandük Nikolanın mükâlematı vakıalarında kâh Başvekil ve kâh Hariciye Nâzırı paşalar hazeratı tercümanlık hizmetinde bulunmuşlardır.

Dolmabahçe sahilsarayı hümâyununa muvasalâtında Grandük Nikola ile prensler Establı âmireden tahsis buyurulan dört atlı bir Establı âmire arabalarına râkiben Almanya sefarethanesine îsal olunub orada Grandüşes cenaplarına vizite verilmiş ve sefarethanei mezkûrede de misafirini müşarünileyhlere bir gündüz ziyafeti keşide olunduktan sonra Ayastefanosa avdet olunmuştur.

Rusya sefarethanesi kapusundaki arma — İlânı harb olunduğu zaman Rusya sefarethanesinin gerek dahilinde ve gerek dış kapusunda muallak bulunan armalar üzerine alâmeti matem olarak bir siyah puşide çekilmiş ve dünkü güne kadar mezkûr puşide baki bulunmuş idi. Muahedei kat'iyyenin imza ve teati olunması ve Grandük Nikolanın dahi mülâkati seniyei cenabı padişahiye nailiyetle artık devleteyn beyninde münasebatı müsafatkârinin iade kılınması üzerine mezkûr puşide dün saat dokuz raddelerinde Grandük Nikolanın Rusya sefarethanesine gelmesini müteakip bir takım dualar ile kaldırılmış ve sefarethane kapusunun üstünde bulunan büyük kuş dahi yerine konulmuştur. Grandük Nikola bir mikdar sefarethanede kaldıktan sonra Dolmabahçe ve badehu Beylerbeyi sahilsarayı hümâyunlarına azimet etmiştir. Müşarünileyh Grandük'a bugün dahi Yıldızda bir ziyafet verilecekmiş.

(Vakit gazetesi. 28 Mart 1878, perşembe)

Yıldız ziyafeti — Tarafı eşrefi hazreti padişahiden fehametlû Grandük Nikolaya bir ziyafet keşide buyurulacağını dünkü nüzhamızda beyan etmiştik. İşbu ziyafet dün akşam Yıldız kasrı hümüyununda ve en üst katta gayet mükemmel ve mutazam surette ita buyurulmuştur.

On beş kişilik için tertip ve tanzim buyurulan sofraya zati hazreti padişahi ile taamda bulunan zevat şunlardır: Grandük Nikola cenapları, Prens Lahtenberg, Prens Oldenburg, ihtiyar general Skoblef, Mösyö Ono Başvekil Paşa hazretleri, Serasker Paşa Hazretleri, hariciye nâzırı devletlû Safvet Paşa hazretleri, devletlû Namık Paşa hazretleri, Bahriye Nâzırı Said Paşa hazretleri, serkurenayi hazreti şehriyâri Nâfiz Paşa hazretleri Başkâtip Lebib Efendi hazretleri, tercümanı divanı hümâyun Münir Beyefendi. Ziyafette Grandük Nikolanın mahdumu dahi davetli idiyse de muahhiren hastalanmış olduğundan gelememiştir.

Ayastefanosdaki Rus askerinin deniz yolu ile gittiği gibi dünkü gün dahi yine bir vapur dolusu Rusya askeri Hocobeye mütevecciham. Ayastefanostan hareket etmiştir. Rusya hassa askerinin cümle asakirden evvel Rusyaya avdet eylemesini imparator hazretleri talep ve arzu etmekte imiş.

Rusya ordularının Rusyaya nakline ne-

ziyaret etmek üzere Rusya devleti tarafından memuren geçen gün devletlû ütufetlû Serasker Paşa hazretleriyle beraber Dersaadete gelmiş olan Rusya erkânı harbiye reisi muavini ferik general (Nikof) üserayi osmaniyenin dahi nakline nezarete memur olup bu husus için tarafı devleti aliyyeden dahi erkânı harbiye mirlivalarından saadetlû Osman Paşa memur edilmiş ve paşayi mumaileyhin maiyetine icabı kadar zâbitanı askeriye ve ketebe verilmesi dahi tensib olunmuş olduğundan bunların generali merkum ile beraber birkaç güne kadar Sivastopola müteveccihen Dersaadetten hareket eylemeleri mukarrer bulunmuştur. Rusya memaliki içerilerinde bulunan üserayi osmaniyenin şimendiferler vasıtasiyle Sivastopol limanına indirilerek Rusya devleti tarafından istihzar edilen vapurlara râkiben Dersaadete nakledilecekleri ve mezkûr vapurların hîni avdetlerinde Rusya askeriyle beraber Dersaadette bulunan Rusya üserasını dahi alıp götürecekleri ve memleketeynde bulunan üserayi osmaniyenin nakline nezaret etmek Varnada bulunan mirliva saadetlû Reşid Paşanın memur edilip Bükreşe azimet eyliyeceği istihbar olunmuştur.

(Bu notlar Reşit Halit Gönc tarafından istinsah edilmiştir.)

Ayastefanos Rus Âbidesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

AYASTEFANOS RUS ÂBİDESİ — O devrin halk ağzında 93 bozgunu diye anılan 1293 (M. 1876) Rus harbinden sonra ve Ruslarla Ayastefanos Muahedesinin akdini müteakip, Rusların bir zafer tahakkümü ile İstanbulun bu sayfiye köyünde diktikleri muazzam bir âbide idi. Birinci Cihan Harbi başında, Türkiye ile Rusyanın yekdiğerine karşı ilânı harbi müteakip, iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Fırkası hükûmetinin millî vekarın ifadesi olan bir karariyle yıktırılmıştır. Bu vakayı tesbit eden aşağıdaki satırlar, İttihad ve Terakki Fırkasının nâşiri efkârı olan Tanin gazetesinin 15 Teşrinisani 1914 pazar tarihli nüshasından nakledilmiştir:

«Dün sabah saat 8.30 da Ayastefanosda, 93 Moskof muharebesinin bir hâtırai şeameti olmak üzere Ayastefanos muahedei elîmesini müteakip, zahiren bir müessesei diniye ve hayriye, hakikatte ise Moskof nişanei zaferinden başka şey olmıyan binanın kal'i esası resmi bir cem'i gafir tarafından icra edilmiştir.

«Milleti İslâmiye, şüphesiz payitahtı muazzamada Rus galibiyetini ilân eden bu âbidenin bakasına tahammül gösteremezdi. Ahali önce binanın ahşap aksamını yakmış ve bilâhara kârgir kısmını da tahrib etmiştir. Fakat hedim ve tahribe başlanmazdan evvel, din ve dinayete hürmetkâr olan halk tarafından kulenin yukarısına muallak bulunan cesim çan vesar taraflarda muallak çanlar indirilmiş, kulenin üzerine vesair tahrib edilen mahallere Osmanlı bayrakları rekzolunmuştur. Halk, âbidenin en yüksek yerlerinde davullar çalarak ilân şadümani etmiştir. Binanın içinden çıkarılan eşya polis Müdüriyetine teslim edilmiştir. Bunların meyanında pirinçten mamûl altun yaldızlı âbidenin küçük bir nümunesi bulunmaktadır. Kilisede mevcut bulunan kıymettar eşya, hayli zaman evvel bir Rus rahibi tarafından alınıp götürülmüştür.

«Dün tahrib edilen Rus nişanei zaferinin inşasına 1302 (1886) tarihinde başlanmış ve 1307 (1891) senesinde i k m a l edilmiştir. Ga-

yet metin ve sert kayalardan bir kale şeklinde duvarları mazgallı olarak inşa edilmiştir. Bu meş'um âbideyi tahrib edenler meyanında civar köylerden gelen pek çok Rumeli muhacirleri hazır bulunmuştur.

«Bu münasebetle 93 muharebesinin bu âbideye taallûk eden bâzı hâtıralarını karilerimize hatırlatmağı faydadan hâli görmüyoruz:

«Ayastefanos Muahedesi mâelkerâhe addedilmiş iken Moskoflar askerlerini Memaliki Osmaniyeden geri çekmek için iki mühim şart teklif etmişler ve bu iki şart kabul edilmedikçe münasebatı siyasiyeyi tamamiyle iade etmiyeceklerini Babıâliye resmen iş'ar eylemişlerdir. Bu iki şarttan birisi Ayastefanosda alâmeti zafer olmak üzere bir sütunu kebirin rekzi ve üzerine «Rusya askerinin Devleti aliyyeye galebesi» ibaresiyle tarihi muahedenin hâkkedilmesi idi. Abdülhamid Ruslar tarafından dermeyan edilen şartı mezkûru kabul etmiyerek doğrudan doğruya Rusya imparatoruna müracaat ve tedabiri sairei siyasiyeye tevessül ve en nihayet Ayastefanosdaki âbidenin şimdiki hâli olan müessesei hayriye namiyle bir bina inşasına muvafakat eylemiş idi.

«Ruslar, âbide için Barutçubaşı ailesinin tahtı tasarrufunda bulunan araziyi satın almışlardı. Bina, muharebede ölen Rus zâbitan ve efradının defnedildiği mezarlar üzerine kurulmuş idi».

Birinci Cihan Harbinde Türkiye ile Rusyanın iki muhasım devlet olmasından sonra, İstanbul matbuatında Ayastefanosa Rus âbidesinin kaldırılması zamanının geldiğini yazan ilk muharrir, Aka Gündüzün makalesi üzerine «Tezahürat Milliye Heyeti Tertibiyesi» adı ile bir komite teşekkül etmiş ve bu komite tarafından Fatih camiinde muazzam bir miting tertip edilerek Ayastefanosa gidilmiştir.

Devrin gazetelerinden Tasfiri Efkârın 20 Teşrinisani 1914 tarihli nüshasında da, âbideden indirilen ve biri gayet büyük olan dört çanın, kamyonlarla Askerî Müzeye nakledilip, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbulun fethi esnasında Halici kapamak için gerilen Bizans zincirinin yanına konulduğu kaydedilmiştir.

Aşağıdaki notlar, İstanbul Ansiklopedisine Râkım Çalapala tarafından verilmiştir:

«Ayastefanos Rus âbidesinin yıkılışı, Avusturyalı bir şirket filme almak istedi. Fakat harp dolayısiyle, böyle bir filmi ancak bir Türk askeri çekebilirdi. Şirketin İstanbul mümessili Mordo, o zaman bir ihtiyat zâbiti olan Fuad Ugkınay isminde bir gence bir film çekme makinesi vererek onu bu işe teşvik etti. Fuad Bey, o zamana kadar hiç film çekmemişti; sade fotoğraf çeker, sinema oynatmasını bilirdi. İlk defa olarak bu hâdiseyi filme aldı ki Türkiyede çekilmiş ilk aktüalite filmidir; Türklerden ilk film operatörü de kendisidir. Bundan sonra sinemacılığı meslek edinmiş, Müzei Askerî sinemasında, Merkez Ordu sinema dairesinde, Malûlini guzata muavenet cemiyeti film studyosunda, Kemal Filmde operatörlük yapmıştır. Hâlen de Harb Akademisi film çekme merkezinde memurdur». Tasfir gazetesinin hususî fotoğrafcısı da, maalesef adı tesbit edilemedi, âbidenin büyük kulesi çökerken harikulâde muvaffakıyetli bir enstantane resim çekmişti.

Reşid Hâlid Gönç

Ayastefanos Rus âbidesini yıkan dinamitleri eliyle koyup ateşlediğini söyleyen emekli yarbay Y. Bahri Doğançay bu târihî hâdiseyi «Tarih Dünyası» mecmuasına yazdığı bir makaalede, Tanin gazetesinde intişar eden yazıdan tamamen başka şekilde anlatıyor:

«Binbaşı Hamit Fahri Beyin kumanda ettiği 27 inci süvari alayı o tarihte Davutpaşa kışlasında idi. Ben, bu alayın ikinci bölüğünde teğmendim.

Harpte; süvari sınıfı mensuplarına demiryolu, köprü, istasyon tesisleri ve daha buna mümasil yerlerin tahrib vazifesi düşer. Bu sınıfa tahribi öğretmek için her sene kurs yapılırdı. Böyle bir kursun son günü alay kumandanı amelî ve tatbikî sahada bu işi görmemizi istedi. Sahipsiz bir duvar, kurumuş bir ağaç, bir demir parçası bulmak ve üzerinde tahrip tecrübeleri yapmak üzere kışladan çıktık. Ayastefanos civarında Kalkıratya köyünün hemen yanında bulunan Ayastefanos âbidesine geldik. Alay kumandanı, «İşte bu âbidenin bahçe duvarında birinci tecrübeyi yapalım» dedi. Duvarın metânetini, kalınlığını, yüksekliğini ölçüyor ve ona göre koya-

cağımız tahrip kalıbının mikdar ve adedini tesbite çalışıyorduk.

«Bir gün evvel İstanbuldan ve civar köylerden gelen şahıslar âbide önünde nümayiş yapmışlar ve ellerindeki kazmalarla duvarları yıkmağa kalkışmışlardı. Biz meşgul olurken o vaktin emniyet umum müdürü olan (İttihat ve Terakki hükûmetinin polis müdürü umumisi) Bedri Bey de âbidenin içerisinde bir gün evvelki hâdise dolayısı ile tetkiklerde bulunuyormuş, bir köylü koşarak: «Efendim, süvariler âbideyi yıkıyorlar..» demiş, Bedri Bey de pürtelâş dışarı fırlamış, bize doğru koşarcasına geldi, alay kumandanına:

— Ben emniyeti umumiye müdürü Bedri!.. dedi:

Alay kumandanı da:

— 27 inci süvari alayı kumandanı binbaşı Hâmid Fahri! diye mukabele etti.

Bedri Bey asabî bir hal ve tavırla ve heyecan içinde:

— Hangi makamdan emir alarak ve kendinizde ne gibi bir salâhiyet görerek âbideyi yıkacaksınız?.. dedi.

Alay kumandanı şehid Hâmid Fahri Bey merhum da hiddetli hiddetli:

— Beyefendi, vicdanımızdan! 33 senedir milletin sinesinde dikili duran Moskofun bu meş'um âbidesini yıkmak için daha 33 sene mi beklemek lâzımdır? Hükûmet yıkmak istemiyorsa, bunu yıkmak milletin hakkıdır! mukabelesinde bulundu.

Bedri Bey:

— Hükûmetin muvafakati yoktur, bu işi yapmaktan sizi menederim! deyince:

Hamid Fahri Bey, mütecellidane bir tavırla:

— Milletin şahlanmış irâdesini durdurmak elinizde ise buyurun, biz şimdi âbideyi yıkacağız, mâni olun! diye cevap verdi.

«Hâmid Fahri Bey, çok vatanperver bir zattı. Aziz Atanın Harbiyeden sınıf arkadaşı idi. Pek yakışıklı ve kabadayı idi. Çok heyecanlanmış olduğu bu anda da, bir kat daha heybetli olmuştu.

Bedri Bey fazla konuşmadı. Derhal döndü, âbide önünde duran otomobiline binerek İstanbul istikametini tuttu.

Kumandanımız:

— Arkadaşlar, duvarı değil, âbideyi yıkacağız! Tahrip kalıplarımız bu işi başarmağa kâfi gelmezse tırnaklarımızla sökeceğiz! dedi.

«Hepimiz son derece heyecanlanmıştık, alayın en genç subayı idim:

— Kumandanım, dedim, Harbiye mektebinde tahrip dersi gördüm, Balkan Harbinde tahrip işi yaptım, müsaade ederseniz bu işi ben yapayım..

Çok memnun oldu. Hemen kuleye girdik. O ne muazzam bina idi! Bina duvarlarının iç yüzünde o harbde ölen Moskofların isimleri oyularak yazılmıştı. Ölülerinin kemikleri mahzenlere doldurulmuş. Papaz daireleri, muhafızların yerleri ve daha bir çok teşkilât için odalar.. Âbide betonarme olup hariçten vaki olacak bir taarruza ve her türlü çapta top ve silâhlara karşı koyacak metanette idi. Kaide kısmından âbideyi yıkmak toplarla tahrip kalıbına ve günlerle emeğe bağlıydı.

«Âbidenin tâ tepesine çıkan dıştan bir merdiveni vardı. Bu merdivenden çıkıyor, her kademeyi inceliyorduk. Bir sahanlığa geldik, bu kısımda âbide oldukça daralmıştı. Araları birer buçuk metre açıklıkta 12 gârgir ayak üzerinde üst kısmını tutuyor. Âbidenin buradan tahribini mümkün gördük. Ayaklardan bir kaçını tahrip edersek âbidenin yıkılacağına hüküm verdim.

«Ben, dört ayağa kalıpları bağladım. İki ayaktaki kalıplara iki fitil taktım. Diğer iki ayaktaki kalıplara yalnız kapsül koydum. Bu kapsüller sirayetle ateşleme usulü ile ateş alacaklardı. (Tahrip de bir usuldür). Şimdi, bu iki fitili ateşlemek için iki kişi lâzım. Biri ben, diğeri için benim bölükten Üsteğmen Hobyarlı Haydar çıktı. Ateşledikten sonra mıntakai mühlikenin dışına çıkmak lâzımdı. Onu prova ettik. Haydar Bey evli idi.

Kumandan: «Evvelâ o ateşlesin kaçsın, sen bekârsın sonra da sen kaçarsın» dedi. Böyle yaptık. Provamız iyi netice verdi. Kumandan ve subaylar âbideden uzaklaştılar. Biz Haydar Beyle birer sigara yaktık Evvelâ Haydar sonra da ben sigara ateşiyle fitilleri ateşledik; kule merdiveninden son hızımızla indik ve koşarak bahçeyi geçip bahçe duvarının arkasına gizlendik. Fitillerin yanma müddeti 100 saniyedir. İnfilâk oldu, fakat ses tek çıktı. Duman sıyrıldı, kule duruyor. Müteessir ve mahcup tekrar o kısma çıktık. Haydar Bey

heyecanın verdiği şaşkınlığı ve acemiliği saikasiyle fitili ateşliyememiş. Ne ise, onu da ben ateşledim. Âbidenin dört ayağı parçalandı; lâkin gene çökmedi. Yalnız hafif meyillendi. Başka tahrip kalıbımız yoktu. Kışlamız uzaktı. Gidip getirilmesi uzun zaman isterdi. O vakit İstanbul civarı kıt'alarla dolu idi, en yakın kıt'alara subaylar gönderildi. Bir kıtadan bir miktar bulmuşlar, getirdiler. Çıktım, iki ayağına da onları koydum. Bu suretle altı ayak tahrip edilmiş olacaktı. Eh, artık bu sefer âbide muhakkak çökerdi. Onu da ateşledim. O ayaklar da uçtu, fakat âbide yine yıkılmadı, biraz daha eğrildi, o kadar. (13 Teşrinisani 1914 Cumartesi).

«Tahrip kalıbı bitmiş, akşam yaklaşmıştı. O halde bıraktık ve kışlaya döndük. Gece tekmil alaya hakikî fişek dağıtıldı. Sabaha bir kaç saat kala âbide yolunu tuttuk.

«Emniyet Umum Müdürü Bedri Bey İstanbula döner dönmez Dahiliye Nâzırını keyfiyetten haberdar etmiş, o da kolordu, kumandanını ve nihayet Harbiye Nâzırı Enver Paşayı aramış. Bu zevat o gün İstanbul civarında yapılmakta olan manevra meydanında olduklarından akşama kadar kendilerine haber verilmek imkânı bulunamamış. Ancak gece malûmatları olabilmiş, âbidenin yıkılmamasını sağlamak üzere geceden üç tabur gönderilmiş. Ayrıca Harbiye Nezareti Daire Müdürlerinden bir çok da subay yollanmış, biz âbideye vardığımızda henüz ortalık aydınlanmamıştı.

— Nezaretin emri var, âbideyi yıkamazsınız! dediler.

O da:

— Muhakkak yıkacağım! diye cevap verdi, eğer mümanaat ederseniz, alayı getirdim ve askerlere hakikî fişek verdim, zor kullanırım, bu uğurda her şey göze alınacaktır!..

Baktılar ki Hamid Fahri Bey çok hiddetli ve vaziyet viddî onu yatıştırmak için:

— Âbide bu hali ile tehlike arzediyor, onu fen dairesinde yıkacağız, bu suretle sizin sözünüz ve arzunuz da yerine gelmiş olacaktır, diyorlardı.

«Konuşma çok hararetlenmiş ve şiddetlenmişti. Tam bu anda kaputumun altına bir kaç tahrip kalıbı sokarak alay kumandanına sokuldum. Çok yavaş sesle:

— Efendim, siz lâfa tutun, ben kuleye çıkıp ateşliyeyim! dedim.

«Keyiflendi. Eliyle dürterek muvafakat işaretini verdi. Bir iki saniye sonra merdiven başındayım. Bir gün evvelki, infilâkın fırlattığı irili ufaklı taşlarla merdiven yolu tıkalı. Düşünecek an değil. Gençlik, heyecan, aşk ile vücuduma verdiğim inhina ve iğvicaçlarla sürünerek, kıvrılarak, uzanıp toplanarak bu müşkülü yendim ve sahanlığa çıktım. Üstümde âbidenin eğrilmiş kısmı sallanıyor. Ne yalan söyliyeyim, ürktüm. Sağlam ayaklardan ikisine, görünmemek için yüzü-koyun yatarak, kalıpları bağladım. Kapsüllerini koydum, fitilini taktım. Herşey tamamdı, ortalık da ağarmış, güneş ufukta yükselmekte.. Bir cıgara çıkardım, fitili çakmağımla yaktım. Aşağıda münakaşa hâlâ eski şiddet ve harareti̇yle da münakaşa hâlâ eski şiddet ve hararetiyle devam ediyordu.

«Kuleyi saran taburlar şimdi daha iyi görünüyor, beş yüz metre kadar uzakta bizim alay, kumandanından emir bekliyor. Kordon hattının gerisinde binlere varan halk kütlesi meşkûkiyet içinde, ne oluyor, ne olacak diye bekleşmekte.

«Birden sesimin bütün tonu ile:

— Kaçın ateşliyorum! diye haykırdım.

«Ortalık karıştı. Herkes birbirini ite kaka bahçe kapısına doğru kaçıyor. Ne nöbetçi kaldı, ne kordon, ne emir, ne kumanda.. İstisnasız herkes soluğu uzaklarda alıyor.

«Tehlikeli sâhada Kimsenin kalmadığını anlayınca ateşledim. Ve bilmem nasıl bir kudret, o tıkalı merdiven yolunu sür'at ve sühuletle geçmemi temin etti. Kendimi, infilâktan evvel — bir gün evvel olduğu gibi — bahçe duvarının gerisinde buldum.

«Bir saniye sonra bir infilâk!..»

Bu hâtıra karşısında ittihadcıların Ayastefanosdaki meş'um âbidenin yıkılması için neden, kimden çekindikleri düşünülecek meseledir..

AYAŞLI (Hüseyin) — Büyükşehir İstanbulun günlük hayatında, cendereye atılan üzüm salkımları gibi, rızık temini yolunda çırpınmış kimsesiz kara bahtlı çocuklardan biri, bir deniz kazasının kurbanı, ve bu ansiklopedinin müellifi R.E. Koçu'ya üç mersiye yazdırmış mâsum bir sîmâ; Koçu, 1956 - 1958 yılları arasında, «Her Gün» gazetesinde kendisine emânet ettiği sohbet sütununda bir gün bu çocuğu şöyle anlatmıştır:

«Hazin vakadır, üstünden onbeş yıl geçti (1959 da 17 yıl), benim için hâlâ dünkü faciadır.

«Vakit akşamın beşi, altısı, köprünün Kadıköy tarafından vapura geliyorum.. o saatlerde hepinizin bildiği yer, kalabalığın arasından yalnız onu seçeyim ve göstereyim: Onbeş onaltı yaşlarında, vücud yapısı tığ gibi bir oğlan, baş açık, yalın ayak, pırpırı; paçaları kopuk dizleri yırtık pantalonun üstünde tiril tiril bir mintan..

«Baş, Louvre Müzesinin kıymetine bahâ biçilememiş Yûnanı Kadîm eseri tunç atlet gibi güzellik hârikası, koyu kumral saçlar yosunlaşmış, tel tel değil, tutam tutam.. ayaklar çamurlu, eller kirli, oynar oynar balıklar satıyor.. az kalınca tatlı bir ses:

— Oltanın bunlar!.. Oltanın!..

Bir adam:

— Ne vereyim?.. diye sordu.

— İki lira...

Pazarlık başladı, sokuldum:

— Sar onları bir kâğıda evlâdım!.. dedim.

— Ben alacaktım..

— Hayır, siz pazarlık ediyordunuz...

«Ertesi akşam çocuk ayni yerde:

— Oynar oynar!.. Oltanın bunlar...

— Sar onları bir kâğıda evlâdım...

«Üçüncü akşam yolum kesildi:

— Bey amıca oynar oynar... Size sakladım...

— Teşekkür ederim oğlum...

«O tarihlerde evimizdeki kedilerin sayısı kırkı aşkın.. Ablacığımın kedileri... Anam da sağ, kediler, ben ve o balığın düşkünüyüz, ablam ise ağzına koymaz..

«Aradan kâh kaybolarak, kâh meydana çıkarak bir ay geçti, ve bir akşam elleri boş yoluma çıktı, mahcub, ürkek:

— Beyefendi.. dedi, ben sizi gazetecilerden sordum, öğrendim, istediğini o bey yapar dediler, sizden bir ricam var benim...

«Serseri, esrarkeş bir balıkçının el ulağı olarak hayatı çok çetin geçiyormuş, çok yorgunmuş, liman vapurlarından birinin büfesinde garsonluk için benden tavassut, himâye, kefâlet istedi: — Yüzünüzü kara çıkarmam bey amıca! dedi.

«Bir ahbaba iki satırlık yazım çocuğun işini gördü, o âlicenâb adam anasının yüzünü hatırlayamıyan, babasını İstanbulda kaybeden, Köprü altında, mavunalarda, boş yük vagonlarında, sabahçı kahvelerinde ve Tophâne hamamlarında yatan, uçurumun hemen kenarındaki Ayaşlı Hüseyini kurtarıverdi; giydirdi, kuşattı..

«Aradan yine bir kaç ay geçti, bir gün bir vapura bindim, Hüseyinin vapuru imiş, sırtında tertemiz beyaz ceket, el yüz pırıl pırıl, koltuğunda sarı pirinç tepsi, beni gördü..

«Bir zamanlar Bey amıca idim, sonra Beyefendi olmuştum:

— Babacığım.. babacığım!.. diye ellerime sarıldı.

«Şefkatin hasretini çeken yavrum, evlâdım..

«Aradan yine bir kaç ay geçti, Hüseyinin vapuruna bindim, çocuk ortalıkta yok. Kahve ocağına sordum:

— Ah beyim.. dediler, o çocuk yaktı bizi!..»

Ayaşlı Hüseyin ölmüş.. «Bir gün kan kustu, hastahâneye kaldırdık, ertesi sabaha

Hüseyin Ayaşlı
(Resim: S. Bozcalı)

çıkmadı» demişler. Bir gemici de: «Öyle değil...» demiş... Lodos fırtınasında koşar, kuvvetli bir dalga gelir, alt güverteyi kaplar, öbür kenarda bulunan Hüseyinin ayağı kayar, düşer, kalkmak isterken gemi onun bulunduğu tarafa yatar, oyandan boşalan sularla beraber çoçucuk denize uçar, gider. «Beyim.. bir çığlık duydum... o kadar..» diye anlatır.

R.E. Koçu'nun Hüseyin çocuk mersiyelerinin birincisi «Eylûl 1942» tarihini taşımaktadır, Hüseyinin ölümünü öğrendiği gecedir:

Can çocuktur
Kınalı, boyalı
Tekir, mercan çocuktur

Sesi poyraz
Gözleri aynalı
Kan kırmızı
Külhan çocuktur

Koşmaz, uçar
Ele avuca sığmaz, kaçar
Havadır, cıvadır

Çıplak ayağında çamur
Başında samur
Yaman çocuktur

Cin gibi şeytan
Dostuna kalkan
Şövalye, kahraman çocuktur

Ruh gibi serin
Rüyâ gibi derin
Hüseyin nerede?

Öldü..

Kalb döküldü
Dudak büküldü
Cinnet güldü
Çözmüyor Allah içimdeki düğümü

İkinci mersiye bir yıl sonra, gemiciden deniz faciasını dinlediği zaman yazılmıştır:

Zifiri karanlıkda bir sandal
Sandalcı dev,
Yedekçi çocuk bir dal

Hüseyin!
Yıldızlar, uçurtmaların
Ve denize akseden ışıklar
Yalınayak, pırpırı
Ömrün boyunca attığın oltaların.

Şaşkın bakıyorum etrafa
Ruhunu bu gece yavrum
Denizde geldim tavâfa..

Üçüncü mersiyeyi «Her Gün» gazetesinde şöyle anlatıyor:

«Beş yıl daha geçdi.. Yine gece, gök yüzünde ayın onbeşi ve denizde lodos fırtınası.. Sesler hırçın martıların mı? Rüzgârın mı? Bey amıca, beyefendi, babacığım babacığım..»

Nerde çıplak ayaklarının izi?
Son çırpınışın, feryâdın aksi nerde?
Nasıl aramalı denizi?

Denizin üstünde bir gümüş servi mehtâb
Gönlüm bülbül dalında
Perişan, bîtâb...

AYATHANGELOS — Fener Rum Ortodoks patriklerinden; aslen Edirnelidir, kilise hayatına Moskova Rum cemaati papazlığından başlamıştır; 1815 de Belgrad, 1825 de Kadıköy metropolidi tayin edilmiş, 1826 da patrik seçilmiştir; bu makamda dört sene kalmış, 1830 da azil edilerek Kayseriye sürülmüş, bir müddet sonra menfâsı Edirneye tahvil edilerek orada ölmüştür. Türkçe, bulgarca, rusca ve fransızca bilir kültür sahibi bir zat idi, fakat muasırları tarafından paraya karşı fazla harîs olmakla ittiham edilmiştir. Din ve ahlâk mevzularında bir kaç eser yazmış ve bastırmıştır.

Neoklis Sarris

AYAZ — Külhâni, hâneberduşlar argosunda kesad, işsizlik, iş durgunluğu; misal:

— İşler nasıl?

— Ayaz!..

Bazan ayni mânâda «ayaz kesmek» de denilir, meselâ bir pırpırı hammal oğlancık: «Üç gündür ayaz kesiyorum abi.. bir el çantası bile vermediler abi...» diye derd yanar.

Mektepli gençlerimiz argo konuşmaya başlayalı bu kelimeyi ağızlarına mal etmiş, fakat farklı anlamda, «zor, çetin, müşkil» yerine kullanmaya başlamışlardır; misal:

— Yarın asalım (okula gitmeyelim)!..

— Dersler ayaz, asmam!..

Yahud:

— Dersler ayaz, kırmalı!

Mektebli argosunda ayazın zıddı «Fasarya» dır. (B.: Asmak; Kırmak; Fasarya).

Ferid Develioğlu «Türk Argosu» adındaki eserinde «Ayaz» ı «fena, kötü, tehlikeli adam» anlamında kaydediyor, ve: «Orası ayazdır.. gitmem!..», «işler ayaz!..» misâllerini veriyor.

Biz külhâniler ağzında «ayaz» ın bu anlamlarda kullanıldığına rastlamadık; kesad,

işsizlik ve iş durgunluğunda zâten «fenalık, kötülük» vardır; fakat «işler ayaz!..» denilince doğrudan «işlerin kesadlığı» anlaşılır.

Yine bu kökden «ayazlamak», külhânî argosunda bir yerde bir adamı, bir şeyi ümid ile boş yere beklemek; misal:

— Herif gelmedi, dün de ayazladım.

Bibl.: F. Develioğlu, Türk argosu

AYAZ — Onbirinci milâdî asrın başlarında Asyanın büyük hükümdarlarından Mahmud Gaznevî'nin şark edebiyatında müstesnâ güzelliği dillere destan olmuş mahbub nedîminin adı; İstanbul tahtında oturmuş âliosmon pâdişahlarının en haşmetlisi Kanunî Sultan Süleyman (şâir Muhibbî) de bir nevcivan şânında yazdığı bir gazelini bu güzel delikanlının adı ile bitirmiştir.

Kuvvetle tahmin edilir ki büyük hükümdara bu gazeli yazdırtan güzelliğin tecelli ettiği yüze sâhib olan genç, Enderunu Hümayunun Zülüflü Ağalar denilen iç oğlanlarından biridir ve adı da Ayaz'dır; bu takdirde gazelin bu ansiklopedideki kıymeti evleviyetle artacaktır.

GAZEL

Dedim aşkına düşdüm pür niyâzım
Dedi başdan başa ben dahi nâzım

Dedim gönlümü gel yıkma habîbim
Dedi sandın beni ben dilnüvâzım

Dedim dil mürgini benden ayırma
Dedi bilmez misin ki şâhbâzım

Dedim balâ mıdır kaddin ya Tûbâ
Dedi anden yüze ben şerefrâzım

Dedim Mahmud'un olmuşdur Muhibbî
Dedi hüsn ile ben dahi Ayâz'ım

AYAZAĞA — Ferid Develioğlunun Türk Argosu adlı eserindeki kayde göre argo konuşan talebeler arasında «yüzü asık adam, sert adam»; değerli müdekkik şu misâli veriyor: «İlk ders Ayasağanın.. Gözünü aç!..».

AYAZBOSTANI SOKAĞI — Boğaziçinde Arnavudköyünde, köyün bayır tarafında iki dirsekli bir çıkmaz sokaktır. Bakınız, toprak yol haline gelmiştir. Sol tarafı bayır, sağ tarafında üçü kârgir on beşi ahşab, ikişer üçer katlı, ekserisi bahçeli evlerin üst katlarının Boğaza hoşça bir nezareti olması gerekir. Sekenesi orta halli Rum aileleridir (Kasım 1959).

Hakkı Göktürk

AYAZMA, AYAZMALAR — Kelimenin aslı rumca olup mebrûk, mübarek mânasınadır. Putperestlikten hıristiyanlığa intikal ederek bir aziz veya azizenin adına bağlanmış kuyu ve pınarlardır ki, halk arasında suyunun türlü maraz ve illetlere karşı şifalı olduğuna inanılır, ziyaret edilir; adını taşıdıkları aziz veya azizenin gününde, bu ziyaretler bir panayıra inkılâb eder.

İstanbul civarında ve şehir içinde sayılamıyacak kadar çok ayazma vardır. Büyükşehrin günlük hayatında suyun kıymeti ölçülemez azamettedir. Şehrin civarındaki su kaynakları, büyük yapı örneği su yolları ve su kemerleri ile şehrin içine akıtılmakla beraber, eski İstanbul muhasaralarında, suyu şehir dışından gelen çeşmeler kuruyunca İstanbulluları açık ve yeraltı sarnıçları ile ayazmalar sulamış, yaşatmıştır.

Ayazmanın gününde, panayırında, en yakın kilisenin despotu ayazmaya gelerek ruhanî bir âyin yapılır ve bu vesile şifalı sudan içilir. Sair âdi ziyaretlerde, ayazmanın fukara sandığına gönülden kopan bir sadaka parası atılıp aziz veya azizenin ikon'u önüne bir mum yakmak, ziyaret âdabındandır. Ayazmalar, Müslümanlar tarafından da ayni saf inan ile ziyaret edilir. Panayırı en parlak olan ayazma da, Balıklı ayazmasıdır (B.: Balıklı ayazması). Ayazmalar, gittikçe azalmaktadır; bir kısmı şahıs mülkü olmuş; bir kısmı, suyu kirli görülerek kapatılmış bâzıları tamamen terkedilip harab olmuştur; yalnız kiliseler içinde bulunanlardır ki, emniyet ile idamei mevcudiyet etmektedirler. Bu arada zamanımızda şifalı suya itikadın da gevşemiş olduğunu kaydetmek lâzımdır. İstanbul Ansiklopedisinde ayazmalar, Ayil, Ayii ve Ayios maddelerinde kaydedilmiştir. İstanbul Ansiklopedisi adına da ayazmaları, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi teknisiyenlerinden Hakkı Göktürk dolaşmıştır ki, bu azimkâr ve vefalı arkadaşın himmetini belirtmek İstanbul Ansiklopedisinin bir bordudur.

AYAZMA CAMİİ — Üsküdarda, liman ağzına ve Kızkulesine hâkim bir sırt üzerindedir ki, bu sırt ve semt de Ayazma adını taşır ve cami adını buradan alır. Üsküdarın Selâtin camilerindendir, Üçüncü Mustafa ta-

rafından anası Mihrişah Sultan ile kardeşi Şehzade Süleymanın ruhlarını şâd etmek için Hicrî 1174, Milâdî 1760 yılında yaptırılmıştır. Aksam ve teferruatında güzel yerleri bulunması ile beraber mimarimizin inhitat devri eserlerindendir. Hadikatülcevamiin de gösterdiği gibi, bu cami imaret manzumesi şeklinde, yani yanında bir sıbyan mektebi, bir tek hamam, bir büyük çeşme ve bir muvakithane yapılmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada, 1947 İkinciteşrini, yıkılmış olan eski mektebin yerinde Meşrutiyet devri eseri bir ilkmektep bulunuyordu, muvakkithanenin yalnız duvarları kalmış, hamam yer ile bir harabe, camiin müştemilâtından olan hünkâr mahfili de pek harab bir halde idi. Cami, mekteb hizasından itibaren üç tarafını kuşatıp her cepheden bir kapu ile girilen bir avlu içindedir. Kapular birer ufak tâk halindedir. Tama yakın az basık bir kemerden girilir, giriş yerinin yanlarında sivri kemerli alçak birer höcre ve hepsini kuşatan çok geniş simeler vardır. Pek zarif oyulmuş güvercinlikler yanları süsler.

Cenub kapusu sokakla bir seviyededir. Arazinin meyilli olması sebebiyle, camiin cephesine karşı olan garb kapusu sokaktan yüksektir, sokaktan cami avlusuna taş korkuluklu ve iki taraflı bir rampa, sathı maille çıkılır. Her üç kapuda, siyah zemin üzerine altun yaldızlı celi bir yazı ile âyeti kerimeler oyulmuştur; garbdaki esas kapunun dış yüzünde:

«İnnessalâte kânet alel mü'minine kitâben mevkutâ»

İç yüzünde:

«Kaalellahü tebâreke ve taalâ selâmünaleyküm tıbtüm fedhuluhâ hâlidin. Sadakallahülazîm»

Cenubdaki kapunun dış yüzünde:

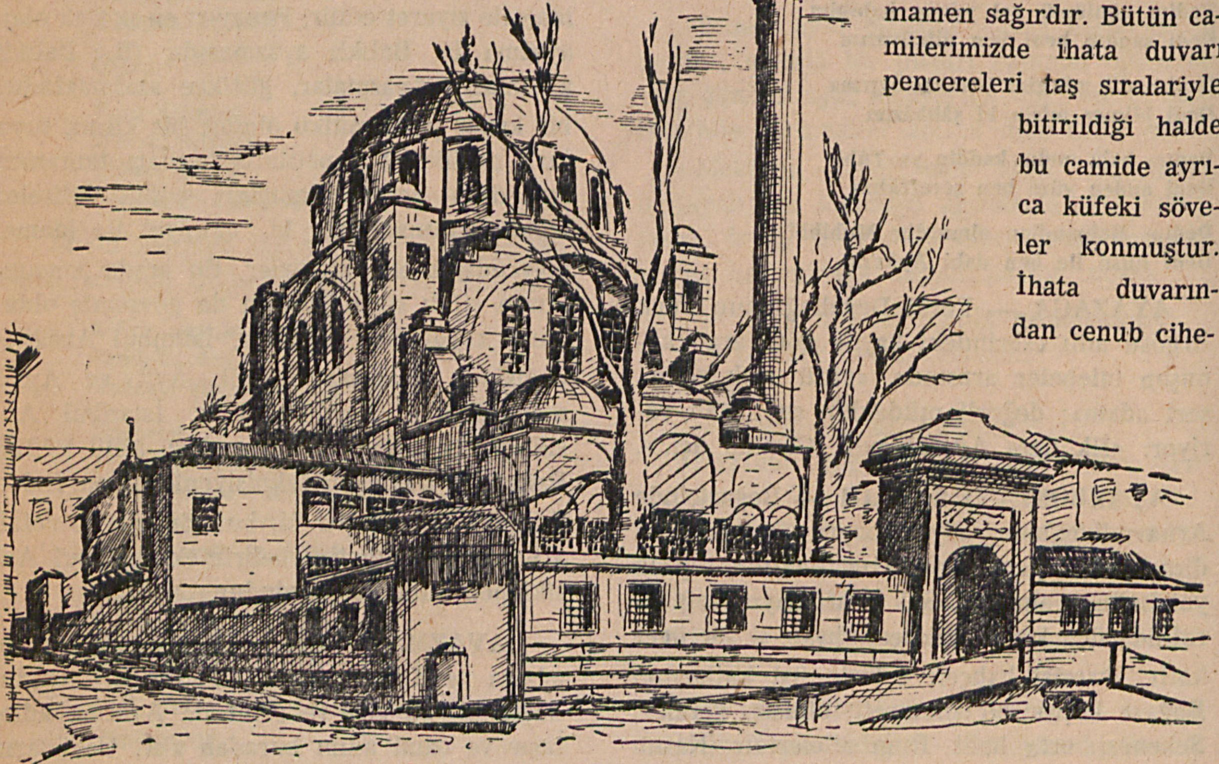
«Selâmünaleyküm bima sabertüm feni'me ukbeddâr»

Şimaldeki kapunun dış yüzünde:

«Selâmünaleyküm üdhulülcennete bimâ küntüm ta-melûn.»

yazılıdır.

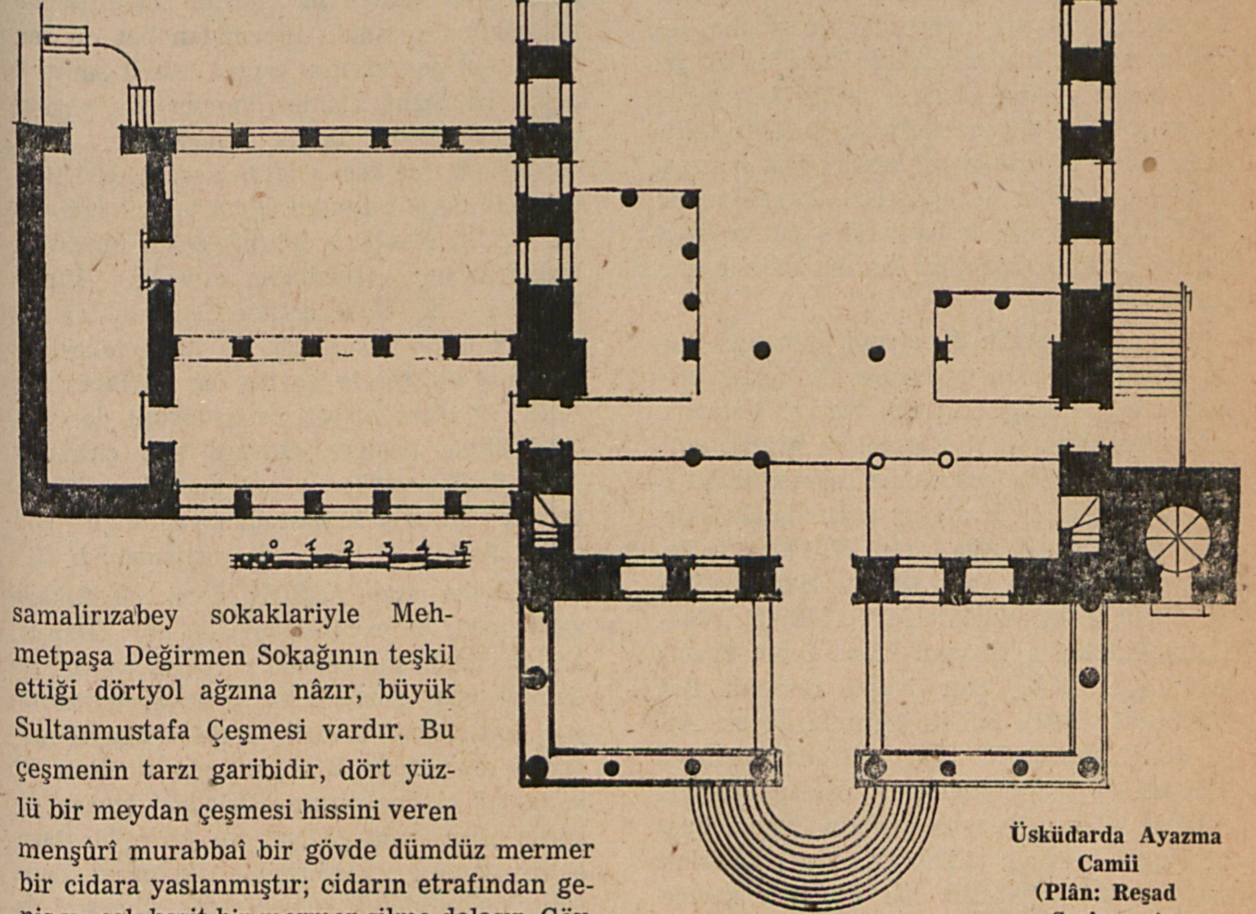
Avlu duvarları, esas kapının bulunduğu, garb cihetinde ve son cemaat hizasına kadar cenub ve şimalde haricen kesme dahilen bir sıra taş iki sıra tuğladan ve pencerelidir; mütebaki kısımları haricen ve dahilen tuğla ve taşla tamamen sağırdır. Bütün camilerimizde ihata duvarı pencereleri taş sıralariyle bitirildiği halde bu camide ayrıca küfeki söveler konmuştur. İhata duvarından cenub cihe-

Üsküdarda Ayazma Camii
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

tine doğru bir çıkıntı halinde harab muvakkithâne ve ayakyolları vardır.

Avlu duvarının şimali garbî köşesinde 1934 Belediye Şehir Rehberine göre Tulumbacılar ve Res-

Üsküdarda Ayazma Camii (Plân: Reşad Sevinçsoy)

samalirızabey sokaklariyle Mehmetpaşa Değirmen Sokağının teşkil ettiği dörtyol ağzına nâzır, büyük Sultanmustafa Çeşmesi vardır. Bu çeşmenin tarzı garibidir, dört yüzlü bir meydan çeşmesi hissini veren menşûrî murabbaî bir gövde dümdüz mermer bir cidara yaslanmıştır; cidarın etrafından geniş ve çok basit bir mermer silme dolaşır. Gövdenin balâsındaki duruşu ve tarzı yenidir; aslından olmayıp bir tamir esnasında duvara eklenmiş olduğu kuvvetle tahmin olunabilir, çeşmenin üstünde iğreti gibi duran çıtalı bir ahşab saçak vardır: Kitâbe şudur:

Menbai cûyi himem Sultanı memduhişşiyem
Ayni eltâfü kerem şâhinşehi zılli Hüdâ
Şahi devran Mustafa Han ibni Ahmed Han kim
Âbi cûdin dehre icra eyledi ser tâ bepâ
İtti ezcümle bu dilcû çeşmesarı hurremi
Himmetiyle camii pâki civarında binâ
Mâi zerrin ile Vehbi sebti târihe sezâ
«Çeşmei âbi revan vakfi Sultan Mustafâ»
Ketebehu Esseyid Mustafa gaferallahü zünubehu.
1174

Kitâbedeki «camii civarın» cümlesinin, vezin zarureti ile yazılmamışsa, çeşmenin camiden ve duvarından biraz uzak ve (civarında) olduğunu kasdetmesi pek muhtemeldir. Bu takdirde sonra yerinden kaldırılmış, mermer cidarla duvara sonradan birleştirilmiştir. Duvar iç köşesine bir kulübe yapıldığından bu ciheti yerinde tahkik etmek kaabil olmadı.

Cami ve teferruatı bu duvarlarla muhat avlu ortasındadır. Avlunun şark zemini garb tarafı zemininden 77 basamak yüksektedir; basamakların ortasına da musallâ taşı yerleştirilmiştir. Esas medhalin sağ ve solunda gayet biçimsiz kulübecikler ilâve olunmuştur. Soldaki tamamen harab; sağdakinde ise bir müezzin barınıyordu. Kökünden temizlenmesi icabeden moloz yığınlarıdır.

Avlunun şimal tarafında Hünkâr köşkü ve Sultan Mecid zamanında eklendiği tahkik olunan yangın havuzu vardır.

Hünkâr köşküne mermer binek taşına yaslanan 4 mermer basamakla çıkılır. Kapusunda :

«Yâ müffettihal ebvab İftah lenâ hayrelbâb»

Kitâbesi vardır. Köşkün üst katı zemin katı üzerine ufacık zarif konsollarla sarkmış kesme taştan, iki sıra pencereli bir odadır; tek başına güzel bir tesir bırakır. Buradan bir geçitle camie geçilir. Geçidin zemin katı geniş, birinci kat ise 2,5 metrelik bir koridor halindedir. Her iki canibi murabbai dört mermer sütun ve mermer korkuluklarla kapatılmıştır 1947 Teşrinievvelinde bu geçidin çatı ve döşemeleri kâmilen, hazin bir harabe halinde durmakta idi.

Camiin mihrab duvarının önündeki sedde etrafı sonradan uydurma bir demir parmaklıkla çevrilmiş mezarlık vardır. Mezarlıklara düşmanlık değil, hürmet ve hizmet edildiği devirlerde bu parmaklık sekaletine bittabi ihtiyaç yoktur. Yatanlar arasında Darüssaade ağası Mercan Ağa (1186) M. 1772), Üçüncü Sultan Selimin ebesi Rükiye Hanım (1183) (M. 1769), Nakşî Mustafa Ağa (1178) (M. 1764), Hattat müderris Bosnalı Elhac Osam Efendi (1180) (M. 1766), Şair Nâşid İbrahim Bey (1206) (M. 1791), Sultan Mustafa dayesi Ayşe Hanım (1173) (M. 1791), Silâhdar Mehmed Ağa (1180) (M. 1766), ve Çohadar Mustafa Ağa ve nihayet Pilevne müdafii Osman Paşa hemşiresi hanımın (1320) (M. 1904) kabirleri zikrolunabilir. Çohadar ve Silâhdar kavukları cidden nefis birer taş oymacılığı eserleridir.

Esas camie gelince, bütün bina tamamen kesme Bakırköy küfekisinden yapılmıştır. Köşelerde plâstrler üstüne oturan 2 merkezli sivri kemerli esas unsuru teşkil eder. Plâstrler birer yüksek kule ile nihayetlenir, kemerin üstünde de kurşunla örtülmüş büyük kademeler vardır. Beş pencerenin ortasındaki tali plâsterler, büyük kemerlerin üzengisindeki silmeler yelpaze gibi geniş açılan başlıklar teşkil ederek kemer tempanında devam eder. Belki de gayri kabili hal olan gidip bağlanacağı yer bulunamamış, orta yerde birer kulecik ve hilâl ile nihayetlendirilmiştir. Pencere kemerleri umumiyetle iki merkezlidir. Kubbe, yukarıda söylenilen dört kemer üstüne 16 pencereli bir kasnakla oturur. Alt pencerelerin söveleri mermer söve yerine taş sıralarından çıkarılmıştır. Garip bir tezattır, ihata duvarlarına süve konmuş esas bina da ihmal edilmiştir. Abdest muslukları cenub cephesindedir. Bu cepheden 13 basamaklı merdivenle camie girilir. Korkuluğu da dövme demirdendir; bu medhalin camiin inşasından beş on sene sonra bir pencerenin kapıya tahvil suretiyle teşkil edildiğini Hadika yazıyor ki, yerinde müşahedeler de tevsik etmektedir. Cenub cephesinde bir basita (güneş saati) ve her üç cephede de çok zengin oyma taş güvercinlikler vardır. Basita o devrin seçkin muvakkitlerinden Şeyh Abdullahın eseridir. Minare dört köşe bir kaide üstüne üstuvanî bir küp ve ince uzun bir gövde ve kirpi takozlarla yapılmış bir şerefe ve taş bir külâhtan ibarettir. Uzaktan nisbeti fena değilse de üstuvanî küple kaideye oturuşu pek çirkindir. Ayak üstü geçerken oraya bırakılmış hissini veriyor. Minarenin sonradan yapıldığını gösteren bir alâmet ve kayda rastlanamadı.

Camiin esas medhali deniz cihetindeki garb avlu kapısının karşısındadır. Dairevî 12 basamakla son cemaat revakına çıkılır. Bu dairevî plân güzellik ve çekicilik göstermiyor. Son cemaat mahalli, aralıkları gayri müsavi 6 sı cephede, 2 si yanlarda, 8 sütun ve kemerler üstüne oturur. Ortadaki kemer diğerlerinden daha geniştir ve garip bir tarzı halle üzengisi diğerlerinden iki metre daha yüksekte tutularak kemer saçak silmesini de kateden bir yükseklikte yapılmıştır. Cephenin sağ ve solundakiler yanlardakinden daha büyüktür ve bir tahfif kemeri ikisini birden örter. Her sütun arasını bir kubbe örtmez, orta mihverdekini derinliğine müstatil bir tonos, sağ ve solunda birer beyzî kubbe vardır. Bugün son cemaat sütunları arası duvarla örtülmüş, pencere ve kapı yapılmıştır; bu duvarlar kaldırılsa nispetsizlik daha göze çarpıcı olacaktır. Sütunların başlıkları dilimli basit bir şekildedir.

Camiin cümle kapısı geniş silmeler ortasında iki murabbaî sütun ve başlıklarla teşkil edilmiştir. İki kitâbesi olup üstündeki mensur ve sülüs ile yazılmıştır :

«Aazamı selâtini ızam Efhari havakini kiram İmamı ehli sünnet ve cemaat Muktedâyi kevakibi sipihri hilâfet Hâdimül Haremeynüşşerifeyn Bâsitül

ONDOKUZUNCU ASIR ORTASINDA BİR İSTANBUL SOKAĞI

Nurgök Matbaası

Türkiye Klişe Atelyesi

adli beynelhafikeyn Essultan Mustafa Han İbnüssultan Mehmed Han haledallahü devletühu ilâ inkirazüzzeman ev ebede saltanatühü ilâ âhirüddevran hazretleri işbu camii şerif ve mâbedi münifi hasbeten levcetüllahülkerim ve taleben li merzatür rabbür râhim müceddeden bina ve ihva buyurub bu hayri cesimlerinin sevabını vâşilei rahmeti rabbülâlemin olan vâlidei muhteremeleri merhume ve mağfureleha Mihrişah Emine Hâtun tâbe serahâ ile câlisi seriri Cennet olan biraderi ekberleri merhum ve mağfuri leh şehzade Sultan Süleyman aleyhi rahme vel gufranın rûhi pür fütuhlerine hibe ve ihda buyurmaları ile Cenabı Hak ve Feyyazı Mutlak bu misillû nice müberratı cezileye mazhar eyliye. Âmin.»

Sene erbaa ve seb'îne ve mieti ve elf.

İkinci kitâbe bunun altında ve talik hat ile manzumdur:

Muktedayi ehli sünnet camii mecmûi hayr
Kıldı çün bu ma'bedi zibâyi inşa bî riyâ
Sadri asrı bendesi Ragıb didi tarihini
«Camii ra'nâ binai Şah Sultan Mustafâ»

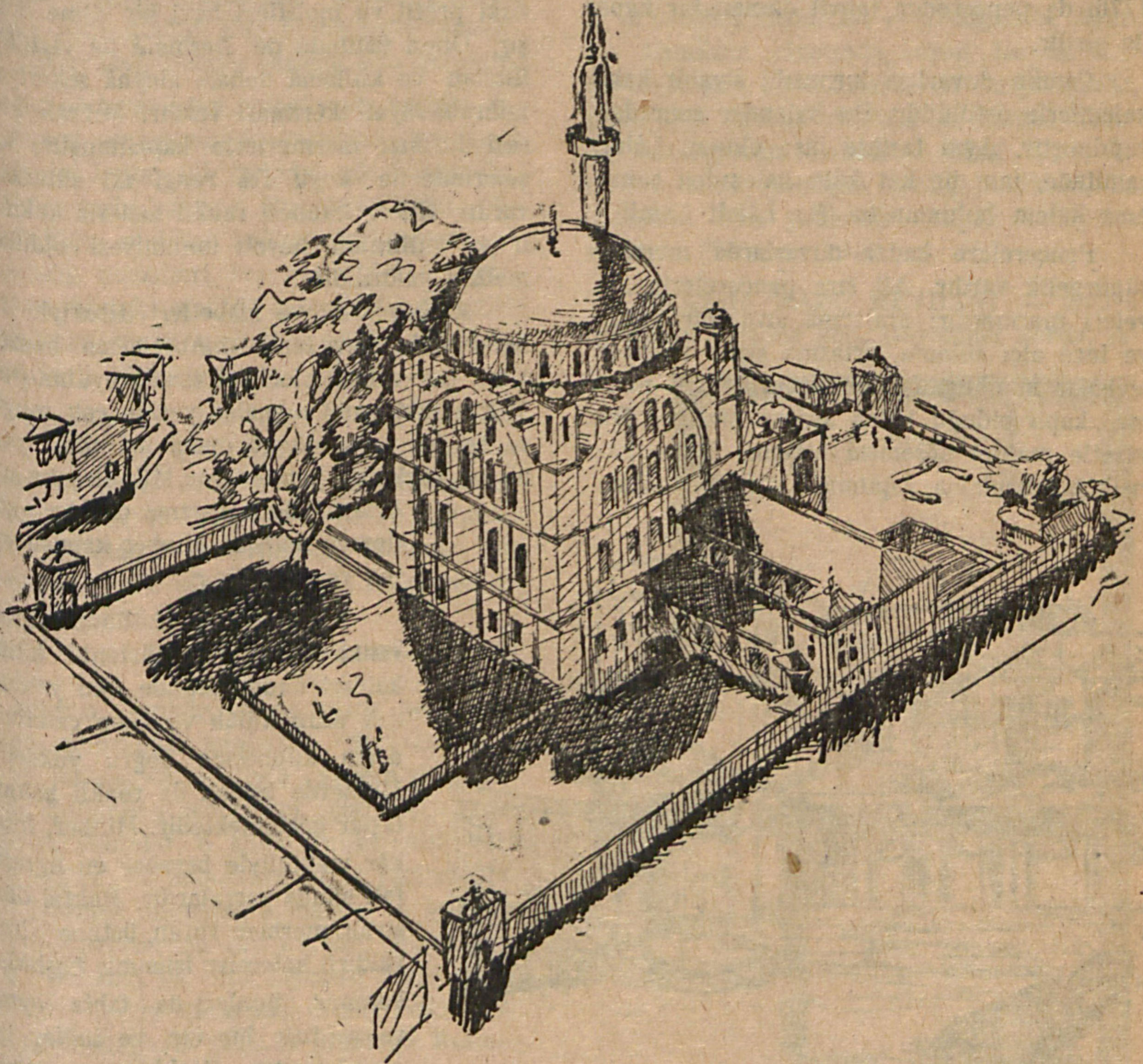
1174 (M. 1760)

Ketebehu eddâi
Veliyüddin
Ufiye anhü

Bu tarih kıt'ası sadrâzam Koca Ragıb Paşanın, yazısı da Şeyhülislâm Veliyüddin Efendinindir.

Son cemaat yerinde bu devir camilerinde ekseriya olduğu gibi cemaati dâvete mahsus çıkıntılı iki salâ köşkü vardır.

Cümle kapusundan girilince mihrab istikametinde uzunluğuna bir mekân ile karşılaşılır. Merkezî saha köşeleri plâstrlı dört duvar üstüne dört yüksek kemerle oturan

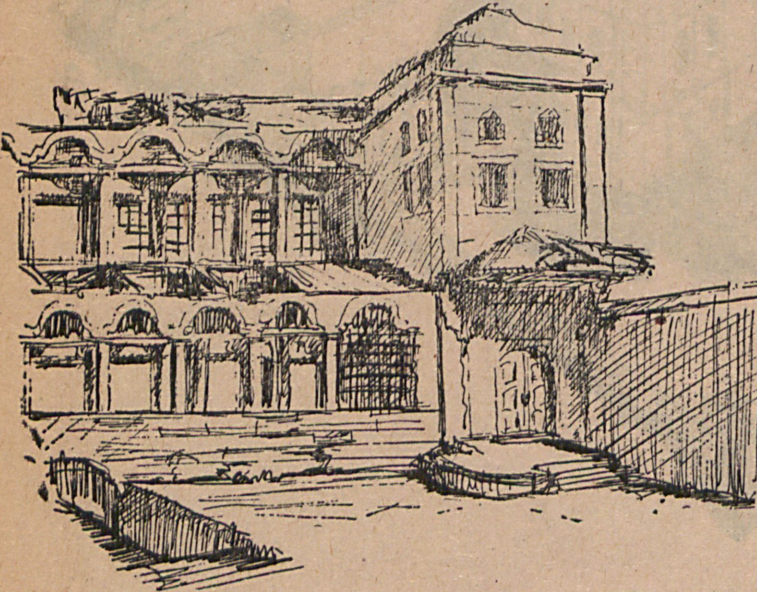

Üsküdarda Ayazma Camiinin kuşbakışı görünüşü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

tek kubbeden ibarettir. Bunun mihrab karşısına gelen duvarı murabbaî kalın iki mermer sütunla ve kemerlerle açılarak mahfel kısımları ilâve olunmuş, bu suretle uzunluğuna bir müstatil elde edilmiştir. Bu mahfel kısımlarını dört sathı mailli tonozlar örter. Kubbenin örttüğü saha pek yüksektir: Birisi kemerlerin, diğeri kubbe üzengisinde iki sıra pencere bu koca irtifaı ancak doldurur. Hem de çok büyük olan bu pencerelerden çiy bir ziya dolar. Göz kubbenin daha çok aşağılardan başlamasını bekler, fakat kubbe çok yukarılara kaçmıştır. Hünkâr ve müezzin mahfelleri 9 ince yuvarlak mermer sütunla yukarıda bahsi geçen, iki murabbaî sütuna istinad eder. Camie cümle kapusundan maada sağda yukarıda zikredilen ve Hicrî 1190 (M. 1776) da pencereden tahvil olunan bir kapu ile girilir.

Camiin duvarları kırmızılı, siyahlı kaba kalemlerle örtülüdür. Bu kalemler sonradan yapılmıştır. Ayni tarihte inşa olunan Lâleli camiinde, tam üç kat kötü kalemden sonra esas kalem bulunmuştu (B.: Lâleli Camii).

Pencerelere kadar duvarlarda mermer süpürgelik vardır. Alt sıra pencerelerin söveleri mermerdir; aralarına sıva bir kenar ve ince alçı silinme, ortasına siyah mermer levhalar konmuştur. Pencerelerin üstü mermer kaplı olduğu halde araları sıvadır. Bu suretle mahfel döşemesi hizasına kadar karışık bir kaplama yapılmış, alçı bir silme

Üsküdarda Ayazma Camiinde hünkâr mahfili
(Resim: Reşad Seyinçsoy)

ile de nihayetlendirilmiştir. Bir cins malzeme muhakkak ki daha iyi bir tesir bırakırdı.

Pencere kapakları dokuz tablalıdır. Aslı ceviz ise de sonradan yağlı boya ile boyanmıştır. Alçı pencerelerde zamanının güzel eserleridir, renkler tatlı ve âhenklidir. İkinci sıradakilerde yazılar görülüyor. Mihrabın sağ ve solunda murabbaî çerçeveler içinde siyah zemin üstüne altın yaldızla İsmi Celâl ve İsmi Nebi, mukabilinde Hüseyin ve kubbe halkalarında Çiharyâr isimleri yazılıdır. Bütün bu yazılar tuhfei hattatinde mezkûr olduğu veçhile Seyyid Mustafa Ağanındır; kapu yazılarında ve iç yazılarında ketebe yoksa da çeşmede ketebesi de vardır. Mihrabda iki sütun ortasında geniş bir mermer silme dolaşır. Sütun başlıkları hizasında başlıklardaki profil ve motifleri havi bir silme dolaşır. Onun üstünde de Besmele ile «Lâilâhe illallâh ve küllemâ dehale aleyhâ zekeriyelmihrab» âyeti kerimesi vardır. Mihrab höcresi kırmızı mermerlerle kaplanmıştır; köşelerinde de koyu fes rengî iki sütuncuk vardır. Hücre kubbesi renkli taşlarla kakmalı ve mihrabın heyeti umumiyesi oldukça mebzul yaldızlıdır.

Minber şekil ve nisbetleri itibariyle daha evvelki devirlerin minberlerine benzer. Ufak Bursa kemerleri alt sırada oyulmuştur. Yalnız eski rumî oymalar yerine çok zengin ve iyi işlenmiş rokoko oyma müsellesi yanlık ve korkuluk yapılmıştır. Müselles kısmın ortasındaki kabartma çivi başı son derece nefîstir. Minber kapusu oyma ve güzeldir.

Merdivenlerin üstünde incecik renkli sütunlara müstenid külâh kaidesi onun üstünde som yaldızlı çok uzun külâh ve alem camiinin derin kubbesine doğru yükselir. Minberde birçok da renkli kakma taşlar görülmektedir. Minber, hünkâr mahfeliyle beraber en muvaffak olmuş parçalardır. Mahfel dört siyah mermer sütun üstüne altun yaldızlı kalemler işlenmiş başlıklar konmuş, bunları da tahta oyma ve yaldızlı bir tac ve tuğlar tamamlamıştır. Başlıkların altında gene tahta oyma bir peçe ve birbiri içinden geçmiş daire kavisleri

şeklinde bir kafes hünkâr mahfeline cidden şahâne bir eda ilâve eder. Bütün tahta aksam som yaldızlıdır.

Mahfelde mavi beyaz ve yan duvar çinilerinden bir kaplama ve duvar köşesinde külâhiyle beraber oyma mermer bir kavukluk vardır. Mahfel sütunlarının kaideleri karpuz biçiminde şişkindir, başlıkları da dilimlidir. Başlıklara üç sıra çenber konmuştur; başka hiçbir eserimizde üç sıra başlık görülmemiştir. Bu camide nâdir tesadüf edilir bir parça olarak bir de nefîs halkârlarla süslü bir zemin içinde siyah kalemle «İnnehü semi'üddua» levhası vardır ki «Ez'afül ibâd Ahmed Âli Osman» imzasını taşır; bu çok kıymetli orijinal levha camiin bânisi Üçüncü Sultan Mustafanın babası Üçüncü Sultan Ahmedindir. Her halde oğlu tarafından teberrüken hediye edilmiş olsa gerektir.

Bu sözlerimizden anlaşılacağı veçhile camî heyeti umumiyesiyle kusursuz bir tesir bırakmaz. İrtifaı çok fazladır; göz bunun üçte birini fazla buluyor. Birçok unsurları güzel değildir; motifler bağlantısız kalmıştır ve kütlelerin nisbetleri her yerde iyi değildir. Minber, hünkâr mahfeli gibi dahilî unsurlar ve hünkâr köşkü umumî âhengin nisbetsizliğini tadil edemiyor.

Bununla beraber camiin çok uzaktan ve İstanbuldan görünüşü oldukça güzeldir. Fakat bu tesiri daha ziyade mevkiinin son derece hâkim ve cazip olmasına ve avludaki büyük ağaçların ve civardaki binaların yakınlığının camie ufkî bir nisbet izafe etmesine medyundur.

Ekrem Hakkı Ayverdi

Ayazma Ceminin içinde kayda değer hususiyet mihrabda, minberde, vâiz kürsüsünde ve mahfel sütunlariyle pencere pervazlarında kullanılan mermerin temiz işçiliğidir; bilhassa sütunlar o kadar mükemmel perdaht edilmiştir, âdeta ayna gibi parlamaktadır. Mermer minberin oymaları ve bilhassa yekpare mermerden vâiz kürsüsü, tezyin motifleri yabancı da olsa kıymetli birer sanat eseridir. Cenup duvarında Hacı Vesim Paşazâde Lûtfi Beyin tâlik ile güzel bir Besmelesi vardır. Camiin tezyinatı arasında, gene ayni duvarın önünde bir saat vardır ki, üzerindeki pirinç plâkta:

Amele Esseyid Mustafa min talâmizi Derviş Yahya 1215 (M. 1800).

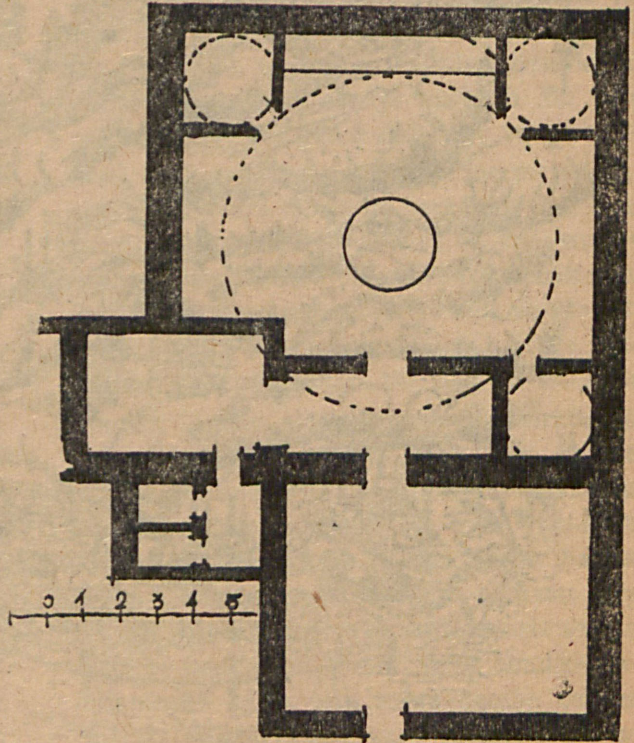
imza ve tarihi bulunmaktadır.

Dört sıra üzerine elliden fazla pencereden bol ışık alan mâbed büyük bir top kandil ve onu çeviren çenber kandillerle tezyin edilmiş, kandillerin arasına da püsküllü tavus kuşu yumurtaları asılmıştır. Duvarlar da büyüklü küçüklü müteaddit levhalarla süslenmiştir. İçinde kırmızı balıklar bulunan yangın havuzu da bakımsızdır; bu havuzun altında klâsik üslûpda kitabesiz bir çeşme vardır. Sabah gazetesinin bir kaydına nazaran, Ayazma camii 1306 da bir tamir görmüştü; son cemaat yerinin duvarla kapatılması bu tamirin işi olabilir.

B. Alacalı

AYAZMA HAMAMI — Üsküdarda, Ayazma Camiinin civarında, cami ile beraber yaptırılmıştı. Bu satırların yazıldığı sırada, sanki topa tutulup yıkılmış bir harabe halinde bulunuyordu. Üsküdarlı Vâsıf Hoca, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda, bu hamamın otuz yıldanberi kapalı olduğunu söylüyor (Temmuz 1946).

AYAZMA KAPU MEYDANI — Evliya Çelebinin kaydına göre Onyedinci asırda, İs-

Üsküdar Ayazma Hamamı
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

tanbul halkına teferrüç yeri olan bir meydan idi (B.: Ayakapu).

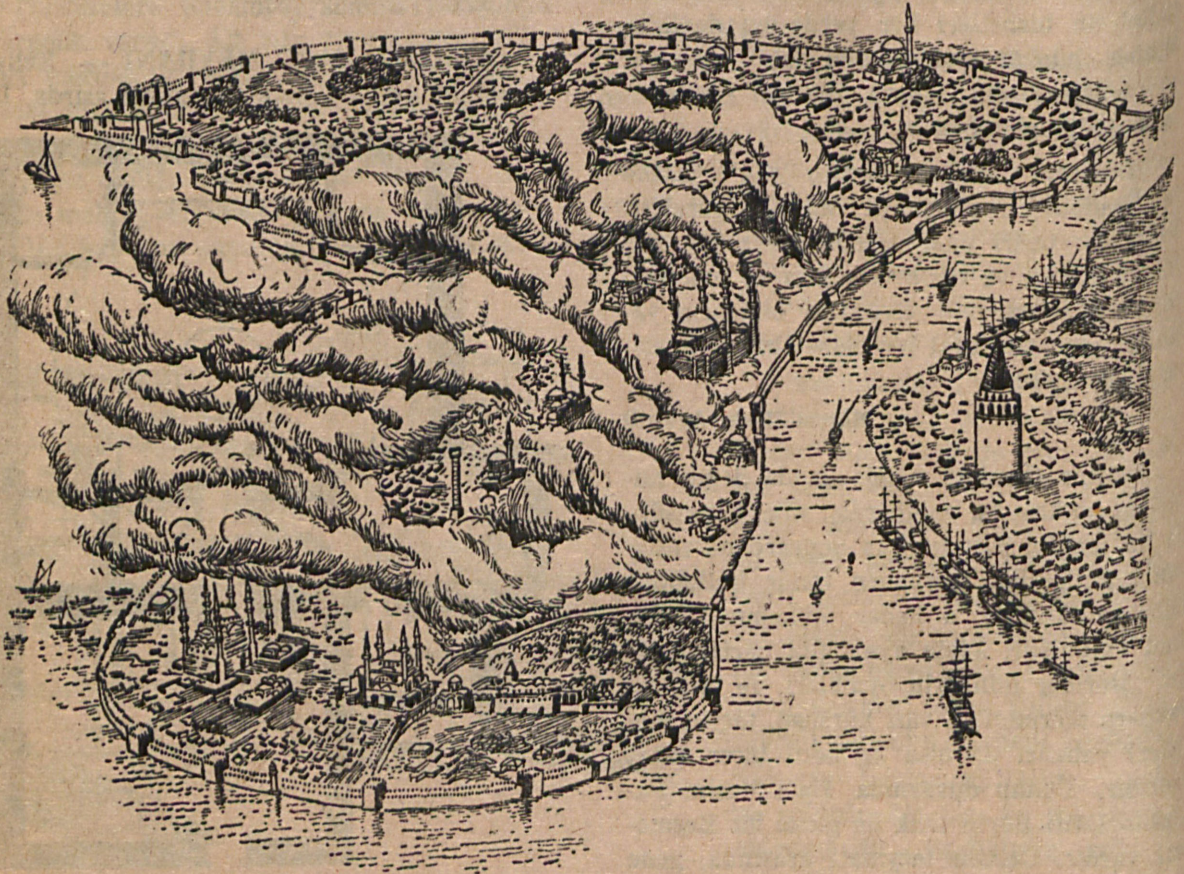
Bibl. : Evliya Çelebi, I.

AYAZMAKAPUSU YANGINLARI — İstanbulun toprak yapısında poyraz ağzında olduğundan, Büyükşehrin bütün Haliç sahilinde olduğu gibi Ayazmakapusundan çıkan yangınlar, hemen daima birer âfet halini almışlardır.

16 Zilkade 1070 (M. 1660) yangını; 1070 Cehennemi — Bu âfeti görenlerden Mehmed Halife, Tarihi Gilmâni'de şöylece nakleder:

«Ehli divanın ve bazirgânların sarayları hesaba gelmez ve bu şehrin büyüklüğüne ve halkın kesretine ve devletine göre mâduddan haric mahzenler ve dükkânlar ve kervansaraylar ve hamamlar ve hankahlar ve tekkeler ve medreseler ve hanlar ve imaretler ve mescidler var idi ki vasfı hadden birûndur. İşte bu şehri İslâmbol bu mertebe mamur olup kemal buldukda halkı devletlerine mağrur olub tariki Hakdan ayrılub ika' etmeğe ve biribirinden elinde olanı almağa ve bühtan eylemeğe ve ilmullah'a ve ehline itibar itmemeğe ve ulema dahi ilmin muktezası üzre amel itmemeğe ve ehli sûk dahi bey'ü şirada envaı hud'alar ve sadaka ve zekâtı fukaraya vermemeğe ve bunların ekserisi riya ve avam dahi zina ve livata fiiline ekseriya meyil ve muhabbet itmeğe ve kul taifesi ziyade tuğyan ve fesad üzre olması hasılı kelâm mezkûr olan esnafdan her ibiri (hadisi şerifi meşhurun) mazmumundan gafil olmağın.

Bu hadisin musdakınca Ayazmakapusundan Ahi Çelebinin camii kurbunda kalenin dışında bin yetmiş tarihinde Zilkadenin on altısında ve mahı Temmuzun dörüncü günü cumartesi beşinci saatte bir tütün içici yaramazın elinden ateş isabet idüb ve ateşin bir bölüğü kalenin dışından Unkapanına varınca ne kadar kereste varsa yandı. Bir bölüğü ki kalenin içersine düşdü, ol dahi bir iki bölük olub bir bölüğü Unkapanına ve bir bölüğü Süleymaniye canibine ve bir bölüğü dahi Süleymaniyenin altından Bedestan ve Hasbağ-

1660 Ayazmakapusu yangınının dehşetini göstermek için Nezih tarafından yapılmış resim..

çe semtine gidüb yayıldı. Ol gün emri Hakla akşama karib gün tolumurken Süleymaniye Camiinin etrafını ihata idüb camiin haremin-de ne kadar adam ve esbab var ise çoğunu helâk itmişdir ve dahi camiin dört minare-leri evel eflâkde iken emri Hak ile mum gi-bi külâhları yandı ve hareminde olan eşcarın çoğu yandı bâhusus Süleymaniye etrafı ga-yet vâsi' olmağın aklı muhal görür ki Süley-maniyenin minareleri yanıb haremine ateş düşe. Bu minvali mezkûre üzre İslâmbolda dört tarafa ateş bölük bölük olub yayıldı ki aslâ kimse karşusuna durmağa iktidarı ol-madı. Gûya ki bizzat cehennem ateşi dün-yayı tutub halkı helâk idüb mahşer yerine sürer, halk ise dahi evlerinden ümidin kesüb kuşca canların esbab ile halâs idevüz deyu mûtadı kadîm üzre Selâtin camilerinin ha-remlerine esbabların kaçırub ve kendilerine mahalli mezburu melce ve me'vâ ittihaz idüb ateş mekrinden emin oluruz deyu ümidinde iken hikmeti bâri ateş rüzgâr kuvvetiyle ha-remlerde olan âdemler ve esbablar üzerine dolu gibi yağıb esbabların yakıb ve âdemden nicesi esbabları halâs ideyüz deyu sayü ih-timam üzre iken ateş yalımı isabet idüb he-lâk itmişdir. Hattâ bir dostumuzun Sultan Bayazıd Camiinin hareminde esbabına ateş isabet idüb halâs ideyim derken ateş yalımı arkasına irişüb ve üzerinde olan esbab tutu-şub ol vakit eğer soyunmasa yanıb helâk olurdu. Hele güciyle kenduyi kurtarmışdır. Dünya metaından bir habbe ve bir fulûsi ah-mer halâs itmemişdir. Bu minval üzre her nereye sığınıb halâs oluruz deyu hilâfı zahir olmuşdur ve Eskisaray kurbunda Kebecì Ha-nı dimekle maruf bir han var idi. Bundan evvel ne kadar yangın oldu ise ana ateş za-rar itmemişdir. Bu defa emri Hak ile ateş isabet idüb anda bulunan esbabı ve emvali ve ademi cümlesini helâk itmişdir ve içinde olan bazirgân ekseriya Bosnalı ve Acem idi. Naklolunur on Mısır hazinesi deklû mal yan-mışdır. Ne tatvili kelâm idelim ol gün ki cu-martesi yedinci saate varınca Bağçei hassa-dan Unkapanına ve andan Zeyrek yokuşu üstünden Sultanmehmede ve andan Sarıki-reze ve andan Molla Gûrâniye ve andan Ese-kapusuna tâ Samatyaya varınca ve andan Ağahamamına ve andan Kadırga limanında Siyavuşpaşa sarayına ve andan Atmeydanına varınca ve Ayasofyanın altından Selâmköş-künden Demirkapuya varınca nihayet bulup sâkin olmuştur. Vasfetdiğimiz minval üzre ateş halka aman vermeyüb kimin malı ile ya-kub helâk eyledi ve kimin üryan ve giryan yalın ayak başı kabak Atmeydanına ve Yeni-cami haremine ve Hasbağçe kapusuna sürüb götürdü. Hasbağçekapusuna gelen halkı hem-şehrimiz Bostancıbaşı olan Bosnevî İbrahim Ağa Bağçei hassayı almışdır. Yüz binden zi-yade er ve avrat ve müslüman ve kâfir At-meydanına ateş şiddetinden ve havfından gelen halk dahi şol mertebe isdiham ile cami ve haremi ve Atmeydanı doldu ki bir kimse sağ ve sola meyletmeğe ve boyun döndür-meğe belki nefes almağa iktidarı yoğiken ateş dahi Atmeydanında olan İbrahimpaşa sarayının bâzı odalarına ulaşdıkda halk dahi ateşin şiddetinden ve mahı temmuzun hara-retinden ve ziyade izdihamdan şol mertebe muztar olmuşlardır gûya ki yevmi mahşer-den nümune olub herkes nefsi nefsi deyu oğul babaya ve anaya ve ana baba oğluna ve karındaş karındaşa bakmayıb ateş teskin olun-ca hayran ve sergerdan kaldılar. Bâdehu akılları başına geldikde üç gündenberu aç ve susuz helâk mertebesine varmışlar. Ne su ne etmek var. Zira ateş su yollarını ve de-ğirmenleri bozdu ve unu ve buğdayı ve et-mekci dükkânlarını bilkülliye harab itti. Bu gez halk valih ve hayran kaldılar şöyle ki bir etmek bulunsa bin akçaya alırlardı. Bu min-val üzre dört beş gün mikdarı aç ve susuz ve evsiz herkes ne yerde ateşden necat bulduy-sa geçindi sonra tedric ile herkesi bir tarik ile Üsküdar ve Sultan Eyyubdan ve Tophaneden nice yüz bin derd ve belâ ile def'i remak mik-darı etmek ve yemiş götürüb ehil ve ayaliyle ifakat buldu ve aldıkları etmek toprağa ben-zer on dirhem mikdarı bir akça ol dahi bu-lunmaz. Andan sonra herkes bir tarafa pe-rişan olub gitdi. Derya kenarında bağçesi olan bağçesine gitdi. Ve ihrakı binnâr olu-nan haber tecaturla iki bin yedi yüz âdem ve yüz yirmi saray ve yüzden ziyade mahzen ve üç yüz altmış cami ve kırk hamamı meş-hur ve namdar ve buna göre medaris ve me-sacid ve hankah ve hanlar ihrak olmuşdur ve bilinmeyüb helâk olan adem hesaba gelmez. Bulayki Allahü Taalâ geru mamur ve âbad eyliye».

Ayni devrin müverrihlerinden Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa ise, bu yangını tarihinin birinci cildine kaydederken şunları yazıyor:

«Ayazmakapusu haricinde bir dükkândan ateş zuhur idüb etrafa ve cevanibinde olanlar def'iyle takayyüd ve ihtimam üzreler iken ref'i mümkün olmayüb hükkâmı şehir ve zabitanı asker gelüb yetişince alelfevr ol havalide olan keresteci dükkânları vesair dekâkileri Unkapanına varınca ihrakı binnâr idüb balâyi surdan şehre dahil oldu. Kaymakam paşa ve Sekbanbaşı ve Bostancıbaşı vesaireleri balta ve kanca ve sakalar ile teskinine sây olunurken Ağakapusuna isabet idüb... Gittikçe zebanekeş ve âlemsûzluğu izdiyad bulub alevleri bölük olub ve her bölükleri emri Hakle başka bir semte sülûk idüb ahşame değin Süleymaniye ve Sultanbayazıd semtlerine ve Şehzade semtlerin hâke beraber eyledi.

Hâneler tûdei türab oldu
Kâhler meskeni gurab oldu.

Ol gece dahi sabaha değin bir canibden Uzunçarşı ve etrafı Bedestan ve Mahmudpaşa ve Hocapaşa ve Tahtakale ve mahallâtı Yehud (B.: Yeni Cami) ve Alayköşküne karib mevaziden Atmeydanı başına vardı. Ve canibi âhirden Kapanıdakik mümazisinden geçüb Sultanmehmed canibleri ve yeniçeri odaları ve Mollagûraniye varıb mamureden eserler komadı. Olgün ve ol gece dahi şehrin tarafı garbîsinde olan ebniyei fâhire ve imaratı âliyeyi Etmeydanından alub Kadırga limanı ve Kumkapu ve Nişancı semtleri ve Davudpaşa mahkemesine ve Samatya iskelesine varınca değin üçüncü günü ikindi zamanı teskin oldu. Ol ziba kasırlarla Kubbei eflâk ile hemser ve kâşanei musannalar ki Kasri Hüvernak'a beraber idi bir lâhzada hâkester olub esası ve binası zîyrüzeber oldu. Geceler şûlei ateşin şerrare feşan ile mânendi ruzu nûrânî ve gündüzler zuhur eden duhanı siyahîden mesabei şebi zulmani olmağla meyanei halkı âlemde dehşet efzayi kıyamet bedid, hanümanlarından kat'ı nazar canlarından nâ ümid oldular. Esvab ve eskallerin hıfz içün cevami ve medaris vesair çâyi emn mülâhaza itdikleri mekânlara nakledenlerin bâzıları malları ile bile yandılar. Ol cümleden Cerrahpaşa camiinde yirmi sekiz nefer ve Lânga bostanında on yedi nefer ve Kebeciler hanında nice kimseler ihrakı binnâr olup neticei kelâm bunca cevami ve mesacid ve minarat ve medarisi pür tezeyyün ve dekâkini bîşümardan maada iki yüz seksen bin hane ihraki binnâr olmak üzere şehri İstanbul geceli gündüzlü tamam kırk dokuz saat yanıp ol şehri nâzenin ki nümunei Huldiberin idi. Şiddeti ateş ile zîyrüzeber ve hâke beraber olub mamureden eser kalmadı».

Bu âfetin vukuunda devrin padişahı Dördüncü Mehmed ve Sadırâzamı Köprülü Mehmed Paşa Edirnede bulunuyorlardı. İstanbulda sadaret kaymakamı bulunan Süleyman Paşa azledildi; üçüncü vezir Yusuf Paşa İstanbul kaymakamı tayin edildi.

Mazul vezirlerden Debbağ Mehmed Paşa, kaymakamlık hülyasına düşerek yangın âfetini bütün tafsilâtiyle yazmış ve Süleyman Paşanın resmî raporundan evvel Edirnede rikâbı hümayuna göndermişti. Devlet ananesince mazul vezirlerin herhangi bir maddeyi padişaha arzetmeleri şiddetle yasak olduğundan Mehmed Paşanın mektubu gazabı padişahiye sebep olmuş ve Kapucular kethüdası Şaban Ağa bir hattı hümayun ile İstanbula gönderilerek Mehmed Paşa idam olunmuştu.

Devrin ulemasından Duhaki Mustafa Efendi isminde bir zat İstanbul kadısı tayin edilmiş ve yangından bir gün evvel Büyükşehre gelmişti; halk arasında, yangın âfetini kadı efendinin ayağı uğursuzluğuna yoranlar çıkmış ve hattâ ebced hesabı ile:

Kudûmi Kadîde
«1070» (M. 1659)

terkibi, garib bir tesadüf olarak yangına tarih düşmüştü.

4 Muharrem 1105 (M. 1693) Yangını — İstanbulun sayılı büyük yangınlarındandır; devrin müverrihlerinden Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, tarihinin ikinci cildinde bu âfeti şöylece anlatıyor:

«Pazar günü öğleden bir saat evvel Ayazmakapusu haricinde harik vâki olub harici surda lebideryada olan dekâin ve mahzen yahud hane ve gümrük mahzenlerin sağlı ve sollu muhterik ederek Kapanıdakik yanub şiddeti rüzgârdan dahili sura isabet

idüb sağ koldan gidüb mukaddem yanan mahallin kenariyle Atpazarına ve Sultanahmed camiişerifi kenarından sıyırüb büyük Hallaçhane ve Arasta ve dik aşağı Sarıkiraz ve Yeniodalardan yetmiş beş bab oda ve Şahhuban ve Mollagûrani ve Muradpaşa Camii tâ Avretpazarı kurbunda Çınarcamiinde nihayet bulub ve sol koldan dahi Ağakapusu civarından geçüb Vefa meydanı ve Şehzade haremi ardından geçüb Eskiodalardan dört bab oda ve civarlarında olan Kapamacılar ve dik aşağı yürüyüb Aksaray köprüsünden sokağı aşup ve Lânga bostanından sıyırup Cerrahpaşa camiinde ve Avretpazarında kavuşup nihayet buldu. Bu aralıkda Hocahayreddin ve Hocahalilülattar ve Papasoğlu ve Yavuzersinanbey ve Haraçcıkaramehmed ve Hızırbey ve Softahatib ve Sarıdemirci ve Kâtibşemseddin ve Sarıbayezid ve Hocagıyaseddin ve Şeyhebülvefa ve Vefa kurbunda Mollagûrani ve Mollahüsrev ve Kalenderhane ve Eminnureddin ve Sekbanbaşıibrahimağa ve Atpazarı kurbunda Mağnisalı ve Firuzağa ve Babahaki ve Müftiali ve Zeyrek ve Elvanzade ve Voynukşüca ve Mimarayas ve Hoşkadem ve Dülgerzade ve Mustafabey ve Sofular ve Haydarhane ve Muhtesib ve Babahasanalemi ve Türbeikemalpaşa ve Oruçgazi ve Kızılminare ve Zeyrak kurbunda Şahhoban ve Kazganisadi ve Gurebahüseyinağa ve Tahtaminare ve Muradpaşa ve Çakırağa ve Kâtibmuslahaddin ve Hacıbayram ve Yakubağa ve Şirmerdçavuş ve Canbaziye ve Keçihatun ve Hacıahmed ve Hobyar mahalleleri bilkülliye on sekiz camiişerif ve on dokuz mesacid ve on yedi mekteb ve on medrese ve tekke ve on bir hamam ve on iki fırın ve sagir ve kebir iki bin beş yüz kırk yedi ev ve seksen yedi oda, ve bin yüz kırk altı dükkân ve yirmi iki değirmen ve üç yağhâne ve han ve ahur ve canbazhaneler ve yüz elli dokuz yahudhaneler ihrakıbinnâr oldu. Bu musibetden sonra kerestecilerin günü doğub istedikleri gibi belâğı mâbelâğ satmağa başladıklarında şehirli çokluk almaz olup varıb gemilerden ucuz baha ile alır olduklarında ehli dükkân ziyade tamaa düşüb hasedlerinden zinhar gemilerden kereste satılmayub lâzım olan gelüb dükkânlardan almak üzre ferman çıkartmağa Hakkı Taalâ bunların dahi başlarına bir belâyı âstimanî gönderüb...» (B.: aşağıda 16 muharrem yangını).

Vak'anüvis Raşid Efendi de 4 muharrem Ayazmakapusu yangınını tarihinin ikinci cildinde kaydeder; âfetin yirmi saat kadar sürdüğünü, ateş, bir yerde söndürülürken birkaç mahalle aşırı yere sıçrayarak yeniden parladığını, halkın takat ve gayretden kesilerek nihayet uzaktan seyirci kaldığını söyler.

16 Muharrem 1105 (M. 1693) yangını — Aşağıdaki satırlar, devrin müverrihi Fındıklılı Silâhtar Mehmet Ağanındır: «Perşenbe gecesi üçüncü saatte yine Ayazmakapusu dışında bir kömür mahzeninden tutuşup haricî surda sağlı ve sollu dükkânlar ve cümle kerestecíler tâ Odunkapusuna gelince yanub andan Hisar duvarından içeri aşub sur içinde Kutucular çarşısında durdu.»

O sırada İstanbul kaymakamı bulunan Kandilci Hüseyin Paşa, bu yangınlarda gevşeklikle itham edilerek Kıbrıs valiliği ile uzaklaştırıldı ve Kalaylı Koz Ahmed Paşa İstanbul kaymakamı tâyin edildi (B.: Ahmed Paşa, Kalaylıkoz).

Raşid de bu yangın hakkında şunları kaydediyor:

«Ateş sur üzerinden şehir içine atlayıp Süleymaniye kurbunda sabık sadırâzam Haci Ali Paşa sarayına vasıl oldu. Bu hudut içinde olan bînihaye dükkânlar ve evler yanıp yıkıldı. Birbiri arkasından çıkan yangınlarla İstanbul ahalisinin kalbinde emniyet ve huzur kalmadı. Yangınların kundak bırakılarak çıkarıldığı söylendi. İstanbul kaymakamı Hüseyin Paşanın, eşkıya zaptü raptı hususunda tekâsülü anlaşıldı» diyor.

AYAZMA MEKTEBİ — Üsküdarda Ayazma Camiinin mihrab duvarı tarafında bulunan bu sıbyan mektebi yıktırılmış, yerine, Üsküdar Yirmibirinci ilkokul yaptırılmıştır (B.: Yirmibirinci ilkokul).

AYAZMA TAŞI — Üsküdar sahilinde Mumhaneönü denilen yerde balıkçıların bir nirengi noktasıdır ki, Paşalimanı ile bu taş arasında kurulan eski Üsküdar dalyanının da sınırını teşkil ederdi. Üsküdar dalyanı, Şirketi Hayriye vapurlarının sık sık gidip gelmeğe başlamasından, yani 1884 den sonra kurulmamıştır.

AYAZ PAŞA KOL GEZİYOR — İstanbul argosunda şiddetli soğuk, Kanuninin

meşhur sadırâzamlarından Ayas Paşanın isim benzerliğinden istifade edilerek ayaza bir paşalık verilip kola çıkarılmıştır; misal: — Oduna kömüre para dayanmıyor, bizim evde Ayaz Paşa kol geziyor...

AYBALTA — Hilâl şeklini andıran baltanın adı; sarayı hümâyunun zülüflü baltacıları, vezir teberdarları padişah ve vezir alaylarında ellerinde uzun saplı birer aybalta alarak bulunurlardı. Yarı meczup veya öyle görünen cerrar dervişler de ellerinde daima birer aybalta bulundururlardı.

Şu satırları «Kahveci Güzeli — yahut — Zeynep ile Yakup Bey» hikâyesinden alıyoruz:

«Ol civânı nâzenin Merdivenli kariyesinde tekkei meşhûrede bektâşi aşıkların dâmine düşüb soyundu, bir senei kâmilede saçlı baba oldu, gül yüzünde kara sakal, şâhin başında tâci deccal, şalvar köhne, pâ bürehne, omuzda post, dilinde nârayi yâ dost, bir elinde keşkülü, tesbihi tahta, bir elinde ay balta, Zeynebimi ya bulurum ya bu yolda helâk olurum kadere bahta deyüp şehri İstanbulu o sokak senin bu sokak benim seyrü devre başladı, sabî oğlancıklar papaz zan idüp taşladı, gece oldukda kâh bir kahvehânede mihman olurdu, kâhi konağı hamamda külhan olurdu».

Aybaltalı bektaşî âşık
(Resim: Hüsnü)

Bibl.: M. Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve terimleri; XVIII. asır Meddah hikâyeleri taslakları.

AYBASTI SOKAĞI — Beyoğlu kazası merkez nahiyesinin Evliya Çelebi mahallesi sokaklarındandır. Meşrutiyet Caddesinden ayrılan Şimal Sokağı ile Kıblelizade Sokağı arasında uzanır.

Şimâl Sokağı kavşağından gelindiğine göre, yol, iki arabanın ferah geçebileceği genişlikte ve kaba taş döşelidir. Kıblelizâde Sokağına kavuşurken pek bozulur. Sokağın her iki yanını ortalama beşer altışar katlı yüksek kâgırler kaplar. Uzun zaman güneş gördüklerinden yukarı katlardan çamaşırlar hemen her vakit sokağa sallanır durur. Bunların arasından kayda değer olanlar ve altlarında bulunan müesseseler şunlardır:

Solda: Başlangıçtan az ilerde yanyana iki marangoz dükkânı, biraz ötesinde gene bir marangoz dükkânı. Yanında Evliya Çelebi mahalle muhtarlığı. Sağda: Altı katlı Zariko Hanı.

Sokağın sekenesinin ekserisi ermeni, bir kısmı rum ve türktür. Ermenilerin çoğu da, evlerinde terzihaneler hesabına işleyen terzi esnafıdır; öyle ki, sokaktan geçenler, her iki taraftan dikiş makinelerinin durmadan işleyen çakırtısını işitirler.

İsmail Ersevim

AYDEDE — Birinci Cihan Harbi mütarekesi yıllarında, Fecriâtinin en kuvvetli kalemine sahib ve İttihad ve Terakki Cemiyetine muhalefeti ile tanınmış Refik Halid Beyin çıkardığı siyasî bir mizah gazetesidir; ilk nüshası 2 kânunusâni 1338 = 20 kânunuevvel 1922 pazartesi günü çıkmıştır; haftada iki defa, pazartesi ve perşembe günleri neşredilen Aydedenin 90 nüshalık, yani kırk beş haftalık bir ömrü olmuş, büyük zaferden sonra, Refet Paşa kumandasındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti jandarmasının İstanbula girmesinden az sonra kapanmıştır. 77 inci nüshasına kadar sahib ve müdürlüğünü Refik Halid yapmış, bundan sonra mesul müdürü Kâzım Bey olmuştur; Refik Halid 89 uncu nushaya kadar yazı yazmış-

tır; Aydedenin yalnız sonuncu nushasında, sahibinin adı başlığının altından da kaldırılmak suretiyle, görülmez. Gazete, ilk nüshasından son nüshasına kadar Sabah Matbaasında basılmıştır.

Aydedenin, «Nakşi ber âb» serlevhasını taşıyan baş yazısının ilkinde, Refik Halid, bu mizah gazetesinin mesleğini neşreder, yazının özü şudur:

«Deveye sormuşlar:

— Yokuşu mu seversin demişler, inişi mi?

— Bu ikisinin ortası yok mu, yahud, düz başınıza mı yıkıldı? demiş

Bu fıkra mâlûmdur. Fakat daha akıllı bir deveye aynı süali sordukları zaman daha hoş bir cevap vermiş:

— Allah üçünün de belâsını versin..

Onun gibi bana da:

— İttihatçılığı mı seversin İtilâfcılığı mı?

Deseler, o akıllı deve gibi:

— Allah üçünün de hakkından gelsin diyeceğim.. malûm a.. üçüncüsü de millîcilik...

«Aydede bu üç yola da hevessiz, bu üç gidişden ve yürüyüşden de bezgin, zikzaklı bir yol, bir edebî ve mizahî, yani nezih ve eğlenceli bir yol takip edecek, ne onu, ne bunu, ne ötekini benimseyecek, her yolun kabahatini yüzüne vuracak...»

Refik Halid'in siyasî görüşlerini mütalâa ve tenkid, İstanbul Ansiklopedisinin plânı dışında kalan işlerdendir. Fakat şurası aydın bir hakikattir ki, Aydede, en ağır mizahî hücümlarında dahi, nezahatten ayrılmamış, Türk mizahında, has mânası ile bir edebî kemal devrinin ilk eseri olmuştur; öyle ki, Türk mizahının seçkin simalarından Yusuf Ziya, 1959 da otuz altıncı yılına basmış olan Akbaba'yı Aydede'nin sanat temeli üzerine kurmuştu.

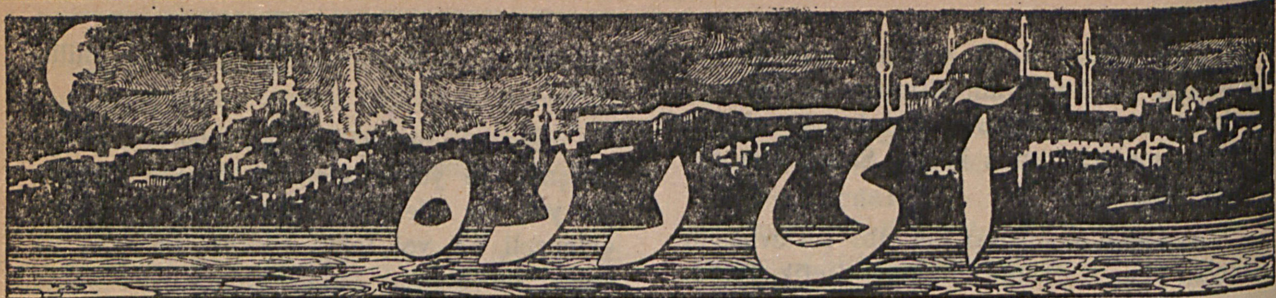
Refik Halid, gazetesindeki yazılarında, çeşitlerine göre kendi adını, yahud «Aydede» ve «Kirpi» isimlerini kullanmıştır. Bu mizah gazetesinde görülen diğer muharrir ve şair isimleri şunlardır:

Orhan Seyfi, Halil Nihad, Vedad Örfi,

Aydede gazetesinin 53 üncü sayfasından bir parça

Karikatürün üstünde «Altıncı ayın ikmali münasebetiyle Aydede konseri» yazılıdır; altta numara sırasiyle tespit edilmiş isimler şunlardır: 1— Ressam Haydar Bey; 2— Osman Cemal Bey; 3— Ressam Salâhaddin Bey; 4— Abdülbaki Fevzi Bey; 5— İdare müdürü Ali Ulvi Bey; 6— Ressam İsmail Hakkı Bey; 7— Ressam Ahmet Münif Bey; 8— Ressam Rıfkı Bey (bu karikatürü çizen); 9— Ressam Ramiz Bey; 10— Tâbi Mihran Efendi; 11— Filozof (Rıza Tevfik Bey); 12— Matbaa makinecisi; 13— Aydede sahibi (Refik Halid Karay).

مطبعه و محل ادارهسی — باب عالی جادهسی «صباح» مطبعهسی ، تلفون — استانبول : ٤١٤
نسخهسی ۱۰۰ پارهدر

بازارایرتسی و پنجشنبه کونلری نشر اولنور مزاح غزتهسی
غزتهیه عائد خصوصات ایچون اداره مأمورینه مراجعت ایدلملیدر
صاحبی : رفیق خالد

آبونه بدلی : استانبول و ولایتلر ایچون سنهلکی ۱۰٤ نسخه
اعتباریله ۲۵۰ ، ممالک اجنبیه ایچون ۳۵۰ غروشدر
تلغراف آدرسی : استانبول — صباح

(صاری زیبك) تورکیسی

(صاری زیبك) شو طاغلره یاصلانیر ، یاغمور یاغمش سلاحلری ایصلانیر !

بش بیك آتلی اون بیك بابا بورودی (صاری زیبك) شو جهانده برایدی ! مصوری : منیف

یالانلر

— اوو ! .. دیه هایقیرمیشم ، دیرا اودامه ، بو کونلرده استانبولده کوره جکمی هیچ عقلمدن کچیرمهدیکم پك اسکی ، پك لاابالی بر دوستم کیرمشدی ؛ آناطولیدن کلیوردی . اوطوردق ، صحبت ایتدك . او بکا ، بن اوکا یان کوزله باقییور ، بربریمزی سوزییوردق . زیرا چوقدندر بربریمزدن دوغرو خبر آلامامشدق . اورادن کلن صیزینتی خبرلره نظراً آز زمانده بو آرقداشم کسب ثروت ایدیورمشدی . — نه دیورسك ، یاهو ، دیورلردی ، لاف دکل ، پارا قیرییور !

ممنون اولویوردم . دنیا حالی بو ... بلکه کون اولور ، زمان بنی بو دوستك یاردیمنه محتاج ایدردی ، صیقیلهدن ایدهبیلیردم ، «ایچمزده اونك پاراسی وار ، دیوردم ، بودخی برامیددر !» ایشته دون اودامه کلن ارقداشم بویله بر امید ایله باغلاندیغم بر آرقداشمدی . فقط ، حالندن ، قیافتندن ، اوضاعندن پك ده پارالی آدامه بکزهمییوردی . ایچمدن : « ظاهر دیدم ، نه قدار اولسه طشرهدن کلیور ، خانطاللاشمش .. »

عجبا نه صورتله کسب ثروت ایتمشدی . تجارتلهمی ، زراعتلهمی ، قاچاقچیلقلهمی ، هنوز صورامییوردم . مع مافیه اونك ده بندن صورمق ایستدیکی برشی واردی ... آكلایوردم ؛ لکن جسارت ایدوب ده بر درلو « نهدر ؟ » دیهمییوردم . حادتا آرامزده بر برودت حاصل اولمغه باشلایوردی . نهایت دایانامادم :

— شه ، دیدم ، الله ویرسین ، الله زیاده ایتسین ، جیبکی دولدورمشك ! حیرتله یوزیمه باقدی ، صوکرا شویله سویلهدی :

— بن دکل ، سن خان ، حام صاحبی اولمشك . آناطولیده طرز حیاتیکی سویله سویله بیتیره میورلردی ، اویله پارا قیرییورمشسك که ...

— بنمی ؟ اونی بوراده سنك ایچون سویلهیورلردی

— بنم ایچونمی ؟ آیول بنم متالکم یوق !

— بن ده آشاغی یوقاری سنك کبی یم !

— حتی کندی کندیمه دیوردم که : «استانبوله دوننجه بکا یاردیمی دوقونور ، بر امیددر . » بونکله ممنون اولویوردم !

— کذا ، بن ده اویله ... آرامزده بوزنکین آرقداش پیدا اولدی ، لزوم حاصل اولورسه صیقیلمهدن معاونت طلب ایدهبیلیردم دیه سهوینیوردم .

شیمدی ایکیمزده صوصمشدق ، زیرا ایکیمزك ده امید قاپیلری صیم صیق قاپانمشدی . ایشته باشمدن کچن شو وقعهیه باقییوردمده آرتق آناطولیدن صیزمه بو قبیل دیدی قودیلی خبرلرك هیچ برینه اینانمامغه قرار ویرییوردم .

آناطولیده کلرده بورادن صیزانلره اینانماسهلر اییی ایدرلر . ذاتاً چوغی کیتدی ، بر آزی قالدی ؛ پك یاقینده بر بریمزك اوکنه دوشهجکز و هانکیمز آق ، هانکیمز قارا ، کوزل بزله کوروب اویله ایمان ایدهجکز !

آی دده

Yusuf Ziya, «Elif» Kemaleddin, Abdülbaki Fevzi, Ali Haydar, Fazıl Ahmed, Osman Cemal, Riza Tevfik, Reşad Nuri, Selâmi İzzet, İdris Sabih, Sabri Faik, Azmi Muhiddin, Mehmed Sıdkı, Burhaneddin Âli ve imzasız olarak Süleyman Nazif: («Feylesof reis iken» başlıklı yazılar).

Aydedenin baş karikatüristi, siyasî karikatüristi Rıfkı idi, diğer sanatkâr imzaları da şunlar olmuştur:

Cem, Ramiz, Ahmed Münif, Mehmed İzzeddin, Hasan Fahreddin, Hüsameddin Haşim, Zeki Cemal, «Elif» Kâzım, M. Kemal, Mazhar Nâzım, Muhiddin, Ratip Tahir, Fikret, Hasan Rasim, Mahmud Esad, Saim, Şerafeddin, Cemal, Mümtaz.

İstanbul Ansiklopedisine bir tarih vesikası olarak derç edilmek üzere eski Aydedenin 78 inci nüshasının birinci sayfasını seçtik. Gazete bu nüshasında politika dilini değiştirmiş bulunmaktadır.

Koyu İtilâfçı karikatürist Rıfkı ilk sayfadan çekilmiş, buraya Ahmed Münif'in (Münif Fehim) «Sarı Zeybek Türküsü» adında iki resmi konulmuştur, «Sarı Zeybek» Mustafa Kemal Paşadır.

Yukarıdaki resmin altında:

Sarı Zeybek şu dağlara yaslanır
Yağmur yağar silâhları paslanır..

Aşağıdaki resmin altında da:

Beşbin atlı onbin yaya yürü
Sarı Zeybek şu dünyada bir idi..

yazılıdır.

1948 yılında, yirmi altı yıllık bir fasıladan sonra, Aydede, Refik Halid Karay tarafından tekrar kurulmuş ve ilk nüshası 8 Mayıs 1948 cumartesi günü intişar etmiştir.

Yeni Aydede, 29×40 eb'adında sekiz sahife olarak; Çarşamba ve Cumartesileri haftada iki gün çıkıp fiyatı 15 kuruş idi; Tan Matbaasında basılmıştır. İdaresi de ayni matbaada, eski Aydedenin çıktığı odada idi. Aydede, İstanbul basınının en olgun ve kudretli edebî ve siyasî mizah gazetesi oldu; mizah gazete ve mecmualarında kadın vücudünün tahrik edici teşhir ibtizali karşısında, gazetesine, «Hoş sohbet gazete» hüviyetini vermek zarafetini gösteren Refik Halidin yeni kalem arkadaşları Ertuğrul Şevket, Cemal Refik, Fikret Âdil, Nâzım Dersan, Semih Mümtaz, Beliğ Selönü, Ziya Çallıoğlu, Melih Cevdet, Adalet Cimcoz, Fazıl Ahmed ve Ercümend Ekrem olmuştu. Gazetenin karikatürist sanatkârları da Togo, Turhan Selçuk, Faruk, Hazım ve Mustafa Korkmaz idi (B.: Karay, Refik Halid).

Bu ikinci Aydede maalesef birincisinden daha kısa ömürlü olmuş ve kapanmıştır.

AYDIN (Âdil) — Nûruosmaniye'de Aydınlar Hanının sahibi; İstanbulun yeni zenginlerinden bir iş adamı; Âdil Aydın hal tercümesini şöylece nakletmiştir:

1928 de Kastamonu vilâyetinin Devrekâni kasabasında doğmuştur; 1939 da İstanbula gelmiş, on bir yaşında bir çocuk iken Büyükşehrin sokaklarında gazete satarak iş hayatına atılmıştır; üç ayda 40 lira kadar bir para biriktirdikten sonra memleketine dönmüş, 1940 da tekrar İstanbula gelerek 80 kuruş yevmiye ile yapılarda çalışmıştır ve inşaatçılığı kendi başına iş yapabilecek derecede öğrenmiştir. 1948 de asker olmuş, 1950 de terhis edilmiş ve 1940 - 1948 arasında biriktirdiği 3.000 lira sermaye ile küçük yapı işlerine başlamıştır, taşaronluk yapmış Kartal Maltepesinde İşçi Sigortalarının Süreyyapaşa Sanatoryumu ile Cerrahpaşa Hastahânesinin Verem pavyonunun tuğla kısımlarını, Maçka yolunun beton kısmını yapmış, bu arada kendi sermayesi ile evler yapıp satmış, kısa bir zamanda zengin olmuştur.

1958 de Aydınlar Hanını bitirmiş, Ümid Matbaasını kurmuştur; çalışkan, sempatik, «İstanbulun taşı toprağı altındır» sözünün doğruluğunu isbat etmiş bir iş adamıdır.

Bibl.: Hakkı Göktürk, not.

AYDINBEY SOKAĞI — Fatih kazasının Fener nahiyesinde, Küçükmustafapaşa ve Haydar mahalleleri arasında sınır teşkil eden bir sokaktır. Karadeniz Caddesi ile Cibali Caddesi arasında uzanır.

Cibali Caddesinden girildiğine göre sağ tarafında 63 üncü İlkokulun iki adam boyu duvarı, sol tarafında otlarla kaplı bir bayırcık vardır. Bir araba genişliğinde kaba taş döşeli bozuk bir yoldur. 1934 İstanbul Şehir

Rehberinin 8 numaralı haritasında ilerinde alacağı şekle göre gayet muntazam gösterilmiş olduğu halde eğri büğrü, bazan genişleyip meydan yaparak, bazan daralarak, münferit binalar arasından geçer. Nihayet, sağda bahçelikler, solda birer ikişer kat kâgir binalar olduğu halde bir yokuşcukla Haliç Caddesine bağlanır (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AYDIN KETHÜDA — Hadikatülcevamiin kaydına göre Yaylâ Camiinin bânisi bir hayır sahibidir, Sadırâzam ve meşhur camiin sahibi Davud Paşanın kethüdası olup kabri de paşasının türbesi yanındadır.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi I.

AYDINLAR HANI — Nûruosmaniye'de Türbedar Sokağı ile Gazihasanpaşa Sokağı kavuşağında bulunan ve 1908 meşrutiyetinde çok mühim siyasî faaliyete makar olan ve 1955 yılında içinden çıkan bir yangınla kısmen yandıktan sonra yıktırılan tarihî Tanin Matbaasının yerinde yaptırılmış büyük bir iş hanıdır; sahibi Bay Âdil Aydının çizdiği resme göre inşa edilmiş, zamanımızın halk zevkine göre özene bezene tezyin edilmiş, Âdil Aydın tarafından inşaatına bizzat nezaret etmek ve hattâ icabında amele gibi çalışmak suretiyle azamî itina gösterilmiş olmasına rağmen bu büyük hana devrinin Türk yapı san'atını temsil edecek eser arasına girecek bir bina değildir; Büyükşehrin böyle merkezi semtlerinde bu çapta binalar yükselten erbabı servetin, Türkiyede İstanbul şehrinde bir Güzel Sanatlar Akademisinin Mimarî Şubesinin mevcudiyetinden bihaber olduklarına mükemmel delildir; ilmin, san'atın ve ihtisasın inkârı devam ettiği İstanbulun Halk ve eli ve halk serveti ile güzelleştiremiyeceğine de azametli bir örnektir.

Bodrum katı ile beraber beş katlı bir bina olan Aydınlar Hanı zemin katındaki atölye ve dükkânlarla beraber altmış odalıdır; her iki sokakta da kapısı vardır; Türbedar Sokağındaki kapıdan altı basamaklı mermer merdivenle girilir. Her kattaki odalar üçer dar koridor üzerine taksim edilmiştir; odalar geniş pencereli ve bol ışıklıdır. Zemin katında otomatik pedalı ile çalışan üç matbaa, bir mücellithane, bir kâğıtçı, bir terzi vardır. Zemin katında bir oto alım satımı bürosu, Venüs adı verilmiş bir kantin ve bir mobilya mağazası vardır. üst kat odalarda Aydın Yayın Evi, Bilgi Yayın evi,, Avukat yazıhaneleri ve muhtelif iş yazıhaneleri bulunmaktadır.

Bibl.: REK, Gezi notu; H. Göktürk not.

AYDINLIK SOKAK — Boğaziçinde Ortaköy sokaklarındandır; köyün bel kemiğini teşkil eden Ortaköy Dere sokağından ayrılan Gürcükızı sokağının alt başından sağdaki bayıra tırmanan bir yoldur, evleri umumiyetle ahşap ve bahçelidir, Gültekin Sokağı ile teşkil ettiği çataldan sonra da evler sona erer, sağ taraf bayır, sol taraf bir dere içidir, bu dere içinin öbür tarafındaki evler Aydınlık Sokağı ile teşkil ettiği çatalda büyük bir meydan çeşmesi vardır ki 1323 de Reşad Ağa isminde bir hayır sahibi tarafından yaptırılmıştır (B.: Reşadağa Çeşmesi). Temmuz, 1947.

İsmail Ersevim

AYDINOĞLU DERGÂHI VE MESCİDİ — 1934 Belediye Şehir Reihberine göre 1 numaralı Hocapaşa mahallesinde Sirkeciden Sultanahmede giden tramvay yolu üzerinde, Muradhüdavendigâr Caddesi ile Alemdar Caddesi kavuşağı köşesinde, Sirkeciden gelindiğine göre sağ koldadır; ahşab harem, ahşab selâlık, yarı ahşab semaahane - mescid ve bir türbe ile şadırvanlı, fıskiyeli ve üstü camekân örtülü bir taş avlu ve hazirelerden mürekkeb bir yapıdır. Yalnız türbe, taş avlu ve fevkani semaahane - mescidin 1948 deki durumunu gösteren aşağıdaki notlar İstanbul Ansiklopedisi arşivinden alınmıştır.

«Dergâhın yeşil yağlı boyalı avlu kapusunun sağında bir pencereiçi küçük sebil vardır, lülesi kopmuş, muattal haldedir; avlu kapusundan girilince sağa dönülerek bir kaç basamak taş merdiven ile inilir ve dergâhın cümle kapusu ile karşılaşılır. Cümle kapusu, fevkani semaahane - mescidin alt kısmına açılır; bu alt katta erkân minderleri ile döşeli bir intizar odası vardır, bu odadan şeyhin hücresine çıkılırdı, yukarıda kaydedilen ziyaret tarihinde bu intizar odası metrûk bir halde idi. İntizar odasının önünden sola doğru ilerleyince, sol tarafta, bu binanın içine yerleştirilmiş Hasan Ünsi Efendinin müstakil taş türbesi görülür, türbenin küçük demir kapusu yeşil yağlı boya ile sarı yaldıza boyanmıştır, üzerinde «Merkadi münevverei

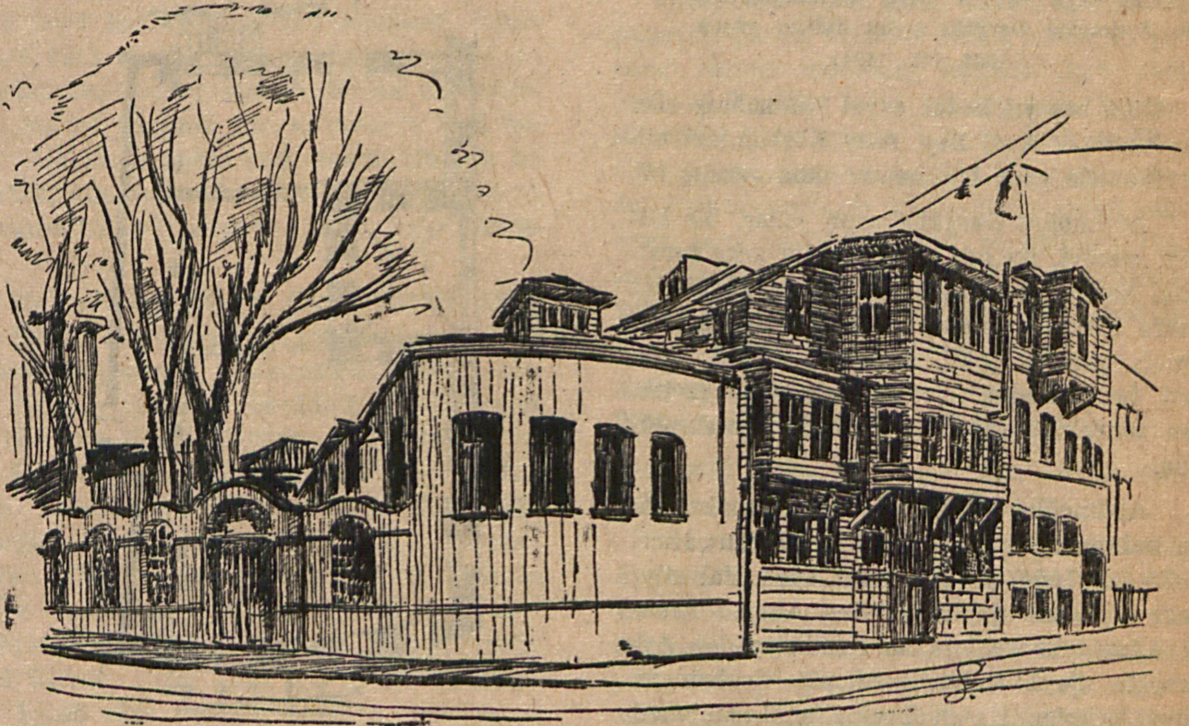
hazreti Hasanil Ünsi kuddese sırrehülaziz 1136» kitabesi vardır. İçeriye bakan penceresi üzerine de taalik hat ile şu lâvha asılmıştır:

Bildi ömrü târihin oldu Hasan gamden esen
Bih niam dârimüttakin evc zehi câyi hasen
1136 (M. 1724)

«Türbenin karşısına rastlayan duvarda da yine taalik hat ile şu kıt'a asılmıştır:

Yazı eski yeni tezyin
Yazan hoca koca miskin
Sevvede sahibi sîn
Kable sinini erbaîn

«Türbe geçilince genişce bir taş avluya çıkılır. Bu avlunun bir kısmı dergâha göçen derviş ve tekke mensublarına kabristan olarak ayrılmıştır. Avlunun ortasında fıskiyeli bir mermer şadırvan vardır, üst kısmının köşeleri sikke şeklinde mermerler ile süslenmiştir. Avlunun, bu şadırvan bulunan kısmının üstü, demir çubuktan çerçeveler içinde yüksek bir camekân ile örtülmüştür, şadırvan bakımsız, camekân iskelet kalmış idi. Şadırvanın karşısında sol tarafda kahve ocağı vardır, mustatil şeklinde uzunca bir odadır, kahve ocağının üstü misafirlerin oturma odalarıdır; bu kısmın karşısına gelen odalar da dergâhın daimî mihmanlarının yatak höcreleri idi. Fevkani semaahane - mescide bu taş avludan ahşab bir merdiven ile çıkılır. Semaahane - mescidin dördü tramvay caddesine, yedisi iki avluya ve yedisi de Hasan Ünsi Türbesinin kubbesi yükselen boşluğa açılmış 18 penceresi, ve çatının ortasında da tavan ışığı alan ahşab ve 16 küçük pencereli bir fener vardır, büyük pencerelerin camları buzlu olduğundan semaahane - mescide en bol ışık tavandaki fenerden gelir. Tavan, muşamba üzerine yağlı boyalı, bütün duvarlar da kalem işleri ile süslüdür. Mihrabın üst kısmında ahşab ve yağlı boya ve yaldızla tezyin edilmiş bir korniş vardır, bu kornişin sağ başında «İsmi celâl»,, ve ortasında da «Kalellahu taalâ Küllema dehale aleyha zekeriyyel mihrab» yazılıdır. Mihrab duvarının karşısına gelen duvarın önü 8 sütun ile ayrılmış olup âyine iştirâk etmeyen misafirler burada dururlardı, ki bu kısımda bulunan küçük bir kapudan hareme geçilir. Sütunların üstünde kafesli bir kadınlar mahfili vardır. Âyin ve ibadetlere gerek tekke mensubu, gerekse misafir veya ziyaretçi kadınlar buradan iştirâk ederlerdi. Ahşab minareye de bu sütunlu kısımda bulunan

Aydınoğlu Dergâhı ve Mescidi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

kapudan çıkılırdı ki, yukarıda tesbit edilen ziyaret tarihinde minare mevcud değil idi. Minber ahşab ve yağlı boya çiçek nakışlıdır, üzerinde «Kelimeişahadet» oyulmuş gayet güzel bir tunç alem vardır. (Mayıs 1948).»

Halk ağzında «Salkımsöğüd Tekkesi» ve «Saçlıemir Zâviyesi» de denilen Aydınoğlu Dergâhının yerinde ilk defa Kasım Çavuş adında bir hayır sahibi tarafından küçük bir mescid yaptırılmış, tarihi tesbit edilemiyen eski bir zelzelede harab olmuştu; sonra burada İkinci Bayezid devri ulemasından Saçlıemir lâkabı ile maruf ve İstanbul kadılığına kadar yükselmiş Tebrizli Abdullah oğlu Mehmed Muhiddin Efendi bir zâviye yaptırmış, bilâhara Hicrî 1095 (M. 1684) de Kaadiriyyeden Aydınzade Şeyh Mehmed Efendi semaahanesine minber koyarak cami haline getirilmiş, bahçedeki şadırvan ile cümle kapusu yanındaki çeşme de bu sıralarda yaptırılmış, dergâh ve cami, bundan sonra kendi adına nisbetle «Aydınoğlu Dergâhı ve Camii» diye anıla gelmiştir; ki; geçen asır sonlarının meşhur mutasavvıfı Avni Bey tarafından tertip edilen şu beyit, ince uzun mustatil bir mermer üzerine hak olunarak cümle kapusunun üstüne konmuş idi:

Erenler Şeyh Şa'bâni tariki müstakiminden
Bu Aydınoğlu Dergâhı açıldı dideler rûşen
1095 (M. 1684).

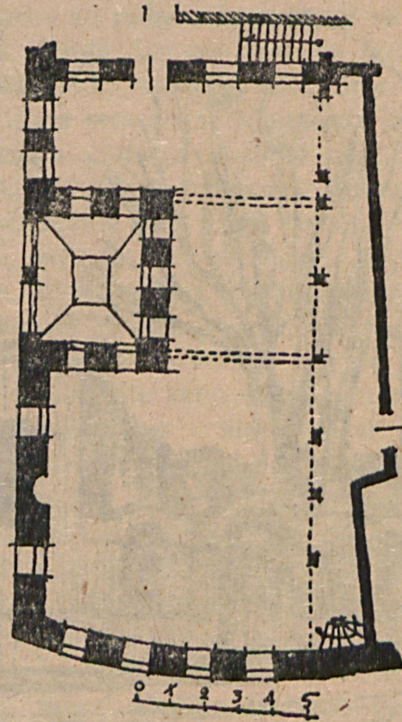
Dört beş yıl kadar evvel kaldırılmış olan bu kitabeyi, Avni Bey, Alay Köşkündeki telgrafhanede genç bir memur iken yazmış idi.

Aydınoğlu Dergâhı, uzun yıllar, bir küçük mescid, iki oda, bir sofa ile arka taraftaki hazire ve taştürbeden ibaret küçük bir çevre içinde kalmıştı. Bu satırların yazıldığı sırada görülen şekli, zamanını büyük şöhreti İzzi Effedinin irşad makamına geçtikten sonraki devamlı hizmetlerinin mahsulüdür.

Aydınoğlu Dergâhında şehlik makamında bulunmuş zevat sırası ile şunlardır: Hicrî 1075 (M. 1664) yılında vefat eden Halvetiyyeden «Kutub Şeyh» denilen Ahmed Efendi, adını tekkeye bırakan Kaadiriyyeden Aydınoğlu Şeyh Mehmed Efendi, Şaabaniyye büyüklerinden Hasan Ünsi Efendi, Mehmed Garib Efendi, İbrahim Has Efendi, Şeyh Seyyid Hacı Ali Efendi, Şeyh Seyyid Hacı Sun'ullah Efendi, güzel sesi ile tanınmış Enderun hanendelerinden Seyyid Mehmed Esrar Efendi, yine Halvetiyyeden ve Nureddin Cerrahi kolundan «Usturacı» namı ile maaruf Şeyh Seyyid Hilmi Efendi, şügl ve ilâhide mahfuzatı zengin ve zamanının kudretli bir hayal üstadı olan Şeyh Fehmi Efendi, Niğde eşrafından Kârbanzade Hacı İsmail Efendinin oğlu Mehmed İzzi Efendi, Şeyhülislâm Turşucuzâde torunu Saadeddin Süheyl Efendi ve dergâhların seddi tarihine rastlayan son şeyh İspartalı saatçi ve gülyağcı Hafız Bekir Sıdkı «Ateşli» Efendi.

Yukarıdaki tertipten de anlaşılacağı veçhile, Aydınoğlu Dergâhı önce Halvetiyyeden bir tekke iken Aydınoğlunun şeyhliği zamanında Kaadiriyyeye geçmiş, Hasan Ünsi Efendinin gelmesiyle Şaabaniyyeden olmuş, daha sonra Cerrahilere verilmiş, 1310 da irşad makamına geçen İzzi Efendi ile de Kaadiriyyenin Üveysiyye - Enveriyye kollarına intikal etmiştir.

Sarayda hayal oynatan Şeyh Fehmi Efendi de dahil olduğu halde bu dergâha konup göçen bütün meşayih, titiz bir tarikat asalet ve kibarlığı ile tanınmış âlim ve mutasavvif şahsiyetlerdir. Bu dergâh, Hasan Ün-

Aydınoğlu Dergâhında Semâhâne
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

si ve İzzi Efendiler ile de iki riyazet hârikasına şahid olmuştur.

Hicrî 1095 (M. 1684) de Karahasanoğlu vezir Mustafa Paşanın önayak olması ile irşad postuna getirilen Şaabaniyye büyüklerinden Hasan Ünsi Efendi, ömürlerinin sonuna kadar kırk bir sene devamlı bir inzivâ sessizliği içinde şeyhlik etmiş, zamanında Aydınoğlu Dergâhı, bir dershanei ilmü irfan halini almıştır. Aydınoğlu Dergâhının tasavvuf bakımından feyizli havasını, irtihallerinden sonra teessürü dolayısiyle kendileri de dergâhtan ayrılmıyarak inzivayı ihtiyar eden müteaddit eser sahibi İbrahim Has Efendiden dinlemek en doğru yoldur; Hicrî 1160 (M. 1747) da tarikdaşı Büyükçekmeceli Nesimîzâde Şeyh Lûtfi Efendiye yazdıkları mektupta:

«... Birbirimizi unutmak mümkün değildir. Bilirsiniz ki, kırk seneden mütecaviz bir zamandır sizinle bu dergâhda bende olduk. Bu dergâh, ne dergâhdır ki, beyanı akli külden haricdir. Kendimizi burada bildik, burada bulduk. Kendi yüzümüzü ande gördük, varlığı ande bitirdik, yokluğu ande şikâr ettik. Husûsâ sizinle hemderd idik. Ande pâk olduk, ande tâze can bulduk. Ande her müşkil fetholdu; ol ki ayni mürşidden câri feyzi hakikatdir. Nasıl unutalım. Cümleden kat'ı nazar bir pınar sızıntısıyız, ol pınardan sızıb zuhur etmişiz, ondan bir katreyiz, mahvü fenamız yine ol pınarda fenâ bulur. Alelhusus hubbi sivâ, sahibi Hudaya bu kurbiyyetde mübeddel oldu. Bu muhabbet ne muhabbettir ki, beyanü imâsı kabil değildir...» diyor.

Mehmed İzzi Efendi, Hicrî 1295 (M. 1879) de büyük mutasavvif ve şair Osman Şems'e intisab etmişlerdi; Şehiremaneti meclisi idare başkâtipliğinden tekaüdlüğünü isteyerek Üsküdarda Hüdâi Dergâhı civarındaki evinde telifat ile meşgul bulunuyordu. Şeyh Hayali Fehmi Efendinin vefatı ile Aydınoğlu Dergâhı meşihati de inhilâl etmişti. Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, Osman Şems'in feyiz nazarı ile yetişen İzzi Efendiye bu dergâhın postnişinliğini ısrar ile kabul ettirdi. İzzi Efendi, Hicrî 1310 (M. 1892) zelzelesinde harab olan dergâhı yeniden yapmak ve uyandırmak için büyük emek ve himmet sarfetti; damadı bahriye kaymakamı Şükrü Beyin «Menakibiazizan» adlı yazma eserlerinde şeyhin mesaisi şöyle anlatılmaktadır:

«Harab olmak üzere olan dergâh, müddeti hayatları zarfında tebdilen, tevsian ve tecdiden ihya suretiyle üç defa tamir görmüştür. Semaahane üç defa tevsi edilmiş, daireler, höcreler ilâve, küçük, büyük selâmlık ve harem odaları inşa ve zâyi olmuş bulunan vakıfları ihraç ve ayrıca vakıflar ilâve edildi. Esnai tâmir ve inşaatda İzzi Efendi bellerine bir kuşak bağlayarak etrafındaki yakınlarına: — İzzet kuşağı kuşandık!.. İltifatı ile bezli mürüvvet eyliyerek ustaların başında sabah namazından akşam ezanına kadar bulunurlar ve bu hali gören bendegân ve dervişanı da, mevki ve rütbelerine bakmıyarak toprak, kiremit, tuğla, kereste taşımağa kalkışıp rencberlik ederler ve bu gibi hidematı şakkeyi cana minnet bilirlerdi. Filhakika Hak, arzuyi kalbiye ve meyli zâtilerini ihsan buyurdu. Yüzlerce müslüman, meclisi bezmi muhabbetde elbirliği, gönül niyazlığı derde çâresazlığı ile râhi aşkü müveddette soyunmuş, üstünde beyaz gömlek veya tennûre, sırtda haydariyye, başda beyaz takke olarak kâffesi bir vücuddan bir ağız ve bir dil ile namı Hüdayı yad eylemişlerdir.

«Dergâhda pazar günü öğle namazından, pazartesi gecesi yatsıdan sonra, cuma ve geceleri namazı müteakip, haftada dört defa Şaabani, Kaadiri âyini yapılır, hem kuuden zikredilir, hem kıyama kalkılır, hem de Halvetilere mahsus olan şekilde devranlar olurdu. Semaahanede iç içe halkalar teşkil edilerek genç ve ihtiyar, dinç ve nâtüvan yüzlerce âşıkan ortasında, İzzi Efendi, pervâne misali dönerlerdi. Alayemini zâkir Mustafa Bey, Büyükefendi Osman Şems'den:

Gözü dünya mı görür âşıkı dîdâr olanın
Dilberi sen gibi bir mâhi dilâzâr olanın

neşidesini okudukça her dilden envarı muhabbet berk urmağa başlardı.»

İzzi Efendinin terbiye ve irşad devresi, Aydınoğlu Dergâhının kapusundan tam yirmi sekiz sene dışarı çıkmamak suretiyle seleflerinin çoğundan fazla devam etmiştir. şahsındaki ulviyetin tesiri ile burayı «mecmai uşşak» denilecek hale getirmişti. Burada, İzzi Efendinin, göçmeden evvel, iki mânası ile acı bir ifşâsını kaydetmek lâzımdır:

Meş'um 1918 mütarekesi başlangıcında, İzzi Efendinin oğlu Kurmay Albay Süleyman Fethi Bey, İzmir Askerlik Dairesi Reisi idi. Bir gün huzurlarında çok sevdiği, emniyet ve itimadını kazanmış yegâne halifeleri Kuleli Askerî Lisesi müdürü Kaymakam Ressam İbrahim Bey, ömrünü ve bütün varını yoğunu dergâha vakfeden damadları bahriye kaymakamı Şükrü Bey, mümtaz dervişlerinden Trabzon Mebusu Servet Bey otururlar iken, Şeyh Efendi, bu üç güzide dervişi hayrete düşüren acı bir gülüş ile: — Fethiyi kaybediyoruz! dedi. İbrahim Bey, bir gün evvel Fethi Beyin el yazısı ile kendilerine yolladığı mektubu gösterdi. İzzi Efendi aynı endişeyi işaret ile milletin bekaa ve selâmetine dua etti. Aradan çok geçmeden, İstanbul gazeteleri, İzmir işgalini, karaya ilk çıkan Yunan zabitinin Miralay Fethi Beyi makamında nâmerdce şehid ettiğini yazdılar. İzzi Efendi 6 Şubat 1336 (M. 1918) pazar gecesi 79 yaşında vefat etti, vasiyeti üzerine Üsküdarda Aziz Mahmud Hüdai Dergâhı haziresine defnolundu. (B.: İzzi Efendi).

İzzi Efendiyi, Turşucuzâde torunu Saadeddin Süheyl Efendi istihlâf etti, fakat, sülûkünü Osman Şems Efendiden tamamlayan ve İzzi Efendiden irşada me,zun olan bu zâtin meşihati kısa sürdü, 1341 (M. 1923) de vefat etti; yerine postnişin olmak İttihad ve Terakki mebuslarından Ubeydullah Efendi bir hayli uğraştı ise de, Osman Şems ve İzzi Efendiler ile bir gûna alâka ve rabıtası olmadığından, kendisinde tarikat şemmesi namına da bir şey bulunmadığından muvaffak olamadı; Aydınoğlu Dergâhı şeyhliğine, yine Osman Şemsin haliflerinden İspartalı Hafız Bekir Sıdkı Ateşli dâvet edildi, ve dergâhların kapandığı tarihe kadar âyin icrasına riyaset etti.

Aydınoğlu Şeyh Mehmet Efendi Tophanede Kaadirihane çevresinde gömülüdür. Hasan Ünsi Efendi, dergâhda, yukarıda zikredilen müstakil türbesindedir. Hicrî 1174 (M. 1760) de göçen Seyyid Muhiddin Efendi de tekkede gömülüdür. Hicrî 1175 (M. 1761) de irtihal eden İbrahim Has Efendi, Hasan Ünsi türbesinin yanında, şeyhinin ayak ucunda yatar. Mehmed Garib Efendi, çevirmenin ortasında, sed üstünde parmaklık içindedir; 1203 (M. 1789) de ölen Hacı Mehmed Rüşdü Efendi de tekkenin çevirmesinde ve yine ortada parmaklık içindedir, yazılı taşı vardır. 1210 (M. 1795) da vefat eden Hacı Ali Efendi tekkenin mezarlığında parmaklık içinde, 1228 (M. 1813) de ölen Hacı Sunullah Efendi haziresinin ortasında parmaklık içinde yatmaktadır. İrtihal tarihleri 1282 ve 1321 (M. 1894) olan Seyyid Hilmi ve Hayali Fehmi Efendiler keza dergâhda medfundurlar; Hayali Fehmi Efendinin kabri cümle kapusu arkasında içeri girerken sol tarafa düşen köşededir, taşı yoktur. Turşucuzâde Saadeddin Süheyl Efendi 1341 (M. 1923) de Üsküdarda Selimiye Camiinin karşısına defnedilmiştir. Dergâhdan sonra Haseki Hastahanesi karşısındaki Keçihatun (Kişihatun) Camii imamlığında bulunmuş olan son şeyh saatçi ve gülyağcı Bekir Sıdkı Ateşli 4 ikinciteşrin 1942 de vefat etmiş, Üsküdarda Karacaahmedde şeyhi Osman Şemsin ayak ucuna gömülmüştür.

Meşayihinden hulefasına ve nukegasına kadar bir çok âlim, şair, müellif ve kâmil mânası ile derviş yetiştiren bu feyizli dergâha aid, Hüseyin Vassaf Beyin Mahfil mecmualarında, Cemaleddin Serverin henüz basılmamış olan «İstanbul Tekkeleri» adındaki eserinde gerekli malûmat verilmektedir. İzzi Efendinin damadı kaymakam Şükrü Yücel tarafından ihlâskâr bir himmetle kaleme alınan «Manakibi azizan» da, Salkımsöğüd Dergâhının ele geçmez âlemleri ârifane bir dille canlandırılmaktadır. Bu satırların muharriri de küçük yaşda bu dergâha intisab etmiş olub bundan duyduğu fahr ile İstanbul Ansiklopedisine bu maddeyi yazar iken o eserlerden faydalanmıştır.

M. Baha Kâhyaoğlu

Aydınoğlu dergâhında bir Kandil gecesi — Aşağıdaki satırlar, M. Baha Kâhyaoğlu'nun: «Bir Dervişin Notları» adındaki gayri matbu hâtıralarından alınmıştır:

Adadan Kandil münasebetiyle inmiştik; harem kapusuna varmadan tramvay yolunun sağ tarafındaki konak arabaları arka arkaya sıralanmış duruyordu... Dergâha yürüyerek gidilmek lâzımdı.. Bu bir edeb ve saygı işi idi.

«Kalabalığın içinde itilen, kakılan, birbirinin ayağına dokunan olmadı; gelenler, tanışmadıkları halde karşılıklı saygı gösteri-

yorlar, kapulardan yavaşça kayar gibi giriyorlardı..

«Alt katta koridorun iki tarafında abalarına bürünmüş, kolları göğüslerine çaprazlama kavuşmuş, başları eğik mihman bekliyen dervişler, içeri girenleri karşılıyor, tanıdık ihvan ile yaş farkı aranılmadan el ele öpüşüyorlar, yeni ziyaretçileri odalara götürmek için rehberlik ediyorlardı.

«Odalar, koridorlar misafirle dolu idi..

«Kahve ocağında bir köşe buldum, oturdum.. Yuvarlak, deve tüyü renkli ficanlarla kahvelerini içen dervişler birer birer uzaklaştılar.. Duvarları kaplayan dolaplar, hiç yadırganmadan sırtlarından çıkardıkları elbiselerle doldu.. Para çantalarını, ipek tur keselerini, saatlerini, gelişi güzel bıraktılar... Bu işde kimsenin kimseye hizmeti ve yardımı olmadı... Müşterek bir iman ve ruh baskısı altında, herkes kendisinin efendi ve uşağıdır.

«Abalar giyinmiş, dervişler hazırlanmıştı.. Bir kaynaktan feyz alan yüzlerce genç ve yaşlı insan aynı kıyafeti taşıyordu.. Müderris, talebeden, kumandan, neferden, efendi uşaktan, zengin fakirden, ayırd edilemiyordu. Hemencecik hal ve hamur oluverdiler..

«Sonradan gelen arasında yaşlı, yorgun bir zat paltosunu çıkarırken:

Olalı müntesibi dergehi aşkın ey mah,
Tekkeden tekkeye gezmekten usandım billâh! dedi.

Karşısında oturan arkadaşı, gülümsiyerek:

— Eyvallah! diye mukabele etti.

«Allahü Ekber!

«Dergâhda bir ezan sesi.. Bunu, uzatılarak söylenen «Namaza yahuuu!» daveti takib etti..

«Dervişler, geniş mermer şadırvanın etrafında abdest aldılar.. Mermer sütunun üstündeki büyük fenerin ışığı, bahçedeki ağaçların yaprakları üzerine düşerek eriyordu.. sır olan canların mezar taşları gölgelenmişti..

«Dervişlerde, başkalarını rahatsız etmekten korkarak, dikkatli bir sükûtla, odalardan, kahve ocağından Semaahaneye doğru bir ilerleme başladı..

«Odalar ve koridorlarda kimse kalmamıştı. Tekkenin aşçıbaşısı, kahve ocağından bir yorgunluk kahvesi içmeden kalkamıyacağını anlatmak için, Ahmed Dedenin yüzüne yalvarır gibi bakıyordu:

Pınar buldum, taşı yok
Yanı var, ortası yok
Yıkma gönlümü güzel
Yapacak ustası yok!

diyor ve boş fincanı ocağa doğru uzatıyordu Bolulu aşçıbaşıya kahveci Ahmed Dede yumuşak bir tebessümle bakmıştı..

«Dervişler, eller göğüste çaprazlanarak gövde ve başlar biraz öne eğilmiş, Semaahaneye niyaz halinde giriyorlardı.. Hiçbiri, kapunun eşiğine basmadı..

«Buradaki ibadet şeklinde bir başkalık var, camidekine benzemiyordu... Nefsini müdafaa için etrafının rengini alan kuşlar gibi, herkesin yüzü, tavrı, sesi muhitin tasavvuflu ifadesine uyuyordu..

«Bu ibadet yorgun bir itiyadla tekrarlanmadı.. Sevdiğine ve sevildiğine inananların dileğindeki güzellik gibi... Herkes kendinden geçerek namaz kılıyordu..

Önünde secdede zayıf bir ihtiyar gördüm, ihlâsın, feragatın, vuslat iştiyakının müşahhas bir misali idi; yanarak, yakılarak bir «mahvi kül» ancak böyle ifade edilebilirdi..

«Yüzü yerlerde sürünen adamdaki bu âhengi, rubûbiyyet eşiğinde nasıl eriyip kayıyordu.. Vücudunda maddeye benzer fâni bir unsur kalmamış gibi namaz kıldı, ne gayretli tazallüm idi Allahım?.. Allaha bu kadar kendini verebildikten sonra, bu adama, ömründe bir daha namaz kılmak lâzım gelecek miydi?..

«Âyin başlıyor..

Nalân olub Allah diyelim.. Hû diyelim Hû!..

«Gözler yerde, içli ve şuurlu bir sükût.. Cihangirî usulde Tevhid, Semaaahanede coşkun bir havaya başlangıçtı.. «Aşri şerif» den sonra:

«Ey nübüvvet tacının şâhı Habib-i Kibriya»

okunurken abalar, külâhlar çıkarılıyordu..

Cem oldu âşıkları
Pirim Abdülkadirin
....

«Şeyh, Tevhidhaneye, yavaşça, sol taraftaki küçük kapıdan girdi; ve «Allah» ismi

celâline «Hay!» lâfziyle mukabele etti, bu, pürüzsüz ses, şelâleden dökülür gibi kalblere akdı: Allah Hay! Allah Hay!..

«Âyine iştirak etmiyenler, ecnebi ziyaretçiler, kadınlara mahsus dairelerin altında sıralanmış duruyorlardı.

«Kıyam zikrinde daha ince bir ifade belirdi; her esmâda ayaklar değiştiriliyor ve yine esmânın âhengine göre cazibeli kavisler halinde ağırlaşıyordu..

«Bursalı genç bir hafız, sesinde dinleyenleri doyuran bir uzanış ve yayılışla Büyükefendi Osman Şems'den şu coşkun parçayı okudu:

Ey âşıkı şebzinde seher bülbüle karşı
Nalân olub Allah diyelim, Hû diyelim Hû!
Olmaz uyumak âşık'a, Allah yoludur bu,
Nalân olub Allah diyelim, Hû diyelim Hû!

«Bu ilâhî beş kıt'adır.. Bu ses ve bu mânâ büyük bir kaynaşma yaptı -millî rakıslarımız hakkında büyük bir üstadın izahı gibi - dervişler, bazan ellerinden kuvvet alarak omuzların sağdan sola birbirlerine yaslanışiyle, bazan da gövde ve başlar biraz öne eğilmiş, eller biraz öne doğru yanlara konularak tekrar edilen hareketleriyle dönüyor, insana sanki renkli kandilleriyle, kubbeleriyle, avizeleriyle Semaahanenin de birlikte döndüğü hissi geliyordu..

Allah Hû, Allah Hû, Allah Hûûû!..

«Bu âyin ve bu darbı esmâ, kalblerdeki coşkunluğun bir aksi gibi, adale nümayişi yapılmadan, mehabetli ve ilâhî bir vecd-i beden halinde devam etti. Ve sonra bir aralık eller göğse çaprazlanarak, alınlar gökleri arıyor gibi geriye yaslanışlar oldu...

«Kalbi zikirde Ulûhiyyete içden bir yalvarma yapıldı..

«Âyin devam ederken, gönüllerinin mahşerinde gülerek ağlayanlar, ağlıyor gibi gülenler vardı..

«Nihayet, Semaaahanedeki aydınlığa, tabiatin sabahı yaklaşıyordu..

«O saatte Adaya dönülemiyeceği için, bütün uzak yerlerden gelen misafirler gibi, bizimkiler haremde, ben de Ahmed Dedenin göstereceği bir odada yatacaktım..

«Tekke, derin bir sükûta gömüldü.. Az sonra Sirkeciden, Ayasofyaya atlı tramvaylar ilk seferlerini yaptılar.»

AYDIN VAPURU — 1884 - 1908 arasında İdarei Mahsusanın, en süratli vapuru idi; yazları Adalar hattına verilirdi; Adalılar, 1889 kışında, sözleşip İdarei Mahsusaya yüzlerce mektup göndermişler, Aydın vapurunun kışın da işletilmesini dilemişlerdi. Devrinin bir şöhreti olan bu vapur hakkında, Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notlarda şu malûmatı veriyor:

«Aydın vapurunun numarası 14, rüsum tonası 55, hamule tonası 82 idi. Emsalleri arasında en yollulardan, hattâ hepsini geçenlerden sayılırdı. Fiyakalı bir şekli vardı. Tek direkli; bacası kalın, kısaca, biraz arkaya eğri, yukarı kenarı mızıkacıların pirinçten boruları gibi dışarıya taşkın; kaptan köşkü bacanın önünde değil, arkasında, yani dışarıda, gezilecek, oturulacak yer bırakılmamış, üstü de güverteli idi.

«Ezanî saatle Köprüden tam saat 10 da kalkar; doğru Heğbeli ve Büyükadayı tuttuktan sonra Kartal ve Pendiğe gider; geceyi Pendik iskelesine bağlı geçirir; ertesi sabahı yine Pendikten kalkıp, Kartala uğrayıp saat 1 de Büyükadadan hareket eder, Heğbeliden de müşteri aldıktan sonra dosdoğru Köprüye gelirdi.

Köprüden Heğbeliye 1 saatte, hattâ beş, altı dakika daha evvel de varırdı. Bugünkü, yani 40 yıl sonraki vapurların da bu mesafeyi bu müddette aşabilmeleri, içler acısıdır.

«Vapur ötekilerden çok daha yürük, yolu da kestirme, az çok direk olduğundan Aydın'a rağbet pek fazlaydı. Güverteleri, salonu, yan kamaraları tıklım tıklım dolardı. Adada oturan kerli ferli zatlar, mahdumları, damadları, haremleri, kızları, gelinleri hep ona koşarlar. Ahbapları tarafından gece yatısına dâvet edilen beyler, erken buyurmaları ısrarına rağmen saatin 10 olmasını beklerler, Aydın'a kapağı atıverirlerdi. Başka bir vapura düşüp saatlerce denizde bocalamamak için değil yalnız.. Aydın'daki çeşmi çerezlere doyum olamayışından, en kibar, en şık hanımların girip çıkışlarını seyrederler; görüşleri, kolları dekolte, tırıl tırıl fıstanlı madamların, matmazellerin, kokonaların karşısına oturup gönül ferahlatırlar, keşke yol biraz daha uzasa diye de tasalanırlardı. İki saat önceki vapur saatlerce Marmarada pala

çalmada, sâde o olsa âlâ ama içinde dediğimiz dilberleri de arama».

AYDOĞAN MOTORU İNFİLÂKİ — Köhne gemileri satın alarak parçalamak suretiyle gemi enkazı ticareti yapan Ali Meral ve Gaffur Meral adında iki kardeşin malı olup işleri için seyyar depo - atölye olarak kullandıkları Aydoğan motoru 9/10 Ağustos 1959 pazar - pazartesi gecesi saat 22,20 de Haliçte bağlı bulunduğu Fener iskelesinde, içindeki 300 - 400 kilo dinamitin infilâki ile parçalanarak battı; etrafında bulunan teknelerden de 8 kayıkla dört motorun batmasına sebep oldu.

Aydoğan motorunun sahibi enkazcı kardeşler tarafından ıssız sahillere çektikleri köhne gemilerin paralanmasında kullanıldığı söylenilen bu dinamitlerin infilâk sebebi anlaşılamadı, bir tayfanın dikkatsizlik eseri attığı yanar cıgaradan olabileceği söylendi; Fener iskelesi etrafında üçyüz kare metrelik sahadaki evlerin camlarını kıran ve içlerinde de hayli tahribat yapan bu müthiş infilâkte karada bir şoför ağır yaralanarak kaldırıldığı hastahanede öldü, Aydoğan motorunda iki gemici feci şekilde parçalandı; iskele civarındaki parkımsı meydanda bulunan halktan da on üç kişi yaralandı.

Bir yaz gecesini dehşete veren facia sahnesini Yeni Sabah gazetesinin muhabirlerinden Teoman Orberk şu satırlarla tesbit etmiştir:

«Dün akşam Fener İskelesi yanındaki park yine her zamanki gibi serinlemek isteyen yüzlerce semt sakini ile doluydu. Saat 22 yi bulduğu zaman uykusu gelenler ağır ağır dağılmağa başlamışlardı. Parkın önüne yanaşmış bulunan yük motörlerindeki zayıf ışıklar da sönmüştü. Saat tam 22.20 de korkunç bir infilâk ve onu takibeden tarraka Fener semtini yerinden oynattı. Kısa bir sükûtu müteakip çığlıklar, feryatlar başladı. Herkes bir kenara büzülmüş korku içinde feryat ediyordu. Yavaş yavaş alevler yatıştı, dumanlar dağıldı. Fakat hâlâ gökten taş, toprak ve enkaz parçaları yağıyordu. Kendinde bir parça cesaret bulanlar, deniz kenarına doğru koştular. Daha on dakika evvel rıhtıma bağlı bulunan ve hafif çırpıntılarla ağır ağır sallanan iki büyük motör yok olmuştu. Manzara tüyler ürperticiydi. Deniz üzerinde ayakta kalabilen bir kaç enkaz hâlâ yanıyordu. Büyük bir tahta parçasının üzerinde denize doğru uzanmış vaziyette kafası ve yer yer vücudunun derisi soyulmuş çıplak bir ceset yatıyordu. Denizdeki bir tahta parçasının üzerinde de bir kafatası yüzmekteydi. Bu kafatasında ne et, ne göz, ne de burun hiçbir şey kalmamıştı, ait olduğu vücuttan ortada hiçbir eser yoktu.»

Bibl.: Günün gazeteleri.

ÂYENDE NÜMA — Eski İstanbul evlerinde sokak kapısının tokmağı vurulduğu zaman kapuya gelenin kim olduğunu göstermesi için alt katta sokak kapusu yanındaki pencerenin münasip bir yerine konulan aynanın adı zamanımızda ayende nümalı o eski ahşap İstanbul evlerinden tek eser kalmamıştır.

Bibl.: M. Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri, I.

ÂYETULLAH BEY — **(Subhipaşazâde Mehmed)** — Muharrir, edib; Tanzimat ricalinin temsil ettiği münevver mutlakiyyete karşı Meşrutiyet idaresini kurmağa çalışan o devrin uyanık gençliğinin seçkin simalrından; Abdurrahman Samipaşazade Subhi Paşanın büyük oğlu; Abdülvahhab Subhi ve Hamdullah Subhi Beylerin büyük kardeşleri; 30 cemaziyelevvel 1262 (M. 1846) de Mısırda doğdu. Üç yaşlarında iken dedesi ve babası ile beraber İstanbula geldi. Büyükşehrin en kibar kapularından biri, bir ilim ve edebiyat mahfili olan konaklarında hususî ve pek itinalı bir tahsil ve terbiye ile yetiştirildi.

Ebuzziya Tevfik Bey «Yeni Osmanlılar Tarihi» nde Âyetullah Beyden bahsederken der ki: «Sayei pederde zamanındaki erbabı şebabın kâffesinin fevkinde iktisabı marifet etmiş ve hanei pedere müdavim olan ulemayı garptan Avrupa usulü siyasiye içtimaiyesi hakkında bir hayli malûmat edinmiş ve bu malûmatını ve mesaile müteallik müdevvena-

Ayetullah Bey
(Resim: Nezih)

tı mütalâa ile tevsi ve ikmale çalışmış, hasılı bugünkü günde bile o sinde bugünkü mekâtibi aliyyemizden yetişmiş gençlere ispatı tefevvuk edecek iktidarı ihraz eylemişti. Kendi ise fıtraten artist olduktan başka filozof (Kritik), şair, diplomat, politik bir muharrir olmak istidatlarını haiz idi. Fakat hiç birinde bittabi tekemmül edememiş ve fakat her birinde tekemmül istidadını haiz bulunmuş idi. Hilkaten natuk ve bir lisanı ateşin beyana malik, derecei müfritade sevdayı hürriyetle serder hava idi.»

On beş yaşlarında iken Defteri hakani kalemi kâtipliği ile intisab ettiği devlet memuriyetinde süratle terakki ederek Tahriri emlâk dairesi tahrirat kalemi müdürü, az sonra da Şûrayi Devlet kalemi muavini oldu. Âli Paşanın ölümü üzerine sadrazam olan Mahmud Nedim Paşanın yaptığı tensikatta açıkta bırakıldı. Süriye valisi bulunan babasının himmetiyle ayni vilâyetin evvelâ Baalbek, sonra Bukaülaziz kaymakamlığına bir müddet sonra, Midhat Paşa sadaretinde, Kendisinden her nedense hoşnut olmayan vali Âsım Paşanın şikâyeti üzerine azledildi. Asrızımın edib biyografı Mahmud Kemal İnal, Türk Tarih Encümeni mecmuasına yazdığı «Mehmed Âyetullah Bey» makalesinde bu azil hâdisesini yazarken, bir de telgraf fıkrası naklediyor ki, genç muharririn şahsiyetini belirtmek bakımından mühimdir:

«O vakit makamı sadarette bulunan Midhat Paşaya çektiği telgrafta: Vazifesini ifa etmediği için bir padişah hali' ettik; vazifesini ifa eden mektupçu niçin azlediliyor, cevap itası mürüvvet muktezasıdır! dedi. Fakat:

Güle gûş ittiremez boş yere bülbül inler
Verakı mihrü vefâyı kim okur kim dinler

meali, muvafıki hal oldu».

Bir sene sonra, 1294 (M. 1878) de Edhem Paşa sadaretinde Erzurum mektupcusu oldu.

Aslı İnal arşivinde bulunup yukarıda adı geçen makalede neşredilen bir mektupda, Âyetullah Bey, İstanbulda bulunan dedesi Abdurrahman Sami Paşaya Erzurumdan şunları yazıyor:

«Samimî olarak arzederim ki Erzurum mektupçuluğunun uhdei âcizaneme tevcihi gününden beri mükedder ve münkesir olmuştum. Lâkin ne çare ki mevkii harbe gitmekten çekinmek, hilâfgirlerimin türlü türlü taan ve teşniine sebebiyet vereceğini fehmetmiş olduğumdan mütevekkilen alâllah azimeti ihtiyara mecburiyet elvermişti. İnsan için görmediği yerleri görmek ve bilmediğini öğrenmek dahi çekilen sıkıntılara bedel oluyor. Mevkii harbi, harekâtı askeriyeyi, muharebeyi, muhasarayı hep görüp hallerini lâyıkiyle tetkik ettim.»

Fakat ne kadar yazıktır, genç ve münevver muharririn bu müşahedeleri, kalem diline verilemedi. Erzurumdan Erzincana gelirken tifoya tutuldu ve 12 rebiülevvel 1295 (M. 1879) de öldü; bu kasabanın mezarlığına gömüldü.

Aşağıdaki satırlar, Âyetullah Beyin amcası eski Basra valilerinden Abdurrahman Hasan Bey merhumun verdiği malûmata dayanarak merhum Abdurrahman Âdil Eren tarafından yazılmış makaleden alınmış notlardır:

«Âyetullah Bey, kâfi derecede fransızcayı tahsil etmiş ve Fransa tarihine merak sarmıştı. Büyük ihtilâlin hukuku beşer beyannamesine takdirkâr, fakat birinci Napoleon'a da meftun ve perestişkâr idi. Beyannamenin ilân ettiği hürriyet ve Napoleon'un ilân ettiği kudret kendini mestederdi. Âli Paşa hükûmetine karşı daima itiraz eder ve Monarchie taraftarlığı dolayısiyle pederine karşı cidalcûyâne bahislerden çekinmezdi.

«Maharetle müştehir Granşan namında bir Fransız ressam, kendisine fenni tersim talim etmişti.

«Âyetullah Bey merhum, Namık Kemal Bey gibi, devletin mühim bir büyük memuriyetlerinde bulunmadı. Her ikisinin mesleki müttehazi hükûmete muhalefet olduğundan mutena memuriyetlere tayinleri kabil değildi.Kemal Beyin en büyük memuriyeti vali muavinliği ve sancak mutasarrıflığı oldu. Âyetullah Bey de ancak Şûrayı Devlet kalemi muavini ve vilâyet mektupçusu olabildi.

Âyetullah Bey, mahud Veli efendi çayırındaki içtima meselesine gelinceye kadar Kemal Bey merhumla birlikte idi. O zamanın tâbirince «darünnedve» dedikleri Tasviri Efkâr matbaasına müdavemet etmekte idi. Fakat Veliefendi çayırı içtimaının Ayetullah Bey tarafından haber verilmiş olması, ahvalde küllî bir tagayyüre sebep oldu. Veliefen-

di içtimaında istihdaf olunan gaye millî mi, yoksa şahsî miydi, hangi ciheti iddia etmiş olsam elde vesaik olmadığından sözlerim ekvali mücerrede addedilir. Bir gûna iddiada bulunmıyacağım. Erbabı insaf, Ebuzziya Tevfik Bey merhumun keyfî (Fantaisie) sözlerini bir tarafa bırakarak cemiyetin sureti teşekkülünü ve içtimaın kararını nazarı mütalâaya alınca cemiyetin sıfatı lâzimesini takrir eder. Bu cemiyete Namık Kemal ve Ziya Beyler (paşa) ve Suavi Efendi dahil değiller idi. Cemiyetin elebaşısı Mahmud Nedim Paşanın büyük biraderi Sağır Ahmed Beyin oğlu Mehmed Bey idi. Cemiyetin malî ve siyasî müdürü Prens Mustafa Fazıl Paşanın kethüdası Azmî Bey idi.

«Veliefendi çayırındaki içtimada verilen karar, intihab ettikleri kırk nefer fedai tarafından Babıâlide vükelânın hali içtimada iken katli ve Mahmud Nedim Paşanın sadarete tayini hususundan ibaret idi. İşte cemiyetin şekli, işte içtima kararının mahiyeti.

«Ebuzziya Tevfik Bey, bu cemiyete «Jön Türk Cemiyeti» demek için cemiyetin Meşrutiyet tesisi veyahut Tanzimatı hini tesisinde Gülhanede kıraat olunan ferman nev'inden bir islâhat tertibi ile iştigal ettiğini ispat etmesi iktiza ederdi. Cemiyetçe tanzim olunmuş bir kanunu esasî lâyıhası veya bir islâhat tertibi müsveddesi Ebuzziya Tevfik Beyin makalelerinde görünmedi. Ben görmedim; zannedersem kimse de görmedi. Böyle olunca nasıl oluyor da bu cemiyete Jön Türk Cemiyeti ismini veriyor.

«Bu cemiyetin Âyetullah Bey tarafından haber verilmesi hakkında tahkikatı hususiyem olmadığından malûmat ita edemem. Ancak Âyetullah Beyin kendini müdafaa eden sözlerini beyan edebilirim. Şöyle ki: O zaman ben ve birader Abdülhalim Bey meclisi valâ mektubî kaleminde huleradan bulunuyorduk. Ekser akşamlar Âyetullah Bey kaleme gelir, birlikte gezintiye çıkardık; bir gün serhalife Atıf Bey beni yanına istedi. Bu Âtıf Bey, Abdülâziz Han'ın hal'inde mabeyn başkâtibi olan Âtıf Beydir. Yer gösterdi, oturdum. Bir sigara da ikram etti. Çağırıldığım kaleme ait bir iş için olmadığını anladım. «Ortalıkta hükûmetçe bir cemiyeti hafiyye meydana çıkarıldığına ve bazı kesan tevkif edilmekte olduğuna dair rivayetler devran ediyor. Siz de işitmediniz mi» dedi. Henüz bilmiyordum. Menfi bir cevap verdiğimde «acayip, Âyetullah Beyin haber verdiğini söylüyorlar» demesi üzerine büyük bir hayret içinde kaldığımı halimden anladı. Derhal «rivayetler ekseriyetle nefsül'emre tevafuk etmez» diyerek mükâlemeyi kesti ve elime kaleme ait kâğıt verip beni başından savdı.

«Akşam Âyetullah Bey kaleme gelince işittiğim rivayeti kendisinden sordum. Rivayetin bu kadar az bir zaman içinde meydanı şuyua atılmasına biraz hayret ettikten sonra meseleyi benden ketme artık lüzum görmiyerek dedi ki: «Ben samimiyetle cemiyete dahil oldum. Ve, Veliefendi çayırındaki içtimaa kadar işittiğim sözlere de inanmıştım. Lâkin İçtimada, başta prens Mustafa Fazıl Paşanın müdiri umuru Azmî Beyi cemiyeti idare eder ve müzakeratı da vükelâyı katil ve Mahmud Nedim Paşayı sadarete ik'at sadedinde devran eyler gördüğüm zaman hasıl olan nefret, bende zihnen tam bir inkilâba sebep oldu. Ortada usulü hükûmetin islâhına dair bir tedbir ve menfaati memleket hakkında yapılacak bir hüsnü tesir görmediğimden başlıyarak acı acı tenkidatta bulundum. Hey'eti içtimaiye bu cesaretime hayret etti. Mehmed Bey telâşla: «Bu cemiyete bir çok rical ve ezcümle pederiniz dahildir» dediğinde kendisinin bu mertebeye varmasına tahammülüm kalmadı. Hemen ayağa kalktım ve «Eğer şahsa hizmet ediyor ve menfaati şahsiye uğrunda insan katletmek istiyorsunuz. Allah sizi kahretsin» dedim. Atıma atıldım; atı süratle sürdüm. Nasıl olu da arkamdan bir kurşun göndermediklerine taaccüp ederim. Kurşun menzili mesafeyi geçinceye kadar buna muntazir olmuştum. Akşam pederime, onun da dahil olduğunu söyledikleri cemiyetin hal ve şanını anlattım. Pederimin böyle şeylerden ne kadar nefret edeceğini bilirsin, pek müteheyyiç oldu. Âli Paşa ile dargın olduğundan Serasker Mehmed Rüştü Paşaya gidip malûmat verdi. Mesele bundan ibarettir. Cemiyette sözümde hulf etmiş olamam.»

«Cemiyet inhilâl edince hükûmetin tedabiri tahaffüzkâranesi yalnız cemiyetin mürettiplerine münhasır kalmayıp umum muhalifine şamil olduğundan Jön Türklerin müteayyin olan liderleri de terki diyara mecbur kalmışlar idi.

«Âyetullah Bey, Filip Efendinin tesis etmiş olduğu Vakit gazetesine makaleler yazardı. Başka bir gazeteye makale yazdığını hatırlamıyorum. Vakıa Basiret'çi Ali Efendi, merhumu kendine cezbetbek arzusiyle bazı mesaide bulunmuş ise de Ali Efendinin hal ve şanı pek amiyane olduğundan kendisine teveccüh göstermedi. Filip Efendiyi bırakmadı. Maamafih Filip Efendi, zemin ve zamanı gözetir ve hürriyeti fikriyyenin aykırı mertebede alemefrazi olan makalelerin bilâhara kendisini perişan edecek derecede zarar vereceğini bilir bir adam olduğundan, Âyetullah Beye makalelerin münderecatında bazı tadilât icrasını rica etmişti. Âyetullah Bey gibi tam gençlik çağında ateşin fıtret bir adam, babasiyle bahse giriştiği zaman babasının biraz sert ve tekdire mail sözlerine «Bir sahibi fikre, oğlunuz da olsa hürmet etmeğe borçlusunuz» mukabelesinde bulunurken Filip Efendinin sözlerini nasıl havsalasına sığdırabilir. Filip Efendinin bu tarz düşünceleri az çok aralarında bir muhalefet zuhuruna sebep oldu. Musullu Sami Efendiyle müştereken ayrıca «Utarıt» namiyle bir gazete neşrine başladı. Ancak Filip Efendinin düşünceleri pek muhik olduğu az zamanda filen sabit oldu. Çünkü «Utarit» tulûile beraber uful etti. Eğer hatıram beni iğfal etmiyorsa bir hafta yaşadı. Seddettiler».

Âyetullah Bey şiir ile de meşgul olmuş, fakat akran ve emsali arasında şairlik ile şöhret bulmamıştı. Ziya Paşaya takliden matbu bir terkibi bendi vardır ki bir parçasını naklediyoruz:

Bir kerre bu sahraya düşen desti kazadan
Rehâyap olamaz pençei hunharı belâdan
Rehâyap olayım dersen eğer kılma tehalük
Bir gün geçirüp gitmeğe bak milki fenâdan
Bir bîkesü biçâre bilüp zâtini elhak
Hayr umma sakın baş eğerek ehli riyâdan
Her kahrına bir türlü tahammül olur ammâ
Minnet çekilir şey değil asla cühelâdan
En muktedir addeylediğin âcizi bilsen
Tefrik edemezdin o zaman bâyı gedadan
Bir âlet edüp herkesi bir kasdına gerdûn
Bâşın alamaz kimse bu ahkâmı kazâdan
Bedbaht ana derler ki olup vehmine mağlûp
Rehâyap olamaz dağdağai çûnü çirâdan
Bu halka sen ahkâmı felekten ne sorarsın
Bir doğru cevap almayıcak geç bu ezâdan
Bu kubbede bir gûş yok âvâzını duysun
Mânayı alırım sanma sakın aksi sedadan
Bir melceü me'men bulamazsın bu fezâda
Gaflet edüp ayrılma sakın bâbı rizâdan
Allaha sığın kimseye râm olma cihanda
Âdemde vefâ umma sen illâ bu zamanda

ÂYETULLAH SUMER — (B.: Sumer, Âyetullah).

AYGIR FATMA — Büyük muharrir Osman Cemal Kaygılı'nın romanı, İstanbulun kenar mahalleler hayatını tasvir eden orijinal bir üslûb, coşkun bir samimiyet, zengin şiir malzemesi, harikulâde zengin mahallî renkler ve sesler, harikulâde kuvvetli tipler, yakın geçmişe ait fevkalâde kıymetli rengârenk İstanbul tasvirleriyle kaleme alınmış bir şaheserdir; bazı ilâveler ayıklanabilirse, Aygır Fatma, muharririn gençlik devrinin bir otobiyografisidir; Osman Cemal, en yakın arkadşalarından biri olan Reşad Ekrem'e, romanın kahramanı olan Hasan adındaki delikanlı tipinde kendi hayatının altın çağını naklettiğini söylemiştir (B.: Kaygılı, Osman Cemal).

AYGIR İMAM — İkinci Mahmud zamanında Boğazıçında Beylerbeyi Camii imamlarından iri yapılı bir adam idi, biri Beylerbeyinde, biri Kartalda, ikisi de Beylerbeyi ile Kartal arasındaki köylerde dört karısı varmış. Beylerbeyi Camiinde yatsı namazını kıldırdıktan sonra eline bir sopa alıp yola çıkar, tâ Kartala gider, orada yatıp kalktıktan sonra sabah namazını kıldırmağa da Beylerbeyine yetişirmiş!!!.. Yol üstündeki karılarına da şöyle bir uğramağı ihmal etmezmiş... Aygır İmamın bir mârifeti de gayet âlâ yoğurt yapmak imiş.. Ağız tadına düşkün İstanbullular, Beylerbeyine sureti mahsusada yoğurt almağa gelirlermiş... Zamanında İmam yoğurdu diye meşhur imiş..

Bibl.: Kethüdâzâde Mecmuası.

AYGIR İMAM — (B.: Derviş Efendi, Aygırimam).

AYGÜN (Abdülkadir) — Muallim, kartograf; İstanbulun eski ve namlı bir müessesesi olup «Necati Memduh Biraderler, Mektepliler Pazarı ve Ay-Gün» isimleri ile tanınmış ticarethanenin sahipleri Necati ve Memduh Aygun'ün babası; 1869 da İstanbulda doğdu, medreseden yetişti, garb kültürüne otodidakt olarak intibak etti, hususî ve resmî mekteplerde ve bilhassa müessisleri arasında bulun-

duğu Mektebi Saadette çalıştı, Türkiyede ilk defa olarak mektepler için coğrafya, duvar haritaları yapıp bastırdı ki, bu haritalar 18 pafta olarak piyasada el'an satılmaktadır. Natuk ve hoş sohbet bir zât olarak âşinalarına kendisini sevdirmiş ve bir iş adamı sıfatı ile kendisine servet ve refah temin etmiş olan Abdülkadir Aygün, 1947 de yetmiş sekiz yaşında olarak Yakacıkta öldü ve bu köyün mezarlığına gömüldü.

AYGÜN (Kemal) — İstanbul Ansiklopedisinin bu baskısının tahkiki sırasında ve bu satırların intişar ettiği 1959 yılında İstanbul Belediye reisi ve Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı; 1915 de Divrigi'de doğdu, babası Mülkiye Kaymakamlarından Mehmed Ali Aygündür; İlk tahsilini babasının kaymakam bulunduğu Karamanda yaptı; Orta mektebi Konyada bitirdi, Konya ve İstanbul Liselerinde okudu, babasının mesleğine intisap ederek yüksek tahsilini mülkiye mektebinde yaptı; memuriyet hayatına P.T.T. müfettişliği ile başladı, sonra İstanbul Vilâyeti maiyetinde çalıştı, kalemi mahsus müdürü oldu, oradan Adalar kaymakamlığına tayin edildi, Bozca kaymakamlığına nakledildi, 1941 de Emniyet Umum Müdürlüğü hizmetine geçerek İstanbulda muhtelif şube müdürlüklerinde bulundu, İstanbul Emniyet Müdürü oldu, 1950 de Amerikaya gönderilerek milletlerarası polis teşkilâtında staj yaptı; bir sene kaldığı Amerikadan avdetinde Türkiye Emniyet Umum Müdürlüğüne tayin edildi; bu umum müdürlük uhdesinde kalmak üzere Ankara Valisi oldu; 1954 sonlarında Emniyet Umum Müdürlüğünden çekilerek yalnız Ankara Ankara Valisi olarak kaldı, kısa bir zaman sonra uhdesine Ankara Belediye Reisliği vazifesi de verildi; görülen lüzum üzerine tekrar Emniyet Umum Müdürü oldu, bir sene sonra yine Ankara Valiliği ve Belediye Reisliği vazfelerine döndü. İstanbulda Vilâyet ile Belediyenin ayrılması üzerine Belediye Reisliği ile İstanbula geldi. 1959 da Demokrat Partinin İstanbul İl Başkanı oldu

Kemal Aygün
(Resim: Nezih)

İstanbul Belediye Reisliği bir fâninin adını, icraatiyle ebedîleştirecek makamlardan biridir; İstanbul Ansiklopedisi Kemal Aygüne bu yolda muvaffakiyet diler.

AY-GÜN MAĞAZASI — Ankara Caddesinde 105 numarada, Büyükşehrin, ressamlara ait malzeme satan en eski ve namlı müesseselerinden biridir; 1908 de Memduh Aygün ile büyük kardeşi Necati Bey merhum tarafından kurulmuş, müessese ilk şöhretini «Necati Memduh Biraderler» adı ile yaparak uzun zaman bu isim ile anıla gelmiş, iki kardeş Veznecilerde olan ilk dükkânlarında kazandıkları ile Yeni Postahane karşısında yeni bir dükkân yaptırmışlar ve buraya «Mektepliler Pazarı» adını vermişler, fakat müşterilerinin ağzında yine «Necati Memduh» ismi yaşamış, Postahane karşısına «Yenivalide Hanı» yapılırken Mektepliler Pazarının yeri de satın alınmış, çok daha evvel kardeşinden ayrılmış bulunan Memduh Aygün de Ankara Caddesindeki dükkâna nakletmiştir.

Memduh Aygün, İstanbul Ansiklopedisine şu tarihçeyi tevdi etmiştir:

«1893 de İstanbulda Fatihde Altay mahallesinde doğdum, babam Haritacı diye anılan muallim Abdülkadir Efendidir. Ağabeyim Necati Bey merhum ile beraber Ticaret Mektebi Âlisinden ayni zamanda sınıf arkadaşı olarak mezun olduk; ve 1908 de, ki ben henüz on beş yaşımda idim, harçlıklarımızdan biriktirdiğimiz ellişer lira yani topu yüz lira sermaye ile ve babamızın bulunduğu hususî mektebin adına nisbetle «Kütübhanei Saadet» i kurduk, fakat zevklerimiz kitapçılıktan ziyade kırtasiyeciliğe olduğundan pek az zaman sonra kütüphaneyi bir kırtasiye dükkânına tahvil ettik, firmamızı taşıyan kalemler, defterler, merakımız, titizliğimiz, tatlı dilimiz, babamızın haritaları bizi kısa bir zaman içinde İstanbulun Necati Memduh Biraderleri yaptı, Veznecilerdeki bu ilk dükkânımız, ki yerinde şimdi bir tatlıcı vardır, devrin yaşlı ve genç ressamlarının bir mahfili halini aldı, diyebilirim ki, vitrinlerinde Türk ressamlarının karakalem, sulu boya,

yağılı boya, pastel etüdlerini, poşadlarını, tablolarını satılmak üzere ilk teşhir eden Necati Memduh Biraderlerdir. On dokuz sene kadar Vezneciler — Şehzadebaşında kaldık, 1925 - 1926 arasında Yeni Postahane karşısına kendi yaptığımız mağazaya geldik, tezine de ayrıldık, ağabeyim Ankaraya nakletti, ayni muvaffakıyet ile orada yürüttü, maalesef çok yaşamadı, 1929 da Ankarada vefat etti. Ben de 1940 da Ankara Caddesine geldim, Vakit Kitabevinden aldığım şu daracık yerde Ay-Günü açtım».

Ay-Gün müessesesinin 1911 denberi her yıl muntazaman çıkara geldiği takvimli muhtıra defterleri vardır ki, yalnız İstanbulda değil, Türkiyede tanınmıştır. Son on iki yıldanberi bu eski ve namlı müessesenin günlük işlerini Reşad Bulaner idare etmektedir ki, çok sevimli ve tatlı dilli ve ayni zamanda marifetli bir zattır, yerli yağlı boya yapar, iddiasız amatör bir ressamdır, bilhassa tiyatro dekorları imâlinde hüner ve zevk sahibidir; ilk ve orta okul talebelerinin vazife defterlerine yapıştırdıkları kâğıt üzerine kabartma renkli hayvan resimlerinden bir seri yapıp bastırmıştır ki, maarif hayatımız bakımından kaydedilmeğe değer bir hizmettir.

AYI — İstanbul ağzında teşbih edâtı «gibi» ile beraber kullanıldığında iri yarı, kuvvetli adam:

— Kim bu ayı gibi herif yahu!..

— Yeni Bağçivan...

Bu teşbih edâtı kaldırıldığında kaba, terbiyesiz adam:

— Senin Nazmiye çok kırıldım..

— Hoş gör canım, ayılığına bağışla...

Külhâniler arasında gücüne kuvvetine güvenerek münasebetsiz, yersiz kaba şakalar yapan, her hareketinde aşırı aksayan, düzeltirken yırtan, çekerken koparan, silerken kıran:

— Ulan ayı!!..

— Ayılaşma be!..

darbı meselleri arasında İstanbul ağzında kullanılanlar da şunlardır:

Basit adamın her zaman her yerde kendi menfaatının bağlandığı bir meseleden bahsetmesi; yahut, yine basit adamın her zaman her yerde zevk aldığı bir mevzu üzerine konuşması, meselâ daima pek açık saçık fıkralar gibi nakletmesi: «Ayının kırk masalı varmış, kırkı da ahlat üstüne..»

Haddini bilmezlik, meselâ sıvacının ressamlık iddiası karşısında: «Ayının kaval çalması».

Bir cemiyette, kaba adamların yerinde ve zamanında lüzumlu olduğuna işaretle: «Ayı da bir dağın şenliğidir!..»

Cemiyet hayatında muvaffakiyet için münasebetsizliklere tahammül gerektiği yolunda: «Ayıya dayı demesini bilmeli...»

AYIBALIĞI — Frenklerin Fok dedikleri mahlûk; et yiyen hayvanlardan hem karada, hem denizde yaşar; ön tarafı dört ayaklı bir hayvana, arka tarafı balığa benzer; başı yuvarlak, kulakları kesilmiş bir köpek başını andırır, ön ayaklarında siyah tırnaklı beşer parmak vardır, bunları kürek gibi kullanır; arka ayakları ise ayaklıktan çıkmış, aralarında kalmış kuyruğu ile beraber arkasından sürünür. Gözleri iri ve yuvarlak, dudaklarında kedi bıyığına benziyen kıllar vardır, vücudu tüylü, ağzında muntazam dişleri vardır. Rengi sarıya çalar koyu sincabîdir; sırtında bir takım siyah ebruları vardır, karın tüyleri de beyaza yakındır. 27 ikincikânun 1329 (8 şubat 1914) de Büyükada civarındaki torik ağlarına sarılmış olup balıkhaneye getirilen gayet büyük bir ayıbalığının siyaha yakın esmer renkte olduğu görülmüştür. Bu hayvan, burun deliklerini tıkamak suretiyle deniz içinde uzun zaman kalabilir; karada güç hareket eder, denizde kolaylıkla ve sür'atle yüzer; köpek ulumasını andıran bir ses çıkarır. Bâzı tenha sahillere çıkıp yavrularını emzirdiği görülür. Sahile yakın sularda sürü ile dolaşır, balık yiyerek yaşar; içinde balık bulunan ağları, dalyanları parçalar, büyük zararlar verir; balık avına da bilhassa geceleri çıkar. Karada iken kurşun ile vurulur. Aslında pek uslu ve terbiye edilebilir bir hayvandır. Diri olarak

Ayı balığı
(Resim: Behçet)

ele geçirilenler, bâzı İstanbul kopukları tarafından «Deniz canavarı» diye halka beş on kuruş karşılığı seyrettirilir.

A. Câbir Vada, «Boğaziçi Konuşuyor» adındaki eserinde, ayıbalığı hakkında şu müşahedeleri kayd ile bir fıkra nakleder:

«Boğaziçinde senelerdenberi fok görülmektedir. Bir zamanlar Kanlıca Vahayi körfezindeki metrûk kayıkhaneler, bunların yatak yeri olduğundan Prenses Rukiyenin korucusu Muyu Mustafa çifte ile vurarak iskele yanındaki rıhtıma getirmiştir.

«Boğaziçinden gayri denizlerde yaşıyanlarının hangi balığı gıda olarak yediklerinden malûmatım yoksa da, Boğazda gezenler levrekle taayyüş etmektedirler. Siyah veya sert etli balıklar, herhalde midelerine rahatsızlık veriyor ki, levreği tercih ediyorlar.

«Foklar gıdalanmak için tuttukları balığı denizin sathına çıkarmadan yemek veyahut yutmak imkânına malik olmadıklarından, avladıkları balığı behemehal denizin yüzüne çıçıkarmak mecburiyetindedirler. Avı ağzında da iken, kara cihetinden kimsenin göremiyeceği hizada denizin sathına çıkabilirse kemali iştahla ve karadan bir tecavüze uğramadan şikârını midesine indirmektedir. Lâkin ekseriya buna muvaffak olamadıklarından sahile yakın ve insan kalabalığı olan mevkide, ağzında avı ile beraber yüzdükleri görülünce, sandalla üzerine gidenlerin taarruzundan kendilerini kurtarmak hülyasiyle ağzındaki balığı bırakırlar ve hemen dalarak oradan uzaklaşırlar.

«Fokun dişleriyle yaptığı tazyik tesiri yüzünden az çok sersemleşmiş olan levrek birdenbire yüzmek kudretini iktisap edemediğinden, sandaldakiler elle ve kolaylıkla yakalarlar. Kanlıcalı Ali ile sandalcı Şerif ve daha bâzı kimseler bu suretle birer levrek elde etmişlerdir.

«Kanlıcada, kış mevsiminde boş kalan yalılardan ikisinin kayıkhanelerini, kendisine mekân yapan bir foku canlı olarak tutabilmek için kurulan tuzaklar, gülünç surette neticelenmişlerdir.

«Sahaflarşeyhizâde vakanüvis Esat Efendi yalısının altındaki kayıkhanenin, 25 metreden fazla karaya doğru uzunluğu olduğu gibi, yanındaki aralık sokağında da müstakil kapısı vardır. Yalıda kış bekçisi olan adam, bir gece henüz yatağına girdiği sırada altındaki kayıkhanede hâsıl olan homurtudan fevkalâde korkarak sokağa fırlar ve iskeledeki kahvehanelere gelerek istimdad eder. Ekserisi balıkçı olan bir hayli kimse, meseleyi tetkik etmek için yalıya giderler. Kayıkhanenin fok tarafından işgal edildiği anlaşılması üzerine, bekçiye korkulacak bir şey bulunmadığını telkin ve ertesi gün, foku avlamak için tuzak kurulacağından, tekrar gelmesini temin için hiç patırdı çıkarmaması tenbih ve muvaffakıyet hâsıl olduğu takdirde satış bedelinden kendisine de pay ayrılacağını ilâve ederler.

Köydeki balıkçıların her biri foku öldürmeden ve kimseye zarar verdirmeden ele geçirebilmek için fikirlerini beyan ederler ve tarif edilecek plânın tatbikine karar verirler.

«Mustatil şekilde olan Kayıkhanenin zemini, karaya doğru yükseldiğinden esasen al-) çak olan tavanın gerilerde büsbütün alçaldığı ve fokun da nihayetteki sokak kapısının mukabil köşesini yatak mahalli yaptığı görüldüğünden, bu köşenin üstüne tesadüf eden tavan kirişlerine menteşelerle ve mailen raptedilecek bir kapı kanadına, kayıkhanenin üzerindeki odanın döşemesine açılacak delikten bir ip sarkıtılarak bu kanadın diğer kenarına bağlamak suretiyle tavana kaldırılması ve fok yatağına gelip tatlı uykusuna daldığı hengâmda, ipin başında bekletilecek kimse kanadın sukutu için ipi birdenbire salıvermesi ve sokak kapısının dışında pusuda bekliyenleri de haberdar etmesi muvafık görülmüş ve bu tuzak ile fokun herhalde ele geçirileceğine kanaat getirilmiştir. Akşama kadar bu ameliyeyi itmam eden balıkçılar, gece deniz ve karada her nevi hareket nihayet bulduktan sonra, fokun her türlü iştibahını önlemek için son derece sükûn ve ihtiyata riayet ederek, hayvanın kemali emniyetle kayıkhaneye girip yatağına uzanmasını, sokak kapısının dışında beklemiye başlamışlardır.

«Kayıkhanenin içi ziyade karanlık olduğundan lüzumu halinde kullanılmak üzere arkadaşlarından birinin eline mumlu bir fener verilerek, artık odada bulunan ve ip başında bekliyenin vereceği kumandaya intizar ederler.

«Fok yatağına girip sükûnet bulduğuna kanaat getiren odadaki balıkçı kapu kanadının

ipini koyuvererek sokaktakilere seslenmesi akabinde, ordakiler tehalükle kayıkhaneye tuzağa yüklenirler. Neye uğradığını birdenbire anlamıyan zavallı hayvan, nefsini kurtarmak kaygusu ile, hapsedildiği mahalden olanca kuvveti ile kanadı zorlamağa ve hızlı hızlı nefes alıp vermeğe ve keskin tırnaklı ellerini de, kanadın tamamiyle etrafa intibak etmemiş olan aralıklarından dışarı çıkarmağa ve rastgeldiğini koparmağa başlar. Bu arbedede avcıların birkaçının elleri tırnak darbesinden yaralanır. Herkes fenerden istifade etmek üzere, ışığın kendi bulunduğu tarafa tutulmasını istediğinden, fenerci verilen her emri ifa edebilmek için feneri sağa sola gezdirirken hâsıl olan hava cereyanı, esasen kırık olan camından içeri girerek mumun hemen sönmesine ve etrafı zifirî bir karanlığın istilâsına sebep olur.

«Fokun müdafaası ile uğraşanlar, etrafın birdenbire karardığını görmeleri ve içlerinden birinin de o sırada acı acı feryadı hepsinin cesaretini kırdığından, kendilerini fokun salvetinden kurtarabilmek için tuzağı terk ve sokak kapısının söğelerini yerinden koparırcasına dışarı atılırlar. Ve fok da insan eline düşüp itlâfından evvel bir zaman halka teşhir edilmek suretiyle maskara olmaktan kurtulur.

«Muvaffakıyetsizliğe bais olan esbabın münakaşası devam etmekte iken fokun, Mektupçu Ali Beyin yalısındaki kayıkhaneyi yatak yeri yaptığı haberi alınması üzerine, buraya başka türlü bir tuzak kurulması mütalâa edilir. Artık bunda muvaffakiyetin yüzde yüz olacağına hükmolunur.

«Fokun yatak ittihaz ettiği mahaldeki kumların altına belirsizce yerleştirilecek olan bir tuzağın, beş altı kat kılıçbalığı ağının dört köşesine bağlanmış olan halatları, yüksek olan tavanda ihzar olunacak makaralardan dolaştırıp foku yukarı kaldırmaktan ibarettir.

«Bu tuzak da evvelki gibi önce muvaffakiyet hâsıl etmişse de neticesi alınamamıştır. Çünkü zeminden terfi edilen fokun ağırlığı ve tırnaklariyle sicimden mamûl ağlara yaptığı hasar neticesinde büyük bir delik açılmış ve bu delikten denize düşen fok, bir daha buralarda yatakhane tutmamak azmiyle kaçmış ve avcıların hevesleri de kursaklarında kalmıştır».

Bibl.: Karakin.

AYIBETMEK — İstanbulun külhânî, hâneberduşlar argosundan avam ağzına da geçmiştir; bir yerde yemeğe veya içki sofrası başına dâvet edilmiş olup hem yaşça, hem de mevkice ve kese tâkatınca üstün olduğu için dâvet edene meydan bırakmadan her hangi bir masrafı ödeyene karşı ve müfred muhâtab olarak kullanılır: «Ayıbettin baba!.. Ayıbettin abi!..» gibi, bazan da, bilhassa bir içki sofrası masrafı ise: «Bu masanın şerefi, nâmusu benimdi!..» diye ilâve olunur; tam olmamakla beraber «mahcub ettiniz!» karşılığıdır. Ferid Develioğlu «Türk Argosu» adlı kitabında: «Ayıb sallamak» şeklinde alıyor ki biz bu şekil hitâba hiç rastlamadık.

AYICI ÇİNGENELER — Büyükşehirde artık görünmez olmuş sîmâlardan iken 1950 den bu yana tekrar ortaya çıkmışlar ve gaayet ibtidaî hünerleri göstermeye başlamışlardır. Maalesef İstanbulun yeni zenginler tabakası tarafından da rağbet görmektedirler. Sermed Muhtar Aluş, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şunları yazıyor:

«1908 Meşrutiyetinin ilânına kadar İstanbul sokaklarında, sayfiyelerde, yanlarında, ayı, ayının burnuna takılmış demir halkanın zinciri ellerinde, zilsiz çingene tefini çala çala, yayık yayık türküyü tuttura tuttura dolaşırlardı. Kırk paraya, altmış paraya ayıyı oynatırlar, yahut da etraftakilerden onar para parsa toplarlardı.

Bunlar, İzmit, Adapazarı taraflarından gelip çerge kuran göçebe çingenelerden, yahut da Üsküdarda Selâmsızda, Büyükdere çayırında teneke evlerde barınanlardan çıkardı.

«Koca sırığı kakıştıra kakıştıra, ayıyı iki ayak üstünde zıp zıp zıplatırlar, «Oyna kara oğlan» sayhalarını basa basa «Oğlan kolunu da sallama, nafile benim için ağlama» kabilinden türküleri avaz avaz basarlardı. Sonra ayıya gûya bâzı taklitler de yaptırırlar: — Yeni gelin hamamda nasıl utanır? dedi mi ayı yüzünü eliyle kapatır; — Kocakarı kaynanalara nasıl kızar? denilince, homur homur homurdanır. Oyun bittikten sonra kırk para daha verilince soyunup ayı ile güreşir, ekseriya yenilirdi».

Büyük muharrir Osman Cemal Kaygılı merhum da, ölmez şaheserlerinden «Çinge-

neler» romanında Litros civarındaki göçebelerden bahsederken şunları yazıyor:

«Aman Allahım, burası büsbütün başka bir âlem idi. Ben ömrümde bu kadar çok çingene çadırını ve bu kadar çok çingene kalabalığı bir arada görmemiştim. Buradaki çukurda karşı karşıya ve takım takım kurulmuş belki kırk beş elli çadır ve bu çadırların etrafında karınca gibi, kaynayan irili ufaklı yüzlerce çingene vardı. Bir tarafta sepetçiler, bir tarafta kalpazan dedikleri demirciler, tarakçılar, değirmenciler, bir tarafta ayıcılar, şebekçiler, iskemle kuklacılar...».

Kazıklıbağda geçen bir sahneyi de şöyle naklediyor:

«Artık gece olgunlaşmış, önümüzdeki Edhem'in getirdiği koskoca kalaylı bakır tepsiye benziyen ay tepemize yaklaşmıştı. Edhem birden çadırlara doğru fırladı..

— Nereye Edhem?

— Sırasıdır tam... Getireyim bizim koca oğlanı da bir azıcık ta böylece eğlenelim!

«Ve biraz sonra Edhem, yedeğinde başka bir yerden emanet almış olduğu koskoca bir ayı, kolunda tulum ve yanında eli defli bir delikanlı ile yanımıza geldi. Emine ayıyı görünce ağlamayı, sızlamayı, iç çekmeyi unuttu ve kalktı, delikanlının elinden defi kaparak:

— Siz, dedi, koca oğlanı oynatırken onu ben çalayım!

Ayıcı Çingene tipi
(Resim: Kargopulo fotoğraflarından Ayhan eli ile)

«Orta yaşlı göçebe kadın sevinçle bağırdı:

— Hay yaşasın benim yedi belâm, gözü şehlâm, gördün mü işte, böyle olmalı! Biri çalmalı, bir söylemeli, biri oynamalı ve böylecesine insanlar birbirine kaynamalı... Yoksam, siz kerizci, biz harmancı, yok bilmem öteki ıskaracı, beriki sepetçi, tarakçı, değirmenci diye düşersek karşılıklı zırıltıya, hırıltıya, marazaya.. kaçar o zaman bu yaşamanın keyfi! Ha göreyim seni, benim adı yedi belâ, gözleri şehlâ civan kızım, Etem Ağa şişirsin tulumu, bulaşsın koca oğlanı zıplatmaya.. Sen de başlayasın onunla birlikte tefi tıngırdatmaya...

— Ha başlıyoruz!

«Emine gülmekten katılarak:

— Ah anacığım, bir yaşıma daha girdim. Dünyada her şey aklıma gelirdi de, tefle ayı oynatmak gelmezdi.

— Öğren onu da, bulunsun çantanda!

— Şinci çadırda minik şoparlar uyumakta olan bizim karı görmesin seni bu kılıkta karşımda..

Emine:

— Görse ne olur?

— Ne olacak, kıskanır seni benden, alır eline şunun şurasından bir süpürge sapı..

«Emine:

— Aman, o fena!

— Amma, korkma sen, sana yapmaz bir şeycik, bana çalar sopayı!

— Be Etem, bırak gevezeliği gayrı, bulaş marefetine!

«Edhem, son bir öksürükten sonra koltuğundaki sopa ile ayının sırtını okşıyarak tulumla şu şarkıyı tutturdu:

Felek bana neler etti
Bu gençliğim elden gitti!
Bu iftirak cana yetti
Bende takat mâkat bitti!

«Edhemin çok güzel çaldığı tuluma Emine, hem ağzı ile iştirâk ediyor, hem defle pek enfes bir tempo tutuyor; öteki Sulukuleliler de el çırparak, zaten kendilerinin çok sevip çok söyledikleri bu türküyü şimdi hep bir ağızdan söylüyordu. Şimdi o iri gövdesini bu makama uydurarak iki ayağının üstünde sağa sola gerdan kıran koca oğlanın da keyfine son yok idi.

Mübarek o kadar keyifleniyor, neşeleniyordu ki, ortalığı gündüz gibi yapan bu ay aydınlığında yüzüne dikkatle bakılınca âdeta keyfinden gülümsediği seziliyordu. Zavallı hayvan, ömründe ilk defa bu kadar âhenk içinde oynuyordu. Şimdiye kadar mahalle aralarında, toz toprak içinde yalnız ayıcının tulumu ve onun yanında gezen bir kayış suratlının çatlak sesinden başka âhenk duymayan babayani ayıcık, bu gece böyle, İstanbulun en güzel yerlerinden birinde, bol ay ışığı altında, güzel sesli üç dört kadının söylediği şarkı ile nasıl keyiflenmez, nasıl coşmazdı? Hele biraz sonra bu âhenge, Kör Andon kemanı ile, lâvtacı Lambo lâvtası ile ve Babacan Şahin Ağa da zurnası ile karışınca ayı büsbütün coştu, kendinden geçti, aşka geldi, iki ayağı üstünde tatlı tatlı homurtularını arttırdı, ve bir kerte geldi ki, o seksen doksan okkalık koca oğlan, genizinden, baygın bır nâra savurarak Edhemin üzerine atlayıp onun yüzünü gözünü yalamağa başladı. Artık, Kazıklıbağda kopan kahkahalar, tâ Okmeydanından duyulacak bir hal almıştı».

İstanbulun ayıcı çingeneleri hakkında en eski kayıtlardan biri ise Evliya Çelebinin kaleminden çıkmıştır; büyük seyyah ve muharrir, Dördüncü Murad zamanındaki esnaf alayını tasvir ederken şöyle yazıyor:

«Esnafı ayıciyan — Bunlar pîrsiz kıbtilerdir. Cümlesi Sultan Balatşah mahallesinde sâkindirler. Avcubaşılara mensub olduklarından alaya gelirler. Yetmiş kadar olub Karyağdı, Avâre Doracan, Bin bereket, Bazuoğlu, Sürüoğlu nâm çingeneler ayılarını çekerek sopa ve daire ile ayılarına:

Seni dağdan tuttular
Ayı diye oynattılar
Bağçede dolab döner
Sen de dön de görsünler

gibi mühmel lâflar söyliyerek Alayköşkü dibinden ubur ederler».

Onsekizinci asır sonunun şairi Enderunlu Fazılın «Defter-i Aşk» ında da bir ayıcı çingene portresi vardır. Gençliğinde güzelliği ile İstanbulun eşsiz büyük şöhretlerinden olan köçek Kıbtı İsmail, üsn-ü ânı geçib solunca, işi ayı oynatmağa döker:

Gönül ol dilberi itti mehcûr
Âresi altı sene ittimürûr
Bir gün ahbab ile oldum hempâ
Seyriçin âzimi Haydarpâşâ
Bir de bir kıbtii mâri simâ
Hey'eti gol yebani âsâ
Buyruğun itmiş o ifrit etvar
Anın ardındaki maymuna yular
Bir kaval sokmuş efendim belde
Geldi ol daireye def elde
Heman ol âyu gibi çingâne
Hey ağalar! diyerek yarâne
Başladı kâre bed avâze ile
Âyu oynattı o âgaze ile
Cümlemiz eyledik anı tahkir
Virilüb def'ine bir kaç mangır

Fazıl Enderuninin bu Kıbti İsmail Ayvansaray çingelerindendir. Evliya Çelebi de ayıcı çingeneleri Balatta oturur göstermektedir. Yaşadıkları devirler arasında bir asırdan fazla bir zaman bulunan şairin de seyyahın da çingeneler üzerinde hurda tetkikler yapmış oldukları söylenemez. Osman Cemal Kaygılı merhum ise, çingeneleri çok yakından tanımış, romanını yazmak için uzun müddet onların arasında yaşamıştı; çingeneleri şehirli ve göçebe olarak ikiye ayıran bu büyük muharrir; ayıcıları göçebe çingeneler arasında gösterir, ki son zamanlara kadar ayaklarına yemeni, çarık giyerler, yazın ekseriya yalın ayak dolaşırlar, poturlu, belleri kuşaklı, keçe külâh üzerine kirli tülbend sarıklı idiler; şehir çingeneleri ise, setre pantolon, kundura, başlarına fes giyerlerdi, ki Büyükşehrin namlı piyasa sazende ve hanendeleri ile köçek oğlanları bu ikinci sınıftan, Sulukule ve Lonca çingenelerinden çıkar.

Hicivleri ve tarihleri ile meşhur Sürurî de bir ayıcı çingenenin yeni aldığı bir şebek için şu tarih kıt'asını söylemişti:

Seyri Kâğıthanede bir kıbtii şâdi resan
Dünkü gün aldum deyû pozine (şebek) sin eyledi yâd
İtmeden faslın tamam ol, ben didim tarihini
«Ayucu çingâne almış bir şebek, meymun bâd»
Hicrî 1207 (Milâdî 1792-1793)

AYINKACI — İstanbul argosunda tütün kaçakçısı.

Bibl.: F. Develoğlu, Türk argosu; M.Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri.

AYI PAVURYASI — Asıl pavuryadan farkı, vücudünün ayı tüyüne benziyan bir takım tüylerle örtülü olmasıdır; sırtı pek kubbeli, vücutça asıl pavuryadan azıcık ufak, kıskaçlarının ucu kırmızı mercan rengindedir. Kıskaçlarının yanında olan iki çift ayakları uzun, bunlardan sonra gelen diğer iki çift

Ayı Pavuryası
(Resim: Behçet)

ayakları kısadır ve ayaklarının ucunda birer sivri tırnakları vardır. Taşlık yerlerde bulunur, eti asıl pavuryanın eti kadar lezzetli değildir. Gayet tembel bir hayvandır, ininden katiyen çıkmaz, bundan ötürü nadir tutulur (B. : Pavurya ve Yengeç).

Bibl. : K. Deveciyan, Balık ve Balıkcılık

AYİA, AYİİ, AYİOS — İstanbul şehri ve civarındaki bütün Rum Ortodoks kiliseleriyle ayazmalar, Hiristos, Panaia, Analipsis, Metamorfosis, Evangelismos, Profitis ve Taksiarhe kilise ve ayazmaları müstesna, azize, azizler ve aziz mânasına gelen bu isimler altında toplanmıştır. Gösterilen itinaya rağmen burada unutulanlar kendi has isimlerinde yazılacaktır. Bu hususta, 1945 - 1947 yılları arasında Haliç Fenerindeki Rum Ortodoks Patrikliğine vâki yazılı müracaatlarımızın cevapsız bırakılması, hatalırımız vâki olursa, İstanbul Anskilopedisi için çok kuvvetli bir mazerettir. 1948 de sayın bilgin ve avukat Vladimir Mırmıroğlu, Türkiye Türing ve Otomobil Kurumunun bir toplantısında şifahen vâki bir müracaatımızı hüsnü kabul buyurmuş, bizi tenvir etmeği ve hattâ mühim maddeleri İstanbul Ansiklopedisi için bizzat kaleme almağı vâdetmiş, vaidlerini maalesef yerine getirmemiştir.

1959 da genç müdekkik Neoklis Sarris'in bizi bu maddeler üzerinde ciddî tenvirini, bihassa bazı isimlerin doğru telâffuzu yolunda ikazını şükranla kaydedirz.

AYİA ANAYİRİ AYAZMASI — Çengelköyünde, Çengelköy Caddesinde Bay Abidinin bahçesindedir. Bir tonos ile örtülmüş büyük bir sarnıçdan ibarettir. 1947 de tonos yıkılmış bulunuyordu, kuyunun ağzı da bir taş kapakla kapatılmış idi. Geride bir el tulumbası konulmuş olup semt halkı suyundan faydalanmakta idi.

Hakkı Göktürk

AYİA ANNA AYAZMASI — Fenerde Firketeci Sokağında Panaia kilisesinde; kapıdan girince sol tarafa doğru beş basamaklı taş merdivenle inilir; 3 metre kadar uzunlukta, 4,5 metre kadar genişliktedir; tavan kemerli, zemini çini döşelidir. kapıdan girince solda dar bir hieronvima ve önünde sanat kıymeti olmayan bir ikonostasion vardır. yine kapıdan girince karşı duvarın sol tarafında tek musluklu bir tekne ile yanındaki höcre içinde yekpare mermerden oyulmuş krevî bir tekne bulunmuktadır. Su, hieronvimanın altında bulunan ağzı kapatılmış bir kapıdan tulumba ile çekilerek bu tekneye doldurulur, oradan da kurşun bir boru ile tek musluklu tekneye akıtılır.

Hakkı Göktürk

AYİA EFİMİA AYAZMASI — Beylerbeyinde, Burhaniye Mahallesinde, Karaağaç yolunda bahçenin yanındadır; yolun altından gelen bir demir borudan akan bir sudur.

1947 yılında Beybostanı Sokağında 1 numarada bağçıvan Dimitrinin naklettiğine görre; suyun geldiği yer tonoz olup önü sonradan kabataşla kapatılmıştır. 1907 yıllarında üzerinde bir tonoz bulunuyormuş. Ayia Efimianın ikonizması da kendisinde imiş.

Hakkı Göktürk

AYİA EFİMİA AYAZMASI — Fenerde, Camcı çeşmesi yokuşu ile İncebel Sokağı kavşağı köşesinde Makridi Paşanın evinde idi. 1941 de çıkan Patrikhane yangınında bu ev de yanmıştır. 1947 de ayazma tonozdan ibaret bir harâbe halinde idi.

Hakkı Göktürk

AYİA EFİMİA AYAZMASI — Haydarpaşada, gardan girilince biraz ilerisinde demir yolunun sol tarafına, tramvay yoluna açılan demiryolu geçidinin yanıbaşına rastlayan ağaçlıklı yerde idi. Suyu olan bir tonozdan

ibaretti. Haydarpaşa köprüsü yapılırken kaldırılan toprak molozlar bu yere atılarak ayazma toprak altında kalmıştı.

Suyu daha aşağısına alçak bir duvar önünde demir bir boru ile akıtılmaktadır ki bunun Kum hastalıklarına şifalı olduğuna inanılır.

Hakkı Göktürk

AYİA EFFİMİA AYAZMASI — Heybeliadada Çamlimanı yolunda, Ayios Yeoryios manastırı kilisesinin narteksindedir. İki musluklu mermer teknesi, 1945 de Nikola Nikolaidis tarafından konmuştur. Asıl ayazma manastırın arka tarafında, deniz kenarındaki kayaların altındadır, üç basamaklı taş merdiven ile inilir, içi su dolu iki metre boyunda yarım metre eninde bir yerdir, beton yapı dar ve basık bir dehlizden girilr. İkinci Cihan Harbi içinde buraya girilmesi yasak edildiğinden, manastır kilisesine yukarıda zikredilen tekne konmuştur, ayazmanın suyu bu tekneye motör ile çekilir.

Hakkı Göktürk

AYİA EFİMİA RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kadıköyünde Mühürdar Caddesi ile Yasa Caddesi kavşağındadır; mustatil plânlı, kiremit örtülü çatı ile kapanmış, ortası kubbeli kâgir yapıdır. Bizans devrinden kalmış kiliselerden olup zaman ile tamamen harap olmuş, 1694 tarihinde Kadıköy metropolidi olan Gavril'in temin ettiği müsaade ile ihya edilmiş, 1830 da Rusya'dan toplanmış iane ile bugünkü şeklinde tamir ve tecdid edilmiştir.

Ortadaki yüksek kasnaklı kubbe dört fil ayağı üzerine atılmış dört kemer üstündedir. Sağdaki kemer musannâ başlıklı iki yekpare mermer sütun ile, soldaki kemerde demir potrel ile takviye edilmiştir.

Kubbenin ortası bir pantokrator kompozisyonu ile tezyin edilmiştir. Zemin mermerle döşenmiştir. sol tarafta bulunan mermer galeri orta kısımdan başlıkları iyonya üslûbunda dört yekpare mermer sütunla ayrılmıştır; bu Galeriye orta sahından dört basamakli mermer merdivenle çıkılır.

Bütün kiliselerde kapıdan girince mihrab tarafında bulunan hieronvima ile ikonostasion bu kilisede kapıdan girince sağ tarafa konmuştur.

Ahşap olan ikonotasion kapartma nakışlarla tezyin edilmiş ve gümüş kaplı ikonlarla bezenmiştir. İncili okuma yeri soldaki filayağının yanındadır, ahşâp, yaldızla bezenmiş oyma ve kabartma nakışlıdır; despot kürsüsü de ayni üslubtadır. Cemaatın oturma yerleri numaralı olub, pazar ibâdetleri için senelik kiralanmıştır.

Orta sahne narteksden iki kapu ile girilir; narteksin cephesi camekânlıdır. Çan kulesi kilisenin sağ tarafında olub bir taş yapıdır.

Hakkı Göktürk

AYİA EKATERİNİ AYAZMASI — Kadıköyünde, Cevizlikde Ayia Trias kilisesindedir. Mâbedin narteksinde ayne taşı mermer, iki musluklu mermerden bir su hazinesidir; önünde ayaklı bir mermer tekne vardır. Efstratios, Angeliki, Miltiadi ve Aleksandra adındaki hayır sahipleri tarafından 1938 senesinde yaptırılmıştır. Ayna taşında Ayia Ekaterinin yağlı boya bir ikonu vardır.

Bu ayazmanın kendi suyu yoktur; Moda Caddesindeki Ayia Ekaterini ayazmasından saka tenekeleri ile getirilerek su hazinesine dökülür; ismini de bu münasebetle almıştır (1959).

Hakkı Göktürk

AYİA EKARTERİNİ AYAZMASI — Modada, Koçonun gazinosunun altındadır; kapudan girilince evvelâ iki beton basamak, sonra sağa kıvrılarak bir taş basamak merdiven ile inilir; ayazma, sünger taşından bir tonosun altında olup suyu oldukça derindir; kaya içindeki bir delikten akmaktadır. Merdivenden inince tam karşıda ayazmaya adını veren azizenin tam boyda gümüşlü bir ikonu vardır. Ayazmanın üstünde vaktiyle ahşap bir medhali varmış, 1934 - 1935 arasında gazino yapılırken yıktırılmış, hattâ temel kazısında eski bir kilisenin de yapı izlerine rastlanmış (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA EVDOKŞİYA AYAZMASI — Langada, Kâtipkasım Mahallesinde; Asker Sokağında meydanımsı bir yerde yerin altndadır. Methalin üzeri, kaba taştan yapılmış dört alçak duvar üzerine galvaniz örtülü kâgir bir yapıdır. Evvelâ dört bozuk kaba taş basamaklı merdivenle, sonra sağa kıvrılan bir dirsekle yedi taş basamak, üç adım yürüyünce tekrar dört taş basamaklı merdivenle inilir.

Tavanı tonoz olup bir tepe penceresi ile aydınlatılmıştır. Sağ duvarda iki, sol duvarda bir olmak üzere birer metre boyunda üç höcre vardır. Sol tarafta 1,5 metre kadar boyunda kemerli ve iki demir kanatlı bir kapudan asıl ayazmanın içerisine girilir. Burası 4,30 metre genişlikte, 6,30 metre uzunlukta olup tavanı tonozdur. Bir tepe penceresi varsa da içerisi karanlıktır. Solda kapının yanında tulumbalı bir kuyu bulunmaktadır. Sol duvarda 1,40 metre boyunda, 70 santim genişlikte iki höcre vardır. Sağda kapunun yanındaki duvarın içindeki camlı çerçeve içerisinde Ayia Evdoksiya'nın yağlı boya bir tasviri vardır.

Panayırı martın ilk haftası perşembe günü yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Filoryada Kalitaryada Ayazma mevkiindedir, Filoryadan gelindiğine göre asfalt yolun sağ tarafına düşer, Bay Hasan Öziş'in köşkü yanındadır. Dört duvar üzerine kiremit döşeli çatı ile örtülmüş kâgır bir binadır; bir müddet asker işgalinde kalmış, bu sırada ahşab döşeme ile üstüne ahsab bir oda ve odaya çıkmak için bir ahşab merdiven ilâve edilmiştir. Ayazma, etrafındaki arazi ile beraber Tepebaşı Garajı sahibi Bay Süleyman Atılır tarafından Emlâki Milliyeden satın alınmış, ufak bir tamir ve tadilden sonra güzel bir yazlık ev haline sokulmuştur. Ayazma, tulumbalı bir kuyudan ibarettir; ikonlar ve kandiller kaldırılarak evin mutbağı olmuştur, mihrab ocağa tahvil edilmiştir. Halk ağzında dolaşan bir rivayete göre, Bay Süleymanın amelesi tarafından kırılarak tahrib edilmiş bir kitâbe taşında, bu ayazmanın yedi yüz elli senelik olduğu yazılı imiş (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Arnavudköyünde Dubaracı Sokağında, tramvay yolu kavuşağından girilince az ileride sol tarafta, köşebaşındaki kalaycı dükkânının bulunduğu yerde, yer altında idi; yaya kaldırımı üzerindeki medhalinden üç dört basamak taş merdiven ile inilir, üstü tonos örtülü bir yerdi; 1924 - 1925 arasında Belediye tarafından toprak ile doldurularak kapatılmıştır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Yeşilköyde, Çamözü Sokağındadır. Kâgir bir binanın altında olup 11/1 kapu numaralı dar bir dehlizden geçilerek on taş basamaklı bir merdivenle inilir. İçerisi karanlık olup küçük bir pencereden ışık sızmaktadır. Tavanı kemerli, zemini kırmızı geniş tuğla döşelidir. Sağ tarafta demir kapaklı bir kuyu, karşı tarafın sol köşesinde artan suları dökmek için çimentodan yapılmış bir tekne vardır. Duvarın kenarları mavi çiçekli beyaz çini ile kaplıdır; önünde bir dolabın üstüne konmuş Ayia Fotini'nin bir tasviri; küçük mumları koymak için bir küllü şamdan, duvarlarında azizlerin tasvirleri vardır.

Panayırı Paskalyadan dört hafta sonraki pazar günü yapılır.

Hakkı Göktürk

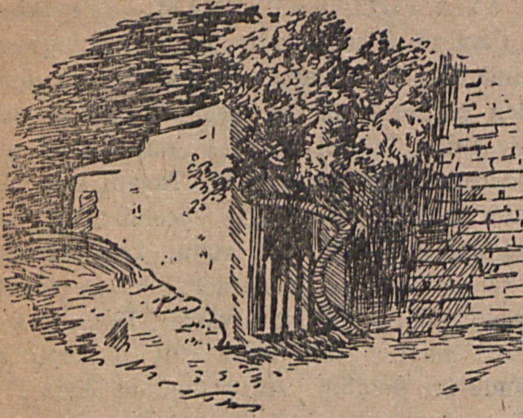
AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Büyükadada, Çınarmeydanı Sokağında 39 numaralı ev ile 45 numaralı evin arasında bulunan aralıkta 41 numaralı evin bahçesindedir. Kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir kulübeden ibarettir; tavanı içerden tonostur. İçerisinde kandil ve bir iki ikon vardır. Suyu kaybolmuştur (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Yeniköy yolunda Saray Lokantası bahçesi altındadır. Dört çimento basamaklı merdivenle inilir. 1.65 metre kadar uzunlukta, 1,70 metre genişlikte, 1,85 metre yükseklikte tavanı tonoz, zemini çimento olan yeraltı bir ayazmadır. Kuyunun bulunduğu duvarın üstünde ve sol tarafta iki höcre vardır. Sol tarafta duvara demir çerçeve içine bağlanmış tahta çerçeveli Ayia Fotoni'nin gümüşlü tasviri, üzerinde mumlar duran bir etajer bulunmaktadır. Sağda kapunun yanında da bir küllü şamdan, solda duvarda küçük bir höcre vardır. Tavanında bir yağ kandili asılıdır.

Hakkı Göktürk

AYİA FOTİNİ AYAZMASI — Büyükderede Çayırbaşı Caddesinde; vapur iskelesinden gelindiğine göre sağ kolda 95 - 97 numaralı ikişer katlı iki kâgir evin arasında bulunan arsanın sağ köşesindedir. Dahilen 3,70 metre uzunluğunda, 1,35 metre genişliğinde, 2,25 metre yüksekliğinde kâgir bir yapıdır. Tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir.

Büyükderede Ayia Fotini Ayazması
(Resim: Hâşim)

Kapudan girilince solda üzeri demir kapakla örtülü bir kuyu, yanında bir delikli taş bulunmaktadır. Sağ duvarın nihayetinde içerisinde aziz tasvirleri ve mumlar bulunan demir parmaklıklı bir höcre vardır. Nihayette sağ köşede 63 santim boyunda dört köşe bir sütun üzerine duvara dayanan bir raf bulunmaktadır, onun yanında duvarın içinde demir kapaklı, kilitli bir kumbara vardır. Duvarlarında azizlerin tasvirleri, tavanında iki kandil asılıdır. Ahşap bir kapusu ve kapusunda tahta bir parmaklık, kapunun üzerinde demir parmaklıklı bir pencere vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA İRİNİ AYAZMASI — Maltepe ile Kartal arasında Cevizliktedir. Maltepeden gelindiğine göre demiryolunun sağ tarafına düşer; tepenin etetindedir, 1947 de yanı başında bir çınar vardı; yer altında bir metreye yakın genişlikte uzun bir tonozdur, yukarıdaki tarihte içinde bir adam boyundan fazla su bulnuyordu.

Hakkı Göktürk

AYİA İRİNİ AYAZMASI — Pendikde, Pendik ile Kocaeli Vilâyetinin Adınlı Köyü sınırında Memeli Ayazma mevkiindedir. Demir ve taş köprülerin sol tarafındaki arâziden gidilir; Pendik'den yürüyüşe göre 1 - 1,5 saatlik mesâfededir. Bir incir ağacının yanında, tahtezzemin, üstü tonoz ile örtülü bir yoldan gelen bir sudur; tonoz çökmüş, harab olmuştur.

Köylünün rivâyetine göre daha ileride bir saray harabesi varmış taşları kaldırılarak izi kalmamış, bu arada yazılı bir mermer de köyün çeşmesine konulmuş. Yine köylü ağzına göre adı söylenmeyen bir bizans imparatorunun kızı emzikli iken sütsüz kalmış, bu ayazmanın suyundan içince memelerine süt gelmiş.

Hakkı Göktürk

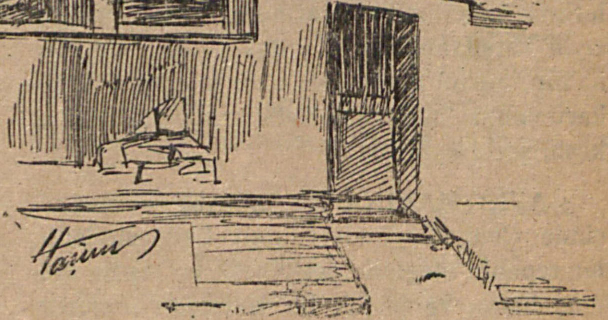
AYİA KİRYAKİ AYAZMASI — Arnavudköyde, Elçi Sokağındadır. 2,95 metre genişlikte, 5 metre uzunlukta, tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir. Kapudan girince karşıda sağda bir adamın eğilerek geçebileceği kadar dar ve basık 13 metre uzunlukta karanlık tonos bir dehliz vardır. Dehlizin nihayetinde sağda duvarın altında derin bir kuyu, önünde bir delikli taş bulunmaktadır. Kapunun yanında sağda bir metre boyunda mermer kaide üzerine bir küllü şamdan vardır. Panayırı 7 temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA KİRİAKİ AYAZMASI — Kireçburnunda, vapur iskelesinden gelindiğine göre karşıya çıkan yolun sağ tarafında Madam Marikanın bağçesinin sedi altındadır. Ayazmanın kapusundan girilince üç basamak taş merdivenle inilir; 3,25 metre eninde, 2,30 metre boyunda ve 2,25 metre yüksekliğinde bir yerdir, üstü tonoz, zemini çimentodur. Suyun bulunduğu yer kapunun karşısına gelen duvarda, ağzı 1 metre yükseklikte bir tonozdur, dibe doğru daralır; ayni duvarda kaynak yerinin yanında iki höcre vardır, birinde adak mumları yakılır, öbüründe de mum kutusu durmaktadır (1948).

Hakkı Göktürk

AYİA KİRYAKİ AYAZMASI — Paşabahçede, Kayabaşı Sokağı ile Tombala Sokağı arsında Mustafa Kemal parkı altındadır. (Ağaçlarla gölgelenmiş ve ortasında serasker Mustafapaşa çeşmesi bulunan bu park, iki yanındaki sokakta bulunan iki kahve tarafından açık hava kahvesi haline getirilmiştir). Ön cephesi kâgir bir duvar olup çukurdadır, üstü alçak bir duvar olarak kaba taştan yapılmış ve üzerini çimen bürümüştür. Methali 3 metre kadar genişlikte, 7 metre uzunlukta, tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir. Kapudan girilince karşıda, sağda 1,5 metre kadar yükseklikte, 8,60 metre uzunlukta bir insanın ancak geçebileceği kadar dar, zemini malta taşı döşeli tonoz bir yoldan geçilerek

Kumkapıda Ayia Kiryaki Kilisesi
(Resim: Hâşim)

bir basamak çıktıktan sonra 1,70 metre uzunlukta olan yerin ötesinde 72 santim yükseklikte tuğla bir setin arkasında derin ve uzun bir su bulunmaktadır. Paşabahçeli Berber Koço Karacopulo'nun anlattığına göre: Bundan kırk sene evvel 12 yaşlarında bulunduğu sıralarda çıkan bir kolera hastalığı esnasında burada bulunan su boşaltılmış ve bu sıralarda burasını gezmiş, suyun bulnduğu yer iki kısım dan ibaret olup birinci kısım yüz metre kadar uzunlukta, tavan tonoz, zemini malta taşı döşeli imiş; ikinci kısmı bir kesme setin arkasında 15 - 20 metre kadar uzunlukta olup su buradan kaynamakta imiş. Methale girilince sağ tarafta bir musluklu tekne bulunmaktadır. Karşı duvarda solda yere dayanan çerçeveler içinde azizlerin tasvirleri vardır. Kapunun dışında sağdaki Üçüncü Mustafa çeşmesinin suyu da ayazmadan gelmektedir; çeşmenin inşa tarihi Hicrî 1177 (M. 1763) dir. Ayazmanın panayırı 7 temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA KİRYAKİ AYAZMASI — Tarabyada, Tarabyaderesi sokağından ve bahçeler arasından gidilir. Bahçelerle bezenmiş bir vâdide büyük çınar ağacının dibinde, dört duvar üzerine kiremit örtülü küçük bir yapıdır. Tavanı ahşab, zemin malta taşı döşeli, kapudan girince sol tarafta dipte, bir ruvak altında derin bir kuyu vardır, kuyunun ağzında etrafı çiçek kabartmalı mermer bir bilezik vardır, önünde de ayaklı bir mermer tekne bulunmaktadır. Kapudan girildiğine göre, sol duvrada mermer üzerine kabartma bir Ayia Kiryaki tasviri vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA KİRYAKİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kumkapıda Kadırgalimanı Caddesindedir; bir kapusu da Çadırcıahmedçelebi sokağındadır; 1888 de inşa edilmiş kâgir bir yapı olup Beyoğlunda Aynalı çeşmede Ayios Kostantinos, Taksim ve Kadıköyündeki Ayia Triyas kiliselerine müşabih, orta kısmı yüksek bir çatı ile örtülü iki tarafında iki büyük çan kulesi vardır. İçinde Ayios Vasilios adına bir ayazma vardır. Kilisenin vakfından 1896 da yanına bir de Rum ilkokulu yapılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİA KİRYAKİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ VAK'ASI (Kumkapuda) — 1908 de Türkiyede ikinci mebus seçiminde, artık nesli tükenmiş olması gereken Rum palikaryalarının çirkin bir vak'asıdır ki, o sırada «Yeni Edirne» gazetesinin İstanbul muhabiri bulunan A. Safvet Bey tarafından gazetesine gönderilen bir mektupta şu satırlarla tesbit edilmiştir:

«İntihabat münasebetiyle Kumkapudaki Ayia Kiryaki kilisesi heyeti Harbiye Nezaretinden mızıka gönderilmesini rica etmişler. Nezaretten arzuları is'af olunmuş. Halbuki maatteessüf kiliseye gelen muhterem askerlerimiz mücteminin tarafından: Okso! nidalariyle karşılanmışlar. Kariini kiram, size Atina'nın, mehdi medeniyet olan hükûmeti munkarizasının bugünkü evlâtlarını takdim ile kesbi şeref eylerim!»

AYİA MARİNA AYAZMASI — Boğaziçinde Çengelköyünde Kuleli Caddesindedir, bir tepenin eteğinde, içi toprak ve taş ile dolmuş harap ve küçük bir tonozdan ibarettir. 1947 de uzun zamandanberi metrûk bir halde idi. Bu ayazmanın biraz ilerisinde, gayet dar ve basık bir su yolu bulunmaktadır.

Hakkı Göktürk

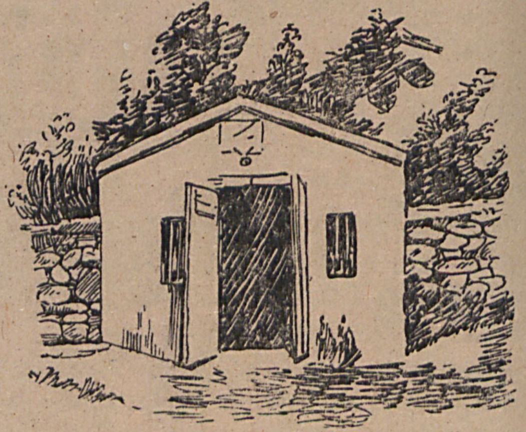
AYİA MARİNA AYAZMASI — Boğaziçinde İstinyede, ikinci köprüyü geçince İstinye deresinin sol başında İstinye değirmeni sokağında 1 kapu numaralı ayazma bahçesinin içerisindedir. Adi taştan yapılmış, üzeri toprak kâgir bir yapıdır. Kapusu üstündeki rumca kitâbede şu satırlar yazılıdır:

«Sakızda Olimbos köyünde Yorgi Salyalı ve ailesi tarafından teyidi hatırası için işbu Ayia Marina namiyle mâruf ayazma inşa edildi (1921)».

Kapudan girilince sağ tarafta ağzı yarım metre genişlikte içi su dolu uzun bir tonoz bulunmaktadır. Kışın bu ayazmayı su basar, içine girilemez. Panayırı 17 temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA MARİNA AYAZMASI — Tarabyada, Şalcı sokağından gidilir; sol kolda Kalaycınuri Sokağında Koço'nun bahçesi önündedir. Dört duvar üzerine kiremit örtülü iki metre kadar eninde iki metre kadar boyunda kâgir bir kulübedir. Ön cephesinde iki küçük penceresi ve iki kanatlı kapusu vardır.

Tarabyada Ayia Marina Ayazması
(Resim: Hâşim)

Tavan ahşab, zemini taş döşelidir. Kapudan girilince sağ köşede kapunun yanında ağzı tahta kapakla örtülü bir kuyu ve bir tekne, sağ duvarda iki dar höcre bulunmaktadır. Bir masa ve bir yağ kandili vardır. Kapının üstünde 1916 tarihi yazılır. Karşı duvarda azizlerin tasvirleri bulunmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİA MARİNA AYAZMASI — Fenerde, Mürselpaşa Caddesindedir. Vapur iskelesi istikametinden gelince sağ tarafta biraz ileride Tekel Yaprak Tütün Bakımevinin yanı başında, sabun imalâthanesi olarak kullanılan eski bir bizans yapısının altındadır. İki demir kanatlı kapusu ve parmaklıklı, demir kanatlı bir penceresi saç bir levha ile kapatılmıştır. İki üç taş basamaklı merdivenle inilir ve içerisinde bir kuyu bulunmaktadır. 20 - 25 sene evvel ziyaret edilirdi. Şimdi metrûktür.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Anadoluhisarı Kanlıca arasında körfezdedir. Anadoluhisarından gelindiğine göre körfezi dönerken sağa düşen araba yolundan iki yüz adım kadar yürüyünce sağ kolda çayırın gerisinde bir ıhlamur ağacının yanındadır, civarında Ayios Pandeleimon adına tahsis olunmuş bir ayazma daha vardır. Bir tonos mahzen, yedi metre kadar uzunluğunda bir dehliz ve dehlizin nihayetinde iki delikli bir kaya parçası vardır, 1948 de suyu çekilmiş, harap bir halde idi.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Arnavudköyünde Satış Meydaniyle Kamacı Sokağı kavşağı köşesinde büyük kilisenin karşı köşesinde, yer altındadır. Methali yaya kaldırımı üstünde ve demir bir kapakla kapanmıştır; yüksek ve bozuk dört basamak taş merdivenle inilir. Duvarları taş ve tuğla, tavanı tuğla tonos, iki metre boyunda bir metre eninde bir yerdir. İçinde geniş ağızlı ve derin bir kuyu vardır. Metrûk ayazmalardandır. Suyu, kilisenin içinde bulunan ve aynı ismi taşıyan diğer ayazmaya alınır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Arnavudköyünde Satış Meydanında büyük kilisenin avlusundadır. Dört duvar üzerinde kiremit örtülü bir yapıdan ibaret olup 9 metre genişliğinde bir methalden 6 basamak taş merdivenle inilir. 1939 da mütevelli heyeti tarafından konulan iki musluklu mermer tekneye su, üstü tonoz örtülü bir sarnıçtan el tulumbası ile çekilir ki sarnıçtaki su da yukarıda adı geçen ve aynı kilisenin karşısında bulunan diğer bir ayazmadan gelir ve bu ayazma aynı ismi taşır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Baltalimanındadır, korunun yanındaki keçi yolundan gidilir, vâdide, kenarından bir derecik geçen bir bahçededir. Küçük bir tonoz höcreden ibaret olup içine tek musluklu bir çimento hazne yapılarak çeşmeye kalbedilmiş, üzerine de «23 - 4 - 1939 Mehmet» tarih ve ismini taşıyan bir yazı oyulmuştur.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Beşiktaşta, Çırağan Caddesi üzerinde Panaiya kilisesi içindedir; (B. : Panaiya kilisesi) narteksin sol tarafındadır. Tavanı ahşap, zemini mermer döşelidir. İçerisinde ağzı yekpare taştan oyulmuş bir kuyu olup üzerinde mermer kapak vardır. Yanında 1945 de yapılmış mermerlerden dar, uzun tekneli üç musluklu ve üç bakır taslı bir çeşme vardır. Duvarında 1945 de yapılmış mermer plâka üzerine konulmuş çerçevesi bronz, gümüşle işlenmiş Ayia Paraskevi'nin bir tasviri vardır.

Halkın itikadına göre bu ayazmanın suyu göz ağrılarına şifa imiş. Panayırı her yıl 26 Temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Beykozda Gümüşsuyu yolunda, Shell kumpanyasının önünde idi, 1921-1922 arasında yıktırılarak yeri yola alınmıştır.

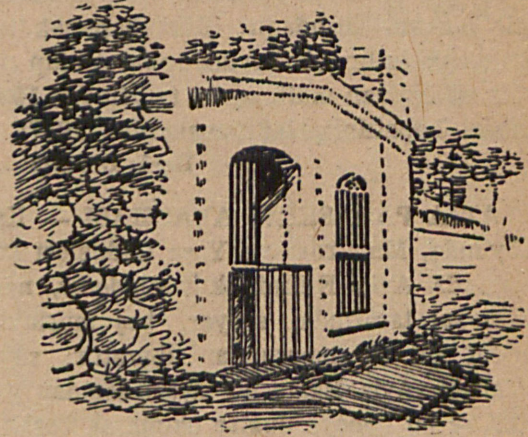
Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Beylerbeyinde, Küplüce mahallesinde Ayazma Bahçesindedir. Beylerbeyi Caddesiyle Eski Çınar Sokağından gidilir. Vapur iskelesinden yarım saatlik yoldur.

Bahçenin ortasında bir akar çeşmeden ibarettir. Su, demir bir boru ile gelmektedir, yanları kaba taşla örülmüştür. Önünden bir keçi yolu geçer. Akan su beş metre kadar ileride bahçenin içerisinde beton bir havuza dökülür.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Büyükderede, vapurdan çıkıldığına göre Sarıyer istikametinde Danişmend Sokağında Ayia

Büyükderede Ayia Paraskevi Ayazması
(Resim: Hâşim)

paraskevi kilisesi avlusundadır (B.: Ayia Paraskevi kilisesi) üç metre uzunlukta tavanı tonoz olan bir methalden geçilerek ondokuz taş basamaklı bir merdivenle sağ tarafa dönemeçli olarak inilir, evvelâ bir metre eninde ve boyunda olan bir yer geçilerek bir basamak indikten sonra sağa kıvrılan bir dirsekle iki basamak daha inilir; ayazma karanlık olup tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir, bir metre eninde, bir buçuk metre uzunluğundadır; nihayette demir parmaklık içerisine alınmış bir kuyu bulunmaktadır. Duvarında mermer üzerine Ayia Paraskevinin bir tasviri vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Büyükadada, Lonca Sokağındadır. 28 numaralı önü tahta havaleli bir arsanın içerisinde, ağzı yekpare taş bilezikli bir kuyudan ibarettir. Oniki senedenberi metrûk bir haldedir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Büyükadada, Ayioas Nikolaos manastırında kilisenin yanındadır. Kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir yapıdır. Ayazma, kilisenin arka duvarında olduğundan içerisi yarım kavis şeklindedir. 2×4 metre genişlikte olup, zemini taş döşelidir. Sağ duvarı boyunca bir set vardır. Setin üzerinde birkaç ikon bulunmaktadır. Suyu kaybolmuştur.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kadıköyde, Yasa Caddesinde, Tavus Sokağı kavuşağından girilince sol tarafta 13 numaralı kâgir binanın altındadır. Dört basamak taş merdivenle inilir, bir kuyudan ibaret olup adı tesbit edilemiyen mülk sahibi tarafından 1939 danberi kapatılmış bulunmaktadır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kadıköyünde, Mühürdar ve Yasa Caddeleri kavuşağında Ayia Effimia kilisesindedir, narteksin sol tarafında, seyyar, beş musluklu madenî bir su deposundan ibarettir; suyu Modadaki Ayia Ekaterini ayazmasından getirilir ve bu depoya dualar okunarak boşaltılır. Panayırı 26 Temmuzdadır.

Hakkı Göktürk

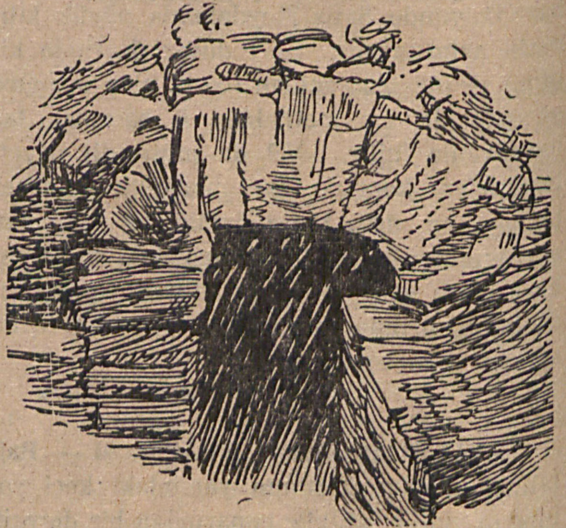
AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kartalda, vapur iskelesi karşısında idi, tuğla yapı bir tonos idi, 1939 - 1940 arasında çatlamış, tehlikeli görülerek 1941 - 1942 arasında taşla doldurularak kapatılmış, yer altında kalmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Küçüksuda, taşköprüyü geçince sol tarafa dönen araba yolundan beş dakikalık mesafede yol üzerinde Musanın bahçesi yanında iki çınar ağacının dibindedir. Toprak altında cephesi kaba taştan yapılmış, 1,88 metre uzunlukta bir tonoz mahaldir. Sol duvarda küçük bir höcre vardır. Kapıdan girince karşıda bir metre kadar genişlikte ve uzunlukta bir tonoz kuyu olup suyu karşıdaki kavaklık arasından gelmektedir Kuyuya dolan sular da ön tarafta bir yol vasıtasiyle bahçeye akmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kuruçeşmede, Ayios Dimitrios Rum Ortodoks kilisesi mütevellilerinden Bay Yani Devletoğlu'nun söylediğine göre, Kuruçeşme Caddesinde (tramvay yolu) vidalı evlerde 38 sayılı

Küçükçekmecede Ayia Paraskevi Ayazması (Resim: Hâşim)

binanın altındadır. İçinde bir kuyu bulunan bir tonozdan ibarettir ve metrûktür. Gezilmesine gidildiğinde (1948) mülk sahibi tarafından böyle bir ayazma olmadığı söylenmiş ve açılmamıştır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Küçükçekmecede, Âkifbey eski Karagözyan çiftliğinde idi, ki bulunduğu yer Soğuksu adını taşır; ayazmanın yapısından eser kalmamıştır; çok gür olan kaynağı da «Soğuksu» adiyle Küçükçekmeceye akıtılmıştır, ki bu kaynak, göl seviyesinden 200 metre kadar yüksektedir.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kireçburnunda, eski Macar sefarethânesinin üstündeki sırttadır, Tarabyadaki Ayia Paraskevi kilisesi hademesi tarafından arada bir temizliğine bakılan bu ayazmaya pek nâdir olarak gelen bazı hastalar ellerini yüzlerini yıkarlar, daha eskiden ise soyunulup şifa niyetine gasledilirmiş.

Osman Tolga

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kasımpaşada, Bahriye Caddesinden ileri gidilince sağ kola gelen Söğüdözü Sokağında 34 numaralı bostanın içindedir. Basit bir kâgir yapının içinde ağzı mermer bilezikli bir kuyudan ibarettir. 1947 de açık bulunuyordu, hastalar için şifa niyetine su alınmaktaydı. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur.

Osman Tolga

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Merdivenköyünde, camiin yanındadır, yer altında, içinde su kaynıyan bir tonostan ibarettir, ağzı kalın bir teş kapakla kapatılmıştır, üzerine bir tekne yapılmış bir de tulumba konulmuş, suyundan istifade edilmekteydi (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Merdivenköyünde, Uzunçayırdadır. Tarlaların arasında, içinde su bulunan basık bir tonostan ibarettir. Methali taş ve toprakla doldurulmuş olup üzerinde küçük bir menfez vardır (Eylûl 1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Halk ağzında «Yılanlı Ayazma» adiyle meşhurdur, Mevlevihâne kapısında, sur dışındadır. Kale kapısından çıkılınca, Merkezefendi mezarlığı yanındaki yoldan gidilir, yaya yirmi beş dakika kadar sürer. Hakkı isminde bir bahçıvanın bahçesindedir. Üstü tonos örtülü, 2 metre

Mevlevihâne kapusunda Ayia Paraskevi Ayazması
Yılanlı Ayazması
(Resim: Hâşim)

boyunda, 1 metre kadar eninde bir yerdir, içinde derin bir kuyu vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Pendikte, Mıstık Ağanın bahçesi yanında, içinde suyu olan bir tonos idi. Son yıllarda üstü molozla örtülerek toprak altında kalmıştır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Maltepede, 1925 den sonra camiye kalbedilen metrûk Hiristos kilisesinin avlusunda, bir kuyudan ibarettir.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Tekfursarayında, Ulubatlı Hasan Sokağında Panaiya kilisesindedir. Mâbedin arka tarafında yerin altındadır. Methale on iki taş basamaklı merdivenle inilir. Sağ tarafta üç metre kadar genişlikte, iki metre kadar uzunlukta tonoz bir oda olup evvelce tuğla olan zemini sonradan çimentodan yapılmıştır. Karşı tarafta aynı genişlik ve uzunlukta iki metre derinlikte dört mermer basamaklı merdivenle inilir zemini mermer döşeli tonoz bir havuz bulunmaktadır. Burası mâbedin hiyeronviya (mihrab) mahallinin altına rastlar. Bir hava

deliğiyle aydınlatılmıştır. İçerisi kışın taşarak girilemiyecek hale gelir. Bu ayazma, tasvir kırıcıların iktidar devrinde tasvir perestlerin gizli ibâdethanelerinden biri olarak kullanılmıştır. Havuzun karşı duvarında o zamandan kalma Ayia Paraskevinin mermer üzerine boya ile yapılmış bir tasviri vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Surların Belgrat kapısı karşısında İsmailin bahçesindedir. Müstatil şeklinde bir bostan kuyusudur.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Sütlücede, Kara ağaçtadır; Nuri Paşa fabrikasının karşısına düşer, bayırın eteğindedir. Tuğla ve taştan yapılmış ve methali tuğla ile örülmüş olup, ayazma olarak metrûk, fakat suyundan istifade edilmektedir Eylûl 1947

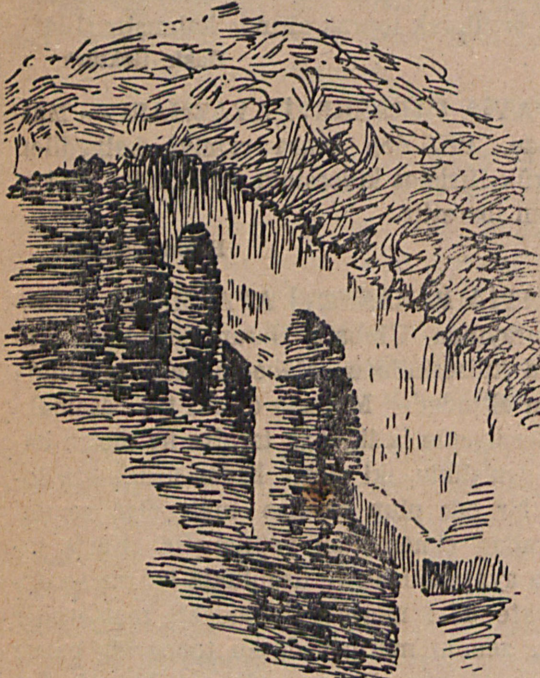
Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Yeşilköyde, Nuri Demirağ Gök Okulunun avlusundadır. 5 metre boyunda, 2 metre eninde harap bir tonostur. 1947 de suyu kaybolmuş bulunuyordu.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Yeşilköye bağlı Safra köyündedir, Filoryadan Dört kilometre tutar. Tarlaların arasında yer altında büyük bir tonozdur. Cephesinde üç sütunlu ve kemerli bir ruvak bulunmaktadır. Tonoz ince tuğladan yapılmıştır. Duvarlarında altı adet büyük höcre vardır. Biraz ilerisinde 1933 de inşa edilmiş Emine Hanım adında bir kadının hayır eseri on yalaklı bir çeşme vardır.

Hakkı Göktürk

Safraköyünde Ayia Paraskevi Ayazması (Resim: Hâşim)

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Beşiktaşta, Fulya Deresi sokağındadır, Ihlamur Kasrı yanındaki yoldan gidilir, bu yolun nihayetinde sol tarafta Bay Cemilin 32 numaralı bahçesindedir. Halk ağzında Molla Ayazması diye anıla gelmektedir. Bir ahır içinde 5 metre boyunda ve 2 metre eninde üstü tonoz örtülü ve demir kapılı bir yerdir. Zemini malta taşı döşeli iken bozulmuştur; kapıdan girilince soldaki duvarın nihayetinde geniş ağızlı ve derin bir kuyu vardır. Duvarın kuyu ağzı hizasında mermer bir salib vardır. 1930 danberi metrûk bir ayazmadır. (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Hasköyde, Çıksalın bayırında, İslâm, Rum ve Musevi mezarlıkları arasında Foti Bakıroğlu'nun kır kahvesi yanındadır. Methal kısmı kabataştan örülmüş dört duvar üzerine saç örtülü 2,5 × 5 metre genişliğinde bir yer olup, kapıdan girince karşıda bir adam ancak geçebilecek kadar dar ve 25 metre uzunluğunda üzeri tonoz bir dehlizle asıl ayazmaya girilir; kuyu çok derindir. Bu ayazmanın beş asırlık bir mazisi olduğu söylenmektedir. Methal kısmında, mermer çerçeve içinde gümüşlü bir Ayia Paraskevi ikonu vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Tarabya, Tarabya - Yeniköy yolunda, Saray Lokantası yanındaki aralıktan girilir, bu isimdeki kilisenin avlusundadır. Dört basamak taş merdivenle inilir, üstü kemerli, zemini taş döşeli 4×4,5 metre kare genişliğinde bir yerdir. Su, bir metre kadar derinlikte bir taş tekne içinde toplanır; kapıdan girildiğine göre karşı duvarda kabartma bir haç, ayazmanın yegâne ziynetidir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kazlıçeşmede, Veliefendi koşu yerinin sağ tarafında, Veliefendi - Basmahane yolunda Bay

Refet Somer'in işlettiği değirmen bahçelerinin doğusunda, yer altında bir ayazmadır. Ayazma, bir kişi ancak geçebilecek kadar dar olup dokuz basamaklı bir taş merdivenle inilir, bir adım atılınca da ağzı açık bir kuyuya rastlanır. Üstü tonoz kemer olup horasanla karışık ince tuğladan örtülmüştür. Demir potrel arasına sıkıştırılmış tuğla istinat tavanının sonradan yapıldığı aydın olarak görülür. Tepesinde kapatılmış bir menfez vardır. Duvarları kaba taşla örülmüştür. Methalinin önünde üstü kırık bir mermer sütun, sol tarafında bir incir ağacı, kapısının iki tarafında, duvara sıkıştırılmış iki mermer sütun vardır. Methalinin önündeki iki üç basamaklık taş merdiven, toprakla dolmuştur. Demir kapısı, İkinci Dünya Savaşının ilk yıllarında meçhul şahıslar tarafından çalınmıştır. Panayır günü 26 Temmuzdur. **Hakkı Göktürk**

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Haliç Fenerinde, Baki Dede Sokağında 10/1 kapı numaralı kâgir yapı ve iki katlı, üstü kiremit örtülü bir bina içindedir. Sokaktan çimento döşenmiş bir antreye girilir. Sağda korkuluğu ahşap 12 basamaklı bir taş merdivenle asıl ayazmaya inilir. Burada yüksek mermer bilezikli bir kuyu ve yine mermerden yüksek ve büyük bir tekne vardır. Sol duvarda mermer kabartma bir Ayia Paraskevi tasviri bulunmaktadır.

Ahşap kısmı pek harap olmuş bulunan birinci katta da tahta üzerine, muşamba üzerine, kâğıt üzerine yapılmış müteaddit ikonlar mevcuttur. Bunlar da bina ile beraber harap olmuş bir vaziyettedir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kaköyde, Necatibey Caddesinde, Karaköyden gelindiğine göre sol kolda Samsun - Karadeniz otelinin kahvehanesi altındadır. Otelin methalinden geçilerek 5 - 6 taş basamak merdiven ile inilir, bir dehliz nihayetinde içi su dolu bir mahzenden ibarettir. 1940 - 1941 e kadar kahvehânenin yerinde Kemal Rifat Okay eczahanesi bulunmakta ve ayazma ziyaret edilmekteydi, hâlen görmek için otel sahibinden müsaade almak gerektir, bu zatın söylediğine göre bu ayazmanın suyuna lâğım suları karışmakta olup gayet pistir (1948).

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Yeniköyde, vapur iskelesinden yürüyünce karşıya gelen simitçi Salih Sokağından ve Valide Çeşmesi Sokağından gidilir. Tepede bahçeler arasındadır. Bir bahçe duvarının altında olup duvarın içi alçak bir kemer olarak açılmış, içinde bir kuyu vardır. Üstü çinko iki yani ahşap, cephesi camekân ve demir parmaklıkla çevrilmiş, bir çatı içine alınmıştır. Önünde bir çınar ve ıhlamur ağacı vardır.

Her gün açıktır, panayır günü 26 Temmuzdur.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Heybeliadada, Ergen çıkmazında (bu çıkmaz bir arsa halindedir), arsanın altında 0,50 × 0,73 metre genişliğinde bir kovuktan ibarettir. İçinde derin bir kuyu bulunmaktadır. Kuyunun üzeri çinko kaplı olup ağzı 25 santim kutrundadır. Küçük bir camlı çerçeve içinde Ayia Paraskevinin bir tasviri vardır ve bir yağ kandili asılıdır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kumkapıda, Düzgün Sokağında 17 numaralı Bay Şekerciyanın evinin bahçesindedir. 2,90 metre genişliğinde, 7 metre uzunluğunda, tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir. Ön cephesi camekândır. Kapıdan girilince solda bir metre uzunlukta, 66 santim genişlikte, 68 santim yükseklikte ağzı mermer bilezikli bir kuyu bulunmaktadır. Ön yüzü güzel bir kabartma çiçek motifiyle süslüdür. Yanında aynı yükseklikte bir mermer delikli taş, ikisinin arasında yuvarlak ayna taşlı bir mermer tekne vardır. Karşı duvarda, duvar boyunca iki tahta raf üzerinde camlı çerçeve içinde Ayia Paraskevinin gümüşlü, yağlı boya bir tasviri ve diğer aziz tasvirleri vardır. Panayırı 26 Temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ AYAZMASI — Kumkapıda, Arapzade sokağında 42 numaralı evin altındadır. Sokak üzerinde alçak bir kapısı vardır. Sola kıvrılan bir dirsekle dokuz taş basamaklı bir merdivenle inilir. 2,85 metre genişlikte, 3 metre kadar uzunlukta, tavanı tonoz, zemini malta taşı döşelidir, Ortayerde ağzı yekpare mermer bilezikli bir kuyu bulunmaktadır. Kapıdan girilince karşı duvar-

da sol köşede Yani Karagül adında bir hayır sahibi tarafından 1938 de yaptırılmış iki musluklu ve mermer tekneli bir çeşme vardır. Karşı duvarda bulunan bir tulumba vasıtasiyle kuyudan çıkarılan su buraya doldurulmaktadır. Duvarlarında camlı çerçeveler içerisinde azizlerin yağlı boya tasvirleri vardır. Çeşmenin üzerine gelen duvarda bir tepe penceresi vardır. Elektrikle aydınlatılmıştır. Panayırı 26 Temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Beykozda, Panayır sokağındadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. 1852 de yapılmıştır. Mâbede bir camlı kapıdan girilir. Tavanı kemer şeklinde ahşap olup zemini mermer döşelidir. On penceresi vardır. Tavanın orta kısmı sekiz ahşap sütuna istinadeder. Despot ve vâiz kürsüleri ahşap olup kabartma nakışlarla, altın yaldızla ve azizlerin yağlı boya tasvirleriyle süslenmiştir. Ahşap ikonostasiyonu beyaza boyanmış kabartma tezyinatiyle ve azizlerin yağlı boya tasvirleriyle süslenmiştir. Arkada bulunan kadınlar mahfiline on dört ahşap basamaklı merdivenle çıkılır. Duvarlarında büyük çerçeveler içerisinde azizlerin yağlı boya tasvirleri vardır. Tavanın ortadaki kemerli kısmı da kalem işleriyle süslenmiş olup ortasında bir pantokrator kompozisyonu bulunmaktadır.

İçerisinde beyaz tahta mumlu mermer kaideli iki şamdan, dört büyük avize, dört gümüş kandil, dört cam kandil vardır.

Kilise 1937 tarihine kadar kandil ve mumla aydınlatılmaktaydı, bu tarihte Mina C a m b a z oğlu adında hayır sahibi bir tacir tarafından elektrik tesisatı yaptırıldı. Ki-

Kazlıçeşme Ayia Paraskevi Kilisesi
(Resim: Hâşim)

lise 1940 dan 1943 e kadar askerî depo olarak kullanılmıştır. 1943 den 1945 senesinin Nisan ayına kadar da Toprak Ofisi tarafından depo olarak kullanıldı. 1945 senesinin Haziran ayına doğru mütevelli heyetine teslim edildi.

Bu satırların yazıldığı sırada esaslı bir tamir görmekteydi (Mart 1947).

AYİA PARASKEVİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Yedikule - Kazlıçeşme yolunda küçük bir kilisedir; inşası üzerine halk ağzında dolaşan bir menkıbeyi, semtin deri tüccarlarından E. Tapanidis şöyle nakletmiştir.

1800 - 1820 arasında Kazlıçeşmeli ihtiyar bir rum kadını hastalanır, hekimler derdine deva bulamazlar. Bir gece rüyasında melek gibi bir kadın görür, bu kilisenin yerini tarif ederek: — Orada kuyu gibi bir çukur vardır, içi su doludur, o su ile yıkanırsan şifa bulursun! der. Kadın aldırmaz, fakat aynı rüyayı üç gece sırtı sıra görür. Bunun üzerine komşusuna söyler. O zamanlar buraları serâpa bostanlıkmış. Komşu kadın gider, bostan kuyularından bir kova su doldurup getirir, hastayı yıkar, fakat o gece, güzel kadın rüyada dördüncü defa olarak görünür: — Benim adım Paraskevi'dir! Kaynıyan su ile yıkan! der. Giderler, duvar dibinde bir kaynak bulurlar, hastaya getirip yıkarlar, hasta kadın kısa bir zaman sonra ayağa kalkar. Bunun üzerine yeni ayazmanın şöhreti cihanı tutar, «Hintten Yemenden!» hastalar gelir. Nihayet 1920 de, semtin dabağhane sahipleri ve deri tüccarları, başta E. Tapamidis olduğu halde bu küçük kiliseyi yaptırırlar.

Osman Tolga

AYİA PARASKEVİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Hasköyde, vapur iskelesinden çıkılıp dosdoğru yürününce ana caddeyi geçtikten sonra tam karşıya gelir. Etrafı duvarla çevrilmiş bir bahçenin içinde, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatı ve kâgir bir çan kulesinden ibaret kâgir yapı küçük bir kilisedir.

Kilise 1835 de inşa edilmiştir; Narteksin bir hususiyeti yoktur; fakat içi görülmeğe ve tetkike değer. Dört köşeli on iki ahşap sütuna istinadeden tavanın ortadakı tonoz parçası, ikonostasiyonu, despot kürsüsü, anyonu ve kadınlar mahfeli müstesna, diğerleri serâpa oymalı ve yaldızlıdır ve müteaddit ikonlarla tezyin edilmiştir. İkonostasyon önünde ceviz üzerine sedef işlemeli iki İncil kürsüsü, üçer tahta mumlu iki büyük sarı pirinç şamdan, müteaddit küllü şamdanlar, gümüş ve cam kandiller, avizeler mâbedin tezyinatını teşkil eder. İkonlara gelince başlıcaları şunlardır: Narteksden girildiğine göre sağdaki ikinci sütunun önünde gayet büyük ve kabartma çiçek tezyinatlı ve iki yanında üçer mumlu iki pirinç şamdan bulunan mükellef bir çerçeve içinde 1855 tarihli Ayios Nikolaos ikonu; soldan ikinci sütunun önünde aynı eb'atta ve aynı zenginlikte bir çerçeve içinde 1857 tarihli Meryem ana ve melek ikonu; soldan dördüncü sütunun önünde ayni eb'atta ve ayni zenginlikte bir çerçeve içinde bir «Ba'sü ba'delmevt» kompozisyonu; bu sonuncu ikon serâpa gümüş kaplı olup gümüş işçiliği pek güzeldir, çerçevesinin alt kısmına yerleştirilmiş olan ejderha şeklinde bir çift sarı pirinç şamdan da tereddütsüz sanat eseridir; İkonostasiyonda Ayia Paraskevi ikonu, azizenin yalnız yüzü görünüp serâpa gümüş kaplı olan bu büyük ikonun da gümüş işçiliği çok güzeldir.

Bu kilisenin bilhassa kaydadilmeğe değer şeyi narteksden girildiğine göre sol kenar parçada ikinci sütunun arkasında bulunan bir tabut ve bu tabutun içinde Ayia Argiri'nin mumyalanmış başsız cesedidir. Kilise hâtıratında ve halk ağzında bu ceset hakkında şöyle bir menkıbe nakledilir:

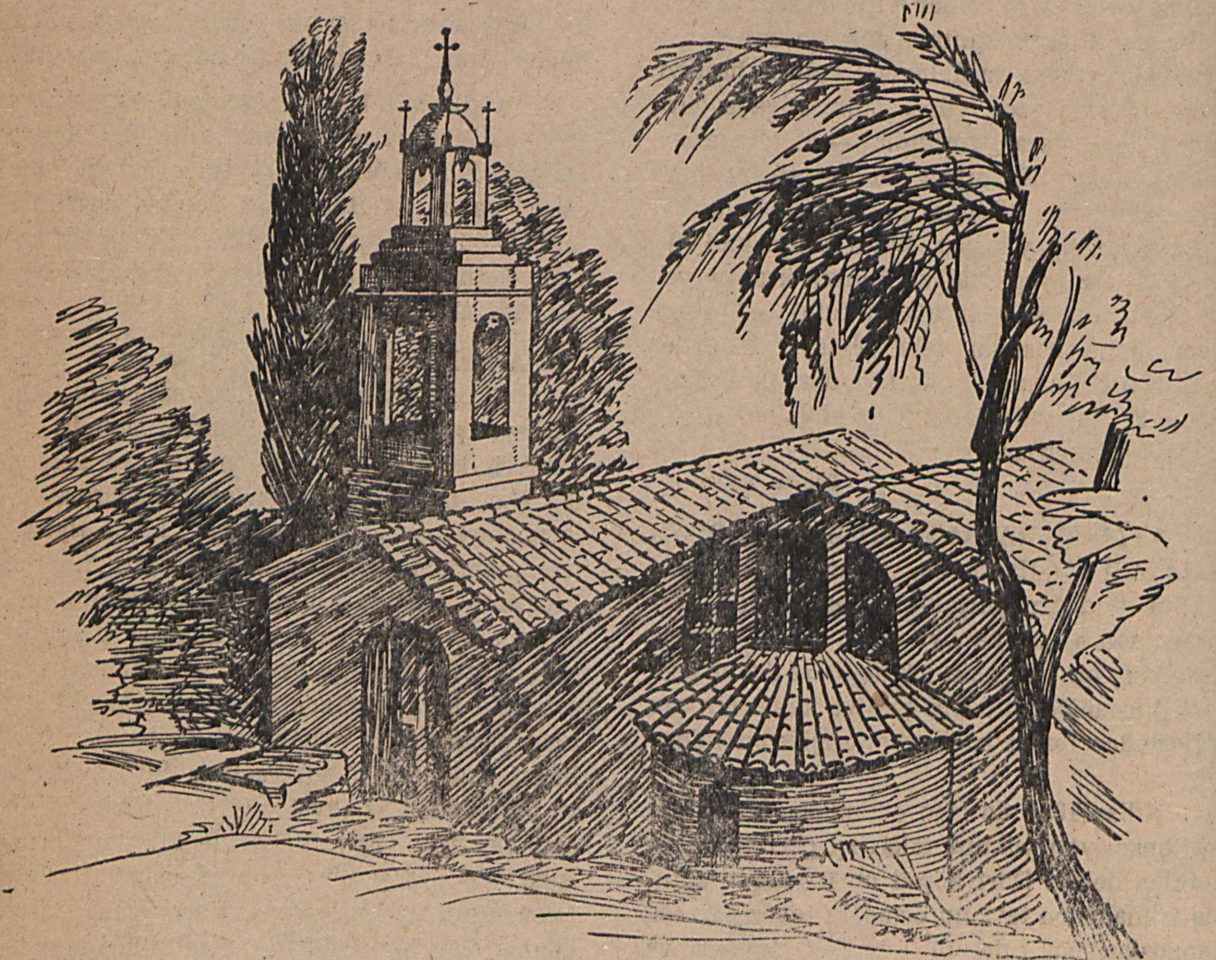
Argiri ikiyüz sene evvel yaşamış, Bursalı, gayet dilber bir kızmış; Bursa paşasının oğlu bu kıza âşık olmuş ve babasından istemiş; fakat kızı Müslümana vermemişler ve hemen bir Rum delikanlısı ile evlendirmişler; zifaflarının onbeşinci günü an'anevî kilise ziyaretini yaparken paşazadenin adamları, Argiriyi kocasının elinden almışlar ve İstanbula kaçırarak tersane zindanına atmışlar; bu paşasade Sultan Hamidin veziri olan Fehim Paşanın oğlu imiş. Tersane zindanında Müslüman olup paşazade ile evlenmesi için yapılan teklifleri reddeden Argiri açlıkla intihar etmiş ve ölümünden az evvel çağırttığı Hasköy kilisesi papazına vasiyeti üzerine kilisenin avlusuna gömülmüş; bir sabah civardaki Hasköy hamamının üstüne peştamalları asmak üzere çıkmış olan bir dellâk veya natır kilise avlusundan bir alev çıktığını görmüş, aynı gece kilisenin papazı da «beni buradan çıkarın»

diye bir ses işitmiş, alevi gören dellâk veya natırın delâletiyle patrikhaneden gelen bir heyet tarafından kabir açılmış ve bugün kilisenin içindeki mumyalanmış ceset bulunmuş; gövdeyi bir tabut içinde kiliseye koymuşlar. Başı Rusyaya göndermişler; Türk hükûmeti bunu haber almış, azizenin başını geri getirtmek için gayet sür'atli bir vapuru takibe çıkarmış, meğerse başı götüren gemi pamuk yüklüymüş, yakalanacağını anlayan kaptan pamuk balyalarını denize atmış, azizenin bir mucizesi olarak bu pamuklar Türk vapurunun uskurlarına takılmış ve olduğu yerde durdurmuş.

Panayırı her yıl 30 Nisanda tes'it edilen ve 1926 da Marika Savidu adında bir kadının yaptırttığı camlı bir tabut içinde kilise bahçesinde merasimle dolaştırılan Ayia Argiri menkıbesi, apaydın bir hakikattir ki, ırz ve namus meselelerinde pek necip bir taassuba sahib olan ve mütecavizi, hedefi tecavüzü hangi milleten olursa olsun aman vermeden tecziye eden Türk'ü, ırz ve namus düşmanı göstermek için garezkârâne uydurulmuş, ne tarih, ne de mantık bağları olan bayağı bir ürcûfedir.

İstanbul Ansiklopedisi, sağlam bilgisine dayanarak bu iğrenç iftirayı 1947 de R.E. Koçu ve Muzaffer Esen'in imzaladığı aşağıdaki makaale ile ve bir iki fiskecik vurarak ziyrüzeber etmişti:

«İkiyüz sene evvel Türkiyede Üçüncü Ahmed, Birinci Mahmud, Üçüncü Osman, Üçüncü Mustafa, Birinci Abdülhamid ve Üçüncü Selim hükümdar olmuşlardır; bu devrin imparatorluk vakayinamesi hurda teferrüata kadar mazbuttur, değil böyle bir genç kızın kaçırılması, Bursada bir bekâr hanına fahişe getiren bir baldırı çıplağın sebebiyet verdiği alelâde zabıta vakası dahi müsecceldir; güzel Argirinin kaçırılması dâvasını o tarihlerde patrikhaneden evvel Divanı Hümâyûn takibederdi ve garezkârane uydurmanın kahra-

Hasköyde Ayia Paraskevi Kilisesi
(Resim: Hâşim)

manı olan paşa ile paşazadeyi amansız tecziye ederdi.

«Kız Bursadan Tersane zindanına getirilir, niçin? Paşazâde Bursada zifaf döşeğine alıverirdi. Tersane zindanına getirilmesinin sebebini biz biliriz: Zindan kelimesi yazılacak, zulüm ve gadir gösterilecek ve Argiri kız orada öldürtülerek kolaycacık kapıkarşı Hasköy kilisesine nakledilíverecek; papazı zindana sokabilecek kadar müsamahakâr bir idare nasıl oluyor da masum bir kızı zindanlarda çürütüyor.

«Nâşi kabrinden çıkaran heyet bir ölü kafasını kıtır kıtır gövdesinden ayıracak kadar hissiz ve duygusuzmuş; bu hissizlikten, bu gaddarlıktan her çeşit iftira ve yalan beklenebilir.

«Yukarıda bahsedilen devirde bir Abdülhamidi evvel hükümdar olmuştur, tarihimiz bu adam hakkında şöyle yazar: «Gayet dindar, fevkalâde âdil, din ve mezhep tefrik etmeden tebaasını himaye eder, şefkatli, merhametli, melek siretli, saf kalpli bir hükümdardı.» Bizim bildiğimiz hafiye Fehim Paşa İkinci Abdülhamidin uşağıydı ve zamanımızdan ancak yarım asır evvel yaşamıştı ve Bursadan kız kaçırtmamış, Bursada kafası sopa ile ezilerek öldürülmüştü.

«Başı ikiyüz sene evvel Rusyaya kaçıran gemi pamuk balyaları atmış da, Türk vapurlarının çarklarına takılmış; denizlerde vapur çarkının ne zaman seyrü sefer ettiğini göstermeğe İstanbul Ansiklopedisinin sayfaları tenezzül etmez, bunu Hasköydeki Ayia Paraskevi kilisesi mütevelli heyetinin tahtı himayesindeki ilk mektebin hocası bacak kadar çocuklara öğretir.

«İstanbul Ansiklopedisi büyük şehrin rum kiliselerini en temiz ilmî zihniyet ile şehir kütüğüne geçirirken necip milletimizin iffetine, insanlık şerefine yapılmış tecavüzleri de şiddetle takbih eder. İşittiğimize göre Ayia Argiri menkıbesi üzerine rumca bir kitap da varmış. İstanbul patrikhanesine mensup bir heyeti ilmiye, dellâk veya natırın peştemallı alemdarlığı ile değil, tarihî bürhanlara, delillere ve vesikalara dayanarak Hasköydeki mumyanın nereden ve nasıl getirildiğini tesbit etmek mecburiyetindedir. İkiyüz senelik bir mazi karanlık sayılamaz. Hazinei evrakımız, kütüphanelerimiz cihana açıktır. Bizce Hasköydeki Ayia Argiri, İstanbulun müteaddit Rum kiliselerinde ikonları bulunan Yanyalı yeni aziz Yorgiyos'un kız kardeşidir, yani kendilerini azizlik mertebesine çıkaran Etniki Eterya zihniyetidir.

«Amerikada bulunurken ve Fener Rum Ortodoks Patriği olarak İstanbulumuzu teşriflerinden beri, İnsanlığa, dünya sulhuna ve bu arada milletimizin saadeti ile yurdumuzun refah ve felâhına karşı beslediği ulvî duygularından dolayı kendilerine karşı derin hürmet duyduğumuz necabetmaab Birinci Atenagoras'tan, Hasköy Kilisesindeki fanatik mumyayı, ölüler için en güzel ve temiz istirahatgâh olan toprağa tevdi ettirmelerini bekleriz.

«İstanbul Ansiklopedisi bu satırlardan sonra ilmin tarafsız ışığında yürümeğe devam eder.»

1959 da iğrenç fanatizmin yarattığı Ayia Argiri mumyasının yerinden kalktığı ve yok edildiği öğrenildi.

AYİA PARASKEVİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükderede, Danişmend Sokağındadır; vapur iskelesinden çıkınca Sarıyer istikametinde karşıya gelen sokaktır. Büyük bir avlu ortasında dört duvar üstüne kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. Bir yangında harab olan eski bir kilisenin yerine 1831 de yapılmıştır. Gemi plânlı kiliselerdendir, avludan nartekse üç kapı ile ve asıl mâbede biri nartekse diğeri avluya açılan iki kapıdan girilir; tavan ahşap, zemin mermer döşelidir, tavanın orta tonoz parçası altı ahşap sütuna istinad etmiştir; ikonostasiyonu ahşap ve sadedir, büyüklü, küçüklü, gümüşlü ve sade müteaddit ikonlar, şamdan ve kandillerle tezyin edilmiş olan kilisenin kayde değer bir hususiyeti yoktur; çan kulesi olmayıp çanı avlusunda bir ağaca asılıdır.

Hakkı Göktürk

AYİA PARASKEVİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Tarabyada, Tarabya - Yeniköy yolu üzerinde Saray lokantasının yanındaki aralık sokaktan gidilir. Ortası kubbeli salip plân üzerine, çatısı kiremit örtülü kârgir yapıdır, inşa tarihi 1860 dır. Kubbe yüksek kasnaklı olup, çift çift sekiz sütun üzerine atılmış dört kemer üstüne oturtulmuştur. Salip şeklindeki tavan tonoz kemerlidir; sütun başlıkları oymalı; ikonostasion mermer olup, altı

yarım sütun ve zengin kabartma çiçek tezyinatiyle bir sanat eseridir. Vâiz kürsüsü, İncil okuma yeri, despot koltuğu ahşap, oymalı ve diğer kiliselerdeki emsali misilli altın yaldızlıdır. Kubbenin ortasında bir pantokrator kompozisyonu, kasnağın on iki penceresi aralarında da havariyunun tasvirleri vardır. İki ahşap sütun üzerine atılmış olan kadınlar mahfeli ahşap olup marteksin iki yanından çift kapı ile çıkılır, soldaki kapıdan girilince, dehlize Ayia Paraskevinin kıymetli bir ikonu bulunmaktadır. Mâbet, bütün emsali gibi müteaddit ikonlar, avizeler, kandiller ve şamdanlarla tezyin edilmiştir. Çan kulesi ahşaptır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA TEODOSİA AYAZMASI — Fenerde, Kasabdemirhan Mahallesinde Bıçakçıçeşmesi Sokağındadır. Ayşe Kaya Ellialtıoğluna ait arsanın altındadır ki yirmi yıl kadar evvel burada nalbur Hacı Mehmed Efendinin bir büyük ahşap konağı vardı. Önce sekiz basamak bozuk bir toprak merdivenle bir demir kapıya inilir, kapı geçilince bir merdiven daha gelir, bunun ancak dört basamağını inmek mümkündür, zira aşağısı en az 25 santim derinliğinde su ile kaplıdır. Sağ tarafta üstü tonoz örtülü içi su dolu ve oldukça derin bir mermer havuz vardır, havuzun mermer bileziği üzerinde madalyonlar içinde kabartma haçlar yapılmıştır. 1948 de ziyaret edildiğinde, ayazmaya çok iyi bakan arsa sahipleri hattâ ayazmanın ihyasını, adının da «Ayşe Kaya Ayazması» na tahvilini düşünüyorlardı.

Hakkı Göktürk

AYİA TRİAS (TRİYADA) AYAZMASI — Maltepede, Süreyya Paşa (Narlı) çiftliğindedir.

Hakkı Göktürk

AYİA TRİAS AYAZMASI — Mevlevihanekapısı dışındadır, Kozlu çayırı altındadır. Kapısına oniki basamaklı taş merdiven ile inilir, iki kanatlı demir kapısından sonra üç basamaklı bir taş merdiven daha inilir, 6×1,85 metre kare genişliğinde, üstü tonoz zemini çimento bir yerdir. Solda, dört köşe yekpâre taş bilezikli ve 4 metre kadar derinlikte bir kuyu, kuyunun yanında da duvar kenarında küçük bir set olup üstünde çiçek motifleri ile süslü ve başka bir yerden getirildiği ve tarihi tesbit edilemiyen bir tamirde buraya konduğu muhakkak olan bir kabir taşı vardır, taşın güçlükle okunan rumca kitâbesinin tercümesi şudur: «Burada Allahın kulu Edirneli Anastas oğlu bakkal Hritodulos yatıyor 25 teşrinievvel 1748».

Sağ tarafta bir sed üstünde bir mermer tekne, kapıdan girildiğine göre karşı duvarın da iki köşesinde iki sed ve arasında, ikonların konulması için bir raf vardır.

Hakkı Göktürk

AYİA TRİAS RUM KATOLİK KİLİSESİ — Beyoğlunda Hamalbaşı Caddesinde Odigitrio Rum Katolik ilk okulu ve müştemilâtının bulunduğu binanın içinde küçük bir kilisedir; 1863 de inşa edilmiştir, kayde değer bir hususiyeti yoktur.

Hakkı Göktürk

AYİA TRİAS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — (B. : Büyük Ayia Triada Kilisesi).

AYİA TRİAS RUM ORTODOKS KİLİSesi — Kadıköyünde, Cevizliktedir; Hacışükrü Sokağı, Nisbiye Sokağı ve Bahariye Caddesi arasındaki adadadır, plânı haç şeklinde, ortası kubbeli, çatının diğer ahşap kısmı kiremit örtülü kârgir yapıdır, güzel bir bahçe ortasında olup 1902 de, Patrik Üçüncü Yovakim ve Kadıköy Metropolidi Yermanos zamanında Rum ortodoks cemaati tarafından yapılmıştır ki, adı geçen metropolid vefatında bu kilisenin avlusuna gömülmüştür; Taksimdeki Ayia Triada Kilisesinin plân ve resminde fakat onun küçüğüdür. Orta büyük kubbesi Hereke taşından dört sütun üzerine atılmış pencereli bir kasnak üstüne oturtulmuştur, ince somaki sütunları ile bir sanat eseridir. İncil kürsüsü de mermerden ve ayni kıymette bir eserdir. Zemini mermer döşelidir. İki çan kulesinden birinde 4 diğerinde 1 çan vardır. Yevmi mahsusu paskalyanın elli birinci pazartesi günüdür.

Bibl. : O. Tolga ve H. Göktürk, Not.

AYİA TRİAS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Boğaziçinde Kireçburnunda, Tarabyaya giderken sağ taraftaki sırtlar üstündedir. Çan kulesi demir potrelden yapılmış yarı ahşap yarı kâgir küçük bir kilise olup 1908 de metropolid Yermanos'un delâleti ile inşa edilmiştir. Rivayet edilir ki, yerinde ihtiyar

bir Rum balıkçının kulubesi varmış, balıkçı bir gece rüyasında Hazreti İsayı kendisine misafir gelmiş görür, rüyasını Yermanos Efendiye açar, metropolid de teberrüken kulübesini bu adamdan değerinin kat kat üstünde bir para ile satın alarak bu kiliseyi inşa ettirir (1946).

Osman Tolga

AYİA TRİAS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Taksimde Meşelik Sokağındadır. merdivenli bir kapusu da Sıraserviler Caddesindedir; geniş bir avlu içinde, salib plânlı, kubbeli, kubbesinin iki yanında iki çan kuleli azametli bir kâgir yapıdır. Narteksin sol tarafında bulunan kapu üstündeki kitâbede inşa târihi 14 eylûl 1887 olarak gösterilmiştir. Kilisenin kandilcisinin naklettiğine göre bu tarihten önce avluda Ayios İyiorios (Yorgios) adında ahşab bir kilise varmış ve avlu da mezarlıkmış.

Mâbede altı basamaklı mermer merdivenle çıkılır. Cebhe câmekâlı, kubbesi dört fil ayağı üzerine oturtulmuş dört kemer ve yüksek bir kasnak üstündedir. Zemini mermer döşelidir. Büyük orta kısmın iki yanında iki galeri vardır, bunlar orta kısımdan oyma başlıklı yekpâre mermerden dörder sütun ve bu sütunlara oturtulmuş kemerlerle ayrılır. Abside (mihraba) üç basamak mermer merdivenle çıkılır. İkonostasionu da mermerden olup dört küçük sütun ve kabartmalarla müzeyyendir. Anvon (İncil okuma yeri) ve tronos (despot kürsüsü) keza mermerden yapılmıştır, ikisi de kabartma ve oyma nakışlarla süslüdür.

Kubbe kasnağında on iki pencere vardır, kubbe ve kemerler renkli tezyinat ile kaplanmıştır. Galerilerin ortaya bakan cebheleri de ikonlarla tezyin edilmiştir.

Narteksin tavanı ve kemerleri de renkli nakışlarla kaplı olup zemini mermer döşelidir. Mâbedin avlusunda bir rum ilk okulu bulunmaktadır (1959).

Hakkı Göktürk

AYİA VLAHERNA AYAZMASI — Arnavutköyünde Yağhane Sokağında Koskas'ın bahçesindedir; ağzı 3,5 metre kutrunda ve 13 metre derinlikte bir kuyudur, kandili, kapının altında, ince tuğladan yapılmış kemerli iki küçük höcre içinde yanar, üst höcrede bir Meryem ana ikonu vardır. Panayırı 2 temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİA VLAHERNA AYAZMASI — İstinye Hamamı Sokağından ve bir patekadan gidilir, bu yolun nihayetinde, bayırın eteğindedir, 1947 de metrûk halde idi.

Hakkı Göktürk

AYİA VLAHERNA RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Ayvansaraydadır; Ayvansaray Caddesinden Ayvansaray Kuyu Sokağına sapınca, bu sokağın, Derviş Ali Sokağı ve Mustafa Paşa Bostan Sokağı ile teşkil ettiği üç yol ağzının tam karşısında ve büyük, mamur bir bahçe ortasında, küçük bir kilisedir. Bahçenin yan kapısı Damataşı Sokağında olup kilisenin adı bu kapının üzerinde yazılıdır; Hazreti Meryem adına inşa edilmiş olan mâbedinin bir adı da Panaiya Vlahernon'dur. Bir Bizans yapısının yerine inşa edilmiş olup yapı tarihi tesbit edilememiştir. Narteks'i çamlıbir ahşap bölme içinde dört kâgir duvar üzerine kiremiş örtülü bir çatıdan ibarettir. Her Rum Ortodoks kilisesinde olduğu gibi, birkaç parçası sanat eseri kıymeti taşıyan müteaddit ikonlar, şamdanlar, avizeler ve kandillerle tezyin edilmiştir. Metropolit koltuğu, muganni sıraları, vâiz kürsüsü gibi ahşap aksamı alelâde işçilik eserleridir. Methal kapısından girildiğine göre tam karşıya rastlayan metrepolit koltuğunun sağ tarafındaki bir ikon, ki kucağında çocuk İsa ile Hazreti Meryemi tasvir etmektedir. Rivayete göre, İstanbulun Rum kiliselerinde mevcut ikonların en eskisidir, Bizantin bir resim olup, yüzler ve bir eli müstesna tamamen gümüş kaplı olup açıkta kalan kısımlarda da renk ve çizgiden eser kalmamış gibidir. Yeri bu kiliseden ziyade Ayasofya müzesidir. Ayni koltuğun solunda Hazreti İsayı Havvariyun arasında gösteren ve Anania Misailidis imzası ile 1865 tarihini taşıyan yağlı boya tablo da, resim bakımından, güzel bir eserdir; kilise İstanbul Ansiklopedisi adına ziyaret edildiğinde ihtiyar rahip Yosif Hacopulos bu sanatkârın Cibalili olup yakın vakte kadar da hayatta ve dükkân, atölyesinin de Cibalide olduğunu söylemiştir.

Kilisenin, şayanı dikkat hususiyeti, içinde ve İkonostasiyon'un sağında bulunan ayaz-

masının panayırı 2 temmuzda başlayıp bir hafta sürer, bugünlerde, buraya büyük şehrin en uzak semtlerinden bile müslüman, hıristiyan binlerce kişi gelir. Ayazmanın kilise içine bakan cephesi, iki küçük mermer sütun üzerine atılmış geniş ve yayvan bir kemerden ibarettir. Ön tarafında mermer bir set, iki kenarında yekpare mermerden oyulmuş iki büyük yuvarlak tekne, ortasında da Mihail Papadupulos'un ruhunu şadetmek için 1932 de konulmuş dört musluklu bir mermer su deposu vardır. Ayazmanın suyu, arkadaki hazineye damla damla akar, tenha zamanlarda, kilisenin içinde harikulâde lâtif akisler yapar. Öylesine ki, yanındaki sokağa, halk Damlataşı Sokağı adını vermiştir. İstanbul Belediyesi mektupçusu sayın Osman Ergin, bu sokağın adını 1934 şehir rehberine Damataşı diye kaydetmiştir. Sokağın eski bir adı da Ayazma Sokağıdır; Ayazma ve Damlataşı gibi iki eski güzel ismin yanında Damataşı pek garip düşmüştür. Kilisenin çan kulesi, bahçede demir çubuklardan yapılmış basit bir kafesten ibarettir. Bahçe ise, Ayvansaray gibi bir amele semtinin ortasında, sükûn içinde dinlenilecek yegâne yerdir; kilisenin mütevelli heyeti bahçeye birkaç tane kanape koydurtacak olursa, semt halkına iyilik etmiş olurlar; bu takdirde bu bahçenin müstakbel adı «Kilise bahçesi» dir (Mart 1947).

Bibl.: REK ve ME, Gezi notu.

AYİA VLAHERNA RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada Ayios Yorgios manastırı avlusundadır. Bir Bizans yapısıdır. Beş basamaklı taş merdivenle inilir. Tavanı tonoz, zemini mermer döşeli İkonostasionu da taştan yapılmıştır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA ZONİ AYAZMASI — «Timiazoni» de denilir, Eğrikapuda Tandır Sokağında Panaia Kilisesindedir; kilisenin «hieronvima» sının altına rastlar; on dört, basamaklı taş merdivenle inilir, üstü tonoz, zemini malta taşı döşelidir; boyu tahminen 8 metre, genişliği 4,5 metre olup etrafı demir korkuluk ile çevrilmiş eni, boyu ve derinliği 1 metre bir mermer havuz, gerisinde altı basamak taş merdivenle çıkılır bir sed, havuzun sağ tarafında, üstüne 1902 tarihi hak edilmiş mermer bir tekne, onun üzerinde de altı adet bakır maşraba vardır.

Merdivenin sağ tarafında ibâdet için bir mihrab, mihrabda da Hz. İsa ile Meryem Ananın ikonlarını taşıyan ahşab bir ikonostasyon vardır.

Ayazma elektrikle tenvir edilmiştir; ayrıca bir âvizesi ile birkaç kandili vardır.

Rivayet edildiğine göre Bizans devrinde bu ayazmaya azılı deliler konulurmuş, ki duvarlarında zincirlerin rabtedildiği demir halkalar halâ durmaktadır. Panayırı 31 ağustosta yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİİ APOSTOLİ (HAVVARİYÛN) AYAZMASI — Fındıklıda Salıpazarında, Meclisi Mebusan Caddesinde; bu cadde ile Salıpazarı yokuşu kavşağı köşesindedir. Madam Atina Nikolaidi'nin sahibi bulunduğu binada Bayan Zeliha Doğrusöz'ün işlettiği aşçı dükkânının altındadır. Alçak ve kanatlı bir demir kapıdan girilir; İçiçe üç bölmeden mürekkeptir; heyeti umumiyesinin uzunluğu 6 metreyi geçer; her bölmenin tavanı tonos örtülü, zemini çimentodur. Birinci kısma yedi basamak taş merdivanle inilir. Üçüncü kısmın kapısı üzerinde, duvarda taş kabartma bir salib vardır, buraya da iki basamak taş merdiven ile inilir.. İçi bir karış kadar su ile doludur, geçilebilmesi için üzerine bir kalas atılmıştır. Su, nihayetteki kayalıktan damla damla sızmaktadır, ve bir taş çukurun için birikmektedir; bunun önünde de, yerde yine kabartma bir salib vardır. İkinci kısımda, kapıdan girince sağda, on iki basamak helezonî bir ahşap merdiven ile bir höcreye çıkılır ki, zemini çimento olup ahşap bir korkuluğu vardır; buradan da demir bir kapı ile, ayazmanın üstündeki eve geçilir; bu hücre, evin sakinleri tarafından kömürlük gibi kullanılıyor olacak, zirâ, zemini kömür tozu ile kaplıdır.

Rivayete göre Havvariyundan Andria taifesiyle Fındıklıya çıkmış, ve orada yerleşmiştir. Bu ayazmanın da o zamandan kaldığı zannolunuyor. Celâl Esâd'ın «Eski İstanbul» unda zikrettiği Fındıklıda Saint - Andre kilisesi, bu ayazma hakkındaki rivayet ile yakından ilgilidir.

Hakkı Göktürk

AYİİ APOSTOLİ AYAZMASI — Bebekte İnşirah Sokağında Ayios Haralambos kilisesi karşısında, Madam Kokoli'nin köşkü bahçesinde, köşkün duvarı altındadır. Evvelce sağa, sonra sola kıvrılan gayet dar, içinde ancak iki büklüm yürünebilen üstü tonoz ve on beş metre kadar uzunluğunda bir yerdir. Suyun kaynağı dağın altındadır, ayazmaya ikinci dirsekte çıkar ve bir künk içinden yarım metre kadar derinlikte ve 0,4×0,7 metre sathında bir sarnıçta toplanır, sarnıca bir sızıntı halinde akar. Kapısının üstünde yunanca bir kitâbe mevcut olup tercemesi şudur:

«Her kim bu sudan itikad ile içerse bu Havvariyun berekâtı ile zengin olup ve ümidlerinde aldanmayacaklardır. İstavrakis bunu dua eder, ki bu adam ayazmanın inşa masraflarını üzerine aldı, 1742 senesinde ağustos ayında yapıldı». Bu satırların muharririne, yukarıdaki tercümeyi sayın profesör Ritter vermiştir ki, tercemede yalnız «dindarlıkla» kelimesi «itikad ile» şeklinde gösterilmiştir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİİ APOSTOLİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Şişlinin Duatepe nahiyesinde avukat Caddesinde, Lala Şahin ve Evranozzade Sokakları arasındadır; Rumlar arasında daha ziyade on iki havarî = Dodeka Apostoli adı ile anılır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatı ve ortasında bir kubbe ile örtülmüş kârgir bir yapıdır. İnşa tarihi 1868 dir.

Narteksi ahşaptır; üç camlı kapısı olup bu bu satırların yazıldığı sırada yalnız ortadaki kapı kullanılmakta idi. dört pencere ile aydınlatılmıştır; Narteksden asıl mâbede geçilen kapının üstünde Kostaulo adında biri tarafından ressam Haralambos'a yaptırılmış 1914 tarihli yağlı boya bir «On iki aziz» tablosu vardır. Duvarında büyük kornişler içinden Pavlos, Petros, Nikolaos azizlerin yağlı boya tasvirleri bulunmaktadır; tezyinat olarak bir saat, bir âvize, iki bakır kandil vardır. Mabede camlı bir kapıdan girilir. Kubbe, dört köşeli dört sütuna dayanan dört kemer üstündedir. Zemin mermer döşelidir.

Kubbe kasnağında dört pencere, göbeğinde de bir Pantokrator tasviri vardır. Kilisenin, avluya açılan iki yan kapısı daha vardır, içerisi dört pencere ve kapı üstlerindeki pencerler ile aydınlatılmıştır.

Tronos (Despot tahtı), anvon ve ikonostasiyonu ahşaptır ve tezyinatsız sadedir. Sol duvarda papasların ellerini yıkadığı bir çeşme vardır. Duvarlar yağlı boya aziz portreleri ile tezyin edilmiş olup bunların arasında ressam Basmacidis'in bir «İsanın doğuşu» tablosu, muvaffak olmuş bir eserdir. Kadınlar mahfiline narteksden ahşap bir merdivenle çıkılır; duvarlarında, kadınlar mahfilinin ön cephesinde yine Basmacidis'in fırçasından çıkmış yağlı boya tasvirler vardır. Kilise tezyinat olarak beş büyük, dört küçük avize, on bakır kandil, ve iki bakır şamdan vardır.

Çan kulesi demir çubuklardan yapılmış olup mâbedin avlusundadır; avlunun, biri caddeye ikisi yan sokaklara açılan üç kapısı vardır.

Hakkı Göktürk

AYİİ APOSTOLİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, tepede, tepenin cenuba bakan yüzünde Ayios Yorgios manastırın methalinden girildiğine göre avlunun sağ tarafındadır. Ayios Haralambos, Ayios Yorgios kiliselerinden ve Ayios Yorgios ayazmasından geçilir. Bizans yapılarındandır.

Tavanı tonoz zemini mermer döşeli bir höcreden ibarettir. Avluya açılan bir kapısı ve üç penceresi vardır. Ahşap olan oraya pili ve tronos sarı, mai ve beyaz renklerle boyanmış sanat kıymeti olmıyan basit şeylerdir. Tavanında bir avize asılıdır.

Ayios Yorgios Manastırı avlusunda bir kilise ile Ayios Haralambos, Ayios Yorgios kiliseleri ve Ayios Yorgios ayazması dört kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir yapı içindedir.

Hakkı Göktürk

ÂYÎNEDAR — Eski İstanbul hayatında, hamamlarda yıkanıp çıkan ve giyinen müşteriye üstüne çeki düzen verebilmesi için ayna tutan natır yamağı yanaşma oğlanlarla traştan sonra müşteriye ayna tutan berber çıraklarına verilen isim. Aşağıdaki kıt'a son yeniçerilerden Çardak Kolluğu çorbacısı halk şâiri Galatalı Hüseyin Ağanın Destan mecmuasındandır:

Tıkır tıkır nâlin ile geldi âyinedârım
Bir bûsesin taleb itsem mâni namusla ârım
Öpdüm yârin aynasını bahşiş koydum cânımı
Ağam akçen kalbdır dedi ben sâhibi ayârım.

İstanbul kibar ve ricali de haremde giyinip selâmlığa çıktıklarında kıyafetlerine ve bilhassa kavuklarına son çeki düzeni orada verirlerdi ve kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün, velinimeti efendisinin aşırı itimad ve muhabbetini kazanmış bir mahbub uşak da ayna tutardı ki o uşaklara da «âyînedar» denilirdi. (B.: Hamam; Berber; Ayna öpmek).

AYİNEİ DEVRAN — Asrımızın hümorist şâiri merhum Halil Nihadın 1918 - 1924 hâdiselerinden bazılarını ve bu arada bu yılların İstanbul atmosferini tesbit eden bir eseri; 12×17 boyunda 214 sayfa olarak 1924 de İkbal Kütüphanesi tarafından basılmıştır. Eserin, kabına koyduğu:

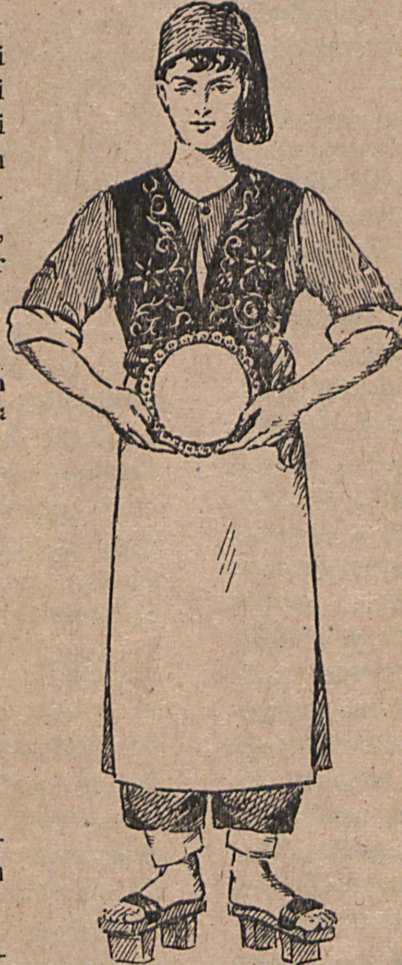
Cilvei dehrin tecelliyatı gûna gûnunu
Görmek istersen eğer Ayinei deverana bak

beytiyle takdim eden Halil Nihad, bu kitapta elli yedi şiirini toplamıştır. «Muhavere» isimli şiirden öğreniliyor ki, «Ayinei devran» ın karikatürist Cem'in karikatürleriyle de tezyini düşünülmüş, fakat Cem'in ihmali, kararın tatbikinden sarfınazar ettirecek kadar uzamıştır:

Çekme gam, çekelim dem dedim
Sun bana peymane demadem dedim
Hem sen içip hem de sunarsan bana
Ben olurum başka bir âdem dedim
Cennete girmiş sayarım kendimi
Gitse rakip olsa cehennem dedim
Sarhoş olursak ne der âlem dedi
Şimdi umurumdamı âlem dedim
Aklını kim etti perişan dedi
Kûşei ebrudaki perçem dedim
Böyle değildin dedi vaktiyle sen
Devri zaman eyledi sersem dedim
Eşheri kimdir süaranın dedi
Miri mükerrem Ali Ekrem dedim
Çıktı mı Âyinei devran dedi
Resmini hâlâ yapacak Cem dedim

Ayinei devranda şairin temas ettiği İstanbul vakayiinden bazıları şunlardır:

Tramvaylarda kadınlara mahsus yeri ayıran perdelerin kalkması:

Âyînedar berber çırağı
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Tramvay perdesinden âkibet olduk halâs amma
Açılmaz perdei çeşmi ibret yâ Resulallah.
(Naati Şerif)

Büyük zaferden sonra Beyoğlunun hali hakkında:

Korkudan şapka inip başlara fesler kondu
Oldu başlarda nazar boncuğu şapkayi vatan
(Kasidei Vatan)

Bebek hakkında:

Atladık Sirkeciden sandala bir cum'a günü
Hârelenmişti o gün sinei deryayı vatan
Giderek doğruca sahil boyu çıktık Bebeğe
Böyle pek az bulunur câyi ferahzayi vatan
(Kasidei Vatan)

Köprü müruriyesi hakkında:

Geçirmez köprüden almaksızın resmi müruriye
Düşünmez başkasını aslâ emanet Resulallah
(Naati Şerif)

İçki yasağı hakkında:

Bugün imâl ve istimâli işret menolunmuştur
Fakat terkos suyundan boldur işret yâ Resulallah
(Naati Şerif)

İşgal yıllarında yahudilerin Türk Dostluğu hakkında:

Türkü incitmedi evlâdı Beni İsrail
Bence yaptırmalıdır onlara havrayi vatan
(Kasidei Vatan)

Yangınlar hakkında:

O kadar yandı ki yer kalmadı artık yanacak
Bozulup kaldı sokaklarda tulumbayi vatan
(Kasidei Vatan)

Cumhuriyetin ilânı hakkında:

Gece İstanbul ahalisi sayarken yıldız
Doğdu başlarda o dem ahteri Cumhuriyet
İğne atsan yere düşmezdi o gün
Her yer olmuştu o gün mahşeri Cumhuriyet
(Cumhuriyetname)

Şehremanetinin halka odun - kömür dağıtmaşı hakkında:

Yok Emanetten odun yahut kömür ümit eden
Bunca yıldır milletin sırtında gömlek kalmadı
(Kalmadı)

Kalmaz şitaye karşı fakirin dilinde gam
Bol bol odun kömür verecek Şehremaneti
(Nedimin kafiyesiyle)

Geçti yaz eyyamı dehrin mevsimi sermâsıdır
Hükmeden dillerde artık hep kömür sevdasıdır
Bin vagon gelmiş bu yıl duydum Emanet namına
Sanmayın ama bu söz bir şairin hülyasıdır
(Kış derdi)

Maaş alamıyan muallimlerin, memurların ve fakir halkın acıklı halleri hakkında:

Ne sefalet çekiyor zümrei ehli tâlim
İçemez kahvede bir kahve veyâ çâyi vatan
Ne kadar aileler var ki sokaklarda yatar
Çaresiz oldu bu derdin gamı süknâyi vatan
Mâmelek sarf edülüb gitti mâişet yoluna
Satılıb kalmadı bir hanede eşyayi vatan
Yılda bir kere gelür mâhi muharrem de yine
Pişemez hanede bir dürlü aşûrâyi vatan
(Vatan Kasidesi)

Ey zaman insaf! ey kahtü galâ artık aman
Çıktı elden kapkacak evlerde çömlek kalmadı
(Kalmadı)

Akbaba Mizah gazetesinin intişarına tarih (B.: Akbaba; Aydede):

Ah edip derdi maişetle Ziya ü Seyfi
Koşuyorlardı bu kış günleri kısmet peşine
Geldi bir karga şu tarih ile gak gak diyerek
Dediler Aydedenin Akbaba konmuş leşine
(H. 1341)

İstanbul dilberleri hakkında:

Görüp İstanbulun dilberlerin ben dahi bitmiştim
Belâyı hicr ile amma ki aşka tövbe etmiştim
Alayı seyr içün bir gün ki Sâdâbâd'a gitmiştim
(Nedim ile)

48 punto kûfî matbaa harfine tarih:

Duyup üstad Rasimden didim tarih
Dizildi hattı kûfi kırk sekiz punto
(H. 1340)

Zümrüdü Anka mizah gazetesinin intişarına tarih:

Kaf dağından geliyor Zümrüdü Anka diyerek
Akbaba seyrü temaşasına çıktı acele
Saksağanlar dedi tarih gelip bir araya
Kuşa benzer mi bakın Zümrüdü Ankaya hele
(H. 1341)

Müstakil gazeteye tarih:

Gayei âmali istiklâldir
Müstakil bir ismi bi mâna değil
İşte yazdım bi bedel tarihini:
Mesleki irfanı olsun müstakil

ÂYİNEİ VATAN — Arifâki lâkabı ile tanınmış Giridli Mehmed Ârif Efendinin çıkardığı resimli Mecmualardan (B. : Ârif Efendi, Mehmed); ilk nüshası hicrî 11 Ramazan 1283 ve milâdî 24 ocak 1876 perşembe günü çıkmıştır; haftalık mecmuadır; ne kadar devam ettiği tesbit edilemedi. 38×27 eb'adında parşömene yakın kalınca beyaz kâğıd üzerine basılmış 16 sahifelik bir mecmuadır; bir nüshası kendi tâbirlerince «bir yirmilik Mecidiyenin çeyreğine», yani beş kuruşa satılmıştır ki o devir için çok paradır; abonesi de seneliği iki Osmanlı lirasıdır.

Cehil ve zevk yoksulluğu dehşet ve gılzetle her yaprağında sırıtmaktadır. İsmi ile cismi tam bir tezâd hâlindedir.

Zamanının son derece kurnaz bir dolandırıcısı olarak tanınmış olan Mehmed Ârif Efendi namı diğerle Arifâki bu mecmuasına «Âyine-i Vatan» adını koymakla evvelâ umumî efkârı dolandırmağa teşebbüs etmiş olsa gerektir. Fakat bu onaltı sahifelik mecmuayı bir alanın bir daha almadığı tahmin olunabilir. Yazıları da resimleri de, eline ne geçerse konmuşa benzer. Her yazıda ifade aksak, cümleler sakat, ve her satırında birkaç imlâ ve mürettip hatası vardır; hazin ve garip olan bir tarafı da bu çapaçul mecmuanın Matbaai Âmîrede basılmış olmasıdır. Birkaç nüsha devam eden bir «Eski Mısır Tarihi» yazısının ve Mısır hidivi İsmail Paşa ile Kavalalı Mehmed Ali Paşanın ve İbrahim Paşanın resimlerinin Ârifâkinin İstanbuldaki Mısırlılardan para koparmak için neşredildiği muhakkaktır.

Başlık yazısının altında bulunan şu satırlarda şayanı dikkattir:

«Maarif ve edebiyata dair mevat tarafımıza gönderildiği halde sahibinin ihtiyari ile imzalı, imzasız meccanen neşrolunacaktır». Arifâki muharririne yazı bedeli ödeyecek mecmua sahibi değil, bilâkis muharrirden yazısını neşretmek için üstelik ücret alacak hakikaten yaman adamdır.

İdarehanesinin nerede olduğunu gösteren bir kayid de yoktur, sahibi arandığı zaman bulunmamasını tercih etmiş olsa gegerektir.

ÂYİNE YUSUF İLE ATTARZADE MEHMED HİKÂYESİ — On sekizinci asır meddah hikâyelerinden biridir ki, geçmiş asırlardaki İstanbul hayatı bakımından gayet kıymetli bir vesikadır. İstanbul Üniversitesi kü-

١٨ رمضان سنه ١٢٨٣
١٢٨٢
كانون ثانی ٢
برنسخه سی بریکرمیلك
مجیدیه‌نك چاریکنه در

آئینهٔ وطن

كانون ثانی فرنكی ٢٤
١٨٦٧
برنسخه سی یالكز
بریکرمیلك مجیدیه‌نك
چاریکنه در

سنه ١ — پنجشنبه كونلری طبع اولنور — دفعه ٢

اشبو غزته‌نك برسنه‌لكی ایكی عثمانلو لیراسنه در طشره‌لردن مشتری اولمق استیانلر پوسته اجرتی تأدیه ایده‌جكلردر	اعلانات عادیه اهون فیئات ایله طبع اولنه‌جق وقومپانیه اعلاناتی یكرمی سطردن اشاغی اولدیغی حالده بریكرمیلك مجیدیه ورسملی اعلانات اوتوز غروشه باصیله‌جقدر	مصارف وادبیاته دائر مواد طرف غزته‌یه كوندرلدیكی حالده صاحبنك اختیارینه كوره باامضا وبلا امضا مجاناً نشر اولنه‌جقدر

(اعلان)

غزتهٔ عاجزانه‌مزك كچنده نشر اولنان برنجی نسخه‌سنی استیان ذواتك قرائتخانه‌لر ایله تقویمخانه‌یه مراجعت بیورملری وفیئاتی یدی بچق غروش اولوب مدمعینه ایله مشتری اولنلره باده‌واو ریله‌جكی اعلان اولنور

كله‌جك یاز بر محاربهٔ عمومیه وقوعی بعض ارباب پولتقه طرفندن مطالعه اولنمقده ایسه‌ده بعضیلر دخی محاربهٔ ملحوظه اولسه شرق طرفنده سرنمای ظهور اوله‌جغنی و بونده ایسه سلطنت سنیه‌نك دركار اولان حركت دوراندیشانه‌سی و یونانك هرخصوصده مسلم اولان اطوار اوباشانه‌سی حق صریحی آزمدت ظرفنده میدانه قویه‌جغی جهتله بالخاصه جاهد فساد اولنلر ایله غالباً چیقاره‌میه‌جغنی ظن ایدیورلر حقیقت حال دخی قول ثانی‌یی تصدیق ایتدیره‌جكدر حتی پرس غزته‌سی دولت علیه‌نك خیرخواهانندن هیچ اولمز ایكن كچن آی اواخرنده شویله یازدی (كرید وقعه‌سنك بدایت ظهورندن بری یونانلولر دولت علیه‌یی

بحق حدلندیره‌جك وهرنوع حركات خصمانه‌ده كندیه برشی دیدرمیه‌جك صورتده مناسبتسزلكلر ایتدیلر دولت علیه‌ا كامقابل اظهار شدت ایتمدی طوغریسی بونده شرقك اسایشنك محافظی عنوانینه مستحق اولدی) اكسپور بسیون ایچون صرف اولنان ودها ایدیله‌جكی دركار بولنان مبالغك رازز باد اولدیغی اوته‌دن برودن ایشیدلدیكه منی موتیور جواب اوله‌رق (اكسپوزسیون پك چوق غیورومفید وهرنوع آدملری حیران براقه‌رق برایشدر . . . دینسه بحاد بلكه پك چوغی الیروده دخی ایشه یرامیه‌جق برحاله قونه‌جغی . . . دادر مقالنی مقام شتابشده یازمشدر

بیكنكی نومرومزده بیان ایلدیكی اوزره روسیه دولتی دول معظمه پارس معاهده‌سیله مملكتین عهدنامه‌سنی كوزدن كچورملرنی توجه ایتمسیدی شمدی برطاقم غزته‌لر بویله عدم تعیّن دعواسنده بولنوب برنقالورسه بونكیفیتی ابراز وقوع بولمش ایسه‌ده بركونه جواب ورودی تماسندن بودعوا ظهور ایتمش اولمید بونكیف فی الواقع روسیه ایله اوستریانك مناسبات پولتیقیه‌لری بوزلمش . . . دائر نشر اولنان حوادثی جرح ایتمسنه مبنی ژورنال دو پترسبورغ عجبا . . . غزته‌لری . . . درجه صرفه ایدیورلر كه مذكور غزته نهایت بوزلمش باید . . . مش فرانسز ژورنالری بشقه اوله‌یور یوللو برمقاله یازمش واكادخی پاری غزته . . . بی بزه برشی اولدیغی یوق لكن بزم اعلانامزكه برمطالعه‌دن عبارت ایدی بونه‌دن لاشی

Âyînei Vatan Mecmuasının 2 numaralı nüshasının birinci sayfası

آيينۀ وطن

١٢٨٣

سنه ١ — ذي القعده ٢١ — مارت ٢٥ — دفعه ٨

اشبو غزته نك بر سنه لكى ايكى عثمانلو ليراسنه در
نشر اولدن مشترى اولمق استيانلر يوسنه
اجرتى تأديه ايتمه لى دركار در

اعلانات عاديه اوتوز غروش ايله طبع اولنه جق
وقوعاتيه اعلاناتى بكرمى سطردن اشاغى اولديغى
حالده بر بكرميلك مجيديه ورسملى اعلانات اوتوز
غروشه باصمه جقدر

معارف و ادبياته دائر مواد طرفمزه كوندرلديكى
حالده صاحبنك اختيارينه كوره يا امضا ويلا امضا
مجانا نشر اولنه جقدر

پاريس سركيسنده كوشاد اولنان عثمانلو محله سنك رسميدر

Âyinei Vatan Mecmuasının 8 numaralı nüshasının birinci sayfası

tüphanesinin türkçe yazmaları arasında, on sekizinci asrın en namlı meddahlarının isimleri ile bunlardan dinlenilmiş bazı hikâyelerin hülâsalarını ihtiva eden bir risalede rastlanmıştır. Hikâyenin sadece vak'a çerçevesi kaydedilmiş olup dekorlar, kılık ve kıyafet, saz ve söz âlemleri, sohbetler geçtikçe «Burası tafsil olunacak!» deniliyor. Ne kadar yazıktır ki, bugün için oralarını tafsil edebilecek hiç kimse yoktur. (B.: Meddah).

İstanbulda Tavşantaşında oturan Kapıcıbaşılardan Ahmet Ağa irat ve akar sahibi, semtin tanınmış bir simasıdır. Erkek evlâdı olmamış, Zeliha adında bir kız; bir de küçük yaştanberi erkek evlât yerine büyütülmüş Yusuf adında bir kölesi vardır.

Yüzünün güzelliğinden ötürü konak halkınca «Âyine» lâkabı ile anılan Yusuf, efendisinin ayni zamanda hazinedarıdır, Zelihaya bir Yusuf münasiptir diye, ağa, kızını da bu sevgili kölesine vadetmiş bulunmaktadır.

Halep muhassisliğini alan Ahmet Ağa, Yusufu, vergi mükelleflerinin isimleri yazılı defterle beraber Halebe gönderir, dönüşte nikâh olmak üzere de kızını delikanlıya nişanlar. Günlerden bir gün Ahmed Ağa, yolda on dört yaşlarında gayet güzel bir oğlan çocuğuna rastlar, görür görmez can ve gönülden âşık olup «Ah şöyle bir oğlum, bari bir damadım olaydı!..» der. Çocuğu çağırır, adını ve babasını sorar. Attar İbrahimin oğlu Mehmed olduğunu öğrenir. Çocuğun verdiği cevaplardan memnun olur, evde karısına:

— Kıza göster, isterse bu Mahmede vereyim, pek muradımdır! der. Lâkin kızın acaba Yusufta gönlü var mı?.. Şüpheyi defetmek için Attarzade, Zeliha Hanıma gösterilir, kız da Mehmedi ister. Zaten Yusufu sevmediğini söyler.. Ahmed Ağa, Attar İbrahimi konağa dâvet eder: Esvap, altun, at verir, oğlanı alır.. Halk ise dedikoduya düşer:

«Attar İbrahim, oğlunun sayesinde devlete erdi!.. Yok define buldu, küp buldu» diye sözler çıkar.

Her ne hal ise nikâh meclisi olur, Attar, cümlenin arasında 2000 altuna nikâh kıydırır, kıza 1000 altun ağırlığını da tamamen verir.

Zifaf gecesi kahveci gelip; «İskeleye kahve döğdürmeğe gitmiştim.. Yusuf Ağa Halep'den dönmüş geliyor!..» der. Ahmed Ağa bu haberden fena halde sıkılır. Yusuf konağa gelir ve ağası tarafından gayet soğuk karşılanır. Kendisine bozuk düzen hoş geldin denilir, ağa: «Var istirahat eyle yarın kâğıtlarına bakarım» der. Yusuf konaktaki odasına çekilince, konaktaki kapı yoldaşları bu gece Zeliha Hanımın Attarzade ile zifafı olduğunu anlatırlar. Âyine Yusuf deliye dönüp hançere el atar: «Ağayı, oğlanı, kızı doğrar, kendimi de telef ederim» der. Bir dostu mâni olur: «Gel gidelim, Hasan Paşa Medresesinde bir büyücü Hamza Rüstem Efendi vardır, o bu derde bir çare bulur» der. Hemen kalkıp medreseye giderler. Yusuf bu süflî adamın ayaklarına kapanır öper, beriki «Tövbeliyim» diye kendisini naza çeker, fakat Yusuf 2000 altın sununca «Var elem çekme yaparım» der.

Konaktaki ahvale gelince: Attarzâde Mehmed kaynata ve kaynanasının ellerini öpüp zifaf odasına giderken ayakyoluna uğramak iktiza eder.. Ayakyolu altı basamak merdiveni çıkarken basamaklar yirmi, otuz, elli derken yüz olur.. Bir de bakar ki, başka bir memlekete çıkmıştır... Burası, Mısırdır. Zavallı çocuk yedi yıl bu yabancı memlekette sefalet içinde sürünür. Bir gün, bir mezarlıkta yatıp kalkan bir Bektaşi babasına rastlar, Macerasını nakleder. Aziz, bunun büyücü Rüstemin işi olduğunu keşfeder: «Biz ona tövbe verdik idi yine yapmış!» der ve iki kâğıd yazıp birini Mehmede yutturur; «Yürü, merak etme.. Dokuz gün deryada zahmet çekersin!» der; öbür kâğıt için de: «Bunu da İstanbulda Rüstem efendiye yutturun!» diye tenbih eder.

Mehmed İskenderiyeye gelir, limanda İstanbula kalkmak üzere bir gemi bulur; geminin kaptanı çocuğa acır ve gemiye alır. fakat yolda Maltız korsanlarının eline esir düşerler.. Dokuzuncu gün, Malta kalyonları Cezayirden gelmekte olan meşhur Muslu Reise rastlarlar. Muslu Reis korsan gemilerini yakalar, esaretten kurtardığı Müslümanlarla beraber İstanbula gelir. Meğer onların İstanbula ayak bastığı gün, Mehmed'den artık ümidini kesmiş olan Ahmed Ağa da Zeliha Hanımı tekrar köle Yusufa vermeğe razı olmuş, gecesi zifaf olacakmış.. Muslu kaptan Mehmed'le beraber, Konağa varmadan Hasan

Paşa Medresesine gider, efendiye «hediyelik Mısır inciri» içinde Bektaşinin kâğıdını yutturur.. Büyücü derhal şişip geberir. Muslu Reis oradan konağa gider.. Mehmedi sağ ve sâlim teslim ederek Ayine Yusufu gemilerinde küreğe vurmak ister. Ahmed Ağa hazinedarına şefaat edip bir memuriyet ile taşraya sürdürür.. Zeliha tekrar Mehmede nikâhlanır. Zifaf gecesi, yenge hanım, ayak yoluna çıkmasın diye odaya altı tane çiş ördeği koyar! Ve lâtife yollu, «su dökmek için dışarı çıkmağa iznimiz yoktur..» der. Baki ömürlerini zevk ile geçirirler..»

Bu masalların bütün güzelliği onları anlatan meddahın muhavereleri, tesvirleri türlü nükteleriyle, eşhas ve sahneleri de en hurda kıyafetleri ve teferrüatiyle canlandırmasındadır.

AYİON TRİON IERARHON AYAZMASI — Çengelköyünde Yenimahallede Lekeci Nuri Sokağında Bay Osmanın 27 numaralı evinin bağçesindedir; Ayios İoanis, Ayios Ligorios ve Ayios Vasilios'un isimlerine takdis edilmiş bir Ayazmadır. Bağçenin altında bir tonoz dehliz olup her iki başında medhali vardır, suyu bulunduğu yere bu dehlizden bir taş merdivenle inilir ise de çöküntü olduğundan merdiven ve kaynak tamamen toprak altında kalmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ANDONİOS AYAZMASI — Galatada Panaiya Kilisesinin içinde ve altındadır, demir ve iskaralı medhalinden dört basamak taş merdiven ile inilir üstü tonoz bir sarnıçtan ibarettir. Panayırı 1 temmuzdadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ANDONİOS AYAZMASI — Beylerbeyinde, Taş ocaklarındadır. Beybostanı Sokağından gidilir. Bu sokağın nihayetinde sağ tarafta bahçıvan Salih Eraksunun bahçesi arkasındaki tepededir. Bir meşe ağacının ve kayanın yanında yerin altından gelen bir sudur. Ön cephesi kabataştan olup suyu bir taş oluktan akar. Mum yakmak için bir höcre vardır. Panayırı yapılamayıp ziyaret edilen ve civarı halkı tarafından suyundan faydalanılan bir ayazmadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ANDONİOS AYAZMASI — Balatta Kamış Sokağında Surp Roşdagabet Ermeni Katolik Kilisesindedir, mabedin altında, iki basamaklı taş merdiven ile inilir, üstü, tonos kemerle örtülü bir höcrede ağzı demir bilezikli bir kuyudur. Bu ermeni kilisesinin yerinde vaktiyle Ayios İstrati adına takdis edilmiş bir rum kilisesi var iken bilâhare ermenilere verilmiştir, ayazmanın demir kapusunda 1727 tarihini taşıyan rumca bir kitabe vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ANDONİOS AYAZMASI — Galatada Ayios Nikolaos kilisesinin içinde, kilisenin narteksinden birkaç basamak taş merdivenle inilir, tonos örtülü bir höcrecikten ibaret olup kayda değer bir hususiyeti yoktur. Günü 17 İkincikânundur.

AYİOS ATANASİOS AYAZMASI — Kurtuluşda Omuzdaş Sokağında ayni ismi taşıyan Rum kilisesinin altındadır. Bir duvar içine yerleştirilmiş dört köşe mermerden bir havuza akmakta olan suyun kaynağı binadan oldukça uzukta bulunan bir tepededir; tavanı ve duvarları renkli ve altın yaldızlı nakişlarla bezenmiş olup bir tanede tabiî büyüklükte Ayios Atanasios ikonu vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ATANASİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kurtuluş tramvay durak yerinde Okmeydanına giderken Omuzdaş Sokağındadır; etrafı duvar ile çevrilmiş bir avlu içindedi. Salip plânlı, ortası kubbeli, kolları kiremit döşeli çatı ile örtülmüş bir kâgir yapıdır. Kurtuluşda Ayios Dimitrios mütevelli heyetinin temin ettiği iane ile 1855 de inşa edilmiş, 1895 de tecdiden tamir edilmiştir. Zemini mermer döşeli kâgir kadınlar mahfili dört mermer sütun üzerine oturtulmuştur, kadınlar mahfiline nartekse ahşap merdivenle çıkılır. İkonostasion, despot kürsüsü ve vaiz kürsüsü ahşap olup bilhassa vaiz kürsüsü altın yaldızlı kabartma nakışları ile bir sanat eseridir. Müteaddit ikonlar, şamdanlar, kandiller ile tezyin edilmiş olan bu kilisenin dört köşesinde dört kâgir çan kulesi vardır, fakat ancak birinde bir tek çanı bulunmaktadır, onun da Rusyadan gönderildiği söyleniyor (1947).

Bibl.: O. Tolga ve H. Göktürk, Gezi Notu.

AYİOS DİMİTRİOS AYAZMASI — Kuruçeşmede Kırbaç Sokağında, aynı adı taşıyan kilisenin yanındadır. Genişçe bir methalden geçilerek iki basamakla çıkılır sekiz metre uzunlukta, 3,5 - 4 metre genişlikte küçük bir ibadet mahalline girilir. Sol tarafta dört mermer sütunlu bir örtü altında üç musluklu mermer kaplı geniş bir su hazinesi bulunmaktadır. Hazinenin içinde nihayette Ayios Dimitriosun mermer üzerinde at üstüne bir ikonu olduğu söylenir. Ayna taşında Bizans zamanına ait olduğu söylenilen azizin tam boyda yağlı boya ve gümüşlü bir ikonu vardır. Asıl Ayazma mahalline buradan geçilir. ki, suyun bulunduğu yer kırk metre uzunlukta 1,20 metre genişlikte kısmen basamaklı kısmen ince tuğladan yapılmış tonos bir mağaradır. Nihayeti kayalık olup bir metre kadar genişlikte ve uzunlukta ve bir metreye yakın derinlikte kayalık bir çukura biriken bir su mevcuttur. Suyu kayalık arasından gelmektedir. Ön tarafına bir musluk yapılmıştır. İbadet mahallinde bulunan hazneye su buradan demir boru ile getirilmektedir. Bu kısmın duvarında Bizans zamanına ait kalın çiviler, halkalar ve Ayios Dimitriosun mermer üzerine kabartma at üstünde bir ikonu, yanı başında bulunan küçük bir hücre içinde yatmış vaziyette küçük şekilde insan kabartması, kanalın başında sağ duvarda mermer üzerine kabartma Ayios Dimitrios'un at üstünde bir ikonu vardır. Sağ duvarın ortalarında alt kısmında meme şeklinde kabartmalar bulunmaktadır ki, kadınların meme ve süt hastalıklarına iyi gelirmiş. Ayazmaya gelen kadınlar rahip tarafından tâziz edilir ve bu memeleri üç defa öperler. Duvarlarında küçük delikler vardır. Pis suların akmasına mahsus sol duvar boyunca bir oluk bulunmaktadır. İbâdet mahallinde sade ve basit bir

Kurtuluşda Ayios Atanasios Kilisesi
(Resim: Hâşim)

ikonosatsion olup duvarlarında yağlı boya ikonlar asıldır ki, bu kısmı Ayios Nestoriosa ithaf olunmuştur. Ayin günü 27 Ekimdedir. Sol tarafta bulunan hazne ile mağara Ayios Dimitrios ayazmasıdır. Elektrikle tenvir edilmiştir. İstanbulun en büyük ayazmalarından biridir. Panayırı 26 Ekimde yapılır.

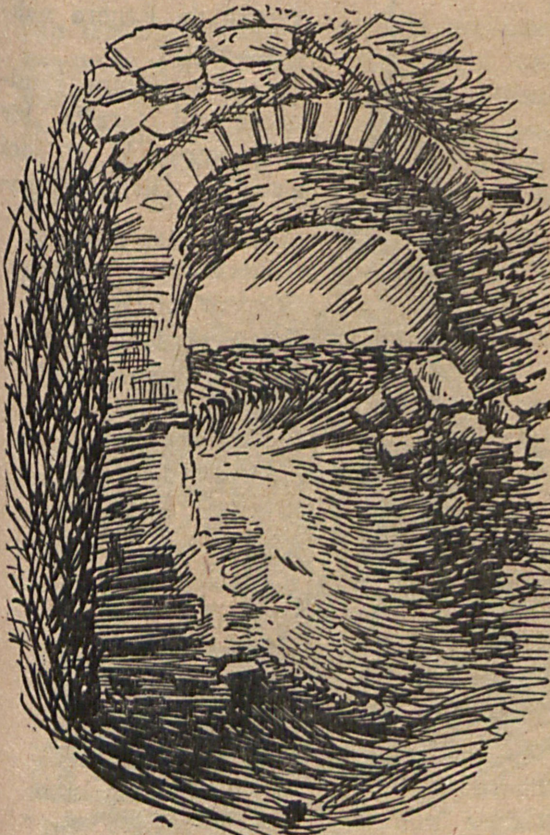
Hakkı Göktürk

AYİOS DİMİTRİOS AYAZMASI — Kumkapıda Telli odalar Soöağında; 9 numaralı evin içinde, yer altındadır. Üç taş basamaklı merdivenle inilir küçük bir tonozdur. İçerisinde dört köşe bir kuyu bulunmaktadır. Methale dokuz taş basamaklı mukavves merdivenle inilir, ziyaret edilen ayazmalrdandır.

Hakkı Göktürk

AYİOS DİMİTRİOS AYAZMASI — Çengelköyünde Çengelköy Caddesindedir, vapur iskelesinden yüründüğüne göre sol kolda bulunan dört dükkân harabesinin arkasındadır. 1947 de, kısa bir zaman içinde yok olmağa mahkûm bir harabe halinde idi.

Hakkı Göktürk

Çengelköyünde Ayios Dimitrios Ayazması
(Resim: Hâşim)

AYİOS DİMİTRİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Edirnekapı civarında, Sarmaşık Mahallesinde, Lökünçüler Sokağındadır. Duvarla çevrilmiş bir bahçe içinde, küçük, kâgir, narteksi ahşap, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaret, gemi stilinde, yani tavanın orta kısmı on iki ahşap sütun üzerine atılmış ahşap tonoslu bir kilisedir.

1780 (?) de inşa edilmiş olup bir yangın da harap olduktan sonra bugünkü bina 1834 de yapılmıştır. Demir çubuklardan yapılmış olan çan kulesi sekiz metre kadar yükseklikte olup çanı 1905 de İstanbulda dökülmüştür. Zemini mermer döşeli olup tezyinat bakımından da fakir denilebilecek bir kilisedir. Üç âvizesi, bir miktar billûr kandili, pirinç şamdanı vardır. Bu arada ahşap ikonostasionunda gümüşlü Ayios Dimitrios ikonu, Karaca isminde bir zatın hediyesi 1935 tarihli bir Genç Ayios Pendeleimon ikonu, gümüşlü ve 1793 tarihini taşıyan bir Ayios Haralambos ikonu, Yenibahçe bahçivanlar loncası tarafından hediye edilmiş 1817 tarihli bir büyük pirinç mandallia (kumlu şamdan) bilhassa zikredilmeğe değer.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu; O. Tolga not.

AYİOS DİMİTRİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Balatta, Kırkanbar Sokağındadır. Şekli müstatil üzerine inşa olunmuş kiremit örtülü kâgir yapıdır. İlk kilise 1597 senesinde inşa edilmiş; 1597 den 1601 e kadar patrikhane kilisesi olarak kalmış, yıkılmış, 1835 de patrik Kostantin zamanında yeniden inşa edilmiştir. Ahşap olan tonoz tavan kemerli, kaide ve başlıkları oymalı on iki ahşap sütuna istinad eder. Ortasında melekler arasında Hazreti İsanın bir tasviri, kemer zaviyelerinde on iki azizin tasviri vardır. Zemini mermer döşelidir. Kadınlar mahfili ahşap olup iki ahşap sütuna dayanır; kilisenin içine bakan ön korkuluğu, mevzuu incilden alınmış resimlerle müzeyyendir. İkonostostasion ahşap olup kabartmalarla bezenmiştir. Vâiz yeri ve despot kürsüsü ahşaptır. Sağ duvarda üç mermer basamaklı önü demir parmaklık içine alınmış, iki sütunlu, kabartma, oyma nakışlı, altın yaldızlı çerçeve içinde Meryem ananın gümüşlü bir ikonu vardır.

Sol duvarda da mermerden kaide üze-

rinde oyma başlıklı çerçeve içinde yağlı boya bir Evangelimos tasviri vardır

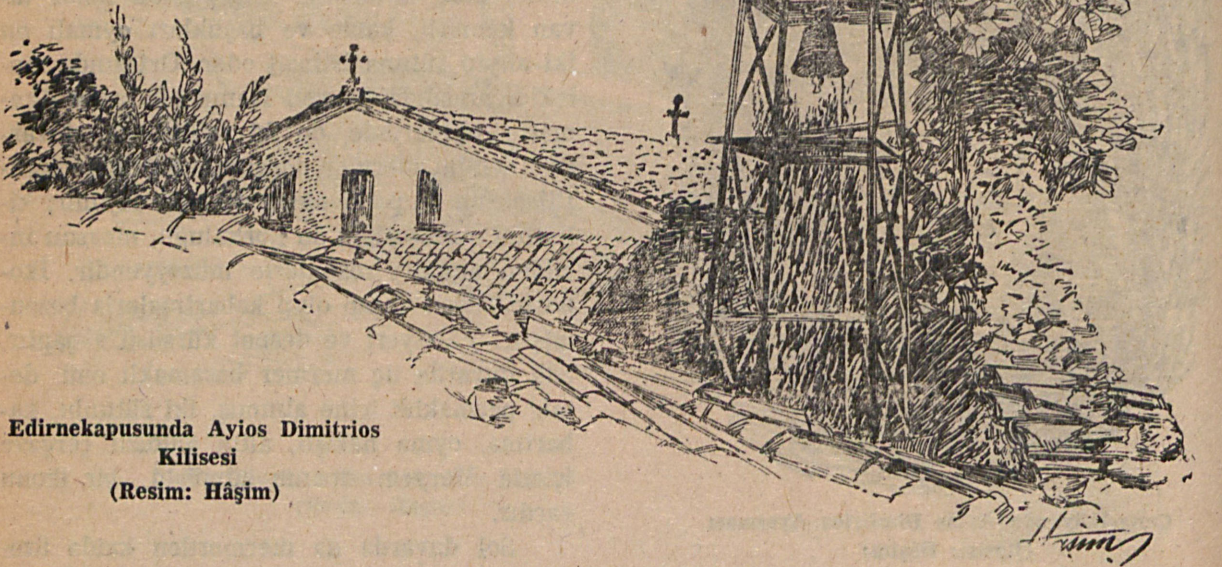
Narteks ahşap; Kilisenin çanı avluda bir ağaç üzerine asılmıştır. Birinci Cihan Harbinde ciheti askeriyece işgal edilen bu kilise İkinci Cihan Harbi esnasında birçok camiler ve mescitler gibi işgal edilmiş, 1946 da tahliye edilmiş, biraz tamir gördükten sonra 1947 senesi Ekim ayında ibadete yeniden açılmıştır. **Hakkı Göktürk**

AYİOS DİMİTRİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, Alaçam Sokağındadır. Mustatil şekil üzerine inşa edilen bina kiremit örtülü kâğir bir yapıdır. 1856 senesinde Fistiki Kalfa adında bir mimar tarafından inşa edilmiştir. Zemini mermer, kadınlar mahfili ve ikonostasion kâgirdir. Vâiz yeri ve despot kürsüsü ahşaptır. Sağ duvarda sekiz sütunlu, kabartma nakışlı bir usta elinden çıkmış büyük bir çerçeve içinde on iki havari tasviri vardır. Vâiz yerinin yanında kabartma nakışlı bir çerçeve içinde Hazreti Meryem'in gümüşlü bir ikonu, sağ tarafta ikinci sütunun yanında büyük bir çerçeve içinde Ayios Nikolaos'un keza gümüşlü bir ikonu vardır. Tavanına on iki havari arasında Hazreti İsa'nın tasviri tersim olunmuştur. Alt pencerelerin üstleri, çerçeveler içinde mevzuları incileden alınmış tablolarla tezyin edilmiştir. Çan kulesi, yanındaki mektebin avlusundadır. **Hakkı Göktürk**

AYİOS DİMİTRİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kuruçeşmede; Kırkçeşme Sokağındadır. Plânı müstatil şekilde kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. İlk yapının inşa tarihi malûm değildir. Fakat harab bir halde bulunan bu kilisenin 1798 de yeniden yapıldığına bir kayıt vardır.

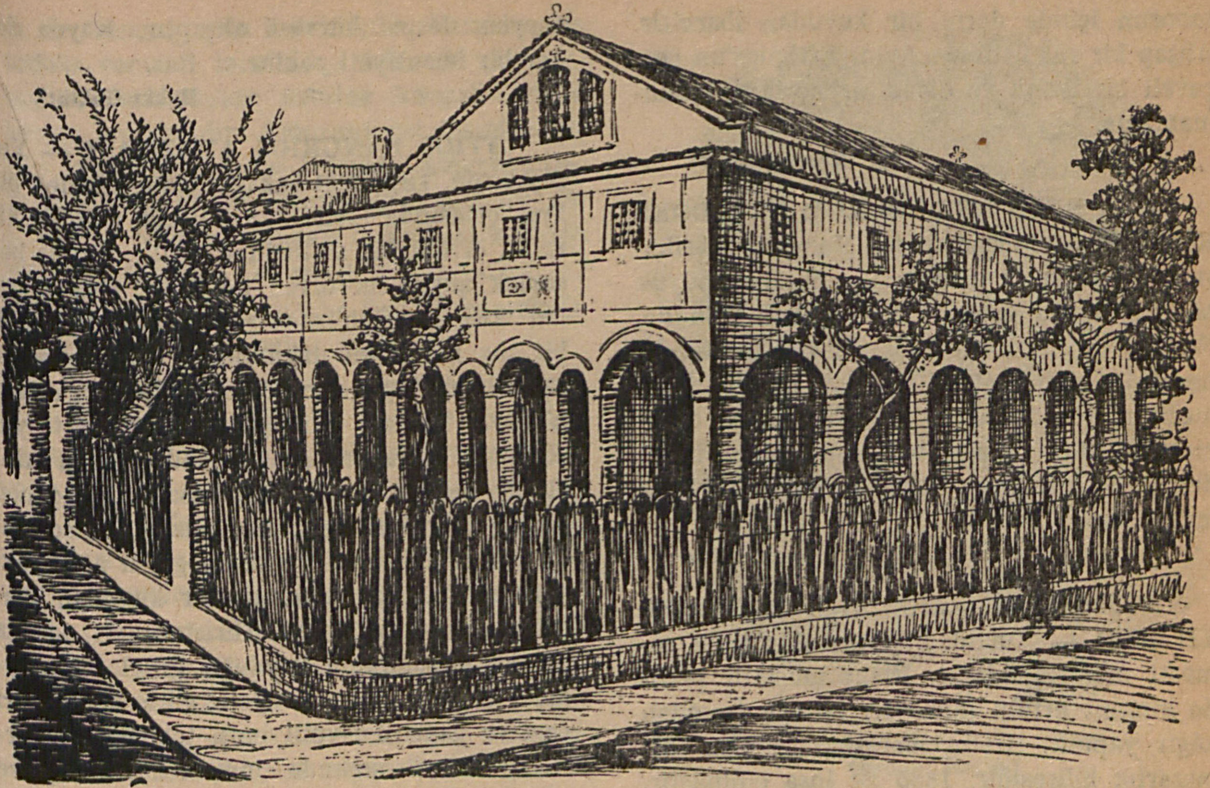
Ortası tonoz bağdadi tavan on iyonik başlıklı, kemerli bağdadî sütuna istinad eder. Zemini mermer döşenmiştir. Kadınlar mahfiline, kilisenin yanında bulunan ayazmanın methalinden girilir; kilisenin içine bakan korkuluğu mevzuları incilden alınmış resimlerle müzeyyendir. İkonostasion, incil okuma mahalli despot kürsüsü ahşap, kabartma nakışlı ve yaldızlıdır. Mâbedin nartekse açılan üç kapısı vardır. Ortada çift kartallı bir arma vardır ki; kilise mütevellilerinden Bay Yani Devletoğlunun verdiği izahata göre: rühban mektebi ve rum üniversitesi Kuruçeşmede iken, bir rahip metropolit olacağı vakit, dinin ve incilin göstermiş olduğu yollardan ayrılmıyacağına ve kiliseye sadık kalacağına yemin ederek bu arma üzerine basar imiş. Rühban mektebi ve rum üniversitesi Kuruçeşmede 1804 de kurulmuş. 1849 da rühban mektebi Heybeliadaya, üniversite de Fenere naklolunmuştur.

Orta kısmın zemininde sol tarafta bir kabir vardır ki, 18 inci asırda Divanı Hüma-

Edirnekapusunda Ayios Dimitrios Kilisesi

(Resim: Hâşim)

Büyükadada Ayios Dimitrios Kilisesi
(Resim: Kemal Zeren)

yun tercümanlarından Stavraki Aristaki'nin kemikleri defnedilmiştir. Bu kısmın zemini üzerine büyük bir halı örtülmüştür. Narteksin zemini üzerinde bulunan kabirlere de Marmara Metropolidi ve Rum Üniversitesi müdürü Sanuil'in (1835) kemikleri, Sisam adasının beyi Kostaki Fotyadis'in kayın valdesinin (1886) kemikleri, Boğdan beyi Logados'un (1830) kemikleri, Divanı Hümayun tercümanı Nikolakinin karısı Sofiya Aristakinin (1863) kemikleri, Nikolaki Aristakinin kızı Ralu İkıyadu ile (1844 - 1891) kocası sultan hekimlerinden ve Patrikhane kapı kâhyalarından Yuanis İkiyadu'nun (1829 - 1881) kemikleri bir arada defnedilmiştir. Vasilâki Mistakidis'in bu kilise hakkında verdiği izahata göre: Kilisenin âyin günü olan büyük cuma gecesinde kilisenin cemaati ellerinde mumlarla mâbedden çıkarlarken ve mezarlığa giderlerken Beylerbeyi sarayından Üçüncü Selimin nazarı dikkatini celbeder; bu ışıkların ne olduğunu soruşturur, etrafındakiler bunun rumların gece âyin yaptıklarını ve bu âyin esnasında zatı şâhânenin sağlıklarına dua ettiklerini söyliyerek ve kiliselerinin pek harab eolduğundan tamirine izin buyurmalarını rica ederler; dilekleri kabul edilir (1797).

Çan kulesi arka cephenin sol köşesindedir.

Hakkı Göktürk

AYİOS DİMİTRİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kurtuluş tramvay durağının az ilerisinde, Er meydanı ve Ateş Sokaklariyle Kurtuluş Caddesi arasındaki adacıktadır. 1782 de semt cemaatinin ianesiyle inşa edilmiştir. Yanında kadim bir bina vardır ki, 1527 de inşa edildiği söylenen bir Ayios Haralambos kilisesidir; içinde bir ayazması vardır. Ayios Dimitriyos kilisesi 1798 de ilâve edilen inşaat ile büyütülmüştür. 1886 da yanına bir rum ilk mektebi yapılmıştır Yirmi metre yüksekliğinde demir çubuklardan yapılmış çan kulesindeki çan Rusyadan gönderilmiştir. İsim günü 26 Teşrinievveldir.

Osman Tolga

AYİOS EFTİMİOS AYAZMASI — Fenerde, İncebel Sokağında; merhum Doğramacı Sinanın 68 numaralı evinin bahçesindedir. Evin altına rastlıyan bir metre kadar uzunlukta, bir metreye yakın genişlikte bir

tonozun içinde derin bir kuyudan ibarettir. Ahşap bir raf üstünde Ayios Eftimios'un çerçeveli bir ikonu ve diğer birkaç ikon bulunmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ELEFTERİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Feriköyünden Bomonti fabrikasına giderken, mezarlığı ile beraber büyük bir ada teşkil eden bir kilisedir. 1880 de, Feriköy Ayios Dimitriyos kilisesi mütevelli heyetinin temin ettiği iane ile inşa edilmiş, mezarlık da kilise ile beraber ihdas olunmuştur. Küçük bir mabet olup içinde, definden evvel yapılması gereken ruhanî âyinler icra olunur.

Osman Tolga

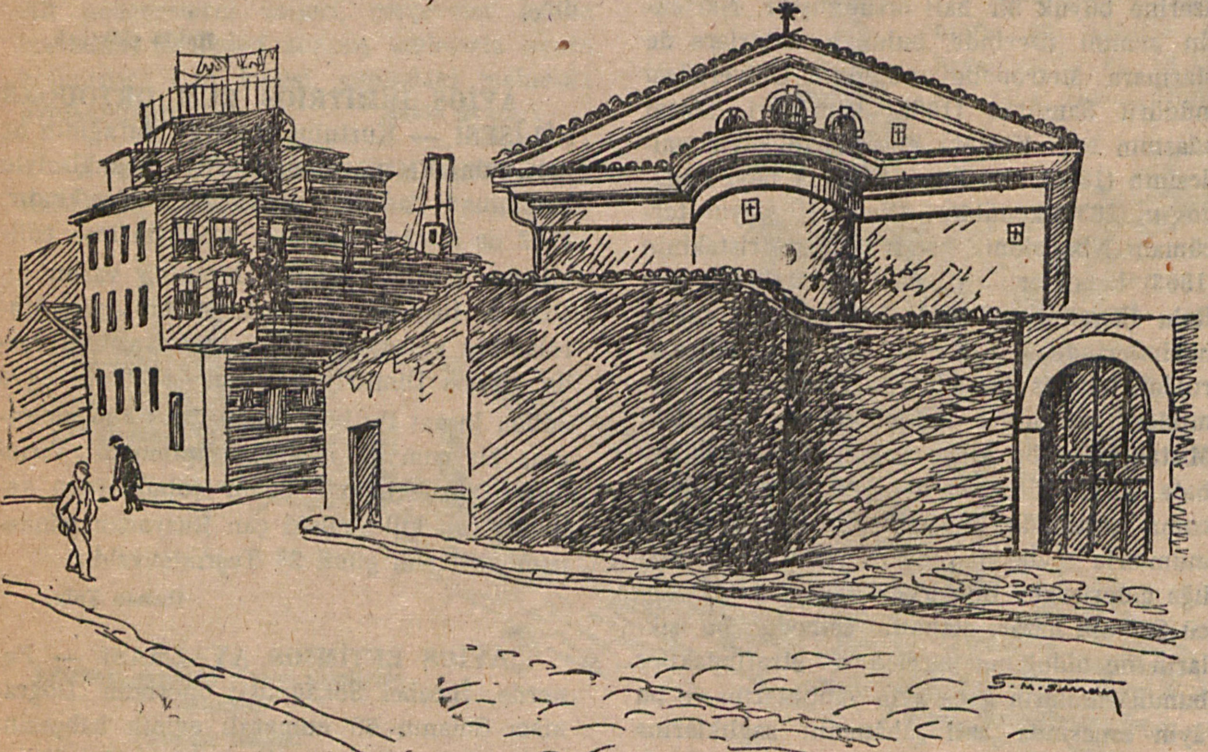
AYİOS ELEFTERİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kurtuluşta, Kurtuluş Rum cemaati mezarlığındadır. Plânı müstatil şekilde kiremit örtülü duvarları İstinye taşından kâgir yapıdır. Defin merasimi yapılan bir mezarlık kilisesidir. 1865 de inşa edilmiştir. Tavanı duvarlar üzerine bindirilmiş ahşap tonozdur. İkonastasion ahşap üzerine Amerikan bezi kaplanmış, aziz tasvirleri resmedilmiştir. Yağlı boya ve gümüşlü ikonlarla süslüdür. İncil okuma mahalli de ikonlarla müzeyyen, despot kürsüsü ahşaptır. Kayda değer bir hususiyeti yoktur.

Hakkı Göktürk

AYİOS FANURİOS AYAZMASI — Yenişehirde, Teşrifatçı Sokağındadır, eskiden bir arsa ortasında iken 1913 de inşa edilmiş kiremit örtülü bir methalden girilir, on iki basamak ahşap merdiven ile inilir, sola kıvrılan kısa bir dehlizden sonra dört basamak bir taş merdiven daha inilir, oldukça geniş zemini taş döşeli bir höcrenin duvarları yağlı boya, bazıları gümüşlü ikonlar ile tezyin edilmişti. Buradan on adım kadar süren ikinci bir dehlize girilir, beş basamaklı üçüncü bir taş merdiven ile inilir, ayazma, bu sonuncu merdivenin tam karşısına gelen ağzı yekpâre mermerden oyulmuş bir kuyudan ibarettir. Yanında Nikola Hiristozuludi adında bir hayır sahibinin koyduğu güzel bir mermer tekne vardır, rivayete göre bu zat iri yarı ve gayet kuvvetli imiş, teknesini teberrüken kendi sırtında indirmek istemiş ve merdivenlerde ayağı kayarak çok ağır olan bu mermer teknenin altında kalarak ölmüş.

Hakkı Göktürk

AYİOS FOKAS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Ortaköyde, Mecidiye Köprü Soka-

Ortaköyde Ayios Fokas Kilisesi
(Resim: Salih Sinan)

ğı ile tramvay yolu üzerindedir. Ortaköy Ortodoks cemaati tarafından 1856 da yaptırılmıştır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kârgir bir yapıdır. Avlusuna iki kapıdan girilir. Çan kulesi kafes şeklinde demirden yapılmış olup cadde üzerindeki kapısının üstündedir. Narteks camekânlı olup iki kapıdan girilir. Duvarında iki azizin tasviri vardır.

Mâbedin içerisine biri önde ikisi arkada olmak üzere üç kapıdan girilir.

Tavanı tonos kemerli olup zemini mermer döşelidir; yedi büyük pencere ile aydınlatılmıştır. Orta yeri demir parmaklıkla ayrılmıştır. Arka tarafta iki kat kadınlar mahfili vardır. Tronos (Despot tahtı) üç mermer basamaklı olup kenarlarında oturmuş vaziyette mermerden iki küçük arslan vardır.

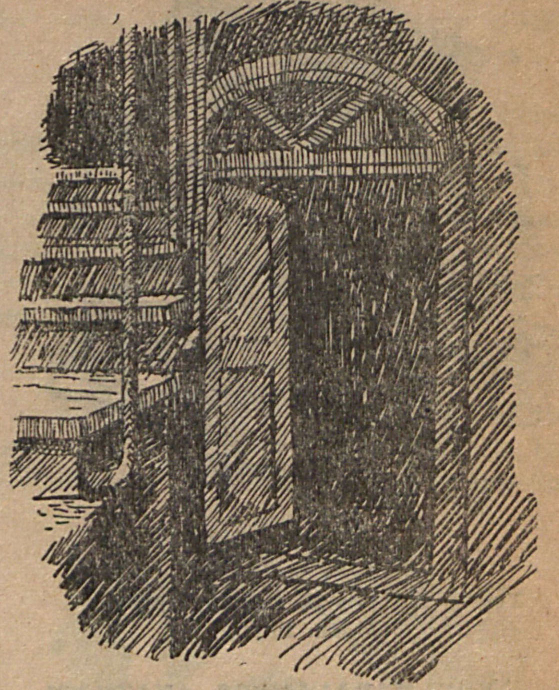
İçinde Hazreti İsa'nın yağlı boya tasviri olup gerek bu tasvirin çerçevesi gerekse tronos kâmilen oymalı ve altın yaldızlıdır. Anvonu ahşap olup azizlerin tasvirleriyle ve altın yaldızla boyanmıştır. Arkada sağ duvar önünde de oymalı ve Ayios Fokasın bir gümüşlü ikonu vardır.

İkonostasyonu ahşap ve serâpa oymalı ve altın yaldızlı olup yağlı boya aziz tasvirleri ve Ayos Fokas'ın gümüşlü bir ikonu ile tezyin edilmiştir. Kilisenin sair tezyinatı arasında, ikonositasyon önünde üçer mumlu iki mermer şamdan vardır. Yanlarında üçer mumlu üç mermer şamdan, içine elektrik ampulleri yerleştirilmiş on ufak kandil, ortada on iki ufak yağ kandili, beş büyük avize görülür. Duvarlar ve kadınlar mahfilinin ön cephesi de yağlı boya aziz tasvirleri ile bezenmiştir, çoğunun çerçeveleri oymalı ve altın yaldızlıdır. Tavanın ortasında da bir pantokrator kompozisiyonu vardır.

Sütun başlıkları sanatkârane işlenmiş ve altın yaldızlıdır. Sütunların bağlandığı yerler azizlerin tasviriyle süslendirilmiştir. Hulâsa mâbedin dahilî tezyinatına büyük önem verilmiştir. Binanın hariçten görünüşü ise harapcadır; yapıldığı tarihtenberi tamir görmemiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI — Fenerde, Sadırâzam Âlipaşa Caddesinde; rum ortodoks patrikhanesi avlusundadır. Kilisearkasında, kütüphanenin yanında tarasanın

Fenerde Ayios Haralambos Ayazması
(Resim: Hâşim)

altındadır. Tavanı kemerli, zemini malta taşı döşelidir. İçinde bir kuyu bulunmaktadır. ki, sol tarafında dar bir tonos olup su buradan gelmektedir.

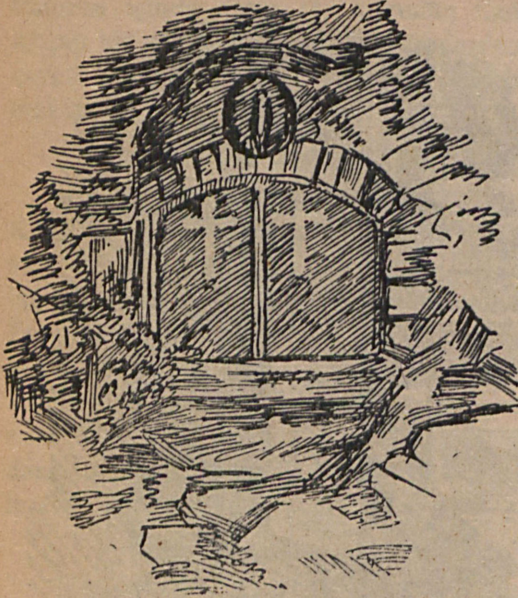
Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI — Yeniköyde Rum mezarlığındadır. Bahçenin altında, üstü tonoz ve bir metre kare genişliğinde bir yerdir, içinde yarım metre kadar derinlikte su vardır, iki kanatlı demir kapağının üzerinde Ayios Haralambos'un renkli bir ikonu vardır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI — Kurtuluşta, Kurtuluş Caddesi kavşağı ile Safa meydanı kavşağında; Ayios Dimitrios kilisesi avlusundadır. Kiremit örtülü bir kâgir yapıdır. Kapısından girince iki taş basamaklı merdivenle inilir. Tavanı kemerli, zemini mermer döşelidir. Tavanında Hazreti İsa'nın bir tasviri vardır. Kapıdan girince karşıda sanat kıymetinden mahrum bir ikonostasion vardır. İki yanda oturacak yerler bulunmaktadır. Sağ köşede bir mermer tekne olup üzerinde iki musluklu tenekeden bir küçük hazne vardır. Zeminin ortasında iki halkalı müstatil bir mermer kapatılmış, binanın yanına ağzı dört köşe bir kuyu açılmıştır.

Hakkı Göktürk

Yeniköyde Ayios Haralambos Ayazması
(Resim: Hâşim)

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI — Çengelköyde, Yeni Mahallede; Lekeci Nuri Sokağında Boşnak Yankonun bahçesindedir; metrûk ayazmalardandır. Bu bahçenin yerinde Birinci Cihan Harbi senelerinde ayni adı taşıyan bir kilise bulunmakta idi.

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS AYAZMASI — Küçükçekmecede, Sâlim Korkmaza aid Soğuksu Çiftliğindedir. Yer altında, üstü tonoz örtülü, 1 metre kare genişliğinde bir yerdir. İçinde derin bir kuyu vardır. 1947 de metrûk bir halde idi.

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS AYAZMA VE RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Haliç boyunda Cibali civarında, Ayakapıda Ayios Nikolaos kilisesinin bitişiğindedir. Cadde üzerinde ayrı bir methali bulunduğu gibi Ayios Nikolaos kilisesinin narteksine de camlı bir bölme ile bağlanmamıştır. Kayda değer bir hususiyeti yoktur.

Fakat aynı adı taşıyan ve ayazmayı sağa alarak ilerlendiğinde karşıya gelen kapıdan girilen küçük kilise çok kıymetli bir eserdir. İstanbul surlarının bu parçasında bulunan bir burcunun altında inşa edilmiş olup yanlamasına bir tonosla örtülmüştür. Tonosun üzeri gayet nefîs bir nakışla tezyin edilmiştir ki, maalesef rütubetin tesiriyle birçok yerleri bozulmuştur. Ahşap ikonostasyonu ve mihrabı derin kemerli iki kapı ile girilen ayrı bir bölme içindedir. Dışarıdan gün ışığı almayan eskiden kandil ve mumla, bu satırların yazıldığı sırada elektrikle aydınlatılan bu küçük kilise, 1947 de harap ve metrûk bulunuyordu; yakın zamanda tamirine başlanılacağı söyleniyordu. Zemini mermer döşeli olup methal kapısının üzerindeki kayıttan da anlaşıldığına göre 1710 da bir tamir görmüştür; tonostaki nakışların da o zamana ait olduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Ayakapı adını bu ayazma ve kiliseden almıştır.

Bibl.: REK, ME ve İE, Gn.

AYİOS HARALAMBOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Çengelköyünde idi, Birinci Cihan harbi sonunda yıkılmıştır, Yerinde 1948 de Boşnak Yankonun bahçesi bulunmakta idi.

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Bebekte, İnşirah Sokağındadır. Müstakil şekilde, kiremit örtülü kâgir yapıdır. İlk yapı tarihi belli değilse de eskiden Aynarozda İviron manastırına bağlı olup da bu manastırın parasiyle tamir edilmiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS HARALAMBOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, tepedeki Ayios Yorgios manastırındadır. Manastırın methalinden girildiğine göre avlunun sağ tarafındadır. Bizans yapılarındandır. Küçük bir höcreden ibaret, tavanı tonoz, zemini taş döşelidir. Oraya pili kâgir olup cam içinde azizlerin tasvirleri vardır. Yerde bir takım halkalar çakılıdır ki, eskiden deliler bağlanırmış.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Arnavutköyde, Arnavutköy - Kuruçeşme Caddesinde, ayni adı taşıyan kilisenin narteksinin altındadır, ağzı yekpare mermer bir kuyudur.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Bebekte, Bebek - Rumelihisarı yolunda 102 kapı numaralı Şemsi Beyin evinde (Eski Kayalar Kadirî tekkesinde), binanın altındadır. Eni boyu birer metre, üstü tonoz örtülü, kuyusu-

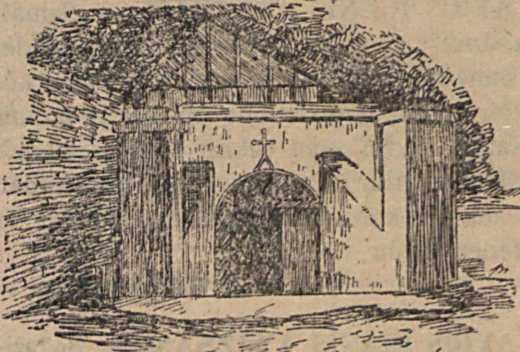
nun ağzı yanında mermer bir sütun bulunan bu ayazma hıristiyanlarca metrûk olup üzerindeki olan sâkinleri tarafından evin kuyusu olarak kullanılmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Beşıktaş ile Ortaköy arasında Çırağan Sarayı civarında bu azizin adına bir ayazma bulunduğu söylenir. Beşiktaşta Panaia kilisesi mütevelli heyetinden Bay Corci'nin tarifine göre Beşiktaştan gelirken kemere yüz adım kala sağ kolda bir yerde imiş. 1948 de ayazma hakkında da araştırma yaparken Yahyâefendi Dergâhında bir kapıdan ibaret bir ayazma olduğu öğrenilmiştir; 1943-1944 senelerinde içine bir çocuk düşüp boğulduğundan ağzı çimento ile örülerek kapatılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Burgaz adasında, Gökdemir Sokağında, aynı isimdeki kilisenin avlusundadır. Kâgir duvar üzerine camekân örtülü bir yapıdır. 1896 da kili-

Burgaz Adasında Ayios İoanis Ayazması
(Resim: Hâşim)

se ile beraber yapılmıştır, yedi basamaklı taş merdivenle inilir. Oldukça derin bir kuyu bir kemer altındadır ve kemerin önüne parmaklıklı bir demir kapı konmuştur. Panayırı 29 Ağustosta yapılır.

Hakkı Göktürk

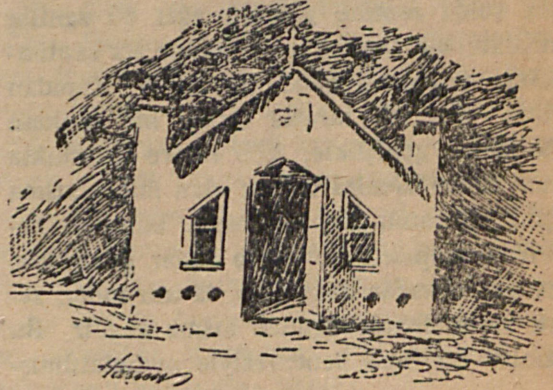
AYİOS İOANİS AYAZMASI — Bebekte, rum mezarlığındadır. Yarı kâgir, yarı ahşap dört duvar üzerine kiremit örtülü bir yapıdır. Tavanı ahşap, zemini çimento döşelidir. Kapıdan girilince tam karşıya rastlayan ve içinde yarım metreye yakın su bulunan mermer havuzun üstü de tonoz örtülüdür. Sağ duvarda bir mermer tekne, sol duvarda üst üste iki höcrenin içinde azizlere ait ikonlar vardır. Panayırı 24 Hazirandadır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Boğaziçinde, Paşabahçesinde, Sahib Molla Caddesinde idi. 30 - 40 sene evveline gelene kadar mevcuttu. Süpürüntü içinde olan bir arsanın içerisinde yalnız kuyusu kalmış, son zamanlarda kuyusu da kapatılarak kuyunun ağzında yalnız bir taş kalmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Tarabyada, Şalcı Sokağından gidilir, sol kolda Tarabyabostanı Sokağında; Tarabya Köprü Sokağı kavşağı sol köşesinde, Emin Paşa bahçesinin sokağa bakan kısmında kayaların önüne yapılmış dahilen 1,70 metre uzunluğunda, 2,5 metre genişliğinde, 1,95 metre yükseklikte kâgir bir yapıdır. Ön cephesinbir kapı ve iki penceresi vardır. Tavanı tonoz olup zemini çimentodur. Kapıdan girilince kapının yanında sol köşede tulumbalı bir kuyu, sağ köşede duvarda küçük bir höcre içinde mumları koymak için madenî bir raf bulunmaktadır. Karşıda duvarda camekân içerisine konmuş azizlerin tasvirleri vardır. İki yağ kandili asılıdır. Kapının üzerinde 1895 tarihi yazılıdır.

Tarabyada Ayios İoanis Ayazması
(Resim: Hâşim)

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Topçularda, merhum Ali Galip Beyin bahçesindedir. Duvarları kaba taş ve ince tuğladan yapılmış, zemini taş döşeli, dört taş basamaklı merdivenle inilir, gayetle geniş bir çukur mahallin içerisinde karşı duvarında küçük bir

kemer höcre içinden gelen bir su olup önünde kenarları mermer kaplı dar ve uzunca bir havuz bulunmaktadır. Üzerinde evvelce bir kilise bulunduğu söylenir.

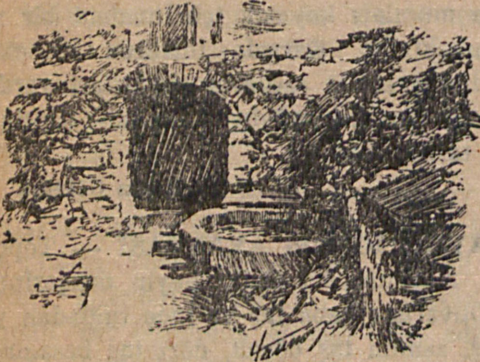
Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Lângada, Sepetçi Selim Sokağında 16 numaralı evin methalinden geçilir. Bir metre kadar genişlikte tavanı tonoz olan bir yerden dokuz taş basamaklı merdivenle inilerek bir demir kanatlı kapıdan girdikten sonra üç taş basamaklı merdivenle daha inilir. 2,30 metre genişlikte, 7,5 metre uzunlukta, tavanı tonoz, zemini taş düşeli ise de bakımsızlıktan toprak halini almış karanlık bir yerdir. Kapıdan girince solda zemine gömülü ağzı 60 santim genişlikte bir taş teknenin içinde 22 santimlik bir methalden çıkan bir sudur. Kapıdan girince yine sol tarafta eşikli bir kapıdan 2,75 metre genişlikte, 2,55 metre uzunlukta tavanı tonoz, zemini toprak olan ikinci kısma geçilir. Buranın sağ tarafında bulunan kemerli bir kapıdan üç metre kadar genişlikte, dört metre kadar uzunlukta, tavanı tonoz, zemini moloz içinde üçüncü kısma geçilir. Bu kısımlar iki tepe penceresiyle aydınlatılmıştır.

Panayırı, Ekim ayının ilk haftası yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Üsküdarda, Paşalimanı Caddesindedir. Mithat Nemli tütün deposu karşısında Nedim ve Sebahattin Alaçam'a ait binanın altındadır. Evvelce üzerinde ahşap bir çatı vardı. Yukarıda adı geçenler tarafından 1947 de üzerine altında bir marangoz atelyesi bulunan bir katlı kâgir bir bina inşa edilmiş, ayazmaya da ayrı bir kapı ve bir methal yapılarak ihya edilmiştir. Ön kısmı daha yüksek, arka kısmı daha alçak, derin ve uzun bir kanaldır. Kanal boyunca derin bir suyu vardır. Methal kısmı daha geniş bir kemerdir. Çok derinde olan suyu buradan kova ile çekilmektedir. Bu kısımda bir mermer tekne ve ikonlar vardır. Ön tonozun karşı duvarında Ayios Yuanisin tam boyda yağlı boya bir ikonu vardır. Bu ayazmanın bin senelik bir mazisi olduğu söylenir.

Üsküdarda Ayios İoanis Ayazması
(Resim: Hâşim)

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Üsküdarda, Çavuşderesinde; Çavuşdere Caddesi ile Çınarlıtekke sokağı kavşağı köşesinde Çınarlıtekkenin avlusundadır. Bir tümseğin altında ön cephesi kaba taştan, ağzının kenarı tuğladan yapılmış bir tonozdan ibarettir; 1,25×1,40 metre genişliktedir; içinde derin bir kuyu vardır. 50 - 60 yıldanberi metrûk bir hal dedir.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Samatyada, İnekçi Sokağında Eleninin bahçesindedir. Bahçenin altında içerisinde suyu olan küçük bir tonoz olup önünde bir havuz bulunmaktadır. Yazın suyu çekilir. İki basamaklı merdivenle inilir. Bahçenin halkı tarafından duvarına bir kutu içine konulmuş ikonlar ve bir fener vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Boğaziçinde, Yenimahallede, İbnisina Sokağında Ayios Yuanis kilisesi içindedir. (B.: Ayios İoanis Kilisesi) Methalden geçildikten sonra demir parmaklıklı bir kapıdan girilir. Dokuz mermer basamaklı merdivenle inilerek iki metre kadar uzunlukta bir metre kadar genişlikte bir höcreye gelinir; tavanı ahşap, zemini mermer döşelidir, Ayios İoanis'in gümüşlü bir ikonu ile tezyin edilmiştir. Sola kıvrılan bir dirsekten sonra üç mermer basamaklı merdivenle inilen ayazma 2,5 metre uzunlukta, 1,40 metre genişlikte olup tavanı tonoz, zemini mermer döşelidir. Sağda merdivenin yanında mermer bir tekne, duvarda içinde iki, üç bakır maşraba bulunan bir höcre vardır. Sol köşede dar ağızlı geniş bir tonozun altında derin bir kuyu bulunmaktadır. Suyun içinde 24 basamak merdiven olduğu

söylenir, ayazmanın altı asırlık olduğu rivayet edilmektedir.

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Yenişehirde Ebüzziya Sokağındadır. Bir bahçe duvarının yanına yapılmış ahşap çatı üzerine kiremit örtülü bir yapıdır, 25 kapı numarasını taşımaktadır.

Bay Mahmud, Tevfik ve Bayan Binnaz veresesine aittir. İçi iki bölmeden ibaret olup zemini mozaik döşemelidir. Kapıdan girince karşıda, duvarın sol tarafında kaba taştan bir dehliz, içinde de üç karış kadar derinlikte su vardır, dehlizin eni 40 santim, boyu hayli uzun, gerilere doğru gitmektedir. Önünde mermer bir set, sedin üstünde maşrabalar durmaktadır, duvarlar aziz ikonlariyle tezyin edilmiştir. İkinci bölmede iki demir ayak üzerinde Ayios İoanis'in gümüşlü bir ikonu vardır ki üzerindeki yazının tercümesi şudur: «Gözden muztarip olan Yani Makaris işbu azizin şanına vakfediyor 28 Ağustos 1899». Panayırı 29 Ağustosta yapılır (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS AYAZMASI — Yeşilköyde, Tayyare Aktarma anbarının arkasındadır, Yeşilköy Demiryolu Caddesinden gidilir. 1947 de Çayırın ortasında bir ağacın yanında dört köşe yekpare taş bilezikli bir kuyudan ibarettir. Arkasına tuğladan yalağımsı bir ilâve yapılmış olup, bilezikteki bir delikten buraya akan sudan istifade edilmekteydi.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS HRİSOSTOMOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kalamışta, Kalamış iskelesi Sokağındadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir yapıdır. Yapı tarihi bilinmiyor. Kilisenin bulunduğu yer Bizans zamanında mezarlık olduğu rivayet edilir. Ortası tonoz olan bağdadi tavan oyma başlıklı altı bağdadî sütuna istinadeder. Zemini mermer döşelidir. İkonostasion ahşap olup sade yapılmış, camekân içinde ikonalarla süslenmiştir. İncil okuma mahalli ve despot kürsüsü ahşap olup sade yapılıdır. Kâgir olan kadınlar mahfiline narteksten çıkılır. Duvarlarında büyük çerçeveler içerisinde müteaddit ikonlar, mermer kaideli iki büyük şamdan ve birçok avize ve kandillerle tezyin edilmiştir. Demir çubuklardan yapılmış olan çan kulesi 1947 de inşa edilmiştir. Mâbedin önündeki meydanlıkta asırlık iki çınar ağacı bulunmaktadır.

AYİOS İOANİS KALİVİTİS AYAZMASI — Kadırgada, Aynülhayat çıkmazında 7 numaralı evin bahçesindedir. Bileziği yekpare taştan oyulmuş bir kuyudan ibarettir. İçerisinde kenarda bir mezar görülmektedir, ki adına takdis edilen azize ait olduğu söylenir. Panayırı 15 Ağustostadır. Bu ayazma hakkında şöyle bir menkıbe vardır:

İoanis Kalivitis Bizansın kibar ve zengin ailelerine mensup Eftropios ve Teodora isminde baba ve ananın çocuğu olarak İstanbulda dünyaya gelir; gayet dindar olup on iki yaşında evini terkederek İstanbulda bir manastıra girer. manastırda fasılasız ibadet yapılırdı. Sekizer saatten üç kafile olarak ibâdete devam edilir, birinci kafilenin bıraktığı yerden ikinci kafile başlar, ikinci kafilenin bıraktığı yerden üçüncü kafile alır ve böylece devam ederdi. Manastır «uyumayan rahibler manastırı» adını almıştı. Altı yıl sonra ebeveyninin hasretine dayanamıyan genç İoanis bir dilenci kıyafetine girip evlerinin karşısına bir kulübe kurarak içinde yaşamaya başlar, kendisini tanımayan eski hizmetçi ve uşaklarının hakaretine uğrar.

Nihayet öleceğini hissederek mektebe gittiği sıralarda anası ve babası tarafından verilen altın haçlı incili ellerinin üzerine koyarak öylece kendisini ana ve babasına tanıtır ve birkaç dakika sonra ruhunu teslim eder. Kulübesinin bulunduğu yere gömülür ve mezarının bulunduğu yerden bir su fışkırır, ayazma olur.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS O TEOLOGOS AYAZMASI — Baltalimanında,, Boyacıköy sırtlarında ayni adı taşıyan kilisenin harabesindedir; kayde değer hususiyeti yoktur.

Neoklis Sarris

AYİOS İONİS O TEOLOGOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Baltalimanında, Boyacıköy sırtlarında bir harâbedir. Romalılardan kalma bir Ekati mâbedi üzerine kurulmuş bir bizans yapısıdır. 1805 de Tarabyadan Baltalimanına yerleşmeğe gelen Rum muhacirlerinin kilisesi olmuştur; onların topladıkları para ile tâmir ve ihyâ edildi, fakat yıllar geçtikçe küçük gelmeğe başladı, köyün merkezine yeni

bir kilise yapılarak bu eski bina terk edildi (1830); o tarihten itibaren de harab olup yıkılmaya başladı, nihâyet bugünkü hâlini aldı (1959). Neoklis Sarris

AYİOS İOANİS O TEOLOGOS (O HRİSOSTOMOS) RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Heybeli Adada Deniz Harb Akademisi avlusundadır; Paleologos sülâlesinden İmparator İoanis'in zevcesi tarafından yaptırılmıştır. 1560 da yanmış, tekrar yapılmış, 1945 de eski Rum Ticaret Mektebi binası Deniz Kumandanlığına geçtiğinde kilise de boşaltılmış, devredilmiştir. Hâlen Akademinin ilmî âletdeposu olarak kulanılmaktadır.

Neoklis Sarris

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Tarabya - Yeniköy yolunda banyoların bulunduğu yerde idi. Asfalt yol genişletilirken ortadan kaldırılmıştır. Bir köşkün bahçe duvarında kemer şeklinde bir izi kalmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Fenerde, Sadırâzam Âlipaşa Caddesinde; Maraşlı Rum İlk okulundadır. Beton bir yapıdır. Kapıdan girince karşıda bir basamak yükseklikte iki ayak üstünde iki musluklu müstatil bir mermer tekne, arka tarafında alçak bir kuyu bulunmaktadır.

Bu ayazma 1845 tarihne kadar Ayios İoanis Damaskino adına anılmaktaydı.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Kadırgada, Kadırga limanı Caddesinde 66 numaralı evin bahçesindedir. Methal kısmı kiremit örtülü ahşap bir çatı, ayazma kısmı alçak kâgir bir yapıdır; içinde derin bir kuyu vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Kalamışta, Kalamış İskelesi Sokağında Ayios İoanis Hırisostomos kilisesindedir, mâbedin içinde, ikonostasionun sol tarafında duvar içindedir, 12 metre kadar derinlikte bir kuyu olup alt kısmı yer altında üstü tonoz bir dehliz halinde uzanır. Narthekste de ayrıca bir ayazma yeri yapılmıştır ki buraya 1937 yılında Elekterios Elefteriadu adında biri tarafından gayet güzel bir mermer tekne konmuştur, kabartma nakışlarla müzeyyen dört ayak üstünde bu tekne üç musluklu ve serâpa kabartma çiçeklerle müzeyyen olup ortada, yine kabartma olarak bir tabak içinde Ayios İoanis'in kesik başı nahtedilmiştir. Ayazma suyu bu tekneye tulumba ile çekilir. Kilise yapılırken temel kazasında çıkmış oyma başlıklı yekpare mermer bir Bizans sütunu da burada durmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Pendikte, Tuzla yolundadır; Temennâ denilen mevkidedir. İki yanı ve üstü kabataş ile örülmüş bir su yoludur, etrafı ağaçlarla bezenmiş bir mesire yeridir. Yazın çok sıcak ve kurak zamanlarda suyunun bazan çekildiği görülür.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Salmatomrukta, Araf Sokağında Panaiya kilisesindedir. Soleanın sağ cenahının altındadır. İki metre kadar uzunlukta, bir buçuk metre kadar genişlikte bir tonozdur.

Beş taş basamaklı merdivenle inilir. İçerisinde bir kuyu bulunmaktadır.. Narteksin sol tarafına ayrıca bir oda yapılmış, içerisine üç musluklu bir mermer tekne konmuştur. Kuyudan kova ile çıkarılan su bu tekneye doldurulur ve buradan içilir. Müteaddit ikonlarla müzeyyendir.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS PRODROMOS AYAZMASI — Samatyada, Narlıkapıda, sur dışarısında Ermeni kilisesi yanındaki küçük kapıdan geçilerek deniz kenarında Faruk Cem'in evinin içindedir. Duvarda bir höcre olup önünde bir kuyu bulunmaktadır. Höcrenin duvarında küçük demir çiviler vardır. Söylenildiğine göre burada bulunan yazılı ve haçlı bir taşı kiliseye almışlar. Evvelce yanında bulunan üç kubbeli tonoz yıkılmış veya yıktırılmış, bugün bir tonoz kalmıştır.

AYİO İOANİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Arnavudköyünde, Arnavudköy, Kuruçeşme Caddesindedir; dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatı ve ortasında yüksek kasnaklı bir kubbeden ibaret kâgir bir yapıdır; 1814 senesinde inşa edilmiştir. Bu tarihten önce küçük bir mâbed olup patrikhane-

nin yazlık kilisesi idi. Kubbe kasnağı dört pencerelidir, iç sathı ikonlar ile tezyin edilmiştir; zemini mermer döşelidir. İkonostasionu, İncil okuma yeri ve despot kürsüsü ahşap olup kabartmalarla süslüdür ve altın yaldızlıdır; Kapıdan girince sağda oyma ve kabartma kornişli dört ince sütunlu ve altın yaldızlı büyük bir çerçeve için Ayios İoanis'in gümüş kaplı bir ikonu vardır. İki büyük bakır şamdan, müteaddid kandil ve bir avize kilisenin tezyinatı arasındadır. Kilisenin giriş kapısında sekiz basamak taş merdiven çıkılır. Çan kulesi avluda, asıl binadan ayrı yapılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, Çınar Meydanında idi. On iki sene kadar evvel belediyece istimlâk edilerek yıktırılmış, yerine park yaptırılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Galatada, Hacı Mini mahallesinde, Sakızcılar sokağı, Kaval Sokağı ve Vekilharç Sokağı ve Necatibey Caddesi arasında kalan ada üzerindedir. 1934 Belediye Şehir Rehberinde Sakızcılar Sokağı Sakızcılardan bozma olsa gerektir.

Galatada Ayios İoanis Kilisesi
(Resim: Salih Sinan)

Kilise 1843 de Sakızlı tüccar ve gemicilerin ianesiyle yaptırılmıştır. İnşası tarihinden bu satırların yazıldığı zamana kadar da (1947) Sakızlıların elindedir, hademe ve ruhbanını Sakızlı mütevelli heyeti tâyin eder, ruhbanın tayin tasdikini patrikhaneye arzeder.

Bu kilise eskiden âdeta bir maslahatgüzarlık vazifesi görmüştür. Sakızlıların İstanbuldaki bütün medenî ve ticarî akidleri burada yapılır, buradan verilen ilâmlar ve hüccetler, burada tanzim edilen mukavelenameler fevkalâ bir itibara sahip imiş.

Vaktiyle bir Katolik kilisesi imiş; birkaç defa yanmış ve tamir edilmiş, son bir yangından sonra tamirine Katoliklerin parası yetişmemiş, bunun üzerine zengin Sakızlı Ortodokslara terketmişler. Kilise 1843 denberi tamir görmemiştir.

Dört kâgir duvar üzerine içi tonozlu, dışı kiremit örtülü bir çatıdan ibaret bir binadır. Avluda bulunan ahşap çan kulesi harap bir haldedir. Vaktiyle kilisenin yanında bulunan bir mezarlık kaldırılmış ve mermerden büyük kabir taşları yazıları üste gelmek üzere avluya döşenmiştir, kabir taşının bir avlu zemini olması hazin bir şey olsa gerektir; bu taşların içinde en yenisi 1865 tarihini taşır.

Kilisenin narteks kısmında da duvarlara yerleştirilmiş birkaç taş vardır; bunların arasında taşçı ustası-heyketraş F. Regus'un imzasını taşıyanlar, bunlar içinde de 1860 da ölmüş Aryeta Falyeru isminde bir kadının taşı 1883 ve 1885 tarihlerini taşır, Aleksandros M a v r o k o r d a t o ' nun kabir taşı da buradadır.

Kilisenin içinde zengin ahşap oymalı ikonostasion, despot kürsüsü ve vâiz kürsüsü nefis birer sanat eseridir; sedefli İncil sehpaları, muazzam pirinç şamdanlar ve gümüş kandiller kay-

dedilmeğe değer.

Bibl. : REK, Muzaffer Esen ve O. Tolga Gezi Notu.

AYİOS İOANİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Boğaziçinde, Yenimahallede İbnisina sokağındadır; dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir bir yapıdır, eski ve küçük bir kilisenin tecdit ve tevsii suretiyle 1834 de yapılmıştır. İkinci Cihan Harbi başındanberi mescit ve kilise arasında askerî depo ittihaz edilmiş olup, şu satırların yazıldığı sırada ibadet, narteksinde yapılmaktaydı. Bu kilisenin avlusunda 500 senelik, yani fetih asrından kaldığı söylenen bir çınar ağacı vardır. (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS İOANİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Burgaz adasında Gökdemir Sokağındadır. İlk binası, zevci imparator Teofilos'un ölümünden sonra imparatoriçe Teodora tarafından, asrının büyük din âlimi Metodios'un hapsedildiği mağaranın yanında, 867 senesinde tesis edilmişti. Celâl Esad «Eski İstanbul» adındaki eserinde binanın Gül Camiini andırdığını söyler (B. : Gül Camii).

Patrik Motodios, tasvirlere ibadeti kaldırmak istiyen imparator Leon zamanında İtalyaya firar etmiş, Kekeme Mihal tahta çıkınca da, Papanın bir mektubu ile beraber İstanbula dönmüştü; fakat bir müddet sonra yeni imparatorun da Tasvirkırıcılar fırkasına temayül etmesi üzerine, 829 da Metodios mahkûm olmuş, yediyüz kamçı atıldıktan sonra yarı ölü bir halde Burgaz adasına sürülmüş, bugünkü binada methalin solunda bulunan mağarada iki haydut ile beraber hapsedilmişti. Mihailin ölümü ile yerine geçen oğlu Teofilos, bazı eski metinlerin okunmasında Metodios'a muhtaç olmuş, Burgaz'daki mahbesinden İstanbul sarayına getirmişti, bir tasvirkırıcı olan Teofilos'un 841 de ölümü, iktidarı tasvirperest zevcesi Teodoraya bırakmış, o da bir yıl sonra Metodios'u patrikliğe getirerek tasvirperestliğin kat'î galebesini temin etmişti.

Bugünkü bina, 1896 da Metodios mağarasının tam üzerine inşa edilmiştir. Salip plânlı büyük bir kâgir yapıdır, dört kolu kiremitli çatı ile örtülmüş, ortada büyük bir kubbesi vardır, kubbe, dört fil ayağı üzerine atılmış dört kemer üstüne kurulmuştur. Zemini mermer döşeli olan mâbedin içi, tarihî hâtıratına lâyık bir surette tanzim ve tezyin edilmiştir. Narteksin sol yanında iki sütunlu ve kemerli bir kapıdan bir odaya girilir ki mağara bu odanın altındadır, demir kafes içine alınmış methalinden on bir basamaklı taş merdivenle sola doğru dönmeli olarak inilir, 3,5×1,75 genişliğinde bir yerdir, tavanı ince kırmızı tuğladan, duvarları kesme taştandır, tavanında üzerine kilise yapılırken örülmüş iki delik vardır ki Metodioş'un yiyeceği buradan atılırmış. Bu odada Metodios'un mağara hayatını tasvir eden büyük bir yağlı boya tablo vardır: Önde ve sağda, patrik kukuletalı ruhanî kisve ile asasına dayanmış ayakta durmaktadır, başını mukaddes hâle çevirmiştir; solda ve ikinci plânda yalın ayak başı açık ihtiyar bir balıkçı bir koltuğunda ekmek, öbür koltuğunda bir su destisi ile merdivenden inmektedir.

Hakkı Göktürk

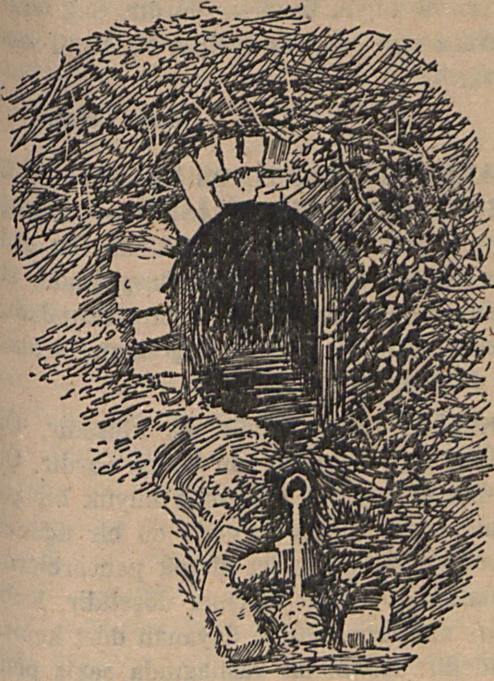
AYİOS İOANİS RUS MANASTIRI — Galatada, Galata Mumhanesi Caddesindedir; 151 kapı numaralı beş katlı bir bina olup on altı odadır; üst katta küçük bir ibâdethanesi vardır. 1888 de inşa edilmiş, Birinci Cihan Harbine kadar Kudüs ile Aynarozu ziyarete giden Rus hacıları gidişte ve dönüşte İstanbuldan geçerken bu manastırda misafir edilirlerdi. Birinci Cihan Harbinde askerî işgal altına kondu, 1918 mütarekesinde Rus cemaatine iade edildi. Bina hâlen oda oda kiraya verilmektedir (1948).

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI — Beykoz ile Paşabahçesi arasında, Gümüşsuyu tepelerindedir, halk ağzında sadece ayazma diye de meşhurdur. Sultaniye Çayırından yarım saatlik yerdir, şoseden ve keçi yollarından gidilir, yüksekçe bir tarlanın altındadır. 1947 de yanı başında ulu bir çınar ağacı vardı, içi su dolu idi, kaya içinde iki metre boyunda bir metre eninde bir yerdir.

Hakkı Göktürk

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI — Büyükderede tuğla ocaklarının arkasına rastlar. Tepede, Maksudun çayırındadır. Tuğla yapı küçük bir tonostan ibarettir. Bir boru ile su devamlı akarak biraz ilerisinde tuğla yapı bir havuza dolar.

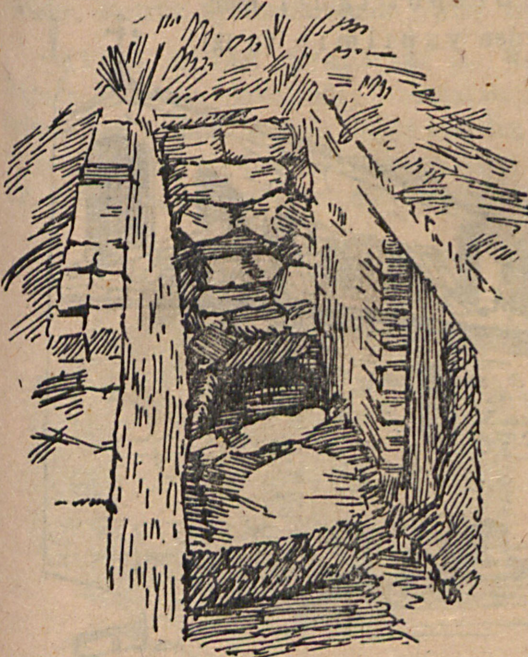
Hakkı Göktürk

Büyükdere Ayios Kostantinos Ayazması
(Resim: Hâşim)

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI — Çengelköyünde Çaprazlı İngilizalibey Çiftliğinin arka tarafındadır. Yer altında bir kanaldan gelen bir sudur ki, kanalın yer yüzüne çıkan kısmı 1947 de paralel iki tuğla duvar arasında bulunuyordu, ağzın başında bir kaFraağaç vardı, ve su, beton yapı müdevver bir havuza akmakta idi.

Hakkı Göktürk

Çaprazlı Çiftliğinde Ayios Kostantinos Ayazması
(Resim: Hâşim)

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI — Yeniköyde, Köybaşı Caddesinde (İstinye yolu) Bayan Emine Müzeyyenin 225-1 numaralı evinin bahçesinin altındadır. Altı taş basamaklı merdivenle inilir. Tonosun altında bir metre uzunlukta, bir metreye yakın genişlikte derince bir kuyu bulunmaktadır. Metrûk olan bu ayazma evin kuyu vazifesini görmektedir.

Hakkı Göktürk

AYİOS KOSTANTİNOS AYAZMASI — Büyükadada Dilde Heybeliadaya karşı deniz kenarında kayalıkların yanındadır. Kapıdan karşı duvarda mermer üzerine kabartma bir haçın iki yanında Büyük Kostantin ile anası Eleninin kabartma tasvirleri vardır. 1881 tarihini taşıyan bu kabartmadan gayri ayazmanın kayda değer bir hususiyeti yoktur. Panayırı 21 mayısta yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS KOSTANTİNOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Tarabya Rum mezarlığındadır, dört duvar üzerine kiremitli bir çatıdan ibaret kâgir bir yapıdır. Kitâbesinin türcümesi şudur:

«İşbu kilise ustası Yorgi Zafiridir. Mühendis N. Fusta nezareti tahtında 1875 senesindedir».

Tezyinatı ve yapı kıymeti bakımından kayde değer bir hususiyeti yoktur.

Hakkı Göktürk

AYİOS KONSTANTİNOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Paşabahçesinde, Çağatay Sokağındadır. Mimari tarzi bazilikâ şeklindedir. Kâgir yapıdır. Mâbed Sokak üzerinde olup dış avlusu yoktur; on bağdadî sütun üzerine tutturulmuş bir beşik örtüsü çatı ile örtülmüştür. Kapısının üstündeki kitâbeye göre inşası 26 Ekim 1894 de hitam bulmuştur. Nartekse sağ yan kapıdan sekiz mermer basamaklı merdivenle girilir. Narteksin Sokağa açılan bir orta kapısı ve sol tarafta yan avluya açılan diğer bir kapısı vardır.

Mâbedin zemini mermer döşenmiştir. Kadınlar mahfili kâgir olup narteksin yanında bulunan methalden ahşap basamaklı mer-

divenlerle çıkılır. İkonostasion ahşap olup beyaza boyanmış, oyma ve kabartmalar ile tezyin edilmiştir. İncil okuma yeri ve despot kürsüsü ahşaptır. Kayda değer bir hususiyeti yoktur.

Hakkı Göktürk

AYİOS KOSTANTİNOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Samatya ile Yedikule arasında, tramvay Caddesi üzerindedir; Samatyadan yüründüğüne göre sol koldadır. 1805 de, İmrahor ve civarı rumların ianesi ile yaptırılmıştır. Avlusu içinde papas, kandilci, zangoç odaları ve bir de ilk okulu vardır. Çanı ve çan kulesi 1903 de semt zenginlerinden Avram Vasiliyadi, Yorgiyadis ve Kalfa tarafından yaptırılmıştır.

Osman Tolga

AYİOS KOSTANTİNOS VE AYİA ELENİ AYAZMASI — Tarabyada Tokatlıyan (Konak) otelinin avlusundadır. 1,65×1 metre genişliğinde 2 metre yükseklikte bir tuğla yapıdır. Üzeri camekân örtülü, zemini mermer döşelidir. Camlı bir kapısı vardır. Kapıdan girilince sağ tarafta demir kapaklı bir kuyu ve bir küçük bakraç bulunmaktadır. Karşı tarafta duvara raptolunmuş mermer raf olup üzerinde bir bardaktan yağ kandili, bir tahta kumbara bulunmaktadır. Karşı tarafta duvarda mermer çerçeve içerisinde Büyük Kostantin ile anası Eleninin günkonları ve küçük tasvirler vardır. Sağ tarafta duvara raptolunmuş ayaksız bir küllü şamdan vardır.

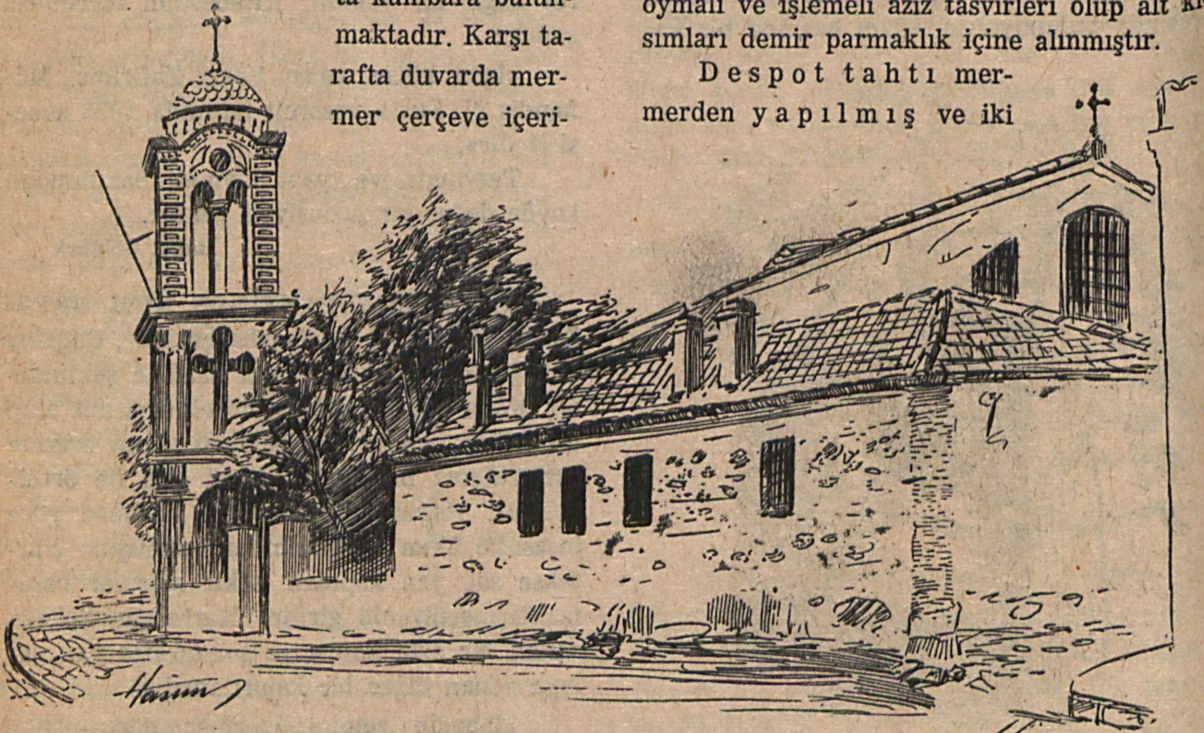
Hakkı Göktürk

AYİOS KOSTANTİNOS VE AYİA ELENİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Beyoğlunda Kalyoncukulluğu Caddesinde; bu cadde ile Kemer Bostan sokağı kavşağında, etrafı duvar ile çevrilmiş bir avlu ortasındadır. Yapısına 25 mart 1856 da başlanmış, 9 mart 1861 de bitmiştir.

Kubbeli kârgir büyük bir kilisedir. Ön cephenin iki köşesinde çan kulesi vardır. Ön cephenin orta yerin tepesinde büyük bir çalar saat olup, bunun üstünde de bir üçüncü çan vardır. Mâbedin içi birçok pencerelerde aydınlatılmış, zemini mermer döşelidir. Kubbe dört murabba sütuna dayanan dört kemer üstündedir. Kubbenin kasnağında sekiz pencere vardır. İki yanda bulunan galeriler altı sütun ve sekiz kemerlidir. Kubbenin göbeğinde bir pantokrator kompozisyonu vardır. Kasnağın pencere araları ve kemerlerin zaviyeleri de azizlerin tasvirleri ile tezyin edilmiştir.

Duvarlarında büyük kıtada çerçeveleri oymalı ve işlemeli aziz tasvirleri olup alt kısımları demir parmaklık içine alınmıştır.

Despot tahtı mermerden yapılmış ve iki

Samatyada Ayios Kostantinos Kilisesi
(Resim: Hâşim)

basamaklı olup basamak başlarında oturmuş vaziyette mermerden iki küçük arslan vardır. Anvonu (İncil okumağa mahsus mahfil) da mermerden yapılmış ve azizlerin tasvirleriyle altın yaldızla tezyin olunmuştur.

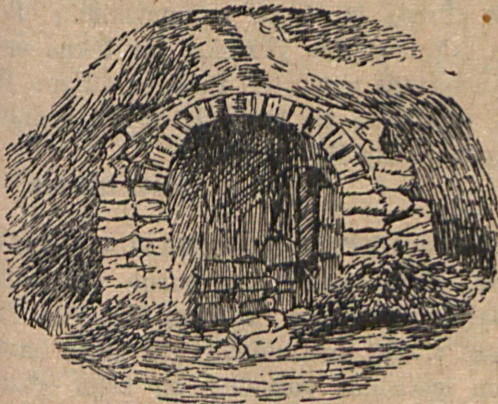
Kilisenin ikonostasionu da bir sanat eseri olup altın yaldızla tezyin olunmuş, on tane tam boyda gümüşlü ikon ile tezyin edilmiştir. İkonostasionun önünde beşer mumlu iki küçük pirinç şamdan, daha geride birer mumlu iki pirinç şamdan, yanlarda küçük mumları koymak için dört tane kumlu pirinç şamdan ve tavanda bir çok avizeler vardır. Nartekse iki yandan iki camlı kapıdan geçilir. Narteksin avluya bakan cephesinde de, ortada iki sütunlu bir büyük kapı, iki yanda da birer küçük kapı vardır.

Büyük kapının üstünde tarih kitâbesi vardır. Kilisenin cephelerindeki çalar saat, Rum zenginlerinden Kosti Çiçopulos'un hediyesi olup Avrupadan sureti mahsusada getirtilmiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS MAMAS AYAZMASI — Yeşilköyde, Hava Meydanının arkasındadır; ki eski Ayamama Çiftliğinin arazisi içindedir. Harap bir tonoz altında bir metre kare genişliğinde bir yapıdır. Aşınmış ve bozulmuş iki basamak taş merdiven ile inilir. İçinde, yarım metre kadar derinlikte bir kuyucuk vardır. Metrûk ayazmalardandr (Eylûl 1947).

AYİOS MİNAS AYAZMASI — Kumkapıda; Müsteşar Sokağında; 3 numaralı evin içinde yer altındadır. Sola doğru kıvrılan bir dirsekle on üç taş basamaklı merdivenle inilir. 2,75 metre genişlikte, dört metre uzunlukta karanlık bir tonoz mahal olup orta yerde cidarı tuğla kaplı az derinlikte bir kuyu bulunmaktadır. Dipte sağ köşede su kaynayan bir çukur da vardır. Duvarında iki höcre vardır. Evin içine bir el tulumbası yapılmış suyundan istifade edilmektedir. Kışın kuyu taşarak girilemiyecek bir durum alır. Metrûk ayazmalardandır.

Yeşilköyde Ayios Mamas Ayazması
(Resim: Hâşim)

Hakkı Göktürk

AYİOS MİNAS AYAZMASI — Balatta, Mahkeme altı Caddesinde; Panaia kilisesindedir. Bir kuyudan ibarettir.

Hakkı Göktürk

AYİOS MİNAS AYAZMASI — Fenerde, Vodina Caddesinde; Ayios Yorgios Metodi kilisesindedir. Soleanın sağ tarafında bileziği yekpare mermerden oyulmuş bir kuyudan ibarettir.

Hakkı Göktürk

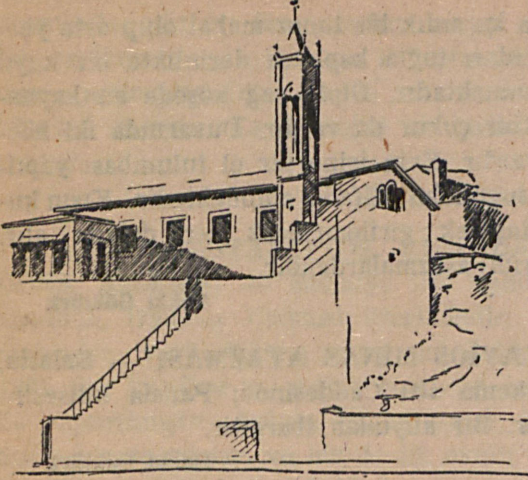
AYİOS MİNAS AYAZMASI — Bebekte İnşirah Sokağında, caddeden gelindiğine göre sokağın nihayetine doğru sol tarafta yüksekçe bir arsanın altındadır. 70 santim kadar yükseklikte dar bir dehlizden ibaret olup, sokağın altına rastlayan orta kısmının iki metrelik yerinde, dibi çamurlu bir su bulunmaktadır. Dehlizin methaline yakın bir yerde, Önünde bir kandil - fener yanan, biri ayakta diğeri atlı Ayios Minas'ın iki tasviri vardır. Panayırı 11 Kasımdadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS MİNAS AYAZMASI — Samatyada Ayios Minas - Polikarpos kilisesinin içindedir; kiliseye arka bahçeye bakan kapısından girildiğine göre solda, 17 basamak taş merdivenlerle inilir; oldukça geniş, tonoz kemerli bir yerdir. Suyu, buradan da 7 - 8 metre derinlikte dar bir kuyudan kova ile çekilir; kuyunun ağzı, yukarıya doğru da bir baca halinde devam eder ki, eskiden bu yer altı kısmı yokmuş, burası yapılınca kuyuya bir ağız açılmış, üst kısmı, da çimento ile kapatılmış. Panayır günü 11 kasımdır.

Osman Tolga

AYİOS MİNAS - POLİKARPOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Samatyada, tramvay caddesinde set üstündedir; caddeden bu set üzerine 26 basamak dar bir taş merdi-

Samatyada Ayios Minas Polikarpos Kilisesi (Resim: R. Sevinçsoy)

venle çıkılır, kilisenin asıl methal kapısı, arkadaki Bestekârhakkıbey Sokağındadır.

Davudpaşa iskelesi tarafından Samatyaya girerken sağ kolda, kızıl sarı badanası ve kârgir çan kulesiyle derhal göze çarpan ve kârgir duvarlar üzerine kiremitli beşik çatı ile örtülmüş bulunan bu kilise, İkinci Sultan Mahmud'dan alınan bir berat ve Samatya Rumlarının topladığı iane parası ile 1833 de, eski bir Bizans kilisesinin uzun zamandanberi metrûk duran harabesi üzerine yapılmıştır.

Osman Tolga, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda:

«Eski mütevellilerden Samatyalı kasap Niko ve papas Dimitrinin rivayetlerine göre 1840 da Samatyayı harap eden büyük yangında, Rum tulumbacılar kiliseyi kurtarmağa çalışırken, bir balıkçı, gökyüzünde alevler arasında bir atlının dolaştığını görüyor papaslara söylüyor; kilise yangından kurtulunca da, papazlar bu atlının Ayios Polikarpos olduğuna hükmederek, Ayios Minas adına inşa edilmiş olan mâbedin ismine bu azizin de ismini ilâve ediyorlar»; diye bir fıkra naklediyor. Bundan ötürüdür ki, kilisenin, 11 ikinciteşrinde Ayios Minas adına, 22 şubatta da Ayios Polikarpos adına iki isim günü vardır.

Yüksek çatısı ahşap sütunlara istinat eden, müteaddit kıymetli avizeler, gümüş kandiller, şamdanlar, mum sehpalariyle tezyin edilmiş bulunan kilisenin yaldızlı ahşap ikonostasionunda ve duvarlarında eski ve kıymetli ikonlar vardır; bu arada, İkonostasyonu sağ kenarındaki bir Ayios Minas ikonu, 1746 tarihli bir Ayios Yuanis ikonu ahşap oyma çerçeveli bir Ayios Yuanis ve kanatlı melek ikonu bilhassa kayda değer. Kilisenin sol duvarında, büyük bir camekân içinde, İsanın ölüsü etrafında toplanmış yakınlarını gösteren oldukça büyük bir ikon vardır; bu tasvirde, an'anevî altın veya gümüş safihalar yerine, Rus stilinde altın ve gümüş sırma işleme kullanılmış, etrafına da firdolayı rusça bir yazı yazılmıştır; İstanbul Ansiklopedisi için tercüme imkânı bulunamamakla beraber, incilden alınmış satırlar olarak tahmin edilebilir (Mart 1947).

Kilisenin arka bahçeye bakan kapısından girildiğine göre solda, taş merdivenlerle inilir Ayios Minas adına bir de ayazması vardır.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

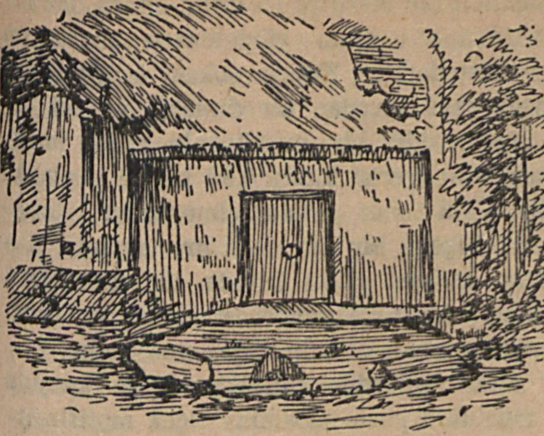
AYİOS NİKİTAS AYAZMASI — Heybeliada Deniz Lisesi kayıkhanesinin altındadır, lisenin arkasındaki yoldan gidilir, beş altı basamak taş merdivenle inilir ki 1947 de basamaklar bozulmuş, meyilli bir toprak yol halini almış bulunuyordu. Yer altında zemini mermer döşeli bir yer olup içinde bir kuyu vardır. 1930 da methali tuğla ile örülmüş ve ziyareti menedilmiştir. Yukarıdaki malûmat, lisenin otuz yıllık emektar hâdemesi Hasan Mete'den alınmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKİTAS AYAZMASI — Eğrikapıda, Tandır Sokağındadır. 9 numaralı evin yanında bir bahçenin içerisindedir. Bir yan duvarı kâgir, ahşap çatı üzerine kiremit örtülü bir yapıdır. Kapıdan girince karşıda solda iki taş basamaklı merdivenle inilir, bir ruvak altında bir kuyu bulunmaktadır. Ruvağın sağ tarafında yüksekte bir tekne vardır. Duvarında mevzuları İncilden alınmış iki tablo, tavanında bir avize üç kandil asılıdır. Panayırı 15 Eylülde yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKİTAS AYAZMASI — Büyükderede, Kefeliköyde; Kireçburnu Caddesinde, dalyanın hizasına rastlıyan Bay Filo Tokatlıyan arazisi dahilindedir. Bir kilise harabesinin içerisinde yükselen bir setin altında 1,5 - 2 metre yüksekliğinde, 50 - 60 santim genişliğinde müstatil şeklinde içi su dolu

Büyükderede Ayios Nikitas Ayazması
(Resim: Hâşim)

sarnıcımsı bir yerdir. Yerden 50 santim kadar yükseklikte olan kısmı mermer kaplıdır. Suyu karşı duvardaki bir delikten gelerek ön tarafta bulunan bir delikten gitmektedir. İçerisinde Ayia Nikita'nın bir tasviri, içinde mumlar bulunan saç bir tekne ve bir kandil vardır. Rivayete göre buraya Birinci Dünya Harbi sıralarında bir kilise yapılmak istenmiş, her ne sebeptense vazgeçilmiş, şimdi dört duvarı kalmış bir haldedir. Kapısı demir kanatlı, kapalı durmaktadır. Panayırı 15 Temmuzda yapılır. 1947 de bu ayazmayı görmek için Kefeliköyde Barba Haralamboyu bulmak lâzım geliyordu.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Fenerde, Abdülezelpaşa Caddesinde; Turyağ deposu önündedir. Yaya kaldırımın üzerinde bulunan demir kapaklı methalinden sekiz mozayik basamakla merdivenden inilerek sol tarafta duvarın altında bir kuyu olup sol tarafında dar bir tonos gözükmektedir. Ayazma yolun altına rastlar. 1948 de uzun zamandanberi metrûk bulunuyordu. Yanındaki bina da ayazmaya ait bir ibadethane olup Turyağ müessesesinin deposu olarak kullanılmaktadır; depoda çalışanların rivayetine göre içinde ayazmaya ait bir kitâbe ile ikonlar var imiş ziyaret imkânı bulunamadı.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Kasımpaşada, Bahariye Caddesinde; Yenişehire giden yol üzerindedir. Sağda bahçivan Halil Ay'ın bostanı içerisindedir. Üstü çinko örtülü üç pencereli kâgir bir kulübeden ibarettir. Kapısının üstünde 1932 tarihi yazılıdır; kapısı üstündeki yunanca kitâbede de ancak şu satrlar okunabilmiştir:

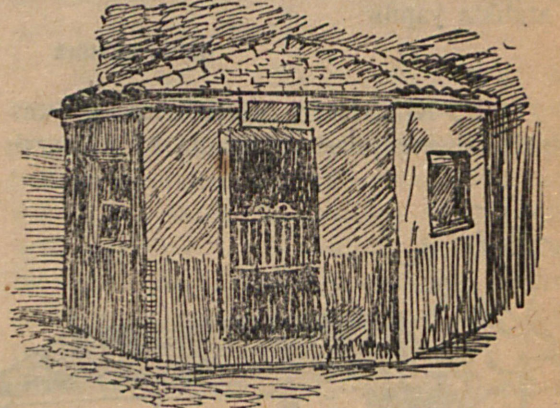
«Selâmlar!

Güneşin tatlı aydınlığını görenler hoş geldiniz ve hoşça gidiniz, ben âcizleri için dua ediniz. Savatin oğlu Theoklistos burada yatıyor.» Bu kitabenin ayazma kazıldığı zaman Ayios Nikolaos'un bir ikonu ile yeri altından çıktığı rivayet edilir. Bina 1932 senesinde yapıldığı zaman üzerine konmuştur. İçerisinde bir kuyu olup yanına bir set yapılmış setin ortasında bir ağaç gövdesi vardır. Kuyunun ağzı dar ve müstatil şeklinde olup bir kapak vardır.

Tavanında mavuna şeklinde bir âvize, sekizi küçük biri büyük yağ kandili asılıdır. Duvarları da birkaç ikon ile tezyin edilmiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Balatta Ayani Sokağında, Ayios Strati klisesinin avlusundadır. Mâbedin arka duvarına bitişik kiremit örtülü kâgir bir methalden girilir, basamak taş merdiven ile inilir 2×3 metre genişlikte, tavanı ahşap, zemini çimento bir

Balatta Ayios Nikolaos Ayazması
(Resim: Hâşim)

yerdir, kuyunun yüksekçe bir taş bileziği vardır; büyük bir çerçeve içinde 1907 tarihli yağlıboya Ayios Nikolaos tasviri, Fener Patrikhanesi tarafından hediye edilmiştir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Topkapıda, Sulukule Caddesinde Ayios Nikolaos kilisesi içinde narteksin sol tarafındadır. Ağzı gayet alçak yekpâre mermer bilezikli bir ku-

yudan ibarettir. Üzerinde bir demir çıkıntı vardır. Kenarındaki setin üzerinde kabartma işlenmiş ayaklı bir mermer tekne vardır. Sağ duvarda yere dayanan iki sütunlu çerçeve içerisinde Ayios Yorgiyos'un at üzerinde ejderha mızraklıyan bir ikonu vardır. Ayazma bir demir parmaklık içine alınmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Boğaziçinde Paşabahçesinde, Şehitlik Caddesinde idi. 50 sene evvel üzerine evler yapılarak ortadan kaldırıldı.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Kuruçeşme, Arnavutköy arasında, Kollej yolunda; Kollej bahçesinin altındadır. 2 metre kadar genişlikte, 6 metre kadar uzunlukta tavanı tonoz zeminini kaba taş döşelidir. Kapıdan girince iki adım yürüdkten sonra iki taş basamaklı merdivenle inilir. Kapıdan girince karşıda tonozun altında, önünde tel örgü korkuluk olan bir metre eninde ve boyunda derin bir kuyu bulunmaktadır. Sol duvar boyunca kaba taştan bir set vardır. Sağ duvarda iki sol duvarda bir höcre vardır. Panayırı 6 aralıkta yapılır.

Hakkı Göktürk

AYOS NİKOLAOS AYAZMASI — Kumkapıda, Hisarçeşmesi sokağında 19 numaralı basamaklı bir merdivenle inilir, sonra dar bir dehlizden altı adım yürüdükten sonra on evin altındadır. Kapısı sokak üzerindedir. Evvelâ sağa kıvrılan bir dirsekle on iki taş taş basamaklı bir merdivenle daha inilir. Ayazmanın içerisi 2,88×6,90 metre genişliktedir. Üstü tonoz, zemini çimentodur. Karşıda sol köşede bir kuyu vardır; tavanda, kuyunun üstüne gelen hizada bir camekânla örtülmüş bir tepe penceresi vardır ki, ayazmanın üzerindeki evin bahçesine açılır.

Merdivenlerden inildiğine göre karşıda iki musluklu yüzü kabartma çiçek motifleriyle süslü bir mermer tekne vardır. Duvarlarında camlı çerçeveler içinde Ayios Nikolaos'un gümüşlü bir tasviri ve diğer aziz tasvirleri vardır. Ayazma elektrikle aydınlatılmıştır. Panayırı 6 aralıkta yapılır.

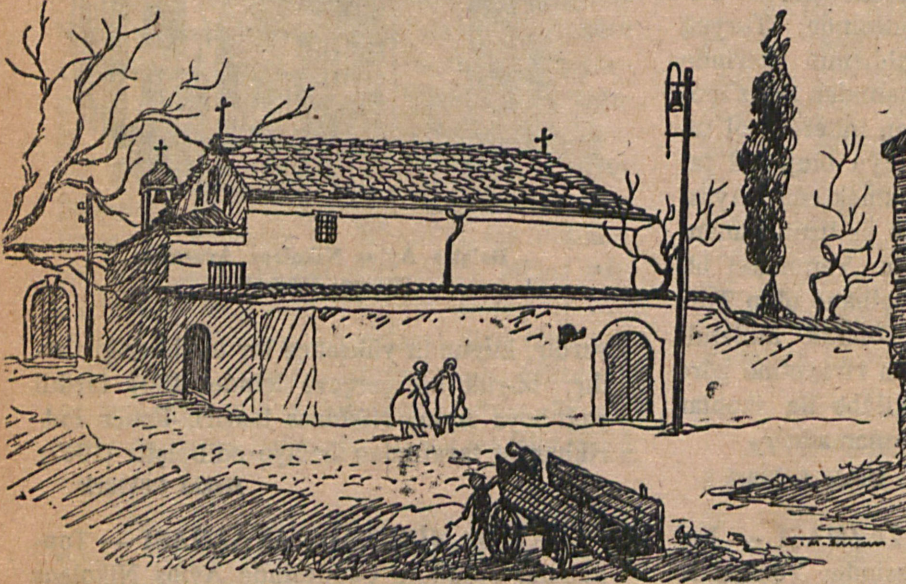
Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — Beykozda, Beykoz Camiinin ilerisinde Paşabahçesi yolunda imiş bu satırların yazıldığından yirmi sene evvel yıkılmış ve kurutulup ortadan kaldırılmış (Mart 1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS AYAZMASI — İstinye koyundaki Mısırlı İsmail Paşa yalısının arâzisinde idi; 1938 - 1939 yıllarnda sahil yolu genişletilirken istimlâk edilen yerler arasında kapatıldı.

Neoklis Sarris

Samatyada Ayios Nikolaos Kilisesi (Resim: Salih Sinan)

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Samatyada küçük bir kilisedir. 1865 de Samatya Rum cemaatinin ianesiyle inşa edilmiştir. Mimarî bir kıymeti yoktur. Bahçesinde biri el çıngırdağından az büyükçe, diğeri de1900 da dökülmüş beş metre irtifaında iki çanı vardır; büyük çan asıldıktan sonra küçüğü de ilk hâtıra olarak yerinde muhafa edilmiştir.

Müteaddit ikonlar, a v i z e l e r, şamdanlar,

kandillerle tezyin edilmiş olan kilise, bilhassa göze ilk çarpan hususiyeti, ince ahşap direkler üzerine konulmuş iki sıralı gemi fenerleridir, malûmdur ki bu aziz gemicilerin hâmisidir; bu direkler ve fener çerçeveleri kabartma çiçek nakışlı olup böcek kabuğu, prusya mavisi ve kızılcık pembesi renklerle boyanmış, renklerin imtizacı çiy ve kabartma işçiliği iptidaî olmasına rağmen pitoresk şeylerdir. Ahşap despot kürsüsünün üstündeki büyük taç, en masum tesamühe sahip olanlara bile Etniki Eteryanın faaliyet günlerini hatırlatabilir. İkonlar arasında 1857 tarihli bir Ayios İoanis, 1811 tarihli bir Hristos en güzellerindendir. Fakat, bu kilisenin, İstanbul rumları arasında en çok ziyaret edilen tasviri, kapıdan girilince soldaki birinci sütunun altındaki «Ayios Fanurios» ikonudur, bu ikon, gelinlik kızlar tarafından koca kısmeti için ziyaret edilir, çerçevesine de fırdolayı ampuller yerleştirilmiştir. Kilise kapısının hemen sağında bir de ayazması vardır, panayır günü 23 nisandır.

Bibl.: REK, Muzaffer Esen ve İsmail Ersevim, Gezi Notu.

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Haliç boyunda Ayakapıda Abdülezel Paşa Caddesi üzerindedir; İstanbulun büyük kiliselerindendir. Dört duvar üzerine on iki büyük ahşap sütuna istinat eden içi tonoz, kiremit örtülü bir çatıdan ibarettir; kârgir bir çan kulesi olup büyük çanının azizin adını taşıyan Rusya Çarı Nikola tarafından hediye edilmiş olduğu söylenir.

Bizans devrinden kaldığı tahmin edilen ilk yapı 1600 de yanmış, üçüncü Mustafa devrinde ve Koca Ragıp Paşa sadaretinde bu hükümdarın bir gün Ayakapıdan geçerken, semtin Rum ekâbirinin istirhamı üzerine bizzat Padişâh, tecdiden inşasına izin vermiş, kilise alelâcele ahşap olarak yapılmış ve Sultan Mustafanın velâdet gününde bir de civarını mahveden bir yangında ahşap Nikolaos kilisesi de yanmış, 1837 de Rum cemaatinin ianesi ile bugünkü ahşap çatılı kâgir bina yapılmıştır.

Bu kilisenin içinde göze çarpan ilk hususiyet, serapa mermerden inşa edilmiş; kabartma taş işçiliği çok temiz ikonostasiondur; üzerini süsleyen ikonların içinde kayda değer olanı Ayios Nikolaos ikonudur. Bu ikonun gümüş işçiliği gayet güzeldir; sol duvarda büyük bir vitrin içinde yine Rusyadan Çar Nikola tarafından gönderilmiş gayet kıymetli bir levha vardır; Al çuha üzerine altın sırma ile işlenmiş olan bu levhada İsanın ölüsü etrafında toplanmış yakınları tasvir edilmiştir; esvapları sırma işlemeli olan figürler yarı mücessem, yüksek kabartmadır; yine aynı duvarda bir «Çocuk İsa ile Meryem» vardır ki, bunun da gümüş işçiliği ve bilhassa kumaş kısmı gayet nefistir. Kilisenin ahşap ve oymalı despot tahtı ve ahşap vâiz mahfeli emsali arasında güzel eserlerdendir. Mâbed bilûmum Rum kiliselerinde olduğu gibi müteaddit kıymetli avizeler, kandiller ve şamdanlarla tezyin edilmiştir. Mâbedin hiyeron vimasında (Mihrap önü) Ayia Trapeza (Mukaddes sofra timsali) bir mermer sütun üzerine oturtulmuş geniş bir mermerden ibarettir ki, bilâhare bunun dört köşesine dört mermer sütun daha ilâve edilmiştir. Narteksinin ortasında da gemicilerin hâmisi olan Ayios Nikolaosa nezredilmiş üç direkli yelkenli gemi şeklinde bir avize vardır. Rum zenginlerinden müteveffa Zafiropulo bu kiliseye zengin bağışlarda bulunmuş, bu arada karşısına kendi adına nisbetle anılan bir de ilk okul yaptırmıştır.

Bu kilisenin yanında müştemilâtı haline inkılâp etmiş bir Ayios Haralambos ayazması ve kilisesi vardır. Kilisenin Narteksi önünden merdivenle çıkılan bir daire vardır ki, bu satırların yazıldığı sırada mütevelli heyetine tahsis edilmiş bulunuyordu. İki küçük beşik kubbe ile örtülmüş ve ortasında gayet narin iki mermer sütunu bulunan bu oda güzel bir yapıdır.

Bibl.: REK, Muzaffer Esen ve İsmail Ersevim, Gezi Notu.

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Topkapıda, Sulukule Caddesindedir; yüksek bir duvar ve duvar boyunca sıralanmış müştemilâtı ile çevrilmiş bir avlu ortasındadır. Gemi plânında yapılmış kiliselerden olup dört kâgir duvar üzerine çekilmiş kiremit örtülü bir çatıdan ibarettir; kâgir çan kulesi, Sulukule caddesine açılan bahçe kapısının ve bu caddeye bakan duvarın üstündedir. Bu satırların yazıldığı sırada görülen yapı, 1750 de inşa edilmiş, 1874 de

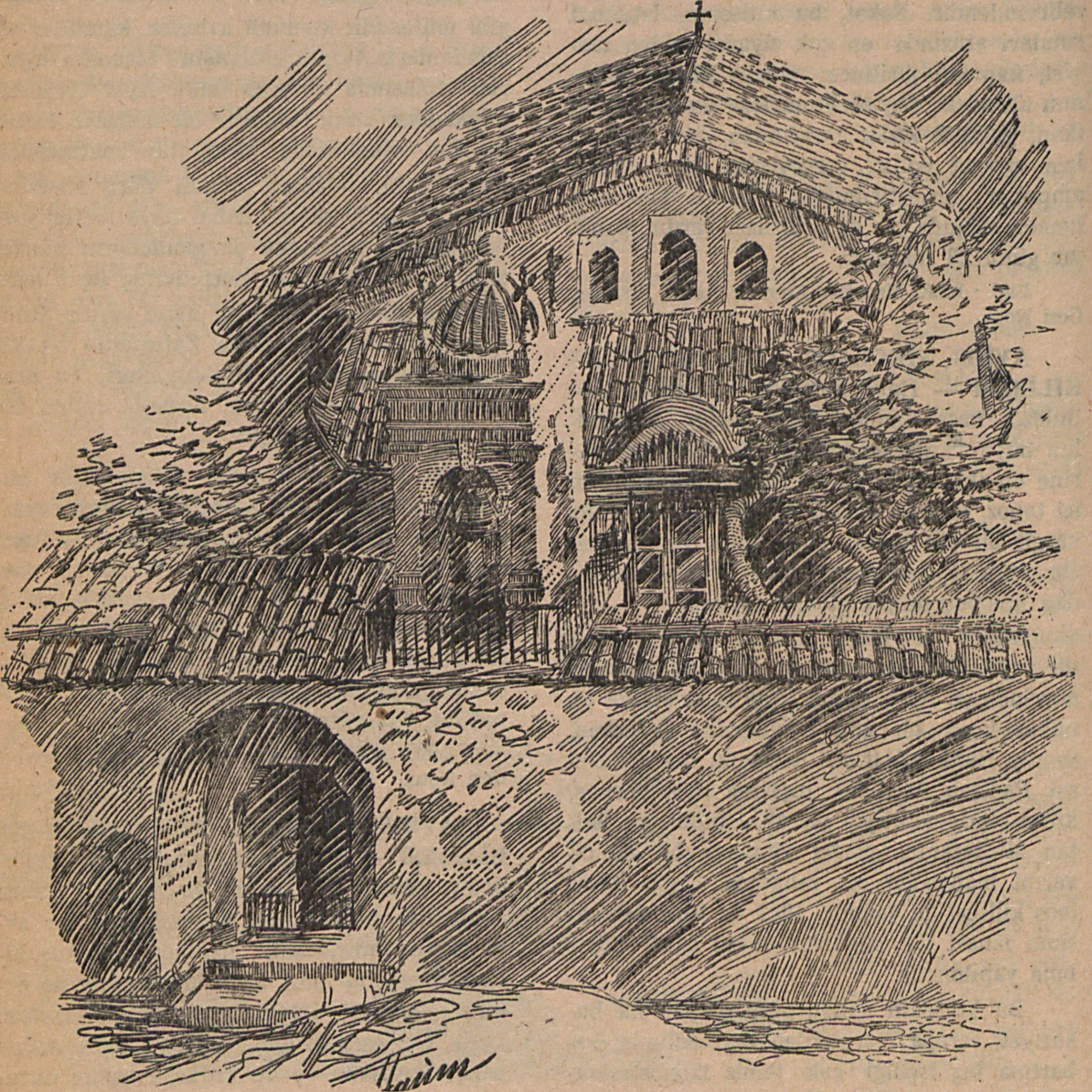
yanmış ve bu tarihten bir müddet sonra tesdiden tamir ve ihya edilmiştir.

Narteks, camlı bir ahşap bölme ile çevrilmiş olup, zemini, nereden getirildiği tesbit edilemiyen kitabeleri rumca mezar taşları ile döşenmiştir; narteksin sol köşesinde ayni azizin adına nisbetle anılan bilezik taşı gayet alçak yekpare mermerden bir kuyu, ayazma vardır, suyu acıdır.

Kilisenin zemini mermer döşelidir; ahşap tavanın orta tonoz parçası dört köşeli on iki ahşap sütun üzerine atılmış olup, son iki sütun arasında bulunan ahşap ikonostasion kabartma çiçek süsleri ile bezenmiş, yeşil yağlı boya ve altın yaldız ile boyanmıştır; kayde değer bir hususiyeti yoktur; ortasındaki Orea - pilinin kırmızı kadife perdesi üstünde, gümüşlü bir Kuddâs kompozisiyonu vardır.

Bu kilisedeki sair ikonlar arasında bilhassa zikre değer olanları şunlardır:

Narteksden girildiğine göre, sağdaki ikinci ve üçüncü sütunların arkasında, sağ duvar önünde, yere konmuş üç kanatlı paravan şeklindeki büyük ahşap çerçevenin ortasında gümüşlü büyük bir Ayios Haralambos ikonu, aynî çerçevenin sol kanadında Çocuk İsa ve Meryem ikonu sağ kanadında Ayios Yuanis

Topkapı - Sulukule yolunda Ayios Nikolaos Kilisesi
(Resim: Hâşim)

ikonu; solda üçüncü sütun önünde bir saçaklı kürsü üstünde gümüşlü bir Ayios Nikolaos ikonu, solda dördüncü sütunun arkasında sol duvarda kabartma ve gümüş işlenmiş bir «İsanın ölüsü etrafında» kompozisionu, ki bu ikonun önündeki kandilli parmaklık da güzeldir.

Kilise, bütün emsalinde olduğu gibi müteaddid avize, kandil ve şamdanla tezyin edilmiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Galatada, Kemankeş Kara Mustafapaşa Mahallesinde, bir kapısı Hoca Tahsin Sokağında, diğer kapısı Galata Mumhanesi Caddesinde bu semtin en büyük kilisesidir. Dört kâgir duvar üzerine iç taraftan tonoslu, dışı kiremit örtülü bir çatıdan ibarettir. Birçok Rum kiliselerinde olduğu gibi tonoz iki sıralı altışardan on iki kalın ahşap sütun üzerine istinal etmiştir. Gayet yüksek ve zengin oymacılık işleriyle müzeyyen ikonostasyonu muhakkak ki, bir sanat eseridir. Buna mukabil kilisenin diğer ahşap aksamının kabartma tezyinatı alelâde şeylerdir.

Kilisenin bugünkü binası 1856 da Galata rumlarının iane parasiyle yapılmıştır; fakat tezyinatına bilhassa Kefalonyalı gemiciler pek çok para harcamışlardır; muazzam ikonostasyon onların parasiyle konulduğu gibi 1879 da sekiz metre boyunda ve üç metre eninde bir de büyük Ayios Yerasimos ikonu hediye etmişlerdir, bu ikon büyük bir camekân içinde muhafaza edilmekte olup rivayet edildiğine göre Kefalonyalılar tarafından Rusyada yaptırılmıştır; Ayios Yerasimos kefalonyada muazzam bir manastırı bulunan bir azizdir. Eskilerin anlattıklarına göre Galata rıhtımı boyundaki şeddadî taş binalar yapılmadan deniz Mumhane Caddesine kadar gelirmiş ve tam kilisenin önünde Galatanın meşhur şarap iskelesi bulunuyormuş; kilisenin ihtiyar kandilcisi Dimitri Vaya: «Galata merkezinin bulunduğu yerde kayıklar vardı, biz çocuktuk, paçalarımızı sıvar, oradan denize girerdik.» diyor. Şarap iskelesine yanaşan Kefalonyalı gemiciler ilk iş olarak gemilerinin bütün yelkenlerini sökerler, İstanbul limanında bağlı kaldıkça bu yelkenleri teberrüken bu kilisenin kadınlar mahfiline bırakırlardı.

Kilisenin tezyinatı arasında fevkalâde güzelliği de sanat kıymetinden ziyade benzeri bulunmamasından gelen yelkenli ve yandan çarklı ilk buhar vapurları şeklinde yapılmış bir avizedir, iki bacalı üç direkli ve burnu mahmuzlu olan bu vapurun teknesi billûr parçalarından yapılmış olup sair aksamında da altın yaldızlı madenî yaprakcıklar, renkli camlar ve billûr parçaları kullanılmıştır.

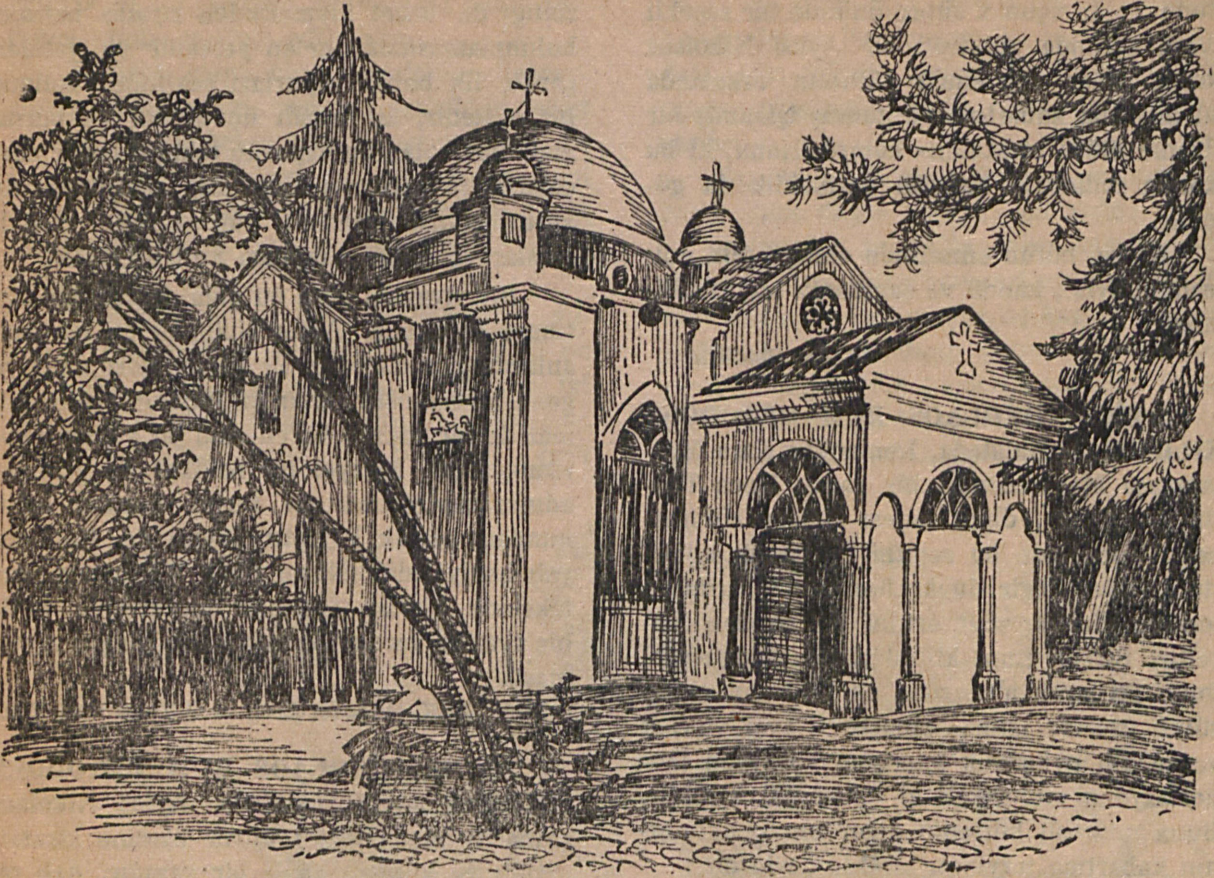
Bir rivayete göre bu gemi büyük bir fırtınaya tutulmuş, Ayios Nikolaos en tehlikeli anlarda gemicilerden bir kaçına görünmüş ve gemi batmamıştır; İstanbul limanına gelir gelmez de bir şükran borcu olan bu avizeyi yaptırmışlardır, Rivayet bir hakikat ise geminin adının zaptedilmemesi tarihî fıkralar bakımından büyük kayıptır; âvize de Kefalonyalı hediyesidir. (Nisan 1947) Kilisesinin narteksinde birkaç basamak merdivenle inilir bir ayazma vardır (B:. Ayios Andoniyos Ayazması).

Bibl. : REK, Muzaffer Esen ve O. Tolga Gezi Notu.

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, Ayios Nikolaos manastırındadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü ve kubbeli kâgir bir yapıdır. Aslı on dördüncü asır kiliselerinden olup ikinci defa olarak 1868 de yapıldı. Kubbe dört mermer sütuna dayanan dört kemer döşelidir. Kubbenin ortasında mutat üzere bir pantokrator kompozisyonu dört kemerin zaviyelerinde incili yazan dört azizin tasviri vardır. Ahşap olan ikonostasyonu gayet sade olup yalnız azizlerin gümüşlü tasvirleri ile tezyin edilmiştir. Tonos ahşap olup tezyinatsızdır; anvonu yoktur. Ortada büyük bir avize asılıdır. Çan kulesi avluda olup demir potrelden yapılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Heybeli adada İşgüzar Sokağı ile İmralı kavşağındadır; Ortası kubbeli salip plân üzerine inşa edilmiş bir kâgir yapı olup inşa tarihi 1857 dir; ayni adı taşıyan küçük bir kilisenin yerine yaptırılmıştır. İkinci Abdülhamid zamanındaki büyük zelzelede oldukça harab olmuş, ve esaslı bir tamir görmüştür. Orta kubbe dört köşeli dört sütun üzerine atılmış dört kemere istinat etmiş olup, etrafında dört beşik kubbe kilise, müteaddit pencereler ile aydınlatılmıştır. Büyük kubbe-

Büyükadada Ayios Nikolaos Kilisesi
(Resim: Kemal Zeren)

nin göbeğinde bir pantokrator kompozisyonu, kemerlerin ortasında da İncilin dört nüshasının muharriri olan dört azizin tasvirleri vardır. Kubbe kasnağına da on iki havvarinin resimleri yapılmıştır.

Zemin mermer döşelidir. Kadınlar mahfili iki katlı ve kâgir olup mâbedin dışında ayrı bir kapıdan girilir. İkonostasyon mermer altınyaldızlı gayet güzel kabartmalar ile tezyin edilmiştir. Taş işçiliği bakımından bir sanat eseri olan bu mukaddes mermer paravan müteaddid ikonlarla bezenmiştir. Anvon ahşap, fakat Oymalı ve altın yaldızlı bir sanat eseridir, ayni uslübda olan despot koltuğu, anvon ile beraber, mavi ve kırmızı yağlı boya ve altın yaldız ile tezyin edilmiştir. Sağ duvarda, gayet büyük ve kabartma çiçek tezyinatını ihtiva eden bir mermer çerçeve içinde mermer üzerine işlenmiş ve üstüne gümüş kaplanmış bir Ayios Nikolaos ikonu vardır. Diğer ikonlardan Apostol Zografos imzası ile 1909 tarihini taşıyan bir Ayios Trifon ile 1895 tarihli bir Ayia Varvarayı zikretmek lâzımdır. Bütün emsali gibi, bu kilise de birçok şamdan, kandil ve âvize ile bezenmiştir. Çan kulesi avluda, binanın arkasında demir potrellerden yapılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Yeniköyde, Hamit Vehbı Sokağı ile Sait Halim Paşa Caddesindedir. Bazilika şeklinde kâgir bir yapıdır. İnşa tarihi tesbit edilemiyen eski yapı 1772 de yanmış, 1812 - 1814 yılları arasında ihya edilmiş ve ikonostasyon altın yaldız ile tezyin edilmiş, 1839 da da bugünkü şeklinde tecdit edilmiştir.

Ortası bağdadî tonoz iki yanı aşhap tavanı kemerli, musanna başlıklı kaideli on bağdadî sütun üzerindedir. Zemini mermer döşelidir. Nartekse açılan üç kapısı vardır. Kadınlar mahfili ahşaptır. Narteksin sağ ve sol cenahlarında bulunan mahallerden çıkılır. İkonostasiyonu, vaiz yeri ve despot kürsüsü ahşaptır. Kabartma nakışlar ve altın yaldız.

ile tezyin edilmişlerdir. Mâbet müteaddit avize ve kandillerle donatılmıştır.

Gayet bol ışık alır. Narteks üç cepheli olup kemerli ve yekpare mermer sütunludur. Tavan ahşap, zemini malta taşı döşelidir. Geniş camekânlı pencerelerle aydınlatılmıştır. Alt kısımları tuğla ile örülmüştür. Birisi ortadan, ikisi yanlardan avluya açılan üç kapısı vardır. Avluda bulunan çan kulesi kâgir, üst kısmı mermerdir. Mütevellilerden Sava, Nikola, Mike ve Vasil zamanında 1888 de yaptırılmıştır.

Hakkı Göktürk

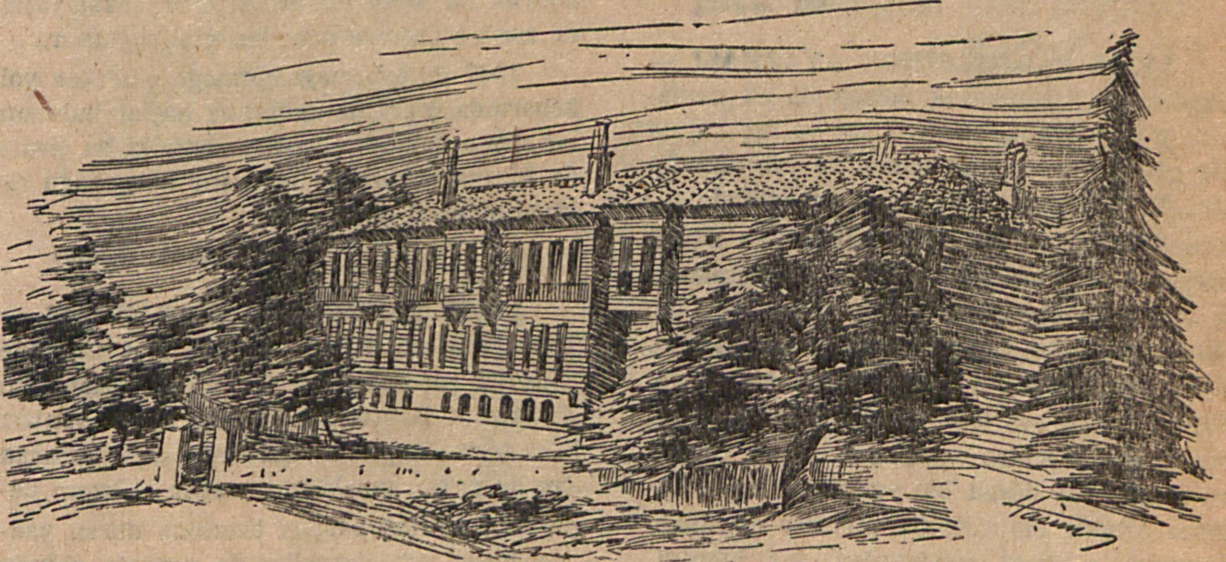
AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Maltepede; inşa tarihi tesbit edilemedi, Cemaatsiz ve bir harabe halinde olduğundan Patrikhanece kadro dışı bırakılmış, camie tahvil edilmiştir (B.: Cumhuriyet Camii).

Hakkı Göktürk

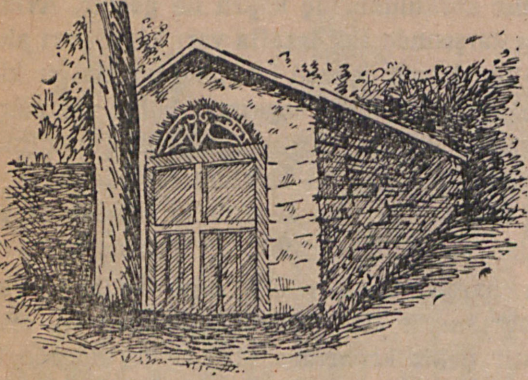
AYİOS NİKOLAOS RUM ORTODOKS MANASTIRI — Büyükadada Kartala karşı denize yakın üç binadan müteşekkildir. İki bina cephede olup zemin katları kâgir, dört duvar üzerine kiremit örtülü üçer katlı ahşap yapılardır. Kapıları avluya açılmıştır. Üçüncükatın yol üzerine gelen cepheleri balkonludur; bu iki bina yedi daireye ayrılmıştır; aralarında bulunan kapıdan geniş basamaklı merdivenlerle avluya girilir. Kapıdan girildiğine göre sağ taraftaki binanın ikinci katına demir korkuluklu üç köprü ile geçilir. Avlunun karşısında sağ tarafta yarı kâgir yarı ahşap bir daireli üçüncü bina, sol tarafta bir kilise ve bir susuz ayazma bulunmaktadır. Başrahip Arkimandiritis Lisandros Kukulinin naklettiğine göre bu binalar, Pavlos Stefanovik adında bir rum zengini tarafından Heybeliadada ruhban mektebi yapısından artan harçla bundan elli sene kadar evvel yaptırılmıştır. Bizans zamanında olan asıl manastır deniz kenarında idi ve on dördüncü asırda şimdiki yerine küçük bir bina olarak yapıldı. 1894 büyük zelzelesinde yıkılarak yerine bu binalar yaptırıldı.

Hakkı Göktürk

AYİOS ONOFRIOS AYAZMASI — Arnavutköyde, Dulkadıroğulları sokağı ile Arnavutköyü çeşmesi sokağı kavşağı köşesindedir. Methalin üzeri dört kaba taş duvardan yapılmış, üzeri çimento kâgir bir yapıdır. Sekiz kaba taş basamaklı merdivenle inilir. Aşağı kısmı 1,80 metre genişlikte, 3 metre uzunluktadır. Üstü tonos, zemini taş döşelidir. Merdivenden inince karşıda orta yerde ağzı dört köşe yekpare âdi taştan oyulmuş bir kuyu bulunmaktadır. Merdivenin yanında sağda bir delikli taş vardır. Merdivenin üzerine sol tarafa korkuluklu bir ahşap set ilâve olunmuştur. Setin üzerinde çerçeve içinde Ayios Onofrios'un çıplak, sakalı ayaklarının ucuna kadar uzanmış bir halde, yağlı boya bir tasviri var-

Büyükadada Ayios Nikolaos Manastırı
(Resim: Hâşim)

Arnavudköyünde Ayios Onofrios Ayazması
(Resim: Hâşim)

dır. Merdivenin sağ duvarında muşamba üzerine yağlı boya ile yapılmış, bazı yerleri bozulmuş, eskimiş iki tablo asılıdır. Rivayete göre ayazma 7-8 asırlık bir tarihe sahiptir. Panayırı 12 haziranda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS ONOFRİOS AYAZMASI — Boğaziçinde Paşabahçesinde, Tekel ispirto fabrikasında idi. 20 - 25 sene evveline kadar ziyaret edilen bu ayazma 12 sene evvel ortadan kaldırıldı.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Bakırköyünde, barut fabrikalarındadır, bir kuyudan ibaret olup İkinci Cihan Harbi başından beri ziyareti yasak edilmiş bulunuyordu.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Hasköyde, Aynalıkavak Sokağında 63 numaralı evin yanında, etrafı duvar ve saç havale ile çevrili bir arsanın içinde ve yer altındadır. Methal kısmı, dört taş duvar üstünde saç çekilmiş bir yapıcık olup, kapısından girilip birkaç adım yürüdükten sonra altı basamaklı bozuk bir taş merdiven ile inilir, sağa bir dirsek yaptıktan sonra, merdiven on basamak daha yer altına iner, iki kanatlı bir demir kapı geçilerek üç basamak daha inilir; ayazma, 2,70×4 metre murabbaı ahşap tavanlı ve zemini taş döşeli bir yerin gerisinde, bir tonoz altında olup zemini mermer döşelidir, kuyunun yekpare mermerden bir bileziği vardır (Temmuz 1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Çengelköyde, Tanrıverdi sokağı ile Meserret Caddesinden gidilir; caddenin nihayetinde, tepededir. Dört duvar üzerine kiremit örtülü, ön cephesi kesme taştan yapılmış kâgir bir yapıdır. Ayazmanın üzerine 1870 de yapılan bina 1909 da yanmış ve yeniden yapılmıştır. 5,33 metre genişlikte 9.27 metre uzunlukta, tavanı kemerli, zemini çini döşelidir. Kapıdan girilince solda kapının yanında bir metre kadar genişlikte uzun bir tonozun altında derin bir su bulunmaktadır. Tonozun ağzının kenarları mermer kaplıdır. tekneli bir musluklu bir çeşme vardır. Çeşmenin önünde yeri içinde demir kafesli mermer kaplı bir yalak vardır. Kapıdan girilince karşıda üç mermer kaide ve karşı duvarda uzun çerçeveler içerisinde Ayios Pandeleimio'nun biri büyük kıtada, diğeri küçük iki gümüşlü tasviri ve yağlı boya tasvirler vardır. Tavanında da bir pantokrator kompozisisyonu var, ve iki avize, dört kandil asılıdır. Panayırı 27 temmuzda yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Ayasağa köyünde, Ali Said kardeşlerin bostanı sınırındadır. Bir derenin kenarında kavak ağaçlarının yanındadır. Bostanın yanındaki tahta köprüyü geçerek önüne gelen tepenin eteğindeki patikadan on dakika gidilince tam önüne çıkılır. 1947 de ağzı çökmüş metrûk bir kuyu idi. Suyu pistir, fakat yazın en sıcak aylarında dahi buz gibi soğuktur.

1947 de ayazmayı görmeğe giderken yol kenarında üzerinde kabartma haçlar bulunan bir sütun kaidesine rastlanmıştır ki bu civarda Bizans zamanında manastır bulunduğu rivâyetini teyid eder.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Topkapıda, sur dışında; Hazinedar Çiftliğinde köprüyü geçmeden sol tarafta Bay Hamid'in Kırkkavak Bağçesindedir; üzeri ve yanları kaba taştan yapılmış, içerisinde suyu bulunan dar uzun bir kanaldan ibarettir. Ağzının kenarında bir taş parçası üzerinde duran yanmış mum parçalarından da ayazma olduğu anlaşılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Pendikte, Motor İskelesinin karşısına gelen Balıkcı Sokağında idi; yaya kaldırımının yanında bir kuyudan ibâretti. 1940-1941 arasında Belediyece kapatılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON AYAZMASI — Emirgânda eski Karadağ Sefâretinin binasınidi. 1918 - 1919 arasında bu sefârethâne yıkılırken ayazma da kapatılmıştır.

Neoklis Sarris

AYİOS PANDELEİMON RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kuzguncuktadır. 1861 deki büyük yangında yanmış, bugünkü bina, 1896 da semtin Rum cemaati bilhassa Rum duvarcı esnafı tarafından yaptırılmıştır. Bir bahçe ortasındadır. Kiliseye girilecek kapının üstünde

Kuzguncukda Ayios Pandeleimon Kilisesi
(Resim: Ayhan)

25 metre irtifaındaki üç katlı büyük kâgir çan kulesi bilâhare 1911 de ilâve edilmiştir; civarında irat dükkânları, az ilerisinde de bir ayazması vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS PANDELEİMON SİPİRİDON RUS MANASTIRI — Galatada; Hocatahsin Sokağındadır. Altı katlı büyük kâgir bir yapıdır. 50 oda ve üst katta bir kiliseyi ihtiva eder. Bina kâtibi Bay Mihail Aloşin'in naklettiğine göre, 1871 de inşa edilmiştir. Aynaroz ve Kudüsü ziyarete giden ruslar gidiş ve dönüşte bu binada konaklarlardı. Bina 1914 - 1918 Birinci Cihan Harbi yıllarında ciheti askeriyece işgal edilmiş, 1918 mütârekesinde rus cemaatine teslim edilmiş, 1929 da tekrar el konmuş, 1934 de Muhtelif Mübadele Komisyonunun kararı üzerine cemaate iade edilmiştir. O tarihtenberi apartıman gibi kullanılmaktadır (1948).

Hakkı Göktürk

AYİOS STEFANOS AYAZMASI — Kartal ile Pendik arasında Yunus Çimento Fabkasının karşısındadır, halk ağzında Meşeli Ayazma adı ile meşhurdur. İki ulu meşe ağacının yanında, etrafı duvar ile çevrilmiş yer altında bir tonozdan ibarettir, duvarlar ve ayazmaya inen taş basamaklı merdiven 1947 de çok harab bir halde idi, içi de taş ve moloz ile dolmuştu.

Hakkı Göktürk

AYİOS STEFANOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Yeşilköyde, Mirasyedi Sokağı ile Kalemkâr Sokağı arasındadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. 1845 de yapılmıştır. Narteksi camlı iki kapıdan girilerek buradan da asıl mâbede demir kanatlı bir kapıdan girilir.

İki tarafta kemerli sekiz sütun vardır. Ze-

mini mermer döşelidir. İçerisi on pencere ile aydınlatılmıştır. Arka tarafta mâbedin içinden beş basamaklı ahşap merdivenle çıkılır kadınlar mahfili vardır. Trohos ve anvon'u ve ikonostasyonu ahşaptır; ikonostasyonu altın yaldızlı kabartmalarla tezyin edilmiştir. Mâbedin içinde beyazla boyanmış tahta mumlu iki bakır şamdan, üç büyük avize, dört tane elektrikli kandil, on tane yağ kandili, iki tane avizeli yağ kandili vardır. İkonostasyondan başka duvarda azizlerin gümüşlü ve sade tasvirleriyle bezenmiştir. Çanı, ön cephenin sağ köşesinin üstündedir. Binanın etrafı duvar ve demir parmaklıkla çevrilmiştir.

Hakkı Göktürk

AYİOS STRATİ AYAZMASI — Balatta Ayan Sokağında, ayni adı taşıyan kilisenin avlusundadır, çinko örtülü ahşap bir kulübeden ibaret olup zemini mermer döşelidir; kapıdan girince hemen solda yekpare mermer bilezikli bir kuyudur. Kapının karşısında yarım metre kadar genişlikte ve 36 santim irtifaında bir kemer vardır ki, girilecek yeri arka taraftaki bir dehlizdedir, Ayazmaya getirilen hasta çocuklar bu kemerin altından geçirilir. Yermanos Papadupulus imzasını ve 1919 tarihini taşıyan bir Nevcivan Ayios Strati tasviri, ayazmanın ziynetidir denilebilir (1947).

Hakkı Göktürk

AYİOS STRATİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Balatta Ayan Sokağındadır. Müstakil plânlı bir mâbet olup kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibarettir. 1836 senesinde inşa edilmiştir.

Müstatil kaide üzerinde ortası tonoz olan ahşap tavan on iki ahşap sütuna istinad eder. Zemini mermer döşelidir Kadınlar mahfili ahşap olup sol tarafta bulunan bir kapıdan ve dehlizden ahşap basamaklı merdiven ile çıkılır. Ahşap olan ikonostasion tamamen kabartma motiflerle, altın yaldızla bezenmiştir. Oera pili de tahta üzerine yapılmış Hazreti İsanın ve Ayia Triyada'nın bulutlar ve melekler arasında oturmuş vaziyetteki yağlı boya tasvirleri Kostantinos Sota isminde bir ressam tarafından 1938 de yapılmıştır. İncil okunan yeri ve despot kürsüsü kabartma nakışlarla, altın yaldızla bezenmiştir. Sağ duvarda kabartma nakışlı, altın yaldızlı büyük çerçeve içinde üç aziz tasviri, sol duvarda Ayios Yorgios'un ejderha mızraklayan bir tasviri vardır.

Narteks ahşap olup geniş pencerelerle aydınlatılmıştır. Çan kulesi sol duvarda olup kısmen taş ve tuğladan yapılmış, üst kısmı ahşaptır.

Hakkı Göktürk

AYİOS TEODOROS AYAZMASI — Lângada Alacacamii Sokağında, Ayios Teodoros kilisesi avlusunda yer altındadır. Sekiz taş basamaklı merdivenle inilir. Sağ tarafta 1,32 metre genişliğinde, 7,75 metre uzunluğunda tavanı tonoz, zemini malta taşı döşeli bir dehlizden yürüdükten sonra bir kapıdan geçilerek 3 metre genişliğinde, 3,40 metre uzunluğunda tavanı tonoz, zemini malta taşı döşeli karanlık olan ayazmanın içerisine gelinir. Kapıdan girince karşılıklı ağzı yekpare mermer bilezikli ve taş kapakla örtülü bir kuyu, solda mermer bir tekne bulunmaktadır. Sağ tarafta teknesi 3,5 metre uzunlukta, 30 santim genişlikte, 77 santim yükseklikte, somaki döşeli altı musluklu, ve altı bakır taşlı bir çeşme vardır. Çeşme duvarının üstünde mermer bir haç vardır. Nihayette bulunan bir tulumba vasıtasiyle kuyudan çıkarılan su, hazineye getirilmektedir. Dışarı duvarda 1,35 metre boyunda, 65 santim genişlikte bir höcre olup içerisinde mermer üzerine kabartma Ayios Yorgios'un at üzerinde mızraklı bir resmi vardır. Yine dış kapıdan girildiğine göre sol tarafta bir kapıdan 3,22 metre genişliğinde, 4,80 metre uzunluğunda, tavanı tonoz, zemini çimento olan bir odaya girilir. Kapıdan girince karşıdan sokağa açılan üç taş basamaklı, camlı bir kapı vardır. Ortada büyük bir avize asılıdır. Duvarlarında Hazreti İsanın ve azizlerin yağlı boya tabloları asılıdır. Panayırı martın ilk cumartesi günü yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS TEODOROS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Langada, Alacacamii Sokağındadır. Bizans kiliselerinden olup eskiden Ayios'un adını taşımakta idi. 1830 da Kazaz Artinin delâleti ile tamir edilmiş, adı da Ayios Teodoros'a çevrilmiştir.

Mâbede camekânlı iki kapıdan girilir. Tavanı ahşap zemini mermer döşelidir. İki sıra üzerine on iki sütun vardır. Duvarlarında

Hazreti İsa'nın, Hazreti Yahyanın azizlerden İliya'nın, Ayios Haralambos'un tasvirleri, Cebrail aleyhisselâmın Meryem anaya çiçek koklatmasını gösteririr bir tasvir, Hazreti İsanın Hazreti Yahya tarafından vaftiz olunmasını gösterir bir tasvir, Hazreti İsa'nın çarmıhtan indirilmesi tasviri ve daha bazı mukaddes tasvirler vardır.

Avluya biri on beş basamaklı, biri düz iki kapıdan girilir. Bina avlunun ortasında olup çan kulesi avlunun sağında sokak üzerindedir. Sağ tarafta ayni adı taşıyan yer altı bir ayazması, sol tarafta Rum İkokulu vardır.

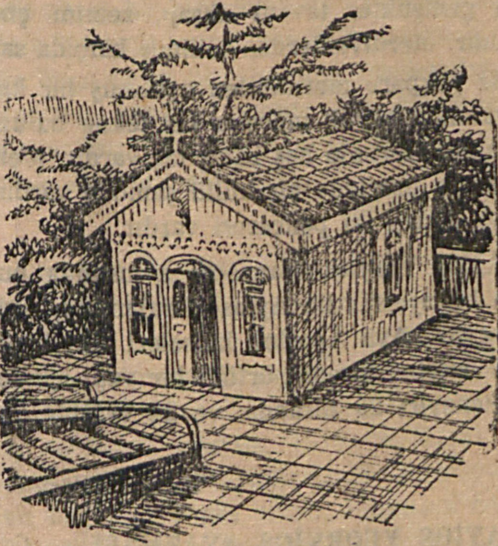
Hakkı Göktürk

AYİOS TEODOROS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada Mâden mevkiindebağçeli köşkler arasında kiremit örtülü ahşab kulübemsi bir yapıdır. Caddeden kilisenin bulunduğu yere 17 basamaklı beton bir merdivenle inilir. Kilisenin içi 3×5 metre genişlikte olup küçük ahşab bir ikonostasionu vardır;

Bu kiliseciğin bulunduğu saha civârındaki Ayios Nikolaos Manastırının mezarlığı imiş, eski bir mezarlık kilisesi olduğu muhakkaktır; tesbit edemediğimiz bir tarihte mezarlık kaldırılmış, parselenmiş, arsalara hâlen görülen köşkler yapılmış (1959).

Hakkı Göktürk

AYİOS TERAPON AYAZMASI — Çubukluda, Belediye gaz deposunda idi. Yer altında bir tonozdan ibaretti. 30 sene evveline

Büyükadada Madende Ayios Teodoros Kilisesi (Resim: Kemal Zeren)

kadar ziyaret edilen bu ayazma Birinci Cihan Harbi mütarekesinden sonra lüzumsuzluğu görüldüğünden üzeri toprakla örtülerek yer altında kalmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada, tesviye edilmiş bulunan o semtte, gaz deposuna ait bir çardak bulunmakta idi (1947).

Hakkı Göktürk

AYİA TERAPON AYAZMASI — Yeniköyde, İstinyeye giden yolda; Mübaşir Sokağındadır. Tuğla yapı küçük viran bir kulübeden ibarettir. İçinde bir kuyu vardır.

Duvarında Hazreti İsanın tasviri, Ayia Terapis'in gümüşle işlenmiş bir tasviri ve sair birkaç ikon asılıdır.

Her gün açık olup her yıl 14 mayısta panayır olur.

Hakkı Göktürk

AYİOS TERAPON AYAZMASI — Yeniköyde, Sermed Sokağında bir arsadadır. 6 numaralı evin arka tarafına yapılmış kârgir duvar üzerine çinko örtülü, ön cephesi keza çinko kaplı bir kulübeden ibarettir. Kapıdan girince sağda ağzı 30 santim genişlikte çimento bilezikli derin bir kuyudur. Kapının yanında sağda camekân içinde Ayia Terapon'un gümüşlü bir tasviri vardır. Bakımsız kalmış bir ayazmadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS TERAPON AYAZMASI — Sarıyerde, Mesarburnu Caddesinde; Kocataş menba suyunun bağcesindedir.

Ağzı 35 santim çapında derin bir kuyudan ibarettir. Üzerinde bulunan tonoz, bir yapı 1935 yıllarında yıktırılmıştır. Metrûk bir haldedir.

Hakkı Göktürk

AYİOS TERAPON AYAZMASI — Pendikte, Ankara Caddesinde, Tekel idaresinin tütün deposu olan bir köşkün önünde, taşlıktadır. Bir sarnıçtan ibaret olup bir tulumbası ve mermer teknesi vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS TERAPON AYAZMASI — Alemdar Caddesinde Alayköşkü civarında, saray suruna bitişik iki katlı bir binânın altındadır; beş basamaklı merdivenle inilir; içinde yüksek mermer bilezikli bir kuyu ile yanındaki duvarda mermer bir tekne vardır; taş işçiliği pek güzel olan bu tekne 1931 de patrik İkinci

Fotios zamanında Rum Cemââtinin hediyesi olarak patrikhâne eli ile yaptırılmış ve konmuştur, iki küçük sütun arasında üç musluklu, ayna taşında da Ayios teraponun kabartma bir heykelcik - ikonu vardır, bu sanat eseri teknenin kenarına da İncilden: «Sâde yüzünü yıkama, kalbini temizle» sözü yazılmıştır.

Küçük sütunlarla müzeyyen mermer ikonostasionu da bir sanat eseridir; burada Ayazmaya adını vermiş olan azizin gümüş kaplı bir ikonu vardır. 1947 de ayazma bu durumda idi.

Bin dörtyüz senelik mâzisi olan bu ayazma hakkında şöyle bir rivâyet vardır: Yedinci asırda Kıbrıs Adasında arablar tarafından öldürülen Ayios Terapon'un nâşi vasiyeti üzere getirilip bu ayazmanın bulunduğu yere gömülmüş, medfeninin yanından hemen bir su fışkırmış. Ayazmanın duvarında bu hâtırayı tasvir eden bir tablo vardır: Kale duvarının önünde Azizin cenâzesi, etrafında imparator, patrik ve rûhânîler, bir yanda hazırlanmış mezar, az ötede bir kuyu; kale duvarının gerisinde de kubbeli binalar.

Unutmamalıdır ki ayazmanın arkasındaki kale duvarı Fatih Sultan Mehmed yapısıdır.

Diğer bir rivâyete göre de bu ayazmanın yerinde eskiden bir kilise varmış; yukarıda bahsedilen ibtidâî tabloda ressam alt sol köşe bu kiliseyi de göstermiştir.

1739 - 1747 mum parası kütüklerinde bu ayazmanın adı «Metamorfosis» olarak kayıtlıdır; bu ismin, metrûk bir halde bulunurken bu tarihlerden sonra bir yangında harab olarak, Sarayı Hümâyûna yakınlığı dolayısı ile tamamen kaldırılan kiliseye aid olacağı muhtemeldir (1959).

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Kumkapıda, Gerdanlık sokağında; Panaiya kilisesindedir. Mâbedin altındadır. Zemini mermer döşelidir. Kapıdan girince sol tarafta yüksek mermer bilezikli, bakır kapaklı bir kuyu, solunda yuvarlak, kırmızı porfir bir tekne, onun yanında müstatil bir mermer tekne bulunmaktadır. Altlarında demir ıskara vardır. Sağ tarafta sanat eseri bir mermer ikonastasiyon vardır. Duvarlarında mermer üzerine kabartma Ayios Yorgiosun at üzerinde bir tasviri, ile yine mermer üzerine kabartma kucağında çocuk İsa ile Meryem ana tasviri vardır. Nezir mumları için bir de kumlu şamdanı vardı.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Üsküdarda, Araba vapuru iskelesi ile meşhur Moskoflu fırın karşısında, M. Celâleddin Arslangirayın merkez eczanesinin altında idi. Beş, altı taş basamaklı merdivenle inilir bir tonoz olup içerisinde bir kuyu bulunmakta idi. Yedi, sekiz sene evvel meydanın genişletilmesinde bu civardaki binalar istimlâk edilmiş, ayazma da toprak altında kalmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Kızıltoprakta Tahtaköprü Caddesinde, bu caddenin Bağdat Caddesi ile olan kavşağında, Zühtüpaşa Camii karşısında, Şabanın bostanı kenarındadır. Üstü kiremit örtülü ahşap bir kulübedir, tahta bir raf üstünde aziz ikonları sıralanmış önüne bir camekân çekilmiştir. Suyu, kulübenin dışında yekpâre mermer bilezikli bir kuyudan çekilir. Panayırı 23 nisandadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Büyükadada, tepedeki Ayios Yoryios manastırındadır. Ayios Haralambos ve Ayios Yoryios kiliselerinden geçilir. 17 taş basamaklı merdivenle inilir. 3 metre uzunlukta, 6 metre kadar genişlikte, tavanı ahşap, zemini çini döşelidir. Merdivenlerden inilince karşıda sağ köşede yekpare mermerden oyulmuş bir kuyu, yanında büyük mermer bir tekne bulunmaktadır; üzerinde beş bakır taş vardır. Mermer kaide üzerinde bir küllü şamdan vardır. Avluya açılan iki penceresi vardır.

Ayios Yoryios Manastırı avlusunda bulunan bu ayazma ile Ayios Haralambos, Ayios Yoryios, Ayii Apostoli kiliseleri dört kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir yapı içindedir. Panayırı 23 nisanda ve 24 eylûlde yapılır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Ortaköyde, çevirmeci Sokağında; Rum Ortodoks mezarlığında kilisenin altındadır. Sahanın sol tarafında dokuz taş basamaklı merdivenle

sağ tarafa dönemeçli olarak 1,67 metre genişlikte dört metre uzunlukta bir mahale inilir. Bu kısmın nihayetinde solda iki basamaklı merdivenle bir kapıdan bir metre genişlikte, dört metre uzulukta tonos bir mahale geçilir ki, kilise yapılmadan önce ibadet mahali idi. Buranın nihayetinde altı boş kâgir bir set, sol tarafta bir höcre bulunmaktadır. Bu kısmın baş tarafında sağda beş taş basamaklı merdivenle sola doğru biraz dönemeçli olarak dar bir mahalden asıl ayazma mahalline gelinir. Bir metre kadar ilerisinde ince tuğladan yapılmış bir tonos altında 2,5 metre genişlikte, dört metre uzunlukta, önünde demir korkuluk olan derin bir kuyu bulunmaktadır. Tepesinde bir menfez olup mâbedin içinden bir elektrik lâmbası sarkıtılmıştır. Kilisede mihrabın sağ tarafına ayrıca bir mahal yapılarak mermer tekneli, mermer ayna taşlı bir su hazinesi yapılmıştır. Ayazmadan su buraya tulumba ile çekilir.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS AYAZMASI — Bu ismi taşıyan bir ayazma da Baltalimanı ile Rumelihisarı arasında bulunuyordu; sahil yolu genişletilirken kapatıldı.

AYİOS YEORYİOS MANASTIRI — Burgaz adasında, Kınalıadaya karşıdır. Çamlarla çevrilmiş bir arazi dahilinde dört duvar üzerine kiremit örtülü iki katlı yedi bölüklü, yedi kapılı kâgir büyük bir yapıdır; yanında iki katlı ahşap bir bina onun da yanında bir katlı kâgir bir yapı ve kilisesi bulunmaktadır. Büyük bina geçen asır başında yapılmıştır. Bu satırların yazıldığı sırada, bu manastır ve müştemilâtı Rum aileleri tarafından mesken olarak kullanılmakta idi.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS METODİ RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Fenerde, Vodina Caddesindedir. Müstatil plân üzerine yapılmış kiremit örtülü kâgir yapıdır. Bizans kiliselerinden olup 1132 de yapılmış, 1730 da yanmış ve tamir edilmiş, 1913 de ikinci defa olarak tamir görmüştür. Kudüs metrepolitliğine bağlıdır. Tonos tavan, musanna başlıklı on dört sütuna istinadettirilmiştir. Zemini mermer döşenmiştir. Kasvetli bir mâbettir. Kadınlar mahfili demir parmaklıklı olup solea'nın içinden çıkılır. İkonostasion oyma, kabartma nakışlarla bezenmiş, gümüşlü ve yağlı boya ikonlarla süslenmiş bir sanat eseridir. Despot kürsüsü sedef kakmalıdır. Camekân içinde Ayios Yeoryios'un ve Ayios Minas'ın at üzerinde gümüşlü tasvirleri birer sanat eseridir. Solea'nın nartekse açılan bir kapısı vardır.

Son zamanlara kadar Kudüsten gelen kilise mensubini bu mâbedde misafir kalırlardı. İçinde Ayios Minas adına bir ayazma vardır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kadıköyünde Yeldeğirmeninde, Karakolhane Caddesindedir. 1895 e doğru mektep olarak inşa edilmiş, 1918 de yanına yeni bir mektep binası yapılarak bu eskisi 1927 de beton olarak tecdiden tamir ve kiliseye tahvil olunmuştur. Kiremit örtülü çatısı ve ikonostasyonu, vaiz ve despot kürsüleri ahşaptır. On beş metre yükseklikte demir çubuklardan yapılmış bir çan kulesi vardır ki, çanını Samatyalı meşhur Zilciyan usta dökmüştür.

Osman Tolga

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Tarabyada Ahi Çelebi Sokağındadır. Konak otelinin arkasına düşer. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir yapıdır. 1830 da yapılmıştır. Nartekse camlı bir kapıdan girilir. Narteks kısmı tuğla yapı olup demir parmaklıklı iki penceresi vardır. Tavanı ahşap, zemini çimentodur. Asıl mâbedin zemini mermer döşelidir. Dokuz pencere ile aydınlatılmıştır. İkonestasyonu tamamen oyma cevizden yapılmış bir sanat eseridir. Ahşap olan kadınlar mahfiline mâbedin içinden ahşap merdivenle çıkılır. Tavan, kemerler ve duvarlar renkli boya tezyinatiyle bezenmiştir. Tavanın ortasında güzel bir pantokrator tasviri vardır. Sağ tarafta yere dayanmış büyük çerçeveler üzerinde iki gümüş ikon, solda iki ahşap, bir mermer çerçeve içerisinde aziz tasvirleri bulunmaktadır. İki bakır şamdan, altı büyük avize, dört cam, altı gümüş yağ kandili kilisenin tezyinatını tamamlamaktadır. Çan kulesi arka cephenin sol köşesinde olup beton yapıdır.

Hakkı Göktürk

1958 de istimlâk edilerek yıktırıldı ve yeri yangından sonra tecdiden inşa edilen Konak Oteli arsasına eklendi.

AYİOS YEORYİOS HRİSOKERESMOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Çengelköyde, Çengelköy Caddesi, Kulesi Caddesi ve Tanrıverdi sokağındadır. Müstatil plânlı, çatısı kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. 1830 da bir Bizans manastırının yerine inşa edilmiştir. Bina yol kenarında olduğundan yol genişletilirken ön kısmından bir parça yola giderek şeklini kaybetmiştir. Ahşap tonoz tavanı, ahşap sütunlara istinadeder ki sağda üç, solda dört sütun kalmıştır. Kadınlar mahfilinden de köşede küçük bir yer kalmıştır. Zemini mermerdir. İkonostasion ahşap olup kabartma nakışlı ve ikonlarla süslüdür.

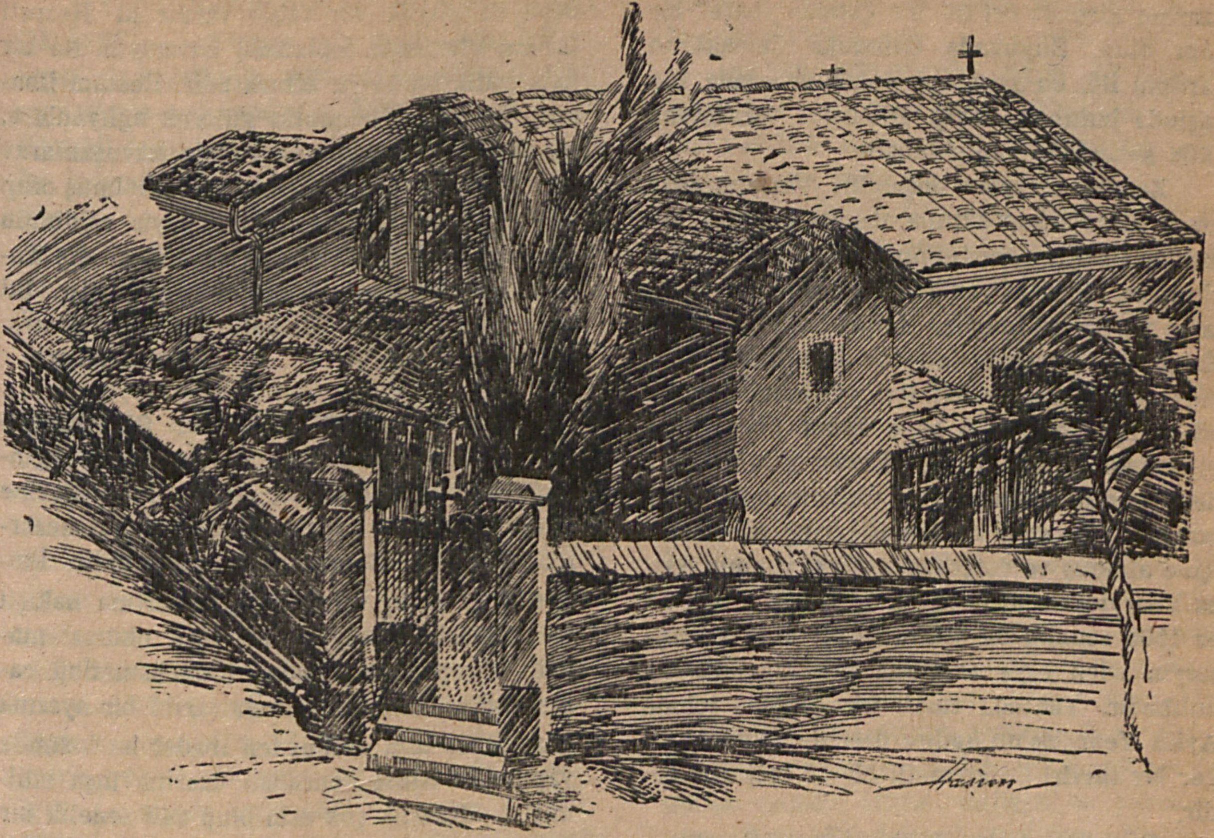
Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Edirnekapıda, tramvay durak yerinde, kale kapısının karşısındadır. Gemi stilinde, yanı dört duvar üzerine kiremit döşeli beşik çatı ile örtülmüş, içerden, tavanın orta parçası, on iki sütuna istinat eden bir tonostur. Tarihi tesbit edilemiyen bir yangında harab olduktan sonra bugünkü bina, narteksden asıl mâbede açılan kapının üzerindeki rumca kitabesindeki kayde göre, 1836 da, Patrik Grigorios'un zamanında toplanan iane parasiyle Nikola kalfa tarafından inşa edilmiştir. Kitâbenin sol tarafındaki mermer üzerinde küçük bir Ayios Yeoryios kabartması, bir sene sonra, 1837 de konmuştur. Bahçede on iki metre irtifaındaki demir çubuklardan yapılmış çan kulesi 1885 de ilâve edilmiş, 1922-1924 arasında da bugünkü şekli ile tecdiden tamir edilmiştir. Ahşap sütunlardan onu ibadet salonunda olup dört köşeli ve beyaz boyalı birer kaide üzerindedir, bu sütunlar alçı ile sıvanmış yeşil yağlı boya ile profir taklidi boyanmıştır. Son iki sütun ahşap olan ikonostasionun arkasında kalmış olup, kaidesiz, dört köşeli sade iki ince sütundur. Bir sanat kıymeti taşımıyan ahşap ikonostasionun kayda değer bir hususiyeti yoktur. Kilisenin zemini mermer döşelidir.

Bu kiliseyi tezyin eden ikonlara gelince içlerinde bilhassa zikredilmeğe değer olanları şunlardır: İkonostasiondaki 1862 tarihli Ayios Yeoryios ikonu; kilisenin sağ duvarında muallâk büyük Yanyalı (Yeni) Ayios Yeoryios ikonu, tebaası bulunduğu devlete karşı isyan ederek Mora ihtilâline karışan ve ele geçip idam edildikten sonra Rum Ortodoks Kilisesi tarafından azizler arasına geçiri-

Çengelköyünde Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Ayhan)

Edirnekapıda Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Hâşim)

len Yanyalı Yorginin bu muazzam ikonu serâpa gümüş kaplı olup 1844 de İstanbul Değirmenciler Loncası tarafından hediye edilmiştir. Gümüş işçiliği gayet güzeldir, Kostantinus Yuanu isminde bir sanatkârın elinden çıkmıştır; kilisenin sağ bölmesinde, sütunlardan birinde muallâk yağlı boya büyük bir «Tinos arasında Evangelistra Manastırı» komposizyonu, Odisia Varoci ve Eleni Mirodiya tarafından hediye edilmiş olan bu eser, ressam Misailidis'in imzasını ve 1903 tarihini taşımaktadır. Büyük bir Ayios Spridon ikonu, 1900 de kuyumcular cemiyeti tarafından hediye edilmiş olup gümüş işçiliği çok güzeldir.

Kilise, diğer bütün Rum Ortodoks kiliselerinde olduğu gibi, müteaddit avizeler, gümüş, billûr ve cam kandiller, büyüklü küçüklü birçok şamdanlar ile bezenmiştir.

Mütevelli heyetinin elinde bulunan vesaike göre, Edirnekapıdaki Mihrimah Camii şerifi, bir Ayios Yeoryios manastırının yerine yapılmış, rumlara da bu manastırın yerine bedel bugünkü kilisenin yeri ile civarında geniş bir saha verilmiştir ki, kilise civarındaki evlerin hemen hepsi, kilisenin akarları idi.

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Davutpaşa iskelesinden Samatyaya giderken, tramvay yolu üzerinde Samatya sinemasının yanındadır. Mütevellilerden kasap Nikonun rivayetine göre, Samatyada Sulumanastır kilisesinin yerinde vaktiyle Ayios Yeoryios adına bir rum kilisesi varmış; ermeni cemaati tarafından ileri sürülen kuyumcu başı Vahram Ağa isminde bir zat, bu rum kilisesini almağa muvaffak olmuş ve yerine, Ayios Yeoryios'un ermenice adı olan Surp Kevork adı ile yine bu aziz adına Sulumanastır ermeni kilisesi inşa edilmiş; rumlar da Aya Anastasiya adına inşa edilmiş olan bu küçük Bizans kilisesini tamir edip Ayios Yeoryios'un adını koymuşlar. İçi hayli harap bir haldedir.

Osman Tolga

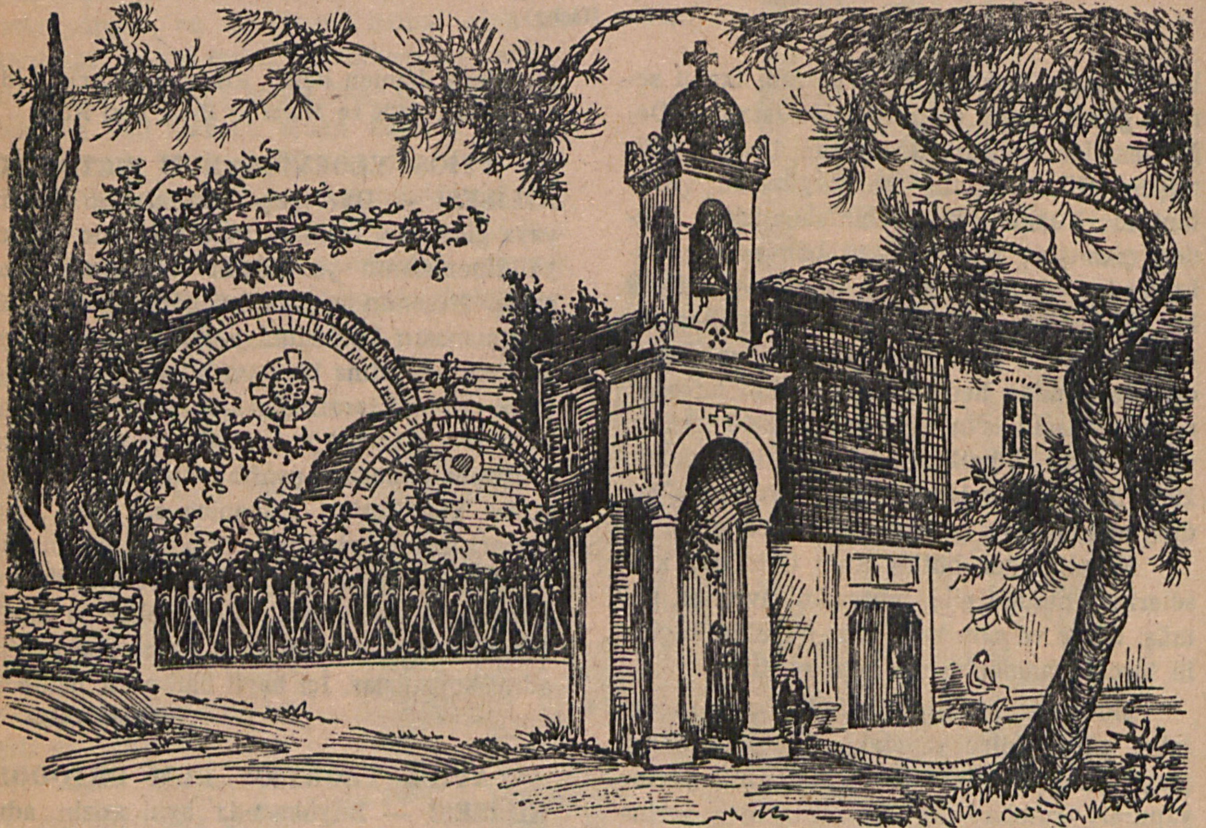
AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada ayni azizin adını taşıyan manastırdadır. Manastırın sol tarafına düşer, kesme taştan yapılmış dört duvar

üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaret bir yapı olup, Büyükada Ortodoks Cemaatinin yardımı ile, bu satırların yazıldığı sırada 105 yaşında bulunan rahip Dionisios tarafından 1906 senesinde yaptırılmıştır.

Zemini mermer döşelidir. Tavanın orta kısmı sekiz ahşap sütuna atılmış mermer kemerler üzerine oturtulmuştur. İkonostasionu ahşaptır. Beyaz boyanmıştır ve mütaadit ikonlarla tezyin edilmiştir. Ahşap anvonu İliya Kriyazi ve zevcesi Katerine tarafından konmuş olup üzerinde isimleri yazılıdır. Rivayet edildiğine göre 5 - 6 sene kadar evvel millî piyangodan kazandıkları büyük ikramiyelerden birinin adağı olarak yaptırılmıştır. Sağ taraftaki duvarda alt kısmı pirinç parmaklık içine alınmış ve çerçevesi yere dayanmış Ayios Yeoryios'un at üzerinde gümüşlü ikonu en az 1500 senelik bir Bizans eseri olup kiliseyi tezyin eden eşya arasında çok kıymetli bir antikadır. Yanında camlı bir çerçeve içinde Ayios Yeorgios'un kadife üzerine işlenmiş diğer bir tasviri de kıymetli bir 18 inci asır işidir.

Taraçaya açılan kapının üzerinde duvar boyunca büyük bir tablo vardır ki Hazreti İsa'nın etrafında toplanmış havariyun ile bir halk kütlesini tasvir etmektedir. Ressam ilhamını İncilin: «Ne mutlu gülerek ağlıyanlara, ne mutlu sulh yaparak rahata kavuşanlara» sözlerinden almıştır. Oldukça harabolmuş olup kilisece tamir ettirtecek bir hayır sahibinin çıkması beklenmektedir. Çan kulesi dış kapının üzerinde kesme taştan yapılmıştır. İki kenarında oturmuş vaziyette iki mermer arslan heykeli vardır. **Hakkı Göktürk**

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Ortaköyde, Çevirmeci sokağında; rum mezarlığındadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü ahşap bir yapı olup bir mezarlık kilisesidir. Zemini mozaik döşelidir. İkonostasion ahşap basit yapı, kabartma nakışlı ve ikonlarla müzeyyendir. İncil okuma mahalli ahşap sade yapıdır. Narteksin önü camekândır. Kilisenin altında tarihî bir ayazma olup kilise inşa edilmeden ibadet bu kısımda yapılırdı. Kilise sonradan üzerine inşa edilmiştir. Mezarlık çok eski olup 840 senelik bir kabir taşı bulunmuştur. **Hakkı Göktürk**

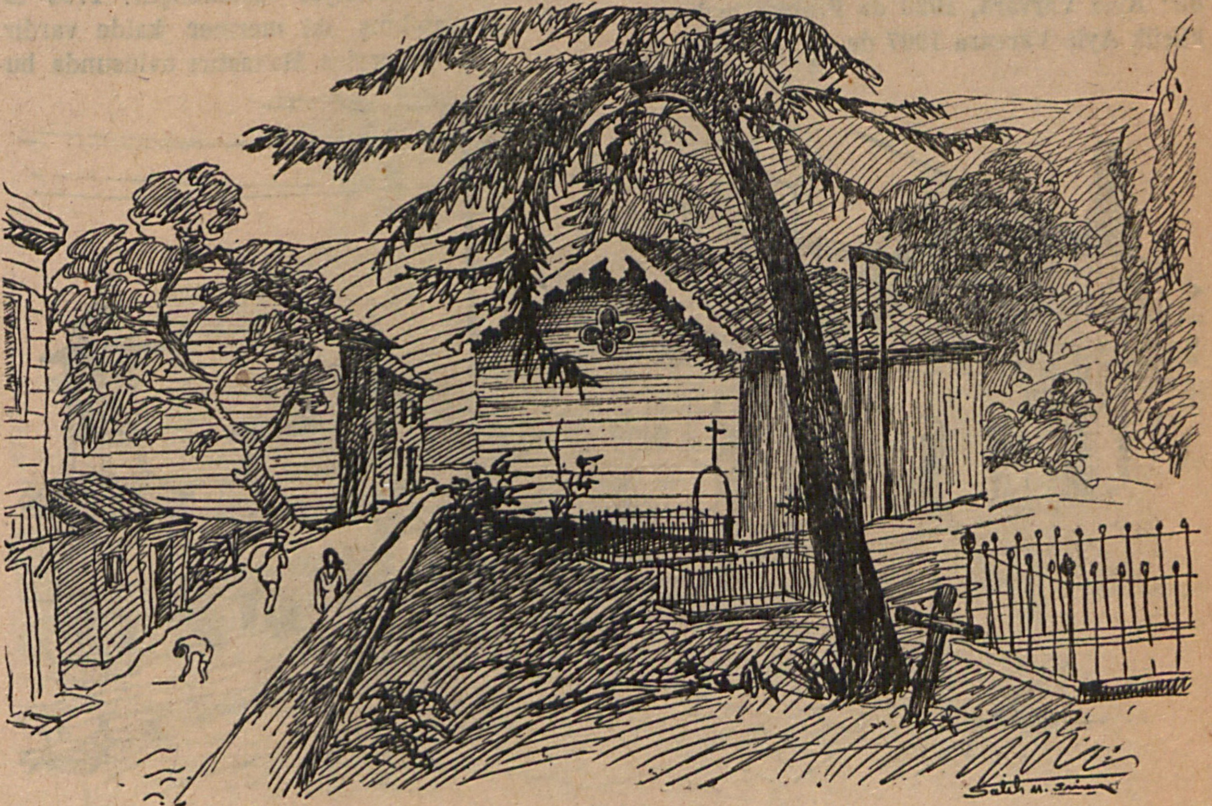
Büyükadada Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Kemal Zeren)

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Burgaz adasında, Kınalıadaya karşı olan sırttadır; ayni azizin adını taşıyan manastırın avlusundadır. Dört duvar üzerine Kiremit örtülü ve kubbeli; çatı kenarı ve kubbe kasnağı ahşap küçük bir kâgir yapıdır. Bina salip şeklindedir. 1897 de yapılmıştır. Ayios Yeoryios adına Bizans yapılarından olan ilk kilise daha aşağıda idi. Pek harap olduğundan yıktırılmış, yerine yeni bir kilise yapılmış. İkinci kilise de zelzelede yıkıldıktan sonra üçüncü defa olarak şimdiki yerine bu kilise inşa edilmiştir. Kubbe dört fil ayağına istinat eden dört kemer üstünde yüksek kasnağa oturtulmuştur. Mâbedin dört köşesinde dört alçak küçük kubbe daha vardır. Kubbe kasnağında on üç pencere vardır. Zeminin ortası mermer iki yanı çini döşenmiştir. İkonostasionu tamamen oymalı ve kabartmalı olup azizlerin tasvirleriyle süslenmiş bir sanat eseridir. Despot tahtı keza oymalı ve kabartma olup altın yaldızla bezenmiştir. Anvon'u yoktur. Duvarlarında azizlerin tasvirleri, tavanında müteaddit avizeler asılıdır. Nartekse üç taş basamaklı merdivenle camlı bir kapıdan girilir. Tavanı ahşap, zemini çini döşelidir. Avluda bir sehpa üzerinde üç çan bulunmaktadır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Bakırköyünde, Ebüzziya Caddedesi üzerinde demiryolu istasyonundan sahile giderken sol koldadır.

Ahşap yapı, dört direk üzerine oturtulmuş. Dört köşeli ahşap bir çan kulesi bulunan küçük bir kilisedir, yalnız caddeye bakan duvarı kâgirdir; 1832 de Bakırköy bahçıvanları tarafından yaptırılmıştır. Yapı sanatı bakımından bir hususiyet ve kıymeti yoktur. İçerisi birçok avizeler ve duvarları müteaddit ikonlarla tezyin edilmiştir. Kapıdan girince sağda zamanımızın rum ressamlarından Basmacidis'in 1942 tarihini taşıyan ve çocuk İsa ile Meryemi gösteren bir yağlı boya tablosu vardır ki Baltayan isminde bir ermeni tarafından hediye edilmiştir. Çok muhtemeldir ki bir hastalığa tutulmuş olan bu zatın bu kilisede bir ikonu bulunan Ayios Pandeleimoinona (Lokman Hekim) bir nezridir. Kapıdan girince sol kolda Yinekonitisin (kadınlar mahfili) altına rastlıyan bir yerde bulunan Ayios Pandeleimion'un ikonu bu kiliseye Baruthane ayazmasından getirtilmiştir. Ka-

Ortaköyde Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Salih Sinan)

dınlar mahfilinin kilisenin içine bakan cephesi altına ressam Basmacidis'in iki yağlı boya tablosu daha talik edilmiştir.; bunlardan 1943 tarihini taşıyan «Hazreti İsa'nın topalı yürütmesi mucizesi» mâbede Röne Sehap isminde bir zat tarafından verilmiştir ki bacaklarından uzun zaman muztarip olup şifayab olduktan sonra bu tabloyu adak hediye olarak sureti mahsusada yaptırmıştır. Diğeri, «İsa ile balıkçılar» Apostolidi isminde bir zatın hediyesidir. Kilisenin ikonostasionu ahşaptır. Üzerine talik edilmiş olan ikonlar şunlardır:

Merkezden sağa doğru, yukarıda büyük Hazreti İsa 1907 de Angeliki Pavlido'nun hediyesi; altta küçük Hazreti İsa, tarihsiz, Mihalâki hediyesi; yukarıda büyük Hazreti İsa 1903 de Keşişoğlu hediyesi; Merkezden sola doğru, Hazreti Meryem, 1886 da Aleksidi hediyesi; altta küçük Hazreti Meryem 1906 da İstavridos hediyesi; Ayios Yeoryios 1909 da Lambrido hediyesi; altta küçük Ayios Nikolaos, 1903 de Sirido hediyesi; altta küçük Ayios Nikolaos, 1904 de Kiryakidi hediyesi.

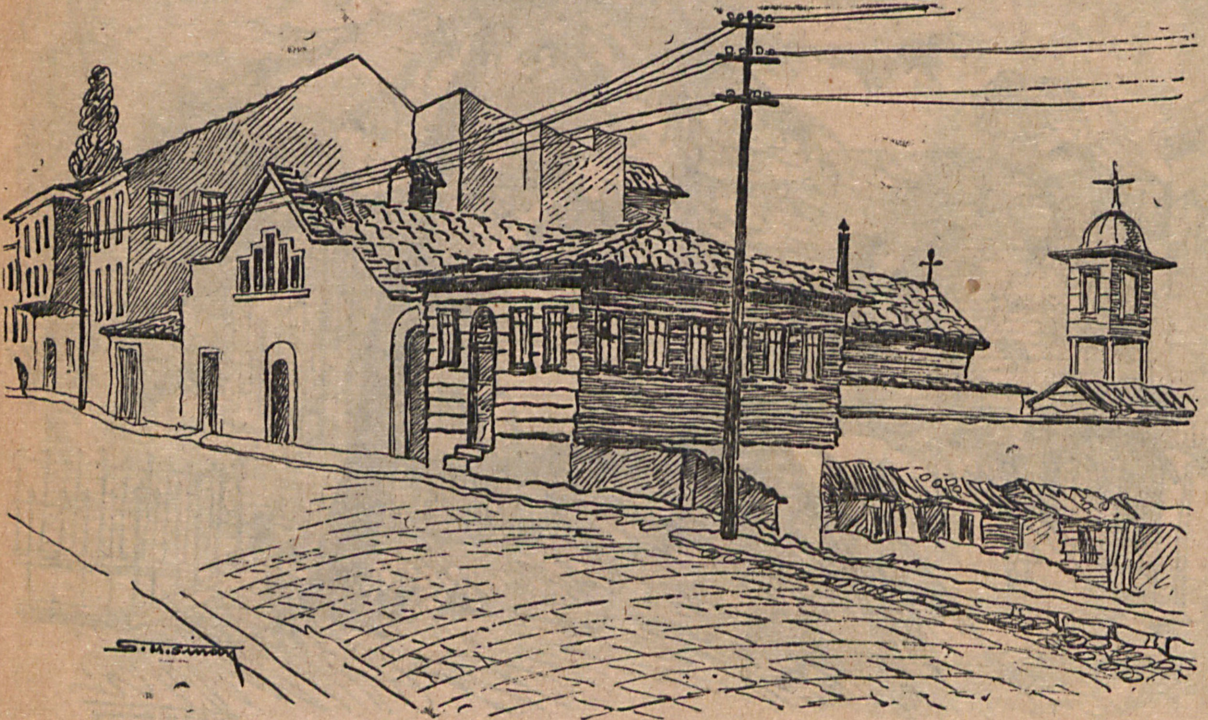
Kilisede bulunan sair ikonlar da şunlardır: Ayia Varvara, 1929 da Filipidi hediyesi; küçük Ayia Varvara 1907 de, ismini tesbit ettirmemiş bir zatın hediyesi; Ayios Minas 1907 da Bakırköy Yardımsevenler Cemiyetinin hediyesi; (Kilisenin en büyük ikonu); küçük Ayios Minas, 1907 de Yuvanidis hediyesi; Ayios Dimitriyos, 1908 de Lambiridis hediyesi; küçük Ayios Dimitriyos 1908 de Lazaridis hediyesi Ayios Tripon ikonu 1817; Ayios Tripon ikonu, 1847 de Kumkapı Hıristiyan Cemiyeti hediyesi; Ayios Basiliyos, Grigoryos ve Hırisostomos'u gösteren 1885 tarihli ikon.

İstanbul Ansikolpedisi adına 1943 Şubatında bu kilise ziyaret edilirken mütevelliler heyetine mensup zevatın gösterdikleri hüsnü kabul tesbit edilmeğe değer.

Bibl.: REK, Muzaffer Esen ve İsmail Ersevim, Gezi Notu.

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Büyükadada, tepedeki Ayios Yeoryios manastırındadır. Bizans zamanından kalan yapılardan, Ayios Haralambos kilisesi içinden iki taş basamaklı merdivenle geçilir. Tonoz bir höcreden ibaret olup zemini mermer döşelidir. Üç parça mermerden yapılmış olan orayapilinin üst kısmı oyma olup azizlerin tasvirleriyle süslenmiştir. 1790 tarihinde yapılmış iki mermer kaide vardır.

Ayios Yeoryios Manastırı avlusunda bu-

Bakırköyünde Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Salih Sinan)

lunan bu kilise ile Ayios Haralambos, Ayios Apostoli kiliseleri ve Ayios Yeoryios ayazması dört kâgir duvar üzerine kiremit örtülü bir yapı içindedir. **Hakkı Göktürk**

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Fenerde, Sadrâzam Âlipaşa Caddesinde Rum Ortodoks Patrikhanesindedir. Dört duvar üzerine kiremit örtülü kâgir bir yapıdır. 1720 senesinde inşa edildi. Yüksek olan kâgir tonos tavan on dört sütuna istinadeder. Zemini mermer döşelidir. Kabartmalarla süslü mermer medhal kapısı, Patrikhane kapıkâhyası Romanyalı Kostantinos tarafından yaptırılmıştır. Kâgir olan kadınlar mahfiline narteksin sol cenahında olan höcreden ahşap basamaklı merdivenlerlerle çıkılır. Ön cephesi tablolarla süslüdür. Tavan ve kemerler renklidir.

Nakışlarla ve aziz tasvirleriyle bezenmiştir. İkonostasion cevizden yapılmış, kabartma tezyin motifleriyle bezenmiştir. İkonlar arasında bilhassa Hazreti Yahya'nın ve çocuk İsa'yı kucağında gösterir Meryem Ananın mozayik tasvirleri zikre değer eserlerdir. Sağ tarafında yanında Hazreti İsa'yı çarmıha çektikleri haçın sütunu olup çaktıkları çivi gözükmektedir. İncil okuma yeri cevizden olup sedefle işlenmiştir. Despot kürsüsü dört mermer basamaklı olup cevizden yapılmış, sedef kakma ile işlenmiştir. Sağ tarafta ikonostasiyonun yanında üç mermer basamak üzerinde üç mermer lâhit mevcuttur, içlerinde Ayia Efimia, Ayia Teofano ve Ayios Salomoni'nin mumyaları vardır. Azizlerin tasvirleriyle süslü üçer mumlu iki büyük bakır şamdan, müteaddit avize ve kandiller mevcuttur. **Hakkı Göktürk**

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Pendiktedir. Plânı müstatil şekilde kiremit örtülü kâgir yapıdır. İnşa tarihi bilinmiyor; bu satırların yazıldığı sırada Patrikhanece kadro dışı edilmiş, Tekel İdaresinin yaprak tütün bakımevi olarak kullanılmakta idi (1948).

1958 de istimlâk edilerek yerine Pendik Çarşı Camii inşa edilmektedir (1959).

Hakkı Göktürk

Samatyada Ayios Yeoryios Kilisesi
(Resim: Salih Sinan)

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Safraköyündedir. Mustatil şeklinde, kiremit örtülü kâgir küçük bir yapıdır. Yapı tarihi bilinmiyor; 1830 - 1834 arası harab bir halde bulunurken 1834 de tecdiden tamir edilmiştir. 1923 de bu köyün rumları mübadeleye tâbi tutulduğundan, kilise kadro dışı bırakılmıştır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Yeniköyde, Simitçi Salih sokağı ile Valide çeşmesi sokağı arasındadır. Müstatil plânlı bir kâgir yapıdır. Kapısı üstündeki yunanca kitâbesi şudur: «Bu mukaddes kilise hıristiyan dini uğrunda kendini feda eden Ayios Yeoryios namına parası tamamen Kudüs İsa mezarlığının kilisesi veznesinden verilmek üzere Kudüs patriği ikinci zamanında 1851 de temellerinden inşa edilmiştir.» Zemini mermer ve siyah taş döşenmiştir. Kadınlar mahfili ahşaptır. Ahşap ikonostasion yaldızlı kabartma ve oymalarla müzeyyendir. İncil okuma yeri ve despot kürsüsü de ahşap, yaldızlı oyma ve kabartmalarla tezyin edilmiştir.

Mâbed kâfi derecede aydınlıktır. Narteks tamamen ahşaptır. Kudüs patriği ikinci Kirilos İstanbulda bulunduğu sıralarda vefat etmiş, bu kilisenin narteksine defnedilmiştir. Duvarında 18 Ağustos 1877 tarihini taşıyan kitabesi vardır. Mezarın yeri döşeme üzerinde görülmektedir. Çan avluda iki servi ağacının arasındadır. Bu kilise 1 Şubat, 23 Nisan ve 27 Temmuz tarihinde senede üç defa açılır; Kudüs patrikliğine bağlıdır.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS KİLİSESİ — Kuzguncukta, İcadiye Caddesindedir. Plânı müstatil şekilde kiremit örtülü kâgir yapıdır. Milâdî 550 de inşa edilmiş eski bir kilisenin yerine yapılmıştır. Sokak üzerindeki kapısı üstünde bulunan yunanca kitâbesi şudur: «Bu çok süslü mâbedin binasını Hıristiyanlar Ayios Pandeleimion'un ismini şereflendirmek için inşa etmişlerdir, yangın telef etti ve din hevesiyle 26 Temmuzda tamir edilmiş, tekrar Allahın ismi eskisi gibi azizleniyor, ve oraya imanla koşanların canlarına Allahın bahşettiği hayat ve sıhhat veriliyor». Bundan, bu kilisenin evvelce Ayios Pandeleimion adına takdis edildiği anlaşılır. Ayios Yeoryios ismi yakın tarihte verilmiştir. Mâbedin kapısı üstünde Ayios Yeoryios'un bir ikonu vardır. Kilise ikinci cihan harbi içinde bir ara Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından işgal edilmişti.

Hakkı Göktürk

AYİOS YEORYİOS RUM ORTODOKS MANASTIRI KİLİSESİ — Heybeliada'da, Çamlimanı yolunda bu isimdeki manastırdadır. Dört duvar üzerine kiremit örtülü ve kubbeli kâgir bir yapıdır. 1862 de yapılmıştır. Bu tarihten önce yerinde küçük bir kilise vardı; 1945 de bir tamir görmüştür. Ortada bulunan yüksek kasnaklı kubbe dört sütun üzerine atılmış kemerlere istinat eder. Zemini mermer döşelidir. Arkada bulunan kadınlar mahfiline narteksten girilir, oreapili mermerden yapılmış olup İtalyadan getirilmiştir. Ahşap olan vâiz kürsüsü oymalı, yaldızlı tezyinat ile bezenmiştir. Despot yeri cevizden yapılmıştır. Duvarlarında adı tesbit edilemiyen bir rahip tarafından duvar boyunca tablolar yapılmıştır. Çan kulesi ahşap olup narteksin sağ tarafındadır. Bu kilise Kudüs metrepolitliğine bağlıdır.

Hakkı Göktürk

AYKAÇ (Eşfak) — Gazeteci, bankacı, Galatasaray Kulübü idâre heyeti âzası, Galtasaray Kulübünün futbol takımının eski oyuncularından; 1918 de İstanbulda Kınalıadada doğdu; şâir, edib ve gazeteci Fazıl Ahmed Aykaç'ın oğludur, tahsilini Galatasaray Lisesinde ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde yaptı; Yedek Subaylığından terhisinde Ankarada yerleşti, Sümer Bankta çalıştı, Fransız Haberler Ajansında da bir vazife aldı, ayrıca Ankaradaki Zafer gazetesine intisab ile gazetecilik yaptı; bu gazetede telif ve tercüme pek çok yazısı çıkmıştır; 1953 de müdürlükle İstanbula geldi, banka müdürlüğünün yanında gazeteciliğini İstanbulda da devam ettirdi, ancak bu sefer münhasıran spor sahasında yazılar yazdı. Aslında en çok tanınan tarafı da sportif hüviyetidir.

Galatasaray Lisesinde talebe iken, Hukuk Fakültesine devam ederken Galtasaray takımında oynayan Eşfak Aykaç, Ankarada yerleştiği sırada Hasanpolat Stadyomunda umumî kâtiplik yapmıştı; bu vazifeyi görür-

ken milletlerarası spor konferanşlarında Türkiyeyi temsil etmişti. «U.E.F.A.» nın 1955 Viyana Konferansında, Türkiyenin Asya veya Avrupa gruplarından hangisine mensup olduğu münakaşasını, Avrupa Grupuna girmemiz şeklinde hat ve intac etmişti. Ayni federasyonda teknik bir vazife kabul eden Eşfak Aykaç, Türk Millî Futbol takımının tek seçicisi oldu; tek seçici olarak gördüğü hizmetlerin başında Türk Millî takımının iki sene içinde on bir defa millî maç sahasına çıktığını hatırlamak lâzımdır; Kahirede 4 - 0 Mısır, Varşovada 1 - 0 Polonya galibiyetleri ile 1-1 lik Çekoslovakya beraberliğidir. Futbol Federasyonundan ayrıldıktan sonra Galatasaray Kulübü idâre heyetine girdi.

Artık kulüb idareciliğinde de çalışmak istemeyen Eşfak Aykaç mesâisini tamamen gazeteciliğe vermek niyetindedir.

Çok iyi bildiği fransızcadan başka İngilizce ve ermenice konuşur; çalışkan, muhitinin çok sevilmiş bir sîmâsıdır.

Hakkı Göktürk

AYKAÇ (FAZIL AHMED) — Muallim, muharrir, şair; eskilerin «Şehrî» dedikleri, nazik ve zarif bir İstanbullu, zengin ansiklopedik kültürü, nükteciliği ve tertemiz diliyle bir meclis ve sohbet adamı, son yarım asırlık Türk mizacının en büyük şöhretlerinden biri; 23 Temmuz 1884 de Beyazıd'da Yahnikapan sokağındaki bir evde dünyaya gelmiştir; babası Divaniye mutasarrıflığında irtihal eden Mehmed Cemal Bey, anası Sabire Hanımdır. Mehmed Cemal Bey, Mektebi Harbiyede okumuş, 92 - 93 Rus seferinde İzzet Paşanın erkânıharbiyesine dahil olarak Vidin Muhasarasında bulunmuş, büyük yararlıklar göstererek iki defa yaralanmış, musalâhadan sonra mülkiye hizmetine geçmiştir; son derece afif, müstakim ve mütedeyyin, hoş konuşur, bilgili ve bilhassa tıp ilmine karşı meraklı bir zat imiş.. Oğlunun tahsil ve terbiyesine itina etmiştir. Fazıl Ahmed, çocuk iken çelimsiz, gayet asabî, fakat çok

Fazıl Ahmed Aykaç
(Resim: H. Çizer)

sevimli ve fevkalâde çalışkan imiş.. Pek küçük yaşta resime ve tâlik yazıya heves etmiş; İstanbulda, ilk mektebi olan «Nümunei Terakki» de sınıfın daima birincisi olmuştur. Büyük hareketi arzdan sonra Yeniköy dairei belediyesi müdürü olan Cemal Bey İstinye civarında bir yalıya taşınmıştır; küçük Fazıl bir gün Emirgânda Şerif Abdiilâh Paşa yalısının önünden geçerken, Pencere önünde oturan paşanın nazarı dikkatini çekmiş, pek sevdiği Cemal Beyin oğlu olduğunu öğrenince mahzuz olmuş.. Bu kibar ve âlim zatın meclisine kabul edilen Fazıl Ahmed, Emirgân yalısının müdavimleri ve o devrin fikir ve san'at âleminde mümtaz simalar olan Ali Şehbaz Efendi, Tevfik Molla, Koca Vezir Hakkı Paşa ve Tahsin Efendi gibi zevatın da mahbubu kulûbu olmuştur. Bu yaşlı adamların Meclisinde gördüğü alâka çocukta yeni hevesler uyandırmış, bir taraftan büyük bir gayretle arapça ve farsçaya çalışmağa koyulmuş, bir taraftan hıfzını ilerletmeğe, güzel bir sesle Kuran tilâvetine, Tuhfeyi Vehbiyi ezberlemeğe, Tarihi Atâ'dır ki enderun şairleri manzumelerini inşada başlamıştır. Şerif Paşanın yalısında, Ramazan ayının ayrı bir merasimi vardı. Mükellef iftarlardan sonra teravih hatim ile kılınırdı; Cemal Beyzâde, paşa tarafından bu namazlarda müezzinlik hizmeti ile taltif edilmiştir.

Günün birinde Mehmed Cemal Bey, Abdülhamid'e verilen bir jurnal üzerine yarı sürgün bir tarzda Gümüşhane mutasarrıflığına tayin edildi, Fazıl Ahmed Aykaç da babası ile beraber Anadoluya gitmek, necip baba dostu ve büyük hâmiden ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Gümüşhanede rüştiye tahsilini tamamladı, medreseye devama başladı. Babasının Süleymaniye mutasarrıflığına nakli üzerine, Musul idadisine girdi ve oranın ileri gelenlerinden Şeyh Mahvi Efendiden farsçasını ilerletti. Musul idâdisinden şehadetname alarak İstanbula döndü; kültürünün şark tarafı mamur idi, büyük şehirde, birden garba döndü, Lycée Français'ye girdi, buradan «Prix d'excellence» ile fevkalâde olarak çıktı; ve yepyeni bir âleme daldı, tabiat ilimleri, fizik, riyaziyat, felsefe ve pedagoji ile uğraşmağa başladı. Meclissiz meşrutiyetin - ki bu devre İkinci Abdülhamidin devri istibdadı denilegelir - son yılları idi, 17 kuruş yevmiye

ile darphaneye kâtip oldu, bir taraftan da, o zamanlar darphanenin yakınında bulunan Sanayii Nefîse Mektebinin (Güzel Sanatlar Akademisinin) mimarî şubesine yazıldı, müze Müdürü Hamdi ve Halil Beylerin müsaadesi ile müzenin zengin kütüphanesinde çalışmak fırsatını buldu; Paristeki bir arkadaşının delâleti ile «Ecole libre des seciences politique et morales» in muhabereli kurlarını takip etmeğe başladı.

1908 de, Meşrutiyetin ilânı ile, tâbir, Fazıl Ahmed hakkında Millî Nevsal'e yazdığı bir makalede filozof Rıza Tevfik tarafından kullanılmıştır, «ucu pek sivri ve maktaı pek keskin olan» kalemine sarıldı, yeni edebî neslin, Fecriâti'nin genç erkânı arasında lâyık olduğu seçkin Emin Bülend ile beraber, genç yaşında şöhretinin ilk basamağına çıktı; o devrin birçok gazete, ilmî ve edebî mecmualarında imzası görülen Fazıl Ahmed, bilhassa Tanin'in velûd ve spritüel bir muharriri oldu; kendisinin samimî bir sohbet sözleridir. «tamamiyle ihtiyar ve klâsik bir rido altında ve eski edebiyat çeşnisi içinde zamanın bütün yeni hâdiselerini iğneleyen yeni bir nazım çığrı açtı. İttihat ve Terakki hükûmetinin maarif nezareti genç şair - muharriri Darülmuallimin edebiyat, fransızca, psikoloji ve pedagoji muallimliklerine tayin etti. Bu faaliyet, 1918 mütarekesine kadar devam etti. Bir taraftan da Terbiyeye Dair», «Divançei Fazıl», «Kırpıntı» ve «Şeytan Diyor ki» isimlerini taşıyan kitaplarını bastırdı. Bir aralık Düyunu Umumiye idaresi Türk Dayinler kâtipliğine tayin edildi, oradan Galatasaray Lisesi Türk edebiyatı muallimliğine geçti. Lâtin harflerinin kabulünü müteakip, Halk Partisi namzedi olarak Elâzığ mebusluğuna seçildi; kısa bir zaman Dil Kurumu âzalığında bulundu, sonra bütün faaliyetini, memur edildiği «Dünya Parlâmentolar Birliği Türk Grupu Genel Sekreterliği» işlerinde topladı; bu suretle, yirmi, yıl kadar, bütün Avrupa memleketleri parlâmentolarında ve Kahirede, Türkiye Büyük Millet Meclisinin, pek çok sevilen, sevgi ve zevk ile dinlenen bir mümessili oldu. Bu satırların yazıldığı sırada, eski ve yeni eserlerinden yedi sekiz cilt tutacak olan külliyatının neşri ciddî bir teşebbüs safhasına girmiş bulunuyordu.

Aşağıdaki satırlar Rıza Tevfiğin, Nevsali Millî'deki makalesinden alınmıştır: «İstanbulda 1302 senesinde doğmuştur; ve doğduğuna da iyi etmiştir; çünkü, herkesin umuru hatîre ve ciddiyeden addetmektei olduğu birçok vakayiin, haddi zatında, tuhaflıktan ibaret olduğunu bize iki kelime ile anlatan ve selâmeti tab'ımızı vikaye eden o oldu.»

AYKAPI CADDESİ — Fatih Kazası, Fener nahiyesinin Küçük Mustafa Paşa Mahallesi Caddelerindedir. Küçük Mustafapa ve Haliç Caddelerinin kesiştikleri yerle, Abdüzel Paşa Caddesi arasında uzanır.

Haliç Caddesinden gelindiğine göre yol, iki arabanın ferah sığabileceği genişlikte olup, kaba taş döşeli ve bozuktur; sağdan gelen Şair Nev'i Sokağını da geçerek, Gül Camii Sokağına kadar, her iki yanda umumiyetle üçer katlı evler ve bahçe duvarları bulunur. Gül Camii Sokağını geçtikten sonra yol paket taşı döşelidir. Hisarönü sokağından sonra kıvrılır. Bir arsayı müteakip Ayakapıya gelinir. Kapıdan geçilince, sağda, Haraççıbaşı sokağı ile olan kavşakta, 1341 (1923) de yapılmış Cumhuriyet çeşmesi bulunur. Solda, Ayakapı Mecsidinde bu satırların yazıldığı sırada T.C. Fener Nahiyesi Abdi Subaşı Mahallesi muhtarlığı ile C.H.P. Cibali Semt ocağı merkezi bulunuyordu (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AYKUTALP (Ali Nâzım) — 1959 da, İstanbulun ciddiyeti ile tanınmış Nurgök Matbaasının Müdürü; İstanbul Ansiklopedisinin dizilip basıldığı Tan Matbaasının Ebussud Caddesi infilâkında tamamen harab olması üzerine (B.: Ebussud Caddesi infilâkı) eserin dizgisi ve baskısı için Nurgök Matbaasını seçtiğimizde bu büyük şehir kütüğünün neşrinin aksamaması için dostluk göstermiş, bize huzur temin etmiş bir sîmâdır. Bu ansiklopedi için hal tercemesini şu samimî satırlarda toplamıştır:

A. Nâzım Aykutalp (Resim: Nezih)

«1905 de Bakırköyün'de doğdum, babam kete-

beden Hüseyin Avni Beydir, anam Hoca Said Efendi kızı Emine Hamdiye Hanım; 1 nci Cihan Harbi dolayısiyle babam asker oldu ve askerde vefat etti. İlk mektebi ancak 3 üncü sınıfa kadar okudum. İçimde okuma hevesi vardı ve ayrıca kâtib oğlu, hoca torunu idim, fakat akrabalarıma yüz suyu dökerek tahsile devamdan ise o küçük yaşımda rızkımı temin için işe atıldım, Zından Kapusunda dâimâ rahmet ile andığım Mehmed Aziz Ustanın dükkânında ipci çırağı oldum. Askerlik çağıma kadar bir müddet de kasaplık yaptım, askerde gedikli başçavuş oldum, 1932 de Türkiyede ilk tank bölüğüne seçildim. Çocukluğumdanberi askerliğe olan şevk ve hevesim maiyetinde çalıştığım kumandanlarımın teveccühlerini kazandım. Gazete, mecmua, tarihî eserleri, edebî yazıları, şiirleri durmadan okurdum, ve içimde o âleme karşı öyle bir bağlılık vardı ki oraya girmek için yol aradım tahsil çağlarım mihenü meşâkı hayat ile heder olmuş, kalem yolu kapalı, matbaa işçiliği yolu açık, 1939 da tereddüd etmeden, işleri askerî müesseselerle olduğu için yakından tanımış olduğum rahmetli Cemal Azmi Beyin matbaasına girdim, fakat kader, kısmet, 1944 de askerlik şubesine kâtib oldum, üç sene sonra Bâbıâli mıknatısı beni yine çekdi, 1947 de şubeden ayrılıb Hüsnü Tabiat Matbaasına idareci olarak girdim, 1956 ya kadar çalışdım, 1956 da da Nurgök Matbaasına çağırıldım».

Abbasîlerden halife El Me'mun: «Üç çeşid insan vardır, diyor; bir kısmı gıda gibi, her yerde lâzımdır, bir kısmı devâ gibi, yerinde lüzumludur, bir kısmı da illet gibi.. Hak bizleri onlarla karşılaştırmasın». Ali Nâzım Aykutalp gıda gibi insanlardandır.

AYLÂ (Safiye) — Büyük ses san'atkârı. Aşağıdaki hal tercümesi; İstanbul Ansiklopedisi adına, 24 Ağustos 1948 Salı günü İstanbul Konservatuvarında kendisinden T. Yılmaz Öztuna tarafından tesbit edilmiştir :

«1911 de İstanbulda doğdu. Babasını hiç görmedi; annesini de çok küçük yaşta kaybetti. Saraylı olan annesinin çerkes halayığı olan Elâdil isimli kalfası tarafından üç yaşında, önceleri Bebek'de olan Çağlıyan Dârül-Eytamına verildi. Şefkatli ve kıymetli hocalar elinde iyi yetişti. Sonra babasının eski dostlarından Bursa meb'usu Servet Efendi tarafından Bursa Kız Muallim Mektebine müsabaka ile yazdırıldı. Onaltı yaşında muallim olarak çıktı; fakat mesleğine, Şehzâdebaşında Dâr-üt-Tâlim-i Musikî icra heyetinin son konserlerinden birisine iştirâk ettiği için devam edemedi; istifa mecburiyetinde kaldı. Mektebi bitirdikten altı yedi ay sonra Polidor ve Columbia müessselerine ilk plâklarını okumuştu, Kemanî ve Rübabî Eyüplü Mustafa Sunar ondaki istidadı esaslı olarak ilk keşfeden olmuştu. 1931 de o zaman Dervişzade İbrahimin işlettiği Mulenruj'da sahne hayatına atıldı (Bk.: Atlas sineması ve tiyatrosu). O zamandanberi de piyasanın hemen her birinci sınıf gazinosunda halkın bıkmaz rağbeti ile kendini dinletti. Mustafa Sunar, Asım Arsoy, Sadettin Kaynak, Selâhattin Pınar'dan kendi eserlerini meşkeden Safiye Aylâ, Türk musikisi tarihinin büyük ud virtüozu Nevres Beyden de klâsik musikimizi meşketmiş, ayrıca Mes'ud Cemil Tel, Tanburî Refik Fersan, zevcesi Fâhire Fersan gibi büyük üstadlardan istifade etmiştir. Zekâi Dede Efendizâde Hâfız Ahmed Irsoy merhumdan da Darül-Eytam sıralarında arkadaşları ile beraber ilâhiler meşketmiştir ki, şimdi bunların yalnız birkaçı san'atkârın hâfızasındadır. Doldurduğu plâklar ise yüz adedini çoktan geçmiştir. Beş sene evvel de musiki âlimi Hüseyin Sadettin Arel-in şahsen gösterdiği alâka ile konservatuvar Türk Musikisi İcra Heyetine iltihak etmiştir. Sanatkâr, hayatında elinden tutularak yükseltilip bugünkü mevkiine erişmiş bir kimse olmadığının belirtilmesini istemiştir. 1947-48 kışında Mısır'a bir seyahat yapmış, fazla tutulmuş, alâka ile karşılanmıştır; büyük keman virtüozu Şami üş-Şevva'nın san'atkâra yazdığı bir fransızca mektup, musikimiz için anlayışlı ve yüksek gören bir ifade taşır».

Safiye Ayla (Resim: S. B.)

T. Yılmaz Öztuna daha evvel, 13 Eylül 1947 de Safiye Aylâ ile bir mülâkatta daha bulunmuş ve san'atkârın, musikimiz hakkındaki fikirlerinin esasını tesbit etmiş ve İstan-

bul Ansiklopedisine uzun bir makale tevdi etmişti. Aşağıdaki satırlar bu makaleden alınmıştır:

«Evvelâ kaydedeyim ki hemen bütün saz ve ses san'atkârlarımızın bilgi ve kavrayış seviyelerindeki düşüklük Safiye Aylâda da mevcuttur. Harikulâde bir sese ve mükemmel bir eşini daha göremediğimiz bu büyük san'atkârın, musikimize; tarihî, nazariyatı, en nadir makamatı, dinî ve lâdinî, söz ve saz âsarı, estetiği, tahlili ve tenkidi, sağlam san'at zevki ile mükemmel vâkıf olduğu söylenemez.

«Safiye Aylâ — şahsen de tecrübe etmiş olduğu cihetle — istikbalde dahi mukimizin makamsız olamıyacağını — pek haklı olarak — söyledi. Yalnız makamlarımızın çokluğundan bahsederek, bunların hepsinin öğrenilmesinin pek zor, hattâ imkânsız olduğunu, bunun için makamlarımızın tasfiye edilmesi ve yalnız «esas» makamlarımızın bırakılması lâzım geldiğini beyan etti. Küçük makamlarımızı öğrenmenin pek gün olduğunu Safiye Hanımdan işitmek hazindir. Zira Uşşak gibi Râhat ül-Ervah'ı, Sûz-i Dil gibi Sûz-i Dilârâ'yı, Rast gibi Nevâ-Kürdî'yi aynı muvaffakiyetle okuyup çalmak o derece zor mudur? Safiye Hanım gibi bir ses virtüozundan bu şikâyeti hiç beklemiyordum. Safiye Aylânın bana bahsettiği «esas» makamdan «basit makam» değil, «çok kullanılmış makam» ı kasdettiği muhakkaktır. Zira böyle değilse Nihâvend, Kürdili Hicazkâr, Hicazkâr, Mâhûr, Isfahan, Sûz-i Dil, Evîç, Acem Aşîran, Sultanî - Yegâh v.s. gibi en kullanılmış makamlardan vazgeçilmesi fikri anlaşılmış olur. Şu halde «esas makam» dan «çok kullanılan» makam kastolunduğu anlaşılır. Fakat bu şekilde dahi fikir bâtıldır. Zira en az kullanılmış ve şimdi hiç kullanılmıyan makamlarımızın bile fevkalâde zenginleşmeğe istidadı nihayetsizdir. Meselâ Nihavend makamı bundan bir asır kadar evvel o derece fakirdi ki, bugünkü fevkalâde zengin vaziyete vâsıl olacağı şüphesiz o zaman tahmin edilmiyordu. Halbuki bu makam pek eskidir. Şu halde çok fakir olan bir makamın, ileride bestekârların rağbetiyle fakir kalmış öyle, güzel öyle zarif makamatımız vardır ki, bunlardan eser besteliyecek bestekâra teşne vaziyetteyiz. Yakın makamların birleştirilmesi fikri dahi boştur. Meselâ (Hüzzam, Segâh, Müsteâr, Irâk), (Mâhur, Acem-Aşîran, Zâvil), (Evîç, Ferahnâk), (Karcığar, Beyâtî-Arabân) gibi makamlar arasında teknik ve ses itibariyle pek az fark vardır. Fakat ifade şekilleri bambaşkadır; Müsteardaki asîl hüznü ile Segâh'taki tasavvufî ve ümitsiz aşk; Mâhûr'daki muhteşem sesler ile Acem Aşîrân'daki ince ve zarif sedalar tamamiyle başka hususiyetlerdir. Bunlardan birbirine en yakın olan Evîç ve Ferahnâk bile Cemil Beyin de söylediği veçhile - ifade tarzları bakımından ayrı ayrı mevkileri olan makamlardır. Bugün makamları yaklaştırmak için yapılabilecek şey, o da yalnız fasıllarda, Muhayyer - Kürdî eserleri Kürdî'de, Dügâh eserleri Sebâ'da, Isfahânek, Beste-Isfahân gibilerini Isfahân'da okumaktan ibaret olabilir. Çünkü bu makamlar fasıl teşkil etmiyecek kadar fakirdir.

«Safiye Hanım musikiye başladığı zaman ilk defa Yesarizâde Asım Arsoy'dan şarkılar meşkettiğini, Kemanî Eyyubî Mustafa'dan, Hâfız Sadettin Kaynak'tan ve başkalarından istifade ettiğini, bugün yaşıyan bestekârlar içinde başta Sadettin Kaynak olmak üzere, Tamburî Selâhattin Pınar'ı, ikinci derecede Udî Şerif İçli'yi, Râkım Erkutlu'yu, Yesarizâdeyi, Osman Nihat Akın'ı, Faik Kapancı'yı, yakın zamanlarda vefat edenlerden Suphi Ziya Özbekkan'ı, bilhassa Lem'i Atlı'yı takdir ettiğini söyledi. Bu arada, Selâhattin Pıar'dan da yüksek bir bestekâr olan Suphi Ziya Bey merhum hakkında pek sitayişkâr konuşmadı; ancak bazı güzel şarkıları bulunduğundan bahsetti. Kendisinden bütün musikî tarihimizde mevkii olan bir bestekâr sual ettiğim ve «Refik Fersan» cevabını beklediğim zaman, Sadettin Kaynak'ı ve Selâhattin Pınar'ı gösterdi. Bunlarla kıyas edilmiyecek kadar yüksek bir bestekâr olarak arzettiğim Tamburî Refik Fersan ve Udî Sedat Öztoprak'ı hiç bilmediğini anladım. Refik Fersan hakkında ısrarla konuştuğum zaman, hangi «şarkılarına» dayanarak bu hükmü verdidiğimi sordu. Ben Refik Beyin peşrev, saz semaîsi, sirto, yani saz eserleri bestekârı olduğunu arzettiğim halde, ısrarla şarkılarından nümune vermekliğimi arzu etti. Ben de canım sıkılarak muhakkak bir şaheser olan uzunca bir Mâhûr şarkısını (Bir neş'e yarat hasta gönül, sen de biraz gül) misal gösterdim. Derhal Sadettin Kaynak'ın bundan daha kıymetli şarkıları olduğunu söyledi. Bu-

rada Safiye Hanımın saz eserleriyle hiç meşgul olmak külfetine girişmediğine emin oldum. Bu arada Sadettin Efendi ile Lem'i Beyin aynı seviyede san'atkârlar olduğunu söyliyerek iddiasını gülünç bir şekle soktu.

«Büyük bir teessürle kaydedeyim ki, hemen bütün ses icrakârlarımızın san'at bilgisi acınacak haldedir; Safiye Hanımın ilmî seviyesi onlarla kıyas edilemiyecek kadar yüksektir. Bu arada, Safiye Aylânın da gösterdiği veçhile, «bilerek ve muvaffakiyetle okuyan» Münir Nurettin başlıca bir istisnâ teşkil eder.

«Nihayet Safiye Aylâ'nın ses san'atına gelelim. Babamın on iki senedenberi işlettiği şehrin en büyük ve maruf gazinolarında Safiye Hanımı ve daha niçe ses sanatkârlrını binlerce defa dinledim. Bunların içinde Safiye Aylâ derecesinde güzel, âhenkli, kudretli bir sese rastlamış değilim. Benden eskiler de Safiye Hanımdan üstün bir kadın sesi dinlediklerini söylemektedirler. Yalnız ben Mısır'da Safiye Aylâ ayarında olarak merhume Esmahan ül-Atrâş ile Ümmü Gülsüm'ü gösterebilirim.

«Safiye Hanımın okuduğu parçalar, nihayet halkın zevkine göre olacaktır. Kendisinin de söylediği gibi, Şevki Beyin o cânım şarkılarından ve emsalinden halka iki taneden fazla dinletmek kabil değildir. Fakat bu, istisnasız okuyucularımızın yeknesaklıktan kurtulmamalarını izah edecek sebep değildir. Musikimizde halkın dahi içkili yerlerde zevk alabileceği o kadar eser varken, bütün bir mevsim «repertüar» kelimesini istismar ederek 20 parçaya münhasır kalmak ne can sıkıcı bir şeydir! Dinliyen bıkar da, okuyan bıkmaz; devamlı müşteri ise hiç tatmin edilemez. Bâkî'nin dediği gibi:

Yollarda kalır râh-i rev-î kâbe-yi vaslın,
Ömr âhır olur, mevt erişir, zâd yetişmez.

«Safiye Hanımda bir okuyucu için son derece mühim olan diksiyon (telâffuz) da mükemmeldir. Bunun için de, iyi Arûz ve Osmanlıca bilmek gerekmektedir. Meselâ Rıfat Beyin meşhur Hicaz şarkısının zemini «Niçin bülbül figan eyler, bahar eyyamıdır şimdi» şekilinde değil, «Niçin bülbül figa neyler, baha reyyamdır şimdi» şeklinde okumak lâzımdır. Bir eserde «siyah» kelimesinin «siyeh» mi, «siyah» mı telâffuz edileceğini bilmek de, Arûz'a olan vukufa bağlıdır. Kendine göre her okuyucunun - tâbir caizse - bir «telâffuz üslûbu» olmakla beraber, nihayet bu üslûp, kelimenin söyleniş şeklini aslâ değiştirmemelidir. Dinlediğim seslerin en harikulâdelerinden birine mâlik olan Sâbite Tur (şimdi İzmirdedir) bazı kelimeleri (meselâ «mecnun» kelimesini) kendisine mahsus, hançeresine uygun ve pek dilrübâ bir tarzda söylemekle beraber, kelimeyi kat'iyyen bozmadı. Safiye Hanımda en tanınmış okuyucularımızda bile dikkat edilirse tesadüf olunabilen dil sürçmesinden eser bile yoktur. Alafranga parçalarda da muvaffak olduğunu Alabanda Revüsünde görmüştük. Ses perdeleri gayet muntazam olup, eserin edâsına hâkimdir.

«Safiye Aylâ bazı Arap filmlerinin montajında Sadettin Kaynak v.s. bestlerini okuduğu gibi, plâklara da bazı şarkılar doldurmuştur. Bunlar çok rağbet görmüşlerdir.

«Safiye Aylânın lâdinî musikimizde okuyamıyacağı parça yoktur. Şöhreti Türkiye hudutlarını çoktan aşmıştır. Senelerdenberi memleketimizin «en büyük ses sanatkârı» şöhretini muhafaza etmektedir ve edecektir. Gerek halk, gerek musikişinaslar arasında emsalinden pek fazla iştihar etmiştir.

AYLIK ANSİKLOPEDİ — İlk saysı 1944 Haziranında çıkmıya başlamış ve 1949 yılında beş ciltten ibaret ilk serisini tamamlıyarak 1 Temmuz 1949 dan itibaren yepyeni bir şekilde ikinci serisine başlamıştır. 25×35 ebadında 32 sayfalık ilk seri fasiküllerinin sayısı 60 dır ve her ciltte 12 fasikül vardır. Bu ilk seri sekiz punto üzerine dizilmiş ve bol resimlerle de süslenmiştir. Her fasikülde metin dışı bir resim ilâvesi de vardır.

«Aylık Ansiklopedi» Server İskit'in kurduğu İskit Yayınevi tarafından çıkarılmakta olup mecmuanın çok ağır olan yazı işlerini bizzat Server İskit idare etmektedir. Kendisine altıncı sayıdan itibaren Sadun. Galip Savcı ve 25 inci sayıdan itibaren de Hüsamettin Bozok yardım etmişlerdir. İkinci serisinin teknik Sekreteri gene Hüsamettin Bozok ve yabancı yayın sekreteri de Eroğul İskit'tir. Mevzuları Server İskit tarafından seçilmekte ve her mevzu en mütehassıs otoritesine yazdırılmaktadır. Bu suretle memleketin en seçkin ilim ve fikir adamları bu ansiklopedik derginin yazıcıları arasına katılmıştır.

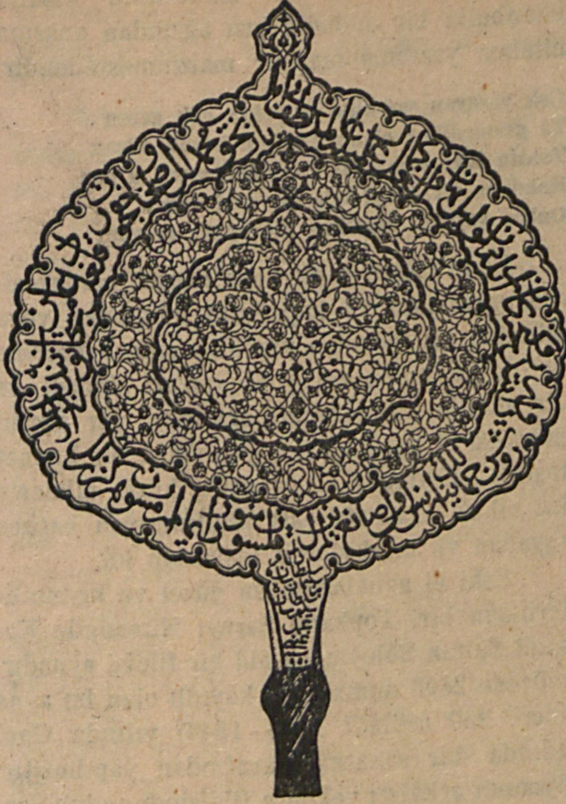
Birinci seri «Aylık Ansiklopedi'ye fransızca «Larousse Mensuel» örnek alınmış ve bu tip dergi üzerinde uzun bir tetkik yapılarak bizim bünyemize göre tertiplenmiş ve millîleştirilmiştir. Bu tip ansiklopedik dergiler, bir ansiklopediye geçecek ehemmiyette olup bir ay zarfındaki hâdise ve icaplar dolayısı ile ön plâna giren mevzuları hemen işleyip sütunlarına almakta, geçmişteki mevzuları da yıl dönümlerinin yeni aylara tesadüfü, yahut her hangi değer bir vesile ile sayfalarına koymaktadır. Bu suretle, zamanla bir lâstik ve tam ansiklopedinin her maddesi bu ansiklopedik dergiye gire gire günün birinde mükemmel ve tam bir ansiklopedi vücut bulmaktadır. Bu şekil, klâsik bir ansiklopedinin, itmam edilinceye kadar geçmesi tabii olan zaman içinde, evvelce yazılmış olan bazı maddelerinin değişmiş bulunmasını da önliyerek her hâdiseyi, her keşfi, her icadı, hemen o ay içinde verdiğine göre, bunların en son ve en yeni şeklini tesbit eylemektedir. Bu hal, günün icaplarına göre müracaat edilmesi gerekli bentlerin behemehal istifadeye arzını temin etmektedir. Böylelikle okuyucuyu, klâsik ansiklopedilerin bazı maddelerini bulmak için onların muhakkak ikmalini beklemek mecburiyetine sokmatadır. Bu nevi ansiklopedik dergilerin bir hususiyeti de hangi ay münderecatını ihtiva ediyorsa o aya ait siyaset veya kültür hareketlerini ayrı bir ilâve halinde vermesidir. Bu ilâveler cilt sonuna toplu bir halde konmuştur.

Daha geniş bir okuyucu kitlesinin kültür ihtiyacını karşılamak maksadiyle ikinci seri münderecatı daha mütenevvi olarak tertiplenmiştir. İkinci seri 20×28 eb'adında 48 sayfa metin ve 4 sayfa ilâveden mürekkep olup kuşe kâğıda basılmış bir kapak içine konmuştur. Kapağın ilk sayfasında aktüel bir resim, arka sayfasında da dört renkli tarihî bir tablo vardır. Metin kısmı üç ayrı şekilde işlenmiştir. Birinci forma aktüalite kısmıdır ki bunda hem bir ayın çeşitli iç ve dış politika, spor, güzel sanatlar ve kültür hâdiseleri tahlil edilmekte, hem de Türk ve dünya matbuatının en cazip, en sürükleyici ve faydalı yazıları hulâsa veya nakledilmektedir. Çok nefis karikatürlerle de süslü olan bu aktüalite kısmından sonra gene bir formalık tarih kısmı gelmektedir. Bunda gerek dünya tarihinin, gerek Osmanlı tarihinin en meraklı ve hattâ en tuhaf vak'aları dikkatle incelenmektedir. Eski Türk hayatını gösteren çeşitli tablolar da bu kısmı ayrı bir zenginliğe kavuşturmuştur. Üçüncü forma ise birinci seri ansiklopedi tertibindedir ve onun bir devamıdır. Ancak birinci seriyi edinememiş okuyucuları tatmin edebilmek için, sırası düştükçe oradan bâzı hulâsalar da yapılmaktadır (B.: İskit, Server).

1959 da Aylık Ansiklopedi neşriyatını tâtil etmiş bulunuyordu (B.: İskit Yayınevi)

AYLIK MECMUA — İlk sayısı 1926 Nisanında çıkmış aylık bir magazindir. 1927 Martına kadar ancak on iki sayı çıkmıştır. İlk beş sayısı 23×30 boyunda 48 sayfa olup kartona yakın kalın kâğıttan bir kapak içinde çıkmış ve bu kapağın birinci yüzüne 20×25 (takriben) boyunda üç renkli resimler basılmıştır. Bu resimlerin beşi de şûh sima ve şûh meşreb genç kız ve kadın resimleridir. Mecmuanın müdürü Kemal Salih (Sel) dir ki o yıllarda büyük bir rağbet görmüş Haftalık Mecmuanın da sahibi idi. Aylık Mecmua bu haftalığın gördüğü rağbetten cesaret alınarak çıkarılmış, fakat berikinin yazı canlılığı her nedense aylıkta temin edilememiş, bir yıl sonra da kapatılmıştır. Aylık Mecmuanın on iki sayısında görülen imzalar şunlardır: Abidin Dâver, Selim Sırrı, Ahmed Şükrü (Esmer), Agâh İzzet, Server Bedi, Nebahat Ramiz, Foto Namık, Mümtaz Faik, Sedat Ulvi, Mekki Sait, Ahmet Kadri, Mehmet Refi, Refik Ahmet, Kemal Ahmet, Ahmet Muhib Doktor Fahri, Çelebizâde Sait, Ekrem Tevfik, Seyyah (Hakkı Sühâ), Bahattin Tevfik, Akil Şinasi, Ercüment Ekrem, Aka Gündüz, Halil. Mecmuanın ressamlığını Ahmet Münif (Münif Fehim) yapmıştır.

Altıncı sayıdan itibaren mecmua 16 sayfaya indirilmiş, üç renkli resimle süslü kalın kapak da yerini ilânlar basılmış ince elvan kâğıda terketmiştir. Fiatı da 25 kuruştan 10 kuruşa indirilmiştir. Karilerimizle baş başa sütununda bu değişiklik şöyle izah edilmiştir: «Aylık Mecmuayı beş aydanberi ziyanda çıkarmakta ısrar ve inat ettik. Ziyanın yekûnu iki bin beş yüz liraya varınca yeni bir şekil vermeği mecmuayı kapamağa tercih ettik. Nüsha başına istihsal masrafı yirmi beş kuruşu geçiyordu. Halbuki yirmi beş kuruştan

Topkapusu Sarayı Müzesinde Kanunî Sultan Süleymanın fildişi el aynası (Resim: Hüsnü)

fazla bir fiyat da konulamazdı, bunu verebilenler dahi mahduttu. Gösteriş namına yapılan kap masrafını hazfettik. Buna mukabil münderecata ihtimama karar verdik. Mecmuanın yeni şekilinde daha kısa ve kolay okunur mütenevvi ve eğlenceli yazılar bulunacaktır.»

Aylık Mecmuada İstanbul hayatı bakımından bugün bir vesika kıymeti alan yazılar şunlardır: Doktor Galip Hakkı merhumun Topkapu Fukaraperverâne Yurdu (Mümtaz Faik) Bayazıd kulesinden İstanbul ve İstanbullular (Mekki Sait) Beyoğlunun İç yüzünü Okumak İsterseniz Oraya Sabaha Karşı Gidiniz, Süt Damlası, Süleymaniye Kulübü, Altınordu Kulübü, Muharrir Hasan Bedrettin'e ait hâtıralar, Hilâl Spor Kulübü, Yıldız Kumarhanesi, Beykoz Zindeler Yurdu, Vefa İdman Yurdu, Beylerbeyi Kulübü, Kapalıçarşıda bir öğleyemeği, Ahçı Mığır Efendi, İstanbulun Şampiyon Horozu, Beşiktaş Kulübü, Diyojen Mehmet Ağa, Galatasaray Kulübü.

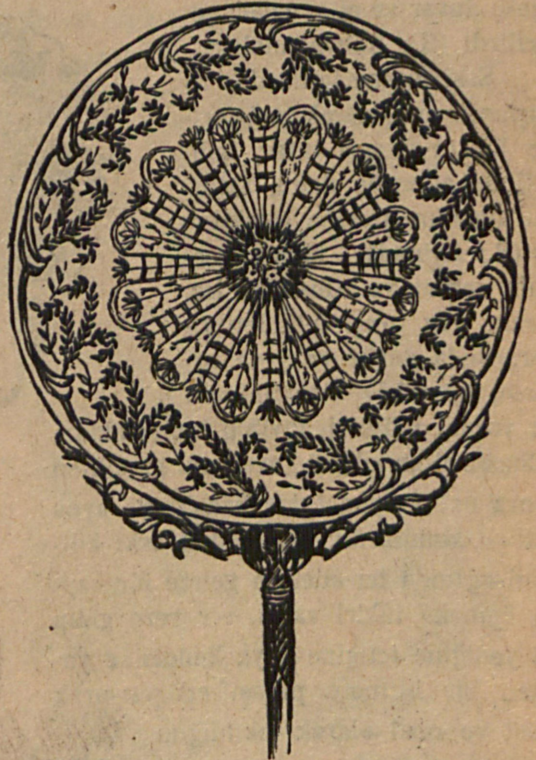
Mecmuanın ikinci saysında Foto Namığın sünnet çocuğu resmi de İstanbul hayatı bakımından kıymetli bir vesikadır. Aylık Mecmua, İstanbulda magazin yolunda atılmış ilk büyük adımlardan biri olmuştur.

AYNA — Endam aynası, konsol ve duvar aynası, el aynası ve cep aynası denilen çeşitleriyle, Büyükşehirde devir olmuştur ki, ayna kullanmak ve bulunulan yeri ayna ile süslemek salgın bir merak, bir moda halini almıştır (B.: Âvize ve Ayna Modası).

Son zamanlara kadar, İstanbulda, orta halli ve hallice aileler kız alırlar iken, gelin odası eşyası arasında, üstünde iki karpuzlu lâmbası ve çerçevesi yaldızlı aynası ile bir konsol, baş parçayı teşkil ederdi.

Eski İstanbul konaklarında ve yalılarında yerli, muhteşem çerçeveleriyle duvarlara gömülmüş müteaddit endam aynaları, eski Türk yapı san'atının iç mimarisinde başlıca tezyin motiflerinden idi; öylesine ki, İstanbul Üniversitesinin edebiyat ve fen fakülteleri iken yanmış olan meşhur Zeynep Hanım konağında, bu meşhur prensesin şahsına mahsus olan ayak yolunda bile bir endam aynası vardı.

Duvar aynaları, asırlar boyunca İstanbul kahvehanelerinin, berber dükkânlarının, mey-

Topkapusu Sarayı Müzesinde gümüş el aynası (Resim: Behçet Elver)

hanelerinin ve hamamlarının da başlıca süslerinden ve bir ihtiyacı karşılayan başlıca eşyasından olmuştur; bunlardan çoğu da, aynalarının çokluğu veya büyüklüğü dolayısiyle «Aynalı Kahve», «Aynalı Meyhane» gibi isimler almıştır; ve hattâ bu yerler de isimlerini İstanbul sokaklarına vermişlerdir, Galatada bir «Aynalı Lokanta Sokağı», Karagümrükte Kasım Gönanî Mahallesinde bir «Ayanalı Dükkân Sokağı», Mevlevihanekapısı ile Silivrikapısı arasındaki Veledi Karabaş Mahallesinde bir «Aynalı Bakkal Sokağı» vardır. Beyoğlunun da meşhur bir «Aynalıçarşı» sı vardır ki son zamanlarda ismi «Avrupa Pasajı» na değiştirilmek soğukluğu yapılmıştır.

Yeniçeri zorbalığının en azgın devrinde, (Üçüncü Selim, Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmud devirleri), ocağın sayılı fırtınaları olarak geçinenler, hem kârlı, hem şenlikli bir meşgale olarak büyük ve fevkalâde müzeyyen kahvehaneler açıp işletirlerdi; resmi küşadı, Süleymaniyedeki Ağakıpısından başlıyarak kahvehanenin bulunduğu yere kadar devam eden tantanalı bir alayla yapılan bu kahvehanelere, sahibinin haraca kestiği erbabı servet ve tüccar tarafından, hediye olarak içinde kuşu ile beraber kıymetli kanarya kafesleri ve keza kıymetli duvar ve el aynaları getirilirdi (B.: Kahvehaneler).

Eski berberlerde de, tıraştan sonra, çırak müşteriye bir el aynası tutar, bahşişi de avucuna değil, tuttuğu aynanın üzerine bırakılırdı (B.: Ayinedar). Müşteri erbabı servet ve itibardan ise, çırak, yüz tıraşı müddetince karşısında durur ve ayna tutardı; aynı âdet hamamlarda da vardı, müşteri giyinip kuşandıktan, bilhassa itina edilen kavuğunu giydikten sonra natur ayna tutar bahşişi de ayna üstüne konulurdu; İstanbulun eski külhânî ağzında bu âdetten gelme bir «ayna öpmek» tâbiri vardı, bir yere gidip de yediğine içtiğine veya kendisine yapılan bir hizmete parası çıkışmıyarak hacil ve rezil olarak çıkıldığını anlatmak için söylenir (B.: Ayna Öpmek).

Aşağıdaki mısrâlar Enderunlu Vâsıfın İstanbullu bir mahalle kızı ağzından anasına hitâben yazılmış meşhur manzumesindendir:

Çok yaşayan mı bilir iş yoksa çok gezen
Tâ gezmedikce olamadım ben bozuk düzen
Tahsin ider cemâlimi gördükce merd ü zen
Kendime virüb âyînede bir çeki düzen
Onbeş yaşında kendime bir oynaş arayam

El aynaları, saplı veya sapsız, çerçevesinin, yuvasının ve kapağının gümüşten veya altından, fil dişinden yapıldığı zaman üzerine bir de kuyumcu emeği ve san'ati binerdi ve bir ailenin mücevheratı arasında yer alırdı; murassâ el aynaları ise, giranbaha bir kıymet taşırdı. Kıymetli el aynaları, kibar ailelerin kız cihazı arasında asla unutulmıyan başlıca eşyadan ve mücevherat faslından idi.

Eski el aynalarının en güzel ve kıymetlilerinden biri Topkapu Sarayı Müzesinde Kanunî Sultan Süleymana aid bir fildişi aynadır, müzede 2893 numara ile kayıdlı olan bu ayna hicrî 950 (milâdî 1543 - 1544) yılında Ganî adında bir sanatkâr tarafından yapılmıştır; aynanın arkalığı yekpâre fildişinden olub üzerinde Türk oymacılık sanatının şâhikasına varılmıştır, göbeğin üslûblaştırılmış çiçekleri seyredenlerin gözlerini karartacak derecede hurda nakışlarla bir cennet bağçesi gibidir. Kenarında çiçekler ve dallarla süslenmiş bir zemin üzerine sülüs hat ile şu kıta yazılmıştır:

Rûşen cemâlin âyinesin ol sânii lemyezel
Kılsun münevver dâimâ hem irmesün her giz halel
Dev itdüğünce rûzigâr ile kevn leylü nihâr
Ol gil kemâli ilm ile âlemde lûtfi bîemâl
Yâ Rab bi hakkı Muhammed âlü ashâb hakkıçün
Kıl gel duâsın müstecâb bu bendenin bî halel

Topkapusu Sarayı Müzesinde murassâ el aynası (Resim: Behçet Elver)

Fildişi arkalığın sapa rabtedilen alt kısmı üzerinde de sanatkârın imzası vardır: «Der eyyâmı Sultan Süleyman Şâh Amile Ganî sene 950».

Bu güzel ayna 1958 yılında müze müdürü Halûk Şehsüvar-

oğlu'nun himmeti ile sarayda açılan Kanunî Sergisinde teşhir edilen eşyadan biri olmuştu.

Sakal traşını kendi eliyle yapan İstanbul kişizâdelerinin traş takımları arasında bir ayna, «traş aynası» adını alırdı ki, el aynasından farkı, açılan kapağının arkaya çevrilidiği zaman aynı zamanda aynaya bir destek olmasıydı. Bilhassa Tanzimattan sonra, güvey hediyesi arasında kıymetli bir usturası ile san'at eseri bir traş aynası, kız tarafından görgü ve zevkinin mehenklerinden sayılırdı; kıymetli traş aynalarının çerçeve ve kapakları, altın ve gümüş yerine tercihan fildişinden, bağadan, abanozdan, gül, maun, zeytin ağaçlarından yapılırdı. Ceviz çerçeveli ve kapaklı traş aynaları harcı âlem sayılırdı.

İstanbul saray ve konaklarının eski hanımefendileri tarafından kullanılan ve namlı bir kuyumcu elinden çıkmış ağır ve kıymetli el aynaları, zamanımızda, yerini tuvalet takımlarının şu veya bu kıymetteki aynalarına, lüks eşyadan sayılan kadın çantalarının bir kadın ağzını, bir kadın gözünü sahibine gösterebilecek liliput aynalara terketmiştir.

Tanzimattan beriye, Büyükşehir halkının ayaktakımı, onların da hovarda, kabadayı ve külhanî boyunun uçarı delikanlılık ile kırantalık çağları arasında olanları, bıyık burmak, düzeltmek ve zülüf, kâkül taramak için yelek ceplerinde bir cep aynası bulunduragelmişlerdir; ekseriya sarı, mavi, kırmızı, yeşil boyalı teneke yuvalara oturtulmuş olan bu aynalar, ayak satıcılarının isporta malıdır, mahalle attarlarında, tıraş takımı, çakı, oyuncak, mendil, çorap gibi şeyler bulunduran han kapıları esnafında satılır.

Bu teneke ceb aynalarının arkalarında, Bayazıd kulesinin, Galata kulesinin, Kız kulesinin resimleri iptidaî kabartmaları bulunanları da vardır..

1909 da da arkalarında, o zamanın tâbiri ile hürriyet kahramanları Enver ve Niyazi Beylerin resimleri bulunan harcı âlem ceb aynaları çıkmıştı. Cumhuriyette de Atatürk resimli ceb aynaları çıktı.

Bu madde içinde, İstanbul taramvaylarının vatman aynalarını, taksi otomobillerinin şoför dikiz aynalarını, belediye tarafından sert dirsekli yol kavşaklarına kazaları önlemek için asılmış büyük sokak aynalarını unutmamak lâzımdır ki 1947 de bu aynalardan biri, Beyoğlu kaymakamlığı arkasından Şişhaneye inen yolun sert dirseğinde, biri Ebussut Caddesiyle Alemdar Caddesi kavşağında, biri İstinye asfaltında, biri Aksaray karakolu yanında idi. Taksilerdeki dikiz aynaları, bir ara, müşterilerin şoför gözü altında yolculuktan duydukları sıkıntı düşünülerek kaldırılmış, fakat, şoförlerin, uygunsuz yolcular tarafından âni bir tecavüze uğramaları, şoförlerin can emniyeti bakımından dikiz aynasına tekrar müsaade edilmiştir.

Aynanın âdi camdan veya kristalden yapılmış bulunması, aynaların sır sağlamlığı ve temizliği bakımından kıymetlenmesi, bu ansiklopedinin mevzuu dışındadır; burada şunu kaydetmek lâzımdır ki, halen piyasada mevcut en kıymetli aynalar, yıkıcılar elinde sayıları her gün biraz daha azalan eski İstanbul konak ve yalılarından çıkarılan büyük kristal endam aynalarıdır.

AYNA — İstanbul sularında rastlanan mahlûkattandır; çağanoza benzer, fakat istakoz kadar büyüktür, vücudu beyzî, morumtırak hâki renkte, vücudunun kutru otuz santimetre kadardır. Uçlarında birer sivri tırnak bulunan dört çift ayağı ve bir çift makası vardır, fakat makasları istakozun makasları kadar büyük ve dayanıklı degildir. Vücudunun etrafında sivri dikenler, gözlerinin arasında boynuza benziyen bir çift kemikten elleri vardır. Bunların yekdiğerine temas eden kenarları testere gibidir. Hayvan icabında diş yerine kullanır. Ayna, istakoz ve böceklerle be-

Ayna
(Resim: K. Deveciyandan)

raber tutulur. Eti az, lezzetsizdir, makbul değildir. Cahil halk arasında, kabuğu, kem gözlere karşı tılsım bilinir; eskiden, esnaf ayna kabuğunu yaldızlayıp nazarlık olarak dükkânlarına asarlardı.

AYNACI — İstanbulun külhanî argosunda vâdinde, sözünde durmayan adam; hilekâr, düzenbaz.

AYNACI ÇIKMAZI — Bayazıd nahiyesinin Kalenderhane Mahallesi sokaklarındandır. Kovacılar Caddesinin, Süleymaniye Caddesi kavşağından gelindiğine göre, başlangıcından az ileride, iki arabanın geçebileceği genişlikte, bozuk, kaba taş döşeli olarak başlar. Hafif bir meyille yükselerek, kısa bir gidişten sonra, sırtını Bozdoğan kemerine vermiş, betonla takviyeli üç katlı bir kâgirin önünde biter. Etrafındaki evler de birer, üçer katlı kâgir ve ahşap yapılardır.

Aynacı Çıkmazı Siirtlilerle meskûn olup, pek bakımsızdır. Müzahrafat ile dolmuş bulunup daha cadde kavşağı başında insanın yüzüne müteaffin bir hava çarpar, şehrin göbeği sayılan bir yerde bu ihmal, hazindir (1947).

İsmail Ersevim

AYNALI — İstanbulun külhânî ve hâneberduş pırpırılar argosunda güzel, yakışıklı oğlan, delikanlı; misaller:

Bir kahveciden bahsederken:

— Olan herif nereden bulur bu aynalı çırakları...

Bir sefil ihtiyarı işâretle:

— Moruğa Güzel Hasan derlermiş.. Öyle aynalıymış ki çocukken, Tophânede bir taneymiş..

Köprü altında yalın ayak yarı çıplak iki çocuk arasında:

— Hâfızsın sen ulan.. senin gibi aynalı olsam sürünür müyüm burada..

R.E. Koçu bu argo kelimeyi «Hüseyin Çocuğa Mersiye» (B.: Ayaşlı, Hüseyin) adlı şiirinin bir kıtasında yine «güzel» anlamında fakat yalnız bir uzva tahsis ile tereddüd etden kullanmıştır:

Sesi poyraz
Gözleri aynalı
Kan kırmızı
Külhan çocuktur

Nâdiren kadın hakkında da kullanılır: «Kart ama.. aynalı karıdır..» gibi.

İşlerin maksad ve murada uygun gitmesi, misâl:

— Dalgan (durumun) nasıl?

— Aynalı...

Bir şeyin en güzeli, mükemmeli:

— Falçatan (bıçağın) var mı?

— Aynalısı!..

Argo kelimeler genç şairlerimizin ağzında edebiyatımıza bol bol girmeye başlamıştır:

AYNALI DÜNYA

Ne aynalı işler dönüyor
Bu akşam yüreğimdekini açığa vuracağım
Hafif bir yağmur başlamıştı
7,55 lik bir kurşun sesi
Sevdâlı adam
Fingirdek bir kadın
Tamam.

Şahinkaya Dil (Garib şiirler Antolojisi)

Ş. Dil «Aynalı» yı «Tuhaf, garib» yerinde kullanıyor gibidir.

AYNALI — Üçüncü Sultan Mustafanın büyük kıt'adaki altın parasının halk ağzındaki adıdır. Mehmed Zeki Pakalın «Tarih Deyimleri ve Terimleri» adındaki mühim eserinde bu altın parayı şöyle târif ediyor: «Kenarları nakışlı olup tuğra ile yazıların etrafında sâde veya noktalı ikişer üçer değirmi çizgi vardı, halk tarafından aynaya benzetilerek aynalı denilmişti».

Aynalı, kadın ziynet altını olarak bilhassa rağbet gördü; ve bu maksatla İstanbul sarraflarında dâima arandı. Hicrî 1290, milâdî 1874 intişara başlamış ilk mizah gazetelerimizden «Lâtife» nin 1 numaralı sayısında «Sarrafiye» başlıklı bendde ziynet altınlarından bahsedilirken şu satırlar yazılmıştır:

Yaldız ...... Varakcılarda bulunur
Pul .... kutusu altmış paraya
Aynalı ...... akşamları hayli kalabalık
Fındık ...... tâzesi 5, bayatı 6 kuruş
Mahmudiye ...... tersânede tâmirde...

Bu fıkracıkda «hayli kalabalık» diye yapılan imâ bu isimdeki meşhur bir Galata meyhanesidir.

AYNALI BAKICI — Yarım asır evvelki İstanbulun namlı bakıcı ve büyücülerinden; Sülüklü'de otururdu; aslı Rumelili, ellilik bir

kadındı. Kendisine müracaat edenlere, bir karış boyunda bir aynaya bakarak istikbalden ve gaipten haber verirdi.

Sermed Muhtar Alus

AYNALI ÇARŞI — Beyoğlunda, Meşrutiyet Caddesinde, Galatasaraya yakın, bu cadde ile Sahne sokağı arasında uzanan bir pasajdır; bir zamanlar şöhreti büyük şehri dolduran bu geçidin bugünkü adı Avrupa Pasajıdır.

Ayanalı Çarşıyı Meşrutiyet Caddesinden iki basamaklı bir merdivenle çıkılır; zemin mermer döşelidir, iki tarafında birbirinin tamamiyle eşi olan dükkânlar vardır. Paşaj Aynalı Çarşı adını dükkânların arasında bulunan müstakil şeklindeki aynalardan almıştı; bu aynalar üzerine asılı kürevî abajurlar içerisinde birer elektrik ampulü asılıdır. Aynalı Çarşı üzerini örten balık sırtı bir cam tavandan ışık alır. Sahne sokağına çıkan mahrecin iç tarafında bir madalyon içerisinde kabartma bir arslan başı; Meşrutiyet Caddesindeki mahrecin iç tarafında kabartma bir Atatürk başı vardır.

1947 de İstanbul Ansiklopedisi adına pasaj gezilirken 7 numaralı ıtriyatçı dükkânından, bu pasajın Sait Kozoğlu isminde birisinin mülkü olduğu öğrenilmiştir.

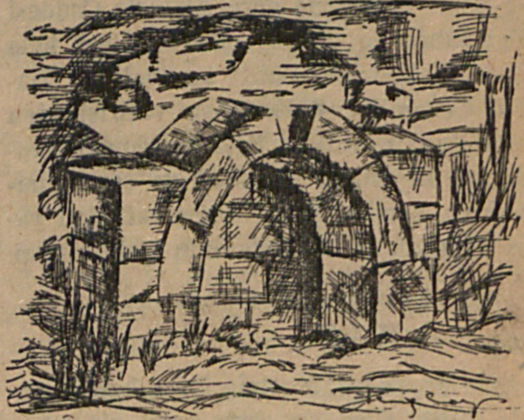
Pasajda bulunan dükkânlar şunlardır:

Solda: 1 No. da: Konstantin Siotis, berber. 3 No. da: Josef ve Puzant Bisar, ipekçi. 5 No. da: R. Levi, Tuhafiye mağazası; Marino elbise boya ve temizleme evi. 7 No. da A. Alkestaridis, Itriyat, çorap, eldivenci. 9 No. da: Y. Kalfaoğlu, Ajurcu. 11 No. da: Antanyo Katenari, Kundura boya evi. 13 No. da: Moiz Pizante, Pijama ve ropdöşambr. Mihal Daniolos, kuyumcu ve tamirci. 15 No. da: Rupenyan Hanberk - Takvor Hanberk, Türk musiki pazarı. 17 No. da: Pagoni, Kadın-erkek terzisi. 19 No. da: Yako Acıman ve biraderi Ergönül, Terzi levazımatı. 21 No. da: Çamlıca pazarı.

Sağda: 2 No. da: Berç Bayvertyan, Düğmeci. 4 No. da: Niko Dimatos, Ayakkabı, terlik, bağ işleri; Güneş boya ve temizleme evi. 6 No. da: Mihran, İşlemeci, J. Tanatar, Kuyumcu ve saat tamircisi. 8 No. da: Hakver, parfümeri. 10 No. da: Rafael Moi, İbrişimci: kordon, ajur, plise, çorap tamiratı, düğme. 12 No. da: Anna Papazyan, Düğme atelyesi. Yorgi Kalumenos, Kunduracı. 14 No. da: Kanada kürk evi. 16 No. da: Yorgi Papamihal, Gömlekçi; Yorgi Uriyenios, Ajurcu. 18 No. da: Yücel Yayınevi. Galeri, çanta satımevi. 22 No. da: Boğos Sarıcıyan, Düğmeci. 20 No. da: Yücel Yayınevi. Galeri, çanta satımevi. 22 No. da: Ulus pazarı (1947)..

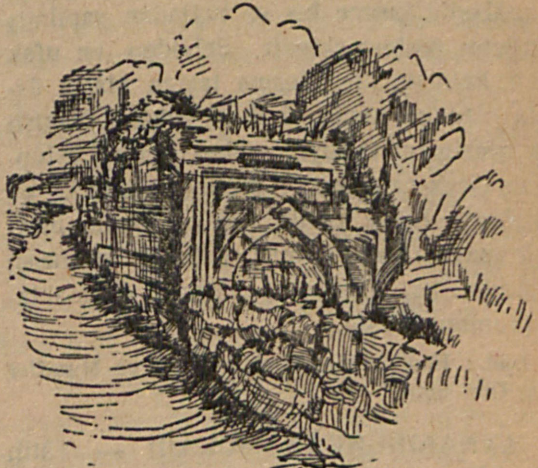
İsmail Ersevim

AYNALIÇEŞME MESCİDİ — Hastahane (Yenibahçe) çayırı yanında geniş bir yangın yerinde, Sultan Selim Medresesi ve Mescidi önünden Aksaray - Topkapu tramvay caddesine çıkarken Saray Hamamı Sokağı ile bu

Yenibahçede Aynalı Çeşme
(Resim: R. Sevinçsoy)

sokağın Sigortacı Sokağı ile olan kavşağı köşesinde idi; Hadikat-ül-Cevamiin kaydine göre, yaptıran bir divittar Mehmet Efendidir ki mescid bu isimle de anılırdı. Bu satırların yazıldığı sırada (Temmuz 1946), dört köşe mi-

Yenibahçede Aynalı Çeşme
(Resim: R. Sevinçsoy)

nare kaidesi ile küçük harab çeşme müstesna, yer ile bir olmuş bulunuyordu. Ankaz ve minare kaidesine göre kesme taştan yapılmış olduğu tereddütsüz kaydolunabilir. Saray Hamamı Sokağı üzerinde yine kesme taştan ve klâsik üslûpta, kemerine kadar toprağa gömülmüş olan çeşmenin hazinesi tamamen yıkılmıştır; kitabesi yoktur; cephesindeki nakışlı sıva izlerinden vaktiyle üslûplaşmış çiçek nakışları ile müzeyyen olduğu görülmektedir ki çeşmelerde emsaline pek nadir rastlanır.

Bibl. : Hadikat-ül-Cevâmi, I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYNALIÇEŞME MESCİDİ — Yenibahçe civarında, geniş bir yangın yerinde, 1934 Belediye Şehir rehberine göre Akdeniz Caddesi ile Yenibahçeden Fatihe çıkarken sağ kola rastlıyan Hakperest Sokağı üzerindedir. Hadikat-ül-Cevami, onyedinci asır vezirlerinden Silâhtar Bıyıklı Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını, köşesinde bir sebil ve çeşme bulunduğunu, sebilin, şair Cevri tarafından yazılmış manzum tarih kitâbesinin tarih mısraı:

Menbai kevser sebili âbı nâb
H. 1046

olduğunu kaydeder. Mustafa Paşa, kaptan paşalıkla gittiği Girit cenginde şehit olmuştur.

Bu satırların yazıldığı sırada, bir avlu duvarı ile harab avlu kapısı, harab ve ayna taşına kadar moloza gömülmüş çeşme ve çeşmenin yanı başında minare kaidesi, mihrab duvarının alt kısımları ve cenup duvarının köşesi müstesna yer ile bir olmuş bir halde idi. Çeşme ve duvar parçaları ve dört yıl kadar evvel yıktırılmış olan minarenin taşları, bu mâbedin kesme taş ve tuğladan yapılmış olduğunu göstermektedir. Sebilden en ufak bir iz kalmamıştır. Kesme taştan klâsik üslûpta olan çeşmenin kitabesi yoktur. Nakışlı sıva izlerinden vaktiyle cephesi serâpâ üslûplaşmış çiçek nakışları ile müzeyyen imiş ki, bu nakışlarda beyaz zemin üzerine siyah, mavi (çivit mavisi), ve kırmızı (kiremit kırmızısı) kullanılmıştır. Çeşmenin haznesi durmaktadır (Temmuz 1946).

Bibl. : Hadikat-ül-Cevâmi, I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYNALIDÜKKÂN SOKAĞI — Fâtih kazası Fener nahiyesinin Hamamî Mühiddin ve Kasım Gönanî Mahalleleri arasında sınır teşkil eden sokaklardandır. Ayan ve Kürkçü çeşmesi sokakları arasında uzanır.

Ayan Sokağı kavşağından girildiğine göre, yol iki arabanın ferah ferah geçebileceği genişlikte olup kaba taş döşelidir ve bozuktur. Kenarlarda ayrıca birer kişilik yaya kaldırımları vardır. Yol boyunca ekseri ikişer katlı kâgir evler sıralanır.

Başlangıçtan az ileride, solda nihayetlenen Karakapan sokağının hemen karşısında Balat Rum kilisesi bulunnr. Daha ileride üç araba genişliğine çıkan yol Tamburacı, Toptancı ve Riza sokakları tarafından birer defa kesilir. Bu arada, mahalle bakallının karşısında, sağda, 43 numaralı ev hakikaten ince bir zevkin mahsulüdür. Hamamî Camii avlusundan itibaren sola dirsek yapıp sağa kıvrılan sokak, az ötede Kürkçü Çeşmesi Sokağına kavuşur (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AYNALIKAVAK CADDESİ — Beyoğlu Kazasının Hasköy Nahiyesinin Keçecipîri Mahallesinin sokaklarındandır (1934 Belediye Şehir Rehberinin 17 numaralı paftasına bakınız); Hasköycamii Sokağı ile Kasımpaşa - Hasköy Yolu arasında uıanır; Keçecipîri Mahallesi ile Kasımpaşanın Camiikebîr Mahallesi arasında sınır sokaktır; Hasköycamii Sokağı başından yüründüğüne göre sol kolda Musluklıçeşme Sokağı ile bir kavşağı vardır, Toygar Sokağı ile de bir dörtyol ağzı yaparak kesişir. İki araba rahat geçecek genişlikte, Toygar Sokağına kadar asfalt, o dört yol ağzından bitimine kadar da paket taşı döşelidir; dikçe bir yokuş halinde Kasımpaşa - Hasköy yoluna bağlanır.

İlk kısmının sol kenarında arsalar arasında altı bir kaç göz dükkân bir kâgir ev, bir arsa aşırı iki katlı kâğir bir ev, sağ kolda da Denizcilik Bankasının Liman İşletmesinin anbarlar duvarı vardır.

Toygar Sokağı dörtyol ağzından sonraki ikinci kısmında ikişer üçer katlı, kapuları dörder beşer basamak taş merdivenli evler vardır. Kasımpaşa - Silâhdarağa otobüsleri bu caddeden geçer (aralık 1959).

Hakkı Göktürk

AYNALI KAVAK SARAYI yahud TERSANE SARAYI — Kasımpaşa'da Haliç sahi-

linin en büyük sarayı, İstanbulun Topkapu ve Üsküdar saraylarından sonra mükellef ve büyük bir yapısı idi.

İnşasına, Birinci Ahmed zamanında ve bu hükümdarın emri ile Hicrî 1022 yılı sonlarında (M. 1613) bir kasır ile başlanmış, bu kasır bir müddet metrûk kaldıktan sonra hedmedilmiş, Üçünrü Selim devrine kadar, tecdiden yapılan binalar ve ilâvelerle büyümüştü.

İmparatorluk tersanesinin Kasımpaşa'da kuruluşu Yavuz Sultan Selim zamanında başladı (B.: Tersane, Tersaneiâmire). Fetihten Yavuz devrine kadar, Haliç kıyısından Okmeydanına doğru Kasımpaşa sırtlarını büyük bir koru kaplamıştı (B.: Kasımpaşa); bu koru, Fâtih Sultan Mehmedin sevdiği yerlerdendi, otağı hümâyûnunu kurdurarak sık sık gelir, Okmeydanında da kemankeşlik yapardı. Yavuz zamanında sahildeki araziye tersane kurulunca, koru da ona nisbetle «Tersane Bahçesi», hükümdarların bir tenezzüh yeri olması itibariyle de «Hasbahçe» diye anılır oldu.

Hicrî 1022 Şevvalinin başlarında Birinci Ahmed bir Edirne seyahatine çıktı; sadaret kaymakamına gönderdiği bir hattı hümâyûnu ile, bir yıl kadar kalmağa niyet ettiği Edirneden avdetine değin, pek sevdiği ve ekseriya oradan yaya olarak Ebâ Eyyubül-ensarî'nin türbesini ziyarete gittiği Tersane Bahçesinde bir kasır yaptırılmasını emretti; bunu, vak'a nüvis Naima Efendi, tarihinin ikinci cildinde şöyle kayıt ve tesbit eder:

«Binai kasri Tersane - kendûler Edirnede iken Tersane Bahçesinde bir kasri âli maa tetimmâtihâ bina olunmak buyuruldu, İstanbula teşrif buyurduklarında sâbika ve lâhika ekser ande olup gâhice Ebû Eyyubül-ensarî radiyallahü anhülbâri Hazretlerinin ziyaretlerine rahi pinhan ile tevazuan piyade hareket iderler idi».

Birinci Ahmed Edirneden Hicrî 1023 Muharremi başlarında (1614 Şubatı) döndü, vak'anüvisin tasviri ile «âvani berfü bâran» idi, yollarda çok zahmet çekilmiş bilhassa Çorlu ile Silivri arasında «çamur sînebende çıkmış idi»; genç hükümdar, sayfiye mevsiminin gelmesini beklemeden Tersane Bahçesine gitti:

«İstanbula vusulden birkaç gün sonra Tersane Bahçesine birkaç gün göçüp mukaddemâ binası ferman olunan kasri vâlâ dahi tamam olmağla ande ârâm buyurdular ve Tersane Bahçesine bittabı' meyilleri olmağile iç harem bahçesine âyandan şükûfe erbabı enva iezhar getürüp muteber olanları birer mahalle tarh ettiler, hattâ müfti ve vüzera ol emre mübaşir oldular».

Naima tarihinin yine ikinci cildinden alınmış olan bu bend de aydın olarak gösteriyor ki, tersane kasrının yanında bir de çiçek bahçesi tanzim edilmiş, başta Şeyhülislâm gelmek üzere devrin vüzerası, uleması muhtelif nâdide çiçek soğan ve fidanları hediye etmişlerdir; burada Birinci Ahmed devrinin Türk çiçekçiliğinde parlak bir devir olduğunu hatırlamak lâzımdır, ki tarihimizde «Lâle Devri» diye bir çiçeğe nisbetle anılan Üçüncü Ahmed devri, XVII inci asrın büyük çiçekçileri âyarında simalar yetiştişmemiştir.

Tersane sarayı harem ile enderûn takımından ancak bir kısmını alabildiğinden, Padişah buraya göç ettiğinde maiyetinden bir kısmı da Halicin nihayetlerinde Karaağaç kasrı ile yanında yine emlâki miriyeden Yusuf Efendi bahçesine çıkardı; Birinci Ahmedin en küçük şehzadesi Sultan İbrahim, (B.: İbrahim, Sultan) Tersane sarayında doğdu.

Sultan Ahmedin üç oğlu ve bir torunu, İkinci Osman, Dördüncü Murad, İbrahim ve Dördüncü Mehmed, babalarının ve dedelerinin pek sevdiği Tersane sarayını ihmal etmediler, kendi zevklerine uygun ilâvelerle bilâkis tevsi ettiler.

Bu devrin adamı olan Evliya Çelebi, Tersane sarayı hakkında şunları yazıyor: «Hasköy kurbinde lebi deryâda Tersane Bahçesi padişahlara mahsustur. Kefere arasında da kırallara mahsus bağ imiş. Fâtih Sultan Mehmed fetihten sonra iptida çadırını burada kurdurup gaza malini burada tevzi etmiş. Fermanı ile hamam ve kasır, sofalarla havuz ve şadırvanlar yapılmış. Satrançvarî on iki bin (!?) servi ağacı dikilmiştir ki rayihası dimağı ta'tir ider. Bu ağaçlardan dolayı bu bağa güneş girmez. Bu bağın âbdâr şeftalisi kayısısı pek memduhtur. Lebi deryâde İbrahim Han bir kasır bina etmiştir.

«Bağçe önündeki denizde bir gûna deniz hayvanı çıkar ki ayrıca sayyadları vardır, adına istiridye derler, sadef gibi kabuk içre zi ruh bir mahlûktur. ki mey hor kimseler zeyt yağıyle pişirip yahut limon ile çiyce tenavül

ederek bâde nuş iderler. Bağçe ustasına sayyadları senevi on bin akçe avaid verirler.

«Bu bağın bir ustası üç yüz kadar halifesi vardır ki hizmet iderler. Hünkârlara mahsus kayıkhaneler vardır, Padişah Yeni Saraya (Topkapu Sarayı) ve gayri bir yere gitmek isterse, kayığın kıçında cevahir kubbe altında mücevher taht üzerinde sâde cura, zurna ve çifte nakkare faslı iderek Halicin tarafeyninde olan kat kat yalıları, bağ ve bağçe ve tersaneleri seyrü temaşa iderek giderler. Bu bağçede bir has ahır vardır. Okmeydanına cirid oynamağa giderler».

Naimanın dördüncü cildindeki bir kayde göre Tersane sarayının harem kısmı denizi görmezdi, önünde yüksek bir duvar vardı, gününün büyük bir kısmını haremde geçiren Sultan İbrahim tarafından bu duvar Hicrî 1057 yılında yıktırıldı, haremin yüzü denize açıldı, buna mukabil, o taraftan pereme ve kayıkların geçmesi şiddetle yasak edildi; fakat bu yasağın halka verdiği sıkıntı pek çabuk anlaşılarak bir hafta sonra yasak kaldırıldı.

Tersane Sarayına sık sık giden hükümdarlardan biri de Dördüncü Mehmed olmuştur: Kanlı bir ihtilâlde tahttan indirilmiş olmasına rağmen, kırk senelik saltanatı imparatorluğun en muhteşem devrini temsil eden bu hükümdarın zamanında, Hicrî 1089 Muharremi (M. 1677 Martı) ortalarında bir yangın felâketi gördü; vak'ayı, müverrih Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa, kendisine nisbetle anılan tarihinin birinci cildinde şöyle nakleder:

«İhrak şüden haremi hassı Bağçei Tersane-Evsatı mâhi mezburda sabaha karib Tersane Bağçesi hareminde horanda odalarının birinin ocağından âteş isabet edüb içinde olan kirişe ve bâdehu tavanına yapışup Karaağalar söğündürememekle âni vâhidde bütün odayı ihata ve etrafnda olanlara dahi sirayet idicek, içindeki câriyeler ancak birer başları ile Pâdişah Hazretlerinin olduğu camlı büyük köşke firar, ande dahi karar idemeyüb akibet deryaya nâzır kafesli köşke kaçtılar. Bî emrillâhi taalâ ol gice bir azim duman (gayet kesif sis) olmağla şule'i âteş bir yerden müşahede olunmayub ancak ande hazır bulunan iki yüz mikdar halvetçi bostancılar ile Bostancıbaşı Rum Salih Ağa ve ocaklarının baş çavuşu Kanozlu Uzun Ali yetişüb ve Zülüflü baltacılar gerdeller, ve aşçılar iri kazanlarla deryadan su taşıyıp semender vâr dört taraftan kuşatup balta üşürdüler.

Ondokuzuncu asırda Aynalıkavak Sarayı
(Bir gravürden Kemal Zeren eli ile)

Eski bina olmağla faide itmeyüp gittikçe âteş iştial bulub camlı büyük köşke yapışmağa on zira miktarı kaldığı mahalden Başçavuş kesdürüb biavnillâhi taalâ altı kalın duvar çıkmakla âteş teskin oldu. Ve illâ müşkül olurdu. Müllifi hakir zümrei bostanciyandan olmamız hasebiyle hizmette hâzır ve ol varatai hevilnâki ibretnümaye nâzır idim. Tarafı Pâdişahiden azim lûtfe mazhar olduk. Müceddeden tamirine fermanı hümâyûn sâdır olub Karaağaç Bağçesine ve bir aydan sonra, evsati bahar idi, Üsküdar sarayına naklü teşrif buyurdular».

Yine aynı müverrih, Hicrî 1090 yılı Muharreminde (M. 1679 Şubatı) Polonya seferinden dönen Dördüncü Mehmedin Büyükşehirde üç gün üç gece süren bir donanma ve şehrayin ile karşılandığını kaydediyor ki, bu münasebetle, Haliçte kayıklarla büyük bir de esnaf alayı tertip edildiğini zikrediyor, şöyle ki: İstanbul esnafı kiraladıkları at kayıklarını ve mavunaları birbirine çattırıp üstüne köşkler yaptırıp Galata önünde toplanırlar, envai türlü oyunlar oynayarak bu kayık ve mavnalar ile Tersane Sarayı önünden geçerek alay gösterirler, Padişah bu alayı Kafesli Köşkten seyreder.

Tersâne Sarayı 15.000 arşın murabbaı sâhayı kaplıyordu. Arka tarafta sed sed yükselen 9.000 arşın murabbaın da bir bahçesi vardı. Haliç'den bakılınca sarayın bütün daireleri görülürdü.

Harem dairesi 4.300 arşın murabbaı yer işgal ediyordu; iki katlı idi, dairenin önünde alt katını baştan başa bir camekân örtüyordu, haremin üstü kiremit örtülü bir hamamı vardı. Haremin ön tarafında da üzeri kurşun örtülü bir kasır vardı, deniz tarafında tahtani çamaşırhânesi ile kâgir ocak yeri inşa edilmişti.

Harem dışında üzeri kiremit örtülü tahtani bir kasır bulunuyordu ve bu binadan sonra üzeri kiremitli büyük saray kapısı geliyordu. Harem tarafındaki «Dairei hümâyûn» üzeri kiremit kaplı olmak üzere 1162 arşın murabbaı bir sahayı işgal eden iki katlı bir bina idi; dairenin, üzeri kurşun örtülü bir hamamı, bağçesinde bir paviyonu, bir kameryası, ve dairei hümâyûn önünde etrafı mermer döşenmiş, ortası kal'a resminde fıskıyeli bir havuz vardı.

Deniz tarafında üzeri kurşun örtülü tezhibli Namazgâh Köşkü 264 zira murabbaı bir yeri işgal ediyordu; bundan sonra da sarayın camii geliyordu, camiin etrafı, üzeri kurşunlu turre saçaklarla çevrilmişti, kurşun damlı, mermer sökeli, kemerli ve fenerli mükellef bir kapısı vardı. Camiin yanında demir parmaklıklı küçük bir köşk bulunuyor, ondan sonra hamamlar, Kızlarağası dairesi, Hazinedar Ağa ve maiyetinin dairesi, acemi ağalar koğuşları, hademe odaları geliyordu; burada, harem ağalarına mahsus bir cami inşa edilmişti.

Harem ağaları dairesi ile haremi hümâyûn arasında bir taş duvar ve üzeri kiremit örtülü ve fenerli büyük bir kapı vardı. Bu sahada «Hasoda tahtı» tâbir olunur, üzeri kurşun örtülü, iki tarafında üçer adet cenahlı ve abdest odalı, divanhâneli dairei hümâyûn bulunuyordu. Divanhâneli dairei hümâyûn 979 arşın murabbaı bir sahayı kaplıyordu; mülevven, turre saçaklı idi; kubbesi üzerinde altın yaldızlı iki fener alem vardı; bu daireye altın pûşideli tahtanî bir hamam yapılmıştı; ve etrafında enderun ağalarının odaları, Silâhtar Ağa, Hazine ve Seferli daireleri yapılmıştı. Divanhâneli dairei hümâyûn önünde, üç yerde «tahtiratlı ve mermer pehlûden döşemeli» binek taşı mevcut idi.

Divanhâneli Kasri Hümâyûn meyanında kiremit örtülü fevkanî bir köşk Silâhtar Ağa dairesi altında da «tahtı rahatlı köfeke pehlûdan» binek taşı vardı. Dairei hümâyûun etrafında açıklık

mahalde mermer döşemeli ve demir kapaklıklı balıkhane 30 zira murabbaında bir yeri işgal ediyor idi. (Bu malûmat, merhum Saffet Bey tarafından 1329 da neşredilmiş Bahriye arşivinde 1220 tarihli bir vesikadan hulâsa edilmiştir.)

Tersane Sarayının «Aynalıkavak Sarayı» adını alması Üçüncü Ahmed zamanında, 1713 den sonradır; bu tarihte Venedik Cumhuriyeti ile Pasarofça Muahedenamesi imza edilmiş, Cumhuriyet Osmanlı Padişahına gayet büyük ve güzel Venedik aynaları hediye etmişti, Üçüncü Ahmed de bu aynaları Tersane Sarayının muhtelif dairelerine koydurtmuş, kavak kadar uzun endam aynaları» dillere düşüp «Aynaları kavak sarayı», günlük sohbet ağzında «Aynalıkavak Sarayı» diye kısaltılmış ve Tersane Sarayına alem olarak kalmıştı.

Üçüncü Ahmed, şehzadelerinin sünnet düğününü, Nevşehirli İbrahim Paşa sadâretinin ilk yılında, Okmeydanında ve onbeş gün onbeş gece devam etmek üzere pek parlak bir surette yaptırmıştı, düğünün devamı müddetince kendisi de haremi hümâyûn takımı ile beraber Tersane Sarayında ikamet etmişti ki, sarayın önündeki deniz, geceleri pek muhteşem fişenk hüner ve eğlencelerine sahne olmuştu.

1779 da, Küçükkaynarca Muahedesinin Ruslar tarafından kasden karışık ve muğlak yazılmış maddelerini açmak ve izah etmek için Türk ve Rus murahhaslarından mürekkep bir konferans Aynalıkavak Sarayında toplanmış ve yeniden imzalanan muahedename tarih kütüğüne «Aynalıkavak Tenkihnamesi» adı ile geçmişti.

Aynalıkavak Sarayı, Üçüncü Ahmed'den sonra bir müddet padişahların iltifat ve rağbetinden mahrum kaldı ve harabiye yüz tuttu; nihayet Hicrî 1021 de Birinci Abdülhamidin sadrazamı Koca Yusuf Paşanın nazarı dikkatini çekerek bu Vezirin himmeti ile tamir edildi, şöyle ki:

Bu güzel sarayın âcilen tamir edilmediği takdirde yıkılıp kaybolacağını gören Yusuf Paşa, birkaç defa Aynalıkavak'a gidip bütün dairelerini gezmiş, Pâdişaha yazdığı bir telhiste bu sarayın tamiri ve müceddeden tefrişi ile ihyası fikrini kabul ettirmiş ve hemen işe girişmişti. Aynalıkavak Sarayının Koca Yusuf Paşa tamirine dair Başbakanlık arşivinde kıymetli vesikalar mevcuttur. Tamiri sür'atle tamamlanan sarayın tefrişinde de, müneccimbaşının tayin eylediği «vakti mes'ud» da, 1201 Şevvalinin 22 inci Pazartesi günü (M. 1787) Temmuzun sabah alaturka 12 yi 35 geçe başlandı. Sarayın bu tamirine en güzel târihi Sürûri söylemiştir:

Tasvire benzedi bakın Âyinelikavak

Sürûri Divanının Tarihler kısmında Aynalıkavak Sarayının tamiri üzerine iki tarih daha vardır, biri şudur:

Ayandır herbirinde müstakil târihi cevherdâr
Sürûri iki mısra' yapdı ki beytül kasîd oldu
Sarâyi dilkeşi Tersâne buldu zîbi itmâmı
Zehî matbû eser kim tarhi Han Abdülhamid oldu

Uzunca olan diğer manzume de Tersane Sarayının tamirinde Sadırâzam Yusuf Paşanın himmet hissesi bilhassa belirtilmiştir, bundan anlaşılıyor ki, tamirin itmamında değil de tamir teşebbüsünün tahakkukunda yazılmıştır, nitekim tarih mısraı da iki senelik pir fark ile hicrî 1199 (milâdî 1785) yılını vermektedir:

Abdülhamid Han ki safâyi tabieti
Ayînei Skendere vermiş kedûreti
İskenderin metâneti seddi sedîdini
Geçmiştir üstüvarii bünyânı satveti
Nüzhet sarâyi devletine virdi hüsni tâm
Yûsuf likaa veziri pesendîde hasleti
Elhak sarâyi dehre serâser virüb nizâm
Tekmili hizmet eyledi mîmârı himmeti
Ezcümle fülki Nûh gibi yapdı pek metin
Tersâne sâhilinde sarâyi meserreti
Mir'âti yemde aksi dirahtin ki seyride
Kaabil mi âdem anmaya tûbâyi Cenneti
Tekrar eser kavak yeli bâşında âşıkın
Gördükce kaddi dilbere servinde nisbeti
Şâhi cihân ü sadrı güzîn mihrü meh gibi
Her rûzü şeb makar ide eyvânı rif'ati
Dergâhi âşâfîye Sürûri idüb şitâb
Arz it huzura kıt'anı fevt itme fırseti
Hakkaa ki buldu sâyi cemîlinle âsafâ
Sâhilsarâyi sahai Tersâne safveti
Tevcihi rûyi pâk ile târihe kıl nazar
«Âyînelikavak ne güzel buldu sûreti»
Sene 1199

Yeni sarayın sahne olduğu ilk tarihî vak'a, 1787 Rus harbine tekaddüm eden günlerde, Koca Yusuf Paşanın İngiliz elçisi ile gizli mülâkatıdır; Sadırâzam Aynalıkavak mülâkatında: «Elçi bey, seninle sineni adideden beri dostluğumuz ve hukukumuz vardır; ben

sadırâzam ve siz elçi farzolunmıyarak ve hariçten bî garaz iki dost mesabesinde biraz sohbet edelim» diye söze başlamış, elçi ile Rusyanın Türkiyeye karşı durumunu mütalâa ettikten sonra Türkiyenin Rusya ile bir harbi göze aldığı takdirde İngilterenin dostluğuna itimad edebileceği neticesine varılmıştı. Rusyaya harp ilânı, Avusturyanın Türkiyeyeye karşı harbe iştirâki, Rusların karşısında uğranılan çok ağır ve kanlı mağlûbiyetle, Birinci Abdülhamidin bu felâketler karşısında duyduğu teessürle menzulen ölümü, bu maddenin çerçevesi içinde mütalâa edilecek mevzular değildir. Harbin devamınca, Aynalıkavak Sarayı yine bekçiler eline terkedilmişti, bir ara da miri ambar olarak kullanılmıştı.

Birinci Abdülhamid'in yerine Osmanlı tahtına oturan Üçüncü Selimin ilk saltanat yıllarında Aynalıkavak Sarayı, Kaptanı derya Küçük Hüseyin Paşa eliyle bir tamir daha gördü, bu tamirde Piyale Büyük Hasan Paşanın sarayı da alınarak Aynalıkavak Sarayının harem dairesine eklendi. Tamire başlanacağı zaman, sarayın içinde bulunan miri buğday ekmekcilere tevzi edilmiş, arpa da arpa eminine teslim edilerek saray bir iki gün içinde boşaltılmıştı. Fakat Üçüncü Selim bu sarayda ancak bir bahar geçirdi, bir maddesi ile Kırım'ın Rusyaya ilhakının Türkiye tarafından tasdikini ihtiva eden Ziştovi Muahedenamesini bu sarayda imzalayan Üçüncü Selim, derin bir teessür içinde Beşiktaş Sahilsarayına gitti, Aynalıkavak'a bir şeamet çöktü ve evvelâ bir daha tamir edilmemek üzere kendi haline terkedildi; sonra, Tersane, Küçük Hüseyin Paşanın gayretleriyle tevsi edilirken, sarayın binaları da kısım kısım yıktırılarak Tersane sahasına ilhak edildi (B.: Tersane). H. 1271 - 1218 (M. 1802 - 1803) arasında da son izleri kaldırıldı, Câbi Said Efendinin el yazması vakayinamesinden Reşad Ekrem tarafından çıkarılmış ve bu satırların muharririne tevdi edilmiş küçük bir notta: «Aynalıkavak Sarayı hedmedildi, yeri tersaneye ilhak olundu ve amelimanda sefaine tahsis olundu, etrafı seddü bend edilerek Tersanei Âmire emini olanlara mahsus bir yeni daire inşa edildi, Aynalıkavak Sarayının taşları, Mihrişah Valide Sultanın Eyyub'da inşa edilecek medrese ve türbesinde kullanılmak üzere Eyyub Sultana naklolundu» deniliyor.

Büyük Tersane Sarayı yıkılırken, Üçüncü Selim yerine Hicrî 1206 (M. 1791) de Hasbahçe köşkünü inşa ettirdi, bu köşk, harabesi erzak ambarı olarak kullanılan kasrı hümâyûnun yerine yaptırılmıştı.

Üçüncü Selim zamanında İstanbula gelmiş olan ressam ve mimar Melling, meşhur resim albümünün izahnamesinde Aynalıkavaktan bahsederken, bu sarayı, Fâtih Mehmedin ahfadından birine, dünyanın en güzel sahiline mâlik olmak gururunun yaptırttığını söylüyor; saray yıkıldıktan sonra, Haliç sahilleri, onun İstanbul zerafeti eseri o güzel adını uzun zaman unutmadı. Nasıl unutulabilirdi ki, Aynalıkavak, aynı zamanda, üzerine şarkılar tanzim edilip bestelenmiş bir mesire idi; Lâtif Ağanın hicazkârdan bestelediği aşağıdaki şarkı, Hâşim Beyin kendi adına nisbetle anılan meşhur eserinden nakledilmiştir:

İster isen bizbize ey dilşikâr
Aynalıkavağa gitsek bu pazar
Sen de reftar eylesen orda ne var
Aynalıkavağa gitsek bu pazar

Bir müferrah yer değildir Ihlamur
Şimdi Boğaziçine gitmek de zor
Cambaza gitsek olursun bîhuzur
Aynalıkavağa gitsek bu pazar

Pek kalabalık Kâğıthane hele
İmrahor'a azmedüp düşme dile
Bir iki candan güzel ahbab ile
Aynalıkavağa gitsek bu pazar

Hicrî 1286 da Tersanede inşa olunan 195 tonluk bir vapurumuza da Aynalıkavak adı verilmişti.

Halûk Y. Şehsüvaroğlu

AYNALI KÜP — Osman Cemal Kaygılı'nın Çingeneler romanında, gece ve gündüz içer, yarı deli bir serseri ayyaş tipidir. Muharrir, Kazıklıbağda çingeneler arasında geçen bir âleme soktuğu bu adam hakkında:

O Eyyub, Defterdar, Ayvansaray sokaklarında her gün çocukların peşine takılıp da:

— Küüp!.. Aynalı küüp!

Diye kızdırdıkları saç sakalı karışmış o perişan ve hiç ayılmaz herif» diyor (B.: Çingeneler).

AYNALI LOKANTA SOKAĞI — Galatanın Müeyyetzade mahallesi sokaklarındandır; bir çarşı boyudur.

Necatibey Caddesinden (Karaköy - Tophane tramvay yolu), iki arabanın zor geçebileceği genişlikte ve kaba taş. döşeli olarak başlar. Ortalardan sağa doğru ayrılan Arşın Sokağı kavşağına kadar; bulunan müesseseler şunlardır:

Başlangıçta, solda: Tavukçu, depo; iki tavukçu yanyana; bitişiğinde Sarnıçlı Han, altında bakkaliye; yanında hurdacı, terzi levazımatçısı.

Sağda: Komisyon evi, Süs Foto evi, iki terzi, Adapazar tavukçusu, yanında lâstik fabrikası, Kefalonya lokantası.

Arşın Sokağı kavşağından, Yenicamı Hamamı Sokağı ile Kemeraltı Caddesinin kesiştiği yere, buradan itibaren artık bir araba enine inmiş Aynalı Lokanta Sokağının nihayetine kadar olan müesseseler de şulardır:

Solda: Evkafa ait iskeleti ayakta duran iki katlı bir kâgirin, altında kömürcü; ileride en nihayette hurdacı.

Sağda: Eskiden Büyük Millet Hanı denen, şimdi Büyük Balıklı Hanı, altında tavukçu ve sobacı; yanında Aynalı Aşevi, Ulus berber salonu; tavukçu, Ototeknik, tesviyeci, çarkçı.

İşlek bir sokaktır, daimî bir faaliyet ve canlılık halindedir. Sekenesi yukarıda zikredilen iş ve sanat erbabıdır (Temmuz 1947).

İsmail Ersevim

AYNALI LOKANTA SOKAĞI FÂCİASI — 1946 yılı Ocak ayının otuz birinci günü işlenmiş bir cinayetin ikinci safhası; muhitinin sevilmiş ve hürmet edilmiş bir siması olan kaatilin bu sokakta bulunan atölyesine kapanarak, binlerce İstanbullunun gözü önünde intiharı vak'asıdır.

O yıllarda intihar vak'alarının neşri yasak olduğu için gazeteler Galatayı saatlerce heyecan içinde ayakta tutan Aynalı Lokanta Sokağı faciası kahramanının bir kaza kurşunu ile vurularak öldüğünü yazmışlardır. Genç tornacı ustası Nazif Kuş birbuçuk sene evvel Fâtih'de Şekerci Hanının odabaşısı olup ayni handa oturan Mehmed Muzafferin güzel kızı Kevser ile evlenmiştir. Nazif ustanın yersiz ve ölçüsüz kıskançlığına ve hırçın tazyikine tahammül edemiyen genç kadın az sonra Şekerci Hanına kaçmış, kocasının görüşüp barışma tekliflerini kesin olarak reddetmiştir; Nazif de bu red cevabını bildiren kaynatasına: «O halde bu işi tabanca temizler!..» demiştir. Bu tehditten dört ay kadar sonra, çırağının anlattığına göre 31 Mayıs gecesini cinnete yakın buhran içinde geçirmiş, atölyenin üstündeki odasında geç vakte kadar tabancasını silmiş, yağlamış, hazırlamıştır. Ertesi sabah saat yedide Şekerci Hanına gidip Kevseri aramış, bulamamış, kaynatası ve kaynanası ile kavga ederek silâhını çekmiş evvelâ onları, sonra silâh seslerine koşan diğer odabaşı Kâzım Güngör'ü vurmuştur. Cinayeti müteakip bir taksiye binerek Galtadaki atölyesine gelmiş ve kepengi içeriden kapayıp hâdisenin inkişafını beklemiştir.

Kaatilin izini pek çabuk bulan zabıta 8.30 da Aynalı Lokanta Sokağındaki atölyeyi kordon altına almış, teslim olması ihtar olunan Nazif:

— Ben ancak savcıya teslim olurum!..

Cevabını vermiş, savcı da geldiği halde kepengi yine açmamış:

— Bir parça müsaade edin düşüneyim!..

Demiş, vak'ayı duyan iki bini mütecaviz İstanbullu bütün civar sokakları doldurmuş; zabıtanın bütün tedbirlerine rağmen Galatada trafik felce uğramış ve kaatilin teslim olmasına intizar, akşam üzeri ortalık kararmaya kadar devam etmiştir. Nihayet kendisine karşı silâh kullanılacağı ihtar edilerek kepengin kırılmasına başlanırken atölyenin içinden bir silâh sesi işitilmiştir ve tornacı ustası Nazif Kuş intihar etmiştir ve cesedi bir cenaze arabası ile Morga nakledilmiştir.

Genç sanatkârın kaatil olduktan sonra bu feci âkibeti kendisini iyi ve temiz adam olarak tanımış muhitinde çok derin bir teessür uyandırmıştır.

«En Son Dakika» gazetesi bu vak'a üzerine «bir yuvayı söndüren Fâtih cinayetinin iç yüzü» serlevhası altında «Ad - Ak» imzası ile birkaç gün devam eden bir yazı neşretmiştir.

«Kemal Film» in çevirdiği «Kanun nâmına..» adındaki filmin senaryosu da bu Aynalı Lokanta faciasından mülhem olarak yazılmıştır (B.: Kanun nâmına).

Bibl.: Cumhuriyet Gazetesi.

AYNALI MEYHANELER — Galata köprüsü geçilip Karaköye varılınca, Tophaneye giden tramvay caddesinde, şimdiki «Artin» ve «Saray» lokantasından sonraki H e l v a c ı Sokağında idiler. Bugün o sokağa a d l a r ı verilerek «Aynalı Lokanta Sokağı» deniyor.

Bundan 35, 40 yıl evvel orada karşılıklı iki meyhane, daha doğrusu birahane vardı.

Bu adları taşımalarının sebebi, duvarlarda, çepeçevre aynaların bulunuşu.

Galata meyhanelerinin hepsinin üstünü, t e m i z i o ikisi idi. Tertemiz m e r m e r l i, pırıl pırıl cilâlı masalar; güvez kadife döşeli kanapeler; garsonların sırtlarında beyaz pikeden ceketler, ellerinde kar gibi peçeteler. Uygunsuz takımının uğrağı değil; haraza maraza az. Zira müşterinin para-tutanları, rabıtalıları gelip gitmede. Çünkü civarın kıyak meyhanesinde rakının karafakisi, biranın bardağı kuruşa iken orada rakı ikiliğe bira 60 paraya.

Verdiği halis kayık düzü, yahut mihyoti mezeleri de seçme, sıcaklı soğuklu, artıklardan kavançe değil.

Havalanmış, Beyoğluna ayak dadandırmış daire mümeyyizleri, kâtipleri, yukarıyı boylamadan önce oraya seğirtirler, biraz kafa parlatıp efendi efendi kapıdan çıkarlar, yolda eş ihvana rastladılar mı:

— Aynalı'da beş altı tek çaktık. Arkası bilmem nerede sökün edecek?.. i yapıştırırlardı.

Aynalı Yazı

O sokağın az ötesinin eski adı «Sidikli Sokak.» Gelen geçenin köşesine bucağına boyuna su döküldüğünden ötürü. D a h a ilerisinde birkaç umumî ev de var ki içleri 100 paraya, üç kuruşa, hattâ bir çift tayin ekmeğine fit yosmalarla dolu.

Sermed Muhtar Alus

AYNALI YAZI Arab asıllı Türk harfleriyle t e k harfi, veya bir kelimeyi, yahut bir cümle bir tersi olmak üzere karşılıklı iki defa yazmak; eski yazı sanatı ıstılahı ile müsennâ yazının halk ağzındaki adı. İstanbulda müsennâ, Aynalı yazının birer san'at bediası olan en güzel örnekleri, Fâtih Sultan Mehmed devri eserlerinden Bâbı Hümâyûnun kitâbesi ile zamanımızın seçkin sanatkârı Hattat Hâmidin Şişli Camiinin kapusu üzerine yazdığı yazıdır.

Bibl.: M. Zeki Pakalın, Tarih deyimleri ve Terimleri, I.

AYNA ÖPMEK — İstanbulun eski külhâni, pırpırı, kopuk argosunda «parasızlık yüzünden fiyakası bozulup hacîl ve rezil olma» yerinde kullaılırdı; şöyle ki berberlerde tıraş bitince çırak, hamamlarda da giyindikten sonra natır müşteriye bir el aynası tutardı; müşteri de tıraştan veya hamam çıkışı tutulan aynada yüzünü şöyle bir temaşadan sonra çırak oğlanın veya natırın bahşişini tutulan ayna içine bırakırdı. Yeniçeriliğin itlik, kopukluk, haytalık yolunda en azgın devri olan Üçüncü Sultan Selim ve Dördüncü Sultan Mustafa zamanları ile İkinci Sultan

Mahmud'un ilk saltanat yıllarında İstanbulda «Cezâyer Kesimi» denilen bir baldırı çıplak kopuk kıyafeti moda olmuştu; gül goncesi gibi beyzâdeler, paşazâdeler bile Cezâyer Kesimi esvaplar yaptırıp sokaklarda baldırı çıplak, yalınayak dolaşmışlardı (B.: Cezâyer Kesimi); baldırı çıplak, kopuk gürûhu da ayakları yalın olduğu halde aç durarak, veya gasp ile, hırsızlıkla, ve güzelceleri de hattâ iffetini satarak bellerine, başlarına üçer beşer endaz uzunluğunda İran ve Hind şalları sararlardı. Berbere gittiklerinde veya hamama girdiklerinde şallarına aldanıp da ayna tutan çırak oğlanlarla naturlara bahşiş vermek şöyle dursun, yine itlikden kinaye «param yok» yerine tutulan aynayı öperler, ve ekseriya tıraş parasını, hamam parasını bile vermeden çıkıp giderlerdi. Hem bu zillet karşısında hem de edebsizliklerinden çekinilerek berberle hamamcı para için yakalarına yapışmazlardı.

Bu külhânîler kendi aralarında çekişirlerken birbirlerine hakaret kastı ile, yahut şeref ve haysiyet iddiası ile: «Ulan sen hamamda ayna öpersin!..», yahut «ben hamamda ayna öpenlerden değilim!..» derlerdi.

AYNASIZ — Külhânî ve hâneberduş pırpırılar argosunda polis; külhânî ağzından alınma olarak tezkiresiz ayaksatıcıları arasında belediye polisi; misaller:

— İzmirli geliyor, çeneni tut..

— Bilirim, aynasızların adamıdır..

★

— Aynasızların eline düşmedim hiç..

— Düşersin oğlum, biz yolcu, onlar hancı.

★

Mahmudpaşa Çarşısında halkdan bir fahri muhbir işportacılara seslenir:

— Aynasız!..

AYNASIZ, AYNASIZLIK — İstanbul argosunda aksi, kötü, can sıkıcı durum, yer ve adam; misaller:

Otobüsde uzunca bir yolculukda oturduğu yerde mütemadiyen zıplayan:

— Amma aynasz yermiş be..

İş hayatında durgunluk yahud serserî gürûhunun sıkı baskı ve tâkib altında bulunduğu sıralar için:

— İşler aynasız!..

Şahıs hakkında:

— Cemal mi?.. Bırak aynasızı..

Faraza hak edilen bir hammallık ücretini kırpan, yahud bir hak ödemede sonra gel diyen şahsa hitabda:

— Abi.. aynasızlık yapma şimdi...

AYNÎ — On beşinci asır şâirlerinden, hal tercümesi tesbit edilemedi; «Câmiül Nezâir» de İstanbul şânında yazdığı bir murabbâ vardır; bu manzûmeyi Âsaf Hâlet Çelebi merhumun «Divan şiirinde İstanbul» adındaki eserinden nakلediyoruz:

Şehri âzam kim binâsı gerçi ma'ü tıyndadur
Ya anun üstündedür cennet yahud altındadur
Bû haber kim söylenür hem zâhir ü bâtındadur
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

Ger sala Sultan Muhammed Zülfikaarı Hayderi
Misli Hayberdür küşâd îde bu yedi kişveri
Dir melekler nutka geldikçe felekler dilberî
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

Misli dünyâdur anın içindeki câmileri
Zeyn olur hem cum'a gün huffâr ile mahfilleri
Kûşe ber kûşe olmuştur cihan hâmilleri
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

İki âlem görmeği fikridersen cân ile
Var Kalâtâ şehrine deryâyı geç seyrân ile
Bâde vir de ömrü nûş it bâdei hûbân ile
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

Şûle sadukça zemin üstüne mâhi encümen
Nergisi rânâ biter, hâk üzre her kûşe çemen
Dir zebânı cân ile sorsan bu güftârı çü men
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

Feth idüb Sultan Muhammed anda câ eyledi
Kârı âlîler yapub firdevsi âlâ eyledi
Değmemiş ey Aynî pür gilmânü havrâ eyledi
Revnakı bû kâinâtın şehri Kostantindedur

AYNÎ (BALATLI) — Onaltıncı asırda Galatanın en namlı uygunsuz kadınlarından; mahallesinin şikâyeti üzerine tevkif edilip yapılan tahkikat ve yüzleştirmede yaramazlığı sabit olarak H. 973 (M. 1565) tarihli bir fermanla ve yine Galatanın diğer namlı birkaç fâhişesiyle beraber İstanbuldan sürüldü. (B.: Fati, Arab; Kamer, Atlıases; Narin, Nefîse).

Bibl.: Ahmed Refik, Onuncu hicrî asırda İstanbul

AYNÎ (Hasan Tahsin) — Seçkin ilim adamı, iktisadcı; Mehmed Ali Aynî'nin küçük kardeşi (B.: Aynî, Mehmed Ali); 1877 de Serfiçede doğdu, tahsilini İstanbulda Vefa İdadisi ile Mülkiye Mektebinde yaptı, Mülkiyeden 1896 da henüz on dokuz yaşında iken birincilikle çıktı ve maarife intisab etti; Kaba-

taş Sultanîsinde, Ticaret Mektebi Âlîsinde Müdürlük yaptı, Divânı Muhâsebât âzalığında, Maliye Müsteşarlığında, Islâhatı Maliye Komisyonu âzâlığında, tekrar Lise Müdürlüklerinde, Mülkiye Mektebi Müdürlüğünde bulundu, Hukuk Fakültesine iktisad ve mâliye muallimi oldu. 1937 de muallimlik hayatının kırkıncı yılı münasebetiyle Mülkiye Mektebinde jübile yapıldı. Okuttuğu dersler için yazdığı «İlmi Servet Dersleri», «İlmi Mâli» ve «Mebâdii İktisad» adındaki eserleri çok değerli kitablardır; iki kalem arkadaşı ile beraber geçen asrın dünya ölçüsünde büyük iktisadcısı Charles Gide'den terceme ettiği 4 cildlik «İlmi İtisad» de millî kütüphânemize büyük kazanç olmuştur. Türkiye Maliyesi hakkında da bir broşür hâlinde neşredilmiş güzel bir etüdü vardır. Bu mesâisine gezete ve mecmualara yazdığı ilmî makaaleleri de eklenirse Hasan Tahsin Aynî'nin Türk irfânına olan hizmeti için hiç tereddüd etmeden çok büyük olmuştur demek lâzımdır.

Hasan Tahsin Aynî
(Resim: Nezih)

Bibl.: İ.A. Gövsa, Türk meşhurları.

AYNÎ (MEHMED ALİ) — Âlim, şair, filozof; muhtelif idare âmirliklerinde, valiliklerde bulunmuş, İstanbul Darülfününunda müderrislik etmiş, bütün ömrünü ilme ve felsefeye ve çeşitli fikir meselelerine harcamış, yerli ve yabancı ilim ve fikir muhitlerinde, kongrelerinde Türk ve Müslüman tefekkürünü münakaşa ve müdafaa etmiş bulunan Mehmed Ali Aynî son elli yılın yetiştirdiği seçkin zekâlardan birdir. 1285 Zilkadesinin 25 inci Perşembe günü - 25 Şubat 1869 - Serfice'de Aynî oğullarından Necip Efendinin sulbünden dünyaya gelmiştir. Çocuğa önce büyük babası Ali Rıza Efendinin adı kondu. Necip Efendi eski bir Sipahi ailesine mensuptu. Ticaretle iştigal ederdi. Mehmed Ali bu Türk ve Müslüman evinde sağlam bir iman ve Kur'an terbiyesiyle büyüdü. Yedi yaşına gelince Serficede Taşlık mahallesindeki Sıbyan mektebine verildi. Fakat Yunan çetelerinin Serfice halkını rahatsız etmelerinden müteessir olan Necip Efendi ailesi Serficeden Selâniğe taşındı. Mehmed Ali de Selânikte o zaman bâzı genç münevverler dönmelerin açmış oldukları yeni usul üzere tedrisat yapan bir mektebe kaydoldu. Ancak yedi ay kalabildiği bu mektepten Mehmed Ali, babasını Yemen vilâyetinde San'a şehrine, hareketi üzerine ayrıldı.. Necip Efendi ailesi İstanbula ve oğlunu Çiçek pazarındaki Rüştiye mektebine yerleştirdikten sonra, San'ada muhasebe mümeyyizi olan kardeşi Şerif Efendinin yanına gitti.. Sonra ailesini de küçük Mehmed Ali ile beraber San'aya getirtti. Mehmed Ali San'ada askerî rüştiyesine yazıldı. Hususî olarak da ona fransızca ders verdirildi.

Bu askerî rüştiyede Mehmed Ali dikkati çekti. Vali ve kumandan Ferik İsmail Hakkı Paşa mektebin mükâfat tevzii merasiminde Mehmed Alinin fransızca okuduğu bir nutuk üzerine ona kitaplar hediye etmişti.. Mehmed Ali'de fransızca zevki işte bu yaşlarda aşılanmış bulunuyordu.. Babası San'adan İstanbula gelince o da Soğukçeşme Askerî Rüştiyesine nakletti, sonra da Gülhane Rüştiyesine devam ederek mezun oldu. 1883 de Abdurrahman Şeref Beyin müdürü bulunduğu Mülkiye Mektebine girdi..

Bu devir, Abdülhamid istibdadının en şiddetli, Mülkiye Mektebinin de en parlak devirlerinden biridir. Recaîzade Ekrem, Murat Bey, Ali Şehzâde Efendi, Portakal Mikâel Paşa, Sakızlı Ohanes Efendi gibi zamanın seçkin ve tanınmış simaları mülkiyede ders veriyorlar ve gençlerin ruh ve ufuklarını genişletmeğe çalışıyorlardı. Mehmed Ali burada Süleyman Nazif, Ali Kemal ve Reşit Bey (H. Nâzım) gibi sonradan memleketin meşhur olacak gençleriyle tanıştı.. Yeni fikirlerle karşılaştı, istibdada karşı ayaklanmanın, hür-

Mehmed Ali Aynî
(Resim: Nezih)

riyetin, ileri fikirlerin canlılığı bu muhitte Mehmed Ali de nasibini alıyordu. Yazı yazarak geçinmek ve ömrünü ilme hasretmek arzusu da işte bu muhitte inkişaf etmişti.. Hakikaten Mehmed Ali, Mülkiyeden mezun olduğu sene, mektebin son sınıfında okutulan istatistik derslerinin fransızca aslını buldu ve bunu türkçeye çevirerek memlekette ilk defa istatistiğe ait bir eser neşretmiş oldu. Fakat bu kitabın neşri ona zamanına ait bir ders daha vermiş oldu. Fikir, duygu, serbest konuşuş ve kitap bastırma husundaki devrinin pek şiddetli olan tazyiki ile karşılaştı.. Bir yandan da, devrin açık fikirli ve ileri nâzırlarından olup o zaman Maarif Nezaretinin başında bulunan Münif Paşanın teveccühünü kazandı. Paşa Mehmed Aliyi Edirne İdadisi Tarih, Türkçe ve İlmi Serveti Milel muallimliğine tayin etti, sonra Dedeağaç İdadisine müdür olarak kaldırıldı, Edirnede ve Dedeağaçta resmî işinin yanında tercümelerle de meşgul oldu, Edirnede Sanat Tarihi, Dedeağaçta Hukuku Düveli Bahriye diye kitapları türkçeye çevirerek hem kitap yazma ve bastırma arzusunu yerine getirdi, hem de ileriki felsefe kültürüne malzeme olmak üzere geniş bir kültür edinmeyi sağladı.. Buradan üç yıl sonra Halep İdadi müdürlüğüne nakledildi. Halepte de boş durmadı, «Malûmatı Fenniye» diye bir kitap bastırdı. o zamanın mekteplerinin fen dersleri ihtiyacını karşılamak istiyordu.. 1309 da Diyarbakır Maarif Müdürlüğüne terfi ettirildi.

1895 de Maarif Nezaretinde ihdas edilen istatistik kalemi kâtipliğine getirildi. 1897 de Maarif Nezaretindeki bu vazifesinden ayrılıp Kosova Vilâyeti mektupçuluğuna nakletmek suretiyle mülkiye işlerine başlamış oldu.. İstatistik kalemi baş kâtibi iken Erneste Lavisse'den küçük Tarihi Umumî'yi tercüme etti, Kosovadan Kastomonu mektupçuluğuna gelince Küçük Tarih, Fakir, Ziraat Derleri, Tarihi Edebîi Âlem adlı kitaplarını da Kastamonu Vilâyet Matbaasında bastırmağa muvaffak oldu.

1903 de Taif mutasarrıflığına tayin olundu. Sonra Amare mutasarrıflığına kaldırıldı. Balıkasire ve Lâzikiyeye mutasarrıf yollandı. Elâziz Valisi oldu. 1911 'de de Yanyaya Vali tayin olunup bir yıl sonra Trabzon Valiliğine nasbedilmiş bulunan Mehmed Ali Aynî bu vilâyette iken emekliye ayrıldı ve bundan sonraki bütün ömrünü de ilme ve felseefye verdi..

Şöylece 45 yaşına kadar muallimlik, müdürlük, mektupçuluk ve valilik suretiyle Osmanlı İmparatorluğunun birçok yerlerinde Rumelide, Anadoluda, İrakta, Suriyede ve Arabistanda bir hayli gezdikten, görgü, bilgi ve tecrübesini arttırdıktan sonra idare işlerinde çalışmasına son veren üstad, ömrünün bakiyesini tam hazırlıklı bir halde, arapça, acemce ve fransızcaya geniş vukufiyeti ile, ilmî tetkik ve tetebbüe ve bunların neticelerini neşir ve tamime, sahası ve ihtisası içindeki neşriyatı tenkide hasretmiştir. 1915 de İstanbul Darülfünununa müderris olarak giren ve hayatının otuz yılını alan bu safhada Mehmed Ali Aynî'nin çalışmaları bilhassa İslâm felsefesini ve İslâm mutasavvıh ve ahlâkçılarını incelemeğe yönelmiştir.. Farabîye dair bir telif, Baron Cerra de Vaux'dan çevirdiği İmam Gazlî, Türk Mantıkçıları, Şeyhi Ekber, Hacı Bayramı Velî Siyasetname Tercümesi, Tasavvuf Tarihi, Türk Ahlâkçıları, Muhiddini Arabî Felsefesi, Bursalı İsmail Hakkı, Celâl Devvanî Abdülkadir Geylânî gibi mühim eserleri işte hayatının bu safhasını dolduran eserlerdendir. Bu Şark irfanına ait bulunan eserler yanında E. Rabeaudan tercüme ettiği Ruhiyat Dersleri Ch. Bardell'den çevirdiği Felsefe Tarihi, Ahlâk Dersleri, Demokrasi Nedir, İlim ve Felsefe, Hükmü Cumhur nev'inden kitapları ile de garpta o devrin yüze gelmiş allâmelerini dilimize aktarmağa çalışmıştır.

Milliyetçiliğe ait tetkiklerini de bir kitapta toplamış bulunan üstadın ilmî hüviyetine gelince: Mehmed Ali Aynî her şeyden önce İslâmcı bir mütefekkirdir. Vahdeti vüda inanmış bir tasavvufçudur. O, ilmin en son keşiflerinden, enerjiden, elektrondan bahsederken bile yazılarına vahdeti vücuda dair olan kanaatini serpiştirir. Bu inanışla o aynı zamanda milliyetçi ve garpçıdır. Çünkü o milliyette dahi küllî bir ruhun tecellisini görür ve böylece İslâmcılık, garpçılık ve milliyetçilik tezadına düşmekten nefsini korur. Henüz otuz beş kırk yaşlarında iken dostu ve mektep arkadaşı Süleyman Nazifin kendisini bu ruhçuluktan ve tasavvufça düşüncelerden ve neşriyattan kurtarmak için verdiği öğütlere hiç itibar etmemiş kültürünün ve mizacının

icaplarına uyarak hayatı boyunca «bütün âlemin ve hâdisatın ilâhî bir tecelliden, bir tezahürden ibaret» bulunduğuna dair imanını muhafaza etmiştir.. Bütün eserleri de bu imanın bir açıklanmasından başka bir şey değildir.. Bu kanaatlerini 1926 da Kembriç Üniversitesinde toplanan Altıncı Felsefe Kongresine ve 1930 da Harward Üniversitesine İstanbul Darülfünunundan murahhas olarak seçilip yollandığı zaman Bursalı İsmail Hakkıya ve Celâleddin Rumî'ye dair hazırladığı tebliğlerle garb âlemine de izhar etmiş ve eserlerinden Muhiddin Arabînin felsefesi, arkadaşı Reşid Bey (H. Nâzım) marifetiyle fransızcaya tercüme edilip Pariste basıldıktan sonra da üstadın hizmetleri garbın şarkıyatla meşgul mütefekkirlerince kabul ve bu sahadaki geniş bilgisi tasdik edilmiştir..

29 Kasım 1945 de yetmiş altı yaşında olduğu halde hayata gözlerini kapayan üstad Mehmed Ali Aynî, Şark felsefesini ve medrese bilgisini garbın müsbet ilimleri ışığı altında incelemeğe ve yaymağa çalışmış ve bunda muvaffak olmuş, neşrettiği kırka yakın eseri ile memleketin ilim muhitinde bihakkin büyük yer almış bir Türk âlimi ve ahlâkçısıdır...

Kısa boylu, hareketlerinde aceleci, yolda gayet hızlı yürür, gayet temiz ve cidden kibârâne giyinirdi; imparatorluk an'anesine uyarak mutasarrıflığında sakal bırakmış ve bir daha kesmemişti, bu küçük sivrice sakal ve bıyığının üstünde büyükçe bir et beni munis simasının hususiyetlerinden idi. Hüsnü cemâl âşıkı, yiyeceğinde nefasetperest, dostlarına vefakâr, sağlam bir hâfıza sahibiydi. İstanbulda Kızıltoprakta yerleşmiş, bu köyün, demiryolu hoyunda en güzel köşklerinden birine sahiptir. Türk irfanının güzide simalarından Leylâ Hanımefendiye damat olmuştu. Oğlunun İngilterede tahsilini bitirdikten sonra memuriyetle gittiği Ankarada âni ölümü, hayatının son yıllarında ağır bir darbe olmuş, fakat evlât acısının tesellisini sağlam imanında bulmuştu; kendisi de, yaşının hayli ilerlemiş olmasına rağmen, umulmadık bir zamanda hayata gözlerini yumdu. Koltuğunun altında bir köpek memesi çıkmıştı, bir gün, ara treninde, çok sevdiği bir gence ıstırabından bahsederek: «Beydebânın hikmetlerindendir, borcun, ateşin, düşmanının, hastalığın küçüğü yoktur, ameliyat olacağım!» demişti; işte bu ehemmiyetsiz ameliyat ölümüne sebep oldu. Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi. Bu büyük âlimin ölümü, İstanbul matbuatının fikir âleminde derin teessürle karşılandı. O günlerin gazetelerinde Mehmed Ali Aynî hakkında kıymetli makaleler vardır.

M. Naci Ecer

AYNÎALİBABA DERGÂHI — Kasımpaşada Bedreddin Mahallesinde adını taşıyan sokakta haremi, selâmlığı ve semâhânesi olan üç katlı ahşab bir binâdır.

Kurucusu Fâtih Sultan Mehmed devrinde yaşamış olan Aynî Ali Babadır, Kaadirî ve Rifâî erkânı üzerine kurulmuş bir dergâr idi. İlk yapısından eser kalmamıştır; 1902 de babası tarafından Ahmed El-Rifâîye ve Eyyub El-Ensârîye ve anası tarafından Abdülkaadir Geylânîye mensub olan Bağdadlı Şeyh Muhammed Ensârî tarafından kendi parası ile yeniden yaptırılmış, dergâh yapıları iken bu Şeyh Efendi ile çoluk çocuk ve kadınlar bütün ailesi efradı sırtları ile taş, tuğla ve harç taşımışlardı; kendisinden sonra meşihat küçük oğlu kıdemli binbaşı Muhiddin Ensârîye kaldı. Bu Muhiddin 1959 hâli hayatta ve bu dergâhda ikamet etmekte idi; gençliğinde her sene kadir gecesinde Ok Meydanındaki târihî namazgâhın açık mihrâbında muazzam bir mümin kitlesine nazaran kaldırırdı. Mezkûr mihrab Fâtih Sultan Mehmeddin fethi mübinden evvel ilk cuma namazını kıldığı yerdir; orada Kadir Gecesi namazı an'anesi zamanımızda maalesef terkedilmiş bulunmaktadır.

Bu dergâhda âyin an'anelerinden idi:

Zikir esnâsında cezbeye gelen dervişler şeyhlerinin emri ile sekiz on adım geriden bir duvara doğru koşarlar ve bu duvara sûreti mahsusada yerleştirilmiş meşe direklerine başlarını bütün hızları ile vururlardı; bir kısım dervişler de mangaldan ateş alıp yerler, kızıl olmuş kızgın demirleri yalarlardı, bir kısmı da karınlarına, kafalarına, vücutlarının muhtelif yerlerine kalın şişler, çiviler sokar, saplarlardı. Bilhassa Şeyh Muhammed Bağdadî bu yolda pek meşhur idi, bir hançeri, kılıcı göğsünün pınarına saplardı.

Tekkesindeki dervişler akrepler ve yılanlarla oyuncak gibi oynar, bu zehirli mahlûklar o cezbe sâhiplerine bir şey yapamazdı. Zamanımızda oğlu Muhittin Ensârî de ayni

şeyleri yapma kudreti mâneviyyesine sâhiptir, bu bakımdan memleketimizde bir benzeri yoktur. Tekkelerin kapanmasından önce dergâhı âyin günlerinde bilhassa ecnebilerle dolardı; ilâhî bir aşkın verdiği kudretle yapılan bu harikûlâdelikleri yakından tetkik eden bir Alman papazı ile bir profesörün islâmiyeti kabul ettikleri söylenir. Tarikatlerin lâğvi ve tekkelerin kapatılmasından sonra, Aynî Ali Baba dergâhı tempo ile sahibleri bulundukları Şeyh Muhammed Bağdadinin vârislerine ikametgâh olmuştur.

Hakkı Göktürk

AYNÎALİBABA SOKAĞI — Kasımpaşada Bedreddin Mahallesi sokaklarındandır; Anbar arkası Sokağı ve Tepebaşı arkası yolu ile teşkil ettiği bir üç yol ağzı ile Yaşmaksıyıran Caddesi arasında uzanır. (B.: Bedreddin Mahallesi). Üç yol ağzından girildiğine göre sağ kolda Tayyarecizeki ve Lobut sokakları ile birer kavşağı vardır, Lobut Sokağı kavuşağında sert bir dirsekle sola kıvrılır ve sağa doğru bir kavis çizerek Yaşmaksıyıran Caddesine varır; paket taşı döşeli, iki kenarındaki yaya kaldırımları kaba taştır. Şebinkarahisarı Otobüsleri bu sokak üzerindeki bir arsadan kalkar. Aynîalibaba Dergâhı bu sokak üzerindedir ki sokağa adını veren de o binâdır. Bir tornacı ve bir tel çekme atölyesi, bir elektrikci, bir motor tamircisi vardır; kayde değer başka hususiyeti yoktur (1959).

Hakkı Göktürk

AYNÎ DİVANI — Onsekizinci asır sonlariyle ondokuzuncu asır başlarında yaşamış Ayıntablı Hasan Aynî Efendinin divanı; ki bu şair, zamanında seçkin bir lisan âlimi olarak tanınmış, kendisine «mümeyyizi şûrâ» unvanı verilmişti. Aşağıdaki notlar için, bu divanın (H. 1258) 1842 de İstanbulda Seraskerlk matbaasında basılmış olan nüshası gözden geçirilmiştir.

Divanda İstanbul hayat ve tarihi ile ilgili parçalar şunlardır :

— Üçüncü Selime mersiye ve şehadetine tarih.

— Kibar konaklarında anberli kahve:

Gel akide ile şeker ye kahve ile anber iç

— İstanbul civanlarından Sucuzade:

O Sucuzâde peri tal'ati bir dem göremez
Baksa yüz veçhile bin âyinei âbe sabah

— Tasmaları sırmalı hamam nalınları:

Soyundu nâz ile hammame ol perî peyker
Ayakla na'lini zerendûzi sîm tasmalıdır

— Çengelköy meyhâneleri yangını :

Kariyyei Çengelde yandı âh kim meyhâneler
Nâre atsın kendin ol sûde olan mestâneler

— Helva sohbetleri :

Bezmi helvâde vuslete dair
Bir şeker çiğnedi o hoş güftar

— Lâleli, Horhor :

Hasreti ârızı pürtâb ile sûzan giryan
Uğrayub Lâleliye Horhore doğru saparız

— Fesin millî serpuş olarak kabulü ve orduda Enderûndan çırak edilmiş genç fesli zâbitler:

On beşinde böyle bir yüzbaşı gelmez kışlaya
Giyse de her hafta bin nevcivan dünyade fes
Elde sîmin tâziyane belde tigi zernişan
Arkada gülpembe harvanı başda sâde fes
Baş kabak yalın ayak gördü beni bildi o şûh
Çünki vardır Ayniyâ a'lâde fes ednâde fes

— Helva sohbetleri:

Fâş eyledi ballandırarak sohbeti mahsus
Helva gecesi ittiğimiz sohbeti mahsus

— Kibar gençlerin lala refakatiyle gezmesi:

Hasbahçede al lâle izârı görüb ittim
lalası ile Lâleliye da'veti mahsus

— Ateş gecesi:

Âteş gecesi meclisi nûr eyledi Yanko
Saki kadehe bâdeyi bu zevkile yan ko

— Çengiler:

Dizlik bağı pek ince, kemer ince bel ince
Şalvarı sürününce o şimşir belince
Raksitse dahi Zühre defi hâlei mehle
Pertev veremez meclise çengi güzelince

— Körfezde mehtap âlemi:

Bir havai sümbülîde çıkdı mehtâbe bu şeb
Düşdi Aynî kör gibi fikri batınla Körfeze

— Arif Beyin kasrı.

— Kuruçeşme ateş gecesi:

Kuruçeşme şebi âteşde bulur âbile tâb

— Camcı güzeli:

Camcı güzelin âyinei rûyine bakdım
Aksi lebinin şevkine ben bâdeyi çaktım

— İstanbul şairleri:

Kasaidde bulub Nef'i meharet

Atâi mesnevide buldu şöhret
Hayalî, Mantıkî, Bakî, Necati
Kabuli, Nâdiri, Emri ü Zâti
Nahifi, Pertevü Rasihle Saib
Fenni ü Rafi ü Esrar ü Râtib
Riza ü Namık ü Yüsri Bahayi
Münif ü Vehbi ü Haşmet Nidayi
Selâm ü Rasim ü Kâni ü Âsım
Refi ü Âmedi İhya ü Sâlim
Kemal ü Ra'fet ü Cavid ü Cevdet
Rizai digerü Âmir be Neş'et
Sühan sencanı dehrin Galibidir
Kitabı Hüsnü Aşkın sahibidir
O Sünbülzâde Vehbi, Hâce Neş'et
Keçecizâde İzzet, Miri İzzet
Sürurî i müverrih Pertev ü Esrâr
Halimi minkibet pirâyi tatâr
Nesibânın hafidi Miri Ârif
Nükâti şi'rile inşâye vakıf
Nedim ü Şabit ü Sami ü Tâlib
Fehim ü Nabi ü Veysi ü Sahib
Cenabı Pertev mihri meani
O şimdi kethüdai sadrı âli
O zâti Âkif beyti maarif
Odur beylikcii sahib avarif
O İsmet beyefendizâde Hikmet
Hünerde Rubâiye itti sebkat
Dahi vak'anüvis Esad Efendi
O nazmü nesirde âlem pesendi
Cenabı Miri Raif ibni Arif
Odur esrarı nazmü nesre vakıf
Topuzluzâdedir kim Miri Rifat
Sühande eylemiş kesbi meharet
Virir Ziver ruhi eş'are ziynet
Selim ül kalb ü ferhunde tabiat
Mevâliden Hasan Tahsin Efendi
Bütün ehli sühan tab'ın beğendi
Zenan içre dahi ehli tabiat
Nesibe Zeyneb ü Leyli ü Fitnet

— Dördüncü Mustafa ve İkinci Mahmuda cülûs tarihleri.

— Şehzade ve sultan doğumlarına tarihler.

— Devrin vüzerâ, rical ve kibarına ölüm ve tayin dolayısiyle söylenmiş tarihler; çocuklarının doğum tarihleri.

— Düğün tarihleri, sünnet düğünü tarihleri. Kibar ve ricalizadelerin sakal salıverme tarihleri.

— Yıl başı tebrik ve tarihleri.

— Ayasofyanın tamirine tarih.

— Aşçılar Camiinin tamirine tarih.

— Tülbendci Hüsameddin mescidinin tamirine tarih.

— Ortaköyden ileride Ali Paşa Camiine yapılan mahfili hümâyûna tarih.

— Silâhtar Ali Ağanın Tarabyada ihya ettiği camiye tarih.

— Takkeci camiinin tecdidine tarih.

— Beşiktaşta Yahya Efendi civarında yapılan mektep ve muvakkithaneye tarih.

— İbrahim Paşa Camiinin tamirine tarih.

— Heybeliada kışlası Camiine tarih.

— Abbas Ağa Camiinin tamirine tarih.

— Arnavutköy Camiine tarih.

— Salıpazarı Mescidinin tamirine tarih.

— Salih Ağa Camiine tarih.

— Galata Mevlevihanesinin tecdidine tarih.

— Sinan Paşa türbesinin tamirine tarih.

— Üçüncü Selimin Nişantaşı tarihi.

— Baruthane çarklarına tarih; Haddehane, elek, cilâ çarklarına tarih.

— Halim Girayın satın aldığı eve tarih.

— Kâğıthane çarklarına tarih.

— Topçu kışlasına tarihler.

— Selimiye kışlasına tarih.

— Babıâlide yapılan kasra tarih.

— Davutpaşa Kışlasına tarih

— Heybeliada Bahriye kışlasına tarih.

— Mehterhaneye tarih.

— Defterhaneye tarih.

— Hasanpaşa, Odunkapısı, Şehzadebaşı, İstinye karakolhanelerine tarihler.

— Timarhaneye tarih.

— Miri ambarlara tarih.

— Hatice Sultan kasrına tarih.

— İcadiye kasrına tarih.

— Heybeliada Mühendihanesine tarih.

— Beyazıd kasrına tarih.

— Üçüncü Selimin filikasına tarih.

— Kazasker Şemseddin Efendinin evine tarih.

— Âmedi İzzet Beyin satın aldığı eve tarih.

— Şâir Âkif Paşanın konağına tarih.

— Darphane Müşürü Riza Paşanın yalısına tarih.

— Ömer Lûtfi Efendinin satın aldığı konağa tarih.

— Mektupçu Şerif Beyin evine tarih.

— Akıntıburnunda Halil Paşazade Nuri Paşa yalısına tarih.

— Çeşme tarihleri.

— Selimiye hamamına tarih.

— Unkapanı ile Azapkapısı arasında yapılan köprüye tarih.

— Feshaneye tarih.

— Cağaloğlunda Hasan Paşa sebiline tarih.

AYNÎ EFENDİ (Ayıntablı Hasan) — Onsekizinci asır sonları ile ondokuzuncu asır başlarında yaşamış ve devrinde büyük şöhret yapmış bir şairdir; 1766 da Ayintabda doğdu, ondört yaşlarında iken memleketnden ayrılarak bir müddet Maraş, Elbistan ve Darendede kaldı, ve 1790 da İstanbula geldi. Sultanahmed medresesinde okudu, Şeyhülislâm Dürrizade Arif Efendi zamanında mülâzemet rüusu aldı, kâtipliklerden başlıyarak Devlet Matbaası musahhihliğinde, kalem âmillerinde ve meşhur Kırımlı Abdullah Râmiz Paşanın kitapçılığında bulundu; devrinin ricalını yakından tanıdı; 1831 de tekaüt edilerek Babıâli arapça ve farsça muallimliğine tayin edilerek himaye edildi, bu vesile ile İkinci Mahmudun iltifat ve himayesine nail oldu; 1837 de vefat etti, kabri Galata Mevlevihanesindedir.

Baş şâhidesi destarlı mevlevi sikkeli, yanları çiçekli, mailen astarlı olan kabir taşının İstanbul Ansiklopedisi adına merhum İhsan Hamaloğlu tarafından okunan kitabesi şudur:

Yâ Hû

«Kibârı vâlâ teber tariki saadet refiki Mevleviyeden Babıâli hâcesi iken bâl küşâyi sema'kedei lâhût olan sultanüssüarâ ve bürhanülurefâ Ayintâbi Mevlâna Esseyid Hasan Aynî Efendi Hazretlerinin ruhi pür fütuhlerine rizaen lillâhi taalâ elfatiha. Sene 1223 fî 4 s. (Safer)».

Şeyh Galip ile sohbet ve ülfet etmek fırsatını bulmuş, Keçecizâde İzzet Molla ile müşaarede bulunmuş olan Aynî'nin şiirleri umumiyetle «gelişi güzel» yazılmış şeylerdir; edebî şahsiyetinin yegâne eseri denilebilecek uzun, yekdiğeri ile alâkalı hikâye ve bahislerden mürekkep «Sâkinâme» si dahi, emsaline nisbetle sıkıcıdır. Divanında Üçüncü Selim ile Mahmuda ve zamanının diğer büyüklerine yazdığı kasideler ve Hicrî 1203 ile 1252 yılları arasında geçen vak'alara düşürmüş tarihler geniş bir yer tutar, yarım asırlık bir devir için bu tarihlerin vesika kıymeti mühimdir. Aynî'nin ikbalini çekemeyenler çok olmuş, kendisine müteşair, dalkavuk mizaçlı denilmiş, fisik ve fücura meyyal olmakla dile düşürülmüş, hayli dedikodulu bir ömür sürmüştür. Muasırlarından Esad Efendinin ifadesi ile «medreseden matrud ve meclisi ulemadan merdud» olan Aynî, saçını sakalını boyar, fes giyer, mevkiine ve yaşına yakışmayan hareketlerde bulunurmuş; bunlar da gösterir ki Aynî kıymetli bir şâir olmamakla beraber velûd bir nâzım, devrinin, muhakkak ki mütecellid ve rind bir simasıdır (B.: Aynî Divanı).

Divanında kendi hayatı hakkında da manzum hatıralar vardır, hicrî 1233 yazı içinde milâdî 1817 bir gün Boğaziçinde devlet ricâlinden Tahsin Efendinin yalısına gece yatısı misafirliğine gider, yalıda yalnız olarak yattığı odaya hırsız girerek cübbesini, şalını ve iki kıymetli saatini çalar, ertesi sabah yalıda pek soğuk bir hava esdiği muhakkaktır, fakat hırsız bulunamaz; zamanının şâirleri arasında vakalara târihler yazmakla meşhur olan Aynî Efendiye yüreği sızlaya sızlaya ebced hesabı ile mısrâlar tanzim etmekden gayri yapacak iş kalmaz:

Bir gece Tahsin Efendi yalısında yattım
Basdı kâbûs gibi bendeni nevmi gaflet

Şalımı hırsız alub aklıma geldi hiffet
İp kuşaklı olub ittim delilerle ülfet

Çalub indirdiler eyvâh iki saatimi
Bilemem vaktimi şimdengerû mecnun sıfat

Birisi basma çalar saatı zerrin idi âh
Birisi «Corci» idi doğru yürürdü gaayet

Kaametimce içi sandallı o cübbem gitti
Ceybü dâmânımı pür eyledi desti mihnet

İlmü irfanüiferâsetle idüb fikri dakik
Didi bir zâti hiredmendü felâtun hikmet

Sâhibi hânede yâ sâhibi eşyâda çıkar
Anlara eylese mahbesde eziyyet devlet

Sui zan eylemesün kimseye zındanda böcek
Sözün alâkası budur işte be vefki sıhhat

Gördü remmâlü müneccim bu iki târihim
Noktaü necmile vicdanına kıldı hizmet

«Cübbe vü çevreciğim zâyi olub gitti meded»
«Oldu saatler ile şalı cedidim sirkat»

AYNÎŞAH SULTAN — İkinci Sultan Beyazıdın kızı; Hacı Beşir Ağa külliyesi mektebinin ilk banîyesi. Kabri mektebin altındadır, hayatı hakkında başka bir kayde rastlanamadı.

Bibl.: Hadikatül Cevâmi, I.

AYNUR SİNEMASI — Aksarayda Muratpaşa Mahallesinde Sofular Caddesindedir, yazlık ve kışlık çifte sinemadır, bahçeli kısmı Sofular Caddesi ile Millet Caddesi (Aksaray - Topkapı tramvay caddesi) kavşağındadır. Kışlık kısım, eski Sofular Taş Mektebinin arsası üzerinde inşa edilmiştir. Sahibi Bay İsmail Şiril'dir. Her iki kısım da 450 şer kişi alır. Haftada üç gün türkçe yerli veya arab filimleri gösterilir; Pazartesi günleri yalnız kadınlara mahsustur, Salı günleri de halk günü olup her yer 25 kuruştur. Her iki sinema 1939 da açılmış olup semtin yegâne sinemalarıdır. İsmail Şiril'in bir sineması da Koca Mustafapaşada vardır ve aynı ismi taşır (1949).

Behçet Elver

Bu sinema son imâr faaliyetinde kaldırılmıştır (1959).

AYNUR SİNEMASI — Koca Mustafapaşada, Koca Mustafapaşa Caddesi üzerinde, Cerrahpaşa hastahanesi civarında bir yazlık sinemadır, 1948 de açılmış olup sahibi Bay İsmail Şiril'dir. Bu zatın Aksarayda da biri yazlık, biri kışlık iki sineması vardır. 450 kişi alır, haftada iki gün türkçe yerli ve arab filimleri gösterir. Mevsimlerinde semtin sünnet düğünleri de bu sinemada yapılır. Yazın büyük şehrin Dumbüllü İsmail trupu ve emsali gibi bâzı kumpanyaları da burada tiyatro temsilleri verir (1949).

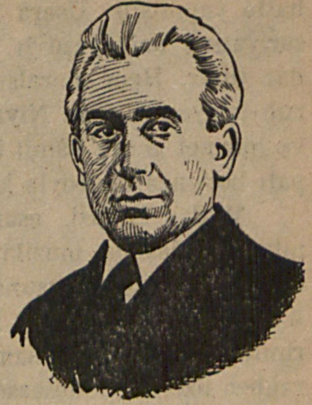
Behçet Elver

AYNÜLHAYAT ÇIKMAZI — Kumkapıda Kadırga meydanındadır, 1934 Belediye Şehir Rehberinde Şehsüver Mahallesi hududu içindedir. Kayde değer bir hususiyeti yoktur.

AYNÜLHAYAT HATUN — Üçüncü Sultan Mustafanın hasekilerinden olup Hadikat-ül-Cevamiin kaydına göre Kadırga limanı civarında Katırcı Hanı Mescidinin baniyesi; kabri Lâleli Camiinde Hasekiler Türbesindedir.

Bibl.: Hadikatül Cevami, I.

AYOMAK (Mildan Niyazi) — Klâsik Türk musikisinde kıymetli bir bestekâr ve büyük musiki âlimi; 1888 de Serfice'de doğdu; hayatı hakkında elde edilen malûmat, ilmî şanına nisbetle pek mahdut kalmıştır, son yıllarının hastalıkla geçmesi, yakın dostlarını kendisiyle tercümei hali hususunda konuşmaktan incitmek endişesiyle alıkoymuştur.

Mildan Niyazi Ayomak
(Resim: H. Çizer)

İlk tahsilini yaptıktan sonra İstanbul Darülfünunu riyaziye şubesine devam etmiş, fakat diploma alamadan, Birinci Cihan Harbine ihtiyat zâbit olarak iştirâk etmiştir.

Mildan Niyazinin yüksek meziyetlerinin takdirkâr bir dostu olan İstanbul Üniversitesi Üroloji doçenti Dr. Saim Erkun, Mildan Niyazinin Basra üserâ kampındaki hayatı hakkında bize şu malûmatı veriyor:

«Mildan Niyazi'nin Basra üserâ kampındaki portresi: Çenesini çerçeveliyen simsiyah sakallı, sevimli yüzünde tebessümü eksik olmıya mevzun endamlı, neşeli olgun bir gençtir.

«Türk musikisi hakkında geniş bilgisi ve insanı kendine çekici kudretiyle üserâ kampındaki genç, birçok yaşlı zâbitleri etrafına topladı. Beş yüz kişilik kampta evvelâ beş on kişi ile kurduğu Musiki Birliği'nin âza sayısını kısa bir zaman içinde iki yüzden fazlaya çıkardı. Onlara nota ve solfej dersleri vermeğe, klâsik musiki eserleri öğretmeğe başladı. Bu hareketiyle hepimize hem çölün ortasında esirliğin verdiği ruhî ıstırabı dindirmeğe muvaffak oluyor ve hem de kurduğu yüksek bir sanat mektebine devam imkânını sağlamak suretiyle bizi ruhan tatmin etmiş, oyalamış oluyordu. Mildan Niyazi'nin bu hareketi o kamptaki esir Türk zâbitlerinin ferdî ve içtimaî durumlarında usta bir pedagog ve psikolog olduğunu göstermiş olması bakımından dikkate şâyândır. O günün yurduna dönmeğe muvaffak olan gençliği kendisine çok şeyler borçludur.

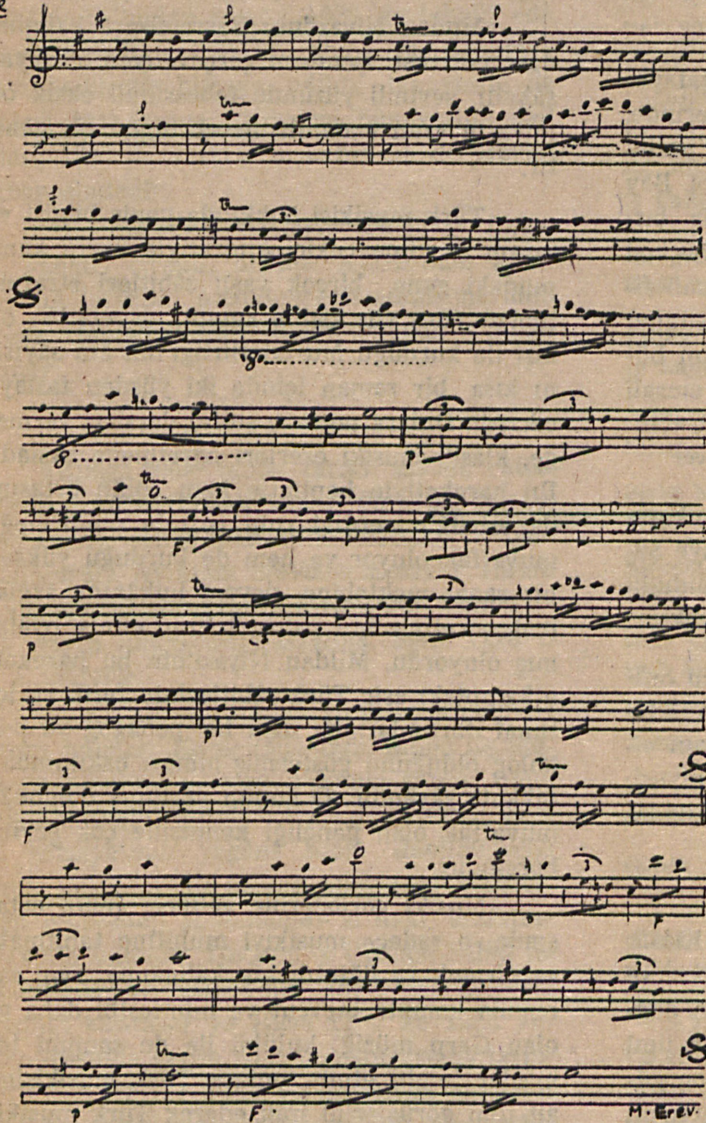
«Musiki görüşlerine gelince; çölün ortasında, o sadece musikiyi muhitine tanıtmak, sevdirmek ve öğretmekte kalmamış, ayni zamanda kampta mevcut ve müntesibi daha az olan Garp müziği kulübü ile de samimî temaslar temin etmiş, onlara Türk musikisine ait ilmî görüşlerini izah ederek Türk musikisinde yapılması lâzımgelen yenilikleri, üç dört sesli koro yapabileceğini izah etmiş ve

hattâ yapmıştır. Üserâ kampında musiki nazariyatına dair yazdığı notlar 108 sayfa kadar tutar. Hem moralst ve hem idealist bir ruh taşıyan Mildan Niyazi o gün çok sevilen ve hürmet gören kâmil bir insandı, bütün hayatı boyunca da böyle kalmıştır».

Mildan Niyazi, esaretten dönüşünde İzmirde yerleşmiş, musiki çalışmalarına devam ederek Medine yokuşunda «Darülmusiki» adlı bir mektep açmıştır. Daima müsbet ve verimli çalışmış olan sanatkâr âlim, gördüğü rağbet üzerine müessesesini genişleterek hapishane arkasında daha geniş bir yere nakletmiştir.

Mildan Niyazi, Doktor Saim Erkun'un bilhassa kaydettiği Türk musikisinde yenilik yapmak lüzumuna çoktan inanmış olduğu için Ahmed Adnan Saygı'nın da hocası olup o esnada seksen yaşında olduğu söylenen Macar mühendisi Macar Tevfik Bey adlı bir hocadan Garp musikisi nazariyatını tahsil etmiştir.

İzmirde kurduğu Darülmusiki müessesesinde yüzlerce talebe yetiştiren Mildan Niyazi öğrenemediğimiz sebepler yüzünden müessesesini kapatarak İstanbula gelip yerleşmiştir; geçim endişesiyle belediyede mütevazı bir memuriyet bulmuş, Bayazıdda da «Musiki Birliği» adı ile bir dernek kurarak musiki çalışmalarına başlamıştır; ve burada da yüzlerce talebe yetiştirmiştir; fakat bu esnada geçirdiği bir kalb krizi yüzünden çalışmalarına fasıla vermek zorunda kalmış, derneği dağıtmış, bir müddet sonra bu satırların muharriri ile tanışarak beraber «Türk Musiki Derneği» ni tesis etmiştir.

Mildan Niyazi Ayomak'ın Hisârbûselik Peşrevi
(Yazı : Muhiddin Erev)

İnsanlığı, eşsiz fazileti, musikideki derin bilgisi ve hudutsuz meziyetleri ile arkadaşını kendisine hayran bırakan Mildan Niyazi, artık ölümü gününe kadar çalışmalarına durmadan devam etmiştir. 26 Nisan 1947 Cumartesi günü saat 11 de, bir kalb krizi neticesinde Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Ölümü ile dostlarını sonsuz bir elem ve ıstıraba düşüren bu büyük adam, arkasında 700 - 800 sayfa tutacak olan büyük bir «musiki nazariyatı» telif etmiştir ki tab'ı imkânları elde edildiği gün, millî kütüphanemiz muhalled bir eser kazanacaktır.

Bir ömür verdiği bu çalışmalarını bir şöhret yapma veya servet toplama vasıtası olarak kullanmağa aslâ tenezzül etmemiştir. Onun, bütün hayatı boyunca çektiği maddî sıkıntıdan bir gün olsun şikâyet ettiği işitilmemiştir. İzmirde iken Lem'i Beyin bir aralık İzmirde bulunduğu maddî bakımdan sıkıntı içinde olan bu büyük Türk bestekârını Darülmusikisinde aylarca barındırdığını en yakın dostları bile, ağzından işitmemişlerdir.

Vefatından sonra hâdiseyi bilenlerden öğrenmişlerdi, 30 nisan 1947 de halkevinde toplanacak Türk Musiki Derneğinin yıllık kongresinin hazırlıkları başlamıştı. Biraz evvel geçirdiği gripal bir hastalığın nekahetinde olduğu için, yorulmamasını temin maksadı ile, provaları yetişkin talebelerinin yaptırabileceklerini söyliyerek kendisinin provaya gitmesi menedilmiştir. O gizli olarak provalara gitmiş ve yorulunca da halkevine çok yakın olan evine dönmüş, provalara geldiğini, bu satırların muharrirlerine söylememelerini de talebelerine tenbih etmiş, bu hali, vefatından bir gün evveline kadar devam ettirmiştir. Söz dinlemeyip provalara gittiği öğrenildiği zaman, suç üstünde yakalanmış bir öğrencinin öğretmenine karşı aldığı masum tavrı ile mu-nis ve içinde samimiyetler dolu olan bakışları, gözün unutacağı sahnelerden değildir.

Dr. Neşat Halil Özken

AY PEŞİNDE — Refik Halid'in, siyasî ve edebî sohbet makalelerinden mürekkep bir eserdir; esere adını veren kısa, fakat pek zarif bir vatan masalıdır. Bu eserde toplanmış diğer yazılar şunlardır:

Anadoluda Bahar; Ne zannederim..; Üç Nehir; Kervanda Muaşaka; Üzüm ve İpek Beldesi; Hiçten Saadetler; Hiçten Felâketler; Çay Belâsı; Olmasaydı... Ne olurdu; Hürmet Gönlerer; Canlı Vesikalar; Akrabayı Ziyaret; Yazık oldu; Eski Yaz Aşkları; Bal Ayı Sohbeti; Zavallı Boğaziçi; Mehmetçe Beyle Muhabere; Kendime Dair; Ayrılık Gayrılık.

Bu yazılardan büyük bir kısmında, muharririn İstanbula ait çocukluk ve ilk gençlik hâtıraları ile Mütareke yıllarının İstanbulu tesbit edilmiştir:

Kalamış koyu — ... Durgun bir sonbahar akşamı, tek başına Kalamış koyu kenarlarındaki kumsallarda ağır ağır yürüyorum. Ufuk kıpkızıl... Fakat sahillere doğru bu kızıllık koyulaşarak geliyor ve erguvanîden leylâkiye dönüyor, nihayet tam kenarda morlaşıyor. Nereden geldiği farkedilmiyen çocuk kahkahaları... İşte iki narin ve genç hanım, acele acele, yan yana yürüyorlar... Denizde yarı çıplak bir adam, elinde kepçe, balık arıyor ve her adımda geniş su halkaları katmer katmer açılarak, rengârenk dört tarafa yayılıyor... (Hiçten Saadetler).

Büyük Şehir Kaşesi — ... Meselâ yağmurlu bir gecede, mahalleler arasından geçerken bir evin perdesi açık kalmış olan aydınlık odasına bakıyorum: Bir kalabalık aile masanın başına dizilip kâsesinden dumanları taşan çorbadan içerek yemek yiyorlar... Ne hoş! Yahut bir kızgın öğle üstü köşkler içinden geçerken bir piyano sesi duyuyorum, işte evin, loş, serin bir odasından geliyor.. Ne tatlı!.. Yahutta Boğaziçi vapuru ile ikindi üzeri Anadolu yakasını geçiyorum. Harap bir yalının güneş vurmuş bir penceresinden bir kadın gölgesi görünüyor.. Belli ki öğle uykusundan kalkmış, mahmur gözleriyle ne yapacağını bilmeden bu boş denize bakıyor... Ne güzel!

Meselâ akşam üzeri İstanbul mahallelerindeki yoğurtçu sesleri... Meselâ Vapur düdükleri.. Meselâ tramvay tellerinde çıtırdıyarak tutuşan mavi elektrik alevleri... Bunlar bile insana hayatın bî nihaye zevklerinden bazısını tattırır, yaşamayı sevdirir (Hiçten Saadetler).

Tramvaya atlarsınız, her taraf dolu, Bebeğe kadar gideceksiniz.. Ayakta bu ne güç iş!.. O esnada bakarsınız ki oturanlardan biri ikide birde kalkacak gibi bir tavır alıyor, paltosunu iliklıyor, sağını, solunu gözetliyor, sık sık kımıldanıyor; hah, muhakkak Beşiktaşta inecek.. Açık gözlülük eder, onun yerini hayalinizde peyliyerek arkasına geçersiniz.. Lâkin tam siz orada ahzı mevki ederken o dakikaya kadar yanında beklediğiniz zat kalkıverir ve yerini bir başkasına bırakıverir! Derhal kan başınıza fırlar, dişleriniz kilitlenir, fakat bir müddet daha Beşiktaşa inecek tesellisi ile sabretmeğe çabalarsınız.. Çabalarsınız ama tramvay arabasının yarısı boşanır, Ortaköy, Kuruçeşme geçilir, yine o adam kımıldana kımıldana yerinde oturur. Bebeğe beraber inersiniz! (Hiçten Felâketler).

İlk çay ziyafetleri modası — Malûm a, ben öyle pek hödük, pek görgüsüz bir adam değilim; hayli salonlar, ziyaretler, âlemler gördüm, fakat bu bizdeki çay dâvetleri kadar mânasızını, müşkülünü, tatsızını görmedim Geçen gün bir aile nezaketen beni de günlerinde dâvet ettiler. Gitmemeğe azmetmiştim; nedense kararımda duramadım, gittim. Aman yarabbi, her taraf o derece ısınmış, öyle bir cehenneme dönmüştü ki gömlekle otursak

terliyecektik... Birçok tanımadığım zevat, kimi asker, kimi doktor, kimi ecnebi, kimi yerli... Ev sahibesi bütün bu halka, bu otuz beş derecei hararette, muttasıl pervane gibi dolaşarak çay ve yiyecek yetiştiriyordu. Bir aralık bana da bir fincan uzattı; ayakta yeni takdim ettikleri bir ehemmiyetli zat ile görüşüyordum; henüz bir yudum almamıştım, önüme bir tabak uzattılar, fincanımı sol elime geçirdim, sağ elime — hiç sevmediğim — bir tane sandöviç aldım, almağa mecbur oldum; derhal üçüncü bir tabak daha uzattı: Kızardım, ondan da aldım... Fakat ne müşkülâtla... Ellerim dopdolu idi. Aksi gibi tam sırtıma da soba isabet etmişti, kaynar fıcanın guğusu ise yüzümü haşlıyordu. Muhatabım ne diyordu? Anlıyacak halde değildim ki... Tam o esnada bu zat;

— Kerimem!

Diye beni kızına takdim etmesin mi? Hangi elimi uzatacaktım, ne yapacak, nasıl nezaket gösterecektim? Fincancı katırı gibi yüklü, terli, yorgun, şaşkın bir halde idim; yerlere kadar eğildim, etrafıda fincanımı olsun koyacak bir yer aradım. Bütün masalar süslü püslü eşya ile dopdolu idi. Öyle, uzatılan ele bön bön çaresiz bakarak kala kaldım. Ter taneleri alnıma dizilipduruyordu; mendilimi bile çıkaramıyordum. Kapılardan ise mütemadiyen yeni dâvetliler bir teviye doluyordu. Boğulacak gibi olmuştum, teneffüsüm ârızaya uğramıştı; kendimi dışarıda keskin ayazın ortasında, eli boş bulmak için cebimdekini, bütün mevcudimu derhal fedaya hazırdım (Çay Belâsı).

Birinci Cihan Harbinin değiştirdiği İstanbul hayatı ve İstanbullulardan portreler — Kadıköy vapuruna yanaşır yanaşmaz binmiş ve iskeleden girenleri tâ karşıdan görecek bir yere oturmuştum. Elimde gazete ve kitap yoktu, zaten olsa da okuyacak halde değildim; gözlerimde yorgunluk, başımda ağırlık duyuyordum.

— En iyisi yolcuları seyrederim!

Dedim ve sigaramı yaktım, temâşeya koyuldum. Bir tanıdık söktü, elli beşlik bir zat... On sene içinde ne kadar da değişmiş, ne tanınmaz bir hale girmişti... Elinde örme bir erzak kesesi, sırtında bolluk zamanından artakalmış bir redingot, boynunda yumuşak yaka ve başında kirli bir fes, gümüş saplı yadigâr bastonunu kakarak, bezgin ve düşünceli, geliyordu. Ona İrfan Bey derlerdi, zarif, vakur, hoş sohbet bir adamdı, ekseriya Fenerde çift atlı kupasında kibârâne gezerken ve vapurlarda önü ipekli pardesüsü sırtında, uşağı ardında ağır ağır, mütebessim ve mültefit, memuriyetine giderken veya dönerken rast gelirdim. Ne sâkin, ne kaygısız ve ne kibar bir hayat geçirirdi... Belliydi ki varidatını masrafına uydurmuş, ailesinin refahını temin etmiş, küçücük zevklerini de dahili hesap ederek borçsuz, düşüncesiz, dertlerden uzak pürhuzur yaşıyordu. Onu, o tertemiz giyinen, o vakarını bir an terketmiyen, azametle müteradif bir nezaket içinde tepeden tırnağa kadar kibârâne ömür süren bu zatı bir gün, kısa müddet sonra, arkasındaki uşağından daha berbat, daha şerefsiz bir halde, sırtında liyme liyme elbiseler, ikinci mevkiye doğru itişe kakışa giderken göreceğimi aklımdan geçirmezdim. Şimdi selâmlaşırken biçarenin halinde bir mahcubiyet, beni görmemezlikten gelmek arzusu hissediyordum ve yan yana tesadüf edersek:

— Naslsınız efendim, iyisiniz inşallah!

Demekten, hal ve hatır sormaktan çekiniyor, nezaketen istifsarı hatırdan vaz geçiyordum. Bu adam, şu vaziyetiyle, ödünç para bulmak, borç verebilmek, ekmeğini tedarik edebilmek müşkülâtı içinde yarı yarıya, hattâ yarıdan fazlası bitmiş değil miydi?

«Ay Peşinde» nin ilk tab'ı, 1938 de, 13×19 boyunda 159 sayfa olarak Sabah matbaasında basılmıştır: Baskı sayısı tespit edilememiş olan bu esere o zaman 25 kuruş fiyat konmuş ve kısa bir zaman zarfında tükenmiştir (B.: Karay, Refik Halid).

AYRAL (Jeyan Mahfi) — Tiyatro ve sinema artisti, 1928 de İstanbulda doğdu, Şehir Tiyatrosunun seçkin sanatkârlarından Necdet Mahfi Ayral'ın kızıdır. Beyoğlu Kız Lisesinde ouncu sınıfa kadar okumuş, fıtrî istidâdını gören babasının teşvik ve ısrarı ile 1938 de Şehir Çocuk Tiyatrosunda sahne hayatına atılmıştır. Pek çabuk in-

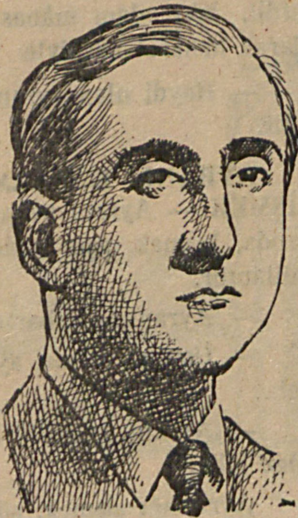

Jeyan Mahfi Ayral
(Resim: Nezih)

kişaf ederek Şehir Tiyatrosu kadrosuna geçdi ve ilk defa Pergünt piyesinde Solveyk rolünün hayaline çıkdı..

Öylesine muvaffak oldu ki mühim roller güvenle verilmeğe başlandı, «Şafakda gelen kadın» da Adela (1950), «Cakamino kendine gel» de Lelana, «Tehlikeli dönemeç» de Freda, «Vahşi Kız» da Terez (1951), «Annemi hatırlıyorum» da Kristin, «Halanın Mirası» nda Atlanta (1955), «Gizli Anne» de Klemantin, «Hayaller Limanı» nda Mari (1956) oldu. Trajedi ve dramda muvaffak olan genç sanatkâr Türk «Bir yaz perdesinin» de seçkin sîmalarından biri oldu, «Gençlik günahı», «Uçuruma Doğru», «Efsuncu Baba», «Beklenen Şarkı», «Bozkurt Obası» filmlerinde birinci derecede roller aldı. Fransızca ve rumcayı pek güzel konuşan, son derecede sempatik ve sağlam bir sanat terbiyesine sahib Jeyan Mahfi Ayral bu satırların yazıldığı 1959 yılında otuzbir yaşında bulunuyor idi, ve istikbal için çok şeyler vaad etmekte idi.

AYRAL (Necdet Mahfi) — Şehir Tiyatrosu artistlerinden 1908 de Boğaziçinde Paşa bağçesinde doğdu; babası şâir miralay Mehmed Mahfi Bey, annesi Fatma Mesadet Hanımdır; Galatasaray Lisesinde okudu, tiyatroya karşı pek küçük yaşlarında başlamış, mekteb sıralarında iken de bir aşk hâline gelmiştir, sünnet düğününde ne eğlence istediğini soran babasına o günlerde Beykozda temsiller vermekte olan aktör Sâlim Bey merhumun tiyatrosunu getirtmiş, Paşabağçesindeki yalısının bağçesinde bir açık hava temsili verdirtmişti. 1932 de Şehir Tiyatrosuna figüran olarak girdi, ki yirmi sekiz yaşında idi, evliydi, kızı sanatkâr Jeyan Mahfi de dört yaşında idi; bilhassa sağlam sahne kültürü ile büyük rejisör Muhsin Ertuğrul'un nazarı dikkatini çekdi, takdirlerini kazandı, esas sanatkârlar kadrosuna alındı; ilk baş role Johann Strauss'ın «Yarasa» piyesinde Yarasa rolüne çıkdı..

Necdet Mahfi Ayral
(Resim: Nezih)

Daha sonra Shakespeare'in «Kral Lear» inde Soytarı, «Yumurcak» da Yumurcak, «Figaronun Düğünü» nde Figaro rollerini başarı ile oynadı, yüz elliye yakın piyesde birinci derecede rollerde görüldü, onyedi sene sahne müdürlüğü yapdı, Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği filmlerde de rejisör asistanlığı yapdı.

Ayni zamanda kalem sahibi olan Necdet Mahfi piyesler ve senaryolar yazdı; trajedi, dram, komedi, operet, sahne hayatının her sahasında kıymet olan sanatkâr Çocuk Tiyatrosunda aldığı rolleri de muvaffakiyetle başardı. «Aksaray Palas», «Akdeniz Korsanları», «Efsuncu Baba», Paydos», «Yaprak Dökümü», «Hürriyet Apartımanı», «Cici Berber» filmlerinde de mühim roller deruhde etti. 1947 de fransız artistleri ile beraber Jean Sarmant'ın «Les plus beaux Jeux du mond» piyesini fransızca olarak iki defa İstanbulda Maksim Tiyatrosunda, bir defa da Ankarada Konservatuvar sahnesinde oynadı.

Taklidde müstesnâ hünere sahib olan Necdet Mahfi namlı İtalyan komiği Toto'yu filmlerinin dublajında musevî ağzı ile konuşturmuştur, 1959 da Toto'nun yirmi dördüncü filminin dublajını yapmış bulunuyordu.

İtanbul Radyosunu radyofonik temsillerinde mühim hizmetleri olmuştur; Şehir Tiyatrosunun turnelerine katılarak memleketin hemen her tarafını gezmiş, görmüştür, bu seyahatlardan zengin hatıralar, notlarla dönmüştür.

Bilhassa mesleği, edebiyat ve sanat eserleri bakımından değerli bir kütüphaneye, tiyatro ve sinema üzerine kıymetli bir resim koleksiyonuna, bir de posta pulu koleksiyonuna sahiptir.

Halûk, zarif mütevâzı kendisini beşerî faziletlerle de süslemesini bilmiş bir sanatkârdır.

AYRAN — İstanbulda, küçük dükkânlarda, yahut ayak esnafı eliyle bilhassa yazın satılır. Devir devir, kullandığı yoğurdun nefaseti ile Büyükşehirde şöhret yapmış ayrancı dükkânları vardır ki, son sekiz on yıllık mazi içinde, Bayazıdda, Sahaflar (Hakkâklar) çarşısına girerken sağ koldaki ayrancı bunlardan

biri idi. Seyyar ayrancılar, büyükçe destiler veya güğümlerle dolaşırlar, güğümün veya destinin ağzını yeşillik ile süsleyip ağzına bir buz parçası yerleştirirler; sattıkları ayran da, ekseriya beyazımtırak soğuk bir sudur; seyyar sucular gibi bardaklarını şıngırdatarak:

— Buz!.. Ayranım buz!.. gibi!.. Dişleri donduruyor!.. gibi şeyler bağrırlar; müşterileri de umumiyetle ayak takımıdır.. Köprünün Eminönü tarafında bu seyyar ayrancılar sık sık görülür.. Bazı kimseler, ayranı tuzlu içer, bu gibiler için ayrancı dükkânlarında bir tuz kabı mutlaka bulunur, ayrancı bir bardağın dibine kahve kaşığı ile bir miktar tuz attıktan sonra, ayranı bardaktan bardağa birkaç defa aktararak tuzu erittikten sonra müşterisine sunar.

Amele ve işçi arasında ve dar gelirli ailelerde, koca bir kâse içinde ekmek doğrayıp kaşık ile atıştırılan ayran, yaz günlerinin hem ucuz, hem mugaddi, hem de ferahlık veren bir gıdası olmuştur.

Yazın, İstanbul konaklarında ve yalılarında ayran ikram etmek, fetihtenberi yerleşmiş bir an'ane idi. Bununla beraber, hezil ve mizah vâdisinde kalem yürütmüş İstanbul şuarâsı, ayran düşkünlüğünü âdeta bir taşralılık alâmeti gibi göstermişlerdir; Sururînin hezliyatındaki şu beyit buna güzel bir örnektir:

Soğuk ayran içersin evde ekmek doğrayıp ey Türk
Misafirlikteki kızgınca çorbayı beğenmezsin!..

Yine Sururîrinin hezliyatındandır:

Isıcak oldu havalar bugün anı içe gör
Yarına kalırsa ekşiyip ayran dökülür

Ahmed Hikmet Bey merhum da, meşhur «Yeğenim» monoloğunda, tahsile gittiği Avrupadan kötü bir firenk mukallidi olarak dönmüş bir gence türlü çılgınlıklar yaptırttıktan sonra, bu hallere tahammül edemiyen amcası tarafından Zonguldağa göndertir ve monoloğunu Zonguldak dönüşünde şu cümle ile bitirir:

«O şampanya gibi kabına sığmıyan yeğenim, Zonguldaktan avdet ettiği zaman, ayran gibi sâkin ve râkid, apışmış kalmıştı...»

Mehmed Âkif de, frenk mukallitlerini şu beyitle hicvetmiştir:

Ayran daha midesinde kaynar
Kalkar da teres oynar...

Ayranın, kap içinde bu sâkin ve rakid halidir ki, İstanbul argosuna «ayran delisi» tâbirini mal etmiştir. Yine Büyükşehir argosunda «ayranı kabartmak», «ayranlığı şimşek» tâbirleri vardır (B.: Ayran Delisi; Ayranı Kabarmak ve Ayranlığı şişmek).

AYRAN AĞIZLI — Külhânî ve hâneberduşlar argosunda abdal, budala, sersem; misaller:

— İyi oğlan ama.. ayranağızlı..

★

— Beyi gördün mü?

— Gördüm ama anamdan emdiğim burnumdan geldi..

— Neden?

— Kapucu diye bir ayranağızlı koymuşlar, beni çapaçul gördü, sokmadı, bey çağırdı, nişanı (kartvizit) var dedim, yine sokmaz içeri...

AYRANCI SOKAĞI — Küçükpazar nahiyesinin Timurtaş Mahallesi sokaklarından; doksan derecelik bir zaviye teşkil eden tek dirsekli bir sokaktır; kaba taş döşeli, iki araba geçebilecek kadar geniş ve bozukça bir sokaktır. Birbirine bitişik üçer, dörder katlı ve bozukça bir sokaktır. Birbirine bitişik üçer, sokak kapıları taş merdivenli temiz ahşap evleri, hali vakti yerinde aile meskenleridir. Gürültüsüz, tenha bir sokaktır (Haziran 1946).

Bibl. : REK ve Saim Turgud, Gezi notu.

AYRAN DELİSİ — İstanbul argosunda, safdil, bön adam mânasına; ekseriya hitap olarak hakaret kasdiyle:

— Haydi ulan ayran delisi!.. diye kullanılır.

AYRANI KABARMAK, AYRANLIĞI ŞIŞMEK — Ayranı kabarmak İstanbul argosunda, kızmak, aşırı hiddetlenmek manasına kullanılır.

— Ayranımı kabartma benim!...

— Üstüne varma, ayranı kabardı bir kere!...

— Ayranı kabardı mı, babasını dinlemez gibi.

Ayranlığı şişmek, söz dinlememek, inatçılık, kızmak karşılığı kullanılır:

— Ayranlığı şişti mi, kötüdür! gibi.

AYRILIK ÇEŞMESİ — Haydarpaşa'da, kendi adına nispetle anılan yerdedir ki eski demiryolu köprüsünün altından geçip sola, İbrahimağaya doğru kıvrılırken sağda görülen meydan çeşmesidir. Müslüman İstanbulun tarihinde zengin hâtıraları olan bir çeşmedir. Her yıl, dinimizin çıktığı, Peygamberimizin yaşadığı topraklara yüzsürmeğe giden hacılar kafilesi, evlâtları, akrabaları, dostları, konusu komşusu tarafından bu Haydarpaşa çayırına kadar uğurlanırdı; bu çeşmenin etrafında büyük bir cemiyet olurdu. Yalnız hacılara mahsus değil, umumiyetle Anadolu kervanları da yolcuların yakınları tarafından Ayrılık Çeşmesinden geçilirdi. Çeşmenin yanında bir de meşhur namazgâh vardı; İstanbuldan ayrılan bir yolcu Büyükşehirde son namazını orada kılardı. Anaİdoluda vazife alan vezirler de, Üsküdar halkına Ayrılık Çeşmesinde alay gösterirlerdi; meselâ geçen asır başlarına aid kıymetli bir vakayiname bırakmış olan Câbi Said Efendi, devrin büyük şöhretlerinden Baba İbrahim Paşanın alayını şöyle naklediyor:

«Baba Paşa Hicrî 1228 yılı Rebiülevvelinin başında Sivas valiliğine tayin edildi ve Üsküdardan muhteşem bir alay gösterip yola çıktı Yağmurlu bir gün idi. İkinci Mahmud Baba Paşanın alayını görmek için, tebdilikıyafetle Haydarpaşa'da Ayrılık Çeşmesinde Gümrükçü'nün bağındaki köşke gitti. Baba Paşa, Haydarpaşa Çayırında Padişaha yağmur altında güzel bir süngü muharebesi oyunu seyrettirdi. Baba Paşanın onbir, oniki yaşlarında bir oğlu vardı ki babasının gözbebeği idi; Paşazâdenin yine çocuklardan kırk elli kişilik bir de maiyeti vardı ki kavas, enderun ağası ve enderun çavuşu esvapları giymişlerdi; bu çocuklar kafilesinin Midilliler üstünde geçişi de Baba Paşa alayına başka bir renk ve zenginlik vermişti.»

Kesme taştan klâsik üslûpta bir çeşmedir; ilk yaptıran, Onaltıncı asır sonu devlet Kapuağası Gazanfer Ağadır; çeşme müruru zamanla harab olmuş, (H. 1154). 1741 de Birinci Mahmudun kapuağası Ahmed Ağa tarafından tamir edilmiştir; kemerinin altındaki kitâbesi bu tamirinde konulmuştur ki şudur:

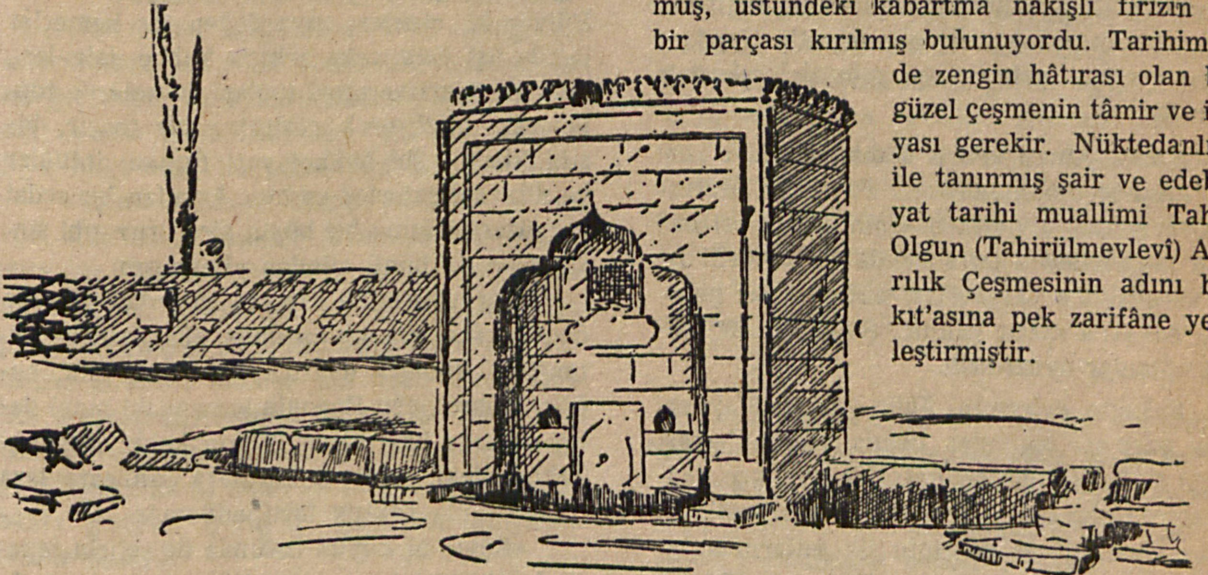
Han Mahmudun cenâbi Kibriyâ
Zâtin itsün menbai lütfü atâ
Çeşmei pâki Gazenfer Ağanın
Bulicak dehrin mürüriyle fenâ
Kapuağası Kerimi hayri halef
Ahdi lütfinde güzel kıldı binâ

Geldi bir hayr ehli târihin dildi
«Pâk ihya eyledi Ahmed Ağa»
1154

Bu kitâbenin altında, diğer bir mermer kitâbeden, son zamanlarda küçük bir tamir gördüğü anlaşılıyor ki tâlik yazı ile olan kitâbe şudur:

Dürriye Sultanın ruhiyçün elfatiha
1340 (1921)

Susuz, harab olmağa, yıkılmağa mahkûm bırakılmış bir haldedir. Lülesi kopmuş, teknesi yanındaki yalakları taş ve toprakla dolmuş, üstündeki kabartma nakışlı firizin de bir parçası kırılmış bulunuyordu. Tarihimizde zengin hâtırası olan bu güzel çeşmenin tâmir ve ihyası gerekir. Nüktedanlığı ile tanınmış şair ve edebiyat tarihi muallimi Tahir Olgun (Tahirülmevlevî) Ayrılık Çeşmesinin adını bir kıt'asına pek zarifâne yerleştirmiştir.

Ayrılık Çeşmesi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Nâri hicranı izarın o gülüm
Dili pür nâlişimi yandırdı
Gözlerim hini firakında senin
Ayrılık çeşmesini andırdı.

Çeşme ile beraber târihî namazgâh da yok olmak üzeredir (B.: Söğütlü Çeşme).

Bibl.: REK ve Ali Veren, Gezi notu.

AYRILIK ÇEŞMESİ SOKAĞI — Kadıköy kazası Rasimpaşa mahallesi sokaklarındandır. Dokuz metre genişliğinde kaba taş döşeli bakımsız bir sokaktı. Yeldeğirmeninden gelen tramvay yolunu takiben demiryolu köprüsünü geçtikten sonra sağa doğru dönünce bu sokağa girilir. Sokağa ismini veren «Ayrılık Çeşmesi» sol köşede kalır. Acıbadem Caddesinin başlangıcı olan Halidağa köprüsüne doğru yüründüğüne göre sokağın sol tarafını, bir buçuk metre yüksekliğinde duvarla çevrilmiş mezarlık teşkil eder. Sağ tarafta ise yine bu sokakla şimendifer hattı arasında dar bir sahaya sıkışmış olan bir sıra evler vardır. Sokağın Yeldeğirmeni tarafından gelen düz sokak, Rasim Paşa Rıhtım Sokağı, Duatepe Sokakları ile kavuşakları var ise de, Haydarpaşa - Pendik demiryolu 5 - 6 metre bir yarmadan geçmekte olduğundan karşı sokaklarla irtibatı kesilmiştir. Bu yüzden bu üç sokağın demiryolu ile Ayrılık Çeşmesi Sokağı arasındaki kısımları komşu evler tarafından işgal edilmiş bir vaziyettedir. Yalnız Uzun Hâfız Sokağı tren hattı üzerinden bir köprü ile Ayrılık Çeşmesi Sokağına bağlanmıştır. Bu sokaktan halen onbir adet boş arsa ile 34 adet ev vardır. Evlerin hemen hepsi ikişer katlı ahşap evler olup sakinleri umumiyetle Haydarpaşa garında çalışan ve müstahdemlerden ibaretti.

Kadıköyünün «Paris Mahallesi» diye anılan meşhur umumhâneleri. Bu sokak üzerindeki evler idi. Evlerin nâzenin sâkineleri misafir-müşterilerini bu sokakda türlü türlü işve ve cilve ile karşılarlar, bilhassa yaz geceleri, sokakda sazlar çalınır, çengi karılar, köçek oğlanlar oynatılırdı.

Sokağın evlerinin öbür yüzleri Haydarpaşa yarması üstünden demir yoluna bakar; Paris Mahallesi gülleri katarlar geçdikçe pencerelerde nîm uryan arzı endâm ederlerdi. Bu evler Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında temizlendi ve Paris Mahallesi fâhişeleri Galatada Kuledibinde, Beyoğlunda Abanoz Sokağında ve Yenişehirdeki umumhânelere nakledildi.

Hasan Kocaman

AYRILIKLAR — Ruşen Eşref'in İstanbul üzerine on altı makalesinden mürekkep nefîs bir eserdir, 1923 de İstanbulda İkbal kütüphanesi tarafından basılmıştır. Bu makaleler, İstanbullu edibin, 1918 - 1920 arasında düşman işgali altında yaşayan İstanbula karşi her Türkün yaralı kalbine tercüman olmuş coşkun aşkının sesidir.

Aşağıdaki satırlar, eserin ilk sayfalarındandır:

Bu nefer Kastamonunun köylülerindendir (1921 de Londra konferansına dâvet edilen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti murahhas heyeti deniz yolu ile dönerken İstanbuldan geçiyor. Ruşen Eşref ve bu nefer bu heyet ile beraberdir).

Yedikule açıklarında... Nefer yanıma sokuldu. Surlara ve en büyük binaları beyaz, sarı birer silinti halinde kabarmağa başlıyan İstanbula nasıl baktığını görseydiniz helecanının izlerini kolay anlardınız.

— Bey, hanı bunun Ilgazdaki çamlar kadar minaresi varmış derler... Nerelerde ki! diye soruyor. Dürbünümü veriyorum. Aradıklarını keşfettikçe kendi kendine: «Sahi imiş anam, maşallah çoğimiş çok!...» diyor. Burasını ömründe bir defacık bile görmemiş. Onun için İstanbulu ona büyülten ve daha yakına getiren bu icadı en çok şimdi anladığına, sevdiğine, âdeta kerametini duyduğuna kaniim! Biliyor ki, etekleri suya değen taş kemerler içinde üst üste, arka arkaya kubbe dalgaları, minare okları ve servi tuğları adeselerde toplanarak, büyüyerek gözlerine bir tasvir, bir şifa tılsımı gibi hakkoluyor! Ruhanî iptilâlar ve dünyevî zaferler namına kurulan bu ecdat bergüzarı ruhuna bir büyü, bir gurur gibi sinsin diye dürbünü elinden almıyorum.

«Sarayburnunu sapınca sulardan göklere doğru kabarmış ve incelmiş gibi fışkıran İstanbulla kıyılara doğru, yoğrulmuş gibi, boğum boğum inen Beyoğlu arasındaki mavi deniz önünde hayran ve tutkun kaldı. Boğaziçi dehlizindeki yalılara, korulara sahilsaraylara ne inzicapla baktığı tarif edilemez.

«Böyle üç suyun üstünde üç şehrin tepelerden birbirini seyretmesi ömründe ummadığı, ömründe unutmıyacağı bir şa'şaa oldu.

Bu dev gibi şehrin ufuklara da sığmadığını kestiremiyordu: Zira görülüyordu ki Çamlıcayı da aşıyor, Halice de kıvrılıyor, Marmaraya da dönüyor. Ve bitti sandığı yerde denizlerden tekrar birer ada halinde fışkrıyor.

«Ona: — Bu suyun neresinden Karadenize çıkacağız? diye sordular. Çengelköyünden sonra da deniz olduğunu bir türlü düşüncesine sığdıramadı da İzmit körfezi tarafını gösterdi.

«Karaya ayak basacağı anı hepimizden sabırsızlıkla, muhakkak o bekliyordu. Ne Londrada, ne Paris'de, ne Venedik ve Romada duyguları böyle yüzüne ve dudaklarına vurmamıştı.

Fakat gemi suyu kurcalamaktan vazgeçmiyordu ki!..

«Durmadan gideceğiz» gibi bir iki söz kulağına çalındı. Bir müddet gözden kaybettim. Kendi heyecanımdan fazla onunki ile alâkadarım. Onun için kendisini araştırdım. Tâ arkaya gitmiş, denize doğru sarkmış, omuzları sarsılıyor, çocuk gibi hıçkırıyor!

— Ne oldun ayol! dedim.

«Âmirinden azar işitti sandım. Böyle nadir bir anında bu gencin kalbini kırmak münasip miydi?

Başını kaldırmadı:

— Çıkarmayıverirlerse nideriz!... dedi.

Bütün sebebi anladım. Boğazım sözlerime zorluk verdi:

— Hiç öyle şey mi olur!

— Birazıcık göre de gideydik bari!...

«İstanbulun eşiğinde de Türk çocuğu ağlarsa, vatan, sen artık neredesin? Hâlâ mı sana gelmedik, sana kavuşmadık? Sen var mısın? Yoksa gönüllerde bir yad mı kaldın?» diye bağıracak, bu nefer gibi hıçkıracaktım.

«Yirmi iki saat İstanbulda kalmak hasreti söndürmek midir? Bunu kendime sora sora bir cümle biriyle, bir cümle biriyle konuştum; bir parça bir camii kapısıdan, bir parça bir sokağı ucundan biraz bir evi alt katından gördüm! Günler gibi uzun süren saatleri aradım, zira bugün bir dakika kadar bile uzun gelmiyordu. İçimde bir nevi teselli vardı: Biliyordum ki nefer de bu saatlerde İstanbulda geziyor, görüyor. Kendisini rıhtımda tekrar bulunca:

— Nesıl beğendin mi dedim.

Memnundu, mes'uddu.

— Bir zorlu şehirmiş ki ama... Hepsinden bu hoşuma gitti. Dedem rahmetlik: «İstanbulun üstüne çıkar olur mu» deyip dururdu! Sahi de öyle imiş.. Paraya kıydım. Tomofile bindim. O yana bu yana seğirttim ve lâkin bir iyice tadına varamadım ki!» dedi.

O gün ben neferi, nefer de İstanbulu en doğru simasında tanıyorduk!.. Bizim için İstanbul beklenmedik bir rüya gibi güzel ve kısaydı.. Biz de İstanbulun üzüntüyle göçkün ruhunda âni bir neş'e, bir iştiyak uyandırmadık mı? Öyle değilse halk bir vicdan feveraniyle yollarımızı emirsiz ve gösterişsiz neye kapladı? Boğaziçi, Kadıköy gemileri niçin yana yattı? Ve çehrelerle hıncahınç güvertlerden büyük kanat seslerini andırır el şakırtıları limanı niçin sardı? Bu sesler kayıklarda, istimbotlarda önümüze çıktı, arkamıza düştü. Yalılardan büyük beyaz çarşaflar halinde sarkıyor, çırpınıyordu. Sahil kahvelerinde, vapur iskelelerinde vaveylâ oluyordu. Bu tehalük, çoğu feslerinin rengi uçuk ve libaslarının havı dökük en elemli ve namuslu İstanbul tabakasına aid değil mi? Yarı gıdasından, yarı hevesinden geçerek, belki bir gece lâmbasını söndürerek, mumunu üfleyerek kendi çaresizliğinden artırıp asîl ruhunun ve rehâ ümıdinin tecelligâhı bellediği Anadoluya yüz binlerce lira ve yüzlerle evlât gönderen mütevazı İstanbul halkına.. Neferin gözlerinde de bizim gözlerimizdeki gibi ıslak birer titreklik olan kubbeler ve minareler İstanbulunun bu âni galeyaniyle sanki ihtilâçlı ruhu ürperdi! O ruhu bizim gibi o da güzergâhnda el ile dokunulur, kulakla sezilir bir madde halinde Boğaziçi sonlarına kadar gördü, ağladı. Anladı ki eski engin devletin merkezi şimdi de dört gündür hâtıraları kademe kademe içimizi dağlayarak engin husran ülkesinin merkezi olmuştur. Artık eminim ki o çocuğun derunî hayatında bu ziyaret ve bu hıçkırıklar muhakkak bir merhale kalacak, benliğinde bir dönüm yeri olacak.

....

«Ve akşamleyin bir kayığa binerdim. Gurubun renklerini tekrar eden sular üstünde ağır ağır İstanbulu bir baştan bir başa seyrederdim: Bir ucunda Peygamber emanetleri ve eski cihangirler penâhı Topkapı, bir ucunda yarım hac kudsiyetinde Eyup türbesi!... İstanbul, bu din ve milliyet umdesinden çer-

çeve ortasında sulardan göklere doğru incelerek, ruhanîleşerek yükselen bir mukaddes tasvirdi. Onu halifesinden rençberine varıncaya kadar her Türk, her Müslüman özene özene asırlarca süsledi. Ve bu mirası kanlar ve alevler içinde yana boğula nesiller nesillere emanet bıraktı. Zira edebiyatın, mimarînin, bütün san'atların ve müesseselerin, bütün tarihin lübbü budur ve bundadır. Bunsuz kalan Türkler, kitabı kaybolmuş bir mezhebin ümmetine dönerler... Onun için ey İstanbul, ey gönüller güzeli, etrafını gölgeler sardıkça yükselir, yükselir, semavileşirdin... Yanında da Edirne ve Bursayı, senin mânanı tamamlayan iki dibâce gibi görünür, bu temâşaya hayran kalırdım.

«Bana derlerdi ki madem bu kadar seviyorsun, neden içinde oturmuyorsun da karşısında duruyorsun?... Onlara genç «Kâmi» nin şu mısralarını söyledim:

Ben gurbette değilim,
Gurbet benim içimde!..

«Zira bilhassa kendisini kaybedecek gibi olduğumuz o ilk mütareke ve hakaret yıllarında İstanbul Türkler için ne yaman ve ne sevgili bir gurbete benzemişti. Ruhlarımız ezilmeğe çalışıldıkça onun güzel ve müebbed nesi varsa bizden olduğunu ve bizim için olduğunu — bir hasta, nöbet halinde sayıklar gibi — yad ederdim. Alelâde zamanlarda dikkate bile pek çarpmaksızın bir itiyad halinde tekerrür eden hâdiseler o inhilâl kılıklı yıllarda bütün hasretlerin mihrakı olmuştu. Vakıt taşından, çeşmesinden, türbesinden, ibadetinden derin heyecanlar ve kırgın bir teselliye kapılır, bir garip şifa bulurdum. Onları - eyvah, çok eksik ve çok solgun olarak - ara sıra kaydettim.»

Ayrılıklardaki makaleler şunlardır:

Bıraktığım İstanbul; Bulduğum İstanbul; İftar; Davulcunun Mânileri: Eyyub Sultanda Ramazan Gecesi; Bayazıd Sergisi; Hırkai Saâdet Dairesinde Teravih; Kadir Gecesi Mevleviler; Ayasofyada Bayram Namazı; Süleymaniyede; Mimar Sinanın Kabrini Ziyaret; İstanbulun Çarşısı; İstanbulun Caddesi; Yol Üstü Birkaç Çeşme; İstanbulun Cûşişi. (B.: Eyyub Sultan, Bayazıd Sergisi, Hırkai Saâdet, Ramazan, Ayasofya; Kadir Gecesi; Sokaklar; Çeşmeler; Evkaf Müzesi; Edirnekapı Camii; Süleymaniye; Sinan, Mimar).

AYRILIK SOKAĞI — Kumkapı'da Kâtip Kasım Mahallesi sokaklarından, Lânga karakolu sokağı kavşağından yüründüğüne göre üç araba geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir sokaktır, öyle ki beş altı adım sonra bir toprak yol olur, evleri üçer dörder katlı kâgir yapılardır, sekenesi umumiyetle Türktür, orta halli ailelerdir.

İsmail Ersevim

AYSU SİNEMASI — Karagümrükte Zincirlikuyuda, Hasanfehimpaşa Caddesinde Atik Ali Paşa (Zincirlikuyu) Hamamının yanındadır; yazlık ve kışlık iki kısım olup kışlık sinema, bir çifte hamam olan Atikali Paşa Hamamının camekân kısımları bozulup birleştirilerek yapılmıştır (B.: Atikalipaşa Hamamı). Sahipleri Osman Gültepe ile amcası Yusuf Gültepe'dir; üçüncü sınıf bir sinemadır.

Evvelâ 1937 de yazlık sinema açılmıştır; bahçenin ortasındaki fiskiyeli dondurma havuz marifetli bir zat olan Osman Gültepe tarafından bizzat yapılmıştır. Yazın, gündüz seansları kışlık sinemada yapılır, gece seansı için bahçe açılır.

Kışlık kısım 1938 de yapılmıştır, bir parteri ile altı sıralı bir balkonu ve onun arkasında beş locacığı vardır. Balkon ve localar 100, parter de 250 kişi alır. Sağ duvara da Kemal isminde genç bir amatör tarafından yapılmış büyük bir yağlı boya tablo vardır ki Millî Mücadelede cepheye kağnılarla silâh ve cephane taşıyan bir köylü kafilesini göstermektedir.

Büyük sinemalara çok uzak bulunan bir semtte, Aysu sineması bir ihtiyacı karşılamak bakımından, yerinde bir teşebbüsün eseridir. İstanbul Ansiklopedisi, sahiplerine, yeni ve konforlu bir kışlık sinema yaptırtacak ve Atikalipaşa Hamamının camekân kısımlarını da restore ettirip eski Çifte Hamamı ihya ettirecek bir kazanç ve muvaffakiyet temenni eder!!! (Mart 1947).

Bibl.: REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

AYŞE (Tavukkaldıran) — Bu satırların yazıldığı sırada, Büyükşehirde, namlı bir tavuk hırsızı olan 55 - 60 yaşlarında bir Kıpti karısı; geniş pelerinli bir çarşaf ile dolaşan bu hırsız, bilhassa şehrin tenha kenar sokaklarında rastladığı semiz tavuklara alkollü mısır serpip hayvanları sarhoş ettikten sonra çarşafının pelerini altına alıp kaldır-

mak yolunu tutmuştu; 1946 Martında suç üstünde yakalanmış ve koynundan küçük bir mısır kesesi, alkollü mısırlar ve bir de küçük alkolşişesi çıkmıştır.

AYŞEÇAVUŞ SOKAĞI — Anadolu banliyösünde Suadiyededir. Suadiye plâjına giden sokağın tam karşısında, tiren istasyonuna giden sokaktır. Bağdad Caddesinden girilince solda, köşe başında, tramvay bekleme mahalli ve polis noktası vardır. İki tarafında yaya kaldırımları varsa da ortası toprak ve kışın çamurdur. Bu satırların yazıldığı tarihte, istasyona doğru gidildiğine göre, sol tarafta baştan başa boş arsalar, sağda ise ikişer üçer katlı bahçeli kâgir dört köşk vardı. Sokağın nihayetinde bir merdivenle Suadiye tren istasyonuna çıkılmaktadır (Mayıs 1947).

Hasan Kocaman

AYŞE HANIM (Vapursoran) — 1880 tarihiyle 1895 tarihleri arasında Davudpaşa Mahkemesi, İsakapısı ve Etyemez arasında dolaşan zararsız bir meczup kadındı. Rivayete göre bu kadın, sürgün edilen bir oğlunun elemiyle delirerek sokaklara düşmüştür. Ekseriya, İsakapısından Etyemeze inen ve Deve Bağırtan yokuşu denilen iniş üzerinde dolaşır; «vapur geldi mi? Vapur geliyor mu?...» sözlerini rast geldiklerine sorardı...

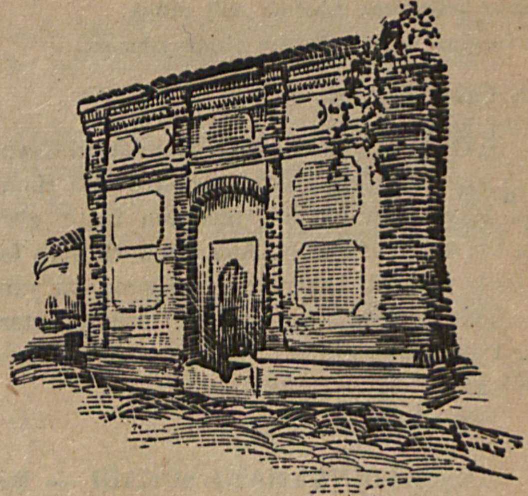
Reşad Mimaroğlu

AYŞE HATUN — Hadikat-ül-Cevamiin kaydına göre Müftü Ali Hamamı kurbünde Karabağlı Mescidinin baniyesi bir hayır sabidir.

Bibl.: Hadikatül Cevami, I.

AYŞEHATUN ÇEŞMESİ — Üsküdarda Sultantepesinde, Hamalbaşı Mescidinin bitişiğindedir. 1947 de akar çeşme idi. Aslı onyedinci asır yapısı olup son tamirinde, tuğla ve çimento ile karakteri bozularak acayip bir şekil almıştır, aslından teknesi, iki tarafındaki sedler, ayna taşı ve kitâbesi kalmıştır. Kösem Valide Sultanın kethüdası Arslan Ağanın zevcesi Ayşe Hatun kızı Ümmehanı Hatunun ruhları için yaptırılmıştır, kitabesi şudur:

Sahibülhayrat Valide kethüdası Arslan Ağa merhumun halilesi sahibetülhayrat Ayşe

Üsküdarda Ayşehâtun Çeşmesi (Resim: Nezih)

ve kerimesi Ümmehani Hatunların ruhiyçün elfatiha.

1060 (M. 1650)

İbrahim Hilmi Tanışık

AYŞE HUBBİ HÂTUN — Onaltıncı asrın büyük kadın şairlerinden; evvelâ İkinci Selim'in, sonra oğlu Üçüncü Murad'ın nedimelerinden, bu iki hükümdar devrinde Osmanlı sarayı hareminin en parlak simalarından; İkinci Selim'in şehzâdeliğinde olan Şeyh Yahya Efendinin torunu idi, saraya da bu münasebetle girmişti. Ak Şemseddin ahfadından Şemsi Çelebi ile evlendi. Kızını da asrın ulemasından Mehmed Vusûli Efendiye verdi ki İstanbul kadılığına kadar yükselen bu zata, kaimvalidesinin himayesini kasteden İstanbul zürefası «Hubbî mollası» lâkabını takmıştı; Fındıklı Camiinin bânisi olan Mehmed Efendiyi, Hâdikatülcevami yanlış olarak Hübbi Hütunun zevci gösterir. Birçok gazelleri, kasideleri ve üçbin beyitlik «Hurşidü Cemşid» adında bir eseri bulunan bu kadın şair hislerinin rikkati ve ve lisanının zarafeti ile divan edebiyatında mümtaz bir yer alır:

Sular şûride hal olmuştu gayet
Geçen ahvali eylerdi şikâyet
Su, rahmet hattını eylerdi tahrir
Nesîm ol âyatı eylerdi tefsir

Fevkalâde güzel imiş, bir ara Üçüncü Murad ile olan yakınlığı bir saray dedikodusuna sebebolmuş, aşağıdaki zarif beyti, kendisini müdafaa yolunda yazdığı söylenir:

Râstdır reftarımız mânendi mîli tûtiyâ
Biz hezaran didei mahmura girmiş çıkmışız.

Kabri Eyyubdadır.

AYŞE KADIN (Ebe) — Hadikat-ül-Cevamiin kaydına göre, Aksaray civarındaki Hammal Hayreddin camiini tecdiden tamir ettiren bir hayır sahibidir. Aslı Benderli olup İstanbula gelerek Aksarayda yerleşmiş, bir yangın neticesi harap olup metrûk bulunan mezkûr Camii ihya etmişti. (B.: Hammal Hayreddin Camii).

Bibl. : Hadikatül Cevami, I.

AYŞEKADINHAMAMI SOKAĞI — Bayazıd Nahiyesinin Süleymaniye Elmaruf mahallesi sokaklarındandır. Kirazlımescid ve Kanunimedresesi Sokakları arasında uzanır, Kirazlımescid kavuşağından yüründüğüne göre, iki arabanın rahat geçebileceği kadar geniş, kaba taş döşelidir, adını bu satırların yazıldığı sırada bir harabe halinde bulunan hamamdan almıştır. İki sıralı ikişer üçer katlı ahşap evler arasından geçer ki bu evlerin hemen hepsi hali vakti yerinde Türk ailelerinin meskenleridir. Bir mahalle bakkalı vardır.

İsmail Ersevim

AYŞE REİS HİKÂYESİ — İlk defa ne zaman, kimin tarafından söylendiği tesbit edilememiş bir meddah hikâyesidir:

Recâi Molla yaşı otuzu aşmış, bir türlü ev lenememişti. Kızların kendilerine sorulmadan gözleri kapalı kocaya verildiği devirde genç mollanın bekâr kalmasına yüz ve vücud özürleri bahis mevzuu olamazdı, kaldı ki Recai Molla erkek güzeliydi: Tüy koyu kumral, göz elâ çakırı, beniz buğday; keman kaşlı, şâhin bakışlı, ağzı erkek işi biraz büyükçe, düzgün bir burnun altında sünneti Muhammediye göre kesilmiş karanfil bıyık, ve düzgün bir çenenin üstünde oya gibi bir sakal. Boy bos, alım çalım yerinde, üstelik zengindi, bir hamam, iki han, otuz kırk parça dükkân irâdı vardı. Cerrahpaşada konak, Kanlıcada yalı, Samandırada çilftlik sahibi hânedan kişiydi. Şeyhülislâmlar damad edinmek istemiş de, «İlim ile meşgulüz, af buyursunlar» diye özür dilemişdi. Konu, komşu, mahalleli: «Zâhir bir mahrem ayıbı vardır» diyordu. Halbuki Recâi Mollanın bekâr kalmasının tek sebebi vehmi, kadın denilen mahlûka karşı güvensizliği idi, çirkinine abtalına tahammül edilemez, akıllısı, güzeli ile de başa çıkılamazdı.

Recai Mollayı Mora Yenişehrine kadı tayin etmişlerdi. Hem yol hazırlığına, hem de kim bilir kaç yıl sonra göreceği güzel İstanbulu gezib dolaşacağına, eşe dosta, yârâna vedâ ziyâretlerine başlamışdı.

Bir gün yolda biri tâze biri yaşlıca iki kadına rastlamışdı, hânımların arkalarında da bir halayık vardı. Sokakdan da kömürcü develeri geçiyordu. Kadınların tâzesi deveyi göstererek:

— Aman anacığım bunlar ne?.. diye sordu.

Yaşlıca kadın:

— Onlara deve derler kızım!.. dedi.

— Ya anacığım arkalarındaki boğçalarda ne vardır?..

— Kızım onlar boğça değil, develerin hörgücü...

Recai Molla şöyle bir toplandı, «bu yaşa gelmiş, deve ile hörgücünü bilmeyen bir kız!.. Yaşmak altındaki yüz hûri misâli, gözlerde âteşi zekâ, işte benim arayıb da bulamadığım böylesidir.. Allah vere de evli olmasa..» diyerek peşlerine düşdü. Kadınlar Süleymaniyede meşhur Ayşe Reisin konağına girdiler.

Ayşe Reis, Cezayerli Ahmed Dayı isminde namlı bir korsanın kızı idi. Din ve devlet uğruna yapdığı gazalarda Karun hazinelerine sâhib olan Ahmed Dayının oğlu olmamış, dâri dünyada tek evlâdı kızını erkek gibi yetiştirmiş, ölümünde de işini, gücünü, ona devretmişdi. Ayşe Reisin koynunda pâdişahın fermanı vardı, erkek esvabı giyer, beline yatağan bıçakları, tabancaları dizer, başını, saçlarını sımsıkı sarar, üç anbarlı, bağçeli, hamamlı, üç kat yatırma toplu ticâret kalyonlarını ve yirmi beş çifte küreğini zincire vurulmuş ikiyüz elli forsa çeken cenk kadırgalarını idâre ederdi.

Recai Efendi bir rahat nefes daha aldı, «Tevekkeli değil kız deve ile hörgücünü bilmiyor.. Korsan karının baskısı altında yetişmiş.. tam benim aradığım..» dedi ve hemen ertesi günü anasını görücü gönderdi. Fakat Ayşe Reis: «Damadı kendim görmeyince kızı veremem.. yarın molla efendi teşrif eylesin..» demişdi. Recai Mollanın anası:

— Kız çok güzel evlâdım.. adı da Mahbûbe.. melek yüzlü mâsûme.. fakat ben asıl Ayşe

Reisin kendisine bittim.. kaptan esvabı sırtında.. lepiska saçlar belinde.. bülbül de lisana gelmiş dilinde.. ya o kaşlar.. gözler.. nezâketle zerâfet onda tastamam olmuş.. ilim, irfan, cümle mâlûmat onda.. Ayşe Reis dururken deve ile horgücünü bilmeyen kız alınır mı?..

Deyince Recai Molla yerinden fırlayarak:

— Aman anacığım sus.. dedi, onun mâlûmatı da; güzelliği de kendisinin olsun.. ben öyle tabanca elde, yatağan belde kadınla nasıl baş ederim...

Ertesi gün Recai Molla Ayşe Reisin konağına gitti, Kadın Korsan Molla ile kafes arkasından konuşdu :

— Molla Efendi hazretleri.. dedi, ben o kızı sana veririm ama şartım vardır.. Mahbûbe benim ruhum, canım evlâdımdır, bir kalyon yükü çeyizi vardır.. bana bir hafta izin, kızın eşyasını gemilerimden birine yükleteyim, kızı da içine koyayım, seni de o gemiye bindirir, Mora ceziresine yola çıkarırım.. ama erkeklere pek emniyetim yoktur, komşunun tavuğunu kaz görürsünüz.. nikâhı 100.000 altından aşağı kıydırtmam..

Recai Molla boşamak için karı almıyordu, razı oldu. Bir hafta sonra da Ayşe Reisden haber geldi: «Bir kalyon yükü çeyizi ile kız helâlini kalyonda bekliyor..» diye, Ayşe Reisin tensibi ile zifaf da gemide olacakdı..

Molla gemiye bindi, kalyon lenger aldı, damad efendi gelin kızın duvağını kaldırınca heyecanından az kalsın düşüb bayılacakdı. Karşısında bir peri kızı vardı.. O ne güzellik.. o ne mâsumiyet.. Recai Molla beklemiş beklemiş, turnayı gözünden vurmuşdu...

Fakat, Çanakkale Boğazından çıkar çıkmaz müdhiş bir fırtınaya tutuldular. Gece deniz bir kat daha azgınlaşdı. Gemi battı batacak.. Recai Mollayı deniz tutmuşdu, yarı baygın yatıyordu.. bir ara gözlerini açdı.. aman Allahım.. Mahbûbesi yanında yok.. her şeyi unuttu, düşe kalka, tutuna sendeleye güverteye çıktı...

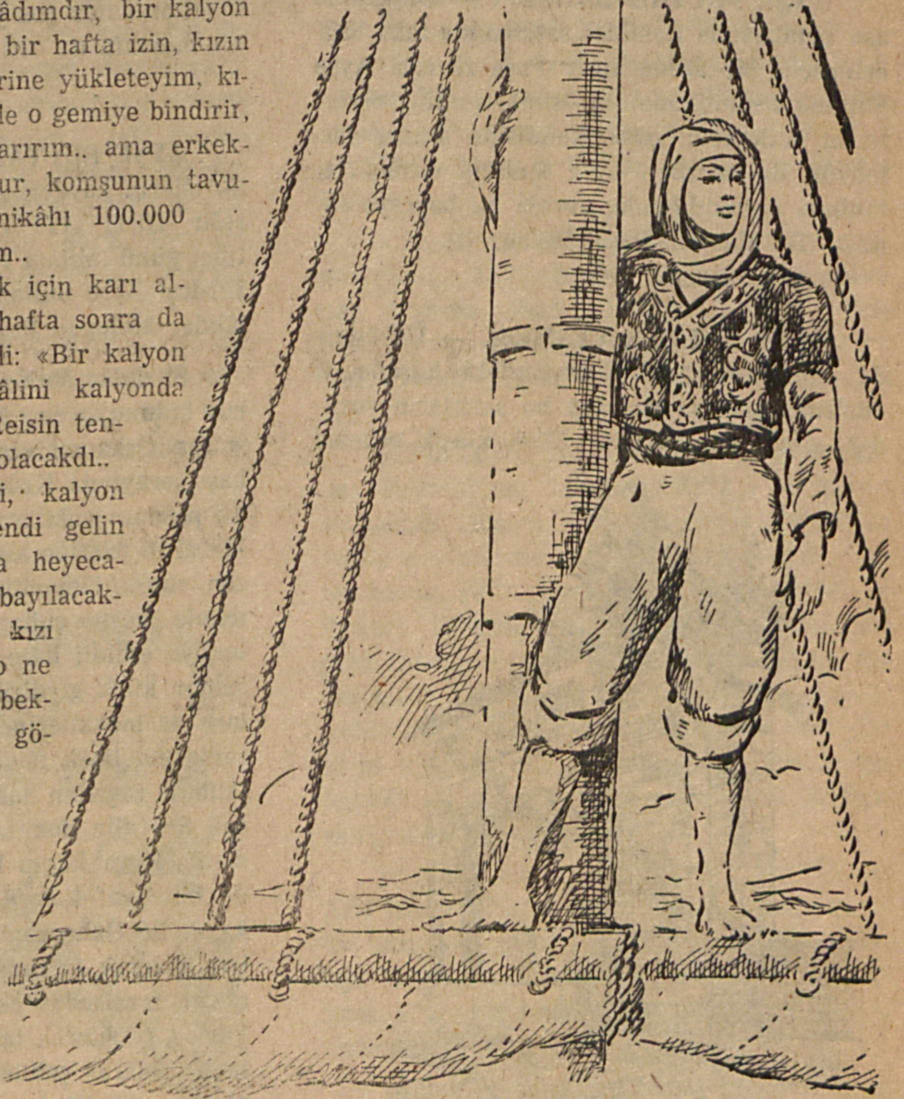
Bir de ne görsün.. dalgalar dağ gibi.. bir taraftan sağanak.. gök yüzünde şimşekler birbirini kovalar.. geminin kaptan köşkünde de gelinlik entârisi ile Mahbûbe, başını bir şal ile sımsıkı sarmış, tayfalara emirler vermede :

— Büyük yelkeni toplayın.. fırtına yelkenini açın..

Molla yanından koşarak geçen bir gemiciye :

— Bre şehbaz bu avret kimdir?.. diye sordu.

Tayfa : — Ayşe Reis!.. dedi, gemiyi eline aldı, kurtulduk demektir...

Ayşe Reis
(Resim: Sabiha Bozcalı)

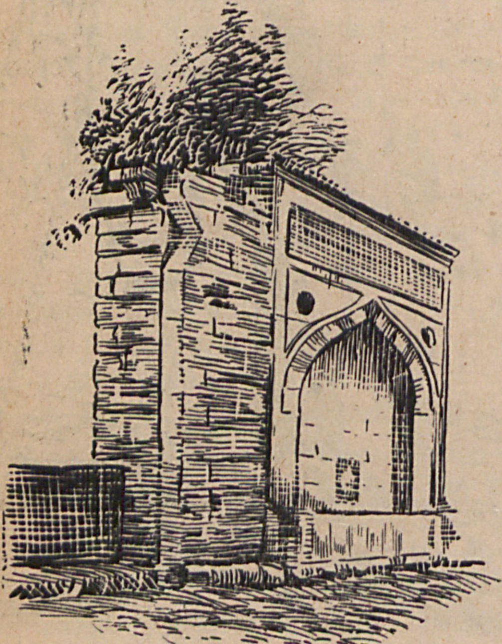
Gemiyi batmaktan kurtaran Ayşe Reis :

— Kocacığım.. dedi.. ananın gördüğü bir sersem put misâli câriye idi, yolda senin gördüğün, deve ile hörgücünü bilmeyen kız ise ben idim.. kimse cesâret edip benimle evlenemezdi, ben de her erkeğe koca diye bakamazdım.. son defa korsanlık yapdım, fesi kaldırdım.. erkek esvabı giymemeğe and etmişdim.. bu gece gelinlik esvabımla buraya çıkıp geminin kumandasını elime almasaydım cümlemiz gemiyle beraber batar, boğulur giderdik, ama ben yine senin o mâsum Mahmubenim.. üstüme senden başka erkek eli değmemiştir.. sen de vehim ve vesveseni at.. kadının nâmusunu kocanın baskısı, kilidi değil, sevgisi ve itimadı korur.

AYŞE SULTAN BAĞÇESİ — Onyedinci asır ortalarında Üsküdar sahrasında mirî bağçelerden; bir arada İbşir Paşa zevcesi Ayşe Sultana verildiğinden bu isimle anılmıştı; yeri tesbit edilemedi; paşa, kendisine mührü hümâyûn ile beraber Ayşe Sultana verilip İstanbula çağırıldığında, evvelâ bu bağçeye inmişti (B.: Mustafa Paşa, İbşir).

Bibl. : Silâhdar Tarihi, I.

AYŞE SULTAN ÇEŞMESİ — Üsküdarda, İmrahor Camii karşısındaki köşededir; onaltıncı asır yapısı olup bu satırların yazıldığı sırada muattal idi. Türk klâsik mimari

Üsküdarda Ayşesultan Çeşmesi
(Resim: Nezih)

üslûbunda, haznesi kesme taştan, yüzü mermer, kemeri bir beyaz bir renkli mermer ile örülmüştür. Kemerin üstündeki kitabesi, celi sülüs ile bir beyitten ibarettir ki şudur:

Cenabı Hazreti Ayşe Sultan çün ihyâ etti bu azbi Firâtı

Didim târihine anun kıldı icra Zülâli çeşmei aynülhayâtı

1007 (M. 1598)

Musluğu koparılıp çalınmıştır; üstü çatısız ve açıktır, fakat ayna taşı teknesi ve haznesi mamurdur. Cephesi, kitâbenin altında ve kemerin kavisleri üstünde iki madalyon çiçek ile tezyin edilmiştir. Bu güzel çeşmenin suyunun akıtılması, Büyükşehirin imar faaliyeti arasında çok yerinde bir iş olur ki, ağır bir masrafa da mal olmasa gerektir (1947).

İbrahim Hilmi Tanışık

AYŞE SULTANIN DÜĞÜNÜ — Vak'anüvislerin kaydettiği saray düğünlerinden biridir; Hicrî 1171 yılı Cemaziyelevvelinin altıncı günü (Milâdi 1758), Üçüncü Mustafa, kız kardeşi Ayşe Sultanı devrin vezirlerinden Silâhdar Mehmed Paşaya vermiştir.

Silâhdar Mehmed Paşa Tırhala mutasarrıfı bulunuyordu. Nikâh, paşanın gıyabında, sultanın ikamet etmekte bulunduğu Hekimbaşı sarayında Kızlarağası, Şeyhülislâm efendi, paşanın vekil ve şahitleri huzurunda beşbin altın üzerine kıyıldı. Mükellef bir ziyafetten sonra, Şeyhülislâm Efendiye bir bohça içinde beyaz çuhaya kaplı bir samur kürk hediye edildi; haremde Kızlarağasına da bir samur kürk giydirildi; diğer hazır bulunanlara da mevkilerine göre, Sultan ile Paşanın şanlarına lâyık hediyeler verildi. Sür'atle İstanbula çağrılan damat paşa, büyük şehre ancak Şevvalin dokuzuncu günü gelebildi; kendisine Koca Ragıp Paşa tarafından Bahariye' de bir ziyafet verildi; oradan yedi çifte bir kayık ile Bahçekapısı iskelesine çıktı, Babıâliye giderek Sadırâzamın elini öptü ve Sadırâzam tarafından serâsereye kaplı bir samur kürk giydirilerek taltif edildi ve binek taşına hediye olarak çekilen fevkalâde müzeyyen bir ata binerek iskeleye döndü, ve kayık ile Sultanın Ortaköydeki sahilsarayına gitti, yatsı namazından sonra, Kızlarağası vasıtasiyle

«haclegâhı ismetpenâhiye rûmal ve şerefi zifaf ile dağzeni kulübi emsal» oldu.

Bibl. : Vâsıf Tarihi, I.

AYŞE SULTAN SARAYI — Evliya Çelebinin yazdığına göre, onyedinci asır ortalarında Aksarayda İstanbulun en büyük saraylarından biri idi. Başka bir kayda rastlanamadı. Zamanımıza kadar nişanı, izi kalmamıştır.

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

AYTAÇ (Hâmid) — Zamanımızın en seçkin hattatı, arab asıllı Türk harfleri ile yazı sanatının son üstâdı; rind meclis adamı, İstanbul ansiklopedisinin mümtaz dostlarından; «Son Hattatlar» müellifi merhum Mahmud Kemal İnal bu değerli sanatkârın hal tercemesine: «Mükerreren vâki talebimiz üzerine yazdığı hal tercemesini aynen dercedediyoruz» diye başlamıştır. İstanbul Ansiklopedisi de: «Mükerreren vâki talebimiz üzerine çok daha etraflı bir hal tercemesini vaid buyurdukları halde bir türlü yazıb vermedikleri için «Son Hattatlar» daki satırların nakli ile iktifa olundu» derken duyduğu derin teessürü bilhassa belirtmek ister. Üstadın İnal marhuma gönderdiği yazı şudur:

«Asıl adım Şeyh Musa Azmidir; Azmi imzalı bir çok yazım vardır; otuzbeş senedenberi Hâmid nâmı müsteârı ile yazdığım için herkesce tanınan müsteâr ismimi değiştirmeğe lüzum görmedim.

«Yazı sanatının nâçiz hâdimlerinden bulunan fakir 1309 da (milâdî 1891 - 1892) Diyarıbekirde doğdum. Tuhfei Hattâtînde muharrer hattâtînden Âdemî Âmedî'nin ahfâdından Z ü l f i k a r Ağanın oğluyum.

Hattat Hâmid Aytaç
(Resim: Nezih)

«İlk tahsilimi sibyan mektebinde, Büyük Millet Meclisinin ilk devrei intihabiyesinde Diyarbekir mebusu olan Hoca Mustafa Âkif Efendinin rahlei tedrisinde yapdım ve ondan yazı aşkını meşk eyledim.

«Diyarıbekir Askerî Rüşdî Mektebinde Hoca Vâhid Efendiden rik'a, ve jandarma kolağalarından Ahmed Hilmi Efendiden sülüs yazdım. Sonra Kavasısagir imamı Said ve idadi hüsni hat muallimi hat hocası akrabamdan Abdüsselâm Efendilerden teallüm ettim.

«Yazı kadar resme de istidâdım vardı, resmi, askerî rüşdide resim ve fransızca muallimi Ressam Hilmi Efendiden Öğrendim. Bu zât ressam merhum Ali Riza Beyin mektebinden yetişmiştir.

«Merhum Hasan Ferid Beyin atlas haritasını aslından fark edilmeyecek şekilde mutahassıs bir haritacı gibi çizdiğimi gören coğrafiya mualliminin takdirini mucib olmuşdu. Bu eser mekteb müzesinde mahfuzdur.

«İdadiden mezun olarak 1324 de (milâdî 1906) İstanbula geldim, bir sene kadar Mektebi Hukuka, 1325 de (M. 1907) Sanayii Nefîsede resim ve hakk kısmına devam ettim.

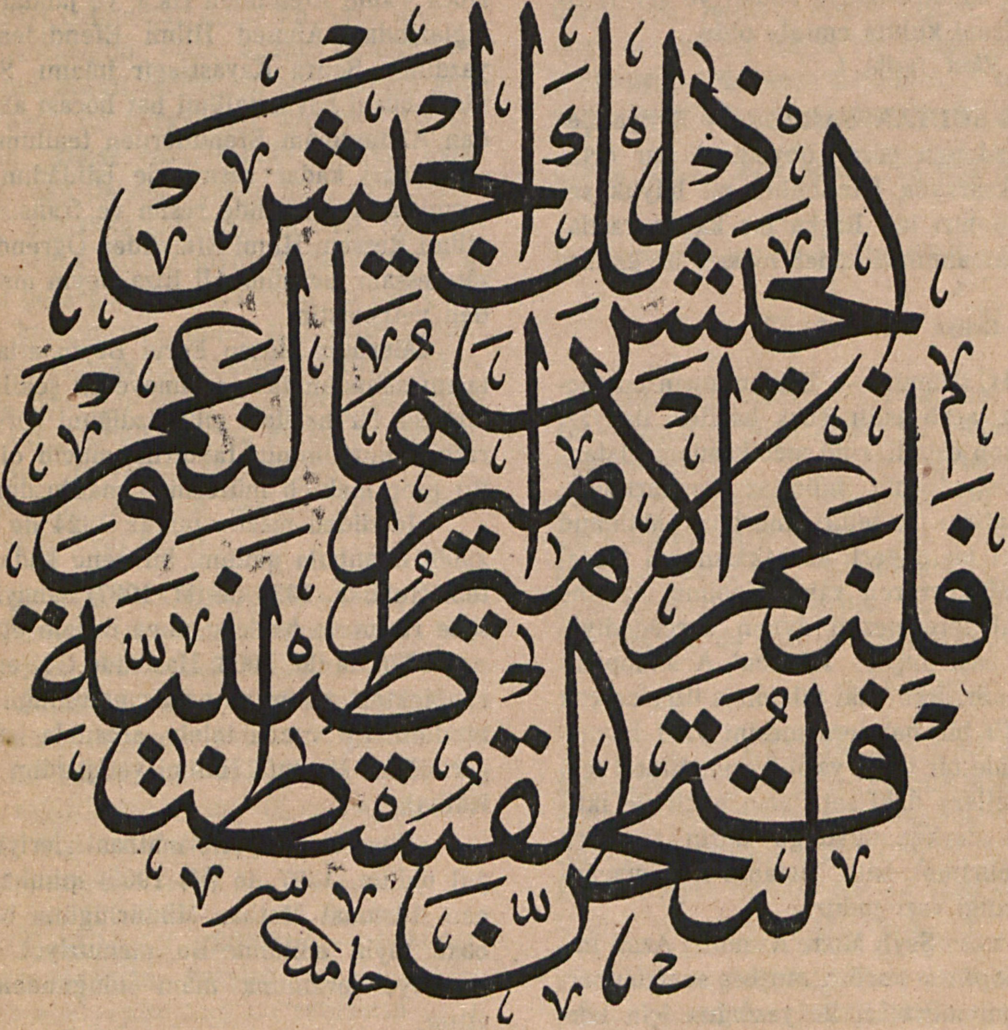
«1326 da (M. 1908) Hasekide Gülşeni Maarif Mektebi resim ve yazı muallimliğinde bulundum. Bu sırada talebe arasında istidadını gördüğüm Mustafa Halimi yetiştirdim (Hattat Halim).

«Hususî mahiyette matbaa işleriyle meşgul oldum. 1327 de (M. 1909) münhal bulunan Rüsûmat Matbaa Müdürlüğüne bilmüsabaka tâyin edildim. Bu memuriyet Sanayii Nefîseye devamıma mâni olduğundan istifa ettim.

«1328 de (M. 1910) Mektebi Harbiye matbaa hattatlığına, bilâhare Erkânı Harbiyyei serhattatı Hocam Mehmed Nazif Efendinin vefatı üzerine mezkûr matbaaya geçdim. Bu matbaada yedi senelik hizmetim devresinde Birinci Umumî Harbde Yıldırım Orduları grup emrinde hizmetten sonra İstanbula avdet ettim. Mütârekeyi müteakib 1336 da (M. 1918) istifa ederek Hattat Hâmid Yazı Evi nâmı müsteârı ile Kapalıfırın karşısında bir dükkân açdım. O tarihden itibâren serbest çalışmaktayım.

«Aradan altı ay geçdikten sonra Hattat Arif Hikmet Beyin vefatı üzerine ondan münhal olan yazı yurdunu (şimdiki Afitâb Kırtasiye Mağazası) istihlâf ederek orada çinkografhâne açdım. Kardeşlerim ve talebem burada çinkografhk öğrendiler.

«Şimdi Ankara Caddesindeki matbaamda yazı işleri ile beraber tezhib, çelik üzerine resim ve yazı hakki, çinkografhk, kabartma ve

Hâmid Aytaç'ın bir yazısı
(Peygamberlerimizin Fethi Mübîni tebşir eden hâdisi)

lüks etiket ve sâire işlerini bilfiil tatbik etmekteyim.

«Şişli Camii şerifinde, daha başka camilerde, İstanbulda bir çok zâtin salonlarında, Mısır ve Irakda binden fazla yazım vardır.

«İstanbulda sülüs celîsini Mehmed Nazif, sülüf ve neshi Hacı Kâmil Efendilerden, tâliki de Hulûsi Efendiden meşk eyledim».

Merhum Mahmud Kemal İnal bu hal tercemesi notuna şu mütalâayı eklemiştir: «Hâmid Bey, celî sülüsde, sülüs ve nesihde ve tâlikde zamanın en değerli hattatlarından sayılmak hakkını hâizdir. Fakat yazının dekaayikine muttalî olanlar ve kıymetini takdir edebilenler, benim gibi :

Mest olur görse eğer hattını erbâbı vukuuf
Bakamaz dilberinin noktai halü hatına

demeğe mecbur olurlar. Medhü senâ bir âdemi enzârı ammede kıymetli göstermek, yâhud kıymetini arttırmak için ihtiyar olunur. Hâmidin kıymetini yazıları isbat etmekde olduğundan medhü senâ ile ona kıymet vermek, yâhud kıymetini arttırmak için uğraşma beyhûdedir. Güzelin medhe ihtiyacı yokdur, Güzelin meddâhı güzelliğidir».

AYTEKİN SOKAĞI — Kumkapı nahiyesinin Tülbentçi Hüsameddin mahallesi sokaklarındandır. Mermerciler Caddesi ile Atatürk Bulvarı arasında uzanır, bir araba rahat geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli bir sokaktır, evleri ikişer, üçer katlı kâgir yapılar, sekenesi Rumdur; üç bakkalı, bir kundura tamircisi vardır. Temmuz 1947.

AYTUTULMASI — İlk okul talebesi ço-

cukların bile basit bir izah ile kavrayıp anladıkları ay tutulması hâdisesi, kaba cehlin ve dolayısı ile bâtıl itikadların karanlığından kurtulamamışlar tarafından daima korku ile seyredilmiş, yakın istikbalde kötü vak'alara bir işaret gibi kabul edilmiş, ay üzerine düşen dünyanın gölgesi onu yutan bir canavar zannedilmiş, canavarı korkutup kaçırtmak ve ayı kurtarmak için düalar edilmiş ve gök yüzüne tabancalar, tüfenkler boşaltılmıştır.

Bıçkın, külhâni ve serseri gürûhu silâh ateşliyerek taşkınlık göstermek için bu bâtıl itikadı fırsat bilmiştir. Bu hal İstanbulda 1908 meşrutiyetine kadar devam etmiş, ancak o tarihten sonradır ki ay tutulunca silâh atmak yasak edilmiş, yasağı dinlemiyenler de asayişi ihlâl ile suçlandırılarak hapse mahkûm olmuşlardır.

İçinde yer yer geçen asır ortalarındaki İstanbulun çok güzel tasvirleri bulunan Pierre Loti'nin «Azâde» romanında ay tutulması için de bir parça vardır:

«Unkapan sedlerini muhteşem bir akşam içinde iniyorduk.

«İstanbulun alışılmamış bir manzarası vardı; bütün minarelerde hocalar garip makamlarla meçhul dualar terennüm ediyorlardı; gecenin bu alışılmadık saatinde bu kadar yüksekten çıkan bu tiz sesler muhayyeleyi endişeye düşürüyordu; ve kapılarının önünde toplanmış olan Müslümanların hepsi gök yüzünün bir korkunç noktasına bakıyor gibi idiler.

«Ahmed nazarlarımı takip etti ve dehşet içinde elimi yakaladı: Demin Ayasofyanın kubbesi üzerinde o kadar parlak görmüş olduğumuz ay, yukarıdaki büyüklük içerisinde sönmüştü; artık solgun, sönük ve kanlı bir kırmızı lekeden ibaretti.

«Gök yüzünün işaretlerinden daha teessüre garkedici bir şey yoktur ve bir şimşek çakışından daha sür'atle peyda olan ilk hissim de bir dehşet hissi oldu. Takvime bakmağı uzun zamandan beri ihmal etmiş bulunduğum için, bu vak'ayı tahmin etmemiş bulunuyordum.

«Bunun ne kadar mühim ve korkunç bir hal olduğunu Ahmed bana izah etti: Türk itikadına nazaran bu esnada ay kendisini parçalamakta olan bir canavarla mücadele halindedir. Maamafih Allah nezdinde şefaatta bulunarak ve canavar üzerine kurşun sıkarak kendisini kurtarmak mümkündür.

«Filvaki bütün camilerde vaziyetle alâkadar dualar edilmektedir ve İstanbulda yaylım ateşi başlamıştır. Bu korkunç hale hayırlı çatılardan aya tüfekler atılmaktadır.

«Evimize varmak üzere Fenerden bir kayığa biniyoruz. Yolda bizi tevkif ediyorlar. Halicin yarı yolunda, zaptiyelerin motörü bize geçidi kapıyor; bir husuf gecesi kayıkla dolaşmak memnû.

«Fakat sokakta yatamayız ya! Zaptiye efendilere karşı gayet yüksekten alarak müzakere ediyor, münakaşa ediyoruz ve cür'et göstermek sayesinde bir kere daha işi hallediyoruz. — Nâhid Sırrı Orik tercemesinden». (B.: Aziadé).

AYVA — Meşhur meyva; İstanbulda bilhassa Boğaziçinde Çengelköyünün ayvası meşhurdur; mevsiminde bu köye misafirliğe gidenler, semtlerine hiç olmazsa bir sepetçik ayva ile dönerlerdi; asker mekteplerimizin en büyüklerinden biri olan Kuleli lisesinde, dolaplarında kehribar gibi bir kaç ayva bulundurmak çocuklar arasında bir an'ane hükmüne girmiştir ve Kuleliler evci çıktıkları zaman, analarına, babalarına, kardeşlerine Çengelköy hediyesi olarak ayva getirirler.

AYVAD BENDİ VE DERESİ — Belgrad ormanlarında, Onsekizinci asırda Üçüncü Mustafa tarafından yaptırılmış bir benddir ki, adını o zamanlar civarında bulunan bir köye nispetle anılan bir dereden almıştır.

Onaltıncı asırda bu yana, Büyükşehir hayatında çok kıymetli rol oynamış olan Kırkçeşme suları, Belgrad ormanlarında yaptırılmış bendlerden, ufak havuzlara akıtılmış derelerden ve müteaddit pınarlardan toplanmış sulardır; İmparatorluk tarihi boyunca bu su şebekesini yeni katmalarla zenginleştirmek, daima düşünülen bir hayır işi olmuş, her fırsatta, yeni ve büyük inşaata girişilmiştir. Ayvad bendi de bunlardan biri olub Hicrî 1179 (M. 1765 - 1766) yılında yaptırılmıştır. Aşağıdaki bilgi, Dr. Sadi Nâzım Nirven'in İstanbul Suları» adındaki çok kıymetli eserinden nakledilmiştir:

«Bu bend, Belgrad ormanlarında mevcut suyun İstanbula en uzak mesafede olanıdır. 100 metre irtifaında bulunan tepeler arasın-

da Ayvad deresi üzerinde yapılmıştır. İstanbulda Ayvad deresi üzerinde yapılmıştır. İstanbula Lâleli Camiinin kurulduğu bir devre ait olan bu bendin mimarîsi de çok güzeldir. Adeta el ile kabartılmış gibi duran koyu yeşillikler arasında bend duvarlarının mermer konsollarının güzel bir duruşu vardır. Bende, deresinden maada, kendini saran tepelerden derecikler de akar.

Bendin temel üzerinden yüksekliği 12 m., 57
Bendin üstünün uzunluğu 55 m., 20
Bend üst kısmının kalınlığı 6 m.
Bend kaidesinin kalınlığı 9 m., 44
İstiap hacmi 156.000 m3
Havzai maiye sathı 2000000 m2

Süvari mülâzimlerinden Mehmed Eşref Beyin 1/60.000 mikyasında İstanbul civarı haritasında, Ayvad Deresi şöyle gösterilmiştir:

Bendden ayrıldıktan sonra, sağdan, eski Ayvad köyü civarında Orta dereyi, az aşağıda Altısu ve Hamam derelerini, Başçeşme mandırası önünde Çakal Dereyi alır ve Petnahor altında, Süleyman Bey Çiftliği önünde Kâğıthane Deresine karışır, ki Başçeşmeden itibaren aşağı kısmı, Davutpaşa Meraları eteğinden geçtiği için Davutpaşa Deresi diye de anılır.

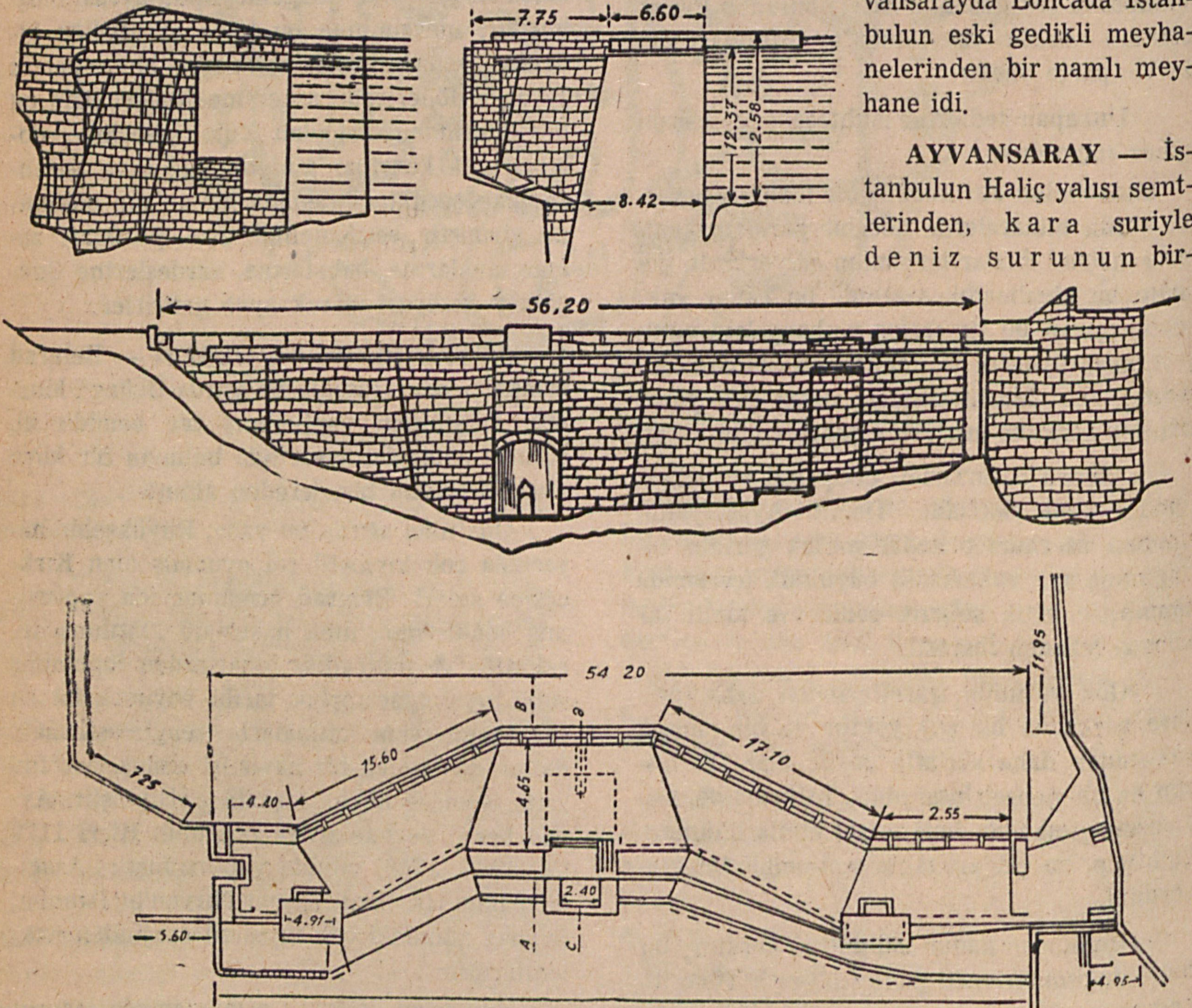
AYVAGÜLÜ — İstanbul ağzının zamanımızda unutulmuş renk isimlerinden; beyaza yakın uçuk pembe; geçen asrın seçkin şâirlerinden Vâsıf, bir şarkısında bir İstanbul civanına :

Sana ayva gülü şalvar
Yaraşur ey güli bîhar!..

diyor.

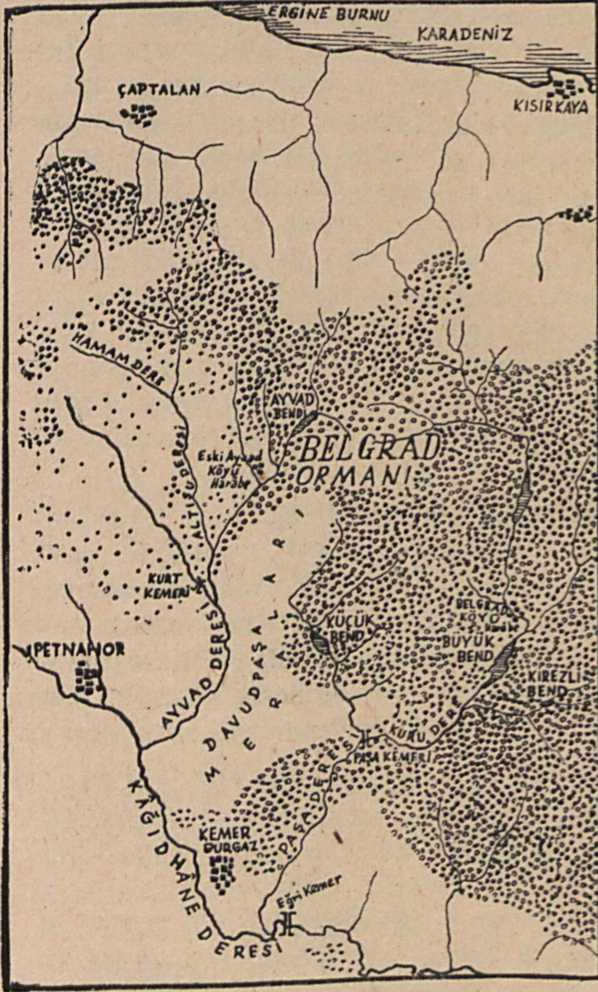
AYVALI — Geçen asır sonlarında, Ayvansarayda Loncada İstanbulun eski gedikli meyhanelerinden bir namlı meyhane idi.

AYVANSARAY — İstanbulun Haliç yalısı semtlerinden, k a r a suriyle d e n i z s u r u n u n bir-

Ayvard Bendi; plân, cebhe görünüşü ve kesidler
(Dr. Saadi Nazım Nirvenin İstanbul Suları eserinden)

leştiği köşede, sur dışının Haliç kenarındaki son parçası ile sur içinin bir kısmını ihtiva eder ki Balat Karabaş, Atik Mustafapaşa ve Abdülvedûd mahallelerinin oldukça geniş bir parçası Ayvansaray hudutları içindedir. Amele, işçi, küçük esnaf, gemici yatağıdır;

Ayvad Bendi ve etrâfı

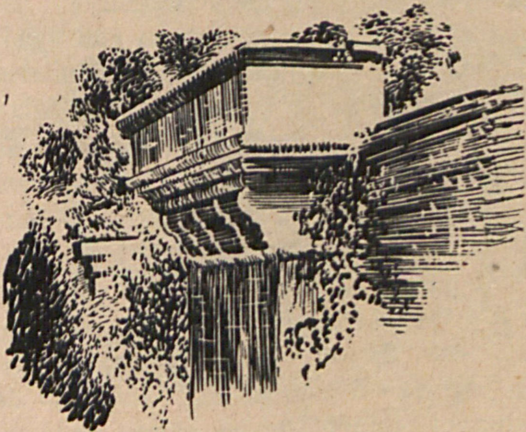
Lonca adını alan iç kısım Büyükşehrin Sulukule ile beraber en kesif çingene kolonisidir. Deniz amelesi gelip gidici, fabrikalar ve kalafat yerleri amelelesi yerleşmiştir.

Karadenize doğru inen ve gittikçe açılan bir vâdiden ibarettir ki Lonca bu vâdinin dibinde ve geride bulunup kara surunun son parçası batıya düşen sırtın üzerinde uzanarak ve iki büyük kavis çizerek Haliç sahiline iner. Deniz suru Ayvansaray Caddesi boyunca uzanır ki semtin hududu içinde kalan izi küçük birkaç parçadan ibarettir.

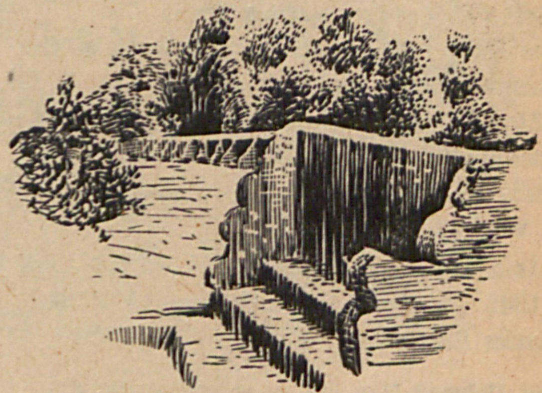
Sahil Ayvansarayda bir körfezcik ve yarımadacık vücuda getirir, meşhur Ayvansaray kalafat yeri ve Haliç vapurlarının iskelesi bu yarımadacık üzerindedir (B.: Ayvansaray Kalafat yeri.)

Bu semte gerideki sırtlardan, meselâ Hoca Ali Mescidinin bulunduğu tepeden bakıldığı vakit göz önünde uzanan panaroma Atik Mustafapaşa (Câbir) Camiinin minaresi etrafında sıkışmış bir çatı yığınından ibarettir. Son plânda yani deniz kenarına rastlayan sahada blok halinde fabrika yapıları uzanır. Bu panorama aydın olarak gösterir ki Ayvansaray sükkânının günlük kazancı dolgun dahi olmuş bulunsa, çatılarının altına has mânada refahın girdiği tahmin edilemez.

Semtin çarşı bölgesi sahil parçası üstündedir, amele ve gemici yatağı olduğundan kahvehaneleri ve ahçı dükkânları çoktur, ahçılarında ağız tadından ziyade kifafı nefis düşünülür, kahvehanelerinde tiryakilerden ziyade günlük yorgunluğunu iskambil ve tavla gibi oyunlarla avutanlar oturur; bilhassa gemicilerin içkiye düşkün olduklarını Ayvansarayda hatırlamak lâzımdır; bu son hüküm il-

Ayvad Bendinde oturma yeri
(Resim: Nezih)

Ayvad Bendinde duvar üstü
(Resim: Nezih)

tibaslara sebep olmasın, Ayvansaray sekenesinin Loncalılar müstesna, büyük bir kısmı mü'min ve mu'tekid insanlardır.

Ayvansaray hudutları içindeki başlıca fabrikalar çeltik, lâstik, dokuma, konserve, kalem fabrikaları ve meşhur Ayvansaray değirmenidir. Avra Hayim Musevi hastahanesi, semtin yegâne sıhhat müessesesidir.

Sürurî hezil yollu kaleme aldığı bir manzumede Ayvansarayı şöyle tasvir ediyor:

Halen bizim mahallenin işlek sokağı var
Kamburu, körü, sağırı, lengi, çolağı var
Bir hânedandır çeribaşımız öyle kim
Ayvansarayda misli bulunmaz konağı var
Bağlanmış bir oğlana Çingânelerde kim
Meydan süpürgesi gibi ipten kuşağı var..

AYVANSARAY CADDESİ — Eyyubu Büyükşehrin merkezine bağlayan büyük caddenin, Arslan iskelesiyle İstanbul kara surlarının Haliç ucu arasında uzanan kısmıdır. Arslan iskelesinden yüründüğüne göre, 3 araba geçebilecek kadar geniş, paket taşı döşeli bir yoldu; sağdaki Bakkal Bayram Sokağı kavuşağına kadar olan ilk kısmın iki yanında 2-3 katlı ahşap evler sıralanmıştır; sekenesi mütevazı gelirli aileler olarak görülür. Bakkal Bayram Sokağı kavşağından Ayvansaray vapur iskeleri sokağı kavşağına kadar ise, devam eden fakir ahşapların altı sıralı dükkân, çarşı boyudur; bunların büyük ekseriyeti de, Pazar günleri açmak için ruhsatiyeleri olan manav, helvacı, tütüncü, ahçı, içkili lokanta ve kahveci dükkânlarıdır-ki bu manzara ve bilhassa ahçı dükkânlarının çokluğu, civar fabrikalarda çalışan amele ve gemici gibi bekâr uşaklarından mühimce bir kalabalığın bu semtte oturduğunu gösterir. Ayvansaray vapur iskelesi sokağından öte sağ kolda Güven Çelik ve Bulgur Fabrikası ile müştemilâtı binalar uzanır. Solda da iki ahçı dükkânı, Halid bin Zeyd'in gaza yoldaşı Sahabeden bir zatın, Muhammedül Ensarî'nin sembolik türbesi, yanında Hatice Sultan Mektebi, sebili ve çeşmesi vardır.

İkinci Mahmud yapısı olan türbenin çatısı 1945 kışında bakımsızlıktan çökmüştür; kapısının üzerindeki tarih kitâbesi şudur:

Hazreti Mahmud Han kim ol müceddid hasletin
Oldu bu yüzden yine halka keramatı ayan
Bu mübarek türbenin tevsiine himmet idüp
Eyledi şânı sehâbide riayet bi gûman
Hâlid ibni Zeyde hem râhi gaza olmuş imiş
Bu semiyyi Hazreti Peygamberi âhir zaman
Nûr bahşi meşhed oldukça bu zâti muhterem
Ol şehin ikbalin efzun ide' rabbi müstean
Celbi kalbi nâs ider Es'ad bu târihi müfid
Yaptı a'lâ merkadül ensâriyi şâhi cihan

H. 1251 (M. 1834-1835)

AYVANSARAYDA LONCA — Lonca adını alan Ayvansarayın iç kısmı, Büyükşehrin, Sulukule ile beraber en kesif çingâne kolonilerinden biridir. Lonca Çingeneleri İstanbulun saz ve söz, iyş ve nûş âlemlerinde her zaman en zengin takımları çıkarmıştır; beynelmilel kıymetiyle bohem hayatı Loncada görülür. Merhum Osman Cemal Kaygılı «Çingeneler» adındaki meşhur romanında, ki kendisi İstanbul civarı Çingenelerini pek yakından tanımıştır, romanın kahramanı İrfanın ağzından Lonca'yı yer yer tasvir ve nakleder. Aşağıdaki satırlar Osman Cemalin romanından seçilmiştir:

«Çingenelerin asıl görülecek hayatı harman yerlerinde, çergelerde, sepetlerde, sepetler, maşalar, sacayaklar, ayılar, maymunlar, heybeler, fal çıkınları, sıpalar, kısraklar arasında değilmiş... Asıl görülecek ve hoşlanılacak Çıgan hayatı, Reha Beyin, beni yeni alıştırmaya başladığı yerlerde imiş...

«Bizim Yenikapıya göçettiğimizin haftasında Reha Bey, kendi evinde bazı arkadaşları ile birlikte bana bir çalgılı ziyafet verdi. Fakat hani, alaturka ziyafet de bu kadar olur. Sofra; içkinin, mezesinin bin bir türlüsü ile dolu idi. Sonra, sekiz kişilik bir incesazla kadınlardan beş kişilik bir hanende ve çengi takımı vardı. Saz takımı, başta Edirneden İstanbula yeni gelmiş olan kemancı Bülbülî Selim olmak üzere Ayvansarayın en gözde çalgıcılarından mürekkepti. Hânende kadınların üçü Ayvansaraydan ve köçeklik (köçek oğlan olur, çengi demek lâzımdı) eden iki kadın da Sulukuledendi. Fakat «efendim nerede, ben, nerede» dedikleri gibi, öteki çergiciler, harmancılar nerede ,bunlar nerede? Hele bunların erkekleri pek kibar insanlardı. Misafirlerle hiç «bendeniz» siz, «zatıâliniz» siz konuşmuyorlar. Hepsinin de elbiseleri, ayakkabıları yepyeni ve son moda... Hepsinin de yeleklerinin cebinde altın ve gümüş birer saat... Parmaklarında pırıl pırıl yanan elmas yüzükler. İçtikleri cıgaralar hep birinci sınıf

cıgaralar... Çalgılarının kutu ve kılıfları hani, diyebilirim ki benim çok kıymetli kemanimin kutusundan daha şık... Bunlardan kemanî Raif isminde birinin kemanına baktım, sokağa atsanız elli lira eder su içinde. Kadınlardanda Ayvansaraylılar, pek kalantor şeyler... Kılıfları biraz alaca bulaca olmakla beraber, parmakları pırlanta, zümrüt yüzükler, kulakları aynı çeşitten küpeler ve gerdanları sapsarı beşi bir yerdeler ve ziynet altınları ile dolu... Yalnız Sulukuleden getirilmiş olan çok genç ve çok güzel iki çengi kız, bu cihetlerden bunların yanında pek sönük, pek sâde suya kalıyorlar.

«Zavallıların allı, pullu morlu, sarılı ve yepyeni entarilerinden, ayaklarındaki pembe püsküllü yepyeni terliklerden başka üstlerinde göze çarpar bir şeycikleri yok... Vakıâ ikisinin de kollarında altın suyuna batırılmış incerek bir kaç bilezik var amma, belkide onlar yetmiş, seksen kuruşluk şeyler...

«Reha Bey, benim, Ayvansaraylı kadınların altınlarına, elmaslarına, pırlantalarına pek dikkatli baktığımı görünce:

— Daha, dedi, bunlar hiç! Sen, bunları eskiden bir cuma günü Kâğıthaneye, Çağlıyan Köşkünün arkasına, kapalı kupa arabaları ile gezmeğe gittikleri zaman bir görmeli idin, şaşar kalırdın! Şimdi arasıra, hâlâ da giderler amma, eskiden, daha bundan on beş yıl önce o canım feraceler, yaşmaklarla mükellef kupa arbalarına kurulup gerdanları beşi bir yerdelerle dolu olarak Kâğıthaneye gittikleri vakit herkes bunları orada Ayvansaraylı değil, gerçekten birer saraylı sanırladı.

....

«Geçen yazı nasıl çergeler, çadırlar, harmanlar, köpekler, ayılar arasında hoş geçirdikse, bu kışı da meyhaneler, sazlar, zurnalar, klârnetler, çifte nâralar arasında daha hoş geçirdik. Geçen yaz, Nazlılar, tirşe gözlü kızlar, Topal Güllüler, falcılar gönlümü yelpazeliyordu; bu kış ise, hânende Ziynetler, çengi Seherler, Benli Küheylânlar, yanık yüreğimizi tazeliyorlar. Oooh, işte kış da geçti; yakında bahara giriyoruz. İki, üç gün sonra üçünrü cemre düşeceği için, Reha Beyin evinde, o gece, bir kıştan çıkış âlemi yapılacak... Ve bu âleme Ayvansarayın en maruf sazcı ve okuyucuları iştirâk edecekmiş. Gel keyfim gel!..»

....

«Reha Bey bana, dün Loncada öyle şatafatlı, öyle dört başı bayındır bir Çingene kavgası seyrettirdi ki ben, bu çok canlı ve çok renkli panoramayı ömrüm oldukça unutamıyacağım! Bu kavga, öyle arasıra Sulukulede filân para için tertip edilen yapmacık ufak tefek kavgalardan olmayıp gerçek candan, yürekten, daha doğrusu sinirden gelme samimî, lirik ve baştan başa heyecan dolu bir kavga idi.

Ayvansarayda Lonca, 1959.
(Resim: Nezih)

«Bir gün önce cuma olduğu için Kâğıthaneye gezmeğe, eğlenmeğe giden bir takım, akşam üstü geç vakit arabalarla oradan dönerken, karşılarında oturan bir evin kız çocukları, bu Kâğıthaneden dönenlerin çocuklarına takılmış, onlarla:

— A.. a.. Şunlara bakın... Bitli Kâğıthaneden dönüyorlar; bir de bize çalım satıyorlar!

Diye alay etmişler... Bunun üzerine, akşam karanlığında oracıkta hafiften bir ağız dalaşıdır başlamış, fakat Kâğıthaneden, dönenler yorgun oldukları için işi o gece pek uzatmamışlar; ufak tefek bir iki atışmadan sonra meseleyi ertesi sabaha bırakmışlar...

«Balatta, Kilise dibindeki büyük meyhanenin bahçesinde bunu haber alan Reha Bey, kulağıma eğildi:

— Öyle ise, dedi, yarın erken kalkalım; birlikte Loncaya gidelim; çok enfes bir kavga seyredeceğiz ki sen bunu rüyanda bile göremezsin!

«Ertesi sabah erken Loncaya geldik; önce oradaki şişman rum sütçüde birer süt, sonra da tepedeki Hançerli Bostan kahvesinde birer kahve ile nargile içtik...

«Derken efendim, baktık ki alt tarafta, Hançerli Bostanın yüksek duvarının dibindeki tozlu meydanda bir kaynaşmadır oldu. Önce çoluk çocuk, sağa, sola koşuştu. Arkasından kadınlar, kızlar, kapıların önlerine dizildiler. Erkeklerin hemen hepsi işlerine ve işi olmıyanlar da mahalle kahvelerine gitmişlerdi. Daha sonra, açık pencerenin birinden uzanan bir genç kız, karşıki eve doğru hafiften seslendi:

— Biz Kâğıthaneye gidiyoruz akı (a kız)! Keyif etmeğe, cana can katmıya gidiyoruz; nasıl var mı iştahınız sizi de götürelim; orada bizimle birlikte hem keyif eder; hem eğlenir; hem cana can katar; hem de soracığıma efendim, bizim sofralarımızı kaldırır, bulaşıklarımızı yıkar; papuçlarımızın tozlarını silersiniz.

Karşı pencereden uzanan başka bir kız ona karşılık verdi:

— Bitli Kâğıthaneye!.. Bitli Kâğıthaneye! Orası açar sizi!.. Orası açar!..

— Bitli Kâğıthaneye sizin gibi bitliler gider. Bizler ise buradan kurulur uz tenteli arabaya... Sepetlerimizlen, bohçalarımızlan, habbelerimizlen (yemeklerimizle) çala, oynaya gider; oracıkta, Çağlayan Köşkünün arkasında size inat yeriz, içeriz âfiyetlen... Siz de burada kokmuş evinizde pineklersiniz avşamlara kadar eziyetlen...

— Orada bir gün yersiniz, içersiniz amma, sonra burada haftalarca açlıktan nefesiniz kokar!

— Onu sen haltetmişsin! Bizim evimizde her gün iki üç tencere kaynar!

— Sizin evdeki tencerelerin içinde her gün cinler top oynar!

— Ay, ay, ay! (İçeriye seslenerek) Getir anam şu dünden kalan patlıcan dolamalarını görsün de arsız kızın birazcık gönlü gözü açılsın!

Tam bu sırada elinde, koca bir dolma tenceresi ile orta yaşlı bir kadın pencereye geldi ve kapağı açık tencerenin içindeki dünden kalma birkaç yaprak dolmasını karşı penceredeki kıza göstererek ve olduğu yerde göbek çalkalıyarak kendilerine mahsus olan kıvrak kavga makamı ile tutturdu:

— Dolma görsün gözlerin!

Bu sefer ana kız, ikisi birden ayni tavır ve ayni makamla:

— Dolma görsün gözlerin... Dolma görsün gözlerin... Dolma görsün gözlerin... Yağı halis Ayvalık... Dolma görsün gözlerin... Pirinci hâlis Mısır... Dolma görsün gözlerin... Bahar, biber tastamam... Dolma görsün gözlerin... (Elleri ile oradaki Hoca Ali Camiinin minaresini işaret ederek): Gel sen de ye hey imam!.. Dolma görsün gözlerin... Selâm söyleen kocana... Dolma görsün gözlerin!

Şimdi karşı taraftaki pencereye, elinde yeni kalaydan çıkmış bir bakır sahanla gelen orta yaşlı kadın, bu sahanın içindeki bezelyayı karşıdakilere göstererek, ayni edâ ve ayni edâ ve ayni makamla kızı ile birlikte başladılar:

— Buna derler bezelye... Buna derler bezelye... Yağsı hâlis kuyruktur... Buna derler bezelye... Tuzu biberi tamam... (Onlar da ayni camiin minaresini ismarlıyarak): Gel sen de ye imam!.. Buna derler bezelye... Ağzın yanar usul ye!..

«Karşıki pencereden baş üçleşir ve üçüncü gelen kocakarı, içi kavurma ile dolu bir tabağı uzatarak:

— Buna derler kavurma...

Yanındakiler:

— Dumanını savurma...

— Eti aldık kasaptan!

— Biz korkmayız hesaptan!

— Hâlis kavurmadır bu!

— Körpe toramandır bu!

«Karşı taraftaki başlar da üçleşti. Ve oraya da elinde içi reçel dolu bir kavanozla gelen bir kocakarı, kavanozu karşıdakilere göstererek:

— Reçelimiz vişnedir!

Yanındakiler tef ve zilli maşa ile:

— Görenleri kişnetir!

— Onlar bilmez iş nedir?

— Bilirler (......) nedir!

«Bu ağaza alınmaz söz üzerine karşıdakiler birden alevlendiler ve avazları çıktığı kadar bağırarak teflerini, darbukalarını, zillerini, boş yoğurt tenekelerini alıp kapının önüne, dökülmeleri ile beraber yine onların taraflısı olan birçok kadın, kız ve çocuklar orası bir panayır yerine döndü. Orada âhengin daha sunturlusu olan ikinci faslı başladı.

«Berikiler dururlar mı ya? Bunu görünce onlar da teflerini, zillerini, darbukalarını, kemanlarını alınca ayni çığlıkla kendi kapılarının önüne sıralandılar ve onların taraflısı olan bir alay kadın, kız, oğlan da onların yanına dizildiler. E, artık tam mânasiyle kızıştı; sinirlerin en gizli köşelerdeki zemberekleri boşandı. Artık müstehcen denilen sözlerin yirmisi, otuzu, kırkı birden ayni edâ, ayni makamla karşılıklı savruluyor ve her savrulan yakası açılmamış sözün, tâbirin, ıstılahın, argonun ağızlardan kıvrıla kıvrıla çıkışına göre göbekler çalkanır; eller çırpılıyor; gerdanlar kırılıyor; gözler süzülüyor; arada bir arkalar dönülüp tersine rükûa varır gibi karşılıklı vaziyetler alınarak kalçaların yukarı kısımları, tıpkı darbuka çalınır gibi ellerle dövülüyordu.

«Sonra yine arada bir bu çok kıvrak, oynak, çok curcunalı âhenge hafif bir fasıla verilip evlerde ne kadar kap kacak, çanak, çömlek, bohça, sepet, yatak, yorgan varsa karşılıklı ortaya yığılıyor; bunlarla vaziyetlerinin, servetlerinin dereceleri biribirlerine gösteriliyor ve sinirlerin en gizli yerlerindeki zemberekler yine birdenbire boşanınca biraz önceki çok kıvrak, çok oynak, çok curcunalı ve çok açık saçık âhenk tekrar başlıyordu... Bu arada Çingene kavgalarının en bellibaşlı, en uzun ve ağıza alınmaz tekerlemelerinden (dikiş okuması) denilen tekerleme karşılıklı okunurken etrafı saran yüzlerce kadın, erkek, çoluk çocuk seyircinin, kimi gülmeden bayılacak hale geliyor, kimi şaşkınlıktan aptallaşıyor; kimi utancından kıpkırmızı, eli ile yüzünü örtüyor ve seyirciler arasındaki hele kavgacıların içlerindeki sinir zemberekleri çok bozuk olanlar, babal araplar gibi bir takım marazî haller geçiriyorlardı!..

«Böylelikle saatler geçiyor, kavga da biteceği yerde uzuyor; ortada karşılıklı savrulacak sövmeler, küfürler, günahlar kalmayınca bunlar, yeni baştan daha kuvvetli, daha koyu, daha şiddetli olarak tekrarlanıyor; hele kavgacıların içlerindeki sinir zemberekleri çok bozulan kadınlar, baştan ayağa kadar bütün vücut uzuvlarını mıncıklıyarak kan ve ter içinde yerlere yatıp kendi kendilerine tepiniyor; tıpkı her yıl, mayısın on dokuzuncu günü Çobançeşmesinde (Araplar düğünü) diye bir âyin yapan babalı araplar gibi bir takım yarı marazî haller geçiriyorlardı!..

«Fakat, ne dersiniz; o gün sabahleyin, erkenden başlıyan o pek şatafatlı ve dört başı mamur kavga, öğle vakti biraz yemek paydosu verilip öğleden sonra ayni tertiple tekrar başlıyarak akşam erkekler evlerine dönünceye kadar sürdüğü ve akşam geç vakit, gerek kendi erkeklerinin, gerek mahalle imam, muhtar, bekçisi ile, polislerin müdahalesi üzerine güç yatıştırıldığı halde her iki taraftan da hiçbir kimse, değil bir hafif tokat, bir minicik fiske bile yemedi. Kavga, akşam ezanı ile birlikte yine çalgı, âhenk arasında, tıpkı bir düğün, dernek, eğlence biter gibi tatlı tatlı mayna oldu.

....

«İki üç gündür, gündüzlerimizi ve gecelerimizi Ayvansarayın arkasındaki Lonca Mahallesinin kahvelerinde geçiriyoruz.

«İki üç gündür, burada öyle bir düğün hazırlığı var ki, sanırsınız, masallardaki peri pâdişahlarının kızı ile eski Hindistan hükümdarlarından birinin oğlu evlenecek...

«Halbuki yaşlı bir lâvtacının oğlu olan kemancılardan biri ile eski bir zurnacının kızı evlenecekler... Aman yarabbim, günlerden beri o ne hazırlıktır o... Günlerdenberi çeyiz namı oltında evden eve neler gidip geliyor,

neler! Günlerdenberi çifte çifte hallaçlar evlerde boyuna pamuk atıyor; boyuna yeni yeni yataklar, yorganlar, yastıklar dikiliyor; tahtalar siliniyor, takım takım çamaşırlar dikiliyor; duvarlar badanalanıyor; bakırlar kalaylanıyor ve birkaç yorgancı, döşemeci ustası hiç durmadan düğün olacak evdeki gelin ve misafir odalarını hazırlıyor; hamam, traş, cami ve gelin alayları için fenerler, meşaleler, askılar, buketler hazırlanıyor.

«Bugün çarşamba olduğu için, gelin tarafı çalgılarla Eğrikapıdaki Hançerli Hamamına gidecek. Onun için yüzden fazla kadın, çoluk çocuk, en şık elbiseleriyle kapıların önünde alayın kalkmasını bekliyorlar.

«İşte hamam alayının önünde çalacak çalgı takımı da kadınlı, erkekli, tam on bir kişi olarak Sulukuleden geldiler. Loncalılardan hiçbir çalıgıcı bu alayın önünde çalmıyacak, onlar, hamamda, kendi aralarında çalıp söyliyeceklermiş...

«Alay toplandı, Sulukuleden para ile getirilmiş olan on bir kişilik çalgı, hânende ve çengi takımı bu, yüz, yüz elli kişilik alayın önüne geçti. Çalgıcıların arkasına, önde iki tarafın kaynanaları, arkada çok süslü gelin ve gelinin yanında görümceler, baldızlar, teyzeler, halalar, yengeler, daha arkada da bütün dâvetliler olduğu halde alay, çalgı ile hareket etti. Artık hayhaylar, hoyhoylar, maşallahlar, ala alaheylerden, Lonca Sokakları gümbür gümbür ötüyor. Loncadan Yatağan Mahallesine ve oradan Eğrikapıya doğru bükülen daracık sokaklar binlerce seyirci ile dolu. Arabacılar hamamının önünden geçen caddenin iki tarafındaki evlerin pencerelerinden, alayın üzerine çiçekler, lâvantalar, kolonyalar serpiliyor; eller çırpılıyor. Biz, Reha Beyle birlikte oranın en kibar kahvesinin önündeki peykelerin üstüne çıkmış, bu hamam alayını seyrederken, yarın gece güvey girecek olan çok yakışıklı ve esmer güzeli delikanlı yanımıza gelip:

— Öpeyim bey baba!

Diye Reha Beyin ellerini öpüyor ve bana yerden kandilli bir temenna ederek elimi sıkıyor.

Zurnası koltuğunda olarak karşı kahvenin peykesine bağdaş kurmuş olan ihtiyar zurnacı Şişko Ahmed ağa ağlıyarak güveyin yaşlı babasına bir şeyler anlatıyor.

O ne ya? Şu üst baştaki pembe evin penceresinden uzanan birkaç kadın başı, geçen alayın üzerine limon sıkıyor ve arada bir, bu sıkılan limonlar dillerle yalanarak alaya karşı tuhaf tuhaf hareketler yapılıyor. Bunu görünce Reha Bey, kulağıma eğildi:

— Bunlar, dedi, düğün yapanlara karşı kontr parti kalanlar... Onun için şimdi bu alayı çekemiyor ve onlara nisbet vermek için böyle yapıyorlar. Ellerinde, kâh alayın üzerine sıktıkları, kâh kendi dilleri ile yaladıkları bu limonlarla şunu demek istiyorlar:

— Aman, aman, aman... Doğrusu! Bu alayınıza bayıldık... İçimize baygınlık geldi. Belki sizin de gelmiştir. Onun için, biz limonu yalıyoruz ki bayılmıyalım, ve sizin üzerinize de sıkıyoruz ki bayılmıyasınız...

Reha Beye sordum:

— Sakın bundan yine bir kavga çıkıp alayın tadı bozulmasın?

— İmkânı yok... Onlar şimdi ne yaparlarsa yapsınlar; ötekiler cevap vermezler ki kavga olsun!

«Reha Beyin anlattığına göre kadınların o günkü hamam alayı en aşağı on, on beş liraya (altın para) patlarmış ve cuma sabahı güvey ile birlikte erkeklerin yapacağı hamam alayı da yine şatafat ve masraf cihetinden bundan aşağı kalmazmış...

«Akşam Balattaki Selâtin meyhanelerden birinde kafaları bir hayli çektikten sonra yine Reha Beyle birlikte ayni kahveye geldik.

«Bu gece, yatsıdan sonra buradaki berber masasının önünde güvey ile arkadaşları traş olacaklar... Onun için kahvenin bir kenarındaki berber masası ile aynası ve takımları pırıl pırıl yanıyor. Yanan sade onlar mı? Kahvenin önünde yüz elli mumluk koskoca bir lüks lâmbası... İçinde ayrıca büyük çapta dört beş petrol lâmbası... Her masanın üstünde rengârenk fanuslu başka lâmbalar ve rengârenk mumlar...

«Kahvenin bir köşesinde sekiz kişilik bir incesaz takımı durmadan çalıyor. Bu gibi büyük düğünlerde güveyi traş eden Balatın, Fenerin en meşhur berberlerinden berber Tayyar ile kalfaları hep tertemiz, bembeyaz giyinmişler, boyuna ellerindeki yepyeni usturaları kılağlıyorlar. Bir tarafta saçı (bahşiş, hediye) tepsileri... Ortadaki, sapları bile gümüşten olan bu tepsilerin etrafına çevrilen

rengârenk kordeleden süsler, sanki onları küçük çapta birer gelin odasından daha süslü gösteriyor. Güvey, traş sandalyesine oturunca berber Tayyar, berberlerin piri Selman Pâkin ruhune bir fatiha okuyup, başlıyor güvey'nin saçlarında makası şıkırdatmıya... Kalfalar da güvey'nin arkadaşlarını traşa koyuluyor. Ötede saz, durmadan en hoş havaları çalıyor.

«Böylece traş biter bitmez, güvey hemen kalkıp o bahşiş tepsilerinin içine avuçlar dolusu bahşişlerini atıyor. Tabiî, arkasından bütün arkadaşları, ki bunlar en aşağı yirmi beş kişidir; onlar da traştan sonra güvey'i taklit ederek her iki tepsiye ikişer, üçer, hattâ dörder, beşer mecidiye bahşiş fırlatıyorlar. Böylelikle o gece traş merasiminde çalan saz takımı ile beraber, bir hayli para alıyorlar. O gece, on beş liradan (altın para) aşağı para toplamadığını söyliyen berber Tayyar, bir aralık Reha Beyin kulağına eğilip diyor ki:

— Ah, bey babacığım, nerede o eski düğünler; gecede elli altmış lira para toplardık. Şimdi ise görüyorsun, topu topu, on beş oskinin içindeyiz!

Sonra ben, Reha Beye soruyorum:

— Peki amma, bu adamlar bu kadar parayı nereden buluyorlar ki düğünlerde böyle avuç avuç serpiyorlar?

«Reha Bey gülüyor:

— Nereden bulacaklar? Vükelâ, vüzera, konaklarından, ekâbir yalılarından, saraylardan... Bunlar, bu dediğim yerlere bir kına gecesine, bir sünnet düğnüne gittiler miydi, o zaman paranın anasını ağlatırlar. Farazâ sekiz kişilik bir saz takımı, yahut altı kol bir çengi takımı, Boğaziçindeki en kibar yalılardan birine on, on beş liraya pazarlıkla giderler; fakat gece kafalar dumanlanıp da herkes kendinden geçmeğe başladı mıydı, yalı sahiplerinden olsun; misafirlerden olsun, en aşağı otuz, kırk lira bahşiş kaldırırlar. Ve senede her takım en aşağı böyle on düğüne ve kına gecesine gitse fena mı? Sonra piyasada çalarlar; orta halli düğünlere giderler.

— Desene ki bunlar böyle haydan kazanıp huya sarfederler.

— Öyledir, zavallılar... Eğer bunlar, dediğiniz gibi böyle havadan kazandıklarını huya harcamasalar, şimdi bunların her biri Beyoğlunda birer ikişer apartman sahibi olurlardı.

«Ertesi günü gelin, ve düğün gecesi yapılan güvey alayları bir gün önceki hamam alayından pek çok muazzam ve mutantan oldu. O gün ve o gece Loncada sanki kıyametler koptu. Her kahvede ayrı ayrı saz ve çengi takımları olduğu gibi düğün evi âhenkten yıkılıyordu.

«Hele o yemekler, içmekler hiç hatır ve hayale gelir şeyler değildi. Düğün evindeki hususî misafir sofralarından başka Loncanın geniş meydanlığına kurulan upuzun sofralardan çorba, kızartma, pilâv, zerde tepsi ve kâselerinin biri kalkıyor; biri konuyor; dâvetli, dâvetsiz yoldan geçen bütün yolcular, esnaf, fakir fukara, zorla çevrilip tıka, basa doyurulduktan sonra kahve kahve üstüne, şerbet şerbet üstüne ikram edilerek salıveriliyordu. Ya öğleden başlayıp da gece yarılarına kadar süren içki sofraları, sanki, Loncada, insana bir içki bayramı yapıldığı duygusunu veriyordu.

«O gün ve o gece bu muazzam Çingene düğününde acaba kimler yoktu? Bir kere, Ayvansarayın, Sulukulenin, Kasımpaşanın, Üsküdarın en namlı kıpti çalgıcılarından başka yine İstanbulun en gözde çalgıcılarından Türk, Rum, Ermeni, Yahudi kemancılar, utçular, kanuncular, hânendelerden bazıları dâvetli olarak orada idi. Sonra yine dâvetliler arasında İstanbulun bazı maruf ve kibar zatları da göze çarpıyordu.» (B.: Çingeneler).

İstanbul Ansiklopedisi için 1947 yılında dolaşıldığı zaman Lonca, yakın geçmişe nazaran pek sönük bulunuyordu.

Büyük bir kısmı Atikmustafapaşa, bir parçası da Mollaaşkî Mahalleleri çemberi içinde kalan Loncayı, Mollaaşkî Mahallesindeki bir iki sokak istisna edilirse Lonca Caddesi, Ebekadın Sokağı, Bekârodası Sokağı, Yatağankülhanı Sokağı, Şamdancıbaşı Sokağı ve Demirci Hasan Sokağı ile çerçevelemek mümkündür; bel kemiğini Yatağan Caddesi teşkil eder, iç sokakları da şunlardır: Hacı Arif Bey Sokağı, Kunduracı Sokağı, Aktarma Sokağı, Vezir Sokağı, Şehbender Mümtaz Sokağı, Eğrikapı Sokağı, Eğrikale çıkmazı. Yatağan Caddesi müstesna, iç sokakların hemen hepsi henüz tanzim edilmemiş toprak yollardır, Yol kavuşakları küçücük meydancıklar halindedir.

Lonca Caddesi boyundaki eski meşhur

meyhanelerinden hiçbiri kalmamıştır. İki fırını, Yatağan Caddesi üzerinde biri Ziya Kâhyaoğlunun, diğeri Galip Kızılovanın iki kahvehanesi vardır. Nüfusu 4500 - 5000 arasındadır. Arabacılar Hamamı kapandığından, halkı yıkanmak için civardaki Hançerli, Balat, Tahtaminare ve Sultan hamamlarına gider.

Lonca sokakları daimî bir hay huy içindedir. Yalın ayak, yarı çıplak, esmer, birçoğu harikulâde güzel, fakat kirli, çamurlu çocukların çığlıklarına pencere ve kapılarda kadın yaygaraları karışır. Tülü kafa, yırtık mintanından memesi, yırtık pantalonundan baldırı görünen yalınayak bir delikanlı, rugan iskarpinli, rayye pantalonlu, ipek gömlekli, saçları biryantinli bir arkadaşı ile kol kola geçer... Bir kulübe azmanından, parmağında tek taşlı gül yüzüğü ile kalantor bir bayın çıktığı görülür. Bir sokakta, paketi yüz kuruşluk bir çikolatayı mıncıklayıp macunlaştırmış bir kızcağız, etrafına toplanmış boydaşlarına avucunu yalatarak ikramda bulunur. Ziya Kâhya oğlu'nun kahvehanesinde, kemanî Ali Tetik, İstanbul Ansiklopedisi yazı ailesiyle bir sanatkârın bütün zerafetiyle konuşur, Hanende İsmet ise, tavla oynarken bu ziyarete mâna vermekten âciz, gazapla homurdanır; Lonca, son yıllarını yaşar gibi görünen bir daimî panayırdır.

Piyasa sazende ve hanendelerinin en namlıları Loncadan yetişmiştir; bunlar arasında geçen asır sonlarının şöhretleri kemanî Memduh Bey, kemanî İhsan Efendi, kemanî Aşkî Efendi, kemanî Bülbül Salih Efendi, kemanî Ağa, kemanî Tahsin Efendi, kemanî Kâni, klârinet İbrahim Efendi, hanende Ahmed Beydir. Bu satırların yazıldığı sırada ise, Loncanın beş bine yaklaşan nüfusu arasında hayatını sazı ve sesi ile kazananların sayısı 60-70 arasına düşmüş bulunuyordu; başlıca şöhretler arasında da klârinetçi Şerif, kanunî İsmail, kanunî Ahmed, kanunî İsmail, kemanî Ali Tetkik, kemanî diğer Ali, cümbüş Fehmi, cümbüş Rahmi, cümbüş Enver ve hanende İsmet bulunuyordu. Gençlerden Şerifin oğlu Saim yetişmekte idi.

Lonca bir halk musiki mektebidir; yakın bir istikbalde bu mektebin sessiz sedasız kapanmasiyle, Büyüşehire bir ıssızlık çökeceğini kabul etmek lâzımdır. Konservatuvar, Türk musikisini temsil eder; fakat kahvehanelerimizin, meyhanelerimizin, mesire yerlerimizin, sünnet düğünlerimizin, orta halli ve fakir aile düğünlerimizin, millî bayramlarımızda semt halk toplantılarının da saza ve söze ihtiyacı vardır; buralarda akademik kıymetler mevzuu bahis değildir; sadece gönül pası silinir; ve konservatuvarın diplomalı sazendeleri ve solistleri, Balıkpazarı, Kumkapı, Kalyoncu Kulluğu meyhanelerinde, çalgılı gazinolarda, Kâğıthanede, Göksuda, Sularda, kırlarda dolaşacak değillerdir.

İstanbulun şu yoksul ve yoksulluğun sebep olduğu neş'esiz günleri de devam edecek değildir.

Lonca gençleri artık fabrikalarda amele veya tornacı atelyelerinde işçi olmaktadır. Bunun sebebi de, Loncanın birinci sınıf piyasa sazende ve hanendelerinin, kendilerini yetiştirmek imkânını bulamayışlarıdır; üçüncü derecede san'atkârları, sıkıntı içindedir. Son yıllarda büyük çalgılı gazinolarda şöhret yapmış olan solist kadınlar, saz heyetleri angajmanlarında kat'î söz sahibi olmuşlardır ve her nedense bu kadınlar, Loncalı san'atkârların bu gibi koruyucu müesseselerle anlaşma ve buralarda iş bulma imkânını ortadan kaldırmıştır.

AYVANSARAYDA LONCA MEYHANELERİ — İstanbulun eski gedikli meyhanelerinin en meşhurlarından iki tanesi de Ayvansarayda Loncada idi; her ikisinin de sahibi Musevi olan bu meyhaneler «Ayvalı» ve «Yavaşko» isimleriyle maruftu; geçen asrın muharrirlerinden olup yazılarında devrini tespit etmeğe çalışmış bulunan Çaylak Tevfik Bey merhum ne kadar yazıktır ki, «İstanbul Meyhaneleri» adındaki risalesinde birçok isim sıralarken meyhanelerin hususiyetlerinden ayrı ayrı bahsetmemiştir. Loncanın bu iki meşhur meyhanesinin de bu eserden sadece isimlerini öğrenmiş bulunuyoruz.

Bu satırların yazıldığı sırada yapılan bir araştırmada «Ayvalı» denilen meyhanenin bir araba ahırı olduğu, sahibinin de Yavaşko olduğu öğrenilmiştir; kuvvetle tahmin edilebilir ki, meyhaneci Yavaşko, Çaylak Tevfiğin bu semti tetkikinden bir müddet sonra «Ayvalı» yı da almış olacaktır; yahut «İstanbul Meyhaneleri» müellifi, Loncayı görmemiş, ağızdan aldığı malûmatı risalesine geçirmiş,

bir meşhur meyhane ile sahibinin adını birbirine karıştırarak eserine iki meyhane kaykaydetmiştir.

Lonca meyhaneleri, 1934 Belediye Şehir Rehberinde Esnaf Loncası Caddesi adiyle tespit edilen cadde boyunda idi; bu satırların yazıldığı sırada, bu cadde boyunda, İstanbul kütüğüne mal edilecek bir meyhaneye de rastlanmamıştır (1947 Nisan).

Bibl. : REK ve Muzaffer Esen, Gezi Notu.

AYVANSARAY GİZLİ TOPLANTISI — Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile evlât ve yârânının felâketine, İkinci Mustafanın tahttan indirilip Üçüncü Ahmedin cülûsuna varan ve Türkiye tarihine Edirne Vak'ası adı ile geçen askerî ihtilâlin başlıca simaları pek az sonra, hükûmet otoritesi bakımından tehlikeli görülüp idam olunmuşlardı. Edirne Vakasına iştirâk edip de her nasılsa takibattan kurtulmuş olan bazı kimseler, vak'anüvis Raşidin tâbiriyle «eşkiyadan olup zindanı tedmirden kurtulan bazı müfsidler», İstanbulda İkinci bir hükûmet darbesi hazırlamağa teşebbüs ettiler. (M. 1707) de, Çorlulu Ali Paşa sadaretinin başında, Ayvansarayda, sur dışında sabık Cebecibaşı Kiremitçizade Mehmed Ağanın yalısında gizli bir toplantı yaptılar, bu toplantıda, Mısır Valisi Köseç Halil Paşanın sadarete, Kulkethüdası Dev Ali Ağanın yeniçeri ağalığına, yalı sahibi Mehmed Ağanın da yine Cebecibaşılığa getirilmesine, Halil Paşa Basradan gelinceye kadar da Kara Mustafa Paşa namında hiç tanınmamış bir zatın da Sadırazam kaymakamı tayinine karar verdiler ve and içtiler. İçlerinde bulunan bir softa, yeni bir ihtilâlin devleti felâkete sürükleneceğini düşünerek keyfiyeti yeniçeri ağasına ihbar etti, o da Sadırâzama haber verdi. Ayvansaray içtimaında bulunanların isimleri bir deftere yazılıp ocak ağalarına tevkifleri emrolundu; ele geçirilebilenlerden birkaçı Babıhümayun önünde idam edildi.

Bibl. : Raşid Tarihi, III.

AYVANSARAY HİSARÖNÜ SOKAĞI — Fatih kazası Fener Nahiyesinin Balat Karabaş Mahallesi sokaklarındandır. Ayvansaray Caddesi ile Çember Sokağının yaptıkları kavuşakta başlayıp Demirhisar Caddesine paralel olarak gider ve ileride yine ona kavuşur.

Zikredilen kavuşaktan girildiğine göre, üç araba genişliğinde toprak bir yol olup, ötede beride moloz yığınlariyle örtülü ve harabelerle çevrilidir. Sokağın ancak sonlarında ikişer, üçer katlı, düzgünce ve hattâ güzelce kâgir binalar görülür (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AYVANSARAY KALAFAT YERİ — Ayvansaray sahilinde Ayvansaray Musevi hastahanesi ile Ayvansaray vapur iskelesi arasındaki yarım adacık üzerinde Halicin ve belki İstanbulun en büyük kalafat yeridir.

Bu satırların yazıldığı 1947 yılında Kalafat yerinin sahipleri şu zatlar idi ki hepsi de aynı zamanda İstanbul limanının en namlı çekek ustalarıdırlar: Şaban Usta, Koyunoğlu İbrahim Efendi, Kara Mustafa Usta, Yahya Efendi, Hafız Mehmet Usta, Şerif Kaptan. Çekek ustalığı gemileri kızağa alıp karaya çekmek, kalafattan sonra da denize atmak hüneridir. Kalafat yeri sahiplerinden birinin sahasına 150 - 200 tonluk en az 18 - 20 gemi çekebildiği kaydedildikten sonra aşağıdaki malûmat şayanı dikkat bir kıymet alır (1947).

Kalafat usta ve ameleleri umumiyetle çekek ustalarının adamlarıdır. 150 - 200 tonluk bir geminin sahibinden çekip indirme 300 lira çekek ücreti alınır; bu ücret sabit değildir, yer daralmışsa 500, hattâ 600 liraya kadar çıkabilir, insaf işidir; buna mukabil külfet ve masrafı beş kilo don yağıdır. Gemi kalafat yerinde kaldıkça günde 30 lira toprak kirası verir, bu da bazan 50 ye çıkabilir; bir gemide bir kalafat ustası ve 4 - 5 amele çalışır; amele yevmiyesi 10 - 12 lira olup gemi sahibine aittir; 150 - 200 tonluk bir geminin kalafatı 4 - 5 günde biter; bu müddet için halafat işçilerinin hüsnüniyet ve namusu şarttır; bazı hesap ameliyeleri yapılırsa ortalama şu rakamlar elde edilir:

150 - 200 tonluk bir geminin kalafatı beş günde 500 - 600 lira bırakır. Bir kalafat yerinde yirmi geminin mevcudiyeti düşünülürse çekek ustalarının beş günlük kazancı on bin liradır. Hesaplarda mübalâga olduğu da düşünülse bir kalafat yeri sahibi olmak ve çekek ustalığı yapmak tatlı bir iştir. İstanbulda hiçbir arsa bir kalafat yeri kadar verimli değildir.

Ayvansaray kalafat yerlerinde gemi tez-

gâhı kurulup inşaat da yapılır; gemi inşa ustaları ayrıdır. Bu satırların yazıldığı sırada hali hayatta veya ölmüş olup hatırlanan en kıymetli gemi ustaları şu zatlardır ki isimleri Türk deniz tarihine geçmeğe değer: Başta Fazlı usta, sonra Hurrem usta, Kemal usta, Pamuk Ahmet usta, Ahmet usta, Karakaş İlyas usta, Hacı Mehmet usta.

Ayvansaray tezgâhlarında balıkçı motorları ve büyük motorlar da inşa edilir; balıkçı motoru yapı ustası olarak Şevki usta, motor yapı ustası olarak Mehmet Bayrak usta kıymetli şöhretlerdir.

Ayvansaray'ın yakın geçmişteki en büyük şöhretlerinden birisi de sandalları idi; İstanbul kibarlarının, imparatorluk ricalinin kuru tekne halinde eşsiz bir sanat eseri olan kayıkları ve sandalları hemen istisnasız Ayvansaray kalafat yeri tezgâhlarında inşa edilmiştir. İnce sandal ustaları arasında da merhum Halil usta, keserini kullanacak bir el daha yetişemez şöhretini bırakmış büyük sanatkâr idi.

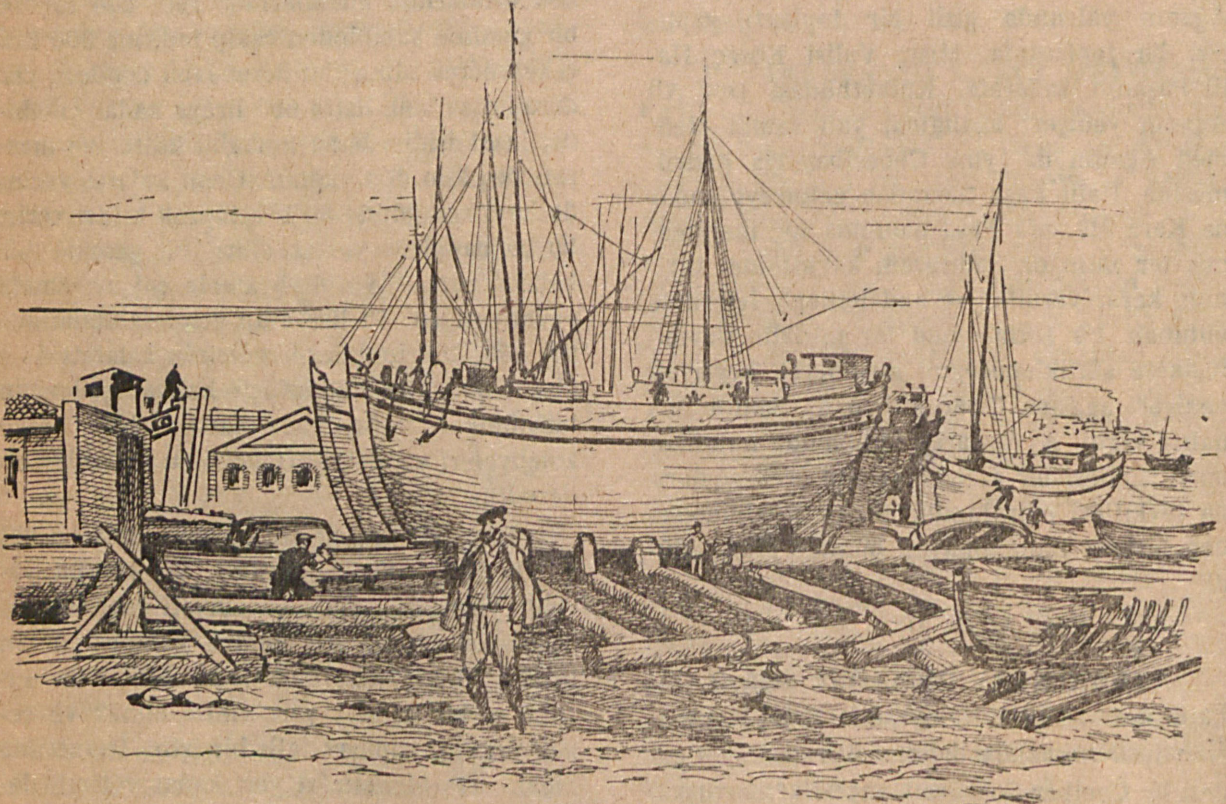
Ayvansaray tezgâhlarında 75 - 80 tonluk bir motor dört namuskâr amele ile iki buçuk ayda inşa edilebilir.

Bibl.: REK, ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYVANSARAY KUYU SOKAĞI — Ayvansaray semti ile Fener Nahiyesinin Balat Karabaş ve Atikmustafapaşa Mahalleleri arasında sınır teşkil eden sokaklardan biridir; Ayvansaray Caddesiyle Aya Vlaherna (Panaiya) kilisesinin bahçesi arasında uzanır ki, bu bahçenin önünde Derviş Alizade ve Mustafapaşa Bostanı sokaklariyle bir üçyol ağzı teşkil eder. Caddekavuşağından yüründüğüne göre, üç araba rahat geçebilecek kadar geniş, kaba taş döşeli ve bozuk bir yoldur; ve gayet hafif meyilli bir yokuştur ki, imtidadı olan Derviş Alizade Sokağı, İvazefendi Camiine doğru oldukça dik bir yokuş halini alır. Cadde kavuşağının sol köşesinde Ayvansaray Mescidi, altında İskender Bey Çeşmesi (B.: Ayvansaray Mescidi; İskenderbey çeşmesi) ve yanında bir mahalle kahvesi, az ileride sağda bir ikinci mahalle kahvesi vardır. Kayda değer başka bir hususiyeti yoktur (Mart 1947).

Bibl.: REK, ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

AYVANSARAY KÜLHANI SOKAĞI — Fâtih kazası Fener Nahiyesi, Atikmustafapaşa mahallesi sokaklarındandır. Mustafapaşa Bostanı ve Damataşı sokakları arasında uzanır. Bir toprak yoldur, ilk zikredilen sokaktan

Ayvansaray Kalafatyeri, 1959
(Resim: Nezih)

girildiğine göre, bir araba genişliğinde ve çok bozuktur, az ötede genişliyerek iki araba enine çıkar. Her iki tarafta umumiyetle ikişer kat ahşap ve kâgir binalar, yer yer tenekeli harabeler görülür. Bir meydanlığı müteakip solda iki katlı, sağda üç katlı bahçeli bir evle, Damatası Sokağına ulaşır (Ekim 1946).

AYVANSARAY MESCİDİ — Ayvansaray kapısı dışında, Ayvansaray Caddesi ile Ayvansaray Kuyu Sokağı kavşağı köşesindedir; halk ağzında Korucumehmedağa Mescidi diye maruftur. Bu satırların yazıldığı sırada Evkafça kadro dışı bırakılmış, mimarî kıymeti olmıyan kırmızı aşı boyalı harap bir ahşap yapı idi; fevkanî bir mesciddir; minaresi de olmayıp ezan, balkonumsu bir yerden okunurmuş; altında bir dükkân ve Onaltıncı Asır yapısı İskenderbey Çeşmesi vardır (B.: İskenderbey Çeşmesi); Evkaf tarafından Karadeniz Yalısından bir zata ve galiba ayda dört lira karşılığı kiraya verilmiş, müsteciri tarafından da gemi ve kalafat amelesi için bir bekâr pansiyonu haline konmuş bulunuyordu (Mart 1947).

Bu mescid hakkında Hadikat-ül-Cevami şu malûmatı veriyor:

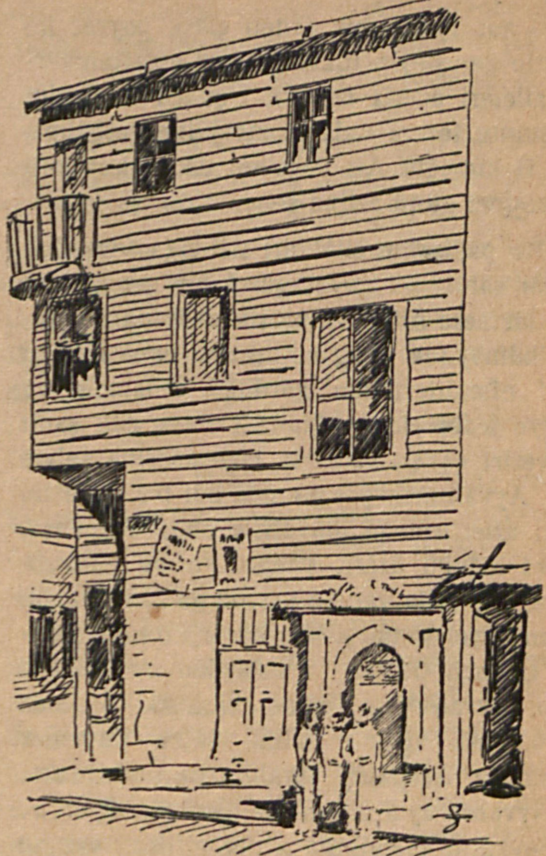
«Filasıl banisi Korucu Mehmed Çelebi bin Hüseyin'dir. Vaktiyle tarihi 999 (M. 1590) dur. Bânisinin kabri Tokmaktepenin eteğindedir. Kabir taşında türkçe şu beyit yazılıdır:

Dâri dünya bir misafirhanedir
Göç yarağın görmeyen divânedir

«Minberini Zâl Mahmut Paşa Türbesi kurbinde vaki İskenderbey Mektebinin hocası ve Çömlekçiler kurbinde Arpacı Hayreddin Mescidinin imamı olan Şeyh Abdullah Efendi koymuştur. Kabri Arpacı Hayreddin Mescidinin karşısındaki Ethem Baba türbesindedir. Ayvansaray Mescidi 1187 (M. 1773) ve 1249 (M. 1833) tarihlerinde yanmış ve kadılara kapı kethüdalığı yapmış Muhzir Hacı Bekri'nin kerimesi tarafından tecdiden inşa edilmiştir».

Tokmaktepe eteğinde kaydettiği kabir, gayet sade fakat pek azametlidir; dört köşeli iki büyük taş sütundan ibarettir ki İstanbul mezarlıklarında bir eşi daha yoktur denilse yeridir; İstanbul cengi şühedasının toplu olarak gömüldüğü Tokmaktepe şehitliğinde, bu tarihî tepeyi sanına lâyık bir azametle tezyin eden bir eserdir (B.: Tokmaktepe).

Bibl.: Hadikat-ül-Cevâmi, I; REK ve Muzaffer Esen, Gezi notu.

Ayvansaray Mescidi
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

AYVANSARAY VAPUR İSKELESİ SOKAĞI — Ayvasaray Caddesinden girildiğine göre, sağ tarafı Fatih Kazası Fener Nahiyesinin Balat Karakaş Mahallesine, sol tarafı aynı kazanın Eyyub Nahiyesinin Abdulvedut Mahallesine aid bir sokaktır. Üç araba geçebilir. Solda, köşe başındaki bakkalı müteakip, vâsi bir sahaya yayılan «Nurkalem Limited Şirketi kurşun kalem fabrikası» vardır. Bitişiğinde yalnız kazıkları kalmış, iki üç kayık bağlı bir iskele bulunur. Sonra Ayvansaray vapur iskelesi gelir.

Sağda baştan itibaren Papağan Doyum Evi, yanında, iki katlı bir ev bulunmaktadır. İskele binasına kadar, daha da genişliyen yolun bu kenarı, kereste ve kütük yığınları ile kaplıdır (Ekim 1946).

İsmail Ersevim

AYVANSARAY YANGINLARI — İstanbulun bu semti, tarihî büyük yangınların birkaçında baştan başa harap olduktan başka, kendi sınırları içinde çıkan ateş âfeti ile de birkaç defa mahvolmuştur.

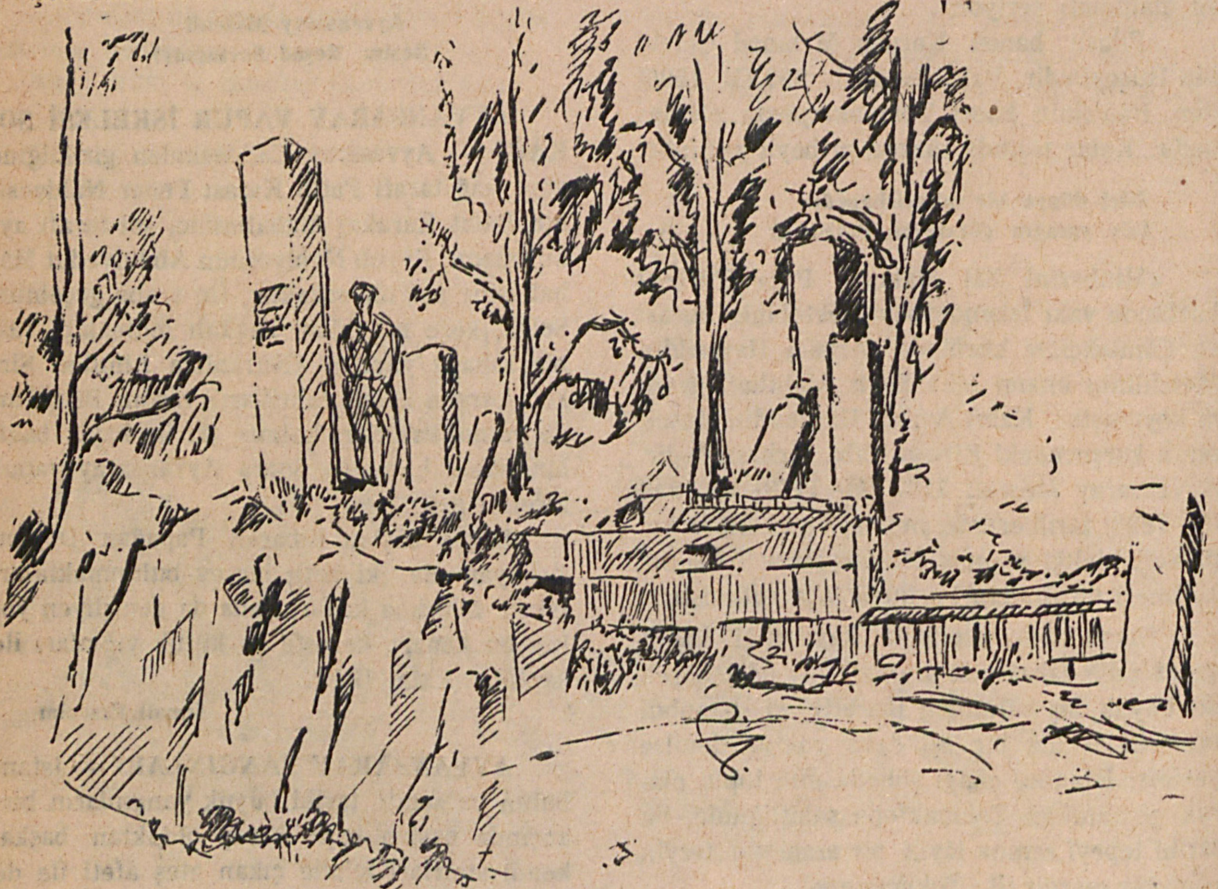
1755 (H. 7 Şaban 1168) yangını — Pazar

gecesi sur içinde bir evden çıktı, poyraz ile sür'atle genişleyip fukara, kibar eşraftan birçok aileleri açıkta bıraktı; Üçüncü Osman'ın cülûsunun tezine sadaret mevkiine getirilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın da, sadaretinin elli beşinci günü azline sebep oldu. şöyle ki:

Bu padişahın silâhtarı Ali Ağa tenasübü endam sahibi ve gayet güzel bir gençti, davudî bir sese sahip ve musikiye âşina idi; sarayı hümayuna çırağ edilmeden önce intisap ettiği efendilerinden gördüğü muamele ve terbiye icabı Hakimoğlu Ali Paşa gibi şanlı bir veziri çekemiyenlerle birleşmesine sebep oldu, Ayvansaray yangınında âdi bir hiyle ile veziri azlettirmeğe muvaffak oldu. Ali Paşa, mutad olduğu üzere yangın yerine gitmişti. Padişahların da yangın yerine gelmesi, ateşin bir an evvel sönmesi için bir uğur sayıldığından Üçüncü Osman da saraydan bir filikaya binip Ayvansaray önüne gitmişti. Silâhtar mahbub Ali Ağa'nın talimi üzere Kapıcılar Kethüdası Arapkirli İbrahim Bey, Sadrâzamı Ayvansaray'a yakın bir yerde önliyerek:

— Şevketlû efendimiz avdet ettiler, yangın söndürüldü, siz efendim de buyurun! dedi. Sandal ile Bahçekapısına döndü, fakat tam karaya çıkacağı sırada atılan toplar, Padişahın saraya henüz döndüğünü ve kendisine iğrenç bir oyun oynandığını anladı; beri tarafta da Silâhtar Ali Ağa garazına yol vermeğe muvaffak oldu, Padişaha:

— Şevketlû efendimiz henüz deniz yüzünde yangın haberinin neticesini beklerken Sadırâzam izinsiz, pervasız alıp yürüyüverdiler! diyerek gazabı hümâyûnu tahrik etti. Ertesi günü, Beşiktaş Sarayında huzuru hümâyûna varan Ali Paşa Pâdişahın acı hitabı ile karşılaştı, huzurdan çıkıp Kızlarağası odasına varınca da, mührü hümâyûnu, istenmesini beklemeden: «Gayri kullarına kerem eylesinler, zira ihtiyar oldum, muradı hümâyûn üzre hizmet edemem, kafese girmiş kuş gibi ellerindeyiz. İsterlerse azlederler, isterlerse öldürürler» diye Pâdişaha gönderdi. Derhal azledildi ve can düşmanı Silâhtar Ali Ağa'nın nezaretinde Bostancıbaşı kayığı ile Kızkulesine gönderildi. Kızlarağası odasından Bostancıbaşı kayığına giderken, Sultan Osman'ın

Otaktepe altında Ayvansaray Mescidi bânisi Korucu Mehmed Ağanın kabri
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

kasrın penceresinden kendisini seyrettiğini gören Hakimoğlu Ali Paşa, bütün vakar ve azameti yer ile bir temennâ ederek Pâdişahı selâmlamış, Pâdişah: — Ne garip adamdır, böyle vakitte istifini bozmayıp cesurane selâm verir, ne korkmaz, gayyur adamdır! demiş, muhatabı olan zat da:

— Paşa kulunuz eski vezirdir, vezirlik âdabını güzel bilir! Cevabını vermişti (B.: Ali Paşa, Hekimoğlu; Osman III).

1861 (22 Birinci Teşrin 1278) yangını — Lonca'da 219 ev yandı.

1863 (31 Temmuz 1280) yangını — Lonca'da 79 ev yandı.

1878 (19 Nisan 1296) yangını — Lonca'da 67 ev yandı.

AYVA SOKAĞI — Beyoğlu kazası, merkez nahiyesinin Çukur Mahallesi sokaklarındandır. Karakurum ve Çukur Sokakları arasında uzanır. İki araba genişliğinde ve kaba taş döşelidir. Evler, ekserisi üçer kat olan kâgirlerdir. Sekenesini Rumlar teşkil eder.

Sokağın kayda değer başka bir hususiyeti yoktur (Temmuz 1947).

İsmail Ersevim

AYVATYAN (Matteos) — Ermeni muharrirlerinden; Mıgır Kalfa isminde bir zatın oğludur, 1830 da Kayserinin Muncusun köyünde doğmuştur. On altı yaşında İstanbula gelerek Samatyadaki Sahakyan Mektebinde okumuş, 1852 - 1858 yılları arasında ermenice «Masis» mecmuasında yazıları çıkmış, 1859 yılında Yedikule Ermeni Hastahanesinin matbaasını kurmuştur. 1862 de bu matbaanın kapanması üzerine bir müddet muallimlik etmiş, 1869 da Ermeni harfleriyle türkçe neşredilen «Manzume» gazetesinin yazı işleri müdür muavinliğini üzerine almış ve aynı yıl içinde «Ararat» gazetesini kurmuştur, ki Masis adı Araratın ermenicesidir.

Ayvatyan, cesur bir tenkidci olarak tanınmıştır, devrinin hükûmeti ile mücadeleden çekinmemiş, bundan dolayı da gazetesi sık sık kapatılmıştır. 1876 da Trabzonda bulunan bir Ermeni ruhanisinin aleyhinde yazdığı bir makale yüzünden hakkında hükûmete şikâyet edilmiş, tevkif olunmuş, birkaç ay sonra, aynı yılın aralık ayının 13 ünde vefat etmiştir. Galatadaki Ermeni kilisesinde medfundur. Ayvatyan'ın başlıca eserlerinden biri «Ermeni Kilisesi ve Amerikalı Misyonerler» (1860(, diğeri de bir Ermeni grameridir (1863).

Kevork M. Pamukcuyan

AYVATYAN (Ohannes Kalfa) — Sıvacıbaşı namı ile tanınmış Kayserili bir Ermeni kalfasıdır. Tarihçi H. Mırmıryan bu zatın Üsküdar'da İcadiye'de büyük bahçeli bir köşkte oturduğunu ve Eçmiyazın Katoğikosu Hirimyanın İstanbuldaki hâmisi olduğunu yazıyor. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı

Kevork M. Pamukcuyan

AYVAZ — Eski kibar konaklarında en kaba işlerde kullanılan uşaklara verilmiş isimdir; ekseriya ermeni, yahudi, kürd olurlardı; başlıca vazifeleri şunlardı:

1 — Mutbakdan (matbah, mutfak) sahanlığa ve hareme yemek taşımak. Konaklarda yemeği erkek aşçılar pişirirdi, mutbakda bir aşcıbaşının idâresinde tatlıcısı, hamurkârı, yamağı en az beş altı kişi bulunurdu; mutbakda, hem konağın içine yemek kokusu yayılmaması, hem de, yağ parlama ihtimali ile yangın tehlikesine karşı konakdan ayrı, bağçenin uzak bir köşesinde yapılırdı. Yemek zamanları tabla tabla hazırlanan yemekleri ayvaz alır, götürürdü. Haremin yemek tablasını, haremle selâmlık arasındaki bir dönme dolabla, öte tarafda tablayı alacak câriyelerin yüzünü, elini görmeden hareme verirdi (B.: Dönme dolap).

2 — Kışın mangalları hazırlamak. Eski Konaklarda salonlara divanhâne yolunda sofa denilirdi, bu büyük salonlar hem ocak = şöminelerle hem mangallarla ısıtılırdı. Bir de bazı konaklarda bir sobalı oda bulunurdu; ve bunlar dâima kahve ocağı denilen odaya bitişik olurdu. Bu odalardaki «soba», zamanımızdaki odun sobası değildir; kahve ocağındaki ocak kışın durmadan yanardı, çay, kahve, sahleb hep bu kahve ocağında hazır bulunurdu. Kahveocağındaki ocağın bitişik odaya rastlayan ard kısmı ateş tuğlası ile gaayet ince olarak örülürdü ve bitişik odadaki yüzü bir kör şömine şeklinde bir çıkıntı yapardı, ocağın bacası da ayni yapı ile duvar içinden çıkardı; ve kahve ocağının duvarından yanan ocağı, bitişiğindeki sobalı odaya bir nevi kalorifer vazifesini görürdü. Konağın geri kalan 30 - 40 odanın oturulanları mangallarla

ısıtılırdı. Her sabah sekiz on mangalın kömürünü doldurarak, yakmak, kömürler iyice yandıktan ve mangallara tepeleme kor oturtulduktan sonra mangalları yerlerine dağıtmak ayvazın vazifesi idi.

3 — Akşamdan gece için şamdanları temizlemek, mumlarını dikip hazırlamak. Petrol lâmbaları çıktıktan sonra lâmbaların gazını doldurmak, fitillerini kısmak, şişelerini silmek.

4 — Vekilharcın yanında çarşıya gitmek, alınan şeyleri konağa getirmek, yâni konak hammallığı yapmak.

5 — İcabında sebze ayıklamak, bulaşık yıkamakda mutbakda aşcı yamaklarına yardım etmek.

6 — Mutbak odununu yarmak, kırmak.

Ayvazlar başlarına bir keçe külâh giyerler, külâha koyu sarı, mavi, mor kaba dülbend, çevre sararlar; sırtlarına da salta, yahud önü kapalı, omuzdan iliklenir yelek, bacaklarına da kara bez şalvar giyerlerdi; bellerine de yine kara bir kuşak sararlardı; yazın daima yalın ayak dolaşırlar, sokağa çıkarken kara meşinden kaba kundura, ardı basık yemeni, tomak geçirirler, kışın da daima çiçekli kaba yün çorap giyerlerdi.

Bir konakda ayvaz, yukarıdaki işlerinden de aydın olarak anlaşılar, en hor insandı.

İstanbul konaklarında ayvazlar Tanzimat inkılâbında bu horlukdan kurtuldular, ayvaz adını muhafaza etmekle beraber diğer uşakların gördüğü muameleyi gördüler; efendi ayvaza hitab eder oldu. 1909 inkılâbından sonra da büsbütün ortadan kalkdılar.

Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca merhumun İstanbul Ansiklopedisine tevdi ettiği notlar arasında destan kılıklı bir manzume vardır, kimin olduğunu kaydetmiyor, kendisinin olmadığı muhakkaktır; tab'ı hezle mâil şâir yalın yüzlü genç ayvazına gönül verib hareme ağa diye çekib alan bir hanımı hicvediyor :

Ermeni, kürd mü desem, lâz mı desem
Dangıl dangul bitli ayvaz mı desem
Hamam külhanında haylâz mı desem
Hanım gönül vermiş yalın şehbaza

Gözleri güzelmiş, yüzü maskara
El ayak düzgünmüş, ama kapkara
Saçı samurmuş, içinde yara
Devlet kuşu kondu yoluk palaza

Hanımım çık dolaş çarşı pazarı
İki keçelidir nevcivanları
Bulunur çöp çatan bir kocakarı
Ağalık olur mu yağlı ayvaza

Bir çuval sabunla ağarmaz eti
Hamamda dellâklar yıkamaz iti
Kaşlarında oynar canbazdır biti
Küheylân der sorar isen haylâza

Daltaban oğlanı çekme halıya
Telli duvağını asma çalıya
Kül elenir konak ile yalıya
Nikâh kıydırma gel emred papaza..

İstanbulun eski kibar ve rical kapılarındaki ayvazlar hakkında, Sermed Muhtar Alus, İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlarda şu satırları yazıyor:

«1908 Meşrutiyetinin ilânına kadar İstanbuldaki büyük konaklarda, vükelâ, vüzera, kalbur üstüne gelen bütün paşalar, beyefendilerin selâmlık bölüklerinde ayvaz denilen uşakları vardı; bâzı kapılarda iki tane de bulunurdu.

«Ayvazlar Şark Ermenilerinden çıkardı. Dilleri İstanbulun Samatya, Kumkapı Ermenilerine benzemez, gayet kaba idi.

«Vazifeleri: Öğle ve akşam vakitleri, tahtadan değirmi bir tablaya yemekleri koyup başına almak, harem bölüğünün kapısına, selâmlık bölüğüne taşımak; lâmbalara gaz koymak, fitillerini kesmek, lâmba şişelerini temizlemek; kışın mangallara kömürlükten kömür; sobalara odunluktan odun çıkarmak ve taşımak; konak hamamı yakılacağı vakit külhanı yakmak.

«Kendilerine mahsus kıyafetleri vardı: Başta umumîyetle kalıpsız fes, sırtta siyaha çalar kaba çuhadan salta, alt tarafta şalvar; kaba yün çorap, çivili kundura.

«Ağavat dairesinin en cefakeş, en hor görülen, en hor işlere saldırtılan ayvazlardı. Kıdemli ağaların, hattâ uşakların sırf kendilerine aid işler, bu gibi angariyeler de hep ona yükletilir, hepsine eyvallah deyip boyun eğerdi. Bayramlardan, yortu günlerinden başka öyle bir kılıkta bulunurdu ki yabancı bir kimse görse bu acayip mahlûk nedir? diye şaşarlar. Suratı, elleri, çıplak ayakları karalara bulanmış Gömleğinin açık göğsünden kara kara kıllar fışkırmış. Yanına biraz yaklaşılacak olsa, gaz kokusundan, is kokusundan burnunun direği kırılır.

«Nenin müstesnası yok ki? Bir tarihte bilmem hangi büyük zatın konağında öyle yakışıklı, genç, yalabuk bir ayvaz varmış ki «Köroğlu» hikâyesinden alınan bir manzume metni bozulup bestelendikten sonra bu gence atfedilerek dillere düşmüştür:

Kır ata bindim bahs ile
Seni sevdim heves ile
Altın yazılı tas ile
Ayvaz mey doldur, mey doldur
çocuk sen doldur, sen doldur.

«Bu türkü bizim çocukluğumuzda bile nice saz fasıllarında çalınır ve söylenir, güfte ve bestesi çok beğenilir, unutulacak olursa araya katılmasını ısrarla isteyenler bulunurdu».

AYVAZ (Bir Köroğlu bir) — İstanbul avam sohbetinde kullanılan sözlerden, çocukları olmayan karı koca; misal: — Malûm ya... Kalabalığımız yok, bir köroğlu bir ayvaz.

AYVAZ (Üsküdarlı Kaşabbaşıoğlu) — Köroğlu hikâyelerinin ve rivayetlerinin hepsinde rastlanan br kahraman; Köroğlunun, güzelliğini ve yiğitliğini işitip kaçırdığı, Çamlıbel'e getirdiği delikanlı.

Bir çok rivayatlerde Köroğlunun Ayvaz'a uzaktan uzağa âşık olduğu anlatılır; fakat İstanbulda taş basması olarak yayınlanmış olan Köroğlu hikâyesinden başka hikâyelerde, Ayvaz'ın, Çamlıbele geldikten sonra Köroğlu'nun «mahbubu» olduğu söylenmemiştir. Hepsinde Ayvaz, Köroğlunun beylerinden savaş arkadaşlarından, keleşlerinden biridir; çok defa o, Köroğlu'na kâtiplik ve yâverlik vazifesinde görülür. Bâzı rivayetlerde mânevi evlâdı, bir rivayette (Özbek rivayeti) veliahdi rolünde görülür. Maraş rivayetindeki şiirlerden birinde, Köroğlu ondan «küçükten büyüttüğü, üğrüleyüp uyuttuğu, mah yüzünü seyrettiği Han Ayvaz» diye bahseder.

Üsküdarlı Kasabbaşıoğlu Ayvaz
(Resim: Sabiha Bozcalı)

Anadolu rivayeti Köroğlu hikâyelerinde Ayvaz, Üsküdarlıdır. Anadolu dışı anlatmalarda onu başka mamleketlere mal ederler; İran Azerbaycanında meydana gelmiş bir Köroğlu hikâyesinde (Chodzko'nun tesbit ettiği metin) Ayvaz Urfalıdır; Özbek anlatmasında Gürcistanlıdır.

Ayvaz'ın maceraları Köroğlu hikâyelerinde uzun bir bölüm tutar; her kahramanın macerasını ayrı bir hikâye halinde ve mufassal şekilde veren Azerbaycan ve Doğu Anadolu anlatmalarında 12 veya 24 «kol» içinde «Ayvaz kolu» da vardır; bu ad ile anılan kol, Ayvaz'ın Kasabbaşıdan hile ile kaçırılmasını ve Çamlıbel'e getirilmesini anlatır: Ayvaz'ın şöhretini işiten Köroğlu, onu kaçırmak için bir hile düşünür, güzel çocuğun babası Kasabbaşıya bir sürü koyun götürür, sürüyü şehirden uzak bir yere bırakır Kasabbaşı sürüyü görmek üzere giderken, babası ile beraber gitmeğe heveslenen Ayvaz, bir ara yalnız kalınca, Köroğlu çocuğu atının terkisine atar ve kaçırır; Ayvazı kurtarmağa gelenleri, Kasabbaşının adamlarını, dövüşte yener, yahut yiğitliğiyle kendine bendeder, böylece Ayvaz'ı Çamlıbel'e götürmeğe muvaffak olur.

Ayvaz'ın yaşamış, gerçek bir şahıs olup olmadığı ve aslı nereli olduğuna dair şimdiye kadar bazı düşünceler yürütülmüştür; Ziya Gökalp Köroğlunda «Gazneli Mahmud» u, Ayvazda da Mahmud'un gözdesi ve n e d i m i «A y a z » ı görmek istemiştir; bu izah hiçbir sağlam esasa dayanamaz.

Ayvaz'ın Üsküdarlı olduğunu kabul eden rivayetler oldukça yaygındır; fakat bununla İstanbulun malûm Üsküdarı mı anlaşılmalı-

dır? Köroğlu hikâyelerine oğlunun maceraları karışan Üsküdarlı bir Kasabbaşı yaşamış mıdır? Kat'î bir şey söylenemez. Köroğlu hikâyelerinde Türkmen kabilelerinden birçoğunun isimleri vardır ve bu hikâyelerdeki maceralardan pek çoğunun Türkmenlerle ilgisi vardır. Öte yandan, XVIII. yüzyıl başlarına aid bir vesikada «Üsküdar Türkmeni» adı ile bir aşirete rastlıyoruz; Ayvaz'ın, Üsküdarlı Türkmen aşiretlerinden bir güzel delikanlı olması ihtimali de böylece varid oluyor.

Köroğlu ile birçok arkadaşlarını XVI, yüzyıl sonlarının ünlü Celâlileri arasında gösteren vesikalar (okuyunuz: Pertev Naili Boratav, Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği, S. 193 ve devamı) vardır. Celâlilerden bahseden hicrî 996 tarihli bir hükümde Köroğlu hikâyelerinde adı geçen şahısların adlarını hatırlatan isimler arasında Ivaz adlı bir Celâliden de bahsedilmektedir. Ama vesikada bunun Köroğlu ile ilgisini gösteren herhangi bir kayıt yoktur. Bununla beraber yine bu çeşit vesikalardan birinde, hicrî 988 tarihli hüküm, Bolu civarında zuhur etmiş şaki Köroğlu'nun «çektiği» (yani zorla kaçırdığı) bir «emred oğlan» dan bahsediliyor. Belki de bu, hikâyelerdeki Ayvaz'ın tarihî simâsıdır.

Bir Köroğlu Hikâyesi kitabının kapağında Ayvaz Köroğlunun ardındaki yalın yüzlü genc

(Resim: Hâlid)

Burada, «Tevatür ile Meşhur Köroğlu Hikâyesi» nden güzel Ayvaz üzerinde birkaç m e t i n parçası kaydedelim.

Köroğlunun Ayvaz elinden mey içerken söylediğidir:

Bugün bir keyfiyetim var
Ayvaz mey doldur mey doldur
Arada bir işretim var
Ayvaz mey doldur mey doldur

Kolunda kolbağı mercan
Sana kurban olsun bir can
Elinde fağfuri fincan
Ayvaz mey doldur mey doldur

Kır at görünmez haşadan
Ben korkmam beyden paşadan
Altın yaldızlı şişeden
Ayvaz mey doldur mey doldur

Köroğlu'nun Ayvaz'ı Üsküdardan kaçırdığını söylediğidir:

Seni Üsküdardan aldım
Şükür muradıma erdim
Şimdi Çamlıbele geldim
Hele mey doldur mey doldur

Köroğlunun Ayvaz ağlarken söylediğidir:

Oğlum Ayvaz Kasabbaşı gelmez mi
Hanım ninen saçlarını yolmaz mı
Hani benim Han Ayvazım demez mi
Başı telli Han Ayvazım ağlama

Ayvaz'ın güzelliğini ve tuvaletini tasvir eden parçalar:

★ **Benden selâm olsun oğlum Ayvaza**
Çifte benli sîm bilekli zorbaza

★ **...... kaput giymiş sırma yakalı**
Atı al yeleli kulak küpeli

★ **Ayvaz'ın gül rengi gülden tâzedir**

★ **Oğlum Ayvaz bir hoş bakar**
Ateşi bağrımı yakar

★ **Âlem gülse Ayvaz gülmez**
Elâ göz yaş mıdır nedir

★ **Şimdi görürsün kendini**
Gülden kırmızı rengini
Görmedim bunun dengini
Gelür gürleyi gürleyi

★ **Yataktan kalkmış bir arslan**
Gelür horlayı horlayı
Buluttan çıkmış ay gibi
Gelür parlayı parlayı

★ **Tıflı nevreste civandır**

Pertev Nailî Bortav

Rumî 1341 milâdî 1925 de İstanbulda Sûdi Kütüphanesi tarafından basılan ve kapağında «yanlışlarını düzelten Sin. Te. Ha» diye işâret edilen bir Köroğlu Hikâyesinde Üsküdarlı Kasabbaşının oğlu Ayvazın kaçırılışı sahnesi şöyle nakledilmiştir:

«Köroğlu bir gün Çamlıbel'in karşısındaki yaylaya bir oba Türkmenlerin çadır kurub oturduklarını gördü, çadırın birinden bir kız çıkıp tekrar içeri girdi, Köroğlu hemen bin can ile o kıza âşık oldu. Kızı babasından helalliğe istemek üzere atına binerek yaylaya vardı. Kızın babası Köroğlunun kıyafetine bakarak bunun bir dağ haydudu, kanlı gözlü, bed yüzlü cellâda benzer herif olduğunu görüb anladı, bir hile ile başından savmak isteyerek:

— Behey ağam! Ben kızımı senden alâsına mı vereceğim, canıma minnet ki senin gibi pehlivan damadım olsun, lâkin sen yalnız başına dağlarda iskân etmişsin, böyle yerlerde bir kızın münasebeti olamaz, size arkadaş olmak için bir delikanlı lâzımdır, hem size hizmet ider hem yoldaş olur, dilediğin yere beraber gider... dedi.

Bunun üzerine Köroğlu:

— Söylediğin pek münasib, fakat bu vasıfda bir delikanlı nerede bulmalı?..

Dedikde kızın babası:

— İstanbulda Kasabbaşının bir oğlu vardır, dünyada bir misli görülmemiştir. Dünya güzeli odur; anın cemâlini bir kere gören âşık olur, tamam size lâyıkdır, adına Ayvaz derler.. dedi.

Köroğlu:

— Pek güzel ama anı nasıl almalı?

deyince:

— Bu iş kolaydır, sana bir sürü koyun ile bir de dört boynuzlu koç vereyim, onları alub Üsküdara gidersin, koyunları İbrahimpaşa Çayırında bırakıp kendin Kasabbaşının dükkânına varırsın, bir sürü getirdim görünüz dersin, o sırada oralarda gezinen çocuğun kulağına kuzum sana görmeğe sezâ dört boynuzlu bir koç getirdim dersin, çocuk bunu işidince babasına sizinle beraber çayıra varmak için recaya başlar, eğer pederi götürmemek isterse efendim ben küçükbeyi atımın terkisine alırım, size hiç zahmeti olmaz diyerek Ayvazı terkiye bindirdiğin gibi kaçıp gelirsin.. dedi.

«Köroğlu bu tedbiri pek beğendi. Türkmenden koyunları alıp doğru Üsküdara geldi, ve onun dediğini yaptı. Köroğlu Ayvazı terkisine alıp Üsküdardan babası ile beraberce İbrahimpaşa Çayırına geldiler, Kasabbaşı sürüyü temaşa ederken Köroğlu:

Kasabbaşı Kasabbaşı
Sürü senin Ayvaz benim..

Deyüb atını mahmuzladı, mâlûm olduğu veçhile at yelden tez gider. Kuş gibi uçar olduğundan gözden nihan oldu. Kasabbaşı oğlunun kaçırıldığını görünce can başına sıçradı, çobanlara bu adamın kim olduğunu sordu:

— Efendim buna Köroğlu derler, Çamlıbelde haydutluk eder..

dediklerinde bîçâre pederin gözlerinden yaşlar döküldü. Doğruca Paşakapusuna varub keyfiyeti anlattı. Paşa, Kasabbaşıya tesliyet idüp:

— Merak etme, Timurlenkoğlu Kenanı bu haydudun peşinden gönderelim, onun hakkından gelir, biz de ardı sıra askerle varır Ayvazı kurtarırız! dedi.

Kenan haydudun arkasından yola revan oldu.

Köroğlu Ayvazı alıp kaçmağa başladıkda Ayvaz korkub ağlamağa, güzel gözlerinden

inci gibi yaşlar dökmeğe başladığından Köroğlu Ayvazı teselli ve teskin için şu beyitleri okudu :

At ardından Ayvaz bana sarılır
Baban şimdi Ayvaz sana darılır
Ayağına giymiş çizme sarıdır
Başı Bağdad şallı Ayvaz ağlama
Ağlayyub da beni yoldan eyleme

Sonra arkasına gelir gider var mı diye bakdıkda Kenanın gelmekde olduğunu gördü, korkmadığını göstermek için Ayvaza şöyle söyledi :

Ayağına çağşır giymiş mavidir
Kenan gelse o da sana mâildir
Sen güzelsin dünya buna kaaildir
Başı Bağdad şallı Ayvaz ağlama
Ağlayub da beni yoldan eyleme

Anan seni benim için besledi
Bana bunu seni bilen söyledi
Köroğlu da Ayvazını diledi
Başı Bağdad şallı Ayvaz ağlama
Ağlayub da beni yoldan eyleme

AYVAZ ALİ (Kayıkcı Güzeli) — Bir meddah hikâyesi kahramanıdır.

Samurkaş Ayvaz Ali İkinci Sultan Mahmut zamanında Sirkeci iskelesindeki kayıklardan birinde sabahtan akşama denize kürek çalan bir kayıkçı şehbazı idi. Henüz on sekiz yaşında bir nevcivan olup samur kâkülü alnına dökülmüş, karanfil bıyıkları yeni yeni terleyüp bükülmüş, bakışları merdâne, hal ve tavrı levendâne, kayıkçılar arasında güzellikte bir tâne idi. Kıyafeti dahi kıyafet idi: Yalınayak, baldır bacak çıplak... Sinesi üryan, kollar sıvalı... Belde Trablus kuşağı, başta keçe külâh üstüne şal sarılmıştır...

Günlerden bir gün ikindi vakti altmış, altmış beşlik bir kadın ile ferâce altına yeni girmiş on dört yaşlarında gonce gül misali bir kız, Samurkaş Ayvaz Alinin kayığına bindiler. Nereye gideceklerini söylemedikleri gibi, Ayvaz Ali de nereye götüreceğini sormadan iskeleden açıldı. Kadınlar ırz ehli göründüklerinden delikanlı yüzlerine bakmıyordu. Amma yaşlı kadın pırpırı oğlanı göz hapsinde tutuyor, kayıkçı güzeli de bunu hissediyordu. Limandan açılıp Salıpazarı açıklarına geldiklerinde Ayvaz Ali nihayet başını kaldırıp:

— Nereye gideriz nine hatun?

Diye sorunca kadınların ihtiyarı:

— Kuruçeşmede Sultan yalısına!...

Dedi.

O sırada güzel kız da söze karışıp Alinin asla beklemediği lâübalilikle:

— İnci tanesi terlerin ile gümüş bazularının hakkını bahşişiyle alırsın kayıkçı güzeli!...

Dedi.

Bre meded!... Ayvaz Ali aklını oynatayazdı... O zamanlar yeniçerilerin zorbalıkta ve türlü türlü rezâlet ve edebsizlikte azgınlık devri idi. Samurkaş Ali de yeniçeri ocağına kayıtlı yoldaşlardandı. Ortalık da kararmak üzereydi...

Henüz on sekiz yaşında idi amma, Samurkaş Ayvaz Ali için Salıpazarı önünde kayığı alarga edip akıntıya vermek ve palasını çekip: «Sesinizi kısın, yoksa kıtır kıtır keserim» diye tehdit ettikten sonra kadınları Marmara açıklarına götürmek ve tâzesi ile gök ile deniz arasında dilediği gibi muhabbet etmek işten bile değildi. Fakat kendisine âdeta ilânı aşk eden kızın sesinde öyle bir sihir, füsun ve halâvet vardı ki:

— Sultanım!... Ayağına yüz ve göz süreyim... Size para ve pul lâfı eden yoktur... Emir sizden, itaat da benden!..

Dedi, dedi amma evvelki hicâbı da terkeyledi. Gözlerini kızın, yaşmak altında bir çift siyah elmas gibi parlıyan gözlerinden ayıramadı. Kürekleri âheste âheste alırdı. Her ne hal ise, karşılıklı tebessümler, göz süzmeler ve iç çekmelerle Kuruçeşmeye geldiler.

O sırada akşam ezanı okunuyordu. Kadınlar yalıya çıkarken güzel kız:

— Şahbazım... Vakit geç oldu... Kayığını yalının kayıkhanesine çek... Bu gece yalımda misafir ol!...

Dedi.

Burada da bir «ya hey!...»

Samurkaş Ayvaz Ali içinden: «Hele bakalım... Bu gece gün doğmadan neler olacak!» diyerek kayığını Kuruçeşmedeki Sultan yalısının kayıkhanesine çekti...

Kayıkhane zifirî karanlık... Ayvaz Alinin karnı da iyice acıkmış, zil çalardı ve: «Kadınlar, hele o güzel kız beni unutacak değildir...» diye düşünürken elinde fener ile bir hırvat uşak geldi :

— Buyur bakalım delikanlı... Seni Ferahnâz Sultan Hanımefendimiz ister...

Dedi ve Ayvaz Aliyi yalının harem kapısına götürüp bir dadıkalfaya teslim eyledi. Kalfa da pırpırı oğlanı her birinde yüz adet mum yanar dört büyük âvize ile tenvir edilmiş bir mükellef divanhâneye çıkardı ki, ziynet ve şaşaası kayıkçının gözlerini kamaştırdı. Ortada altın sini ile sofra kurulmuş, üstündeki nimetler ne sayılır, ne tarif edilir, bir kuş südü eksik... Bir tarafta hanende ve sâzende cariyeler... Ortada pervâne gibi dönen hizmetkâr halayıklar... Sofranın başında da hanım sultan oturmuş ki, kayıkçı Samur Ayvaz Alinin o dilbaz güzel kızla beraber yalıya getirdiği altmış beşlik hâtundur... Amma yüzünde aklık, yanağında allık, gözünde sürme, kaşında rastık, saçlar kınalı, iğne, küpe, yüzük, bilezik, gerdanlık mücevherden yana da kuyumcu dükkânı gibi...

Ayvaz Ali, yer öpüp el pençe divan durunca hanım sultan bir kahkaha attı:

— Benim yalınayaklı şehbazım!.. dedi. Bu sofra ve bu meclis senin içindir... Şöyle yanıma gel de seninle şarabı erguvan nuşedelim... Ve şu fâni dünyada felekten bir gece çalub kendimizden geçelim..

Kayıkçı oğlan da içinden: «Zannım, bir batakhâneye düştük... Burada emre itaat gerektir...» dedi ise de azıcık nazlanmayı da nevcivanlıkşânından bildi:

— Sultanım efendim... Ben bir yalınayaklı kayıkçı bekârı garîbim... Sen efendimle bir sofrada oturup şarabı erguvan nûşetmek ne haddimdir!...

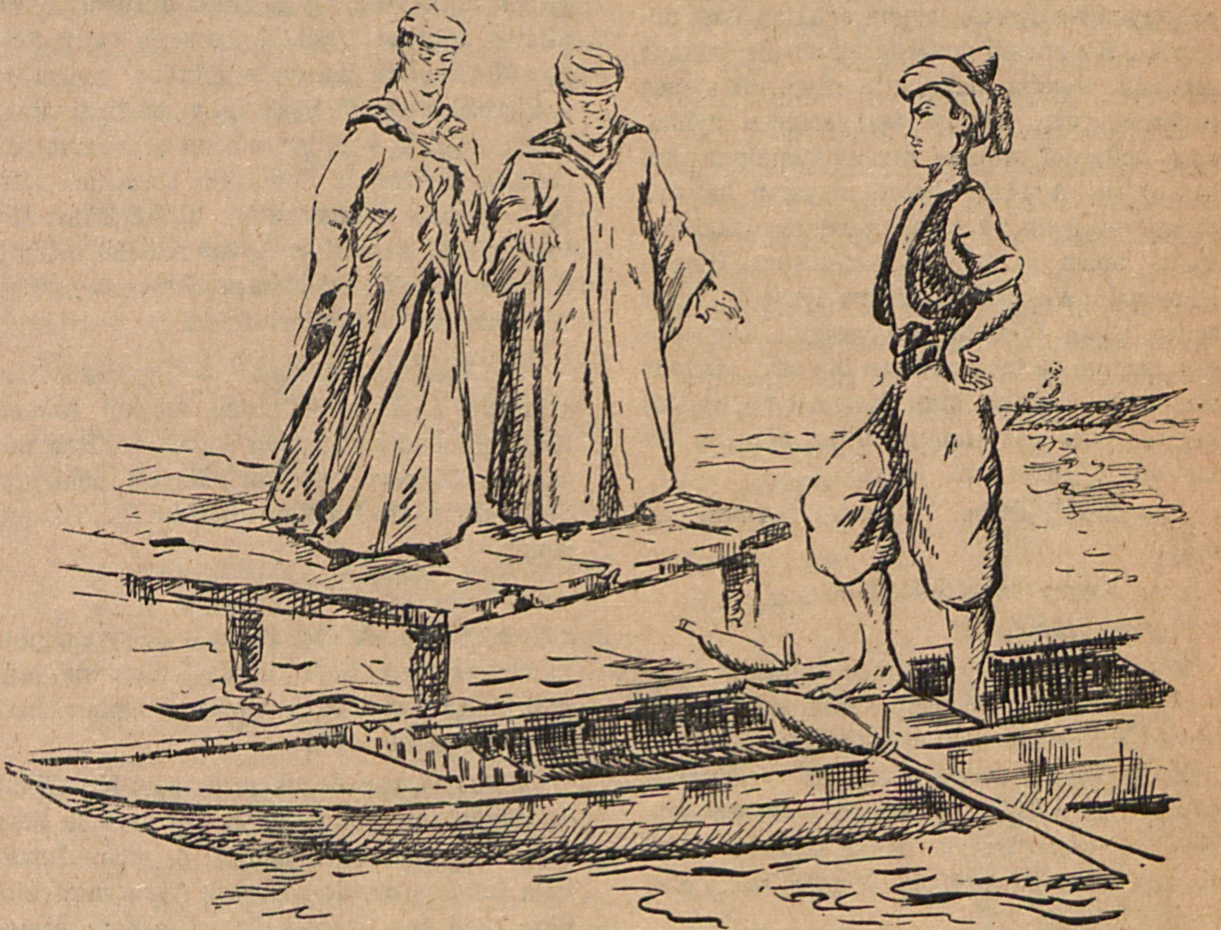
Dedi. Hanım sultan:

— Yok... Yok... Ben bu gece sen şehbazımın elinden bâdenûş olurum...

Dedi ve Samurkaş Ayvaz Aliyi dizinin dibine oturtarak saz ve söz ile bir kaç saat muhabbet eylediler ve altın tas ile şarabı erguvanı dolu dolu içtiler... Vakta ki keyifler tamam oldu... Hanım Sultan:

— Haydi nevcivanım... Şimdi yatmak zamanıdır Odamıza gidelim!...

Deyince Samurkaş Ali:

Kayıkcı Ayvaz Ali
(Resim: Sabiha Bozcalı)

— Aman efendim... Bana izin... Ben kayıkhanede kayığımın içinde yatarım...

Dedi. Hanım Sultan da o anda gazaba geldi:

— Kaldırın şu kopuğu karşımdan!...

Diye bağırdı. Meğer kapı ardında beklerler imiş... Dev gibi iki uşak Samurkaş Ayvaz Alinin yakasına yapışıp hanım sultanın huzurundan çıkardılar... Sille ve yumruk ve tekme il: «Sen ne kopuksun ki sultanımıza karşı naz edip hatırını rencîde edersin bre mel'ûn!» diye sürükliyerek yalının mahzenine attılar.

Mahzen zifirî karanlık olup içi küf kokardı ve zemini dahi dört parmak su idi, oğlanın ayakları su içindeydi. Bir müddet feryat ve istimdat ettiyse de kendi sesini yine kendisi işitirdi...

Kayıkçı güzel Ayvaz Ali yalının mahzeninde kâh bağırdı, kâh sustu, kâh ağladı ve böylece saatler ve belki de günler geçti... Gözüne uyku girmez, susadıkça da, mahzenin o pis suyundan içerdi, amma açlıktan başı dönerdi... Bir ara eli duvarda bir demir halkaya rastladı: «Acaba nedir ki?» diye yoklayınca halkanın çakılı olduğu taş yerinden oynadı ve o anda delikanlının tuvana vücuduna tâze can geldi. Ayağını duvara dayayıp halkaya yapıştı ve çekti ve o taşı yerinden çıkardı... Baktı gördü ki, bir yol açılmıştır.. Hemen içine daldı ve sürüne sürüne ilerledi. Biraz sonra, aman Allahım, ne görsün!... Dört duvarı, zemini ve tavanı taştan bir oda... Ortada bir direk... Direkte âfeti devran bir güzel kız bağlı... Ferahnâz Hanım Sultan elindeki bir kırbaçla o güzel kıza vurur:

— Söyle kahbe... Babanın hazinesi nerede:

— Kıyma bana dadıcığım!..

Diye yalvarır...

Ayvaz Ali bunu görünce kendisini tutamadı, hemen içeriye dalıp hanım sultana çullandı. İhtiyar kadın neye uğradığını bilemedi. Kayıkçı güzeli evvelâ başından yemenisini alıp acûzenin ağzını tıkadı ve belinden Trablus kuşağını çözerek hanım sultanın elini ayağını muhkem bağladı. Direkte bağlı olan kız :

— Sen kimsin delikanlı? İn misin, cin misin?...

Diye sordu. Ayvaz Ali :

— Ben ne inim, ne cinim... Senin gibi şu acûze kahbenin tuzağına düşmüş bir garip kayıkçıyım... Ya sen kimsin?...

Dedi. Kız :

— Ey benim halâskârım, şehbazım... Ben Arslan Paşa kızı hanım sultanım... Adım Ferahnâzdır. Bu yalı dahi benimdir... Şu bağladığın kadın ise benim dadım idi... Paşa babam iki sene evvel öldüğünde beni bir hile ile buraya getirip kapattı. Kendisi hanım sultan olup yalıyı zaptetti. Beni çoktan öldürürdü amma babamın gizli hazinesini söyletmek için öldürmüyor. Her gün bir sefer gelir, beni böyle kırbaçla döver... Amma ben ölümü göze aldım... Hazinenin yerini söylemem...

Dedi. Delikanlı hanım sultanı bağlı olduğu direkten kurtardı ve yerde yatan dadı kadının belinden anahtarları aldı, kapıyı açıp zindandan çıktılar ve dadı kadın sahte sultanı içerde bırakıp kapıyı tekrar kilitlediler. Kızın rehberliği ile kimseye görünmeden kayıkhaneye gittiler. Alinin kayığı orada dururdu. İçine atlayıp doğruca Beşiktaş sarayına varıp Sultan Mahmudun huzuruna çıktılar, mâcerâyı naklettiklerinde Padişah yalıyı bastırdı. Dadı kadını cellâda verdiler, cürüm ortaklarını da tersâne zindanı ile Babacafer zindanına attılar. Ferahnâz hanım sultan da halâskârı kayıkçı güzeli Samurkaş Ayvaz Ali ile evlenip Kuruçeşmedeki Arslanpaşa Yalısında safayi hatır ile can sohbetleri ettiler...

AYVAZ ŞAH (Küpeli) — Onyedinci Asır ortasında namlı köçeklerden, meşhur Ahmed Kolu'nun oyuncularından Balatlı «âfitab misal» bir Çingene oğlanıdır. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanmamışdır (B.: Ahmed Kolu).

Bibl. : Evliya Çelebi, I.

AYVAZYAN (Apraham) — Ermeni muharrirlaerinden; 1846 yılında İstanbulda doğmuş ve 5 Eylûl 1909 da Yedikule Ermeni hastahanesinde ölmüştür.

A. Ayvazyan Kumkapı Ermeni Mektebinde okuduktan sonra henüz 19 yaşında iken Harputta muallimlik yapmış, az sonra İstanbula dönerek biraderi Kevork Ayvazyanla birlikte 1869 da «Mamul» (Basın) isminde ermenice mizahî bir gazete çıkarmıştır ki 1880 tarihine kadar neşredilmiştir.

A. Ayvazyanın 8 - 10 kadar ve ekserisi manzum ermenice eseri vardır. Ayrıca 1893 de neşredilmiş üç ciltlik «Ermeni Biyografileri Silsilesi» namı ile ermenice tarihî bir telifi vardır. Lâkin bu eserin mevsuk olmadığı ve daha fazla kulaktan dolma malûmatı ihtiva ettiği söylenir.

A. Ayvazyan İstanbul Ermeni cemaatinin muhtelif idare işlerinde de çalışılmıştır.

Kevork M. Pamukcuyan

AYVAZYAN (İskuhi) — Tanınmış bir ermeni kadın ses san'atkârıdır. Dr. Nişan Ayvazyan'ın zevcesi ve heykeltraş Agop Arabyan'ın da teyzesidir. 1900 de Beyoğlu'nda vefat etmiştir.

Emsalsiz kudrette bir «Forte chanteuse» olan Madam Ayvazyan, İtalyada ve Paris Konservatuarında tahsil görmüştür. «Semiramis», «l'Arlésienne», «Huguenots», «Minéon», «Traviata» gibi operalarda büyük başarılar elde etmiştir. Aynı zamanda değerli bir pianist olan Madam İskuhi ressamlıkda da istidat göstermiştir. Bir müddet Avrupa'da kalmış olması hasebiyle fransızcaya ve italyancaya da ana lisanı kadar vukuf kesbetmiştir.

Kevork M. Pamukcuyan

AYVAZYAN (Kapriyel Başpiskopos) — Ermeni aslından büyük Rus deniz ressamı Ohannes Aivazowsky = Ayvazyan'ın büyük kardeşi ve Rus Ermenileri üdebasından (B.: Aivazowsky). İki ciltlik bir Osmanlı tarihi vardır, 1841 de basılmıştır. 1857 Mayısında İstanbula gelmiş, kısa bir müddet kaldıktan sonra Kırım'a geçmiştir.

Kevork M. Pamukcuyan

AYVAZYAN (Nişan Efendi) — İstanbul'un namlı ermeni tabiblerindendir. 1844 de doğmuş ve 24 Ağustos 1907 de Beyoğlunda vefat etmiştir.

1870 de İtalyada diplomasını aldıktan sonra İstanbul'a dönerek, 1874-1877 yılları zarfında Yedikule Ermeni Hastahanesinde başhekim olmuştur, ve uzun yıllar İran Sefarethanesinde hizmette bulunmuştur. 1901 de Beyoğlu Belediyesi Sıhhiye Dairesine âzâ seçilmiştir. Üçüncü rütbeden Osmanî ve Mecidî nişanları ile de taltif edilmiştir.

Kevork M. Pamukcuyan

AYVERDİ (Ekrem Hakkı) — Yüksek mühendis, inşaat müteahhidi, Türk yapı san'atının harap olmuş şaheserlerinin tamir ve restorasyon işinde mütehassıs kıymetlerden; bu ansiklopedinin ve müellifinin pek asîl dostu, deyni şükranımızı ifadede kalemimizin âciz kaldığı bir necabet timsali (B.: İstanbul Ansiklopedisi), İstanbul Ansiklopedisi'nin kıykalem arkadaşaşı; 1899 birinci Kânununda İstanbulda Şehzadebaşında Kalenderhane mahallesinde doğdu; piyade kaymakamlarından İsmail Hakkı Beyin oğlu, seçkin kadın romancımız Samiha Ayverdi'nin ağabeyidir. Orta tahsilini Darüttedris ve Hâdikai Meşveret mektepleriyle Vefa Sultanisinde yaptı, Vefa Sultanisinin onbirinci sınıfından mühendis Mektebine imtihanla girdi, 1920 de diploma alarak bir buçuk yıl kadar fen işlerinde çalıştıktan sonra serbest meslek hayatına atıldı.

Bir kısmı taahhüt eseri, bir kısmının plânları da kendisinin olmak üzere yaptığı binaların belli başlıcaları şunlardır:

Elhamra sineması (Mimar Kiryakidis ile beraber), Veznecilerde Sevhan ve Ceyhan apartmanları (üniversite inşaatı istimlâkinde yıkılmıştır), Gureba Hastahanesindeki iki anfi dershane, Gureba Hastahanesinde cerrahî, üçüncü dahiliye, göz - kulak, radyoloji ve kadın hastalıkları pavyonları, Haseki Hastahanesinde tedavi kliniği, Cerrahpaşa hastahanesinde göz kliniği, Süleymaniyede Biyoloji enstitüsü (proje Prof. Egli'nin'dir), Üniversite Rasathanesi, Taksim Belediye gazinosu, Kadıköy Halkevi, Taksim gezisi. Barbaros anıdı, Üniversite merkez binası rektörlük dâiresi ittihaz edilmiş Hünkâr kasrı ve Profesörler evi olan şehzâdeler köşkü ve tâk - kapunun ahşab kısımları hâricen muhafaza edilerek betonlanması ve restorasyonu ve kütüphaneler tesisi

Ekrem Hakkı Ayverdi (Resim: Sabiha Bozcalı)

Tamir ve restore ettiği san'at eserleri de

şunlardır: Edirne'de Sultan Selim, Üç Şerefeli, Bayazıd, Muradiye Camileri, İstanbulda Bâlipaşa, Sultan Selim, Mihrimah, Davudpaşa Camileri, Gazenfer Ağa Medresesi; Topkapı Sarayında: Mutfaklar, Orta Kapı, Hazine, Kubbealtı, Baltacılar koğuşu, harem dairesi, ki Topkapı Sarayında altı yıl çalışmıştır. Kuyucumuradpaşa ve Hasanpaşa Medreselerinin restorasyonu ve enstitü hâline ifrâğı, Beykozda İshakağa Çeşmesinin ve Çarşambada İsmailefendi Camiinin, Mercanda İbrahimpaşa, Balatta Ferruhkethüdâ Camilerinin restorasiyonlarını yapmıştır.

Projeleri Evkaf Hey'eti Fenniyesi tarafından hazırlanmış camilerden Boyacıköy Camiini 1925 de, Heybeliada Camiini de 1935 de yeniden inşa etti.

1950 den sonra müktesebâtı mimâriyesini kâğıd üzerine dökmeğe başlıyarak Türk mimârî tarihine ve İstanbula âid makaaleler ve monografiler yazdı; bu yolda neşriyatta buluanan müesseselerde çalışdı. 1960 da İstanbul Fetih Cemiyeti reisi, İstanbul ve Yahya Kemal Enstitüleri âzâsı bulunuyordu

Ekrem Hakkı Ayverdi, san'atkâr kızkardeşiyle beraber, Fatih - Edirnekapı Caddesinde, semtin en güzel yapısı olarak tanınmış bir evde oturur. Evi, sahip olduğu san'at koleksiyonları ile bir müzecik halindedir; bu koleksiyonların başlıcaları da şunlardır:

1 — Hat koleksiyonu.

Ekrem Hakkı Ayverdi, bu koleksiyon hakkında: «Bilâtereddüt muazzam bir koleksiyondur, toplamak imkânını bulmakla ve hâlen sahibi olmakla övünürsem, zevkimin coşkunluğu gururuma hamledilmemelidir? diyor.

2 — Kalem, kalemtraş, divit, kubur, yazı kutuları ve çekmeceleri koleksiyonu,

3 — XVI - XIX uncu asır Türk işlemeleri koleksiyonu,

4 — Bir miktar ok ve yay,

5 — Beykoz mamulâtı yaldızlı cam eşya ve çeşmi bülbüller,

6 — XV inci asırdan itibaren İznik ve Kütahya mamulâtı toprak avâni,

7 — Çiniler,

8 — Bir miktar tablo (bu arada Şevket Bey'in İkinci Selim türbesi, Ali Rıza Beyin Kalender köşkü, su kemeri, iki peyizajı, Halil Paşa'nın Natürmortu, Şeker Ahmet Paşa' nın natürmortu),

9 — XIX uncu asır Türk mobilyasından birkaç parça,

Ekrem Hakkı Ayverdi, uzun boylu, melih yüzlü ve hakikaten zarif insandır. Tarih ve edebiyatımız üzerinde bilgisi olgun, imanı sağlam, ecdat yadigârlarına ve hâtıralarına fevkalâde hürmetkâr, millî an'anelere sadık, has mânasiyle münevver bir iş adamıdır. Meslekî faaliyetinin dışında, uzlet ve inzivayı alâyişe tercih ederek yaşar.

Kitaplar

XVIII. asırda lâle
Fâtih devri mimârî eserleri
Yugoslavyada Türk eserleri
XIX. asırda İstanbul haritası
Fâtih devri hattatları
Fâtih devri mimârisi
Fâtih devri sonlarında İstanbul Mahalleleri, şehrin iskân ve nüfusu.

İstanbul ile ilgili makaleler

Asma Köprü hakkında (Akşam gazetesi, 1952)
Boğazkesen Hisarı (Turink Klüb Belleteni, 1953)
İstanbulda birinci osmanlı kitâbesi (Fâtih - İstanbul dergisi, 1953)
Ayazma Camii (İstanbul Ansiklopedisi)
Azebkapusu Camii (İstanbul Ansiklopedisi)
Bâbı hümâyûn (İstanbul Ansiklopedisi)
Bağdad Kasrı (İstanbul Ansiklopedisi)
Fâtih Camii (İslâm Ansiklopedisi)
İstanbul Çarşısına mersiye (Milliyet gazetesi, 1954)
İstanbul Çarşısı nasıl tamir edilmeli (Milliyet gazetesi, 1954)
İstanbul mûcizesi (İstanbul Mecmuası, 1956)
Husrevpaşa Türbesi (İst. Enstütüsü dergisi, 1955)
İstanbul fethinden sonra yapılan ilk iki cami (Havadis gazetesi, 1957)
Boğaz Tüneli (Havadis gazetesi, 1957)
Gazanferağa manzumesi (İst. Enstitüsü Mecmuası)
Fâtih devri sonlarında İstanbul Mahalleleri (Vakıflar dergisi, 1958).

AYVERDİ (**Sâmiha**) — Devrimizin seçkin münevver kadınlarından, roman müellifi; 1906 (1321) da İstanbulda Şehzadebaşında, Kalenderhane civarında doğdu, babası piyade kaymakamlarından İsmail Hakkı Bey; anası, Fatma Meliha Hanımdır; mimar Hakkı Ekrem Ayverdi'nin küçük kardeşi olan Samiha Ayverdi, romanlarında, son yarım asrın İstanbulunu, pitoresk dekorları ve pek cazip ve orijinal tipleriyle yaşatan kalem sahiplerindendir; İstanbul Ansiklopedisi tarafından gönderilmiş bir mektuba cevaben çok ciddî bir tahsil ve terbiye ile geçen çocukluk hayatını şöyle anlatıyor:

«Çocukluk hayatım, dadımın söylediği ninnileri mânalandırmak endişesiyle başlıyan bir düşünce ve tetkik atmosferine sarılı olarak geçmiştir. «Yusufcuk» isimli son kitabımın içinde, bu tefekkür havasında kendini ve etrafını dinleyen çocuğun şöyle bir tasavvuru var:

Sâmiha Ayverdi
(Resim: Sabiha Bozcalı)

«Küçük bir el, geçmiş bir hayat sahnesinin perdesini açıyor. Karlı, soğuk bir kış gecesi. Büyük, loş bir odanın içinde kumral bir çocuk dolaşıyor. Tavanın bir noktasından dökülen ağır, geniş bir cibinlik içindeki yatağı, karanlığa gizlenmiş bir sevgili gibi onu bekliyor. Fakat çocuğun yeşil gözleri bu gece ona karşı pek kayıtsız.

Uzun beyaz geceliğinin içinde bir kat daha soluk ve zayıf görünen çocuk, bu akşam, üstünde her zaman soğuk ellerini ısıttığı sobaya da yaklaşmıyor. Yalnız genzinin pek iyi tanıdığı bir odun ve küf kokusundan, sobanın henüz yakılmış olduğunu düşünüp geçiyor ve odada yalnız olmasından istifade ederek mum iskemlesinin yanında duruyor.

Burada, odayı masalların efsanevî kalıbına döken bir mum yanıyor, çocuk, her zaman olduğu gibi düşünceli. Bu tefekkür sikleti, onun küçük başını çok defa bir yana çeker ve bu bükülmüş basta bir düşünce hummasını göremiyenler, bir hüznün izini ararlar. Fakat çocuk bu gece, her vakit boynunu büktüren o başından büyük düşüncelerine dalmış değil. Sadece, odada yalnız olmasından faydalanarak, elini şamdana uzatıyor ve en sevdiği oyunu oynamaya başlıyor.

— Mum dibi, mum ortası, mum tepesi, pırrr...

Diye saydıktan sonra, parmağını sür'atle alevden geçiriyor ve elinin yanmaması sırrının, şu saydığı tekerlemede olduğunu işitmiş olduğundan, aynı sözleri sıralarken, aynı hareketlerde de devam ediyor.

Çocuk, zevkine daldığı bu oyunu oynarken, ne sadık bir köle gibi kımıldamadan bekliyen yatağını, ne yavaş yavaş üstü ısınan sobayı düşünebiliyor.

Ama o, sade bunları değil, bir aşk alevinin yalımını ok hızı ile atlayıp insanın, kendisi ona iftira edip yakıcılığını inkâr ettiğini de bilmiyor ve düşünemiyor.

Kimbilir, belki de hayat, ona ileride sade bunu düşündürmeği kararlaştırmış olduğu için, çocukluğun şu hayal ve efsane çağında onu rahat bırakmayı istemiş ve ateşle bir oyuncak gibi oynamasına göz yummuş olacak.»

Bir buçuk yaşından itibaren sahne sahne hatırladığım çocukluğumda, farkında olmaksızın böyle yakalamış olduğum tabloları, üst üste biriken senelerden sonra birdenbire inkişaf edivermiş buldum.

Şehzadebaşı gibi İstanbulun karakteristik semtlerinden birinde geçen çocukluğum ve babamın dostlariyle dolup boşalan selâmlığımız, hattâ uşak, aşçı ve mahalle bekçilerinin uğrağı olan koğuş safaları, bize cömertçe iz bırakıp geçen mazi levhalarındandır. Bahusus, ekseri ihtizar halindeki hastalarla sönmek üzere olan ışıklarda görülen bir son parlayış ve zindelik nevinden, eski İstanbul hayatı da can çekişen günlerini yaşarken, pek yakın bir akraba konağı, bu son ve âni canlılığın bütün vasıflarını önüme sermiş bulunmakla, bana bol, sahih ve hakikî fırsatlar vermekten geri kalmamıştır.

Ben, belki bir yaradılış tekazası yüzünden maziye çok bağlıyımdır; belki İstanbulu da bunun için çok severim. Bütün merdümgirizliğime rağmen beni böyle kolay kolay söyletebilmenizi, biraz da, memleket kültürüne tercihan İstanbul kapısından, bu hayran olduğum yoldan girişinizde aramak icap gibi görünür.

Eserlerimi yazdırtan saika gelince, toprak altına gömülmüş bir tohumun zamanı gelince inkişafı nevinden, günün birinde kendimi bu tarlada sürmüş bulduğum zaman buna ben de şaştım. Ezel tasarrufu beni o tarlanın bir köşesine gömmüş olabilir; fakat onun sürüp gelişmesinin saiki, lûtfedin de benim sırrım olarak yine bende kalsın.

Otobiyografi cihetine gelince, hiç bir eser hakikî hayata ayna tutmadıkça aldatıcı sanat

olmaktan kurtulamaz; fakat şu da muhakkak ki, yaşanmış sahneler ve hakikî hayat çizgileri, değirmen taşının arasına buğday olarak girip un olarak çıkan tanecikler gibi, hayli tebdil ve tağyirden sonra ortaya çıkar. Bence «Batmıyan Gün» ün «İrfan Paşa» sı ve «Yaşayan Ölü» nün «Gerçek Çelebi» si, üstlerinde durulacak birer tiptir.

Maamafih bazı kitaplarda ikinci derecede olan tiplerin daha dikkatle işlenmiş olduklarını söyliyeceğim. Bahusus «İnsan ve Şeytan» da bu örneklerden bir hayli vardır.

Bu küçük eser, eski İstanbulun hususiyetleri ve İmparatorluğun payıtahta bahşetmiş olduğu imkân ve imtiyazların belirtileri ile örülüdür.

Keza, yeni neşredilmiş olan «Mesih Paşa İmamı» nda da İstanbul başka cephelerden kendini gösterir ve Mesih Paşa İmamı Hâlis Efendi hem kitabın merkezî şahsiyeti hem de ilmiye mesleğinin örnek tipidir.

Ben gerçi İstanbulu kitaplardan, arşivlerden, bir tetkik ve çalışmanın hazırladığı imkânlar penceresinden de seyrettim; ama onu tanımaklığım, bir İstanbul tiryakiliği, bir İstanbul düşkünlüğü, yaklaştıkça uzaklık duyulan bir anlaşılmaz hasret, bir yatışmaz iştiyak yüzündendir.

Evet, o söylemekle tükenmiyecek büyük hasret ki, bizi gözle görülür, elle tutulur her türlü sevgi sınırlarından aşırır. Ama sözü bu vâdiye sürüklemek, dereleri ırmakları gülleştiren bir bendin taşını koparmak kadar tehlikelidir. Onun için biz yine, bir eşik taşı gibi rastgele basıp geçtiğimiz İstanbul şehrine dönelim.

Size son olarak, baştan aşağı ve semt semt İstanbulu söyliyen «İstanbul Geceleri» isimli eserin ilk sayfasını yazayım:

«Asya ile Avrupanın ortasında, boşluğa kurulmuş muazzam br örümcek ağı gibi, her telini bir kıtaya iliştirmiş olan bu şehrin mânevî göklerinde dolaşmak, onun kıldan ince ipek tellerini koparmadan, örselemeden bir taraftan öbür tarafa geçmek için bir örümcek mahareti nerede?

Sanırsınız ki İstanbul, meyvalarının altına çarşaf tutulup silkelenen bir ağaç gibi, asırlar boyunca dallarında budaklarında oldurduğu ne varsa, çelimsiz bir insan gücü, mütevazi bir teşebbüs, münferit bir hamle ile döküp bitirecektir. Onu gövdesinden tutup sarsacak ve haşmetli mazisini, lezzetleri, zevkleri, husranları, mürüvvetleri, hülyaları, hakikatleri, hulâsa bütün çeşmi ve hasiyet terkibi ile eteğine indirecek kuvvetli bazu nerede?

Nerede bu şehri fedaice benimsemiş, nerede onun hâkim hüviyetini can gibi gizlemiş, nerede onun irfanına, tabiatiyle tarihin işbirliğinden örülmüş mazisine hasretle yanmış serdengeçti nerede? Nerede o adam ki, bir yürek dağının tek solukta söylediği bir kaside gibi, onun beyanında tükenircesine feryad etsin, için̦den, tâ içinden vurulmuşların ateşi ile coşup, bir sevdalının bağrı gibi yansın ve tütsün..»

Samiha Ayverdi'nin bize gönderdiği mektup burada bitiyor. Bu Ansiklopedi, ki müellifinin yegâne medarı iftiharı her an için aczini idrakidir, burada kemali hicab ile, kıymetli romancının «İstanbul Geceleri» ni 1944 den evvel yazmış olacağını tahmin etmektedir (B.: İstanbul Geceleri; Batmıyan Gün).

Devrimizin, kıymet hükümlerini ibzal etmiyen titiz bir münekkidi Refi Cevat Ulunay, Samiha Ayverdi'nin eserlerine tahsis ettiği bir makaleye «Bir mistik edebiyat nümunesi» serlevhasını koyarak şu satırları yazıyor:

«Samiha Ayverdi, hikâyelerinde, bize binlerce senelerdenberi binlerce büyük dimağların nesirle, şiirle, musiki ile, tabiatle, aşkla, hicranla, elemle terennüm eyledikleri büyük Şark felsefesinin zevahir çalılıklarına gizlenmiş hakikat kaynaklarını arzediyor. Geçmiş ve gelecek ehli aşka kafilesi arasında bu değerli Türk kadınının bir mevkii olduğuna ve olacağına şüphe etmiyorum».

Eserler ve müellifler üzerindeki hükümleri muhakkak ki, pek mânalı olan Necip Fâzıl Kısakürek de, meşhur «Çerçeve» lerinden birini Samiha Ayverdi'ye ayırmıştır; kıymetli şair:

«(Mâbette bir Gece), (Ateş Ağacı), (Batmıyan Gün), (Aşk Buymuş), (Yaşıyan Ölü), (İnsan ve Şeytan) isimli, hikâye ve roman, birkaç kitabını gördüğüm bir kadın muharrirden bahsetmek isterim: Sâmiha Ayverdi...

Bu kadın muharrirden gözüme çarpan ilk hususilik, onun şahsî muarefe ve sun'i şöhret tertiplerinden hiçbirisine kıymet vermeden, mütevazi bir kütüphane vasıtasiyle yalnız üst-

üste eser vermesi oldu. Bu kadın muharrir, ne eciç bücüç Babıâli aynasında boy gösteren endamı, ne de (Yemiş) iskelesinin (Dolmuş) kayıkları gibi açıkgöz yazıcılar zümresinde mevki almak istiyen edasiyle, daha tek satırını okumadan, insana olgun bir nefes kifayeti vâdediyordu.

Sâmiha Ayverdi'nin bazı satırları ile temasa gelir gelmez, onda cins istidatlara aid soylu çilenin bütün izlerini gördüm. Açıkgöz ve günbirlik şöhret avcılarının daima kolaya, hafife kaçan, göz alıcı ve alâka çekici âdi hokkabazlıklarına karşılık, onda, derin bir metafizika ihtirası, mâverâ humması, eşya ve hâdiselerin düğümünü ruhta ve müessirlerin müessirinde arıyan hakikî insan hamlesi, kaleminin dokumalarındaki mihrakı şekillendiriyordu.

Sâmiha Ayverdi, maddî eşyanın bittiği, deri üstü hâdiselerin tükendiği ve zâhir ufuklarının sona erdiği noktaya bitişik âlemin serden geçti meczubudur.» diyor.

AYYAR — Hüseyin Kâzım Bey Büyük Türk Lûgatında: «Serseri, çapkın; hilekâr; kurnaz» diyor; ve tasrih eylemeden Nedim'in bir hamamiye ile başladığı meşhur kasidesinde üryan bir nevcivan ağzından yazdığı beyti misal olarak kaydediyor; Nedim'in bu beytinde kullandığı «ayyar» sadece çapkın, hattâ «sevimli külhani» mânasınadır:

Nedîm nâmına bir şâiri cihan varmış
Kemendi zülfüme düşsün ilâhi ol ayyar..

Şu kıt'ada da «düzenbaz» yerine kullanılmıştır:

Sürmeli gözlerin, ayyar bakışın
Perçemin yanına çiçek takışın
Koca yaz aldatdın beni ey fettan
Bakalım ne cefâ eylersin kışın

İstanbul masallarında biri kadın, «Ayyar Zeliha», biri de erkek «Ayyar Hamza», halk muhayyilesinin yarattığı son derecede kuvvetli «hilekâr, kurnaz» tiplerdir.

Ayyar Hamza mıdır üstâdın canım
Elinde topaca döndüm civanım

AYYILDIZ (Hakkı Râif) — Bu satırların yazıldığı sırada emekli Tuğgeneral, coğrafyacı; Cumhuriyet ordusunun asker muallimlerinden ilk general; Mir'at-i İstanbul müellifi merhum Mehmet Raif Bey'in ikinci oğlu; 6 Haziran 1894 de İstanbulda Çengelköyünde doğdu ki, «Mir'at-i Mekteb-i Harbiye» müellifi ve Kuleli Askerî İdadisi kitâbet muallimi Kolağası Esad Bey doğumuna şu tarihi söylemiştir:

General Hakkı Raif Ayyıldız (Resim: Nezih)

Cevheri Kenzi belâgattir
bu tarihi Es'ada
«Doğdu İsmail Hakkı
yümn ile ikbal ile»
1312

İlk tahsilini Çengelköy Havuzbaşı mektebinde yaptı, oradan Beşiktaş Askerî Rüştiyesine girdi, 1912 de piyade mülâzimi sanisi olarak diploma aldı, Selânik beşinci kolordu nişancı alayına tâyin edildi ve bu alayla Balkan Harbine iştirâk etti. Birinci Dünya Harbinde birinci kuvvei seferiye ile İran ve Kafkas cephelerinde bulundu, bu askerî birlik 51 inci fıkra adını alarak Irak harekâtına iştirâk ettiğinde mülâzimi evvel oldu; General Townsend kumandasındaki İngiliz ordusuna karşı yapılan kanlı ve şerefli Selmanpak meydan muharebesinde, Delâbihâ takip muharebesinde ve Kûtülammare kuşatma ve Felâhiye müdafaa muharebelerinde bulundu, iki defa yaralandı. İstiklâl Savaşına Elcezire cephesi emrinde olarak iştirâk etti. 1926 da Harbiye Mektebi piyâde bölük kumandanlığında bulundu. Babasının vasiyeti üzerine yüzbaşı iken İstanbul Darülfününunun Edebiyat Fakültesinin coğrafya zümresine girdi ve 1928 de diploma aldı, Erkânı Harbiyei Umumiye Coğrafya Encümeni İktisad Şubesi Müdürlüğüne tâyin olundu; 1930 da binbaşılığa terfi etti ve askerî muallim sınıfının ihdası üzerine Üniversite mezunu olarak bu sınıfa ilk geçen muallim oldu. 1935 - 1939 yılları arasında Kuleli ve Maltepe Askerî Liselerinde coğrafya muallimliği yaptı, 1943 de Millî Savunma Bakanlığı zat işleri öğretmenler ve hâkimler şubesi müdürlüğüne tâyin edildi, 1944 de generallık stajı için Bursa Askerî Lisesine coğrafya öğretmeni oldu ve 1947 de general oldu ve Askerî Liseler Eğitim Müfettişliğine tâyin edildi. 1951 yılı sonunda (44 yıl 1 ay fiilî, 11 yıl

harb zamları ile itibarî olmak üzere cem'an 55 yıl 1 ay hizmet üzerinden) emekliye ayrıldı.

Birinci Cihan Harbinden harp ve kılıçlı gümüş liyakat madalyalarını ve İstiklâl Savaşından kırmızı kordelâlı İstiklâl madalyasını taşır. Harplerdeki fedakârlığından ve Üniversite tahsilinden dört yıl kıdem zammı ile taltif edilmiştir. Komşu devletler coğrafyasına ait seri halinde kıymetli bir telifin sahibidir. Bu satırların yazıldığı sırada, 1959, alfabetik, resimli ve haritalı büyük bir Türkiye Coğrafya Ansiklopedik lûgatı hazırlamakta idi. Orta boylu, tıknaz, gayet tatlı dilli, sevimli, hoş sohbet, meclisi âra, çocukluğundan beri arkadaşları ve muhiti ve bilhassa talebeleri tarafından çok sevilmiş, elinden gelen iyiliği kimseden esirgemiyen temiz, necip bir simadır. Muallimlik hayatında talebesine, bilgi vermesinden maada şahsan iyi asker örneği olmuş ve birçok gencin yetişmesinde büyük tesiri görülmüştür. 20.9.1969 öldü, Yedikule Kapısı dışında gömüldü.

AYYILDIZ (Memmet Mazhar) — Ankara Caddesinin seçkin kırtasiye tüccarlarından, Ay Yıldız kırtasiye mağazasının sahibi. 1891 de Ordu'da doğdu, babası aslen Rizeli yelken gemisi kaptan ve sahiplerinden Yunus Kaptan isminde bir zat olup İstanbula gelmiş, Kartal Maltepesinde yerleşmiş ve Mehmet Mazhar henüz Kartal Rüşdiyesinde talebe iken vefat etmişti, çocuğun mektebe devam arzusu çok şedid olmasına rağmen, babasını kaybeden ailenin geçim kaygusuna düşmesi üzerine, Mehmet Mazhar, Darüşşefaka Kütüphanesi sahibi Hüseyin Beyin yayanına çırak-tezgâhtar olarak girdi; patronu Ebüzziya Tevfik Beyin yanında yetişmişti, bu meşhur gazetecinin o sıralarda menfası olan Konyadan İstanbula avdeti, genç kitapçı çırağına yeni bir meslek yolu açtı, Tevfik Bey çok zeki ve çalışkan bulduğu Mehmet Mazharı kendi matbaasına mürettip olarak aldı, bu işi sür'atle kavrayan genç, yıllar boyunca Tasviri Efkâr Matbaasının baş mürettipliğine kadar yükseldi. İstanbul Ansiklopedine tevdi edilen hâtıralar arasında şöyle bir fıkra nakledilmiştir:

Birinci Cihan Harbi arifesinde, Goben ve Breslav harp gemilerinin Almanyadan satın alındığı haberi, İstanbul basınına, sadaret yaveri tarafından gece yarısından sonra haber verilmişti.

Matbaada yazı kadrosundan kimse kalmamış, saat 3,30 idi, başmürettip Mehmet Mazhar da yıkanmağa gidiyordu, mühim haberi alır almaz mürettiphaneye koşmuş, haberi büyük bir başlık altında tertip etmiş, makiniste de, mesuliyeti üzerine alarak 50.000 nüsha basmasını söylemişti; ertesi sabah, hükûmetin yarı resmî gazetesi olan Tanin, haberi atlamış, çırpınarak ikinci baskısını hazırlar iken, sokaklarda Tasvir, yağma edilircesine satılıyordu.

Mütareke yıllarında, Anadoludaki Millî Hükûmetin evrakı matbuasını basan ve bunları gizlice Anadoluya kaçıran teşkilâtta çalıştı, sansür tazyiki altındaki yorucu mesai ile yıprandığını görünce birikmiş parası ile Ay Yıldız Kırtasiye mağazasını aldı; burada da bir ara Anadoluya adam ve silâh kaçırma suçu ile 2 numaralı divanıharbe verildi ise de delliler bulunamadığından beraat etti.

AYYILDIZ CADDESİ — Heğbeliada, adanın başlıca çarşı boyu, en işlek yoludur. Vapur iskelesinden çıkılınca sağa düşen bahçeli lokanta ve birahane ile köşesindeki pastacı dükkânından sağa doğru başlayıp rıhtım boyunca devam eder; solda Düzayak sokağı kavşağına kadar, rıhtım ile cadde arasında dar ve uzun bir yapı adacığı vardır. Kısmen paket taşı ve kısmen asfalt olan bu uzun caddenin üzerinde ilk görülen binalar şunlardır. İki yanı fidan dikili, sağlı sollu karakol, ada idare bucağı komiserliği, tatlıcı, eczahane; hepsinin de önlerinde rıhtıma müvazi bahçeleri ve bu caddeye açılır ayrıca kapıları bulunan aile gazinosu ve bahriye gazinosu gibi gazinolar, dondurmacı dükkânı vesaire...

Cadde, aile gazinosu önünden rıhtıma doğru bir dirsekle bağlanır.. Sağda bir yeşil saha ve sonra bir meydancık vardır... Cadde çarşı boyu hüviyetini muhafaza eder, müteaddit olarak sağlı sollu şu dükkânlar sıralanır:

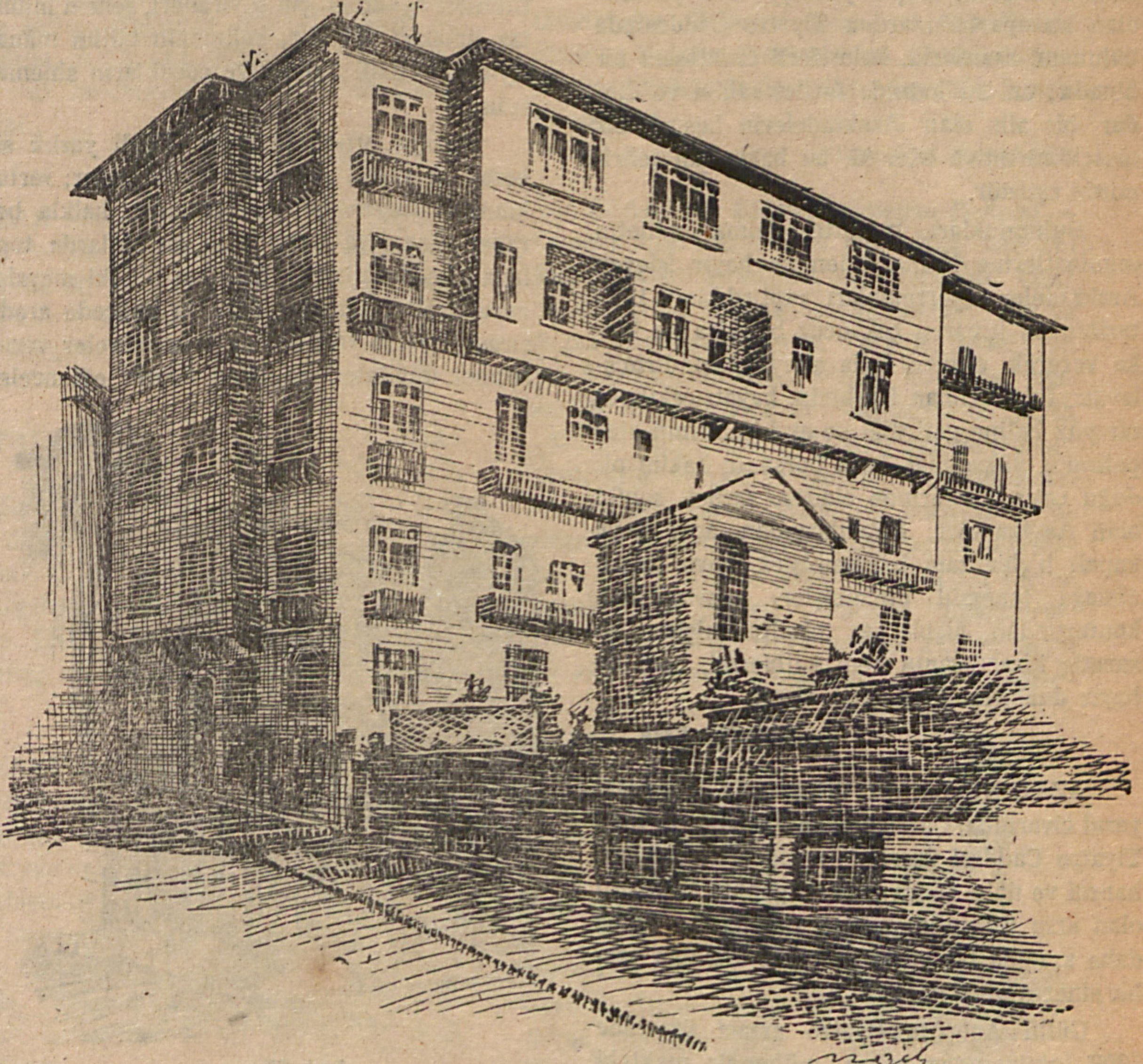
Lokanta ve birahane, boyacı, kunduracı, bakkal, kitapçı, fırın vesaire.. Cadde, sağda bir kahvehane önüne kadar asfalt, ondan sonra paket taşı döşeli kısım da burada nihayet bulur, cadde bundan sonra eski paket taşı ve arnavut kaldırımı döşeli olarak devam eder. Cadde sağa tatlı bir kavis ile kıvrılır ve rıhtıma çıkar.. Sağ taraf rıhtım boyu, caddenin nihayetine kadar bir park olarak tanzim edilmiştir. Düzayak sokağı kavşağından az ileri-

de «Ayyıldız Sineması» görülür. Cadde burada 103 numaralı evden başlayıp park karşısında 129 numaralı binaya kadar, yani mendirek ucundaki fener ile rıhtım arasındaki sandal çekeği ve kalafat yeri karşısındaki eskiden otel olan merdivenli binaya kadar sürer (1945).

İhsan Hamamîoğlu

AYYILDIZ KIRTASİYE MAĞAZASI — Ankara Caddesinin eski ticaret müesseselerinden biridir. 1914 de Ali Şükrü Bey tarafından tesis edilmiş, 1916 da, Ali Şükrü Beyin Trabzondan mebus seçilmesi üzerine devren satılmış, 1936-1937 arasında da şimdiki sahibi Bay Mehmed Mazhar'a intikal etmiştir. Bu mağazanın müessisi olan Ali Şükrü Bey, Birinci Büyük Millet Meclisinde İkinci Gurup diye vücud bulmuş muhateftin liderlerinden olup muhalefetin naşiri efkârı olan Ankaradaki Tan gazetesinin de başmuharriri idi. Laz Osman Ağa ve adamları tarafından kaçırılıp öldürülmüştür.

AYYILDIZ YASAĞI — Yeniçerilerin, mensup oldukları taburları gösteren meselâ kılıç, ok, kayık, yürek çapa gibi bir takım nişanları vardı, bunları kollarına, baldırlarına, bazan göğüslerine dövme olarak nakşettirirlerdi. Yeniçeri ocağı kaldırılınca, yeni kurulan Asakiri Mensurei Muhammediye'ye alâmet olarak ay yıldız kabul edildi. İstanbulda derhal; ay yıldız modası çıkarak kayıklara, arabalara, satıcı tablalarına, dükkân ve kahvehane camekânlarına ay yıldızlı süsler ve nakışlar yapıldı. Hükûmet bunu hoş görmedi,

Azak Apartımanı ve yazlık Sineması
(Resim: Nezih)

ay yıldıza hürmetsizlik saydı ve bu alâmetin askerden gayri hiç kimsenin hiç bir yerde kullanamıyacağını ilân ettirdi, yapılanları da kaldırttı.

Fakat bu yasak bir müddet sonra unutuldu; ay yıldız yine ibtizale düşürüldü; pek lâtif olan şekli de bozularak, ekseriya, yayvan yahut tıkız ve kaba bir hilâlin karşısında gayet kaba, hattâ bazan tersimi daha kolay olduğu için altı şualı bir yıldızdan ibaret olarak, kundura boyacısı kıpti çocuklarının boyacı sandıklarının üstüne varınca nakşedildi.

AZAK APARTMANLARI — Bayazıd civarında, eskiden at cambazhanesi, daha Güllü Agop'un tiyatrosu olan sahada, ikisi Hattat sokağında, birisi de Tiyatro Caddesinde olan apartman. Hepsi yirmişer daireyi havi olan bu apartmanlardan Tiyatro Caddesinde bulunanı, asansörlü, kaloriferli muhteşem bir binadır; en üst katında fazilet sahibi ve dindar bir aile olan Azakzadelerin hususî bir mescidini ihtiva eder ki, bu bakımdan şehrimizde eşsizdir.

Bulundukları muhitte daima milletin menfaatlerine hizmet eden ve hayır işleyen Azakzadeler, apartmanları yaptırdıkları 1931 tarihinden itibaren çok ucuz bir kira ile halka vererek elliden fazla aileyi barındırmışlardır. İkinci Cihan Harbinin, hayatı çekilmez bir yük haline getirdiği ve ev kiralarının ateş pahasına yükseldiği, kara borsanın hâkim olduğu çetin günlerinde cidden fazilet sahibi olan Azakzadeler, kiracılarından açık veya kapalı hiçbir zam istememişler, hava parası almağa tenezzül etmemişler, apartmaların konforundan hiçbir şey eksiltmemişler, bu suretle kiracılarının hem kalblerini, hem de hayır dualarını kazanmışlardır.

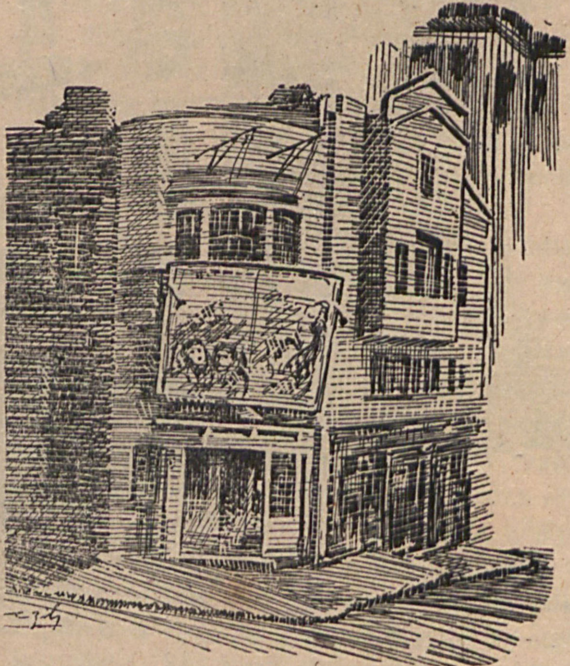
Muzaffer Esen

AZAK SİNEMASI VE BAHÇESİ — Bayazıd civarında, Çarşıkapıdan Kumkapıya inen Tiyatro Caddesi üzerinde eskiden at cambazhanesi ve daha sonra Güllü Agop'un tiyatrosu olan arsa üzerinde yapılan sinema ile, biraz daha aşağıda bir garaj üzerinde kurulan yazlık sinema ve tiyatro.

Güllü Agop'un tiyatro arsası üzerinde 1908 inkılâbından sonra mühendis mektebi yapılması takarrür etmiş, arsanın toprakları düzeltilmiş, binanın temelleri atılmış ve bir miktar duvarları yükselmiş iken, sonradan bu işten vazgeçilmiş ve bina haliyle bırakılmıştı. Büyükşehrin iş hayatında dürüstlüğü ile tanınmış zenginlerinden Azakoğulları bu arsayı satın alarak 1931 tarihinde üzerinde inşaata başladılar, evvelâ yirmişer daireli iki apartman, sonra kışlık binasını yaptılar. Muhtelif tarihlerde aynı arsa üzerinde yine yirmi daireli ve bütün asrî konfor vasıtalarını haiz çüncü bir apartmanla geniş bir garaj ve bu satırların yazıldığı sırada (1950) çorap fabrikası olarak kullanılan binayı yaptılar.

Azak sineması, şehrin İstanbul semtinde Şehzadebaşından ayrılan ilk sinema binasıdır. Dört yüz kişi alan bir parteri, on locası, 100 kişilik balkonu vardır. Sıcak ve soğuk hava tertibatını havidir. Yalnız ikinci sınıf ve eski filimleri oynadığı için seyircileri, şehrin mümtaz simaları değildir; kelimenin bütün mânasiyle orta halli halkın ve çocukların sinemasıdır.

Garajın üzerinde tuğla döşeli yazlık sinema ise yalnız yaz gecelerinde çalışır; serinlenmek isteyen halkın uğrağıdır; halkla beraber sinemaya nazır olan balkonlarda toplanan bedavacılar da buradan bir iki mevsim evvelki filimleri seyreder. Bu bahçede arada sırada tiyatro trupları da müsamereler verir, sünnet düğünleri ve buna benzer eğlenceler

Azak Sineması
(Resim: Nezih)

tertip olunur. Sâdi Tek, Muammer Karaca, İsmail Dümbüllü temsillerinde hem bahçe, hem de balkonlar tıklım tıklım dolar; Zati Sungur'un hünerlerini gösterdiği günlerde bedavacılarla sanatkârlar arasında sahneden balkonlara, balkonlardan sahneye tatlı şakalar yapılır? Balkon seyircilerine Bedavacılar adını takan Zati Sungur olmuştur.

Yazlık sinemaya bakan apartman dairelerinde oturan kiracılar, bu temaşadan çok memnun iseler de, aralarında geceleri çalışmak zorunda bulunanlar (ki bu satırları yazan da onlardan biridir) gürültüden şikâyetçidirler; gürültüye rağmen çalışmak istedikleri vakit lâmbalarının ışıklarından sinema seyircileri rahatsız oldukları için evvelâ hafiften başlayan, sonra derece derece şiddeti yükselen «Işığı söndürelim! Perdeleri kapayalım!» sesleri yüzünden, sıcak havalarda kapalı odada çalışamıyacakları için lâmbaları söndürerek mecburen Bedavacılar kafilesine katılırlar.

Muzaffer Esen

AZAK SOKAĞI — Beyoğlunda, Şişlide, Feriköy ve Eskişehir mahalleleri arasında uzanan toprak bir yoldur, kayda değer bir hususiyeti yoktur. Sekenesi umumiyetle orta halli Rum aileleridir (1947).

İsmail Ersevim

AZARYA — İstanbul Ermeni patriklerinden. İranda Culfa şehrinde doğmuştur. Doğduğu tarih malûm değildir. 1591 - 1592 yıllarında bir sene kadar İstanbul Ermeni patriği olmuştur. Bundan sonra eski makamı olan Sis Katoğikosluğuna dönmüş ve 1601 de vefat etmiştir. Halepteki «Kırk Çocuklar» Ermeni Kilisesinde medfundur.

Kevork M. Pamukciyan

AZARYAN EFENDİ (Aristakes) — Ermeni zenginlerinden ve kültür adamlarından; İstanbul Ermeni Katolik Patriği Istepan Bedros Azaryan'ın kardeşidir. Beyoğlundaki Surp Agop Hastahanesine yaptığı büyük hayır işleriyle tanınmıştır. Kardeşiyle birlikte 1848 yılında, Viyanadaki Ermeni Mihitaristler matbaasında, yunanca, italyanca, ermenice, türkçe olmak üzere dört dilde büyük bir lûgat neşretmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

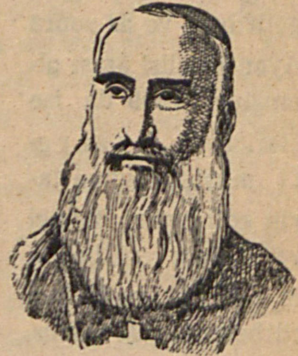
AZARYAN EFENDİ (Bedros) — Katolik mezhebine mensup değerli bir ermeni ticaret adamıdır. 1851 de İstanbul'da doğmuş ve 21 Ağustos 1906 da tedavi için gitmiş olduğu Franzebad'da (Avusturya) vefat etmiştir.

Tanınmış ve zengin bir aileye mensup olan Azaryan Efendi yüksek tahsilde bulunmuşsa da daha fazla iş hayatına temayül göstermiş ve pederinin ticarî işlerini devam ettirmiştir. Ticaret âleminde gösterdiği kabiliyet ve muvaffakiyetler nazarı dikkati celbederek, İstanbul Ticaret Odası Reisliğine tayin olunmuştur ve uzun müddet bu vazifede kalarak başarı göstermiştir.

Katolik cemaatine mensup olması hasebiyle, bu cemaatin idare işlerinde de vazifeler deruhde etmiştir. Ayrıca hayır işleriyle de tanınmıştır. Bilhassa Hacın ve Bilecik'deki Ermeni Katolik mekteplerine ve Büyükdere ile Pendik'deki fakir halka teberrüde bulunmuştur.

Kevork M. Pamukciyan

AZARYAN EFENDİ (İstepan Bedros) — Ermeni âlimlerinden bir edip dilci, İstanbul Ermeni Katolik cemaati patriklerinden; kibar ve zengin bir ailenin çocuğu olarak 1826 ya doğru İstanbulda doğdu, Türk Rüştiyesinden şahadetname aldıktan sonra Roma'ya gönderildi ve orada ruhban mektebinde okuyarak 1850 de rahip oldu; 1871 de Papa tarafından kardinallık verildi ve İstanbul Ermeni Katolik patriği Hasun Efendi'ye müşavir tâyin olundu, bu zatın hastalığında patrik kaymakamı oldu, 1875 de Hasun Efendi'nin yerine İstanbul patriği seçildi. Türkiye İmparatorluğuna sadakati ile tanınmış pek afif ve nezih bir sima olarak bu makamı hakkiyle doldurdu. 1877 de Paşa Onuncu Leon'un tac giyme merasiminde bulunmak üzere Roma'ya gönderilen Türk heyeti arasında bulundu; 1892 de de Papa Onüçüncü Leon'un rahipliğe intisabını ellinci yıldönümü şenliklerinde Romada Türkiyeyi temsil etti.

İstepan Azaryan Efendi
(Resim: Nezih)

Türkçe ve ana dilinden gayrı, rumca, fransızca, italyanca, ingilizce bilen Azaryan Efendi, gençliğinde türçeden fransızca, italyanca, rumca ve ermeniceye bir lûgat neşretmiştir. Sakızağacında patrikhaneye bitişik bir Ermeni kolleji, Beyoğlunda bir Ermeni kız öksüz mektebi ve bir kız sanayi mektebi açmıştır. Zamanında patrikhane bir edebî mahfil halinde idi. İkinci Abdülhamid'in sohbetlerinden zevk aldığı Azaryan Efendi'yi her huzura kabulünde uzun zaman alıkoyduğu meşhurdur. 2 mayıs 1899 da öldü.

Bibl.: Nevsali Malûmat; Gazeteler.

AZARYAN EFENDİ (Manuk) — Osmanlı devrinin ermeni aslından mühim siyasî simalarından; 1850 de İstanbul'da Ortaköy'de doğmuş ve 1922 yılı Nisan ayında Beyoğlunda vefat etmiştir.

1864 de Devlet tarafından Paris'e gönderilerek orada Sainte-Barbe askerî mektebinde tahsilde bulunmuştur. 1868 de İstanbul'a avdet ettikten sonra Hariciye Nezaretinde kâtip tayin edilmiş ve aynı zamanda askerî mekteplerle Hasköydeki Şahnazaryan Ermeni okulunda fransızca muâllimi olmuştur. 1873 de sadâret tercümanlığına tâyin edilmiştir. 1876 da Hersek İhtilâlinde ve Türk - Rus harbinde Balkan ordularında diplomatik kuriye olarak vazife görmüştür. 1878 de Türk esirlerini İstanbul'a getirmek üzere Bükreş'e gitmiştir. 1879 da Türkiyenin Petersburg Sefarethânesi başkâtipliğine tayin olunmuş ve üçbuçuk sene bu vazifede kalmıştır. 1883-1889 yılları arasında Korfu ve 1890-1908 yıllarında da Galatz başkonsolosu olmuştur. Bu sıralarda, Tuna Nehri Beynelmilel Seyrüsefer Komisyonuna reis seçilmiştir. 1908 de Belgrad sefirliğine getirilmiş ve az sonra Âyan Meclisi âzası olmuştur. 1909 da ise Hariciye Nezareti müsteşarlığına tayin edilmiştir. Birinci ve ikinci rütbeden Mecidî ve birinci rütbelerden de Osmanî nişanları ile taltif olunmuştur.

Manuk Azaryan
(Resim: Nezih)

Azaryan Efendi ermeni cemaatı idare işlerinde de mühim mevkiler işgal etmiştir. Ezcümle 1874-1875 yıllarında Patrikhâne Tedrisat Heyeti âzalığında bulunmuş ve 23 Ekim 1909 da mezkûr makamın cismanî meclisine reis seçilmiştir. 26 Kasım 1910 ve 6 Mayıs 1911 tarihlerinde ise aynı makamın umumî meclisine başkan seçilmiştir. 1912 den sonra cemaat işlerinden çekilmiştir.

Eski Moskova büyük elçisi Galip Kemali Söylemezoğlu «Hariciye hizmetinde 30 sene» adlı eserinde (İstanbul, 1949) Azaryan Efendi'den, «muktedir ve mücerreb hariciyecilerimizden» diye bahsetmektedir.

Azaryan Manuk Efendi İstiklâl Caddesindeki apartmanının altındaki eczahanede bulunduğu bir sırada çıkan yangının kurbanı olmuştur.

Kevork M. Pamukciyan

AZATAMART — 1910 - 1912 yılları arasında İstanbulda Taşkan Komitesinin organı H. Tiryakyan matbaasında neşredilmiş ermenice günlük bir gazetedir, adı türkçede «Hür Mücadele» mânasına gelir; gazetenin haftalık mecmua şeklinde 72 sayı ilâvesi çıkmıştır. Her ikisinin de müdürlüğünü şair Rupen Bartaryan ifa etmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

AZATLI SOKAĞI — Yukarı Boğazın Rumeli yakasında Büyükdere köyü sokaklarındandır. Yukarı Boğazı Galataya bağlayan büyük sahile yolnunun bu köydeki parçasını teşkil eden Çayırbaşı Caddesi ile Uzunfıstık Sokağı arasında bir dirsekli bir sokaktır; taş döşeli ve bozuktur, cadde kavuşağından girildiğine göre solda 1866 da inşa edilmiş İtalyan kilisesi bulunmaktadır, sağdaki genişçe bir arsa semt çocuklarının oyun yeri, bilhassa futbol sahası olmuştur (Nisan 1947).

İsmail Ersevim

AZAT YOKUŞU — Üsküdarın İmrahor semti sokaklarındandır; Uncular Caddesi ile Azizmahmutefendi Sokağı arasında kısmen düz, kısmen merdivenli dik yokuş bir sokaktır; iki araba sığacak genişlikte, kaba taş döşeli; sağ kolda Bakıcı Sokağı kavşağından sonra 32 basamak merdiven sokak olarak Azizmahmudefendi Sokağına bağlanır. İki kenarında ikişer katlı ahşab evler, bunların ara-

sında iki kâgir yapı orta halli aile meskenleri dir. Altbaşında, kapusu cadde üzerinde bir gazoz fabrikası vardır. Merdivenli kısmında bir evin çok güzel bağçesi, duvar üstünden taşmış dallar, çiçekler sokağı pitoresk bir güzellik vermiş bulunuyordu (aralık 1959)

Hakkı Göktürk

AZATYAN (Toros) — Tanınmış bir Ermeni şâir, edip ve tarihçidir. 1898 de Eğin'in Abuçeh kasabasında doğmuş ve 15 Kasım 1955 de İstanbul'da vefat etmiştir. Azatyan amiraların ahfadındandır.

Tahsilini, doğduğu yerin Varaka (1904-1910), Eğin'in Narekyan (1910-1912) ve Üçbek'de diğer bir mektepte (1912-1914) aldıktan sonra 1915 yılına kadar Varaka okulunda muâllimlik yapmıştır. 1919 da İstanbul'a gelerek yazı hayatına atılmıştır. Aynı zamanda, Ermeni Patrikhanesinde muhtelif kâtiplik vazifeleri ifa etmiştir. Ezcümle 1935 yılına kadar Patrikhâne Tedrisat Heyetinin sekreterliğini deruhde etmiştir. Bir müddet «Arevelk = Şar» ve «Zartonk = Uyanış» gazetelerinin neşriyatını tedvir ettikten sonra, 1936 da «Mışaguyt = Kültür» adlı neşriyat dairesini tesis etmiştir. Bu daire tarafından 20 adet kadar eser neşredilmiştir. 1945 de Ermeni Patrikhanesi tarafından seçkin heyete dahil olarak Eçmiadzindeki Katoğikos seçimine katılmıştır. 1949 yılı Eylûl ayında ise, Patrik vekili Aslanyan Başpiskopos'un mümessili sıfatı ile, İstanbul'daki ruhanîler arasındaki ihtilâfı tetkik eden Antilyas Katoğikosu Karekin Hovsepyan'ın (1867-1951) başkanlığındadaki heyete izahat vermek üzere Beyrut'a gitmiştir. 1951 de, 30 sayı intişar eden «Astağpert» adlı mecmuayı çıkarmağa başlamıştır. 1953 de, İstanbul mebusu merhum Salih Fuad Keçeci'nin önderliği ile tesis edilen Kültürel Araştırmaları Teşvik Cemiyetinin başlıca müessisi olmuş ve vefatına kadar İdare Kurulubaşkanlığında bulunmuştur.

Toros Azatyan (Resim: Nezih)

T. Azatyan'ın, irili ufaklı muhtelif mevzulara ait yirmibeş kadar ermenice matbu eseri mevcuttur. İlk eseri şair Misak Medzarentz'e (1885-1908) aid olup 1922 de neşredilmiştir. Diğerleri meyanında şunları zikredebiliriz: «Ağpür Anmahutyan = Ölümsüzlük Çeşmesi» (şiirler, 5 cild), «Bezciyan Okulunun tarihi (1830 - 1930), «Meşhur kompozitör, müzisyen ve maestro Komitas Vartabed'in hayatı ve eserleri» (1931), «Eğin ve Eğinliler» (1943), «Esayan Mektebinin tarihi» (1945), «Jamanak gazetesinin 40 inci yıldönümü hatıra kitabı» (1948), «Mışaguyt salnamesi» «Lübnan Hatıraları» (1950), «Kevork Başpiskopos Aslânyan» (1952).

Toros Azatyan iki tane de mühim gayrı matbu eser bırakmıştır. Bunlardan birincisi, Ermeni halk şairlerinin türkçe şiirlerini ihtiva eden antolojisi, ikincisi ise, Getronakan Lisesinin tarihidir.

Bu satırların muharririnin teşriki mesaisi ile hazırlanan Eğin Ermenileri hakkındaki mufassal eseri ise ölümünden sonra 1957 de natamam şekilde intişar etmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

AZATYAN AMİRALAR SÜLÂLESİ — Onsekizinci Asrın başlarından itibaren yaşamış asîl bir Ermeni ailesidir. Menşeleri Eğinin Abuçuha köyündendir. Aile makberleri Üsküdar'da Bağlarbaşında Ermeni Mezarlığındadır. Mezar taşı kitabelerindeki kayıtların gösterdiğine göre Azatyan Amiraların en eskisi Nikoğos isminde bir zattır, kendisinin kabri yoktur, adı evlâtlarının taşlarında yazılı olduğundan İstanbula gelip gelmediği şüplidir. Bu sülâleden ilk defa olarak Amira unvanını taşıyan Nikoğosun oğlu Hacı Bedros dur. Azatyanların en eski ecdadının Van taraflarında hükümran olmuş Ardzruni kıral hanedanına bağlandığı muhtemeldir. (X - XI. asır), bu kırallık Vandan Sivasa nakil olunup orada munkariz olunca hanedan efradı Eğin ve Divriki taraflarında Bizans tebaası olarak tavattun etmişlerdi. Yukarıda adı geçen mezarlıkta bulunan kabir taşlarından Hacı Bağdasar Azatyan ve Hacı Bağdasar'ın oğlu Ohannes Azatyan'ın taşları favkalâde güzel oymalarla müzeyyendir, bu nakışlar arasında birer kartal başı da yapılmıştır ki, Ardzruni hanedanının armasıdır. Kevork M. Pamukciyan

AZBÎ BABA — Ondokuzuncu asrın birinci yarısında yaşamış İstanbullu bir Bektaşi saz şairidir. Ömrünü tekkelerde hizmet ile geçirmiş, Vakai Hayriyeden az evvel ölmüş ve Karaağaçta defnedilmiştir. Aşağıdaki nefes merhum Sadettin Nüzhet Ergun'un Bektaşi Şairleri Antolojisinden alınmıştır.

Sana yerden gökten büyük nasihat
Gördüğün ört, görmediğin söyleme
Erenlerden, pîrden budur emanet
Gördüğün ört, görmediğin söyleme.

Ben dahi aşkı râh olam dersen
Evci semavâte mâh olam dersen
Selâmet şehrine şâh olam dersen
Gördüğün ört, görmediğin söyleme.

Kendi bilgisine giden lânet
Kizbe tevil olmaz haktır bu sohbet
Kimseye dil olma ey ehli huccet
Gördüğün ört, görmediğin söyleme.

Bu yola sıdk ile giden velidir
Bu yola sıdk ile giren bellidir
Allah Hak Muhammed şahım Alidir
Gördüğün ört, görmediğin söyleme.

Azbî küstahlıklar sende ayandır
Sen ben deme daim hâli Şeytandır
Ahde sabit kadem ehli İmandır
Gördüğün ört, görmediğin söyleme.

AZEB, AZEBLER, AZEBLER OCAĞI — Azeb, bekâr genç demektir; Azebler ocağı, Türk donanmasında kürekli gemiler devrinde (Onyedinci asır sonlarına kadar) Tersane asker ocağının adı olmuştur ki, Yeniçeri ocağının kuruluşunda bekâr kalmanın şart koşulmuş olduğu hatırlanırsa, Yeniçeriler gibi devlet hazinesinden gündelik alan Tersane efradı için de bekârlık şart olduğu, ocaklarına verilmiş bu isimden pek aydın olarak anlaşılır.

Bu ismin arap harfleriyle yazıldığına göre bir noktanın düşmesi ile «arab» olarak okunur; haklarında en hafif hüküm muhakkak ki gaflettir, bâzı muharrirler, hattâ bu arada bâzı şöhretler, Tersane efradının «evlâdı araptan» toplandığını yazarlar ki, kolay affedilemiyen bir lâubaliliktir.

Azebler, tersane ve donanmanın muhafazasına memur olup sefer esnasında gemileri sevk ve idare ederlerdi; yani bugünkü mânada devletin bahriye askeri idi, şu fark ile ki, askerliği meslek edinmiş idiler, buna rağmen bir muharip sınıf da değildi; Türk donanmasında Çekdiri (kürekli gemiler) devrinde gemilere ayrıca, gemicilik ve denizle ilgisi olmayan cenk erleri (acemi oğlanlar, yeniçeriler ve deniz seferi ile mükellef timarlı sipahiler) bindirilir; gemilerin muharrik kuvveti olan insan bazusunu da, kürek sıralarına zincirle çakılmış forsalar (harb esirleri ve mücrimler, kürek mahkûmları) temin ederdi. Meselâ çekdiri sınıfının en kuvvetli gemi tipi olan bir kadırgada (25 çifte kürekli gemi) geminin reisi, kaptanı ve zabitleriyle beraber ancak 60 bahriyeli bulunurdu; bunlar da kürek mahkûmları) temin ederdi.

Bunlar da kürek kuvvetine yardımcı olarak çekilen yelkenleri kullanırlar, forsalara nezaret ederlerdi; bir kısmı da kalafatçı, kürek ve yelken tamircisi idi; baş dümenci, baş yelkenci, odabaşı (geminin inzibat âmiri) geminin zabitlerini teşkil ederdi. Buna mukabil, bir kadırgada, bir küreğini beş kişi çektiğine göre, elli küreği için 250 zincirbent forsa bulunurdu; bir kadırgaya üç yüz kadar da cenk eri bindirilirdi (B.: Tersane; Donanma) azebler, reis ve zabitleriyle beraber muayyen bir geminin daimî efradını teşkil ederlerdi.

Evliya Çelebi, Onyedinci asır ortalarındaki Kasımpaşa tersanesini tasvir ederken: «Kaptan paşaya on iki bin (?) Azebistan askeri, yüz elli enderun kaptanı, yüz elli bîrûn kaptanı, yetmiş alem ve tuğ sahibi azeban ağaları, cezirelerden ve kırk sancak yerden sair kürek keşan azeban gelmek Kanunî Süleymanîdir» diyor. Galata surunun tersane tarafındaki kapısı, bu askere nisbetle «Azeb kapısı» adını almıştır; Sokollu Mehmed Paşanın burada Mimar Sinan'a yaptırdığı bir büyük cami de paşanın adına nisbetle olduğundan fazla Azebkapısı Camii diye anılagelir. Halicin karşı sahilinde, Unkapanında bulunan Elvanzade Camii ve civarındaki Çiftehamam da halk ağzında Azebler Camii ve Azebler hamamı (her ikisi de Atatürk Bulvarı açılırken yıktırılmıştır) diye meşhur idi.

AZEBASKERİ SOKAĞI — Eminönü Kazası Küçükpazar nahiyesinin Hacıkadın ve Bayazıd nahiyesinin Mollahüsrev Mahallesi arasında sınır teşkil eden sokaklardandır.

Atatürk Bulvarından meyilli bir inişle başlar, sona kadar düz bir şekilde devam eder. İki araba eninde topraktan ve bakımsız bir yoldur. Üzerindeki arsalar birer çöplük ha-

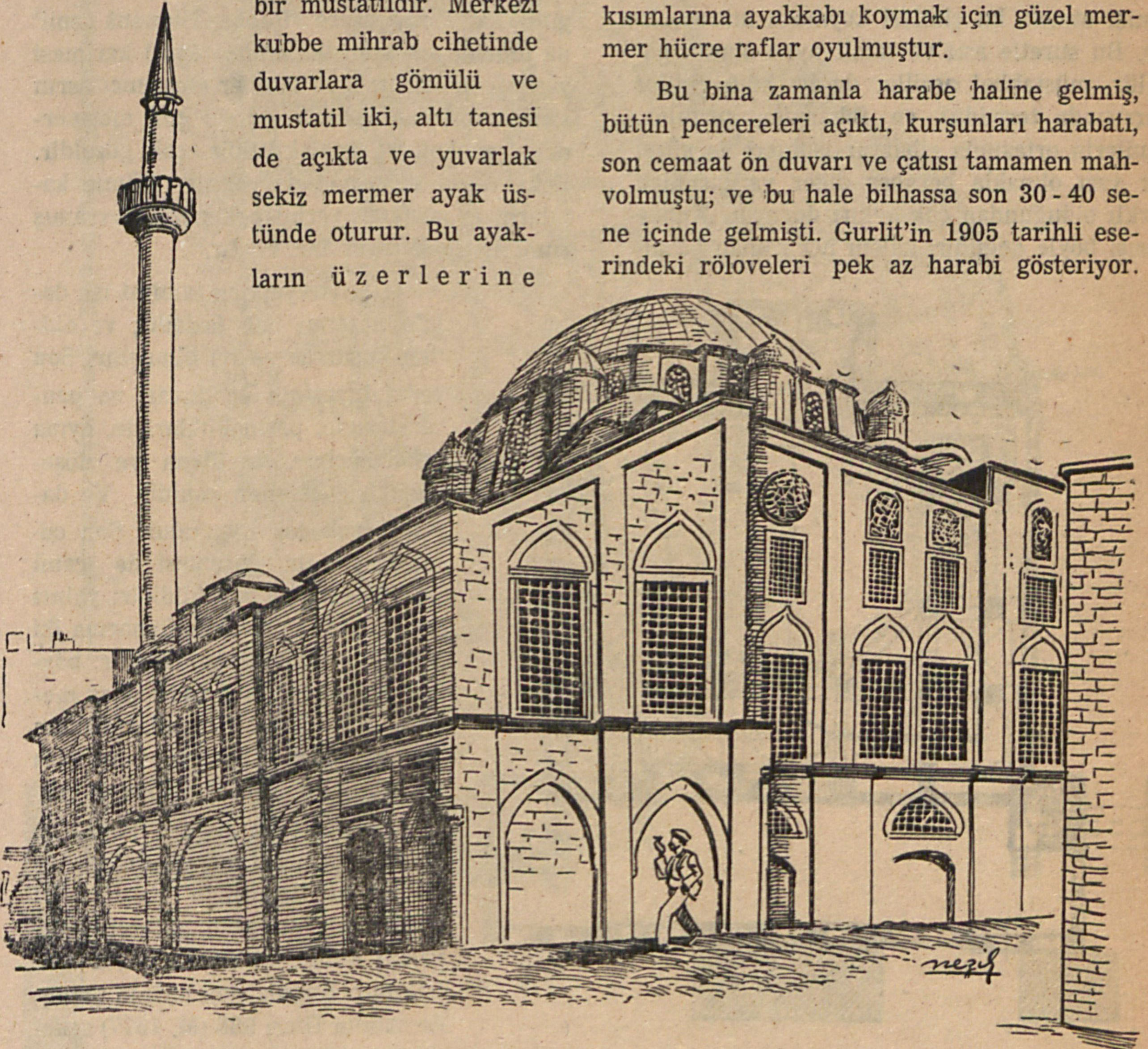
lindedir. Sekenesi umumiyetle orta halli ve fakir Türk aileleridir (1947).

İsmail Ersevim

AZEBKAPUSU CAMİİ — Gazi Köprüsünün Galata başında; Sokollu Mehmed Paşanın hayratından olup Mimar Sinan'ın eseridir; İstanbulun ziyneti olan âbidelerdendir; adını, bu satırların yazıldığı sırada artık mevcut olmıyan Galata surunun buradaki bir kapusundan almıştır.

Denizin yaladığı bir yer seçilmiş olmasından dolayı, pek yerinde bir tarz intihap edilerek, fevkanî yapılmıştır. Plânı sekiz köşe bir kasnağa oturan merkezî bir kubbe etrafında, cenahların kemerler, ufak kubbeler ve tonozlarla genişletilmesi suretiyle elde edilen bir mustatildir. Merkezî kubbe mihrab cihetinde duvarlara gömülü ve mustatil iki, altı tanesi de açıkta ve yuvarlak sekiz mermer ayak üstünde oturur. Bu ayakların üzerlerine gelen gemi özengilerinden yukarısı oluklu, alt kısmı düzdür. Methal cihetine gelen iki köşe yarım kubbesi de ayrıca murabbaî iki ayağa istinad eder. Bu sahayı üç tarafından haçvari tonoz, yarım ve bütün kubbelerin örttüğü bir galeri ihtiva eder. Kubbe dâfiası, yanlarda duvarlardan çıkıntılı payelerle, mihrab cihetinde de mihrab hücresi duvarlariyle karşılaşmıştır. Bu yan payeler genişliğinde, hemen mihrab hizasına kadar devam eden, bir mahfil bütün camii dolaşır. Mahfilin muvasalası payelere açılmış kapularla temin edilir. Mahfilden müstakil olarak mikrabın solunda biri kırmızı, diğeri yeşil iki zarif sütuna dayanan mermer bir kemeri vardır. Mahfilin döşemesi büyük köfeke taşlariyledir, korkuluğu mermer şebekedir. Payelerin kaide kısımlarına ayakkabı koymak için güzel mermer hücre raflar oyulmuştur.

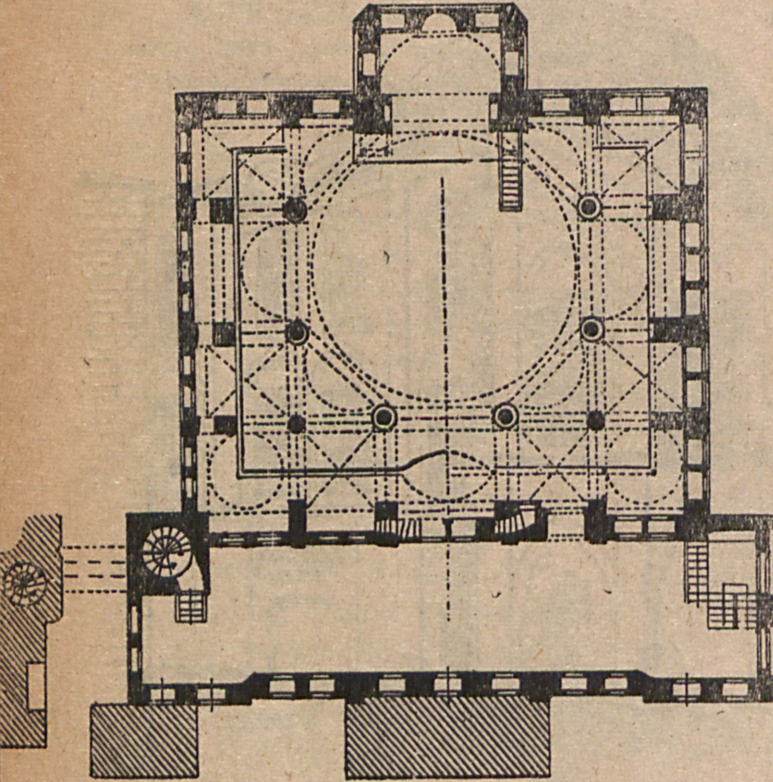
Bu bina zamanla harabe haline gelmiş, bütün pencereleri açıktı, kurşunları harabatı, son cemaat ön duvarı ve çatısı tamamen mahvolmuştu; ve bu hale bilhassa son 30 - 40 sene içinde gelmişti. Gurlit'in 1905 tarihli eserindeki röloveleri pek az harabi gösteriyor.

Azebkapusu Camii, 1947
(Resim: Nezih)

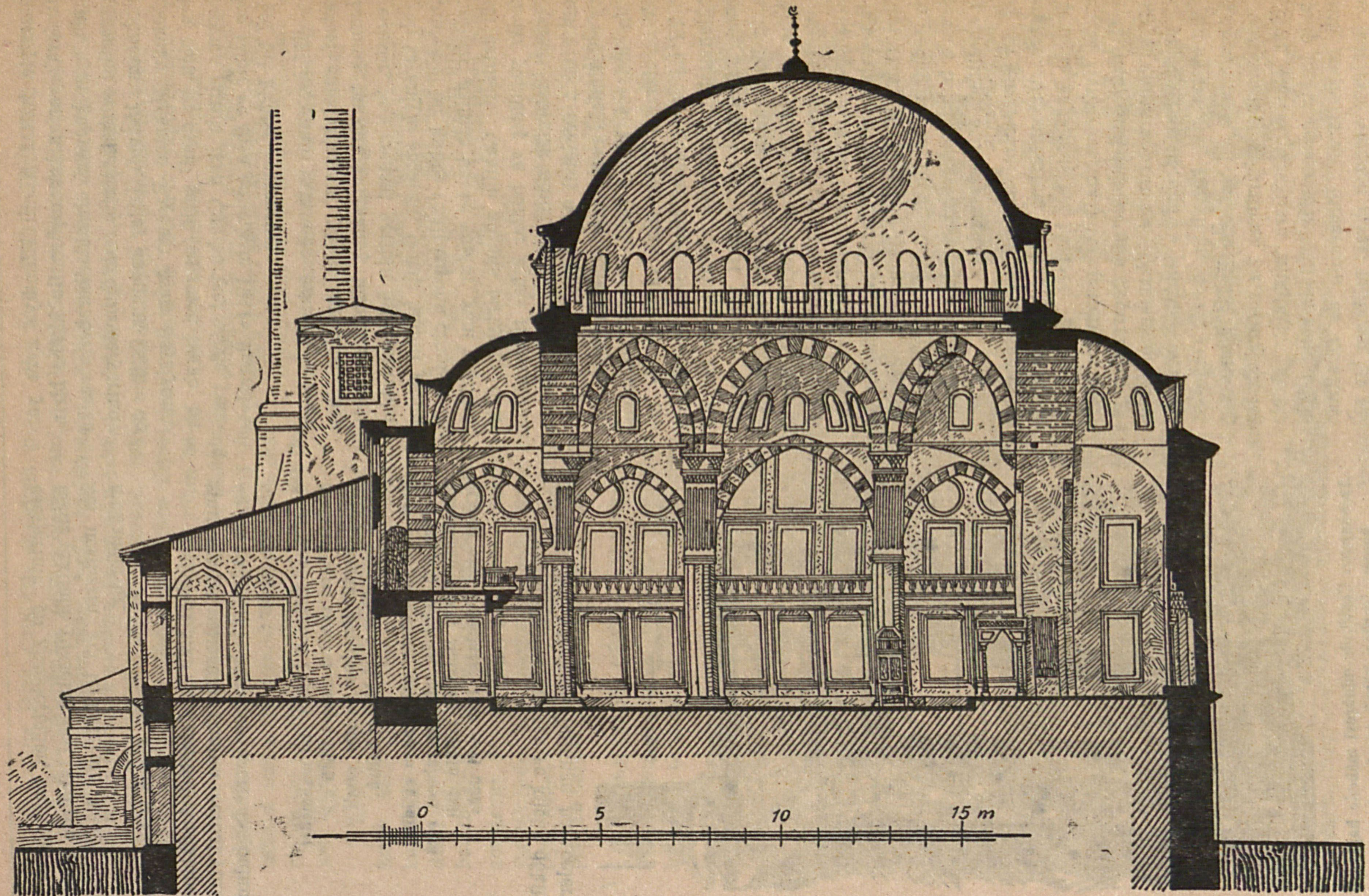
Birkaç sene devam eden esaslı bir tamir camii ihya etti.

Kubbe ve kemerlerin sıvaları kâmilen yenidir. İçi zamanı üslûbunun güzel nakışları ile bezenmiştir; yalnız son tamirinde o zamanın süleğen kırmızısı yerine kullanılan fes rengine yakın koyu bir renk, kelemin tesirini tamamen bozmuştur. Kubbe göbek yazısı «İnnallahe yümsiküssemavât...» ayeti kerimesidir; 1357 tarihini ve Halim ketebesini taşır. Evvelce kubbe müselles kürrevileri çini ile kaplı idi, bunlar harab olduğundan yerine şimdiki kötü çiniler konmuştur. Beyaz diye ancak bir çividi mavi yapabilen bugünkü çini işçiliğimiz böyle bir âbidenin çinilerini yapmağa kaadir değildir. Ve böyle harab olan yerlere velev ufak bir çini parçasını da muhafaza ederek etrafını sulu boya kalemle ikmal etmek bu çinileri koymağa müreccahtır. Bu suretle asıl ve tamir ayan olarak görülür, müstakbel nesiller de bu kötü çiniler karşısında tereddüt ve ibhamdan kurtulur. Çinilerin ortasında çiharyar isimleri de güzel bir yazı olmakla beraber diğer yazılarından farklı olduğundan çok aykırı duruyor. Kubbe yazısı böyle değildir; kalem her zaman bozulmaya müsait olan sıva üzerine vurulduğundan yazısı değişir; esasen tarihli de olduğundan ne zaman tecdid olunduğu anlaşılır. Bütün iç ve dış alçı pencereler yeni yapılmıştır. Son cemaat mahfiline çıkan sağlı sollu iki kapısı yenidir. Ve gerek yıldızlı şebekeleriyle, gerek oyma yazılariyle son derece güzel ve zamana uygun yapılmış parçalardır. Camiin zeminine tuğla taklidi çimento müseddesi kırmızı çiniler konmuş, ahşaptan secdelikli namaz safları yapılmıştır. İçeride yapılan tamirat ufak tefek başka işlerle, yaldız, temizleme gibi işlere münhasırdır. Pencere kapakları kâmilen zamanından kalmadır. Mihrab cihetindekiler yıldız şeklinde müşebbek, diğerleri mustatil ufak parçalardır. Mihrab duvarında altı parçada «Âyetelkürsi» yazılmıştır. Bunların yazısı eski, yaldızları yenidir. Kürsi üzerine de yine eski olmak üzere «Rabbenâ innenâ semi' nâ münadiyen yünâdi liliman» ayeti kerimesi yazılmıştır. Mihrab ve minber Onaltıncı asrın sanat eseri camilerinde olduğu gibi mermerden, şebekeli ve istalâktitlidir, çok güzeldir. Fakat fazla hususiyetleri yoktur. Cümle kapıların iç yüzünde yerini pek güzel kavramış rumî işlemeli birer tac vardır.

Azebkapusu Camii
(Plân: Cornelius Gurlit)

Hariçte yapılan tamirat ise dahile nazaran pek fazladır; ve cidden kusursuz ve iyi olmuştur. Son cemaat yerinin üç duvarı ve pencereleriyle, parmaklıklariyle, oyma şebekeleriyle, merdiven ve döşemeleriyle kâmilen yenidir. Ve dahiline pek çok uygundur. Son cemaat yerinin döşemesi de cami gibi kırmızı tuğla taklididir; yalnız son cemaat safalarının kenarına iki santimlik mermer konmuştur; böyle eski eserler tamirinde lâşey mesabesinde olan bir fedakârlıktan buraya aslı gibi kalın mermer vaz'ı lâzımdı. Son cemaat yerine sokaktan iki kapu ile girilir. Kapuların yanlarında mustatil plânlı iki niş vardır; ki üstlerinde Fatih devri motiflerine müşabih dilimli birer yarım kubbe ve iki sıra istalâktit bulunur. Kapulardan birinin üstünde camiin Hicrî 985 (M. 1577) senesinde yazılmış eski k i t â b e s i v a r d ı ; pek harabtır mülâ-

Azebkapusu Camii
(Kesit resim: *Cornelius Gurlit*)

hazasiyle hattat Kâmil Efendiye aynı yazdırılarak yerine konmuştur. Bu kitâbe birincinin aynı kopyası olmakla beraber, vesika kıymetini muhafaza için, eskisinin de yerinde muhafazası lâzımdı. Diğer kapunun üstüne de «Sokollu Mehmed Paşanın âsârı hayriyesinden olan bu camii şerif tamamen harab bir duruma girmiş iken Cumhuriyet eliyle yeniden tamir ve ihya edilmiştir 1941» ibaresiyle yeni bir kitâbe konmuştur.

İki kapunun ortasında eskiden mevcut abdest musluklarının yalnız aynaları ihya olunmuş, musluk konmamış, bittabi su verilmemiştir. Son cemaat yerinin üstü murabbaî çıtalı tavaniyle ahşaptır. Gurlit bunun yerine muhtemel bir kubbe restitüsiyonu çizmişse de yanlıştır; aslında kubbe yoktur, yeni yapıldığı gibi çatılıdır. Camiin altında birtakım dükkânlar yapılmış ve bunlar eşhas tasarrufuna geçmişti. İstimlâk olunarak hepsinin kapıları kesme taşla örülerek kapatılmış, yalnız mihrap cihetindeki pencereleri açık kalmıştır. Camiin minaresi hiçbir yerde tesadüf edilmiyecek bir tarzda, biraz uzak yapılmış ve bir köprü ile son cemaat köşesindeki merdivene bağlanmıştır; köprünün altından dar bir yol geçer. Minarenin son cemaat yerinde ve sokakta iki kapusu vardı, merdivenle köprüye çıkılır, oradan minareye geçilir. Hadikatül Cevami minarenin Hicrî 1222 senesindeki yangından sonra esaslı tamir olunduğu ve tekrar saika isabetiyle harab olarak yıktırıldığını, ve Hicrî 1242 (M. 1826) de henüz inşa olunmamış olduğunu söylüyor. Gövde kısmının inşaatı da bunu gösteriyor, kaide ve küp kısmı ise Onaltıncı asır yapısıdır.

Bu güzel cami bugüne tamir olunmakla beraber dört cihetten berbad binalarla ve köprü ile kapanmış bir haldedir. Deniz cihetindeki Denizyollarına ait deponun ve diğer taraflardaki mağazaların gün geçirmeden yıkılıp etrafının açtırılması, sokaklarının tertemiz yaptırılması lâzımdır. Ondan sonra asıl büyük engel olan köprünün havuz cihetine doğru alınması ve yarısına kadar gömülmüş camiin meydana çıkarılması bir zarurettir. Bu ameliye büyük masraflara muhtaçtır. Acele yapılıp tatbik edilen plânların da sonu böyle fuzuli masraflardır. Minarenin de Onaltıncı asır üslûbiyle yeniden ihyası mübrem bir zarurettir. Bu şekilde cami, karşı cihetteki Türk eserlerinin en güzellerinden biri olarak bir âbide şeklinde yükselir; aksi takdirde müstakbel nesillerin acı tenkitlerine hedef olmak mukadderdir.

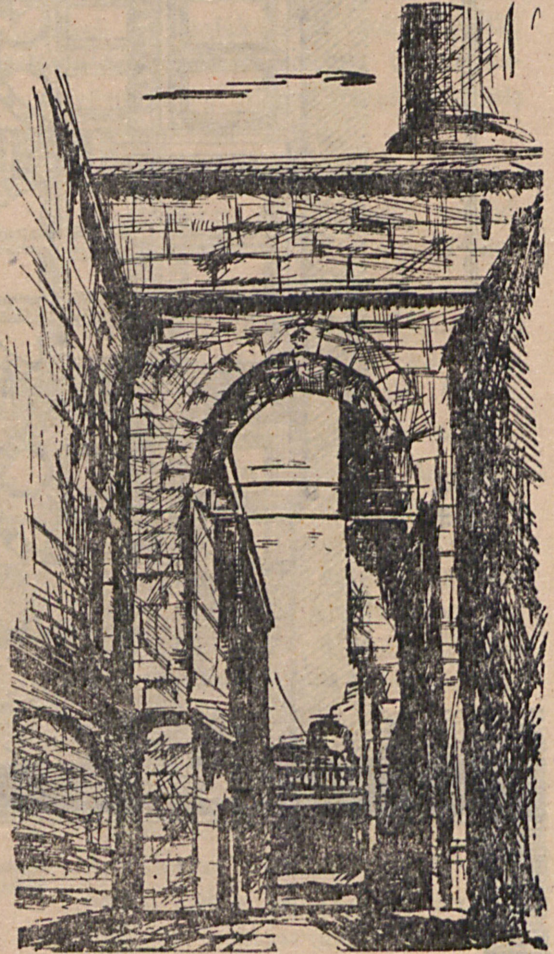
Ekrem Hakkı Ayverdi

Aşağıdaki satırlar, İstanbul Ansiklopedisinin ziyaret notlarıdır: Camiin methal yüzünde ve sağındaki kapunun üzerinde bulunan kitabesi şudur:

Asafi âzam Mehmed Pâşâyi ahd mahmedet
Mazhari hayri cemil ü menşei lütfü atâ
Sâhili deryâde itmişken bu zibâ camii
Kârgir itti mükerrer ol binayı haliyâ

Cem olub dârüssıane mahfilinden ehlidin
Kıldılar beş vaktiçün sahibine rahmet recâ
Elkaldırub düaye Hatif de tarihin didi
«Camii asaf ibadetgâhı Hak câyi düâ»
985 (M. 1577)

Camiin etrafını çeviren ve küçük dökümcü atölyeleri yerleşmiş bulunan harabelerin,

Azebkapusu Camiinde minâreyi mâbede bağlayan kemer, içerden köprü tarafına bakış (Resim: Reşad Sevinçsoy)

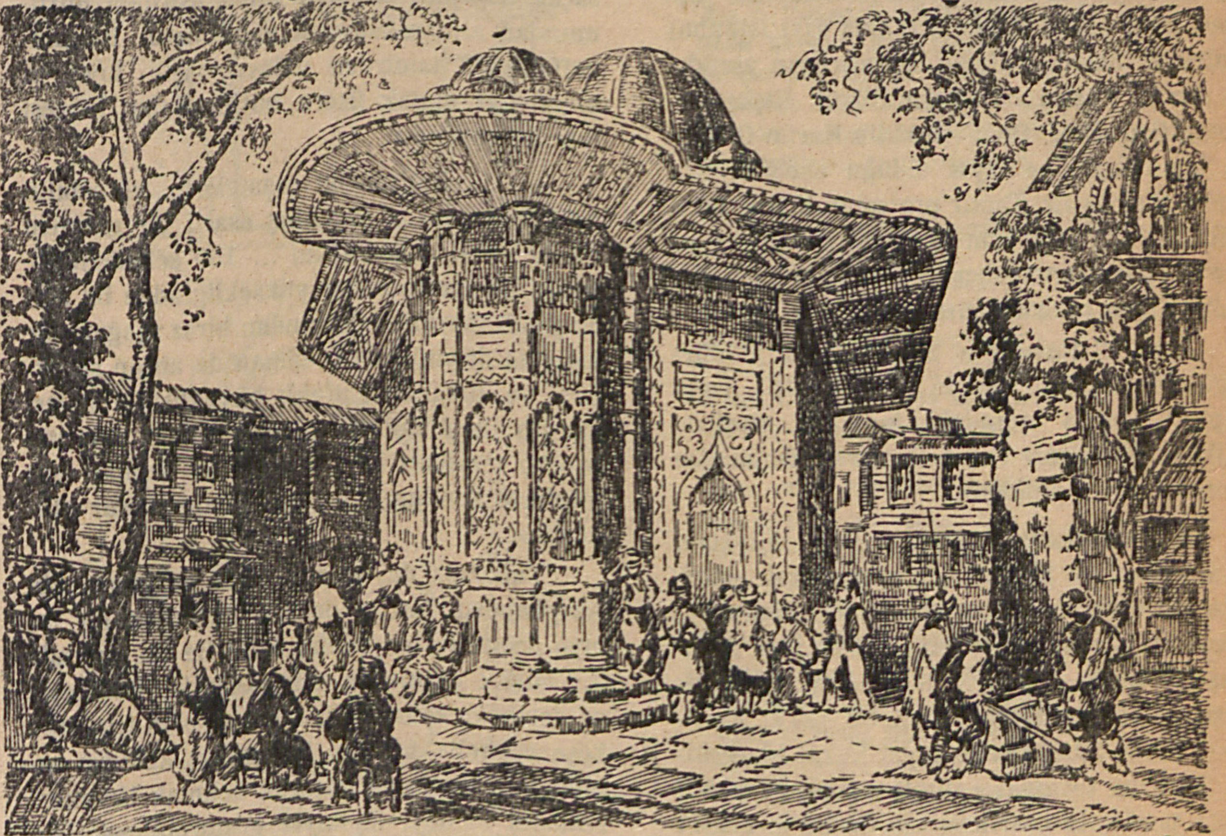
mâbedi şanına lâyık güzellikte meydana çıkarmak için yıktırılması, dökümcülerin cami hariminden uzaklaştırılması, hattâ Azebkapu meydan çeşmesi ve sebiline kadar olan sahanın istimlâki ile, bu adacık üzerinde, eski çeşme meydanının daha geniş ölçüde ihyası lâzımdır. Minarenin altından geçen yolun başında, sol kolda kitâbesiz ve klâsik üslûpta büyük bir çeşme vardır, lülesi koparılmış ve teknesi moloz ile dolmuş olan bu güzel eserin de bir an evvel tamiri ve su verilerek ihyası lâzımdır.

Köprü altının cami önüne rastlayan alt kısmı, Azebkapusu sandalcıları tarafından bir kayıkhane gibi kullanılmaktadır. Mâbedin denizden görünmesine mâni teşkil eden ve harikulâde çirkin bir yapı olan şehir hatları ambarının da tez elden yıkılması lâzımdır. Bu takdirde, cami hariminin sahil tarafı da temizlenerek Azebkapu iskelesi de bugünkü perişan halinden kurtarılmış olur (Nisan 1947).

AZEBKAPUSU ÇEŞME VE SEBİLİ — Türk çeşme yapısı san'atının en güzel eserlerinden, Galatayı tezyin eden âbidelerdendir; hicri 1145 (milâdî 1732 - 1733) yılında İkinci Sultan Mustafanın zevcesi ve Birinci Sultan Mahmudun anası Sâliha Sultan tarafından oğlunun padişahlığı ve kendisinin vâlide sultanlığı zamanında fevkaanî bir sibyan mektebi ile beraber yaptırılmıştır; mimarı maalesef bilinmiyor. Padişahların ve vâlide sultanların, haseki sultan, şehzâdelerin ve padişah kızları sultanların bu gibi hayır eserleri devirlerinin devlet mimar başılarının elinden çıkması lâzımdır diye bir hüküm verebilirsek bu güzel eserin, Prof. Dr. Süheyl Ünver'in tarafından yapıldığı söylenebilir.

Resmi çeşme yapısında ihtisası olan devlet mimarlarından biri tarafından çizilmiş olsa dahi, bu resim adı geçen mimar başının hiç olmazsa kabul ve tasdikinden sonradır ki yapıya başlanmıştır.

Azebkapusu çeşme ve sebili bânisine nisbetle Sâlihasultan Çeşmesi diye de anılır; önünde meydanımsı açıklık bu âbidenin inşasından sonra Çeşme Meydanı adını almıştır. Karşısında Sokollu Mehmed Paşa tarafından Mimar Sinana yaptırılmış Çifte Hamam var-

Azebkapusu Çeşmesi
(W. U. Bartlett'den Sabiha Bozcalı eli ile)

dır, bu şaheser de halk ağzında Yeşildirekli Hamam, yahut semte nispetle Azebkapusu Hamamı adını taşır; çeşmenin hemen yanı başında da yine Sokollu hayratından ve Mimar Sinan yapılarından Azebkapusu Camii ve Medresesi bulunmaktadır (B.: Azebkapusu Camii; Azebkapusu Hamamı).

Sokollu Mehmed Paşanın onaltıncı asırda yapılmış bu eserleri arasında bir sibyan mektebi ile çeşme ve sebil bulunmadığına göre onları da birbuçuk asır kadar sonra Sâliha Sultan ilâve etmiştir. Her ne kadar etrafı fırdolayı açık, bir duvara veya bir yapıya dayanmamış ise de tek köşe cepheli olan bu âbideye (köşelemesine bir sebilin iki yanında iki çeşme) meydan çeşmesi demek doğru değildir; birbuçuk asır ara ile yaşamış iki hayır sahibine aid haşmetli bir külliyenin bir parçasıdır. Unutmamalıdır ki meydan çeşmeleri daima münferid eserlerdir (B.: Mehmed III Çeşmesi; Tophâne Çeşmesi). Sâliha Sultanın âbidevî çeşmesinin yanındaki fevkaanî mektebi İstanbulun sahne olduğu son imârda 1958 - 1959 arasında kaldırılmıştır.

Son yüzyıl içinde görenlere hüzün veren bir harâbiye yüz tutmuş olan Azebkapusu Çeşmesi 1952 - 1953 yılları arasında eski İstanbul Valisi ve Belediye Reisi, bu satırların yazıldığı sırada Türkiyenin Bern Büyük Elçisi bulunan Ord. Prof. Dr. Fahreddin Kerim Gökay'ın himmetiyle ve lâyık olduğu ehemmiyetle tamir görmüştür. Tamir projesini, klâsik Türk Mîmarisi üzerinde tam salâhiyet sahibi fen ve san'at adamlarımızdan Yüksek Mimar Ali Sâim Ülgen hazırlamıştır.

İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü tarafından 1954 de neşredilmiş «Azebkapı Çeşmesi» adındaki kollektif risalede Yüksek Mühendis Cahit Çeçen âbidenin son tamirini şöyle anlatıyor:

«O mıntakada oturan halkın ihtiyacını temin eden ve âbidevî bir eser olarak şehrimizi süsleyen bu çeşme bir müddet sonra bakımsızlık yüzünden harabîye yüz tutmuş, mühmel bir halde senelerin tahribatına terkedilmiştir. Çatısı gittikçe eğilen bu san'at eserinin bundan 30 - 35 sene evvel Evkaf idaresince tamirine tevessül edilmiş ve çeşme etrafı tahta perde ile çevrilmiş ise de bu sıralarda Vakıf sularının ve çeşmelerinin Belediyeye devri dolayısiyle tamirat işi geri kalmış ve unutulmuştur (C. Çeçenin bahsettiği bu tamir teşebbüsünde tamir projesini merhum Mîmar Kemal Altan hazırlamıştı). Bu geçen seneler esnasında ise çeşidli sebeplerle Sebilin kubbeleri çökmüş, bronz parmaklıkları sökülmüş, işlemeli taşları da kırılmıştır. Son senelerde bu güzel Türk medeniyet eseri çürük ve kırık tahta parçaları arkasında gizlenen, çatısı ve kubbesi dökülmüş siyah bir taş yığını haline gelmiş bulunuyordu. Nihayet iki sene evvel sayın Vali ve Belediye Reisimiz Ord. Prof. Dr. F. Kerim Gökay'ın himmetiyle Belediye Meclisinin verdiği 170.000 liralık tahsisat sayesinde tamirine başlanmış ve aslına en uygun bir şekilde ikmal edilmişmişti».

Yine ayni risalede Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver de bu tamir hakkında şu satırları yazıyor:

«... İlk esaslı onarım projesini İstanbul Belediye Reisliğinin arzusu ile yüksek Mimar Ali Sâim Ülgen yapmış ve benim delâletimle makama verilmişti. Halen bu proje ve tadilleri üzerine yapılan onarım cidden muvaffak olmuştur. Bir defa, bozulan nakışlı taşların asılları gibi yapılmasına itina olunmuştur. saçak nakışları da XIX uncu asırdaki durumundan alınarak aynen yapılmıştır. Bu muvaffakıyetli tamirden dolayı başta kıymetli müdürleri olmak üzere bütün Sular İdâresi tebrike şayandır.

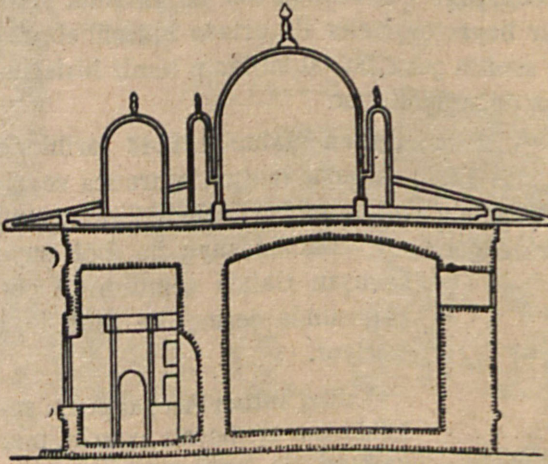
«...... elimizde bu çeşmelerin ve sebilin XIX uncu asırda yapılmış esaslı bir gravürü vardır (W.H. Bartlett'in) ... 150 senedenberi zemin bir metre kadar yüksekliğinden bu âbide şimdi toprak seviyesinden biraz aşağıda bir vaziyete düşmüştür. O zaman da ahşap saçakları ve üstündeki ufaklı büyüklü kubbeleri kurşun ile örtülüdür. Saçak altları devrinin rokoko tezyinatı ile süslüdür ki bunlar esas tutularak son tamiri de ayni şekilde tamir edilmiştir».

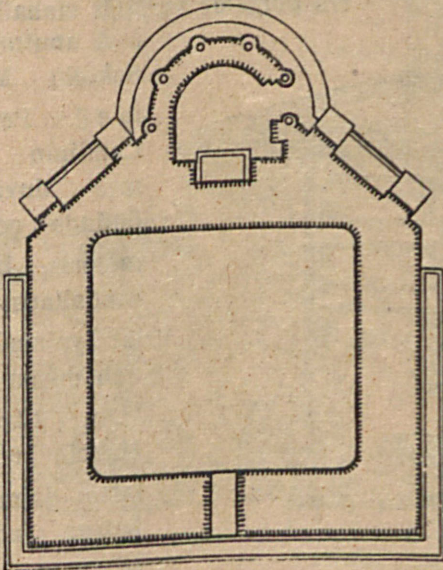
Yukarıda da kısaca tarif ettiğimiz gibi Azepkapusu Çeşme, doksan derecelik bir zaviye üzerinde bir büyük sebil ile iki yanında iki büyük çeşmeden mürekkeptir; bilemeyiz ne dereceye kadar doğru, biz bu plân için «tek köşe cepheli» tabirini kullandık; âbideye sebilin tam karşısına geçerek bakmak lâzımdır. Nitekim âbideyi lâyıkıyle gösterebilmek için merhum Mimar Kemal Altan bir restütüsiyon resmini böyle yapmıştır; doksan derecelik bir

zaviye teşkil eden iki ayrı hat üzerindeki iki yanında tek hat üzerinde göstermek hakikate tam tevafuk etmese de âbidenin güzelliği kâğıt üzerinde ancak böyle bir resim ile gösterilebilir. Kemal Altan'ın bu güzel resmini, elimizde ancak minyatür bir röprodüksiyonu bulunduğundan bu ansiklopediye koyamadık; bu röprodüksiyondan ne klişe yaptırmak ve ne de ressamlarımıza bir kopyesini çizdirmek imkânını bulamadık.

Bu doksan derecelik kırık cephenin tam köşesinde bulunan sebil yarım silindir şeklinde bir çıkıntı teşkil eder; dört mermer sütun arasında beş bronz şebîkelidir.

Bu cephe zeminden ahşap ve geniş saçaklı çatısına mermer kaplıdır; çeşmelerin tekne hizasından sebilin de şebekeler üstündeki dantelli kemerlerinden çiçek motifleri ile sıvama alçak kabartma nakışlıdır; son derecede âhenkli, son derecede zarif, son derecede güzel bir nakış zenginliği pek muhteşemdir.

Azebkapusu Çeşmesi
(Sular İdâresinin broşüründen)

Âbidenin ikisi çeşmelerin kemerleri üstünde biri de sebilin kemerleri üzerinde üç manzum tarih kitâbesi vardır; şiirler devrinin Sultânüşşürâsı ilân edilmiş Seyyid Vehbinindir. Çeşmelerin tarihleri on birer beyit olup bir satırda iki beyitten beş satır üzerine, sebilin tarihi de altı beyit olup ortadaki üç şebikenin üzerine ikişer ikişer hâk olunmuştur.

Sağda, batıdaki çeşmenin kitâbesi:

Menbai âbi zülâli merhamet
Lüccei pür cûşi ihsânü sehâ
Devhai pür berü bâri saltanat
Şemsi ismet mâderi Zıllı Hüdâ
Vâlidesultan ki etmiş âleme
Dest cûdin maksemi âbi atâ
Zikrü fikri bâkiyâti sâlihât
Kâri hayrât hannândır dâimâ
Fî sebilillâh nice âsar idüb
Eyledi kesbi rizâyi Kibriyâ
İşte ezcümle bu dilcû çeşme kim
Teşne lebdir Hızır ü İskender anâ
Cârî hâfızlar gibi her lûlesi
Sûrei Kevser okur subhu mesâ
Mâhasal bû âbi canbahşâ ile
oldu şâdan rûhi pâki Mustafâ
Ânı da Cennetde sîrâb eyliye
Sâkii Kevser Aliyyi Murtezâ
Dîdiler âbı hayâtın vasfını
Gûş idüb söylersin ammâ Vehbiyâ
Bâri bir mümtâz târih eyleyüb
Vâlidesultanın iç hayrîne mâ

Solda, doğudaki çeşmenin kitâbesi.

Hazreti Vâlidesultan yâni
Mâderi Hazreti Sultan Mahmûd
Matlai şemsi hilâfet ki anın
Fer'idir sâyei Hallâki Vedûd
Ameli sâlihadır sa'yi müdâm
Kârıdır kesbi rizâyi Mâbûd
Havzı himmet kereminden memlû
Feyzi re'fet eserinden meşhûd
İşte ezcümle bu âsârına bak
Lâzım ise eğer ityânı şühûd
Nice kez yandı yakıldı Galata
Gösterüb tab'ı ataş âteşü dûd
Kimse sû sepmedi illâ keremi
Komadı teşne lebi tâb âlûd
Hacı A'mâ denilen semte idüb
Çeşme açmakla ilâcı bihbûd
Oldu bir hayre muvaffak ki olur
Ecri Cennetdeki havzi mevrûd
Hem anın hem şehi devrânın ola
Ömri Hızır ile zamânı memdûd
Oldu târihe sezâ ey Vehbî
Çeşmei Vâlidei Han Mahmûd

Sebilin kitâbesi:

Vâlidesultânı âlî şânı himmet meşrebin
Ayni cûdundan gel ey leb teşne şîrü şekker iç
Devri İskenderde olsa Hızr derdi gösterüb
İşte mâi aynülhayâtı buldum ey İskender iç
Tıflî müdrik lûlesin vermezdi sedyi dâyeye
Dîseler ister su iç isterse şîri mâder iç
Sû be sû gûyâ lisânı lûle île çeşmeler
Çağlayub şerbet fürûşan gibi derler anber iç
Sâhibül hayrın duâsın sû gibi ezberle de
İşte sû işte sebil ister vuzû et ister iç
Vehbiyâ târihin işrâb et atşâi ümmete
Gel sebîli Vâlîdesultandan âbı Kevser iç

Bu Ansiklopedinin has dostlarından olup Millî Kütübhanemize «İstanbul Suları» adında çok kıymetli bir eser koymuş olan Dr. Saadi Nâzım Nirven 1945 de Belediye Sular İdaresi tarafından neşredilmiş ve yukarıda da zikredilmiş olan «Azapkapı Çeşmesi» adındaki kollektif risaleye yazmış olduğu makalede bu âbidenin Azebkapusunda inşası olduğu sebebi üzerine çok şirin bir fıkra naklediyor:

«Azebkapusu Çeşmesinin tamiri sırasında semtin gün görmüş, saçları bembeyaz olmuş ihtiyarlarından da bu yapının tarihine aid şu hikâyeyi dinledik:

İstanbulun ılık ve güneşli aylarından bir gün, Dördüncü Mehmedin zevcesi ve ikinci Mustafanın annesi Validesultan şehirde bir gezintiye çıkıyor. Arabası ile Azebkapısının sokakları arasından geçerken ufak bir meydanda bir çeşme başında, kırılan testisinden elinde kulpu kalmış, ağlıyan bir kız çocuğu görüyor. Yavrucuğun ağlamakla büsbütün mâsumlaşmış, melekleşmiş yüzü Valide Sultanın rikkatini çekiyor; çocuğu çağırtarak, kırılan testinin bu üzüntüye sebep olduğuna da hükmederek bir başkasını alması için bir miktar para ihsan etmek istiyor.

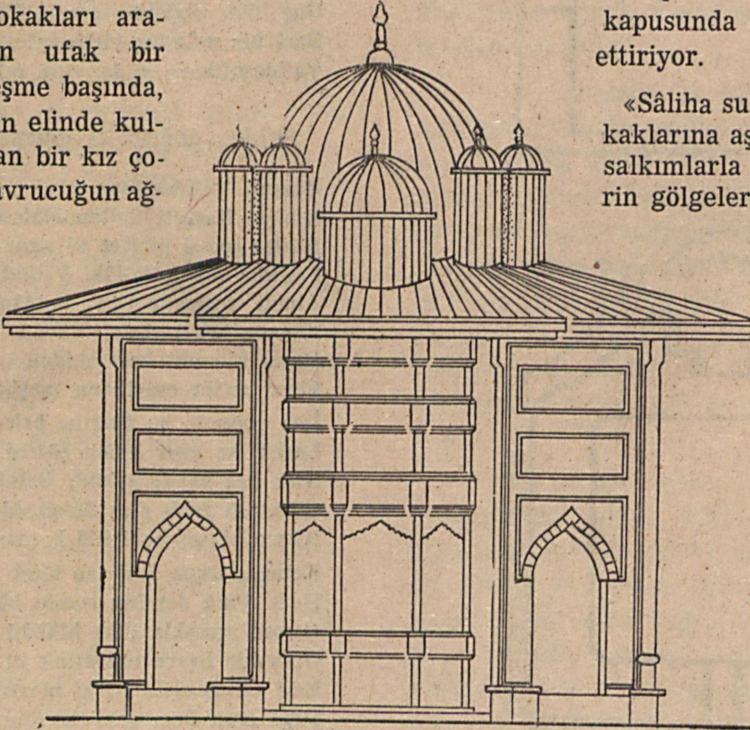
Çocuk parayı almıyor, ve:

— Testiyi kırdım, parası için ağlamıyorum, bir su getirmenin üstesinden gelemediğime ağlıyorum.. diyor.

«Valide Sultanın çok hoşuna gidiyor. Ailesine haber salınarak kız saraya alınıyor. Küçük Sâliha, sarayın zengin ve renkli muhiti içinde bir çiçek gibi büyüyor ve nihayet bir gün de İkinci Sultan Mustafanın zevcesi, Haseki Sâliha Sultan oluyor. Bir müddet sonra gebe kalıyor. Yattığı atlas döşekler içinde Azebkapısını, başında testisini kırdığı çeşmeyi hatırlıyor. Sarayın ihtişamına, arzularının yerine getirilmesine alışmış sultan, daima o ufak çeşmenin yerinde büyük ve muhteşem bir çeşmenin yaptırılmasını düşünüyor, ve yaptıracağı çeşme için bir şekil arıyor. Gebelik yatağında tabiatın iyice kabarttığı göğüsleriyle vücudunda husule getirdiği değişiklik ona bir ilham kaynağı oluyor; bu suretle Azebkapusu Çeşmesinin her iki yanında mermer beyaz çeşmeler ile ortada müzehheb, zarif sebîlin şekli bu saf sultanın temiz hislerinden doğmuş oluyor.

«Birinci Sultan Mahmud 1143 tarihinde (Milâdî 1730) saltanat tahtına oturunca sevgili anasının yıllardanberi özlediği arzusunu yerine getiriyor. Taksim suyu ile bol suya kavuşan Galata semtinin Azebkapusunda çeşme ve sebîl inşa ettiriyor.

«Sâliha sultan Azepkapısını sokaklarına aşı boyalı evlerin, mor salkımlarla yeşil asmaların serin gölgeler serptiği mahallesini aslâ unutmuyor. Sokollu Mehmed Paşanın Camiinin mermer duvarları önünde çekdirmelerin, büyük sandalların sulara yelkenlerinden düşen akislerin titreştiği Halicin bu kıyılarını daima tahattur ediyor; oraya hayr ve hasenat için bir

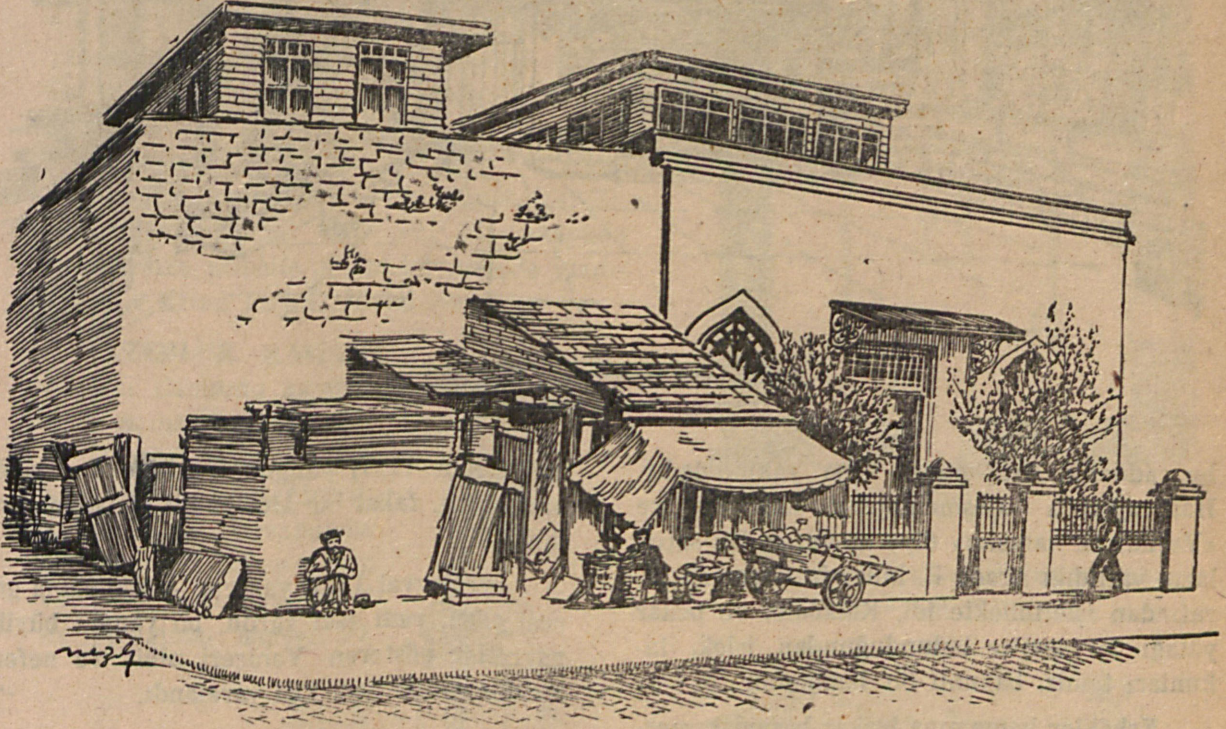
Azebkapusu Çeşmesi
(Sular İdâresinin broşüründen)

mektep yaptırıyor, eski Arab Camiini de tamir ettiriyor ve büyütüyor».

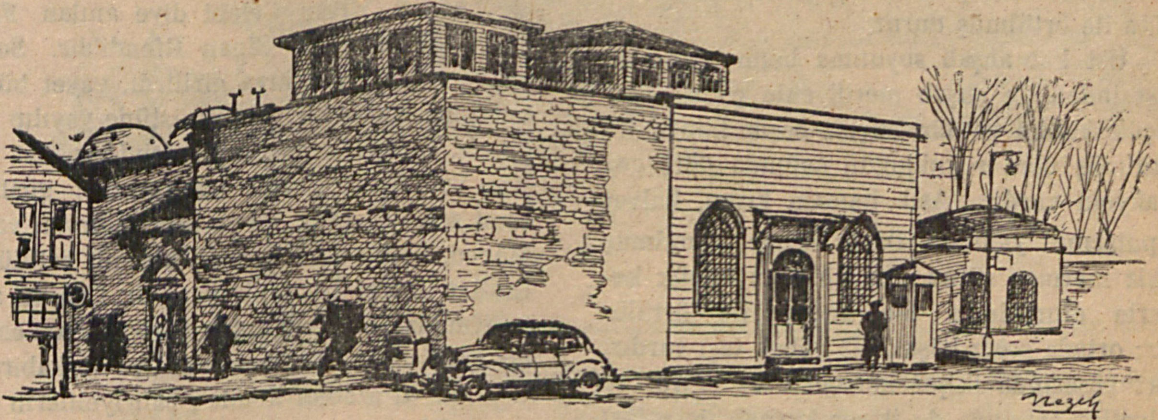
Bu fıkrada muhterem S.N. Nirven'in de kaydettiği gibi Azebkapusu Çeşmesinin suyu, taksim suyudur; bu su da Birinci Sultan Mahmudun hayır eseri olarak inşaatı hicrî 1144 (Milâdî 1731 - 1732) yılında biten Topuzlu Bendde toplanmış ve büyük şöhret Galata ve Beyoğlu tarafları ile Boğazıçının Rumeli yakasını ihya etmiştir; Bağçeköyündeki 420 metre uzunluğunda Bağçeköy Kemeri yahut Büyük Kemer diye anılan su kemerinden ve geniş bir galeriden geçerek Taksime gelir ve oradan şehrin yukarıda zikredilen semtlerine dağıtılır. Bugün Beyoğlunun merkezî yerinde olup Büyükşehrin nüfus kesafeti bakımından en kalabalık yeri olan Taksim, suyun getirildiği ve Azebkapusu çeşmesinin yapıldığı tarihlerde, kırlık, ormanlıktı; Taksim adını da o tarihte bu su münasebetiyle almıştı (B.: Sâliha Sultan; Mahmud I; Bağçeköy Kemeri; Topuzlu Bend).

Bibl.: C. Çeçen, S.N. Nirven ve S. Ünver, Azapkapusu Çeşmesi.

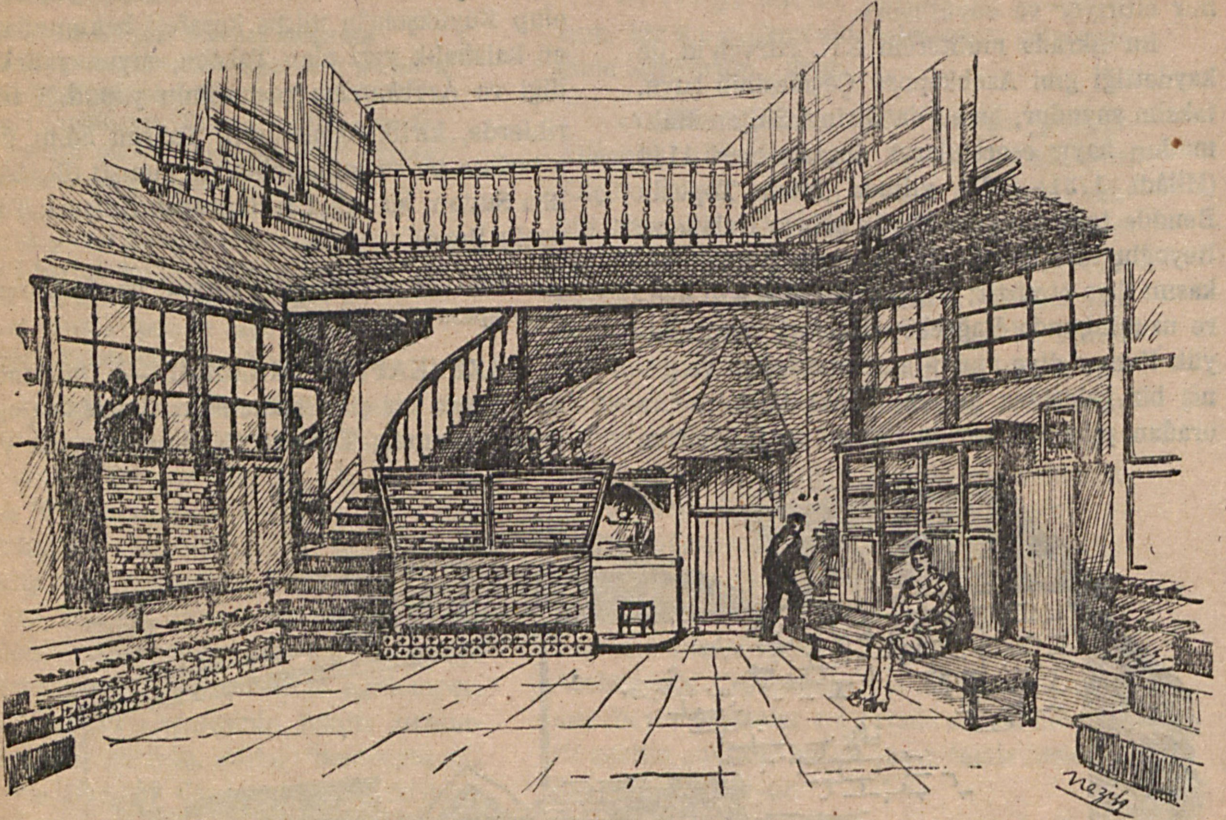
AZEBKAPUSU HAMAMI — Onaltıncı Asır yapısı bir çifte hamamdır; Galatada Çeşmemeydanında, Tersane Caddesi üzerinde ve

Azebkapusu Hamamı, 1947
(Resim: Nezih)

Azebkapusu Hamamı, 1960
(Resim: Nezih)

Azebkapusu Hamamında Câmekân
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

bu caddenin Azebkapusu başı yakınındadır. Halk ağzında «Çeşmemeydanı hamamı» ve «Yeşildirek hamamı» diye de anılır. Bu satırların yazıldığı sırada B. Mustafa Karaman tarafından işletilmekte idi. Kalabalık ve bekâr yatağı bir semtte bulunduğundan işlek, takımları temiz, bakımlı bir hamamdır.

Erkekler hamamına birkaç basamak merdivenle girilir; camekân kısmının ortasında bir mermer fıskıye vardır, üzeri daima bir tahta ile örtülmüş durur.

Üst kat ahşab soyunma bölmelerine üç köşesinden üç ahşab merdivenle çıkılır; bir küçük kubbe ve bir küçük beşik kubbe ile örtülmüş olan soğukluğun sağında dört göz ayakyolu vardır. Asıl hamam kısmı, halvet kapularının yanında ikişer ikişer konulmuş sekiz mermer sütun üzerine dört büyük kemerle oturtulmuş bir kubbe ile örtülüdür; ortada sekiz köşeli bir göbek taşı vardır; dört köşesinde ikişer kurnalı dört halvet ve halvetler arasında da ikişer kurnalı üç sofası vardır.

AZEBKAPUSU YANGINLARI — (17 Muharrem 1127) yangını — Öğle ile ikindi arası çıktı, fakat bir âfet halini almadan söndürüldü.

(20 Şevval 1211) yangını — Bir cuma gecesi çıktı, yedi saat sürdü, bu yangın büyük gayretler gösteren Yeniçeri zabit ve neferlerinden otuz kırk kişi yaralandı.

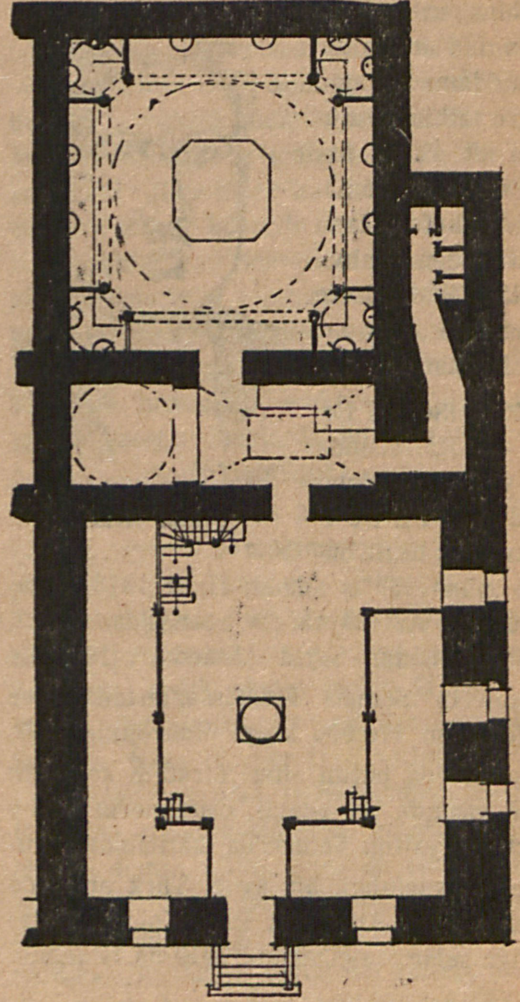
AZEBLER CAMİİ — Unkapanında idi. Atatürk Bulvarı açılırken yıkılan eserlerdendir; bânisi Elvan Çelebi diye anılan Fatih devri ulemasından Sinan Efendi'dir. Sokak kapusundan bir avluya girilirdi, gayet büyük bir asma, geniş bir çardak üstüne yayılıp serpilmiş, bahçenin sokak duvariyle mâbet arasını örtmüştü. Sokak kapusundan girilince cami sağa düşerdi, sol tarafta şadırvan vardı. Mâbed, dört duvar üzerine kiremit örtülü bir çatıdan ibaret basit bir yapıydı. Camiin arka tarafındaki mezarlığında Azeb Baba denilen bir yatır var idi. ki Camiin adı ya bu kabirden, veyahud ki azebler denilen bahriyelilerin karşı sahilden namaza bu camie gelmelerinden kalmış olacaktır. Cami yıkılırken amelenin toprak altından «Bana dokunma!..» diye bir

ses işittiğini, bir iki gün çalışamadıkları o zamanlar gazete sütunlarına geçmiş vakalardandır. Halk ağzında Azebler Camiine «Elvanzade Camii» de denilirdi.

Azebler Camii hakkında Evliya Çelebi şunları yazıyor:

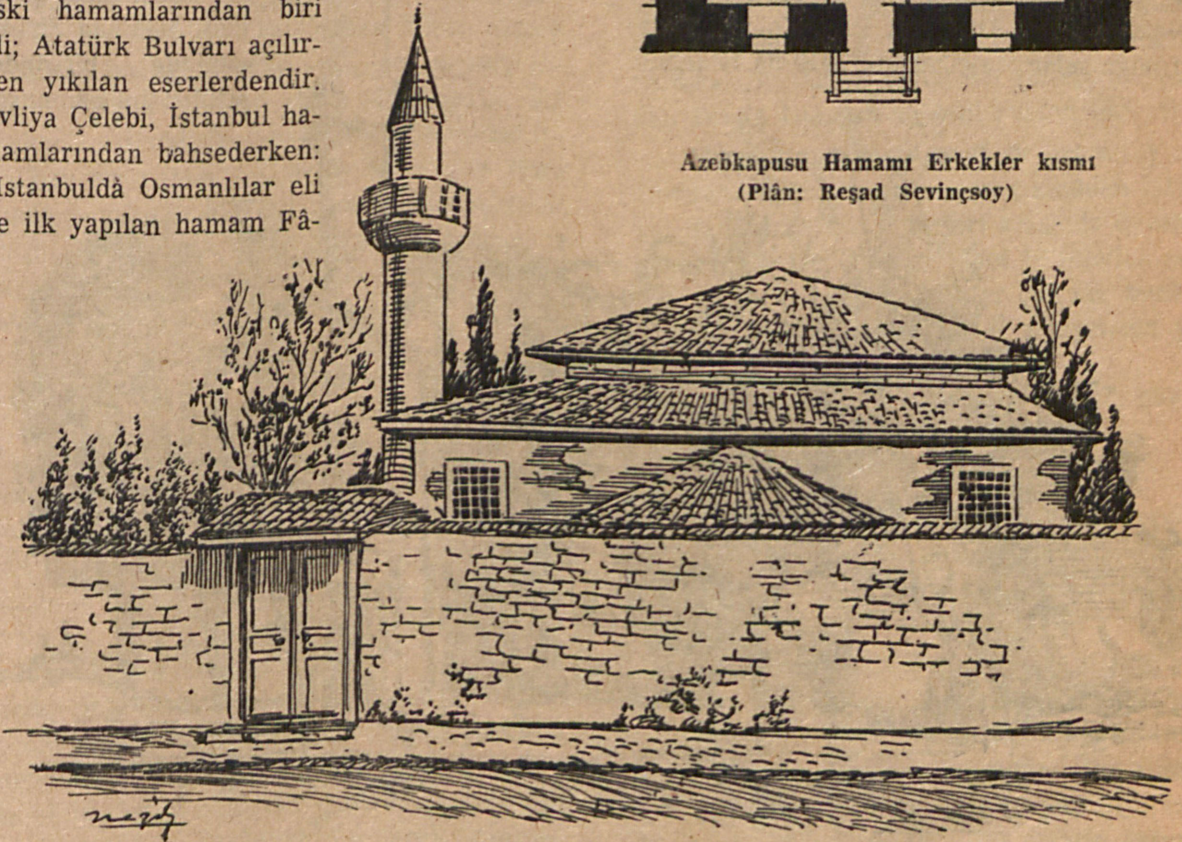
«Unkapanının iç yüzünde, Ebülfeth zamanında Elvan Çelebi binasıdır. Avam arasında Şeftali Camii dirler. Bina olunduğu sene duvarının dışında bir şeftali ağacı husule gelüb dördü bir okka gelir şeftali verir büyük bir ağaç olmuş. İşte şeftali Camii namiyle yâd olunduğuna sebep de budur. Lâkin sonraları Muslu Sultan sarayında bir yangın olup bu vasıta ile şeftali ağacı ve camiin bir kısmı yandığından hâlen ol mahalle ahalisi şeftalisiz kaldıkları cihetle et şeftalisiyle geçinirler».

Hadikatül-cevami'de «Azebler Camii» diye sâdece ismi kaydedilmiş olup bânisi Elvan Çelebi'nin hal tercemesi Demirkapuda kendi adına nisbetle anılan mescidinde yazılıdır (B. : Elvan Çelebi, Elvan Mescidi).

Azebkapusu Hamamı Erkekler kısmı
(Plân: Reşad Sevinçsoy)

AZEBLER HAMAMI — Unkapanında Azebler Camiinin karşısında, İstanbulun en eski hamamlarından biri idi; Atatürk Bulvarı açılırken yıkılan eserlerdendir. Evliya Çelebi, İstanbul hamamlarından bahsederken: «İstanbulda Osmanlılar eli ile ilk yapılan hamam Fâ-

Azebler Camii
(Resim: Eski bir krokiden Nezih eli ile)

tihin binagerdesi olan İ r g a d Hamamıdır ki, huddamı sarayın gasil ve tathirine mühasses idi. İkinci hamam Azebler hamamıdır ki, kefere tarzı mimarisinden tahvil ile İslâm âdabı üzere yapılmıştır» d i y o r. Bir çifte hamamdı.

Seyyid Cevad Âzer
(Resim: Nezih)

ÂZER (Seyyid Cevad) — Hâfızasında Fârs ve Türk edebiyatından b i n l e r c e kıt'a ve beyit bulunan münevver iş adamı; Hicrî 1318, Milâdî 1900 de Azerbaycanda Selmas'da doğdu, babası Ulemâdan Seyid Ahmeddir; 1917 de Ermenilerin Selmas Müslümanlarından ve Türklerinden 170.000 kişiyi öldürdükleri büyük katliâmda bütün ailesi efradını kaybetti; onyedi yaşında bir gençti, cenazelerin üç ay sokaklarda yattığı Selmas'da, katliamdan mucize eseri kurtulan bir avuç Türk arasında Selmas'a giren Ali İhsan Paşa Kolordusu tarafından selâmete çıkarıldı, 1919 da İstanbula gelerek tütüncü ve kahveci çıraklığı ile iş hayatına atıldı; bir ara emsali iş adamları ile kurdukları bir şirket adına Denizyolları vapurlarının büfelerini işlettiler; 1938 - 1958 arasında yirmi yıl da Köprünün Kadıköy iskelesi içindeki büfeyi işletti. 1959 da liman vapurlarından Moda vapurunun büfesini işletiyordu. Üçü kız biri oğlan dört evlâd sahibi, görgüsü ile, terbiyesi ile bir şahsiyettir.

ÂZERBAYCANLILAR (İstanbulda) — İstanbul fethinden günümüze kadar muhtelif devirlerde, muhtelif vısıtalarla, çeşitli yollarla İstanbula bir hayli Azerbaycanlı Türkler gelmiş, yerleşmiş, büyük bir kısmı bir iki nesil sonra İstanbullularla kaynaşmıştır.

Fetihten sonra, Fatihin ilim, sanat ve edebiyat mensuplarını himaye etmesi üzerine seve seve İstanbula gelip Büyükşehrin ilim mahfillerine intisab edenleri ancak devrin tezkirelerinden, İstanbul kütüphanelerini dolduran yazma eserlerin mülkiyet hayatlarından, ketebelerinden öğreniyoruz.

Fâtih daha çocuk iken Mevlâna Şirvâni isminde birisinden «Gülistan» okumuştu.

Azebler Camii
(Resim: Eski bir fotoğrafdan Nezih eli ile)

Fâtih devri şuarasından Mevlâna Kabuli'nin de Şırvandan geldiği divanından anlaşılıyor. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin saraylarında bulunan ilim ve sanat adamları da, bu Türkmen devletleri sukut edip memleketleri Osmanlılarla Safevilerin eline geçince, İstanbula hicret etmişlerdi. Safevi - Osmanlı muharebelerinde, Âzerbaycanın Osmanlı idaresinde bulunduğu sıralarda da, Tebrizden ve diğer meşhur Âzerbaycan Osmanlı idaresinde bulunduğu sıralarda da, Tebrizden ve diğer meşhur Âzerbaycan şehirlerinden ilim ve sanat adamları İstanbula celbedilmişti.

Safeviler devrinde, Şiy'î Kızılbaş Safevi idaresi altında yaşamak istemiyen Sünnî Âzeriler Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerine hicret etmişler ve oralardan İstanbul'a gelmişlerdir. Son asırlarda, Rus istilâsı devrinde de, gayri müslim bir devletin tebaası olmak istemiyen Âzerbaycanlılar Türkiyeye, bu arada bilhassa İstanbula göç etmişlerdir.

Bunlardan maada ticaret için, icrayi sanat için, hattâ amelelik, hammallık, uşaklık, aşçılık, tüccarlık, tüccar kâtipliği, ayak simsarlığı gibi işlere girişmek için İstanbula pek çok kimse gelmiştir. Bunlardan başka, Hacce giderken İstanbula gelip yerleşen, mensup olduğu tarikat pîrinin ziyaretine gelip bir tekkede hücrenişin olan Âzerbaycanlılar da mühim bir yekûn tutar. Birinci Cihan Harbinden evvel İstanbulda 25.000 Âzerbaycanlı vardı; hiçbir devletin pasaportunu taşımayıp başı boş gezenler bu yekûna dahil değildir İstanbulda Âzerbaycanlılar her işde, her yerde her sanatta görünürler; Osmanlı devletinin sadırâzamlığına kadar yükselenlerden Büyükşehrin çöpçülüğüne tenezzül edenlere kadar vardır: Âlim, şair, derviş, hoca, memur, esnaf, ayak satıcısı, kahveci, mezeci, zâbit, polis, faizci, tiyatrocu, sinemacı ve oyuncudan umumhane işletenlere varınca rastalanır. Bununla beraber birkaç sanat ve meslek, İstanbulda zaman zaman, Âzerbaycanlılar arasında fazla yayılmıştır; bunlar da Âzerilerin kopup geldikleri Âzerbaycan şehir ve kasabalarına göre ayrılabilir; meselâ Tebrizliler umumiyetle halı ticareti, kâğıt ve kırtasiye işleri ile uğraşırlardı. Selmaslılar ve Hoylular daha fazla çuvalcılık, sandıkçılık, gümrük hammallığı, komisyonculuk gibi işlerle meşgul olurlardı. Şırvanlılar, halı ticareti, ipekli kumaş ticareti, pamuklu bez, havlu, yazma ve bu gibi işlerle meşgul olurlardı. Aynı zamanda Şırvan ahalisinin çoğu âlim ve fâzıl adamlar olduğu için yüksek memuriyetlere, hocalığa ve münevver zümreye mahsus işlere de intisab ederlerdi. Genceliler ise halı ticareti kumaş, çay ve kahve işleriyle daha çok uğraşırlar. Karabağlılar, çay ticareti, antikacılık, altun ve gümüş işleriyle uğaraşırlardı. Sebüşterliler tuhafiye, kahvecilik otelcilik, faizcilik ve tütüncülükle meşgul olurlardı. Muhtelif köylüler ise, hammalık, eşekcilik ve ayak satıcılığı ile meşgul olurlardı; bu köylülerden biri gelişini şöyle nakletmiştir :

«Birkaç kuruşla köyden çıktım. Birkaç günlük yiyecek ekmeğimi aldım. Yaya olarak yola koyuldum, köylerde çalışarak üç ayda Trabzona geldim, vapura binip vapur parasını vapurda kömür ve eşya hamallığı ederek ödedim. Üstelik birkaç kuruş da para biriktirdim. İstanbula çıkar çıkmaz hemşehrileri buldum, bana bir yer tarif ettiler. Bir tabla tedarik ederek ufak tefek satmağa başladım. Köprüde, pazar yerlerinde dolaştım, hem geçimimi temin ettim, hem de para biriktirip işimi büyüttüm. Şimdi Kumkapu ile Çamlıcada birer evim, Asmaaltında bir dükkânım vardır». Bu Âzeri köylü, bu satırların yazıldığı sırada İstanbul zenginlerinden biri idi.

Harbi Umumîden evvel git gel kolay idi, döviz meseleleri, iş kanunları çıkmadan İstanbul ile Âzerbaycan şehirleri arasında devamlı bir bağlılık vardı. Bir müddet İstanbulda oturup memleketlerine dönenler çok idi; bunlar, Osmanlı Türk kültürünün Âzerbaycanda yayılmasına çok hizmet etmişlerdir.

İstanbulda bulunan belli başlı büyük aileler şunlardır:

I : Şirvanlılar

1 — Faik Paşa Şirvani ve kardeşi Hâlet Molla Bey; Faik Paşa son Osmanlı paşalarındandır, âlim, fâzıl bir zat idi; Şehzadebaşında konağı vardı.

2 — Sadırâzam Şirvanizade Rüştü Paşa, kardeşi Ahmet Hulûsi Efendi. Şehzadebaşında konakları vardı; bugün bu semtte Şirvanizade sokağı onun adına atfedilmiştir. Bu ailenin evlâd ve ahfadı, bu satırların yazıldığı sıralarda mühim memuriyet ve işlerin başında bulunmaktadırlar.

3 — Mesut Efendi Şirvani: Son zaman-

larda gelmiştir, edip bir zat olup, mekteplerde Türkçe muallimliği yapmıştır. Sabık Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, Mesut Efendinin talebelerinden biridir.

4 — Kurbanoğlu ailesi, iki nesilden beri İstanbuldadır; halı ve antika eşya ticareti ile meşgul idiler. Beşiktaşta konakları vardı; yandı. Ailenin bir parçası Şirvandadır. İstanbula Safder Beyle Baba Bey Kurbangil (Kurbanof) gelmişlerdir. Baba Beyin edebiyat ile tevaggulü, türkçe ve farsça eş'arı vardır.

II : Şekililer

Pek çoktur, fakat ekseriyetle ufak tefek ticaret işleriyle meşguldürler. Maruf simalar az yetişmiştir.

1 — Profesör Ali Nihat Tarlan ailesi, evvelâ Erzurumda tavattun etmiştir. Üç nesildenberi de İstanbulda yerleşmişlerdir. (B.: Tarlan, Ali Nihad).

2 — Saraceddin Bey ailesi; geçen asır sonlarında İstanbulda yerleşmiş halı ticareti ile meşgul bir zat idi; bu satırların yazıldığı sırada oğulları da tanınmış halı tüccarlarından idi. Hafız Hüsnü Beyle kardeşi, Halıcılık Türk Limited Şirketi sahibidirler.

3 — Hacı Bekir Efendi; Kapalıçarşı esnafındandır; tipik bir şekî kıyafetini muhafaza eder, altmış yıldanberi İstanbulda olduğu halde Türkçeyi Şeki lehcesiyle konuşur; ve memlekette olduğu gibi dükkânında da post üzerinde oturur.

4 — Hacı Taki Efendi ailesi; geçen asır sonlarında İstanbula gelmiş, gümrükte halı komisyonculuğu ile işe başlamış «Dellâl Hacı Taki» diye şöhret bulmuştur; oğlu, Ali Bey de gümrük komisyoncusu olup zarif, nüktedan bir zattır.

III : Karabağlılar

1 — Gaffar Oğulları; büyük bir ailedir, Yirminci asrın başından beri İstanbulda yerleşmiş bulunmaktadır, antikacılık ve halı ticareti ile iştigal ederler. Bebekte yalıları vardır, çocukları Robert Kollejde okuduklarından bir kısmı Amerikaya hicret etmişlerdir; İstanbulda Kapalıçarçıda Antikacı Ahmet Kaner bu ailenin İstanbulda en maruf simasıdır.

2 — Feyyaz Oğulları; bu da kalabalık bir ailedir, dünyanın en mühim şehirlerinde kolları vardır. Vaktiyle gayet zengin idiler, Cağaloğlunda konakları, Bebekte yalıları, Kadıköyünde Kuşdilinde köşkleri vardı. İstanbulun meşhur ve ilk büyük sineması olan «Melek Sineması», bu aileden İsmail Bey'in kızı Melek Hanımın ismine izafeten konulmuştur. Sirkecideki «Âzeri Sinema» da aynı aile efradından birinindir.

3 — Civanşir ailesi; Civanşir Âzerbaycanın en eski ailelerinden biri olup Timûriler zamanından beri Karabağ vilâyetinin beyi, hükümdarı olmuşlardı. Bunlardan Behbud Han Civanşir Âzerbaycan Sadat hükûmetinin harbiye nâzırı idi. Park otelinde Ermeni Torlakyan tarafından öldürüldü; elbisesiyle Âzerbaycan bayrağı, hâtırasını taziz için Askerî Müzeye kaldırıldı.

4 — Ağaoğlu Ahmed Bey ailesi: (B.: Samed Ağaoğlu Tezer Ağaoğlu).

IV : Saliyanlılar

1 — Merhum Ali Bey Hüseyinzâde ailesi; İkinci Abdülhamid devrinde İstanbula gelmiş, Tıp doktoru idi. Mektebi Tıbbiyede profesörlük yapmış, Genç Türklerin hareketlerine iştirâk etmiş, Türk milliyetçilerinin ünlülerinden biri olmuştur. Sultan Hamid tarafından takibata maruz kalmış, bir ara Üsküdarda Genceli Mehmedzâdelerin yalılarına çekilmiş, bu sıralardadır ki, Hacı Cevat Gencelinin (bu satırların muharririnin babası) bir portresini yapmıştır. Oğlu Mehmet Selim Turan İstanbulun tanınmış ressamlarındandır.

2 — Ali Bey Akşin; Birinci Cihan Harbi sıralarında Bakûda Türk Konsoloshanesinde çalışırdı; sonra İstanbula gelip yerleşmiştir. Gayet zarif bir zattır. Türkçede Âzerbaycan ağzını muhafazasiyle meşhurdur.

V : Bakû'lular

Yeni inkişaf eden bir şehir olup iş sahası da geniş olduğundan bu şehirden Şirvan, Şeki, Gence, Tebriz, Hoy, Selmas gibi harice tüccar, esnaf muhacir gitmemiştir. Bunun için İstanbulda birkaç nesil geçiren Bakûlu Âzerilere seyrek rastlanır.

1 — Mirza Bala, Bakûnun tanınmış ailelerinden birine mensup bir zattır. Harbi Umumîden sonra İstanbula yerleşmiştir ki, kuvvetli kalem sahibidir. Farsca, fransızca, rusca iyi bilir; ilim ve fazileti ile seçkin bir simadır. Rind meşreb, hayyamperesttir. İslâm Ansiklopedisinde değerli makaleleri vardır.

VI : Nahcivan ve Revanlılar

Bu vilâyetler uzun zaman Osmanlı idaresinde bulunduğundan İstanbula gelenler çok olmuştur; fakat bunlar, İstanbul denilen deryada, bir katrecik su gibi kaybolmuşlardır. Bugün tanınmış Nahcivanlı ve Revanlı ailelerden:

1 — Nahcivan vilâyeti ve beylerbeyisi Kengerlü aşireti beyi Ferecullah Han oğulları, torunları, torunlarının torunları. Ferecullah Han, bu satırların yazıldığı sırada 98 yaşında Kızıltopraktaki köşkünde torunlarının oğulları ile oturuyordu. Kendi dişleri ile, her zaman cebine doldurduğu bademleri yer. Doksan sene evvel okuduğu Gülistanın birçok yerleri hafızasındadır. Kızıltopraktan Kadıköyüne yaya gidip gelir. Canlı bir tarihtir. 1293 Kars muharebesini görmüş ve İstiklâl Harbine iştirâk etmiştir.

2 — Sadık Bey Hakverdi, Revanlıdır, kumaş fabrikatörüdür.

VII : Karabağlılar

1 — Ahmedağaoğlu ailesi (B.: Ağaoğlu Ahmed).

2 — Mehmet Sadık Bey: Karabağın şehir ailelerinden birine mensuptur. Bilgili, faziletli bir zattır; farsca, arapça, rusça, fransızca, almanca ve fince bilir. Âzerbaycan tarih, coğrafya ve etnolojisi üzerine kıymetli tetebbuleri vardır. Ulus'ta, Cumhuriyet'te, Tasvir'de ve Tanin'de değerli makaleleri intişar etmiştir. Finlândiyada «Yeni Turan» gazetesini çıkarmıştır; muhtelif gazetelerimizi Avrupada ve Şark memleketlerinde temsil etmiştir. İstanbuldan başka, Ankara, Kars, Trabzon ve Erzurumda da şöhret sahibidir.

3 — Doktor Ağaoğlu Mehmet; İstanbulda yerleşmiş, Viyanada ikmali tahsil etmiş, İslâm sanat tarihi mütehassısıdır. Evkaf Müzesinde, İstanbul Darülfününunda bulunmuş, Amerikaya davet olunarak Filadelfiya Üniversitesi İslâm Sanat Tarihi profesörü olmuştur. Ars İslâmice cemiyetinin mecmuasını idare ediyordu. 1949 da orada öldü. Annesi Bânû Hanım İstanbuldadır.

VIII : Tebrizliler

Birçok aileler gelmiştir. İçlerinden vezir, hattat, şairler yetişmiştir.

1 — Muallim Feyzi Efendi (B.: Feyzi Efendi, Muallim); Tebrizin Türkmenler kasabasındandır. Babası Esedullah Molla kasabanın müftisi ve hocasıydı. Feyzi Efendinin oğlu Mehmet Safa Bey (Safa İksel), Osmanlı hariciyesinin değerli memurlarındandır, matbuat müdürlüğü yapmıştır, bu satırların yazıldığı sırada Cumhuriyet Merkez Bankası muhaberat müdürü idi. Onun oğlu Settar İksel, Paris elçiliği müsteşarıdır; kızı Zeyneb Hanım, Ankara Radyosunda tarihî müzik saatini dinleten Cevat Memduh Altar'ın zevcesidir.

2 — Remzi Baba (B.: Remzi Baba), İstantanbulda yerleşmiş Tebrizli kalender bir Bektaşidir; deryakeş idi, her çeşit adamla düşüp kalkar, vüzeradan, şuaradan sokak dilencisine varınca herkesle demleşirdi.

3 — Sadık Kâğıtçı; Afitab mağazası sahibidir. Kâğıt ve kırtasiye ticaretiyle meşgul hayırsever bir zattır.

4 — Cevat Bey Âzer; milliyetçi, Türkçü bir zattır. Tebrizde muallim idi, İstanbula gelerek ticaretle iştigal etti. Eedebiyat ve tarih ile sağlam ülfet sahibi sözü tatlı bir zattır.

5 — İhrabi, Tebrizin İhrab Mahallesindendir. Harbi Umumîden evvel İstanbulda yerleşmiştir. Ailesi ötedenberi İstanbul ile Tebriz arasında halı ticareti ile meşgul idi. Âlim, fâzıl bir zattır. Farsca şiirleri vardır.

6 — Prens Daniş, Prens Mirza Rıza Erfaüddevle, aslı Erzurumludur, geçen asırda Revana hicret etmiş bir ailenin evlâdıdır. İstanbulda uzun zaman sefiri kebir olarak İranı temsil etmiştir. Ana dili Türkçeden başka farsca, arapça, fransızca, rusca, almanca, lâtince, ingilizce bilir. Türkçe ve farsça şiirler yazmıştır.

IX : Genceliler

1 — İstanbula yerleşmiş Genceli Âzerilerin en eskisi «Genceliler» denmekle meşhur Kara Mehmed Bey ailesidir. Bunlara «Mehmedzâdeler, Mehmedoflar» da denilir. Dört kuşaktanberi İstanbul hemşehrileridirler. İlk defa 1250 ye doğru ticaret maksadı ile gelmişlerdir. Üsküdarda Şemsipaşada bir yalı almışlardır. 1300 de Mahmutpaşada Yıldız Hanının büyük bir hissesine sahib olmuşlardır. Bu aileden merhum Hacı Baba Genceli ve kardeşi Necef Genceli (bu satırları yazanın dedesi) Büyükşehrin maruf tüccarları olmuşlardır. Bu aileden Mehmed Bey Mehmedzâde, Yıldız Hanında ticaretle meşguldür. Edip bir zattır. Bu satırların muharriri, Ali

Genceli, herkesle ülfet ve sohbet eder, mizacı mizaha mail, samimî bir itirafın hükmü olarak, kalender adamdır. (Bu satırları Reşad Ekrem muhabbetle ilâve eder: Has mânada münevver, harikulâde enerji, belki biraz talihsiz, ateşin zekâsının hakkı olan tevazuun bir ucunu arasıra açmaktan hoşlanan bir zattır. İstanbul Ansiklopedisinin hazırlıklarından ilk haberdar olanlardandır ve Reşad Ekrem Koçu'yu teşci edenlerdendir. (B.: Genceli, Ali).

Merhum Zeynel Genceli, edip, şair, âlim bir zat idi. Ömründe hiçbir işin üzerinde sebatkâr olamad, eserini tebyiz etmekten bile üşendi. Bütün ömrünü eşe dosta takılmak, lâtife ile geçirirdi. Şiirlerini, makalelerini hep müstear isimle neşretti.

2 — Âdil Ziyadoğlu ailesi, Gencinin en eski ailelerindendir. Safevi, Osmanlı ve Rus devirlerinde dededen babadan Gence beylerbeyisi olmuşlardır; Kacar aşiretinin Yuharı Başkolunun Ziyadoğlu boyuna mensupturlar. Bu aileden İstanbula yerleşen Âdil Cevad Handır; Gencenin son beylerbeyisi Cevad Hanın oğludur; Âzerbaycan hükûmeti hariciye nazırı idi. Sonra İran sefiri oldu; Finlândiya Müslümanlar Kongresinde Âzerbaycan müslümanlarını temsil etti. Üniversitede Rus dil ve edebiyatı profesörlüğünden tekaüt edildi. Rusça, farsça, fransızca ve almancayı ana dili gibi bilir. Âzerbaycan etnografyasında ve folklorunda derin bilgi sahibidir: Âzerbaycan hakkında Tahranda, Bakûda, İstanbul'da birçok eserler neşretmiştir.

3 — Yusuf Bey kızları; Gencenin tanınmış ailelerinden Yusuf Bey, Âzerbaycan devlet reisi idi; Âzerbaycan devleti sukut edince kayboldu, kızı, refikası ve damadı İstanbul'a yerleştiler; refikası Şefika Hanım, Kırımlı meşhur Gaspıralı İsmail Beyin kızıdır.

4 — Doktor Ahmed Caferoğlu; Genceden İstanbula tahsile gelmiş ve Büyükşehirde yerleşmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili Tarihi profesörüdür. Birçok telifatı vardır (B.: Caferoğlu, Dr. Ahmed).

Ali Genceli

ÂZERÎ — On sekizinci asır şâirlerinden ve Büyükşehrin kâtib tabakasından; doğma büyüme İstanbullu, Lâleli Çeşme semtinden idi. Kadıasker Mehmed Sâlim Efendinin şuerâ tezkiresinde Reis (Reisulküttâb) kaleminde hâlince yükselmiş olduğu kaydedildikten sonra hakkında şu satırlar yazılmıştır: «Elbette bir mahbuba lâleveş dağ ber dil olup âteşi aşkı ile sûzan olur ve gülistânı cihande bir an mahbubsuz evkaatı güzeran etmezdi. Âkıbet bu havâdan ferâgat itmeyüp ve Lâleli Çeşmede beyhûde sükûnetde bûyi râhet bulamayup dimağı efsürdesin revâyihi şâmı cennet meşâm ile ta'tîr içün Şam defterdarı olup getti».

Şamda öldü. Sâlim tezkiresinde şiir diline örnek olarak şu mısrâlar alınmıştır:

Telh itti iyşimi lebini nûşi hand iden
Kılmış seni tabîb beni derdmend iden

Virmiş şekîbü sabri sevüp sen sitemgeri
Sabr it belâyı aşka deyû bana pend iden

Âteş bırakdı mecmerei kalbi âşıka
Ruhsârın üzre dânei hâlin sipend iden

Bu üç beyit tâze dilli seçkin bir şâir olduğunu söylemek için kâfidir.

Bibl. : Sâlim, Şuerâ Tezkiresi.

AZİMET VAPURU (23 Numaralı) — Şirketi Hayriyesinin eski vapurlarından; (Rumî 1286) 1870 de İngilterede yaptırıldı ve aynı yıl içinde İstanbula gelerek hizmete girdi; 90,31 ton hacminde olup makinesi 60 beygir kuvvetinde idi; ve (Rumî 1327) 1911 de kadro dışı bırakılarak satıldı.

AZİMKÂR SOKAĞI — Kumkapu Nahiyesinin Mimar Kemaleddin ve Mesihpaşa Mahallesine ait sokaklarındandır. Atatürk Bulvarı ile Koska Caddesi arasında uzanır.

Atatürk Bulvarından girildiğine göre yol, üç arabanın geçebileceği genişlikte, toprak ve bozuktur. Aksaray Caddesi, Paşazade Sokağı, Lâleli Caddesi ve Kızıltaş Sokağı ile kavuşağı vardır.

Yolun başlangıç ve sonları daha mamur olup ekseri üçer dörder katlı apartımanlar sıralanmıştır. Ortaları, en çoğu sokak kavşaklarına rastlamak üzere sık sık arsalar ve ikişer kat kâgirlerle çevrilidir. Bulvar kavşağında, sağda: «Bereket» Döşeme ve kravatlık kumaş imalâthanesi, ve Lâleli Caddesine yakın bir kundura tamircisi bulunmaktadır. Sekenesi, hali vakti yerinde Türk aileleridir.

Bibl.: Muzaffer Esen ve İsmail Ersevim Gezi notu.

AZİYADE, ÂZÂDE — Fransız ediplerinden Pierre Loti'nin bu isimdeki romanı, içinde İstanbulun tasvir edildiği Garb romanları

arasındaki en meşhurlardan biri, hattâ belki bunların en meşhurudur.

Malûm olduğu veçhile hakikî ismi Julien Viaud ve mesleki bahriye subaylığı Loti (1850-1923), Yakın Doğuya ilk önce 1870 de bir mektep gemisi içinde gelerek İzmiri görmüşse de bu ilk ziyaret, üzerinde büyük bir tesir yapmamıştır. «Aziyade» romanı bundan altı sene sonraki ziyareti esnasında tutulmuş notların mahsulü ve iddiasına göre hayatta tattığı en büyük aşkın tasviridir. 1870 - 1876 arasında, genç bahriye zâbiti, dünyanın birçok tarafını, Amerika ile Afrikanın bir hayli yerini görecektir; ve 1876 ilkbaharında bir harb gemisinin subaylarından olarak Selânik'e gelecektir. Konsolosların katli üzerine büyük devletler bu limana harb gemileri yollamışlardır ve romanın anlattığı şekle göre İngilterenin yolladığı gemideki genç subaylardan biridir. Eserde onun ruznamesindeki notlardan ve Londraya gönderdiği mektuplardan mürekkep olup 1879 da Pariste müellif ismi taşımaksızın [Aziyadé (İstanbul 76-77) 10 Mayıs 1876 da Türkiye hizmetine girerek 27 Teşrinievvel 1877 de Kars istihkâmları içinde maktul düşmüş olan bir İngiliz bahriye mülâziminin not ve mektuplarından çıkarılmıştır] başlığı altında neşredilecektir. Bu izahattan sonra artık vakaların seyrini takib edebiliriz:

Genç İngiliz bahriyelisi Loti, gemiden izinli çıktıkça şehrin Türklerle meskûn mahallelerinde dolaşır ve bir gün bir kafes ardında Azyade'yi görür: «Kalın demir parmaklıklar arkasında bir insan başının üst kısımını ve bana dikilmiş iki büyük yeşil gözü kendi yakınımda fark ettiğim zaman garip bir his duydum. Kaşlar siyah, hafifçe çatık, birbiri ile birleşecek kadar yakındı; bu nazarın ifadesi irade ile mâsumluğun bir imtizacıydı; o kadar tazeliği ve gençliği vardı ki, bir çocuk bakışı denebilirdi.» Kafes arkasından ve gariptir ki, sırtında yeşil ferace ile görülen, gözleri yeşil renkli ve kümrah saçları kızıl Azyade onaltı onyedi yaşlarında bir Çerkes cariyedir ve zengin bir ihtiyar olan efendisinin ayrıca üç karısı vardır. Samuel isminde, palâspareler içinde, fakat bir «dişi kedi kadar temiz» Yahudinin delâleti ile bu genç kadınla tanışacaktır, ve şehirde mutlak ve korkunç bir taassubun hüküm sürmesine ve Aziyade'nin kocası Abeddin Efendinin hareminde şiddetli bir istibdat mevcut bulunmasına rağmen, iki sevdalı Selânik limanında geceleri, kayıkta saatlerce sevişeceklerdir. Aziyadé'nin Loti'yi kabul ettiği kayık «yumuşak halılar, Türkiye yastık ve halılariyle doludur. Bunda Şark rehavetinin bütün incelikleri bulunur ve insan bir kayıktan ziyade yüzen bir yatak gördüğünü zannedebilir.» Bir müddet sonra Loti'nin gemisi İstanbula gider. Fakat Aziyadé'den ayrılış kısa sürecek, Abeddin Efendi ailesi İstanbula nakledeceği gibi sadık Samuel de gelecektir. Loti'nin İzmitle daha içerilere yapacağı kısa bir seyahat müstesna, eser artık hep İstanbulu tasvir edecek, fakat gariptir ki, Les désenchantées (Bezgin kadınlar) Boğazın şanına bir uzun kaside olacağı halde bunda ilâhî sahillerden hiç bahsedilmiyecektir.

Bir gece yarısı pek genç Loti'ye Kasımpaşa mezarlığı servilerinin arasından çıkıp musallat olacak adamın kabul edilmiş gibi davranıldıktan sonra elli metrelik kayalardan Loti'nin eli ile fırlatılışına ait çirkin hikâyeden sarfınazar, eser bir müddet siyasî olayların akislerini ihtiva eder. Sultan Murad tahttan indirilmiş olup İkinci Abdülhamid kılıç kuşanmağa gider; ve Eyyubda Eylûlün ihtişamı içinde yapılan bu merasimin tasviri hakikaten güzeldir.

Loti gemiden ayrıldıkça Beyoğlunda yaşamakta ve Halice yükseklerden bakan evinde sıkılmaktadır; türkçeyi ise Türk sanılacak kadar öğrenivermiştir. Samuel kendisine en müteassıp semtte, Eyyubda bir ev tutup tanzim edecek ve Loti bu evde Arif Efendi ismi altında mahalle ihtiyarlarının saygılarına mazhar bir halde yaşıyacaktır. Hakikatte Eyyublular bir Hıristiyan ve bir yabancı olduğunu bilseler bile bu Müslüman hayatını sürmesine ses çıkarmıyacaklardır. Ve işte, kış bastırdıktan sonra Aziyadé Eyyubdaki bu eve gelir. Biçare Abeddin Efendi, işleri icabı hep Asyada seyahat ederken, Loti ile genç kadın pek mes'ut günler geçirirler. Bu esnada Sultan Hamid millete Kanunu Esasî verecek ve Loti İstanbuldaki cevelânları esnasında keyfiyetin ihtiyar sarıklılar tarafından İslâmlığa ne kadar aykırı sayıldığına şahid olacaktır. Fakat asıl mühim mesele aşklarının en güzel günlerini tüketmeğe başladıklarıdır. Çünkü bir gece, Loti ile Samuele rakip diğer bir fedakâr dost, genç Ahmed münavebe ile kürek

çektikleri halde Aziyadé ile birlikte Eyyubdaki eve dönülürken başlarında baykuş ötecek ve başlarında felâket kuşunun ötüşü zavallı Aziyadé'yi göz yaşlarından bitkin bir hale getirecektir.

Kaldı ki, Loti bir gün Çirağan sarayı arkasındaki caddede ve muhteşem bir konak arabasında rastladığı - fakat buluştukları zaman kendisine yakışmayan bir garb tuvaleti içinde görüp sevmiyeceği - fevkalâde kibar bir Müslüman kadını ile- bir maceraya girmek üzere Aziyadé'yi aşk yuvasından kovup korkunç bir ıstıraba da salacak ve bu hale pek hiddetlenen Ahmed de Eyyubdaki evden uzaklaşacaktır. Fakat dediğim gibi Loti, konak arabalı zengin ve kibar hanıma, Seniha'ya rağbet etmiyecek ve Aziyadénin saltanatı yeniden başlıyacaktır.

Heyhat ki, bu saltanat artık kısa sürer, İngiliz gemisi Deerhound, Loti'nin gemisi, İngiltereye çağırılır. Bu esnada Rusya ile Türkiye arasında harb başlamıştır ve Aziyadé'den ayrılmamak isteyen Loti bir an seraskerliğe müracaat edip din ve tabiiyetini değiştirerek Müslüman olmağı düşünür. Hattâ müracaat eder ve arzusu kabul olunur. Fakat son dakikada, İngiltere ile ve ailesiyle bütün bağlarını kıramıyacağını hissederek vaz geçer. Gidecektir ve bu gidişten. Aziyadé'nin duyduğu ıstırap müthiştir. Eyyubda ziynetli eşyasından mahrum kalınca eski harab halini alan — bir yangın da geçirmiş olan— eve birlikte veda ederler ve sonra Fındıklıda, gemiye gitmek üzere filikaya bineceği sırada Loti artık ebediyen görmiyeceği sevgilisinden ayrılır.

Kısa bir zaman sonra gerçi tekrar gelecek, dünyaya bezgin gelmiş kalbine ilk defa olarak rikkat ve muhabbet getirmiş olan genç kadını bulmak ve artık evinden hiç ayrılmamak kararı ile İstanbula yeniden dönecektir. Lâkin Aziyadé'nin kederden ve keder kadar haremdeki zulüm ve istibdadın istirabından ölüp gittiğini öğrenecek, sevgilinin mezarını ziyaret edip soğuk taşa sarılarak baygınlık geçirdikten sonra Müslüman olup harbe gitmeğe, ölümü aramağa karar verecektir. İngiliz zabiti artık Osmanlı hizmetine girmiştir:

«Yanımda Türk yatağanı sarkıyordu ve yüzbaşı üniformasını lâbis bulunuyordum; burada olan insan Loti değil fakat Arif, yüzbaşı Arif Ussam ismini taşıyordu: — Cephenin ön safına gönderilmek müsaadesini istemiştim. Yarın gidiyorum...»

Gidecek ve bildiğimiz gibi cesedinin Kars önündeki şehitler arasında bulunduğunu ve Karaca Emir sahralarındaki Kızıltepe eteklerine gömüldüğünü İstanbul gazetesi olan «Ceride-i Havadis» bildirecektir.

Romanı bu gazete havadisi ikmâl eder...

Loti, bütün inanılmaz safhalarına ve seyrine rağmen bu maceranın hakikî olduğunda israr etmiş, Eyyubdaki mezar taşını evinin en aziz hâtırası şeklinde saklamış, sade Aziyadé'nin hakikatte Hakidje (hesapça Hatice) olduğunu söylemiştir. Rus Harbi esnasında hakikaten din ve tabiiyet değiştirmeyi ve sevgilisini muhafaza etmeği düşünmüş olduğu da iddia edilir. Loti'nin eserleri hakkında mevcut malûmata ve verilmiş izahata göre de, sade Aziyadé'yi memleketine döndükten sonra tekrar gelip araması bu romanda tasvir edilen şekilden farklıdır. Loti, birkaç ay sonra değil, ancak 1880 de Aziyadé'yi aramağa, alıp götürmeğe gelecek ve izini Haliç sahillerinin semtlerinde arayıp ölümünü öğrenişinin hikâyeşi de — dilimizde tercümesi bulunmayan «Fantôme d'Orient» (Doğu Heyûlâsı) isimli ve romanımsı esere vücut verecektir.

Genç, taşralı, fakir ve hâmiden mahrum bahriye zabiti Julien Viaud o tarihte pek revaçta olan natüralist romanlara tamamen zıd ve seyahatname ve hatırat çeşnili romanına kolayca tâbi bulamaz ve bir hayli taraftan reddedilen eserini nihayet Calmanın - Lévy müessesesi 500 franga satın alıp 1879 ocak ayında neşreder. Kitap bazı tecessüs ve alâkaları mucib olur, tenkid makaleleri çıkar; fakat bu ilk eserin aynı zamanda bir şaheser olduğu ancak yıllar geçtikten ve Loti'nin daha sonraki romanları büyük bir rağbet kazandıktan sonra teslim ve tasdik edilecektir.

Memleketimizin münevverleri ise İstanbulun eski âbidelerinin, muhteşem camilerinin erişilmez bir şiir lisaniyle tasvir edildiği eseri fark bile etmiyecekler, Namık Kemal ve arkadaşları, Şark hayatı yer yer gülünçleştirilse bile, muhteşem bir maziye sahib şehrin, içinde bütün azametiyle terennüm edildiği bu romandan haberdar olmıyacaklardır. Yirmi yıl sonra, Edebiyatı Cedide devrinde, Tevfik

Fikret, Beyoğlu salonlarına müdavim bir subayın, Cumhuriyet devrinin mütekait general milletvekili Muhiddin Akyüz'ün bu esnada İstanbuldan geçen Loti ile Aziyadé hakkında bir münakaşasından da galiba mülhem olarak «Serveti Fünun» da eserden uzun uzun bahsedecek, bütün şahıs ve hâdiseleri sıkı bir tahlilden geçirerek böyle bir maceranın hakikî olması imkânı bulunmadığının isbatını mühim bir muvaffakıyet sayacaktır. Halbuki, mesele maceranın hakikî olup olmaması meselesi değildir. Mesele eserde İstanbul şehrinin ihtişamla tasvir edildiği ve üslûbun nefasetidir. Fikret, Loti'nin dilindeki büyüleyici güzelliği itiraf etmiş, fakat mâbetlerimizin, Halicin, Eyyub'un Lotiye ilham ettiği müstesna satırlar üzerinde durmamıştır. Bu makaleyi de yılların lâkaydisini takip edecek ve Çerkes kadınının bir İngiliz zabitiyle muaşakasını tasvir ettiği için olacak, hiçbir mütercim kalemi bu pek lâtif eseri — neler tercüme edildiği halde — dilimize çevirmiyecektir. Handan Lûtfi imzalı bir bayan Aziyadé'nin ilk mütercimi olmuş ve bu tercüme, iyi hatırlıyorum ki, eski harflerle ve aldanmıyorsam «İkbal» kütüphanesi neşriyatı arasında çıkmıştır. Fakat bir nüshasını maalesef bulamadığım için bunun neşir tarihini öğrenemedim. Aziyadé'nin ikinci mütercimi ise bu küçük yazının muharriridir ve 1940 da yapmış olduğu tercüme yine aynı yıl içinde Hilmi Kitabevi tarafından neşredilmiştir.

Not — Bu makaleyi yazmak için bilhassa Pierre Brodin'in «Loti» isimli eserinden istifade edilmiştir.

Nahit Sırrı Örik

Nahid Sırrı Örik'in tercüme ettiği Aziadé'den birkaç parça naklediyoruz:

Ârifin evinde yangın — «Bir güzel Kânunusani pazarı, neş'eli bir kış güneşi altında eve dönerken mahallemde beş yüz insanla tulumbalar gördüm.

«Ne yanıyor?» diye acele ile sordum.

«Evimin yanacağı hakkında daima bir hissi kablelvuku duymuştum.

«Bir ihtiyar Türk: — Çabuk koş. Ârif! Çabuk koş, Ârif! Senin evin, diye mukabele etti.

«Teessür ve heyecanın bu çeşidi henüz meçhulümdü.

«Bununla beraber birbirimiz için, o benim için ve ben onun için o kadar aşkla hazırlamış olduğumuz eve lâkayd bir eda ile tekarrüp ettim.

«Halk düşman ve tehditkâr, güzergâhımdan çekiliyordu; gazaba gelmiş ihtiyar kadınlar erkekleri tahrik ve beni tehdit ediyorlardı; kükürt kokuları duymuş ve yeşil dumanlar görmüşlerdi; beni büyücülük ve sihirbazlıkla itham ediyorlardı. Eski şüpheler sadece uyumuşlardı ve hiç kimseye mensubiyet iddia edemez ve istinattan mahrum, endişeâver ve acaip bir şahıs olmanın meyvelerini toplıyordum.

Evimize ağır ağır yaklaştım. Kapılar kırılmış, camlar kırılmıştı, duman tavandan çıkıyordu. İstanbulda arbede saatlerinde zuhur eden o korkunç kütlelerden birinin istilâsı altında her şey yağma edilmekte idi. Evime girmiştim; kurum karışık siyah su, yanmış alçı ve alevli tahtalar yağıyordu.

«Maamafih ateş söndürülmüştü. Bir oda, bir zemin, iki kapı ve bir bölme yanmıştı. Büyük bir soğukkanlılık ile vaziyete hâkim oldum. Başıbozuklar yağmakerlerin ellerinden ganimetlerini almışlar, evi tahliye ettirmiş ve halkı dağıtmışlardı.

«Müsellâh iki zaptiye kırılmış kapımda nöbet bekliyordu. Mallarımın muhafazasını onlara terkettim ve Galataya gitmek üzere kayığa bindim. Ahmedi arayacaktım: O musib reyler serdederdi ve bu karışıklık ortasında dost huzuru benim için kıymetli olacaktı.

«Bir saat nihayetinde bu gürültüler ve kahveler merkezine vasıl oldum; Madamlarına ve bütün berbat yerlere beyhude baş vurdum: o gece Ahmedi bulmak mümkün olmadı.

«Ve penceresiz ve kapısız odamda, öldürücü bir soğukta yanık kokan ıslak yorganlar içinde yalnız uyumak üzere tekrar gelmek ıztırarında kaldım. Az uyudum; mülâhazalarım muzlimdi. Bu gece hayatımın nahoş gecelerinden biri oldu.»

Bir kış sabahı Halic ve kayıkda Aziyadé — «Bu gayet güzel bir kış sabahı, şarkın o kadar tatlı olan kışının bir sabahı idi.

«Bizden bir saat evvel Eyyub'dan ayrılmış ve Halici gümüşü renkte bir elbise ile inmiş olan Aziyadé, efendisinin Mehmet - Fatihteki haremine avdet etmek üzere bu Ha-

lici penbe bir elbise ile tekrar geçiyordu. Beyaz yaşmağı yanında bulunuyordu ve ön tarafı inciler ve yaldızlarla süslü olan kayıklarında her ikisi de pek rahat oturmuşlardı.

«İki kürekli bir uzun kayığın kırmızı yastıklarına yaslanmış, Ahmedle ben aksi istikamette iniyorduk.

«İstanbul sabahının ihtişam ânı idi, tulû eden güneş altında henüz pembe, saraylar ve camiler, Halicin sâkin derinliklerinde kendilerini seyrediyorlardı. Balıkçı kayıklarının etrafında karabataklar pek acaip fırlayışlar yapıyorlar ve başları önde soğuk ve mavi suda kayboluyorlardı.

«Tesadüf veya kayıkçılarımızın hevesi, yaldızlı kayıklarımızın birbirlerinin yakınından, hattâ kürekler birbirine karışacak kadar yakınından geçmesini mucip oldu. Kayıkçılarımız bu münasebetle mutat hakaretleri birbirlerine tevcih etmeğe vakit buldular: «Köpek, köpek oğlu! Köpek torunun evlâdı!» ve Hadiçe siyah ağzının içinde uzun beyaz dişlerini göstererek bize gizlice bir tebessüm göndermenin caiz olduğuna hükmetti.

«Aziyadé ise bilâkis hiçbir alâka ve tanışıklık göstermeden geçti.

«Münhasıran karabatakların oyunları ile alâkadar görünüyordu.»

Aziyadé'nin bir tasviri — «Bu gece kendisini pek ziyade güzelleştirmiş olan bir kılığa girmişti. Elbisesinin şarkkârî ziyneti, yeniden muzlim ve sefil olmuş evimizin manzarasıyle şimdi acayip bir tezad teşkil ediyordu. Bugünkü Türk kadınlarının âdeta unutmuş oldukları uzun etekli bir ceket, altından güller serpilmiş bir ipek ceket giyiyordu. Sarı ipekten bir şalvar topuklarına, yaldızlı terlikler geçirdiği küçük ayaklarına kadar iniyordu. Gümüş işlemeli Bursa gazından gömleği, donuk ve amber renginde ve gül esansı ile oğulmuş yuvarlak kollarını meydanda bırakıyordu. Siyah saçları sekiz örgüye ayrılmış ve bu örgüleri o kadar kalındı ki, içlerinden ikisi Parisli gayet zarif bir kadının saadetine kifayet ederdi. Bu örgüler, ucunda sarı kordeleler bağlanmış ve ermeni kadınları gibi, altın tellerle sarılmış bir halde kendi yanında sedirin üstüne yayılmış bulunuyordu. Daha kısa ve daha âsi saçlardan bir yığın, sıcak ve yaldızlı bir solgunlukla yuvarlak yanakların etrafında bir hâle teşkil ediyorlardı. Daha koyu anberden renkler gözkapaklarını ihata ediyordu ve mutaden birbirine çok yakın olan kaşları o gece derin bir ıstırap ifadesi içinde birbirleri ile birleşmekte idi.

«Gözlerini indirmişti ve kirpiklerinin altında sade geniş gözbebeklerinin yere doğru indikleri görünüyordu. Dişleri sıkılmıştı ve mutadı olan asabî bir takallüsle kırmızı dudakları açılıyordu. Bir başka kadını çirkin yapacak olan bu hareket onu daha sevimli kılıyordu. Kendisinde bu hal endişe yahut ıztırabı ifade ediyor ve tamamiyle eş küçücük beyaz incilerden iki sıra gösteriyordu. Bu beyaz incileri ve bu kırmızı dudağı ve olgun bir kirazın etinden yapılmışa benziyen bu diş etlerini öpmek için insan ruhunu satabilirdi.»

Kasımpaşa Mezarlığı ve Aziyadé'nin Kabri — «Kollarımda tutup sıktığım soğuk şey toprağa sokulmuş bir mermer parçası idi.

«Bu mermer sema mavisine boyanmıştı. Ve âdeta hissiz gibi okuduğum bu altun çiçekleri ve yaldızlı harfleri hâlâ görüyorum.

«Bu Türkiyede kadınlara mahsus olan o taşlardan biriydi ve büyük Kasımpaşa mezarlığında toprak üzerine oturmuş bulunuyordum.

«Kırmızı ve yeni karıştırılmış toprak bir insan vücudu uzunluğunda bir tümsek teşkil ediyordu; kürekle köklerinden koparılmış küçük nebatlar kökleri havada olarak bu tarla üzerine konulmuş bulunuyorlardı. — Türk mezarlarına ne buket ne de çelenk konur.

«Bu mezarlıkta Avrupa mezarlıklarımızdaki dehşet yoktur; şarkkâri hüzün daha tatlı ve daha muazzamdı. Şurada burada siyah servilerin yükseldiği büyük ve mağmum boşluklar, akim tepeler; uzaktan uzağa, bu cesim ağaçların gölgesi altında yeni altüst edilmiş toprak parçaları, eski matem taşları, başlarında sarıklar taşıyan garip Türk mezarları.

«Tâ uzakta,, ayaklarımın altında, Haliç, İstanbulun aşina şekli ve ötede... Eyyub!

«Bu bir yaz aksamıydı, kuru ot, etrafına kollarını doladığım soğuk mermerden gayrı her şey ılıktı; mermerin kökü toprağa dalıyor ve ölünün teması ile soğuyordu.

«Uzaktan cihadı mukaddese giden askerî kuvvetlerin mızıkaları, o garip Türk mızıkası, gıcırdayan ve yüksek âhenk, bizim Avrupa âletlerimizce meçhul ses duyuluyordu.

«Yanımda Türk yatağanı sarkıyordu ve

yüzbaşı üniformasını lâbis bulunuyordum; burada olan insan Loti değil fakat Arif, yüzbaşı Arif - Ussam ismini taşıyordu; — Cephenin ön safına gönderilmek müsaadesini istemiştim. Yarın gidiyordum...

«Gurup eden güneş mezarların yeşilimtırak eski mermerlerini yaldızlıyor, mahzun gümüşî renkte serviler üzerinde, onların asırdide kökleri ve mahzun yeşil dalları üstünde penbe ışıklar dolaştırıyordu. Bu mezarlık Allahın muazzam bir mabedi idi; onun esrarlı sükûnuna malikti ve insanı duaya sevkediyordu.

«Bir matem örtüsünün sanki ardından gibi görüyordum ve bütün geçmiş hayatım rüyaların mübhem karışıklığı içinde başımda dönüp duruyordu. Yaşamış ve sevmiş perestiş etmiş olduğum muhtelif renkli kadınlar ve sonra heyhat ki ebediyen bırakıp gitmiş olduğum sevgili yuva, ıhlamur ağaçlarımızın gölgesi ve ihtiyar anam...

«Burada yatmış olan için her şeyi unuttum. Beni o en derin ve en saf aşkla, hem de en mütevazı aşkla seviyordu; ve bana bir şikâyet yollamadan, haremin yaldızlı kafesleri arkasında, çok yavaşça, ıztıraptan ağır ağır öldü. Ciddî sesinin bana hâlâ şöyle söylediğini duyuyordum: — «Ben bir küçük Çerkes esireden başka bir şey değilim... Fakat sen biliyorsun; bunu eğer istiyorsan git Loti; arzu ettiğin gibi yap!»

«İncildeki kıyamet boruları gibi tannan, mızıkalar uzaktan aksediyorlardı; Allahın müthiş adını binlerce adam bağırıyordu, uzak velveleleri bana kadar yükseliyor ve büyük mezarlıkları garip gürültülerle dolduruyordu.

«Eyyubun mukaddes dağı arkasında güneş batmıştı ve Osmanın mirası üzerine yaz gecesi şeffaf iniyordu.

«... Bu taşın altında olan müthiş şey, bana yakınlığı ile beni titreten ve şimdiden toprak tarafından yenilmiş bulunan ve hâlâ sevdiğim bu müthiş şey... Hepsi bundan mı ibaret Allahım?.. Yahut tarif edilmemiş bir bakiyye, akşamın saf havasında yükselen bir ruh, burada, bu toprak üzerinde ağladığımı görebilen bir şey var mıdır?

X **AZİZ (Ablasıgüzel)** — 1890 ile 1895 yılları arasında Tophâne sibyan bölüğünden hüsnü ânı ile nam almış bir genctir; Küçükpazarlıydı, piyasa arabacılarından bir adamın oğlu idi. Kendisi pek dilber olduğu halde ablasının güzelliği ile lâkablandırıldığına göre o kızın behcet ve letâfeti ne olmalıdır ki meşhur Kaymaktabağı (B.: Kaymaktabağı) ağırlığınca altın sayarak o zamanlar «koltuk» denilen gizli umumhâne-randevu evine kaldırmışlardır derler.

Ablasıgüzel Aziz için Tophâne ketebesinden Üsküdarlı Âşık Râzi'nin bir kıtası vardır:

Uryan gördüm Germâbei Vefâda o güzeli
Topuğundan kâkülüne kusuru yok besbelli
Ablası mı güzel yâhud kendisi mi diyene
Cevabım şu tercih ettim ben Ablasıgüzeli

Ablasının mâcerâsı üzerine Aziz kemâli hicabından İstanbulda duramayub Tophâne müşürlüğünden istidâ ederek naklen Rodos adasına gitti.

Vâsıf Hiç

AZİZ (Acem) — İkinci Abdülhamid devrinin namlı kumarhane tefecilerinden; İrandan (belki Âzerbaycandan) on iki yaşlarında gelmiş; yapılara kiremit, horasan, tuğla gibi inşaat malzemesi taşıyan eşekcilerden birinin yanına girmiş; beş altı yıl sürücülük yapmış, o devirde peynir ekmek yiyerek para biriktirmiş, küçük bir sermaye sahibi olunca da faizciliğe başlamış.

Delikanlılık çağında, kendi boyundan olanların devam ettikleri Galatada Hurşid Reisin kumarhanesine gider, fakat ayakdaşlarını seyir ile iktifa edermiş.. Barbut ve patada tabelâ tutup bahşiş alır imiş... Bilâhara faizcilik için de Hurşid Reis'in bu kumar kahvesini seçmişti. Kumarda yutulanlara, altun ve gümüş saat veya köstek, yüzük, kravat iğnesi, gümüş tabaka gibi eşya karşılığı para verirdi; biraz nazlandıktan sonra ceket, palto, gocuk da alırdı; verdiği bir iki günlük mühleti geçirenlerin eşyasını zaptederdi; şayet bunlar Hurşidin hatırlı müşterileri ise, faizinin mikdarını azaltır, borcun mühletini de uzatırdı. Tabelâ tutarken, arap rakkamlarında dokuzun boynunu vurup, yedi ile sekizin bacaklarından birine parmak atıp bire indirmek suretiyle oyuncuların hesabından para çaldığı da söylenirdi. Hurşid Reis öldükten sonra, Galata, Beyoğlu ve İstanbulun bitirim yerlerini dolaşmağa, seyyar tefeciliğe başladı. Sıkıntılı zamanlarında Hızır gibi yetişip bir daha istenmemek üzere para verdiğinden,

pençeli kabadayılar tarafından da himaye edilirdi. Müskirat kullamnaz, cıgara içmez, nargile tiryakisi, mavi gözlü, esmer, yarık dudak, palâ bıyık, tatlı dilli, neşeli, şakacı bir adamdı; ihtiyarlığına yetişenler, gençliğinde «bir Acem dilberi» olduğunu işittiklerinde inanamazlardı; 1936 - 1937 arasında yaşı sekseni aşmış olarak öldü. Terekesinden yüzlerce saat, kordon, gümüş saplı baston, şemsiye, ve Bitpazarında bir dükkân dolduracak kadar palto, elbise, ayakkabı ve battaniye çıktığı söylenir.

Münir Süleyman Çapanoğlu

AZİZ (Amele) — Benzeri hiç görülmemiş bir kazaya kurban giderek feci bir surette ölmüş genç bir ameledir; Ahırkapu civarında Lapardi'nin odun deposunda çalışan Aziz, 1946 şubatının 23 üncü günü elektrikli destere ile odun keserken arkasındaki odun yığını yıkılmış, ve biçare amele odunlarla destere arasında kalarak parçalanmıştır.

Bibl.: Devrin Gazeteleri.

AZİZ (Çerkes) — 1905 senesinde İstanbulda altı ay kadar hüner göstermiş Kafkasyalı bir rakkas oğlan, Sermed Muhtar Alus Galata balozları hakkında İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlar arasında şöyle anlatıyor:

«Galatada Zorbanın balozunda öbür balozların birinde bulunmayan numaralardan biri de Çerkes Aziz nâmındaki tüysüz oğlanın herkese parmak ısırtan Kafkas rakısları, kazaskaları idi. Uzun boylu, her âzâsı mütenâsib, esir pazarında köle olsa ağırlığınca altın, incecik bel, kişmirî ten, bir çift âhu gibi göz, keman kaşlar, ciddiyet dedin mi de onda, köçekler gibi öyle sırıtma, yılışma, kırıtma, takdirkârlarına yüz verme, temâşâgerandan takdir, alkış bekleme yok. Önce mandolinli, kitaralı iki rum çalgıcı çıkar, ardından da alkış ve ıslıklar arasında Çerkes Aziz görünürdü. Islık tezyif değil takdir, zira balozu dolduran kalabalığın yüzde doksanı tersaneliler, tulumbacılar, kayıkcılar, salapuryacılar, manav, hammal ve hamam dellâkları. Aziz de saçlar taranmış, kuzu kalpak az arkaya doğru atılmış; sırtında al atlasdan gömlek, gömleğin kolları bileklere kadar inmiş uzun, üstünde belden sırmalı kemerle sıkılmış al kadife ceket, ceketin yakası yok, ön kısmı düz ve çarprastlama, üste gelen kenarı ile eteği sırma işlemeli, al atlasdan şalvar, ayaklarında gaayet yumuşak sarı sahtiyan çizme, tabanı ince güderiden, ayaklar yere yalın basıyormuş gibi hareketlerine hâkim, çizmenin ön kısmında kırmızı bir şerid, şeridin üstünde birer mâvi püskül, nazarlık. Beldeki kemerde hançer, sol eli hançerinde, sağ eliyle seyircilere bir temennâ çakar, raksa başlar. Seke seke o ne yürüyüşler, o ne dönüşler, ayaklarda o ne hüner, bir parmak fiskesi ile uçar, bacaklarda o ne elâstikiyet, ya iki yanına yahud öne arkaya bir hat istikametinde açılıp oturması ile fırlaması, fırlayıb havada uçması, uçarken perende atması dört sâniye, beş değil. Rivâyete göre yâverânı hazreti şehriyârîden ve çerkezistan beylerinden birinin akrabası, aslında kız olduğunu iddia edenler de çok. Pür silâh iki çerkes sahnenin tâ karşısında, Azizin muhafızları. Bir gün bir lâf çıkdı ki oğlana senin yerin Galata balozları değil Paristir. demişler, Aziz de hâmisi çerkes beyini bırakıp Mesajeri Martim vapurlarından birine atlamış, Fransaya kaçmış».

Çerkes Aziz
(Resim: Kemal Zeren)

Bibl.: S. M. Alus, Not.

AZİZ (Soğancının) — İkinci Abdülhamid devri sonlarında Üsküdarın en uçarı tulumbacılarından, Toygartepe sandığının yüz akı olan delikanlılardandı.

Bibl.: VH, Not.

AZİZ (Tophâneli Mestane) — 1890 ile 1895 arasında Tophâne sibyan bölüğünden Bursalı bıçkın meşreb bir genc olub hüsnü

ânı İstanbulun bedtıynet gürûhu arasında dillere destan olmuşdu; Tophâne ketebesinden ve bu satırları yazan günahkârın refiki can beraber Üsküdarlı Âşık Râzi ki kalenderlik vâdisinde başını bir türlü derdü belâdan kurtaramamış, o yolda tebâh olmuş biridir (B. : Râzi, Âşık Hasan) Mestâne Aziz için bir semâî yazmıştır:

Dâvet ettim o şûhi haddim bilmez küstâhâne
Efendim şâhi hûbânım buyurun sizindir hâne
Dürlü nazlar cilvelerle bakub mestâne mestâne
Gelmemekçün sayub dökdü bin ma'zeret bin bahane
Yüzü melek içi şeytan bakın hele şu külhâne
Bıçkınlarla gezer kâfir Fener, Göksu, Kâğıdhâne

Gurur nahvet cevrü cefâ sebeb toyluk onbeş yaşı
Nolur bir gez şu sîneye yaslasa o şâhın başı
Pâyine ser koyub didim olsun sana binek taşı
Gazeb âlûd olub çattı o şuh iki keman kaşı
Yüzü melek içi şeytan bakın hele şu külhâne
Bıçkınlarla gezer kâfir Fener, Göksu, Kâğıdhâne

Aziz derler sana yavrum top kâküllü Tophâneli
İsim kâfi değil kendin aziz etmesin bilmeli
O çapkınlar bed tıynetler sarar ise nazlı beli
Âşıkına yılan olur kâkülünün her bir teli
Yüzü melek içi şeytan bakın hele şu külhâne
Bıçkınlarla gezer kâfir Fener, Göksu, Kâğıdhâne

Tophâne neferâtından üç lâz anbardan bazı eşyayı mîriye çalıp satarlar ve satarken derdest olunurlar, Mestâne Azizin de şerikleri olduğu, lâzların anbara çocuğu sokdukları tahakkuk eder, meydan dayağından sonra üçer sene prangabend olurlar, Sinob zındanına sevk olunurlar.

Mestâne Azizi bir defa görmüş idim, bir ramazanı şerifde Üsküdarda yaptığım çalgılı-kahvehâneye Tophâneli ve Tersâneli her biri zehri kaatil lâzlarla beraber gelmişti, elhak güzellikde âfeti devran idi, lâkin asker formasının düğmeleri çözük, kuşağın bir ucu ayaklarında o zamanın modası kamerçin yemeni (B. : Kamerçin, Yemeni), tavrı ve edâsı son derece mübtezel, hazâ it idi. Çocuğa bir şey okumasını söylediler nazlandı, tersanelilerden biri suratına bir şamar attı, ağladı, sonra bir kesik kerem okudu, sesi dâvûdî, hıçkırır gibi çıkıyordu, hâlâ kulaklarımdadır:

Mestâne Aziz
(Resim: S. B.)

Sâkiyâ câmında nedir bu esrâr
Söyletir divâne divâne beni
Şarâbı lâ'linde ne keyfiyet var
Bir katresi kıldı mestâne beni

Meğer Azize «Mestâne» lâkabının verilmesi bu meşhur kesik keremi fevkalâde güzel okumasından imiş. O kadar tesir etti ki Azizi tokatlayan o kaba, hoyrat lâzlarla bizim Üsküdarın bazû ve pençe sahibi kabadayıları arasında büyük bir arbede çıkacakdı, hele onlar def olub gittiler de fırtına kopmadı, onlar gider gitmez bir mecidiye sadaka verdiğimi de hatırlarım.

Vâsıf Hiç

AZİZ BABA (Saka) — Bir meczub kalender, halk şâiri ve kaatil; 1946 da seksen iki yaşında ölen kahveci Ali Riza Efendinin bir isim taşımayan hatıra defterlerinde hayatı şöylece tesbit edilmiştir:

Aslı Sakızlı Rum mühtedisi imiş; babasıne Köle Yusuf Ağa derler imiş; bu Köle Yusuf Ağa 1822 deki Sakız İhtilâlinin sergerdelerinden bir kaptanın oğlu imiş, ve o tarihde on üç yaşında imiş; çok kanlı olan bu ihtilâl basdırıldığında aydınlı bir zeybeğin eline düşmüş ve Donanmâyi Hümâyunda Hurşid Bey adında bir kaptana elli kuruşa köle olarak satılmış; melek misâli güzel olan bu Rum çocuğu kendisini büyük bir sevgi ile mânevî evlâd edinen Hurşid Beyin telkini ile islâmiyeti kabul etmiş ve Tersâneye nefer olarak kaydolunmuş, Akdenizde «İzbandid» denilen Rum korsanlarının tâkibinde, ki babası da vakti ile bunlardan biridir, ve Mora ihtilâli muharebelerinde yararlıklar göstermiş; kırk yaşlarında iken (1847 de) donanmadan ayrılarak hizmetlerinin mükâfatı Kasımpaşa İskelesi kayıkcılar kâhyası olmuş ve Kasımpaşadan bir müslüman kızı ile evlenmiş, bu izdivacdan da hicrî 1266 da (milâdî 1849 - 1850) bu Saka Aziz Baba doğmuş.

Aziz sibyan mektebinde okur iken babası ölmüş, çocuk mektebden alınarak kahvecilik yapan dayısının dükkânında çırak olmuş, on altı yaşına kadar çalışmış, berberlik öğrenmiş, on altı yaşında iken (1866 da) baba dostları bahriye zâbitlerinin himâye ve delâleti ile Tesâneye alınmış, Mahmudiye gemisine tayfa

olmuş, okur yazar olduğu için çavuşluğa yükselmiş, o zamanlar bahriye çavuşluğu Kasımpaşa, Galata, Tophâne, Fındıklı, Salıpazarı, İstanbul şehrinin yalı semtlerinde ayak takımı arasında pek itibarlı bir rütbeymiş, hemen hepsi bıçkınlıkları, külhânî kabadayılıkları ile meşhur imiş, Aziz Çavuş da kısa bir zaman içinde kahvehanelerde parmakla gösterilir olmuş, fakat yirmi beş yaşlarında iken (1877), bir aşk yüzünden tecennün etmiş, timarhâneye girmiş, şifâ bulup çıkınca kalenderlik yolunu tutmuş, saç sakal bırakmış, özbek dervişi kılığında yalın ayak, sîne uryan, omuzunda meşin kırba, bakır tas, sokak sokak dolaşarak «Aşk âteşi söndürür!..» diye fî sebilillâh sakalık yapmağa başlamış, esrar keyfine, bir gün de serseri gürûhundan bir dilberin zülüf kemendine tutulmuş, bu yüzden de namlı şerirlerden Lâz Dimitri adında bir tulumbacıyı nefis müdafaası yolunda katlederek Sinob Zındanına gönderilmiş.

Saka Aziz Babanın mâzisi hakkında bu mâlûmatı veren Ali Rıza Efendi şöylece anlatıyor: «Sene 1296 (milâdî 1879), her yerde karşıma çıkan ırz ve nâmus düşmanı Kozlucalı Mehmedi vurup Sinoba gönderildiğimde henüz onbeş yaşında idim; zından ağası Halil Ağa adında arslan yürekli bir adamdı, beni sâir kaatillerin arasına koymadı, kendi kahve ocağı hizmetine verdi (B.: Efendi, Kahveci Ali); avluya bakan bir demir parmaklıkdan mahkûmlara da kahve, tütün, çubuk verirdim. Aziz Babayı orada buldum, benden bir sene kadar evvel gelmiş, kendisini İstanbulda da birkaç sefer görmüştüm, Lâz Dimitriyi vurduğunu da gazteler yazmış idi zannederim. Koğuşundan dışarıya pek çıkmazdı, bütün mahkûmin tarafından fevkalâde hürmet görürdü. Zındanda iken yazdığı semâiler Sinob Kalesinde çile dolduranların ağzında dolaşırdı; ben dahi defterime kaydettim, «Tahtî» mahlasını kullanırdı, saçlı sakallı, levend endam, vechen de sâhibi melâhet, el hak erkek güzeliydi; lâkin gözlerinde bir lem'ai cünun var idi. Bir demir parmaklıktan kahve verirken adımı sordu, heybetinden öyle dehşete düşdüm ki iki kelimeyi yan yana getirip Ali Rıza diyemedim, nutkum tutuldu. Âkibet bir gün zındanda bir vâveylâ koptu, Saka Baba tekrar cinnet getirip koğuşundaki mahkûmine saldırmış, güçlükle zebtetmişler, ellerine, ayaklarına zincirler vuruldu, ağırlığı yüz okka gelir, banamısın demedi, iki aded de demir gülle rabtettiler; İstanbula nakli için kaptanlar gemiye almaktan korktular; üç gün üç gece kapatıldığı hücrede yemedi, içmedi, bağırdı, gürledi, kalede kimsenin gözünü uyku tutmadı; nihayet bir beylik geminin kaptanı mecnunu götürmeye râzı oldu. Bir müddet sonra haberini aldık, gemide ölmüş, Karadenize atmışlar. Şu semâî bu Saka Aziz Babanındır :

Saka Aziz Baba (?)
(Resim: Fotoğrafdan S. Bozcalı eli ile)

Oturdu karşıma zâlim beni gözlerdi gözlerle
Nice bin âşıka meydan okurdu o gözlerle
Esiri zülfü eyledi kemend atmakla gözlerle
Karartmıştı şehâ bahtım o şâhâne gözlerle
Mihir anda diğer nîsttir Süleymandır o gözlerle

Nice bin âşıkı gördüm kılarlardı ana secde
Anı kıble sanup bîçare el bağlar gelir vecde
Huzurunda niyâz eyler efendim çâre bul derde
Koy âşık eylesün efgan merhamet yok o husrevde
Mihir anda diğer nîsttir Süleymandır o gözlerle

«Şu manzûme de onundur :

Âşıkım vallâhi yâhû kalbim al kan ağlayor
Bin mihensiz geçmez ânım ruhum her an ağlıyor

Öldür Allâhım beni dûr eyledinse lûtfunu
Ol Resule bin kasem sînemde îman ağlıyor

Hep cefâ çekmek mi dünyâ bir güzel gün yok mudur
Nâmusum teşkil iden sûretde vicdan ağlıyor

Râzıyım bir nebze lûtfet bin cehennem nârına
Lûtfe sâhib olmamış cennetde sultan ağlıyor

Yâ İlâhî eyle ilham kalbine ol mehveşin
Tâki uzletde bugün Tahtîye Şeytan ağlıyor

«Mecnunun gemiye nakli telâşı arasında unutulmuş, kırbası ile tasları zındanda kaldı, ölümü haberi geldikten sonra yıkadım, temizledim, kahve ocağında kullandım, vesilei rahmet oldu».

Bütün avâmî terennümlerde olduğu gibi Saka Aziz Babanın (Tahtî'nin) şiirlerinde de vezin ve kaafiye aramalıdır; İstanbul Ansiklopedisi bizde bir «Zından edebiyatı» olduğunu, bâkir ve zengin bir mevzu olarak himmet ve gayret sahibi bir müdekki bekiediğini bilhassa belirtir.

Sébah ve Joaillier Fotoğrafhânesinin meşhur İstanbul manzaraları ve kıyafetleri resimleri arasında bir «Saka Derviş Portresi» vardır ki hal tercemesini naklettiğimiz Saka Aziz Baba olduğunu, bu resmin de bedbaht adamın iki cinnet buhranı arasında, Lâz Dimitriyi vurmadan önce eline bir kaç kuruş verilerek çekildiğini kuvvetle tahmin ediyoruz.

Bibl.: Ali Riza, Sinob Zındanı üzerine hâtıra defterleri; Münir Süleyman Çapanoğlu, not.

AZİZ BABA (Saraç) — Muhitinde sevilmiş ve şöhret olmuş halk tiplerindendir. Yenibahçede Keçecilerde Karabaş mahallesinde otururdu. 1914 de seksen yaşlarında olduğu söylenirdi. Birinci Cihan Harbinin heyecanlı devrinde, bir gün Aziz Baba'nın içtiği kahvenin bedeli mahalle kahvesinde Donanma Cemiyet menfaatine müzayedeye konmuş ve altun para olarak on lira toplanmıştı. Aziz Baba da beş kuruştan ibaret olan gündeliğini Donanma Cemiyetine terketmişti.

Bibl.: REK, Gezi Notu.

AZİZ BEY — Edib, şâir; hicrî 2 muharrem 1267 (milâdî 7 kasım 1850) de İstanbulda doğdu. Umûri Mülkiye Nâzırı Şair Mehmed Pertev Paşazâde Ahmed Cemaleddin Beyin oğludur (B.: Pertev Paşa, Mehmed Said). Hususî tahsil gördü ve hicrî 1285 (milâdî 1868) de Onsekiz yaşında iken kâtiplikle girdiği Bâbıâlî Sadâret Mektûbî kaleminden yetişti. Meşrutiyetin ilânında ilk Osmanlı Mebusan Meclisinde zabıt kâtibliği yaptı, ahlâkına son derece güvenildiği için Türk - Rus harbi esnasında Meclisi Vükelâ (Kabina) müzakerelerine zabıt kâtibi olarak alındı; harbden sonra Şûrâyi Devlet ve Sicilli Ahvâl Komisyonu kâtipliğine tayin edildi; bir müddet sonra istifa ederek Evkaf Nezâretine intisab ederek Mârûzatı Mühimme masasına memur oldu; 1898 de bu memuriyet üzerinde kalmak üzere Evkaf İdare Meclisi âzası oldu; 1908 inkılâbında Şair Recaizâde Mahmud Ekrem Bey Evkaf Nâzırı olunca Aziz Beyi Mezkûr Meclisin reisliğine getirdi, Hamâde Paşanın Evkaf Nâzırlığında bu idare meclisi lâğvedilince emlâki vakfiye müdürü oldu; Şerif Ali Haydar Paşanın Nâzırlığında ise Edirne ve Selânik Evkafının teftişine memur edildi; o zamanın yolları, seyahat vasıtları, hanlar bu kibar ve İstanbulluyu çok yordu. Yakın ahbaplarından İbnülemin Mahmud Kemal Beye Tekirdağından gönderdiği bir mektuptur:

Yine geziyorum ben diyar diyar
Elde yoktur ne çâre ihtiyar
Sıkıldım artık burada yeter
Her günün hâli diğerden beter
Unutulduk kaldık burada
Beni bir sonran yok zannım orada
Gök yüzü bulutla kara bağlıyor
Bütün gün yağmur yağup bana ağlıyor
Yahûdi semtinde çıfıt evinde
Çekilir mi bu hâl altmış deminde

Nihayet müfettişliğin lâğvında Vilâyet tahriri musakkafât memuriyeti İstanbula geldi; Ücretle Maliye Nezaretinde Vakıf Arazi Komisyonu Reisliğine tayin edildi, az sonra da tekaüd edildi. Suiistimâllere, servet yapmağa çok müsaid memuriyetlerinde elleri daima tertemiz kalmış pek asil ve namuskâr memur olduğundan tekaüdlüğünde geçim sıkıntısı çekti bu sıkıntıya damar sertliği hastalığı ile, mesâne illetinin ıstırapları da yüklendi, 1918 de (hicrî 27 rebiülevvel 1337) gecesi vefat etti, Üsküdarda Selimiye Dergâhı hazıresinde babasının kabrine defnedildi.

Pertevpaşazâde Aziz Bey (Resim: Nezih)

Geçmiş asırlardaki Türk Cemiyet hayatını, merasimi, âdetleri çok iyi bilen b i r z a t

idi, Mahmud Kemal İnalın ısrarı ile kaleme aldığı «Merâsim ve Âdâti Kadîmei Osmaniye» adında çok mühim bir eseri bitiremedi; dedesi Pertev Paşa hakkında yazdığı mufassal bir hal tercümesini de yarım bıraktı.

Evkaf Nâzırlarından Hayri Efendinin mükemmel ve mufassal bir Evkaf Tarihi yazılması için teşkil ettiği komisyonlardan birine Reis olduğu halde Evkaf Tarihine dair ancak beş on sahifelik bir müsvedde yazabildi. Yarım kalmış eserleri ile beraber oğluna seçilmiş şiir, hâtıra kırıntıları ve manzum ve mensur tarihî fıkralar, letâif ile dolu defterler bırakmıştı; bunların arasında Büyük Mecmuada kendi şiirlerini ihtiva etmekte idi. Hepsi neşredilip Millî Kütüphanemize mal edilmesi gereken kalem metrûkâtıdır.

Şiir diline örnek olarak «Son asır Türk Şairleri» nden bir gazelini alıyoruz:

Hayli demir gönlümün her kârı yâr endîşesi
Gün olur ki âşıkın belki uyra endîşesi

Saklıdır sînemde râri aşkın itmem âşıkâr
Gizli gizli âhlar hep intişar endîşesi

Câmi zerrîn ü sebûlerle donandı bezmimiz
Kalmadı âlemde artık lâlezâr endîşesi

İtilâf ettik gumûmi dehr ile şimdengerû
Merdi firkat dideyiz olmaz mesâr endîşesi

Sâyeveş dûr olmamaktır senden ey servi hirâm
Bendei üftâdenin leylü nihâr endîşesi

Rindi bî pervâyi aşkız yok alâikden eser
Zâhidi biçârenin vardır hezâr endîşesi

Bulmaz âlemde Azizâ ehli dil câyi huzûr
Bülbüli zârin de var gülşende hâr endîşesi

Aziz Beyi yakından tanımış ve sevmiş İbnülemin Mahmud Kemal Bey merhum bu dostunun portresini «Son asır Türk Şairleri» inde şu satırlarla canlandırıyor:

«Kuvvei nutkiyesi meşhurdur. Söze âşık idi. Bir meclisde bilâfâsıla saatlerce söz söylerdi, söylemeden lezzetyâb olurdu, sözlerini herkese dinletirdi, dinleyenler usanmazlardı. Başkası, fırsat bulub da söze başlasa, yüzünü duvara çevirir somurturdu. Selâhiyettar olsun olmasın her şeyden bahseder, herkesle mübâhaseye girişirdi. Mütaleat ve muhâkemâtı, tavır ve kıyâfeti kendine mahsustu. Vefâkâr, dilnüvaz, hayırhah idi, iyilik yolunda elinden ve dilinden geleni esirgemezdi».

Pek şirin bir hâtıradır, Mahmud Kemal İnal ve yârânı, içlerinde Aziz Bey de dahil, bir dost evinde toplanırlar, sohbet rahmeti Rahmâna kavuşmuş meşhur adamların hal tercemelerinden açılır, Aziz Bey sıkılır, o gece suratını asar, ertesi günü de şu hicviyeyi yazıb İnal'a yollar:

Dün gece başbaşa verdik aradık tâ besabah
Mürdeler defterine her ne ki olmuş mastûr

Anasından, babasından, nesebinden sorduk
Cümleten etti kıyâm bir gece ehli kubûr

Öyle tâmik edilüb hâli bütün keşfoldu
Sebebi mevti olan illeti rîh ü bâsûr

Bakdık her uzvuna bir bir takarak gözlüğümüz
Pişü pesden hele hiç kalmadı bir mestûr

Melekülmevtde bile yok bu kadar mâlûmât
Kabzı ervâha olunmuşsa da zâti memûr

Arab ü türki acemden ne kadar varsa ölen
Ederek resmi geçid geçmede tâbûr tâbûr

Dizilip karşımıza cümle milel emvâtı
Ne garibdir o gece sanki çalınmış idi sûr

Behtü hayrette kalır görse mezarcı Mahmud
Çünki etmiş niçe hem mesleği âlemde zuhûr

Güç idi gerçi tahammül bereket versün kim
Bana virdi oldu o şeb durmayarak ismi sabûr

AZİZ BEY (Çavuş) — İkinci Mahmud devrinin Enderunu Hümayun ağalarından; orta oyununun kurucularından namlı bir mukallid (B.: Ortaoyunu); hayatı hakkında, Hafız İlyas'ın «Vekayi-i Letaif-i Enderun» adındaki meşhur eserindeki birkaç küçük bendden başka malûmat edinilemedi:

«... İşbu kol oyununun kolu kanadı ve belki sarayda sebebi küşadı olan Çavuş Aziz Beyin pişkâr-ı hiylekârı Kör Mustafa Beye itikadı ve ne kadar cevr eylese tahammül edeceğine itimadı olduğuna itinayi muhavereyi iltizam ve meclise revnak virmek içün kör mör gibi kelâm istişmam idecek vakarına dokunub hemen Azize zaaf-ı basar ile nazar ve körlemeden attığı saçmalarla iskata zafer buldukda Aziz-i merkun kör-ü nanköre levm edüb: Sen açıkgöz bir adam olsan böyle sakar kör olmazdın, seninle sual ve cevap aynı azabdır diye hayli itâb gösterince Mustafa Bey her ne kadar müşevveş ve şeşi beş görür bir kör ü bi eş ise de yine bastığı yeri bilir keleş olmağla Aziz Bey'e: Aman azizim nankörlüğü sen bana körlük içün idersin bâri istediğin gibi eyle de gözün gitmesin! dimesi parlakca görünmekle Aziz Beyin sair avenesi

Azize istishab ve Mustafa Beye dürüst hitab ile: Sen bize dört göz ile bak sonra cevab bulamazsın diyerek istirkab ittiklerini kör gözüne kestirüb: Cümlenize hüsnü nazarım vardır didikçe herkes bir gülme peyda ve vaktü asre kadar enva-i iddiaları ruha gıda oldu» (H. 1241 = M. 1825 vekayii).

«... Evvelce tanzim olunan kol takımiyle çengiler taslağı Çavuş Aziz Bey ve pişekâr-ı hiylekâr Kör Mustafa Bey ve Osmanlı Ali ve Mak'ad Esad ve Kanbur Haşmet ve Meddah Salih ve İbrahim Hoca ve Zenne İbrahim ve Malak Halim Bey ve Türk Emin ve Çilingirzâde Ahmed Ağa ve mukallid Yahudi-i bedbûd ve müteahhid-i taklid Cuhud ve Seferli koğuşundan Koca Yekta'yı sem alûd Musahib Said Efendinin indinde isbatı vücud itmeleriyle kola dâhil ve Musahib Zeki Ağa dahi dairezenbaşılığa nâil olub cemi-i neferat ve haşeratiyle serian gelince asıl kol oyununda dairezen Yahudilere tatbikan huzura yaklaşdıkları ile yerlere beraber temennâ ve badehu kaiden pastal urmaları muvafık-ı usul beste-i saye seza olmağla başçavuş zurnazen İzzet Ağa kaba zurnayı dairelere denk ve nağme-i ah-ı segâhı perde-i bîâr-ı müsteare âhenk idecek curcunacılara istek gelüb her biri bir kisbet-i bed ile meydan-ı muhabbete vüsul ve kolbaşı Musahib Said Efendinin muvacehesinde Aziz Bey ile Mustafa Beyin tepdiği curcunadan başkası mugayir-i usul görünüb ... Aziz Beyin Kör Mustafa Beyden bâzı sual ve cevabı mukabili mâl-i karun oldu» (H. 1241 = M. 1825 vekayii).

Hafız İlyas Efendi, yine aynı yıl vekayii arasında, Galatasarayı ağaları arasında Hayalî Hamid adında bir zatın zuhur ettiğini ve padişahın huzurunda Çavuş Aziz Beyi mat ettiğini kaydediyor.

AZİZ BEY (Tambûrî Mahmud) — Musikimizin en büyük bestekârlarından, en dehakâr sanatkârlarımızdan olan Tanbûrî Ali Efendi'nin oğludur (B.: Ali Efendi, Hünkâr imamı Tanburî).

Göbek adının «Mahmud» olduğunu da Hüseyin Sadettin Arel'den öğreniyoruz (3 temmuz 1948 deki bir konuşmasında). Udî Vecdi Seyhun da «Santurî Edhem Bey» isimli monografisinde «Tanburî Ali Efendi'nin oğlu Aziz Mahmud Bey'in de cuma ve pazar günleri Kasımpaşa Mevlevihânesine devam ettiğini» bildiriyor. Tanburu babasından öğrendi. Sadettin Nüzhet, «Türk Musikisi Antolojisi» nin ikinci cildinde (s. 678 - 679) Aziz Bey'in Hicaz-ı Hümayun makamında ve Evsat ikaamında bestelediği bir Tevşih'in (dinî musikimizin büyük formlu ve güç şekillerindendir) güftesini almıştır; bu şiir, Fuzuli'nin olup gazel şeklinde altı beyitlik bir naat parçasıdır.

Mes'ud Cemil'in ifadesine göre (Tanburî Cemil'in Hayatı, Ankara 1947) Cemil Beyi, Aziz Bey, zaman zaman evinde ziyaret edermiş; fakat babası Ali Efendi kadar Cemil Bey ile dost değillermiş. Gene Mes'ud Cemil Tel, Aziz Bey'in aslında dahi pek yerinde olmıyan sıhhatini, hiç iyi kullanmadığından büsbütün bozulduğunu ve genç yaşında öldüğünü, ayni küçük notunda bildiriyor. Aziz Bey'in doğum ve ölüm tarihleri kat'î olarak bilinmiyor, tahminimizce 1872 de doğduğu ve 1910 sıralarında öldüğü söylenebilir. Mustafa Nezih Albayrak, Mes'ud Cemil'e naklettiği bir hatırada Aziz Bey'in Tanburî Cemil'e karşı hayranlığını belirtir:

Cemil Bey Mülkiyede Mustafa Nezih ve Aziz Beyler ile aynı sınıftaymış. Mustafa Nezih, Aziz ile pek iyi arkadaşmış; fakat Cemil Bey ile pek görüşmezlermiş. Bir gün Aziz, Nezih Bey'in kolundan tutup Cemil'i göstererek: «Şu çocuğu görüyor musun? demiş, işte bu, babamdan daha iyi tanbur çalıyor». Mustafa Nezih evvelâ anlamamış ve inanmamış. Bundan sonrasını, bizzat Mustafa Nezih Bey'den dinliyelim:

«Doğrusu pek şaştım. Aziz şaka ediyor sandım. İnanmak da güçtü. Tanburî Ali Efendi gibi bir üstadın üstüne tanbur çalan olsa bile, bu, bizim sınıf arkadaşımız, sessiz sedasız Cemil olabilir miydi? Ama bunun böyle olduğunu söyliyen de yabancı değildi. Sonraları, merhum Cemil Bey ile Mülkiye Mektebinden başlıyan muarefemi ilerlettim ve arkadaşıma Aziz'in sözündeki doğruluğu, o zaman kendi kulak-

Mahmud Aziz Bey (Resim: Nezih)

larımla da işittikten sonra anladım».

T. Yılmaz Öztuna

Aşağıdaki satırlar Mahmud kemal İnal'ın «Hoş Sadâ» sından alınmıştır:

«Mahmud Aziz Bey 1870 (Hicrî 1287) de İstanbulda doğdu. Mülkiye Mektebinde İkmali tahsil ile 1893 de şahadetname aldı, Ziraat Bankasına memur oldu, orada senelerce hizmet etti. Divanı Hümâyûn Beylikcisi Nâsır Bey merhumun oğlu Haşim Beyin Mülkiyede arkadaşı olmak münasebetiyle yıllarca evlerinde ikamet etti. İnkılâbdan sonra Ziraat Bankası merkezi Ankaraya nakledilince açıkta kaldı, pek ziyade zarurete uğradı, bir taraftan muavenet görmedi, 1929 da vefat etti, nereye defnedildiği anlaşılamadı; açlıktan öldüğü ve cenazesinin ashabı hayır sadakası ile kaldırıldığı gazetede görüldü.

«Nâsır Beyin hânesi yandıktan sonra nereye nakli mekân ettiğini bilmediğim ve bir yerde tesadüf etmediğim gibi arkadaşları ve âşinaları da kendinden bahsetmedikleri cihetle halinden aczimle beraber, imdadına şitab ve elimden geldiği kadar izalei ıstırab eylerdim; vermeyince mabud, neylesin Mahmud..

«Aziz Bey merhum sarı bıyıklı, orta boylu, tıknazca, sükûtî, ağırbaşlı, uslu, terbiyeliydi. Babasından meşk ederek tanburzenlikde kespi maharet etmişti, sadası hafif ve hazin idi, güzel okurdu».

AZİZ BEY (Vecihipaşazâde Mehmed) — Şair; 1848 de İstanbulda doğdu, Hicaz valiliğinde bulunmuş Yozgadlı Vecihi Paşanın oğludur; hususî olarak sağlam bir tahsil gördü, arabca, farsca öğrendi; 1864 de babası ile beraber Hicaza gitti, maaşsız olarak vilâyetin tahrirat kalemi başkâtiplik vekâletini yaptı; 1867 de babasının ölümü üzerine İstanbula döndü, Meclisi Vâlâ kavanin dairesine kâtip oldu; memuriyet hayatında ulâ sınıf evveli rütbesine kadar yükseldi; birinci rütbeden Mecidî ve ikinci rütbeden Osmânî nişanları ve altun liyakat madalyası ile taltif edildi; 1908 de tekaüd edildi ve 1914 de öldü; Rumelihisarı mezarlığına defnolundu. Nezaketi, terbiyesi, bilgisi ve tevazuu ile muhitinin hürmet ve muhabbetini kazanmış bir sima idi. Aşağıdaki gazelini «Son asır Türk Şâirleri» nden alıyoruz:

Getir piyâleyi rindâne ülfet eyliyelim
Seninle nûşi şarâbı muhabbet eyliyelim

Bahardır gidelim sâkiyâ çemenzâre
Safâyi bâl ile bir hoşça sohbet eyliyelim

Getir getir demidir bâdei ferah bahşi
Bu vakti fırsatı addi ganîmet eyliyelim

Varub o gonce femin andelîbe gülşende
Gami firâkını bir bir hikâyet eyliyelim

Gumûmi gurbeti terkin zamanı kıldı hulûl
Vatan diyârına artık azimet eyliyelim

Kaza huzuruna yârin irişdirirse bizi
Hadengi gamzelerinden şikâyet eyliyelim.

O bî vefâyı bilirken vefâ nedir bilmez
Nasıl rakibimize atfı töhmet eyliyelim

Kenârı vasla çeküb yâri işve perdâzı
Cihanda bir de Azizâ rekaabet eyliyelim

Bu gazeli Hicazda, İstanbula dönmek üzere, iken yazdığı anlaşılıyor.

Bibl.: M. K. İnal, son asır Türk Şâirleri

AZİZ DEDE EFENDİ (Neyzen) — Geçen asrın üstad bestekârlarından ve büyük neyzenlerinden; merhum üstad Sadettin Nüzhet Ergun'un «Türk Musikisi Antolojisi, Dinî Eserler» isimli pek mühim kitabının ikinci cildinde topladığı malûmata göre, Aziz Dede, 1840 tarihlerinde Üsküdarda Doğancılar Parkından Ahmediyeye inen yolun sağındaki bir evde doğdu. Ailesi hakkında maalesef hiçbir malûmatımız yoktur; hattâ babasının ismini ve mesleğini dahi bilmiyoruz. Genç yaşlarında, tahminen 1860 senesi civarında Mısıra gitti; oradaki mevlevihanelere devam ile ney öğrendi. Mısıra gitmesinin sebebini bilmiyorsak da, her halde bu seyahatten evvel de — hiç olmazsa aile tarikiyle — Mevleviliğe intisabı olduğu tahmin olunabilir. Mısırdan sonra Geliboluya gitti ve orada Ağazade Mevlevihanesi şeyh vekili Ali Dede Efendi'nin meşihatı esnasında «matbaha soyundu». Sonra Şeyh Hüsameddin Dede Efendi'nin (1817 - 1884 de yaşamış meşhur bir Mevlevi kudümzendir) Şeyhliği zamanında — tarikat

Neyzen Aziz Dede
(Resim: Nezih)

an'anesi — binbir gün süren Mevlevî çilesini bitirip «Dede» oldu.

Aziz Dede'nin çilesini bitirme tarihini 1872 olarak tesbit etmek pek makul olur; çünkü Hüsameddin Dede 1870 de şeyh tayin olunmuş ve Aziz Dede de Ali Dede zamanında çilesine başlamıştır. Aziz Dede, Gelibolu' nun bu meşhur Mevlevihanesinde fazla ikamet etmiyerek, tekrar İstanbula geldi ve Üsküdara yerleşti. Bilhassa Hicaz makamında ve Fahte ikaaındaki meşhur şaheser peşrevi ile musikimizde sarsılmaz bir şöhrete sahip olan Salim Bey'den meşke başladı; Hacı Salim Bey dahi Aziz Dede gibi Üsküdarlı olup, pek kudretli bir neyzen idi; büyük bestekâr Neyzen Hacı Faik Bey, bu zatın küçük kardeşidir.

Büyük Hattat Sami Efendi, peşrev bestekârlarımızdan Mehmed Emin Yazıcı'ya, Aziz Dede ile Salim Bey'in tanışmasını şöyle nakletmiştir :

«Aziz Dede neyini ilerletmek maksadı ile Salim Bey'e müracaat edince, Salim Bey Dede'ye: «Biraz üfle bakayım» der; Aziz Dede' nin sadasının harikulâdeliğini işitir işitmez: «Sen benimle alay etmeğe mi geldin?» hitabında bulunur. (Sadettin Nüzhet, 506). Aziz Dede, Salim Bey'den muntazam ney ve musiki dersleri almıştır; Salim Bey'in dinî ve lâ dinî musikimizdeki vukufu düşünülürse, bu meraklı ve istidatlı talebesine çok şey öğrettiğini tahmin edebiliriz. Zaten Aziz Dede az zaman içinde Büyükşehrin en maruf neyzenlerinden biri olmuştur. Sami Efendi'ye göre Salim Bey, bestelediği âsarını Aziz Dede'ye çaldırtmaktan pek mütelezziz olurmuş. İki üstad arasında bu dostluk, 1884 de Salim Bey'in vefatına kadar devam etti.

«Aziz Dede, İstanbulun en meşhur iki Mevlevihanesi olan Galata ve Üsküdar Mevlevihanelerinde neyzenbaşı idi; sonradan, meşhur Bahariye Mevlevihanesinde de aynı vazifeyi aldı. Bu son vazifeye başlamasını Galata Mevlevihanesi şeyhi Ahmed Celâleddin Dede Efendi (doğumu: 1853) Sadeddin Nüzhet'e şöyle anlatmıştır:

«Bahariye Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede (1854 - 1911) bir gün bana dedi ki: «Ben Aziz Dede'yi davet etsem gelmiyecek, fakat sizi çok sever ve kırmaz; lûtfen söyleyin, bizim dergâhın serneyzenliğini de deruhte etsin». Bunun üzerine kendisine söyledim: «Şişman bir adamın; Eyyub'a gidip dönmek benim için bir hayli zor olur» diye kabul etmek istemedi ise de, ısrarım üzerine reddedemedi ve çarşambaları muntazaman devama başladı.»

Aziz Dede, 29 zilkaade 1323 (26 kânunusani 1906) cuma günü, İstanbulun en soğuk bir zamanında vefat etti ve Üsküdar Mevlevihanesinin bahçesine defnolundu. Yerine, Galata ve Bahariye Mevlevihâneleri serneyzenliğine İstanbullu Hakkı Dede (vefatı: 1918) getirilmiştir.

Sadeddin Nüzhet, âdeti veçhile Hicrî tarihleri Milâdiye tahvil ederken, tesadüf eden ilk Milâdî seneyi aldığından, Aziz Dede'nin 70 yaşlarında vefat ettiğini — sebep göstermeksizin — tahmin etmektedir; halbuki Mehmed Emin Efendi'nin kardeşi Hattat Vasfi Efendi, yazma nüshası biraderinde bulunan «Hatırat-ı Ömer Vasfi» sinde, Dede'nin vefatında 60 yaşlarında olduğunu söylemektedir. Dede'nin mezar taşında İsmet Bey'in şu tarih kıt'ası vardır:

Mevlevî dergehleri serneyzeni iken dirîğ,
Âlem-i lâhûta pervaz etti bu cân-i Aziz
Herdem eylerdi dil-i yârâna taksim-i sefâ,
Bişnev ez-ney ders-i pür-feyzinden olmuştu müciz.
Firkatiyle şerha şerha oldu şimdi sînemiz.
Çeşm-i cân-ı mânâ hasretiyle eşkrîz.
Menzili ola tarab-gâh-i mekân-ı sermedî,
Kimseye cây-i karar olmuş mu çerh-i pürsitiz.
Kemterin-i Mevlevi İsmet dedi tarihini:
«Göçdü yâhu aşk-ı Mevlânâ ile Derviş Aziz.
1323.

Ahmed Celâleddin Dede de şu tarihi düşürmüştür:

Kaldı zemin-i mıtrıban nağme-yi nâyden tehî,
Gâib olup miyâneden hayr ile nâmı yâd ola.
Perde-yi çârigâh'tan çıktı nevâ-yi âhımız,
«Gitdi Aziz Dede meded Hakk'a, revânı şâd ola».
1323.

Aziz Dede, devrinin bir ney virtüozu idi. Ömer Vasfi: «On âdemin üflediği sesi, orta boyu, şişman karnı ile bir üfler idi ki, samiin mislini görmüş değildir. Vaktiyle Mısırlılara çok gitmiş gelmiş, mecâlis-i zevk-u tarabda demler çekmiş, taksimler eylemiştir» diyor (Sadeddin Nüzhet, 507). Merhumun talebesi olan üstad neyzen Mehmed Emin Yazıcı (1884 - 1945), hocası için: «Ben öyle neyzen görmedim; belki eslâfta da gelmemiştir»

diyor. Her halde Aziz Dede'nin neyi, ehl-i zevke:

Hem-âhenk beş nefesten yükselince neyle mûsikar
Tasavvur eyle artık hâlet-i ervâh-ı rindânı!..

dedirtecek ayarda idi.

Aziz Dede, Mevlevihanelerde mütedavil olan birkaç nefîs peşrev ve saz semaisi bestelemiştir; en meşhurları, Hicâz makamındakidir. Lâinî şarkıları varsa da, bunlar ehemmiyetsizdir. Onun ismini musikimizde ilelebet yaşatacak âsarı ise, aşağıda bahsedeceğimiz Beyâti Nakış Sengin ve Yürük Semaîler ile Uşşak, bilhassa Yegâh Saz Semaileridir. Aziz Dede'nin lâdinî fasıllara, meclislere devam ettiği de, gerek Ömer Vasfi'nin ifadesinden, gerek Avni Aktunç'un İstanbul Ansiklopedisi'nin III. cildine yazdığı «Avni Bey, Yenişehirli» maddesinde, Avni Bey'in kızının Bahariyedeki yalısında olan düğününe iştirâk eden Zekâi Dede'nin de — tabiî neyi ile — bulunduğunu söylemesinden (S. 796) anlaşılmaktadır. General Pertev Demirhan da «Musiki Düşüncelerim» (İstanbul 1946) isimli risalesinde şöyle bir hatıra naklediyor:

Bir bahar günü, Bahariye'nin Şinasi'ye:

Ey nev-nihâl-i işve, Bahâriye semtine,
Bir sünbülî hevâda hırâmân olur musun?...

dedirten o meşhur lâtif mevsiminde, Tanburî Cemil ve zamanın büyük hanendesi Şehlâ Hafız Osman ile Pertev Paşa, Eyyub'a Bahariye Dergâhına giderek, üstad musikişinasların iştirâkiyle nefîs bir Rast faslı dinlemişler. Fasılda Aziz Dede'nin icra ettiği fevkalâde bir Rast ara taksimden büyük dâhi Cemil o kadar mütehassis olmuş ki, kalkıp Dede'nin elini öpmüş.

Şarkı şeklinin büyük üstadı merhum Lem'i Atlı da, Reşad Ekrem Koçu'ya Aziz Dede ile şöyle bir gençlik hâtırasını nakletmiştir:

«Lem'i Atlı, 1900 seneleri esnasında bir yaz günü, briçka ile Sarıyerden Sultansuyuna gidiyormuş. Yolda başka bir araba içinde de Aziz Dede Segâhtan ney ile bir taksim yapıyormuş. Lem'i Bey dahi, o bülbülleri hâmûş eden sesiyle aynı makamdan taksime başlamış ve üstadı mest eylemiş. Aziz Dede her yerde vesile bulur, Sultansuyu yolunda ilâhi neyine hemdem olan o harikulâde sesten bahsedermiş (B: Atlı, Lem'i).

Uşşak Saz Semailerinin en meşhuru ve en çok çalınanı da Aziz Dede'nin kısa ve zarif parçasıdır. Âsım Bey'in beş hanelik, çok uzun, güzel ve millî Saz Semaisi ayarında bir eserdir. Piyasada bunlardan başka büyük bestekâr Tatyos'un Saz Semaisi de çalınır; bu dahi uzun bir saz eseridir. Uşşak'tan Kemani Corci'nin, Salih Dede'nin ve bunlar ayarında eser veremiyen diğerlerinin Saz Semaileri artık çalınmamaktadır.

Aziz Dede'nin Uşşak Saz Semaisinden pek daha güzel bir Saz Semaisi, Yegâh makamındadır. Aynı makamdan, büyük bestekâr Tanburî İshak'ın, muahhar âsarından da Sedad Öztoprak ve Hasan Ferid Alnar'ın pek güzel Saz Semaileri varsa da, her zaman duyulanı ve en güzeli, Aziz Dede'nin şaheseridir. Uşşak Saz Semaisi gibi notası müteaddid defa tab olunursa da, tamamının notasını

Neyzen Aziz Dedenin Uşşak Sazsemâisi

bulmak müşküldür. Zira eser tam sekiz hane olup, tabiatiyle son derece uzundur. Fakat piyasa — hattâ İstanbul Konservatuarı Türk Musikisi İcra Heyetinin Yegâh faslında dahi — yalnız 4, pek nadiren de beş hanesi çalınır. Malûmdur ki, bu eserden başka musikimizde yedi, sekiz veya daha fazla haneli Peşrev ve Saz Semaisi yoktur ve altı haneli olanlar da birkaç eserden ibarettir. Aziz Dede'nin hususî bir üslûpla bestelenmiş bu pek güzel saz eserinin tamamı çalındığı zaman bir yeknesaki hissi verirse de, mülâzimenin ısrarı çok güzel bir tesir bırakır. Son hanesi dahi — hemen bütün Saz Semailerinin aksine — tek parçalıdır. Biraz uşşakî sedalar taşıyan Dede'nin bu en meşhur eserinin tesiratı, muaharr eserlerde görülür. Bu arada; büyük bestekâr İsmail Hakkı Bey'in bazı Saz Semailerindeki nâğme müşabehetleri ile yaşıyan büyük bestekârımız Üstad Tanburî Refik Fersan'ın beş hanelik uzun meşhur Nikriz Saz Semaisinin mülâzimesinin, Yegâh'ın mülâzimesi ile nağme benzerliğine işaret edebilirz.

Herhalde Aziz Dede'yi, şaheser veren bir bestekâr, mühim bir ney virtüozu olarak musiki tarihimize geçirmek mecburiyeti vardır. Bu satırların yazıldığı sırada Aziz Dede hakkında tek tetkik — eserleri hakkında hiç malûmat vermeksizin — Sadedin Nüzhet Ergun' uun «Türk Musikisi Antolojisi» ndeki benddir.

T. Yılmaz Öztuna

T. Yılmaz Öztuna, yukarıdaki makalede Aziz Dede'nin vefat tarihini zilkaade 1323 (26 kânunusani 1906) olarak tesbit ediyor. Aşağıdaki satırlar, Reşid Halid Gönç tarafından sanatkârın ölümünün ertesi günü intişar eden Sabah gazetesinden istinsah edilmiş olup, tarihte çok büyük bir fark vardır; gazetenin vesika kıymeti, münakaşa kabul etmez:

«Tarikatı Mevleviye kudema-yı dedegânından ve esâtizei musikiyeden neyzen-i şehir Aziz Dede Efendi, dünkü gün sabah namazını müteakip hulûl-ü ecel-ü mev'udiyle ircii emr-ü celiline lebbeyk zeni isabet olarak azmi- cennatı âliyat eylemekle nâş-ı gufran nakşı Üsküdarda Kepçedede Mahallesindeki hanesinden ihtifalât-ı lâzıme ile kaldırılarak önde Üsküdar Mevlevihanesi Seccadeneşini faziletlû Ârif Efendi ve dedegânı tehlil hân oldukları ve ehibba ve eviddâsından pek çok zevat hazır bulunduğu halde kaldırılarak Yenicami-i şerifde salâtü cenaze bâdel'eda makbere-i mahsusasında defni hâk-i gufran kılınmıştır. Rahmetullahi aleyhi rahmeten vâsiaten. Merhum-u mumaileyh esatizei musikiyeden olup ahlâk-ı hasene ile muttasıf hoş sohbet bir zat idi. Birçok neyzen yetiştirdiği gibi kendisi Yenikapu, Bahariye, Kasımpaşa, Galata, Üsküdar Mevlevihâneleri neyzenbaşılığını ifa etmekde idi. İrtihali kendisini tanıyanlarca teessüf-ü âzimi mucib olmuş ve zayiattan bulunmuştur» (Sabah gazetesi 1 Muharrem 1323 = 23 Şubat 1320 = 8 Mart 1905 çarşamba tarihli nüshasından, ki buna göre vefat tarihi 30 Zilhicce 1322 = 22 Şubat 1320 = 7 Mart 1905 salı olmak icabeder).

AZİZ EFENDİ — Geçen asrın namlı müzehhib ve mücellidlerinden; (H. 1290) 1873 de öldü. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: H, Hat.

AZİZ EFENDİ (Ali) — Onsekizinci asırda yaşamış edip ve devlet adamı; babası, Girid defterdarı Tahmisci Mehmed Efendidir, bu adada Kandiye'de doğmuştur, doğum tarihi bilinmiyor; zengin bir adam olan babasının ölümü ile mühim bir mirasa konmuş ve gençlik çağını sefih bir mirasyedi olarak geçirmiştir; bütün mallarını yedikten sonra İstanbula hicret ederek bu büyükşehirde yerleşmiştir ve o zamanlar paytahtın en nüfuzlu simalarından hemşehrisi Valide kethüdası Yusuf Ağa'ya intisab etmiştir. Bir ara iki yıl süren muvakkat bir memuriyetle Belgrad'a gönderilmiş, (H. 1211) 1796 da da Osmanlı İmparatorluğunun Berlin elçiliğine tayin edilmiştir ki, o zamanlar, Avrupa devletleri nezdine gönderilen elçilerin memuriyet müddetleri üçer yıl olarak tesbit edilmiştir; fakat Aziz Efendi, sefaretinin ikinci yılında, 1798 de Berlinde vefat etmiş ve Berlin Müslüman mezarlığına defnolunmuştur. Tasavvufta sağlam bilgi sahibi, ulûmu hikemiye ile uğraşmış, türkçe ve fransızca şiir yazan hafızasında 90.000 den fazla beyit bulunan rind meşreb bir meclis adamı idi, ki «Vâridât» ismindeki eserinde «Halkın muzir didiklerinde nice merhem-i Süleymanî bulunduğunu» söylemesi ve bazı muzir şeyleri bizzat irtikâb ettiğini itiraf etmesi, portresini bir kat daha

şirinleştirir. Şiirlerinin ancak birkaç parçası 1290 da İstanbulda çıkan «Sandık» mecmuasında neşredilmiştir, geri kalanı ve tasavvufî bir eser olarak «Varidat» gayri matbudur. Fakat Aziz Efendi'ye halk arasındaki şöhretini temin eden, ekseriya kendi adının ilâvesiyle «Muhayyelât-ı Aziz Efendi» diye anılan bir hikâye grupundan müteşekkil olan Muhayyelât, Berlin'e gideceği yıl kaleme alınmış olup bunlardan bilhassa «İkinci Hayal», «Atinalı Cevad'ın Sergüzeştleri», devrinin günlük İstanbul hayatını göstermesi bakımından fevkalâde mühimdir (B.: Emin, Uzun çarşılı Molla).

Bibl.: İslâm Ansiklopedisi, Cavid Baysun'un makalesi.

AZİZ EFENDİ (Çiçekçi) — İkinci Meşrutiyet devrinde adliye nezareti hademe müdürlüğünde bulunmuş Üsküdarlı namlı bir çiçek meraklısıdır. Tunusbağında otururdu; Karacaahmedden Selimiyeye giderken meşhur çiçekçi kahvesi de bu Aziz Efendinin idi. (B.: Çiçekci Kahvehanesi).

Hayri Tevfik

AZİZ EFENDİ (Erzurumlu) — Onsekizinci asır şâirlerinden; Erzurumda doğdu o beldenin yerlisi bir mollanın oğludur. Pek genc yaşında tahsil için İstanbula gelmiş, müderris ve kısmeti askeriye mahkemesine (askerden olub da ölenlerin mirâsı ile meşgul mahkeme) kâtibi olmuştu; tek gaayesi Süleymaniye müderrisliğine yükselmekdi. buna öylesine bağlanmıştı ki her gün her yerde: «Âh bir Süleymaniyeye varabilsem..» sözü ağzından düşmezdi. Yıllar geçdi, hak ettiği halde isteğine kavuşturmadılar, ümidi kökünden kırılınca derin yeis ile tecennün etti, hazin tecellidir ki Süleymaniye Medresesi yerine Süleymaniye Timarhânesine girdi. Yarı şifâ bulduktan sonra İstanbulda bir müddet yalın ayak ve perişan kıyafette dolaştı, ve bir gün izi tamamen kayboldu, nereye gitdiği, ne olduğu öğrenilemedi. Şiirleri hastalığında dağılmış, şunun bunun elinde veya hâfızasında perâkende şeyler kalmıştı. Şu gazeli âşık olduğu nevhat bir mevlevî dervişi için yazmıştı:

Mir'ata baksa her kaçan ol şûhi mevlevî
Aksi izâri pâkine eyler mukaabele

Bir kerre almadın niye gönlüm şehâ ele!
Kerrât ile ayâğına düşdüm yüzüm sürüp

Sanman ki zâhir oldu izârında hattı nev
İhzâri hüsne geldi kazâdan mürsele.

Bibl.: Sâlim, Şuera Tezkiresi

AZİZ EFENDİ (Hâfız) — Musikişinas; 1856 da İstanbulda doğdu; Sadırâzam Âlî Paşa bendelerinden Selim Efendi adında bir zatın oğludur (B.: Selim Efendi). Basit bir iptidaî tahsilinden sonra Kur'anı Kerimi hıfz etmiş, musikiye heves etmiş, Devrinin seçkin üstadlarından ve bilhassa zekâi Dededen birçok eser meşketmiştir; öğrendiklerini talebelerine hiç esirgemiyerek öğrettiği için musikimize hizmeti büyük olmuştur.

Aşağıdaki satırları Mahmud Kemal İnal'ın «Hoş Sadâ» sından nakledIyoruz:

«Bir müddet İstanbuldan ayrılarak İzmid, Bursa ve Manisa taraflarına gitti. Bursa Valisi Münir Paşanın konağında tertip olunan musiki meclislerinde ser hânendelik etti, in'am edildi.

«Eniştesi olan Berlin Sefareti imamı Şükrü Efendi ile birlikte Kürkcüler Kapusunda yaptırdıkları evde oturdu; Ortaköy Camii imametine tayin olundu. Musiki mahzuzatını Orta köyde bu camiin odasında, Eyyub'da Taşlıburun Dergâhında ve diğer dergâhlarda arzu edenlere talim etti, hayli talebe yetiştirdi. İhtiyarlığından dolayı tekaüd edilince maişetce müşkülâta uğradı.

«Bir gece şâir Trabzonlu Halil Nihad Bey ve diğer birkaç arkadaş ile geç vakit bir âşinanın evinden avdet ederken biçare adamın Çenberlitaşın dibinde çömelip istiâne ettiğini görerek fevkalâde müteessir oldum; musikideki kemalini anlatınca arkadaşlar da müteessir oldular, onlardan biri ile biraz para gönderildi.

Hâfız Aziz Efendi
(Resim: Nezih)

«Birkaç defa evimize gelip nâdir eserler okumuştu, edası hoş ise de sadası nahoştu.

«Sâdedilândan idi. Bir gece Pertev Paşanın hafidi Aziz Beyle beraber geldiklerinde kadrü kıymeti bilinmemekte olduğundan bahs ve şikâyet ederek ciddî tavırla:

— Haydi sadırâzam olamayım, hariciye nâzırı da olamaz mıyım?..

Demesi üzerine huzzârın handeden ziyade hayretini mucip olmuştu..»

Biz öyle zannederiz ki Hafız Aziz Efendinin kemali ciddiyetle sarfettiği bu söz yine bir lâtife sadedinden dışarıya çıkamaz, lâtifefede hüneri ciddiyette aksamamak olsa gerektir. Üstad Mahmud Kemal İnal, Hâfız Aziz Efendide bir zihin sakatlığı, akıl hafifliği görüyor ki kendisine bu zat hakkında Hüseyin Avni Aktuç tarafından tevdi edilen şu hâtıradan mülhem olsa gerektir; Aktuç: «Aziz Efendi çocuk iken pencereden düşmüş, dimağında bazı ârıza kalmıştır..» diyor. Fakat bu kısa notun alt tarafı çocukluğunda bir kaza geçiren sanatkâr Hâfız Efendinin dimağında bir ârıza olabileceğini kabul ettirmiyor:

«Ağzına bir damla içki koymadığı halde işret meclislerinde bulunur, içenlerden ziyade neşelenir, şen ve şâtır bir zat idi. «Kubbetülislâm» dediği plâva düşkündü, pirincin nedreti zamanında şu şarkıyı bestelemeğe baş lamış ise de ikmâl edememişti:

Kaşık sesi duyulmuyor
Hasret kaldık pilâva

«Bestekârlık kabiliyeti vasat derecede idi. eserlerinden birkaç ilâhi ile bazı şarkılar bende mahfuzdur. Abdülhalim Çelebinin:

Bir elâ gözlüde kaldı nazarım
Dil oldu müşteri, uymaz nazarım

güftesini karciğar makamından bestelemiştir. Mahfuzatı sağlam idi. Meşk etmekten usanmadı. Güç nağmeleri başı ve elleriyle tevzih ederek kolaylık gösterirdi. İmamlıktan tekaüt edildikten sonra geçim zorluğunun en feci şekilleriyle karşılaşmıştır. Kaameti iki kat olarak sokaklarda dolaşırdı. Esbak Riyaseti Cumhur kâtibi Kemal Bey (Kemal Gedeleç) yakın akrabalarındandı».

Aktuç'un bu son satırları ile İnal'ın Çenberlitaş dibinde dilenme fıkrası hazindir. Musiki mahfuzatını talebelerine selsebil eden ve «pek çok genç yetiştirdiği» söylenilen bir üstadın, tekaüde sevkedilerek aslında bir hiç mesabesinde olan imamlık maaşından mahrum kalınca feci sefalete düşmesi ve hattâ dilenmesi o sayısı pek çok olan gençlerin bakar kör olmalarını icabettirir, yahut ki pek duygusuz, taş yürekli olmaları lâzımdır ki o zaman da tahsil ettikleri musiki fenni heder olmuştur demektir.

Hâfız Aziz Efendi 28 aralık 1929 da vefat etti, Edirnekapu mezarlığına defnolundu.

Bibl. : M.K. İnal, Hoş Sadâ

AZİZ EFENDİ (Hattat Şeyh) — Son devrin büyük yazı üstadlarından; (H. 1288) 1871 de Maçinde doğdu. Ailesiyle beraber İstanbula gelerek Eyyub'a yerleşti. Henüz küçük yaşta iken hüsnü hatta fevkalâde istidat göstermeğe başladığından bu hali fark eden bir zatın delâletiyle meşhur ve maruf hattat Filibeli Hacı Ârif Efendiden sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek icazet aldı. Bir taraftan Hasan Hüsnü Efendi'ye mülâzimetle tâlik hattını da elde etti.

Bu sırada meşiyhat dairesinde bir memuriyet alarak, fetvahane ve saireler ketebesine yazı dersi vermeğe başlamış, Medresetülkuzat ile diğer bazı mekteplerde hat muallimi olmuştu. Bunlardan başka, doğrudan doğruya kendisine müracaat edenlere de ders verirdi.

Aziz Efendi, kendisini ahlâkına ve kabiliyetine hayran bıraktığı hocası Hacı Ârif Efendinin yüzlerce talebesi arasında teferrüd eyliyerek asrının en büyük sanatkârı olmak ve üstadının yerini tutmak mertebesine erişmiştir. Kendisi mütevazi, müttaki ve kemalini irfan ile cazibelendiren bir zat olduğu cihetle, öğreticiliğinden ve sanatının inceliklerinden pek çok kimseler hisselenmiş ve istifade etmişlerdir. Bunlardan tanınmış zatlar da vardır. Hırkaişerif camii hatibi merhum Ömer Vasfi Efendi, ki bıraktığı celi, sülüs ve tâlik eserler, muhterem üstadı Sami Efendi' ye iftihar vesilesi birer âbidedir; üstadı Sami Efendi' ye intisabdan evvel Aziz Efendiden talim etmiş ve irtihaline kadar o fevkalâde insana hürmetle merbut kalmıştır.

Şeyh Aziz Rifâi
(Resim: Nezih)

Aziz Efendi tâlik hattından icazet

كفى بالموت واعظاً يا عمر

Aziz Rifâinin tâlik bir yazısı (Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonundan)

aldığı halde Ömer Vasfi ile beraber Sami Efendiye de devam etmiştir. Bu devamı müteakip, Yesarizâde şiyvesiyle tâlik yazanların ön safına geçmiştir.

Sami Efendi'den İzzet Efendi'ye ciddî bir teveccühü vardı. Hattâ bir defa tenezzüh için Kâğıthaneköyüne gittiğinde, bir zat kendisine imzasız büyük bir celi levha gösterek iyi olup olmadığını sorar. Efendi merhum levhayı inceden tetkik ettikten sonra mütebessim bir çehre ile: «Böyle yazı her hattatın kârı değil; bu İzzet Efendinin eseridir» cevabını vermiştir.

1920 tarihinde tab ve neşredilmek üzere resmi Osmanî üzere bir Kur'anı Kerim yazdırılması ve İstanbul hattatlarının en ileri gelenlerinden birisinin Mısıra daveti takarrür etmiş ve Mısır hükûmeti tarafından nakibüleşraf bu işe memur gönderilmiş, bir sene fasıla ile iki defa gelerek Aziz Efendi'yi tercih ve intihab etmiş ve Mısra götürmüştür. Aziz Efendi orada Kur'anı Kerimi yazdı, bizzat tezhib etti ve basılmasına nezaret etti. Bilâhara açılan iki hat mektebinin müdür ve hocalığını da üstüne alarak 115 talebeye icazet verdi. Mısırdaki ikameti esnasında beş Kur'anı Kerim ile pek çok meşkler, murakkalar, kıtalar ve celi levhalar yazmıştır.

Yazı yazmak, merhum için ruhanî bir zevk olduğundan, her yazı istiyene hayır diyemeyiz ve ücret almaksızın da yazı yazardı. Ücret aldığı eserlerin bile hakikî kıymetini istemeğe hicabı mâni olurdu. Fevkalâde gani ve kanaatkârdı; aldığı maaşlarla geçinir, sanatiyle olduğu gibi kesesiyle de her elini uzatana yardımını esirgemezdi.

Aziz Efendi hattın bütün kısımlarında aynı kuvvetle yazar, tuğra da resmederdi. Sülüs ve celi istifler yazmakta da pek müstesna idi. Kaleminden dökülen istifli mevzular birer şiir gibi lâtif idi. Kaleminin sür'ati de hayret verecek mahiyette idi. Râkım üslûbiyle 12 nevi hatla yazdığı iki büyük cild ile Bursada Ulu Camie hediye ettiği tâlik ve sülüs celi iki levha ve mütenevvi hatalarla yazdığı büyük levhalar kalemi kudretinin ulvî nişanlarıdır. Müddeti hayatında 12 Kur'anı Kerim yazmıştır. Bunlardan biri, esbak Afgan Emirinde, biri Mısır Kıralında, biri Validepaşada, biri Mısır hazinesinde, diğerleri ailesinde ve kıymet bilen kimselerin elindedir. Celilerden 116 tanesinin asılları Türk İslâm Eserleri Müzesinde bulunmaktadır.

Şeyh Hamdullah devrinden başlıyarak Hafız Osman ve nihayet İsmail Zühdü zamanlarında taayyün eyliyen meşhur hattatların her biri yalnız kitabe, levha, ve murakkalar ile değil, Kur'anı Kerim ve hadis kitapları yazmakla da meşgul olurlardı. Üstad Râkım Efendi celi sülüs yazısına kat'î bir şekil ve ulvî bir çığır açtığından itibaren yüksek hattatlarımızın bazıları celi yazılarla, bazıları da sülüs ve nesih yazılarla meşgul oldular. Bunların içinde eslâfın mesleğine riayet ile mütenevvi hatlarla yazdığı yazılara ilâve olarak Kur'anı Kerim yazanlar, başta Kadıasker Mustafa İzzet Efendi olarak bu zatin telmizlerinden Hilmi Efendi, Muzikai Hümayun hatmuallimi Üstad Hasan Rıza Efendi ve Üstad Aziz Efendi göze çarparlar.

Hasan Rıza Efendi ile Aziz Efendi teshib sanatına da sahib idiler. Bu iki zattan başka Güzel Sanatlar Akademisi profesörü merhum Üstad İsmail Hakkı Bey'den maada hiçbir hattatımız hat ile tezhibi bir araya getirmemişlerdir. Aziz Efendi'nin pek çok tezhibleri, ve sülüs yazıları, hilyeleri ailesi nezdindedir. Evvelce Abdülâziz, Mehmed Aziz künye atarken, Rufaî tarikına intisab ile kemale yettikten sonra Şeyh Abdülâsiz-el-Rufaî künyesi kullanmıştır.

Aziz Efendi, Mısırda hastalanarak İstan-

bula avdet etmiş ve 1934 senesinde 62 yaşında vefat etmiştir. Edirnekapu mezarlığında medfundur.

Ailesi efradından biri

AZİZ EFENDİ (Hekimbaşı Hacızâde) — Tıb âlimi, musikişinas ve şâir. Birinci Sultan Mahmud'un ilk saltanat yılları içinde doğdu. Doğum tarihi bilinmemekle beraber (1730 - 1735) arası olarak tahmin olunabilir. Vak'anüvis Beylikçi Halil Fehmi Efendizâde Mehmed Subhi Efendi'nin (ki 1769 da vefat etmiştir) oğludur. 1775 de, bir sene kadar. Birinci Abdülhamidin hekimbaşılığında bulunmuştur. Son yedi yılını İstanköy adasında sürgün olarak geçirmiş, Hicrî 1197 (M. 1782 - 1783, bu hicrî yılın ilk beş günü 1782 içindedir) de vefat etmiş ve orada gömülmüştür. Halk arasında daha ziyade «Abdülâziz Efendi» diye maruftur. Farca, arabca, lâtince ve fransızca bilirdi. Şiirine örnek olarak aşağıdaki beyit, Bursalı Tahir Beyin «Osmanlı Müellifleri» nden alınmıştır :

Ettin idbâre gerçi hakîmâne intisâb
Lâkin bir özge derde düşürdün tabâbeti

Büyük şöhreti tıb sahasındadır. Herhalde, zamanının en muktedir hekimi idi. Eserleri Üniversite Kütüphanesinde bulunan ve Fârisî eş'arını da ihtiva eden Divan; Ahlâk'a ait bir risale; fransızcadan bir «İtalya Tarihi» tercümesi; çok meraklı olan Üçüncü Sultan Mustafa'nın emri ile farscadan Ali Şah-i Harzemî'nin «El - Eşcar ve'l-Esmâr» ının tercümesi; Muhammed Şerif ül-Bekrînin «Burhân ül-Kifâye» sinin farscadan tercümesi; Büyük hekim Herman Boerhaave'nın (1668 - 1738) «Aphorismi de Cognosecendis et Curandis Morbis» isimli 1708 de yazdığı pek meşhur ve kıymetli Lâtince tıb eserinin, Fransanın (Abd ül-Hakk Adnân'a göre: Avusturya'nın) İstanbul Sefirliği tercümanı Herbert'in yardımı ile «Kıtaat-ı Nekaave fî Terceme't-i Kelimât-ı Boerhaave» ismiyle yapılan tercümesi. Bu eser ile, lâtince beynelmilel tıb ıstılâhatı ilk defa lisanımıza girmiştir. Üniversite ve Veliyüddin Efendi (No. 2484). Kütüphanelerinde nüshaları vardır. Esad Efendi Kütüphanesinde (No. 2462) bulunan ve mütercim Aziz Efendi'nin tashihatını ihtiva eden nüshada, 1185 (1771) de tercüme olunduğu yazılıdır; yani, Hekimbaşılığından evvel tercüme edilmiştir.

«Teşhis ile emraz-ı müzmine ve gayri müzminenin tedavilerine dair» olan bu pek mühim ve güzel tercümede, van Swieden'in Anphorisma'ları şerheden eserinden de faydalanılmış ve çok kıymetli tıbbî bilgiler memleketimize sokulmuştur.

Aziz Efendi'nin musikişinaslığından, tamamiyle ve tam mânası ile ilk defa biz bahsediyoruz; zira şimdiye kadar bu husuta tek kelime olsun yazılmış değildir. Bugün elimizde maalesef yalnız iki eseri kalmıştır; bunlar, iki parça, Aziz Efendi'nin asrın en kudretli bestekârlarından biri sayılmasına kifayet eder; onun için, bestekârlığı üzerinde, bu büyük adamın, büyük ehemmiyet ile durmak mecburiyetindeyiz. Üstad Dr. Suphi Ezgi'nin «pek parlak» bulduğu Beyâtî parçalardan birincisi, bir nakış Ağır Sengin Semaî'dir. Erbabına malûm olduğu üzere, Sengin Semai denilen eserler, vezin itibariyle bir nevi Yürük Semai olup, Yürük Semailer'den daha ağır okunmaları icab ettiğinden, fasıllarda, Ağır Semai yerine okunur. Aziz Efendi'nin bu eseri «Ağır Sengin Semai» denmek münasip düşen 6/2 vezninđedir; yani eser «çok ağır/Lento» dur; bu vezinli eserler, musikimizde sayılıdır. (Eserin notası: Dr. Suphi, Nazarî, Amelî Türk Musikisi, II, İstanbul 1935, s. 23). Eserin güftesi şudur:

Ârâm edemem yâre nigâh eylemedikçe,
Hayretle bakıp rûyine âh eylemedikçe,
Bir yerde karâr eyliyemez cân-ı Azîzim,
Kûyinde onun câ-yi penâh eylemedikçe.

Bu eser, «Tab'î» nin XVIII. asır Türk Musikisinin harikalarından olan iki Beyâtî Nakış Semaisi yanında biraz gölgede kalarak, lâyık olduğu kadar iştihar edememiştir. Aziz Efendi'nin her iki Beyâtî Semâisi de, piyasaca bilinmez. Musikimizin Uşşak'a benziyen, zengin, eski, kederli aşk tasvirleri yaymakta kullanılan bu makamından, «Tab'î'nin Nakış Aksak Semai bediasından başka, «Salih Ağa» nın ve «Nazîm» in de Aksak Semaileri vardır. Yürük Semai kısmında ise, Aziz Efendi'ninkinden başka, «Musallî» Efendi ve «Mikail» in çok eski Yürük Semaileri vardır. Fakat en güzelleri, Aziz Efendi'nin Yürük Semaisidir (Yürük Semai'nin notası: Dr. Suphi, II, s. 21-22). Yürük Semai, diğerinden daha güzel olup, musikimizin en zarif eserlerinden maduttur. Eser üzerinde, «Tab'î» nin Beyatî Semaileri-

nin tesiri de bârizdir. Eserin ölçüsü Sengin Semai (6/4) dir; ağırcadır (Andantino). Yürük Semai'nin güftesi şudur:

Söyle güzel, rûh-i musavver misin?
Tâbiş-i mül, reng-i gül-î ter misin?
Cân-ı Azîz'im gibi sükker misin?
Reşki melek bir peri-peyker misin?

Parça, «lâl-i lebinde bu halâvet nedir, nâlânolayım gel, âfet-i devran, fitne-yi âhırzemân, gel işvebâzım; çeşmi füsunkârdır, gamzesi gaddârdır, böylece bir yârdır. yâr yâr, dost dost, belî meleğim, belî a kuzum, goncacığım daha küçüktür yaşın, kurban olayım gel, çok aradım yoktur efendim eşin, nesin» gibi nim mânalı cümleciklerle süslenmiş, nakşedilmiştir. Bu terennümlerin mebzuliyeti dahi «Tab'î» tesirini gösterir; malûmdur ki, «Tab'î» de bu nevi terennümler pek ziyadedir ve harikulâde değişmeler ve nağmeler ihtiva eder. Aynı senelerde yaşıyan Tab'î ve Aziz Efendi, devrin en meşhur bestekârlarıdır. Aziz Efendi'nin bu terennümlerinin vezinli olması da nazarı dikkati çekiyor ve sahibinin yüksek bir zevki, musiki ve edebiyat kültürü olduğunu gösteriyor. Eser Dr. Suphi Bey'de nasılsa âdi Yürük Semai olarak gösterilmiştir. bu kadar nakşedilmiş bol terennümlü bir âdi Semai musikimizde gösterilemez. Sonra eğer âdi Semai gibi dört hane okunursa eser 8 dakika 45 saniye sürmektedir ki, bu uzunlukta bir Yürük Semai olmaz.

T. Yılmaz Öztuna

AZİZ EFENDİ (Medenî) — Ondokuzuncu Asrın büyük bestekârlarındandır; aslen Medinelidir, orada doğmuştur, doğum tarihi tesbit edilemedi. Dokuz yaşlarında İstanbula geldiğine ve bu da Abdülâziz saltanatının ilk yıllarına rastladığına göre doğum tarihinin 1852 - 1855 arasında olması lâzımgelir. Babası Sadattan Abdullah Efendidir. Sanatkârın Hicazdan Büyükşehre gelişi, aile hatıratında şöylece hıfzedilmiştir ki

Medenî Aziz Efendi
(Resim: H. Çizer)

aşağıdaki yazı İstanbul Ansiklopedisine Medenî Aziz Efendi oğlu Doktor Halim tarafından Tanburî Fahri Düngelen eli ile tevdi edilmiştir:

«Abdullah Efendi, eski bir an'ane gereğince vekâlet ve feraşiyet almak üzere Hilâfet merkezine gelirken küçük oğlu Aziz'i de yanına alır, Aziz, lâtif bir simaya, âteşin bir zekâya sahiptir. Baba oğul, Çırağan sarayında Kızlarağası Anber Ağa'nın dairesine misafir olurlar. Küçük arap çocuğunun, ruha rahmet gibi sinen bir sesle Kur'an okuyuşu, başta Anber Ağa bulunmak üzere, sarayda nazarı dikkati celbeder ve ağa, çocuğa meftun ve meclub olur; avdetlerine yakın, Abdullah Efendiye, gelecek feraşiyete kadar Aziz'in muvakkaten kendisine bırakılmasını teklif eder; Abdullah Efendi, Arapların evlâtlarını hiçbir yere bırakamıyacaklarını söyliyerek Anber Ağa'nın teklifini reddeder; fakat tam hareket edeceği gün, Aziz saraydan kaybolur, kaçırılır, çırpına çırpına ağlayan baba, vapura bindirilir ve Medineye dönüşünün tezine, oğlunun ayrılık acısına dayanamıyarak ölür. Beride, çocuğu kaçırtan Anber Ağa, bu körpe Arap sesini, İstanbullu bir üstadın, Kadıasker Mustafa İzzet Efendinin halkai tedrisine verir, sağlam bir musiki terbiyesi görürken hâfızı Kur'an olur; çocuk büyüdükçe sesi de gelişir, Ramazanlarda, Ayasofya Camii şerifinin hünkâr mahfili altında, başında arab sarığı ile, öğle namazlarından evvel mukabele okumağa başlar, o devirler için Ayasofya, binlerce Müslümanın vecd ve heyecan ile huzuru İlâhide secdeye kapandıkları bir mâbettir, bir genci, Büyükşehrin şöhretleri arasına koyabilecek bir yerdir. Medenî Aziz'in sesini dinleyenler arasında, bir cuma günü, Sultan Aziz de bulunur, pek beğenir, bir kese altın ihsanı şahanede bulunur ve ertesi cuma selâmlık resminin yine Ayasofyada olmasını irade eder, bu sefer, genç hafız huzura çıkarılır ve Hünkâr müezzini olur».

İstanbul Ansiklopedisinin kalemi bu aile hatırasını, tarih kıymetleriyle tenkide kıyamamıştır, sözü, bir otoriteye bırakmağı tercih etmiştir, aşağıdaki satırlar, Ruşen Ferid Kam' ın (B. : Kam, Rûşen Ferid) Medenî Aziz Efendi hakkında bir makalesidir:

«XIX uncu asrın Hacı Arif, Hacı Faik, Şevki Beyler gibi büyük bestekârları arasın-

da Medenî Aziz adını da saygı ve önemle anmak icap eder. Merhumun oğlu, kıymetli hekimlerimizden Bay Halim bundan yedi sekiz sene evvel babasının resmi ile birlikte, hususî hal tercümesine dair, bana şu malûmatı vermişti:

«Medenî Aziz Efendi Medine'de doğmuştur. Bundan dolayı kendisine «Medenî lâkabı verilmiştir. 9 yaşında iken babası Abdullah Efendi ile İstanbula gelerek «Fatma Sultan» sarayında başağa bulunan «Anber Ağa» ya misafir oldular. (Aynı kaynaktan alınan malûmat üzerinde, üstad Rûşen Ferid, dostu Reşad Ekrem adına konuşuyor denilebilir). Küçük Medenî Aziz'deki zekâ ve istidadı anlayan ağa, onu kendine evlât edindi, tahsil ve terbiyesi ile meşgul oldu. Musiki hocası, meşhur hattat ve bestekâr Mustafa İzzet Efendidir. Aradan seneler geçti.. Bir Ramazan günü Abdülâziz Ayasofyaya gelmişti. Hünkâr mahfili altında mukabele okuyan genç bir hafızın sesi ve okuyuş tavrı dikkat nazarını çekti; kendisini takdir ve taltif etti. Ertesi hafta yine ayni camie gelmiş olan padişah, Medenî Aziz'i ikinci imamlıkla saraya aldı. Bu vazifede bir müddet çalıştıktan sonra, rahatsızlığından dolayı, kendi isteğiyle çırak edilmişti. Bir müddet tütün gümrüğüne devam etti. Sonra, Şeyhülislâm Hayri Efendi delâletiyle ilmiye sınıfına geçti. Fakat her nedense Şeyhülislâm ile araları açıldı ve bu vazifeden çekilmek zorunda kaldı. Tekrar tütün gümrüğündeki vazifesine devama başladı. Medenî Aziz Efendi'nin ikinci defa olarak Mısır mevleviyeti pâyesiyle ilmiye sınıfına geçmesi, Abdülhamid'in Şeyhülislâmlarından Cemaleddin Efendi zamanına rastlar.

«Aziz Efendi'nin memuriyet hayatının ikinci ve son yarısı Maarif alanında geçer. Bu alanda ilk vazifesi, Maarif Nazırı Suphi Paşa tarafından kendisine verilen Kız Sanayi Mektepleri Müdürlüğüdür. Münif Paşa Maarif Nazırı olunca dilsiz ve âma mektebinin musiki muallimliğini de Aziz Efendiye vermiştir. Son memuriyeti kız mektepleri umumî müfettişliğidir.

«Medenî Aziz Efendi, musiki alanında çocukluğundan başlıyarak, ölünceye kadar süren geniş ve ateşli bir öğrenme ve öğretme devresi geçirmiştir. Oğlu diyor ki «pek sevdiği ve âşıkı bulunduğu musikinin seçme eserlerini her nerede duysa, uzak, yakın demiyerek gider, öğrenir.» İşte çocukluğunda başlıyan bu heves ve sevgi onu günün birinde yaşadığı devrin musiki üstadları sırasına geçirdi. Evi bütün musiki severlere açıktı. Her eseri isteyene öğretmekte bir an bile tereddüt etmez, usanmaz, yorulmazdı. O devir musikişinaslarından bir kısmının, eser verme ve öğretme hususundaki hasislikleri düşünülürse, şu halin, Aziz Efendinin musiki hayatında bir meziyet olarak telâkki edilmesi icap eder. Ayrıca Fer'iye saraylarında ve zamanının büyüklerinin konaklarında da musiki dersleri verirdi. Yetiştirdiği talebelerden en ünlü ve iktidarlısı, şarkı bestekârlarımızdan Leylâ Hanımdır.

«Medenî Aziz Efendi, 1311 - Milâdî 1895- yılının ortalarına doğru hastalandı ve o yılın ilkkânun ayında öldü. Merhum Nuri Şeyda, onun vefatına şu tarih mısraını söylemişti:

Hak Azizi yevm-i mahşerde eder mutlak aziz.

«Medenî Aziz Efendi'nin musiki alanındaki çalışmalarını iki kısma ayırabilirsiniz: Bestekârlığı, İcrakârlığı.

«Aziz Efendi, musikimizin dinî ve lâdinî kısımlarında, muhtelif makam ve şekillerde, birçok sözlü eserler meydana getirmiştir. Kendisine asıl şöhreti temin eden, şüphesiz bu alandaki çalışmalarıdır. Meselâ, şu anda hatıramıza geliveren hicaz makamında ve ağır düyek ikaında şarkı:

Yar açtı taze yare sine-i sad pâreme
Gayrı el çek ey felek vâkıf değilsin çâreme

ile yine Hicaz makamında ve Türk aksağı ikaında şarkı:

Ey çerh-i sitemger dil-i nâlâne dokunma
Hicr almidir ettiğim efgane dokunma
Ey tig-i elem yareledin cismimi, bâri
Cânıma nezreylediğim câne dokunma

Onun en çok sevilen ve dinlenen eserlerindendir. Hele onun, seslerle işlenmiş, küçük bir minyatür tablo kadar zarif, şu Hüzzam şarkısı ne kadar renkli ve âhenklidir:

Kerem eyle, mestâne kıl bir nigâh
Şarab iç süzülsün o çeşm-i siyâh
Bu bezm-i safâdır, gel ey ruyi mâh
Şarab iç süzülsün o çeşm-i siyâh

«Medenî Aziz Efendi'nin bestekârlıkta önem ve kıymet verdiği cihetlerden biri de

güfte meselisidir. Malûmdur ki bir kısım bestekârlarımız, besteleyecekleri güftelerin mâna ve mahiyetlerini hiç de göz önünde tutmamışlardır. Muhtelif şekildeki bestelerimiz hakkında «bestesi çok güzel, fakat güfte nafile!» gibi hükümler, hâlâ ağızdan ağıza dolaşır, durur Bunun sebebi, ya bestelenecek güftenin gelişi güzel seçilişinden doğan bir lâubalilik, bir aldırmamazlık, yahut bestekârın güfte seçişindeki iktidarsızlığıdır. Buna, üçüncü olarak hatır ve gönül gayretini de ilâve edebiliriz. Halbuki Medenî Aziz Efendi'nin bestelediği bir çok eserlerin güfteleri, onun kendi duygu ve heyecanlarının birer ifadesi olduğu gibi, başkalarının nazmettikleri sözlerin de, mâna ve mahiyet güzelliklerini kendi kalbine naklettikten sonra, onlara, aynı zamanda melodilerle ifade edilen bir renk, bir edâ verirdi.

«Aziz Efendi icrakârlıkla da uğraşmıştır. İyi Tanbur ve Lüvta çalarmış. Piyano da öğrenmişti; kız mekteplerinde piyano dersleri verirdi. Fakat onun en mükemmel icraatı sesi idi. Bildiği bütün eserleri, hususiyle kendi bestelerini, hafif, tatlı, ölçülü sesi ve kendine mahsus bir tavır ve eda ile okurmuş.. Esasen Aziz Efendi, hanendeleri iki kısma ayırıyor: Bir kısmı, elleri şakaklarında, gözleri ve şahdamarları fırlamış, şişmiş, ağızları çarpılmış müthiş bir işkence âletinin tazyiki altında kıvranan biçareler gibi bütün hüner ve marifeti, sesleri kısılıncaya kadar avaz avaz, haykırmakta bulunanlardır ki, onların şu lüzumsuz, tatsız feryatlar, onun kendi tabiriyle, «bağırmak» veya «haykırmak» tır! Diğer kısım ise, okudukları eserlerin bütün güzelliklerini, derin bir sanat ve sanatkârlık haz ve zevki içinde ölçülü, muvazeneli bir ses ve tavırla, dinleyenlerin kulaklarından kalplerine âdeta fısıldar gibiler; işte onun nazarında asıl okumak ve okuyuculuk budur.. Aziz Efendi, muhtelif ses cinslerinin tizlik ve pestlik hadleri hakkında edindiği teknik bilgiye dayanarak her okuyucunun, her eseri aynı düzenle okuyamıyacağı fikrini, pek doğru ve haklı olarak, daha o zaman ortaya atmış bulunuyordu. Bir de Aziz Efendi gazel dediğimiz ve bir anın duyguluğunu ses ve sözle ifade eden irticalî beste şekillerinde, güfteyi melodi üzerine bölerken, aralarına «aman, of, ley ilâh...» gibi metrelerce uzayıp ve güftenin lâfzî ve mânevî değerini bozan klişeleştirilmiş kelime yığınlarından fevkalâde çekinir ve bunu konuşma arasında «efendiceğizime söyliyeyim, şey, filân!» gibi yersiz ve lüzumsuz sözlere benzetilmiş. İşte Medenî Aziz Efendinin bilhassa bestekârlık ve okuyuculuk hakkındaki şu fikir ve hanaatlerinin, daha şuurlu ve daha ilmî anlaşmasının zamanı çoktan gelmiştir!» (Radyo Mecmuası).

Ahmed Midhat Efendi'nin kaleminden çıkmış şu tasvir de güzeldir. «Vekarı tezyin edecek bir tevazuu alınız, edep ve irfana ziynet efza olacak bir şûhiyet-i âşıkaneye katınız, bâdehu bunu sabrı cemil, kanaatı sahiha, muhabbette vefa, samimiyette halâvet gibi cevahir-i ahlâk ile tarsi' ediniz, işte Aziz Efendi merhumun halini tasvir etmiş olursunuz.»

Aşağıdaki satırlar, İstanbul Ansiklopedisinin necip dostu T. Yılmaz Öztuna'nın gönderdiği çok kıymetli notlardan alınmıştır:

«Hünkâr İmamlığı gibi mühim bir vazifede bulunmuştur; bundan anlaşıldığına göre, çok güzel sesli, ilm-i kıraate, dinî musikiye hakkiyle vâkıf bir zat olduğu anlaşılır (Sadeddin Nüzhet, Dinî Eserler, II, 402 de de bu nokta zikrolunmuştur). Fakat Aziz Efendi'nin dinî bir eseri yoktur. Aziz Efendi, lâdinî bestelerinden ziyade, musikiye geniş vukufu, yetiştirdiği talebeleri, âlimane dersleri, edibâne sohbetleri ile büyük şöhret kazanmıştır. Dr. Suphi Bey, 1885 tarihlerinde pederinin hanesinde haftada bir defa musiki fasılları tertib edildiğini, bu fasla zamanın diğer üstadları ile Aziz Efendi'nin de — tabiî udu veya sesiyle — iştirâk eylediğini kaydediyor (Amelî ve Nazarî Türk Musikisi, I, İstanbul 1935, 3). Merhum İsmail Fennî Ertuğrul'dan da, Aziz Efendi'nin Hünkâr İmamlığı vazifesinden tekaüt olduktan sonra Ortaköy' de ikamet ettiğini öğreniyoruz (İslâm - Türk Ansiklopedisi Mecmuası, No. 74, temmuz 1947, s. 9 b). İsmail Fennî, Dr. Suphi gibi, devrin üstad musikişinasları da Aziz Efendi'den istifade etmişlerdir. Üstadın evinde daima musiki meclisleri ve sohbetleri eksik olmaz, Ali Efendi, Salim ve Faik Beyler, Zeki Ârif Bey gibi musikimizin pek maruf simaları, evine devam ederlerdi. Dr. Suphi'den, Aziz Efendi'nin bir müddet de Lâleli'de oturduğunu öğreniyoruz. Dr. Suphi, pederi ile dost olan

Aziz Efendi'nin mektepten mezun bulunduğu pazar geceleri bir hayli fasıl geçmiştir (ayni eser, 5). Gene Dr. Suphi Bey'den, Aziz Efendinin Hamparsum notası ile yazılmış gayet zengin kolleksiyonlara malik olduğunu, fakat üstadın seleflerinden aldığı bâzı âsârın meselâ Zekâi Dede'de olanlarla tamamiyle tetabuk edemediğini öğreniyoruz.

Aziz Efendi'nin muhtelif lâdinî eserleri vadır. Bunların en güzel, meşhur ve zikre lâyık olanları, İsfahan Beste, Hicaz, Uşşak, Rast, Şevkefzâ v.s. şarkılarıdır. Medenî Aziz Efendinin yalnız söz eserleri, bihassa şarkı şekli ile uğraştığı görülüyor. **«Kerem eyle, mestâne kıl bir nigâh»** diye başlıyan çok kısa, son derece güzel, zarif derunî pek meşhur Hüzzam şarkının Aziz Efendiye ait olduğunu iddia edenler varsa da, ben, bu eserin Bolahenk Nuri Bey'in eseri olduğu fikrindeyim; onun için, bu şaheseri mevzuubahis etmiyeceğim. Aziz Efendi'nin büyük şekillerde bestelediği parçaların belki en güzeli Isfahan makamındaki bestesidir. Eserin ikaı, büyük vezinlerin en basiti olan mürekkep Evsat usulünün 26/4 lük veznidir. Notasını, Dr. Suphi Bey üstadımız büyük eserinde (c. II, III - 8) neşretmiştir. Güftesi «Künc-i gamda bî-mecalim ey perî, şâd et beni» diye başlar ve Arûz'un «fâilâtün fâilâtün fâilün» veznindedir. Terennümleri «yel lel li» şeklinde ve mânasızdır. Eser sekizlik bir segâh (si) ile başlar. Uşşak gibi başlayıp Rast alan ve ekseriya Sebâ gibi dügâh perdevinde karar eden mürekkep bir makam olan Isfahan'dan, Zaharyan'ın 300, Itrî'nin 260, Hasan Ağa'nın 230, Tanburî İshak'ın 150 senelik besteleri bilhassa güzeldir. Musikimizin bu zengin makamının en güzel ve meşhur bestesi muhakkaktır ki Zaharya'nın şaheseri ise de, Aziz Efendi'ninki de nefîsdir; fakat piyasada duyulmaz. Aziz Efendi'nin Hicaz makamından ve Türk Aksağı ikâında bestelediği ve sık - sık okunan pek güzel:

Ey çerh-i sitemger, dil-i nâlâne dokunma;

şarkısının güftesi, Âşık Ömer'in meşhur ve pek güzel 4 beyitlik bir gazelinin matlâ ve maktaıdır (Saadeddin Nüzhet Ergun, Âşık Ömer, Hayatı ve Şiirleri, İstanbul 1935, 86).

Aziz Efendinin Hicaz'dan bestelediği zarif bir şarkı da «Kendine niçin emsâl ararsın» diye başlar ve pek kısa olduğundan, arada yarım aranağme ile iki defa tekrarlanması münasip olur. Bu şarkı da — birincisi kadar olmamakla beraber — hâlâ okunmaktadır. Aziz Efendinin duyulabilen ve pek güzel bir şarkısı da Rast makamında olup, «Sevdi gönül bir dilberi, kıldı tebah cân-ü teni» diye başlar; yürük bir eser olup, Dede Efendinin aynı makamdan ve aynı uzunlukta meşhur «Üftâdenim ey bî-vefâ» şarkısının bariz tesirini taşır. Hicaz ve Rast gibi basit ve en zengin iki makamdan bestelediği bu şarkılardan başka, üçlü ve şedli bir mürekkep olup (Hicaz-ı Zîrgüle Acem-Aşîran (tabiî şeddi Çârigâh Nikriz) diye formüllendirebileceğimiz Şevkefza makamından da bugün piyasada okunan zarif «Ey nevbahar-i hüsn-ü ân» şarkısını bestelemiştir. Fakat Aziz Efendinin şaheseri, «Hırâm-i yâr çemende, hayat-i candır» mısraı ile başlıyan son derece kısa ve meşhur bir Uşşak şarkıdır. Musikimizin Hicazdan sonra en zengin makamı olan bu basit ve esas makamdan bestelenen bu şaheser, Uşşakın hafiften işitilen tasavvufî negamatı içinde pek zarif bir parçadır. Çemende «hırâm-i yâr» ın verdiği neşveyi hisseylememek mümkün değildir.»

AZİZ EFENDİ (Mehmed) — Onsekizinci asır şâirlerinden; asıl adı Mehmed'dir; ulemadan Şehlâ Abdurrahman Efendinin oğlu olup medreseden yetişmiş, müderris olmuştu. Hiç istemediği halde Sofya Kadılığına tayin edilmesine gücenmiş, ısrar edildiği halde gitmemiş, ilmiye mesleğinden tamamen ayrılmıştı. Vazife reddinin Padişah ihsanına karşı gelme şeklinde tefsir edilerek sürgüne yollanmasından da korkarak adını gaaibe çıkartmış, evinde saklanarak uzun yıllar tam inziva içinde yaşamıştı. Şu kıt'ası şiir dilinin pürüzsüz olduğunu gösterir:

Şimdi ey mâhi şebârâ ülfetin kimlerledir
Şem'ine pervâne kimdir, sohbetin kimlerledir
Mûmiyânın kim derâguuş'ı hayâl eyler senin
Câmehâb içre safâyi vuslatın kimlerledir.

Bibl.: Sâlim, Şuerâ tezkiresi

AZİZ EFENDİ (Mektubîzâde) — Şâir ve hal tercümesi bilgini; 1801 de İstanbulda doğdu; Meşihat mektupçusu İzzet Efendinin oğludur; Medrese tahsili gördü, 1820 de Müderris oldu, 1825 de tedris hayatından ayrılıp kadılık yoluna intisab etti, naiblik ile yirmi yıl Anadolu ve Rumelinde Nazilli, Cisrierge-

ne, Manisa, İsparta, tırnava, Tekirdağ, uzuncaabâd, Hasköy, Kütahya, Kayseri kasabalarını dolaştı, 1846 beytülmal kassamı oldu, 1847 de İzmir Kadılığı pâyesi aldı, 1852 de Şam Kadısı oldu, oradan tekrar Manisaya gitti; Mekke, az sonra da İstanbul Kadısı pâyesi aldı, 1862 de İstanbulda vefat etti; Üsküdarda Hüdâî Aziz Mehmed Efendi Dergâhı hazîresine defnedildi. Mustakimzâde'nin «Devhatül mesâyih» adındaki meşhur eserine kıymetli bir zeyil yazmıştır.

Bibl.: M.K. İnal; Son asır Türk şâirleri.

AZİZ EFENDİ (Nefeszâde Seyyid Mehmed) — Onsekizinci Asır ulemasından ve seçkin tâlik hattatlarından; babası nakibül-eşraf Abdurrahman Efendidir; hüsnü hattı Durmuşzâde Ahmed Efendiden öğrenmiştir. (H. 1130) M. 1718 de İzmir kadılığında, naibi ve biraderi olan müderris Mehmed Refi Efendi ile aynı günde ölmüştür. Şiir ile de meşgul olmuş, şiirde Hâzım mahlâsını kullanmıştır.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin.

AZİZ EFENDİ (Şişman) — Geçen asrın namlı müzehhib ve mücellidlerinden; H. 1275 (1858-1859) de öldü; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl: Hat ve Hattâtin.

AZİZEFENDİ SOKAĞI — Yukarı Boğazın Rumeli yakasında Yenimahalle köyü sokaklarındandır, Yenimahalle Bağlar Yolu ile Yeniselimiye Sokağı arasında, sırtdan aşağı denize amud olarak uzanır; üst kısmı bir dere yatağını andıran, bozuk, yer yer basamaklı ve iki araba geçebilecek kadar geniş bir sokaktır, Boğaza fevkalâde bir nazareti vardır, evleri bahçeli ikişer üçer katlı ahşab yapılardır, sekenesi Türk ve Rum, orta halli ve hallice ailelerdir. Nisan 1947.

İsmail Ersevim

AZÎZÎ (Yedikuleli Mustafa) — Onaltıncı asır şâirlerinden, tesbit edilemeyen bir tarihde İstanbulda Yedikulede doğmuş, uzun yıllar Yedikule Hisarı - Zındanının kethüdâlığında bulunmuş, 1585 de İstanbulda ölmüştür. Şiirlerini divan hâlinde toplamış olan Azîzînin edebiyat tarihimizdeki şöhreti divanından ziyâde yazdığı bir «Şehrengîz» e dayanır. Esnaf civanlarının güzelliklerini övme yolunda yazılan, mevzuu dâimâ mahbublar olan, ve hangi şehrin güzel oğlanları medhediliyor ise o şehrin adına nisbetle anılan Şehrengizler içinde yalnız Azîzî'nin İstanbul Şehrengizi» bir istisnâ teşkil eder, şâir bu eserinde Büyükşehrin kendi zamanındaki güzel kadınlarını medhetmiştir; elli güzel kadını üçer beyit ile övmüştür. Hiç tereddüt etmeden kaydederiz ki bu elli güzel kadın onaltıncı asır sonlarında İstanbulun dillere destan olmuş elli fâhişesidir; o asır için ırz ehli güzel kadınların bir şâir kalemi ile dile düşürülmesi aslâ düşünülemez.

Azîzî'nin güzelliklerini övdüğü elli İstanbul âşiftesi nâzeninin isimleri şunlardır:

1— Saçlı Zemâne, 2— Penbe Aynî 3— Kız Âlem, 4— Meddâbî, 5— Deli Meryem, 6— Tabakkızı Fâtimâne, 7— Cennet, 8— Hümâ, 9— Burgucuzâde Ayşe, 10— Paşa, 11— Mumcukızı Fatma, 12— Kasab Ayşesi, 13— Küçük Kamer, 14—Tavukcu kızı Ayşe, 15— Terzikızı Alem, 16— Turremâne, 17— Zülfekızı Selimşah, 18— Mihri, 19— Bihzad Hümâsı, 20— Süğlün Emine, 21— Rahime, 22— Mevzûne, 23— Çeçezkızı Muhsine, 24— Aynî, 25— Koduk Hümâ, 26— Ellerigüzel Cemile, 27— Kamerşah, 28— Küpelikızı Kerime, 29— Hocakızı Semiy, 30— Lâlpâre, 31— Eğlence, 32— Rebia, 33— Küçük Kamer, 34— Bölükbaşıkızı Hümâ, 35— Emine, 36— Ak Alem, 37— Cihâne, 38— Ermeni Sultan, 39— Cermenlü Ayşe, 40— Kız Ayşe, 41— Hümâ, 42— Fahri, 43— Meryem, 44—Müzeyyenkızı Mihman, 45— Bakkalkızı Selimşah, 46— Kulak Emine, 47— Sığırcılar Ayşe, 48— Kınacıkızı Ümmühan, 49— Havvâ, 50— Tabaklı Ayşe.

Şükrü Nâil Bayrakdar

AZİZ İDRİS BEY (Kırımlı) — Hekim Batı Metodları ile Türk Hekimliğinin gelişmesinde büyük hizmetleri olmuş ilim adamı; 1840 da İstanbulda doğdu; aslı Kırımda Bağçesaraylı olup İstanbulda yerleşmiş Saraç İdris Ağa adında bir zatın oğludur, «Kırımlı» diye anılması bu münasebetledir; henüz on beş yaşında iken Askerî Tıbbiyeye girdi, 1860 da buradan diploma alarak ayni mektebe iç hastalıkları muallim muavini ve ayni yıl içinde Tıbbiyei Mülkiyeye müdür tâyin edildi; idarî vazifesinin yanında «Emrâzı Umumiye», «Kimyâyı Tıbbî», «Hikmeti Tıbbiye», «Em-

râzı Dâhiliye» derslerini okuttu: Ders kitabı olarak 1869 da iki cildlik bir «Kimyâyı Tıbbi» ve 1873 de bir «Emrâzı Umumiye» yazdı.

1862 de meslek arkadaşlarından bazıları ile Eyyubsultanda Beşirağa Medresesinde «Cemiyeti Tıbbiyei Osmaniye» adı ile memleketimizin ilk akademik cemiyetlerinden birini kurdu; Meclisi Tıbbiyei Mülkiye'ye âzâ tayin edildi, 1874 de kurucularından bulunduğu Cemiyeti Tıbbiyeye reis, Hilâli Ahmer Cemiyetine delege oldu.

Doktor Aziz İdris Bey, evvelâ Tıbbiyei Mülkiyede, tıb öğretiminin türkçe yapılması yolunda çalışanların başta gelenlerinden biridir. Müdürlüğünü yaptığı Mülkî Tıbbiye'nin Türkçe verilen derslerle sağladığı başarı nihayet 1871 de bütün derslerin fransızca olarak verildiği Askerî Tıbbiyede de türkçe öğretime dönülmesine sebep oldu. O devrin gazetelerinde bilhassa lâtince deyimler ve terimler dolayısı ile tıb ilminin türkçe olarak okutulamıyacağını iddia eden bazı muharrirleri tamamen salâhiyet ve bilgiye dayanarak verdiği cevaplar, ilmî makaleleri ve eserleri ile susturdu; yine bu maksatla arkadaşları ile birlikte Nisten'in «Tıb Lûgatı» nı türkçeye tercüme etti.

Bu değerli ilim adamı 1878 de pek genc, henüz 38 yaşında iken akciğer vereminden öldü.

Bibl.: İnönü Ansiklopedisi.

AZİZÎ HATUN — Onsekizinci Asırda yaşamış namlı çiçekçilerden; (H. 1108) M. 1696 de üç rumî lâlesi «Sincabî Kırlangıç», «Gülpeyker» ve «Cihangir Müşabihi» isimleri ile tescil edilmişti; ve o zamanlar, birincisi:

Oturdu sadri âliye bugün Sincabî Kırlangıç
Virür bac ü harac âne cihande bâki kırlangıç

İkincisi de:

Şübheniz eyler ferâmuş tâbi rûyi dilberi
Çeşmi rağbetle temaşâ eyliyen Gülpeykeri

Beyitleriyle medhedilmişlerdi. (H. 1109) M. 1697 de nâdide bir zerrini açmıştı. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Bibl.: Ubeydullah, Tezkirei Şükûfeciyan.

AZİZÎ EFENDİ (Mehmed) — Onsekizinci Asır ulemasından, şair ve bir sülüs ve nesih hattatı; Adını Aziz diye tesbit eden Sâlim tezkiresindeki kayde göre ulemâdan Bosnalı İsa Efendi'nin oğludur; anasının babası da Onyedinci Asrın büyük müverrihi Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülâziz Efendidir Tuhfei Hattâtin ise baba tarafını Hasan Can sülâlesinden gösteriyor ki bu ailenin Bosna ile ilgisi yoktur. Yazıda Suyolcuzâde Mustafa Efendiden icâzetname almıştır; bilhassa müteaddit Mushafı Şerif yazmıştır. Selânik kadılığından mâzul bulunurken H. 1100 (1688 - 1689) de öldü. Şiir ile de meşgul olmuştur, şu beyit kendisinindir:

Ey şarabı aşkile âlûdei renci humar
Gam yime bir gün keser susuzluğun şemşiri yâr.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin; Sâlim, Şuerâ tezkiresi.

AZİZİM — Münevver tabakanın günlük ülfet ve sohbetlerinde kullandığı bir tâbirdir ki, dilimizde İstanbul ağzının icatlarındandır; ve 1908 Meşrutiyetinden sonra yayılmıştır; azizimden evvel, genç Osmanlılar aynı yerde «dostum» veya «monşer» tâbirlerini kullanırdı; ki bu satırların yazıldığı sırada yalnız «dostum» biraz yaşar gibi görünür, «azizim» ile «monşer» yaşları kırkı aşkınların dilinde kalmıştır. «Azizim» lâubali meşrep ayak takımı ağzına düştüğünde:

Azizim
Şekerden lezizim

diye bir de tekerleme doğmuştur.

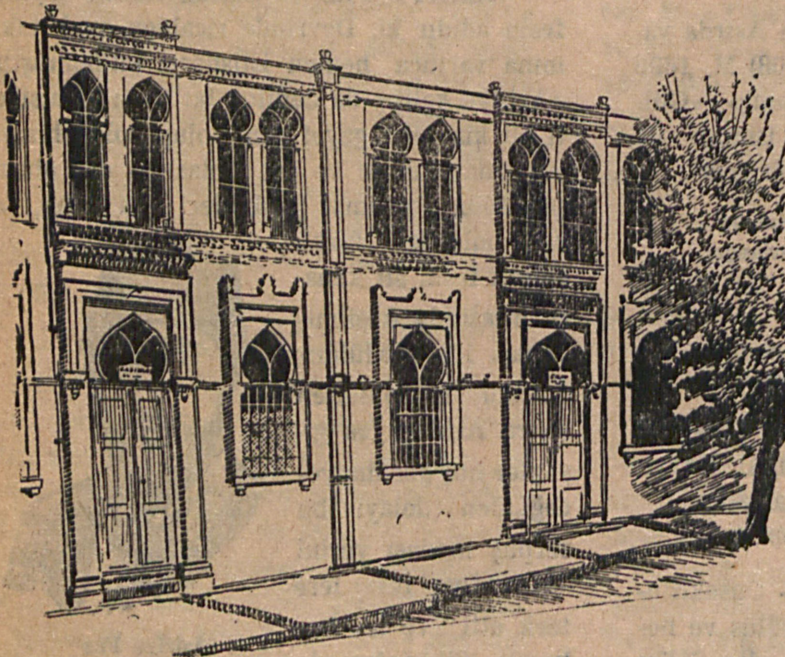
AZİZİYE FES — Sultan Azizin giydiği fesin adıdır ki, Devrinde ricalden ayak takımına varınca hemen istisnasız kullanmıştır. «Aziziye kalıp» da denilen bu fesin hususiyeti alt kısmının gayet geniş olup kulak hizasına kadar inmesi ve üst tablasının dar oluşu, püskülün Tanzimat püskülleri gibi kalın, fakat onlardan farklı olarak fesin alt kenarı hizasında kesilmiş olması idi. Abdülâziz tahttan indirildikten sonra Aziziye fes giyenler hoş görülmiyeceğinden dolayı bu serpuş modası yerini «Hamidiye fes» lere terk etti ve fes kalıpçısı dükkânlarında Aziziye kalıplar da görünmez oldu.

Aziziye Fes

AZİZİYE HAMAMI — Kadıköy ile Haydarpaşa arasında, rıhtım boyuna ve tramvay caddesine inen Recaizade Sokağında (bu sokağın eski adı Aziziyehamam Sokağıdır) bir çifte hamamdır. Sultan Azizin son yıllarında inşa edildiğinden bu hükümdarın adına nisbetle isim almıştır. Sokaktan görünüşü hiç de bir hamam yapısına benzemez, iç yapısında da kayda değer hususiyeti yoktur; her iki kısmı da on yedişer kurnalıdır. Bu satırların yazıldığı sırada içinde natır, meydancı, papuççu, külhancı ve dellâk yedi hamam uşağı çalışmakta idi. Takımları temiz, çarşı boyu olmamakla beraber müşterisi oldukça çok, işlek bir hamamdır. Bugünkü sahipleri 5/8 hisse ile Karnik kızı Arusyak Andonyan ve 3/8 hisse ile Agavni Gregoryan Hayrebet isminde iki Ermeni kadınıdır; yarı hisseyi Elhac Ahmed Hayri Bey, Nuri Bey ve Feyziyab Hanım veresesinden, yarı hisseyi de izalei şüyu ile Bandırmalı Bay Kâmil Umud'dan satın almışlar; hamamı da damadları Ardaş Gregoryan işletmektedir, ki bu zat Kadıköy çarşı hamamının da müsteciridir.

AZİZİYE KARAKOLHANESİ — Abdülâziz devrinde gürültülü Galata hayatında, vurucu kırıcı kabadayıların, Galata yankesici ve hırsızlarının, şüpheli eşhasın sık sık uğradıkları bir yer idi Karaköy köprüsü başında, bu satırların yazıldığı sırada Vagon-linin bulunduğu eski Denizyolları (Seyri Sefain) binası yerinde idi.

Kadıköyünde Aziziye Hamamı
(Resim: Nezih)

AZİZİYE VAPURLARI İDAREİ AZİZİYE — Türkiye Devlet Denizyolları idaresinin ilk devirlerinde, vapurlarının ve idarenin bu isimdeki hükümdara nisbetle anıldığı bir devir olmuştur ki; Abdülmecid zamanında «Fevaid İdaresi» diye kurulan Devlet Denizyolları İdaresi, sırasiyle, «İdarei Aziziye» «İdarei Mahsusa», «Seyri Sefain İdaresi» ve nihayet Cumhuriyet devrinde «Devlet Denizyolları İdaresi» ismini almıştır' Fevaid idaredinin ne zaman «İdarei Aziziye» ye çevrildiği kat'î olarak tespit edilmemekle beraber, «İdarei Aziziye» adına ilk defa (H. 1288) M. 1871 de rastlanıyor. İkinci Abdülhamid'in cülûsundan az sonra, idare ve vapurların muamele evrakından «Aziziye» ismi kaldırılmış ve «İdarei Mahsusa» terkibi kullanılmış ise de İstanbullular, devlet vapurlarına daha uzun zaman Aziziye vapurları diye gelmiştir. Bu vapurlar, uzak ve yakın Türkiye limanlariyle sevahili mütecavireye (Adalar, Anadolu yakasında Pendik'e ve Rumeli yakasında da Yeşiköye kadar) giderlerdi.

Abdülâziz, kendi adını taşıyan Devlet Denizyolları İdaresinin, ticaret zihniyeti olmadan inkişaf edemiyeceğini görerek İdarei Aziziyenin bir millî anonim şirket haline konulmasına işaret etmiş, (H. 1289) M. 1872 de büyük servet sahiplerinden ve şûrayı devlet âzasından Boğos Beyin üzerine devir ve ihale edilmiştir; fakat İdarei Aziziyenin «Kumpanya» devri ancak on dört ay kadar sürmüştür, bu devirde, idare varidatından mı, Boğos Beyin kendi kesesinden mi ödendiği bilinemez» 31 bin altın verilerek İngiltereye yeni üç vapur sipariş edilmişti. (H. 1290) M. 1873 de Boğos Bey ölünce, yine eski idareye dönüldü, (Meclisi Bahriye» nin eline verildi.

Gemide makine, tekne, sürat ve konfor kıymetleri gözetilmeden gemi sayısının çoğaltılması yolu tutuldu; köhne ve yaşlı vapurlar

satın alındı; eldeki vapurlar bakımsız kaldı. Boğaziçindeki seyrü seferi temin eden Şirketi Hayriye, ciddî ve temiz ellerde sür'atle inkişaf ederken, İdarei Aziziye, günlük siyasî gazetelerin mizah mevzuu olmağa başladı. «Sevahili mütecavire» ye işleyen vapurlarına, İstanbul zürafası «Tontonu Bahrî» lâkabını taktı; diğer limanlara gidip gelenler ise, yük ve yolcu bakımından pek az rağbet gördü; ancak fevkalâde ucuzluğu ile yolcu ve yük bulabildi. Kapitülâsyonlardan istifade eden ecnebi kumpanyalar, bu arada hattâ Yunan gemileri kuvvetli bir rakip oldular. Gün geçmezdi ki, gazetelerde, Aziziye vapurları hakkında millî gururu rencide eden bir şey okunurdu :

Malakof vapurunun yolda kazanı patlardı; Tekirdağ postasını yapan Musul vapuru, İstanbula gelirken Kumkapı önünde kömürü biter; Hayreddin vapuru Kartalda kayaya oturdu (Sabah gazetesi 1293 - 1294). İstiklâline sahip olmıyan idare, meselâ harab olan Maltepe ve Kartal iskelelerinin tamirini Meclisi Bahriyeye arzeder, bir iskele tamiri, aylarca süren türlü muameleden sonra tahakkuk ederdi. Varidatına maliye el koyar, meclisi bahriyenin gösterdiği lüzum üzerine, idarenin masrafları maliyece verilen havalenamelerle ödenirdi. İdarenin vapur almak hususunda reyi yoktu; bu hususta da, araya birçok banker - komisyoncular girerdi. Meselâ, (H. 1290) M. 1873 de İdarei Mahsusa için satın alınan Yam Tengam? vapurunun bedeli olan 4000 altını tüccardan Apik Efendi eliyle ödenir, Apik Efendiye Edirne ve Kastamonu Vilâyetlerinden tahsil olunacak havaleler verilirdi.

Bazan, idareden gelen raporlarda: «Elde bulunan vapurlar müstacelen tamir olunmazlarsa gelecek rûzi kasımda Selânik ve Köstence hatlarının tatiline mecburiyet hasıl olacağı» okunurdu (26 temmuz 1289 — 1873 tarihli rapor).

Bahriyeden idareye tebliğ edilen emirlerin içinde, garabetleri üzerinde dikkat ile durulacak olanları vardır. Meselâ 6 mart 1290 - 1874 tarihli emirnamede: «Vapurlar tamire çekildiklerinde bütün mürettebat ve zabitanına yol verilmesi, tamirat bittikten sonra yeniden tayfa ve kaptan tâyini» bildirilmiştir.

9/10 Şevval 1290 gecesi Paşalimanında Bahriye Nâzırı Hüseyin Avni Paşanın yalısında yapılan bir vükelâ sohbetinde, İdarei Aziziyenin durumu ile istikbaldeki gelişme ve ilerleme yolları konuşulup araştırılmış, Trabzon, Varna, Adalar, Kadıköy, Haydarpaşa ve Ayastefanos (Yeşilköy) hatlarında işleyen on altı, dört tane de tamirde olmak üzere yirmi vapura sahip olan İdarei Aziziye, İzmir, Preveze, Girit, Trablusgarb ve Mudanya hatları için dört vapur daha satın alınmasına karar verilmişti. Bunun karşılığı olarak tespit edilen 115 bin lira, idare hasılâtından birbuçuk senede ödenebilirse de, vapurların satın alınabilmesi için bu kadar bir zaman beklemek doğru olamıyacağı, bu masrafı yüklenmek için hazinenin de takati olmadığı düşünülerek; müdürü ve meclisi idare âzaları fen ve ilim adamı mütehassıslardan mürekkep bir heyet teşekiliyle İdarei Aziziyenin onların eline bırakılmasına karar verilmişti. Fakat dokuz ay kadar sonra, Hüseyin Avni Paşanın imzasını taşıyan bir bahriye buyuruldusu, yukarıdaki kararın tatbik edilemediğini gösterir, şöyle ki, nazır paşa, bu kâğıdında «İdarei Aziziye müdürlüğüne üç anbarlı süvariliği unvanını haiz Mehmed Beyin tâyin edildiğini, idare vapurlarının tâyin edilen günlerde yola çıkmalarını, hasılâtın çoğaltılmasına bütün memurların çalışmalarını, hangi vapurların hangi günlerde nerelere gönderileceğini bahriye nezaretinin tâyin edeceğini, her gün toplanan hasılatın geçiktirilmeden bahriye hazinesine yollanmasını, maaşların her ay bir defteri gönderilip bahriye meclisinde tasdik olunup idareye ilmühaberi gelmeden maaş dağıtılamıyacağını, hiçbir ferde alelhesap para verilemiyeceğini bildiriyordu. (R. 1294) M. 1878 den sonra İdarei Aziziyenin adı «İdarei Mahsusa» oldu. (B.: Fevaid İdaresi, İdarei Mahsusa, Devlet Deniz Yolları). Bu tarihte İdarei Aziziyeden İdarei Mahsusaya devredilen yirmi beş vapur şunlardır: Malakof, Kayseri, Heybeli, Pürsûd, Kartal, Mudanya, Kılınc Ali, Canik, Hereke, Medarı Tevfik, Şehper, Hayreddin, Pendik, Şerefresan, İzmit, Selânik, Maltepe, Batum, Medarı Fevaid, Seyyare, Musul, Nüzhetiye, Marmara, Hareket (gambot).

İdarei Aziziye müdürlüklerinde bulunan zatlar da şunlardır :

Mösyö Bonal (Boğos Bey devri), Tekirdağlı Mehmed Bey (3 ağustos 1290 = 1874), Binbaşı Şükrü Bey (6 teşrinievvel 1290 = 1874), Ferik Salih Paşa (üezerinde liman reisliği de bulunmak üzere 12 Mayıs 1291 = 1875), Hasan Paşa (Bahriye nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa olması muhtemel. Tayin tarihi tespit edilemedi. Ayrıldığı tarih 1 Haziran 1292 = 1876), Ziya Bey (1 haziran 1292 = 1876 - 14 teşrinisani 1294 = 1878). Bu müdürler arasında idarenin kalkınması için en ciddî gayreti gösteren Salih Paşa olmuştu ki, bilâhare on sekiz yıl İdarei Mahsusanın başında bulunacak olan Con Paşa, Salih Paşanın yanında mütehassıs muavin olarak çalışmıştı (B. : Con Paşa).

Bibl.: Seyri Sefain Tarihçesi; devrin gezeteleri.

AZİZ KAPTAN — Şirketi Hayriyenin emekdar kaptanlarından, 65 numaranın süsüvarisi; merhum A. Cabir Vada «Bğaziçi Konuşuyor» adındaki eserinde, bu gemicinin adını, şirketin, temizlik ve titizliği meşhur kaptanları arasında zikrederek «Onların vapurlariyle seyahat etmek Boğaziçi sâkinlerine pek büyük bir haz verirdi» diyor.

AZİZLİK SOKAĞI — Üsküdarda Bülbülderesi semti sokaklarındandır; kaba taş döşeli, iki tarafında mütevazi ahşablar sıralanmış, sekenesi fakir Türk aileleri olan bir yoldur kayda değer bir hususiyeti yoktur (1947).

İsmail Ersevim

AZİZ MAHMUD EFENDİ (Şeyh Hüdâyî) — Onaltıncı Asrın ikinci yarısında ve Onyedinci Asrın başlarında yaşamış büyük bir mütasavvıf, devrinde İstanbulun en büyük şöhretlerinden ve celvetiye tarikatinin en büyük şeyhlerinden, şair ve bestekâr; hal tercümesini nakleden aşağıdaki satırları Abdülbâkî Gölpınarlı'nın İslâm Ansiklopedisine yazdığı Celvetiye makalesinden alıyoruz ki, bu sahada en salâhiyetli kalemlerden biridir:

«Aziz Mahmud Hüdâyî, Şakaik zeyli'ne göre, Seferî Hisarlıdır. Gülşen Efendi, Külliyât-ı hazret-i Hudayîde Sivrihisarlı olduğunu söylüyor. «Silsilaname-i celvetiye», şeyhi Konya Koç-Hisarında göstermede, Tibyan da bu ikinci rivayeti kabul etmekte ve H. 948 (M. 1541/1542) de doğduğunu ilâve etmektedir. Gülşen Efendi, doğum tarihini H. 950 (M. 1543/1544) olarak kaydediyor. İstanbulda okuyan, Edirne Sultan Selim medresesinde muidlik, Şam ve Mısırda nâiplik eden, Mısırda Karim al-Din Halvati adlı birisine intisap edip, halvetî olan Mahmud Hudayî nihayet Bursada Farhadiye medresesine müderris ve Cami-i atik mahkemesine nâip oluyor. Bu sırada, ananeye göre bir gece rüyasında cennetlik sandığı bir çok kimseleri cehennemde, cehennemlik sandıklarını cennette görüyor. Bunun üzerine ertesi sabah derhal Üftâdeye gidip, teslim oluyor. Tibyan ve Külliyat, bu teslim oluşun tarihini 1 zilkâde 984 cumartesi (M. 1577) olarak kaydediyor ki anane ile böyle rivayet edilmiş olduğu anlaşlmaktadır. Mahmud Hudâyî, Üftâdeye 3 yıl kadar hizmet ettikten sonra, kendisine h a l i f e l i k verilip, Sivri-Hisara gönderilmştr. Bir müddet sonra İstanbula gelip, Çamlı-

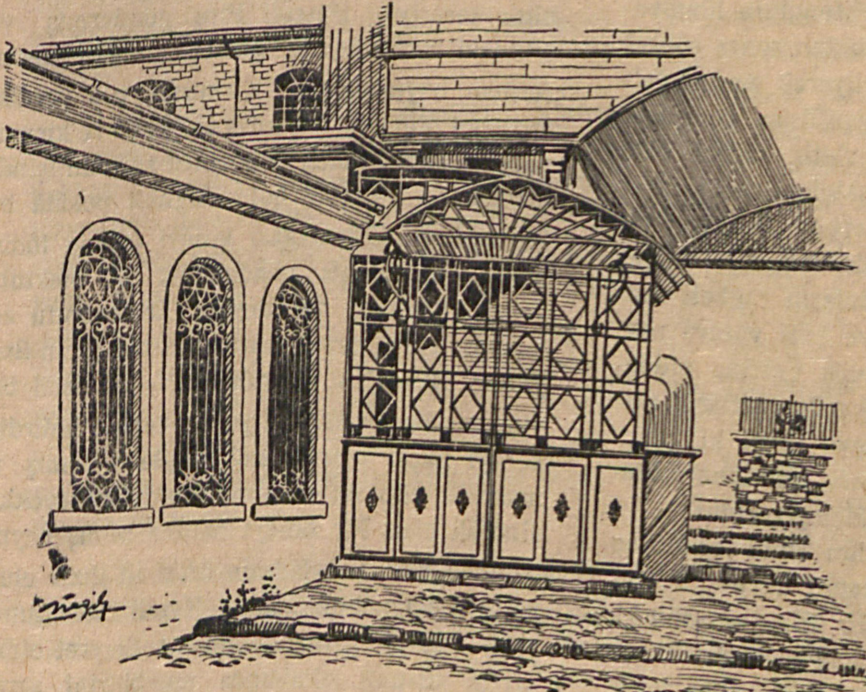

Aziz Mahmud Efendi ile Şeyh Üftade
(Sabiha Bozcalının kompozisyonu)

cada Musalla Mescidine bitişik iki taş oda yaptırıp bir vakit orada oturmuş, oradan Rummehmedpaşa Camii yanındaki bir odaya göçmüş, H. 997 (M. 1588/1589) de şimdiki tekke ve camiin yerini almış, H. 1003 (M. 1594/1595) de tekkenin ve camiin yapılması bitmiş ve oraya taşınmıştır. Naimâ tekke ve camiin, Rüstem Paşanın kızı Ayşe Hatun tarafından yaptırıldığını kaydetmektedir. H. 1002 cemaziyelâhirinde (M. 1594) Fatih camiinin cuma vâizliği ile müfessir ve muhaddisliği kendisine verilmiş, tekkedeki cami yapılınca camiin hatipliğini alıp, Fatih camiindeki vazifesini bırakmış ve buna karşılık Üsküdardaki, İskele camii de denen, Mihrimah Sultan camiinin perşembe vâizliğini almıştır. Ayrıca Sultanahmed camiinin vâizliği de kendisine verilmişse de, özür dilemiş ve yalnız her ramazan ayının ilk pazartesi günü Sultanahmedde vaaz etmeği kabul etmiştir.

Mahmud Hudayî zamanında büyük bir hürmete mazhar olmuştur. Silsilnamei celvetiye şeyhin bu teveccühe uğrayışına Ahmed I. in bir rüyasını kerametle tâbir etmesini, sebep olarak gösteriyor. Peçevî, Rumeli kazaskeri Şunallahın tesiri ile vezir Ferhad Paşa tarafından Fatih camiine vâiz tâyin edildiğini kaydetmekte ve şöhretinin bu suretle başladığına işaret etmektedir. Naimâ, şeyhülislâmın şeyhi sevmediğini söylemektedir. Fakat Ahmed I. in ölümünde Padişahı yıkamak üzere davet edildiği, ihtiyarlığından bu hizmette bulunamayıp, Padişahı halifelerinden Şâban Dedenin yıkadığı düşünülecek olursa, Ahmed I. in Hudayî abdest alırken su döktüğü Valide Sultanın havlu tuttuğu, padişahın şeyhin ardında yaya yürüdüğü gibi, bâzı hikâyelerin, doğru olmasa bile bir aslı bulunduğu ve Ahmed I. in şeyhe ziyadesiyle saygı gösterdiği anlaşılır. Peçevî, Naimâ ve diğer bütün kaynakların, şeyh hakkında haddinden fazla hürmetkâr bir dil kullanmaları da buna delildir.

Mahmud Hudayî, üç kere haccetmiştir. Mihrimah Sultanın kızı Ayşe Sultanı aldığı da rivayet edilmektedir. Şeyhin tatlı dilli ve güzel söz söyler bir zat olduğu (Nimâ), seyrek sakallı ve orta boylu bulunduğu (İsmail Hakkı) söylenir. Akbıyık'ın âdetini tazelediğini ve saç koyuverdiğini, dervişlerine de saç koyuverdirttiğini Şakaik zeylinden anlıyruz. İsmail Hakkı: «Cüneyd Bağdadî soyundan olduğu kendisinden duyulmuştur» diyor. Mahmud Hudâyi, H. 1038 (M. 1628) yılı seferinin ikinci salı gecesi vefat etmiştir. Ölümüne bir çok tarihler düşürülmüştür. Fakat kimin olduğunu bilmediğimiz «Şeyh Mahmud Hudayî» tarihi cidden pek güzel bir tesadüftür.

Aziz Mahmud Efendinin türbesi ve gönül ateşinde ısınan ibrik (Resim: Nezih)

Mahmud Hudayînin 18 arapça ve 12 türkçe eseri vardır ki, bunlar Üsküdarda Selimiye kütüphanesinde Hudayi kitapları arasındadır. Başka eserleri de belki vardır. Eserlerinin çoğu, bir kaç sahifelik risalelerdir. Arapça Macalis, tefsirlere müracaat edilmeden yazılan ve tamamlanmamış bir tefsirdir. «Risale fi'i-tarikat al-Muhammediye» adlı arapça risalesi ıle türkçe Tarikatnamesi ve yine türkçe manzum Necat al-garik adlı risalesi, Küliiyat adı altında divanı ile bir arada

basılmıştır. En mühim ve büyük eseri, Üftâdenin tasavvufî sözlerinin zaptından meydana gelen Vakiat adlı kitaptır. Üftâdenin türkçe konuştuğu muhakkak olmakla beraber, Aziz Mahmud Hudayî bu kitabı arapça yazmıştır. Kendi elyazısı ile yazılmış ve iki cüzden meydana gelmiş olan aslî nüsha, Selimağa kütüphanesinde Hüdayi kitapları arasında 574 numarada kayıtlıdır. Üstündeki vakfiyeden, şeyhin babasının Mahmud oğlu. Fazlallah adlı birisi olduğunu da anlıyoruz. Bu eser, yalnız celvetîlik ve tasavvuf bakımından değil, türlü münasebetler ile zamanındaki adamlardan ve vakalardan da bahsetmesi dolayısiyle, tarih bakımından da değerlidir. Gülşen Efendi merhum, divanına pek faideli notlar ilâve etmiştir. Bâzı şiirlerin tarihini, hemen çoğunun bestelenmiş olduğunu ve bestekârlarını, bu arada şeyhin de besteleri olduğunu ve bir ilâhinin Murad III. ın ölümü münasebetiyle söylendiğini bu notlardan öğreniyoruz. İlâhilerinin bir kısmı, hece iledir ve bilhassa bunlarda Yunus tesiri görülür ve bir kısmı da zaten Yunusa naziredir. Hemen bütün şiirleri zühdî-tasavvufî olup, şiir bakımından, pek değerli değildir» (İslâm Ansikolpedisi. S. 67-68).

Aziz Mahmud Hudayî'yi Üçüncü Murad devri şeyhleri arasında kaydeden Naimâ, Rumeli Kazaskeri Sunnullah Efendinin himayesi ile Fatih camii vâizi olduktan sonra şöhret kazanmağa başladığını söyliyerek şu tafsilâtı veriyor: «Bir şeyh-i halevvüllisan ve fâzıl-ı kârdan olmağla ekâbiri devletin kalbini celb idüb sonra Hoca Efendi mahdumlariyle ülfet ettikde Sunullâh Efendi terbiye (himâye) ettiğine nâdim olub (şeyhülislâmlığında rağbet ve iltifat etmedi. Hocazadelerin rağbeti mütezayid olub Cağalazade ve bâzı vüzera perşembe ve cumalarda meclis vaazına müdavemet idüb gitdikçe (halk) müracaatların arttırüb giderek bir mertebeye vardı ki padişah-ı cihan bile kutbu zaman olmasına mütekid oldu. Saytı kerameti âlemgir oldu».

Birinci Ahmedin şeyhin eline ibrikle su döktüğüne ve valide Sultanın da peşkir tuttuğuna dair bir fıkra vardır. Rivayet edilir ki, o günkü sohbetlerinde genç padişah ihtiyar şeyhten bir keramet göstermesini rica eder, Aziz Mahmud Efendi: «Padişah-ı cihanın elime su dökmesinden ve validelerinin peşkir tutmasından daha büyük keramet ne olsa gerek?» cevabını verir.

Kendisini görmüş olan Peçevîli İbrahim Efendi de: «Bunların menakib-i celilesi bu hakîrin kalem-i gencayişinden bîrundur. Asrında kutbu zaman idüğünde iştibah olunmaz idi. Her diyarda hulefası ve kendülerin halktan inzivası ve ihyanen vaaz ve tezkir ile ağniya ve fıkaraya iras eden safası vasfa gelmez. Bir nice defa meclisi şeriflerine dahil olduğumuz ve takbili yedi mübareklerine vâsıl olduğumuz şeref bu hakîre kâfidir» diyor. Bilhassa Üsküdarlıların ağzında, bir çok keramet fıkraları hâlâ nakledilegelmektedir. Bunlara örnek olarak aşağıdaki iki fıkra İstanbul Ansiklopedisine halk şairi Üsküdarlı Vâsıf Hoca tarafından tevdi edilmiştir:

«Hazreti Pîr Hudayî Bursadan şehrimize teşriflerinde Rumimehmedpaşa Camii Şerifi havlusunun son cemaat mahallinin bir köşesinde hâmile bulunan zevcesi ile sığınmışlar. Yolcunun dakkı bab ânı takarrub edince biçare hatun yoksulluk ve hazırsızlıktan şikâşikâyete başlamış pîrden aldığı cevab hiç şüphesiz sabrü sükûn tavsiyesi olmuştur. Ahmed-i Evvel bir gece gördüğü rüyanın tâbirinde bütün ulemayı boş bulmuş, bir tavsiye üzerine haremağalarından birini bir kırmızı altın kesesiyle Hazreti Pîre göndermiş ve elindeki mektuba da bir cevap getirmesini ferman buyurmuşlar. Kırmızıyı çok sevdiklerinden ötürüdür ki, kırmızı cübbe ve kırmızı pabuca hasret çeken ve kırmızı kesenin içinde kırmızı dünyalıklar bulunduğunu pekâlâ bilen açıkgör haremağası keseyi cebine indirmiş: — Efendimiz gönderdiler bu mektuba cevap istiyorlar! der demez Pîr mazrufu açmadan üstüne cevabı yazınca hangi çölün Sam yeline uğradığını şaşıran ağa: — Efendi buyurunuz bu da sizin! diye sol cebine indirdiği keseyi nâçar olarak sağ eliyle uzatmış ve mazrufu alıp ilk adımını atınca müvekkili allallâh olan Pîr keseyi hatuna atmış hayırlı babanın hayırlı evlâdının istikbali ihzar olunmuş. Gelelim hükümdara. Kendi mazrufunun şekli aslisiyle geldiğini görünce hayret etmiş, zarfın üstünü okuyunca muabbirini sarayı hümayununa dâvet etmiş, sohbetinden memnun kaldığı misafirini o dakika kalbine bir

hakikî mürşid olarak nakşetmiş, müridane iltifatla taltif buyurarak dergâhı hâzırın küşadına müsaade kılmış. Şeyhini ziyaret hususunda İstanbulla Üsküdar arasını bir köprü gibi aşmağa başlamış, bizzat ziyâretine gelmediği günler nedimanından birini gönderip şeyhinin hatırını tatyip etmeği de ihmal etmemiş.

Bir gün vekil olarak gönderilen nedimlerden biri şeyhi makamında bulamayınca Bulgurludaki çilehanesine gitmiş, ne görsün? Sahibi keramet görülüp kendisinden nasib beklenilen Pîr karşısına gözler kamaştırıcı bir genç almış sohbette. Vezir hemen selâmı arzedip baş kestikten sonra uzaklaşmış, mal bulmığribî gibi koşarak bu haberi padişaha yetiştirmiş, bunu işiten padişah veziri gibi içten çürümüş bozulmağa yüz tutan akidesinin sevkiyle ertesi gün soluğu Üsküdarda almış o da ne görsün aynı hal. Ufak bir aramadan sonra hafif bir müsaade talebiyle ayaklanmış, şeyh:
— Biz de karşıya geçmek istiyoruz kayığa kabul olunursak birlikte gidelim! denilince ister istemez buyurunuz demiş. Ahmed Hanla Şeyh yan yana çocuk karşılarında Kızkulesi ile Sarayburnu arasına varılınca eli küpeştede bulunan padişahın senelerdenberi parmağında gezdirdiği yüzüğü denize düşüvermiş, çocuk atlamış yüzüğü Şeyhe uzatmış ve gözden nihan olmuş, Padişah: — Aman çocuk boğuldu! diye bağırınca Aziz Efendi: — Senin sui zanla gördüğün bu mahcup civan Hızır aleyhisselâmın kardeşi İlyastır! cevabıbını vermiş..

Aziz Mahmud Efendi hakkındaki keramet menkıbelerinin içinde en şairanesi muhakkak ki şudur: Bursada Şeyh Üftâdenin hizmetinde iken vazifesi, kışın erkenden kalkmak, sabah namazı için Üftâdenin abdest suyunu ısıtmak imiş. Bir gece uyuya kalmış.. Ve şeyhinin: — Aziz!.. Aziz!.. nidası ile uyanmış... Her taraf çakıl çakıl buz.. Ocakta bir göz ateş bile yok... İbriği almış, şaşkınlığından üzerini hohlayarak koşmuş... Fakat suyu dökmeğe başlayınca, şeyhinin elleri haşlanmış ve Üftade, gözleri yaşararak:

— Aziz, biz sana suyu kömür ateşinde ısıt dedik gönül ateşiyle ısıt demedik!.. demiş ve o gün kendisine hilâfet vermiş.

Aziz Mahmud Hudayînin bir büyük bestekâr olarak kıymetlerini tahlil eden aşağıdaki satırlar, İstanbul Ansiklopedisine, istikbal için çok parlak vaadlerde bulunan genç kalem arkadaşımız T. Yılmaz Öztuna tarafından tevdi edilmiştir:

«Bu büyük mutasavvıf aynı zamanda üstad musikişinasın bugün elimizde maalesef yalnız Çarigâh makamında ve Düyek (8/8) ikaamında bir Tevşîh'i kalmıştır. Musikimizin esas makamı olan Çarigâh (do majör), Hazreti Peygamberin ezanları bu makamdan okunduğundan hürmeten lâdinî musikimizde kullanılmaz; yalnız yaptığı eserin hangi makama gireceğini bilemiyen halk musikişinasları tarafından birkaç türküde kullanılmıştır; bunlar dışında, bu makamdan elimizde lâdinî olarak fevkalâde bir Sirto ile bir de yalnız ilk hanesi zamanımıza intikal etmiş olan çok eski bir Peşrev vardır. Makam, harikulâde güzelliktedir. Tevşih. dinî musikimizin büyük şekillerinden olup, Hazreti Peygamberi medih mevzuunda bestelenir ve güftesi nâatlardan intihab olunur. Aziz Mahmud Hudâyî'nin musiki cephesi hakknda söylenebilecek şeyleri merhum Saadeddin Nüzhet Ergun söylemiştir:

«Ezgileri bugün bize kadar intikal edebilen bestekârlarımızdan biri de XVI. Asrın son yarısında büyük bir şöhret kazanmağa başlıyan ve H. 1038 (M. 1628) de vefat eden meşhur mutasavvıf Aziz Mahmud Hudâyîdir. Celvetîlikin intişarında mühim bir âmil olan bu değerli şahsiyet, ilmî, tasavvufî eserleri ile ve bilhassa şiirleri ile tanınmıştır. XVII. Asırda ve daha sonraki zamanlarda yetişen birçok mühim musikişinasların da onun vücuda getirdiği ilâhilere besteler yaptıklarını görüyoruz. Esasen Hudâyî bilhassa bestelenmek üzere birtakım manzumeler kaleme almış, tevarih tesbihleri, temcidler, münacatlar, ilâhiler yazmıştır. Tesbih ve temcidlerini bizzat kendisinin bestelediği de rivayet edilmektedir. Fakat biz, tarihî menbalarda onun namına tesbit edilen sadece dört ilâhî bestesine tesadüf edebildik. Hudâyî Aziz Mahmud kurduğu tarikatte musikiye büyük bir ehemmiyet vermişti. Esasen «Celvetî Âyini» huşu ve huzua davet eden hazin bir musiki ile yapılmakta idi. Hâfız Kumral, Şaban Dede gibi

maruf musikişinasların, Hudâyî Dergâhında «Zâkirbaşılık» ettiklerini de görmekteyiz» (Türk Musikisi Antolojisi, Dinî Eserleri, I).

Büyük mütehassis Sadeddin Nüzhetin güftelerini bulabildiği dört eserin biri yukarıda mevzuubahis olan Tevşih, diğer üçü de ilâhîdir (lâdinî musikimizdeki mukabili şarkıdır); merhum üstad musikişinas olmadığından, Tevşih ile İlâhî arasında ne büyük fark olduğunu kestiremeyip «dört ilâhî» deyivermiştir. Bu dört eserin güftesi de kendisine aittir; Tevşihin güftesi beş beyitlik bir Naattir; diğerlerininki ilâhî şeklindedir. Bunlar; Sûfiyân ikalarında iki adet Nevâ İlâhî ile bir de Hüseynî ilâhîdir; güfteleri hece ile yazılmıştır; bugün, besteleri unutulmuştur; matbu Hudâyî Divanında, Hüseynî ilâhînin güftesi yoktur. Tevşin notası Konservatuvarın neşrettiği Mevlid Tevşihleri arasında neşrolunmuştur.

Cârigâh Düyek Tevşih, dinî musikimizin bugün elimizde kalan en eski ibda'larından ve şaheserlerindendir; güfte ve besteleri kendisinindir:

Kudûmin, rahmet-î zevk-ü sefâdır yâ Resûlallâh
Zuhûrun, derd-i uşşâkaa devâdır yâ Resûlallâh
Hudâyî'ye şefâat kıl eğer zâhir, eğer bâtın
Kapûnâ intisâb etmiş gedâdır yâ Resûlallâh».

AZİZMAHMUDEFENDİ SOKAĞI — Üsküdarda İmrahor semti sokaklarındadır, Doğancılar Caddesi ile Açıktürbe Sokağı arasında uzanan gayet uzun bir sokaktır, Doğancılardan yüründüğüne göre sağlı sollu Abdiefendi Sokağı, Azat Yoşuku, Gülfem Sokağı, Kuyu Çıkmazı, Mahkeme Sokağı, Hüdaiavlusu Sokağı, Azizefendi Mektebi Sokağı, Tepsifurunu Sokağı, Açıktürbe Çıkmazı (aslında sokak) ve Açıktürbe Sokağı ile kavuşakları vardır. Doğancılar Caddesinden az meyilli bir yokuş halinde başlar, kaba taş döşeli ve iki arabanın rahat geçebileceği genişliktedir, iki kenarı boyunca sıralanmış ikişer üçer katlı evlerin sokak kapularına hemen umumiyetle üçer, dörder basamak taş merdivenler ile çıkılır, bu evler orta halli ve hali vakti yerinde aile meskenleridir, sokak, günün hemen her saatinde tenha ve sessizdir; Sokak, sırta tırmanıp yokuş sona erince sola doğru geniş bir kavis çizer, burada sağda, isimsiz bir sokakcığın nihayetinde Kaptanpaşa Camiinin yan kapusu görünür, kapunun yanında 1141 tarihli Şehzade Seyfeddin adına yapılmış ve ve ayna taşına kadar toprağa gömülmüş bir çeşme vardır. Bu çeşmeden sonra sokağın manzarası birden değişir, evler harablaşır, günlük geçim kaygusu içinde çırpınan ailelere inkılâbeder. Soğda Abdiefendi Sokağı kavuşağından sonra manzara tekrar değişir, yine iki sıralı mamur ahşablar görünür. Solda Azat Yokuşu kavuşağında tahini boyalı büyük ev geçen asır sonlarının tipik güzel yapılarından biri olup merhum Tatar Osman Paşanın konak yavrusudur, bu satırların yazıldığı sırada varisleri ikamet etmekte idi. Azat Yokuşu kavuşağından yüz adım kadar sonra sokağa doğru keskince bir kavis ile tekrar kırılır ve daralır, solda Hicrî 1140 tarihli bir Sultanmustafa Çeşmesi vardır, ikişer üçer katlı ahşab evler arasından hayli yüründükten sonra sağda Hüdaiazizmahmudefendi Dergâhı ve Camii görünür, manzara şöyledir: Nevşehirli İbrahim Paşanın sır kâtibi Kethüda Mehmed Paşanın güzel bir çeşmesi yanında dergâh ve cami avulsunun mükellef kapusu, yanında Aziz Mahmud Efendinin birer sanat şaheseri olan çeşmeleri; bu mermer kitlesinin karşısında Cennetefendi Türbesi vardır: Azizefendimektebi ve tepsifurunu sokakları ile kavuşağından sonra, sol tarafda bir sıra arsalar, bu arada vaktiyle semtin bir şöhreti olan Mahmudağa Mektebinin arsası görülür. Bu uzun sokağın Açıktürbe Sokağında sona ereceği sıralarda, göz önüne Üsküdarın güzel bir panoraması açılır: Yaz ise, yeşillikler arasında kuş bakışı görünen kırmızı kiremiti ve çoğu boyasız ahşab evler ve beyaz minareler, soldan sağa üç dalga halinde Sultan Tepesi, İcadiye Tepesi ve Toygar Tepesi... Toygar Tepesinde çıkmakla bitmeyen Kuşoğlu Yokuşu... Ve dört âbide, İskele Camii, Yenivalide Camii, Çinili Cami, Eskivalide Camii.. dördünün de bânisi kadın, Kanuninin kızı Mihrimah Sultan, Üçüncü Ahmedin anası Dördüncü Mehmedin hasekisi Gülnûş Emetullah Sultan; Birinci Ahmedin hasekisi, Dördüncü Murad ve İbrahimin anaları ve Dördüncü Mehmedin büyük anası Mahpeyker Sultan; İkinci Selimin hasekisi ve Üçüncü Muradın anası Venedikli Baffo, Nûrbânû Sultan.

Bu sokağın Açıktürbe Sokağı ile olan kavuşağının sağ köşesinde de Onaltıncı Asır Türk yapı sanatının şaheserlerinden Halil Paşa Türbesi vardır, maalesef pek harab bir haldedir: (B.: Halilpaşa Türbesi).

İsmail Ersevim

AZİZ REFET EFENDİ (Madrubzâde Mehmed) — Onsekizinci Asır ulemasından ve tâlik hattatlarından; yazıyı Reis-ül-etıbba Mehmed Ref'i Efendiden tahsil etti. H. 1179 (M. 1765 - 1766) da taundan öldü.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin.

AZİZ REİS — Şirketi Hayriye lostromolarından; Birinci Cihan harbinde şirketin tahlisiye teşkilâtına memur edilenler arasında bulunmuş, büyük fedakârlıkları görülmüştür. Hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

AZİZ SOKAĞI — Beyoğlu Kazasının Hasköy nahiyesinin Keçecipîri Mahallesi sokaklarındandır (1934 Belediye Şehir Rehberinin 17 numaralı paftasına bakınız). Hasköy Caddesi ile Harapçeşme Sokağı arasında uzanır. Hasköy Caddesi kavşağından girildiğine göre sol kolda kubbe; Paçacı ve Mahlûl sokakları, sağ kolda da Kitâbî Sokağı ile birer kavuşağı vardır; bir araba rahat geçecek genişlikte olup sağa doğru bir kavis çizerek dikleşir; sağ köşede bir tornacı atölyesi, yanında bir manav dükkânı, bir Hasköy Sinagon'u, sol köşede de bir tatlıcı, üstünde Demokrat Parti bucak merkezi, bir elektrikci, bir fırın vardır. Kulübe Sokağı kavuşağından sonra Aziz Sokağı bir merdivenli yokuş olur, Kitâbî Sokağı kavşağında tekrar düz yokuş olur ve sola döner, ikişer üçer katlı kâgir ve çinko kaplı ahşap evler arasında uzanarak Harapçeşme Sokağı, kavşağında sona erer (aralık 1959).

Hakkı Göktürk

AZİZ ENSÂRÎ BEY — Asrımız başlarında yaşamış Rufaî târikati şeyh oğullarından; Kasımpaşada Aynî Ali Baba Dergâhı şeyhi Mehmed Ensarînin oğludur. 1895 de Erzincanda babasının rençber gibi çalışarak kendi parası ile kurduğu dergâhında dünyaya geldi.

Şeyh Mehmedin İstanbula naklinden sonra iptidaî, rüşdî ve idâdî tahsillerini burada yaptı. Balkan Harbinde esir ordumuza ve İşkodra halkına yardım için ilk giden Kızılay yardım teşkilâtında çalıştı. Birinci Cihan Harbinde Taşkışlanın Askerî Hastahaneye tebdilinden asistan olarak cebhelerden gelen yaralılara hizmet etti, bir müddet de fahrî olarak Beyoğlu İaşei Umumîye baş müfettişliğinde bulundu.

Sesi muhrik ve güzel olan Aziz Bey çok güzel ezan okurdu; bilhassa sabah ezânından evvel okuduğu ilâhiler semt halkını ruhânî vecd içinde bırakırdı.

Galata köprüsü başında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii Şerifinde öğle zamanında gidip okuduğu ezanı, hıristıyan ve müslüman köprüden geçen halk huşû ile dinlerdi. Bazan Harbiye Nezaretinde Enver Paşanın dairesinin kapısının karşısında aynî saatte okuduğu ezanda, Paşa dahil, bütün Nezaret erkânı ve mensubîni daha iyi dinlemek üzere kapıların dışarısına çıkmak mecburiyetinde kalırlardı. Tekkede zikir esnasında güzel ilâhi ve kaside okurdu. Babasının Erzincandaki tekkesinde Sallabaş Dede ismindeki bir zattan ve Kasımpaşa Mevlevihanesi dedelerinden «Yâver Dede» den simâ çıkarmıştır; zikir esnasında dört saat durmadan simâ ettiği olmuştur. Rufâî tarikatinin bütün burhanlarını yapmak kudretine sahip olan Aziz Bey başına sapladığı sivri kama, vücudunun muhtelif yerlerine sapladığı şişler, bilhassa ateşte kızarttığı «Gül» tâbir edilen uzun, ucu yassı demiri diliyle yalaması, ağzına döktüğü çiğ yumurtayı, ateşte kızdırdığı uzun ucu küçük ceviz kadar toparlak olan demiri ağzına sokarak pişirmesi herkesi hayrette bırakırdı.

Aziz Ensârî Bey
(Resim: Nezih)

Kader icabı Avrupaya yolu düşen Aziz Bey bilhassa Pariste şark fakiri Tahrâ Bey diye tanılan Türk ve müslüman namı altında rezâlet yapan bir şarlatanın bir Ermeni olduğunu ve yaptıklarının basit hokkabazlık olduğunu iddia etmiş, Paris'in değerli hekimleri huzurunda tecrübelerini yapmıştır.

Aziz Bey yabancı memleketlerde gösterdiği bu mânevi hünerleriyle Fransa, Almanya, İspanya, İtalya ve Hindistan devletlerinden takdirnameler almıştır.

27 eylûl 1943 de vefat etmiş, Kasımpaşada Zından arkasında tarikati melâmi pirlerinden İdrisî Muhtefî Türbesinin içine ön tarafa Pederi Mehmed Ensarînin yanına defnedilmiştir.

Hakkı Göktürk

Aziz Ensarî Beyin uzunca bir zaman vatan dışında dolaşması zannederiz ki siyasî sebeplerle olacaktır. Avrupadan dönüşünün tezine o zamanın röportaj muharrirlerinden Mekki Said kendisiyle konuşmuş ve bu mülâkatını «Yedi Gün» mecmuasının 27 eylûl 1933 tarihli ve 25 numaralı nüshasında «Fakir Aziz Bey, kafasına bıçak saplayan adam» başlığı altında neşretmiştir.

Bu mülâkat şayanı dikkattir, muharrir muhatabının bir rufâî şeyhinin oğlu olduğundan bihaberdir. Aziz Ensarî Bey de rufâî dervişliğini fakir kisvesi altında saklamıştır. Meselâ: «Bu işe nasıl başladınız, heves ettiniz?» sualine verdiği cevap şudur:

«Onbeş sene evvel Mısıra gitmiştim, Tanta'da Arab mı, Hindli mi, Buharalı mı nereli olduğu belirsiz yaşlı bir adam vardı, kendisine Abdüsselâm Tantâvî diyorlardı, fakirizme ait hünerler gösteriyordu, merak sardım, tanışmak istedim, hizmet edersen belki sana icâzet verir dediler. Gittim, elini öptüm, arzumu söyledim:

— Vücuduna hâkim misin?

Dedi, sol bileğimi sım sıkı tutup paslı bir şişi deriden içeriye soktu:

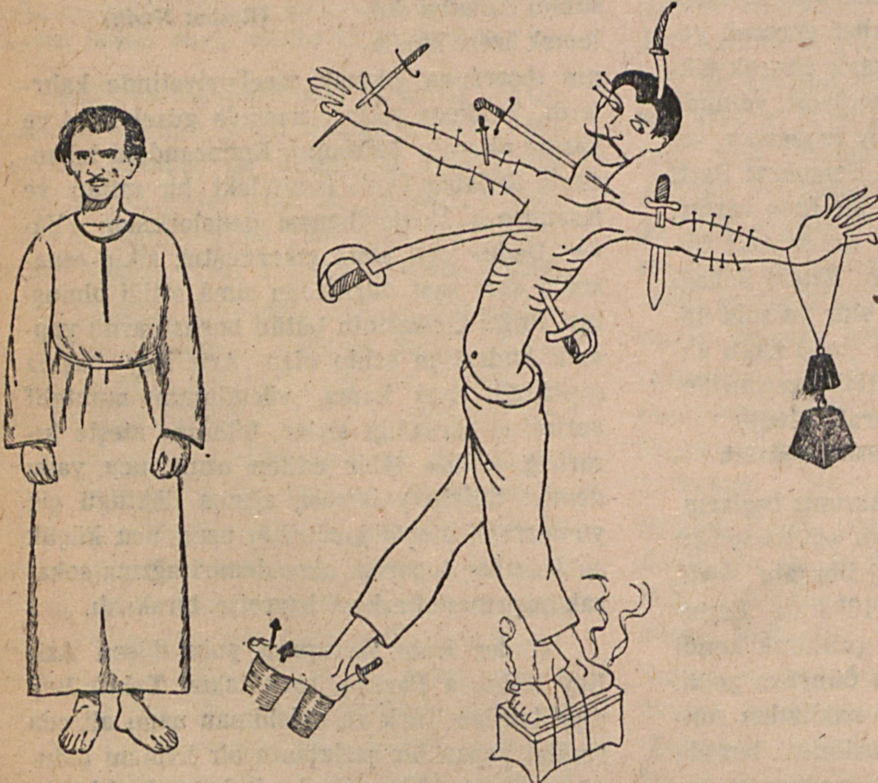
— Sana izin veriyorum!.. dedi, bundan sonra vücudünün tehlikeli olmayan her tarafına bu şişi sokabilirsin!.. «Bu telkin altında fazla acı duymadım, fakirliğe başlayışım böyledir. Abdüsselâmın yanında üç dört sene çalıştım..».

Avrupada dolaştığı yerler için de: «İki buçuk sene Fransada, bir buçuk sene İspanyada, bir ay da Portekizde kaldım, Fakirizm hünerleri gösterdim, 1930 beynelmilel Anvers Sergisinde de Tunusluların pavyonunda çalıştım» demiştir.

Fakat asıl şâyanı dikkat sözleri, muharririn «Rufâiler de şiş saplarlar, ağızlarına ateş alırlardı?» suline verdiği cevaptır:

«Hepsinin hilesi vardır! Kömürü yanmamış tarafından tutarlardı, şişi de benim yaptığım şekilde, acıya tahammül ile saplarlar, fakat bu melekelerini tarikatlerinin propagandası için kullanırlar, basit halkı iğfal ederlerdi. Eskişehirde bir müsamere veriyordum, tecrübelerime başlamadan sahneye çıkarak halka şu sözleri söyledim:

— Şimdi göreceğiniz hünerleri bir zamanın dervişleri bir hâyu hûy arasında İsmi Celâli zikrederek yaparlardı; halbuki şimdi şu sahnede saz çalındı, benden evvel dört kız kanto oynayıp göbek attı, bu marifetlerin maneviyat ile alâkası olsa benim çarpılmaklığım lâzımdır!..».

Aziz Ensârî Bey Fakir kıyâfeti ile ve bir İspanyol gazetesinde çıkmış karikatürü (Resim: Nezih)

Aziz Ensarî Beyin elinde hüner gösterdiği Avrupa memleketlerinde kendisinden takdir ile bahseden gazeteler bulunduğunu söyliyen muharririn «acı duyar mısınız» sualine:

— Yedi sene evveline kadar duyardım, fakat tahammül ederdim, şimdi şişleri saplarken hiçbir şey duymuyorum, yalnz başıma bıçak girdikten (başına bıçağı bir çekiç ile vurdurarak sokturmaktadır) bir müddet sonra dimağım uyu-şur gibi oluyor.. Fakat o da tokmağın sarsıntısından!..» cevabını vermişdir. Ve sonra şu iki hâtırayı nakletmişdir:

— Antalyada iken sahneye bir operatör geldi, şişi kendi göstereceği yerden sokmamı istedi, soktum, fakat çıkarır çıkarmaz kan boşandı, sahnenin arkasına düştüm bayıldım. Meğer Operatör bey hazırlıklı gelmiş, Belediye doktoru ile birlikte beni tedavi ettiler, 20 - 25 gün yattım. Profesör doktor Süreyya Ali Bey de bir mecliste başıma bıçak sapladığımı gördü: «Sen işin farkında değilsin, bu yaptığın çok tehlikelidir, bir gün sahnede ayni dakikada ölürsün» dedi..

Mekki Said Aziz Bey için «rengi solgundu, koca adam elli kilo bile gelmiyordu, vücudünde kanı kalmamış!..» diyor. Muharririn: «Hayatınızı bu tarzda kazanmağa devam edecek misiniz?» sualine hemen cevap veremiyen Aziz Bey:

— Artık hiçbir şey kendi elimde değil, hayat beni bıçaklıyor, maişet gailesi vücuduma şişlerini saplıyor, geçinecek bir iş bulsam, fakirliğe herkesten önce ben lânet edeceğim!..

Demiştir. Hakkı Göktürk'ün zabtettiği hal tercümesine göre bu mülâkattan sonra 48 yaşında vefat eden Aziz Ensarînin hayatı türlü bakımdan pek hazin geçmiştir.

AZKABETYAN (Nevton Han) — İstanbulda doğmuş maruf bir Ermeni doktoru. Ermeni Protestanlar ruhanî reisi Agob Boyacıyanın oğludur. Tahsilini önce Robert Kollejde yapmış sonra da Genève'de ve Amerikada Kolombiya Üniversitesinde tamamlamıştır. Bir müddet Amerikada kaldıktan sonra İrana geçmiş ve orada Saray doktoru olarak «Han» ünvanını almıştır.

Kevork M. Pamukciyan

AZMİ, AZMİNİN MACUNU — İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunan Onsekizinci asra aid elyazması bir Fevaid risalesindeki kayde göre, eski tababetde «Çobi çin» mâcunu adı ile anılan «Binbir derde devâ» macunlardan en meşhurunu yapan zatdır ki, hayatı ve mesleği hakkında malûmat verilmiyor. Sanat kıymeti olmayan manzum bir tarifnameden ibaret olan bu kaydın başına «Azminin Mâcunu» serlevhası konmuştur ki, zamanında ilk yapana nisbetle anılan bu mâcun, bilâhare, âmilinin ilk mısrada takdim ettiği isimle anıla gelmiştir. Manzumenin de Azmi tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Tâ virem mûcuni «Çobi çin» den sana haber
Tut kulağın her zaman gel bana ey merdi hüner

Evvelâ yazmış etıbba ande nef'i bî şümar
Binde birin sana takrir idem ey sem'ü basar

Nezleye, efrenciye, ziyka ve başağrısına
Yan ve bel ağrılarına dahi ola kârger

El ayak yarılmasına, kör olan tırnaklara
Süst endam olana, sol göze kânden yaş akar

Safrası taşre çıkanlar, dalağa, ibriza
Rihi tayyâre, kulunca, vire çeşme nuri fer

Dem gelüb karnı yolundan öksürük olanlara
Yediği hazmolmayub baş dönmesine serbeser

Göz kararmasına, diş ağrılarına, ra'şeye
Hem bevasıra ki verir mak'ada etine de zarer

Hayzi kat'ı olmayıcak... akim olanlara
Yâni şol hatunlere ki olmaz veledden behrever

Rahtü saht olub şebâb âsa getürür kuvvete
Pirlikten herne gelse kim zaif olsa......

«Türbedi ebyaz» ile «Sürencan» onar dirhem ola
«Çobi çin» yüz dirhem ve elli dirhem ola «Şeker».

«Darçın» ve «Karanfil», «Zencefil» ve Kakule»
«Cevizi hindi» ve «Kebabe?», Mustali?» ve «Saadümer?»

Eyle istimal ruzû şeb iki buçuk dirhem
Zikrolunan emrazdan tâ kalmıya tende eser

Şol zamankim olasın bu deklu emrazdan halâs
Azmii âşifte hâle bir dua kıl ey püser

AZMİ BEY (Ûdi) — Asrımızın en seçkin ûdilerinden, bu sazı kendi gönlü için çalmış, udunu ancak yakın yâranı dinliyebilmiştir. 1870 de İstanbulda doğdu, Maliye memurlarından Cehdi Efendinin oğludur; basit bir iptidaî tahsilinden sonra pek genç yaşında Seraskerlik dairesinde kâtip olmuş, kalemden yetişmiş, 1908 inkılâbında Seraskerliğin adı Harbiye Nezareti olarak yeni bir idarî teşkilât kurulurken topçu dairesi mümeyyizliğine tâyin edilmiş, fakat pek az sonra 1910 da isteği

ile tekaüd olarak müteahhidlik ile serbest iş hayatına atılmıştır; 1944 de ölmüş, Kanlıca mezarlığına defnedilmiştir.

Mahmud Kemal İnal «Hoş Sadâ» da şu hâtırayı naklediyor:

«Azmi Beyin udunu dinlemek müyesser olmadı. Sâhib Molla Zâde İbrahim Beyin Paşabağçesindeki hanesinde bir gün tesadüf ettik, ud çalmasını huzzardan bir kaçı ile beraber rica ettik. Acele işi olduğunu, vapur vakti yaklaştığını söyliyerek itizar ve sür'atle firar etti. Birkaç saat sonra arkadaşlarımızla avdet ettiğimiz sırada yol üstünde ehibbâmızdan bir zatın bağçesine girdik. Azmi Bey orada idi. Bizi görünce sıkıldı, bir şey söyliyemedi. Ben de onun bu suretle sıkılmasından sıkılarak bir şey söyliyemedim. Aradan yıllar geçtikten sonra Eminönü civarında bir dükkânda görüştük. Udunu dinletmeyip savuştuğu için serzeniş ettim. Bir takım vâhî özürler serd ile affını rica etti. Hayli zamandanberi udu terkettiğini söyledi. O günden sonra bir daha görmedim».

Bibl. : M.K. İnal, Hoş Sadâ.

AZMİ EFENDİ (Giridî Ahmed Said) — Diplomat muharrir; doğum tarihi bilinmiyor, Bâbıâlî kaleminden yetişmiştir. 1763 de sefir olan eniştesi Ahmed Resmî Efendinin maiyetinde Berline gitmiş, 1787 de, hilâfet makamına malî yardım sağlamak için elçilikle Fas Sultanına gönderilmiş, 1791 de Berlin elçisi olarak Üçüncü Sultan Selimden aldığı talimat ile Prusya Kralı İkinci Frederich Wilhelm'i Rusyaya karşı harbe sokmağa çalışmış, fakat muvaffak olamamıştı. Prusyadan dönüşünde Sadaret Mektubçuluğu ile mühim bazı idarî ve malî memuriyetlerde bulunan Ahmed Azmi 1821 de İstanbulda ölmüştür. Berlin Elçiliğini anlatan sefaretnamesi 1885 de Ebuzziyâ Külliyatı arasında basılmıştır; bugünkü dile çevrilmiş olarak da 1942 de Vakit gazetesinde «150 sene evvel Berlinde bir Türk Elçisi» adı ile tefrika edilmiştir; almanca tercümesi de 1918 de Berlinde Dr. Otto Müller-Kolshorn tarafından neşredilmiştir. Fasdan dönüşünde Padişaha takdim ettiği takrir el yazısı olarak Topkapusu Sarayı arşivindedir.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

AZMİ EFENDİ (Pîrahmedçelebizâde Mehmed) — Onaltıncı asır ulemasından ve şâirlerinden; Defterdar Pîr Ahmed Çelebi'nin oğludur; İstanbulda doğdu, doğum tarihi bilinmiyor, 1582 de İstanbulda öldü, kabri Eyyubdadır. Kınalızâde talebesi olarak yetişti, müderrisliklerde bulundu; Üçüncü Sultan Mahmudun şehzadeliğinde hocası oldu; «Enîsül ârifîn» adındaki eseri asırlar boyunca medrese uleması arasında en makbul kitaplardan biri oldu; bu eser Hüseyin Vâiz'in «Ahlâkı Muhsini» isimli kitabının hulâsa tercümesine yazılmış çok mühim hâşiyelerle (ilâvelerle) vücude gelmişti.

Bibl. : İnönü Ansiklopedisi.

AZMİ EFENDİ (Salih) — Onsekizinci Asır hattatlarından ve devrinin en namlı hanendesi, Kara Mehmed Paşa kapusundan yetişmiş, sağlam bir musiki tahsil ve terbiyesi görmüş, Sadırâzam Dâmad Nevşehirli İbrahim Paşanın serhanendesi olmuştur. Yazıda üstadı Hoca Mehmed Rasim Efendi idi. Dağman Camii civarında otururdu, Şeyh Seyyid Nureddin Sünbüliye intisab etmişti. Ölümünde vasiyeti üzere bu camiin mezarlığına defnedildi. Kabir taşının kitâbesi Tuhfei Hattatin müellifi Süleyman Sadeddin Efendinin olup taşa, kabir sahibinin hocası Rasim Efendinin hattı ile hâkkedilmiştir.

Bibl.: Mustakimzâde, Tuhfei hattâtin.

AZNAVOR, AZNAVORYAN — Menşei Gürcistanlı olup İstanbulda cemaat işlerinde, sarraflıkta, kuyumculukta, güzel sanatlarda v.s. namlı şahsiyetler yetişmiş bir Ermeni ailesidir. Esasen Aznavor yahut Aznavur kelimesi de gürcücedir. Bu sülâlenin ilk ferdi Tavit isminde bir zattır ki, Gürcüstandan hicret ederek Sıvasa yerleşmiştir. Zamanının sultanı orayı ziyaretinde müşarünileyhin faaliyetini takdir ederek, Sivas ve civarının vergilerini toplamak için kendisine ferman vermiştir (?). Bu sülâleden bir kol da İzmire yerleşerek orada ticaret işlerinde parlamıştır.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR — Tahminen Ondokuzuncu asır ortalarında yaşamış meşhur bir Ermeni kuyumcu. Bugüne kadar onun yaptığı işlerin hususiyetini belirtmek için «Aznavor işi» tâbiri kullanılmaktadır. Bize malûm olan bu hususiyet en fazla gümüş tatlı kaşıklarında mevcuttur. Eski kuyumculara müracaat edil-

diği halde, hayatı hakkında hiçbir malûmat elde edilemedi.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Bedros) — Ondokuzuncu asırda yaşamış bir Ermeni rahibi. 1875 yılında İstanbulda Ermeni dilinde neşrettiği «Avrupanın ve Avrupadaki ve Asyadaki Osmanlı İmparatorluğunun ticarî ve sınaî coğrafyası» ismindeki 383 sayfalık eseriyle tanınmıştır.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Hovsep) — Meşhur bir Ermeni mimarı. 1854 tarihinde Londrada doğmuştur. 1867 de ailece İstanbula geçmişlerdir. Mimarlık tahsilini Romadaki Güzel Sanatlar Akademisinde yapmıştır. Henüz talebe iken Diperis Şirketinin villâsının plân müsabakasında birinciliği kazanmış ve «Valarye» nişanı ile mezun olmuştur.

İnşa ettiği binalardan bâzıları şunlardır: İstanbulda Tepebaşındaki Şehir Tiyatrosu ve Beyoğlundaki Fransız Tiyatrosu binaları, Fenerdeki Bulgar kilisesi, Cibalideki Reji Tütün Şirketinin büyük fabrikası, Sanasaryan Hanı (Şimdiki Emniyet Müdürlüğü Binası), Gülbenkyan Hanı (Şimdiki Eminönü Kaymakamlık binası), Topalyan Hanı (yanmıştır) ve Katırcıoğlu Hanı; Prenses Rukiye Hanımın ve Prens Abbas Halimin köşkleri; Prenses Nimet Hanımın, Prens Muhammed Alinin zevcesinin ve Boğos Bey Yusufun türbeleri v.s.

Aznavor Efendi, gerek İstanbulda ve gerek Kahirede Ermeni cemaatine ait vaziflerde de bulunmuştur. «Sahmanatrakan Ramgavar» komitesinin kurucularından biridir. Hayırsever cemiyetlerine bağışları ile de meşhurdur. Birinci Cihan Harbinden sonra Mısıra gitmiş ve 1935 yılı haziranının sonlarında Kahirede vefat etmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Jorj) — Meşhur bir nebâtat bilginidir, 1861 de İstanbul'da doğmuş ve 1920 de vefat etmiştir; Y. Çark'ın «Türk Devleti hizmetinde Ermeniler» eserinde adı geçer; hayatı hakkında başka bir kayda rastlanamadı.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Kerope) — Venedik Ermeni Mıhitaristler tarikatına mensup bir rahip. 1791 tarihinde İstanbulda doğmuş, 1814 de rahip olmuş ve 4 nisan 1843 tarihinde yine İstanbulda vefat etmiştir. Edebî faaliyetinde Bossouet'nin «Discours sur l'histoire Universelle», Fleury'nin «La vie des İsraelites» eserlerini ve Kolera hakkında diğer bir kitabı Ermeniceye çevirmiş ve meşhur Ermeni tarihçisi rahip Gukas İnciciyanın «Amaranotz Püzantyan» namındaki eserini İtalyancaya çevirmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Ohannes) — Muharrir ve matbaacı; 1870 de Bahçecik'de doğmuş ve 1940 sıralarında İstanbul'da vefat etmiştir. Tasilini Üsküdardaki Berberyan Mektebinde yapmıştır. 1890 - 1908 yılları arasında «Asır» adlı matbaa ve kitabevinin müdürü olmuştur. 1908 de Babıâli Cad. No. 48 de «Yeni Osmanlı» Kitabevini ve bilâhare aynı ismi taşıyan matbaayı tesis ederek bir müddet O. Parsehyan'la birlikde çalışmıştır. Ohannes Aznavor, Nasrettin Hocanın hikâyelerini ermenciye çevirerek 1910 da burada neşretmiştir. «Rasputin» adlı bir eseri de aynı matbaada tabetmiştir. 1918 - 1919 yıllarında «Khelok Tavit = Uslu Davud» adlı mizahî bir gazete çıkarmıştır. Mütarekeden sonra Nuruosmaniye'de «Yeni Türkiye »adlı bir matbaa daha tesis etmiştir. Ohannes Aznavor' un, İstanbul Ermeni basınında intişar eden muhtelif yazıları da mevcuttur.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVOR (Serovpe) — Bir Ermeni avukatı ve muharriridir. 1825 - 30 sıralarında doğmuştur. 1846 - 1852 yılları arasında İstanbul'da, Çamurcuyan Ohannes Badveli (1801 - 1888) ve Mıkırdıç Ağaton (1820 - 1890) tarafından neşredilen «Hayastan» adlı haftalık gazetenin başlıca muharrirlerinden olmuş ve orada, İstanbul Ermenilerinin örf ve adetleri hakkında makaleler dercetmiştir. Birkaç yıl sonra, beraberinde Yeniçerilere ait antika eşyalarla birlikte Londra'ya gitmiş ve bunları mezkûr şehirde teşhir etmiştir. Sergi İngilizler tarafından takdir görmüş ve kraliçe Viktorya tarafından da ziyaret edilmiştir. 1867 de İstanbula avdet etmiştir. 1870 sıralarında, Hasunyan ihtilâfları esnasında teşekkül eden «Şark Ermeni Katolik Cemaatı» tarafından teşkil olunan meclisin âzaları arasında bulun-

muştur. 1879 da katolikliği terk ederek Gregoryen mezhebine intisab etmiştir.

Az sonra Patrikhâne cismanî meclisine âza seçilmiştir. 1880 de Patrikhânenin hukuk müşaviri olarak zikredilmektedir. Serovpe Aznavor, Mason teşkilâtna mensup olup, İstanbulda, «Büyük doğu» ismindeki Fransız Franmason teşkilâtının himâyesinde «Sevgi» adlı bir loca tesis etmiştir. Keza İstabul'da faaliyette bulunan Londra'daki «Jordau» teşkilâtına da âzâ olmuştur. Hıran't Asadur'a göre ingilizce lisanına da vakıfmış.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVORYAN (Karabet Amira) — Geçen asrın İstanbul ermeni cemaatının mümtaz şahsiyetlerinden biridir. 1745 de doğmuş ve 1853 de 108 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir.

Aznavoryan Karabet Amiranın adı, bizce malûm ermeni kaynaklarında, ilk defa 1811 yılında, Kudüs'ün Mukaddes yerleri için, ermenilerle rumlar arasında zuhur eden ihtilâfın halli maksadiyle, Şeyhülislâmlık Kapısında kurulan meclise, ermeniler tarafından iştirâk eden cismânî şahsiyetlerin başında «Sarraflar kethüdası» unvânı ile zikredilmektedir. 23 Ekim 1817 yılında da, Gregoryen ve Katolik nzheplerine mensup ermeniler arasındaki dinî ihtilâfa çâre bulmak gayesiyle, Kuruçeşme'de, Patrik Boğos Başpiskopos Kirkoryanîn (1763 - 1853) evinde toplanan meclise, Gregoryenler tarafndan hazır bulunmuştur. Burada da «Sarraflar Kethüdası» olarak anılmaktadır. Bu ihtilâfların akabinde, 22 Eylûl 1820 de Sakız Adasına sürülmüştür.

1837 de ise, Yedikule Ermeni Hastahanesinin nazırları, yani idarecileri meyanında ismi geçmektedir.

Karabet Amira'nın, Ohannesi ve İstepan Ağa Aznavoryan adlı iki oğlu olmuştur ki, bunlardan birincisi, sözü geçen hastahanenin tesisinin ilk yıllarında, müştemilâtından Surp Agop manastırına ve ikincisi de Surp Pırgiç kilisesine mütevelli olmuşlardır.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVORYAN (Kaspar Amira) — Zamanının meşhur Ermeni amiralarından biri. Üsküdar Ermeni Kabristanında medfundur. Kitâbesinde kendisinin Eginin Abuçeh köyünden ve prens sülâlesinden olduğu, Kudüse gitmiş ve doğru imanla ve iyi işlerle 6 ağustos 1806 tarihinde vefat ettiği yazılıdır. Diğer bir menbada da 1799 tarihinde ön safta bulunan Ermeni amiraları arasında zikrediliyor. Keza kendisinin Zakarya Patriğin vasiyetnamesinde cemaat işleri üzerine nazır tâyin olunduğu da kaydedilmiştir. Yanında medfun olan Aznavor Amira Aznavoryanın bu zatın oğlu olduğu tahmin edilebilir.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVORYAN (Ohannes Efendi) — Ermeni mimarı. Kendisinin, 1901 yılı Yedikule Ermeni Hastahanesi Salnamesinde Osmanlı erkânı harbiyei umumiyesi riyaseti emrinde mimar olduğu kaydedilmiştir.

Kevork M. Pamukciyan

AZNAVUROĞLU — Onyedinci asır ortalarında İstanbullu ermeni halk şâiri, hayatı hakkında en küçük bir kayda rastlanmamıştır, adı türkçe olarak yazdığı iki yangın destanından bilinmektedir. Bu destanlar New York'da oturan B. Harutyun Kürdyan'ın kütübhânesinde bulunan ve 1678 - 1681 arasında İstanbulda yazılmış olan ermenice bir cönkden alınmış ve şehrimizde intişar eden ermenice «Astgapert» adlı aylık mecmuanın 1952 ocak tarihli 10 uncu sayısında neşredilmiştir.

Aşağıda naklettiğimiz bu destanlardan birincisi için B. Kürdyan 1652 deki yangının tasviri olduğunu tahmin ediyor. Bu yangın hakkında şâir Aznavuroğlunun muasır Eremya Çelebi Kömürciyan'ın ruznâmesinde de tafsilât vardır.

İkinci destan için ise B. Kürdyan 1660 yangını hakkında olduğunu kaydediyor.

Reşad Ekrem Koçu ise her iki destanın da İstanbul târihinde en dehşetli ateş âfeti olan 1660 yangını için yazılmış olduğunu söylemektedir ki tahmini hakikate daha uygun görünüyor, şöyle ki, bu iki destan aslında bir tek eserdir, şair birinci parçada yangını, ikinci parçada da yangından sonra İstanbulun perişan hâlini tasvir etmiştir. Birinci parça hicrî 1070 yılına rastlayan 1660 yangının Fındıklılı Silâhdar Mehmed Ağanın vekaayinâmesinde, ve bilhassa bu âfet hakkında geniş tafsilâtı veren Hasodalı Mehmed Hali-

fenin «Târihi Gilmânî» adındaki eserinde nakledilen manzaraya tamamen benzemektedir. Yine pek tabiîdir ki bir halk şâiri, 1660 yangını gibi cehennemî bir ateş âfetini anlatmadan yangın sonunu tasvir eden güdük bir eser veremezdi. Kaldı ki her iki destanın kıt'a sonlarındaki redif kaafiyeleri de aynıdır. Çok kıymetli bir tarih vesikası olan destan şudur:

Yangın hakkında söylenmiştir:

I

Pâyitaht İstanbul yandı tutuşdu
Bilemedik ne acâyib hal oldu
Ana baba günü bunca asker üşdü
Yağmacının derdi ırızk u mal oldu

Kimisi ağlaşır yâ Bârî Hüdâ
Evim barkım yandı gitti el vedâ
Nice ki tutuşdu evvel ibtidâ
Ateş Odunkapusundan gelmiş oldu

Fehm etti deryâda olan gemiler
Kimi güler kimi ağlar iniler
O mübârek câmiler, kiliseler
Her olur olmaza yol oldu

Kıvılcımı alev göğü bürüdü
Minârelerin şerifesi eridi
Yedi iklim dört köşeden göründü
Göğün yüzü kıpkırmızı al oldu

Kimi ağlar yanıyorum kaçamam
Basîretim bağlanmıştır açamam
Viran oldu vakıtlı vakıtsız geçemem
Şimdi Bedesten etrafı bel oldu

Kimi şikâr aldım deyi öğünür
Kimi henüz yanmış kimi soyunur
Kimi gördüm taşlar almış döğünür
Bazısı aklın aldırdı deli oldu

Aznavuroğlu der dinleyin sözümü
Ben Hakkıma doğru ettim özümü
Elimden aldırdım körpe kuzumu
Âh eder ağlarım çeşmim sel oldu

II

İstanbulda yangın olduğu sene
Fırınlardan ekmek alınmaz oldu
Cümle yanan yere derler virâne
Çarşıların adı anılmaz oldu

Halim sana mâlûm yâ Kaadir Nebî
Yangından ağlaşır cümle halk hepi
Yangın oldu bu kıtlığın sebebi
Her küllî cümle şey bulunmaz oldu

Yakın geldi yüreğimin pâresi
Açık kaldı İstanbulun yâresi
Hep onuldu cüle zulum yâresi
Yangının yâresi onulmaz oldu

Yangın değil bu zulumdur bilesin
Kendini pâk idüb kavmin sevesin
Çıkarmışlar çeşmelerin lülesin
Bu insana öğüd olunmaz oldu

Yangın değil zulumdur İstanbola
Yangını görenler gelmedi yola
Meğer şimden sonra karanlık ola
Deyeler ki güneş görünmez oldu

Dört bölükden bir bölüğe dayandı
Tütünden cümle âlem boyandı
Memedeki mâsum beşikde yandı
Yananların leşi sayılmaz oldu

Aznavuroğlu der kalmadı arım
Göğe direk oldu âh ile zârım
Güler yüzlü melek sîmâlı yârim
Yakına geldi görünmez oldu

1660 yangını Osmanlı metinlerinde ayazkapusundan «bir tütün içici yaramazın» elinden çıkmış olarak gösterilir. Aznavuroğlu destanın ikinci kısmının altıncı kıtasında buna işâret etmişdir, yalnız birinci kısımda ikinci kıtada ateşin Odunkapusundan çıkdığı yazılmıştır. Kısa bir zaman içinde büyük şehrin bütün Haliç sahilini sarmış olan ateşin Ayazmakapusundan mı, Odunkapusundan mı çıkmış olduğunu halkdan bir ferdin doğru tahkikine imkân yoktur. Fındıklılı Mehmed Ağa da, Hasodalı Mehmed Halife de saraya mensubdurlar, en doğru mâlûmatı edinecekleri şüphesizdir (B. Ayazmakapusu Yangınları).

Destanın İstanbul Ansiklopedisine naklinde mânâda vuzuhu temin için türkçe mısraların ermeni harfleri ile yazılış şekline sâdık kalmadık, meselâ «el fida» yerine «el vedâ», «gızılcım» yerine «kıvılcım», «basreretim» yerine «bâsiretim», «Ben hakımi» yerine «Ben hakkıma» dedik.

Kevork M. Pamukciyan

AZTAK — Taşnak Komitesinin organı ve (Azatamart» ve «Pütanya» gazetelerinin devamı olarak İstanbulda Aleksan Misakyan tarafından 44 sayı neşredilmiş ermenice haftalık bir gazete. Neşriyatı idare edenler arasında şu şahıslar bulunmuştur: Şavarş Misakyan, Vahram Tatul, Keğman Parsehyan ve Zabel Eseyan.

Kevork M. Pamukciyan

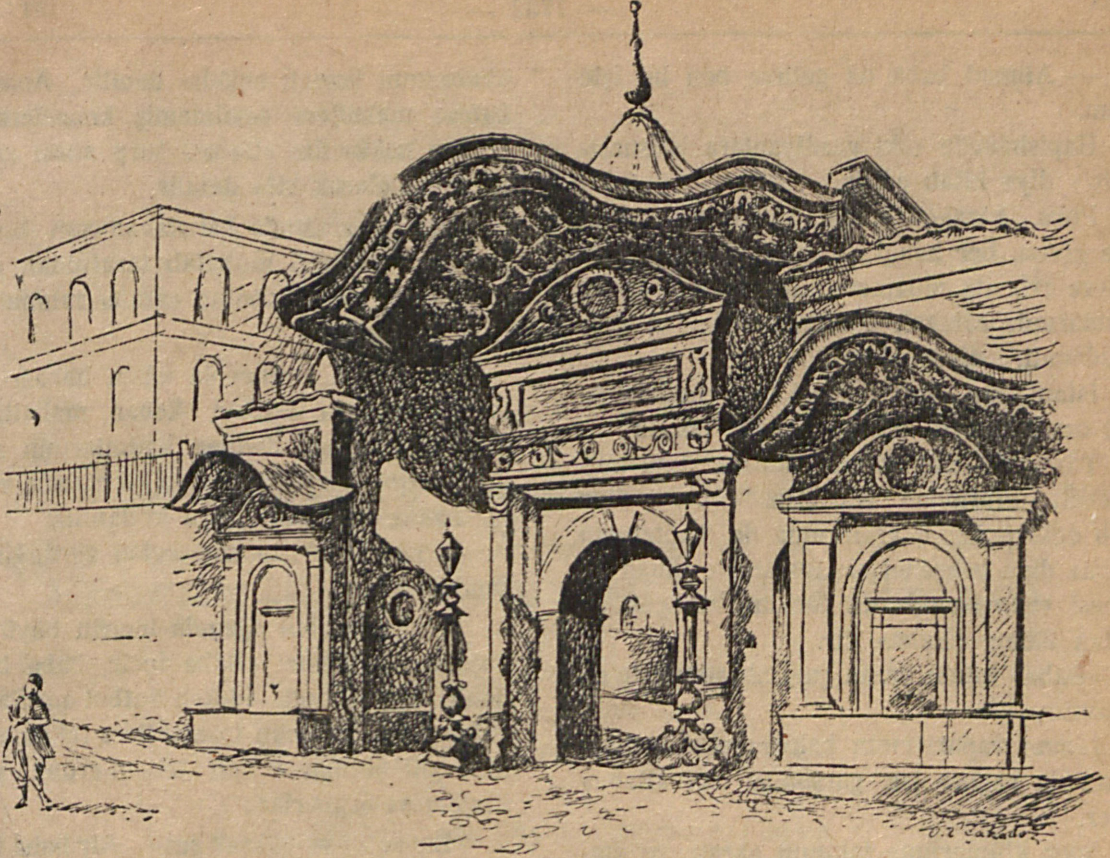
AZTARAR — İstanbulda 1927 - 1937 yılları arasında «Cakatamart» gazetesinin devamı olarak neşredilen, siyasî ve edebî günlük ermenice bir gazete. Sahip ve neşriyat müdürü Manuk Aslanyandır.

Kevork M. Pamukciyan

AZTARAR PÜZANTYAN (Bizans habercisi) — İstanbulda neşredilen ilk ermenice gazetelerden Haçatur Oskanyan tarafından çıkarılmış ve Boğos Arabyan matbaasında tabedilmiştir. İlmî ve ticarî olan bu gazetenin ilk sayısı 30 kasım 1840 tarihinde çıkmıştır. Oskanyan efendi, gazetesinin lisanını, 5 inci sayısından itibaren, aynı ismi ve aynı harfleri muhafaza ettiği halde, abonelerinin büyük kısmının ricası üzerine türkçeye çevirmiştir. Bu suretle kendi ifadesine göre Avrupalı ve Türklerden de aboneler elde etmiştir. Fakat bu tebeddülâtın da mühim bir faydası olmamış ve 1841 yılının sonlarına doğru gazetesi kapanmıştır.

Kevork M. Pamukciyan

Bâbıâlinin Soğukçeşme Kapusu
(Elli yıllık bir resimden O. Zeki Çakaloz eli ile)

B

BABA — Lûgat mânası ile herkesin bildiği bu kelime İstanbul ağzında ve argosunda önemli bir yer alır.

Mekteplerde, bilhassa leylî mekteplerde kendisini müesseseye ve talebesine vakfetmiş muallimlere baba denilir, bunun zamanımızda en haşmetli misali tarih muallimi İhsan Şerif Bey merhum idi.

İstanbul esnafı, üstü başı pek düzgünce olmayan yaşlı müşterilerine daima «baba» diye hitab ederler, hattâ kızdıkları zaman dahi ayni tâbiri kullanırlar:

— Baba yarım kilo uskumru alacaksın çileden çıkarıyorsun be..

— Baba atlan deve mi alıyorsun be? Şunun şurasında alacağın elli kuruşluk bir çift çorab.

İstanbul esnafı yaşlıca müşterilerinin kılığı kıyafeti düzgün olanlar için baba yerine «Bey baba» bazan da «Efendi baba» tâbirini kullanırlar; garibtir ki çok samimî olan bu hürmetkâr hitaba kızanlar da bulunur. Şurasını da kesin olarak belirtmek lâzımdır ki Bey baba tabiri hakikaten hürmet makamında kullanılır, müşterisine bey baba diyen bir manavın, bir balıkçının daha yaşlı olduğu çok defa görülmüştür (B. Babalık).

Serseriler, baldırı çıplaklar, hırsızlar ve yankesiciler arasında kendi yollarının ve kötü mesleklerinin tecrübeli yaşlılarına «baba» diye hitab edilir, gıyablarında da isimlerinden sonra muhakkak kullanılır:

— Baba seni dinlemedim, «Aynasız» enseledi.

— Ahmed baba da gelirse ben bu işte varım.

Hapishanede eski gardiyanlara istisnasız «baba» diye hitab edilir.

Polis karakollarında vazifelerini tatlı dille gören, her hangi bir suçla karakola düşenlere rifk ile muamele eden memurlardan gıyablarında sâbıkalı gürûhu tarafından «baba adamdır» diye bahsedilir.

= İstanbulun esrar tekkesi kahvehanelerindeki ocakçılara da istisnasız baba denilir.

Türk gemiciliğinde kaptanlara gemi mürettebatı tarafından istisnâsız «Baba» diye hitab edilir; kendi aralarında da kaptandan «Baba» diye bahsederler. Bu anane liman işletmesi vapurlarında da câridir, her gemide kaptan dâima «Baba» dır.

«Baba» hitabı bazan çarkcıbaşılar için de kullanılır.

Liman vapurlarının kahve ocaklarındaki ocakcı da yaşlıca ise, garsonlar ona «Baba» derler.

Spor klüplerinde takımın akran ve emsali emekliye ayrılmış en yaşlı oyuncularına baba denilir:

— Baba Gündüz topu ağlara göm!

Takım arkadaşları arasında:

— Baba ver pasını..

Büyükşehrimizin günlük sohbet dilinde hayır sever şahıslar hakkında «Öksüzler babası», «Fukara babası» çok kullanılır tâbirlerdir.

Para biriktiren cimriler, nakdi olduğunu gizleyenler için de «Altın babası» denilir:

— Şu yakası yağlı herifi gördün mü!? Altın babasıdır...

Ayni tâbir zillet çirkâfı içinde yaşadığı halde pek çok parası, binlerce altını bulunan dilenciler hakkında kullanılır: «Dilenciye acınmaz.. hepsi altın babasıdır..».

Dede manâsına «Ağa Baba» tâbiri İstanbul ağzının kelimelerinden olup bilhassa Tanzimattan sonra bir müddet «Büyük peder» şekline kalb edilmiş sonra da İstanbul ağzında «Büyük Baba» olmuştur.

Babası belli olmayan veledizîna, piç çocuklara eski İstanbul ağzında «dokuz babalı» denilirdi.

Kötü yollarda dolaşan, başı serserilik, kabadayılık, havasında olan yahut ayyaş veya kumarbaz gençler hakkında hakaret yollu «babasının hayırlı evlâdı» denilir. Anası v babası mahallece sevilmemiş kimselerse b gibiler hakkında: «Babası turp anası şalga oğlan ne olacak ki?» denilir.

Sohbet arasında hatırlanamıyan bir şe bir isim ferasetli muhatab tarafından söyl niverince: «Hay babanın canına rahmet» b halk takdiridir.

Bir hamur tatlısı da «Şam babası» diy meşhurdur; ki bunlar kenar mahallelerin «mahalle karısı» denilen kadınlarının ağzında evlerine karşı ilgisi zayıf, ihmalkâr erkekler hakkında teşbih yollu kullanılır:

— Bizim herifin karı evlâd gördüğü yok, şambabası!..

Yine İstanbul ağzında incirin büyüğüne hindinin beslisine: «Baba incir, baba hin denir (B.: Babaç). İddialı futbol maçları galip gelen kulübün taraftarları takımları hine gol olduğu zaman tribünlerden şu kerlemeyi bağırırlar :

Bir kalın ve yüksek ses — Bir baba hin
Taraftarlar bir ağızdan — Hey Allah...
— Olsa da şimdi!
— Hey Allah..
— Pilâv da nerde?!
— Hey Allah..
— Kaşık da nerde?!
— Hey Allah..

Baba hindi adı ile İstanbulda tutunamamış bir de mizah gazetesi çıkmıştır.

Üzerlerinde has İstanbul damgası olmamakla beraber burada bâzı darbı meselleri de hatırlamak ve kaydetmek yerinde olur:

Babası oğluna bağ vermiş, oğlu bir salkım üzüm vermemiş..
Babamın adı Hızır elimden gelen budur.
Baba mirası yanan mum gibidir.
Babadan himmet oğuldan hizmet
Baba hindi gibi kabırır
Babasına dokuz taş çıkarır
Babasını kuduz dalamış, oğlunu yılan yalamış
Babasına hayrı olmıyanın kime hayrı olur
Baba ocağına incir dikti.
Baba bir hırsız tuttum, alda gel; gelmiyor, bırakta gel; bırakmıyor!
Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.

Bu darbı mesellerin çoğu Büyükşehrin günlük halk sohbetlerinde binlerce defa kullanılır.

Şi'ri bâziçei tıflâne iden eşhâsın
Kimisi söz ebesidir kimi bâbâyi sühân

İstanbul Lisesinin 3-A talebesi 2020 numaralı
Hürriyet Şehidi

Nedim Özpolat

1950 yılında hür ve âdil bir seçimle iktidara geldikten sonra kurnaz adımlarla evvelâ mensup oldukları siyasî partinin umdelerini ayakları altına almış, ve sonra Türk Anayasa Kanunu ile Atatürk inkılâplarını çiğnemiş olanlarla ayakdaşlarını, meşruiyetini kaybetmiş mevkilerinden indiren Türk silâhlı kuvvetlerine öncülük hizmetini yapan ve bu büyük hürriyet inkılâbında, silâhı olmadığı halde zalimlerin uşağı bedbahtların tabanca kurşunlarına göğüslerini hedef eden, şehid olan ve kahramanlığın şahikasına yükselen Üniversite ve Lise talebesi evlâdlarımızın yaşca en küçüğü henüz 17 yaşındaki Nedim Özpolat'ın hâtırası önünde hürmetle eğiliyorum. Vaktiyle Atatürkün dediği gibi her zaman için:

Vatanın bağrına düşman dayasa hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini

Reşad Ekrem Koçu